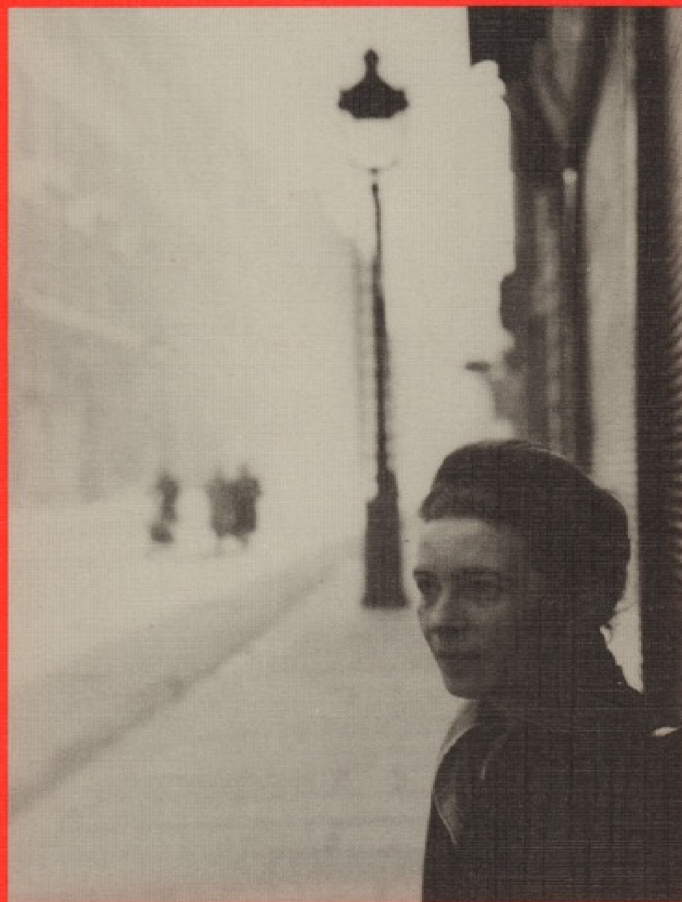
COLLECTIE LABYRINT

SIMONE DE BEAUVOIR

DE TWEEDE SEKSE

FEITEN, MYTHEN EN GELEEFDE WERKELIJKHEID

BIJLEVELD

BEAUVOIR

[C.I.P.]

oorspronkelijke titel
LE DEUXIÈME SEXE
© 1949
verschenen bij
ÉDITIONS GALLIMARD, PARIS
vertaald door
JAN HARDENBERG
tiende druk
1990
ISBN 9061319145

DRUK: BARIET, RUINEN

Er is een goed beginsel dat de orde heeft geschapen,
het licht en de man
en een slecht beginsel dat de chaos schiep,
het donker en de vrouw.

Pythagoras

Al wat door mannen over vrouwen is geschreven
moet als verdacht worden beschouwd
omdat ze zowel rechter
als partij in het geschil zijn.

Poulain de la Barre

Voor Jacques Bost

De Tweede Sekse

Eerste boek

Feiten en mythen

Inleiding

Lang heb ik geaarzeld met het schrijven van een boek over de vrouw. Het is een irriterend onderwerp, vooral voor vrouwen en bovendien is het niet nieuw. Er is al inkt genoeg verspild aan het gekrakeel rond en om het feminisme, laten wij er dus verder, nu dat vrijwel achter de rug is, maar over zwijgen. Maar er wordt intussen nog steeds over gesproken en de geweldige hoeveelheid dwaasheden die in de afgelopen eeuw hierover zijn gedebiteerd schijnen toch niet bijster veel te hebben bijgedragen tot verheldering van dit probleem. Is er overigens wel een probleem? En zo ja, wat is dat dan precies? Zijn er eigenlijk wel vrouwen? Natuurlijk, de leer van het eeuwig vrouwelijke heeft nog steeds aanhangers; zij fluisteren u in het oor: «Zelfs in Rusland zijn vrouwen nog altijd *vrouwen!*». Maar andere ontwikkelde lieden - en soms zijn dat dan ook nog dezelfde - verzuchten: «De vrouw is op een dwaalweg, de vrouw is verloren». Men vraagt zich af of er nog vrouwen bestaan en of ze altijd zullen blijven bestaan, of dat wel wenselijk is of niet, men vraagt zich af welke plaats de vrouwen in de wereld innemen en welke plaats ze zouden moeten innemen. «Waar zijn de vrouwen gebleven?», vroeg een kwakkelend tijdschrift zich eenmaal af.[1]

Maar eerst en vooral moeten we dan vragen: «Wat is een vrouw?». «*Tota mulier in utero*, één en al baarmoeder»,

zeggen sommigen. Toch beweren bepaalde kenners wanneer ze het over vrouwen hebben: «die en die dat zijn geen vrouwen», ook al zijn ze dan net als anderen voorzien van een uterus. Iedereen is bereid te erkennen dat er binnen de menselijke soort ook vrouwelijke wezens bestaan; net als vroeger vormen ze ongeveer de helft van de mensheid en toch wordt er beweerd dat «de vrouwelijkheid in gevaar verkeert», toch worden we aangespoord om «vrouw te zijn, vrouw te blijven en vrouw te worden». Blijkbaar is dus niet ieder vrouwelijk menselijk wezen ook noodzakelijkerwijs een vrouw; om als zodanig te worden beschouwd moet zij deel hebben aan die mysterieuze en bedreigde realiteit die bekend staat als vrouwelijkheid. Is dat iets dat wordt afgescheiden door de ovaria? Of is het misschien een begrip dat - vast en onveranderlijk - in een platonische hemel troont? Is een pikant ritselende onderjurk voldoende om dat begrip een aardse vorm te geven? En met hoeveel moeite en ijver bepaalde vrouwen ook proberen dat begrip vrouwelijkheid te belichamen, hét toonbeeld daarvan heeft nog nooit gestalte gekregen. Maar al te graag beschrijft men dat begrip in vage, flonkerende en luisterrijke termen die ontleend lijken te zijn aan de vocabulaire van helderzienden. In de tijd van Thomas van Aquino stond de essentie van dat begrip vrouwelijkheid even vast als de slaapverwekkende werking van de papaver.

Maar het conceptualisme heeft terrein verloren. De biologische en sociale wetenschappen geloven niet meer in het bestaan van onveranderlijk vastgestelde entiteiten die gegeven karakteristieken zouden bepalen zoals die van dé vrouwen, dé joden en dé negers. De wetenschap beschouwt iedere karakteristiek als een

secundaire reactie op een *situatie*. Als er vandaag aan de dag geen vrouwelijkheid bestaat dan heeft die nooit bestaan. Betekent dit dan dat het woord «vrouw» geen enkele inhoud meer heeft? Op dat standpunt stellen zich zeer beslist de aanhangers van de filosofie der verlichting, van het rationalisme en het nominalisme; voor hen zijn vrouwen alleen maar menselijke wezens die men volkomen willekeurig aanduidt door het woord «vrouw». Vooral de Amerikaanse vrouw is graag bereid te denken dat er voor de vrouw als zodanig geen plaats meer is; wanneer een ouderwets individu zichzelf nog als vrouw beschouwt raden haar vriendinnen haar aan zich aan een psychoanalyse te onderwerpen om die obsessie kwijt te raken. Naar aanleiding van een, overigens zeer irritant, boek, getiteld: *Modern woman: a lost sex* schreef Dorothy Parker: «Ik kan niet rechtvaardig zijn tegenover boeken die de vrouw behandelen als vrouw... Naar mijn mening moet iedereen, zowel de mannen als de vrouwen, wat ze ook mogen zijn, worden beschouwd als een menselijk wezen». Maar het nominalisme is een wat bekrompen doctrine en het was voor de antifeministen kinderspel te bewijzen dat vrouwen *geen* mannen *zijn*. Natuurlijk is de vrouw, net als de man, een menselijk wezen; maar een dergelijke bewering is abstract: het is een feit dat ieder concreet menselijk wezen een heel eigen bepaald individu is. Het afwijzen van begrippen als het eeuwig-vrouwelijke, de ziel van de neger en het joodse karakter betekent geen ontkenning van het feit dat er tegenwoordig joden, negers en vrouwen bestaan... voor de betrokkenen betekent een dergelijke ontkenning geen vrijheid, maar een vlucht uit de werkelijkheid. Het is duidelijk dat geen enkele vrouw, tenzij te kwader trouw, kan pretenderen zich buiten of boven haar sekse

te plaatsen. Vrij kort na de tweede wereldoorlog verbood een bekend schrijfster het afdrukken van haar portret in een serie die speciaal was gewijd aan schrijfsters; zij wilde bij de mannen worden gerangschikt, maar om dat voorrecht te verwerven maakte zij gebruik van de invloed van haar man. Vrouwen die er zich op laten voorstaan dat ze mensen zijn stellen niettemin toch onveranderd prijs op de attenties en het respect van mannen. Ik herinner me ook die jonge Trotskyïste op een nogal stormachtige vergadering; zij stond op het podium en maakte zich, ondanks haar opvallende tengerheid, klaar om haar vuisten te gebruiken; zij ontkende dus haar vrouwelijke zwakheid, maar ze deed dat uit liefde voor een medestrijder wiens gelijke zij wilde zijn. De uitdagende houding waarin de Amerikaanse vrouwen zich vastbijten bewijst dat zij door hun gevoel van vrouwelijkheid worden achtervolgd. In werkelijkheid hoeft men immers alleen maar zijn ogen open te doen om te constateren dat de mensheid is verdeeld in twee groepen wier kleding, voorkomen, lichaam, glimlach, gang, houding, belangstelling en bezigheden heel duidelijk verschillen. Die verschillen zijn misschien alleen maar uiterlijk en oppervlakkig en misschien zijn zij zelfs gedoemd te verdwijnen. Maar het is zeker dat ze nu heel duidelijk aanwezig zijn.

Wanneer haar functie als vrouwtje niet voldoende is om de vrouw te definiëren en we ervan afzien haar door middel van het «eeuwig vrouwelijke» te verklaren, maar tegelijkertijd toegeven dat er - ook al wordt dat woord dan slechts provisorisch gebruikt nog - op deze aarde vrouwen zijn, dan dienen we de vraag te stellen: wat is een vrouw?

Alleen het stellen van die vraag al dringt meteen een preliminair antwoord aan me op. Het is tekenend dat ik die vraag stel. Het zou nooit bij een man opkomen een boek te schrijven over de bijzondere positie die de mannen in het mensdom innemen.[2] Als ik mezelf wil bepalen of beschrijven moet ik al beginnen met te zeggen: «Ik ben een vrouw». Die waarheid vormt dan de basis waarop iedere andere bewering kan worden opgestapeld. Een man begint nooit met zich te poneren als een individu van een bepaald geslacht; het spreekt vanzelf dat hij man is. De termen mannelijk en vrouwelijk worden alleen op officiële stukken, identiteitspapieren en in de registers van de burgerlijke stand als volkomen gelijkwaardig aan elkaar gebruikt. In de praktijk echter is de verhouding van de seksen niet als die van twee gelijkwaardige elektrische polen; de man vertegenwoordigt namelijk zowel het positieve als het neutrale element, in die mate zelfs dat het begrip «man» ook wordt gebruikt om menselijke wezens in het algemeen aan te duiden; de bijzondere betekenis van het woord «vir» is volkomen opgegaan in de algemene betekenis van het woord «homo». De vrouwen daarentegen vormen het negatieve element en dat zelfs in die mate dat iedere determinatie haar, zonder dat daarbij van wederkerigheid sprake is, als een beperking wordt aangerekend. Ik erger me vaak wanneer ik in de loop van een of andere discussie over een abstract onderwerp te horen krijg: «U denkt zus of zo, omdat u een vrouw bent»; maar ik weet dat mijn enige verdediging ligt in het antwoord: «Ik denk zus of zo omdat het waar is». Door dat antwoord elimineer ik mijn subjectiviteit. Er is geen sprake van dat ik kan antwoorden: «En u denkt het tegendeel omdat u een man

bent»; want er is nu eenmaal stilzwijgend overeengekomen dat er niets bijzonders schuilt in het feit dat men man is; een man staat in zijn recht door man te zijn, het is de vrouw die ongelijk heeft. Dat komt hier op neer: zoals er voor de Ouden een absolute verticaal bestond waardoor de schuine werd bepaald, zo bestaat er ook een absoluut mensen-type: het masculine type. De vrouw heeft ovaria, een uterus en het zijn die bijzondere omstandigheden die haar opsluiten in haar subjectiviteit. Er wordt zo graag beweerd dat zij denkt met haar klieren en hooghartig vergeet de man dan dat er ook in zijn lichaam hormonen en testikels voorkomen. Hij ziet zijn lichaam als een directe en normale relatie met de wereld die hij meent objectief waar te nemen, terwijl hij het lichaam van de vrouw beschouwt als een obstakel, een gevangenis, belast door alles wat kenmerkend voor haar is. «Het vrouwtje is vrouwtje krachtens een zeker *gemis* aan eigenschappen», zei Aristoteles. «Wij moeten wel in aanmerking nemen dat het karakter van de vrouwen lijdt aan een natuurlijke tekortkoming». En in navolging daarvan decreteerde Thomas van Aquino dat de vrouw een «mislukte man» is, een «toevallig» wezen. Dit wordt gesymboliseerd in Genesis waarin Eva wordt voorgesteld als geformeerd uit wat Bossuet noemde een «overtollig bot» van Adam. De mensheid is mannelijk en de man bepaalt de vrouw niet als een zelfstandig wezen, maar in zijn relatie tot hem. «De vrouw, het relatieve wezen...» schreef Michelet. En Benda verzekert ons in zijn *Rapport d’Uriel*: «Het lichaam van de man heeft zin en betekenis in zichzelf, los gezien van het lichaam van de vrouw, terwijl het lichaam van de vrouw zinloos schijnt als het niet wordt gekoppeld aan een man... De man kan zich zonder vrouw denken, zij kan

zichzelf niet zonder man denken. De vrouw is niets anders dan wat de man bepaalt; daarom noemt men haar «de sekse» en men bedoelt daarmee dat zij zich voor de man noodzakelijkerwijs als een seksueel wezen voordoet; voor hem is zij sekse, dus is zij dat absoluut. Zij wordt bepaald en gedifferentieerd door haar verhouding tot de man en hij niet door zijn verhouding tot haar; zij is het niet-essentiële tegenover het essentiële. Hij is Subject, het Absolute: zij is de Ander».[3]

De categorie van de *Ander* is even oorspronkelijk als het bewustzijn. In de primitiefste gemeenschappen en in de oudste mythologieën ontdekt men steeds een dualiteit, die van het Zelf en de Ander. Die scheiding stond aanvankelijk niet in het teken van de scheiding der seksen, zij was niet op enig empirisch feit gebaseerd. Dat blijkt onder meer uit de werken van Granet over het Chinese denken en van Dunézil over India en Rome. In de paren Varuna-Mitra, Uranus-Zeus, Zon-Maan en Dag-Nacht was aanvankelijk evenmin een vrouwelijk element aanwezig als in de tegenstellingen Goed en Kwaad, gunstige of ongunstige voortekenen, links en rechts en God en Duivel. Het anders zijn is in het menselijk denken een fundamenteel begrip, de ander een fundamentele categorie. Geen enkele collectiviteit poneert ooit zichzelf als de Ene zonder daar meteen de Ander tegenover te stellen. Voor drie reizigers die min of meer per toeval in hetzelfde treincompartiment terechtkomen is dat feit alleen al voldoende om alle overige reizigers in de trein te beschouwen als «anderen», als vaag vijandige elementen. Voor de dorpeling is ieder die niet in zijn dorp thuishoort een min of meer verdachte «ander»,

voor de burger van een bepaald land zijn de bewoners van een ander land dan het zijne «vreemdelingen», joden zijn «anderen» voor anti-semieten, negers zijn dat voor de Amerikaanse voorstanders van rassen-discriminatie, de inboorlingen zijn het voor de kolonisten en de proletariërs voor de bezittende klasse. Aan het slot van een diepgaande studie over de diverse vormen van primitieve gemeenschappen komt Lévi-Strauss tot de volgende conclusie: «De overgang van de Natuur- naar de Cultuur-staat wordt gekenmerkt door het vermogen van de mens om biologische relaties te beschouwen als een reeks tegenstellingen; dualiteit, afwisseling, contrast en symmetrie, of die zich nu als vastomlijnde dan wel als schommelende begrippen voordoen, vormen minder fenomenen die dienen te worden verklaard dan de fundamentele en onmiddellijke feiten en gegevens van de sociale realiteit».[4] De fenomenen zouden niet te begrijpen zijn als de menselijke gemeenschap alleen maar een *Mitsein* was, gebaseerd op solidariteit en vriendschap. De zaak wordt daarentegen duidelijk wanneer we, in navolging van Hegel, in het bewustzijn zelf een fundamentele vijandschap ontdekken met betrekking tot ieder ander bewustzijn; het subject kan zich alleen stellen tegenover een tegen-stelling; hij stelt zichzelf als het essentiële tegenover de ander, het niet-essentiële, het object.

Alleen stelt het bewustzijn van de ander, het andere ego op zijn beurt diezelfde eis. Tot zijn schrik ontdekt de burger die in het buitenland reist dat ook hij nu als «vreemdeling» wordt beschouwd. Tussen dorpen, families, landen en klassen bestaan oorlogen, overeenkomsten, verdragen en twisten die aan de idee

van de Ander haar absolute betekenis ontnemen en door die ontdekking van de relativiteit daarvan, goedschiks of kwaadschiks, zijn individuen en groepen wel genoodzaakt de reciprociteit van hun onderlinge verhouding te erkennen. Hoe komt het dan dat tussen de seksen die wederkerigheid niet wordt aanvaard, dat één van de contrasterende delen zichzelf als de enig essentiële beschouwt en alle relativiteit in de verhouding met zijn correlatief afwijst en daardoor die ander bepaalt tot louter anders-zijn? Waarom betwisten vrouwen de mannelijke soevereiniteit niet? Geen enkel subject poneert zichzelf oorspronkelijk en spontaan als niet-essentieel. Het is niet de Ander die, door zich als Ander te definiëren, de Een bepaalt; de Ander wordt bepaald door de Een die zichzelf als Een opwerpt. Maar als er geen omzetting van de Ander in de Een plaatsvindt, dan onderwerpt die zich dus aan dat vreemde standpunt. Waar komt bij de vrouw deze onderworpenheid uit voort?

Er bestaan andere gevallen waarin een categorie erin slaagde een andere categorie gedurende kortere of langere tijd volkomen te overheersen. Dit privilegie steunt vaak op een numerieke ongelijkheid; de meerderheid legt haar wetten op aan de minderheid of vervolgt die. Maar de vrouwen vormen geen minderheid zoals de joden of in Noord-Amerika de negers; er zijn evenveel vrouwen als mannen op aarde. Vaak ook waren de beide groepen die tegenover elkaar staan aanvankelijk volkomen onafhankelijk van elkaar; ze waren vroeger niet van eikaars bestaan op de hoogte of ieder van hen erkende de autonomie van de ander. Maar een historische gebeurtenis heeft de zwakste onderworpen gemaakt aan de sterkste. De verstrooiing

der joden, de invoering van de slavernij in Amerika en koloniale veroveringen zijn gedateerde feiten. In die gevallen was er voor de onderdrukten een *voordien*; zij hadden een verleden, een traditie en soms ook een religie of cultuur gemeen.

In die zin zou de vergelijking die Bebel trekt tussen vrouwen en het proletariaat het best zo kunnen worden gefundeerd: ook de proletariërs vormen geen numerieke minderheid en ze hebben nooit een gesepareerde groep gevormd. Door het ontbreken echter van een bepaalde gebeurtenis is het een historische ontwikkeling die de verklaring vormt voor het ontstaan als klasse en die verantwoordelijk is voor het onderbrengen van *die* individuen in die klasse. Er zijn niet altijd proletariërs geweest; er zijn wel altijd vrouwen geweest. Zij zijn vrouwen door hun fysiologische structuur. En hoever men ook in de geschiedenis teruggaat, zij zijn steeds onderworpen geweest aan de man: hun afhankelijkheid is niet het gevolg van een bepaalde gebeurtenis of een sociale verandering; het is niet iets dat zich *voltrokken heeft.* Het is ten dele te wijten aan dit ontbreken van het incidentele karakter van een historisch feit dat het anders-zijn zich hier als absoluut voordoet. Een situatie die in de loop der tijden is gecreëerd kan in een andere tijd weer ongedaan worden gemaakt, dat hebben onder andere de negers van Haïti wel bewezen. Maar een natuurlijke situatie schijnt daarentegen iedere verandering te tarten. In feite echter is de menselijke natuur al evenmin een onveranderlijk gegeven als de historische realiteit. Als de vrouw zichzelf ziet als het niet-essentiële dat nooit essentieel zal worden komt dat omdat zij die verandering niet zelf bewerkt.

Proletariërs zeggen «wij», negers ook; door zichzelf op te werpen als subject veranderen zij de burgers en de blanken in «anderen». De vrouwen zeggen - behalve dan op sommige congressen die toch voornamelijk abstracte manifestaties blijven - geen «wij»; mannen zeggen «de vrouwen» en vrouwen gebruiken dat woord om zichzelf aan te duiden, maar zij poneren zichzelf niet werkelijk als subject. De proletariërs hebben in Rusland de revolutie ontketend, de negers deden dat op Haïti en in Indo-China vechten Indo-Chinezen voor zichzelf. Maar de actie van de vrouwen is nooit meer geweest dan een symbolische beweging en zij hebben nooit meer veroverd dan de mannen bereid waren te geven; ze hebben niets genomen, ze hebben gekregen.[5]

Dat komt omdat de vrouwen niet beschikken over concrete middelen zich aaneen te sluiten tot een hechte eenheid die zich stelt tegenover haar tegenstelling. Ze hebben geen verleden, geen historie en geen religie die helemaal van henzelf is; ze hebben geen solidariteitsgevoel door hun werk of belangen zoals het proletariaat dat heeft en ze bezitten zelfs de ruimtelijke beslotenheid niet die van de negers in Noord-Amerika, de joden in de ghetto’s of de arbeiders in de Renault-fabrieken een gemeenschap maakt. Ze leven verspreid tussen de mannen en zijn door woonplaats, werk, economische belangen of sociale omstandigheden veel sterker aan bepaalde mannen - vader of echtgenoot - gebonden dan zij aan andere vrouwen gebonden zijn. Als ze tot de bourgeoisie behoren voelen zij zich solidair met de mannen uit die klasse en niet met de vrouwen uit het proletariaat, blanke vrouwen voelen zich solidair met blanke mannen en niet met de negerinnen. Het proletariaat kan zich

voorstellen de leidende klasse uit te moorden, fanatieke joden en negers kunnen ervan dromen zich meester te maken van het geheim van de atoombom om een mensheid te stichten die alleen maar uit joden en negers zal bestaan, maar zelfs in haar dromen zal de vrouw de mannen niet kunnen uitroeien. De band die hen aan hun onderdrukkers bindt is met geen enkele andere band te vergelijken. De verdeling in seksen is inderdaad een biologisch feit en geen historische gebeurtenis. Man en vrouw staan tegenover elkaar van een oorspronkelijk *Mitsein* uit en de vrouw heeft dat niet verbroken. Het paar vormt een fundamentele eenheid waarin de beide helften aan elkaar geklonken zijn; het is onmogelijk de gemeenschap te splitsen langs de scheidslijn der seksen. Hierin schuilt dan het principiële kenmerk van de vrouw: zij is, in de kern van een totaliteit waarvan de twee componenten noodzakelijk voor elkaar zijn, de Ander.

Nu zou men zich kunnen voorstellen dat die reciprociteit de vrijmaking van de vrouw zou hebben vergemakkelijkt. Toen Herakles wol spon aan de voeten van Omphale was hij de gevangene van zijn begeerte naar haar. Maar waarom slaagde zij er niet in blijvend macht over hem uit te oefenen? Om zich op Jason te wreken doodt Medea haar kinderen; deze grimmige mythe suggereert dat zij, door zijn band met zijn nakomelingen, een geduchte invloed op hem zou kunnen hebben uitoefenen. In *Lysistrata* heeft Aristophanes op een vermakelijke manier geschilderd hoe een aantal vrouwen zich aaneensluiten om sociale doeleinden te verwezenlijken door middel van de behoefte die mannen aan hen hebben; maar dat is alleen maar een komedie. De legende die beweert dat de geroofde Sabijnse

maagden tegenover hun rovers hardnekkig ongenaakbaar bleven verhaalt ook dat de rovers door hen met leren karwatsen te kastijden op een magische manier hun verzet overwonnen. De biologische behoefte - de seksuele begeerte en het verlangen naar nakomelingen - die de mannen afhankelijk maakt van vrouwen heeft de vrouw maatschappelijk niet vrij gemaakt. Ook de meester en de slaaf zijn wederkerig gebonden door een economische behoefte die de slaaf niet vrij maakt. In de betrekking van meester en slaaf stelt de meester niet dat hij de ander nodig heeft; hij bezit de macht die behoefte te bevredigen en hij maakt die niet afhankelijk van de ander. De slaaf daarentegen is er zich in zijn afhankelijkheid, zijn hoop en zijn angst, van bewust dat hij een meester nodig heeft. De behoefte, ook al is die dan voor beiden gelijk, werkt altijd ten voordele van de onderdrukker en ten nadele van de onderdrukte. Dat verklaart bijvoorbeeld waarom de bevrijding van de arbeidersklasse zo langzaam is verlopen.

Nu is de vrouw altijd, zo al niet de slaaf, dan toch op zijn minst de vazal van de man geweest. De beide seksen hebben de wereld nooit op voet van gelijkheid gedeeld. En ook tegenwoordig nog is de vrouw, ook al verandert haar positie dan langzaam aan, zwaar gehandicapt. In vrijwel geen enkele staat is haar wettelijke positie volkomen gelijk aan die van de man en heel vaak wordt zij in belangrijke mate achtergesteld. Zelfs daar waar haar rechten volledig worden erkend verhinderen jarenlang gegroeide gewoontes en tradities dat die in de gangbare zeden concreet vorm krijgen. Economisch gesproken vormen mannen en vrouwen bijna twee kasten: in alle opzichten

gelijk zijn het toch de mannen die de betere baantjes hebben, de hoogste salarissen genieten en die betere kansen hebben om te slagen dan hun jongste concurrenten. Er werken niet alleen meer mannen dan vrouwen in de politiek, ze bezetten ook nog de belangrijkste sleutelposities. Naast de concrete macht die ze bezitten worden ze dan nog met een traditioneel prestige uitgerust en de opvoeding van de kinderen is erop gericht dat prestige traditiegetrouw te handhaven: het heden heeft zich ontwikkeld uit het verleden en in het verleden is de hele geschiedenis gemaakt en bepaald door mannen. Op het ogenblik waarop de vrouwen beginnen deel te nemen aan het werk in de wereld is die wereld nog altijd het domein van de mannen; de mannen zelf twijfelen daar helemaal niet aan, de vrouwen nauwelijks. Weigeren de Ander te zijn, weigeren de medeplichtige van de man te zijn betekent voor de vrouw afzien van alle voordelen en voorrechten die de alliantie met de superieure kaste haar oplevert. De suzereine-man beschermt in materieel opzicht de leen-vrouw en belast zich met de rechtvaardiging van haar bestaan; daarmee ontwijkt zij én het economisch risico én het metafysisch risico van een vrijheid waarvan ze het doel en de zin zelf moet zien te vinden zonder enige hulp. Er bestaat inderdaad naast de drang van ieder individu zich te doen gelden als subject een neiging om zijn vrijheid te ontvluchten en een ding te worden. Dat is een rampzalige weg want die mens die haar gaat wordt, passief, vervreemd en verloren, de prooi van een andere wil dan de zijne, raakt afgesneden van zijn transcendentie en wordt van iedere waarde ontdaan. Maar het is ook een makkelijke weg; op die manier ontwijkt men ook de angst en de spanning van een

existentie die bewust wordt aanvaard. De man die de vrouw tot de *Ander* maakt zal dan in haar ook de diepgewortelde neiging tot medeplichtigheid vinden. De vrouw openbaart zich dus niet als subject omdat ze niet over concrete middelen daartoe beschikt, omdat ze de binding aan de man ervaart als noodzakelijk, zonder wederkerig van hem hetzelfde te eisen, en omdat ze tenslotte vaak behagen schept in haar rol als de *Ander*.

Maar nu rijst er ogenblikkelijk een vraag: hoe is deze hele geschiedenis dan begonnen? Het is begrijpelijk dat de dualiteit der seksen, zoals iedere dualiteit, aanleiding geeft tot een conflict. En het is ook begrijpelijk dat, wanneer een van beiden erin slaagt de ander zijn superioriteit op te dringen, die superioriteit absoluut zal worden gesteld. Maar dan moet nog worden verklaard waarom de man van begin af aan gewonnen heeft. Het zou immers mogelijk zijn geweest dat de vrouwen de overwinning hadden weggedragen of dat de strijd onbeslist was gebleven. Wat is de reden dat de wereld altijd aan mannen heeft toebehoord en dat daar nu pas verandering in begint te komen? Is die verandering goed? Zal die verandering ja dan nee een gelijke verdeling van de wereld tussen mannen en vrouwen met zich meebrengen?

Al deze vragen zijn verre van nieuw en er zijn dan ook al heel wat antwoorden op gegeven. Juist het feit echter dat de vrouw *de Ander is* maakt alle bewijzen die de mannen daar ooit voor hebben gegeven twijfelachtig; die zijn maar al te duidelijk ingegeven door de belangen van de mannen. «Al wat door mannen over vrouwen geschreven is moet als verdacht worden beschouwd omdat ze zowel rechter als partij in het

geschil zijn», heeft in de zeventiende eeuw Poulain de la Barre, een vrij onbekende feminist, gezegd. Overal en in alle tijden hebben mannen hun zelfvoldaanheid tentoongespreid omdat zij zich de koningen der schepping voelen. «Geprezen zij de Heer der Heren dat hij mij geen vrouw heeft gemaakt», zeggen de joden in hun ochtendgebed terwijl hun vrouwen berustend mompelen: «Gezegend zij de Heer die mij heeft geschapen naar Zijn Wil». Van de weldaden waar Plato de goden dankbaar voor was, was de eerste als een vrij man en niet als slaaf geboren te zijn, de tweede was een man en geen vrouw te zijn. Maar mannen zouden nooit ten volle van dat voorrecht hebben kunnen genieten als ze niet van mening waren dat het wortelde in het absolute en de eeuwigheid; ze hebben getracht van hun suprematie een recht te maken. «Zij die de wetten hebben gemaakt en samengesteld waren mannen en ze hebben hun eigen geslacht bevoorrecht. Juristen hebben de wetten in beginselen veranderd», ook dat zei Poulain de la Barre reeds.

Wetgevers, priesters, filosofen, schrijvers en geleerden hebben er zich volijverig en hardnekkig op toegelegd te bewijzen dat de ondergeschikte positie van de vrouw de wil des hemels was en op aarde voordelen met zich meebracht. In de godsdiensten, door mannen uitgedacht, spiegelt zich die wil tot overheersing; de mannen hebben hun wapens tegen de vrouwen geput uit de legenden over Eva en Pandora. Ze hebben de filosofie en theologie ten eigen bate aangewend zoals blijkt uit de citaten van Aristoteles en Thomas van Aquino. Sinds de alleroudste tijden hebben satirici en moralisten er plezier in gehad de zwakheid van de vrouw te schilderen. De scherpe

beschuldigingen die er in de hele Franse literatuur tegen de vrouw zijn uitgebracht mogen bekend worden verondersteld. Montherlant neemt, met minder verve overigens, de traditie van Jean de Meung weer op. Soms lijkt die vijandigheid gefundeerd, vaak ook ongegrond, maar in werkelijkheid is het alleen maar een min of meer handig gecamoufleerde wil tot zelfrechtvaardiging. «Het is veel makkelijker een sekse te beschuldigen dan de andere te verontschuldigen», schreef Montaigne. In sommige gevallen is het overigens duidelijk genoeg wat er aan de hand is. Het is bijvoorbeeld frappant dat het Romeinse recht bij het beperken van de rechten van de vrouw het begrip «domme en zwakke kunne» invoert op het ogenblik waarop de verzwakking van de familiebanden de vrouw tot gevaar maken voor de mannelijke erfgenamen. Het is ook frappant dat in de zestiende eeuw toen de alleenstaande vrouw in staat werd geacht haar eigen goederen te beheren er, om de gehuwde vrouw onder voogdijschap te houden, een beroep werd gedaan op de autoriteit van Augustinus die had verklaard dat «de vrouw een dier was dat noch evenwichtig noch besluitvaardig was». Montaigne heeft heel goed ingezien hoe eigenmachtig en onrechtvaardig het lot was dat de vrouwen werd toebedeeld. «Vrouwen hebben geen ongelijk wanneer zij de regels die de wereld hen oplegt weigeren te aanvaarden omdat het de mannen zijn die deze regels hebben vastgesteld zonder hen daarin te kennen. Vanzelfsprekend bestaat er dus tussen hen en ons gekuip en onenigheid». Maar hij ging toch niet zo ver dat hij zich als hun voorvechter opwierp.

Pas in de achttiende eeuw komen overtuigd

democratische mannen er voor het eerst toe de kwestie objectief te beschouwen. Zo heeft onder andere Diderot zich alle mogelijke moeite gegeven te bewijzen dat vrouwen, evenals mannen, menselijke wezens zijn. Later heeft Stuart Mill de vrouwen vurig verdedigd. Maar deze filosofen hebben een uitzonderlijke onpartijdigheid aan de dag gelegd. In de negentiende eeuw werd het feminisme, de strijd voor de rechten van de vrouw, weer een strijd van partisanen. Eén van de gevolgen van de industriële revolutie was de deelneming van de vrouw aan het produktieproces. Van dat ogenblik af waren de eisen van de feministen niet langer louter theoretisch maar steunden zij op een economische basis; tegelijkertijd echter werden hun tegenstanders agressiever. Ook al is dan het grootgrondbezit gedeeltelijk onttroond, de bourgeoisie houdt nog steeds vast aan de oude moraal die in de degelijkheid van het gezin de garantie zag van het privé-bezit. De vrouw werd weer teruggeroepen naar huis en dat met meer klem naarmate haar emancipatie een werkelijke bedreiging vormde. Ook in de boezem van de arbeidersklasse probeerden de mannen die vrijheid van de vrouw te beteugelen omdat zij in hen gevaarlijke concurrenten zagen en vooral ook omdat vrouwen doorgaans werkten voor een lager loon.[6] Om de inferioriteit van de vrouwen te bewijzen kwamen de anti-feministen niet meer alleen, zoals vroeger, aandragen met de religie, de filosofie en de theologie, maar ook met de wetenschap: de biologie, experimentele psychologie enzovoort. Hooguit was men bereid de *andere* sekse «gelijkheid in verscheidenheid» toe te staan. Deze formulering die vrij veel opgang heeft gemaakt is tekenend; van precies dezelfde formulering maakten in Noord-Amerika de wetten van Jim

Crow gebruik ten aanzien van de negers; deze zogenaamde gelijkheid in verscheidenheid heeft alleen maar gediend om de meest extreme discriminaties door te voeren. Die overeenkomst is niet toevallig; of het er nu om gaat een ras, een kaste, een groep of een geslacht in een inferieure positie te plaatsen, het rechtvaardigings-proces is overal en altijd hetzelfde. «Het eeuwig vrouwelijke» komt overeen met de «ziel van de zwarte» of «het joodse karakter». In zijn totaliteit is overigens het joodse probleem geheel verschillend van de beide andere; voor de antisemiet is de jood niet zozeer inferieur dan wel een vijand en hij gunt hem op deze aarde geen plaats die hij de zijne kan noemen, hij is uit op zijn volkomen vernietiging. Maar er zijn diepgaande overeenkomsten tussen de situatie van de neger en die van de vrouw. Beiden bevrijden zij zich nu van eenzelfde paternalisme en de klasse van hun oude meesters wenst hen «op hun plaats te houden» en dat wil dan zeggen op de plaats die zij voor hun hebben uitgekozen. In beide gevallen strooien zij kwistig loftuitingen - die min of meer echt gemeend zijn -rond over de «goede neger» met zijn onschuldige, kinderlijke en vrolijke gemoed en over de «goede vrouw» waarmee men dan bedoelt de frivole, kinderlijke, onverantwoordelijke en aan de man onderworpen vrouw. In beide gevallen ontleent men de argumenten aan een status die men zelf heeft geschapen. Men kent de boutade van George Bernard Shaw die in het kort hierop neerkomt: «De blanke Amerikaan vernedert de neger tot de rang van schoenpoetser en concludeert daar dan uit dat de neger alleen maar deugt om schoenen te poetsen». Diezelfde vicieuze cirkel vindt men in alle analoge omstandigheden terug. Wanneer een individu of groep in een ondergeschikte

positie wordt gehouden is het een feit dat zij ondergeschikt *zijn*. Maar de betekenis van het werkwoord zijn dient dan in dit verband toch wel goed te worden begrepen; het is een bewijs van kwade trouw er in dit geval substantiële waarde aan toe te kennen waar het in de dynamische, Hegeliaanse betekenis moet worden opgevat. Zijn is hier: geworden zijn; het is een feit geworden dat zich als zodanig manifesteert. Ja, de vrouwen van nu zijn over het algemeen genomen inferieur aan de mannen, dat betekent, dat hun situatie voor hen minder mogelijkheden opent. Maar de vraag is nu: moet deze stand van zaken blijven voortduren?

Veel mannen wensen dat; nog niet allemaal zijn ze bereid de strijd op te geven. Het conservatieve burgerdom ziet in de emancipatie van de vrouw nog steeds een bedreiging van hun moraal en hun belangen. Sommige mannen zijn bang voor de concurrentie van vrouwen. In de *Hebdo-Latin* verklaarde een student eens: «Iedere studente die gaat werken als artse of advocate *steelt* een plaats van ons». Twijfel aan zijn recht op de wereld kwam niet eens bij hem op. Niet alleen economische belangen spelen een rol. Eén van de voordelen die de onderdrukking aan de onderdrukkers verzekert is dat zelfs de minste onder hen zich nog superieur voelt; een «arme» blanke uit het zuiden van de Verenigde Staten kan zich altijd nog troosten met de gedachte dat hij geen «vuile nikker» is en de beter gesitueerde blanken maken handig van die trots gebruik. Zo meent ook de meest middelmatige man een halfgod te zijn in vergelijking met de vrouwen. Het was voor de Montherlant veel makkelijker om van zichzelf een held te maken wanneer hij zich tegenover

vrouwen plaatste (die overigens voor dat doel waren uitgekozen) dan zijn mannenrol te spelen onder mannen, iets wat veel vrouwen overigens beter zouden hebben gedaan dan hij. En in september 1948 kon Claude Mauriac - wiens overweldigende originaliteit gelijk bekend door ieder hogelijk wordt bewonderd - dan ook in een van zijn artikelen in de *Figaro Litteraire*[7] schrijven met betrekking tot de vrouw: «Wij luisteren op een toon (sic!) van beleefde onverschilligheid... naar de briljantste van hen, heel goed beseffend dat haar esprit op min of meer eclatante wijze de ideeën weerspiegelt die afkomstig zijn van *ons*». Maar dat zijn dan klaarblijkelijk toch niet de ideeën van de heer C. Mauriac in eigen persoon want het is algemeen bekend dat hij die niet heeft. Intussen is het heel goed mogelijk dat zij ideeën reflecteert die afkomstig zijn van mannen; ook onder de mannen zal er wel iemand te vinden zijn die ideeën, die hij niet zelf heeft bedacht, voor de zijne houdt. Overigens kan men zich natuurlijk afvragen of Claude Mauriac een gesprek dat een afspiegeling is van Descartes, Marx en Gide niet interessanter vindt dan een conversatie die alleen een afspiegeling van hem is. Opmerkelijk is dat hij zich door het gebruik van dit niet brandschone *wij* identificeert met Paulus, Hegel, Lenin en Nietzsche en van hun grote hoogte af met minachting neerkijkt op de troep vrouwen, die het durven wagen op voet van gelijkheid met hem te praten. Ik ken, om de waarheid te zeggen, meer dan één vrouw die niet het geduld zou opbrengen om de «toon van beleefde onverschilligheid» des heren Mauriac' te verdragen.

Ik heb over dit voorbeeld nog al lang uitgeweid omdat de mannelijke naïviteit er zo ontwapenend uit blijkt.

Er zijn talrijke andere en veel subtieler manieren waarop de man profijt trekt uit het anders-zijn van de vrouw. Voor ieder die lijdt aan een minderwaardigheidscomplex is er een wondermiddel: er is niemand arroganter, agressiever of minachtender tegenover vrouwen dan de man die zich ongerust maakt over zijn viriliteit. Zij die zich niet laten intimideren door huns gelijken zijn ook veel meer geneigd in de vrouw een gelijke te erkennen, maar toch is ook die mannen de mythe van de Vrouw, de Ander, zeer dierbaar.[8] Men kan het hen eigenlijk niet kwalijk nemen, dat zij niet met een vrolijk gemoed alle zegeningen en voordelen opofferen, die zij uit die mythe puren. Zij weten heel goed wat ze verliezen als ze afstand doen van de vrouw zoals zij die zich dromen en ze weten niet wat zij kunnen winnen aan de vrouw van morgen. Het vergt heel wat zelfverloochening, na te laten zich te poneren als enig en absoluut Subject. De overgrote meerderheid van de mannen stelt dit alles echter niet zo nadrukkelijk. Zij *postuleren* niet dat de vrouw inferieur is; tegenwoordig zijn zij te diep van het democratisch ideaal doordrongen om niet de gelijkheid van alle wezens te erkennen. In de boezem van het gezin is voor het kind en de opgroeiende jonge mens de vrouw met dezelfde sociale waardigheid bekleed als de volwassen man. Later ontdekt hij in het verlangen en de liefde van de vrouw die hij begeert en liefheeft het verzet en de onafhankelijkheid; eenmaal getrouwd respecteert hij in de vrouw de echtgenote en moeder en in de concrete ervaring van het huwelijksleven doet de vrouw zich aan hem als een vrij wezen voor. Dus kan hij zichzelf voorhouden dat er tussen de geslachten niet langer meer sprake is van een sociale hiërarchie en dat, ondanks bepaalde

verschillen, over het geheel genomen de vrouw zijn gelijke is. Als hij dan toch nog bepaalde inferieure eigenschappen in haar ontdekt - en de belangrijkste daarvan is wel haar ongeschiktheid voor het uitoefenen van een beroep - schrijft hij die op rekening van de natuur. Wanneer hij welwillend staat tegenover de vrouw en bereid is met haar samen te werken huldigt hij het principe van de abstracte gelijkheid, en de concrete ongelijkheid die hij constateert aanvaardt hij niet. Maar zodra hij met haar in conflict komt wordt de situatie omgekeerd; dan aanvaardt hij die concrete ongelijkheid en acht zich zelfs bevoegd die abstracte gelijkheid te ontkennen.[8a] Dat is de reden waarom veel mannen, quasi te goeder trouw, kunnen beweren dat vrouwen gelijk zijn aan mannen en dat zij dus niets te eisen hebben en *tegelijkertijd* beweren zij dan dat vrouwen nooit de gelijken van de mannen zullen kunnen zijn en dat hun eisen dus nergens toe dienen. Voor een man is het moeilijk te beoordelen van welk enorm belang de sociale discriminaties zijn die uiterlijk zo onbetekenend lijken, maar die én moreel én intellectueel op de vrouw een terugslag hebben die zo diep ingrijpt dat die uit haar wezen zelf schijnt voort te komen.[9] Zelfs de man die het sympathiekst staat tegenover de vrouw kent haar concrete situatie nooit precies. Er is dus geen reden om geloof te hechten aan die mannen die zich inspannen om voorrechten te verdedigen waarvan zij de volle omvang nauwelijks kunnen beoordelen. We zullen ons dus niet laten intimideren door de talrijke en heftige aanvallen op de vrouw, noch ons laten misleiden door de loftuitingen op de «echte vrouw» die door eigen belang zijn ingegeven en ons al evenmin laten overrompelen door het enthousiasme dat het lot van de

vrouw opwekt in mannen die daar voor niets ter wereld zelf aan deel zouden willen hebben.

Tegenover de argumenten van de feministen moeten we echter beslist niet minder wantrouwend staan; het willen blijven voeren van polemieken over dit onderwerp berooft de aangevoerde argumenten vaak van alle waarde. Wanneer het «vrouwenvraagstuk» onbenullig lijkt komt dat omdat de mannelijke arrogantie er een «strijd» van heeft gemaakt en als men strijdt, redeneert men niet meer zo best. Voortdurend heeft men getracht te bewijzen dat de vrouw superieur, inferieur of gelijkwaardig aan de man is. Geschapen na Adam is zij dus kennelijk een wezen van het tweede plan redeneert de een; integendeel, beweert de ander, Adam was niet meer dan het schets-ontwerp en God is er pas in geslaagd de volmaakte mens te scheppen toen hij Eva formeerde. De hersenen van de vrouw zijn kleiner, maar relatief gezien veel groter. Christus kwam als man ter wereld, maar misschien gebeurde dat om zijn vernedering des te vollediger te maken. Ieder argument roept een tegen-argument op en vaak zijn ze beide onjuist. Als we dit vraagstuk helder en scherp willen zien en stellen moeten we alle vage begrippen, als superioriteit, inferioriteit en gelijkheid, die alle discussies bedorven hebben, laten varen en helemaal opnieuw beginnen.

Maar hoe dienen we dan de vraag te stellen? En eerst en vooral, wie zijn wij, dat we die vraag zouden stellen? Mannen zijn én rechter én partij in het geschil; maar de vrouwen ook. Waar halen we een engel vandaan? In werkelijkheid echter zou ook een engel niet de geëigende en juiste figuur zijn om een uitspraak te doen, omdat hij de feiten waarop het

probleem stoelt, niet kent. En een hermafrodiet is helemaal een eigenaardig geval: die is niet én man én vrouw tegelijkertijd, maar veeleer noch man noch vrouw. Ik geloof toch dat bepaalde vrouwen het meest geschikt zijn om de situatie van de vrouw toe te lichten. Het is een sofisme te beweren dat Epimenides noodzakelijkerwijze een leugenaar was omdat hij Kretenzer was. Het is niet een of ander geheimzinnig bestanddeel dat bepaalt of de man of de vrouw te goeder of te kwader trouw handelt, het is hun situatie die hen er in meer of mindere mate toe drijft de waarheid te zoeken. Er zijn tegenwoordig heel wat vrouwen die, nu alle rechten van de mens ook weer aan hun zijn toegevallen, zich de luxe kunnen veroorloven onpartijdig te zijn: wij ervaren dat zelfs als een behoefte. Wij zijn geen strijdsters meer zoals onze voorgangsters, wij hebben, in het algemeen gesproken, het spel gewonnen. Bij de debatten in de UNO werd er herhaaldelijk op gehamerd wanneer er over de status van de vrouw werd gesproken dat de gelijkheid der seksen zich nu ook in de praktijk aan het verwezenlijken is. Vele vrouwen van nu hebben hun vrouw zijn nooit ervaren als een last of een obstakel. Er zijn genoeg problemen die ons van wezenlijker belang toeschijnen dan dat wat ons alleen aangaat en in het feit dat we afstand kunnen nemen van dat probleem gronden we de hoop dat onze houding objectief zal zijn. Bovendien kennen wij de wereld van de vrouw intiemer dan de mannen omdat wij in die wereld wortelen; veel directer dan mannen begrijpen wij wat het voor een menselijk wezen betekent vrouw te zijn en die kennis raakt ons ook veel meer en veel dieper. Ik heb al gezegd dat er problemen zijn van groter wezenlijker belang, maar dat neemt niet weg dat ook de

vraag hoe het feit dat wij vrouw zijn onze levens beïnvloedt in onze ogen toch van belang is. Wat zijn nu precies de kansen die we hebben gekregen en welke zijn ons onthouden? Wat is het lot dat onze jongere zusters wacht en waarop moeten wij hen oriënteren? Het is frappant dat vrijwel alle feministische literatuur van nu zich niet meer bezighoudt met het opeisen van de rechten van de vrouw, maar wordt gekenmerkt door de poging het probleem tot klaarheid te brengen. Nu we afscheid nemen van het tijdperk der chaotische polemieken wil ook dit boek, naast vele andere, een poging in die richting zijn.

Het is echter onmogelijk enig menselijk probleem te behandelen zonder een vooropgezette mening. Alleen al de manier waarop de vragen worden gesteld, het standpunt dat wordt ingenomen, veronderstelt een zekere belangen-hiërarchie. Iedere karakteristiek sluit nu eenmaal een bepaalde waarde in en iedere zogenaamde objectieve beschrijving kan alleen totstandkomen tegen een ethische achtergrond. Inplaats van principes, die min of meer uitgesproken als vanzelfsprekend worden aanvaard, proberen te verdoezelen, kan men beter die principes eerst vaststellen. Daardoor is het dan niet noodzakelijk op iedere bladzijde te vermelden welke betekenis men nu precies toekent aan woorden als *superieur, inferieur, beter, slechter, vooruitgang, reactie* enzovoort. Wanneer we een aantal werken die aan de vrouw zijn gewijd de revue laten passeren merken we op dat men zich meestal op het standpunt stelt van het algemeen welzijn, het algemeen belang; in werkelijkheid bedoelt iedereen daar dan mee het belang van de maatschappij die hij óf wil handhaven óf wil vestigen. Ik voor mij

stel me op het standpunt dat er maar één algemeen welzijn is, namelijk dat, wat het individuele welzijn van alle burgers verzekert, ik zal de maatschappelijke instellingen beoordelen aan de hand van de concrete kansen die ze aan het individu geven. Maar ik zal het begrip individueel-welzijn niet verwarren met geluk. Ook dat is namelijk een standpunt dat men vaak tegenkomt. Zijn de vrouwen in een harem niet gelukkiger dan de vrouwen die kiesrecht hebben? Is de huisvrouw niet gelukkiger dan de arbeidster? Het is niet bijster duidelijk wat het woord *geluk* precies betekent en nog veel minder welke authentieke waarden het precies in zich draagt. Er bestaat geen enkele mogelijkheid om het geluk van anderen te meten en het is al heel makkelijk om de situatie, die men de ander wil opdringen, gelukkig te noemen. Vooral hen die tot stilstand zijn gedoemd worden vaak gelukkig verklaard onder het voorwendsel dat geluk bestaat uit het in rust zijn. Op die gedachte zal ik mij niet beroepen. Ik stel mij op het standpunt van de existentialistische moraal. Ieder subject doet zich via zijn projecten en daden kennen als een transcendentie; hij kan zijn vrijheid alleen verwezenlijken door voortdurend te reiken naar andere vrijheden. Er is geen andere rechtvaardiging voor de existentie dan zijn expansie naar een open en onbepaalde toekomst. Telkens wanneer de transcendentie terugvalt tot immanentie degradeert de existentie tot een existentie-zonder-meer, tot een «en-soi», en de vrijheid tot een facticiteit. Wanneer het subject die terugval toelaat is dat een morele fout, wanneer die terugval hem wordt opgedrongen neemt zij de vorm van een frustratie of verdringing aan, maar in beide gevallen is die terugval een absoluut kwaad. Ieder

individu wie de rechtvaardiging van zijn bestaan ter harte gaat ervaart zijn existentie als een ongedefinieerde behoefte zich te transcenderen.

De situatie van de vrouw wordt op een heel bijzondere manier bepaald door het feit dat zij - een vrij en autonoom wezen als ieder menselijk wezen - leeft en kiest in een wereld waarin de mannen haar dwingen zichzelf te aanvaarden als de Ander. Men eist van haar dat zij zich vastlegt als object en doemt haar tot immanentie omdat haar transcendentie voortdurend door een ander ego, een ander bewustzijn, wordt getranscendeerd, dat essentieel en soeverein is. Het drama van de vrouw schuilt in het conflict tussen de fundamentele eis van ieder subject, ieder ego dat zichzelf nu eenmaal steeds als essentieel beschouwt en de eisen van een situatie die haar als niet-essentieel constitueeren. Hoe kan een menselijk wezen in de situatie van de vrouw zichzelf verwezenlijken? Welke wegen staan er voor haar open? Welke daarvan zijn versperd of lopen dood? Hoe kan men in een afhankelijke positie zijn onafhankelijkheid herwinnen? Welke omstandigheden beperken de vrijheid van de vrouw en is zij in staat die op te heffen? Dát zijn de fundamentele vragen waarop ik wil trachten enig licht te werpen. Wat mij in de mogelijkheden van het individu belang inboezemt wordt niet bepaald door termen van geluk, maar door termen van vrijheid.

Het is zonder meer duidelijk dat dit probleem geen enkele zin zou hebben als we uitgaan van de veronderstelling dat het lot van de vrouw onvermijdelijk is bepaald door psychologische, fysiologische en economische factoren. Ik zal dan ook beginnen met een uiteenzetting van de standpunten die

door de biologie, psychologie en het historisch-materialisme ten aanzien van de vrouw werden ingenomen. Daarna zal ik proberen aan te tonen hoe het begrip «echt vrouwelijk» is ontstaan en waarom de vrouw werd gedefinieerd als de Ander en wat de consequenties daarvan waren voor het standpunt van de mannen. Dan zal ik, van het standpunt van de vrouw uit, de wereld moeten beschrijven waarin de vrouw leeft[10] zodat wij kunnen begrijpen op welke moeilijkheden zij stuit als zij probeert te ontkomen aan de sfeer waarin men haar tot nu toe had opgesloten, als zij van plan is deel te nemen aan het menselijk *Mitsein*.

Eerste deel - Lot

I Biologische gegevens

De vrouw? O, maar dat is heel eenvoudig zeggen de liefhebbers van eenvoudige definities: de vrouw is een baarmoeder, een ovarium, een vrouwtje... en dat woord is dan voldoende om haar te definiëren. In de mond van mannen krijgt dat epitheton «vrouwtje, wijfje» een beledigende klank. Toch schaamt hij zich niet voor zijn eigen animaliteit; hij is er integendeel trots op wanneer men van hem zegt: «dat is een man». De term wijfje is denigrerend, niet omdat die zijn oorsprong vindt in het wezen van de vrouw, maar omdat hij haar opsluit in haar geslacht. En wanneer dat geslacht - zelfs bij de onschuldige en onwetende dieren - de man vijandig en verachtelijk voorkomt dan vindt dat kennelijk zijn oorzaak in het onrustige gevoel van vijandigheid, dat de vrouw in hem opwekt. Maar niettemin wil hij dan in de biologie toch een rechtvaardiging voor dat gevoel vinden. Het woord wijfje roept in hem een reeks woeste beelden op; een enorm rond ovarium verzwelgt en ontmant de spermatozoïde; monsterachtig en volgevreten regeert de termieten-koningin over haar slaafse mannen; de bidsprinkhaan en de spin, van liefde verzadigd, vermorzelen hun partners en verslinden ze; de loopse teef zwerft door de straten en verspreidt een reeks kwalijke luchtjes; de spin stelt onbeschaamd haar achterste ten toon en kruipt dan vol hypocriete koketterie weer weg en zelfs de trotste vrouwelijke roofdieren, leeuwin, tijgerin en panterin, leggen zich

slaafs neer bij de heerszuchtige omhelzing van de man. Vrouwelijke inertie, ongeduld, list, stupiditeit, ongevoeligheid, wulpsheid, harteloosheid en ootmoed, de man projecteert in de vrouw alle vrouwen tegelijk. En inderdaad is de vrouw een wijfje, een vrouwtjes-dier. Maar wanneer we ophouden met dat denken in gemeenplaatsen rijzen er ogenblikkelijk twee vragen: welke positie neemt het wijfje in het dierenrijk in en welk bijzonder soort vrouwelijkheid manifesteert zich in de vrouw?

***

Mannetjes en vrouwtjes zijn twee types individuen die zich binnen de soort onderscheiden met betrekking tot de voortplanting; zij kunnen alleen correlatief worden bepaald. Maar dan dient toch eerst te worden opgemerkt dat de betekenis van de scheiding der soort in twee geslachten zelf niet duidelijk is.

In de natuur is die scheiding ook niet overal doorgevoerd. Het is, om ons tot de dieren te beperken, algemeen bekend dat bij de eencelligen: infusoria, amoeben, bacillen enzovoort, de vermenigvuldiging in wezen iets heel anders is dan seksualiteit. Iedere cel deelt en herdeelt zichzelf. Bij sommige metazoa voltrekt de voortplanting zich door schizogenesis, dat wil zeggen door splitsing van het individu, dat ook al a-seksueel ontstaan is, of door blastogenesis, knopvorming, splitsing van het individu dat zelf door een seksueel fenomeen is voortgebracht. De verschijnselen van knopvorming en segmentatie bij de zoetwaterpoliep, coelenterata, sponzen, wormen en manteldieren zijn bekende voorbeelden. Bij de gevallen van parthenogenesis ontwikkelt een onbevrucht ei zich,

zonder tussenkomst van het mannetje, tot een embryo; de man speelt dus geen enkele rol of hoogstens een secundaire. De niet bevruchte eieren van de honingbij brengen hommels voort; bij bladluizen ontbreken vaak generaties lang de mannetjes en uit de onbevruchte eieren ontwikkelen zich wijfjes. Men is erin geslaagd kunstmatig parthenogenesis tot stand te brengen bij de zeeëgel, de zeester en de kikvors. Toch komt het bij de protozoa ook voor dat twee cellen zich verenigen tot een zogenaamde zygote. Bij de honingbij is bevruchting noodzakelijk willen er uit de eieren wijfjes ontstaan; bij de bladluis brengen de bevruchte eitjes mannetjes voort. Sommige biologen hebben hieruit geconcludeerd, dat ook bij die soorten, die in staat blijken zich a-seksueel voort te planten, een «vernieuwing» van de kiemcellen door een vermenging met vreemde chromosomen nuttig zou zijn voor de verjonging en kracht van de nakomelingen. Zij waren ook van mening dat bij de gecompliceerde vormen van leven de seksualiteit dus een onontbeerlijke functie vervulde; alleen de lagere organismen zouden zich zonder geslachten kunnen vermenigvuldigen, maar daardoor zou hun vitaliteit dan ook uitgeput raken.

Tegenwoordig is deze hypothese echter onhoudbaar; onderzoekingen hebben aangetoond dat a-seksuele vermenigvuldiging onbeperkt kan doorgaan zonder dat er degeneratie optreedt; een bijzonder frappant voorbeeld daarvan vormen wel de bacillen. De experimenten op het gebied van de parthenogenesis worden voortdurend talrijker en gedurfder en bij verschillende soorten blijkt het mannetje geen enkel nut te hebben. Bovendien zou, als het nut van intercellulaire uitwisseling al werd aangetoond, dat voor ons toch

niet meer zijn dan een louter feit dat verder niet te verklaren is. De biologie constateert het onderscheid in geslachten, maar is, hoezeer dan ook doordrenkt met de leer der finaliteit, niet bij machte dat onderscheid af te leiden uit de structuur van de cel, noch uit de wetten der celdeling of welk ander elementair verschijnsel dan ook.

Het bestaan van heterogene gameten[11] betekent nog niet dat er ook een duidelijke scheiding van geslachten bestaat. In feite komt het vaak voor dat de aanwezigheid van verschillende voortplantingscellen nog niet impliceert dat er binnen de soort ook twee verschillende types bestaan; de heterogene gameten kunnen door een en hetzelfde individu worden voortgebracht. Dat is het geval bij de tweeslachtige soorten, die vooral bij planten vrij talrijk zijn, maar die men ook wel aantreft onder de lagere diersoorten, onder andere bij de gelede dieren en de weekdieren. De voortplanting voltrekt zich hier via zelfbevruchting of door kruisbevruchting. Sommige biologen hebben ook een poging aangewend deze toestand te verklaren. Enkelen van hen beschouwen het gonochorisme, het systeem dus waar de verschillende individuen ook verschillende gonaden[12] bezitten, als een langs evolutionaire weg tot stand gekomen perfectionering van het hermafroditisme. Anderen daarentegen zien in het gonochorisme de oorspronkelijke vorm en vinden dan de tweeslachtigheid een degeneratieverschijnsel. Deze zienswijzen omtrent de superioriteit van het ene stelsel boven het andere brengen in ieder geval ten aanzien van de ontwikkeling van die stelsels hoogst aanvechtbare theorieën met zich mee. Al wat men met zekerheid kan beweren is, dat

in de natuur deze beide wijzen van voortplanting voorkomen, dat ze beide het voortbestaan van de soort waarborgen en dat zowel de heterogeniteit der gameten als de aanwezigheid van gonaden in het organisme incidenteel blijken te zijn. De scheiding van individuen in mannetjes en vrouwtjes doet zich dus aan ons voor als een onloochenbaar en toevallig feit.

De meeste filosofieën hebben dit feit zonder meer als vaststaand aangenomen zonder een poging te willen wagen het te verklaren. Volgens de platonische mythe waren er aanvankelijk mannen, vrouwen en hermafrodieten; ieder wezen had twee gezichten, vier armen, vier benen en twee lichamen die waren samengevoegd. Op zekere dag werden ze in tweeën gedeeld, «op de manier waarop men een ei deelt» en sinds die tijd zoekt iedere helft naar de helft waarmee hij een eenheid vormt. Later besloten de goden, dat ook door vereniging van twee verschillende helften nieuwe wezens zouden worden geschapen. Maar dit verhaal is alleen een poging om de liefde te verklaren; het onderscheid in geslachten wordt van begin af aan als vaststaand aangenomen. Ook Aristoteles verklaart die scheiding niet; als voor alle handelen de samenwerking tussen stof en vorm is vereist, is het niet noodzakelijk dat het actieve en passieve principe is verdeeld in twee categorieën heterogene individuen. Als dus Thomas van Aquino de vrouw een «toevalligheids-wezen» noemt, gebeurt dat om - uit het mannelijk standpunt - het incidentele karakter van de seksualiteit naar voren te brengen. Hegel zou echter ontrouw zijn geweest tegenover zijn passie voor rationalisme als hij niet had gepoogd die logisch te verklaren. Seksualiteit is volgens hem het

middel waardoor het subject concreet ervaart te behoren tot een bepaalde soort. «De soort effectueert zich in hem als een agens tegen deze wanverhouding van zijn individuele werkelijkheid, als een begeerte om in een ander individu van die soort, door zich ermee te verenigen, zichzelf te hervinden, als een verlangen om zich te completeren en daardoor de soort tot een deel van zijn eigen wezen te maken en tot existentie te brengen: dat is de paring.» (*Naturphilosophie*, deel III, par. 369). En wat verder lezen we: «Het proces bestaat namelijk hieruit: dat wat zij in zichzelf zijn, dat wil dus zeggen, een zelfde soort, een enkel en zelfde subjectieve leven, dat stellen zij ook als zodanig». Verder beweert Hegel dan nog dat, wil dit verenigings-proces zich kunnen voltrekken, er eerst seksuele differentiatie gegeven dient te zijn. Maar erg overtuigend klinkt zijn verklaring niet, men proeft er te duidelijk de neiging in om in iedere handeling de drie termen van het syllogisme te willen terugvinden.

De projectie of transcendentie van het individu naar de soort waardoor én individu én soort zich in hun waarheid verwerkelijken zou zich ook zonder dat derde element kunnen voltrekken in de simpele verhouding van verwekker tot kind; de voortplanting zou a-seksueel kunnen zijn. De verhouding van de een tot de ander zou ook de verhouding van twee gelijken kunnen zijn, die alleen maar zijn gedifferentieerd als bijzondere individuen van hetzelfde type, zoals dat bij de tweeslachtige soorten voorkomt. In zijn verhandeling kent Hegel aan de seksualiteit een zeer belangrijke betekenis toe, maar hij begaat altijd de vergissing in de betekenis een reden, een noodzaak te willen zien.

Door seksuele activiteit geeft de mens zin en waarde aan de seksen en hun onderlinge verhouding, zoals hij ook zin en waarde toekent aan al zijn verrichtingen, maar die seksualiteit ligt niet noodzakelijkerwijs besloten in de menselijke natuur. In zijn *Phénoménologie de la perception* merkt Merleau-Ponty op dat de menselijke existentie van ons eist de begrippen noodzakelijk en toevallig te herzien. «De existentie», zegt hij, «kent geen toevallige eigenschappen, geen inhoud die niet meewerkt aan het bepalen van haar vorm, het loutere feit erkent zij in zichzelf niet, omdat de existentie zelf de beweging is waarin die feiten worden aanvaard». Dat is ongetwijfeld waar. Maar het is ook waar, dat er condities zijn zonder welke het feit van de existentie zelf onmogelijk schijnt te zijn. Aanwezig zijn in de wereld vereist uitdrukkelijk een lichaam dat tegelijk ding in de wereld en standpunt ten aanzien van die wereld is, maar het is geen eis dat dit lichaam deze of gene bepaalde of bijzondere structuur bezit. In *L'Etre et le néant* bestrijdt Sartre de stelling van Heidegger, dat de menselijke realiteit ten nauwste gebonden is aan de dood omdat de mens eindig is. Hij toont aan dat een existentie die eindig is maar oneindig in de tijd denkbaar is. Wanneer echter de dood niet in het menselijk leven zetelde zou de verhouding van de mens tegenover de wereld en zichzelf dermate ondersteboven worden gekeerd dat de definitie: «de mens is sterfelijk» iets heel anders zou gaan betekenen dan een empirische waarheid; wij zouden een onsterfelijk wezen niet langer een mens noemen. Eén van de essentiële kenmerken van het bestaan van de mens is dat de beweging van zijn leven in de tijd achter en voor hem een onbegrensd verleden en een al even

onbegrensde toekomst schept; het voortbestaan van de soort schijnt dus voor hem de tegenhanger te zijn van zijn individuele bestaan. Men kan de voortplanting dus als ontologisch fenomeen beschouwen. Maar verder kunnen we niet gaan; het voortbestaan van de soort brengt niet noodzakelijk het verschil in seksen met zich mee. Het is tot daar aan toe dat dit onderscheid door de existerende mens zo algemeen en vanzelfsprekend wordt aanvaard dat het op haar beurt in de concrete bepaling van het bestaan is binnengeslopen; maar het blijft niettemin waar dat een bewustzijn zonder lichaam en een onsterfelijk mens volkomen ondenkbaar zijn terwijl we ons wel een gemeenschap kunnen voorstellen die zich voortplant door middel van parthenogenesis of die bestaat uit hermafrodieten.

Ten aanzien van de respectieve rollen van de beide geslachten zijn de meningen vaak gewijzigd. Aanvankelijk misten die opvattingen elke wetenschappelijke grond en waren zij niets anders dan de afspiegeling van maatschappelijke mythen. Lang heeft men gedacht - en in primitieve matriarchale gemeenschappen denkt men dat nog wel - dat de vader geen enkele rol speelde bij de conceptie van het kind. De geesten van de voorvaderen nestelen zich in de vorm van levende kiemen in de buik van de moeder. Gretig eist, bij de opkomst van het patriarchaat, de vader zijn nageslacht voor zich op. Men moet dan weliswaar toegeven dat ook de moeder bij de voortplanting nog een rol speelt, maar neemt aan dat haar taak zich beperkt tot het dragen en voeden van het levende zaad; de vader alleen is de schepper. Aristoteles veronderstelt dat de foetus is ontstaan uit de

vermenging van sperma en menstruatiebloed; de bijdrage van de vrouw aan deze symbiose bestaat uit het passieve element, het mannelijk principe is kracht, activiteit, beweging, leven. Dat is ook de leer van Hippocrates, die aannam dat er twee soorten zaad bestonden, een zwak, dat vrouwelijk, en een krachtig, dat mannelijk was. De theorie van Aristoteles heeft zich door de middeleeuwen heen tot in onze moderne tijd kunnen handhaven.

In de zeventiende eeuw doodde William Harvey vrouwelijke dieren kort na de paring en ontdekte in de uitstulpingen van de uterus blaasjes, die hij als eitjes beschouwde, maar die in werkelijkheid embryo’s waren. De Deen Nils Steno (Niels Steensen) gaf de naam ovaria aan de vrouwelijke geslachtsklieren, die men tot dan toe alleen maar «vrouwelijke testikels» had genoemd. Hij ontdekte aan de oppervlakte van de ovaria ook de kleine blaasjes, die in 1677 door Reynier de Graaf ten onrechte eitjes werden genoemd en waaraan hij zijn naam gaf (Graaf’se follikel). Nog steeds werd het ovarium als homoloog aan de mannelijke geslachtsklieren beschouwd. In datzelfde jaar ontdekte men echter de «microscopische sperma-diertjes» en men constateerde dat die de baarmoeder van de vrouw binnendrongen. Aangenomen werd, dat zij zich in de uterus alleen voedden en dat in de sperma-diertjes het individu al voorgevormd was. In 1694 ontdekte de Nederlander Hartsaker in een spermatozoïde het verborgen beeld van een «homunculus» en tekende dat. En in 1699 verklaarde een andere geleerde, dat hij had gezien hoe een spermatozoïde een soort vel had afgestoten, waaronder een klein mens schuilging; hij tekende dat eveneens. In al deze hypothesen was de rol

van de vrouw dus beperkt tot het voeden van een actief, levend beginsel dat al in alle perfectie was gevormd. Deze veronderstellingen werden echter niet algemeen aanvaard en er werd tot in de negentiende eeuw toe over gediscussieerd. Bestudering van het dierlijk ei werd eerst mogelijk door de uitvinding van de microscoop. In 1827 ontdekt Karl Ernst von Baer het zoogdierei binnenin de Graaf’se follikel. Vrij kort daarop was men ook in staat de celdeling te bestuderen en in 1835 werd het sarcode, later protoplasma genoemd, ontdekt en vervolgens de cel. In 1877 werd het binnendringen van een spermatozoïde in het eitje van de zeester waargenomen. Van dat ogenblik af stond de equivalentie van de kernen der beide gameten vast; de bijzonderheden van hun versmelting werden voor het eerst in 1883 geanalyseerd door de Belgische zoöloog Edouard van Beneden.

Maar toch had men nog niet alle geloof in de ideeën van Aristoteles verloren. Hegel was van mening dat het noodzakelijk was dat de beide geslachten verschillend waren; de een zou actief, de ander passief zijn en vanzelfsprekend was dat passieve lot toebedeeld aan de vrouw. «Als gevolg van dit onderscheid is de man het actieve beginsel, terwijl de vrouw het passieve beginsel is, omdat zij in haar eenheid onontwikkeld blijft».[13] Zelfs toen de eicel eenmaal als actief beginsel was erkend hebben de mannen nog gepoogd tegenover haar traagheid de beweeglijkheid van de spermatozoïde te stellen. Tegenwoordig tekent er zich een tegengestelde stroming af. De ontdekkingen op het gebied van de parthenogenesis hebben sommige geleerden ertoe gebracht de rol van het mannetje te reduceren tot die van een gewone fysiochemische reagens. Het is

gebleken, dat bij bepaalde soorten de werking van een zuur of een mechanische prikkel al voldoende is om deling van het ei en ontwikkeling tot embryo teweeg te brengen. Op grond hiervan waagt men dan de veronderstelling, dat de mannelijke gameet niet noodzakelijk is voor de voortplanting, maar alleen optreedt als katalysator; misschien zal in de toekomst eenmaal de medewerking van de man aan het voortplantingsproces niet meer nodig zijn, wat, naar het schijnt, het vurig verlangen van een groot aantal vrouwen is. Maar deze veronderstelling wordt echter door niets gewettigd, omdat er niets is dat ons wettigt de specifieke levensvormen te generaliseren. De fenomenen der a-seksuele voortplanting en parthenogenesis zijn noch meer, noch minder fundamenteel dan de geslachtelijke voortplanting. Ik heb al gezegd dat die laatste niet *a priori* als bevoorrecht mag worden beschouwd, maar geen enkel feit wijst erop dat zij dient te degraderen tot een meer elementair mechanisme.

Het afwijzen van iedere doctrine *a priori* en iedere twijfelachtige theorie, confronteert ons dus met een feit, dat we noch ontologisch kunnen funderen, noch empirisch kunnen verklaren en waarvan wij zin en betekenis niet *a priori* kunnen begrijpen. We kunnen slechts hopen de zin en betekenis daarvan te achterhalen door de seksualiteit te onderzoeken in de concrete vormen waarin die zich aan ons voordoet. Misschien zal ons op die manier de betekenis van het woord «vrouwtje» duidelijk worden.

Het ligt niet in mijn bedoeling hier een levensfilosofie te geven en al evenmin wil ik te haastig partij kiezen in de strijd tussen de

aanhangers van de leer der finaliteit en die van een mechanistische theorie. Intussen is het opmerkelijk, dat vrijwel alle fysiologen en biologen gebruik maken van termen, die zijn ontleend aan het finalisme, alleen al door het feit dat ze aan de levensfenomenen een zin toekennen; ik zal hun terminologie overnemen. Ook zonder een standpunt in te nemen ten aanzien van de verhouding tussen leven en bewustzijn mag men aannemen, dat ieder biologisch feit transcendentie insluit en iedere verrichting een project: meer betekenen mijn woorden niet.

***

Bij de overgrote meerderheid der soorten werken én mannetjes én vrouwtjes mee aan de voortplanting. Zij zijn fundamenteel bepaald als mannetjes en vrouwtjes door de gameten, die zij produceren. Bij sommige algen en lagere plantensoorten zijn de cellen, die tot de zygote versmelten, identiek en die gevallen van isogamie zijn van belang, omdat ze aantonen dat de gameten in wezen gelijkwaardig zijn. Over het algemeen zijn de gameten gedifferentieerd, maar toch blijft hun analogie frappant. Spermatozoïden en eicellen zijn het resultaat van een evolutie van identieke primitieve cellen. De ontwikkeling van de oöcyten uit de oorspronkelijke cellen bij het vrouwtje verschilt van de ontwikkeling van de spermacyten bij het mannetje, voornamelijk ten aanzien van het protoplasma, maar de nucleaire fenomenen zijn duidelijk hetzelfde. Ook tegenwoordig beschouwt men de gedachte, die in 1903 door de bioloog Ancel werd geformuleerd, nog als waardevol. «Een neutrale geslachtscel zal mannelijk of vrouwelijk worden al naar gelang de omstandigheden, die hij in de geslachtsklier ontmoet op het moment van

zijn ontstaan. Die condities worden bepaald door de verandering van een aantal epitheel-cellen tot voedende elementen, die een bijzondere stof vormen.» Deze fundamentele verwantschap komt tot uiting in de structuur van de twee gameten die een gelijk, maar voor iedere soort variërend, aantal chromosomen bevatten; op het moment van de bevruchting versmelten de twee cellen en in ieder van hen wordt het aantal chromosomen teruggebracht tot de helft van het oorspronkelijke aantal; die halvering van het aantal chromosomen verloopt bij beide cellen op een analoge wijze. Aan het eind van het delingsproces zijn beide gameten gelijk in dit opzicht, dat ieder een even groot aantal chromosomen bevat. Tegenwoordig neemt men aan dat het, afhankelijk van de soort, de mannelijke of vrouwelijke gameet is, die het geslacht bepaalt; bij de zoogdieren is het de spermatozoïde die een chromosoom bevat dat anders is dan de andere en wier potentieel soms mannelijk, soms vrouwelijk is. De wetten van Mendel tonen aan, dat bij de overdracht van de erfelijke eigenschappen de vader en moeder een gelijke rol spelen.

In dit verband dienen we dan speciaal de nadruk te leggen op het feit, dat geen van beide gameten als superieur kan worden beschouwd; beide offeren ze hun individualiteit op; het eitje bevat de totale substantie van beide. Er zijn twee zeer sterk verbreide vooroordelen die, tenminste op fundamenteel biologisch niveau beschouwd, heel duidelijk onwaar zijn. Het eerste - de passiviteit van het vrouwtje - wordt ontzenuwd door het feit, dat de levensvonk niet in één van beide gameten besloten ligt, maar in hun versmelting; de kern van de eicel is een centrum van

vitale activiteit, die volkomen gelijk is aan de kern van de spermatozoïde. Het tweede vooroordeel - en ondanks het feit, dat dit eigenlijk in tegenspraak is met het eerste komen ze vaak naast elkaar voor - luidt dat het voortbestaan van de soort wordt verzekerd door het vrouwtje; het mannetje speelt alleen maar een exploderende, vluchtige rol. Maar in werkelijkheid echter bezit het embryo de kiemcellen zowel van de vader als de moeder en geeft die, nu eens in mannelijke, dan weer in vrouwelijke vorm, door aan zijn nakomelingen. Het is, bij wijze van spreken, een tweeslachtige kiemcel, die generatie na generatie de individuele incarnaties van het lichaam overleeft.

Nu dit eenmaal is vastgesteld kunnen we onze aandacht schenken aan de secundaire verschillen die er tussen eicel en spermatozoïde bestaan en die hoogst belangrijk zijn. De meest essentiële bijzonderheid van de eicel is wel, dat zij is voorzien van middelen en materiaal om het embryo te voeden en te beschermen; zij legt een reserve voorraad aan waaruit de foetus zijn weefsel opbouwt; die reserves zijn geen levende substantie maar een inerte materie. Als gevolg daarvan is de eicel massief, heeft meestal de vorm van een sferoïde of ellipsoïde en is, relatief gezien, vrij groot. De afmetingen van vogeleieren zijn algemeen bekend; de eicel bij de vrouw heeft een diameter van 0,13 mm, de spermatozoïde is nog kleiner (0,04-0,06 mm lang) en in een kubieke millimeter sperma bevinden zich 60.000 spermatozoïden; de spermatozoïde is dus heel klein, hij heeft een draadvormige staart en een klein, langgerekt kopje. Geen enkele vreemde substantie vertraagt of belast de spermatozoïde, zij is één en al leven. Haar hele structuur is op die

beweeglijkheid gericht. De eicel daarentegen, waarin de hele toekomst van het embryo besloten ligt, is stationair en statisch; opgesloten in het organisme van het vrouwtjesdier, of zwevend in een exterieur milieu, wacht de eicel passief op bevruchting. Het is de mannelijke gameet die haar zoekt en uitzoekt. De spermatozoïde is altijd een kale cel, de eicel wordt - afhankelijk van de soort - al dan niet door een membraam beschermd, maar hoe dan ook, als de spermatozoïde contact maakt met de eicel dringt hij zich daartegen aan, brengt haar soms aan het trillen en dringt in haar binnen. De mannelijke gameet stoot dan zijn staart af, de kop zwelt op en bereikt met een draaiende beweging de kern van de eicel. Intussen vormt de eicel een vlies, dat andere spermatozoïden verhindert in haar door te dringen. Bij de stekelhuidigen, waar de bevruchting extern plaats heeft, kan men duidelijk waarnemen hoe de spermatozoïden zich als een aureool rond de eicel formeren. Ook deze onderlinge concurrentie is een verschijnsel dat van belang is en dat men bij de meeste soorten aantreft. Veel kleiner dan de eicel wordt de spermatozoïde in de regel in veel grotere hoeveelheden geproduceerd en iedere eicel heeft dan ook talrijke dingers naar haar gunst.

Oppervlakkig gezien is dus de eicel - in wezen, in de kern namelijk, actief - passief; haar massa, in zichzelf besloten roept gedachten op aan nachtelijk duister en innerlijke rust. De klassieken stelden zich de gesloten wereld en het ondoordringbare atoom voor als een bol. Roerloos, onbeweeglijk wacht de eicel; de spermatozoïde daarentegen - vrij, slank en beweeglijk - typeert de rusteloosheid en het ongeduld van de

existentie. Maar men moet zich louter voor zijn genoegen natuurlijk niet te ver laten meeslepen door allegorieën. Men heeft de eicel vaak gelijkgesteld met immanentie en de spermatozoïde met transcendentie; door af te zien van die transcendentie, van zijn beweeglijkheid dringt hij door in het vrouwelijke element; hij wordt opgeslokt en verzwolgen door die inerte massa, die hem volkomen absorbeert na eerst zijn staart te hebben verminkt. Dit is een magische daad - als alle passieve acties verontrustend - terwijl de activiteit van de mannelijke gameet daarentegen rationeel is; het is een beweging, die gemeten kan worden in de termen van tijd en ruimte. In werkelijkheid zijn dat natuurlijk alleen maar zinloze gedachten. Mannelijke en vrouwelijke gameten smelten in de eicel samen; ieder van hen verliest zich in een nieuwe totaliteit. Het is onjuist te beweren, dat de eicel gretig de spermatozoïde verslindt en even onjuist te verkondigen dat de mannelijke gameet zich heerszuchtig meester maakt van de reserves in de vrouwelijke geslachtscel, want bij hun versmelting verliest zowel de een als de ander zijn individualiteit. Voor een mechanistische geest is natuurlijk beweging een bij uitstek rationeel verschijnsel, maar voor de moderne fysica is het een begrip, dat niet duidelijker is dan dat van actie op afstand. Wij weten bovendien niets van de details van de fysiochemische reacties, die tot de bevruchtende ontmoeting leiden. Maar uit die confrontatie kunnen we echter wel een belangrijke aanwijzing afleiden. Er zijn in dit leven twee met elkaar samenhangende bewegingen; het leven kan alleen worden gehandhaafd als het zichzelf transcendeert, maar het kan zich alleen transcenderen op voorwaarde dat het gehandhaafd

wordt. Deze twee gebeurtenissen horen altijd bij elkaar en het is niet juist deze te willen scheiden, ook al is het nu de een, dan de ander, die domineert. De beide gameten transcenderen en handhaven zich tegelijkertijd als zij zich verenigen. Maar in haar structuur loopt de eicel al vooruit op toekomstige behoeften; zij is gevormd om het leven dat in haar ontwaken zal te voeden. De spermatozoïde daarentegen is op geen enkele manier in staat de ontwikkeling van het embryo, dat hij mede verwekt, te verzekeren. De eicel op haar beurt is echter niet in staat de verandering totstand te brengen, die het uitbarsten van een nieuw leven tot gevolg heeft; de spermatozoïde kan dat wel en verplaatst zich. Zonder de voorzieningen ten opzichte van de toekomst van de eicel zou zijn activiteit zinloos zijn en zonder zijn initiatief zou de eicel haar levensmogelijkheden niet kunnen verwezenlijken.

We kunnen daaruit dus concluderen dat de rol van beide gameten in wezen gelijk is; samen creëren zij een levend wezen, waarin zij beiden verloren gaan en zich transcenderen. Maar in deze secundaire en uiterlijke verschijnselen, die voorwaarde zijn voor de bevruchting, is het het mannelijk element, dat de verandering van situatie, die noodzakelijk is voor het ontluiken van nieuw leven, teweegbrengt; het is het vrouwelijk element, waardoor dit nieuwe leven zich vestigt in een stabiel organisme.

Natuurlijk is het erg vermetel om uit deze feiten af te leiden dat de plaats van de vrouw de huiselijke haard hoort te zijn; maar er zijn nu eenmaal vermetele lieden. In zijn boek *Le Tempérament et le caractère* poogde Alfred Fouillée met de eicel als uitgangspunt

de vrouw als geheel te definiëren en de man uitgaande van de spermatozoïde. Heel wat zogenaamde diepzinnige theorieën berusten op dit spelletje van dubieuze vergelijkingen trekken. Op welke natuurfilosofie deze pseudo-denkbeelden steunen is volslagen onbekend. Uit de erfelijkheidswetten blijkt in ieder geval, dat mannen en vrouwen allebei zijn ontstaan uit de versmelting van een spermatozoïde met een eicel. Ik neem aan dat er in dergelijke mistige geesten nog steeds overblijfselen rondspoken van de oude middeleeuwse filosofie, die leerde dat de kosmos een exacte afspiegeling is van de microkosmos; de eicel is een klein vrouwtje en de vrouw een reusachtig ei. Deze dromerijen, die men eigenlijk al in de tijd van de alchemisten heeft laten varen, staan in schrille tegenstelling tot de nauwkeurige wetenschappelijke feiten waarop men ze fundeert. De moderne biologie past niet al te best bij middeleeuws symbolisme, maar onze vermetele lieden kijken zo nauw niet. Wie wat nauwgezetter is zal moeten toegeven, dat het een lange weg is van eicel naar vrouw. In de eicel ligt zelfs het begrip vrouwelijk nog niet eens opgesloten. Terecht merkt Hegel op, dat de seksuele relatie niet kan worden teruggebracht tot de relatie van de beide gameten. We zullen dus het vrouwelijk organisme in zijn totaliteit dienen te bestuderen.

Ik heb al opgemerkt, dat bij talrijke planten en lagere dieren - onder andere de weekdieren - de aanwezigheid van twee verschillende gameten niet impliceert, dat er binnen de soort ook twee types individuen voorkomen, omdat ieder individu zowel eicellen als spermatozoïden produceert. En zelfs wanneer de seksen gescheiden zijn, dan bestaan er

daartussen niet zulke onoverkomelijke barrières als tussen de soorten onderling; zoals ook de gameten differentiëren van eenzelfde neutraal weefsel, zo schijnen ook mannetjes en vrouwtjes variaties te zijn op eenzelfde grondpatroon. Bij sommige dieren - het meest typerende geval is wel de Bonellia - is het embryo aanvankelijk a-seksueel en zijn geslacht wordt tenslotte enkel en alleen maar bepaald door toevallige omstandigheden in zijn ontwikkeling. Tegenwoordig neemt men aan, dat bij de meeste soorten het geslacht wordt bepaald door de genotypische constitutie van het bevruchte ei. Het onbevruchte ei van de bijenkoningin brengt door middel van parthenogenesis alleen mannetjes voort, terwijl bij de bladluizen onder soortgelijke omstandigheden alleen vrouwtjes worden geproduceerd. Het is opmerkelijk dat, als de eieren bevrucht zijn, het aantal mannetjes en vrouwtjes dat wordt voortgebracht, behalve dan bij sommige spinnen, vrijwel gelijk is. De differentiatie is het gevolg van het feit, dat een van de gameten anders is. Bij de zoogdieren zijn het de spermatozoïden die een mannelijk of vrouwelijk potentieel bezitten. Het is niet bekend wat er tijdens de processen van spermatogenesis of oögenesis bepalend is voor het bijzondere karakter van de heterogene gameten, maar in ieder geval verklaren de wetten van Mendel wel de gelijke verdeling der geslachten.

Voor beide geslachten verloopt de bevruchting en het begin van de embryonale ontwikkeling op dezelfde manier; het epitheel-weefsel, bestemd voor de vorming van de gonaden, is aanvankelijk geslachtelijk onbepaald. Pas na een zeker rijpingsproces vormen zich de testikels of, nog later, het ovarium. Dit verklaart

waarom er tussen hermafroditisme en gonochorisme zoveel tussenvormen voorkomen. Vaak treft men bij het ene geslacht bepaalde organen aan, die karakteristiek zijn voor het andere geslacht. Het meest frappante voorbeeld daarvan is wel de pad; bij het mannetje vindt men daar een rudimentair ovarium, het orgaan van Bilder genaamd, dat men kunstmatig ertoe brengen kan eieren te produceren. Ook bij zoogdieren treft men nog sporen aan van deze bipotentiële seksualiteit, zoals bijvoorbeeld de *uterus masculinus*, rudimentaire vrouwelijke klieren bij de mannetjes, het Gärtners kanaal, de clitoris. Zelfs bij die soorten, waar er grote verschillen tussen de geslachten bestaan, komen individuen voor die tegelijk én man én vrouw zijn; zowel bij mens als dier komen talrijke gevallen van interseksualiteit voor. Vlinders en crustacea zijn voorbeelden van gynandromorphisme, waarbij mannelijke en vrouwelijke kenmerken als een soort mozaiek verweven zijn.

Hoewel genotypisch bepaald op het ogenblik van de bevruchting, kan de foetus toch diepgaand worden beïnvloed door het milieu waarin hij wordt gevormd. Bij mieren, bijen en termieten hangt het van de voeding af of de larve zich ontwikkelt tot een volmaakt wijfje of een seksueel geremde werker; in dit geval strekt die invloed zich uit over het gehele organisme. Bij de insekten wordt het *soma* al in een heel vroege periode, onafhankelijk van de gonaden, seksueel bepaald. Bij de gewervelde dieren zijn het voornamelijk de hormonen, die door de geslachts-klieren worden afgescheiden, die een regelende functie hebben. Door een groot aantal experimenten is aangetoond dat, door het endocrine milieu te wijzigen,

invloed kan worden uitgeoefend op het bepalen van het geslacht. Andere experimenten op het gebied van overplanting en castratie bij volwassen dieren hebben geleid tot de moderne theorie over de seksualiteit; het *soma* van mannetjes en vrouwtjes van gewervelde dieren is identiek, men kan dat beschouwen als een neutraal element dat onder invloed van de gonaden bepaalde seksuele karakteristieken aanneemt. Sommige van de afgescheiden hormonen hebben een stimulerende, andere een remmende werking. Het voortplantingsorganisme is van nature somatisch en de embryologie toont aan dat het zich uit een biseksuele opzet in mannelijke of vrouwelijke richting ontwikkelt onder invloed van hormonen. Interseksualiteit ontstaat wanneer er geen hormonen-evenwicht is en geen van de beide seksuele mogelijkheden ten volle wordt gerealiseerd.

In gelijke mate binnen de soort vertegenwoordigd, op analoge manier geëvolueerd uit een zelfde bron, zijn het mannelijk en vrouwelijk organisme, als dat eenmaal volledig is gevormd, fundamenteel gelijk. Voor beide is de aanwezigheid van geslachtsklieren, die gameten produceren, - testes of ovaria - karakteristiek, en zoals we al hebben gezien verlopen ook de processen van spermatogenesis en oögenesis op analoge wijze. Deze geslachtsklieren scheiden hun hormonen af via een kanaal dat - in overeenstemming met de hiërarchie der soorten - in min of meerdere mate complex is. Het ei kan rechtstreeks, via de eileider, buiten het lichaam worden gebracht of het kan gedurende een bepaalde tijd in de cloaca of uterus worden vastgehouden voor het wordt uitgescheiden. Het mannetje deponeert zijn zaad uitwendig of heeft de beschikking over een

geslachtsorgaan dat hem in staat stelt zijn zaad in het lichaam van het vrouwtje te brengen. Mannetjes en vrouwtjes blijken elkaar in dit opzicht dus aan te vullen; wil men hun eigen-geaardheid aantonen dan zal men zich dus op een functioneel standpunt dienen te stellen.

Het is erg moeilijk een omschrijving van het begrip vrouwtje te geven, die algemene geldigheid bezit; de definitie, dat het vrouwtje de draagster van de eicel en het mannetje de drager van de spermatozoïde is, is beslist ontoereikend, omdat de verhouding van organisme tot gonaden uiterst gevarieerd is; anderzijds heeft de differentiatie der gameten geen directe invloed op het organisme als geheel. Vaak heeft men beweerd dat de eicel, omdat die groter is dan de spermatozoïde, ook veel meer energie verbruikt; maar spermatozoïden worden in dergelijke grote hoeveelheden aangemaakt, dat er ook in dit opzicht evenwicht tussen de geslachten bestaat. In de spermatogenesis heeft men een voorbeeld van verkwisting en in de oögenesis een toonbeeld van zuinigheid willen zien, hoewel er ook hier sprake is van een grote overvloed; het merendeel van de eicellen wordt nooit bevrucht. In ieder geval zijn gonaden en gameten geen microkosmische afspiegeling van het totale organisme. En dat totale organisme moeten we bestuderen.

Een van de meest opmerkelijke feiten, die wij waarnemen wanneer we de trappen van ontwikkeling bij de dieren nagaan, is dat van laag naar hoog de individualiteit toeneemt. Onderaan die trap is het leven alleen gericht op het in stand houden van de soort, bovenaan drukt het leven zich uit in bijzondere

individuen, die de soort in stand houden. Bij de allerlaagste soorten is het hele organisme praktisch teruggebracht tot een voortplantingsorgaan; in die gevallen is er sprake van een prioriteit van de eicel, van het vrouwtje dus, maar zij is in feite dan ook niets meer dan een buik en haar hele bestaan is alleen maar gericht op een zo groot mogelijke ovulatie. In vergelijking met het mannetje bereikt ze reusachtige afmetingen, maar haar ledematen zijn nauwelijks meer dan stompjes, het lichaam zelf is een vormeloze zak en alle organen zijn gedegenereerd ten gunste van de eieren. In feite kan men echter, ook al bestaan er dan twee duidelijk te onderscheiden organismen, hier mannetjes en vrouwtjes nauwelijks als individuen beschouwen; ze vormen een soort eenheid die uit twee, onafscheidelijk verbonden, elementen bestaat. Het zijn vormen die tussen hermafroditisme en gonochorisme in liggen. Bij bepaalde crustacea, die als parasieten op de krab leven, is het wijfje niet meer dan een soort wittige worst, die miljoenen eieren bevat en die wordt omringd door de uiterst kleine mannetjes, zowel larven als volwassenen. Bij de *edriolydnus* is het dwerg-mannetje nog verder gedegenereerd; hij leeft in de schelp van het wijfje en heeft geen eigen spijsverteringskanaal, hij heeft alleen maar een functie ten aanzien van de voortplanting. Toch is in al dergelijke gevallen het wijfje niet minder dienstbaar dan de man, zij is dienstbaar aan de soort. Als het mannetje gebonden is aan zijn vrouwtje is zij in niet mindere mate gebonden, hetzij aan een levend organisme waarop zij parasiteert, hetzij aan een minerale of andere voedingsbodem; zij verteert zichzelf bij de produktie van de eitjes, die door het minuscule mannetje worden bevrucht.

Bij de wat hogere levensvormen breekt er iets door van een individuele autonomie en de band, die de geslachten aan elkaar bindt, wordt losser; maar bij de insekten zijn én mannetje én vrouwtje nog volkomen ondergeschikt aan de eieren. Vaak, zoals bijvoorbeeld bij de eendagsvliegen, sterven de beide partners onmiddellijk na de paring en het leggen van de eitjes. Bij de raderdiertjes ontbreekt bij het mannetje het spijsverteringskanaal en hij sterft na de bevruchting; het vrouwtje daarentegen kan wel eten en zij kan in ieder geval lang genoeg in leven blijven om eitjes te produceren en te leggen; de moeder sterft dan nadat de volgende generatie is verzekerd. De bevoorrechte positie van het vrouwtje bij een groot aantal insekten is een gevolg van het feit dat de bevruchting, over het algemeen genomen, een proces is dat zich snel voltrekt, terwijl het leggen van de eieren en soms ook het verzorgen daarvan meer werk en tijd met zich meebrengen.

Bij de termieten is de geweldige koningin - die, volgepropt met voedsel, een ei per seconde legt tot ze, steriel geworden, meedogenloos wordt gedood - in niet mindere mate een slaaf dan het kleine mannetje dat, vastgehecht aan haar achterlijf, de eitjes bevrucht naarmate die worden uitgestoten. In het matriarchaat van mierennesten en bijenkorven zijn de mannetjes zulke onverantwoorde mee-eters dat zij op gezette tijden worden gedood; op het ogenblik waarop de bruidsvlucht begint verlaten alle mannelijke mieren het nest en vliegen in de richting van de vrouwtjes; zij die erin slagen een vrouwtje te bereiken sterven meteen na de bevruchting van uitputting, de anderen wordt door de werkmieren de toegang tot het nest

ontzegd; zij worden óf voor de ingang gedood óf zij sterven van honger. Maar ook het lot, dat het bevruchte vrouwtje wacht is triest; zij graaft zich - helemaal alleen - in en sterft vaak van uitputting wanneer ze haar eerste eieren legt; slaagt zij erin een nieuwe kolonie te stichten, dan blijft ze onder de grond opgesloten en doet tien à twaalf jaar niets anders dan alleen maar eieren leggen. De werkmieren, vrouwtjes met een verschrompelde seksualiteit, leven vier jaar, maar hun hele bestaan is uitsluitend gewijd aan het grootbrengen van de larven. Bij de bijen zien we vrijwel hetzelfde beeld; de dar, die er tijdens de bruidsvlucht in slaagt de koningin te bereiken, valt met opengereten buik weer op aarde; de andere darren keren terug naar de korf waar ze hun bestaan in ledigheid slijten en alleen maar in de weg lopen, tot ze aan het begin van de winter worden gedood. Maar de werkbijen - niet volledig ontwikkelde wijfjes - kopen hun leven door onophoudelijke arbeid. De koningin is in feite de slavin van de korf; voortdurend legt zij eitjes; als zij sterft worden verschillende larven op speciale wijze gevoed om in haar opvolging te voorzien; de eerste die te voorschijn komt doodt de andere larven in hun cellen.

Bij bepaalde spinnen draagt het vrouwtje de eieren in een zak bij zich tot ze rijp zijn. Vaak is zij groter en robuuster dan het mannetje en het komt wel voor dat zij hem na de paring verslindt. Diezelfde gewoonte houdt ook de bidsprinkhaan er op na; om dit dier heen is als het ware de mythe van het «verslindend vrouwelijke» gekristalliseerd: de eicel verminkt de spermatozoïde, de vrouwelijke bidsprinkhaan vermoordt haar eega; die feiten vormen de voorboden van een

vrouwelijke castratie-droom. In werkelijkheid echter spreidt alleen in gevangenschap de bidsprinkhaan deze wreedheid tentoon; in vrijheid, als zij over voldoende voedsel beschikken kan, komt het maar heel zelden voor dat ze haar man als maaltijd gebruikt. Als zij hem opeet gebeurt dat om dezelfde reden waarom, onder soortgelijke omstandigheden, de eenzame vrouwtjesmier een van haar eieren opeet: om de kracht te hebben eitjes te blijven leggen en het voortbestaan van de soort veilig te stellen. Het is onzin in deze feiten een aanwijzing te willen zien voor de «strijd der seksen», die individuen als zodanig tegenover elkaar plaatst. Noch bij de mieren, bijen en termieten, noch bij de spinnen of bidsprinkhanen is het mannetje de slaaf van de vrouw en verslindt het vrouwtje het mannetje; het is de soort die hen allebei, op verschillende manieren, verslindt. Het vrouwtje leeft langer en schijnt van groter belang te zijn, maar zij is in geen enkel opzicht autonoom en onafhankelijk. Het leggen van eieren, daarvoor en voor de larven zorgen, vormt het hele bestaan van het vrouwtje; alle andere functies zijn geheel of gedeeltelijk verdwenen. In het mannetje daarentegen begint een soort individueel bestaan te ontluiken. Heel vaak manifesteert zich dat bij de bevruchting waartoe hij meer initiatief ontplooit dan het vrouwtje; hij kiest haar, benadert haar, betast haar en dringt haar de paring op, vaak moet hij daarvoor ook vechten met andere mannetjes. De voortbewegings-, tast- en grijp-organen zijn bij het mannetje dan ook vaak beter ontwikkeld. Veel vrouwelijke vlinderachtigen hebben geen vleugels, terwijl de mannetjes die wel hebben; mannetjes hebben dekschilden, poten, scharen. En bij deze overvloed komt dan vaak nog een schijnbaar

overbodige kleurenweelde. Behalve het vluchtig moment van de coïtus is het leven van het mannetje nutteloos en onverantwoord; vergeleken met de ijver van de werkbijen lijkt het niets-doen van de darren een voorrecht. Maar sociaal gezien is dat voorrecht een schande en vaak betaalt het mannetje met zijn leven voor zijn onbelangrijkheid en ontluikende individualiteit. De soort, die het vrouwtje tot slavin maakt, straft het mannetje dat aan die slavernij tracht te ontkomen; met brutaal geweld ruimt de soort hem op.

In de hoger ontwikkelde vormen van leven wordt de voortplanting een zaak van gedifferentieerde organen; zij krijgt als het ware een dubbel gezicht; bij het handhaven van de soort creëert zij tevens nieuwe individuen. Dit nieuwe element treedt duidelijker aan de dag naarmate de eigen-geaardheid van het individu meer aan de dag treedt. Het is zeer opmerkelijk, dat deze beide essentiële elementen: instandhouding van de soort en creatie, aan twee afzonderlijke geslachten zijn toebedeeld. Deze scheiding, al geïndiceerd op het ogenblik van de bevruchting, neemt men in het hele complex van voortplantings-verschijnselen waar. Die scheiding wordt niet vereist door de structuur van de eicel, want in deze hogere levensvormen heeft het vrouwtje, net als het mannetje, al een bepaalde autonomie en de band tussen haar en de eicel is losser geworden. De vrouwelijke vissen, kikkers en vogels zijn stuk voor stuk wezens die meer zijn dan alleen maar een onderlijf. Naarmate de moeder minder nauw gebonden is aan het ei vormt ook het proces van de voortplanting een minder absorberende taak en wordt de relatie tussen ouders en kinderen vager. Het kan zelfs

voorkomen - dat is bijvoorbeeld bij verschillende vissen het geval - dat de vader de zorg voor de pas geboren generatie op zich neemt. Water is een element waarin sperma en eitjes kunnen ronddrijven en versmelten; bevruchting in een waterige omgeving geschiedt dan ook vrijwel altijd uitwendig. Vissen paren niet, zij stimuleren elkaar hoogstens door een wrijvend contact. De moeder stoot haar eitjes uit, de vader zijn zaad; hun rol is volkomen gelijk. Er is geen enkele reden waarom de moeder de bevruchte eieren meer dan de vader als de hare zou beschouwen. Bij sommige soorten worden de eitjes dan ook aan hun lot overgelaten en ontwikkelen zich zonder hulp; soms maakt de moeder een nest voor de eitjes, soms ook blijft ze na de bevruchting nog over de eitjes waken. Maar het is ook vaak de vader, die deze zorg op zich neemt; zodra hij de eitjes heeft bevrucht verjaagt hij het vrouwtje die ze wil opeten en verdedigt die eitjes hardnekkig tegen al wat ze bedreigt. Van sommmige soorten wordt vermeld dat de mannetjes een beschermend nest maken in de vorm van luchtbelletjes, die met een isolerende substantie zijn bekleed. Vaak ook bewaren zij eitjes in hun mond of, zoals bijvoorbeeld het zeepaardje, in een buikplooi.

Ook bij de batrachia, de kikvorsachtigen, komen dergelijke verschijnselen voor; zij kennen geen echte paring, het mannetje omstrengelt het vrouwtje en stimuleert haar op die manier tot het leggen van eitjes; al naargelang de eitjes uit de cloaca komen, stoot hij zaad uit. Vaak - heel duidelijk is dat bijvoorbeeld bij de vroedmeesterpad - is het de vader die de streng eitjes rond zijn achterpoten wikkelt en die bij zich draagt tot ze uitkomen.

In vogels ontwikkelt het ei zich vrij langzaam; het ei is betrekkelijk groot en het kost dan ook enige moeite het buiten het lichaam te brengen. Er zijn veel nauwere banden tussen ei en moeder dan tussen ei en vader, die het alleen maar heeft bevrucht tijdens een snelle, korte paring. Over het algemeen is het dan ook de moeder, die het ei bebroedt en later zorgt voor de jongen; toch komt het vrij veel voor dat de vader helpt bij het bouwen van het nest en het beschermen en voeden van de jongen. In zeldzame gevallen - bijvoorbeeld bij de mus - is het de man die broedt en voor de jongen zorgt. Duif en doffer scheiden in de krop een melkachtig vocht af waarmee zij allebei de jongen voeden. Opmerkelijk is dat in alle gevallen, waarbij het mannetje een rol speelt bij de voeding van de jongen er gedurende die periode geen sperma wordt geproduceerd; terwijl hij druk in de weer is om het leven in stand te houden heeft hij niet de neiging nieuw leven te vormen.

Bij de zoogdieren neemt het leven de meest complexe vorm aan en bij deze groep is dan ook de individualisatie het meest concreet en verst doorgevoerd. Daar is de scheiding van de twee vitale componenten - handhaven en scheppen - het meest definitief in de scheiding der seksen gerealiseerd. In deze soort heeft de moeder — als we ons tot de gewervelde dieren bepalen - de meest hechte band met haar nakomelingen en de vader stelt er des te minder belang in. Het hele organisme van het vrouwtje is aangepast en dienstbaar gemaakt aan dat moederschap en wordt daardoor geregeerd; seksueel initiatief daarentegen is het voorrecht van het mannetje. De vrouw is het slachtoffer van de soort. Gedurende

bepaalde perioden in het jaar, afhankelijk van de soort, wordt haar hele leven geregeld door een seksuele kringloop, de oestrische cyclus, waarvan de duur zowel als de regelmatige opeenvolging van soort tot soort verschillen. Deze cyclus bestaat uit twee fasen. In de eerste fase rijpen de eitjes (het aantal varieert met de soort) en in de uterus wordt daarvoor een soort nest gebouwd; de uterus zwelt op en de bloedvaten verwijden zich. In de tweede fase (als er tenminste geen bevruchting heeft plaatsgehad) sterft de eicel af, de uterus slinkt weer en het afbraakmateriaal wordt afgevoerd in een afscheiding, die in meer of mindere mate waar te nemen is. Het tijdstip van de ovulatie (het eind van de eerste fase) wordt oestrus genoemd en dat valt samen met de bronsttijd. Bij het vrouwtje verloopt die bronst passief; zij is bereid het mannetje te ontvangen, ze wacht op hem en het komt bij bepaalde zoogdieren - evenals trouwens bij sommige vogels - wel voor dat zij het mannetje lokt, maar dan beperkt zij zich toch tot lokroepen, paraderen en bepaalde toenaderingen. Het vrouwtje is niet in staat het mannetje tot paring te dwingen. Het is het mannetje dat tenslotte tot paring besluit. Bij de insekten, waar het vrouwtje als loon voor haar totale opoffering aan de soort een zeer bevoorrechte positie inneemt, hebben we al gezien dat het gewoonlijk het mannetje is, dat seksueel initiatief ontplooit. Bij de vissen stimuleert het mannetje het vrouwtje vaak tot het leggen van eieren door zijn aanwezigheid of contact, bij de kikvorsachtigen treedt het mannetje op als stimulans. Maar bij de vogels, en in het bijzonder bij de zoogdieren, dringt hij zich aan haar op en vaak verdraagt zij het mannetje onverschillig of verzet

zich zelfs tegen hem. Wanneer zij wel gewillig is, of zelfs provocerend, dan blijft het toch het mannetje dat haar neemt, zij wordt genomen. Vaak moet dat woord in de letterlijke betekenis worden opgevat, want - óf omdat hij daar een speciaal orgaan voor heeft, óf omdat hij sterker is - het mannetje grijpt het vrouwtje beet en houdt haar op haar plaats. Hij voert de bewegingen uit die nodig zijn voor de paring; bij veel insekten, vogels en zoogdieren dringt hij in haar binnen. Die penetratie ervaart zij innerlijk als een gewelddaad. Het mannetje doet niet de soort geweld aan, want de soort kan zich alleen maar handhaven door een voortdurende vernieuwing en zou ophouden te bestaan, wanneer er geen versmelting van eicellen en spermatozoïden meer plaatshad. Maar het vrouwtje dat belast is met zorg voor het eitje bergt dat diep in zichzelf weg en haar lichaam, dat een schuilplaats voor het eitje vormt, beschermt dat eitje ook tegen de bevruchting door de man. Er dient dus een weerstand overwonnen te worden, terwijl hij in haar doordringt verwezenlijkt het mannetje zichzelf als activiteit.

Die dominantie komt al tot uitdrukking in de houding waarin de paring voltrokken wordt; bij vrijwel alle dieren bevindt het mannetje zich dan op het vrouwtje. En het orgaan waarvan hij zich bedient is dan weliswaar wel een materieel object, maar het doet zich hier in een bezielde toestand voor; het is een gereedschap, terwijl gedurende de hele handeling het orgaan van het vrouwtje alleen maar een inert opnemings-apparaat is. Het mannetje stort zijn zaad uit, het vrouwtje ontvangt het. Hoewel dus de vrouw in wezen bij de voortplanting een actieve rol speelt, ondergaat zij de coïtus, die haar door die penetratie

en de inwendige bevruchting van zichzelf vervreemdt. Ook al ervaart zij de seksuele behoefte dan als een individuele behoefte, ook al komt het dan voor dat zij in de bronsttijd het mannetje zoekt, zij beleeft het seksuele avontuur onmiddellijk als een innerlijk gebeuren en niet als een relatie tot de wereld en tot anderen.

Maar het principiële verschil tussen mannetjes en vrouwtjes bij zoogdieren ligt in het feit, dat voor ‘t mannetje op eenzelfde, kortstondig ogenblik de spermatozoïde, waardoor zijn leven zich transcendeert in een ander, hem vreemd wordt en zich losmaakt van zijn lichaam; op hetzelfde ogenblik dus, dat het mannetje zijn individualiteit transcendeert, sluit hij die individualiteit ook weer in zijn eigen wezen op. De eicel daarentegen begint zich los te maken van het vrouwtje op het ogenblik dat zij volledig rijp is; zij maakt zich los van de baarmoederwand en valt in de eileider. Dringt er echter een vreemde gameet het eitje binnen, dan installeert het zich in de uterus. Het vrouwtje wordt dus eerst overweldigd en vervreemdt dan, het wordt, althans gedeeltelijk, een ander dan zijzelf. Zij draagt de foetus in haar buik tot die een bepaald stadium van ontwikkeling heeft bereikt dat, al naar gelang de soort, varieert; een guinees-biggetje wordt vrijwel volwassen geboren, de hond staat, als hij ter wereld komt, nog vrij dicht bij het embryonale stadium. Bewoond door een ander, die zich met haar materiaal voedt is, de hele periode van de zwangerschap door, het vrouwtje én zichzelf én een ander en zelfs na de geboorte voedt zij het jong nog met melk uit haar borsten. Het is dus niet duidelijk, wanneer wij het nieuwe wezen als autonoom moeten gaan

beschouwen; op het ogenblik van de bevruchting, bij de geboorte of bij het spenen? Opmerkelijk is dat, naarmate het vrouwtje zich sterker als een afzonderlijk individu doet gelden, de continuïteit van het leven zich over iedere scheiding heen ook des te sterker zoekt te verwezenlijken. Vissen en vogels die het ei, al dan niet bevrucht, buiten het lichaam brengen, zijn in veel mindere mate de slaaf van hun nakomelingen dan het vrouwelijke zoogdier. Dat vrouwelijke zoogdier namelijk vindt pas na de geboorte der jongen haar autonomie weer terug, er ontstaat een zekere afstand tussen haar en haar nakomelingen en tengevolge van die scheiding wijdt zij zich aan hen; zij ontplooit initiatief en een zeker vernuft in het belang van de jongen, zij vecht voor ze om ze te beschermen tegen vreemde dieren en soms wordt zij zelfs agressief. Maar normaliter probeert zij haar eigen individualiteit niet te doen gelden; zij is niet vijandig tegenover mannetjes of tegenover andere vrouwtjes en vertoont weinig of geen vechtlust,[14] en niettegenstaande Darwins theorie inzake de seksuele selectie - die tegenwoordig weer bestreden wordt - aanvaardt zij zonder al te veel kieskeurigheid het mannetje, dat toevallig bij de hand is. Dat betekent niet dat zij geen individuele kwaliteiten zou bezitten; integendeel, in de perioden waarin zij niet in beslag wordt genomen door het moederschap is zij vaak de gelijke van het mannetje; de vrouwelijke jachthond heeft een even goede neus als het mannetje en tests hebben aangetoond, dat vrouwelijke apen even intelligent zijn als hun mannelijke soortgenoten. Er wordt alleen geen aanspraak gemaakt op die individualiteit; het vrouwtje ziet van die individualiteit af omdat de soort dat van haar eist.

Het lot van het mannetje is heel anders. We hebben al gezien dat hij in zijn transcendentie afstand doet van zijn individualiteit maar die tegelijk in zichzelf bevestigt. Dit is een constante karakteristiek, van de insekten af tot de hoogste dieren toe. Zelfs bij vissen en walvissen die heel vreedzaam naast elkaar leven, opgenomen in de gemengde gemeenschappen van hun scholen, scheiden tijdens de bronst de mannetjes zich van de anderen af en worden agressief tegenover andere mannetjes. Is de seksualiteit voor de vrouwtjes direct, voor de man is die indirect; er bestaat een zekere afstand tussen begeerte en bevrediging, die hij actief probeert te overbruggen; hij doet iets, hij zoekt, hij betast en streelt het vrouwtje en sust haar, voor hij bij haar binnendringt. De organen, die hij in deze verhouding gebruikt voor zijn bewegingen en omstrengeling, zijn bij het mannetje dan ook vaak beter ontwikkeld. Het is opmerkelijk dat de levensimpuls, die in hem de grote spermaproduktie teweegbrengt ook tot uiting komt in een briljante kleurenpracht, een schitterende verentooi, hoorns, een gewei, manen, door geluiden en opwinding. Men gelooft tegenwoordig niet meer dat de «huwelijkspronkerij», die door het mannetje in de bronst tentoon wordt gespreid, enige selectieve betekenis heeft, maar dat al die verschijnselen een manifestatie zijn van zijn levenskracht die in alle pracht en praal in hem losbarst en naar een uitdrukkingsmiddel zoekt. Deze overvloed aan vitaliteit, al die activiteit die gericht is op de paring, en in die paring zelf de bevestiging van zijn dominantie over het wijfje, al die dingen dragen ertoe bij het individu als zodanig te stellen op het ogenblik, waarop hij zijn leven transcendeert. In dit opzicht heeft Hegel gelijk

wanneer hij in het mannetje het subjectieve element ziet, terwijl het vrouwtje in de soort blijft opgesloten.

Subjectiviteit en separatie komen onmiddellijk met elkaar in botsing. Agressiviteit is karakteristiek voor het mannetje in de bronsttijd en men kan die agressiviteit niet verklaren uit een onderlinge wedijver, omdat het aantal mannetjes en vrouwtjes vrijwel gelijk is; het is eerder de wedijver, die uit die wil tot het gevecht te verklaren is. Men zou het zo kunnen formuleren: voor hij zich voortplant eist het mannetje de daad, die de soort in stand houdt, op als *zijn* daad, en in het gevecht met zijn soortgenoten bevestigt hij de waarheid van zijn individualiteit. De soort zetelt in het vrouwtje en slokt een groot gedeelte van haar individuele leven op; de man daarentegen integreert de specifieke vitale krachten in zijn individuele leven. Ongetwijfeld is ook hij gebonden aan wetten, waarop hij geen enkele invloed heeft; er worden spermatozoïden in hem gevormd en ook bij hem treedt periodiek bronst op, maar die processen hebben op het hele organisme minder invloed dan de oestrische cyclus op het vrouwtje. De produktie van spermatozoïden is, evenmin als de produktie van eicellen trouwens, geen vermoeiende of slopende taak; de ontwikkeling echter van het ei in het volwassen vrouwtje is een zeer inspannende en absorberende opgave. De coïtus zelf is een kortstondige handeling, die de vitaliteit van de man niet aantast. Het mannetje toont weinig of geen vaderlijk instinct; heel vaak laat hij het vrouwtje onmiddellijk na de paring in de steek. Als hij wel bij haar blijft als leider van een familiegroep (monogamische-groep, kudde,

harem), dan is dat een gevolg van de rol die hij als beschermer of voeder ten aanzien van de gehele groep vervult. Het komt zelden voor dat het mannetje zich direct voor de jongen interesseert. In de allerhoogst ontwikkelde soorten, waarin zich een individueel leven ontplooien kan, wordt de poging van het mannetje in de richting van de autonomie - een poging die bij de lagere soorten in de regel zijn ondergang betekent — met succes bekroond. Over het algemeen is hij groter, steviger, sneller en avontuurlijker dan het vrouwtje; hij leidt een veel onafhankelijker leven, zijn activiteit is spontaner, hij is veel meer de veroveraar en ook heerszuchtiger; in dieren-gemeenschappen is het dan ook altijd het mannetje, dat de leiding heeft.

Maar in de natuur is nooit iets volkomen duidelijk. De twee types, mannetje en vrouwtje, zijn niet altijd even scherp te onderscheiden. Vaak merkt men tweevormigheid op - in de kleur of het patroon van de vacht - die absoluut niet noodzakelijk schijnt. Maar het komt ook wel voor, dat ze nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn en dat ook hun functies vrijwel niet gedifferentieerd zijn, zoals we bijvoorbeeld bij de vissen hebben gezien. Al met al echter vormen, en dan vooral bij de hoger ontwikkelde dieren, de twee geslachten ook twee aspecten van het leven in de soort. Maar het verschil tussen mannetje en vrouwtje is niet, zoals vaak beweerd wordt, het verschil tussen activiteit en passiviteit; de kern van de eicel is niet alleen een actief beginsel, ook de ontwikkeling van het embryo is een levend proces en geen mechanische ontwikkeling. Het zou ook veel te simpel zijn om het verschil te definiëren als het onderscheid

tussen verandering en permanentie; de spermatozoïde kan alleen maar voortbrengen omdat in de eicel zijn vitaliteit gehandhaafd blijft, en de eicel kan zich alleen maar handhaven omdat zij zich tijdens de ontwikkeling verandert, deed zij dat niet dan zou zij degenereren en verdwijnen.

Toch is het waar dat in deze beide actieve processen, handhaven en scheppen, de synthese van het worden niet op dezelfde wijze wordt verwezenlijkt. Handhaving is de ontkenning van de dispersie van ogenblikken, het is de bevestiging van de continuïteit door hun voortvloeiende stroom; scheppen is uit een tijdelijke eenheid een ondeelbaar en gesepareerd heden laten ontspringen. Het is ook juist dat de continuïteit van het leven zich in het vrouwtje tracht te verwezenlijken in weerwil van haar separatie, terwijl die separatie in nieuwe en geïndividualiseerde krachten door mannelijk initiatief wordt verwekt. Het is het mannetje dus geoorloofd zich te doen gelden als een autonoom wezen; hij integreert de energie van de soort in zijn eigen leven; de individualiteit van het vrouwtje daarentegen wordt bestreden en tegengewerkt door de soort, het lijkt wel alsof zij bezeten is van machten die vreemd zijn aan haar wezen. Hierin ligt de verklaring van het feit dat het onderscheid tussen de geslachten niet kleiner wordt als - zoals bij de hogere diersoorten het geval is - de individualiteit van het organisme toeneemt; het verschil in geslacht wordt integendeel duidelijker. Het mannetje vindt meer en meer wegen om de krachten die hij beheerst te gebruiken en het vrouwtje wordt zich meer en meer bewust van haar dienstbaarheid; het conflict tussen haar eigen belangen en de drang tot voortplanting, die

in haar zetelt, verscherpt zich. Paring bij koeien en paarden is veel pijnlijker en gevaarlijker dan bij muizen en konijnen. De vrouw - het meest geïndividualiseerde vrouwtje van alle vrouwtjesdieren - is degene die ook het meest fragiel schijnt te zijn, is ook degene die op de meest dramatische wijze haar lot beleeft en tenslotte ook degene die het meest wezenlijk van haar man verschilt.

Zoals bij de meeste dieren worden ook bij de mens vrijwel een gelijk aantal individuen van de beide geslachten geboren (100 meisjes tegenover 104 jongens). De ontwikkeling van het embryo is voor beide seksen gelijk. Toch blijft bij een vrouwelijke foetus het oorspronkelijk epitheel langer neutraal en daardoor is het langer onderhevig aan hormooninvloeden. Het resultaat is, dat haar ontwikkeling vaak wordt omgekeerd; het merendeel van de hermafrodieten is genotypisch vrouwelijk, maar uiterlijk mannelijk. Het schijnt wel of het mannelijke organisme zich van begin af aan duidelijk als mannelijk doet gelden, terwijl het vrouwelijke embryo aarzelt haar vrouwelijkheid te aanvaarden. Maar wij kennen te weinig nog van deze allereerste verschijnselen uit het embryonale stadium om daar enige waarde aan te kunnen toekennen. Wanneer ze eenmaal gevormd zijn, zijn in beide seksen de geslachtelijke organen gelijk; de hormonen van beide behoren tot dezelfde chemische groep, de groep der sterolen, en blijken uiteindelijk allemaal te zijn afgeleid uit cholesterine. Die hormonen bepalen de secundaire geslachtskenmerken. Noch formules, noch anatomische bijzonderheden zijn echter toereikend om de vrouw als zodanig te definiëren. Het is haar

functionele ontwikkeling die haar onderscheidt van de man.

De ontwikkeling van de man verloopt betrekkelijk eenvoudig. Van de geboorte tot aan de puberteit is zijn groei vrij regelmatig; op vijftien-, zestienjarige leeftijd begint het proces van de spermatogenesis dat tot op hoge leeftijd doorgaat; tegelijkertijd begint dan ook de produktie van de hormonen die het lichaam het mannelijk voorkomen geven. Van dat ogenblik af is het seksuele leven van de man op volkomen normale wijze geïntegreerd in zijn individuele bestaan; in zijn begeerte, in de coïtus valt zijn transcendentie naar de soort samen met het moment van zijn subjectieve transcendentie: hij is zijn lichaam.

In vergelijking hiermee is de ontwikkeling van de vrouw veel gecompliceerder. De voorraad eicellen wordt reeds in het embryonale stadium gevormd. Het ovarium bevat ongeveer vijftigduizend eicellen, allemaal opgesloten in een follikel, ongeveer vierhonderd hiervan worden rijp. Van de geboorte af neemt de soort de vrouw in haar greep en voortdurend probeert zij die greep te verstevigen. Bij de geboorte maakt de vrouw al een soort eerste puberteit door: de oöcyten worden opeens groter en dan wordt het ovarium teruggebracht tot ongeveer een vijfde deel van de oorspronkelijke grootte... men zou bijna zeggen, dat het kind nog wat respijt wordt gegund. Terwijl haar lichaam zich ontwikkelt blijft haar geslachtsorgaan vrijwel hetzelfde; sommige follikels worden groter, zonder echter rijp te worden. De groei van het meisje verloopt analoog aan die van de jongen; op dezelfde leeftijd is zij vaak zelfs groter en zwaarder dan hij.

Maar op het ogenblik van de puberteit doet de soort opnieuw zijn rechten op haar gelden. Onder invloed van ovariale secretie neemt het aantal follikels dat groeit toe; er stroomt meer bloed naar het ovarium en dit zwelt op; een der follikels wordt rijp en de cyclus der menstruatie begint. Ook het geslachtsorgaan ontwikkelt zich, het wordt groter en neemt zijn definitieve norm aan; het lichaam wordt vrouwelijker en het endocrine evenwicht komt tot stand.

Opmerkelijk is, dat dit hele proces de vorm van een *crisis* heeft. Niet zonder verzet laat het vrouwelijk lichaam toe, dat de soort haar intrek in haar neemt. Die strijd is gevaarlijk en uitputtend. Voor de puberteit sterven er vrijwel evenveel jongens als meisjes; in de leeftijd van veertien tot achttien jaar sterven er op de honderd jongens honderdachtentwintig meisjes en in de leeftijd van achttien tot tweeëntwintig jaar sterven er honderdenvijf meisjes op de honderd jongens. Op dit tijdstip openbaren zich vaak ziekten als chlorosis, tuberculose, scoliose, osteomyelitis enzovoort. In sommige gevallen zet de puberteit uitzonderlijk vroeg in, soms al op vier-, vijfjarige leeftijd. Bij anderen daarentegen treedt het verschijnsel helemaal niet op; het individu is infantiel en lijdt aan menstruatiestoornissen (amenorrhea en dysmenorrhea). Bepaalde vrouwen bezitten viriele trekken; een overvloedige adrenale secretie bezorgt hun masculine kenmerken. Toch betekenen dergelijke abnormaliteiten beslist geen overwinning van het individu op de soort. Aan die tirannie van de soort valt nu eenmaal niet te ontsnappen; de soort maakt dan weliswaar het individuele bestaan aan zich dienstbaar,

tegelijkertijd voedt en steunt de soort dat individu. Deze dualiteit komt al weer tot uitdrukking in de functies van het ovarium. De vitaliteit van de vrouw heeft haar wortels in het ovarium, zoals de vitaliteit van de man wortelt in de testes. In beide gevallen is een gecastreerd individu niet alleen steriel; het gaat ook achteruit en degenereert. Wanneer de geslachtsorganen niet goed of in het geheel niet ontwikkeld zijn betekent dat voor het hele organisme een gebrek en een verstoring van het evenwicht; het organisme in zijn geheel kan alleen dan tot volle bloei komen wanneer de genitaliën tot bloei komen. Toch zijn er vele geslachtelijke verschijnselen, die voor het leven van het individu niet van belang zijn en die dat leven zelfs in gevaar kunnen brengen. De melkklieren, die zich in de puberteit ontwikkelen, spelen in de individuele inrichting van het vrouwelijk bestaan geen enkele rol; men kan hen op ieder willekeurig tijdstip uit haar leven verwijderen. Vele ovariale secreties zijn er alleen maar ten bate van het ei; zij bevorderen het rijpingsproces van het eitje en passen de uterus aan bij de eisen, die er door het eitje aan worden gesteld, maar voor het organisme als geheel hebben ze eerder een verstorende dan regelende invloed. De vrouw is meer aangepast aan de behoeften van de eicel dan aan die van zichzelf.

Van de puberteit tot aan de menopauze is het lichaam van de vrouw het toneel van een geschiedenis die zich in haar ontrolt, maar waarbij zij niet persoonlijk betrokken is. De Angelsaksen noemen de menstruatie «the curse», de vloek, en beschouwd van het standpunt van het individu uit is de menstruatie-cyclus inderdaad een volkomen nutteloze last. In de tijd van

Aristoteles geloofde men, dat iedere maand het bloed wegvloeide dat, in het geval van bevruchting, voorbestemd was om het bloed en het vlees van het kind te gaan vormen; in deze gedachte van de ouden schuilt in zoverre een grond van waarheid, dat de vrouw voortdurend, in grote trekken althans, een zwangerschap verwerken moet. Bij de lagere zoogdieren is de oestrische cyclus beperkt tot een bepaald jaargetijde en gaat zij niet vergezeld van een stroom bloed. Alleen bij de hogere apen en mensen wordt de menstruatie iedere maand gekenmerkt door bloed en meer of minder pijn.[15] Gedurende een dag of veertien rijpt en groeit een van de Graaf'se follikels dat het eitje omsluit en scheidt het ovarium een hormoon af, folliculine (estrine) geheten waardoor er nieuwe follikels worden gevormd. Omstreeks de veertiende dag wordt het eitje gelegd; de wand van de follikel barst open (soms gaat dat gepaard met een lichte bloeding); het eitje valt in de eileider en het wondje ontwikkelt zich tot het corpus luteum. Dit gele lichaam produceert het hormoon progestine dat, gedurende de tweede fase van de cyclus, op de uterus werkt. De baarmoeder ondergaat een verandering; de haarvaten in de wand worden bloedrijker, de baarmoeder plooit en rimpelt zich tot een soort kantwerk en vormt op die manier een soort wiegje, dat bestemd is om het bevruchte ei in te ontvangen. Deze cellulaire veranderingen zijn onherroepelijk; als er geen bevruchting plaatsvindt verdwijnen deze veranderingen niet. Bij de lagere dieren wordt het restant misschien langzaam afgebroken en via het lymfe-stelsel afgevoerd, maar bij de vrouw breekt opeens het vlies, het endometrium, de bloedvaten openen zich en de bloedige massa komt als menstruatie-vocht naar buiten.

Het corpus luteum degenereert dan weer, het vlies dat de baarmoeder afsluit herstelt zich weer en opnieuw begint dan de eerste fase van de cyclus.

Dit gecompliceerde proces - waarvan vele details nog steeds een mysterie zijn - brengt het hele vrouwelijke organisme in beroering omdat het gepaard gaat met hormoonafscheidingen, die invloed hebben op de schildklier en de hypofyse, op het centrale en op het sympathisch zenuwstelsel en bijgevolg dus op alle organen. Bijna alle vrouwen - meer dan 85% - ondervinden tijdens de menstruatieperiode moeilijkheden. Voor de bloeding begint neemt de bloeddruk toe, daarna daalt die weer, vaak treden er koortsverschijnselen op, de buik is pijnlijk, vaak ook merkt men de neiging tot constipatie op, gevolgd door diarree. Soms treedt er zwelling van de lever op, retentie van urine en eiwitten, sommige vrouwen hebben last van keelpijn of last met het gezicht en gehoor. Er wordt meer zweet afgescheiden, dat aan het begin van de periode vergezeld gaat van een geur *sui generis*, die soms heel sterk is en gedurende de gehele menstruatie merkbaar blijft. Er treedt een verhoogde stofwisseling op; het aantal rode bloedlichaampjes daalt. Het bloed bevat bestanddelen die gewoonlijk in het weefsel worden opgeslagen, vooral calciumzouten, en die stoffen werken weer in op het ovarium, op de schildklier, die groter wordt, en op de hypofyse, die de verandering in het slijmvlies van de baarmoeder regelt en wier activiteit toeneemt. Deze verstoring van het evenwicht in de werking der klieren brengt een nerveuze onevenwichtigheid met zich mee; het centrale zenuwstelsel wordt er door aangetast en vaak treedt er hoofdpijn op; het sympathisch zenuwstelsel is over-

actief en de onbewuste controle op het centrale zenuwstelsel vermindert, waardoor de weg wordt vrijgemaakt voor convulsieve reflexen en complexen. Dit alles leidt tot een grillig en onstandvastig humeur. De vrouw is emotioneler, zenuwachtiger en vlugger geïrriteerd dan gewoonlijk en soms vertoont zij ernstige psychische storingen. Gedurende die periode ervaart zij haar lichaam op de meest pijnlijke manier als een duister en vreemd ding. Dat lichaam is de prooi van een koppig, vasthoudend en vreemd leven, dat iedere maand weer een wieg bouwt en weer afbreekt; iedere maand wordt alles klaar gemaakt voor de ontvangst van een kind, dat wegdrijft op die rode stroom. De vrouw, net als de man, *is* haar lichaam[16], maar dat lichaam is iets anders dan zijzelf.

Een nog diepere vervreemding kent de vrouw wanneer het bevruchte eitje zich in de uterus nestelt en zich daar ontwikkelt. Natuurlijk is zwangerschap een volkomen normaal verschijnsel, dat - als het zich onder normale omstandigheden wat gezondheid en voeding betreft voltrekt - niet schadelijk is voor de moeder; er ontstaat zelfs een wisselwerking tussen haar en de foetus, die gunstig voor haar is. Maar daar staat dan tegenover - alle optimistische theorieën, die maar al te duidelijk een maatschappelijk nut voorstaan, ten spijt - dat de zwangerschap voor de vrouw een vermoeiende taak is die voor haar individuele leven geen enkel nut heeft[17], maar die daarentegen wel zware offers van haar vraagt. In de eerste maanden gaat de zwangerschap vaak gepaard met een gebrek aan eetlust en misselijkheid, een verschijnsel dat men bij geen enkel vrouwelijk huisdier opmerkt en waaruit de rebellie van het organisme tegenover de soort, die

bezit van haar neemt, blijkt. Het percentage kalk, fosfor en ijzer in het lichaam wordt minder, en vooral dat laatste is naderhand moeilijk te herstellen. De verhoogde stofwisseling prikkelt het endocrine stelsel, het sympathisch zenuwstelsel staat bloot aan buitengewone prikkels, het soortelijk gewicht van het bloed daalt, er is een tekort aan ijzer en het bloed lijkt op dat van «mensen die hebben gevast, lijders aan honger-oedeem, slachtoffers van vaak optredende bloedingen en herstellende zieken».[18] Al wat een gezonde en goed gevoede vrouw kan hopen is, dat zij erin zal slagen, na de zwangerschap, zonder al te veel narigheid deze tekorten weer aan te vullen. Maar in het verloop van de zwangerschap doen zich vaak ernstige incidenten, of op zijn minst gevaarlijke stoornissen voor. Wanneer de vrouw niet al te sterk is, wanneer zij geen hygiënische voorzorgsmaatregelen neemt, zal ze door die zwangerschappen voor haar tijd oud en soms zelfs misvormd worden; het mag bekend worden verondersteld dat dit op het platteland nog wel voorkomt. De bevalling zelf is pijnlijk en ook gevaarlijk. Tijdens die crisis blijkt wel heel duidelijk, dat het lichaam eigenlijk niet altijd in het voordeel én van de soort én van het individu beide werkzaam is; het gebeurt wel dat het kind tijdens de bevalling sterft, of ook dat het bij het ter wereld komen zijn moeder doodt of haar een chronische ziekte bezorgt. Ook het zogen is een uitputtende taak. Een aantal factoren - vooral de werking van het hormoon progestine -brengt in de melkklieren de produktie van melk teweeg. Dat proces is pijnlijk en gaat soms vergezeld van koortsverschijnselen; in ieder geval voedt de moeder haar zuigeling ten koste van haar eigen vitaliteit. Het conflict tussen soort en

individu, dat in de bevalling vaak zo dramatisch gestalte krijgt, verzwakt het lichaam van de moeder op een verontrustende manier. Er wordt zo graag gezegd dat «vrouwen ziekten in de buik hebben» en het is inderdaad waar dat er een vijandig element in hen huist; het is de soort die aan hen knaagt. Veel van de ziekten van vrouwen worden niet door een infectie van buitenaf veroorzaakt, maar door een inwendige storing. Baarmoederontsteking wordt bijvoorbeeld teweeg gebracht door een reactie van het slijmvlies van de uterus op een abnormale ovariale afscheiding; als het corpus luteum blijft, in plaats van na de menstruatie te verdwijnen, veroorzaakt het ontstekingen in de eileiders, baarmoeder enzovoort.

Tenslotte is het ook nog via een zware en moeilijke crisis dat de vrouw tenslotte weet te ontkomen aan de greep van de soort. Tussen haar vijfenveertigste en vijftigste jaar treden de verschijnselen van de menopauze op, het omgekeerde van de puberteit. De activiteit van het ovarium neemt af en verdwijnt tenslotte geheel; de verdwijning heeft een vermindering van de vitaliteit van het individu tot gevolg. Men neemt aan dat de stofwisselingsklieren, de schildklier en de hypofyse, pogen de verminderde activiteit van het ovarium aan te vullen. Men merkt dan ook naast de neerslachtigheid, die een gevolg van de leeftijd is, ook oplevingsverschijnselen op; een verhoogde bloeddruk, opvliegingen, hypernervositeit en soms ook een toeneming van de seksuele gevoelens. Sommige vrouwen worden in deze periode dik, anderen krijgen mannelijke trekken. Bij vele vrouwen komt er een nieuw endocrine-evenwicht tot stand. De vrouw is nu verlost van haar dienstbaarheid als vrouwtje. Toch

kan men haar niet met een eunuch vergelijken, omdat haar vitaliteit nog onaangetast is; bovendien is zij niet langer de prooi van machten, die haarzelf te boven gaan; ze valt met zichzelf samen, ze is zichzelf, zij en haar lichaam zijn één. Er wordt wel beweerd dat vrouwen van een bepaalde leeftijd het «derde geslacht» vormen en inderdaad zijn zij geen mannen, maar het zijn ook geen vrouwtjes meer. Vaak wordt deze fysiologische autonomie gekarakteriseerd door een gezondheid, evenwichtigheid en kracht, zoals zij vroeger nooit gekend hebben.

Naast deze uitgesproken seksuele differentiaties doen zich bij de vrouw ook nog een aantal eigenaardigheden voor, die daar min of meer een rechtstreeks gevolg van zijn; haar lichaam wordt bepaald door hormooninvloeden. Over het algemeen is zij kleiner dan de man, minder zwaar, haar geraamte is fijner en het bekken is breder, in verband met de zwangerschap en baring. Het bindweefsel van de vrouw heeft meer neiging tot het vergaren van vet en haar vormen zijn ronder dan die van de man. Het uiterlijk - lichaamsbouw, beharing en huid - is in beide seksen uitgesproken verschillend. De spierkracht van de vrouw bedraagt ongeveer tweederde van die van de man. De vrouw heeft minder longinhoud dan de man en de longen en luchtpijp zijn dan ook kleiner. Het verschil van de larynx brengt ook een verschil van stemhoogte met zich mee. Het soortelijk gewicht van het bloed is bij de vrouw lager dan bij de man en het bevat ook minder hemoglobine; vrouwen zijn dan ook minder robuust dan mannen en hebben meer aanleg voor bloedarmoede. Hun pols is sneller en hun bloedsomloop is minder stabiel; ze blozen gauw. Deze onstabiliteit is trouwens een

opvallende trek in hun hele organisme. Zo vertoont onder andere de calcium-stofwisseling bij de man een grotere stabiliteit; de vrouw maakt minder kalkzouten aan en verliest er vrij veel in menstruatie en zwangerschap; het lijkt wel of het ovarium een afbrekende werking uitoefent op calcium; de onstabiliteit die hiervan het gevolg is veroorzaakt storingen in het ovarium en in de schildklier, die bij de vrouw groter is dan bij de man. Deze onregelmatige werking van de klieren met inwendige secretie brengen in het sympathisch zenuwstelsel reacties; de vrouw heeft haar zenuwen en spieren dan ook minder in bedwang dan de man. Dit gebrek aan stabiliteit en beheersing is de oorzaak van de emotionaliteit van de vrouw, die weer rechtstreeks verband houdt met de schommelingen in de bloedsomloop — hartkloppingen, blozen enzovoort - en daardoor zijn de vrouwen weer het slachtoffer van verschijnselen als huilbuien, hysterisch lachen en zenuwcrises.

Het is duidelijk dat veel van deze eigenschappen het gevolg zijn van de ondergeschiktheid van de vrouw aan de soort. En daarin vinden we dan de meeste frappante conclusies van dit onderzoek terug: van alle vrouwelijke zoogdieren is de vrouw degene, die het meest vervreemd is - haar individualiteit valt ten prooi aan krachten buiten haar -maar tevens degene, die zich het heftigst tegen deze vervreemding verzet. In geen enkel ander wezen is de dienstbaarheid aan de voortplanting zo uitgesproken aanwezig en tegelijk zo moeilijk aanvaardbaar. Crises in de puberteit en menopauze, de maandelijkse «vloek», een lange en vaak moeilijke zwangerschap, een pijnlijke en gevaarlijke bevalling, ziekten en stoornissen, zijn karakteristiek

voor het menselijke vrouwtje. Het lijkt wel of haar lot zwaarder is, naarmate zij zich daar meer tegen verzet en zich als individu tracht te verwezenlijken. Vergelijkt men haar met de man, dan schijnt die wel zeer bevoorrecht te zijn; zijn geslachtsleven staat niet vijandig tegenover zijn persoonlijke existentie; het ontplooit zich geleidelijk, zonder ongelukken en over het algemeen ook zonder incidenten. Gemiddeld leeft de vrouw even lang als de man, maar zij zijn vaker ziek en er zijn vrij langdurige perioden, waarin zij niet over zichzelf kunnen beschikken.

Deze biologische feiten zijn van zeer groot belang; zij spelen een hoofdrol in de geschiedenis van de vrouw en vormen een essentieel element in haar situatie. In het verloop van dit onderzoek zullen wij deze feiten steeds in gedachten moeten houden. Want ook al is dan het lichaam het instrument voor onze greep op de wereld, die wereld schijnt zich anders aan ons voor te doen, al naar gelang men hem op de ene of op de andere manier benadert. Daarom hebben wij deze feiten zo uitvoerig besproken; zij vormen de sleutel tot het begrip voor de vrouw. Maar wij wijzen de gedachte van de hand, dat die feiten haar lot vast en onveranderlijk bepalen. Die feiten zijn niet voldoende om de hiërarchie der seksen te bepalen, die feiten verklaren niet waarom de vrouw De Ander is, en die feiten veroordelen haar niet om deze ondergeschikte rol voor altijd te blijven spelen.

***

Vaak is er beweerd, dat alleen in de fysiologie het antwoord moest worden gezocht op de vragen, of de kansen op persoonlijk succes voor beide seksen gelijk

zijn en welke sekse voor de soort de belangrijkste rol speelt. Maar dan dient allereerst te worden opgemerkt, dat het eerste probleem bij de vrouw al heel anders ligt dan bij alle andere wijfjesdieren. Dieren behoren namelijk tot een soort die onveranderlijk vaststaat, en het is dus mogelijk ze in onveranderlijke termen te definiëren - men kan door bepaalde waarnemingen te groeperen vaststellen of de merrie al dan niet even snel is als de hengst, of mannelijke chimpansees een intelligentietest beter volbrengen dan vrouwtjes of niet -, maar de mens is voortdurend onderhevig aan veranderingen, is voortdurend in wording. Er zijn materialistische geleerden geweest die het probleem op een zuiver statische manier hebben gesteld; beïnvloed door de theorie van het psychofysiologisch parallelisme hebben zij getracht mathematische vergelijkingen te trekken tussen het mannelijk en vrouwelijk organisme, en zij verbeeldden zich dat hun metingen rechtstreeks de functionele capaciteiten bepaalden. Ik zal een voorbeeld aanhalen van zo’n onbenullig geschilpunt, dat door deze methode in het leven is geroepen. Wanneer men aanneemt dat op de een of andere geheimzinnige manier de hersenen het geheim van het denken bevatten, schijnt het natuurlijk hoogst belangwekkend te zijn na te gaan, of het gewicht van de hersenen van de vrouw al dan niet kleiner is dan het hersengewicht van de man. Men heeft uitgezocht, dat het gemiddelde hersengewicht van de vrouw 1220 gram is, dat van de man 1360 gram; het hersengewicht van de vrouwen varieert van 1000-1500 gram, dat van de mannen schommelt tussen de 1150 en 1700 gram. Maar het absolute gewicht heeft niets te betekenen, wat telt is het relatieve gewicht. Men heeft berekend dat dit 1/48,4 voor de man en 1/44,2 voor de vrouw bedraagt.

De vrouw is dus in het voordeel. Nee, toch niet, er moet nog een correctie worden aangebracht; het is bij dergelijke vergelijkingen immers altijd het kleinste organisme, dat in het voordeel schijnt te zijn. Om nu, bij het vergelijken van twee groepen individuen, dat lichaam uit te schakelen, deelt men het hersengewicht door het lichaamsgewicht verheven tot de 0,56e macht, wanneer die individuen althans tot dezelfde soort behoren. Men neemt aan dat vrouwen en mannen twee verschillende typen zijn en komt dan tot het volgende resultaat:

Voor de man: Gewicht 0,56 = 498 1360/498 = 2,73

Voor de vrouw: Gewicht 0,56 = 446 1220/446 = 2,74

En dan heeft men de gelijkheid weer bereikt. Maar wat deze zorgvuldige berekeningen eigenlijk alle belang ontneemt is, dat er totaal geen verband kan worden aangetoond tussen het gewicht van de hersenen en de ontwikkeling van de intelligentie. En zo kan men al evenmin een psychische interpretatie geven aan de chemische formules die bepalend zijn voor de mannelijke en vrouwelijke hormonen.

Ik voor mij wijs iedere gedachte aan psychofysiologisch parallellisme categorisch af; de fundamenten van deze doctrine zijn namelijk al lang geleden heel grondig ondermijnd. Ik signaleer het verschijnsel hier alleen omdat het, ook al is zowel wetenschappelijk als filosofisch dit stelsel al volledig met de grond gelijk gemaakt, het toch nog velen door het hoofd spookt; ja, er zijn zelfs hier en daar nog wel oudere overblijfselen blijven hangen. Ik wijs ook ieder stelsel af, dat uitgaat van een als

vanzelfsprekend aanvaarde *natuurlijke* hiërarchie, bijvoorbeeld een evolutionaire hiërarchie. Het dient namelijk nergens toe zich af te vragen of het lichaam van de vrouw meer of minder infantiel is dan dat van de man en of zij al dan niet meer overeenkomst vertoont met de mensapen, enzovoort. Al deze betogen waarin een vaag naturalisme wordt vermengd met een nog vagere ethiek of esthetica zijn niets anders dan een spel met woorden. Alleen in menselijk perspectief kan men in de menselijke soort het mannetje en het vrouwtje vergelijken. En de definitie van de mens is niet dat hij een onveranderlijk gegeven wezen is, maar een wezen dat zichzelf maakt tot wat hij is. Of, zoals Merleau-Ponty zeer terecht heeft opgemerkt: de mens is geen natuurlijke soort, maar een historisch begrip. De vrouw is geen voltooide en vaststaande realiteit, maar een wording. En in die wording moet men haar vergelijken met de man; dat wil zeggen, men moet haar definiëren naar haar *mogelijkheden*. Tal van discussies over dit onderwerp worden vertroebeld doordat men de vrouw, ook al is er dan sprake van de vraag wat haar capaciteiten zijn, reduceert tot wat zij geweest is of tot wat zij nu is. Het is nu eenmaal een feit dat capaciteiten zich pas dan scherp omlijnd manifesteren wanneer die verwezenlijkt zijn; maar het is ook een feit dat, als we te doen hebben met een wezen dat zich transcendeert, we nooit de rekening kunnen opmaken.

Toch wordt er, bij het uitgangspunt waarop ik me stel - de visie van Heidegger, Sartre en Merleau-Ponty - beweerd, dat, als het lichaam geen *ding* is, het een situatie is; het is onze greep op de wereld en de schets van onze projecten. De vrouw is zwakker dan de man, ze beschikt over minder spierkracht, heeft minder

rode bloedlichaampjes en long-inhoud, de vrouw kan niet zo hard lopen als de man, niet zoveel tillen als hij, er is vrijwel geen enkele sport waarin zij zich met hem meten kan en in een gevecht kan zij hem niet aan. Bij deze zwakheid komen dan nog haar onstabiliteit, haar gebrek aan beheersing en haar fragiliteit waarover ik het al had. Dit zijn feiten. Haar greep op de wereld is dus beperkter; ze is minder vast besloten en heeft minder doorzettingsvermogen ten aanzien van projecten, en kan die dan - over het algemeen - ook minder goed uitvoeren dan de man. Dat komt neer op het feit dat haar individuele leven minder rijk is dan dat van de man.

De feiten kunnen echt niet worden ontkend, maar zij hebben in zichzelf geen betekenis. Zodra we een menselijk perspectief aanvaarden, zodra we het lichaam interpreteren op basis van de existentie wordt de biologie een abstracte wetenschap. Op het ogenblik waarop een fysiologisch feit (bijvoorbeeld: minder spierkracht) betekenis krijgt, wordt die betekenis ook meteen gezien als afhankelijk van een groter geheel; de «zwakheid» als zodanig openbaart zich alleen in het licht van de doeleinden, die de man zich heeft gesteld, de instrumenten waarover hij beschikt, en de wetten die hij zichzelf stelt. Als hij de wereld niet wil (be-) grijpen, dan heeft zelfs de gedachte aan een *greep* op de dingen geen zin; als voor deze greep de volledige lichaamskracht niet is vereist, worden, boven het minimum dat daarvoor dan wel nodig is, de verschillen weer geannuleerd; daar, waar de zeden geweld verbieden kan spierkracht nooit de basis voor overheersing vormen. Om het begrip «zwakheid» concreet te definiëren moeten we refereren aan existentiële,

economische en morele factoren. Er is wel beweerd, dat de menselijke soort tegennatuurlijk is; die uitdrukking is niet helemaal exact omdat de mens de feiten niet kan ontkennen; maar hij bevestigt de waarheid van die feiten door de manier waarop hij die aanvaardt; de natuur is voor de mens alleen maar een realiteit voorzover die in zijn activiteit betrokken is, zijn eigen natuur daarbij niet uitgezonderd. Evenals dat met haar greep op de wereld het geval is, is het ook onmogelijk in abstracto de last te meten die de functie ten aanzien van de voortplanting voor de vrouw betekent. De verhouding tussen individueel leven en moederschap is bij de dieren geregeld door de oestrische cyclus en de seizoenen; bij de vrouw is die verhouding niet bepaald; alleen de gemeenschap beslist daarover. De gebondenheid van de vrouw aan de soort is sterker of zwakker, al naargelang het aantal geboorten dat de gemeenschap eist, en de mate waarin hygiënische maatregelen zijn getroffen ten aanzien van zwangerschap en bevalling. Het is dus waar, dat bij de hoger ontwikkelde dieren het individuele leven zich bij het mannetje sterker verwezenlijkt dan bij het vrouwtje, bij de menselijke soort hangen de individuele «mogelijkheden» af van economische en sociale omstandigheden.

Het gebeurt in ieder geval niet altijd, dat de individuele voorrechten van het mannetje hem in de soort een superieure positie verschaffen; het vrouwtje verovert in het moederschap namelijk ook een zeker soort autonomie. Soms - bijvoorbeeld bij de apen die Zuckermann heeft bestudeerd - domineert het mannetje, maar bij vele diersoorten leiden de beide partners uit het paar een gescheiden leven en bij de leeuwen delen

de mannetjes en vrouwtjes gelijkelijk in de zorgen voor het nest. Ook hierin is het onmogelijk de situatie bij de mens te herleiden tot die van enig ander soort; menselijke wezens dienen niet in de eerste plaats als individuen te worden gedefinieerd; mannen en vrouwen hebben in geen enkel tweegevecht ooit tegenover elkaar gestaan; het paar is oorspronkelijk *Mitsein*, het is een fundamentele combinatie en als zodanig treedt het altijd op als een tijdelijk of permanent element in een grotere collectiviteit.

Wie is nu in de gemeenschap het meest noodzakelijk voor de soort? Op het niveau van de gameten, op het niveau van biologische functies als coïtus en zwangerschap gezien is het, zoals we al hebben gezien, het mannelijk beginsel dat schept om in stand te houden, terwijl het vrouwelijk beginsel in stand houdt om te scheppen. Maar wat betekent deze arbeidsverdeling nu voor het sociale leven? Voor de soorten die zich aan een ander organisme of een voedingsbodem hebben vastgehecht, voor de soorten waarvoor de natuur in overvloed voedsel beschikbaar heeft, dat zonder moeite is te verkrijgen, kan de rol van het mannetje beperkt blijven tot de bevruchting; wanneer er gezocht, gejaagd en gevochten moet worden om het noodzakelijk voedsel voor de jongen zeker te stellen, draagt het mannetje in vele gevallen bij aan hun verzorging en onderhoud. Die bijdrage van het mannetje is beslist onontbeerlijk bij die soorten waarin de jongen, nadat de moeder ze niet meer zoogt, nog lange tijd niet in staat zijn voor zichzelf te zorgen. Dan wordt ook de taak van de man hoogst belangrijk: het leven dat hij heeft verwekt kan niet

in stand gehouden worden zonder hem. Eén enkele man kan jaarlijks verschillende vrouwtjes bevruchten; maar om de kinderen na de geboorte in leven te houden, om alles wat zij nodig hebben te veroveren op de natuur, om hen tegen vijanden te beschermen zijn er mannetjes nodig. Het evenwicht tussen produktieve en reproduktieve krachten is in de loop van de geschiedenis der mensheid op verschillende manieren en onder verschillende economische omstandigheden tot stand gekomen. Die omstandigheden bepaalden dan ook de verhouding van man en vrouw tot hun kinderen en bijgevolg hun onderlinge verhouding. Maar daarmee verlaten we het terrein van de biologie, bij wier licht alleen niet is vast te stellen of een van beide seksen met betrekking tot de instandhouding van de soort een primaire rol speelt.

Maar een gemeenschap is tenslotte geen soort; in de gemeenschap realiseert de soort zich als existentie; ze transcendeert zich naar het leven en naar de toekomst. De zeden en gewoonten van een gemeenschap kunnen niet worden afgeleid uit de biologie; de individuen uit die gemeenschap zijn nooit overgeleverd aan hun natuur, zij gehoorzamen aan die tweede natuur, die gewoonte heet en waarin zich de verlangens en angsten afspiegelen, die in hun essentiële natuur tot uitdrukking komen. Het is niet zozeer louter als lichaam, maar veeleer als lichaam dat onderwerp is van wetten en taboes, dat het subject zich bewust wordt van zichzelf en zich verwezenlijkt; uit naam van bepaalde waarden kent hij waarde toe aan zichzelf. En nogmaals: die waarden kunnen niet worden gebaseerd op de fysiologie; het is veeleer zo, dat de biologische feiten die waarde krijgen, die de existent eraan

toekent. Als het respect of de vrees voor vrouwen verbiedt dat er tegenover hen geweld wordt gebruikt, heeft de mannelijke superioriteit, wat spierkracht betreft, geen betekenis als machtsmiddel. Wanneer de zeden bepalen - zoals dat bij sommige Indiaanse stammen het geval is - dat jonge meisjes hun echtgenoten kiezen, of dat de vader over huwelijken beslist, dan betekent de seksuele agressie van de man niet dat hij initiatief kan ontplooien en is zij geen privilegie. De hechte band tussen moeder en kind zal voor haar een bron van waardigheid of onwaardigheid zijn naar gelang de waarde, die aan het kind wordt toegekend, en die waarde varieert zeer sterk. En ook die band zelf wordt, zoals ik al gezegd heb, al dan niet erkend krachtens sociale vooroordelen.

We moeten de biologische feiten dus zien in ontologisch, economisch, sociaal en fysiologisch verband. De dienstbaarheid van de vrouw aan de soort, de beperking van haar individuele capaciteiten zijn feiten van uitzonderlijk belang; het lichaam van de vrouw is een van de essentiële elementen in haar situatie in de wereld. Maar dat lichaam is niet genoeg om haar als vrouw te definiëren; de enige beleefde werkelijkheid is die, welke zich manifesteert door daden van het bewuste individu en in de gemeenschap. De biologie alleen kan ons geen antwoord verschaffen op de vraag die ons bezighoudt: Waarom is de vrouw *de Ander*? Het gaat erom te ontdekken, hoe de aard van de vrouw in de loop der geschiedenis is beïnvloed; het gaat erom te ontdekken, wat de mensheid van het vrouwelijke menselijke wezen heeft gemaakt.

Eerste deel - Lot

II Het psychoanalytisch standpunt

De geweldige vooruitgang, die de psychoanalyse heeft geboekt op de psycho-fysiologie ligt in de opvatting dat er in het psychisch leven geen enkele factor optreedt, die niet een menselijke zin en betekenis heeft gekregen; het is niet het door geleerden beschreven lichaam-object dat werkelijk existeert, maar het lichaam dat door het subject geleefd wordt. De vrouw is een wijfjes-dier in de mate waarin zij zichzelf als zodanig ervaart. Er zijn essentiële, biologische feiten die geen deel uitmaken van de werkelijke beleefde situatie, die vormen dus geen afspiegeling van de structuur van het ei; aan de andere kant speelt een orgaan dat biologisch helemaal zo belangrijk niet is, de clitoris, daarin de hoofdrol. Het is niet de natuur die de vrouw bepaalt, zij bepaalt zichzelf door de natuur voor haar eigen rekening en verantwoording over te nemen in haar gevoelsleven.

Op dit standpunt heeft men een heel systeem gebouwd; ik wil dat in zijn geheel niet kritisch bezien, ik wil alleen de bijdrage daarvan aan de bestudering van de vrouw onder de loep nemen. Het is geen makkelijke opgave dé psychoanalyse te bespreken. Net als alle religies - christendom, marxisme - spreidt het, op een vrij starre basis, een verrassende souplesse ten toon. Soms worden woorden in de meest letterlijke betekenis gebruikt - de term phallus betekent bijvoorbeeld exact

het vlezige uitsteeksel van het mannelijk geslachtsorgaan -, soms ook breidt men de betekenis daarvan uit en krijgen de woorden een symbolische waarde; dan betekent phallus het viriele karakter en een situatie in zijn geheel. Valt men de leer naar de letter aan, dan zal de psychoanalyticus beweren, dat men de geest miskent, maar wanneer men bijval betuigt ten aanzien van de geest ervan, wil hij je ogenblikkelijk alleen maar opsluiten in de letter. De doctrine is niet belangrijk, beweert de een, de psychoanalyse is een methode; maar het succes van die methode sterkt de aanhanger van de leer in zijn geloof. En waar anders dan bij de psychoanalytici zelf zou je het ware gezicht van de psychoanalyse moeten ontdekken? Maar ook onder hen vindt men, net als bij christenen en marxisten, ketters. Meer dan één psychoanalyticus heeft beweerd dat «de ergste vijanden van de psychoanalyse de psychoanalytici zijn». Ondanks een wat schoolse pedanterie blijven er toch nog verschillende duistere punten en dubbelzinnigheden op te helderen. Zowel Sartre als Merleau-Ponty hebben opgemerkt dat de stelling: «seksualiteit is co-existent met de existentie» op twee totaal verschillende manieren kan worden opgevat; het kan betekenen dat iedere ervaring van de existent een seksuele betekenis heeft, of dat ieder seksueel verschijnsel een existentiële betekenis heeft. Het is mogelijk deze beide standpunten met elkaar te verzoenen, maar veelal beperkt men zich ertoe van de een r.aar de ander over te wippen. Overigens wordt, zodra men «seksueel» onderscheiden van «genitaal», het begrip seksualiteit nogal vaag. Volgens Dalbiez is «het seksuele bij Freud het intrinsieke vermogen het genitale los te laten». Maar er is eigenlijk niets

duisterders dan dat regrip vermogen, dat naar een mogelijkheid verwijst; alleen de realiteit is het onloochenbaar bewijs van wat mogelijk is. Als niet-filosoof heeft Freud zijn stelsel niet filosofisch willen rechtvaardigen en zijn discipelen beweren, dat hij op grond daarvan gevrijwaard is voor iedere metafysische aanval. Maar achter al zijn uitspraken gaat niettemin een metafysisch postulaat schuil; gebruik maken van zijn termen betekent het aanvaarden van een filosofie. Het is die verwarring die kritiek nodig maakt, ook al maakt zij er dan die kritiek niet makkelijker op.

Freud heeft zich niet veel gelegen laten liggen aan het lot van de vrouw; het is duidelijk dat hij wat haar betreft gewoon zijn verhaal over het lot van de man heeft overgeschreven en dat hier en daar wat heeft afgezwakt. Voor Freud had de seksuoloog Marañon verklaard: «We zouden kunnen zeggen, dat als specifieke energie de libido een kracht met een viriel karakter is. We beweren dat ook ten aanzien van het orgasme». Vrouwen die orgasme bereiken zijn volgens hem «viriloïd»; de seksuele drift heeft «eenrichtingsverkeer» en de vrouw is nog maar halfweg.[19] Zover gaat Freud niet; hij geeft toe dat bij de vrouw de seksualiteit even volledig ontwikkeld is, als bij de man, maar hij heeft de seksualiteit bij de vrouw nauwelijks bestudeerd. Hij zegt: «De libido, of die zich nu bij de man dan wel bij de vrouw voordoet, is in zijn essentie constant en regelmatig mannelijk». Hij weigert aan de vrouwelijke libido een eigen, oorspronkelijk karakter toe te kennen en beschouwt die moor noodzakelijkerwijs als een complexe afwijking van de menselijke libido in het algemeen. De

libido heeft zich, veronderstelt hij, aanvankelijk in de beide geslachten op een volkomen identieke manier ontwikkeld; alle kinderen maken eerst een orale fase door met een fixatie op de moederborst, daarna een anale fase en tenslotte bereiken ze dan de genitale fase; en pas dan heeft de differentiatie van de seksen plaats.

Freud heeft een feit aan het licht gebracht waarvan, voor zijn tijd, de belangrijkheid niet werd ingezien; de mannelijke erotiek is uitdrukkelijk gelokaliseerd in de penis, terwijl er bij de vrouw twee verschillende erotische stelsels zijn, een clitoraal, dat zich in de kinderjaren ontwikkelt en het andere, vaginaal, dat eerst na de puberteit tot ontwikkeling xomt. Zodra een jongen de genitale fase bereikt, is zijn ontwikkeling voltooid; hij moet dan van de auto-erotische houding - waarin het genot subjectief is - overgaan naar de hetero-erotiek, waarin het genot gebonden is aan een object, meestal een vrouw. Die overgang voltrekt zich, via een narcistische fase, in de puberteit; maar de penis blijft, net als in de jeugd, het bevoorrechte erotische orgaan. Ook de libido van de vrouw richt zich, via een narcistische fase, op het object man, maar die overgang is veel gecompliceerder, omdat ze moet overgaan van clitoraal op vaginaal genot. De man kent maar een genitaal stadium, terwijl er twee genitale stadia voor de vrouw zijn; ze loopt dus meer risico haar seksuele ontwikkeling niet te voltooien en in een infantiel stadium te blijven steken en daardoor weer neurosen te ontwikkelen.

Reeds in het auto-erotische stadium hecht het kind zich in meer of mindere mate aan een object. De jongen

fixeert zich op zijn moeder en wil zich identificeren met zijn vader; hij schrikt van zijn eigen vermetelheid en vreest dat zijn vader, om hem te straffen, hem zal verminken; uit het Oedipus-complex wordt de castratie-angst geboren; de jongen ontwikkelt dan agressiviteit ten aanzien van de vader, maar tegelijkertijd verinnerlijkt hij diens autoriteit. Op die manier vormt zich het super-ego dat de incestueuze neigingen censureert; die neigingen worden onderdrukt, het complex wordt geliquideerd en de zoon is bevrijd van zijn vader die hij nu, in de gedaante van morele voorschriften, in zichzelf heeft ondergebracht. Het super-ego is sterker naarmate het Oedipus-complex meer uitgesproken was en heftiger bestreden moest worden.

Aanvankelijk heeft Freud de geschiedenis van het meisje op vrijwel gelijkluidende wijze beschreven, later gaf hij aan de vrouwelijke vorm van dat infantiele complex de naam Electra-complex; het is echter duidelijk, dat hij dat minder in zichzelf heeft bepaald, dan wel op basis van het mannelijk patroon. Toch onderkende hij in die twee complexen een zeer belangrijk verschil; het kleine meisje kent eerst een moeder-fixatie, terwijl de jongen op geen enkel tijdstip seksueel wordt aangetrokken door de vader. Die fixatie van het meisje is een overblijfsel uit de orale fase. Daarna identificeert het kind zich met de vader, ontdekt dan, omstreeks haar vijfde jaar, de anatomische verschillen tussen de geslachten en reageert op het gemis aan een penis met een castratie-complex; ze denkt dat ze verminkt is en lijdt daaronder. Het meisje moet dan afzien van haar viriele pretenties, identificeert zich met de moeder en probeert haar vader te verleiden. Het castratie-

complex en Electra-complex versterken elkaar dus. Dat gevoel van frustratie is voor het meisje des te pijnlijker, omdat ze van haar vader houdt en op hem zou willen lijken; en omgekeerd versterkt haar spijtgevoel haar liefde voor hem; de tederheid, die zij in haar vader weet op te wekken, stelt haar schadeloos voor haar gevoel van minderwaardigheid. Tegenover haar moeder voelt het meisje iets van rivaliteit en vijandschap. Dan vormt zich ook bij haar het super-ego en de incestueuze neigingen worden onderdrukt. Het super-ego bij het meisje is echter brozer dan bij de jongen; het Electra-complex is minder scherp omlijnd dan het Oedipus-complex omdat haar eerste fixatie de moeder gold; bovendien is de vader zelf het object van de liefde die hij, in de vorm van het super-ego, veroordeelt en zijn verboden zijn dus minder stringent dan in het geval van de zoon-rivaal. Het is dus duidelijk dat, evenals haar genitale ontwikkeling, ook het hele seksuele drama voor het meisje veel gecompliceerder is dan voor haar broertjes. Zij kan de neiging hebben om op het castratie-complex te reageren met het verloochenen van haar vrouw-zijn, met een koppig blijven hunkeren naar een penis en het zich blijven identificeren met de vader; maar die houding houdt haar dan vast in de clitorale fase, maakt haar frigide of drijft haar naar de homoseksualiteit.

De twee essentiële bezwaren die men tegen deze zienswijze kan aanvoeren zijn een gevolg van het feit, dat Freud haar baseerde op een mannelijk voorbeeld. Hij ging van de veronderstelling uit dat de vrouw zich een verminkte man voelt. Maar die gedachte aan verminking impliceert al een vergelijking en een

waardebepaling. Vele psychoanalytici geven tegenwoordig toe dat het meisje het betreurt geen penis te hebben, zonder overigens te denken dat ze daarvan beroofd is. En die penis-nijd komt niet algemeen voor en kan niet ontstaan door een simpele anatomische vergelijking; heel veel meisjes ontdekken pas veel later de mannelijke lichaamsbouw en als ze die wel ontdekken is dat alleen maar een kwestie van zien. De kleine jongen ervaart zijn penis als een levende ervaring, die hem in staat stelt daar trots op te zijn; maar die trots impliceert niet, dat daar bij zijn zusters een corresponderend gevoel van vernedering tegenover hoeft te staan, want zij kennen het mannelijk orgaan immers slechts van de buitenkant; deze vlezige uitwas, dat fragiele stukje vlees op zichzelf kan in hen niets anders dan onverschilligheid, ja zelfs walging wekken. De hunkering van het meisje, als die optreedt, is het gevolg van een voorafgaande waardering van de viriliteit. Freud neemt dat als vaststaand aan, waar hij dat feit zou moeten verantwoorden en verklaren.[20] Anderzijds is dat Electra-complex vrij vaag omdat het niet steunt op de omschrijving van een oorspronkelijk vrouwelijk libido. Is zelfs bij jongens een uitgesproken genitaal Oedipus-complex al geen algemeen verschijnsel, bij meisjes kan men - enkele zeldzame uitzonderingen daargelaten - zeker niet beweren dat de vader voor de dochter een bron van genitale opwinding vormt. Een van de grote moeilijkheden in de vrouwelijke erotiek is, dat het clitoraal genot gelokaliseerd is, en pas tegen de puberteit ontwikkelen zich in verschillende delen van het lichaam erogene zones; tegelijkertijd komen dan ook vaginale lustgevoelens tot ontwikkeling. Het is in de

meeste gevallen volslagen onzin te beweren, dat voor een kind van tien jaar de kussen en liefkozingen van de vader het «intrinsieke vermogen» bezitten clitoraal genot te wekken. Wanneer men toegeeft dat het hele Electra-complex emotioneel alleen maar een vrij verward karakter heeft, dan rijst de vraag naar emotionaliteit en de leer van Freud doet ons geen enkel middel aan de hand om die emotionaliteit - los gemaakt van de seksualiteit - te definiëren. Het is in ieder geval niet de vrouwelijke libido die de vader vergoddelijkt (ook de moeder wordt niet vergoddelijkt door de begeerte die zij in haar zoon opwekt); het feit dat de vrouwelijke begeerte — in de dochter - zich op een soeverein wezen richt, geeft aan die begeerte een bijzonder karakter, maar die begeerte bepaalt haar object niet, zij ondergaat dat. De soevereiniteit van de vader is een feit van maatschappelijke orde en Freud heeft nagelaten daar rekening mee te houden. Hijzelf geeft toe dat het onmogelijk is uit te maken, welke autoriteit op een gegeven ogenblik in de historie heeft beslist dat de vader de voorrang zou krijgen boven de moeder. Die beslissing betekende, volgens Freud, een vooruitgang, maar de oorzaken die ertoe hebben geleid zijn niet bekend. «Er kan hier geen sprake zijn van een patriarchale autoriteit, omdat die autoriteit, juist door de vooruitgang, aan de vader werd verleend», schrijft hij in zijn laatste werk.[21]

Omdat hij de tekortkomingen begreep van een stelsel dat de menselijke ontwikkeling wilde baseren op seksualiteit alleen, sloeg Adler een andere weg in dan Freud; hij was van mening dat de seksualiteit in het geheel van de persoonlijkheid geïntegreerd diende te

worden. Voor Freud wordt elke gedraging ingegeven door begeerte, dat wil zeggen door het zoeken van genot; Adler ziet de mens als gericht op bepaalde doelen; in de plaats van de drift zet hij motieven, een doel, plannen. Adler kent aan de menselijke intelligentie een zo belangrijke plaats toe, dat het seksuele vaak niet meer dan een symbolische betekenis heeft. Volgens zijn theorieën kan het menselijk drama tot drie elementaire factoren worden teruggebracht; er leeft in ieder individu een *wil tot macht*, maar dat gaat gepaard met een *minderwaardigheidscomplex*; het conflict dat hiervan het gevolg is noopt het individu zijn toevlucht te nemen tot vele listen voor een *vlucht uit de werkelijkheid*, een werkelijkheid die hij denkt niet aan te kunnen; het subject schept een afstand tussen zichzelf en de maatschappij waar hij bang voor is, en daardoor ontstaan neurosen, die weer aanpassingsmoeilijkheden tegenover de maatschappij tot gevolg hebben.

Voor de vrouw neemt dat minderwaardigheidscomplex de vorm aan van een beschaamd afwijzen van haar vrouwelijkheid; niet het ontbreken van de penis veroorzaakt dit complex, maar de hele situatie van de vrouw; als het meisje penis-nijd kent is ze alleen maar jaloers op het symbool van de voorrechten die jongens genieten. De plaats die de vader inneemt in het gezin; het overwicht van de man in het algemeen, haar eigen opvoeding en ontwikkeling, al die factoren versterken haar geloof aan de mannelijke superioriteit. Later, tijdens geslachtelijke verhoudingen, is ook de houding van de vrouw tijdens de coïtus, onder de man, een nieuwe vernedering. Ze reageert door een «manlijk protest»; óf ze probeert

zichzelf te vermannelijken, óf ze begint met vrouwelijke wapens de strijd tegen de man. In het moederschap vindt ze in het kind een equivalent voor de penis. Maar dat impliceert dan, dat ze begint met haar vrouwelijke rol geheel en al te aanvaarden en dat ze haar inferioriteit toegeeft. Zij is, veel meer en veel dieper dan de man, tegen zichzelf verdeeld.

Het is hier niet de plaats om dieper in te gaan op de verschillen in de theorieën van Adler en Freud en de mogelijkheden hun beider standpunten te verzoenen. Noch de verklaring door driften, noch die door motieven is bevredigend; iedere drift veronderstelt nu eenmaal een motief, maar dat motief is alleen maar door de drift te begrijpen. Een synthese tussen de opvattingen van Adler en Freud lijkt dus heel wel mogelijk. Adler houdt immers, door het invoeren van begrippen als doel en finaliteit, integraal vast aan de psychische causaliteit en hij staat in zijn opvatting over de verhouding tussen energie en mechanisme heel dicht bij Freud; de fysicus erkent, wanneer hij met afstotings- of aantrekkingskracht te maken heeft, altijd het determinisme. Het postulaat dat alle psychoanalytici gemeen hebben is dan ook, dat de menselijke geschiedenis moet worden verklaard uit de wisselwerking van gedetermineerde elementen. Eenparig kennen zij aan de vrouw eenzelfde lot toe. Haar drama is terug te voeren tot het conflict tussen haar «viriloïde» en «feminine» neigingen; de eerste komt via de clitoris tot uitdrukking, de tweede door middel van vaginale erotiek. Als kind identificeert zij zich met haar vader, daarna krijgt zij een minderwaardigheidsgevoel ten opzichte van de man en wordt geconfronteerd met een dilemma: óf ze moet haar

autonomie handhaven en zich vermannelijken - dat kan, met dat minderwaardigheidscomplex op de achtergrond, een spanning oproepen die tot neurosen aanleiding kan geven - óf ze moet een gelukkig gevoel van zelfverwerkelijking bereiken in een onderworpen liefde; een oplossing, die vergemakkelijkt wordt door de liefde, die zij de souvereine vader toedraagt; in haar minnaar of echtgenoot zoekt zij in werkelijkheid hem, en de seksuele liefde gaat bij haar gepaard met een verlangen naar overheersing. Ze vindt haar beloning in het moederschap dat haar een nieuw soort autonomie in de plaats geeft. Dit drama heeft blijkbaar de beschikking over een heel eigen dynamiek; het vervolgt rustig zijn loop, door alle storende incidenten heen, en iedere vrouw ondergaat het gelaten.

Psychoanalytici kunnen heel gemakkelijk empirische bevestigingen vinden voor hun theorieën. Zoals we weten was het heel lang mogelijk de posities van planeten te verklaren door het stelsel van Ptolemeus, door er maar genoeg kleinigheden aan toe te voegen. Door tegenover het Oedipus-complex een omgekeerd Oedipus-complex te plaatsen, door in iedere angst een begeerte in te sluiten, is men erin geslaagd in de leer van Freud ook die feiten te integreren, die daarmee in tegenspraak zijn. Je kunt een vorm alleen maar onderscheiden tegen een achtergrond en de manier waarop men die vorm in zich opneemt, verleent aan de achtergrond positieve trekken. Wanneer iemand het in zijn hoofd heeft gezet een bepaald geval in een Freudiaans perspectief te zien, dan zal men achter dat geval een Freudiaans schema ontdekken. Maar wanneer een doctrine het op een onbeperkte en willekeurige

manier nodig maakt steeds meer bijkomstigheden te gaan verklaren, wanneer er evenveel uitzonderingen als normale gevallen voorkomen, is het wel aan te bevelen het starre, oude kader los te laten. Tegenwoordig slooft iedere psychoanalyticus zich dan ook uit om op zijn manier de Freudiaanse concepten te verzachten en probeert te schipperen. Een hedendaags psychoanalyticus schrijft bijvoorbeeld: «Als er een complex is, zijn er per definitie ook een aantal componenten... Het complex bestaat uit de groepering van die verschillende contrasterende elementen en niet in de representatie van een daarvan door de anderen».[22] Maar dat idee van een simpele groepering van elementen is onaanvaardbaar; het psychisch leven is geen mozaïek, dat is een geheel in elk van zijn aspecten, en die eenheid dient gerespecteerd te worden. Dat is alleen dan mogelijk, wanneer men door contrasterende feiten heen toch weer de oorspronkelijke intentionaliteit van de existentie ontdekt. Keren wij niet terug tot die oorsprong dan doet de mens zich aan ons voor als een slagveld van toevallige en volkomen zinloze impulsen en verboden.

Alle psychoanalytici wijzen het idee van een *keuze* en de daarbij behorende waardebepaling stelselmatig af en daarin schuilt dan ook de intrinsieke zwakheid van het stelsel. Als hij impulsen en verboden los heeft gemaakt van de existentiële, vrije keuze laat Freud na te verklaren waarvan zij dan wel afkomstig zijn; hij beschouwt ze als gegeven. Hij probeert het begrip waarde te vervangen door autoriteit, maar in *Moses and monotheïsm* geeft hij toe dat hij voor die autoriteit geen enkele verklaring heeft. Incest is bijvoorbeeld verboden, omdat de vader het verboden heeft - maar

vanwaar dit verbod, dat is een mysterie. Het super-ego verinnerlijkt, introjecteert bevelen en verboden die afkomstig zijn van een toevallige, willekeurige tirannie; er komen instinctieve neigingen voor, maar we weten niet waarom; deze beide realiteiten zijn heterogeen omdat men de moraal als vreemd aan de seksualiteit beschouwt. De menselijke eenheid schijnt onderbroken te zijn; er is geen verbindingsweg van individu naar maatschappij. Freud was, om die twee tot elkaar te brengen, wel gedwongen vreemde verdichtsels in te voeren.[23] Adler zag heel goed in dat de castratie-angst alleen kon worden verklaard in maatschappelijk verband; hij worstelde met het probleem van de waardebepaling, maar drong niet door tot de ontologische bron van de waarden, die door de gemeenschap worden erkend, en hij heeft niet begrepen dat er in de seksualiteit zelf waarden opgesloten liggen en daardoor heeft hij de importantie daarvan onderschat.

Natuurlijk speelt de seksualiteit in het leven een belangrijke rol, men kan wel zeggen dat zij het hele leven doordrenkt. Van de fysiologie hebben we al geleerd dat de levende activiteit van testes en ovarium geïntegreerd is met die van het hele lichaam. De existent is een geslachtelijk lichaam en in zijn betrekkingen met andere existenten - eveneens geslachtelijke wezens - is de seksualiteit dus altijd ingesloten. Maar als lichaam en seksualiteit twee concrete expressies van de existentie zijn, kan men alleen uitgaande van de existentie hun betekenis ontdekken. Omdat zij niet van dit standpunt uitgaat neemt de psychoanalyse onverklaarde feiten als vanzelfsprekend aan. Men beweert bijvoorbeeld dat het

meisje zich *schaamt* omdat zij, met haar billen bloot, hurkend urineert. Maar waar komt die schaamte uit voort? Zo moet men zich ook, voor men de vraag stelt of de man trots is omdat hij een penis heeft of dat in die penis zijn trots tot uitdrukking komt, eerst afvragen wat die trots precies is en hoe het precies komt, dat de aspiraties van een subject gestalte kunnen krijgen in een object. Men moet de seksualiteit niet beschouwen als een onherleidbaar gegeven, er bestaat in de existent een veel oorspronkelijker «zoeken naar het zijn» en de seksualiteit is daarvan slechts één aspect. Sartre toont dit aan in *L'Etre et le néant*, in zijn werken over Aarde, Lucht en Water doet Bachelard hetzelfde. De eerste waarheid van de man is, volgens de psychoanalytici, de relatie tot zijn eigen lichaam en het lichaam van zijns gelijken in de groep; maar de man heeft ook een oerbelangstelling voor de substantie van de wereld, die hem omringt en die hij probeert te ontdekken door zijn werk, zijn spel en alle experimenten van zijn «dynamische fantasie»; de man streeft ernaar zijn concrete bestaan met heel de wereld te verweven en die wereld op alle mogelijke manieren te grijpen en begrijpen. Het bewerken van de grond, het graven van een gat, zijn even oorspronkelijke activiteiten als de omhelzing en de coïtus, men begaat een vergissing wanneer men daarin niet meer wil zien dan alleen maar seksuele symbolen. Het gat, slijk, de snede, de hardheid en ongeschondenheid zijn elementaire realiteiten; de belangstelling die de man ervoor heeft is niet ingegeven door de libido, maar zijn libido wordt veeleer gekleurd door de manier waarop hij ze ontdekt en ervaart. Niet omdat zij de maagdelijkheid van de vrouw symboliseert is de man gefascineerd door

ongereptheid, zijn liefde voor het ongerepte maakt die maagdelijkheid kostbaar. Werk, oorlog, spel, kunst, het zijn allemaal manieren om in en met die wereld bezig te zijn, die tot niets anders zijn terug te voeren; zij brengen eigenschappen aan het licht, die zich mengen met de eigenschappen die de seksualiteit openbaart. En het individu bepaalt zijn keuze zowel door deze als door zijn erotische ervaringen. Maar alleen een ontologisch standpunt, een begrip van het zijnde in het algemeen, stelt ons in staat de eenheid van keuze weer de plaats te geven die haar toekomt.

Dat begrip keuze wordt door de psychoanalytici heftig afgewezen in naam van het determinisme en het «collectief onbewuste»; dit onbewuste zou aan de mens een aantal vaststaande beelden en een universeel symbolisme meegeven. Het zou de verklaring vormen voor de analogieën in dromen, bepaalde handelingen zonder doel, visioenen en in het menselijk lot. Over vrijheid spreken zou betekenen, dat men zichzelf de mogelijkheid ontnam een verklaring te vinden voor deze verwarrende overeenkomsten. Maar het begrip vrijheid is niet onverenigbaar met voorkomen van bepaalde constanten. Dat de psychoanalyse, ondanks haar theoretische dwalingen, toch vaak vruchten afwerpt komt, omdat er in ieder afzonderlijk bijzonder geval wel een aantal onmiskenbaar algemene factoren voorkomen. Situaties en gedragspatronen keren herhaaldelijk terug en het beslissende ogenblik springt uit die herhaling en algemeenheid naar voren. «Anatomie is lot», zei Freud en dat woord klinkt na bij Merleau-Ponty: *«Le corps, c’est la généralité»*. De existentie is één en overbrugt de kloof, die er tussen de existenten gaapt, zij manifesteert zich in analoge

organismen; en er zullen dus constanten gevonden worden in de band tussen het ontologische en seksuele. Op een bepaald tijdstip in de geschiedenis zullen de techniek en de economische en sociale structuur voor alle leden van een collectiviteit een identieke wereld openbaren, en er zal daar dus een constante relatie bestaan tussen seksualiteit en sociale patronen; analoge individuen in analoge omstandigheden geplaatst, zullen aan die gegeven omstandigheden ook een analoge betekenis toekennen. Deze analogie betekent overigens geen volstrekte en absolute algemeenheid, maar verklaart het feit, dat we algemene typen terugvinden in individuele gevallen.

Het symbool lijkt mij geen allegorie die door een mysterieus onbewuste werd bewerkt; het is de perceptie van een bepaalde betekenis door de analogie met het significante object; tengevolge van een identieke existentiële situatie in alle existenten en de identieke kunstmatige omstandigheden waarmee de existenten worden geconfronteerd, worden die betekenissen voor een aantal individuen op dezelfde manier ontsluierd. Het symbolisme is niet uit de hemel komen vallen en al evenmin uit de diepte der aarde opgedoken, het is, net als de taal, bewerkt door de menselijke realiteit die tegelijkertijd Mitsein en scheiding is, en dat verklaart dat de individuele inventiviteit daar ook een plaats in had, zoals de psychoanalyse, doctrine of niet, in de praktijk toch wel moet toegeven.

Dit standpunt stelt ons bijvoorbeeld in staat om te begrijpen welke waarde er over het algemeen aan de penis wordt toegekend.[24] Het is onmogelijk die te verklaren wanneer men niet uitgaat van een essentieel

feit; de neiging van het subject tot *vervreemding*. De angst voor zijn vrijheid brengt het individu ertoe zichzelf in dingen te gaan zoeken; dat is dus een soort vlucht voor zichzelf. Deze neiging is zo fundamenteel dat het kind, onmiddellijk nadat het van de borst is, wanneer het van het Alles gescheiden is, zich inspant om in spiegels en de blik van zijn ouders dat vervreemde bestaan te grijpen. Primitieven vervreemdden zich in het mana, in de totem, geciviliseerde mensen in hun individuele ziel, hun ego, hun naam, hun bezit en hun werk. Hier vindt men de elementaire neiging tot in-authenticiteit, onecht zijn, het onvermogen om waarlijk zichzelf te zijn. Voor de kleine jongen is de penis buitengewoon geschikt voor het spelen van de rol van «doublé», de plaatsvervanger; het is voor hem een vreemd object, maar tegelijk is hij het zelf; het is een stuk speelgoed, een pop, en hij is zijn eigen vlees, ouders en verzorgers behandelen hem als een klein mensje. Het is makkelijk te begrijpen dat die penis voor het kind een «*alter ego* wordt dat gewoonlijk handiger, listiger en intelligenter is dan het individu zelf.»[25] De penis wordt door het subject tegelijk als zichzelf en een ander dan hijzelf beschouwd omdat de functies van urineren en, later, erectie, half gewilde en half ongewilde processen zijn en omdat hij een grillige, en in zeker opzicht vreemde bron van genot is dat subjectief ervaren wordt. De specifieke transcendentie van de man incarneert zich in de penis op een concrete manier, en hij is dus een bron van trots. Omdat die phallus op zichzelf wordt gezien en gezet kan de man zijn individualiteit integreren in het leven, dat eruit over stroomt. Het is derhalve begrijpelijk dat de lengte van de penis, de kracht van de urinestraal

en de mate van erectie en ejaculatie voor hem de maat vormen zijn eigen waarde te meten.[26] De incarnatie van de transcendentie in de phallus is dus een constante; het is ook een constante dat het kind zich getranscendeerd voelt, dat wil zeggen, in die transcendentie gefrustreerd door de vader - en daarmee zijn we dan weer beland bij het Freudiaanse begrip «castratieangst». Omdat het meisje dit *alter ego* mist kan zij zich niet in een tastbaar ding vervreemden en zich niet schadeloos stellen voor dat gemis. Daarom moet zij haar hele wezen tot object maken en werpt zich dan op als de Ander. De vraag of zij al dan niet weet, dat zij niet met jongens vergeleken kan worden is van secundair belang; het punt waar het om gaat is, dat het gemis van een penis, ook wanneer zij zich daar niet van bewust is, haar verhindert zichzelf bewust als seksueel wezen te ervaren. Hieruit vloeien een aantal consequenties voort. Maar de constante elementen waarop ik heb gewezen bepalen echter geenszins een onveranderlijk lot; de penis heeft zoveel betekenis omdat hij het symbool is van soevereiniteit die op andere gebieden wordt uitgeoefend. Als de vrouw erin slaagt zichzelf als subject te verwezenlijken schept zij equivalenten voor de phallus; de pop, die de incarnatie is van het kind dat eenmaal komen zal, kan een bezit worden dat veel kostbaarder is dan de penis.[27] Er zijn matriarchale gemeenschappen waarin de vrouwen de *maskers*, waarin de groep haar vervreemding vindt, bewaren; daar heeft de penis veel van zijn glorie verloren. Alleen in de totaliteit van een bepaalde situatie kan een anatomisch privilegie ook een menselijk privilegie worden. De psychoanalyse kan dan ook alleen maar in historisch verband haar waarheden vinden.

Evenmin als men staande kan houden dat de vrouw een wijfje is, kan men haar definiëren door de mate waarin zij zich van haar vrouwzijn bewust is; dat bewustzijn wordt haar namelijk mede ingegeven door de gemeenschap waarvan zij deel uitmaakt. Introjecteren van het onbewuste en het hele psychische leven, de taal alleen van de psychoanalyticus bewijst al dat het hele drama van het individu zich in hem zelf afspeelt, woorden als *complexen, neigingen* enz. houden dat gewoon in. Maar een leven is een relatie tot de wereld; het individu bepaalt zichzelf door een keuze te maken door die hem omringende wereld heen. Wij moeten naar de wereld kijken om het antwoord te vinden op de vragen die ons bezighouden. Het is in het bijzonder de psychoanalyse die heeft nagelaten te verklaren waarom de vrouw de Ander is. Want Freud zelf geeft toe dat het prestige van de penis te danken is aan de soevereiniteit van de vader en bekent, dat hij niet weet waarin die mannelijke suprematie haar oorsprong vindt.

Ik wil de psychoanalyse - waarvan bepaalde aspecten zeker vruchtbaar zijn gebleken - niet in haar geheel verwerpen, maar ik wijs wel haar methode af. Ik wil me, om te beginnen, niet beperken tot het standpunt de seksualiteit als iets gegevens te zien; uit de armzalige beschrijvingen van de vrouwelijke libido blijkt al dat deze houding bekrompen en kortzichtig is; zoals ik al heb opgemerkt hebben de psychoanalytici de vrouwelijke libido nooit direct bestudeerd, maar altijd uitgaande van de mannelijke libido. Zij schijnen geen weet te hebben van de fundamentele ambivalentie van de aantrekkingskracht van de man op de vrouw. De volgelingen van Freud en

Adler verklaren de angst, die de vrouw voelt wanneer ze met de mannelijke sekse wordt geconfronteerd, als de inversie van een gefrustreerde begeerte. Stekel zag duidelijker dat het een oorspronkelijke reactie was, maar verklaart die slechts heel oppervlakkig. Vrouwen, beweert hij, zouden bang zijn voor de defloratie, penetratie, zwangerschap en pijn, en die angst remt haar begeerte. Maar deze verklaring is té rationeel. Inplaats van te beweren dat de begeerte zich veimomt in angst of door vrees wordt aangevallen, moeten we die vrouwelijke begeerte, die tegelijkertijd zowel een dringend als angstig appel is, als een oorspronkelijk feit beschouwen; die begeerte wordt gekarakteriseerd door de aantrekkingskracht en afstotingskracht die onlosmakelijk aan elkaar verbonden zijn. Het is opmerkelijk dat vrij veel vrouwelijke dieren de coïtus ontvluchten op het ogenblik dat ze daarom vragen; wij zijn dan geneigd ze te beschuldigen van koketterie of hypocrisie, maar het is natuurlijk absurd te pretenderen dergelijke primitieve gedragingen te verklaren door deze met gecompliceerder gedragspatronen te vergelijken, zij immers vormen in feite het oorspronkelijke patroon, dat wij dan bij vrouwen de naam koketterie of hypocrisie geven. De idee van een «passief libido» werkt verwarrend omdat we, uitgaande van de man, de libido hebben gedefinieerd als een drift, een energie; men veronderstelt immers toch ook niet dat een licht tegelijk zowel geel als blauw kan zijn, dan heeft men het intuïtieve gevoel voor groen nodig. We zouden de werkelijkheid veel beter bevatten wanneer we, inplaats van de libido te definiëren in vage termen van «energie», de betekenis van de seksualiteit zouden stellen tegenover die van andere menselijke

gedragingen - pakken, vangen, eten, maken, ondergaan enzovoort, want het is maar een van de vele manieren om een object te begrijpen. We zouden ook de eigenschappen van het erotische object dienen te bestuderen, niet alleen zoals zich dat in de seksuele daad voordoet, maar in zijn algemene perceptie. Een dergelijk onderzoek valt buiten het raam van de psychoanalyse, want die beschouwt de erotiek als een niet herleidbare grootheid.

Ik stel daarentegen het lot van de vrouw op een heel andere manier aan de orde. Ik zal de vrouw in een wereld van waarden plaatsen en haar gedrag een dimensie van vrijheid geven. Ik ben van mening, dat zij kan kiezen tussen de affirmatie van haar transcendentie en haar vervreemding als object; zij is niet het speeltuig van tegenstrijdige driften; ze kan oplossingen van verschillende ethische rangorde vinden. Door waarde te vervangen door autoriteit, keuze door drift, geeft de psychoanalyse een *Ersatz* voor moraal, en wel het begrip normaal. Dat begrip is voor de therapie ongetwijfeld heel erg nuttig, maar het heeft zich op een zeer verontrustende wijze verspreid over het gehele gebied der psychoanalyse. Het voorgeschreven schema wordt als een wet beschouwd; en een mechanistische psychologie kan zeer beslist geen moreel bedenksel aanvaarden; strikt genomen kan zij alleen maar rekenschap afleggen van het *minder*, nooit van het meer, strikt genomen kan zij mislukkingen toegeven, maar nooit scheppingen. Wanneer een individu als geheel niet die ontwikkeling vertoont die als normaal wordt beschouwd, dan zal er beweerd worden dat hij in die ontwikkeling is geremd, en dat zal als een gebrek worden beschouwd, een negatie, maar

nimmer als een positief besluit. Dit maakt, onder andere, de analyse van beroemde persoonlijkheden zo weerzinwekkend; er wordt ons verteld dat de transcendentie zus en de sublimatie zo in hen niet heeft plaatsgehad; er wordt niet eens verondersteld dat zij misschien wel van die processen hebben afgezien en dat ze daar misschien wel een heel goede reden voor hadden; men wil niet overwegen dat hun gedrag mogelijk gemotiveerd werd door een doel, dat zij zichzelf vrijwillig hadden gesteld. Men ziet het individu altijd als gebonden aan zijn verleden en niet in verband met een toekomst waartegen hij zijn plannen projecteert. De psychoanalyse geeft ons dan ook nooit meer dan een in-authentiek, een onecht beeld en voor het onechte kan men nu eenmaal moeilijk een ander criterium vinden dan het normale. De beschrijving van het lot der vrouw van dat standpunt uit is dan ook wel heel frappant. In de psychoanalytische terminologie betekent «zich identificeren» met de moeder of met de vader *zich vervreemden* in een model; het is de voorkeur geven aan een vreemd beeld boven de spontane beweging van de eigen existentie, het is het zijn spelen. De vrouw wordt ons voorgesteld al wankelend tussen twee mogelijkheden van vervreemding. Het is zonneklaar dat het spelen van de rol van man voor haar op een mislukking moet uitlopen, maar ook vrouw-zijn spelen is niet meer dan een waanvoorstelling; een vrouw zijn zou betekenen het object te zijn, de Ander, en die Ander blijft, ook ondanks haar afstand doen, toch subject.

Het ware probleem van de vrouw is het afwijzen van deze vluchten uit de werkelijkheid, en in transcendentie zichzelf trachten te verwerkelijken. We

zullen dus moeten nagaan welke mogelijkheden de zogeheten viriele en feminine houding voor haar openen. Wanneer een kind de weg gaat die de ene of de andere ouder voor hem heeft uitgestippeld of aangegeven, kan dat zijn omdat hij vrijwillig en in vrijheid voor hun plannen gekozen heeft; zijn gedrag kan een gevolg zijn van een keuze die door zijn plannen wordt gemotiveerd. Zelfs bij Adler is de wil tot macht niets anders dan een soort absurde energie; hij geeft de naam «manlijk protest» aan ieder project, waarin transcendentie gestalte krijgt. Wanneer een meisje in een boom klimt is dat volgens Adler, omdat ze de gelijke wil zijn van jongens; het komt niet bij hem op, dat ze er gewoon plezier in kan hebben in bomen te klimmen. Voor de moeder is een kind heel iets anders dan een «equivalent van de penis». Schilderen, schrijven, aan politiek doen, dat zijn heus niet alleen maar sublimaties; we hebben hier te maken met een doel, dat omwille van zichzelf wordt nagestreefd. Dit ontkennen is de hele menselijke geschiedenis vervalsen.

Er valt een zekere overeenkomst op te merken tussen mijn verklaring en die van de psychoanalyse. Het is namelijk een feit, dat vanuit een mannelijk standpunt - en dat wordt zowel door mannelijke als vrouwelijke psychoanalytici ingenomen - gedragingen die vervreemding inhouden, als vrouwelijke worden aangemerkt, terwijl de houding waarin een individu zijn transcendentie stelt, mannelijk wordt genoemd. Donaldson, een historicus over de vrouw, heeft opgemerkt dat definities «een man is een mannelijk menselijk wezen, de vrouw is een vrouwelijk menselijk wezen» asymmetrisch verminkt zijn; vooral bij de

psychoanalytici wordt wel in het bijzonder de man gedefinieerd als een menselijk wezen en de vrouw als een vrouwtje; telkens wanneer zij zich gedraagt als een menselijk wezen wordt er gezegd dat zij de man imiteert. De psychoanalyticus beschrijft ons het hele kleine en wat grotere meisje als geneigd zichzelf te identificeren met de vader of de moeder, weifelend tussen haar «viriloïde» en «feminine» neigingen; ik beschouw haar als weifelend tussen de rol van object, de Ander, die haar wordt aangeboden, en het opeisen van haar vrijheid. Over een groot aantal feiten zullen we het dus eens zijn, vooral waar het de in-authentieke vluchtwegen onder de loep nemen betreft die de vrouw ten dienste staan. Maar ik ken aan die feiten niet dezelfde betekenis toe als de volgelingen van Freud en Adler. Voor mij wordt de vrouw bepaald als een menselijk wezen dat, in een wereld vol waarden, op zoek is naar waarden; en dan zullen we de economische en sociale structuur van die wereld niet kunnen ontberen. Ik zal de vrouw beschouwen uit existentialistisch oogpunt, maar met betrekking tot haar hele situatie.

Eerste deel - Lot

III Het standpunt van het historisch materialisme

De theorie van het historisch materialisme heeft belangrijke waarheden aan het licht gebracht. De mensheid is geen diersoort, zij is een historische realiteit. De menselijke gemeenschap is een tegen-natuurlijke; ze ondergaat de natuur niet gelaten, maar bedwingt die ten eigen bate, door haar macht over te nemen. Die machtsovergave is geen innerlijke, subjectieve handeling, zij wordt in de praktijk ook werkelijk uitgevoerd.

Ook de vrouw kon dus niet uitsluitend als een seksueel wezen worden beschouwd; want alleen die biologische feiten zijn van belang, die door een daad concrete waarde krijgen. De mate waarin de vrouw zich van zichzelf bewust is, wordt niet alleen bepaald door haar seksualiteit, want die is de reflectie van een situatie die afhankelijk is van de economische structuur van de gemeenschap, en die structuur op haar beurt vormt weer een aanwijzing voor de technische ontwikkeling van de mens. Zoals we al hebben gezien wordt de vrouw, biologisch gezien, gekarakteriseerd door de volgende twee eigenschappen: haar greep op de wereld is minder omvattend dan die van de man, en haar dienstbaarheid aan de soort is groter. Maar in sociaal en economisch verband krijgen deze kenmerken een heel andere betekenis. In de geschiedenis van de mensheid is die greep op de wereld nooit bepaald door het

naakte lijf. De hand, met haar beweeglijke, grijpende duim, is als het ware al uitgestrekt naar het instrument dat haar macht vergroten zal; ook uit de alleroudste documenten uit de prehistorie blijkt al dat de mens gewapend is. In de tijden, waarin het noodzakelijk was met zware knotsen te zwaaien en wilde dieren in bedwang te houden, was de fysieke zwakheid van de vrouw de oorzaak van haar opvallende inferioriteit; als het gebruik van het werktuig meer kracht vereist dan waarover de vrouw beschikt is dat al genoeg om haar volslagen machteloos te doen schijnen. Maar daar staat dan weer tegenover, dat de techniek het verschil in spierkracht tussen man en vrouw kan opheffen; overvloed is alleen in het perspectief van behoefte aanleiding tot superioriteit, en meer hebben is niet beter dan net voldoende hebben. Nu het bedienen van een groot aantal moderne machines van de man niet meer dan een deel van zijn lichaamskracht vereist, is de vrouw - waar dat vereiste minimum haar capaciteiten niet te boven gaat - dus in het werk volledig de gelijke geworden van de man. Men kan vandaag aan de dag geweldige hoeveelheden energie beheersen door een simpele druk op een knop. En wat de verplichtingen van het moederschap betreft lopen die nu eenmaal vrij veel uiteen, al naargelang de zeden en gewoonten in de gemeenschap waarvan de vrouw deel uitmaakt. Die verplichtingen zijn zwaar als de vrouw tot talrijke zwangerschappen wordt gedwongen en zij haar kinderen moet voeden en grootbrengen zonder hulp; komt de gemeenschap haar tijdens de zwangerschap te hulp en draagt die bij in de zorg voor het kind, dan zijn die lasten van het moederschap licht en kunnen die makkelijk worden gecompenseerd in haar werk.

Engels heeft in zijn *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* de geschiedenis van de vrouw in dit perspectief nagegaan; die geschiedenis is essentieel afhankelijk van de geschiedenis der techniek. In het stenen tijdperk, toen het land gemeenschappelijk bezit was van alle leden van de stam, vormde het gebrekkige karakter van de spade en houweel een beperking voor de mogelijkheden van de landbouw, en de kracht van de vrouw was toereikend voor het verzorgen van de akkers. Bij deze primitieve arbeidsverdeling vormden de beide geslachten al min of meer twee klassen, maar die klassen waren gelijkwaardig. Terwijl de man jaagt en vist blijft de vrouw thuis, maar haar huishoudelijke bezigheden sluiten produktieve arbeid in; het maken van aardewerk, weven en het bewerken van de akker. Als gevolg hiervan speelt de vrouw ook een belangrijke rol in het economische leven. Door de ontdekking van het koper, tin, brons en ijzer en wanneer de ploeg zijn intrede doet, breidt de landbouw haar gebied uit. Er is nu harde en intensieve arbeid nodig om bossen te ontginnen en de grond vruchtbaar te maken. De man moet de hulp van andere mannen, die hij tot zijn slaven maakt, inroepen. Het privé-bezit doet zijn intrede, de man, meester over de slaven en de grond, wordt ook de meester van de vrouw. Dat was «de grote, historische nederlaag van het vrouwelijke geslacht»; zij wordt verklaard door de veranderde arbeidsverdeling, die het gevolg was van de uitvinding van nieuwe werktuigen. «Dezelfde oorzaak die aanvankelijk de autoriteit van de vrouw in huis zeker had gesteld - de beperking namelijk tot de huishoudelijke taken - diezelfde oorzaak stelde daar nu het overwicht van de man zeker, het huiswerk van de vrouw zonk in het niet vergeleken

met de produktieve arbeid van de man; het laatste was alles, het eerste niet meer dan een kleine bijkomstigheid». Matriarchaal gezag maakte plaats voor patriarchaal gezag; het bezit ging over van vader op zoon en niet langer meer van de vrouw op haar clan. Hier zien we de patriarchale familie, gebaseerd op privé-bezit, ontstaan. In een dergelijke samenleving wordt de vrouw onderdrukt. De man, die als soeverein regeert, veroorlooft zich onder meer seksuele grillen; hij slaapt met slavinnen of hetaeren; hij is polygaam. Zodra de zeden en gewoonten haar dat mogelijk maken wreekt de vrouw zich door ontrouw; het huwelijk wordt natuurlijk aangevuld met overspel. Het is de enige verdediging die de vrouw heeft tegenover de huiselijke slavernij, waaraan zij gebonden is; de sociale onderdrukking, die ze te verduren heeft, is een gevolg van haar economische onderdrukking. De volkomen gelijkheid kan niet eerder worden hersteld dan wanneer de beide seksen juridisch volkomen gelijke rechten hebben; maar die vrij-wording eist van het hele vrouwelijke geslacht weer deelneming aan het hele produktieproces. «De vrouw kan alleen dan vrij worden als ze op grote schaal en in grote mate deelneemt aan de produktie, en maar in geringe mate door huishoudelijke taken in beslag wordt genomen. Dat is slechts mogelijk geworden in de grote, moderne industrie, die niet alleen op grote schaal aan vrouwen werk verschaft, maar waarvoor dat zelfs een uitdrukkelijke eis is...»

Het lot van de vrouw en dat van het socialisme zijn dus heel nauw met elkaar verweven; we zien dat ook in het omvangrijke werk dat Bebel aan de vrouw heeft gewijd. «De vrouw en het proletariaat», schrijft hij,

«zijn beiden onderdrukt». Beiden zullen ze worden vrijgemaakt door de economische ontwikkeling, die volgt op de maatschappelijke verheffing die teweeg wordt gebracht door de mechanisatie. Het probleem van de vrouw is teruggebracht tot het probleem van haar arbeidsgeschiktheid. Machtig in de tijd dat de techniek was aangepast aan haar mogelijkheden, onttroond in de tijd waarin zij haar mogelijkheden niet langer ontplooien kon, hervindt de vrouw in deze moderne tijd haar gelijkheid aan de man. Verzet van oud, paternalistisch kapitalisme verhindert in de meeste landen de concrete verwezenlijking van die gelijkheid, maar die gelijkheid zal een feit zijn, zodra dat verzet gebroken is zoals, volgens de Russische propaganda, in de Sovjet Unie al het geval is. En als de socialistische maatschappij over de hele wereld verwezenlijkt zal zijn, zullen er geen mannen en vrouwen meer zijn, maar alleen arbeiders, die onderling volkomen gelijkwaardig zijn.

Hoewel de gedachtengang die door Engels is ontwikkeld een vooruitgang betekent ten opzichte van die we eerder hebben beschouwd, is zij toch teleurstellend; de belangrijkste problemen zijn verdoezeld. De spil waar alles om draait is de overgang van het gemeenschappelijk naar het privé-bezit, en er wordt op geen enkele manier in aangegeven hoe zich dat voltrokken kan hebben. Engels zelf geeft toe dat «we daar op dit ogenblik nog niets precies over weten»[28]; hij kent niet alleen geen historische details, hij oppert ook geen enkele verklaring. Evenmin is het duidelijk dat dit privé-bezit noodzakelijkerwijs de verslaving van de vrouw met zich mee moest brengen. Het historisch materialisme neemt feiten, die het zou

dienen te verklaren, eenvoudig als vaststaand aan. Engels poneert zonder verdere discussie het *belang* dat de man aan zijn eigendom bindt, maar waaruit ontspringt dan dit belang, dat op haar beurt weer de oorzaak van zovele maatschappelijke instellingen geworden is? Het betoog van Engels blijft dan ook aan de oppervlakte en de waarheden, die hij onthult lijken contingent. Maar we kunnen onmogelijk dieper graven zonder de grenzen van het historisch materialisme te overschrijden. Dat kan immers geen oplossing geven voor de problemen die wij hebben gesteld, want die gaan namelijk de gehele mens aan en niet alleen de abstractie *homo oeconomicus*.

Het is bijvoorbeeld duidelijk dat alleen al de gedachte aan persoonlijk bezit pas dan zin heeft, als men uitgaat van de oorspronkelijke omstandigheden van de existent. Voor dat verschijnen kon moet er eerst bij het individu een tendens zijn geweest zichzelf te beschouwen als een volslagen enkeling, moet hij de zekerheid hebben gehad van een autonome en gescheiden existentie. Het is begrijpelijk dat deze zekerheid subjectief, innerlijk en zonder waarde blijven moest, zolang het individu de middelen ontbraken die neiging objectief te verwezenlijken. Bij gebrek aan daarvoor geëigende gereedschappen voelde hij aanvankelijk niets van enige macht over de wereld; hij voelde zich verloren in de natuur en de groep, passief en bedreigd, hij voelde zich het speeltuig van duistere machten. Hij durfde alleen maar aan en over zichzelf te denken wanneer hij zich identificeerde met de groep; de totem, het mana en de aarde waren groep-realiteiten. De ontdekking van het brons stelde de mens, door hard en produktief werk, in staat zichzelf

als schepper te ontdekken; nu hij de natuur beheerste was hij daar niet langer bang voor, en uit het feit dat hij hinderpalen overwon putte hij de moed om zichzelf te zien als een autonome, actieve kracht, om zichzelf als enkeling te verwezenlijken.[29] Maar die verwezenlijking zou zich nooit hebben voltrokken als het individu die niet in eerste instantie had gewild en begeerd; de les van het werk wordt een passief subject niet ingeprent; het subject vormt en verovert zichzelf door het vormen van gereedschappen en veroveren van de aarde. Aan de andere kant is de verwerkelijking tot individu niet toereikend om het persoonlijk bezit te verklaren; ieder bewust individu kan door uitdaging, strijd en tweegevecht ernaar streven zijn soevereiniteit te vestigen. Omdat de uitdaging de vorm van een *potlach* (ceremoniële uitwisseling van geschenken) aannam, wat neerkomt op een economische rivaliteit; omdat daardoor eerst de leider en later ook de leden van de clan persoonlijke bezittingen opeisten, moet er in de mens oorspronkelijk een andere neiging aanwezig zijn geweest. In het vorige hoofdstuk hebben we al gezien, dat de existent alleen door vervreemding zichzelf vindt; hij zoekt door de wereld zichzelf in de een of andere, vreemde vorm en maakt die dan tot de zijne. In de totem, het mana en de grond die zij bezitten vindt de groep haar vervreemde bestaan; als de enkeling zich van de gemeenschap afscheidt wordt een persoonlijke incarnatie vereist; het mana individualiseert zich in het opperhoofd en daarna in ieder ander individu, en tegelijkertijd probeert ieder dan zich meester te maken van een stukje grond, van gereedschappen en oogsten.

In deze rijkdommen, die de zijne zijn, vindt de mens zichzelf terug omdat hij er zich eerst in verloren heeft; het is dus begrijpelijk dat hij deze even belangrijk vindt als zijn eigen leven. Het belang van zijn bezit voor het individu wordt daardoor een begrijpelijke relatie. Maar we zien dan tevens dat we die niet kunnen verklaren door het gereedschap alleen; we moeten het gedrag van de mens die voorzien is van gereedschappen als één geheel beschouwen. En dat gedrag impliceert een ontologische onderbouw, een fundering in de natuur van zijn zijn.

Om diezelfde redenen is het onmogelijk de onderdrukking van de vrouw *af te leiden* uit het privé-bezit. Ook hier blijkt weer duidelijk de tekortkoming van Engels’ standpunt. Hij heeft heel goed begrepen dat de mindere spierkracht van de vrouw concrete inferioriteit betekende alleen in haar relatie tot de bronzen en ijzeren werktuigen; maar hij heeft niet ingezien dat haar beperkte arbeidsvermogens, ook alleen vanuit een bepaald perspectief gezien, een concreet nadeel vormden. Omdat de mens een transcendent en eerzuchtig wezen is, stelt hij door middel van ieder nieuw werktuig ook nieuwe eisen; toen hij bronzen werktuigen had vervaardigd was hij niet langer tevreden met zijn akkers; hij wilde grotere gebieden ontginnen en in cultuur brengen; en dat die wens in hem opwelde kwam niet alleen maar door dat brons. De onbekwaamheid van de vrouw betekende haar ondergang, omdat de man haar beschouwde in het perspectief van zijn plannen voor verrijking en uitbreiding. En dat plan op zichzelf is nog geen voldoende verklaring voor haar onderdrukking, want de arbeidsverdeling tussen de beide seksen zou op

wederzijdse vriendschap kunnen zijn gebouwd. Als de oorspronkelijke verhouding van de mens tot zijns gelijken inderdaad op vriendschap had gestoeld zouden we ons nooit bewust zijn geweest van enige vorm van slavernij; dat verschijnsel is een gevolg van het imperialisme van het menselijk bewustzijn dat tracht zijn soevereiniteit objectief te bevestigen. Als er in het menselijk bewustzijn de categorie de Ander niet oorspronkelijk aanwezig was geweest, en wanneer dan ook de oorspronkelijke geneigdheid om de Ander te domineren had ontbroken, dan zou de ontdekking van het bronzen gereedschap niet hebben geleid tot de onderdrukking van de vrouw. Engels legt geen rekenschap af van het bijzondere karakter van die onderdrukking. Hij heeft getracht het antagonisme der seksen te herleiden tot een klasse-strijd; hij deed dat overigens zonder veel overtuigingskracht, want die these is niet te handhaven. Het is waar dat de arbeidsverdeling tussen de seksen en de onderdrukking die daarvan het gevolg was, resulteerde in het oproepen van bepaalde verschillen tussen die klassen, maar men mag die beide dingen niet verwarren. Er is voor de indeling in klassen geen enkele biologische basis. In zijn werk is de slaaf zich van zichzelf bewust tegenover zijn meester en het proletariaat heeft in revoltes altijd zijn stand op de proef gesteld en vormde een bedreiging voor hen die het uitbuitten omdat het daarbij tot het essentiële terugging en zich richtte op de verdwijning als klasse. In de inleiding heb ik al uiteengezet hoe heel anders de situatie van de vrouw is, vooral door de levensgemeenschap en haar belangen, die haar ertoe brengen solidair te blijven met de man; hij vindt in haar een medeplichtige, zij verlangt niet naar

revolutie en zij wil zichzelf als sekse helemaal niet opheffen. Ze vraagt alleen maar of bepaalde gevolgen van die seksuele scheiding niet kunnen worden opgeheven. En wat nog erger is: men kan de vrouw te goeder trouw niet alleen maar als een arbeidster zien; zowel haar produktie-capaciteit als haar reproduktie-capaciteit zijn even belangrijk, zowel in het maatschappelijke als in haar persoonlijke leven. In sommige perioden is het inderdaad nuttiger nakomelingen voort te brengen dan de ploegstaart te voeren. Engels is dit probleem uit de weg gegaan; hij heeft er zich toe beperkt te verklaren dat de socialistische heilstaat het gezin zal opheffen, maar dat is een nogal abstracte oplossing. We weten heel goed hoe vaak en hoe radicaal de Sovjet Unie haar politiek ten aanzien van het gezin totaal heeft moeten veranderen in verband met het evenwicht tussen de onmiddellijke behoeften en die van herbevolking. Overigens houdt de opheffing van het gezin natuurlijk niet noodzakelijkerwijs de vrijwording van de vrouw in; de voorbeelden van het oude Sparta en de Nazi’s bewijzen dat zij, ook als ze zeer strak aan de staat gebonden is, niet minder door de man behoeft te worden onderdrukt.

Een waarlijk socialistische ethiek, dat wil zeggen een ethiek die recht zoekt zonder de vrijheid te onderdrukken en die individuen plichten oplegt zonder de individualiteit tekort te doen, zal de problemen waarvoor de situatie van de vrouw haar stelt hoogst verwarrend vinden. Het is onmogelijk zwangerschap gelijk te stellen met een *taak* of een dienst, zoals bijvoorbeeld de militaire dienst. Men grijpt in het leven van de vrouw dieper in wanneer men kinderen van

haar eist dan wanneer men het leven der burgers reglementeert. Geen enkele staat heeft het ooit gewaagd de coïtus verplicht te stellen. In de seksuele daad en het moederschap zijn voor de vrouw niet alleen haar tijd en kracht betrokken, maar ook essentiële waarden. Het dialectisch materialisme probeert vergeefs het dramatisch karakter van de seksualiteit te ontkennen; het seksuele instinct kan onmogelijk aan regels worden gebonden. Het is inderdaad, zoals Freud beweerde, niet zeker of het niet de ontkenning van zijn eigen bevrediging in zich draagt. Het is wel zeker, dat het zich sociaal niet laat integreren, omdat er in de erotiek iets schuilt van een revolte van het ogenblik tegenover de tijd, van het individuele tegen het universele. Wanneer men dat in bepaalde banen wil leiden, of wil exploiteren, dan loopt men het risico het te doden, want men kan over ieze levende spontaneïteit niet beschikken zoals men over inerte materie beschikt; men kan het ook niet afdwingen zoals men een voorrecht afdwingt. Men kan de vrouw niet rechtstreeks verplichten te baren; al wat men kan doen is haar in een situatie opsluiten, waarin voor haar het moederschap de enige uitweg is; de wet en de zeden dringen haar een huwelijk op, voorbehoedmiddelen en abortus worden verboden en scheiding bemoeilijkt. Dat zijn de oude dwangmiddelen van het patriarchaat, die in Rusland weer tot leven zijn gewekt; de Sovjet Unie heeft de patriarchale theorie van het huwelijk weer nieuw leven ingeblazen en als gevolg daarvan heeft men de vrouw moeten vragen weer een erotisch object van zichzelf te maken. Door redevoeringen en artikelen worden de Russische vrouwen opgewekt hun toilet te verzorgen, zich op te maken om hun mannen vast te houden en hun begeerte te wekken.

Uit dit voorbeeld blijkt heel duidelijk, dat men de vrouw niet alleen maar als een arbeidskracht kan zien; voor de man is zij een seksuele partner, iemand die voortplant en een erotisch object, de Ander waardoorheen hij zichzelf zoekt. Totalitaire en autoritaire stelsels hebben één ding gemeen; zij verbieden de psychoanalyse en beweren dat voor loyale burgers die volkomen in de gemeenschap geïntegreerd zijn individuele drama’s uitgesloten zijn; maar dan nog blijft de erotiek een ervaring waarin de generaliteit altijd weer door een individu heroverd wordt. En voor een democratisch socialisme waarin wel de klassen, maar niet de individuen opgeheven zijn blijft het persoonlijk lot altijd belangrijk, en daarom zal ook de seksuele differentiatie altijd van belang blijven. De seksuele verhouding die de vrouw heeft met de man is niet dezelfde als die van hem met haar, en de band die haar verenigt met het kind is met geen enkele andere te vergelijken. Die band is niet geschapen door het brons alleen en geen enkele machine kan haar doen verdwijnen. Voor haar alle rechten opeisen, haar alle kansen willen geven om in alle opzichten een menselijk wezen te zijn, betekent niet dat we blind zouden moeten zijn voor het bijzondere van haar situatie. En om die situatie te kennen moeten we verder gaan dan het historisch materialisme dat in de man en de vrouw slechts economische eenheden ziet.

Wij wijzen dus om een en dezelfde reden het seksuele monisme van Freud en het economisch monisme van Engels af. De psychoanalyticus zal alle eisen op sociaal gebied van de vrouw interpreteren als een «manlijk protest», voor de marxist daarentegen geeft de seksualiteit langs min of meer gecompliceerde omwegen

alleen maar uitdrukking aan een economische situatie. Maar zowel de termen «clitoraal» en «vaginaal» als «bourgeois» en «proletariër» zijn machteloos om de concrete vrouw in te sluiten. Er is in alle individuele drama’s evenals in de economische geschiedenis van de mensheid een existentiële en essentiële ondergrond aanwezig, en alleen die stelt ons in staat de bijzondere verschijningsvorm van het zijn, die wij een menselijk leven noemen, te begrijpen. De waarde van Freuds leer ligt in het feit dat de existent een lichaam is; de manier waarop hij, geplaatst tegenover anderen, dat hchaam ervaart geeft uitdrukking aan de concrete essentiële situatie. Zo :s het in de marxistische stelling ook waar dat de ontologische aspiraties van de existent een concrete vorm aannemen al naargelang de materiële mogelijkheden die hem, en dan in het bijzonder tengevolge van de technische ontwikkeling, geboden worden. Maar als die aspiraties niet worden geïntegreerd in de totaliteit van de menselijke realiteit kunnen seksualiteit en techniek alleen niets verklaren. Dat verklaart waarom bij Freud de verboden van het Super-ego en de driften van het Ego toevallige feiten lijken, en waarom bij Engels’ beschrijving over de geschiedenis van het gezin de allerbelangrijkste ontwikkeling alleen maar het gevolg lijkt van een mysterieus en grillig toeval. Om de vrouw te ontdekken zal ik geen bijdragen van de biologie, de psychoanalyse en het historisch materialisme afwijzen, maar ik zal eraan vasthouden dat het lichaam, het seksuele leven en de techniek alleen maar in die mate concreet voor de mens bestaan, als hij deze in het totale perspectief van zijn existentie omvat. De waarde van spierkracht, van de phallus en gereedschappen kan alleen maar in een

wereld van waarden worden bepaald; die waarde wordt vastgesteld door het fundamentele project waardoor de existent zich transcendeert tot het zijn.

Tweede deel - Geschiedenis

IV De nomaden

Deze wereld is altijd een wereld van mannen geweest en geen van de redenen, die tot nu toe naar voren zijn gebracht om dat feit te verklaren, lijkt afdoende. Hoe de hiërarchie der seksen kon ontstaan zullen we echter wel kunnen begrijpen wanneer we de gegevens, die het prehistorisch en etnologisch onderzoek hebben opgeleverd, bezien in het licht van de existentiefilosofie. Ik heb al gesteld dat, wanneer er twee menselijke categorieën naast elkaar staan, ieder zal proberen zijn soevereiniteit aan de ander op te leggen; zijn zij beide in staat weerstand te bieden aan de drang van de ander dan wordt er tussen hen - hetzij in vriendschap, hetzij in vijandschap, maar altijd in een spanning - een wederkerige verhouding geschapen. Is een van beide op de een of andere manier bevoordeeld, dan wint die in dat opzicht van de ander en probeert de ander te onderdrukken. Het is derhalve begrijpelijk dat bij de man de wens heeft geleefd de vrouw te overheersen. Maar welk privilegie heeft hem nu in staat gesteld die wens ook te realiseren?

De inlichtingen, die etnografen hebben verzameld over de primitieve vormen van de menselijke gemeenschap, zijn in hoge mate tegenstrijdig, en dat des te meer naarmate ze beter geïnformeerd en minder systematisch zijn. Het is bijzonder moeilijk enig inzicht te krijgen in de situatie van de vrouw in het tijdperk dat aan de agrarische periode voorafging. Men weet

zelfs niet of onder die levensomstandigheden, die zozeer van de onze verschillen, het spierstelsel en de ademhalingsorganen van de vrouw niet evenzeer ontwikkeld waren als die bij de man. Men had haar zwaar werk toevertrouwd en zij was in het bijzonder belast met het dragen van lasten. De betekenis van dit feit is min of meer dubbelzinnig; waarschijnlijk is deze functie haar toegevallen opdat de man tijdens het transport zijn handen vrij zou hebben om zich tegen, menselijke of dierlijke, aanvallers te verdedigen; zijn rol was dan niet alleen het gevaarlijkste, maar eiste ook de meeste lichaamskracht. Toch schijnen vele vrouwen stevig en taai genoeg te zijn geweest om aan krijgstochten deel te nemen. Volgens de verhalen van Herodotus, de overleveringen van de amazones uit Dahomey en vele andere, zowel moderne als antieke, getuigenissen is het heus meer dan eens voorgekomen dat vrouwen deelnamen aan oorlogen of meehielpen bij het bloedig slechten van veten; zij hebben daarbij evenveel moed en wreedheid aan de dag gelegd als mannen; er wordt zelfs verhaald dat er vrouwen waren, die met hun tanden de levers van hun vijanden verscheurden. Maar desondanks is het waarschijnlijk dat toen, net als nu, de mannen op het gebied van lichaamskracht in het voordeel waren. In de tijd van knotsen en wilde monsters, op het hoogtepunt van het verzet van de mens tegen de natuur toen de gereedschappen nog uiterst gebrekkig waren moet die superioriteit extra belangrijk zijn geweest.

Maar hoe taai, hoe stevig en hoe sterk de vrouwen dan ook geweest mogen zijn, in de strijd tegen de hen omringende, vijandige wereld vormde de dienst aan de voortplanting voor hen een grote hanadicap. Er wordt

beweerd dat de amazones hun borsten verminkten en dat zou dan bewijzen dat zij - althans in oorlogstijd - afzagen van het moederschap. Zwangerschap, bevalling en menstruatie beperkten het arbeidsvermogen van de vrouw en maakten haar gedurende vrij lange perioden zelfs volkomen arbeidsongeschikt; om zich te verdedigen tegen vijanden, om het levensonderhoud van zichzelf en haar nakomelingen zeker te stellen, hadden zij de bescherming nodig van krijgers en de produkten van de jacht en de visvangst, waaraan de mannen zich wijdden. Omdat er geen geboorteregeling bestond en omdat de natuur de vrouwen geen periode van steriliteit heeft verschaft zoals bij de andere zoogdieren, wordt het grootste deel van hun tijd en krachten opgeëist door de opeenvolgende moederschappen. Zij waren dus zelf niet in staat het leven van de kinderen die zij ter wereld brachten veilig te stellen. En dat is dan het eerste feit waarvan de consequenties heel zwaar wegen. Dat allereerste begin is voor de menselijke soort heel erg moeilijk geweest: de verzamelaars, jagers en vissers konden, en dat dan nog alleen ten koste van heel veel inspanning, maar een heel karige opbrengst aan de bodem ontrukken; er werden, ten opzichte van de bronnen van levensonderhoud waarover de groep beschikte, te veel kinderen geboren; de absurde vruchtbaarheid van de vrouw dwong haar actief deel te nemen aan het vergroten van die bronnen van levensonderhoud, terwijl ze voortdurend nieuwe behoeften kweekte. Zij was noodzakelijk voor het voortbestaan van de groep, maar deed dat op veel te grote schaal en dus was het de man die moest zorgen voor het evenwicht tussen de voortplanting en de produktie. Tegenover de scheppende man bezat de vrouw

dus niet eens het voorrecht het leven in stand te houden; zij speelde niet de rol van eicel ten opzichte van de spermatozoïde, niet die van baarmoeder ten opzichte van de phallus; zij had alleen maar een plaats in de pogingen van de man om de soort in stand te houden en dank zij de man werd die poging concreet verwezenlijkt.

Maar omdat dat evenwicht tussen produktie en reproduktie altijd tot stand komt, ook al gebeurt dat dan soms ten koste van kindermoorden, oorlogen en offers, zijn én mannen én vrouwen, gezien vanuit het standpunt van het voortbestaan van de groep, even noodzakelijk. Men kan zich zelfs voorstellen dat gedurende bepaalde perioden van overvloed aan voedsel de rol van beschermer en voeder overging van de man op de vrouw-moeder. Er zijn zelfs vrouwtjesdieren die uit het moederschap een volkomen autonomie puren. Hoe komt het dan dat de vrouw er niet in is geslaagd voor zichzelf een voetstuk op te richten waarop zij kon gaan staan? Zelfs in de tijden waarin de mensheid het meest behoefte had aan geboortes, was de noodzaak van arbeidskrachten altijd daarin het belangrijkste; zelfs in de tijden waarin het moederschap het hoogst in ere stond is de vrouw er nooit in geslaagd de eerste plaats te veroveren.[30] De reden hiervoor ligt in het feit dat de mensheid geen gewone, natuurlijke soort is: zij probeert niet zich alleen maar als soort te handhaven; de mens wil geen stilstand, wat hem drijft is het verlangen boven zichzelf uit te komen.

Die primitieve horden stelden nauwelijks enig belang in hun nakomelingen. Ze waren niet gebonden aan een bepaald gebied, ze bezaten niets, verpersoonlijkten zich in niets dat van blijvende aard was en konden

zich dus geen enkel concreet idee vormen over permanentie; hun enige zorg was in leven blijven en zij herkenden zichzelf niet in hun afstammelingen; ze waren niet bang voor de dood en hadden geen behoefte aan erfgenamen. Kinderen betekenden voor hun een last en geen rijkdom. Het bewijs hiervan vindt men in de kindermoorden die bij deze nomadenstammen vrij veel voorkwamen en veel van-de kinderen, die niet werden afgeslacht, stierven tengevolge van een gebrekkige verzorging en de slechte hygiëne, die weer het gevolg waren van de algemene onverschilligheid.

De vrouw die baarde kende geen enkele scheppings-trots; zij voelde zich het passieve speelgoed van duistere machten en de pijnlijke bevalling was voor haar een pijnlijk en vaak zelfs ongewenst incident. Later werd er meer waarde aan het kind gehecht. Maar hoe dan ook, baren en zogen zijn geen *activiteiten*, het zijn natuurlijke functies waarin geen enkel project ligt opgesloten; daarin vindt de vrouw dan ook geen enkel motief voor een wat hautaine bevestiging of verklaring van haar existentie; ze ondergaat, passief en gelaten, haar biologisch lot. Het huishoudelijk werk wordt aan haar toebedeeld omdat alleen die taak te verenigen is met de lasten van het moederschap, maar dat werk sluit haar op in sleur en immanentie; alles herhaalt zich van dag tot dag in praktisch dezelfde vorm en dat zette zich, vrijwel zonder enige verandering, eeuw na eeuw voort zonder dat er iets nieuws totstandkwam.

Maar bij de man is dat volslagen anders; hij verschaft geen voedsel aan de groep op de manier zoals bijvoorbeeld de werkbijen dat doen, door een gewoon levensproces, door louter biologisch gedrag, maar door

daden die zijn dierlijke aard transcenderen. De *homo faber* is sinds de alleroudste tijden van origine een uitvinder; de stok en de knots waarmee hij zijn arm wapent om vruchten van de bomen te slaan en wilde dieren te doden, zijn instrumenten waarmee hij zijn greep op de wereld vergroot; hij beperkt er zich niet toe de vis, die hij in zee vangt, naar huis te brengen, hij moet eerst de wateren veroveren door boomstammen uit te hollen; om zich de rijkdommen van de wereld toe te eigenen, annexeert hij die wereld eerst. In die daad stelt hij zijn macht op de proef; hij stelt zichzelf doelen en ontwerpt wegen dfe daarheen leiden; hij verwerkelijkt zichzelf als existent. Om te handhaven en in stand te houden, schept hij; hij overschrijdt het heden, hij opent de toekomst. Daarom ook dragen de vis- en jachtexpedities een heilig karakter. De buit wordt triomfantelijk en feestelijk binnengehaald; de mens herkent er zijn menselijkheid in. Die trots openbaart zich ook vandaag aan de dag nog wanneer hij een dam heeft gebouwd, een wolkenkrabber of een atoombom heeft geconstrueerd. Hij heeft niet alleen maar gewerkt om de gegeven wereld te bewaren, hij heeft grenzen doorbroken en de basis gelegd voor een nieuwe toekomst.

Maar die activiteit heeft nog een dimensie waaraan de man zijn waardigheid ontleent; die activiteit is vaak gevaarlijk. Als bloed alleen maar voedsel was, zou het in waarde niet hoger genoteerd staan dan melk; maar de jager was geen slager, want hij liep in zijn strijd tegen de wilde dieren grote risico’s. Om het prestige van de groep of de familie waartoe hij behoort te vergroten zet de krijger zijn eigen leven op het spel. En daarmee toont hij op een dramatische manier aan dat

voor de man het leven niet de hoogste waarde vormt, maar dat dat leven dienstbaar moet worden gemaakt aan doelen, die nog boven dat leven uitgaan. De ergste vloek die op de vrouw rust is, dat zij van deze krijgstochten is buitengesloten; niet door leven te geven, maar door zijn leven in de waagschaal te stellen verheft de man zich boven het dier; daarom wordt in de mensheid de superioriteit niet toegekend aan de sekse die baart, maar aan de sekse die doodt.

En hier hebben we dan de sleutel van het hele mysterie gevonden. Op het biologische vlak is het alleen door het scheppen van nieuw leven dat de soort zich kan handhaven, maar die schepping is alleen maar een herhaling van het Leven in verschillende vormen. Maar de man stelt de herhaling van dat Leven veilig door transcendentie van Leven door Existentie en door die transcendentie creëert hij waarden, die de loutere herhaling alleen van alle waarde beroven. Bij het dier zijn de vrijheid en de verscheidenheid van de activiteiten van het mannetje gratuit omdat er geen enkel plan in opgesloten ligt; wanneer hij de soort niet dient, heeft dat wat hij doet geen zin. De man daarentegen modelleert en vormt de wereld terwijl hij zich dienstbaar maakt aan de soort; hij maakt nieuwe instrumenten, hij vindt uit, hij smeedt de toekomst. Wanneer hij zichzelf opwerpt als soeverein, dan vindt hij in de vrouw zelf een medeplichtige; want ook zij is een existent, ook zij wil transcenderen en haar doel is niet de loutere herhaling, maar de wil boven zichzelf uit te stijgen naar een andere toekomst: in het diepst van haar wezen vindt zij de bevestiging van deze mannelijke aspiraties. Zij is de deelgenoot van de man bij de festiviteiten die worden aangericht om

het succes of de overwinningen van de man te vieren. Het is haar ongeluk biologisch te zijn voorbestemd het Leven te herhalen, terwijl in haar ogen het Leven zelf de redenen van zijn bestaan niet in zich draagt en dat die redenen van veel minder belang zijn dan het Leven zelf.

Sommige gedeelten in Hegels betoog over de verhouding meestér-slaaf, zijn nog beter van toepassing op de verhouding man-vrouw. Het voorrecht van de Meester is, zegt hij, dat hij de Geest bevestigt tegenover het Leven omdat hij zijn leven riskeert. Maar in werkelijkheid heeft de overwonnen slaaf datzelfde risico gelopen. De vrouw daarentegen is van origine een wezen dat *het* Leven geeft en *haar* leven niet waagt; er is nooit strijd geweest tussen haar en het mannetje. De definitie van Hegel is dan ook wel in het bijzonder op haar van toepassing: «Het andere (bewustzijn) is het afhankelijke bewustzijn voor wie de essentiële realiteit dierlijk leven is, dat wil dus zeggen, een vorm van zijn, van leven die door een andere eenheid is gegeven». Maar die verhouding is heel anders dan de verhouding waarin de vrouw wordt onderdrukt, omdat ook de vrouw de waarden, die de man concreet heeft bereikt, erkent en zich daarop richt; hij opent voor haar de toekomst waarheen zij transcendeert. Vrouwen hebben in feite nooit vrouwelijke waarden tegenover de mannelijke waarden gesteld. Het zijn de mannen geweest die, vurig gesteld op het handhaven van hun voorrechten, deze splitsing hebben uitgevonden. De mannen hebben alleen maar een vrouwelijk domein willen scheppen - het koninkrijk van het leven en de immanentie - om daarin de vrouw te kunnen opsluiten. Maar, los .van alle seksualiteit,

zoekt de existent zelf-rechtvaardiging door transcendentie - de onderdrukking van de vrouwen is al een bewijs voor die bewering. Wat de vrouwen nu tegenwoordig voor zichzelf opeisen is de erkenning als existent met dezelfde rechten als de man en die existentie niet ondergeschikt te maken aan het leven, de mens niet te onderwerpen aan zijn animaliteit.

Een existentialistisch standpunt heeft ons in staat gesteld te begrijpen, hoe de biologische en economische omstandigheden van de primitieve stammen moesten leiden tot de suprematie van de man. Het vrouwtje is veel meer dan de man de prooi van de soort; de menselijke soort heeft altijd getracht te ontkomen aan haar specifieke lot. Door de uitvinding van werktuigen is het in stand houden van het leven voor de man een taak en een project geworden, terwijl de vrouw in haar moederschap, net als het dier, gebonden blijft aan haar lichaam. Omdat de mensheid ook vragen stelt over het eigen zijn, dat wil zeggen de redenen om te leven belangrijker acht dan het leven zelf, kon de man, geconfronteerd met de vrouw, zichzelf opwerpen als meester; het project van de man is niet zichzelf in de tijd herhalen; het is heersen over het ogenblik en smeden aan de toekomst. Het is deze mannelijke activiteit die, waarden scheppend, ook de existentie zelf waarde heeft gegeven; deze activiteit zegevierde over de onduidelijke krachten in het leven; zij heeft de Natuur en de Vrouw beteugeld. We zullen nu eerst moeten nagaan hoe die situatie zich heeft voortgezet en ontwikkeld in de loop der eeuwen. Welke plaats heeft de mensheid toegekend aan dat deel van zichzelf dat, ook al ligt het er dan in opgesloten, toch is gedefinieerd als de Ander? Welke

rechten heeft hij daaraan toegekend? En hoe heeft de mens dat deel bepaald?

Tweede deel - Geschiedenis

V De eerste boeren

We hebben al gezien dat het lot van de vrouw in de primitieve horde zwaar en hard was. Bij vrouwelijke dieren heeft de natuur de voortplanting beperkt en wanneer die functie wordt uitgeoefend is het dier in meer of mindere mate vrijgesteld van andere, vermoeiende bezigheden; alleen bij vrouwelijke huisdieren worden, zowel de individuele vermogens als de voortplantings capaciteit, door een veeleisend meester uitgebuit tot aan de uiterste grens van hun kracht. Dat was ongetwijfeld ook het geval met de vrouw in een tijd, toen de strijd tegen de vijandige wereld alle beschikbare kracht van de gemeenschap opeiste; bij de vermoeienissen van voortdurende en onregelmatige zwangerschappen kwam ook nog de zware huishoudelijke taak. Toch beweren sommige historici dat in die periode de suprematie van de man het minst uitgesproken aan de dag trad; maar het is misschien beter te zeggen, dat in die periode die suprematie onmiddellijk werd beleefd en niet bewust werd gewild en gesteld. Men probeerde niet de vrouw schadeloos te stellen voor de nadelen die vaak wreed op haar drukten, maar men probeerde ook niet haar te ringeloren zoals later, in patriarchale gemeenschappen, vaak het geval was. Geen enkele instelling bekrachtigde die ongelijkheid der seksen - er waren helemaal geen instellingen: er bestond geen privé-bezit, geen erfrecht en geen burgerlijk recht. De religie was neutraal; men aanbad de een of andere

a-seksuele totem.

Pas wanneer de nomaden zich ergens vestigen en de bodem gaan bewerken ontstaan er ook instellingen en doet het recht zijn intrede. De mens beperkt er zich niet meer alleen toe de vijandige krachten te bestrijden; hij probeert concreet uitdrukking te geven aan de vorm waarin hij de wereld dwingt; hij gaat denken over de wereld en over zichzelf. Op dat ogenblik begint het seksuele verschil zich ook te weerspiegelen in de structuur van de gemeenschap en nam dat een bijzondere vorm aan. In agrarische gemeenschappen was de vrouw vaak met een buitengewoon prestige bekleed. Dat prestige is een essentieel gevolg van de heel nieuwe, belangrijke betekenis die het kind kreeg in de beschaving, die was gebaseerd op het bewerken van de grond. Doordat de mens zich ergens vestigde maakte men zich tot bezitter van dat terrein en in collectieve vorm deed het bezit zijn intrede. Dat bezit eist dan weer dat de bezitter een nageslacht heeft en het moederschap werd een heilige functie. Vele stammen leefden in gemeenschappelijk bezit, maar dat betekent niet dat de vrouwen aan alle mannen van de stam toebehoorden; men gelooft tegenwoordig nauwelijks meer dat promiscuïteit zich in de praktijk ooit heeft voorgedaan; maar de mannen en vrouwen kenden alleen maar een religieus, sociaal en economisch bestaan als groep; hun individualiteit was niets meer dan een puur biologisch feit. Het huwelijk, in welke vorm dan ook, monogaam, polygaam of polyandraan, was alleen maar een wereldlijke toevalligheid, die geen enkele mysterieuze band schiep. Voor de echtgenote betekende dat geen dienstbaarheid, want zij bleef nog steeds deel

uitmaken van haar clan. Die clan als geheel, verenigd onder eenzelfde totem, bezat op mystiek gebied eenzelfde mana en materieel dezelfde grond. Volgens het proces van vervreemding waarover ik al sprak werd de clan zich in dat gebied in een concrete en objectieve vorm van zichzelf bewust. Het blijvend bezit van de grond werd er de oorzaak van dat de clan een werkelijke eenheid werd, wiens identiteit in de loop der eeuwen bleef bestaan.

Alleen deze existentiële positie stelt ons in staat de identificatie te begrijpen die er tot in onze tijd toe is blijven bestaan tussen de groep, de stam, de familie en het bezit. In plaats van de levensopvatting van de nomaden, voor wie alleen het ogenblik bestond, stelde de agrarische gemeenschap een leven dat wortelde in het verleden en dat zich van de toekomst probeerde meester te maken. De voorvaderlijke totem, die aan de leden van de clan hun naam gegeven had, werd vereerd en de clan stelde geweldig veel belang in nakomelingen; die clan zou namelijk voortleven door de grond die aan hen werd nagelaten en die zij zouden bewerken. De gemeenschap voelde haar eenheid en wilde haar existentie over het heden heen voortzetten; de gemeenschap herkende zichzelf in de kinderen, erkende die als de hare en vond in hen zelfverwerkelijking en transcendentie.

Maar veel van deze primitieve mensen wisten niets van de rol die de vader bij de voortplanting speelde. Kinderen werden beschouwd als de reïncarnatie van de geesten der voorvaderen die in bepaalde bomen, rotsen of op andere heilige plaatsen woonden en afdaalden in het lichaam van de vrouw. Soms werd er verondersteld dat de vrouw geen maagd meer mocht zijn om dit

binnendringen mogelijk te maken; andere namen weer aan dat dit ook wel kon gebeuren via de mond of neusgaten. In ieder geval was de defloratie hier secundair en om redenen van mystieke aard was die zelden het voorrecht van de echtgenoot.

De moeder is dus heel noodzakelijk voor de geboorte van net kind; zij voedt en beschermt de levenskiem in haar lichaam en zorgt voor de zichtbare voortzetting van de clan in deze wereld. Zij ging dus een hoofdrol spelen. Het kind hoorde vaak bij de clan van de moeder; het droeg haar naam en deelde in haar rechten, speciaal dan met betrekking tot de grond die het eigendom van de clan was. Het gemeenschappelijk bezit werd dus overgedragen door vrouwen; door haar waren oogsten en grond veilig gesteld voor de leden van de clan en omgekeerd waren de leden van de clan via hun moeders bestemd voor een bepaald stuk grond. We kunnen dus veronderstellen dat de aarde op een mystieke manier aan de vrouwen behoorde; zij hadden op de bodem en de opbrengst daarvan een creep die tegelijkertijd religieus en legaal was. De band tussen de vrouw en het land was nog sterker dan die van het bezit alleen; het matriarchale regime werd gekarakteriseerd door een werkelijke assimilatie van de vrouw met de grond; in beiden is de permanentie van het leven - dat wezen voortbrengen is - verwerkelijkt door incarnaties.

Voor de nomaden was de voortplanting nauwelijks meer dan een toevalligheid en de rijkdommen van de bodem waren hun onbekend; maar ie agrarische gemeenschap bewondert het mysterie van de vruchtbaarheid dat opbloeit in de geploegde voren en de moederschoot; zij beseft dat ook zij, net als dieren en oogsten, gebaard is; de landbouwer wil dat zijn clan andere mannen

voortbrengt, die de clan in stand zullen houden doordat zij de vruchtbaarheid van de aarde in stand houden; heel de natuur schijnt hem een moeder toe, de aarde is een vrouw en in de vrouw wonen dezelfde mysterieuze machten als in de natuur.[31] Om die reden werd dan ook een deel van de landbouw aan de vrouwen toevertrouwd; wanneer zij in staat was de geest van de voorvaderen te sommeren zijn intrek in haar lichaam te nemen, moest ze ook de macht bezitten om op het gezaaide veld het graan en de vruchten te laten ontkiemen. Zowel in het ene als in het andere geval gaat het niet om een scheppingsdaad, maar om een magische bezwering. In deze periode beperkt de mens zich er niet alleen meer toe de voortbrengselen van de grond te verzamelen, maar hij is zich nog niet bewust van zijn eigen macht; hij aarzelt tussen magie en techniek. Hij voelt zich passief, afhankelijk van de Natuur, die leven en dood naar willekeur uitdeelt. Natuurlijk is hij zich min of meer bewust van het nut van de seksuele daad en de techniek waarmee hij de bodem bewerkt, maar kinderen en oogsten lijken hem toch giften van bovennatuurlijke wezens toe, en de geheimzinnige stromingen die van het vrouwelijk lichaam uitgaan, onttrokken, zo geloofde men, de rijkdommen der aarde aan de mysterieuze bronnen van het leven. Ook tegenwoordig leeft dit geloof nog onder talrijke stammen in Indonesië, Australië en Polynesië[32]; en men hecht meer belang aan die mening naarmate ze meer in overeenstemming is met de praktische belangen van de gemeenschap. Het moederschap dwingt de vrouw tot een honkvast bestaan; het is heel gewoon dat zij, terwijl de man jaagt of vist of op krijgstochten gaat, thuis zit. Maar bij die primitieve volkeren werden alleen maar akkers van

bescheiden afmetingen in cultuur gebracht, die binnen de dorpsgrens lagen; het verzorgen daarvan hoorde tot de huishoudelijke bezigheden; de gereedschappen uit het stenen tijdperk maakten intensieve bewerking onmogelijk; economie en mystiek, beide lieten eensgezind toe dat de vrouw zich met de landbouw bemoeide. Toen de huisindustrie zich ontwikkelde was ook die hun deel; ze weefden tapijten, dekens en fabriceerden aardewerk. Vaak bedreven zij de ruilhandel; zij hadden het zakelijk leven in handen. De clan werd in stand gehouden en breidde zich uit door hen; van haar arbeid en magische krachten hingen kinderen, oogsten, gereedschappen, kortom de hele welstand van de groep, waarvan zij de ziel vormden, af. Zoveel macht wekte bij de mannen een gevoel van eerbied dat was gemengd met angst; dat gevoel weerspiegelde zich in hun cultuur. Heel die vreemde Natuur heeft zich als het ware samengebald in de vrouw.

Ik heb al gezegd dat de man nooit aan zichzelf denkt zonder aan de Ander te denken; hij ziet de wereld als een dualiteit; maar die dualiteit is niet in de eerste plaats seksueel. Natuurlijk wordt dan, omdat de man zichzelf als zelf opwerpt, de vrouw, die van de man verschilt, ingedeeld in de categorie de Ander. De Ander sluit ook de vrouw in; aanvankelijk is de vrouw niet belangrijk genoeg om helemaal alleen de Ander te belichamen en er heeft dus in de kern van de Ander een onderverdeling plaats. In oude kosmogonieën is een enkel element vaak tegelijk én mannelijk én vrouwelijk geïncarneerd: zo zijn de Oceaan (mannelijk) en de Zee (vrouwelijk) bij de oude Babyloniërs de dubbele incarnatie van de kosmische chaos. Als de rol van de

vrouw belangrijker wordt gaat zij ook vrijwel het hele gebied van de Ander in beslag nemen. Dan verschijnen de vrouwelijke godheden, waarin men dan het vruchtbaarheids-idee aanbidt. In Susa heeft men het oudste beeld van de Grote Godin gevonden, de Grote Moeder, gekleed in een lang gewaad, met opgestoken haar, in andere beelden vaak nog bekroond met torens. Opgravingen op Kreta hebben verschillende van deze beelden aan het licht gebracht. Soms is ze dik en zit gehurkt, soms is ze naakt en staat; soms is ze gekleed, soms naakt en houdt de armen over haar borsten gekruist. Zij is de koningin des hemels; haar symbool is de duif; ze is ook de heerseres over de onderwereld en kruipt dan, gesymboliseerd door de slang, over de aarde voort. Ze manifesteert zich in bergen, wouden, zeeën en bronnen. Maar overal creëert ze leven, als ze sterft staat ze weer op. Grillig, weelderig en wreed als de Natuur zelf, tegelijkertijd genadig en angstaanjagend, heerst ze over de Egeïsche archipel, Phrygië, Syrië, Anatolië en heel West-Azië. Zij heet Istar in Babylonië, Astarte bij de Semitische volkeren, Rhea of Cybele bij de Grieken en in Egypte ontdekken we haar in de gedaante van Isis. Mannelijke goden zijn onderworpen aan haar.

In de verre gebieden van hemel en hel een suprème idool, hier op aarde is de vrouw, evenals alle heilige wezens, omgeven door taboes, zij is in zichzelf een taboe; vanwege de machten, die zij in zich heeft, wordt zij beschouwd als een tovenares, als een heks; ze wordt aangeroepen in gebeden en vaak is zij priesteres, zoals bijvoorbeeld bij de Oud-Keltische Druïden. In sommige gevallen heeft ze deel aan de leiding van de groep, soms ook berust die leiding bij

haar alleen. Er is ons geen literatuur nagelaten uit die alleroudste tijden. Maar de grote patriarchale tijdperken uit de geschiedenis hebben in hun mythologie, hun monumenten en hun tradities de herinnering bewaard aan de tijd waarin de vrouw zeer hoog in aanzien stond. Van het standpunt van de vrouw uit is het Brahmaanse tijdperk een achteruitgang vergeleken met de tijd van de Rig-Veda en dat is weer een achteruitgang ten opzichte van het tijdperk dat daaraan voorafging. De Bedoeïnen-vrouwen hadden in het voor-Islamitische tijdperk een veel betere positie dan die welke hun door de Koran wordt toegekend. De grote figuren van Niobe en Medea doen de gedachte rijzen aan een tijd waarin de moeders de kinderen, waarop ze trots waren, als hun eigendom beschouwden, dat zo kostbaar was, dat het met niets te vergelijken viel. En in de poëzie van Homerus genieten Andromache en Hecuba een aanzien, dat de oude Grieken in later tijd niet meer toekenden aan de vrouwen, die in de schaduw van het vrouwenvertrek werden opgeborgen.

Deze feiten hebben ertoe geleid aan te nemen, dat er in deze primitieve gemeenschappen een echt vrouwenrijk bestond. Deze hypothese, door Bachofen ontwikkeld, is overgenomen door Engels, die de overgang van het matriarchaat naar het patriarchaat de «grote historische nederlaag van het vrouwelijk geslacht» noemde. In werkelijkheid is echter die Gouden Eeuw der vrouw alleen maar een mythe. Beweren dat de vrouw de Ander is, is ook beweren dat er geen verhouding van wederkerigheid restaat tussen de seksen. Aarde, Moeder, Godin, zij was geen gelijke voor de man. De macht van de vrouw werd bevestigd aan *gene zijde* van het rijk van de mens, zij stond dus

buiten dat rijk. De maatschappij is altijd mannelijk geweest; de politieke macht heeft altijd in de handen van mannen berust. «De publieke of de gewone sociale autoriteit behoort altijd aan de mannen», zegt Lévi-Strauss aan het slot van zijn studie over de primitieve gemeenschappen. Voor de man is de gelijke, de ander die tegelijk dezelfde is en waarmee hij op basis van wederkerigheid in relatie kan treden, altijd een mannelijk individu. De dualiteit, die zich in de een of andere vorm binnen de groep openbaart, plaatst twee groepen mannen tegenover elkaar; vrouwen vormen een deel van het bezit van iedere groep en vormen voor hen een ruilmiddel. Deze vergissing is het gevolg van een verwarring en vermenging van twee vormen van het anderszijn: twee vormen die elkaar overigens volkomen uitsluiten. In dezelfde mate waarin de vrouw wordt beschouwd als de absolute Ander - dat wil dus zeggen, wat haar magische macht dan ook moge zijn, als in-essentieel - in diezelfde kan men haar onmogelijk beschouwen als subject.[33] De vrouwen hebben dan ook nooit een gescheiden groep gevormd, die zich als groep *terwille van zichzelf* tegenover de mannen heeft geplaatst; ze hebben nooit een rechtstreekse en autonome verhouding met de mannen gehad. «De wederzijdse band, die de basis van het huwelijk vormt, is niet tot stand gekomen tussen mannen en vrouwen, maar tussen mannen onderling, door middel van de vrouwen die er alleen maar de voornaamste aanleiding tot vormden», zegt Lévi-Strauss.[34] De werkelijke omstandigheden van de vrouw worden niet beïnvloed door het type van opvolging dat in de gemeenschap waartoe zij behoort overheerst; of daar nu een patrilineaal, matrilineaal, bilateraal of - wat dan nooit helemaal strikt is door te voeren - neutraal stelsel heerst, de

vrouw staat altijd onder voogdijschap van de man; het gaat alleen maar om de vraag, of zij na haar huwelijk onderworpen is aan het gezag van haar vader of oudste broer - dat gezag strekt zich dan ook uit over haar kinderen - of dat haar echtgenoot dat gezag overneemt. «De vrouw zelf is nooit meer dan het symbool van de afstammingslijn... matrilineale afstamming betekent alleen maar de hand van de vader of de broer van de vrouw, die zich over het hele dorp van de broer uitstrekt.»[35] Ze is alleen maar de intermediaire van het recht, ze draagt dat over, maar bezit het zelf niet. De werkelijkheid is, dat de relatie tussen de twee groepen mannen en niet de relatie tussen de beide geslachten wordt bepaald door die vorm van afstamming.

In de praktijk zijn de omstandigheden van de vrouw niet op een vaste manier gebonden aan een of ander type recht. Het kan gebeuren dat de vrouw in een matriarchale maatschappij hoog in aanzien staat en er een hoge positie inneemt; maar dan dienen we toch wel voorzichtig te zijn en te bedenken dat het feit, dat er een vrouwelijk opperhoofd of koningin aan het hoofd van een bepaalde groep staat, nog niet hoeft te betekenen dat de vrouwen in die groep soeverein zijn; de troonsbestijging van Catharina de Grote heeft het lot van de Russische boerenvrouwen op geen enkele manier verbeterd of verzacht; en het komt even vaak voor dat ze in vernederende omstandigheden leven moet. Overigens zijn de gevallen waarin de vrouw inwoont bij haar familie en haar echtgenoot haar zelden kan, en soms zelfs clandestien moet, bezoeken vrij zeldzaam. Bijna altijd woont zij onder het dak van de man en dat feit alleen is al voldoende om aan te tonen, dat de man voorrang geniet. «Boven alle schommelingen in de

vorm van afstamming uit», schrijft Lévi-Strauss, «bewijst de permanentheid van de patrilocale residentie de ongelijkheid van de geslachten, die kenmerkend is voor de menselijke gemeenschap». Wanneer de vrouw haar kinderen bij zich houdt heeft dat als resultaat, dat de territoriale-organisatie van de groep niet meer in overeenstemming is met de totem-organisatie; de eerste hangt af van omstandigheden, is contingent, de tweede is heel strikt bepaald. Toch is in de praktijk de eerste het belangrijkste, omdat de plaats waar de mensen leven en werken er meer op aankomt dan hun mystieke verbondenheid. In de overgangsvormen - en die zijn het meest verbreid - bestaan er twee soorten recht. Het ene is religieus, het andere gebaseerd op het in bezit houden en bewerken van de grond; die beide soorten recht werken op elkaar in. Ook al is het huwelijk dan alleen maar een wereldlijke instelling, op maatschappelijk terrein is het er niet minder belangrijk om, en het huwelijk en gezinsleven, ook al is dat dan beroofd van iedere religieuze betekenis, leeft op het menselijk vlak zeer sterk. Zelfs in die groepen waarin een grote mate van seksuele vrijheid heerst behoort de vrouw, wanneer ze een kind ter wereld brengt, getrouwd te zijn; ze slaagt er niet in met haar nakomelingen alleen een autonome groep te vormen. En de religieuze bescherming van haar broer is niet toereikend; vereist is de aanwezigheid van een echtgenoot. Vaak heeft hij, ten aanzien van de kinderen, grote verantwoordelijkheden: ze behoren niet tot zijn clan, maar hij moet hen voeden en grootbrengen. Op die manier ontstaan er tussen man en vrouw, vader en zoon banden door dat samenwonen, het werk, de gemeenschappelijke belangen en een wederzijdse genegenheid. De verhouding tussen

dit wereldlijke gezin en de clan van de totem is erg ingewikkeld, de verscheidenheid van de huwelijksriten getuigt daar wel van. Oorspronkelijk zocht de man een vrouw uit een vreemde clan, of had er in ieder geval tussen de ene en de andere clan een uitwisseling van bepaalde prestaties plaats; de ene clan leverde een van haar leden, de tweede gaf daar vee, vruchten, of arbeid voor in ruil. Maar toen de man de verantwoordelijkheid voor de vrouw en haar kinderen overnam, kwam het ook wel voor, dat hij een schadeloosstelling kreeg van de broers van zijn vrouw.

Het evenwicht tussen die mystieke en economische realiteiten is vrij labiel. De man hecht zich vaak meer aan zijn zonen dan aan zijn neven en zodra daartoe de mogelijkheden bestaan geeft hij er de voorkeur aan vader te zijn. Daarom neigt iedere gemeenschap, als tengevolge van de ontwikkeling de man zich bewust wordt van zichzelf en de macht van zijn wil, naar het patriarchaat. Maar het is van groot belang hier nog eens te onderstrepen dat de man, ook toen hij nog verbijsterd werd door de mysteries van het Leven, de Natuur, de Vrouw, nooit uit die macht ontzet is geweest. Als hij haar, geschrokken voor de gevaarlijke magie die er in haar schuilt, als het essentiële stelt, dan is *hij* het die haar als zodanig stelt, en daardoor verwezenlijkt ook hij zich in deze vrijwillige vervreemding als het essentiële. Ondanks de bevruchtende kracht die in haar leeft, blijft de man haar meester, zoals hij ook de meester is van de vruchtbare aarde; de vrouw is voorbestemd om onderworpen te zijn, bezeten te worden en te worden geëxploiteerd, net als de Natuur waarvan zij de magische vruchtbaarheid belichaamt. Het prestige dat

zij in de ogen van de mannen geniet, wordt haar ook toegekend: zij knielen voor de Ander, ze aanbidden de Godin-Moeder. Maar hoe machtig ze dan ook schijnen mag, alleen door concepties die de mannelijke geest geschapen heeft, wordt ze als zodanig aanvaard. Alle idolen die de man heeft verzonnen zijn, hoe angstaanjagend ze dan ook mogen schijnen, in feite afhankelijk van hem, omdat hij het ook in zijn macht heeft ze te vernietigen. In primitieve gemeenschappen wordt die afhankelijkheid niet herkend of gesteld, maar ze bestaat als een rechtstreeks gevolg van het bestaan van die idolen en er zal heel makkelijk gebruik van worden gemaakt zodra de man een duidelijker beeld van zichzelf heeft, zodra hij zich bewust is van zichzelf en verzet durft bieden. En in feite vond de man, ook al beschouwde hij zichzelf dan als een passief en gegeven iets, toch al zelfverwerkelijking door transcendentie, door een plan; geest en wil in hem verzetten zich al tegen de willekeur en verwarring van het leven.

De voorvaderlijke totem, wiens veelvuldige incarnaties door de vrouw verzekerd werden, was een min of meer duidelijk onderscheiden mannelijk beginsel onder de naam van een dier of plant; de vrouw zette het bestaan vleselijk voort, maar zij vervult alleen maar de rol van voedster, niet die van schepper. De vrouw schept op geen enkel gebied. Ze houdt het leven van de groep in stand door het geven van kinderen en brood, maar verder niets. Zij blijft gedoemd tot immanentie; zij is alleen maar de belichaming van het statische element in de gemeenschap, opgesloten in zichzelf. De man daarentegen monopoliseerde de functies van het openbreken van de gemeenschap naar de natuur en naar

het overige deel van de mensheid voor zichzelf. De enige bezigheden, die hem waardig waren, werden gevormd door de strijd, de jacht en de visvangst; hij veroverde vreemde buit en gebruikte die ten behoeve van de stam. De oorlog, de jacht, de visserij vormden een uitbreiding van zijn existentie, van zijn projectie naar de wereld; alleen het mannelijke blijft de belichaming van de transcendentie. Hij beschikt nog niet over de praktische middelen om de gehele Vrouw-Aarde te beheersen, hij durft nog niet in opstand te komen tegen haar; hij wil zich al wel van haar losscheuren. Hier ligt dan voor mijn gevoel de reden voor de algemeen verbreide gewoonte van de exogamie in de groepen met matrilineale afstamming. Zelfs als de man nog onkundig is van de rol die hij in de voortplanting speelt, is het huwelijk toch van heel groot belang voor hem. Door het huwelijk bereikt hij waardigheid van de volwassen, mannelijke staat en daardoor wordt een deeltje van de wereld het zijne. Hij is door zijn moeder gebonden aan de clan, aan zijn voorvaderen, aan alles wat zijn substantie vormt; maar door al zijn verrichtingen in de wereld probeert hij uit die kring te ontsnappen, probeert hij de transcendentie tegenover de immanentie te realiseren, poogt hij een toekomst te openen die anders is dan het verleden, waarin hij geworteld zit. Het incestverbod, dat in verschillende groepen onder een andere vorm opduikt, maar de bedoeling en betekenis ervan is, sinds de alleroudste tijden tot nu toe, steeds dezelfde geweest; de man begeert dat wat hij *niet is* te bezitten; hij verenigt zich met diegene, die hem als de Ander voorkomt. De vrouw mag dus geen deel hebben aan het *mana* van haar echtgenoot; zij moet een vreemdelinge voor hem zijn, vreemd dus aan zijn clan.

Het primitieve huwelijk is dan ook vaak gebaseerd op roof, hetzij echt, hetzij symbolisch; en natuurlijk is het geweld, dat men jegens een ander pleegt, het meest duidelijke bewijs voor diens anderszijn. Door een vrouw met geweld te veroveren bewijst de krijger, dat hij zich meester weet te maken van bepaalde rijkdommen ten eigen bate en dat hij de grenzen, die zijn geboorte voor hem heeft bepaald, weet te overschrijden. Vrouwenkoop heeft, onder welke vorm die dan ook verschijnt - betaling aan de stam, leveren van bepaalde diensten - ook al is zij dan minder dramatisch, precies dezelfde betekenis.[36]

Stapje voor stapje heeft de mens zijn ervaring in praktijk gebracht en zowel in zijn praktische bestaan als in de symbool die de mens representeerde triomfeerde het mannelijk beginsel. De Geest heerste over het Leven, de transcendentie over de immanentie, de techniek over de magie en het verstand over het bijgeloof. Die devaluatie van de vrouw vormt een noodzakelijke etappe in de geschiedenis van de mensheid, want haar prestige was niet gegrond op haar positieve waarde, maar op de zwakheid van de man. In de vrouw worden op een verontrustende manier de mysteries van de natuur belichaamd, en de man ontkomt aan haar greep wanneer hij zich bevrijdt van de natuur. De overgang van het stenen naar het bronzen tijdperk veroorlooft de mens door zijn werk de aarde en zichzelf te veroveren. De landbouwer is afhankelijk van de grillen van de grond, het ontkiemen van het zaad, de seizoenen; hij is passief, hij bezweert en wacht af. Daarom ook wordt de menselijke wereld in die tijd bewoond door totem-geesten; de landbouwer ondergaat de grillen van de machten die hem onringen.

De ambachtsman daarentegen vormt het gereedschap naar eigen model, hij legt het met eigen handen de vorm op die hij hebben wil en, geplaatst tegenover de natuur die zich tegen hem verzet maar die hij overwint, verwerkelijkt hij zichzelf als oppermachtige wil. Als hij vlugger op het aambeeld slaat is zijn werktuig eerder klaar, maar niets kan het rijpen van het gewas verhaasten. Hij wordt zich bewust van de verantwoordelijkheid voor dat wat hij maakt, zijn handigheid of onhandigheid kan dat maken of breken; voorzichtig en geleidelijk ontwikkelt hij zijn vakmanschap tot een graad van perfectie, waar hij trots op is. Zijn succes hangt niet af van de welwillendheid van goden, maar van hem zelf. Hij daagt zijn collega's uit en is trots op zijn prestaties; ook al kent hij dan nog bepaalde plaats toe aan de riten, hij voelt toch dat een goede, nauwkeurige techniek beter is en van meer belang. De mystieke waarden worden naar het tweede plan verschoven en de praktische belangen komen op de eerste plaats te staan. Hij heeft zich dan nog wel niet helemaal vrijgemaakt van de goden, maar hij schuift hen als het ware opzij als hij zich terzijde van hen stelt; hij verbant de goden naar de Olympische hemel en reserveert de aarde voor zichzelf. De grote Algeest Pan begint te vervagen als de eerste hamerklop heeft aangekondigd, dat het rijk van de man begonnen is.

De man wordt zich bewust van zijn macht. Door de relatie tussen zijn scheppende arm en handen met het voorwerp dat vervaardigd is ervaart hij de causaliteit; het gezaaide graan ontkiemt of ontkiemt niet, maar metaal reageert altijd op dezelfde manier op vuur, harding en mechanische bewerking; de wereld

van gereedschappen kan in heldere, duidelijke begrippen worden bevat; rationeel denken, logica en wiskunde kunnen nu hun intrede doen. Het hele wereldbeeld wordt ondersteboven gekeerd. De religie van de vrouw was gebonden aan het rijk van de landbouw, een rijk van ontberingen en harde arbeid, van toeval, afwachten en mysterie; het rijk van de *homo faber* is het rijk van de tijd die men, net als de ruimte, overwinnen kan, van oorzaak en gevolg, van projecten, van daden en van de rede. Zelfs wanneer hij tegenover de aarde komt te staan komt de man voortaan als arbeider tegenover die aarde te staan; hij ontdekt dat de grond te verbeteren en te cultiveren is, dat het goed is de bodem rust te gunnen, hij leert op welke manier hij het zaad moet behandelen; hij laat voortaan de oogst rijpen, hij graaft kanalen en sloten, hij irrigeert de bodem of maakt die droog; hij legt wegen aan en bouwt tempels; hij schept opnieuw de wereld. De volkeren, die onder de duim van de godin-moeder blijven zitten, blijven vasthouden aan de matrilineale afstamming en blijven steken in het primitieve stadium. De vrouw werd alleen maar geëerd in de mate waarin de man de slaaf was van zijn eigen angsten, de medeplichtige van eigen machteloosheid; uit angst en niet uit liefde aanbad hij de vrouw. De man kon zichzelf alleen maar verwerkelijken als hij begon met haar te onttronen.[37] Het is het mannelijke principe der scheppingskracht, licht, intelligentie en orde dat hij dan als soeverein erkent. Naast de godin-moeder dook een god op, een zoon of een minnaar die dan nog wel ondergeschikt aan haar is, maar die trek voor trek op haar lijkt en die met haar samenwerkt. Ook hij is de belichaming van het vruchtbaarheidsbeginsel; hij is een stier, de

Minotaurus, de Nijl die in Egypte de vlakten vruchtbaar maakt. Hij sterft in de herfst en wordt in het voorjaar herboren, nadat de vrouw-moeder, onkwetsbaar maar wanhopig, al haar krachten heeft aangewend om zijn lichaam te zoeken en dat opnieuw tot leven te wekken. We zien dit paar voor het eerst op Kreta verschijnen en vinden het overal langs de Middellandse Zee-kust terug. In Egypte zijn het Isis en Horus, in Phoenicië Astarte en Adonis, in Klein Azië Cybele en Attis en bij de Helleense Grieken zijn het Rhea en Zeus. Daarna wordt de Grote Moeder onttroond. In Egypte, waar de positie van de vrouw zeer gunstig was, zijn de godin van de hemel Nut, het vruchtbaarheidsbeginsel Isis en de echtgenote van de Nijl Osiris nog wel belangrijke godheden, maar het is toch Ra, de zonnegod, licht en mannelijke energie, die de opperheerschappij voert. In Babyion is Isthar niet meer dan de vrouw van Bel-Mardouk; hij is het, die alles geschapen heeft en zorgt draagt voor de onderlinge harmonie. De god der Semitische volkeren is mannelijk. Wanneer Zeus in de hemel oppermachtig wordt moeten Géa, Rhea en Cybele aftreden; alleen Demeter is dan nog een belangrijke godheid, zij het dan ook van het tweede plan. De goden uit de Veda zijn gehuwd, maar aan hun vrouwen wordt niet zoveel eer bewezen als aan hun. De Romeinse god Jupiter kent zijn gelijke niet.[38]

De triomf van het patriarchaat is dus geen toevalligheid, maar evenmin het resultaat van een gewelddadige revolutie. Van het begin der mensheid af heeft hun biologische voorrecht de mannen in staat gesteld zich als enig en soeverein subject te verwezenlijken. Van dit privilege hebben ze nooit

afstand gedaan; ze hebben een deel van hun existentie vervreemd in de Natuur en de Vrouw, maar dat hebben ze daarna weer terugveroverd. Veroordeeld om de rol van de Ander te spelen was de macht, die de vrouw bezat, zeer wisselvallig. Of ze nu wordt beschouwd als idool of slavin, ze heeft nooit haar eigen lot gekozen. «De mannen maken de goden, de vrouwen aanbidden hen», heeft Frazer gezegd. Het zijn de mannen, die bepalen of hun oppergoden mannelijk of vrouwelijk zijn; de plaats van de vrouw in de maatschappij is altijd de plaats, die hij haar toewijst en in geen enkele tijd heeft de vrouw ooit haar eigen wetten kunnen opleggen.

Misschien had de vrouw - wanneer produktieve arbeid haar krachten niet te boven was gegaan - *met* de man de verovering van de natuur kunnen verwezenlijken; dan zou het menselijk ras zich zowel door mannen als door vrouwen tegenover de goden hebben gesteld. Maar de beloften, die de werktuigen inhielden, heeft de vrouw niet waar kunnen maken. Engels heeft slechts een onvolledige verklaring voor dit falen van de vrouw gegeven; de bewering, dat de ontdekking van het brons en ijzer het evenwicht tussen de produktieve krachten diepgaand heeft verstoord en dat de vrouw daardoor in een ondergeschikte positie werd geplaatst, in niet toereikend. Die inferioriteit alleen is niet voldoende grond voor de onderdrukking, waarin zij leefde. Het is voor de vrouw noodlottig geweest, dat zij geen collega worden kon van de ambachtsman, want daardoor werd ze ook buiten het menselijk *Mitsein* geplaatst. Dat de vrouw zwak is en minder tot produktieve arbeid in staat, verklaart die buitensluiting niet; omdat zij geen deel had aan zijn wijze van werken en denken, omdat zij de slavin van de mysteries van het leven

bleef, heeft de man haar niet als een gelijke erkend. En op datzelfde ogenblik waarop hij haar niet opnam in zijn wereld, vanaf het ogenblik, waarop ze in zijn ogen de dimensie van de Ander kreeg, kon de man niet anders doen dan zich tot haar onderdrukker maken. De mannelijke wil tot expansie en dominantie heeft het vrouwelijke onvermogen getransformeerd tot een vloek.

De man heeft de mogelijkheden, die de nieuwe technieken voor hem openden, volledig willen uitbuiten; hij had daarbij een helpende hand nodig en heeft zijns gelijken tot slaven gemaakt. Omdat het werk, dat de slaven deden veel effectiever was dan wat vrouwen hadden kunnen doen, verloor zij de rol, die ze op economisch gebied in de groep speelde. En in de betrekking tot de slaaf vond de meester een veel radicaler bevestiging van zijn soevereiniteit, dan in het gematigd gezag, dat hij over de vrouw uitoefende. Omdat zij werd geëerd en gevreesd door haar vruchtbaarheid, omdat zij deel had aan dat verontrustende karakter van de *ander* en *anders* was dan de man, hield de vrouw de man toch op bepaalde manier in een afhankelijke toestand, terwijl zijzelf van hem afhankelijk was; de wederkerigheid van de relatie meester-slaaf bestond voor haar *werkelijk* en daardoor ontkwam zij aan de slavernij. Er is geen enkel taboe dat de slaaf beschermt, hij is alleen maar een dienstknecht, hij is niet anders, maar minderwaardig; het heeft eeuwen geduurd eer er over het dialectisch karakter van zijn relatie tot de meester werd gesproken. In de patriarchale gemeenschap was de slaaf niets meer dan een lastdier met een menselijk gezicht; de meester oefent een tiranniek gezag over hem uit, dat zijn trots vergroot en dat hij dan weer tegenover

de vrouw gebruikt. Alles wat hij wint, wint hij op haar; hoe machtiger hij werd, hoe meer zij werd vernederd. Vooral wanneer hij eigenaar wordt van de grond[39] gaat hij ook de vrouw als bezit opeisen. Vroeger werd hij bezeten door *het* mana, door *de* Aarde, nu bezit hij *een* ziel, en *zijn* landerijen. Bevrijd van *de* vrouw wil hij nu ook *een* vrouw en *zijn* kinderen. Hij wil dat het werk van zijn gezin, dat hij ten bate van de bodem aanwendt, ook helemaal *zijn* werk is; daarom moeten ook de arbeidskrachten hem toebehoren, dus bedient hij zich van vrouw en kinderen. Hij moet erfgenamen hebben in wie zich zijn aardse bestaan kan voortzetten; aan hun kan hij zijn bezittingen nalaten en zij zullen hem na zijn dood de nodige eer bewijzen, opdat zijn ziel rust zal kunnen vinden. De cultus van huisgoden is gegrond in de instelling van het privé bezit en de functie van de erfgenaam is zowel mystiek als economisch. Vanaf de dag waarop de landbouw niet langer een essentieel magische handeling is, maar scheppende arbeid wordt, ontdekt de man dat hij beschikt over produktieve vermogens, dat hij kan voortbrengen en dus eist hij tegelijk met zijn oogsten ook zijn kinderen voor zich op.[40]

In die primitieve tijden is geen ideologische revolutie zo belangrijk geweest als die waarbij de afstamming langs de vaderlijke lijn in de plaats kwam van het matrilineale stelsel. Van dat ogenblik af wordt de rol van de moeder verlaagd tot die van voedster en dienares en berusten de rechten bij de vader die ook die rechten overdraagt. In de *Eumeniden* van Aeschylus wordt die nieuwe waarheid door Apollo verkondigd: «Het is niet de moeder die dat, wat haar kind wordt genoemd, voortbrengt; zij is niet meer dan

de voedster van de kiem die in haar is overgebracht; degene, die voortbrengt is de vader. De vrouw ontvangt die kiem als een vreemde bewaakster en zo de goden het behaagt zal zij die bewaken». Het is duidelijk dat deze beweringen niet het resultaat zijn van een wetenschappelijke ontdekking; zij zijn de belijdenis van een geloof. De ontdekking van de causaliteit in de techniek, waaruit de man de zekerheid putte omtrent zijn scheppend vermogen, heeft hem er ongetwijfeld toe gebracht in te zien, dat hij voor de voortplanting even noodzakelijk was als de moeder. De gedachte heeft de observatie geleid, maar er zich toe beperkt aan de vader een rol toe te kennen, die gelijkwaardig is aan die van de moeder; zo komt men ertoe te veronderstellen, dat het voor de conceptie noodzakelijk is dat het sperma en menstruatievocht samensmelten. Van Aristo-teles is de bewering afkomstig dat de vrouw alleen maar materie is en dat «het beginsel der beweging, dat mannelijk is, bij alle dieren die geboren worden, beter en goddelijker is», die gedachte is de vertolking van een wil tot macht, die alle weten te boven gaat. Door alle nakomelingen uitsluitend voor zichzelf op te eisen, maakt de man zich definitief los uit de greep van de vrouw, en hij verovert de beheersing van de wereld op haar. Alleen maar bestemd tot de voortplanting en tot het uitoefenen van taken van secundair belang, beroofd van alle praktisch nut en van haar mystiek prestige, treedt de vrouw voortaan alleen maar als dienstbare op.

De mannen hebben deze verovering voorgesteld als het resultaat van een geweldige en heftige strijd. In een van de alleroudste kosmogenieën, die van de Assyrisch-

Babyloniërs, wordt ons van die overwinning verhaald in een tekst, die uit de zevende eeuw dateert, maar die teruggrijpt op een legende van veel oudere datum. De Oceaan en de Zee, Atoum en Tamiat, brachten de aardse en hemelse wereld voort en ook alle belangrijke en machtige goden. Maar omdat die goden veel te opstandig waren besloten zij hen te vernietigen. Het was Tamiat, de vrouw-moeder, die de strijd leidde tegen de sterkste en mooiste van haar afstammelingen, Bel-Mardouk, die haar doodde na een verschrikkelijk gevecht, waartoe hij haar had uitgedaagd. Hij spleet haar lichaam in tweeën, maakte van de ene helft het hemelgewelf en gebruikte de andere helft als steunpunt voor de aarde; daarna ordende hij het heelal en schiep de mensheid. In het drama *Eumeniden*, dat de triomf van het patriarchaat over het matriarchaat beschrijft, vermoordt Orestes eveneens Clytaemnestra. Door deze bloedige overwinningen maakt de mannelijke kracht, de zonnekrachten van orde en licht, zich meester van de vrouwelijke chaos. De rechtbank der goden pardonneert Orestes door te beweren dat hij al de zoon van Agamemnon was voor hij de zoon van Clytaemnestra werd. Het oude, moederlijke recht is dood: dat is gedood door de brutale revolte van de man. Maar we hebben al gezien dat in werkelijkheid de overgang naar het patriarchale recht slechts geleidelijk heeft plaatsgehad. De verovering van de man is een herovering geweest: de man heeft alleen maar in bezit genomen wat hij al bezat; hij heeft het recht alleen maar in overeenstemming met de realiteit gebracht. Er is geen strijd geweest, geen overwinning en geen nederlaag.

Maar toch hebben die oude legenden een diepe zin; op

het ogenblik waarop de man zichzelf als een vrij en individueel wezen bevestigt rijst dat begrip Anderen. Van die dag af is de verhouding tot de Ander een drama. Het bestaan van de Ander is een dreiging, een gevaar. De oude Griekse filosofie, die door Plato in dit opzicht niet wordt weerlegd, toont aan dat het anders-zijn in wezen hetzelfde is als de negatie, dus het Kwaad. Het stellen van de Ander is een manicheïsme instellen. Daarom staan religies en voorschriften en wetten zo vijandig tegenover de vrouw. In de tijd dat de mensheid al zo ver gevorderd was dat deze mythen en wetten werden opgeschreven, was het patriarchaat al lang definitief gevestigd. Het is begrijpelijk en natuurlijk dat daarin aan de vrouwen een ondergeschikte positie wordt toegekend omdat het de mannen zijn, die de wetten en voorschriften opstellen. Maar dan zou men zich kunnen voorstellen dat daarin de vrouw even welwillend werd behandeld als de kinderen en dieren. Ook dat is beslist niet zo. De wetgevers, die de onderdrukking van de vrouw organiseren, zijn bang voor hen. De ambivalente machten waarmee ze was bekleed, doen zich nu in hun kwalijke hoedanigheid voor: van geheiligd wordt ze onrein. Eva, aan Adam als levensgezellin gegeven, wordt de oorzaak van de ondergang van het menselijk ras. Wanneer ze zich op de mens willen wreken vinden de heidense goden de vrouw uit en het is de eerst geschapene van deze vrouwelijke wezens, Pandora, die alle kwalen, waaraan de mens lijdt laat ontsnappen. De Ander, dat betekent de passiviteit tegenover de activiteit, de verdeeldheid, die de eenheid vernietigt, stof tegenover vorm, wanorde tegenover orde. De vrouw is dus voorbestemd het Kwaad te zijn. «Er is een goed beginsel dat de orde heeft geschapen, het licht en de man, en een

slecht beginsel dat de chaos schiep, het donker en de vrouw», zei Pythagoras. De wetten van Manu beschouwen haar als een laagstaand wezen, dat in slavernij behoort te worden gehouden, in het bijbelboek Leviticus beschouwt men haar als de gelijke van de lastdieren, die de patriarch bezit. In de wetgeving van Solon wordt haar geen enkel recht toegekend. De Romeinse wetgeving plaatst haar onder voogdij en proclameert dat ze «onnozel» is. Het canonieke recht beschouwt haar als «de deur van de duivel» en de Koran behandelt haar met de grootste minachting.

En toch is het Kwade nodig voor het goede, de stof voor de vorm en het donker voor het licht. De man weet, dat voor de bevrediging van zijn begeerte en de instandhouding van de soort de vrouw onmisbaar is; hij moet haar in de gemeenschap integreren; in de mate waarin zij zich onderwerpt aan de door mannen gevestigde orde wordt zij gereinigd van haar oorspronkelijke onreinheid. Die gedachte komt heel scherp tot uitdrukking in de wetten van Manu: «Door een wettig huwelijk verkrijgt de vrouw dezelfde kwaliteiten als haar man; zoals ook de rivier opgaat in de oceaan heeft zij, na haar dood, toegang tot hetzelfde hemelse paradijs». En ook de bijbel schetst zeer welsprekend het portret van de «degelijke vrouw» (Spreuken 31 :10-31). Ondanks zijn afschuw van het vlees respecteert het christendom de toegewijde maagd en de kuise en gedweeë echtgenote. Als deelgenote in de cultus kan de vrouw zelfs een belangrijke rol in de religie vervullen; in India zijn de Brahmani en in Rome de Flaminica even heilig als hun echtgenoten. In het paar is het de man, die overheerst, maar de vereniging van mannelijke en vrouwelijke beginselen

blijft nodig voor het mechanisme van de bevruchting en vruchtbaarheid, nodig ook voor het leven en de orde in de gemeenschap.

Het is die ambivalentie van de Ander, van de Vrouw, die zich afspiegelt in het vervolg van haar geschiedenis. Tot in onze tijd is zij onderworpen aan de wil van de man. Maar die wil heeft twee kanten: door een volledige annexatie zou de vrouw worden verlaagd tot de rang van een ding, maar de man heeft nu eenmaal de neiging al wat hij bezit of verovert te bekleden met zijn waardigheid; de Ander bewaart in zijn ogen nog steeds iets van haar primitieve magie. Een van de problemen, die hij probeert op te lossen is, hoe hij van zijn echtgenote tegelijk een dienares en een kameraad maken kan; zijn houding evolueert in de loop der eeuwen en dat brengt dan weer een evolutie in het lot van de vrouw met zich mee. [41]

Tweede deel - Geschiedenis

VI Patriarchaat en de klassieke oudheid

De vrouw werd onttroond door de opkomst van het privébezit en de eeuwen door is het lot van de vrouw dan ook zeer nauw verweven geweest met dat van het persoonlijk eigendom; haar geschiedenis is voor een belangrijk deel vermengd met die van het erfrecht. Het fundamentele belang van dat erfrecht kan men makkelijk begrijpen wanneer men bedenkt, dat de eigenaar zijn existentie vervreemdt in zijn bezit; hij hecht meer aan dat bezit dan aan zijn eigen leven; dat bezit overschrijdt de enge grenzen van dit tijdelijke bestaan en blijft bestaan nadat het lichaam al vergaan is; dat bezit is de tastbare en aardse incarnatie van zijn onsterfelijke ziel. Maar dit voortbestaan is alleen dan verzekerd wanneer het bezit in handen van de bezitter blijft; het kan over de dood heen alleen maar *zijn* bezit zijn als het toebehoort aan individuen in wie hij zich voortzet en herkent, die de *zijne* zijn. Het vaderlijk domein in cultuur brengen en eer bewijzen aan de ziel van de vader is voor de erfgenaam een en dezelfde verplichting; hij verzekert daarmee het voortbestaan van de voorvaderen op de aarde en in de onderwereld. De man zal dus om deze redenen met zijn vrouw noch zijn goederen noch zijn kinderen willen delen. Hij zal er niet altijd of voor altijd in slagen die eisen te verwezenlijken. Maar op het moment waarop het patriarchaat machtig is ontrukt de man aan de vrouw alle recht op bezit en het erven daarvan.

Het scheen overigens logisch de vrouw die rechten te ontzeggen. Wanneer men aanneemt dat de kinderen niet van de vrouw zijn, hebben ze ook tegelijkertijd geen enkele binding meer met de groep, waaruit de vrouw is voortgekomen. Door het huwelijk wordt de vrouw voortaan niet meer door de ene clan aan de andere geleend, ze wordt radicaal uit de groep waartoe ze hoorde getild en geannexeerd door de groep waartoe de echtgenoot behoort; hij koopt haar, zoals hij een dier of slaaf koopt, hij legt haar zijn huisgoden op en de kinderen, die zij baart, behoren tot de familie van de man. Wanneer zij erfgename was zou zij de eigendommen van de vaderlijke clan wederrechtelijk overdragen aan die van haar man; men zorgt er dus nauwlettend voor haar van het erfrecht uit te sluiten. Maar omdat ze, omgekeerd, niets bezat, had de vrouw ook geen persoonlijke waardigheid; zij is zelf een deel van dat mannelijke erfdeel, eerst van dat van haar vader, later van dat van haar man. Onder het strikt patriarchale regime kon de vader van het ogenblik van de geboorte af zijn kinderen, zowel de mannelijke als de vrouwelijke ter dood veroordelen. In het eerste geval wordt zijn macht door de gemeenschap echter vaak beperkt; iedere normale mannelijke baby mag in leven blijven, terwijl daarentegen het te vondeling leggen van meisjes een wijd verbreide gewoonte was. Bij de Arabieren kwam kindermoord veelvuldig voor; meteen na hun geboorte werden meisjes in sloten geworpen. Aanvaarden van een dochter betekende dat de vader blijk gaf van een uitzonderlijke edelmoedigheid. De intrede van de vrouw in dergelijke aemeenschappen is een soort gunst, die men haar bewijst en geen wettelijke verplichting, zoals dat voor de mannen het geval is. In ieder geval is de verontreiniging van de

moeder bij de geboorte groter wanneer het een meisje dan wanneer het een jongen betreft. De wetgeving van Leviticus eist bij de Hebreeën dat de reinigingsperiode wanneer er een meisje ter wereld komt tweemaal zo lang is als wanneer er een jongen wordt geboren. In die gemeenschappen waarin het gewoonterecht van de «bloedprijs» bestaat wordt er, als het slachtoffer van het vrouwelijk geslacht is, slechts een klein bedrag geëist; haar waarde, vergeleken met die van de man, is de waarde van een slaaf in vergelijking met een vrij man. Als het meisje nog jong is heeft de vader alle macht over haar; met haar huwelijk draagt hij die macht in zijn geheel over aan de echtgenoot. Omdat die vrouw, evenals slaven, vee en voorwerpen, alleen maar het bezit van die man is, is het begrijpelijk dat de man net zoveel vrouwen mag hebben als hij wil; het zijn alleen maar economische redenen, die de polygamie beperken. De man kan de vrouw, net zoals het hem invalt, verstoten en de gemeenschap geeft de vrouw vrijwel geen enkele zekerheid. De vrouw daarentegen is gebonden aan strikte kuisheid. Ondanks allerlei taboes kenden de matriarchale gemeenschappen een grote vrijheid in zeden en gewoonten; kuisheid voor het huwelijk is vrijwel nergens een eis en overspel wordt niet al te streng veroordeeld. Maar als de vrouw zijn eigendom wordt dan wil de man haar daarentegen als maagd hebben en hij eist van haar, onder dwang van verschrikkelijke en zware straffen, onvoorwaardelijke trouw; het zou immers een misdaad van de allerergste soort zijn de vaderlijke erfenis over te dragen aan een wezen dat was ontsproten aan de een of andere vreemdeling. De *pater familias* heeft dan ook het recht de schuldige echtgenote te doden. Zolang het privé-bezit in stand

gehouden wordt, wordt ontrouw van de zijde van de echtgenote dan ook beschouwd als een daad van hoogverraad. Alle moraalcodes die tot in onze tijd toe het overspel als onwettig beschouwen baseren zich dan ook op het argument, dat de man daardoor zeer ernstig risico loopt een bastaard in het gezin te krijgen. En ook al is dan het recht om voor eigen rechter te spelen sinds de tijd van keizer Augustus afgeschaft, de code Napoleon belooft toch nog wel toegevendheid van de jury tegenover de wrekende echtgenoot.

Wanneer de vrouw zowel tot de vaderlijke clan als de echtelijke familie behoort dan slaagt ze er, ondanks die twee verweven en soms zelfs tegengestelde betrekkingen, toch in een vrij grote mate van vrijheid te bewaren; zij wordt dan door de een tegenover de ander gesteund. Zo kan ze dan bijvoorbeeld een man kiezen naar haar keuze, omdat het huwelijk toch maar een wereldlijke instelling is, die de wezenlijke structuur van de gemeenschap niet aantast. Maar in het patriarchale stelsel is zij het bezit van haar vader, die haar uithuwelijkt om daar zelf beter van te worden. Daarna, gekluisterd aan de huiselijke haard van de echtgenoot, is zij niet meer dan zijn goed en het goed van de *genos* waarin ze is overgebracht.

Wanneer het gezin en het privé-bezit de onbetwiste basis van de gemeenschap blijven vormen, blijft ook de vrouw volkomen onderdrukt. We zien dat in de wereld der Moslims. De structuur daarvan is feodaal, dat betekent, dat er nog geen Staat is verschenen, die over voldoende kracht beschikt om de verschillende stammen te onderwerpen; er is geen enkele macht, die de macht van het patriarchale opperhoofd kan beteugelen. De godsdienst, ontstaan op het ogenblik

dat de Arabieren zegevierende krijgers waren, toont met betrekking tot de vrouw alleen maar de allergrootste minachting. «De mannen zijn boven de vrouwen verheven op grond van de kwaliteiten, waarin God hun de voorrang heeft gegeven en ook omdat zij zorgen voor de bruidschat van vrouwen», zegt de Koran. De vrouwen hebben hier nooit echte macht of een mystiek prestige gekend. De Bedoeïnen-vrouw werkt hard, zij hanteert de ploeg en draagt lasten; daardoor ontstaat er tussen haar en haar man een band van wederzijdse onafhankelijkheid; ze kan vrijelijk en met onbedekt gelaat buitenshuis rondlopen. De Moslim-vrouw, opgesloten in huis en gesluierd, is ook tegenwoordig nog in de meeste maatschappelijke groeperingen een soort slavin. Ik herinner me, dat ik in een primitief, achterlijk rotsdorpje in Tunesië een onderaards hol heb gezien, waarin vier vrouwen gehurkt zaten; de oude, eenogige en tandeloze echtgenote met haar afgrijselijk vervallen en versleten gezicht bakte koeken op een klein houtvuurtje, dat een bijtende rook verspreidde; twee echtgenoten die ieder wat jonger waren, maar even misvormd en die allebei een kind in hun armen wiegden, een van hen gaf het kind de borst, en voor het weefgetouw zat het jonge idool, getooid in zijde, goud en zilver, en knoopte wollen draden aan elkaar. Toen ik die sombere spelonk - koninkrijk der immanentie, baarmoeder en grafgewelf - weer verliet liep ik in het gangetje dat naar het licht leidde langs de man: blakend van welstand, gekleed in het wit en zonnig glimlachend. Hij kwam net terug van de markt, waar hij had gepraat met andere mannen over de dingen, die er in de wereld gebeurden; hij zou nu een paar uurtjes doorbrengen in deze schuilplaats die hij, in het hart van het universum, de zijne noemen kon; en

tot dat universum wist ook hij zich te behoren; daar was hij niet van gescheiden. Maar voor de uitgebluste, oude vrouwen en voor de jonge echtgenote, die voorbestemd was tot een even snelle aftakeling, bestond er geen ander universum dan dit rokerige hol, dat zij alleen, ‘s avonds, gesluierd, verlieten.

De joden in bijbelse tijden hielden er vrijwel dezelfde gewoonten op na als de Arabieren. De patriarchen waren polygaam en ze konden hun vrouwen praktisch verstoten zoals het hun goeddacht; maar er waren strenge straffen vastgesteld voor het geval het meisje niet als maagd aan haar echtgenoot ter hand werd gesteld; bij overspel werd de vrouw gestenigd; zij was de gevangene van haar huishoudelijke arbeid, zoals blijkt uit het portret van de «deugdzame huisvrouw»: «Zij is bezig met wol en vlas... zij staat op, als het nog nacht is... des nachts gaat haar lamp niet uit... het brood der traagheid eet zij niet». Maar ook kuis, ingetogen en arbeidzaam is zij onrein, zij is omgeven door taboes en haar getuigenis wordt door het gerecht niet aanvaard. Prediker uit zich met nog meer afschuw over haar: «En ik ontdekte iets, bitterder dan de dood: de vrouw, die een valstrik is en wier hart een net is, wier handen boeien zijn... onder duizend heb ik één mens ontdekt, maar een vrouw heb ik onder deze allen niet ontdekt». Het gebruik of de wet eiste, dat na de dood van haar man de vrouw trouwde met de broer van de overledene.

Deze gewoonte van het *leviraatshuwelijk* treft men bij vele oosterse volkeren aan. Bij alle stelsels, waarbij de vrouw onder voogdij staat is een van de problemen waarmee men geconfronteerd wordt de weduwen-staat. De meest radicale oplossing is hen op het graf van hun

man te offeren. Maar het is niet waar dat de wet, zelfs in India niet, ooit een dergelijk brandoffer zou hebben geëist. De wetten van Manu veroorloven de vrouw haar man te overleven; de spectaculaire zelfmoorden zijn nooit iets anders geweest dan een gebruik bij de aristocratie. Vaker komt het voor dat de weduwe ter beschikking van de erfgenamen van haar man wordt gesteld. Het leviraatshuwelijk neemt vaak de vorm van polyandrie aan; om de onzekerheden van het weduweschap te voorkomen worden alle broers uit een gezin als echtgenoot aan de vrouw gegeven, een gewoonte, die dan ook nog een bescherming vormt tegen mogelijke steriliteit bij de man. Volgens Caesar bezaten in Bretagne alle mannen uit een gezin een bepaald aantal vrouwen gemeenschappelijk.

Maar het patriarchaat deed zich niet overal in deze radicale vorm voor. In Babylon gaven de wetten van Hammoerabi bepaalde rechten aan de vrouwen; zij kreeg een deel van de vaderlijke erfenis en wanneer ze trouwde gaf haar vader haar een bruidsschat. In Perzië was de polygamie in zwang; zij is absolute gehoorzaamheid verschuldigd aan de man die door haar vader, zodra ze huwbaar is, voor haar wordt uitgekozen. Toch stond ze hier hoger in aanzien dan bij de meeste oosterse volkeren; incest was niet verboden, huwelijken tussen broers en zusters kwamen vrij vaak voor. De vrouw is belast met de opvoeding van de kinderen, tot aan hun zevende jaar als het jongens zijn tot aan het huwelijk als het meisjes zijn. De vrouw kan een deel van de erfenis van haar man krijgen wanneer de zoon zich die erfenis niet waardig toont, als zij de «bevoorrechte echtgenote» is kan haar de voogdij over de minderjarige kinderen

worden toevertrouwd wanneer haar man sterft zonder een volwassen zoon na te laten; ook het beheer van de zaken kan haar worden toevertrouwd. Deze bepalingen ten aanzien van het huwelijk tonen duidelijk aan hoe belangrijk het voor het hoofd van het gezin was dat er nakomelingen waren. Het schijnt dat er vijf huwelijksvormen bestonden.[42] (1e) De vrouw trouwde met toestemming van haar ouders; zij werd dan de «bevoorrechte echtgenote» genoemd; haar kinderen behoorden aan de man. (2e) Wanneer de vrouw enig kind was, werd het eerste van haar kinderen aan de ouders gegeven om de plaats van de dochter in te nemen en daarna kreeg zij dan de status van de «bevoorrechte echtgenote». (3e) Als een man ongehuwd stierf verschafte zijn familie een bruidsschat en kreeg daar een of andere vreemde vrouw als echtgenote van de overledene voor terug; zij werd de aangenomen vrouw genoemd; de helft van haar kinderen behoorde aan de gestorven, de andere helft aan de levende echtgenoot. (4e) Een weduwe zonder kinderen, die hertrouwde, werd een dienstbare vrouw genoemd; zij moest de helft van haar kinderen uit het tweede huwelijk afstaan aan haar gestorven echtgenoot. (5e) De vrouw, die in het huwelijk trad zonder toestemming van haar ouders, kon niet van hen erven voor haar oudste zoon, meerderjarig geworden, haar als «bevoorrechte echtgenote» aan zijn eigen vader gegeven had; als haar man eerder stierf werd zij als een minderjarige beschouwd en bleef onder voogdij staan. De instellingen van de aangenomen en dienstbare vrouw stelden de man in staat voort te leven in nakomelingen, waarmee hij niet noodzakelijk door banden des bloeds was verbonden. Dat bevestigt wat ik al eerder heb beweerd; want die band des bloeds werd in zekere zin uitgevonden door de man toen hij,

over de dood heen, voor zichzelf én op aarde én in de onderwereld, onsterfelijkheid wilde bereiken.

In Egypte was de positie van de vrouw het gunstigst. De moedergodinnen blijven, ook wanneer ze gehuwd zijn, hun aanzien bewaren; het paar vormde een maatschappelijke en religieuze eenheid; de vrouw scheen gebonden aan en complementair voor de man te zijn. Haar magie was zo weinig angstaanjagend dat zelfs de vrees voor incest er teniet door werd gedaan en hij aarzelde niet om de zuster aan te zien voor de echtgenote.[43] De vrouw heeft dezelfde rechten als de man, juridisch heeft ze dezelfde macht als hij, zij kan erven en goederen bezitten. Deze opmerkelijke gunstige situatie was geen toeval; zij was een gevolg van het feit dat in het oude Egypte de grond toebehoorde aan de koningen en aan de hoogste kasten van priesters en strijders; gewone stervelingen hadden alleen het vruchtgebruik van die grond; het bezit zelf was onvervreemdbaar, de goederen, die de erfenis bevatte, hadden dan ook slechts geringe waarde en die goederen delen leverde dan ook geen enkel bezwaar op. Omdat er geen vaderlijk erfdeel was behield de vrouw haar menselijke en individuele waardigheid. Zij trad vrijwillig in het huwelijk en als ze weduwe geworden was kon ze hertrouwen wanneer en met wie zij wilde. De man bracht de polygamie in praktijk, maar hoewel al zijn kinderen legitiem waren, had hij toch maar één werkelijke vrouw; de enige, die door de cultus en de wet aan hem gebonden was, zoals hij aan haar; de andere vrouwen waren niet meer dan van alle rechten beroofde slavinnen. De hoofdvrouw veranderde niet van status door haar huwelijk; zij bleef meesteres over haar goederen en kon daar vrijelijk mee handelen. Toen

farao Bocchoris het privé-bezit instelde bezat de vrouw al een veel te sterke positie om haar daarvan buiten te sluiten; met Bocchoris begon het tijdperk der overeenkomsten en contracten, en het huwelijk zelf werd contractueel. Er waren drie soorten contracten; het eerste was het serviele huwelijk, de vrouw werd het eigendom van de man, maar soms werd daarbij dan nog de bepaling gesteld dat de man er geen andere concubine dan haar op na zou houden, tegelijkertijd werd dan de wettelijke ega van de man als zijn gelijke beschouwd en al hun bezit was gemeenschappelijk, vaak verplichtte de man zich een bepaald bedrag aan de vrouw te betalen in geval van scheiding. Deze gewoonte leidde er later toe voor de vrouwen een wel zeer gunstig contract op te stellen, waarbij haar door de man een vermeende schuldbrief werd verstrekt. Op overspel stonden strenge straffen, maar het was beide partijen praktisch vrij gelaten te scheiden. Dit instellen van huwelijkscontracten beperkte de polygamie zeer drastisch; de vrouwen hadden de fortuinen in handen, lieten die na aan hun kinderen en dat bracht dan weer de opkomst van een plutocratische klasse met zich mee. Ptolomaeus Philopator decreteerde dat de vrouwen, zonder de toestemming van hun echtgenoten, niet over hun bezittingen konden beschikken en door die bepaling werden zij blijvend de ondergeschikte van de man. Maar zelfs in de tijd waarin zij een bevoorrechte positie innamen, een positie die uniek is in de antieke wereld, waren zij maatschappelijk toch niet de gelijken van de man; deelgenote in de cultus en de regering, konden ze de rol van regentes spelen, maar de farao was een man. In het openbare leven speelden zij slechts een rol van het tweede plan en in hun privé leven werd er een

trouw van hen geëist, die wederkerig niet gegeven werd.

De zeden en gewoonten in Griekenland sluiten weer veel meer aan bij die van de oosterse volkeren, ook al werd er dan bij hen geen polygamie bedreven. Men weet niet precies waarom. Het is natuurlijk een feit, dat het instandhouden van een harem altijd een grote last heeft betekend; de praalzieke Salomo, de rijke sultans uit de *Duizend en één nacht*, de koningen, de opperhoofden en de rijke bezitters, zij alleen kunnen zich de luxe van een uitgebreide harem veroorloven, de doorsnee man moet zich met drie of vier vrouwen tevreden stellen en de boer bezat er zelden meer dan twee. Bovendien bracht - behalve in Egypte waar geen particulier grondbezit bestond - de zorg voor het instandhouden van het vaderlijk erfdeel met zich mee alleen de oudste zoon rechten op dat erfdeel toe te kennen. Daardoor ontstond er onder de vrouwen een soort hiërarchie; de moeder van de belangrijkste erfgenaam bekleedde, vergeleken met de andere vrouwen, een speciale positie. Wanneer de vrouw zelf bezittingen heeft, wanneer ze beschikt over een bruidsschat was zij voor haar man een persoon; hij is met een religieuze en exclusieve band aan haar gebonden. Op dat uitgangspunt is ongetwijfeld de gewoonte gebaseerd niet meer dan één echtgenote erop na te houden. Maar in werkelijkheid bleef de Griekse burger op een plezierige manier toch polygaam, omdat hij bij de prostituées in de stad en de dienaressen in het vrouwenvertrek zijn begeerten kon bevredigen. «We hebben», zei Demosthenes, «hetaeren voor ons geestelijk genot, *pallages* voor zingenot en vrouwen om ons zonen te schenken». De pallage verving de vrouw in

het bed van haar meester wanneer zijn vrouw ziek was,- ongesteld, zwanger of wanneer zij herstelde van de baring. Het verschil tussen de harem en het vrouwenvertrek was dus niet zo erg groot.

In Athene is de vrouw in haar vertrekken opgesloten, gedwongen door strenge wetten en gecontroleerd door speciale ambtenaren. Zij blijft haar hele leven lang voortdurend onmondig; zij wordt gecontroleerd door haar voogd, hetzij haar vader, hetzij haar man of diens erfgenaam of - wanneer vader of man ontbreken - door functionarissen die de Staat vertegenwoordigen. Dat waren haar meesters en zij beschikten over haar alsof ze koopwaar was. De macht van de voogd strekte zich zowel over haar persoon als haar bezittingen uit; de voogd kon zijn rechten naar eigen goeddunken overdragen; de vader huwelijkte zijn dochter uit of liet haar adopteren, de man kon zijn vrouw verstoten of aan een andere echtgenoot schenken. De Griekse wet verzekerde de vrouw echter van een bruidsschat, die tot haar levensonderhoud diende en die haar in zijn geheel diende te worden teruggegeven, wanneer het huwelijk werd ontbonden. In sommige, zeer schaarse, gevallen kon de vrouw om echtscheiding vragen, maar dat zijn dan ook de enige zekerheden, die de maatschappij haar toekende. De erfenis gaat vanzelfsprekend in zijn geheel naar de mannelijke kinderen; de bruidsschat vormde geen bezit dat door verwantschap was verkregen, maar was niet meer dan een soort bijdrage, die van de voogd werd geëist. Niettemin was, dank zij die bruidsschat, de weduwe geen bezit meer dat overging op de erfgenamen van haar man; zij kwam weer terug onder de voogdij van haar ouders.

Eén van de problemen, die zich in gemeenschappen die op het patrilineale erfrecht berusten voordoen, is, wat er met de erfenis moet gebeuren wanneer er geen mannelijke nakomelingen zijn. De Grieken hebben het epicleraat ingesteld; de erfgename diende haar oudste verwant in vaderlijke lijn te huwen. Op die manier zouden de bezittingen, die haar door haar vader waren nagelaten toch weer worden nagelaten aan kinderen, die tot hetzelfde geslacht (genos) behoorden, en ook de grond bleef eigendom van de genos. De epiclere was geen erfgename, maar alleen een middel om een mannelijke erfgenaam voort te brengen. Deze gewoonte leverde haar volkomen uit aan de willekeur van de man, omdat ze automatisch werd overgedragen aan de oudste van haar familieleden in de mannelijke lijn, en meestal was die een oud man.

Omdat de onderdrukking van de vrouw haar oorzaak vindt in de wil om de familie in stand te houden en het vaderlijk erfdeel ongeschonden te bewaren, weet de vrouw aan de absolute onafhankelijkheid te ontkomen in dezelfde mate waarin zij weet te ontkomen aan de greep van de familie. Als een maatschappij privé-bezit afwijst en daarmee tevens familiebanden terzijde schuift, dan is in een dergelijke maatschappij de positie van de vrouw ook aanzienlijk beter. In Sparta, waar een communistisch stelsel heerste, werd de vrouw dan ook bijna gelijkwaardig aan de man beschouwd en als zodanig behandeld; maar dat was dan ook de enige Griekse stad waar dat het geval was. De meisjes werden er net als de jongens opgevoed en de echtgenote werd niet in het huis van haar man opgesloten; hij mocht haar zelfs alleen ‘s avonds of ‘s nachts een vluchtig bezoek brengen en zijn vrouw was maar in zo’n geringe

mate zijn bezit dat een andere man, op eugenetische gronden, kon eisen zich met haar te verenigen. Zelfs het begrip overspel verdween toen het erfrecht opgeheven werd; alle kinderen behoorden toe aan de gemeenschap en de vrouwen waren niet langer door jaloezie slaafs aan één enkele meester gebonden. Omgekeerd zou men natuurlijk ook kunnen stellen dat de burger, omdat hij geen eigen bezit en geen nakomelingen kende, ook geen vrouw had. De vrouwen vervulden de dienstbaarheid aan het moederschap, zoals de mannen de krijgsdienst vervulden; maar afgezien van het vervullen van deze burgerplichten werd hun vrijheid niet beperkt.

Naast deze vrije vrouwen, waarover we het zo even hadden en de slavinnen die binnen de genos leefden - en waarover het gezinshoofd absolute zeggenschap had - kende men in Griekenland ook prostituees. Primitieve volkeren kennen de gast-prostitutie; het afstaan van de vrouw aan de doortrekkende gast had ongetwijfeld een mystieke reden. Verder kende men dan de heilige prostitutie die was bedoeld om de mysterieuze krachten van de vruchtbaarheid ten bate van de collectiviteit vrij te maken. In de klassieke oudheid bestond deze gewoonte eveneens. Herodotus bericht, dat in de vijfde eeuw voor Christus in Babyion iedere vrouw zich eenmaal in haar leven in de tempel van Mylitta, in ruil voor een geldstukje dat in de tempelkas werd gestort, moest geven aan een vreemde man; daarna ging zij dan weer naar huis en leidde verder een kuis leven. Religieuze prostitutie heeft zich tot in onze tijd toe gehandhaafd in de Egyptische danseressen en de bajadères uit India, een gerespecteerde kaste van zangeressen, danseressen en musiciennes. Maar

gewoonlijk gleed in Egypte, Azië en India de heilige prostitutie over in normale koop-prostitutie; de gewijde kaste ontdekte in de koop een middel om zich te verrijken. Zelfs bij de Hebreeën vindt men de koop-prostitutie. In Griekenland vindt men vooral aan de kust, op de eilanden en in de steden, die vaak door vreemdelingen werden bezocht, tempels waar men jonge meisjes aantreft die, zoals Pindarus dat noemde, «gastvrij zijn tegenover vreemdelingen». Het geld dat zij ontvingen voor hun diensten was bestemd voor de cultus, dat wil zeggen voor de priesters, en het diende dus indirect voor hun onderhoud. In werkelijkheid echter werd -onder andere in Korinthië - de seksuele nood van zeelieden en reizigers geëxploiteerd en dit is al koop-prostitutie te noemen. Solon heeft er een legale instelling van gemaakt. Hij kocht Aziatische slavinnen en sloot die in Athene op in «dicterions» niet ver van de tempel van Venus en de haven gelegen. De leiding hiervan was in handen van *«pornotropoi»*, die verantwoordelijk waren voor het financieel beheer van het etablissement. Ieder meisje ontving een bepaald loon en de winst van de inrichting kwam ten goede aan de staat. Vervolgens ontstonden de *«kapaleia»*; dit waren privé-instellingen, die herkenbaar waren aan een rode priapus. Naast slavinnen werden ook al heel gauw Griekse vrouwen uit de laagste maatschappelijke klassen opgenomen. Men beschouwde de dicterions als zó noodzakelijk, dat het onschendbare toevluchtsoorden waren. Prostituees daarentegen golden als laagstaande wezens; ze hadden geen enkel sociaal recht, hun kinderen hoefden hen niet te onderhouden, ze moesten een speciaal, veelkleurig gewaad, versierd met bloemen, dragen en ze dienden hun haar met saffraan te verven. Behalve de vrouwen die opgesloten

zaten in de dicterions bestonden er ook vrije prostituees, die men in drie groepen kan verdelen: de dicteriaden, die vergeleken kunnen worden met geregistreerde prostituées uit onze tijd, de auletriden, die danseressen en fluitspeelsters waren en de hetaeren, de demimondaines, die in de regel uit Korinthië kwamen en die officiële liaisons hadden met de meest notabele figuren uit Griekenland en die, maatschappelijk, de rol van de «vrouw van de wereld» uit onze tijd vervulden. De meisjes uit de eerste groep bestonden in hoofdzaak uit vrij geworden slavinnen of Griekse meisjes uit de laagste klassen; ze werden geëxploiteerd door koppelaars en leidden een ellendig leven. De leden van de tweede groep slaagden er vaak in, dank zij hun muzikale talenten, rijk te worden; de meest beroemde van hen is wel Lamia, de maitresse van Ptolemaeus van Egypte en later van diens veroveraar, de koning van Macedonië, Demetrius Poliorcretes. Van de laatste groep is het algemeen bekend dat verschillenden van hen worden geassocieerd met hun minnaars en dat zij in hun glorie deelden. Zij konden vrij over zichzelf en hun fortuin beschikken, ze waren intelligent, beschaafd en artistiek en werden behandeld als persoonlijkheden door de mannen, die genoten van hun gezelschap. Door het feit dat de hetaeren zich vrijhielden van een gezinsleven en dat ze zichzelf in de marge van de gemeenschap situeerden, bleven ze ook vrij van de man staan; dus konden ze in de ogen van de man als een gelijke, ja bijna als een gelijkwaardige optreden. In Aspasia, Phryne en Laïs werd de superioriteit van de vrije vrouw boven die van de brave en fatsoenlijke huismoeder wel zeer duidelijk aangetoond.

Maar afgezien van deze briljante uitzonderingen is de Griekse vrouw een soort halve slavin en ze heeft zelfs niet eens de vrijheid zich daarover verontwaardigd te tonen. Aspasia, en Sappho in iets sterkere mate, laat daar aarzelend iets van verontwaardiging over blijken. Bij Homerus treft men nog enige reminiscenties aan uit het tijdperk der helden, toen de vrouwen nog enige macht bezaten; maar ook toen verwezen de strijders de vrouwen toch krachtdadig naar het vrouwenvertrek. Bij Hesiodus vindt men diezelfde minachting: «Wie zichzelf toevertrouwt aan een vrouw, vertrouwt zich aan een dief toe». In de bloeitijd van het oude Griekenland wordt de vrouw resoluut opgesloten in het vrouwenvertrek. «De beste vrouw is zij over wie het minst door mannen gesproken wordt», zei Pericles. Plato, die voorstelde ook matrones toe te laten in de Raad van de Republiek en de meisjes een vrije opvoeding te geven, is een uitzondering. Hij haalde zich daarmee de spot van Aristophanes op de hals. In *Lysistrata* antwoordt een echtgenoot, die door zijn vrouw over staatszaken wordt ondervraagd: «Dat gaat je niets aan. Zwijg, of je krijgt een pak slaag... Weef je linnen». Aristoteles verkondigt de gangbare mening als hij verklaart dat de vrouw dank zij haar tekorten vrouw is, zij dient binnenshuis te leven en behoort onderworpen te zijn aan de man. «De slaaf bezit het vermogen om te overwegen en overdenken totaal niet, de vrouw wel, maar zwak en beslist ontoereikend», beweert hij. Volgens Xenophon zijn man en vrouw elkaar volkomen vreemd. «Zijn er mensen, met wie je nog minder bepraat dan met je echtgenoot? Als ze er zijn, zijn dat er toch maar heel weinig.» Alles wat op *economisch* gebied van de vrouw wordt gevraagd is, dat zij nauwlettend toeziet op het huishouden, dat ze

zuinig is, voorzichtig en nijver als de bij; een voortreffelijk huisbewaarster. Ondanks de bescheiden positie die de vrouwen in hun samenleving bekleedden, waren de Grieken hartstochtelijke vrouwenhaters. Archiloches schreef zijn venijnige epigrammen op de vrouw al in de zevende eeuw voor Christus. En bij Simonides van Ceos kan men lezen: «De vrouwen zijn het allergrootste kwaad dat God ooit geschapen heeft; vaak lijken zij bruikbaar, maar ze veranderen al heel gauw in een lastpak voor hun meester». En bij Hipponax van Ephesus: «In uw hele leven zijn er maar twee dagen waarop uw vrouw u onverdeeld genoegen bereidt: de dag van haar bruiloft en die van haar begrafenis». Het zijn de Ioniërs, die wel de ergste kribbebijters zijn; we kennen onder andere de geschiedenis van de matrone van Ephesus. Wat in die tijd de vrouwen voornamelijk verweten wordt is hun luiheid, hun snibbigheid en hun verkwistendheid; met andere woorden, het ontbreken van die eigenschappen, die men van hen eist. «Er zijn op aarde en in de zeeën monsters, maar het grootste monster van allen is toch altijd nog de vrouw», schreef Menander. «De vrouw is een pijnlijke kwaal die niet aflaat.» Wanneer, als gevolg van de instelling van de bruidsschat, de vrouw in bepaald opzicht van belang geworden is, beklaagt men zich over haar arrogantie; dat was een van de lievelingsthema’s van Aristophanes en vooral van Meander. «Ik heb een heks met een bruidsschat getrouwd. Ik heb haar genomen om haar landerijen en haar huis en dat, o, Apollo, is het ergste van alle kwaden.» «Vervloekt zij hij, die het huwelijk uitvond en de eerste, de tweede, de derde, de vierde en iedereen die hem heeft nagevolgd.» «Wie arm is en een rijke vrouw trouwt, maakt zichzelf daarmee tot een wezen dat tegelijk slaaf en arm is». Maar de

Griekse vrouw werd té kort gehouden om haar een verwijt te kunnen maken van haar zeden; haar lichaam, haar vlees, wordt dan ook niet beschimpt. Het zijn vooral de lasten en de verantwoordelijkheden van het huwelijk, die zwaar wegen voor de mannen. Dat wettigt dan de veronderstelling dat de Griekse vrouw, ondanks haar ondergeschikte positie en het feit dat ze vrijwel geen rechten bezat, in haar huis toch een belangrijke rol speelde en daar een zekere autonomie genoot: Voorbestemd tot gehoorzaamheid kon ze ongehoorzaam zijn; zij kon door scènes, tranen, geklets en gescheld haar man het leven zuur maken. Het huwelijk, dat was ingesteld om de vrouw te onderwerpen, betekende ook voor de man een ketting die hem vasthield. In de persoon van Xantippe zijn alle grieven van de Griekse burger tegen de helleveeg-echtgenote en het echtelijke leven in tastbare vorm opgehoopt.

* * *

De geschiedenis van de Romeinse vrouw wordt bepaald door het conflict tussen familie en Staat. De Etrusken hadden een matrilineale gemeenschap gesticht en het is waarschijnlijk dat Rome, in de tijd van het koningschap, nog de exogamie kende, die nu eenmaal met dat matriarchaat verbonden is: de Romeinse koningen erfden de macht niet van elkaar. Wel is het zeker dat na de dood van Tarquinius het patriarchale stelsel zijn intrede deed; grond- en privé-bezit, dus de familie, vormde de kern van de gemeenschap. De vrouw was heel nauw gebonden aan het vaderlijk erfdeel en dus aan de familiegroep; de wetten onthielden haar zelfs de garanties, die de Griekse vrouwen werden toegekend; zij sleet haar leven in rechteloosheid en onderworpenheid. Het openbare leven is vanzelfsprekend

ontoegankelijk voor haar, alle «mannelijke beroepen» zijn haar ten strengste verboden en in haar burgerlijke leven blijft zij eeuwig onmondig. Haar deel van de vaderlijke erfenis wordt haar dan weliswaar niet rechtstreeks onthouden, maar, via een omweg, verhindert men haar daarover te beschikken: zij is onderworpen aan het gezag van een voogd. «Dat voogdijschap is», zegt Gaius, «ingesteld in het belang van de voogden zelf, opdat de vrouw van wie zij de vermoedelijke erfgenamen zijn, hen niet kan beroven van dat erfdeel door dat te vermaken aan anderen of dat kunnen verminderen door schenkingen en schulden». De eerste voogd van de vrouw is haar vader; wanneer die er niet is nemen zijn mannelijke bloedverwanten die taak over. Wanneer de vrouw trouwt gaat zij over «in de hand» van haar echtgenoot. Er zijn drie soorten huwelijk: de *confarreatio* waarbij het paar een koek van tarwemeel offerde aan de Jupiter van het kapitool, in het bijzijn van de flamen dialis; de *coëmtio*, een fictieve verkoop waarbij de plebeïsche vader zijn dochter «overdroeg» aan de echtgenoot; en de *usus*, die volgde na een jaar van samenleven. Alle drie deze vormen vinden plaats met *«manu»*, dat wil zeggen dat de echtgenoot de vader of de bloedverwanten, die als voogd optreden, vervangt; zijn vrouw neemt dezelfde plaats in als zijn dochters en voortaan heeft hij alle macht over haar persoon en over haar bezit. Maar sinds de wet van de Twaalf Tafelen brengt het feit dat de Romeinse vrouw én tot de patriarchale én tot de echtelijke groep behoort, conflicten mee, die dan weer de bron vormen van haar wettelijke emancipatie. Het huwelijk met *«manu»* betekent voor de vaderlijke bloedverwanten inderdaad een beknotting van hun rechten. Om de belangen van deze verwanten te

beschermen verschijnt er dan een huwelijksvorm *«sine manu»*; in dat geval blijven de bezittingen van de vrouw onder beheer van haar voogden en heeft de echtgenoot alleen recht op haar persoon; en zelfs dat recht moet hij dan nog delen met de *pater familias*, die absolute zeggenschap over zijn dochter behoudt. Het huisgerecht was belast met de regeling van de geschillen, die er tussen vader en echtgenoot kunnen ontstaan. Voor de vrouw betekent een dergelijke instelling, dat zij haar man en haar vader tegen elkaar kan uitspelen; zij is niet langer een ding, dat aan iemand toebehoort. Maar ook al is de familie dan erg machtig - het huisgerecht, dat onafhankelijk van alle openbare tribunalen werkt, bewijst het - het gezinshoofd dat als leider daarvan optreedt is toch in de allereerste plaats burger; zijn gezag is onbegrensd, hij is de absolute heerser over vrouw en kinderen, maar die zijn niet zijn eigendom, hij regelt hun bestaan veeleer met het oog op het algemeen belang. De vrouw, die kinderen ter wereld brengt en wier huishoudelijke taak vaak ook landarbeid insluit, is zeer nuttig voor de natie en wordt dan ook hogelijk gewaardeerd.

We worden hier geconfronteerd met een verschijnsel dat we in de loop der geschiedenis steeds weer tegen zullen komen: het abstracte recht alleen is niet voldoende om de positie van de vrouw te bepalen; die positie hangt voor een belangrijk deel mede af van de rol, die zij in economisch opzicht speelt. Theoretische vrijheid en praktische mogelijkheden zijn vaak omgekeerd evenredig. Naar de letter der wet veel meer nog een slavin dan de Griekse is de Romeinse vrouw veel nadrukkelijker in het maatschappelijk leven

geïntegreerd. Thuis resideert zij in het *atrium*, het centrum van de woning en is niet verbannen naar het verborgene van de vrouwenvertrekken; zij ziet toe op de arbeid van de slaven; zij bepaalt de opvoeding van de kinderen en haar invloed strekt zich vaak tot op gevorderde leeftijd uit; zij deelt in het werk en de zorgen van haar echtgenoot en zij wordt dan ook beschouwd als de mede-eigenaresse van zijn bezittingen. De huwelijksformule «Ubi tu Gaïus, ego Gaïa», is geen holle frase. De vrije Romeinse vrouw die getrouwd is wordt «domina» genoemd, zij is de vrouw des huizes, ze neemt deel aan de eredienst en is niet de slavin maar de kameraad van de man; de band die haar met hem verenigt is zo heilig, dat zich vijf eeuwen lang geen enkele scheiding voordoet. De vrouw is niet opgesloten in haar eigen vertrekken, ze zit bij maaltijden aan, bezoekt feesten en theaters; op straat laten mannen haar voorgaan en consuls en lictoren maken ruim baan voor haar. In de legenden speelt zij in de geschiedenis een belangrijke rol; de verhalen over de Sabijnse maagden, Lucretia en Virginia zijn heel bekend; Coriolanus gaf gehoor aan de smeekbeden van zijn moeder en vrouw; de wet van Lucinius, die de triomf van de Romeinse democratie bezegelde, was geïnspireerd door zijn vrouw en Cornelia vormde de Cracchen tot wat zij waren. «Overal regeren mannen over vrouwen», zegt Cato, «en wij, die alle mannen regeren worden geregeerd door onze vrouwen».

Stapje voor stapje wordt de wettelijke status van de Romeinse vrouw in overeenstemming gebracht met de toestand in de praktijk. In de tijd van de patriarchale oligarchie is iedere pater familias een

onafhankelijk soeverein, maar naarmate de macht van de staat toeneemt, bindt die de strijd aan tegen de opeenhoping van vermogens, tegen de aanmatiging van de machtige, invloedrijke families. Het huisgerecht verdwijnt achter de openbare rechtspraak. De vrouw krijgt steeds belangrijker rechten. Aanvankelijk werd haar vrijheid beperkt door vier machten: de vader en de echtgenoot beschikten over haar persoon, de voogd en manus over haar goederen. De staat maakt gebruik van de mogelijke tegenstellingen tussen de vader en de echtgenoot om hun rechten te beperken; voortaan worden gevallen van overspel, scheiding en dergelijke behandeld door openbare rechtbanken. Zo speelt men ook de voogd en manus tegen elkaar uit zodat beiden worden opgeheven. In het belang van de voogd had men manus al van huwelijk gescheiden; daarna wordt manus een middel dat vrouwen gebruiken om zich vrij te maken van hun voogden, hetzij door het sluiten van fictieve huwelijken, hetzij door zich, via hun vader of de staat, te verzekeren van inschikkelijke voogden. Bij de wetgeving in de tijd der keizers wordt het voogdijschap helemaal afgeschaft. In diezelfde tijd krijgt de vrouw ook een positieve garantie voor haar onafhankelijkheid: haar vader wordt verplicht haar een bruidsschat te geven; die bruidsschat keert na de ontbinding niet terug naar de mannelijke bloedverwanten van de vrouw en hoort evenmin ooit toe aan de echtgenoot, de vrouw kan haar man ieder ogenblik tot teruggave daarvan dwingen door plotseling een scheiding te eisen, daardoor zijn de mannen aan haar genade overgeleverd. «Door het aanvaarden van de bruidsschat verkocht hij zijn macht», zegt Plautus. Vanaf het einde der republiek heeft de moeder hetzelfde recht op het respect van haar kinderen als

de vader; in gevallen van voogdij of wanneer haar man zich misdraagt wordt de zorg voor de nakomelingen aan haar toevertrouwd. Onder Hadrianus verleent een senaatsbesluit haar het recht om, wanneer zij drie kinderen heeft, van ieder van hen die zonder nakomelingen sterft *ab intestat* te erven. De evolutie van de vrouw wordt voltooid onder Marcus Aurelius; van het jaar 178 n. Chr. af zijn de kinderen de erfgenaam van de moeder en hebben zij voorrecht boven de verwanten van de man; het gezin is gebaseerd op het conjunctie) sanguinis, de moeder is de gelijke van de vader en de dochter erft, net als haar broers.

Toch merken we in het Romeinse recht een stroming op, die indruist tegen de neiging die hier beschreven is; de macht van de staat, die de vrouw onafhankelijk maakte van haar familie, plaatst haar onder zijn voogdij; de staat maakt haar wettelijk in verschillende opzichten onbevoegd.

Inderdaad zou de vrouw een wat verontrustende positie gaan innemen als zij tegelijk én rijk én onafhankelijk kon zijn; dus geeft men zich moeite met de ene hand terug te nemen wat men met de andere geeft. De wet van Oppianus, gericht tegen de weelde van de Romeinse vrouwen, wordt bekrachtigd op het ogenblik dat Hannibal Rome bedreigt; als het gevaar eenmaal voorbij is eisen de vrouwen afschaffing van die wet. In een beroemde rede pleit Cato voor handhaving van de wet, maar de manifestatie van de vrije Romeinse vrouwen op het forum blijkt sterker te zijn dan hij. Daarna werden er nog verschillende wetten, strenger naarmate de zeden losser werden, ingediend, maar dat werd geen groot succes; ze gaven alleen maar aanleiding tot wetsontduiking. Alleen het Senatus Consultem

Velleanum, waarbij het de vrouwen verboden werd voor anderen te «intercederen»[44] betekende een triomf, en beroofde haar van vrijwel iedere wettelijke handelingsbevoegdheid. Op het ogenblik, dat de vrouw praktisch het meest geëmancipeerd is, verklaart men haar geslacht tot inferieur en dat is dan een van die opmerkelijke voorbeelden van die mannelijke rechtvaardiging waarover ik al sprak; wanneer men haar rechten als dochter, vrouw en zuster niet langer beperkt wordt haar, als geslacht, de volkomen gelijkstelling met de man onthouden; om haar onder de duim te houden gebruikt men de «geestelijke minderwaardigheid en de zwakheid van het geslacht» als voorwendsel.

Het is overigens een feit dat de Romeinse «matrona» van haar nieuwe vrijheid nu niet bepaald een goed gebruik heeft gemaakt, maar het is eveneens waar, dat het haar onmogelijk was daar positief voordeel uit te trekken. De beide bestaande, tegengestelde stromingen - de individualistische, die de vrouw losmaakt van haar familie, en de etatistische, die haar in die individualiteit belemmert - hebben tot gevolg dat haar situatie wankel is. Zij is erfgename, ze heeft hetzelfde recht als de vader op de eerbied van haar kinderen, zij mag getuigen, zij is, dank zij de instelling van de bruidsschat, gevrijwaard van echtelijke onderdrukking, zij kan scheiden en hertrouwen naar eigen believen, maar haar emancipatie als geheel heeft toch een negatief karakter, omdat men haar niet in de gelegenheid stelt haar vermogens te benutten. Haar economische onafhankelijkheid blijft abstract omdat die geen enkele politieke macht met zich meebrengt. Omdat de Romeinse vrouwen geen recht

tot *handelen* bezitten *betogen* zij; met veel lawaai trekken ze door de stad, ze belegeren gerechtshoven, wekken op tot samenzweringen, ze dienen bezwaarschriften in, lokken burgeroorlogen uit; in optocht halen ze het beeld van de Moeder der Goden en dragen het, langs de Tiber, Rome binnen, waarmee ze dan oosterse godsdiensten introduceren; in het jaar 114 n. Chr. breekt dan het schandaal der Vestaalse maagden uit en hun gemeenschap wordt onderdrukt.

Toen de ineenstorting van de familie de vroegere deugden uit het huiselijke leven zinloos en ouderwets maakte was er, omdat de vrouwen geen toegang hadden tot het openbare leven en de deugden die daarin verankerd waren, voor de vrouwen geen moraal meer. Ze hebben dan de keuze uit twee mogelijkheden: koppig vasthouden aan die waarden, die door hun grootmoeders werden gerespecteerd of helemaal geen enkele norm erkennen. Op het eind van de eerste en aan het begin van de tweede eeuw blijven veel vrouwen, net als tijdens de republiek, kameraad en bondgenoot van hun man: Plotina deelt de roem en zorgen van Trajanus; Sabina is zo beroemd om haar weldaden, dat al tijdens haar leven standbeelden haar goddelijkheid verkondigen; onder de regering van Tiberius wil Sextia niet langer leven dan Aemilius Scaurrus en Pascea wil Pomponius Labeus niet overleven; tegelijk met Seneca snijdt ook Pau-line haar slagader door; Plinius de Jongere heeft de woorden van Arria, «Poete, non dolet», beroemd gemaakt; Martialis roemt Claudia Rufina, Virginia en Sulpicia als onberispelijke echtgenoten en toegewijde moeders. Maar er zijn ook veel vrouwen, die het moederschap van de hand wijzen en die bijdragen aan de verhoging van het aantal

gevallen van echtscheiding. Overspel blijft bij de wet verboden en sommige vrouwen gaan zelfs zo ver, dat zij zich laten inschrijven als prostituée om zich niet te hoeven schamen voor hun uitspattingen.[45]

Tot aan die tijd had de Latijnse literatuur de vrouwen altijd met zeer veel respect bejegend, maar nu trekken de satirici tegen hen van leer. Overigens vallen zij niet de vrouw in het algemeen aan, maar alleen hun tijdgenoten. Juvenalis verwijt hen hun wellust en bandeloosheid, hij laakt hun streven naar mannelijke bezigheden; de vrouwen interesseren zich voor politiek, ze duiken in processtukken, debatteren met taalkundigen en redenaars, zij winden zich op over jagen, wagenrennen, schermen en worstelen. Ze wedijveren met de man, maar alleen in hun hang naar vermaak en hun ondeugden; om hoger te mikken is hun opvoeding niet toereikend; en overigens is er geen enkel doel dat hen voor ogen staat; het blijft hun verboden te handelen. In de oude republiek was er voor de Romeinse vrouw wel een plaats hier op aarde, maar ze was aan die plaats geketend, omdat ze theoretisch geen rechten bezat en economisch niet onafhankelijk was; de vrouw tijdens de ondergang van het Romeinse rijk is een typisch produkt van de valse emancipatie die, in een wereld waarin de mannen alleenheersers blijven, alleen maar een lege vrijheid bezit; zij is vrij «voor niets».

Tweede deel - Geschiedenis

VII Van middeleeuwen tot achttiende eeuw

De situatie van de vrouw heeft zich niet ontwikkeld in een ononderbroken proces. Bij de grote volksverhuizing komt de hele beschaving weer op losse schroeven te staan. Ook het Romeinse recht zelf ondergaat de invloed van een nieuwe ideologie, het christendom; in de eeuwen die volgen slagen de barbaren erin hun wetten op te leggen. De economische, sociale en politieke situatie ondergaat een volledige ommekeer waarvan de vrouw de terugslag ondervindt.

De christelijke ideologie heeft niet weinig bijgedragen tot de onderdrukking van de vrouw. Het evangelie ademt ongetwijfeld een vleugje naastenliefde dat zich ook uitstrekt over vrouwen en melaatsen; het zijn de kleine luiden, de slaven en de vrouwen, die zich het hartstochtelijkst vastklampen aan de nieuwe wet. In de allereerste tijd van het christendom werden de vrouwen, als zij zich aan het juk van de kerk onderwierpen, dienovereenkomstig geëerd; aan de zijde van de man stierven ook zij de marteldood; maar aan de eredienst hadden ze slechts deel op een ondergeschikte plaats; de «diaconessen» waren alleen gerechtigd tot het vervullen van wereldlijke taken als het verzorgen der zieken en het bijstaan der armen. En al werd het huwelijk dan beschouwd als een instelling, waarbij wederzijdse trouw was vereist, het schijnt niettemin ook vanzelfsprekend dat de vrouw volkomen ondergeschikt is aan de man; de vurig

antifeministische joodse traditie leeft in Paulus voort.

Paulus schrijft de vrouwen nederigheid en terughoudendheid voor; hij baseert de onderworpenheid van de vrouw aan de man op het oude en het nieuwe testament. «De man is niet ontstaan uit de vrouw, maar de vrouw uit de man; de man is niet geschapen voor de vrouw, maar de vrouw voor de man.» En verder: «Zoals de kerk onderworpen is aan Christus, zo is ook de vrouw in alle dingen onderworpen aan de man». In een religie waarin er een vloek rust op het vlees, wordt de vrouw beschouwd als de meest gevreesde verleiding van de boze. Tertullianus schrijft: «Vrouw, gij zijt de poort naar de hel. Gij hebt hem verleid, die de duivel niet rechtstreeks durfde benaderen. Uw schuld is het, dat Gods Zoon sterven moest; ge zoudt immer in rouw en lompen gehuld dienen te gaan». En Ambrosius: «Adam is tot zonde verleid door Eva en niet Eva door Adam; het is goed en rechtvaardig dat de vrouw hem als haar heer en meester aanvaardt, die zij tot zonde heeft gebracht». En Joannes, Guldenmond, Chrysostomus: «Onder de wilde dieren is er niet één te vinden dat schadelijker is dan de vrouw». Als in de vierde eeuw het canonieke recht vorm begint te krijgen, wordt het huwelijk beschouwd als een concessie aan de menselijke zwakheid, het is niet te vergelijken met de christelijke volmaaktheid. «Laat ons de hand aan de bijl slaan en de onvruchtbare boom van het huwelijk met wortel en al uitroeien», schrijft Hiëronymus.

Als sinds de tijd van Gregorius VI het celibaat voor priesters verplicht is gesteld, wordt het gevaarlijke karakter van de vrouw nog meer benadrukt. Alle kerkvaders prediken de verworpenheid van de vrouw.

Thomas van Aquino blijft trouw aan die traditie wanneer hij de vrouw een «toevallig» en onaf wezen noemt, een soort incomplete man. «De man is het hoofd van de vrouw, zoals Christus het hoofd van de man is», schrijft hij. «Onveranderlijk staat vast, dat de vrouw bestemd is om onder de heerschappij van de man te leven en dat zij zelf geen enkele macht bezit.» Het canonieke recht laat dan ook geen ander huwelijksrecht toe dan het huwelijk in gemeenschap van goederen, waardoor de vrouw onmondig en machteloos wordt. Mannelijke beroepen bleven haar niet alleen ontzegd, het is haar ook verboden verklaringen voor het gerecht af te leggen; aan haar getuigenis wordt geen enkele waarde toegekend. We vinden, in gematigde vorm, de invloed van de kerkvaders terug bij de keizers. De wetgeving van Justinianus bewijst de vrouw als echtgenote en moeder een zekere eer, maar maakt de vrouw dan tevens dienstbaar aan die functies; haar onmondigheid vloeit hier niet voort uit haar geslacht, maar uit haar situatie in de schoot van het gezin. Scheiding is verboden en het is vereist, dat het huwelijk in het openbaar voltrokken wordt; het gezag, dat de moeder over de kinderen heeft is gelijk aan dat van de vader, en ze heeft op hen hetzelfde erfrecht als hij; als haar man sterft wordt zij de wettelijke voogdes over haar kinderen. Het Senatus Consultem Velleanum wordt verzacht; voortaan kan de vrouw borg staan ten behoeve van derden, maar zij kan geen verbintenissen aangaan voor haar man; haar bruidsschat wordt onvervreemdbaar, die hoort bij het erfdeel van de kinderen en het is haar verboden erover te beschikken.

Deze wetten komen, in de door de barbaren bezette

gebieden, in aanraking met de Germaanse traditie. De zeden en gewoonten van de Germanen waren zeer bijzonder. Alleen in oorlogstijd kenden ze een opperhoofd, in vredestijd vormde de familie een autonome gemeenschap die, naar het schijnt, bestond uit een tussenvorm van de clan met matrilineale afstamming en de patriarchale familie: de broer van de moeder bezat dezelfde macht als de vader en allebei bezaten zij ten aanzien van hun nicht of dochter hetzelfde gezag als diens man. In een gemeenschap, waarin elk recht berustte op bruut geweld, was de vrouw volslagen machteloos, maar de rechten, die het dualistisch huiselijk gezag waarvan zij afhankelijk was haar verzekerde, werden erkend. Hoewel onderworpen werd ze toch geëerd; haar man kocht haar, maar de koopprijs vormde een soort huwelijksgift, die haar eigendom bleef; bovendien kreeg zij van haar vader dan nog een bruidsschat mee, ze ontving haar deel van het vaderlijk erfgoed en, wanneer haar ouders werden vermoord, een deel van het zoengeld, dat door de moordenaar moest worden betaald. Het gezin was monogaam, overspel werd zwaar gestraft en het huwelijk werd in ere gehouden. De vrouw bleef dan wel voortdurend onmondig, maar zij is heel sterk gebonden aan haar man. «In oorlog en in vrede deelt zij zijn lot; met hem leeft zij en met hem sterft zij», schrijft Tacitus. Zij nam deel aan de strijd, bracht voedsel aan de krijgers en haar aanwezigheid verhoogde hun moed. Als zij weduwe werd ging een deel van de macht van haar overleden man over op haar. Omdat haar onmondigheid wortelde in haar fysieke zwakheid werd die niet aangemerkt als een morele inferioriteit. Vrouwen waren priesteressen en profetessen en dat leidt ertoe te veronderstellen, dat zij beter

ontwikkeld waren dan de mannen. Onder de voorwerpen, die bij erfenissen rechtens aan de vrouw toekwamen werden later ook sieraden en boeken gerekend.

Deze traditie zet zich ook in de middeleeuwen voort. De vrouw is volkomen afhankelijk van haar vader en man; in de tijd van koning Clovis drukt het *mundium* haar hele leven lang op haar. Maar de Franken hebben de Germaanse kuisheid verworpen; onder de Merowingen en Karolingen heerst er polygamie; men trouwt een vrouw zonder haar toestemming en de man, die over leven en dood van haar beschikt, verstoot haar al naar het hem invalt; ze wordt behandeld als een dienstbode. Ze wordt door de wet beschermd, maar alleen in haar hoedanigheid als het eigendom van de man en de moeder van zijn kinderen. Haar «hoer» noemen zonder dat men voor die bewering bewijzen heeft komt vijftienmaal zo duur te staan als iedere belediging die men een man toevoegt; het schaken van een getrouwde vrouw staat gelijk met de moord op een vrij man; een getrouwde vrouw bij de hand of arm grijpen levert een boete van vijftien tot vijfendertig solidus op; abortus wordt met een boete van honderd solidus bestraft; moord op een zwangere vrouw wordt viermaal zo zwaar gestraft als het doden van een vrij man; een vrouw, die het bewijs van haar vruchtbaarheid geleverd heeft is driemaal zoveel waard als een vrij man, maar als ze geen moeder meer kan zijn verliest ze alle waarde; als zij met een slaaf trouwt stelt zij zichzelf buiten de wet en haar ouders zijn gerechtigd haar te doden. Als individu bezit ze geen enkel recht. Maar als de staat machtig begint te worden begint ook hier de ontwikkeling, die we in Rome hebben zien voltrekken; de voogdij over de onmondigen, de vrouwen en kinderen,

is niet langer meer het recht van de familie maar wordt een openbare aangelegenheid; sinds Karei de Grote is het *mundium*, dat zo zwaar op de vrouw drukt, het bezit van de koning; aanvankelijk maakt hij daarvan slechts gebruik wanneer de vrouw niet meer beschikt over haar natuurlijke voogden, maar stap voor stap maakt hij zich meester van de familiemacht; deze verandering brengt voor de Frankische vrouw echter geen grotere vrijheid mee. Het mundium betekent een last voor de voogd, omdat hij de plicht heeft zijn pupil te beschermen; en die bescherming betekent voor haar dezelfde onderworpenheid als vroeger.

Wanneer uit de stuiptrekkingen van de vroege middeleeuwen het leenstelsel ontstaat, wordt de positie van de vrouw hoogst onzeker. Karakteristiek voor het feodale stelsel is namelijk het door elkaar lopen van de rechten van de soeverein en de bezitter, de vermenging van openbaar en privé recht. Vandaar dat de vrouw door dit stelsel nu eens vernederd, dan weer verhoogd wordt. Aanvankelijk ontneemt men haar alle individuele rechten, omdat zij geen politieke macht bezit. Tot aan de elfde eeuw is inderdaad de maatschappelijke orde gebaseerd op macht en bezit op wapengeweld. Een leen, zeiden de rechtsgeleerden, «zijn landerijen die men, op voorwaarde van gewapende dienstverlening, krijgt». De vrouw kon dus vanzelfsprekend geen lenen bezitten, omdat zij die niet verdedigen kon. Haar positie verandert als de lenen erfelijk worden en bij het vaderlijk erfdeel horen. We hebben al gezien, dat er in het Germaanse recht nog matriarchale overblijfselen te vinden waren en, wanneer er geen mannelijke erfgenamen waren, kon dan ook de dochter erven. Zo komt het dat rond de

elfde eeuw ook in het feodale stelsel opvolging langs de vrouwelijke lijn toegestaan is. Maar nog steeds worden er van de vazallen gewapende diensten geëist en het lot van de vrouw verbetert dan ook niet door het feit, dat zij erfgename is; zij heeft een voogd nodig en die rol wordt vervuld door haar echtgenoot; hij bestuurt het leen, ontvangst de inkomsten ervan en heeft het vruchtgebruik van de goederen. De vrouw is, net als de Griekse epikleros, alleen maar het middel voor het doorgeven van het domein, niet de bezitster daarvan; zij wordt er niet vrijer door, zij wordt in zekere zin opgeslokt door dat leen, ze maakt deel uit van de onroerende goederen ervan.

Het domein was niet meer, zoals in de tijd van de invloedrijke Romeinse geslachten, een familie aangelegenheid: het is het eigendom van de suzerein en ook de vrouw behoort de suzerein toe. Hij koos haar gemaal en haar kinderen behoorden meer aan hem, dan aan haar man toe; het zijn vazallen van hem, die zijn gebied zullen verdedigen. Zij is de slavin van het leengoed en van de heer daarvan, door de «bescherming» van een man, die men haar heeft opgedrongen; er zijn maar weinig tijdperken geweest, waarin haar lot nog harder was. Een erfgename betekent land en een kasteel, huwelijkscandidaten betwisten elkaar hun prooi en vaak is het jonge meisje nog geen twaalf jaar, als haar vader of haar leenheer haar aan een of ander adellijk heer ten geschenke geeft. Meer huwelijken sluiten betekent voor de man dan ook, dat hij zijn grondbezit uitbreidt; het aantal gevallen waarin de echtgenote werd verstoten neemt dan ook toe. Op een hypocriete manier erkent de kerk die, omdat huwelijken van verwanten tot in de zevende graad

verboden zijn, en omdat die verwantschap ook wordt bepaald door geestelijke relaties als het peter- en meterschap en niet alleen door de banden des bloeds, is er altijd wel een reden tot ontbinding van het huwelijk te vinden. In de elfde eeuw zijn er dan ook veel vrouwen, die al vier of vijfmaal verstoten zijn. Wanneer de vrouw weduwe geworden is moet zij meteen een nieuwe heer en meester nemen. In de cyclus oud-Franse heldendichten, Chansons de Geste, kan men lezen hoe Karel de Grote en bloc huwt met alle weduwen van zijn paladijnen, die in Spanje waren gesneuveld; in Girard de Vienne smeekt de hertogin van Bourgondië de koning zelf om een nieuwe gade: «Mijn man is dood, maar wat voor nut heeft rouw?... Zoek een man voor mij, die machtig is, want die heb ik hard nodig om mijn land te verdedigen». In vele heldendichten wordt bezongen dat de koning of suzerein als een despoot beschikte over de jonge vrouwen en weduwen. Men leest daarin ook dat de echtgenoot de vrouw, die hij ten geschenke heeft gekregen, zonder enige achting behandelt; hij mishandelt haar, hij slaat haar, hij trekt haar aan de haren en ranselt haar af. Alles wat Beaumanoir in Coutumes de Beauvasis van de echtgenoot verlangt is, dat deze zijn eega «redelijk tuchtigt». Deze op strijd en oorlog berustende beschaving heeft voor de vrouw alleen maar minachting. De ridder interesseert zich niet voor haar; voor hem betekent zijn paard een veel kostbaarder schat; in de Chansons de Geste zijn het steeds weer de jonge maagden, die toenadering zoeken tegenover de jonge mannen; men eist trouw van de vrouwen zonder die wederkerig te geven; de man laat haar geen deel hebben aan zijn leven. «Vervloekt zij de ridder, die een dame om raad vraagt wanneer hij naar het tournooiveld trekt». En in Renaud

de Montauban komt de volgende vermaning voor: «Keer tot uwe geschilderde en vergulde vertrekken in, zet u neder in de koelte, eet, drink, borduur en verf uwe zijde, maar meng u in onze zaken niet. Aan ons is de taak met zwaard en staal te strijden. Zwijg stille!».

Soms ook deelt de vrouw het ruwe leven van de man. Zij is in alle lichaamsoefeningen bedreven; zij rijdt paard, jaagt met de valk; zij krijgt vrijwel geen onderwijs en groeit zonder schaamtegevoel op; zij verwelkomt de gasten op het kasteel, zij zorgt voor hun maaltijden en bad en «stopt hen toe» om hen het inslapen te vergemakkelijken. Als vrouw doet ze soms mee aan de jacht op wilde dieren, of volbrengt lange en moeilijke pelgrimstochten, en wanneer haar man op reis is verdedigt zij het leengoed. Men bewondert deze slotvrouwen, die «virago» werden genoemd, omdat zij zich als mannen gedroegen; zij zijn belust op winst, gemeen en wreed en onderdrukken hun vazallen. De geschiedenis en de legende hebben de herinnering aan veel van zulke vrouwen levend gehouden: de slotvrouwe van Aubie liet een toren bouwen, die hoger was dan welke andere burchttoren ook, ze liet ogenblikkelijk de architect onthoofden, opdat zijn geheim veilig bewaard zou blijven; ze verjoeg haar echtgenoot, maar hij keerde heimelijk terug en doodde haar. Mabil-le, de vrouw van Roger de Montgommeri, schepte er behagen in de edellieden in haar Heerlijkheid tot de bedelstaf te brengen; zij wreekten zich en onthoofden haar. Julienne, een bastaard-dochter van Hendrik I van Engeland verdedigde het slot Breteuil tegen hem en lokte hem in een hinderlaag, waarvoor hij haar op een vreselijke manier strafte. Toch blijven dit uitzonderingen. De slotvrouwe brengt haar dagen

gewoonlijk door met borduren, bidden, wachten op haar man en zich vervelen.

Er is vaak beweerd dat de hoofse liefde die in de twaalfde eeuw in het gebied rond de Middellandse Zee ontstaat, verbetering heeft gebracht in het lot van de vrouw. Over de oorsprong ervan staan verschillende theorieën tegenover elkaar; volgens sommige ontstond die «hoofse minne» uit de relatie tussen de leenvrouwe en haar jeugdige vazallen, andere koppelen het ontstaan aan de Kathaarse ketterijen en Mariaverering samen, weer andere willen uit de liefde tot God in het algemeen de wereldlijke liefde afleiden. Het is niet zeker of die liefdes-hoven wel ooit hebben bestaan. Wel is het zeker dat de kerk zich gedwongen voelde tegenover de zondeval van Eva de verering van de Moeder van de Verlosser te stellen; die Maria-cultus werd zo belangrijk dat men gevoeglijk zeggen kan dat in de dertiende eeuw God een vrouw was geworden; de mystiek van de vrouw ontwikkelt zich dan ook op religieuze basis. De ledigheid van het kasteelleven stelt aan de andere kant de adellijke dames in staat in hun omgeving beschaafde gesprekken, verfijnde manieren en de dichtkunst tot bloei te brengen. Geletterde vrouwen als Béatrice de Valentinois, Aliénor d’Aquitaine, haar dochter Marie de France, Blanche de Navarre en vele anderen omringen zich met dichters, die ze onderdak verschaffen. Zo ontstaat er, eerst in het Middellandse Zeegebied, later ook in het noorden, een bloeiende cultuur, die de vrouwen een nieuw prestige verschaft. De hoofse minne is vaak als platonisch betiteld; Chre-stien de Troyes heeft, ongetwijfeld om zijn beschermvrouwe te behagen, alle echtbreuken uit zijn werken verbannen; de enige

schuldige liefde die hij beschrijft is die van Lancelot en Geneviève. In werkelijkheid echter was de feodale echtgenoot een tiran en voogd, en de vrouw zocht buiten haar huwelijk een minnaar; de hoofse liefde was een compensatie voor de barbaarsheid van de gangbare zeden. «Liefde, in de moderne betekenis van het woord, komt in de oudheid alleen maar voor buiten de officiële gemeenschap», merkt Engels op. «Het punt, waar de oudheid in haar zoeken naar seksuele liefde afbrak is precies het punt, waar de middeleeuwen beginnen: overspel.» En dat is inderdaad de vorm waarin de liefde zich steeds zal voordoen, zolang de instelling van het huwelijk zal blijven bestaan.

Als de hoofse minne het lot van de vrouw al verzacht heeft, dan werd dat er toch niet diepgaand door veranderd. Het zijn geen ideologieën als religie en poezië, die tot de vrijmaking van de vrouw leiden; de terreinwinst, die zij op het eind van het feodale tijdperk heeft geboekt, heeft een heel andere oorzaak. Met het toenemen van de macht van de koning over de leenmannen verliest de suzerein een groot deel van zijn rechten; stap voor stap wordt hem het recht ontnomen te beslissen over het huwelijk van zijn vazallen, tegelijkertijd verliest de feodale voogd ook het recht op het vruchtgebruik van de bezittingen van zijn pupil. Daarmee zijn de voordelen die het voogdschap met zich meebrengt weggevallen, en als de dienst aan het leen ook nog kan worden afgekocht, vervalt het voogdijschap zelfs helemaal. De vrouw was dan weliswaar niet in staat geweest krijgsdienst te verrichten, ze kan echter evengoed als een man een geldelijke verplichting nakomen. Het leen is nu niets meer dan een familiebezitting en er is geen enkele

reden om de beide geslachten niet op voet van gelijkheid te behandelen. In Duitsland, Zwitserland en Italië blijven de vrouwen dan weliswaar nog onder voortdurende voogdij staan, in Frankrijk erkent men, om met de Beaumanoir te spreken dat «een meisje evenveel waard is als een jongen». De Germaanse traditie gaf de vrouw een voorvechter als voogd; maar als ze geen vechter voor haar rechten meer nodig heeft, kan zij buiten die voogd; haar geslacht alleen maakt haar niet meer rechteloos. Als ongehuwde vrouw of als weduwe bezit zij alle rechten, die de man ook bezit; haar bezit deelt in die onafhankelijkheid mee: als zij een leen bezit bestuurt zij dat, dat wil zeggen, dat zij recht spreekt, verdragen ondertekent en wetten uitvaardigt. Het komt zelfs voor, dat ze een militaire rol speelt, troepen aanvoert en aan veldslagen deelneemt; ook voor Jeanne d’Arc waren er al vrouwelijke soldaten en ook al wekt de Maagd van Orleans dan verwondering, een schandaal verwekt ze niet.

Er zijn echter zoveel factoren, die tegen de onafhankelijkheid van de vrouw samenspannen dat die nooit allemaal tegelijk worden opgeheven. Haar fysieke zwakheid speelt niet langer een rol, maar de onderworpenheid van de vrouw blijft voor de gemeenschap, wanneer de vrouw getrouwd is, nuttig. De echtelijke macht van de man overleeft het feodale stelsel dan ook. Daarmee wordt dan ook de paradox bevestigd, die zich tot in de tegenwoordige tijd heeft voortgezet: de vrouw, die het meest in het maatschappelijk leven geïntegreerd is, is tegelijk de vrouw, die de minste rechten heeft. Tijdens het burgerlijk feodalisme houdt het huwelijk dezelfde vorm

als in het militair-feodale tijdperk; de echtgenoot blijft voogd over zijn vrouw. Ook het opkomend burgerdom volgt die gedragsregel. In het gewoonterecht bestaat er, net als in het feodale recht, alleen buiten het huwelijk maar emancipatie; de ongehuwde vrouw en weduwe hebben dezelfde rechten als de man, maar wanneer ze trouwt, plaatst de vróuw zich onder voogdij en *«main-bournie»* van de man; hij kan haar slaan, hij waakt over haar gedrag, houdt toezicht op haar kennissenkring en haar correspondentie en beschikt over haar fortuin en dat niet krachtens een contract, maar door het loutere feit van haar huwelijk. *«Si tost comme mariage est fait»*, zegt Beaumanoir, *«li biens de l’un et de 1’autre sont communs par la vertu du mariage et li hons en est mainburnissière»*. (Zodra het huwelijk gesloten is zijn de bezittingen van beiden gemeenschappelijk bezit geworden en de man beheert dat.) Voor adel en bourgeoisie eist het belang van het bezit, dat er niet meer dan één beheerder is. Het is namelijk niet zo dat de vrouw ondergeschikt aan de man is omdat men haar feitelijk onbevoegd acht; wanneer zij met niets in strijd zijn kent men de vrouw alle rechten toe. Van het feodale tijdperk af tot in deze tijd toe wordt de vrouw opzettelijk opgeofferd aan het privé-bezit. Opmerkelijk is, dat de onderworpenheid van de vrouw strenger wordt doorgevoerd, naarmate de goederen, die de man beheert groter en belangrijker zijn; juist in de bezittende klasse is de afhankelijkheid van de vrouw altijd het grootste geweest en het duidelijkst aanwijsbaar. Ook nu nog bestaat bij de rijke, bezittende families een soort patriarchaat; hoe machtiger de man zich maatschappelijk of economisch vindt, met des te meer autoriteit hij de pater

familias speelt. Daarentegen maakt gemeenschappelijk gebrek van de huwelijksband een wederzijdse binding. Noch het feodalisme, noch de kerk heeft de vrouw vrijgemaakt. Veeleer heeft zich via het lijfeigenschap de overgang van het patriarchale gezin naar de echtelijke gemeenschap voltrokken.

De lijfeigene en zijn vrouw bezaten niets; ze deelden alleen het gebruik van hun huis, de meubelen en gereedschappen; de man had geen enkele reden om heer en meester te spelen over de vrouw, die immers helemaal niets bezat; omgekeerd werd de vrouw in de arbeids- en belangen-gemeenschap, die hen bond, de rang van gezellin toegekend. Wanneer, als het lijfeigenschap is afgeschaft, de armoede blijft, merkt men vooral in kleine, landelijke gemeenschappen en bij de ambachtslieden, dat man en vrouw op voet van gelijkheid met elkaar omgaan; de vrouw is geen ding en al evenmin een dienstbode; een dergelijke weelde is voorbehouden aan de rijkaards; de arme voelt en ervaart de wederkerigheid van de band, die hem aan zijn wederhelft bindt. In de vrije beroepen verovert de vrouw een concrete autonomie waardoor zij én economisch én sociaal weer een rol gaat spelen. In de middeleeuwse verhalen en kluchten spiegelt zich de wereld van handwerkslieden, kleine kooplui en boeren, waarin de man alleen maar het voorrecht heeft dat hij zijn vrouw kan slaan; maar zij plaatst list tegenover geweld en daarmee is dan het evenwicht tussen de echtelieden hersteld. De rijke vrouw daarentegen moest voor haar ledigheid betalen met onderworpenheid.

In de middeleeuwen had de vrouw nog enkele privileges; zij nam in dorpen deel aan de bijeenkomsten van de dorpsbewoners, ze nam ook deel aan de bijeenkomsten,

die voorafgingen aan de verkiezing van de vertegenwoordigers naar de Staten Generaal, en de echtgenoot kon zelfstandig alleen over de roerende goederen beschikken; om onroerend goed te verkopen had hij de toestemming van de vrouw nodig. In de zestiende eeuw worden de wetten gecodificeerd, die het hele Ancien Régime door van kracht blijven. Tegen die tijd zijn alle zeden en gewoonten uit het feodale tijdperk verdwenen en er is niets meer, dat de vrouwen beschermt tegen de verwaandheid van de mannen, die hen vast willen kluisteren aan de huiselijke haard. Hier doet zich de invloed gelden van het Romeinse recht, dat alleen maar minachting had voor de vrouwen. Net als in de tijd van de Romeinen zijn de heftige aanvallen op de dwaasheid en de zwakheid van het geslacht niet de grondslag van de wetten, maar zij duiken op in de vorm van een rechtvaardiging. Pas achteraf gaan de mannen naar een reden zoeken, die rechtvaardigt dat zij doen wat hun het beste uitkomt. In de *Songe de Verger* lezen we: «Bij de slechte eigenschappen die vrouwen bezitten ontdek ik *met recht* negen slechte hoedanigheden, waaraan zij lijden. Ten eerste berokkent de vrouw zichzelf, krachtens haar aard, schade... Ten tweede is de vrouw van nature gierig... Ten derde is de vrouw grillig... Ten vierde neigt de vrouw willens en wetens tot het kwade... Ten vijfde is de vrouw bedrieglijk... Bijaldien hebben de vrouwen een slechte naam en kunnen zij volgens het burgerlijk recht niet als getuige bij een testament worden toegelaten... Bijaldien doet de vrouw immer het tegenovergestelde van wat men haar opdroeg... Bijaldien laken de vrouwen hun eigen gebreken en spreken daar schande over. Immer zijn zij bedrieglijk en kwaadaardig. De heilige Augustinus heeft gezegd dat

de vrouw «een dier is dat noch flink, noch standvastig is. Tot verbazing van haar echtgenoot is zij haatdragend; zij geeft voedsel aan kwaadaardigheid; zij is de oorzaak van alle pleitredes en verzen, zij opent het uitzicht op en de weg naar alle onrecht». Het wemelt in die tijd van dergelijke teksten. Het belang daarvan ligt in het feit dat iedere beschuldiging die wordt ingebracht een rechtvaardiging betekent van de maatregelen, die de wet tegen hen heeft uitgevaardigd en van de ondergeschikte positie waarin men haar heeft geplaatst. Vanzelfsprekend is ieder «mannelijk ambt» hun verboden; het Senatus Consultem Velleanum, dat hen berooft van elke burgerlijke rechtsbevoegdheid, wordt weer ingesteld. Het eerstgeboorterecht en de voorrang, die mannelijke nakomelingen genieten, brengen haar op de tweede plaats ten aanzien van de vaderlijke erfenis. Het ongetrouwde meisje blijft onder voogdij van haar vader staan, wanneer zij niet huwt brengt hij haar gewoonlijk in een klooster onder. De ongehuwde moeder kan dan weliswaar een onderzoek instellen naar het vaderschap van haar kind, maar ze kan alleen recht doen gelden op vergoeding voor de kosten van de bevalling en het onderhoud van het kind. Als zij trouwt komt ze onder voogdij van haar man; hij kiest de woonplaats, hij richt het huishouden in en in geval van overspel verstoot hij zijn vrouw, sluit haar op in een klooster of kan, nog later, een van de beruchte *«lettres du cachet»* krijgen om haar naar de Bastille te sturen. Geen enkele handeling van de vrouw bezit rechtsgeldigheid zonder dat hij haar daartoe bevoegd heeft verklaard. Wat de vrouw meebrengt in de huwelijksgemeenschap aan goederen en bezittingen geldt als bruidsschat in de Romeinse betekenis van het

woord. Waar het huwelijk echter onontbindbaar is moet de man eerst sterven willen die goederen weer terugvallen aan de vrouw, vandaar dan ook het gezegde: «Uxor non est proprie socia sed speratur fore». Op grond van het feit dat zij haar vermogen - want ook al heeft zij daar dan bepaalde rechten op, ze is er niet verantwoordelijk voor — niet zelf beheert, heeft haar daad geen enkele inhoud; ze heeft geen enkele concrete greep op de wereld. Ook wat de kinderen betreft heerst er weer de opvatting uit de tijd van Eumenides, namelijk dat die meer aan de vader dan aan de moeder behoren; zij «schenkt» de kinderen aan de echtgenoot wiens autoriteit, vergeleken met de hare, geweldig groot is en die de ware heer van haar nakomelingen is. Het is zelfs een argument dat Napoleon gebruikt als hij zegt dat, evenals de pereboom het eigendom is van degene die de peren bezit, de vrouw het eigendom is van de man, die zij kinderen baart. Zo blijft, het hele Ancien Régime door, de rechtspositie van de vrouw; in het rechterlijk gebruik wordt de onmondigheid van de vrouw stap voor stap verminderd, maar men moet toch tot de Code Napoléon wachten voor dat beginsel definitief wordt afgeschaft. De echtgenoot is verantwoordelijk voor de schulden en de gedragingen van zijn vrouw, en zij hoeft alleen tegenover hem maar rekening en verantwoording af te leggen; de vrouw heeft vrijwel geen rechtstreeks contact met openbare instanties en geen zelfstandige relaties met personen, die niet tot haar familie behoren. Meer dan gezellin lijkt zij, in arbeid en moederschap, een dienares te zijn; de voorwerpen, waarden en wezens, die zij schept, zijn niet haar persoonlijk eigendom, maar die van de familie, dus van de man die daarvan het hoofd is. Ook in andere landen

is haar situatie al niet veel vrijer, integendeel, in sommige landen werd het voogdijschap gehandhaafd en in alle landen zijn de rechten en bevoegdheden van de vrouw vrijwel nihil en de zeden streng. Alle Europese wetten zijn gebaseerd op het canonieke, het Romeinse en het Germaanse recht en die zijn geen van alle gunstig voor de vrouw; in alle landen kent men privé-bezit en families en men onderwerpt zich aan de eisen van deze instellingen.

In al die landen was een van de consequenties van het dienstbaar maken van de «fatsoenlijke vrouw» aan het gezin, het bestaan van prostitutie. Wat schijnheilig weggedrukt naar de zelfkant van de maatschappij, vervullen de prostituées toch een zeer belangrijke rol voor de gemeenschap. Het christendom stort er dan weliswaar zijn verachting over uit, maar aanvaardt het als een noodzakelijk kwaad. «Onderdruk de openlijke prostitutie», zei Augustinus, «dan levert u de maatschappij over aan zedeloosheid en losbandigheid». En later zegt Thomas van Aquino - of in ieder geval de theoloog, die onder die naam het vierde boek van *De regimine principium* heeft geschreven: «Het verwijderen van de publieke vrouwen uit de gemeenschap betekent, dat allerlei mogelijke uitspattingen die gemeenschap ondersteboven zullen keren. Prostituées zijn voor de maatschappij wat de riolering voor een paleis is; haal de riolen weg en zelfs een paleis verandert in een smerige, stinkende plaats». Op het hoogtepunt van de middeleeuwse beschaving waren de zeden zo vrij, dat er nauwelijks behoefte bestond aan meisjes van plezier, maar toen het burgerdom opkwam en de monogamie heel streng werd doorgevoerd, moest de man zijn pleziertjes buitenshuis zoeken.

Vergeefs verbood Karel de Grote met een zeer strenge verordening de prostitutie; vergeefs beval Lodewijk de Heilige in 1254 dat de prostituées verjaagd moesten worden en in 1269 dat de huizen van ontucht moesten worden vernietigd. In Damiate, zo bericht de geschiedschrijver Jean Join-ville, waren de tenten van de publieke vrouwen vlak naast de tent van de koning geplaatst. Nog later lijden ook de pogingen van Charles IX in Frankrijk en die van Maria-Theresia in Oostenrijk, in de achttiende eeuw, schipbreuk. De maatschappelijke ordening maakte prostitutie noodzakelijk. «Prostituées», zal Schopenhauer nogal pathetisch zeggen, «zijn mensenoffers op het altaar van de monogamie». En Lecky, een historicus over de Europese zeden, formuleert dezelfde gedachte: «Het opperste symbool der ondeugd, zijn zij tegelijkertijd de meest actieve bewaaksters van de deugd». Niet ten onrechte heeft men hun positie vaak vergeleken met die van de joden, met wie zij dan ook vaak op één lijn werden gesteld[46]; woeker en geldhandel zijn verboden door de kerk, evenals het buitenechtelijk geslachtsverkeer; maar de gemeenschap kan het nu eenmaal evenmin buiten financiers stellen als buiten vrije liefde; die functies vallen dus toe aan de leden van de geminachte kasten; men sluit hen op in ghetto’s en in bepaalde wijken. In Parijs werkten die *femmes de petit gouvernement* in de zogeheten *clapiers*; ze kwamen daar ‘s morgens aan en gingen er ‘s avonds, als de taptoe, die aangaf dat vuren en lichten gedoofd moesten worden, had geklonken, weer weg; ze woonden in bepaalde straten en hadden niet het recht zich buiten die straten te begeven; in de meeste andere steden lagen de bordelen buiten de stadsmuren. Net als de joden waren ook de prostituées verplicht een duidelijk

herkenningsteken op hun kleren te dragen; in Frankrijk was dat meestal een soort band van een bepaalde kleur, die op een van de schouders naar beneden hing. Vaak ook was het hun verboden zijde of bont, de tooi der eerbare vrouwen dus, te dragen. *De jure* werden ze als eerloos beschouwd, ze hadden bij de politie en rechterlijke macht geen enkel verhaal; de klacht van een of andere buurman was al voldoende om hen te verbannen. Voor het merendeel van de prostituées was het leven ellendig en zwaar. Een deel van hen was ondergebracht in openbare bordelen. Aan een Frans reiziger, Antoine de Lalaing, danken wij de beschrijving van een Spaans bordeel in Valencia op het eind van de vijftiende eeuw. «De plaats», schrijft hij, «is zo groot als een klein stadje en rondom door muren omgeven, waarin zich maar één poort bevindt. Voor die poort is een galg opgericht voor de boosdoeners, die zich mogelijk binnen de muur bevinden. Bij de poort staat een daarvoor aangestelde man, die tot taak heeft de stokken van iedereen die naar binnen wil, in ontvangst te nemen. Hij vraagt hun of ze, wanneer ze dat bij zich hebben, hun geld aan hem in bewaring willen geven, hij zal hun als ze weer weggaan, het volle bedrag zonder enig verlies weer teruggeven; hebben zij geld bij zich en willen ze hem dat niet overhandigen, dan is de poortwachter niet verantwoordelijk in het geval het ‘s nachts van hen gestolen wordt. In dit oord zijn drie of vier straten vol huisjes met welige, in fluweel en satijn geklede meisjes; de huisjes zijn keurig behangen en goed voorzien van uitstekend linnengoed. In hun geld bedraagt de vastgestelde prijs vier dinar, dat komt overeen met een gros... Er zijn ook taveernes en herbergen. Tengevolge van de hitte kan men deze plaats

overdag niet zo goed bezichtigen als ‘s avonds of ‘s nachts, want dan zitten ze in de deur en hebben een mooie lamp vlak bij zich hangen, zodat je hen op je gemak goed kunt bekijken. Er zijn twee artsen, die zijn aangesteld en worden bezoldigd door de stad; wekelijks bezoeken zij de meisjes om na te gaan of zij niet lijden aan een ziekte of verborgen kwaal en moeten worden weggezonden. Wanneer er een zieke in de stad is dan, zo hebben de Heren aldaar besloten, kan zij op hun kosten gaan waarheen zij wil».[47] Overigens verwondert de auteur zich over deze voorbeeldige en ordelijke regeling. Vele prostituées oefenden hun beroep vrij uit en sommigen van hen verdienden heel goed. Net als ten tijde van de hetaeren opende de *«haute galanterie»* veel meer mogelijkheden voor de individuele ontplooiing dan het «fatsoenlijke» leven.

De ongehuwde vrouw neemt in Frankrijk al wel een heel bijzondere positie in; de wettelijke onafhankelijkheid die zij geniet, staat in schrille tegenstelling tot de dienstbaarheid en onderworpenheid van de gehuwde vrouw. Zij was een ongewone verschijning en men haast zich dan ook haar via zeden en gewoonten weer af te nemen wat de wet haar geeft. Zij beschikt over alle burgerrechten, maar dat zijn alleen abstracte en lege rechten; zij beschikt noch over economische autonomie, noch over sociale waardigheid. De oude vrijster brengt haar leven dan ook gewoonlijk door in het ouderlijk huis, of in een klooster en daar kent ze nauwelijks een andere vorm van vrijheid dan ongehoorzaamheid en zonde; in de tijd van het verval konden de Romeinse vrouwen zich alleen maar vrijmaken door ondeugden. Zolang de bevrijding van de vrouw alleen maai negatief blijft, is ook haar lot alleen maar negatief.

Het is begrijpelijk, dat het onder die omstandigheden een zeldzaamheid was als de vrouw iets kon presteren of zich gewoon alleen maar kon doen gelden. In de arbeidende klasse heft de economische onderdrukking dan weliswaar de ongelijkheid der geslachten op, maar die berooft het individu ook van alle mogelijkheden. Bij adel en burgerij wordt de vrouw als lid van het vrouwelijk geslacht onderdrukt; ze lijdt een parasitair bestaan, ze is slecht ontwikkeld en alleen onder uitzonderlijke omstandigheden kan zij ertoe komen een concreet plan te ontwerpen en dat te verwezenlijken. Dat zeldzame geluk genieten koninginnen en regentessen; hun soevereiniteit verheft hen boven hun geslacht. De Salische wet verbiedt in Frankrijk, dat vrouwen de troon bestijgen, maar aan de zijde van hun gemaal of na diens dood spelen zij vaak een grote rol, zoals bijvoorbeeld Clotilde, Radegonde en Blanche van Castilië. Het kloosterleven maakt de vrouw onafhankelijk van de man; sommige abdissen bezitten zeer veel macht; Héloïse is even beroemd als abdis als zij dat is als minnares. In de mystieke, dus autonome, verhouding tot God vindt de ziel van de vrouw dezelfde kracht en inspiratie als de ziel van de man, en de achting, die de gemeenschap hun toedraagt, stelt hen in staat moeilijke ondernemingen tot een goed einde te brengen. De geschiedenis van Jeanne d’Arc bergt iets van het wonder in zich en dan gaat het daarbij nog maar om een korte periode. Zeer typerend is echter het leven van Ca-therina van Sienna; in het kader van een volkomen normaal bestaan verwerft zij in Sienna groot aanzien door haar daadwerkelijke naastenliefde en door visioenen, die getuigen van een intensief innerlijk leven. Daardoor krijgt zij het gezag, dat voor succes nu eenmaal

noodzakelijk is, en waaraan het de meeste vrouwen ontbreekt. Er wordt op haar een beroep gedaan om ter dood veroordeelden tot inkeer te brengen, om verdwaasden weer op het rechte pad te brengen en om ruzies in gezinnen en tussen steden bij te leggen. Zij wordt gesteund door de gemeenschap, die in haar zichzelf herkent, en daardoor kan zij dan weer haar vredesmissie volbrengen; zij preekt van stad tot stad de onderwerping aan het pauselijk gezag, ze onderhoudt een uitvoerige briefwisseling met bisschoppen en vorsten, en tenslotte kiest de stad Florence haar als afgevaardigde om in Avignon te gaan onderhandelen met de paus. Koningen zijn tengevolge van het goddelijk recht, en heiligen dank zij hun schitterende deugden verzekerd van een maatschappelijke steun, die hen veroorlooft zich als de gelijke van de man te gedragen. Maar van de anderen verlangt men daarentegen terughoudendheid en bescheidenheid. Het succes van Christine de Pisan is een verrassend toeval; maar ook zij moest eerst weduwe worden en voor de taak staan voor haar kinderen te zorgen, alvorens het besluit te nemen van haar pen te gaan leven.

Over het geheel genomen is de mening van de middeleeuwse mannen over de vrouw niet bepaald gunstig. Natuurlijk hebben de dichters van de hoofse minne de liefde verheerlijkt; er verschijnen een groot aantal *Arts d’amour*, zoals bijvoorbeeld het gedicht van André Ie Chapelain, en de beroemde *Roman de la Rose*, waarin Guillaume de Lorris de jongelui vermaant zich te wijden aan de dienst der dames. Tegenover deze literatuur, sterk beïnvloed door minstrelen en troubadours, staan echter de burgerlijk- geïnspireerde geschriften, die de vrouw op een boosaardige manier

aanvallen. In fabels, kluchten en volksliederen verwijt men hun hun luiheid, koketterie en wellust. Hun ergste vijanden zijn de geestelijken. Zij vallen het huwelijk aan. De kerk heeft daar een sacrament van gemaakt, maar dat de christelijke elite ontzegd. Daar schuilt een innerlijke tegenspraak in, die de oorzaak is van de *Querelle des femmes*. Bijzonder heftig wordt dat thema behandeld in de *Lamentations de Matheolus*, dat vijftien jaar na het eerste deel van de *Roman de la Rose* verschijnt, honderd jaar later in het Frans wordt vertaald en in zijn tijd erg beroemd is. Mathieu heeft zijn «clergie», zijn geestelijke stand, verloren, doordat hij een vrouw genomen heeft; hij vervloekt zijn huwelijk en hij vervloekt de vrouwen en het huwelijk in het algemeen. Waarom heeft God de vrouw geschapen als het huwelijk en de geestelijke stand onverenigbaar zijn? Vrede is in een huwelijk onmogelijk; dat moet óf het werk van de duivel zijn, óf God heeft niet geweten wat hij deed. Mathieu hoopt, dat de vrouw op de dag des oordeels niet zal opstaan. God antwoordt hem dan, dat het huwelijk een zware beproeving is, waarmee men de hemel kan verdienen. Als hij dan in een droom wordt overgebracht naar de hemel wordt hij daar verwelkomd door een schare echtgenoten, die hem toejuichen: «Vecy, vecy, le vrai martyr!’

Bij Jean de Meung, ook een klerikaal, treffen we een analoge gedachten-gang aan; hij raadt de jonge mannen aan zich te bevrijden van het juk der vrouwen, maar valt eerst de liefde aan:

L’amour ce est pays haineux
L’amour ce est haine amoureuse;

Hij valt het huwelijk aan, dat de man tot slaaf maakt

en dat voorbestemd schijnt om hem te misleiden, en vervolgens hekelt hij de vrouw fel. De verdedigers van de vrouw geven zich veel moeite om de bewijzen voor haar superioriteit te leveren. Hieronder volgen een aantal stellingen, waaruit de apologeten van de vrouw, tot in de zeventiende eeuw toe, hun argumenten hebben geput:

«Mulier perfectio viro, scilicet. *Materia*: quia Adam factus est de limo terrae, Eva de costa Ade. *Loco*: quia Adam factus est extra paradisum, Eva in paradiso. *In conceptione*: quia mulier concepit Deum, quid homo non potuit. *Apparicione*: quia Christus apparuit mulieri post mortem resurrectionem scilicet Magdalene. *Exaltatione*: quia mulier exaltata est super chorus angelorum scilicet beata Maria...»[48]

Maar de tegenstanders antwoorden daar dan weer op met de opmerking, dat Christus het eerst aan vrouwen verscheen omdat hij wist dat ze praatziek zijn en hij het nieuws van zijn opstanding zo snel mogelijk bekend wilde maken.

De strijd wordt gedurende de hele vijftiende eeuw voortgezet. De auteur van *Quinze joyes du mariage* schildert vol mededogen het ongeluk en lijden van de arme echtgenoten. Eustache Deschamps schrijft over hetzelfde onderwerp een eindeloos gedicht. In die tijd begint in Frankrijk ook de zogeheten *Querelle du roman de la Rose*. Voor het eerst neemt een vrouw de pen op om haar sekse te verdedigen; in haar *Epître au Dieu d’amour* valt Christine de Pisan de clerus heftig aan. Ogenblikkelijk komt de geestelijkheid in het geweer om Jean de Meung te verdedigen; Gerson, kanselier van de universiteit van Parijs, schaart zich aan de zijde van

Christine. Hij schrijft zijn verhandeling in het Frans om een groter publiek te bereiken. Martin le Franc werpt zich in de strijd met zijn onverteerbare *Chaperon des Dames*, een werk dat tweehonderd jaar later nog gelezen wordt. En ook Christine laat zich weer horen. Zij stelt eerst en vooral de eis, dat het ook aan vrouwen geoorloofd moet zijn onderwijs te genieten. «Als het gebruikelijk was meisjes naar school te sturen en hen te onderwijzen in alles wat men de knapen onderwijst, zouden zij dat alles evengoed begrijpen en kunsten en wetenschappen even gedegen beheersen als mannen dat nu doen.»

In werkelijkheid echter gaat deze strijd de vrouwen alleen maar indirect aan. Niemand denkt eraan voor hen een andere maatschappelijke rol op te eisen dan die welke hen is toebedeeld. Het gaat in feite om de confrontatie van het geestelijk leven met de huwelijkse staat, dat betekent dus dat het gaat om een mannen-probleem, dat is ontstaan door de tweeslachtige houding van de kerk tegenover het huwelijk. Luther zal dit conflict op een drastische manier oplossen door het celibaat af te schaffen. Maar de situatie van de vrouw wordt niet beïnvloed door deze oorlog met papier en pen. De satire, die schuilt in de kluchten en vertellingen, neemt dan weliswaar de maatschappij op de hak, maar denkt er niet aan die te veranderen; er wordt de spot gedreven met vrouwen, maar men onderneemt niets tegen hen. De hoofse letterkunde heeft de vrouwelijkheid verheerlijkt, maar die cultus betekent nog geen gelijkstelling der geslachten, integendeel zelfs. De «strijd» is alleen maar een nevenverschijnsel, waarin we de houding van de maatschappij weerspiegeld zien, maar die niets

verbetert.

***

Men heeft wel beweerd, dat de wettelijke status van de vrouw sinds het begin van de vijftiende eeuw, tot aan de negentiende eeuw toe onveranderd is gebleven, maar in de bevoorrechte klassen heeft haar concrete situatie toch wel een bepaalde ontwikkeling doorgemaakt. De Italiaanse renaissance is een individualistisch tijdperk, dat in het bijzonder voor de ontplooiing van sterke persoonlijkheid, zonder onderscheid naar geslacht, gunstig is geweest. Men vindt in dit tijdvak vrouwen die machtige heerseressen waren, zoals bijvoorbeeld Johanna van Aragon, Johanna van Napels en Isabelle d’Este; anderen waren avontuurlijke con-dottières en hanteerden de wapens als mannen; zo streed bijvoorbeeld de vrouw van Giralomo Rario voor de vrijheid van Forli; Hippolita Fioramenti had het bevel over de troepen van de hertog van Milaan en tijdens het beleg van Pavia was zij de aanvoerster van een aantal aanzienlijke dames, die de wallen bestormden. Om hun gebied tegen Montluc te verdedigen formeerden de vrouwen uit Sienna drie groepen, ieder van drieduizend vrouwen, die werden aangevoerd door vrouwen. Andere Italiaanse vrouwen werden beroemd door hun ontwikkeling of talent, zoals bijvoorbeeld Isara Nogara, Veronica Gambara, Gaspara Stampara, Vittoria Colonna, de vriendin van Michel Angelo, en vooral Lucretia Tornabuoni, de moeder van Lorenzo en Giuliano de Medici, die, onder meer, hymnen en een leven van Johannes de Doper en Maria schreef. Het merendeel van deze opmerkelijke, zeer ontwikkelde vrouwen werd gevormd door courtisanes, die aan de vrijheid van zeden ook nog vrijheid van geest paarden

en zich, door middel van hun beroep, verzekerden van economische zelfstandigheid; de mannen behandelden hen met een eerbiedige bewondering. Zij beschermden de kunsten, stelden belang in letterkunde en filosofie, en vaak schilderden of schreven zij zelf. Isabella de Luna, Catharina di San Celso en Imperia, die zowel musicienne als dichteres was, zij allen sluiten weer aan bij de traditie van Aspasia en Phryne. Maar desondanks draagt voor velen de vrijheid alleen nog maar het stempel van losbandigheid; de orgieën en misdaden van de aanzienlijke Italiaanse dames en courtisanes zijn legendarisch geworden.

In de volgende eeuwen is die losbandigheid ook typerend voor de vrouwen, die door hun maatschappelijke stand of fortuin zich kunnen losmaken van de gangbare moraal die, over het geheel genomen, even streng blijft als in de middeleeuwen. Maar een klein deel van de vrouwen slaagt erin de vrijheid in positieve zin te verwezenlijken. Koninginnen verkeren nog steeds in een bevoorrechte positie. Catharina de Medici, Elizabeth van Engeland en Isabella de Katholieke zijn waarlijk grote vorstinnen. Ook enkele grote heilige vrouwen worden algemeen vereerd. De wonderlijke levensgeschiedenis van Theresia van Avila is op dezelfde manier te verklaren als die van Caterina van Sienna; zij put uit haar vertrouwen in God ook een stevig zelfvertrouwen; door zo overtuigend mogelijk blijk te geven van die deugden, die tot haar geestelijke staat behoren, verzekert zij zich van de steun van haar biechtvaders en de christelijke wereld. Door dit alles stijgt zij dan boven de normale positie van de kloosterlinge uit; zij sticht kloosters, beheert en bestuurt die, gaat op reis, begint aan

ondernemingen en zet die met de avontuurlijke moed van een man door; de gemeenschap legt haar geen enkel beletsel in de weg; zelfs schrijven is geen staaltje van moed meer, het wordt haar door haar biechtvaders opgedragen. Op stralende wijze laat zij zien, dat de vrouw tot dezelfde hoogten stijgen kan als de man, wanneer zij door een wonderlijk toeval dezelfde kansen krijgt als hij.

Maar in werkelijkheid echter zijn die kansen nog steeds zeer ongelijk verdeeld. In de zestiende eeuw zijn de vrouwen over het algemeen nog zeer slecht ontwikkeld. Anna van Bretagne haalt talrijke vrouwen naar het hof, waar men vroeger uitsluitend mannen vond. Zij tracht een gevolg van hofdames te formeren, maar let daarbij meer op hun opvoeding dan op hun beschaving en ontwikkeling. Onder de vrouwen die, wat later, opvallen door hun geest, hun intellectuele invloed en geschriften, is het merendeel van adel: de hertogin de Retz, Madame de Lignerolle, de hertogin de Rohan en haar dochter Anne; de allerbekendsten zijn van vorstelijke bloede: koningin Margot en Margaretha van Navarra. Perette du Guillet schijnt van burgerlijke afkomst te zijn geweest, maar Louise Labbé was zonder enige twijfel een courtisane; in ieder geval hield ze er zeer vrije zeden op na.

In de zeventiende eeuw blijven de vrouwen zich vooral op het gebied van de geest onderscheiden. Het mondaine leven komt tot ontwikkeling en de cultuur breidt zich steeds meer uit; in de «salons» spelen vrouwen een zeer belangrijke rol. Door het loutere feit, dat zij niet betrokken zijn bij de verovering en opbouw van de wereld, beschikken zij over vrije tijd om zich over te geven aan de kunst van de conversatie, aan de kunst en

aan de letteren. Het onderwijs aan vrouwen is nog niet geregeld, maar door middel van gesprekken, geschriften, onderricht van huisonderwijzers, lezingen en voordrachten verwerven zij zoveel kennis, dat zij daarin de meerderen van hun echtgenoten zijn. Mademoiselle de Gournay, Madame de Rambouillet, Mademoiselle de Scudéry, Madame de La Fayette en Madame de Sévigné zijn in Frankrijk zeer bekende namen, en buiten Frankrijk hebben namen als die van prinses Elizabeth, koningin Christina van Zweden en de Nederlandse Anna Marie van Schurman - die in briefwisseling stond met alle geleerden uit haar tijd - een even bekende klank. Dank zij die ontwikkeling en beschaving en het prestige, dat daarvan weer het gevolg was, komen de vrouwen ertoe door te dringen tot in de wereld van de mannen; heel wat eerzuchtige vrouwen glijden door middel van de casuïstiek van de liefde af naar de politieke intrige. In 1623 schrijft de pauselijk nuntius: «In Frankrijk zijn alle grote gebeurtenissen en alle belangrijke politieke zaken in wezen afhankelijk van vrouwen». De prinses van Condé wakkert de «samenzwering der vrouwen» aan, Anna van Oostenrijk omringt zich met vrouwen, wier raad zij graag opvolgt; kardinaal Richelieu leent een willig oor aan de hertogin d’Aiguillon en de rol die Madame de Montbazon, de hertogin de Chevreuse, Mademoiselle de Montpensier, de hertogin de Longueville, Anna de Conzague en vele anderen hebben gespeeld in de Fronde, het verzet tegen de politiek van Mazarin, is algemeen bekend. En tenslotte levert Madame de Maintenon dan een overduidelijk bewijs voor de invloed, die een handig raadgeefster op staatszaken kan uitoefenen. Als aanstichtsters, raadgeefsters en intriganten, langs sluipwegen, verzekeren de vrouwen zich van een

belangrijke rol. In Spanje regeert de prinses van Orsini met grote macht, maar haar loopbaan is maar kort. Naast deze adellijke en aanzienlijke dames weten nog enkele vrouwen te ontkomen aan de burgerlijke bekrompenheid; een nieuw, tot dan toe onbekend soort vrouw, doet haar intrede: de actrice. In 1545 wordt er voor het eerst een vrouw op het toneel gesignaleerd, en in 1592 zijn er nog maar enkele actrices bekend. Aan het begin van de zeventiende eeuw is het merendeel van de actrices de vrouw van een toneelspeler, maar daarna maken zij zich zowel in hun carrière als in hun privé-leven zelfstandig. De courtisane wordt, na Phryne en Imperia, wel het meest volmaakt belichaamd door Ninon de Lenclos; door het feit dat ze haar vrouw-zijn exploiteert, verheft zij zich daarboven; door haar leven te midden van mannen ontwikkelt zij mannelijke kwaliteiten; de onafhankelijkheid op zedelijk gebied brengt ook haar geestelijke onafhankelijkheid mee. Ni-non de Lenclos heeft haar vrijheid zo ver doorgevoerd, als het in die tijd voor een vrouw maar mogelijk was.

In de achttiende eeuw nemen de vrijheid en zelfstandigheid van de vrouw nog toe. In principe blijven de zeden en gewoonten streng: het jonge meisje krijgt maar een heel gebrekkige opvoeding, ze wordt uitgehuwelijkt of naar een klooster gestuurd, zonder dat zij daarin wordt gekend. De bourgeoisie, een opkomende klasse die zich steeds meer consolideert, onderwerpt de echtgenote aan een zeer strenge moraal. Maar het verval van de adelstand staat de vrouwen daaruit de grootst mogelijke uitspattingen toe, en ook de toplaag uit de burgerlijke klasse wordt door die voorbeelden aangestoken; noch de kloosters, noch de

huiselijke haard kunnen de vrouwen aan banden leggen. Maar eens te meer is ook nu, voor het merendeel van hen, die vrijheid alleen maar negatief en abstract; de vrouwen beperken er zich toe pleziertjes na te jagen. Maar de vrouwen, die intelligent en ambitieus zijn, scheppen voor zichzelf de mogelijkheid iets te doen. Het salonleven neemt een nieuwe en ongekende vlucht; de rol, die gespeeld wordt door Madame Geoffrin, Madame du Deffand, Mademoiselle de Lespinasse, Madame d’Epinay en Madame de Tencin is bekend; dank zij hun beschermende en inspirerende taak vormen vrouwen het lievelingspubliek van de schrijver; zij stellen persoonlijk belang in de literatuur, de filosofie en de wetenschappen. Velen hebben, evenals Madame du Châtelet, een eigen fysisch kabinet of een scheikundig laboratorium, ze experimenteren, ze nemen anatomische proeven en bemoeien zich, actiever dan ooit, met politiek. Om de beurt regeren Madame de Prie, Madame de Mailly, Madame de Chateauneuf, Madame de Pompadour en Madame du Barry Lodewijk XV. Er is praktisch geen minister of staatsman, die niet over een dergelijke helpster beschikt, vandaar dan ook dat Montesquieu beweert, dat in Frankrijk alles tot stand komt door vrouwen; zij vormen, zo schrijft hij, «een nieuwe staat in de staat». En aan de vooravond yan het jaar 1789 schrijft Collé: «Ze hebben zozeer de overhand gekregen op de Fransen, ze hebben de mannen zo afhankelijk gemaakt, dat die alleen nog maar denken en voelen als de vrouwen». Naast de vrouwen die een maatschappelijke positie innemen zijn er dan ook nog actrices en galante vrouwen, van grote reputatie als Sophie Arnould, Julie Talma en Adrienne Lecouvreur.

Gedurende het hele Ancien Régime is, voor vrouwen die

iets willen bereiken, het terrein van de cultuur het makkelijkst toegankelijk. Geen van die vrouwen echter stijgt tot de hoogte van een Dante of Shakespeare. Dat feit is verklaarbaar door de middelmatigheid van hun cultuurniveau. De cultuur is steeds een privilege geweest van een vrouwelijke elite en niet van de massa; en uit die massa zijn nu eenmaal vaak mannelijke genieën voortgekomen. Maar de bevoorrechte vrouwen ontmoeten dan nog allerlei hinderpalen, die hen de weg naar de allerhoogste top versperren. Niets belemmerde de hoge vlucht van een Theresia van Avila of een Catherina van Rusland, maar tegen de vrouw, die iets wilde schrijven, spannen duizend kleine feiten samen. In haar kleine boekje *A room of one’s own* vermaakt Virginia Woolf zich met het fictieve lot van een zogenaamde zuster van Shakespeare; terwijl hij op school wat latijn, grammatica en logica leert, is zij gekluisterd aan het ouderlijk huis en leert niets; terwijl hij stroopt, rondzwerft en met vrouwen uit de buurt slaapt, moet zij, onder het toeziend oog van haar ouders, oude kleren opknappen en verstellen; als zij, net als hij, op goed geluk naar Londen getrokken zou zijn om daar fortuin te zoeken, had zij nooit als toneelspeelster in haar levensonderhoud kunnen voorzien; of ze had naar haar familie moeten terugkeren, die haar met geweld tot een huwelijk zou hebben gedwongen, of ze zou zich - verleid, onteerd en verlaten - het leven hebben benomen. Men kan zich ook voorstellen, dat ze een gevierde prostituée geworden zou zijn, een Mol Flanders zoals Daniël Defoe ons tekent; maar ze had in geen geval een troep toneelspelers kunnen leiden en drama’s schrijven. In Engeland, merkt Virginia Woolf op, zijn schrijfsters altijd als vijandige elementen beschouwd. Dr. Samuel

Johnson vergelijkt hen met «honden, die op hun achterpoten lopen; het is niet mooi, maar wel verbazingwekkend». Meer dan wie dan ook is de kunstenaar gevoelig voor de mening van anderen, de vrouwen zijn daar echter volkomen afhankelijk van; het is duidelijk dat er voor de vrouwelijke kunstenaar zeer veel geestkracht nodig is, alleen maar om zich als zodanig voor te doen; die strijd alleen al slokt haar vaak volkomen op. Op het eind van de zeventiende eeuw waagt Lady Winhilsea, adellijk en kinderloos, zich aan het schrijversavontuur; bepaalde gedeelten in haar werk bewijzen dat zij over een gevoelige en poëtische natuur beschikt, maar wordt verteerd door haat, woede en angst:

Helaas, de vrouw die naar de penne grijpt

Beziet men als zo vol verwaandheid

Dat haar die misdaad onverschoonbaar blijft.

In vrijwel al haar werk geeft zij heftig uitdrukking aan haar verontwaardiging over de positie van de vrouw. Ook bij de hertogin van New Castle zien we hetzelfde; ook zij was een adellijke dame, die alleen al ergernis wekte door het feit dat ze schreef. «Vrouwen leven als kakkerlakken of uilen en ze sterven als wormen», schrijft ze toornig. Ze is gedwongen zich, beledigd en allerwegen belachelijk gemaakt, op haar landgoed terug te trekken en in weerwil van haar rijkdom aan temperament produceert zij tenslotte, bijna tot waanzin gedreven, alleen nog maar duistere ontboezemingen. Eerst in de achttiende eeuw leeft een weduwe van burgerlijke afkomst, mevrouw Aphra Behn, net als een man, van haar pen. Anderen volgden haar

voorbeeld, maar zelfs in de negentiende eeuw moesten zij zich vaak nog verbergen, vaak hadden zij niet eens een «kamer voor zichzelf», wat betekent, dat ze niet over die materiële onafhankelijkheid, die een van de noodzakelijkste voorwaarden voor innerlijke vrijheid is, beschikt.

We hebben gezien, dat tengevolge van de onwikkeling van het mondaine en de nauwe band daarvan met het intellectuele leven, de positie van de Franse vrouwen wel iets gunstiger was. Maar over het algemeen stond de publieke opinie ook hier vijandig tegenover de «blauwkousen». Tijdens de renaissance richten adellijke en geleerde vrouwen een beweging ten gunste van hun sekse op; de platonische leerstellingen, geïmporteerd uit Italië, vergeestelijken zowel de liefde als de vrouw. Vele geletterde mannen werpen zich nu als hun verdedigers op. In die tijd verschijnen *Nef des dames vertueuses, Chevalier des dames* en soortgelijke werken. In een van zijn *Samenspraken*, geeft Erasmus het woord aan Cornelia, die in bittere bewoordingen de bezwaren van haar sekse tegen de mannen samenvat. «Mannen zijn tirannen... ze behandelen ons als stukken speelgoed... ze maken van ons alleen maar hun wasvrouwen en kokkin.» Hij eist, dat ook vrouwen zich mogen ontwikkelen. Cornelius Agrippa heeft in een destijds zeer beroemd werk, *Déclamation de la noblesse et de l’excellence du sexe féminin*, veel moeite gedaan om de superioriteit van de vrouw te bewijzen. Hij valt weer terug op de oude kabbalistische argumenten: Eva betekent Leven en Adam Aarde. Omdat de vrouw na de man geschapen is, is zij volmaakter dan hij. Zij is in het paradijs geboren, hij daarbuiten. Als zij in het water valt blijft ze

drijven, hij zinkt. Zij is gemaakt uit een rib van Adam en niet uit een klomp leem. Haar menstruatiebloed heelt alle kwalen. In haar onwetendheid heeft Eva alleen maar gedwaald, maar Adam heeft gezondigd. Daarom is God in de gedaante van een man weer op aarde gekomen en na zijn opstanding heeft hij zich ook het eerst vertoond, aan vrouwen. Verder verklaart Agrippa, dat vrouwen deugdzamer zijn dan mannen. Hij somt de «claires dames» op waarop het vrouwelijk geslacht zich beroemen kan, en dat is in dergelijke apologieën ook gemeengoed. Tenslotte klaagt hij de tirannie van de mannen aan: «De tirannie der mannen heeft, tegen alle rechtsgevoel in en met voorbijzien van de natuurlijke gelijkheid, de vrouw beroofd van de vrijheid, die zij krachtens haar geboorte bezit». Toch baart zij kinderen, zij is even intelligent en vaak zelfs beschaafder dan de man; het is ongehoord, dat haar bevoegdheden beperkt worden, want «dat gebeurt ongetwijfeld niet op het bevel van God, noch uit noodzaak of verstandelijke overwegingen, maar enkel en alleen door de macht der gewoonte, door de opvoeding en het werk, maar bovenal door gewelddadige onderdrukking». Hij wil beslist geen gelijkstelling der seksen, maar wil dat de vrouw met respect wordt behandeld. Het werk had geweldig succes. Evenals *Le fort inexpugnable*, een andere verdediging van de vrouw en Héroet’s *Parfaite amye*, dat met een platonisch mysticisme doordrenkt is. In een merkwaardig boekje, dat al vooruitloopt op het Saint-Simonisme, kondigt Postel de komst aan van een nieuwe Eva, de moeder van een herboren menselijk geslacht; hij gelooft haar zelfs al te hebben ontmoet, zij is dood en misschien heeft zij zich in hem wel gereïncarneerd. Veel bescheidener en gematigder beweert Marguerite de

Valois in haar *Docte et subtil discours*, dat er iets goddelijks in de vrouw schuilt. Maar de schrijfster, die haar geslacht het beste dient is Marguerite de Navarre, die tegenover de losbandigheid het ideaal van een gevoelige mystiek en kuisheid zonder pruderie stelt; voor de eer en het geluk van de vrouwen tracht zij huwelijk en liefde met elkaar in overeenstemming te brengen. Maar de tegenstanders van de vrouw voelen zich beslist nog niet ontwapend. Zo vinden we, onder andere, in de *Controverse des sexes masculins et féminins* - een antwoord op het werk van Agrippa - de oude, middeleeuwse argumenten weer terug. Rabelais vermeit zich in *Le tiers livre des faictz et dictz heroïques du noble Pantagruel* met een levendige satire op het huwelijk, waarmee hij weer aansluit bij de traditie van Mathieu en Deschamps; maar toch zijn het in de gelukkige «Abdij van Thélème» de vrouwen, die de wetten uitvaardigen. Het antifeminisme laait weer hoog op in 1617 met het *Alphabet de l'imperfection et malice des femmes* van Jacques Olivier; op de band was een vrouw afgebeeld met handen als harpijenklauwen, bedekt met de veren van het luie leventje en staande op kippepoten, omdat de vrouw, net als een kip, een slechte huisvrouw is. Iedere letter van het alfabet gaf aanleiding tot het opsommen van een van haar gebreken. Weer was het een vertegenwoordiger van de kerk, die de oude strijd nieuw leven inblies. Mademoiselle de Gournay schrijft als antwoord daarop: *Égalité des hommes et des femmes*; een nogal vrijgevochten en losbandig werk, *Parnasses et cabinets satyriques*, valt daarna dan weer de zeden van de vrouwen aan, en ondertussen citeren de vrome zielen om hen te vernederen Paulus, de kerkvaders en Jezus van Sirach. De vrouw is ook een onuitputtelijke bron voor

de satires van Mathurin Régnier en zijn vrienden. In het andere kamp bedienen de verdedigers van de vrouw zich om strijd van de argumenten van Agrippa en leveren daar hun commentaar bij. Père du Boscq eist in zijn *L'Honnête femme* onderwijs voor vrouwen. In *L'Astree* en de hele galante literatuur wordt in rondelen, sonetten en elegieën de lof van de vrouw bezongen.

Zelfs de successen, die de vrouwen boeken, lokken weer nieuwe aanvallen op hen uit; de nog al gemaakte dametjes, Précieuses genaamd, hebben de openbare mening tegen hen ingenomen. *Les précieuses ridicules* oogst veel bijval, evenals later *Les femmes savantes*. Toch is Molière geen vrouwenhater; hij keert zich heftig tegen de bedisselde huwelijken, hij verlangt vrijheid van gevoel voor het jonge meisje en voor de echtgenote achting en onafhankelijkheid. Bossuet spaart hen daarentegen in zijn preken niet. De eerste vrouw, zo preekt hij, was alleen maar «een stukje van Adam, een soort verkleining. En naar verhouding is dat met de geest evenzo». De satire van Boileau tegen de vrouw is in feite niets meer dan een oefening in woordkunst, maar wekte toch algemeen verzet: Pradon, Regnard en Perrault doen een heftige tegenaanval. La Bruyère en Saint-Évremond geven blijk van het feit, dat zij de vrouwen gunstig gezind zijn. De meest overtuigde feminist in dat tijdperk is echter Poulain de la Barre die in 1673 een door Descartes beïnvloed werk publiceert: *De l'égalité des deux sexes*. Hij is van mening dat de mannen, omdat zij sterker zijn, op alle mogelijk gebied hun eigen sekse hebben bevoordeeld en dat de vrouwen, uit een soort gewoonte, die afhankelijkheid accepteren. Zij hebben nooit een

kans gehad, noch op vrijheid, noch op onderwijs. Men mag hen derhalve niet oordelen naar wat zij in het verleden hebben gepresteerd. Er is niets, dat erop wijst dat zij de mindere van de man zijn. Er zijn anatomische verschillen, maar geen enkel daarvan stelt de man in het voordeel. Poulain de la Barre besluit met de eis, dat ook vrouwen onderricht dienen te krijgen. Fontenelle schreef voor de vrouwen zijn *Traité de la pluralité des mondes*. En als Fénélon, in navolging van Madame de Maintenon en abbé Fleury, zich in zijn onderwijsprogramma nogal terughoudend toont, dan wil daarentegen de jansenistische leraar Rollin dat de vrouwen gedegen zullen studeren.

Ook in de achttiende eeuw zijn de meningen nog verdeeld. De schrijver van de *Controverse sur l'âme de la femme* verklaart in 1744 in Amsterdam: «de vrouw, enkel en alleen geschapen ten behoeve van de man, zal bij het einde der wereld ophouden te zijn, omdat zij niet langer meer nuttig is voor het doel, waarvoor zij geschapen werd; noodzakelijkerwijs volgt hieruit, dat haar ziel niet onsterfelijk is». Op veel minder radicale manier verkondigt Rousseau - en daarmee maakt hij zich dan tot spreekbuis van de bourgeoisie - dat de vrouw alleen maar voor het huwelijk en het moederschap is bestemd. «De hele opvoeding van de vrouw dient gericht te zijn op de man... De vrouw is gemaakt om onderworpen te zijn aan de man en zijn onrechtvaardigheden te verdragen», beweert hij. Toch was het democratische en individualistische ideaal van de achttiende eeuw voor de vrouwen gunstig; de meeste filosofen beschouwen haar als een wezen, dat gelijkwaardig is aan de leden van het sterke geslacht. Voltaire wijst op het onrechtvaardige in hun situatie.

Diderot is de mening toegedaan dat hun inferioriteit voor een belangrijk deel is *gemaakt* door de maatschappij. «Vrouwen, ik beklaag u», roept hij uit. Dan oppert hij de gedachte: «In alle gewoonten spant de wreedheid van het burgerlijk recht samen met de wreedheid van de natuur tegen de vrouw. Men heeft hen behandeld als wezens, die niet over hun volle verstand beschikken». Montesquieu komt tot de paradoxale uitspraak dat de vrouwen onderworpen dienen te zijn aan de man, maar dat alles hen voorbestemt tot politieke activiteit. «Het is tegen de rede en tegen de natuur, dat de vrouw in huis regeren zou... maar niets spreekt ertegen, dat ze heersen over rijken.» Helvetius toont aan dat de minderwaardigheid van de vrouw alleen maar is geschapen door haar belachelijke opvoeding, d'Alembert deelt die mening. Bij een vrouw, Madame de Ciray, merken we de eerste aanzet tot een economisch feminisme. Maar pas Mercier uit in zijn *Tableau de Paris* zijn verontwaardiging over het ellendig lot van de werkende vrouwen en snijdt de principiële kwestie van de vrouwenarbeid aan. Condorcet wil de vrouwen aan het politieke leven laten deelnemen. Hij beschouwt de vrouw als de gelijke van de man en verdedigt haar tegen de klassieke aanvallen: «Er is beweerd dat... vrouwen geen eigen gevoel voor recht bezitten, dat zij zich meer laten leiden door hun gevoel dan door hun geweten... (Maar) niet de natuur, maar hun opvoeding en maatschappelijke situatie hebben dat verschil veroorzaakt». En elders: «Hoe meer de vrouwen werden geknecht door de wetten, hoe gevaarlijker hun heerschappij was... Die (heerschappij) zal minder worden als de vrouwen er geen belang meer bij hebben haar te handhaven, als die voor hen niet langer het enige middel vormt om zich

tegen de onderdrukking te verdedigen».

Tweede deel - Geschiedenis

VIII Na de franse revolutie

Men zou kunnen verwachten dat door de Franse Revolutie van 1789 het lot van de vrouw was veranderd. Dat was echter geenszins het geval. Deze burgerlijke revolutie respecteerde de burgerlijke instellingen en normen en werd ook nog vrijwel uitsluitend gemaakt door mannen. Het is van belang te onderstrepen, dat tijdens het Ancien Régime het juist de werkende vrouwen waren die als vrouw een zekere onafhankelijkheid bezaten. Vrouwen hadden het recht een zaak te drijven en bezaten alle bevoegdheden, die nodig waren om zelfstandig een beroep uit te oefenen. Zij nam aan het produktieproces deel als verstelnaaister, wasvrouw, polijster, verkoopster enzovoort; zij werkte of thuis, of in kleine ondernemingen; haar materiële onafhankelijkheid verschaft haar op zedelijk gebied een grote vrijheid; de volksvrouw kan uitgaan, herbergen bezoeken en bijna als een man beschikken over haar lichaam; zij is de kameraad van haar man en zijn gelijke. Ze wordt op economisch, en niet op seksueel, gebied onderdrukt. Op het platteland heeft de boerin een aanzienlijk aandeel in het werk, en toch wordt zij behandeld als een dienstbode; vaak eet zij niet aan dezelfde tafel als haar man en zonen; zij slooft nog harder dan zij, en de lasten van het moederschap vormen nog een extra verzwaring. Maar evenals in de agrarische gemeenschappen uit de historie wordt zij, omdat de man haar nodig heeft, hogelijk gewaardeerd; de beide echtelieden delen hun

goederen, belangen en zorgen, en in huis bezit de vrouw zeer groot gezag. Deze vrouwen hadden zich in hun zware bestaan als persoonlijkheden kunnen verwezenlijken en rechten kunnen opeisen; maar daarvoor drukt de traditie van bescheidenheid en onderworpenheid te zwaar op hen. De annalen van de Vergadering der Generale Standen bevatten slechts een heel gering aantal vrouwelijke petities en die beperken zich dan nog tot het verzoek «mannen niet die beroepen te laten uitoefenen, die voorbehouden zijn aan vrouwen».

Natuurlijk ziet men bij betogingen en opstandjes vrouwen zich aan de zijde der mannen scharen; zij zijn het zelfs die in Versailles «de bakker, de bakkersvrouw en het kleine bakkersjong» willen gaan halen. Maar niet het volk heeft de Revolutie geleid of daar de vruchten van geplukt. Enkele vrouwen uit de bourgeoisie daarentegen hebben zich vol ijver aan de zaak van de vrijheid gewijd: Madame Roland, Lucile Desmoulins, Théroigne de Méricourt, en een van hen heeft zelfs grote invloed gehad op de loop der gebeurtenissen: Charlotte Gorday door de moord op Marat. Er zijn dan ook een paar feministische bewegingen. In 1789 stelt Olympe de Gouges een «Déclaration des droits de la Femme» op, die overeenkomt met de «Déclaration des droits de 1’Homme» en waarin zij eist, dat alle mannelijke voorrechten zullen worden afgeschaft. In 1790 komen we deze denkbeelden weer tegen in de *Motion de la pauvre Jacotte* en soortgelijke geschriften, maar ondanks de steun van Condorcet lopen al deze pogingen op niets uit en Olympe sterft op het schavot. Naast het blad *L’impatient*, dat zij heeft opgericht, verschijnen er

ook nog andere bladen, maar ook die zijn geen lang leven beschoren. De vrouwen-clubs versmelten voor het grootste deel met mannelijke verenigingen en gaan daar in op. Als op de 28e brumaire 1793 de actrice Rose Lacombe, presidente van de Vereniging van Republikeinse en Revolutionaire vrouwen, vergezeld door een deputatie vrouwen, zich toegang verschaft tot de Conseil général, laat procureur Pierre Gaspard Chaumette in de vergadering de woorden klinken, die geïnspireerd lijken door Paulus en Thomas van Aquino: «Sinds wanneer is het vrouwen toegestaan hun geslacht af te zweren, zich tot mannen te maken?... (De natuur) heeft tot de vrouw gezegd: Wees vrouw. De zorg voor de kinderen, het regelen van het huishouden en de verschillende zorgen, die het moederschap meebrengt, dat is haar arbeidsterrein». De toegang tot de Conseil wordt hun verboden en al spoedig daarop ook het lidmaatschap van de clubs, waar zij hun politieke scholing ontvingen. In 1790 wordt het eerstgeboorterecht en de voorrang van mannelijke erfgenamen afgeschaft; zonen en dochters hebben nu gelijke rechten ten aanzien van de erfenis. In 1792 wordt echtscheiding wettelijk geregeld en de huwelijksband wordt daardoor minder strak. Maar dat waren niet meer dan kleine terreinwinsten, die werden behaald. De vrouwen uit de burgerij waren te stevig in hun gezin en familie verankerd om onderling een hechte eenheid te vormen; zij vormden geen afzonderlijke groep, die in staat was geweest bepaalde verlangens door te drijven: economisch bezien leidden zij het leven van een parasiet. De vrouwen die dus, ongeacht hun geslacht, aan de gebeurtenissen hadden kunnen deelnemen was dat als groep onmogelijk, terwijl de vrouwen uit de politiek actieve klasse veroordeeld

waren als vrouw terzijde te blijven staan. Eerst als de economische macht in de handen van de arbeidende klasse komt te rusten is het voor de werkende vrouw mogelijk rechten te veroveren, die de parasiterende vrouw, hetzij adellijk hetzij burgerlijk, nooit kon verkrijgen.

Bij het verlopen van de Revolutie geniet de vrouw een anarchistische vrijheid. Maar wanneer de maatschappij weer opnieuw vorm krijgt, wordt ook zij weer fors onderdrukt. Uit feministisch oogpunt bezien had Frankrijk een voorsprong op andere landen, maar tot schade van de Française uit de moderne geschiedenis, werd haar wettelijke status beslissend vastgelegd in een tijd van militaire dictatuur; de Code Napoléon, die haar lot een eeuw lang bepaalde, heeft haar emancipatie sterk vertraagd. Evenals alle militairen beschouwt Napoléon de vrouw alleen maar als een moeder; maar als erfgenaam van een burgerlijke revolutie is hij niet van zins de structuur van de maatschappij te doorbreken en aan de moeder voorrang te geven boven de echtgenote; hij verbiedt onderzoek naar het vaderschap; met een zekere hardheid bepaalt hij de situatie van de ongehuwde moeder en het onwettige kind in wettelijk opzicht. Maar voor de gehuwde vrouw daarentegen betekent haar waardigheid als moeder geen versterking van haar positie; de paradoxale toestand uit het feodale tijdperk wordt bestendigd. Noch het meisje noch de vrouw bezitten burgerrechten waardoor het hun bijvoorbeeld onmogelijk is het beroep van advocaat uit te oefenen of op te treden als voogd. De ongehuwde vrouw daarentegen beschikt over alle burgerrechten, terwijl binnen het huwelijk het *mundium* gehandhaafd blijft. De vrouw is

haar man *gehoorzaamheid* verschuldigd; in geval van echtbreuk kan hij haar gevangen laten zetten en zich van haar laten scheiden; wanneer hij de schuldige op heterdaad betrapt en doodt is hij voor de wet niet schuldig, terwijl de man zich in het allerergste geval een boete op de hals haalt als hij een concubine meeneemt naar de echtelijke woning; alleen in dat geval kan zij overigens scheiding van hem krijgen. De man bepaalt waar ze zullen wonen en heeft veel meer rechten ten aanzien van de kinderen dan de vrouw, en - behalve in de gevallen waarin de vrouw een zaak drijft -is de toestemming van de man noodzakelijk wanneer de vrouw verplichtingen wil aangaan. Zowel haar persoon als haar bezittingen staan onder strenge controle van de man.

Gedurende de hele negentiende eeuw verscherpt de juris-prudentie deze strenge wettelijke bepalingen nog, zo wordt de vrouw onder meer ieder recht op vervreemding ontzegd. Na de Restauratie van 1815 wordt, in 1826, de echtscheiding weer afgeschaft; de Constituerende Vergadering van 1848 weigert die weer in te voeren en pas in 1884 wordt dan de echtscheiding weer ingevoerd, maar het blijft zeer moeilijk die werkelijk te verkrijgen. Dat komt omdat dan de bourgeoisie weliswaar nog nooit zo machtig is geweest, maar zich toch heel goed bewust is van de dreiging, die de industriële revolutie voor haar betekent; zij probeert zichzelf te bevestigen met een enigszins verontrust gezag. De geestelijke vrijheid, de erfenis van de achttiende eeuw, tast de gezins- en familie-moraal niet aan, die blijft namelijk precies hetzelfde als zij in het begin van de negentiende eeuw werd omschreven door conservatieve denkers als Joseph de

Maistre en Bonald. Deze baseren namelijk de waarde van een vastgestelde orde op de wil van God en eisen dan ook, dat de maatschappij streng hiërarchisch dient te worden opgebouwd; het gezin moet als de onverbrekelijke kern van de maatschappij daar als het ware de microcosmos van vormen. «De man is voor de vrouw, wat de vrouw voor het kind is; of de macht is voor de minister, wat de minister voor het individu is», zegt Bonald. De man regeert dus, de vrouw bestuurt en de kinderen gehoorzamen. Scheiding is natuurlijk verboden, de vrouw is gekluisterd aan haar huis. «De vrouwen horen in en aan het gezin en niet aan de politieke maatschappij, en de natuur heeft haar geschapen voor huishoudelijke taken en niet voor openbare functies», zegt Bonald eveneens. In het gezin, in wezen bepaald door Le Play omstreeks het midden van de eeuw, wordt deze hiërarchie gerespecteerd.

In een enigszins andere vorm voert ook Auguste Comte de hiërarchie der seksen in; er zijn tussen de geslachten «radicale verschillen, die zowel fysisch als psychisch zijn, en die in alle diersoorten, en *vooral in het menselijk ras* mannetjes en vrouwtjes op een diepgaande manier van elkaar scheiden». Het vrouwelijke bestaan is een soort «voortgezette kindertijd», waardoor de vrouw van het «ideale ras-type» gescheiden is. De biologische kinderlijkheid komt tot uiting in een geestelijke zwakheid; de rol voor dit zuiver affectieve wezen is die van echtgenote en huisvrouw; zij kan niet concurreren met de man: «noch het bestuur, noch de opvoeding komt haar toe». Net als bij Bonald wordt de vrouw gekluisterd aan het gezin, en in die gemeenschap in het klein regeert de

vader, want de vrouw is «niet in staat tot enige leiding, zelfs niet de huiselijke»; ze beheert alleen maar en geeft raad. Ze dient slechts in beperkte mate onderricht te worden. «Vrouwen en proletariërs hoeven geen letterkundigen te worden, dat willen ze trouwens ook niet.» Comte voorziet dan ook, dat de verdere ontwikkeling van de maatschappij zal leiden tot de algehele afschaffing van de vrouwen-arbeid buiten het gezin. In het tweede deel van zijn werk verheerlijkt Comte, beïnvloed door zijn liefde voor Clotilde de Vaux, de vrouw tot aan de vergoddelijking toe; hij ziet in haar de emanatie van het grote wezen; in de tempel der mensheid wordt het volk door de positivistische religie aangeraden haar te aanbidden; maar die cultus verdient zij alleen door haar zedelijk gedrag; de man handelt, zij heeft lief. Reinheid en liefde verheffen haar hier boven de man; zij is altruïstischer dan hij. Maar volgens het systeem van het positivisme blijft zij toch aan het gezin gekluisterd; het is haar verboden te scheiden en het liefst zou men zien, dat zij eeuwig weduwe bleef; zij bezit geen enkel economisch of politiek recht; zij is alleen maar echtgenote en opvoedster.

Op een veel cynischer manier geeft Balzac uitdrukking aan hetzelfde ideaal. «Het is de bestemming van de vrouw en haar enige roem om mannenharten te doen kloppen», schrijft hij in zijn *Physiologie du mariage*... «De vrouw is het eigendom van de man, dat hij door middel van een contract verwerft; zij is een roerend goed, omdat het bezit ervan bepalend is voor de rechtsaanspraken; goed beschouwd is de vrouw eigenlijk niet meer dan een aanvulling op de man». Hij maakt zich hiermee tot de spreekbuis van de

bourgeoisie, die - als een reactie op de losheid van zeden uit de achttiende eeuw en de progressieve ideeën die haar bedreigen - steeds heftiger wordt in haar antifeminisme. Als hij, in het begin van de *Physiologie du mariage*, vol gloed en vuur uiteen heeft gezet dat een dergelijke instelling, waar de liefde uit verbannen is, de vrouw noodzakelijkerwijs tot echtbreuk drijft, spoort Balzac de man aan, zijn vrouw volkomen afhankelijk te maken als hij niet wil, dat hij wordt uitgelachen of zijn eer verliest. Onderwijs en cultuur moet hij verre van haar houden, alles wat haar persoonlijkheid ontwikkelen kan moet hij verbieden, haar ongemakkelijke en onaantrekkelijke kleding laten dragen en haar aanmoedigen een stelsel aan te hangen, dat hoe langer hoe meer aan bloedarmoede gaat lijden. De bourgeoisie neemt dat programma punt voor punt over; de vrouwen worden opgesloten in de keuken en het huishouden, en hun zedelijk gedrag wordt angstvallig gadegeslagen en bewaakt; men sluit hen op in het keurslijf van rituele vormen van gedrag, van wat wel en niet hoort, die iedere poging tot zelfstandigheid afremmen. Als compensatie daarvoor wordt ze geëerd, men omringt haar met een uitgelezen hoffelijkheid. «De getrouwde vrouw is een slavin, die men op een troon moet weten te zetten», zegt Balzac. Het is heel goed, dat de man zich bij allerlei onbenullige zaken achter haar terugtrekt en de eerste plaats aan haar laat; in plaats van haar lasten te laten dragen, zoals dat in de primitieve gemeenschappen gebeurde, haast men zich nu om haar van iedere zware taak en iedere zorg te ontlasten; maar dat betekent tegelijkertijd dat men haar iedere verantwoordelijkheid onthoudt. Men hoopt dat de vrouwen, op deze manier beetgenomen en verleid

door hun geriefelijke bestaan, ertoe zullen komen de rol van moeder en huisvrouw, waartoe men hen wil beperken, te aanvaarden. En inderdaad capituleren de meeste vrouwen uit de bourgeoisie. Omdat hun opvoeding en parasitaire bestaan hen afhankelijk maken van de man, wagen zij het niet eens eisen te stellen; en zij die daar wel de moed toe hebben, vinden vrijwel nergens enige weerklank. «Het is veel makkelijker mensen te ketenen, dan hen van die ketenen te bevrijden, wanneer die een bepaald aanzien betekenen», heeft Bernard Shaw gezegd. De burgervrouw hecht waarde aan haar ketenen, omdat zij niet wil afzien van de voorrechten van haar groep. Onophoudelijk legt men haar uit, en zij weet dat ook, dat de emancipatie van de vrouw een verzwakking voor de burgerlijke maatschappij zal betekenen; als zij bevrijd is van de heerschappij der mannen zal ze gedoemd zijn te gaan werken; zij kan dan wel betreuren, dat ze op het privé-bezit minder rechten kan doen gelden als haar man, zij zou het nog meer betreuren, dat het privé-bezit zou worden afgeschaft; ze voelt zich niet solidair met de werkende vrouwen; ze voelt zich veel meer verbonden met haar man dan met een arbeidster in een textielfabriek. Ze maakt zijn belangen tot de hare.

Dit koppige verzet belemmert de loop der geschiedenis echter niet. De opkomst van de machine vernietigde het grondbezit, bevorderde de emancipatie van de arbeidersklasse en bijgevolg ook die van de vrouw. Ieder socialisme, dat de vrouw losrukt van haar gezin, begunstigt daardoor haar bevrijding: Plato droomde van een communistisch stelsel en beloofde de vrouwen dezelfde autonomie als in Sparta. Tegelijk met de

socialistische utopieën van een Saint-Simon, Fourier en Cabet wordt ook het droombeeld van de «vrije vrouw» geboren. De Saint-Simonistische gedachte van de «assocation universelle», stelt de afschaffing van iedere vorm van slavernij voorop, zowel die van arbeiders als die van de vrouw. Omdat de vrouwen, net als de mannen, menselijke wezens zijn eist Saint-Simon, en na hem ook Leroux, Pecqueux en Carnot, de vrijheid voor haar op. Maar bij de volgelingen van Saint-Simon is het helaas niet deze redelijke these, die de meeste weerklank vindt. Zij verheerlijken, in naam van haar vrouwelijkheid, de vrouw en dat is de meest zekere manier om haar schade te berokkenen. Onder het voorwendsel, dat het paar de sociale eenheid is, wil père Enfantin aan iedere geestelijke verzorger een vrouw toevoegen, en hij geeft daaraan de naam het priesterpaar; van een vrouwelijke Messias verwacht hij de komst van een betere wereld en «les Compagnons de la Femme» gaan scheep naar de Oriënt om die vrouwelijke Heiland te gaan zoeken. Hij is beïnvloed door Fourier, die de vrijmaking van de vrouw verwart met het eerherstel van het vlees; Fourier eist voor iedereen het recht op zich over te geven aan zijn hartstochten; hij wil het huwelijk vervangen door de liefde; hij stelt geen belang in de vrouw als individu, maar alleen in haar functie in de liefde. Ook Cabet belooft dat het Ikarisch communisme de volledige gelijkheid van seksen zal verwezenlijken, ook al kent hij de vrouw in de politiek dan maar een heel bescheiden plaats toe. En inderdaad nemen de vrouwen in de Saint-Simonistische beweging maar een secundaire plaats in; alleen Claire Bazard, die het tijdschrift *La femme nouvelle* heeft opgericht en gedurende korte tijd in leven heeft weten te houden,

speelt een vrij belangrijke rol. In navolging daarvan verschijnen er vrij veel kleine tijdschriftjes, maar zij houden hun eisen heel bescheiden; ze verlangen veeleer ontwikkeling voor de vrouw dan haar werkelijke emancipatie; ook Carnot, en in navolging van hem Legouvé, hechten heel veel belang aan de verbetering van het onderwijs voor vrouwen. Die gedachte van de kameraad-vrouw, van de vrouw als de belichaming van vernieuwende krachten, leeft de hele negentiende eeuw door; ook bij Victor Hugo vindt men haar terug. Maar de zaak van de vrouw wordt door deze doctrines, - die in plaats van de vrouw gelijk te stellen met de man haar tegenover hem plaatsen door aan de vrouw intuïtie en gevoel toe te schrijven en geen verstand -eigenlijk in discrediet gebracht. En dat discrediet wordt nog verhoogd door de onhandigheid van de strijdsters voor de zaak van de vrouw. In 1848 richten vrouwen clubs en tijdschriften op: Eugénie Niboyer geeft de *Voix des femmes* uit, een blad waaraan ook Cabet meewerkt. Een delegatie van vrouwen begeeft zich naar het stadhuis om «rechten voor de vrouw» te eisen, maar bereikt niets. In 1849 stelt Jeanne Decoin zich kandidaat voor de Kamer van Afgevaardigden en begint een verkiezingscampagne, die in spot ondergaat. Spot doodt ook bewegingen als die van de «Vésuviennes» en «Bloomeristen»; de aanhangers daarvan vertonen zich in extravagante kledij op straat. De meest intelligente vrouwen uit die tijd houden zich dan ook afzijdig van dergelijke bewegingen; Madame de Staël vecht veel meer voor haar eigen zaak dan voor die van haar zusters; George Sand verlangt recht op vrije liefde, maar weigert mee te werken aan de *Voix des femmes*; de eisen van de vrouwen hebben vooral betrekking op gevoelszaken. Floria Tristan gelooft aan de verlossing

van het volk door de vrouw, maar ze stelt meer belang in de emancipatie van de arbeidersklasse dan in die van de vrouw. David Stern en Madame de Girardin daarentegen doen wel mee aan de vrouwenbeweging.

Over het algemeen genomen is de reformbeweging, die zich in de negentiende eeuw ontwikkelt het feminisme gunstig geweest vanwege het feit, dat zij streeft naar rechtvaardigheid op basis van gelijkheid. Er is een opmerkelijke uitzondering, Proudhon namelijk. Ongetwijfeld reageert hij tengevolge van zijn boerenafkomst zo scherp op het mysticisme van de Saint-Simonisten; hij blijft aanhanger van het geloof in het kleine, eigen bezit en sluit daardoor meteen de vrouw op in haar huis. «Huisvrouw of hoer», een andere uitweg ziet hij voor haar niet. Tot aan dat tijdstip waren de aanvallen op het feminisme geleid door conservatieven, die het socialisme even heftig bestreden; het verschijnsel vormt een onuitputtelijke bron van grappen, voor het satirieke weekblad *Charivari* onder andere. Proudhon verbreekt de nauwe band tussen feminisme en socialisme; hij protesteert tegen het banket van socialistische vrouwen, dat door Leroux wordt voorgezeten: hij fulmineert tegen Jeanne Decoin. In zijn boek, *La Justice* getiteld, poneert hij de stelling, dat de vrouw onder de heerschappij van de man dient te blijven; alleen hij telt als sociaal individu; het paar is geen compagnonschap, want dat zou gelijkheid veronderstellen, maar een verbond. De vrouw is de mindere van de man, in de eerste plaats omdat haar lichaamskracht maar twee-derde van die van de man bedraagt, maar ook omdat ze én intellectueel én moreel in dezelfde verhouding zijn mindere is; haar waarde over het geheel genomen is 2x2x2 tegenover

3x3x3, dat is dus acht-zevenentwintigste van die van het sterke geslacht. Twee vrouwen, Madame Adam en Madame d'Héricourt, dienen hem daarop van repliek, de ene heel beslist, de andere op een minder gelukkige, zeer opgewonden toon. Proudhon gebruikt dat in zijn *Pornocratie ou la femme dans les temps modernes* als argumenten tegen de vrouw. Zoals alle antifeministen wijdt hij vurige lofzangen aan de «ware vrouw», de slavin en spiegel van de mannen. Maar ondanks de verering die hij toont, moet hij erkennen, dat het leven dat hij haar wil opleggen zijn eigen vrouw niet gelukkig maakt; de brieven van Madame Proudhon zijn alleen maar één lange jammerklacht.

Maar deze theoretische twistgesprekken hebben geen invloed op de loop der gebeurtenissen, zij zijn daar eerder een wat aarzelende afspiegeling van. De vrouw krijgt nu weer een economisch belang, dat zij eigenlijk sinds de prehistorische tijd was kwijtgeraakt, doordat zij de huiselijke haard ontvlucht en aan de machine opnieuw deelneemt aan de produktie. Deze ommekeer wordt bewerkstelligd door de machine, omdat het verschil in lichaamskracht tussen mannen en vrouwen daardoor in het merendeel der gevallen wordt geannuleerd. Omdat de snelle groei van de industrie meer arbeidskrachten eist dan de mannen alleen kunnen leveren, is de medewerking van de vrouw noodzakelijk. Dat is de grote revolutie, die in de negentiende eeuw het lot van de vrouw verandert en die een nieuw tijdperk voor haar inluidt. Marx en Engels overzien de draagwijdte daarvan en zij beloven de vrouw een vrijheid, die in de bevrijding van het proletariaat ligt opgesloten. «De vrouw en de arbeider hebben gemeen, dat ze allebei worden onderdrukt», zei

Bebel inderdaad al. Ze zullen zich ook samen van die onderdrukking vrijmaken, dank zij de betekenis die hun produktieve arbeid door de technische ontwikkeling krijgt. Engels toont aan dat het lot van de vrouw ten nauwste verweven is met de geschiedenis van het privé-bezit; op rampzalige wijze is het moederrecht vervangen door het patriarchaat, waardoor de vrouw de slavin werd van het eigendom; maar de industriële revolutie heft deze vernedering weer op en zal uiteindelijk leiden tot de emancipatie van de vrouw. Hij schrijft: «De vrouw kan alleen dan vrij worden als zij op grote schaal en in grote mate deelneemt aan de produktie, en maar in geringe mate door huishoudelijke taken in beslag genomen wordt. Dat is pas mogelijk geworden in de grote, moderne industrie, die niet alleen op grote schaal aan vrouwen werk verschaft, maar waarvoor dat zelfs een uitdrukkelijke eis is».

Aan het begin van de negentiende eeuw werd de vrouw op een nog veel schaamtelozer wijze uitgebuit dan de mannelijke arbeider. Het thuiswerk vormde een, wat de Engelsen noemen, «sweating system»; ondanks onophoudelijke arbeid verdiende de arbeidster niet voldoende om in haar (bescheiden) behoeften te voorzien. Jules Simon in *L'Ouvrière* en zelfs de conservatief Leroy-Beaulieu in zijn in 1873 gepubliceerde werk *Le travail des femmes au XIXe siècle* hebben deze schandelijke misbruiken aan het licht gebracht; de laatstgenoemde bericht zelfs, dat meer dan tweehonderdduizend Franse arbeidsters niet meer verdienen dan vijftig centimes per dag. Het is begrijpelijk, dat de vrouwen zich naar de fabrieken haasten; buiten de bedrijven was er overigens weldra niets anders voor hun te doen dan naaiwerk, wassen en

huishoudelijk werk, allemaal slavenwerk voor hongerloontjes; zelfs het vervaardigen van kant en breiwerk werd door de fabrieken aangetrokken; het gevolg daarvan is, dat er ruimschoots werkgelegenheid is in de katoen-, wol- en zijde-industrie; vrouwen worden vooral gebruikt in spinnerijen en weverijen. Ondernemers prefereren hen vaak boven mannen. «Ze leveren beter werk voor minder loon». Deze cynische uitdrukking belicht het drama van de vrouwenarbeid heel scherp. Door dat werk namelijk heeft de vrouw haar menselijke waardigheid veroverd, maar de strijd daarvoor was bijzonder hard en bijzonder lang. Spinnen en weven gebeurde onder erbarmelijke hygiënische toestanden. «In Lyon», schrijft Blanqui, «zijn in de passementwerkerij sommige vrouwen, hangend in riemen, verplicht met handen en voeten te werken». In 1831 werkt de vrouw in de zijde-industrie in de zomer van drie uur ‘s ochtends tot het donker is en ‘s winters van vijf uur ‘s morgens tot elf uur ‘s avonds; zeventien uur per dag dus, «in vaak ongezonde werkplaatsen, waarin nooit een straaltje zonlicht doordringt», vertelt Norbert Truquin. «De helft van de meisjes krijgt al tering nog voor haar leertijd voorbij is; als zij klagen verwijt men hun, dat zij zich aanstellen.»[49]

Bovendien misbruiken de mannelijke werknemers de jonge arbeidsters. «Om hun doel te bereiken gebruiken ze de meest weerzinwekkende middelen: nood en honger», zegt de anonieme schrijver van *Vérité sur les événements de Lyon*. Het komt voor, dat vrouwen hun arbeid op het land moeten combineren met het werk in de fabriek. Op een schaamteloze manier worden zij uitgebuit. In *Das Kapital* vertelt Marx in een voetnoot: «Mijnheer E.,

een fabrikant, deelde mij mee dat hij bij zijn gemechaniseerde weefgetouwen uitsluitend gebruik maakte van vrouwen; daarbij gaf hij dan de voorkeur aan gehuwde vrouwen en wel in het bijzonder aan hen, die thuis een gezin te onderhouden hadden. Zij zijn veel nauwkeuriger en gewilliger dan ongetrouwde vrouwen en moeten zich wel tot het alleruiterste inspannen om de noodzakelijkste levensbehoeften voor hun gezin te kunnen aanschaffen». Marx merkt daarbij nog op: «De goede eigenschappen van de vrouw worden op deze manier omgebogen tot hun nadeel en schade; al het goede en gevoelige van hun aard wordt daardoor een manier om hen in slavernij te brengen en haar te laten lijden». Als hij *Das Kapital* kort samenvat en commentaar levert op Bebel schrijft G. Derville: «De vrouw is tegenwoordig uitsluitend troeteldiertje of lastdier. Als ze niet werkt wordt ze door de man onderhouden, maar ook als ze zich dood werkt wordt ze door hem onderhouden». De situatie van de vrouwelijke arbeider was zo erbarmelijk dat zowel Sismondi als Blanqui eist, dat haar de toegang tot de fabrieken wordt verboden. De oorzaak daarvan ligt gedeeltelijk in het feit, dat de vrouwen aanvankelijk niet wisten hoe zij zich moesten verdedigen en zich niet van meet af aan in vakbonden verenigd hebben. De «vrouwenverenigingen» dateren uit 1848 en zijn in het begin alleen maar arbeidsgemeenschappen. De beweging groeide maar heel langzaam uit, zoals blijkt uit de volgende cijfers: In 1905 waren er slechts 69.405 vrouwen op een totaal van 781.392 georganiseerde arbeiders; in 1908 waren het er 88.906 op een totaal van 957.120 en in 1912 telde men op het totaal van 1.064.413 georganiseerde arbeiders slechts 92.336 vrouwen.

In 1920 waren er 239.016 arbeidsters en vrouwelijke werknemers georganiseerd op een totaal van 1.580.967 arbeiders; van de landarbeidsters waren er slechts 36.193 georganiseerd tegenover 1.083.957 georganiseerde mannelijke landarbeiders. In totaal stonden er dus 292.000 georganiseerde vrouwelijke werkkrachten tegenover 3.076.585 georganiseerde mannen. De tot traditie geworden berusting en onderworpenheid, het gebrek aan solidariteitsgevoel en collectieve verantwoordelijkheid is er de oorzaak van dat de vrouwen de nieuwe mogelijkheden, die zich voor hun openen zonder enig wapen tegemoet treden.

Het resultaat van deze houding was, dat de vrouwenarbeid traag en laat geregeld werd. Pas in 1874 grijpt de wet in en dan zijn er, ondanks de campagnes, die tijdens het keizerrijk zijn gevoerd, nog maar twee maatregelen die de vrouw betreffen; een daarvan verbiedt nachtarbeid voor minderjarige meisjes en stelt als eis, dat ze op zon- en feestdagen niet werken; hun werktijd wordt beperkt tot twaalf uur per dag; vrouwen boven de eenentwintig jaar wordt alleen ondergrondse arbeid in mijnen en steengroeven verboden. De eerste wet inzake vrouwenarbeid stamt van 2 november 1892; daarbij wordt nachtwerk verboden en het aantal arbeidsuren beperkt; maar de deur voor allerlei ontduikingen blijft wijd open. In het jaar 1900 wordt de arbeidstijd teruggebracht tot 10 uur; in 1905 wordt een wekelijkse rustdag verplicht gesteld; in 1907 krijgt de arbeidster de vrije beschikking over haar loon; in 1909 krijgt de kraamvrouw vrij met behoud van loon; in 1911 worden de bepalingen van 1892 nog eens strenger doorgevoerd; in 1913 wordt de rusttijd voor en na de bevalling geregeld; gevaarlijk

en buitensporig zwaar werk wordt hun verboden. Stap voor stap komt er een wettelijke regeling totstand en vrouwenarbeid wordt omringd met tal van hygiënische maatregelen; verkoopsters moeten bijvoorbeeld over een zitplaats beschikken, en langdurig staan op verkoopplaatsen in de openlucht wordt verboden. Tenslotte leidt het Internationaal Arbeidsbureau tot internationale afspraken over sanitaire maatregelen bij vrouwenarbeid, verplicht verlof bij zwangerschap en dergelijke.

Een tweede consequentie van de gelaten berusting van de werkende vrouwen was het loon, waarmee zij genoegen moesten nemen. Er zijn verschillende verklaringen gegeven voor het verschijnsel van de lage beloning van de vrouw, die aan een complex van factoren te danken is. Men komt er niet met de bewering, dat vrouwen minder behoeften hebben dan mannen; dat is alleen maar een rechtvaardiging achteraf. Het is eerder zo dat de vrouwen, zoals we al hebben gezien, niet in staat waren zich te verdedigen tegen hun uitbuiters; ze stonden voor de concurrentie van de gevangenissen, die hun produkten, zonder arbeidsloon, op de markt konden brengen en ze concurreerden met elkaar. Nu dient men wel te bedenken, dat de vrouw door haar arbeid streefde naar emancipatie in een maatschappij, waarin de echtelijke gemeenschap van goederen nog steeds bestond; gebonden aan het huishouden van haar vader of haar man, was ze er vaak al tevreden mee een extra-bijdrage in de kosten daarvan voor haar rekening te kunnen nemen; ze werkt dan wel buiten het gezin, maar toch daarvoor; omdat het de arbeidster niet ging om de voorziening van haar totale behoefte, komt ze ertoe genoegen te nemen met een veel lagere beloning dan de

mannen eisen. Omdat een zeer aanzienlijk deel van de vrouwen tevreden is met deze te lage lonen wordt natuurlijk ook het loon van de vrouw over het geheel genomen vastgesteld op het niveau dat voor de werkgever het voordeligst is.

Uit een in Frankrijk van 1889-1893 ingesteld onderzoek blijkt, dat voor een arbeidsdag, gelijkwaardig aan die van de man, de arbeidster niet meer dan de helft ontving van het loon van de man. Bij een enquête in 1908, bleek dat voor thuisarbeid aan vrouwen ten hoogste twintig centimes per uur werd betaald en dat bedrag liep af tot vijf centimes; het was voor een vrouw, die op deze wijze werd uitgebuit, onmogelijk te leven zonder aalmoezen of beschermer. In 1918 verdient in Amerika een vrouw niet meer dan de helft van het loon van een man, en omstreeks die tijd ontvangt in Duitsland in de mijnindustrie de vrouw voor eenzelfde hoeveelheid gedolven kolen 25% minder loon dan de man. Tussen 1911 en 1943 stijgen de lonen van de vrouwen in Frankrijk wel sneller dan die van de mannen, maar ze blijven toch lager.

Ook al hebben de werknemers de vrouwen dan warm verwelkomd als een gevolg van de lagere lonen waarmee zij genoegen wilden nemen, datzelfde feit riep zware weerstanden op bij de mannelijke arbeiders. Tussen de zaak van het proletariaat en die van de vrouw bestond niet onmiddellijk de solidariteit en sympathie die Engels en Bebel hadden voorspeld. Het probleem leverde vrijwel hetzelfde beeld op als dat van de negerarbeiders in Amerika. De meest onderdrukte minderheden uit een gemeenschap worden door de onderdrukkers graag gebruikt als wapen tegen de hele klasse waartoe zij behoren; die minderheden worden

daardoor meteen als vijanden beschouwd en er is een veel dieper inzicht in de hele situatie nodig voor de belangen van de negers en blanken, van mannelijke en vrouwelijke arbeiders, kunnen samengaan, inplaats van elkaar tegen te werken. Het is begrijpelijk, dat de mannelijke arbeiders aanvankelijk een geweldige bedreiging zagen in deze goedkope concurrenten en zich vijandig toonden. Pas toen de vrouwen volkomen in de vakbonden waren opgenomen, vormden zij geen bedreiging meer voor de arbeidersklasse.

Ondanks al deze moeilijkheden zette de ontwikkeling van de vrouwenarbeid door. In 1900 waren er in Frankrijk nog 900.000 thuiswerksters die kleren, lederwaren, grafkransen, tassen, snuisterijen en sieraden maakten, maar dat aantal liep aanzienlijk terug. In 1906 was 42% van de vrouwen in de arbeidsgeschikte leeftijd (van achttien tot zestig jaar) werkzaam in de landbouw, industrie, handel, het bank- en verzekeringswezen, op kantoren en in de vrije beroepen. Deze ontwikkeling is overal ter wereld, door het gebrek aan arbeidskrachten in de periode 1914 - 1918 en de laatste wereldoorlog, nog verhaast. Vrouwen uit de kleine burgerij en gegoede middenstand sluiten zich bij de beweging aan, en vrouwen dringen ook door in de vrije beroepen. Blijkens een telling van vlak voor de laatste wereldoorlog werken er dan, van het totale aantal vrouwen tussen de achttien en zestig jaar, in Frankrijk 42%, in Finland 37%, in Duitsland 34,2%, in India 27,7%, in Engeland 26,9%, in Nederland 19,2% en in de Verenigde Staten 17,7%. De cijfers van Frankrijk en India zijn hoog als gevolg van het groot aantal vrouwen dat er werkzaam is in de landbouw. Als men de agrarische sector buiten beschouwing laat zijn

er in 1940 in Frankrijk ongeveer 500.000 vrouwen, die aan het hoofd van een zaak staan, 1.000.000 vrouwelijke ambtenaren en kantoorbedienden, 2.000.000 arbeidsters en 1.500.000 vrouwen werken zelfstandig of zijn werkeloos. Van die twee miljoen arbeidsters zijn er 650 000 werkzaam in de huishouding, 1.200.000 werken er in de verwerkende industrieën, waarvan 440.000 in de textielfabrieken, 315.000 in de kledingindustrie en 380.000 werken thuis als naaister. Wat handel, vrije beroepen en openbare diensten betreft staan Frankrijk, Engeland en Amerika ongeveer op hetzelfde niveau.

Eén van de meest essentiële problemen voor de vrouw is, zoals we al hebben gezien, het aanpassen van haar rol in de voortplanting bij haar aandeel in het produktie proces. De diepste oorzaak immers van het feit, dat sinds het begin van de menselijke geschiedenis de taak van de vrouw werd beperkt tot haar huis en zij afzijdig werd gehouden van de vormgeving van de wereld, ligt in haar dienstbaarheid aan die voortplanting. Bij vrouwelijke dieren is er een door de seizoenen of bronsttijd bepaald ritme, dat een zuinig beheer van hun krachten zeker stelt, maar voor de vrouw bestaat er tussen puberteit en menopauze geen natuurlijke beperking van het aantal zwangerschappen. In sommige beschavingen zijn vroegtijdige huwelijken verboden en men beweert, dat er bij bepaalde Indianen-stammen tussen de bevallingen een rusttijd van minstens twee jaar in acht moet worden genomen; maar over het algemeen is eeuwenlang de vrouwelijke vruchtbaarheid geen beperking in de weg gelegd.

Al in de Oudheid[50] bestaan er, voornamelijk door

vrouwen toegepaste, anticonceptionele praktijken: drankjes, zetpillen, tampons die in de vagina werden gebracht, maar zij bleven het geheim van prostituées en geneesheren; misschien was dat geheim ook wel bekend aan die Romeinse vrouwen uit de periode van het verval, die door de satirici hun onvruchtbaarheid verweten werd. Maar in de middeleeuwen kende men de middelen niet; tot aan de achttiende eeuw toe is er geen spoor van te vinden. Voor heel veel vrouwen was het leven in die tijd een ononderbroken reeks zwangerschappen; zelfs lichtzinnige vrouwen moesten voor hun ongebreideld liefdesleven betalen met veelvuldige moederschappen. In sommige perioden voelde de mensheid heel sterk de behoefte de bevolkingsaanwas te beperken, maar de naties waren dan bang te zwak te worden. In tijden van crises en nood nam het aantal geboorten wel af doordat de leeftijd waarop men trouwde opschoof, maar het bleef toch regel zo jong mogelijk te trouwen en zoveel mogelijk kinderen te krijgen. Alleen de kindersterfte reduceerde het aantal levende kinderen. Al in de zeventiende eeuw protesteert Abbé de Pure[51] tegen de «liefdes-waterzucht» waartoe de vrouwen veroordeeld zijn en Madame de Sévigné raadt haar dochter aan veelvuldige zwangerschappen te vermijden. Maar in de achttiende eeuw krijgt het Malthusianisme aanhangers in Frankrijk. De welgestelden gaan daarin voor, maar weldra acht de hele bevolking het verstandig het kindertal zo te beperken, dat het in overeenstemming is met de materiële mogelijkheden van de ouders, en anticonceptionele gebruiken nemen in de zeden en gewoonten een plaats in. De demograaf Moreau schrijft in 1778: «Rijke vrouwen zijn niet de enigen, die de voortplanting van het menselijk geslacht beschouwen

als een ouderwetse last; deze rampzalige geheimen, die aan geen enkel dier behalve de mens bekend zijn, dringen ook al door op het platteland; tot in de dorpen toe wordt de natuur bedrogen». De «coïtus interruptus» raakt eerst bij de burgerij in zwang, maar daarna ook bij de bevolking van het platteland en de arbeiders; het preservatief, dat al bestond als middel tegen het oplopen van venerische ziekten, wordt een anticonceptioneel middel dat, vooral na de ontdekking van het vulcaniseren omstreeks 1840, op ruime schaal overal wordt gebruikt.[52] In de Angelsaksische landen is «birth-control» officieel gesanctioneerd en men heeft vele middelen gevonden om de beide functies, die vroeger onlosmakelijk met elkaar waren verbonden, voortplanting en seksualiteit, te scheiden. Medische research in Wenen en elders heeft heel nauwkeurig het proces van de conceptie vastgesteld en de omstandigheden ontdekt, die er gunstig voor zijn, maar daarmee zijn tevens wegen aangegeven om bevruchting te voorkomen. Propaganda voor anticonceptionele middelen als pessaria, vaginatampons enz. en de verkoop daarvan is in Frankrijk verboden, maar de «birth-control» is er niet minder wijd verbreid om.

Abortus is nergens wettelijk geoorloofd. Het Romeinse recht gaf het embryonale leven geen speciale bescherming; het beschouwde de *nasciturus* niet als een menselijk wezen, maar als een deel van het moederlichaam. *Parus antequam edatur mulieris portio est vel viscerum*.[53] Vruchtafdrijving was in de tijd van de Romeinse decadentie een normaal gebruik, en ook al wilde de wetgever dan de geboorte stimuleren, hij durfde de abortus toch niet te verbieden. Als de

vrouw, tegen de wil van de man in, het kind niet had willen houden, kon hij haar laten straffen; maar het delict was dan ongehoorzaamheid. Overal in de Oosterse en Grieks-Romeinse cultuur is abortus door de wet toegestaan.

Het christendom heeft in dit opzicht de bestaande morele opvattingen ondersteboven geworpen door het embryo een ziel toe te kennen; vruchtafdrijving wordt daardoor een misdaad tegen de foetus zelf. «Iedere vrouw die iets onderneemt om niet zoveel kinderen te baren als zij zou kunnen, maakt zich aan even zovele moorden schuldig; datzelfde geldt voor de vrouw die zichzelf na de bevruchting probeert te verwonden», zegt Au-gustinus. In Byzantium leverde abortus alleen maar een tijdelijke verbanning op; bij de barbaren, bij wie kindermoord gebruikelijk was, was die alleen maar strafbaar wanneer hij, tegen de wil van de moeder, met geweld werd uitgevoerd; door het betalen van een bloedgeld kon men de schuld afkopen. Maar de eerste concilies vaardigden tegen deze «homicide» de strengste straffen uit, ongeacht de vermoedelijke ouderdom van de vrucht. Dan rijst de vraag, die het onderwerp van eindeloze discussies wordt: op welk ogenblik dringt de ziel het lichaam van de foetus binnen? Thomas van Aquino en de meeste schrijvers stellen het tijdstip van de bezieling op de veertigste dag bij vruchten van het mannelijk, en op de tachtigste dag bij vruchten van het vrouwelijk geslacht. Dan wordt er ook verschil gemaakt tussen de bezielde en onbezielde foetus. Een middeleeuws wetboek van strafrecht bepaalt: «Als een zwangere vrouw haar vrucht vernietigt voor de vijfenveertigste dag, zo zal zij een straf van één jaar ondergaan; geschiedt zulks

na zestig dagen dan bedraagt haar straf drie jaar. Wanneer het kind reeds een ziel heeft zal zij worden behandeld als een moordenares.» Maar het boek voegt daar dan nog aan toe: «Er bestaat een groot verschil tussen de arme vrouw, die haar vrucht afdrijft omdat zij moeite heeft haar kind te voeden en degene, die geen ander oogmerk heeft dan de misdaad van haar ontucht te verbergen». In 1556 vaardigt Hendrik II van Valois de beroemde verordening over het verhelen van de zwangerschap uit; het verbergen van de zwangerschap alleen al werd met de dood bestraft. Daaruit leidde men af dat die straf met des te meer recht nog moest worden toegepast in het geval van abortieve praktijken. De wetgever had inderdaad kindermoord op het oog; maar men beroept er zich ook op om de doodstraf te eisen tegen de bedrijvers en medeplichtigen van abortus. Het onderscheid tussen bezielde en onbezielde foetus verdwijnt rond de achttiende eeuw. Op het eind van die eeuw pleit Beccaria, die in Frankrijk geweldig veel invloed had, ten gunste van de vrouw, die geen kind hebben wil. De wet van 1791 stelt de vrouw niet strafbaar, maar legt haar medeplichtigen «twintig jaar in de ijzers» op. De gedachte, dat abortus gelijk moet worden gesteld met moord, verdwijnt in de negentiende eeuw; men beschouwt dat dan veel meer als een misdaad tegen de Staat. De wet van 1810 verbiedt abortus ten enenmale onder bedreiging van gevangenisstraf en dwangarbeid, zowel voor de vrouw zelf als voor haar medeplichtigen; maar in werkelijkheid gebruiken artsen de abortus steeds wanneer het erom gaat het leven van de moeder te redden. Als gevolg van het feit, dat die wet veel te streng was, passen de gezworenen die sinds het eind van de eeuw niet meer toe; er worden maar weinig

arrestaties meer verricht en vier van de vijf beklaagden worden vrijgesproken. De wet van 1923 veroordeelt de bedrijvers van en medeplichtigen aan abortus tot dwangarbeid, de vrouw zelf alleen tot gevangenisstraf of geldboete. De wet van 1939 is uitdrukkelijk tegen de uitvoerders van de ingreep gericht; zij kunnen niet meer tot voorwaardelijke straffen veroordeeld worden. In 1941 wordt abortus verklaard tot een misdaad tegen de veiligheid van de Staat. In andere landen vindt men het een misdrijf dat met een correctieve straf kan worden afgedaan. In Engeland echter is abortus «felony», een zware misdaad, waarop de gevangenis of dwangarbeid staat. Over het geheel genomen zijn én de wetten én de rechtbanken veel tegemoetkomender voor de vrouw dan voor haar medeplichtigen. De kerk echter handhaaft haar starre, strenge houding. De code van het canonieke recht van 27 maart 1917 zegt: «Zij die abortus opwekken, de moeder niet uitgezonderd, stellen zich, wanneer het beoogde doel wordt bereikt, bloot aan excommunicatie *latae sententae*, uit te spreken door de ordinarius». Geen enkele reden kan gelden als verzachtende omstandigheid, zelfs het levensgevaar dat de moeder loopt niet. De paus zelf heeft verklaard dat, als het gaat om het leven van de moeder of van het kind, men dat van de moeder dient te offeren; de moeder die gedoopt is kan inderdaad de hemel verdienen - eigenaardig genoeg is er in dit soort berekeningen nooit sprake van de hel - terwijl de vrucht dan gedoemd is ten eeuwigen dage in het voorgeborchte der hel te blijven.[54]

Slechts gedurende een korte periode werd abortus officieel toegestaan, in Duitsland voor het nazisme en

in Rusland voor 1936. Maar ondanks alle religieuze en wettelijke verboden speelt zij in alle landen toch een zeer belangrijke rol. In Frankrijk komen er jaarlijks achthonderdduizend à een miljoen gevallen van abortus voor - dat cijfer komt ongeveer overeen met het aantal geboorten - en tweederde van de vrouwen zijn getrouwd, velen daarvan hebben zelfs al één of twee kinderen. In weerwil van vooroordelen, verzet en de resten van een verouderde moraal, is dus de overgang van de onbeperkte vruchtbaarheid naar de door de Staat of het individu geleide vruchtbaarheid een feit geworden. De vooruitgang van de verloskunde heeft de gevaren van de bevalling aanzienlijk verminderd; de pijnen bij de geboorte verdwijnen meer en meer; juist dezer dagen - maart 1949 — heeft men in Engeland bepaalde vormen van anesthesie verplicht gesteld; in Amerika worden die reeds op grote schaal toegepast en ook in Frankrijk komen die nu in zwang. Door de kunstmatige bevruchting wordt de ontwikkeling, die de mens in staat zal stellen de voortplanting te beheersen, voltooid.
Vooral voor de vrouw zijn deze veranderingen uiterst belangrijk; zij kan het aantal zwangerschappen nu beperken, ze kan die verstandig in haar leven integreren in plaats van er de slaaf van te. zijn. In de loop van de negentiende eeuw heeft de vrouw zich op haar beurt vrijgemaakt van de natuur; ze verovert de heerschappij over haar lichaam. Voor een groot deel bevrijd van de lasten der voortplanting, kan zij nu de economische taak, die voor haar ligt, en die de verovering van haar hele persoonlijkheid voor haar mogelijk zal maken, opnemen.

Uit het samengaan van deze twee factoren; het deelnemen aan het produktieproces en de bevrijding uit

de slavernij van de voortplanting, kan de ontwikkeling van de positie van de vrouw worden verklaard. Zoals Engels al had voorzien moest haar sociale en politieke status noodzakelijk veranderen. De feministische beweging, - in Frankrijk ingeluid door Condorcet, in Engeland door Mary Wollstonecraft met haar boek *Vindication of the rights of women* en aan het begin van de eeuw overgenomen door Saint-Simonisten - had haar doel nooit kunnen bereiken zolang er geen concrete bases waren. Maar nu echter krijgen de eisen van de vrouw gewicht. Die eisen zijn zelfs in de boezem van de bourgeoisie te beluisteren. Als een gevolg van de snelle groei van de industrie verliest het grondbezit, in vergelijking met roerend goed, aan betekenis; het beginsel van de eenheid der familie-groep verliest aan kracht. De beweeglijkheid van het kapitaal stelt de bezitter daarvan in staat, in plaats van door zijn fortuin beheerst te worden, daarover, zonder dat er sprake is van wederkerigheid, te heersen en naar eigen wil erover te beschikken. Vooral door dat familiebezit was de vrouw zo sterk gebonden aan de man; als dat bezit verdwijnt komen man en vrouw als gelijkwaardig naast elkaar te staan, en zelfs de band met hun kinderen is minder hecht dan die van het belang van het eigen bezit. Op die manier verovert het individu zijn zelfstandigheid op de groep.

Bijzonder frappant is deze ontwikkeling in Amerika, waar het moderne kapitalisme triomfeert; daar floreert de scheiding en man en vrouw lijken er niet meer te zijn dan tijdelijke partners. In Frankrijk, waar de plattelandsbevolking een belangrijke rol speelt en de code Napoléon de gehuwde vrouw onder voogdij plaatst, voltrok die ontwikkeling zich natuurlijk langzamer. In

1884 wordt de scheiding weer ingevoerd en de vrouw kon die eisen in het geval de man echtbreuk pleegde. Maar strafrechtelijk blijft het onderscheid in de geslachten bestaan: overspel is alleen een delict wanneer dat door de vrouw wordt begaan. Het recht op het voogdschap wordt de vrouw, onder allerlei voorbehoud, in 1907 toegekend, maar pas in 1917 werkelijk ingevoerd. In 1912 wordt het natuurlijk vaderschap erkend. Het duurt tot 1938 en 1942 eer de wettelijke positie van de gehuwde vrouw verandert; de plicht tot gehoorzaamheid wordt afgeschaft, maar de vader blijft hoofd van het gezin; hij kiest de woonplaats, maar de vrouw kan zich daartegen verzetten als ze geldige redenen daarvoor heeft. Haar wettelijke bevoegdheden worden uitgebreid. Maar toch spreekt in de verwarde formulering: «De gehuwde vrouw bezit alle wettelijke bevoegdheden. Die bevoegdheden worden alleen door de huwelijksovereenkomst en de wet beperkt», het tweede deel van het artikel het eerste tegen. De gelijkheid van de echtgenoten is nog geen feit.

Politieke rechten zijn in Frankrijk, Engeland en Amerika niet zonder moeite veroverd. In 1867 hield John Stuart Mill in het Engelse parlement het eerste officieel uitgesproken pleidooi ten gunste van het vrouwenkiesrecht. In zijn geschriften eist hij de onvoorwaardelijke gelijkheid van man en vrouw, zowel in het gezin als in de maatschappij. «Ik ben ervan overtuigd, dat de maatschappelijke betrekkingen tussen seksen, waarbij de een uit naam van de wet aan de ander onderworpen is, niet goed zijn en een hinderpaal vormen voor de menselijke vooruitgang; ik ben ervan overtuigd dat zij plaats dienen te maken voor

volledige gelijkheid». Als gevolg hiervan stichten de Engelse vrouwen een politieke organisatie onder leiding van Mrs. Fawcett; de Franse vrouwen scharen zich achter Maria Deraismes, die tussen 1868 en 1871 een reeks openbare lezingen houdt over de situatie van de vrouw; zij voert een heftige campagne tegen Alexandre Dumas fils, die een door zijn ontrouwe vrouw bedrogen echtgenoot de raad geeft: «Dood haar». Maar de werkelijke grondlegger van de vrouwenbeweging was Léon Richier; hij schiep in 1869 de «Rechten van de Vrouw» en organiseerde het Internationale Congres over de Rechten van de Vrouw, dat in 1878 werd gehouden. De kwestie van het vrouwenkiesrecht werd daar nog niet aangesneden; de vrouwen beperkten er zich toe hun burgerlijke rechten te eisen. Zowel in Engeland als in Frankrijk leidt de beweging dertig jaar lang een wat schuchter bestaan. Eén vrouw echter, Hubertine Auclert, begint een beweging voor vrouwenkiesrecht; zij sticht een groep, de «Suffrage des femmes», en een tijdschrift, *La citoyenne*. Onder haar invloed worden tal van verenigingen opgericht, maar hun acties hebben nauwelijks enige uitwerking. Deze zwakheid van het feminisme wortelt in haar innerlijke verdeeldheid; de waarheid is, dat de vrouwen, zoals ik al heb opgemerkt, als sekse niet solidair zijn; zij voelen zich in de eerste plaats gebonden aan hun klasse, en de belangen van de vrouwen uit de burgerij en die van het proletariaat hebben niets met elkaar gemeen. De revolutionaire beweging voor vrouwenrechten sluit weer aan bij de Saint-Simonistische en Marxistische traditie; daarbij moet overigens worden opgemerkt, dat een zekere Louise Michel zich tegen het feminisme uitspreekt, omdat die beweging een versnippering van krachten betekent, die volledig voor de klassestrijd

moeten worden ingezet; door de afschaffing van het kapitaal zal de situatie van de vrouw immers vanzelf wel worden geregeld.

Het Socialistisch Congres van 1879 proclameert de gelijkheid der seksen, en van dat ogenblik af zijn feminisme en socialisme onlosmakelijk met elkaar verbonden; maar omdat de vrouwen de vrijheid verwachten van de emancipatie van de arbeider in het algemeen, strijden ze pas op de tweede plaats voor hun eigen zaak. De vrouwen uit burgerlijke kringen daarentegen verlangen, binnen het kader van de bestaande maatschappij, nieuwe rechten, en wensen beslist niet als revolutionairen te worden bestempeld; zij willen op zedelijk gebied allerlei hoogstaande hervormingen doorvoeren, bijvoorbeeld de bestrijding van drankmisbruik, het verbieden van pornografische literatuur en prostitutie. In 1892 komt het «Congrès feministe» bijeen, waaraan de beweging haar naam ontleent; veel belangrijks komt er niet tot stand. Toch wordt in 1897 een wet aangenomen, waardoor vrouwen voortaan als getuige bij rechtszaken kunnen optreden, maar het verzoek van een vrouwelijke doctor in de rechtswetenschappen, om te worden ingeschreven als lid van de balie, wordt afgewezen. In 1898 krijgen de vrouwen kiesrecht voor het «Tribunal de Commerce», actief en passief kiesrecht voor de «Conseil supérieur du Travail» en hebben ze toegang tot de «Conseil supérieur de 1’Assistance publique» en de Academie voor Beeldende Kunsten. In 1900 beleggen de feministen een nieuw congres, maar ook nu zijn de resultaten niet erg groot. Voor het eerst stelt in 1901 Viviani in de Kamer van Afgevaardigden de kwestie van het vrouwenkiesrecht aan de orde; hij stelt overigens

voor, dat kiesrecht alleen aan ongetrouwde en gescheiden vrouwen te verlenen. Van dat ogenblik af neemt de betekenis van de vrouwenbeweging toe. In 1909 wordt de «Union française pour le Suffrage des femmes» gesticht, waarvan Madame Brunschwig de ziel is; zij organiseert lezingen, bijeenkomsten, congresssen en manifestaties. In 1909 maakt Buisson een rapport op over een voorstel van Dussausoy om de vrouwen kiesrecht te geven voor de plaatselijke raden. In 1910 dient Thomas een voorstel in ten gunste van het vrouwenkiesrecht; in 1918 wordt dat voorstel opnieuw ingediend en het behaalt in 1919 een ruime meerderheid in de Kamer, maar lijdt in de Senaat schipbreuk in 1922. De situatie is dan vrij ingewikkeld. Naast het revolutionaire feminisme en het zogenaamde onafhankelijke feminisme van Madame Brunschwig ontstaat er nu ook nog een christelijk feminisme; Benedictus XV heeft zich in 1919 uitgesproken ten gunste van het vrouwenkiesrecht en Monseigneur Baurdrillart en pater Sertillanges maken hier dan ook vurig propaganda voor. De katholieken geloven namelijk dat de Franse vrouwen een conservatief en religieus element vormen, maar dat is nu juist datgene, waar de radicalen bang voor zijn: de ware reden van hun oppositie is dat ze bang zijn voor een verschuiving van stemmen als ze vrouwen laten stemmen. In de Senaat zijn veel katholieken, de groep van de Union republicaine en anderzijds de partijen van de uiterst linkse vleugel voor het vrouwenkiesrecht, maar de meerderheid is er tegen. Tot 1932 toe weet men de zaak slepende te houden en wijst men ieder debat over het vrouwenkiesrecht van de hand; maar in 1932, als de Kamer van Afgevaardigden een amendement om de vrouwen actief en passief kiesrecht te verlenen met

driehonderdnegentien stemmen tegen heeft verworpen, wordt ook in de Senaat hierover het debat, dat verscheidene zittingen in beslag neemt, geopend; het amendement wordt verworpen. Het verslag hiervan in de de Franse Staatscourant, *L’Officiel*, is overigens zeer opmerkelijk en tekenend; men vindt er alle antifeministische argumenten in terug die in de loop van een halve eeuw zijn ontwikkeld in een stuitende hoeveelheid boeken en boekjes. Daar zijn dan in de eerste plaats de galante argumenten in de trant van: we houden te veel van de vrouwen om hen te laten stemmen, men verheerlijkt de «ware vrouw» op de manier van Proudhon, die er zich afmaakt met het dilemma «hoer of huisvrouw»; als ze gaat stemmen zal de vrouw haar charme verliezen; de vrouw moet niet van haar voetstuk afdalen; ze heeft niets te winnen en alles te verliezen als ze stemmen mag; ze regeert de mannen zonder daarvoor een stembiljet nodig te hebben, enzovoort. Ernstiger wordt het als men de belangen van het gezin in het geding gaat brengen; de vrouw hoort in het gezin; politieke discussies kunnen tot meningsverschillen bij de echtgenoten leiden. Sommige sprekers doen zich kennen als gematigde antifeministen. De vrouwen zijn nu eenmaal anders dan mannen. Ze vervullen toch ook geen militaire dienstplicht. En moeten prostituées ook stemmen? Anderen doen vol trots kond van hun mannelijke superioriteit: stemmen is een opdracht, een taak, geen recht, de vrouwen zijn die taak niet waardig. Ze zijn minder intelligent en minder ontwikkeld dan mannen. Als vrouwen stemrecht hebben zullen de mannen vervrouwelijken. Ze zijn politiek niet onderlegd. Ze zullen stemmen zoals de man voorschrijft. Als zij zo graag vrij willen zijn, moeten zij zich eerst maar

eens vrij zien te maken van hun naaister. Met een ontwapenende naïviteit komt men dan ook nog aandragen met het bezwaar, dat er in Frankrijk meer vrouwen dan mannen zijn. Ondanks al deze armzalige argumenten duurt het toch nog tot 1945 eer de Franse vrouw haar politieke rechten verwerft.

Nieuw-Zeeland kent in 1893 de vrouw al alle rechten toe, Australië volgt in 1908. Maar in Engeland en Amerika wordt de overwinning maar moeizaam bevochten. Het Victoriaanse Engeland verwijst de vrouw gebiedend naar de huiselijke haard; Jane Austen verbergt zich om te kunnen schrijven; er is veel moed of een uitzonderlijk lot voor nodig om een George Eliot of een Emily Brontë te worden. In 1888 schrijft een Engels geleerde: «De vrouwen vertegenwoordigen het ras niet; ze zijn zelfs niet eens de helft van het ras; ze zijn een onder-soort, alleen bestemd voor de voortplanting». Tegen het einde van de eeuw sticht Mrs. Fawcett haar beweging voor vrouwenkiesrecht, maar dit is, net als in Frankrijk, niet meer dan een schuchtere poging. De familie Pankhurst sticht in Londen de «Women’s Social and Political Union», die aangesloten is bij de Arbeidersbeweging en die een uitgesproken militante tactiek volgde. Voor het eerst in de geschiedenis proberen vrouwen als vrouwen iets te bereiken en dat geeft aan de avonturen van de «suffragettes» in Engeland en Amerika een bijzonder karakter. Vijftien jaar lang oefenen zij een politieke druk uit, die op bepaalde punten aan de houding van Gandhi doet denken; ze zien af van geweld, maar zijn erg inventief in het verzinnen van min of meer geslaagde surrogaten daarvoor. Zij dringen tijdens een bijeenkomst van de liberale partij de Albert Hall

binnen zwaaiend met katoenen banieren waarop staat «Vote for women», ze bestormen het kabinet van lord Asquith, ze houden meetings in Hyde Park of op Trafalgar Square, ze marcheren met spandoeken en borden door de straten; ze beledigen politieagenten of gooien hen met stenen om een proces uit te lokken, ze houden lezingen, in de gevangenis volgen ze de tactiek van de hongerstaking; ze zamelen geld in en stichten fondsen; ze weten miljoenen mannen en vrouwen onder hun banier te verenigen. Ze beïnvloeden de publieke opinie in die mate dat in 1907 tweehonderd parlementsleden een comité voor vrouwenkiesrecht vormen; van dat ogenblik af dienen enkele van hen ieder jaar een wetsvoorstel voor vrouwenkiesrecht in, maar die wet wordt ieder jaar met dezelfde argumenten verworpen. In 1907 organiseert de W.S.P.U. de eerste mars naar het parlement, waaraan veel arbeidsters met hoofddoekjes en enkele aristocratische dames deelnemen; de politie drijft hen terug. Maar het volgend jaar worden, als er gedreigd is de getrouwde vrouwen het werk in bepaalde gedeelten van de mijnen te verbieden, door de W.S.P.U. arbeidsters uit Lancashire uitgenodigd voor een meeting in Londen. Er vinden weer nieuwe arrestaties plaats, waarop de gevangen genomen suffragettes in 1909 met een langdurige hongerstaking antwoorden. Als ze vrijgelaten worden organiseren ze nieuwe optochten; een van hen stelt koningin Elizabeth voor en rijdt op een met kalk wit gemaakt paard. Op 18 juli 1910, op de dag dat het wetsontwerp voor vrouwenkiesrecht door het Lagerhuis behandeld wordt, trekt een stoet van negen kilometer lengte door de straten van Londen; als de wet verworpen wordt zijn er weer nieuwe meetings en nieuwe arrestaties. In 1912 beginnen de suffragettes met een meer drastische tactiek; ze stichten brand in

leegstaande huizen, verscheuren schilderijen, vertrappen bloemen in perken en gooien stenen naar de politie. Tegelijkertijd sturen ze delegatie na delegatie naar Lloyd George en sir Edmond Grey; ze verbergen zich in de Albert Hall en komen luidruchtig tevoorschijn, midden onder een rede van Lloyd George. De oorlog onderbreekt hun activiteiten. Het is moeilijk te beoordelen in hoeverre deze actie de gebeurtenissen heeft verhaast. In 1918 krijgen de Engelse vrouwen, zij het in beperkte mate, stemrecht; in 1928 wordt dat stemrecht volledig; voor een belangrijk deel was dit succes te danken aan de diensten, die zij hun vaderland tijdens de oorlog hadden bewezen.

De Amerikaanse vrouw was aanvankelijk veel geëmancipeerder dan de Europese. In het begin van de negentiende eeuw moesten de vrouwen het harde pioniersleven van de mannen delen; zij streden zij aan zij met de mannen en waren veel minder talrijk, waardoor zij hoog in aanzien stonden. Maar geleidelijk aan ging ook haar situatie hoe langer hoe meer lijken op die van de Europese vrouw; de ridderlijkheid ten opzichte van de vrouw blijft bewaard en ook op cultureel gebied hebben ze voorrechten, terwijl ze in het gezin een dominerende positie innemen; de wet veroorlooft hun een rol op religieus en zedelijk gebied, maar de beslissende rol in het openbare leven wordt gespeeld door mannen. Rond 1830 eisen sommige vrouwen politieke rechten. Ze voeren ook actie ten gunste van de negers. Omdat het congres tegen de slavernij, dat in 1840 in Londen wordt gehouden, voor hen niet toegankelijk was, sticht Lucretia Mott, een Quaker, een feministische beweging. Op de 18e juli

1840, stellen zij, op een bijeenkomst in Seneca Falls, een manifest op dat kennelijk door de leer der Quakers is geïnspireerd en dat de toon van het Amerikaanse feminisme zal blijven bepalen: «Man en vrouw zijn geschapen als gelijkwaardige wezens en door de Schepper met onvervreemdbare rechten toegerust... De regering is er slechts om deze rechten te beschermen en veilig te stellen... De man maakt van de gehuwde vrouw een burgerrechtelijke dode... Hij maakt zich meester van het privilegie van Jehova, die enkel en alleen beslist op welk gebied de mens werkzaam zal zijn». Drie jaar later schrijft Harriet Beecher-Stowe *Uncle Tom’s cabin*, dat de publieke opinie duidelijk ten gunste van de negers beïnvloedt. Emerson en Lincoln geven de vrouwenbeweging hun steun. Als de burgeroorlog uitbreekt doen de vrouwen daar hartstochtelijk aan mee; maar vergeefs eisen ze, dat het amendement dat aan negers stemrecht geeft, als volgt zal worden geredigeerd: «... noch huidskleur, noch *geslacht*... vormen een beletsel voor het kiesrecht». Omdat een artikel van het amendement echter nogal dubbelzinnig van redactie is, gebruikt Miss Anthony, een vooraanstaande figuur uit de vrouwenbeweging, het als voorwendsel om, met veertien van haar medestandsters, in Rochester haar stem uit te brengen; zij wordt tot honderd dollar boete veroordeeld. In 1869 sticht zij de nationale vereniging voor vrouwenkiesrecht en in datzelfde jaar verleent de staat Wyoming vrouwen kiesrecht. Maar pas in 1893 volgt Colorado, en in 1896 ook Idaho en Utah, dat voorbeeld.

Daarna gaat de ontwikkeling maar langzaam. Economisch gaat het de vrouwen echter veel beter dan in Europa.

In 1900 zijn er in de Verenigde Staten vijf miljoen werkende vrouwen; 1.300.000 in de industrie, 500.000 in de handel, een groot aantal werkt zelfstandig in handel, industrie en de vrije beroepen. Er zijn vrouwelijke advocaten en doktoren en 3.373 vrouwelijke predikanten. De beroemde Mary Baker Eddy sticht de Christian Scientist Church. De vrouwen maken er een gewoonte van zich in clubs te verenigen; die clubs hebben in 1900 gezamenlijk twee miljoen leden.

Intussen hebben nog maar in negen staten de vrouwen kiesrecht. In 1913 vormt zich een beweging van suffragettes naar het militante Engelse voorbeeld; die beweging wordt geleid door twee vrouwen, Miss Stevens en de Quaker Alice Paul. Van Wilson krijgen ze toestemming voor een grote protestmars met spandoeken en vlaggen; daarop aansluitend organiseren ze lezingen, meetings, optochten en allerlei betogingen. De vrouwen uit de negen staten waar de vrouwen wel kiesrecht hebben begeven zich, in vol ornaat, in een opzienbarende optocht naar het Capi-tol om voor de hele natie vrouwenkiesrecht te eisen. In Chicago wordt voor het eerst in de geschiedenis een partij van vrouwen opgericht met het doel hun geslacht te bevrijden; zij wordt de «Vrouwenpartij» genoemd. In 1917 verzinnen de suffragettes een nieuwe tactiek; ze betrekken een soort wacht voor de poort van het Witte Huis, voorzien van spandoeken en sommigen laten zich zelfs aan het hek vastketenen, zodat ze niet verjaagd kunnen worden. Na zes maanden worden ze gearresteerd en ze worden overgebracht naar de strafgevangenis van Oxcaqua; daar gaan ze in hongerstaking en tenslotte worden ze vrijgelaten. Nieuwe marsen en optochten dragen een wat opstandig karakter. De regering stemt

er tenslotte in toe in de Kamer een commissie voor vrouwenkiesrecht te benoemen. Het uitvoerend comité van de Vrouwenpartij belegt een vergadering in Washington en het wetsamendement ten gunste van het vrouwenkiesrecht wordt aan de Kamer voorgelegd en op 10 januari 1918 aangenomen. Nu ontbreekt de goedkeuring van de Senaat nog. Als Wilson niet wil beloven druk uit te oefenen houden de suffragettes weer nieuwe betogingen; ze houden een meeting voor de poorten van het Witte Huis. De president doet dan tenslotte een dringend beroep op de Senaat, maar het amendement wordt, met twee stemmen meerderheid, verworpen. Een Republikeins congres neemt, in juni 1919, het vrouwenkiesrecht aan. Maar de strijd voor de volledige gelijkgerechtigdheid van de vrouw duurt nog tien jaar voort. Op de zesde conferentie van Amerikaanse Republieken, in 1928 in Havanna gehouden, bereiken de vrouwen, dat er een Inter-Amerikaans Vrouwencomité wordt opgericht. De verdragen van Montevideo van 1933 verbeteren de positie van de vrouw door internationale conventies aanzienlijk. Negentien Amerikaanse republieken ondertekenen de conventie, waarbij de vrouw volkomen gelijkgerechtigd wordt.

Ook in Zweden bestaat een belangrijke vrouwenbeweging. In naam van de oude Zweedse tradities eisen de vrouwen daar het recht op «onderwijs, werk en vrijheid» op. Het zijn hier vooral de geletterde vrouwen, die de strijd voeren en het is dan aanvankelijk ook vooral het morele aspect van de zaak dat hen interesseert. Daarna vormen ze invloedrijke verenigingen en weten de liberalen voor zich te winnen, maar bij de conservatieven stuiten ze op tegenstand. In 1907 verwerven de Noorse en in 1906 de Finse vrouwen het

kiesrecht waarop de Zweedse vrouwen nog jaren moeten wachten.

In Latijnse landen wordt de vrouw, net als in de Oosterse landen, veel meer onderdrukt door de strenge zeden dan door wetten. In Italië heeft het fascisme de ontwikkeling van het feminisme stelselmatig beteugeld. In haar streven naar hernieuwde aansluiting bij de kerk, haar respect voor het gezin en door het voortzetten van lange traditie van de slaafse vrouw, heeft het fascistisch Italië de vrouw dubbel dienstbaar gemaakt; én aan de openbare macht én aan haar man. In Duitsland was echter de situatie heel anders. In 1790 publiceerde de student Hippel het eerste manifest van het Duitse feminisme. Aan het begin van de negentiende eeuw bloeide er een gevoelig feminisme, in de trant van George Sand. De eerste Duitse feministe, Louise Otto, eist in 1848 voor de vrouwen het recht op te helpen bij de hervormingen in hun land; haar feminisme was in wezen zeer nationaal gericht. Zij sticht in 1865 de «Allgemeinen Deutschen Frauenverein». Met Bebel eisen de Duitse socialisten ondertussen opheffing van de ongelijkheid van de seksen. In 1892 wordt Cla-ra Zetkin lid van de partijraad. Er ontstaan verenigingen van arbeidsters en vrouwelijke socialisten, die zich in een Federatie verenigen. De pogingen van de Duitse vrouwen in 1914 een Nationaal Duits Vrouwen-leger op te richten lijden dan wel schipbreuk, maar zij nemen toch ijverig deel aan de oorlogsinspanningen. Na de oorlog krijgen ze kiesrecht en nemen zij deel aan het politieke leven: Rosa Luxemburg strijdt aan de zijde van Liebknecht in de Spartakus-groep en wordt in 1919 vermoord. Het merendeel van de Duitse vrouwen spreekt zich uit voor

de partij van de orde; verschillende van hen hebben zitting in de Reichstag. Het was aan geëmancipeerde vrouwen, dat Hitler opnieuw het ideaal van Napoleon opdrong: «Küche, Kirche, Kinder». De aanwezigheid van vrouwen deed afbreuk aan de waardigheid van de Reichstag, verklaarde hij. Omdat het nazisme anti-katholiek en anti-burgerlijk was, heeft hij de moeder een bevoorrechte positie gegeven; de bescherming, die de ongehuwde moeder en het natuurlijke kind genieten, maakt de vrouw grotendeels onafhankelijk van het huwelijk; net als in Sparta hoort ze meer de staat dan een individu toe, en dat verleent haar tegelijk meer en minder autonomie dan een bourgeoise, die onder een kapitalistisch stelsel leeft.

In de Sovjet Unie heeft de feministische beweging de hoogste vlucht genomen. Ze ontstond op het eind van de negentiende eeuw onder de studenten der «intelligentzia». Zij stellen minder belang in hun persoonlijke zaak dan in de revolutie in het algemeen. Zij «gaan tot het volk» en bestrijden de Ochrana, de politieke politie, met nihilistische methoden; Wera Zassoulich vermoordt in 1878 de prefect van politie Trepow. Tijdens de Russisch-Japanse oorlog nemen in vele bedrijven vrouwen de plaatsen van de mannen in; daardoor worden zij zich bewust van hun mogelijkheden en in de «Russische Unie voor de Rechten der Vrouw» eisen zij politieke gelijkstelling der seksen. In de eerste Doema ontstaat een parlementaire groepering, die voor de rechten der vrouw is, maar die niet voldoende weet door te drukken. Eerst door de revolutie wordt de arbeidster bevrijd. Al in 1905 hadden zij in grote getale deelgenomen aan politieke stakingen, die overal in het land uitbreken en hun

plaats op de barricaden ingenomen. In 1917 houden zij, enkele dagen voor de revolutie, ter gelegenheid van de Internationale Dag voor de Vrouw (8 maart), een massale betoging in de straten van Sint Petersburg en eisen brood, vrede en de thuiskomst van hun mannen. Ze doen mee aan de oktoberopstand en spelen tussen de jaren 1918 en 1920 een grote rol op economisch gebied en ook wel op militair terrein in de strijd van de U.S.S.R. tegen de vreemde indringers. Trouw aan de marxistische traditie koppelt Lenin de emancipatie van de vrouw aan die van de arbeiders en geeft hun politieke en economische gelijkheid.

Artikel 122 van de constitutie van 1936 luidt: «In de U.S.S.R. geniet de vrouw dezelfde rechten als de man op alle gebieden van het economische, openbare, culturele, bestuurlijke en politieke leven». Deze beginselen zijn door de communistische Internationale nog nauwkeuriger omschreven. Daarin wordt geëist: «Sociale gelijkheid van de man en de vrouw zowel voor de wet als in het dagelijks leven. Radicale veranderingen in het huwelijksrecht en gezinsrecht. Erkenning van het moederschap als een sociale functie. De zorg voor en opvoeding van kinderen en jeugdige personen is de taak van de gemeenschap, die zij moet vervullen. De organisatie van de cultuurstrijd tegen de ideologieën en tradities, die de vrouw in slavernij willen houden». Op economisch gebied heeft de vrouw schitterende overwinningen geboekt. Ze heeft loongelijkheid met de man veroverd en intensief deel gehad aan het produktie-proces, waardoor zij op politiek en sociaal gebied een belangrijk aanzien geniet. In een brochure, die is uitgegeven door de «Assocation France-U.R.S.S.» wordt gemeld, dat er bij de algemene

verkiezingen van 1939 in totaal 457.000 vrouwen werden afgevaardigd naar regionale, arron-dissements- en stad- en dorps-sovjetraden, 1480 naar de raden van de Sovjet republieken, terwijl er 227 zitting hebben in de opperste Sovjet-raad. Ongeveer 10 miljoen vrouwen zijn aangesloten bij vakbonden. Vrouwen vormen 40% van het totaal aantal Russische arbeiders en ambtenaren; vele vrouwen hebben de Stachanowprijs gekregen. De rol, die de Russische vrouw in de tweede wereldoorlog gespeeld heeft, is bekend; ze hebben geweldige prestaties geleverd, ook in die ondernemingen waarin overwegend mannen werkten, zoals hoogovens, mijnen, houttransporten per vlot en spoorwegen. Ze hebben zich onderscheiden als piloten en parachutisten en partisanen-legers gevormd.

Deze activiteiten van de vrouw in het openbare leven hebben een moeilijk probleem met zich meegebracht: haar rol in het gezinsleven. Lange tijd heeft men getracht haar volkomen vrij te maken van huishoudelijke taken; op 16 november 1924 stelt de Komintern, in plenaire zitting bijeen, vast: «De revolutie is machteloos, zolang het begrip familie en familierelaties nog bestaat». De erkenning van het vrije huwelijk, het makkelijk kunnen scheiden en de wettelijke regeling van de abortus, verzekeren de vrouw met betrekking tot de man, volledige vrijheid; wetten ten aanzien van verlof bij zwangerschap, crèches en kleuterscholen verlichten de lasten van het moederschap. Het is moeilijk uit de wirwar van hartstochtelijke en elkaar tegensprekende getuigenissen te ontdekken hoe de werkelijke situatie van de vrouw was; wel is zeker, dat tegenwoordig de eisen van de bevolkingspolitiek hebben geleid tot een

andere zienswijze en gezinspolitiek; het gezin wordt beschouwd als de elementaire kern van de maatschappij en de vrouw is tegelijk arbeidster en huisvrouw.[55] De seksuele moraal is bijzonder streng, sinds de wet van juni 1936, nog verscherpt door een wet van 7 juni 1941, is abortus verboden, scheiding bijna onmogelijk geworden en echtbreuk wordt door de zeden veroordeeld. Als alle arbeiders streng gebonden aan de Staat, streng gebonden aan haar huishouden, maar anderzijds opgenomen in het politieke leven en meedelend in het aanzien, dat produktieve arbeid verschaft, verkeert de Russische vrouw in een uitzonderlijke positie, die zeker waard is bestudeerd te worden, maar helaas is mij dat tengevolge van de omstandigheden niet mogelijk.

De United Nations Commission on the Status of Women heeft geëist, dat de gelijkheid van de seksen in alle landen moet worden erkend en verschillende moties ingediend, die allemaal tot doel hebben van deze wettelijke status een concrete realiteit te maken. De strijd lijkt dus gewonnen. De toekomst kan alleen maar leiden tot een meer en meer vollediger opgaan van de vrouw in de vroeger uitsluitend mannelijke maatschappij.

Wanneer we deze geschiedenis in haar geheel overzien springen er meteen een aantal conclusies in het oog. En eerst en vooral dan wel deze: de hele historie van de vrouwen is gemaakt door mannen. Zoals er in Amerika geen negerprobleem bestaat, maar een blankenprobleem[56], zoals ook «het antisemitisme geen joods probleem is maar ons probleem»[57], zo is het vrouwenvraagstuk ook altijd een probleem van de man

geweest. We hebben al gezien om welke redenen de man, van het begin af aan, naast zijn fysieke kracht ook geestelijk overwicht bezat; de mannen vormden en schiepen waarden, normen, zeden, gewoonten en godsdiensten; de vrouwen hebben hun dat keizerrijk nooit betwist. Enkele, op zichzelf staande individuen - Sappho, Christine de Pisan, Mary Wollstonecraft, Olympe de Gouges - hebben geprotesteerd tegen hun harde lot, en soms kwam het ook wel tot massale betogingen: maar de Romeinse matrones die zich verzetten tegen de wet van Oppianus en de Angelsaksische suffragettes, hadden alleen maar succes met hun pressie omdat de mannen toch al bereid waren toe te geven. Mannen hebben altijd het lot van vrouwen in handen gehad en zij hebben daarover altijd beslist, niet met het oog op de belangen van de vrouw, maar overeenkomstig hun eigen plannen, angsten en behoeften. Toen zij de Godin-Moeder vereerden was dat, omdat zij bang waren voor de Natuur; zodra het bronzen gereedschap hen in staat stelde zich tegenover haar te verwerkelijken, hebben ze het patriarchaat ingevoerd; de positie van de vrouw werd daarna bepaald door het conflict tussen Staat en familie; de verhouding van de christen tegenover God, de wereld en zijn eigen vlees heeft zich weerspiegeld in de positie, die de man aan de vrouw heeft toegewezen; wat in de middeleeuwen de «vrouwenstrijd» wordt genoemd, is een strijd tussen de clerus en leken over het vraagstuk van huwelijk en celibaat; het maatschappelijk stelsel, gebaseerd op het privé grondbezit, bracht voor de vrouw, die getrouwd was, mee dat ze onder voogdij stond en het is de technische revolutie, ontketend en gewonnen door mannen, die de vrouw van nu vrij heeft gemaakt. Een ontwikkeling in de mannelijke ethiek heeft, door

middel van «birth-control», geleid tot een drastische vermindering van het aantal grote gezinnen en de vrouw gedeeltelijk verlost van de dienst aan het moederschap. Het feminisme zelf is nooit een autonome beweging geweest; voor een deel was het een instrument in handen van politici, voor een deel ook een nevenverschijnsel, de afspiegeling van een dieper liggend sociaal drama. De vrouwen hebben nooit een afzonderlijke groep gevormd, ze hebben ook nooit werkelijk gepoogd als sekse een rol in de geschiedenis te spelen. De doctrines, die de vrouw ten troon willen verheffen als lichaam, als leven, als immanentie, als de Ander, zijn mannelijke ideologieën, waarin geen enkele eis van vrouwen tot uitdrukking komt. Het merendeel van de vrouwen schikt zich gelaten in haar lot zonder een poging daar iets aan te doen; zij, die hebben geprobeerd dat lot te veranderen, hadden daarbij niet de bedoeling hun individualiteit te handhaven en te verwerkelijken, maar om daar bovenuit te komen. Wanneer vrouwen ingrepen in de loop der dingen of zich daarmee bemoeiden, gebeurde dat met toestemming van mannen en uit een mannelijk standpunt.

Over het algemeen waren die ingrepen maar episodes van ondergeschikt belang. De klassen, waarin de vrouw een zekere economische zelfstandigheid bezat en deelnam aan het produktieproces, waren de onderdrukte klassen en als arbeidsters waren de vrouwen nog meer slaaf dan de mannen. In de heersende klassen leidde de vrouw een parasitair bestaan en was als zodanig onderworpen aan de wetten van mannen. In beide gevallen was het hun praktisch onmogelijk iets te doen. Overigens waren recht en zeden niet altijd met elkaar in overeenstemming, maar het evenwicht daartussen kwam

altijd op dusdanige wijze totstand, dat de vrouw nooit echt vrij was. In de oude Romeinse republiek bezorgen de economische omstandigheden de burgers zekere rechten en een bepaalde macht, maar de wet beschouwt haar niet als zelfstandig; zo gaat het ook vaak in boerengemeenschappen en de kleine, handeldrijvende burgerij; geliefde-dienstbode in huis, is de vrouw maatschappelijk onmondig. Omgekeerd wordt de vrouw vrij in tijden van verval van de maatschappij; maar zodra de vrouw niet langer de vazal van de man is, verliest ze ook haar leengoed; ze heeft alleen maar een negatieve vrijheid, die zich slechts kan uiten in losbandigheid en uitspattingen; dat gebeurde in de tijd van het verval van Rome, de Renaissance, de achttiende eeuw en tijdens het Directoire. Óf de vrouw slaagt erin bezigheden te vinden, maar wordt dan onderdrukt, óf ze is vrij, maar weet niet wat ze met zichzelf aan moet. Het is onder andere opmerkelijk, dat de gehuwde vrouw wel een bepaalde plaats in de maatschappij inneemt, maar daarin over geen enkel recht beschikt, terwijl de ongehuwde vrouw, eerbaar meisje of prostituée, dezelfde wettelijke bevoegdheden als de man bezit, maar zij is, tot in onze eeuw toe, min of meer uitgesloten van het maatschappelijk leven.

Deze tegenstelling tussen recht en zeden heeft onder meer aanleiding gegeven tot de volgende vreemde, paradoxale situatie: vrije liefde is niet verboden bij de wet, maar overspel is een misdrijf; het jonge meisje dat een «misstap» begaat wordt als onteerd beschouwd, terwijl het wangedrag van de gehuwde vrouw veel milder wordt beoordeeld. Sinds de zeventiende eeuw tot aan de dag van vandaag toe zijn er dan ook heel wat meisjes alleen maar getrouwd om vrij te zijn

minnaars te nemen. Als gevolg van dit ingenieuze systeem wordt een zeer groot deel van de vrouwen strak aan de leiband gehouden; er zijn dan ook uitzonderlijke omstandigheden nodig wil een vrouwelijke persoonlijkheid zich, tussen deze beide, abstracte of concrete, reeksen van dwangmaatregelen in, kunnen verwerkelijken. De vrouwen, die werken hebben uitgevoerd die te vergelijken zijn met die van mannen, waren zij, die door de kracht van maatschappelijke instellingen boven ieder geslachtelijk onderscheid werden uitgetild. Isabelle de Katholieke, Elizabeth van Engeland en Catharina van Rusland waren noch mannelijke noch vrouwelijke wezens, zij waren heersers. Opmerkelijk is dat hun vrouw-zijn, als dat maatschappelijk onderscheid is afgeschaft, nooit een minder-zijn betekent: het aantal grote koninginnen is veel groter dan het aantal grote koningen. In de religie voltrekt zich diezelfde verandering: Caterine van Sienna, de heilige Theresia zijn, los van alle fysiologische omstandigheden, heilige zielen, hun wereldlijke en mystieke leven, hun werken en geschriften bereikten hoogten, die maar weinig mannen ooit hebben bereikt.

Terecht moeten we dan ook aannemen, dat de andere vrouwen er niet in slagen diepe indruk op de wereld te maken omdat zij te gebonden zijn aan hun situatie. Zij kunnen praktisch alleen op negatieve en slinkse manieren ingrijpen. Judith, Charlotte Corday en Wera Zassoulich moorden, de *Frondeuses* conspireren; tijdens de revolutie en commune strijden vrouwen aan de zijde van mannen tegen de gevestigde orde. Een vrijheid zonder recht en zonder macht is het wel geoorloofd pal te staan in het verwerpen en omverwerpen, maar

verboden deel te hebben aan een positieve opbouw. In het gunstigste geval slaagt de vrouw erin via een omweg zich te mengen in de ondernemingen van mannen. Aspasia, Madame de Maintenon en prinses Orsini ware raadgeefsters waarnaar geluisterd werd - maar dan was er toch altijd nog iemand nodig, die luisterde. De mannen overdrijven de omvang van die invloed graag wanneer ze vrouwen ervan willen overtuigen, dat zij het beste deel gekozen hebben, maar in werkelijkheid zwijgen de vrouwen daar, waar de concrete daden beginnen; ze bleken in staat oorlogen te ontketenen, maar niet tot het bepalen van de te volgen militaire tactiek; ze hebben geen richting kunnen geven aan de politiek, wanneer het om meer dan een politieke intrige alleen gaat; de werkelijke leiding van de wereld heeft nooit in handen van vrouwen gelegen; nooit hebben ze een beslissende invloed uitgeoefend op de techniek of economie, ze hebben geen rijken gesticht of vernietigd, ze hebben geen nieuwe werelden ontdekt. Weliswaar hebben ze bepaalde gebeurtenissen op gang gebracht, maar zij waren daarbij eerder voorwendsel dan de eigenlijke bedrijvers. De zelfmoord van Lucretia heeft alleen symbolische waarde. Het martelaarschap staat de onderdrukten altijd open; tijdens de christenvervolgingen, na maatschappelijke of nationale nederlagen, hebben vrouwen deze rol van getuigen gespeeld, maar een martelaar heeft nog nooit het aanzien van de wereld veranderd. Zelfs manifestaties en initiatieven van vrouwen kregen alleen maar waarde, wanneer zij daadwerkelijk werden verlengd door een beslissing van mannen. De Amerikaanse vrouwen, die zich om Harriet Beecher-Stowe hadden gegroepeerd, hebben de publieke opinie hevig tegen de slavernij ingenomen, maar de werkelijke

redehen voor de Burgeroorlog lagen niet in het sentimentele vlak. De «Vrouwendag» van 8 maart 1917 heeft misschien de Russische revolutie wel verhaast, maar was toch niet meer dan een teken. De meeste heldinnen zijn een beetje bizar; avonturiersters en zonderlingen, die minder opvallen door het gewicht van hun daden dan wel door hun bijzonder lot. Als we een Jeanne d’Arc, een Madame Roland en een Flora Tristan vergelijken met een Richelieu, een Danton en een Lenin zien we, dat hun grootheid vooral subjectief is; het zijn meer uitzonderlijke figuren dan historische protagonisten. Een groot man springt uit de massa naar voren en wordt door de omstandigheden gedragen; de grote massa van de vrouwen staat naast de geschiedenis en de omstandigheden zijn voor ieder van hen een belemmering en geen springplank. Om het gezicht van de wereld te veranderen dient men eerst stevig in die wereld verankerd te zijn; maar de vrouwen, die zo hecht geworteld zijn in de maatschappij, zijn net die vrouwen, die zich aan de maatschappij onderworpen hebben; tenzij door het goddelijk recht tot handelen geroepen — en in die gevallen hebben zij zich even bekwaam als mannen getoond - is de eerzuchtige vrouw of heldin een vreemd monster. Pas als de vrouwen zich op aarde een beetje thuis beginnen te voelen zien we een Rosa Luxemburg en een Madame Curie verschijnen. Op een luisterrijke manier bewijzen zij, dat het niet de inferioriteit van de vrouwen is die hun onbeduidendheid in de geschiedenis heeft bepaald: het is die historische onbeduidendheid, die haar tot inferioriteit heeft gedoemd.[58]

Dat feit blijkt bijzonder duidelijk op dat gebied, waar zij er het best in zijn geslaagd zichzelf te

verwerkelijken: het culturele terrein. Hun lot is altijd zeer nauw verbonden geweest met dat van de literatuur en kunsten. Bij de Germanen al werden de ambten van profetes en priesteres aan vrouwen toegekend; omdat zij opzij van de wereld staan wenden de mannen zich tot hen, als zij pogen door middel van de cultuur de grenzen van hun universum te overschrijden om toegang te krijgen tot iets anders dan zij hebben gekend. De hoofse mystiek, de humanistische leergierigheid, de dorst naar schoonheid in de Italiaanse renaissance, de geaffecteerde verfijning uit de zeventiende en het ideaal van de vooruitgang uit de achttiende eeuw, leiden op verschillende manieren tot een verheerlijking van het vrouwelijke. De vrouw wordt de poolster voor de poëzie, het onderwerp voor de beeldende kunsten. De vrije tijd, waarover de vrouw beschikt, stelt haar in staat zich te wijden aan de genoegens van de geest; eerst bron van inspiratie, critica en publiek van de schrijver wordt zij zijn mededingster. Vaak staat er dan bij haar een soort gevoeligheid en ethiek voorop, die ook het mannelijk hart beroeren en op die wijze beïnvloedt zij dan weer haar eigen lot; onderwijs aan vrouwen is grotendeels een vrouwelijke verovering geweest. Ook al is dan deze collectieve rol, die de intellectuele vrouwen spelen, belangrijk, hun individuele bijdragen zijn, over het geheel genomen, van minder betekenis. Omdat zij niet gebonden is aan de daden neemt de vrouw op het terrein van het denken en de kunst, een bevoorrechte plaats in; maar de kunst en het denken vinden hun levensbronnen in de daad. Opzij van de wereld staan is geen gunstige positie voor degene, die de wereld herscheppen wil; ook hier is het nodig, wil men boven het gegevene uit reiken,

dat men daar eerst diep in geworteld is. Volledige persoonlijke zelfontplooiing is vrijwel onmogelijk in die menselijke categorieën, die collectief in een ondergeschikte positie worden gehouden. «Waar moet je heen als je rokken draagt?», vraagt Marie Baschkirzew. En Stendhal zegt: «Alle genieën die als *vrouwen* geboren worden zijn voor het geluk van de mensheid verloren». In werkelijkheid is het echter zo, dat men niet als genie geboren wordt, men wordt dat, en de situatie van de vrouw is tot nu toe zo geweest, dat haar dat onmogelijk was.

De antifeministen puren uit het onderzoek der historie twee, elkaar tegensprekende, argumenten: 1e) vrouwen hebben nooit iets groots tot stand gebracht, 2e) de situatie van de vrouw heeft nooit de ontplooiing van grote, vrouwelijke persoonlijkheden in de weg gestaan. Er schuilt iets van kwade trouw in deze beide beweringen; het succes van enkele bevoorrechte vrouwen vormt noch een compensatie noch een verontschuldiging voor de stelselmatige vernedering in het collectieve vlak, en dat die successen zo zeldzaam en beperkt zijn bewijst juist, dat de omstandigheden ongunstig voor hun waren. De vrouw heeft, zoals ook al is beweerd door Christine de Pisan, Poulain de la Barre, Condorcet, Stuart Mill en Stendhal, op geen enkel gebied ooit werkelijke kansen gekregen. Daarom verlangen tegenwoordig zoveel vrouwen naar een nieuwe status; en eens te meer is hun eis niet, dat ze verheerlijkt willen worden in hun vrouw-zijn, zij willen dat in henzelf, evenals in het geheel van de mensheid, de transcendentie over de immanentie triomfeert; zij willen dat hun eindelijk de abstracte rechten en praktische mogelijkheden worden toegekend,

zonder wier samengaan de vrijheid alleen maar een mystificatie is.[59]

Deze wens schijnt werkelijkheid te gaan worden. Maar wij leven nu in een overgangsperiode; de wereld heeft altijd aan de mannen behoord en zij hebben hem nog in handen: de instellingen en normen van de patriarchale cultuur bestaan grotendeels nog. De theoretische rechten zijn bij lange na nog niet overal volledig aan de vrouwen toegekend; in Zwitserland hebben de vrouwen nog geen stemrecht; in Frankrijk houdt, zij het dan in afgezwakte vorm, de wet van 1942 de rechten van de echtgenoot nog steeds in stand. En die rechten alleen zijn, zoals we al hebben gezien, nooit voldoende gebleken om de vrouw een concrete greep op de wereld te verzekeren, tussen de beide seksen bestaat ook vandaag nog geen volledige gelijkheid.

In de eerste plaats blijven de lasten van het huwelijk voor de vrouw nog steeds zwaarder wegen dan voor de man. We hebben gezien dat de dienst aan het moederschap verminderd is door de toepassing van - toegestaan of clandestien - geboortebeperking, maar dat gebruik is niet overal verbreid en wordt niet consequent doorgevoerd. Omdat abortus officieel verboden is brengen vele vrouwen óf hun gezondheid in gevaar door abortieve handelingen zonder geneeskundig toezicht, óf ze lijden onder een overstelpend aantal zwangerschappen. De zorg voor de kinderen en die van het huishouden worden bijna alleen door de vrouw gedragen. Vooral in Frankrijk is de antifeministische traditie zo sterk aanwezig, dat de man meent zichzelf te verlagen als hij helpt bij taken, die vroeger uitsluitend aan de vrouw waren voorbehouden. Het resultaat van dat alles is, dat het voor de vrouw veel

moeilijker is dan voor de man om haar taak in het gezin aan te passen bij haar rol als arbeidster. In die gevallen, waarin de maatschappij deze inspanning van haar eist is haar bestaan veel moeilijker en zwaarder dan dat van haar echtgenoot.

Laten we bijvoorbeeld het lot van de boerenvrouwen eens bekijken. In Frankrijk vormen zij het grootste deel van de werkende vrouwen; meestal zijn ze getrouwd. De ongetrouwde blijft gewoonlijk dienstbode in het ouderlijk huis of in het gezin van een broer of zuster; ze wordt alleen maar meesteres in huis wanneer ze de heerschappij van een echtgenoot aanvaardt. Zeden en tradities schrijven haar in iedere streek een andere rol voor: de boerenvrouw in Normandië presideert de maaltijden, terwijl de Corsicaanse niet aan dezelfde tafel als de mannen eet. Maar overal deelt zij, omdat ze op economisch gebied voor het bedrijf een belangrijke rol speelt, in de verantwoordelijkheden van de man, in zijn belangen en in zijn bezit. Zij wordt met achting behandeld en vaak is zij het, die in werkelijkheid regeert; haar positie doet denken aan die van de vrouw in de oude agrarische gemeenschappen. Vaak bezit ze evenveel, of nog meer, moreel overwicht dan haar man; maar haar concrete situatie is moeilijker en haar bestaan harder dan het zijne. De zorg voor de moestuin, het pluimvee, varkens en schapen is uitsluitend voor haar; ze helpt ook bij de zware arbeid mee; zij zorgt voor de stallen, ze mest, zaait, egt, wiedt en ploegt; zij spit, oogst en helpt bij de wijnoogst, soms helpt ze bij het laden en lossen van het hooi, stro, hout of sprokkelhout, turfstrooisel enzovoort. Bovendien verzorgt zij de maaltijden, regelt het huishouden; zij wast en

verstelt. Zij neemt de zware zorgen van het moederschap en voor de kinderen op haar schouders. Ze staat bij het aanbreken van de dag op, geeft de kippen te eten, zorgt voor het kleine vee, maakt het ontbijt voor de mannen klaar, helpt de kinderen en gaat dan naar het land, het bos of de moestuin; ze put water, maakt de tweede maaltijd klaar, doet de vaat en gaat weer tot aan het avondeten op het veld werken; na die laatste maaltijd houdt ze zich bezig met verstelwerk, opruimen, het uitpellen van mais en al die dingen meer. Omdat ze geen tijd heeft om op haar gezondheid te letten, zelfs niet als ze zwanger is, is ze vrij vroeg misvormd, flets en versleten, door ziekten ondermijnd. De kleine vergoedingen, die daar voor de man in het maatschappelijk leven tegenover staan, zijn haar ontzegd; hij gaat op zon- en feestdagen naar het dorp, ontmoet daar andere mannen, gaat naar het café, drinkt daar wat, speelt kaart, jaagt en vist. Zij blijft op de boerderij en heeft helemaal geen vrije tijd. Alleen de welgestelde boerinnen, die over dienstboden beschikken en die niet op het land hoeven te werken, lijden een gelukkig en evenwichtig leven; maatschappelijk genieten zij aanzien, in hun huis hebben ze gezag en ze gaan niet gebukt onder zwaar werk. Maar over het algemeen maakt het boerenbedrijf van de vrouw een lastdier.

De handelaarster of de eigenaresse, die een kleine onderneming drijft heeft altijd een bevoorrechte positie ingenomen; zij zijn de enigen die, van de middeleeuwen af wettelijk over alle burgerlijke rechten beschikten; kruideniersters, handelaarsters in melk, herbergiersters en tabakverkoopsters verkeren in een positie, die gelijkwaardig is aan die van de man;

als ze ongehuwd zijn of weduwe vormen zijzelf een wettige onderneming, als ze getrouwd zijn bezitten zij dezelfde onafhankelijkheid als hun man. Zij hebben het voordeel, dat ze hun werk kunnen uitoefenen in het huis waarin zij wonen, en over het algemeen is dat werk niet slopend.

Heel anders is dat voor arbeidsters, ambtenaressen, secretaressen en verkoopsters, die buitenshuis werken. Het is voor hen veel moeilijker hun beroep te combineren met de zorg voor het huishouden. (Boodschappen doen, maaltijden klaarmaken, opruimen en het onderhoud van kleren kosten dagelijks drieëneenhalf uur en zondags zes uur; een vrij groot getal, wanneer men het optelt bij de uren, die op de fabriek of het kantoor worden doorgebracht.) Ook al hebben dan in de vrije beroepen, de advocate, de vrouwelijke arts en de lerares, wat hulp in de huishouding, ook voor hen blijven het huis en de kinderen een last en een zorg, die een handicap zijn. In Amerika is het huishoudelijk werk door ingenieuze technische hulpmiddelen wel vereenvoudigd, maar de opmaak en elegantie, die daar van de werkende vrouw verwacht worden, vormen een nieuwe belasting en ook zij blijft verantwoordelijk voor het huis en de kinderen.

De vrouw die haar onafhankelijkheid door werk tracht te bereiken heeft bovendien minder kansen en mogelijkheden dan haar mannelijke concurrenten. In heel veel beroepen is haar loon lager dan dat van mannen; haar arbeid is minder gespecialiseerd en daardoor minder goed betaald dan het werk van een geschoold arbeider; maar ook bij gelijke arbeid wordt zij toch slechter betaald. Omdat zij een nieuwelinge

is in de wereld der mannen heeft zij minder mogelijkheden om te slagen dan hij. Mannen en vrouwen vinden het allebei even verschrikkelijk te moeten werken onder de leiding van een vrouw; ze hebben altijd nog meer vertrouwen in een man dan in een vrouw; een vrouw zijn is, zo het geen gebrek is, altijd nog een bijzonderheid. Om «er te komen» doet de vrouw er dan ook goed aan zich te verzekeren van de steun van een man. Het zijn de mannen, die de beste en meest lucratieve baantjes bezet houden en die de belangrijkste baantjes te vergeven hebben. Het is van wezenlijk belang nogmaals te onderstrepen dat, economisch gezien, mannen en vrouwen twee verschillende kasten vormen.[60]

Het feit, dat de tegenwoordige situatie van de vrouw bepaalt, is het koppig voortbestaan van zeer oude tradities in een nieuwe beschaving, die net bezig is zich te ontwikkelen. Dat wordt miskend door de haastige waarnemers die van mening zijn, dat de vrouw niet geschikt is voor de mogelijkheden, die er tegenwoordig voor haar open staan of die in die mogelijkheden alleen maar gevaarlijke pogingen zien. De waarheid is, dat zij in een onevenwichtige situatie verkeert, en daarom is het voor haar zo moeilijk om zich bij die situatie aan te passen. Men zet fabrieken, kantoren en universiteiten wijd open voor de vrouw, maar blijft het huwelijk beschouwen als de meest eervolle carrière voor een vrouw, die haar dan bovendien ontslaat van iedere vorm van deelneming aan het gemeenschappelijk leven. Net als in primitieve beschavingen is de liefdesdaad voor haar gevoel een soort dienstbetoon, dat zij zich min of meer rechtstreeks kan laten betalen. Behalve in de

U.S.S.R.[61] is het vrouwen tegenwoordig overal toegestaan haar lichaam als een exploitabel kapitaal te beschouwen. Prostitutie wordt getolereerd,[62] galanterie wordt aangemoedigd. En de getrouwde vrouw is gerechtigd zich door haar man te laten onderhouden; bovendien staat zij maatschappelijk veel hoger in aanzien dan de ongetrouwde vrouw. Aan deze laatste gunnen de zeden en gewoonten bij lange na niet dezelfde seksuele mogelijkheden als de mannelijke vrijgezel; zo is met name het moederschap haar praktisch verboden; de ongehuwde moeder is nog steeds een steen des aanstoots. Waarom zou het sprookje van Assepoester[62] niet al zijn glans bewaard hebben? Alles moedigt het jonge meisje immers aan liever van een «sprookjesprins» haar welvaart en geluk te verwachten dan de hoogst onzekere en moeilijke poging te wagen die op eigen kracht te veroveren. En dan kan ze in het bijzonder hopen, dank zij hem, toegang te krijgen tot een hogere maatschappelijke groepering dan de hare, een wonder, dat niet het loon van een leven lang aan arbeid zou vormen. Maar een dergelijke hoop is voor de vrouw noodlottig, omdat die haar kracht en haar belangen versnippert en die versnippering is misschien voor haar wel de grootste handicap.[63] Ouders voeden hun kinderen nog steeds met de blik op het huwelijk gericht op, meer dan haar persoonlijke ontwikkeling aan te moedigen; het meisje ziet dan zoveel voordelen in het huwelijk, dat zij daar zelfs naar verlangt. Het resultaat van dat alles is, dat zij vaak minder gespecialiseerd en minder goed is opgeleid dan haar broers; zij gaat dan ook minder dan deze op in haar beroep. Daardoor doemt zij zichzelf de mindere te blijven en dan sluit de vicieuze cirkel zich, want de inferioriteit versterkt haar verlangen een echtgenoot

te vinden.

Ieder voordeel brengt ook een last met zich mee, maar als die lasten te zwaar worden lijkt ook het voorrecht zelf niet meer dan slavernij. Voor het merendeel van de arbeiders is tegenwoordig hun werk een ondankbaar corvee; maar voor de vrouw staat daar geen concrete verovering van maatschappelijk aanzien, vrijheid van gedrag en economische onafhankelijkheid tegenover. Het is alleen maar natuurlijk, dat vele arbeidsters en ambtenaressen in het recht om te werken alleen maar een verplichting zien, waarvan het huwelijk hen verlossen zal. Maar door het feit, dat zij zich bewust is geworden van zichzelf, en omdat ze zichzelf ook van het huwelijk kan bevrijden door haar werk, aanvaardt zij haar onderworpenheid niet meer zo gedwee. Wat zij graag zou willen is, dat de combinatie van het gezinsleven en haar beroep geen inspannende acrobatische toeren van haar zou vergen. Maar zelfs dan zal, zolang de verleiding van makkelijker mogelijkheden blijft bestaan, - door de economische ongelijkheid namelijk die bepaalde individuen bevoordeelt en het erkende recht van de vrouw om zich aan een van deze bevoorrechten te verkopen - het van de vrouw een grotere morele inspanning eisen dan van de man om de weg der onafhankelijkheid te kiezen. Men heeft niet voldoende begrepen, dat deze verleiding ook een hinderpaal vormt, en zelfs een van de gevaarlijkste. Hier speelt dan bovendien ook nog een bedrieglijke illusie mee, want maar een van de duizenden medespelenden in de loterij van het huwelijk kan winnen. Deze moderne tijd nodigt de vrouwen tot werken uit, ja dwingt hen daar zelfs toe; maar tegelijkertijd laat het voor hun ogen het paradijs van

ledigheid en verrukking schitteren en het heft hen die door het lot zijn uitverkoren, ver boven degene uit die aan de aarde zijn vastgeketend.

Het economische voorrecht dat de mannen bezitten, hun maatschappelijke waarde, het aanzien dat het huwelijk geniet, de noodzaak van mannelijke steun, dat alles brengt de vrouwen tot het vurig verlangen de mannen te behagen. Over het geheel genomen verkeren ze nog steeds in een staat van horigheid. Daaruit volgt dan dat de vrouw zichzelf ziet en kiest, niet zoals ze voor zichzelf existeert, maar zoals de man haar bepaalt. Ik moet dus nu eerst de vrouw beschrijven, zoals de man haar zich droomt, want haar zijn-voor-de man is een van de meest essentiële factoren van haar werkelijke situatie.

Derde deel - Mythen

IX Dromen, angsten, idolen

Uit de geschiedenis is gebleken dat de mannen steeds alle concrete macht in handen hebben gehad; sinds het begin van het patriarchaat hebben zij het nuttig geoordeeld de vrouw in een toestand van afhankelijkheid te houden; hun wetten zijn tegen de vrouw ..gericht en op die manier is de vrouw werkelijk tot de Ander geworden. Die situatie diende de economische belangen van de mannen, maar sloot ook heel goed aan bij hun ontologische en morele pretenties. Zodra een subject zichzelf wil bevestigen is de Ander, die hem beperkt en ontkent, noodzakelijk voor hem; alleen door die werkelijkheid, die hij zelf niet is, kan hij zichzelf bereiken. Daarom is het leven van de mens nooit volheid en rust, maar tekort en beweging; het is strijd. De mens staat tegenover de Natuur; hij heeft een bepaalde greep op haar, hij probeert zich van haar meester te maken. Maar zij kan niet al zijn begeerten bevredigen. Óf ze doet zich alleen als een louter abstracte, onpersoonlijke tegenstander aan hem voor; ze is een belemmering en blijft hem vreemd, óf ze onderwerpt zich, passief en gelaten, aan het verlangen van de mens en laat zich door hem assimileren; hij bezit haar alleen door haar te verbruiken, dat wil zeggen, door haar te vernietigen. In beide gevallen is hij alleen; hij is alleen als hij een steen aanraakt, hij is alleen als hij een vrucht verorbert. De ander kan alleen maar aanwezig zijn als die ander ook in en voor hemzelf

aanwezig is; dat betekent, dat het werkelijke anders-zijn dat van een bewustzijn is, dat van het mijne gescheiden is, maar daar toch identiek mee is.

Het is de existentie van andere mensen, die ieder mens losrukt van zijn immanentie en die hem in staat stelt, zijn werkelijke zijn, zichzelf als transcendentie te verwerkelijken door een vlucht in het object, een project. Maar die vreemde vrijheid, die mijn vrijheid bevestigt, komt daar ook mee in conflict; dat is de tragedie van het ongelukkige bewustzijn; ieder bewustzijn streeft ernaar zichzelf als enig souverein subject te stellen. Ieder probeert zichzelf te verwerkelijken door de ander te verlagen tot slavernij. Maar in zijn werk en angst ervaart ook de slaaf zichzelf als essentieel en, door een dialectische omkering, de meester als inessentieel. Het is mogelijk boven dit conflict uit te komen wanneer ieder individu zich in de ander vrij herkent, wanneer, in een wederkerige handeling, ieder tegelijk zichzelf en de ander als object en als subject stelt. Maar vriendschap en edelmoedigheid, die op een concrete manier deze erkenning van wederzijdse vrijheden waar maken, zijn geen gemakkelijke deugden; voor de mens is het de hoogste vorm van zelfverwerkelijking, waardoor hij in zijn waarheid zichzelf is. Maar die waarheid is een strijd die onophoudelijk begint en onophoudelijk eindigt; die waarheid eist van de mens dat hij ieder ogenblik boven zichzelf uitstijgt. Met andere woorden kunnen we ook zeggen, dat de mens een waarachtig morele houding vindt als hij ervan afziet te *zijn* om zijn existentie te aanvaarden, op zich te nemen; door deze verandering ziet hij ook af van alle bezit, want bezit is een

manier van trachten te zijn; deze verandering, waardoor de mens de ware wijsheid bereikt, is nooit voltooid; die verandering moet zich voortdurend voltrekken en die eist een voortdurende spanning. En de mens, die dus niet in staat is zich in eenzaamheid te verwerkelijken, verkeert voortdurend in gevaar in zijn relaties tot zijns gelijken; zijn leven is een moeilijke onderneming en het slagen ervan is nooit zeker.

Maar de mens houdt niet van moeilijkheden en is bang voor gevaar; met zichzelf in tegenspraak streeft hij zowel naar leven als naar rust, naar existentie en naar zijn; hij weet heel goed dat de «onrust des geestes» de prijs voor zijn ontwikkeling is, zijn afstand tot het object is de prijs voor het feit, dat hij zichzelf zo na staat; maar hij droomt van rust in de onrust en van een dichte volheid, die toch plaats biedt aan het bewustzijn. De vrouw is nu precies de belichaming van die droom; zij is de begeerde vorm tussen de natuur, die de mens vreemd is, en de gelijke die hem al te identiek is.[64] Zij confronteert hem niet met het vijandige zwijgen van de natuur en al evenmin met de zware eis van het elkaar wederkerig erkennen; zij is door een uniek privilege een bewustzijn, en toch schijnt het ook mogelijk haar in haar vlees te bezitten. Dank zij haar bestaat er een mogelijkheid te ontkomen aan de onvermurwbare dialectiek van meester en slaaf, die wortelt in de wederkerige erkenning van elkaars vrijheid.

We hebben al gezien, dat er oorspronkelijk geen vrije vrouwen waren, die door de man eerst onderworpen werden, en ook dat de scheiding in geslachten nooit de basis heeft gevormd voor een scheiding in kasten. Het

is een vergissing de vrouw gelijk te stellen met een slaaf; er waren vrouwen onder de slaven, maar er hebben ook altijd vrije vrouwen bestaan, dat wil zeggen, vrouwen die een religieus of maatschappelijk aanzien genoten. Zij aanvaardden de soevereiniteit van de man en hij voelde zich niet bedreigd door een revolte, die hem op zijn beurt in object had kunnen veranderen. De vrouw deed zich dus voor als het inessentiële, dat nooit tot het essentiële worden kon, als de absolute Ander, zonder dat daarbij van wederkerigheid sprake was. Alle scheppingsmythen geven uiting aan deze overtuiging die de mannen zo dierbaar is; onder andere ook het scheppingsverhaal uit Genesis dat, via het christendom, in de westelijke cultuur nog steeds voortleeft. Eva is niet tegelijkertijd met de man geschapen, ze is niet uit een andere substantie, maar evenmin uit hetzelfde leem als Adam geformeerd; zij is ontrukt aan de zijde van de eerste man. Zelfs haar geboorte was geen autonome gebeurtenis; God heeft haar niet spontaan om haar zelf geschapen en om op zijn beurt door haar aanbeden te worden; hij heeft haar bestemd voor de man; om Adam te verlossen van zijn eenzaamheid heeft hij hem haar gegeven; haar echtgenoot was voor haar oorsprong en doel; zij is zijn aanvulling ten opzichte van het inessentiële. Zij schijnt dus een bijzondere, begerenswaardige prooi te zijn. Zij is de, tot het doorzicht van het bewustzijn verheven, natuur en een natuurlijkerwijze onderworpen bewustzijn. Dat is de oorzaak van die wonderlijke hoop, die de man zo vaak in de vrouw heeft gesteld; hij hoopt zich als *ZIJN* te verwerkelijken door lichamelijk een *ZIJN* te bezitten, maar tegelijk zijn vrijheid te bevestigen door middel van een dociele vrijheid. Geen enkele man zou een vrouw willen zijn,

maar allemaal willen zij dat er vrouwen zijn. «We moeten God danken, dat hij de vrouw geschapen heeft.» - «De Natuur is goed, omdat zij vrouwen aan de man gegeven heeft.» Met deze en soortgelijke frasen bevestigt de man eens te meer met een arrogante naïviteit, dat zijn aanwezigheid in de wereld een onvermijdelijk feit en een recht is, die van de vrouw gewoon een toeval, zij het dan ook een gelukkig toeval. Terwijl zij als de Ander verschijnt, verschijnt de vrouw tegelijkertijd als een volheid van zijn tegenover die existentie, waarvan de man in zichzelf de nietigheid speurt; de Ander, als object gezien door de ogen van het subject, wordt «en soi», dus als zijn, gesteld. In de vrouw wordt in positieve vorm het tekort geïncarneerd, dat de existent in zijn hart draagt en doordat de man zichzelf, door haar heen, tracht te hervinden, hoopt hij zichzelf te verwerkelijken.

Toch is de vrouw voor de man niet de enige belichaming van de Ander geweest en in de loop der geschiedenis is zij voor hem niet altijd even belangrijk geweest. Er zijn perioden geweest, waarop zij door andere idolen werd ontluisterd. Wanneer de civitas of Staat de burger volledig opslokken is het hem niet meer mogelijk zich nog bezig te houden met zijn persoonlijk lot. Volkomen aan de staat gewijd nam de Spartaanse vrouw een veel belangrijker plaats in dan de andere Griekse vrouwen. Maar ze wordt ook niet door een mannelijke droom verheerlijkt. De leidercultus sluit, of het nu om Napoleon, Mussolini of Hitler gaat, iedere andere vorm van verheerlijking uit. In militaire dictaturen en totalitaire stelsels is de vrouw niet langer een bevoorrecht object. Het is

begrijpelijk dat in rijke landen, waar de burgers niet weten welke zin zij aan hun leven moeten geven, de vrouw vergoddelijkt wordt; dat doet zich in Amerika voor. De socialistische ideologieën daarentegen, die de volkomen gelijkheid van alle menselijke wezens als eis stellen, wijzen, nu en in de toekomst, af dat enige menselijke categorie object of idool is; in de werkelijk democratische gemeenschap, zoals Marx die verkondigde, is geen plaats voor de Ander. Er zijn echter maar weinig mannen die helemaal samenvallen met de soldaat, de strijder, die ze gekozen hebben te zijn; in de mate waarin zij individuen blijven behoudt de vrouw in hun ogen een bijzondere waarde. Ik heb brieven gelezen van Duitse soldaten aan Franse prostituées waarin, alle nazisme ten spijt, de diepgewortelde traditie van zuivere maagdelijkheid op een naïeve manier nog bleek te leven. Communistische schrijvers als Ara-gon in Frankrijk en Vittorini in Italië, kennen aan de vrouw, geliefde en moeder, in hun werken een zeer belangrijke plaats toe. Misschien zal de mythe van de vrouw eenmaal verdwenen zijn; hoe meer de vrouwen zich als menselijke wezens bevestigen, hoe meer in hen die wonderlijke hoedanigheid van de Ander sterft. Maar tegenwoordig leeft die nog in het hart van alle mannen.

Iedere mythe impliceert een subject, dat zijn hopen en angsten tegen een transcendente hemel projecteert. Omdat de vrouwen zichzelf niet als subject hebben gesteld, hebben zij ook geen mannelijke mythe geschapen, waarin zich hun projecten spiegelen; ze hebben geen religie en geen poëzie die helemaal van hun zelf is; zelfs als ze dromen doen ze dat door de dromen van mannen. De goden die zij aanbidden zijn

door mannen gemaakt. Mannen hebben ter meerdere glorie van zichzelf grote mannenfiguren geschapen: Hercules, Prometheus, Parcival; in het lot van deze helden speelt de vrouw alleen maar een bijrol. Natuurlijk bestaan er ook gestileerde voorstellingen van de man, waarin zijn verhouding tot de vrouw is vastgelegd: de vader, de verleider, de echtgenoot, de jaloerse minnaar, de goede zoon en de slechte zoon; maar die zijn door mannen vastgesteld en krijgen niet het aanzien van een mythe, het zijn eigenlijk niet meer dan clichés. De vrouw daarentegen wordt alleen maar bepaald in haar verhouding tot de man. De asymmetrie van de categorieën mannelijk en vrouwelijk blijkt duidelijk uit de eenzijdige vorm van de seksuele mythen. Vaak zeggen we «de sekse» om de vrouw aan te geven; zij is het vlees, de verrukkingen en de gevaren daarvan. De waarheid, dat voor de vrouw de man geslachtelijk en lichamelijk is, werd nooit uitgesproken omdat er niemand was om die uit te spreken. De voorstelling van de wereld is, net als de wereld zelf, het werk van mannen; zij bepalen die van hun eigen standpunt uit en verwarren dat standpunt met absolute waarheid.

Het is altijd moeilijk een mythe te omschrijven; die is niet te begrijpen of te begrenzen, die spookt door het bewustzijn zonder zich daar ooit in een vaste vorm aan voor te doen. De mythe is zo grillig, zo tegenstrijdig, dat men in het begin de eenheid ervan niet onderkent: De-lila en Judith, Aspasia en Lucretia, Pandora en Pallas Athene, de vrouw is tegelijk Eva en de Maagd Maria. Zij is een idool, een dienares, de levensbron en de macht der duisternis; ze is de elementaire stilte van de waarheid, zij is

gekunsteld, praatziek en leugenachtig; zij is de helende en de heks; zij is de prooi van de man, zijn ondergang; zij is alles wat hij niet is en wat hij hebben wil; zijn negatie en de grond van zijn bestaan.

«Een vrouw zijn», zegt Kierkegaard in zijn *Stadier paa livets vej*, «is iets dat zo vreemd is, zo verward, zo gecompliceerd, dat geen enkele benaming het kan uitdrukken, en de vele benamingen die men zou willen gebruiken, zijn onderling zo tegenstrijdig, dat alleen een vrouw het kan verdragen». Dat komt omdat men haar niet positief beschouwt, zoals zij voor zichzelf is, maar negatief, zoals zij zich voordoet aan de man. Want al is de vrouw dan niet de enige *Ander*, het blijft niettemin een feit, dat zij altijd is bepaald als de Ander. En die ambiguïteit is die van dat begrip de Ander; het is die van de menselijke situatie in zoverre die wordt bepaald door de relatie tot de Ander. Zoals ik al heb gezegd is de Ander het Kwaad; maar omdat het nodig is voor het Goede wordt het zelf tot Goed; daardoor heb ik toegang tot het Al, maar het is ook datgene wat mij daarvan gescheiden houdt; het is de deur naar de oneindigheid, maar de maat van mijn eindigheid. Dat is dan ook de reden waarom de vrouw niet de belichaming is van een verstard begrip; door haar voltrekt zich ononderbroken de overgang van hoop naar teleurstelling, van haat naar liefde, van goed naar kwaad, van kwaad naar goed. In welk opzicht men haar ook beschouwt, deze ambivalentie is altijd het eerste dat opvalt.

De man zoekt in de vrouw de Ander als Natuur en als zijn gelijke. Maar we weten welke ambivalente gevoelens de Natuur in de mens opwekt. Hij exploiteert haar, maar zij vernietigt hem; hij wordt uit haar

geboren en sterft aan haar; zij is de bron van zijn bestaan en het koninkrijk, dat hij aan zijn wil onderwerpt; zij is het ruwe ganggesteente waarin zijn ziel gevangen zit en tegelijk de hoogste werkelijkheid; de natuur is een toevallige verschijningsvorm en de Idee, eindigheid en totaliteit; zij is wat tegenover de Geest staat en de Geest zelf. Beurtelings bondgenote of vijandin doet zij zich voor als de duistere chaos, waaruit het leven ontspringt, als dat leven zelf en als het *Jenseits* waarheen het neigt; de vrouw als Moeder, Echtgenote en Idee is de beknopte samenvatting van de natuur; maar die gedaanten vermengen zich nu eens, staan dan weer tegenover elkaar en elk van hen heeft een dubbel gezicht.

De mens heeft zijn wortels diep in de Natuur gehaakt; hij is verwekt, voortgebracht net als de dieren en planten; hij weet heel goed dat hij alleen existeert in zoverre hij leeft. Maar sinds de opkomst van het patriarchaat heeft het Leven in zijn ogen een dubbel voorkomen gekregen; het is bewustzijn, wil, transcendentie, het is geest; én het is stof, passiviteit, immanentie; het is vlees. Aeschylus, Aristoteles en Hippocrates hebben beweerd, dat op aarde, evenals op de Olympus, het mannelijke beginsel het werkelijk scheppende is; daaraan zijn vorm, getal en beweging ontsprongen. Het graan groeit en vermenigvuldigt zich door Demeters zorgen, maar de oorsprong en waarheid van het graan ligt bij Zeus. De vruchtbaarheid van de vrouw wordt als een passieve deugd beschouwd. Zij is de aarde en de man het zaad; zij is het Water, hij het Vuur. De schepping wordt vaak voorgesteld als het huwelijk van vuur en water;

het is de warme vochtigheid waaruit levende wezens ontstaan; de Zon is de echtgenoot van de Zee. Zon en Vuur zijn mannelijke godheden en de Zee is een van de meest wijd verbreide moedersymbolen. Passief en willoos ondergaat het water de werking van vlammende stralen, die het vruchtbaar maken. Zo ontvangt ook het door de landman geploegde veld, zelf beweginglοos, het zaad in zijn voren. Toch speelt het een belangrijke rol; het voedt en beschut de kiem en geeft hem de substantie die nodig is voor zijn groei. Daarom ook blijft de mens de godinnen der vruchtbaarheid aanbidden, zelfs als de Grote Moeder onttroond is;[65] aan Cybele dankt hij zijn oogsten, zijn kudden en zijn bezit. Hij dankt aan haar zijn eigen leven. Hij verheerlijkt het water evenzeer als het vuur. «Heil de zee! Heil de golven, omringd door het heilig vuur! Heil het water! Heil het vuur! Heil dit zeldzaam avontuur!», schrijft Goethe in het tweede deel van zijn *Faust*. De mens vereert de Aarde. «The matron Clay» noemt Blake die. Een profeet uit India geeft zijn discipelen de raad de grond niet om te spitten want «het is een zonde ons aller moeder in landarbeid te wonden, snijden of te verscheuren... Moet ik een mes nemen om het in de borst van mijn moeder te stoten?... Moet ik haar vlees verminken om haar gebeente te kunnen bereiken?... Hoe zou ik het wagen het haar van mijn moeder af te knippen?» In centraal India beschouwen de Baidya het eveneens als een zonde de «schoot van moeder-aarde met de ploeg open te rijten». Omgekeerd zegt Aeschylus van Oedipus dat hij het «heeft gewaagd de heilige voor te bezaaien, waaruit hij ontsproten is». Sophocles spreekt over «vaderlijke voren» en over de «landman, de heer van een afgelegen akker, die hij slechts eenmaal, in de

zaaitijd, bezoekt». In een Egyptisch lied verklaart de beminde: «Ik ben de aarde». In Islamitische teksten wordt de vrouw «akker... wijngaard» genoemd. In een van zijn hymnen spreekt Fransciscus van Assisie over «onze zuster, de aarde, onze moeder, die ons bewaart en verzorgt, die uiteenlopende vruchten met veelkleurige bloemen en het gras voortbrengt». Als Michelet modderbaden neemt in Acqui roept hij uit: «Dierbare moeder van allen. Wij zijn één. Ik ben uit u voortgekomen, tot u keer ik terug!...» Er zijn zelfs perioden waarin een romantisch vitalisme bloeit, dat de triomf van het Leven over de Geest nabij wenst. Dan lijkt de magische vruchtbaarheid van de aarde, van de vrouw veel wonderbaarlijker dan de goed doordachte ondernemingen van de man; dan droomt de man ervan opnieuw op te gaan in het moederlijk donker om daar de ware bron van zijn bestaan terug te vinden. De moeder is de wortel, die heel diep in de kosmos verankerd is en die haar haar sappen opzuigt; zij is de fontein waaraan het levende water ontspringt, water dat ook voedende melk is, een warme bron, slijk uit aarde en water, rijk aan helende krachten.[66]

Vaker echter verzet de mens zich tegen zijn lichamelijkheid; hij ziet zichzelf als een gevallen god; het is zijn vloek, dat hij uit een stralende en ordelijke hemel in de duistere chaos van de moederschoot getuimeld is. Dit vuur, die reine, actieve windvlaag, waarin hij zichzelf herkennen wil, is door de vrouw geketend aan het stof der aarde. Hij zou nodig en onmisbaar willen zijn als puur Idee, als de Een, het Al, de absolute Geest, en ontdekt, dat hij is opgesloten in een begrensd en beperkt lichaam, in een tijd en plaats, die hij niet heeft gekozen en die

geen beroep op hem heeft gedaan; nutteloos, lastig en absurd. Die vleselijke toevalligheid is die van zijn eigen *ZIJN* dat hij, in haar verlatenheid en onrechtvaardige willekeur, moet ondergaan. Zij doemt hem ook tot de dood. De trillende gelei-achtige massa die ontstaat in de baarmoeder (de baarmoeder, even geheimzinnig en gesloten als een graf) doet zo sterk denken aan de weke glibberigheid van de ontbinding, dat hij er zich huiverend van afwendt. Overal waar uit kieming en gisting leven ontstaat wekt dat walging, omdat het alleen maar ontstaat tot vergaan; het slijmerige embryo is het begin van de kringloop, die zich sluit in de ontbinding van de dood. Omdat de mens een afschuw heeft van willekeur en dood, heeft hij ook een afschuw voor het feit, dat hij is verwekt; graag zou hij zijn dierlijke afkomst loochenen; door het feit van zijn geboorte heeft de dodelijke Natuur hem in haar greep.

Bij primitieve stammen is de geboorte omgeven met allerlei taboes; zo moet vooral de placenta zorgvuldig worden verbrand of in zee worden geworpen, want degene die zich daar meester van maakt heeft het lot van de boreling in handen; deze moederkoek, waarin de vrucht zich heeft ontwikkeld, is het teken van zijn afhankelijkheid, door die te vernietigen kan het individu zich ontworstelen aan dit levende magma en zich verwerkelijken als een zelfstandig wezen. De onreinheid van de geboorte slaat terug op de moeder. Leviticus en alle antieke wetboeken schrijven voor de kraamvrouw reinigingsriten voor en in vele streken op het platteland is de traditionele eerste kerkgang na de bevalling nog een overblijfsel van deze gebruiken. We kennen allemaal de onwillekeurige verlegenheid -

die zich vaak achter een spottende grijns verbergt - van kinderen, meisjes en mannen bij het zien van de buik van een zwangere vrouw of de gezwollen borsten van de vrouw, die haar kind voedt. In musea kijken de nieuwsgierigen met dezelfde morbide interesse, die ze voor een geschonden graftombe hebben, naar embryo’s van was en geconserveerde foetussen. Ondanks alle eerbied, waarmee de maatschappij de zwangerschap omgeeft, wekt die toch nog altijd een spontaan gevoel van afkeer op. En ook al wordt de kleine jongen dan in zijn eerste kinderjaren op een sensuele manier aangetrokken door het lichaam van zijn moeder, als hij groter wordt, in de gemeenschap zijn plaats verovert en zich bewust wordt van zijn individuele existentie, dan wordt hij bang voor dat lichaam; hij zou dat lichaam weg willen denken en in zijn moeder alleen maar een geestelijke persoonlijkheid zien. Als hij haar zuiver en kuis acht is dat minder uit een verliefde jaloezie dan uit het afwijzen van haar lichamelijkheid. De opgroeiende jongen wordt verlegen, bloost wanneer hij, als hij met zijn vriendjes loopt, zijn moeder, zijn zusters of welke vrouw van zijn familie dan ook, ontmoet. Dat komt, omdat hun aanwezigheid hem terugvoert naar de regionen der immanentie, waaruit hij zich verheffen wil; zij legt wortels bloot waarvan hij zich wil losrukken. De ergernis van de kleine jongen, als zijn moeder hem kust en streelt, betekent precies hetzelfde; hij verloochent de familie, zijn moeder en de moederschoot. Hij zou net als Pallas Athene volwassen de wereld hebben willen betreden, van top tot teen gewapend, onkwetsbaar.[67] Te zijn verwekt en gebaard is de vloek die zwaar op zijn lot rust, de onzuiverheid, die zijn wezen besmet. En het is de aankondiging van

zijn dood. De cultus van het ontkiemende zaad is altijd heel nauw met de cultus van de dood verbonden geweest. De Aarde-Moeder verzwelgt het gebeente van haar kinderen. Het zijn vrouwen - Parcae en Moirae - die het menselijk lot weven; maar zij zijn het ook die de levensdraad doorsnijden. In het merendeel van de volksvoorstellingen is de Dood een vrouw en het zijn ook de vrouwen, die de doden bewenen, want de dood is hun werk.[68]

Het aangezicht van de Vrouw-Moeder is derhalve in duisternis gehuld; zij is de chaos waaruit alles is voortgekomen en waarheen alles eenmaal moet terugkeren; zij is het Niets. In de nacht mengen de vele aspecten van de wereld, die door de dag onthuld worden, zich weer tot één geheel dooreen; de nacht van de geest sluit de stof in zijn algemeenheid en ondoorzichtigheid in zich op; de nacht van de slaap en het niets. In de diepte van de zee heerst het donker; de vrouw is de *Mare tenebrarum* waar de oude zeevaarders beducht voor waren; duisternis heerst in de ingewanden der aarde. Dit donker, dat de mens dreigt te verzwelgen en dat de keerzijde van de vruchtbaarheid is, vervult hem met ontzetting. Hij reikt naar de hemel, naar het licht, naar zonovergoten toppen, naar de zuivere, kristalheldere koelte van de blauwe lucht; maar onder zijn voeten bevindt zich de vochtige, warme afgrond, die zich opent tot de donkere put die hem op wil slokken. In vele legenden zien we de held voor eeuwig verloren gaan doordat hij terugvalt in die moederlijke duisternissen: hol, afgrond, hel.

Maar ook hier zien we dan weer die ambivalentie; als het ontkiemen altijd verbonden is met de dood, is ook

de dood verbonden met de vruchtbaarheid. De verafschuwde dood doet zich voor als een nieuwe geboorte en wordt dan gezegend. De dode held staat, zoals Osiris, in iedere lente weer op en herleeft door een nieuwe geboorte. De opperste hoop van de mens, zegt Jung in zijn *Wandlungen und Symbole der Libido*, is «dat de duistere wateren der dood worden tot de wateren des levens, dat de dood en zijn kille omarming de moederlijke schoot mogen worden zoals de oceaan, die dan de zon wel verzwelgt, maar in zijn diepten herboren doet worden.» Dit thema klinkt in heel veel mythologieën door; de begrafenis van de zonnegod in de diepte van de zee en zijn stralende, lichtende wederkeer. Maar de mens wil leven en streeft tegelijkertijd naar rust, naar slaap, naar het niets. Hij verlangt er niet naar onsterfelijk te zijn en leert daardoor de dood lief te hebben. «De anorganische materie», schrijft Nietschze, «is de moederschoot. Van het leven bevrijd te zijn betekent waar worden, de volmaaktheid bereiken. Wie dit begrijpt moet het als een feest beschouwen terug te keren tot gevoelloos stof». Chaucer legt dit gebed in de mond van een oud man, die niet sterven kan:

Ik klop, dag en nacht, met mijn staf

Op de aarde, aan mijn moeders deur

En smeek: O, lieve moeder, laat mij in.

De mens wil zijn unieke, individuele existentie bevestigen en zich trots beroepen op het «essentiële onderscheid», maar tegelijk wenst hij de grenzen van zijn ego te doorbreken en zich te verenigen met het water, de aarde, de nacht, het Niets en het Al. De

vrouw, die de man tot eindigheid doemt, stelt hem ook in staat zijn eigen grenzen te overschrijden; dat is de reden van de dubbelzinnige magie waarmee men haar heeft getooid.

In alle beschavingen, en ook in onze tijd nog, boezemt de vrouw de man afgrijzen in; dat is het afgrijzen voor zijn eigen vleselijke toevalligheid, die hij op en in haar projecteert. Het meisje, dat de puberteit nog niet heeft bereikt, herbergt nog geen bedreiging; zij is nog niet onderworpen aan taboe en heeft nog geen heilig karakter. In veel primitieve gemeenschappen wordt zelfs haar geslachtsdeel nog als volkomen onschuldig beschouwd en erotische spelletjes tussen jongens en meisjes zijn sinds de kinderjaren geoorloofd. Maar op de dag dat de vrouw rijp is voor de voortplanting, wordt zij onrein. De zware taboes waarmee in primitieve gemeenschappen het meisje vanaf de eerste dag van haar menstruatie is omgeven, zijn al vaak beschreven. Zelfs in Egypte, waar de vrouw met bijzondere eerbied behandeld werd, werd de vrouw gedurende de hele menstruatieperiode opgesloten.[69] Vaak verbant men haar naar het dak van het huis of men brengt haar onder in een hut, die buiten het dorp gelegen is; men mag haar niet zien en niet aanraken, ja, sterker nog, zij mag zichzelf met geen hand aanraken. In die gemeenschappen waarin de ontluizing een dagelijks terugkerende bezigheid was, gaf men haar een stokje waarmee zij zich naar believen krabben kon; ze mag met haar vingers geen etenswaren aanraken en in sommige andere gevallen mogen de moeder of zuster haar door middel van een instrument voeden; maar alle voorwerpen, die in deze periode met haar in aanraking zijn geweest, moeten worden verbrand. Als deze eerste

beproeving voorbij is, worden de menstruatie-taboes wat minder streng, maar ze blijven zwaar. In Leviticus lezen wij: «Wanneer een vrouw vloeit - namelijk de bloedvloeiing van haar lichaam heeft - dan zal zij zeven dagen in haar maandelijkse onreinheid blijven en ieder die haar aanraakt zal onrein zijn tot den avond... Elk bed waarop zij ligt... elk voorwerp waarop zij zit zal onrein zijn... Ieder die deze dingen aanraakt zal onrein zijn, zijn klederen wassen, zich baden in water en onrein zijn tot de avond». Deze tekst komt volkomen overeen met de tekst die handelt over de onreinheid van de man die aan gonorroe lijdt. En het reinigingsoffer is in beide gevallen hetzelfde. Na het ophouden van de vloeiing moet zij nog zeven dagen wachten en dan twee tortelduiven of jonge duiven naar de offerpriester brengen, die hen aan de Eeuwige offert. Het is opmerkelijk, dat in matriarchale gemeenschappen de eigenschappen, die het gevolg van de menstruatie zijn, een ambivalent karakter hebben: enerzijds wordt de sociale activiteit erdoor verlamd, vernietigt het de levenskracht, doet bloemen verwelken, en vruchten afvallen; maar het heeft ook een heilzame uitwerking; menstruatiebloed werd gebruikt in liefdesdranken en medicijnen, vooral dan geneesmiddelen tegen wonden en kneuzingen. Nog tegenwoordig plaatsen sommige Indianen, wanneer ze uitvaren om de strijd aan te binden tegen de fantastische monsters, die in hun rivieren rondwaren, voor op hun boot een bundel gedraaide vezels, die in menstruatiebloed zijn gedoopt; de uitwaseming daarvan is verderfelijk voor hun bovennatuurlijke vijanden. De jonge meisjes uit sommige Griekse steden brachten hun eerste met bloed bevlekte linnengoed naar de tempel van Astarte. Maar sinds de opkomst van het

patriarchaat heeft men aan verdachte vloeistof, die door het vrouwelijk geslachtsorgaan werd afgescheiden, alleen maar kwade machten toegeschreven. Plinius schrijft in zijn *Naturalis historia*: «De vloeiende vrouw bederft oogsten, verwoest de akkers, doodt het zaad, doet de vruchten vallen, doodt bijen; als zij de wijn aanraakt wordt die tot azijn, de melk wordt zuur...»

Een oude Engelse dichter geeft uiting aan datzelfde gevoel als hij schrijft:

Oh! Menstruating woman, thou’ st a fiend

From whom all nature should be screened!

Dergelijke meningen hebben zich tot in onze tijd toe hardnekkig weten te handhaven. Een lid van het Engelse medische genootschap schrijft in 1878 een artikel in het *British Medical Journal* waarin hij verklaart: «Het is een onloochenbaar feit dat vlees bederft, als het wordt aangeraakt door vrouwen, die de regels hebben». Hij voegt er nog aan toe dat hem persoonlijk twee gevallen bekend zijn dat ham onder dergelijke omstandigheden bedierf. Aan het begin van deze eeuw verbood het reglement in de Noord-Franse raffinaderijen de vrouwen de fabriek te betreden wanneer ze dat hadden wat de Angelsaksen «The curse», de vloek noemen, omdat anders de suiker zwart zou worden. In Saigon worden geen vrouwen in de opiumfabrieken te werk gesteld; door hun maandstonden zou de opium bederven en bitter worden. Deze opvattingen bestaan op vele plaatsen op het Franse platteland - en ook daarbuiten - nog steeds. Iedere vrouw die kookt, weet dat het onmogelijk is een goede

mayonnaise te maken als ze ongesteld is, ja zelfs als er een vrouw in de buurt is, die ongesteld is. Nog niet zo lang geleden schreef in Anjou een oude tuinman, toen hij de cideroogst van dat jaar in de kelder had opgeslagen aan de bezitter van het huis: «U moet aan de jonge dames uit het huis en ook aan de vrouwelijke gasten vragen op bepaalde dagen van de maand niet in de kelder te komen; anders gaat de cider niet gisten». Toen ze op de hoogte van de inhoud van deze brief werd gebracht haalde de oude keukenmeid alleen maar haar schouders op: «*Dat* heeft nog nooit de cider niet laten gisten», zei ze, «alleen voor het spek is het slecht; je moet geen spek zouten als er een vrouw bij is, die net de maand heeft; dan bederft het».[70]

Men kan deze afkeer niet zonder meer gelijkstellen met de afkeer, die bloed in het algemeen opwekt. Natuurlijk is bloed op zichzelf een geheiligd element, dat meer dan iets anders doordrongen is met het geheimzinnige *mana*, dat tegelijk leven en dood betekent. Maar de onheilspellende krachten van het menstruatiebloed zijn van heel bijzondere aard. Het belichaamt de essentie van de vrouwelijkheid. Het wegvloeien daarvan brengt dus de vrouw zelf, wier *mana* er zich in materialiseert, in gevaar. Bij de inwijdingsriten op de Chagos-eilanden spoort men de meisjes aan zorgvuldig alle sporen van menstruatiebloed te verbergen: «Laat het niet aan je moeder zien, zij sterft dan. Laat het niet aan je metgezellinnen zien, want er kan een kwaadwillende onder zijn, die zich meester maakt van de doek, waarmee je je hebt afgedroogd en dan zal je huwelijk onvruchtbaar blijven. Laat het niet aan een

boosaardige vrouw zien, die de doek af kan nemen om die bovenop haar hut te leggen... zodat je geen kind krijgt. Werp die doek ook niet op het pad of in het struikgewas. Een slecht mens zou er gemene dingen mee kunnen doen. Begraaf hem onder de grond. Verberg het bloed voor de blikken van je vader, je broers en je zusters. Als je het laat zien, bega je een zonde.»[71] Als op de Aleoeten een vader zijn dochter ziet in de periode waarin zij voor de eerste maal menstrueert loopt zij het gevaar blind of stom te worden. Men gelooft dat tijdens die periode de vrouw bezeten is door een demon en met gevaarlijke krachten is toegerust. Sommige primitieve volkeren geloven, dat de vloed wordt veroorzaakt door de beet van een slang, de vrouw bezit namelijk een verdachte overeenkomst met de slang en de hagedis: ze hebben iets van het gif van reptielen in zich. Leviticus vergelijkt de menstruatie met gonorroe; het vrouwelijk geslachtsdeel bloedt niet als gevolg van een wond, maar tengevolge van een verdachte kwaal. Vigny legt verband tussen bezoedeling en ziekte als hij schrijft: «De vrouw, ziek kind en twaalf keer onrein».

Als het resultaat van een duistere, inwendige alchemie worden de periodieke bloedingen, waaraan de vrouw lijdt op een eigenaardige en vreemde manier in verband gebracht met de maanstanden; ook de maan houdt er gevaarlijke grillen op na.[72] De vrouw maakt deel uit van dat angstaanjagende raderwerk dat de loop van de planeten en de zon bepaalt; zij is de prooi van kosmische krachten, die het lot van sterren en getijden bepalen en wier verontrustende straling ook de mens ondergaat. Bijzonder opmerkelijk is dat de invloed van het menstruatiebloed vooral is verbonden

met dingen als het zuur worden van melk, het schiften van mayonnaise, gisting, ontbinding en dergelijke. Er wordt ook wel beweerd, dat het in staat is tere voorwerpen te doen breken, of de snaren van violen en harpen te laten springen. Het menstruatiebloed heeft echter voornamelijk invloed op organische stoffen, die zich halverwege dode materie en leven bevinden en dat dan minder omdat het bloed is, dan wel omdat het door de geslachtsorganen wordt uitgescheiden. Ook al kent men de functie dan niet precies, men weet dat het te maken heeft met het ontkiemen van leven; zonder dat zij van het bestaan van het ovarium wisten zagen de oude Grieken in het menstruatiebloed de tegenhanger van het sperma. In werkelijkheid is het niet het bloed dat de vrouw onrein maakt, maar komt haar onreinheid daarin tot uitdrukking; het openbaart zich op het tijdstip dat de vrouw vmchtbaar wordt en als het verdwijnt wordt zij in de regel weer onvruchtbaar; het komt uit de buik waarin zich de foetus ontwikkelt. Door middel van het menstruatiebloed geeft de man uiting aan zijn afschuw voor de vrouwelijke vruchtbaarheid.

Onder de taboes betreffende de vrouw in onreine toestand zijn de allerstrengste wel die, welke ieder seksueel verkeer met haar verbieden. Leviticus veroordeelt de man, die dit gebod overtreedt tot zeven dagen onreinheid. De wetten van Manu gaan nog verder: «De wijsheid, energie, kracht en vitaliteit van een man die een vrouw nadert, die verontreinigd is door haar maandelijkse vloeiing, gaan voorgoed teloor». Vijftig dagen boetedoening eisen de voorschriften van de man die seksueel verkeer heeft gehad met een vrouw tijdens de menstruatie. Omdat men gelooft, dat het

vrouwelijk beginsel in die periode haar hoogste kracht bereikt, is men bang, dat het over het mannelijk beginsel zal triomferen. Op een veel vager manier boezemt het de man afkeer in de gewijde en angstaanjagende essentie van de moeder te vinden bij de vrouw die hij bezit; hij tracht die twee aspecten van het vrouw-zijn van elkaar gescheiden te houden. Daarom ook is het incestverbod, hetzij in de vorm van exogamie of in moderne gedaante, een universele wet. Daarom ook houdt de man zich in seksueel opzicht ver van de vrouw in die tijden waarin zij door haar rol voor de voortplanting in beslag genomen wordt: tijdens de menstruatie, tijdens de zwangerschap en wanneer zij het kind voedt. Het Oedipus-complex - dat overigens opnieuw beschreven zou moeten worden - is met die houding niet in tegenspraak, maar sluit die integendeel zelfs in. De man verdedigt zich tegen de vrouw in zoverre zij zich aan hem voordoet als de vage bron van de wereld en een duister organisch worden.

Maar juist in die gedaante maakt de vrouw het de gemeenschap mogelijk in verbinding te treden met de kosmos en de goden, waarvan zij gescheiden is. Ook tegenwoordig nog stelt zij bij de Bedoeinen en Irokezen de vruchtbaarheid van de akkers zeker. In het antieke Griekenland hoorde zij onderaardse stemmen; zij ving de taal van wind en bomen op; zij was Pythia, Sibylle en profetes. Door haar mond spraken de doden en de goden. Ook nu nog bezit zij deze magische krachten: zij is medium, ze leest de lijnen van de hand, ze legt de kaart, ze is helderziende en gaat in trance; ze hoort stemmen en ziet verschijningen. Als mannen de behoefte voelen weer middenin het vegetatieve en animale leven te duiken - zoals

Antaeus, die de aarde aanraakte om zijn krachten weer terug te krijgen - doen zij een beroep op de vrouw. Ook tijdens de rationele Griekse en Romeinse cultuur blijven deze chtonische culten bestaan. Gewoonlijk komen zij naast de officiële godsdienst tot ontplooiing, ze nemen tenslotte zelfs, zoals in Eleusis, de vorm van mysterieën aan. Ze hadden een precies tegenovergestelde betekenis als de zonne-culten waarin de mens zijn wil tot bevrijding en onstoffelijkheid bevestigde, maar ze zijn daar wel de aanvulling van: de mens tracht zich door extase los te maken van zijn eenzaamheid. Dat is het doel van de mysterieën, de orgieën en de bacchanalen. In de door mannen heroverde wereld is het een mannelijke god, Dionysius, die zich de wilde en magische krachten van Ishtar en Astarte heeft toegeëigend; maar het zijn steeds vrouwen, die zich laten gaan, waarmee zijn beeld omgeven is: maenaden, thyaden en bacchanten wekken de mannen op tot de religieuze roes, de heilige waanzin. Ook de heilige prostitutie speelde een soortgelijke rol; het ging erom tegelijkertijd de machten van de vruchtbaarheid te ontketenen en te kanaliseren. Ook tegenwoordig worden volksfeesten nog gekenmerkt door uitbarstingen van erotiek; de vrouw doet zich daarbij niet gewoon als een lust-object voor, maar als een middel om tot die *hybris*, die staat van vervoering, te komen waarin de mens boven zichzelf uitrijst. «Wat een individu, diep in zichzelf, bezit aan verlorens, aan tragiek, het «verblindend wonder» wordt alleen nog in bed gevonden», schrijft G. Bataille.

In de losgebroken erotiek tracht de man, die zijn geliefde omhelst, zich te verliezen in het oneindige

mysterie van het vlees. We hebben echter gezien dat hij binnen het kader van zijn normale seksualiteit de Moeder en de Vrouw probeert te scheiden. De geheimzinnige alchemie van het leven boezemt hem afkeer in, terwijl zijn eigen leven zich voedt met en zich verheugt over de smakelijke vruchten van de aarde; hij wil die zich toeëigenen; hij begeert de Venus, die pas uit de golven is opgerezen. In het patriarchaat treedt aanvankelijk de vrouw als echtgenote op, omdat de hoogste scheppende macht dan mannelijk is. Voordat zij moeder wordt van het menselijk geslacht is Eva de gezellin van Adam; zij is de man gegeven, opdat hij haar bezitten en vruchtbaar maken zal, zoals hij ook de grond bezit en vruchtbaar maakt; door haar heen verovert hij de natuur als het rijk, dat hem toebehoort. De man zoekt in de geslachtsdaad niet alleen een subjectief en vluchtig genot. Hij wil veroveren, nemen, bezitten; een vrouw hebben betekent haar overwinnen; hij dringt in haar binnen zoals de ploegschaar in de voren; hij maakt haar tot de zijne, zoals hij de grond, die hij bewerkt, tot de zijne maakt; hij ploegt, hij plant, hij zaait; deze beelden zijn even oud als het schrift; duizenden voorbeelden zijn er aan te halen, van de alleroudste tijden af, tot in onze tijd toe. «De vrouw is als de aarde en de man als het zaad», zeggen de wetten van Manu. Op een tekening van André Masson is een man afgebeeld met een spade in de hand, die de tuin van een vrouwelijk geslachtsorgaan omspit.[73] De vrouw is de buit van de man, zijn bezit.

De weifeling van de man tussen angst en begeerte, tussen de vrees in de macht te raken van krachten, die hij niet beheerst, en de wil om zich daaraan te

onderwerpen weerspiegelt zich op treffende manier in de mythen van de Maagdelijkheid. Nu eens door de man gevreesd, dan weer begeerd, ja zelfs geëist, doet de maagdelijkheid zich voor als de meest volmaakte vorm van het vrouwelijke mysterie; zij is daardoor het meest verontrustende en tegelijk het meest fascinerende aspect van de vrouw. Al naar gelang de man zich overweldigd voelt door de machten die hem omringen of zich vol trots in staat acht, die te onderwerpen aan zijn wil, weigert of eist hij dat zijn echtgenote hem als maagd wordt gegeven.

In de meest primitieve gemeenschappen, waar de macht van de vrouw nog zeer groot is, laat hij zich leiden door vrees; het is daar gebruik dat de vrouw vóór de bruidsnacht gedefloreerd wordt. Marco Polo beweerde van de Tibetanen «dat geen van hen een meisje, dat nog maagd was, tot vrouw wilde». Vaak heeft men die weigering op een rationele manier verklaard: de man wil geen vrouw, die nog niet de begeerte van mannen heeft gewekt. De Arabische geograaf El Bekri maakt er, als hij het over de Slaven heeft, melding van dat «als een man trouwt en merkt dat zijn vrouw nog maagd is, hij tegen zijn vrouw zegt: ‘Als jij ergens voor deugde zouden de mannen wel van je gehouden hebben en iemand zou je wel ontmaagd hebben’. Dan jaagt hij haar weg en verstoot haar». Er wordt zelfs beweerd dat bij sommige primitieve stammen de man alleen maar wil trouwen met een vrouw die al moeder is en dus bewijs van haar vruchtbaarheid gegeven heeft.

Maar de werkelijke reden van deze wijdverbreide defloratie-gebruiken zijn van mystieke aard. Bij sommige volkeren gelooft men dat er een slang in de vagina zit, die de man zal bijten op het ogenblik dat

het hymen doorbroken wordt; aan het maagdenbloed worden verschrikkelijke krachten toegeschreven, die verwant zijn aan die van het menstruatiebloed en men verdenkt het ervan de mannelijke kracht te vernietigen. In deze opvattingen komt de gedachte tot uitdrukking, dat het vrouwelijk beginsel meer kracht bezit en meer dreiging inhoudt, als het intact is.[74]

Er zijn gevallen waarin de defloratie geen probleem vormt, bijvoorbeeld bij de inboorlingen die door Malinowski beschreven zijn: als gevolg van het feit dat van de kinderjaren af sexuele spelletjes zijn toegestaan is het meisje nooit maagd. Soms ook komt het voor dat de moeder, de oudste zuster of een of andere oude vrouw het meisje stelselmatig defloreert en van kind af aan de vaginaalopening wordt vergroot. Ook gebeurt het wel, dat de defloratie aan het begin van de puberteit wordt uitgevoerd door vrouwen met behulp van een stok, een bot, een steen en dat die alleen als een chirurgische ingreep wordt beschouwd. Bij andere stammen moet het meisje zich, zodra zij manbaar is, onderwerpen aan een wild inwijdingsritueel: de mannen slepen haar mee tot buiten het dorp en ontmaagdden haar met behulp van instrumenten of nemen haar met geweld. Een van de meest gebruikte riten is, dat men het meisje ter beschikking stelt van de doortrekkende vreemdeling, hetzij omdat men gelooft, dat zij niet vatbaar zijn voor het *mana*, dat alleen gevaarlijk is voor de mannelijke leden van de stam, hetzij omdat het hen onverschillig laat wat voor kwade gevolgen men over het hoofd van de vreemdeling afroept. Nog vaker is het de priester, de medicijnman, het opperhoofd, de leider van de stam, die de bruid in de nacht voor het

huwelijk ontmaagdt. Aan de kust van Malabar zijn de brahmanen met deze taak belast, ze voeren die, naar het schijnt, zonder enig plezier uit en brengen er een aanzienlijk loon voor in rekening. Het is bekend, dat alle heilige voorwerpen voor de leek gevaarlijk zijn, maar mensen, die zelf geheiligd zijn kunnen er zonder gevaar te lopen mee omgaan; het is dus begrijpelijk dat priesters en opperhoofden de kwade krachten, waartegen de echtgenoot zich moet beschermen, kunnen overmeesteren. In Rome is van al deze gebruiken niet meer dan een symbolische handeling overgebleven: de aanstaande bruid wordt daar op de phallus van een stenen Priapus gezet; daarmee heeft men een tweeledig doel; het verhogen van haar vruchtbaarheid en het absorberen van het machtige - en daarom dus onheilbrengende - vocht dat zij bezat. De echtgenoot beschermt zich ook nog op andere wijze: hij ontmaagdt zelf zijn echtgenote, maar tijdens een aantal ceremonieën die hem, op het kritieke moment, onkwetsbaar maken; hij voltrekt deze handeling bijvoorbeeld in het bijzijn van alle dorpelingen met behulp van een stok of een bot. In Samoa gebruikt hij zijn vinger die hij eerst met een linnen doek omwikkeld heeft; bloederige stukjes worden dan onder de omstanders verdeeld. Het komt ook wel voor, dat hij zijn vrouw op normale wijze defloreert, maar dat hij geen zaadlozing hebben mag eer er drie dagen verlopen zijn; op die wijze wordt de levenskiem niet bezoedeld door het bloed van het hymen.

Door een waarde-omkering, die op het gebied van het gewijde klassiek is, wordt, in minder primitieve gemeenschappen, maagdelijk bloed een gunstig voorteken. Nu nog zijn er dorpen in Frankrijk waar, de

ochtend na de bruiloft, aan ouders en vrienden het bebloede laken wordt getoond. Dat is een gevolg van het feit, dat in het patriarchale stelsel de man de meester van de vrouw geworden is. Dezelfde machten, die hem angst aanjagen in wilde dieren of losgebroken elementen, worden waardevolle eigenschappen voor de bezitter, die hen heeft weten te temmen. De onstuimigheid van wilde paarden, het geweld van bliksem en watervallen heeft de mens tot middelen van zijn voorspoed gemaakt. En zo wil hij zich ook in het bezit stellen van de vrouw, die al haar rijkdom intact heeft bewaard. Ook verstandelijke motieven spelen natuurlijk een rol bij het voor het meisje geldende parool van deugdzaamheid; evenals kuisheid voor de echtgenote is de onschuld voor de aanstaande vrouw een eis, wil de vader niet het risico lopen zijn have en goed na te laten aan een vreemd kind. Maar wanneer de man zijn vrouw als zijn persoonlijk bezit beschouwt is er een veel directere reden om te eisen dat zij maagd is. In de eerste plaats is het onmogelijk het begrip ooit in positieve zin te realiseren; in werkelijkheid bezit men nooit iets of iemand; dus probeert men dat bezit op een negatieve manier te verwerkelijken; de meest zekere manier om te bevestigen dat iets van mij is, is te verhinderen dat een ander er gebruik van maakt. Bovendien is er niets zo begerenswaard voor de mens als dat, wat nog nooit aan enig ander menselijk wezen heeft toebehoord; pas dan doet de verovering zich aan hem voor als een unieke en absolute gebeurtenis. Maagdelijke, onbetreden landstreken hebben altijd ontdekkingsreizigers aangelokt; ieder jaar gaan bergbeklimmers vrijwillig de dood in, omdat ze een nog niet bedwongen top willen beklimmen of langs een nog niet beklommen wand naar boven willen,

en nieuwsgierigen wagen hun leven om door te dringen in grotten, die nog nooit onderzocht zijn. Een voorwerp waarvan de mens zich al eens bediend heeft is daarmee een werktuig geworden; wanneer het wordt losgemaakt van zijn natuurlijke banden, verliest het zijn meest waardevolle eigenschappen; ongetemde bergstromen bergen een grotere belofte in zich dan voor iedereen toegankelijke fonteinen. Een onberoerd lichaam heeft de frisheid van verborgen bronnen, de fluwelen zachtheid van een bloemknop in de ochtend, de glans van een parel, die nog nooit door de zon werd beschenen. Grotten, heiligdommen, tempels, verborgen tuinen, net als het kind is de man gefascineerd door schemerdonkere, gesloten plaatsen, die nog niet bezield zijn door een bewustzijn en die erop wachten dat men hun een ziel geeft; dat, waar hij als enige in doordringt, schijnt hem ook zijn eigen schepping toe. En bovendien gaat iedere begeerte vergezeld van het verlangen het begeerde object totaal in zich op te nemen en dat impliceert de vernietiging ervan. Als hij het maagdenvlies doorbreekt bezit de man het vrouwelijk lichaam veel intiemer dan bij een penetratie, waarbij hij het intact laat; door deze onomkeerbare handeling maakt hij van dat lichaam op ondubbelzinnige wijze een passief object; hij bevestigt zijn macht over haar. Deze gedachte komt heel scherp tot uitdrukking in de legende van de ridder, die zich moeizaam een weg baant door doornige struiken om een roos te plukken waarvan nog niemand ooit de geur heeft ingeademd; hij vindt die roos niet alleen, hij breekt de stengel ook en op die manier wint hij haar. Dit beeld is zo duidelijk, dat in de volkstaal «het bloempje nemen» van een vrouw betekent, dat haar maagdelijkheid geschonden wordt; en die

uitdrukking heeft weer geleid tot het ontstaan van het woord «defloratie».

Maar maagdelijkheid heeft deze erotische aantrekkingskracht alleen maar wanneer ze gekoppeld is aan jeugd, anders wordt dat mysterie weer verontrustend. Vele mannen hebben tegenwoordig een seksuele afkeer van te lang bewaarde maagdelijkheid; niet alleen op psychologische gronden worden «ouwe vrijsters» als zure en boosaardige vrouwen beschouwd. De vloek rust op hun vlees zelf, dat voor geen enkel subject object is, dat voor geen enkele begeerte ooit begerenswaard is geweest, dat opbloeit en verwelkt zonder een plaats te hebben gevonden in de wereld van mannen; vervreemd van zijn bestemming wordt het een bizar object, even verontrustend als de ondoorgrondelijke en ontoegankelijke gedachte van een gek. Van een veertigjarige vrouw die nog mooi, maar zeer waarschijnlijk ook nog maagd was, hoorde ik een man nogal grof zeggen: «Die zit van binnen vol spinnewebben...». En inderdaad vallen kelders en zolders, waar nooit iemand meer komt en die nergens meer toe dienen, zich met allerlei onbehoorlijke geheimen, spoken waren er gaarne rond; door mensen verlaten huizen worden de woonplaats van geesten. Tenzij de maagdelijkheid aan een god gewijd is neemt men maar al te graag aan dat die een huwelijk met de duivel impliceert. Maagden, die de man niet wist te onderwerpen, oude vrouwen die ontkomen zijn aan zijn macht, worden veel eerder en lichtvaardiger dan de anderen als heksen beschouwd; het is nu eenmaal de bestemming van de vrouw zich aan een ander te wijden, als zij het juk van de man niet aanvaardt, is zij bereid dat van de duivel op zich te nemen.

Van boze geesten bevrijd door defloratie-riten of door haar maagdelijkheid gereinigd, kan de vrouw zich aan de man dus voordoen als een begerenswaardige prooi. Als hij haar omarmt wil de minnaar alle rijkdom van de wereld bezitten. Zij is de hele fauna en flora van de aarde; gazelle, hinde, lelie, roos, donzige perzik, geurige framboos, zij is een kostbare steen, parelmoer, agaat, parel, zijde, het azuur van de hemel, de koelte van de bron, lucht, vlam, aarde en zee. Alle dichters uit het oosten en uit het westen hebben van de vrouw bloemen, vruchten en vogels gemaakt. Men zou een bloemlezing kunnen samenstellen over dit thema, dat zowel de oudheid, de middeleeuwen, als de moderne tijd omvat. Wie kent het Hooglied niet? De minnaar zegt tegen zijn liefste:

Uw ogen zijn als duiven...

Uw haar is als een kudde geiten...

Uw tanden zijn als een kudde geschoren schapen...

Als een gespleten granaatappel zijn uw slapen...

Uw beide borsten zijn als tweelingjongen van gazellen...

Honing en melk is onder uw tong...

In *Arcane 17* neemt André Breton dit eeuwige liefdeslied weer op: «Mélusine, op het ogenblik van de tweede kreet: ze rijst op uit haar slanke heupen; haar buik is de oogst uit augustus, haar romp vlamt als een vuurwerk uit haar golvende middel op, haar schouders zijn gevormd naar twee zwaluwvleugels; haar borsten zijn twee hermelijnen, gevangen in hun eigen kreet,

verblindend, omdat ze worden verlicht door de gloeiende kool van hun brandende mond. En haar armen zijn als de ziel van beken, die zingen en geuren...»

In de vrouw vindt de man de stralende sterren en de dromerige maan terug, het licht van de zon en het schemerdonker van de grotten, en omgekeerd worden de wilde bloemen in het struikgewas en de rozen in de tuin voor hem tot vrouwen. Nymphen, dryaden, sirenen, undinen en feeën wonen in de velden, bossen, meren, zeeën en moerassen. Niets ligt dieper in het hart van de mens verankerd dan dit animisme. Voor de zeeman is de zee een gevaarlijke, trouweloze en moeilijk te veroveren vrouw, waarvan hij houdt juist omdat zij zo moeilijk te temmen is. Een trotse, onverzettelijke, maagdelijke en dreigende berg is de vrouw voor de alpinist die hij, met levensgevaar, overweldigen wil. Men beweert vaak, dat dergelijke vergelijkingen de uitingen zijn van een seksuele sublimatie, maar er komt eerder in tot uitdrukking, dat er tussen de vrouw en de elementen een affiniteit bestaat, die even oorspronkelijk is als de seksualiteit zelf. De man verwacht van het bezitten van de vrouw iets anders dan het botvieren van een instinct; zij is het bevoorrechte object waardoor hij de Natuur onderwerpt. Het kan gebeuren dat andere objecten deze rol spelen. Soms tracht de man in het lichaam van jonge knapen het zanderige strand, de fluwelen nacht en de geur van kamperfoelie te vinden. Maar seksuele in-bezit-name is niet de enige manier, waarop zich de vleselijke toeëigening van de aarde kan verwezenlijken. In zijn roman *To a God unknown* beschrijft Steinbeck een man, die als middelaar tussen hem en de natuur een bemoste rots heeft gekozen; in *Chatte* schildert Colette een

jonge echtgenoot, die zijn liefde fixeert op zijn lievelingskat omdat hij, door dit wilde en zachte dier heen, een greep op het universum der zinnen heeft, die het al te menselijke lichaam van zijn eega hem niet verschaffen kan. In de zee, in het gebergte kan de Ander even volmaakt belichaamd zijn als in de vrouw; zij confronteren de man met hetzelfde passieve en onvoorziene verzet dat hem in staat stelt zichzelf te verwerkelijken; zij vormen een afwijzing die overwonnen moet worden, een prooi om te bezitten. Als de zee en de berg vrouwen zijn is dat, omdat voor de minnaar de vrouw ook zee en berg is.[75]

Maar niet iedere willekeurige vrouw is het gegeven om op deze wijze als middelaarster tussen de man en de wereld te dienen; de man is er niet tevreden mee bij zijn partner seksuele organen aan te treffen die de zijne aanvullen. Zij moet de belichaming vormen van het wonderlijke, bloeiende leven en tegelijkertijd de duistere mysteries daarvan verbergen. Voor alles moet zij dus jong en gezond zijn, want als de man een levend iets omhelst kan hij alleen dan in vervoering raken, wanneer hij vergeten kan, dat de dood al in het leven woont. Maar hij verlangt nog meer; de geliefde moet mooi zijn. Het vrouwelijke schoonheidsideaal is variabel, maar bepaalde eisen zijn toch constant, zo moet onder andere, omdat de vrouw bestemd is om te worden bezeten, haar lichaam de willoze, passieve eigenschappen van een object bezitten. De viriele schoonheid ligt in de aanpassing van het lichaam aan de actieve functies, in kracht, handigheid, vlugheid, lenigheid, het is de manifestatie van een transcendentie, die een lichaam bezielt dat nooit op zichzelf moet terugvallen. Het vrouwelijke ideaal is

daar alleen maar mee in overeenstemming in gemeenschappen als het oude Sparta, het fascistische Italië en nazi-Duitsland, die de vrouw bestemmen voor de staat en niet voor het individu, die haar uitsluitend als moeder beschouwen en helemaal geen plaats gaven aan de erotiek.

Maar wanneer de vrouw aan de man als zijn bezit wordt gegeven, eist die, dat haar lichaam zich in haar zuivere facticiteit presenteert; het mag niet de uitstraling van een subjectieve persoonlijkheid zijn, maar alleen een ding dat diep in de eigen immanentie is weggezonken. Dat lichaam mag niet verwijzen naar de rest van de wereld, het mag niets anders dan zichzelf beloven; het moet de begeerte in zichzelf vasthouden. De meest naïeve vorm waarin deze eis zich openbaart is wel het Hottentotse ideaal van de Venus steatopygos; de billen zijn namelijk de lichaamsdelen waarin de minste zenuwen liggen en het vlees lijkt daar dus volkomen zinloos. De voorliefde van Oosterse volkeren voor dikke vrouwen is van soortgelijke aard; zij houden van deze belachelijke weelde van aangroeiend vet, die geen enkel plan bezielt en die geen enkele andere zin heeft dan er alleen maar te zijn.[76] Maar zelfs in beschavingen met een meer verfijnde zinnelijkheid, waar vorm en harmonie mede bepalend zijn, blijven borsten en billen toch bevoorrechte objecten vanwege hun nodeloze, speelse buitensporigheid.

Zeden, gewoonten, klederdrachten en mode hebben vaak ten doel gehad voor het vrouwelijk lichaam transcendentie onmogelijk te maken; de Chinese vrouwen met hun ingesnoerde voetjes konden nauwelijks lopen, de gelakte klauwnagels van de filmster beroven haar

van het gebruik van haar handen; hoge hakken, corsetten, paniers, hoepelrokken en crinolines zijn veel minder bestemd om de natuurlijke welvingen van het lichaam van de vrouw te accentueren dan om de gebrekkigheid daarvan te verhogen. Zwaar van vet of zó mager dat iedere inspanning haar te veel is, geremd door ongemakkelijke kledij of voorschriften van de etiquette, lijkt het lichaam van de vrouw voor de man een ding. Opmaak en sieraden dienen ook al tot verstarring van lichaam en gezicht. De functie van opschik is heel ingewikkeld; bij sommige primitieve stammen droeg zij een heilig karakter, maar gewoonlijk toch is het haar taak de verandering van vrouw tot idool te voltooien. Dat idool heeft een tweeslachtig karakter; de man eist dat ze vleselijk is, haar schoonheid moet deelhebben aan de schoonheid van bloemen en vruchten, maar tegelijk moet zij glad, hard en eeuwig zijn als een kiezelsteen. De rol van de opschik is tegelijk de vrouw nog intiemer aan de natuur te laten deelhebben en haar daar los van te maken; het is aan het kloppende leven de noodzakelijke starheid van het kunstmatige lenen.

De vrouw maakt zichzelf tot plant, tot panter, tot diamant of parelmoer wanneer ze haar lichaam vermengt met bloemen, bont, edelstenen, schelpen en veren; ze parfumeert zich om de geur van rozen en lelies uit te wasemen; maar die veren, die zijde, die paarlen en parfums dienen ook om de animale wreedheid van haar lichaam en haar geur te verhullen. Ze verft haar lippen en wangen om die de stevige vastheid van een masker te geven; ze zet haar blik gevangen tussen houtskool en mascara, zodat die niet meer is dan de weerschijn van haar versierde oogholten; gevlochten,

gekruld en opgemaakt verliezen haar haren hun verontrustend vegetatieve mysterie.

In de opgemaakte vrouw is de Natuur aanwezig, maar gevangen, door menselijke wil gevormd naar het verlangen van de man. De vrouw is des te begerenswaardiger naarmate zich in haar de natuur sterker openbaart en die strakker wordt ingetoomd. De «geraffineerde» vrouw is altijd het erotisch ideaal geweest. En de behoefte aan een natuurlijker schoonheid is vaak alleen maar een speciale vorm van raffinement. Remy de Gourmont wil, dat de vrouw haar haren los draagt, vrij als een beek of het prairiegras; maar alleen in het kapsel van een Veronica Lake en niet in een ruige, wilde door de natuur geformeerde haardos, kan men het golven van het water en aren liefkozen. Hoe jonger en gezonder een vrouw is, hoe overtuigender haar frisse, glanzende lichaam de eeuwige jeugd schijnt te zijn gewijd, hoe minder kunstmatigs zij nodig heeft; maar men moet voor de man altijd de lichamelijke zwakheid van de buit, die hij omhelst, en het verval dat haar bedreigt, trachten te verbergen. Omdat hij bang is voor haar contingente lot, omdat hij haar droomt als onveranderlijk en noodzakelijk, zoekt de man in het gezicht van de vrouw, in haar lichaam en benen, de exacte uitdrukking van een ideaal. Bij primitieve volkeren is dat ideaal alleen maar de opperste volmaaktheid van het volkstype: een ras met dikke lippen en een platte neus vormt een schoonheidsideaal met dikke lippen en een platte neus; later legt men dan veel gecompliceerder estetische normen aan voor de vrouw. Maar in ieder geval verheugt de vrouw het hart van de man des te meer naarmate de trekken en

proporties van een vrouw weloverwogen schijnen, omdat ze voor hem daardoor lijkt te zijn ontworsteld aan de grillen van de dingen der natuur. Zo komen we dan tot de paradoxale situatie dat de man, die in de vrouw de natuur - maar een vervormde natuur - wil grijpen, die vrouw in de kunstmatigheid drijft. Ze is niet alleen *physis*, maar evenzeer *antiphysis*; en dat dan niet alleen in de beschavingen met permanentwave, haarverwijdering door middel van was en latex-gordeltjes, maar ook bij de negerinnen met schotellippen, in China en overal ter wereld.

Swift heeft in zijn beroemde *Ode to Celia* deze mystificatie aan de kaak gesteld; vol walging beschrijft hij de uitrusting van de kokette vrouw, en vol walging herinnert hij aan de dierlijke functies van haar lichaam. Hij heeft met die verontwaardiging dubbel ongelijk; want de man wil dat de vrouw tegelijk dier en plant is en dat zij zich verschuilt achter een kunstmatige uitrusting; hij houdt van haar als ze opduikt uit de golven en als ze uit een modehuis komt, naakt en gekleed, naakt onder haar kleren, precies, zoals hij haar in het universum van de mensheid ontmoet. De stedeling zoekt de dierlijkheid in de vrouw, maar voor de knaap van het platteland, die zijn dienstplicht vervult, is het bordeel de belichaming van de toverkracht van de stad. De vrouw is veld en weide, maar ook het zondige Babel.

Maar toch is dat de eerste leugen, het eerste verraad van de vrouw; het verraad van het leven zelf dat, ook al is het dan gehuld in de meest aantrekkelijke vormen, toch ook bewoond wordt door de fermenten van ouderdom en dood. Het gebruik, dat de man zelf van haar maakt, vernietigt haar kostbaarste eigenschappen;

gebukt onder de lasten van het moederschap verliest ze haar erotische aantrekkingskracht en ook, wanneer ze onvruchtbaar is, neemt haar charme met de loop der jaren af. Een vrouw die ziek, lelijk en oud is boezemt afkeer in. Men zegt dat ze verlept, verwelkt is, zoals dat van een plant wordt gezegd. Natuurlijk ook bij de man is het verval van krachten angstaanjagend; maar de normale man ervaart de andere mannen niet als vlees; met die autonome en vreemde lichamen is hij alleen in een abstracte solidariteit verbonden. In het lichaam van de vrouw - het lichaam, dat voor hem bestemd is - ondergaat de man op een pijnlijke manier het verval van het vlees. Met de vijandige ogen van de man beziet de *belle heaulmière* van Villon haar lichamelijke aftakeling. De oude vrouw en de lelijke vrouw zijn niet alleen objecten zonder enige aantrekkingskracht, ze boezemen ook een met vrees gemengde haat in. In haar wordt men geconfronteerd met de verontrustende gestalte van de Moeder als de charmes van de Vrouw eenmaal verdwenen zijn.

Maar zelfs de Vrouw is een gevaarlijke prooi. In Venus, opgerezen uit de zee, fris, schuimend, blond van oogst, herleeft Demeter; als de man zich meester maakt van de vrouw door het genot dat hij uit haar puurt, wekt hij in haar ook de bedenkelijke machten van het moederschap; het orgaan, dat in haar binnendringt, verwekt ook het kind. Daarom is in alle gemeenschappen de man door zoveel taboes beschermd tegen de dreiging van het vrouwelijk geslachtsdeel. Het omgekeerde is niet waar; de vrouw heeft niets te vrezen van de man; zijn geslachtsdelen zijn niet heilig, maar profaan. De phallus kan tot goddelijke waardigheid verheven worden, maar in de cultus, waarin

hij wordt geëerd, schuilt geen element van afgrijzen en in de loop van het dagelijks leven hoeft de vrouw er niet op mystieke wijze tegen te worden beschermd; de phallus is alleen maar zegenbrengend. Opmerkelijk is overigens, dat in vele gemeenschappen met een moederrechtelijk karakter, seksuele vrijheid bestaat; maar dat geldt dan toch alleen in de kinderjaren van de vrouw, in haar eerste jeugd, als de coïtus nog niet in verband wordt gebracht met het begrip voortplanting. Met enige verwondering bericht Malinowski, dat de jongelui die in het «vrijgezellenhuis» met elkaar slapen, ook naar buiten toe hun liefde laten blijken; maar dat komt omdat men de niet getrouwde vrouw niet in staat acht kinderen voort te brengen en de seksuele daad alleen maar beschouwt als een onschuldig, profaan genoegen. Is ze daarentegen eenmaal getrouwd, dan mag haar man in het openbaar geen enkel blijk van genegenheid geven, hij mag haar niet aanraken en iedere toespeling op hun intieme betrekkingen wordt als heiligschennis beschouwd; de oorzaak daarvan ligt in het feit, dat zij dan deel heeft aan de gevreesde essentie van de moeder en dat de coïtus een geheiligde handeling geworden is. Van dat ogenblik af is die omgeven met allerlei verboden en voorzorgsmaatregelen. Coïtus is verboden, wanneer men de akkers bewerkt, wanneer er wordt gezaaid en geplant; in dergelijke gevallen wil men niet dat in intermenselijke relaties de vruchtbaar makende krachten, die nodig zijn voor het welslagen van de oogst en dus aan de hele gemeenschap ten goede komen, worden verspild; uit eerbied voor de krachten der vruchtbaarheid wordt hier op zuinigheid daarmee aangedrongen. Maar in de meeste gevallen echter wil men door onthouding de mannelijke krachten sparen; die

zijn nodig wanneer de man uittrekt om te gaan jagen en vissen en vooral wanneer hij zich voorbereidt op de strijd. Door de vereniging met de vrouw verzwakt het mannelijk beginsel en de man moet daarom de bijslaap vermijden, telkens, wanneer hij volle beschikking over zijn krachten nodig heeft.

Nu kan men de vraag stellen of de afkeer, die de man ten opzichte van de vrouw voelt, een gevolg is van de afkeer voor de seksualiteit in het algemeen of omgekeerd. We kunnen vaststellen dat vooral bij Leviticus de nachtelijke polluties als een verontreiniging worden beschouwd, ook al is de vrouw daar in geen enkel opzicht bij betrokken. En in onze moderne maatschappij wordt masturbatie gezien als een gevaar en een zonde; veel kinderen en jongelui die er zich aan overgeven doen dat met verschrikkelijke angst in het hart. Het is de interventie van de maatschappij, en vooral dan van de ouders, die van het eenzaam genot een ondeugd maakt; maar meer dan één knaap is spontaan geschrokken bij zijn eerste ejaculatie; of het nu om bloed of om sperma gaat, ieder wegvloeien van de eigen substantie verontrust de mens; het is zijn leven, zijn *mana* dat hem ontsnapt. Maar ook al kan dan de man op een subjectieve manier erotische ervaringen hebben waarbij de vrouw niet aanwezig is, in zijn seksualiteit is zij toch objectief opgesloten. In zijn mythe van de Androgynen zegt Plato, dat het mannelijk organisme het vrouwelijke organisme veronderstelt. Hij ontdekt de vrouw, wanneer hij zijn eigen geslacht ontdekt, ook als ze noch in vlees en bloed noch in een afbeelding aanwezig is; en omgekeerd is de vrouw, in zover zij de seksualiteit belichaamt, afschrikwekkend. Men kan

nooit in het immanente en transcendente aspect van de levende ervaringen scheiden: wat ik ook vrees of begeer, het zijn altijd incarnaties van mijn eigen existentie, maar alleen door het niet-ik gebeurt alles wat mij overkomt. Dat niet-ik ligt in die nachtelijke polluties opgesloten, is betrokken bij erecties, ook al is dat dan niet in scherpe omlijning van een vrouwenfiguur, dan toch minstens als Natuur en Leven; het individu voelt zich door een vreemde magie bezeten.

De ambivalente gevoelens, die de man tegenover de vrouw koestert, vindt men dan ook terug in zijn houding tegenover zijn eigen geslachtsdeel: hij is er trots op, lacht erom en schaamt zich erover. Het kleine jongetje vergelijkt uitdagend zijn penis met die van zijn speelkameraadjes; zijn eerste erectie maakt hem trots, maar schrikt hem tegelijk af. De volwassen man beschouwt zijn geslachtsorgaan als een symbool van transcendentie en macht; het streelt zijn ijdelheid als een willekeurige spier en tegelijkertijd als een magisch voorrecht; het vormt een vrijheid voor hem die rijk is aan alle mogelijkheden van het gegevene; een vrij gewilde vrijheid. Hij is verrukt van die tegenstrijdige aspecten, maar hij proeft daar ook iets van bedriegelijkheid in; dit orgaan, waardoor hij zich wil bevestigen, gehoorzaamt hem niet: zwaar van onbevredigde begeerten, zich onverwacht oprichtend, soms zich ontladend in een droom, geeft blijk van een verdachte en grillige vitaliteit. De man streeft ernaar de Geest over het Leven, de activiteit over de passiviteit te laten zegevieren; zijn bewustzijn houdt de natuur op een afstand, vormt die naar zijn wil, maar in zijn geslachtsdelen ontdekt hij

in zichzelf toch weer het leven, de natuur en de passiviteit.

«De seksuele organen zijn het eigenlijk *Brennpunkt* van de wil, waarvan de hersenen de tegenpool zijn», zegt Schopenhauer. Wat hij «wil» noemt, is de gehechtheid aan het leven, dat lijden en dood is, terwijl de «hersenen» het denken zijn, dat zich losmaakt van het leven door de voorstelling daarvan. Seksuele schaamte is volgens hem de schaamte, die wij voelen tegenover onze stupide ingenomenheid met het vleselijke. Zelfs wanneer men het pessimisme vergeet, dat aan zijn theorieën kleeft, heeft hij toch gelijk als hij in de tegenstelling genitaliën - hersenen de uitdrukking van de menselijke dualiteit ziet. Als subject stelt hij de wereld, en omdat hij buiten dat gestelde universum blijft, maakt hij zich tot heerser daarover; als hij zichzelf ziet als vlees, als geslacht is hij niet langer een autonoom bewustzijn en duidelijke, doorzichtige vrijheid; hij is dan betrokken bij de wereld, een begrensd en vergankelijk object. Ongetwijfeld overschrijdt de voortplantingsdaad de grenzen van het lichaam, maar tegelijk vormt zij die. De penis, vader van geslachten, komt overeen met de baarmoeder van de vrouw; ontstaan uit een kiemcel, die in het moederlichaam groeide, is de mens nu zelf een drager van kiemcellen, maar door het leven gevende zaad verloochent hij ook zijn eigen leven. «De geboorte van kinderen is de dood van de ouders» zegt Hegel. De ejaculatie is de belofte van de dood; het is de bevestiging van de soort tegenover het individu; het bestaan van het geslachtsdeel en de activiteit daarvan ontkennen de trotse enigheid van het subject. Omdat daarin de geest wordt aangevochten door het

leven wekt het orgaan ergernis. De man verheerlijkt de phallus in de mate waarin hij die opvat als transcendentie en activiteit, als een middel om zich de ander toe te eigenen, maar hij schaamt er zich voor wanneer hij er alleen maar passief vlees in ziet, dat hem tot de speelbal maakt van de duistere krachten in het leven. Dat gevoel van schaamte vermomt zich graag als ironie. Het geslachtsdeel van een ander wekt de lachlust; erectie lijkt vaak belachelijk omdat het, in werkelijkheid onwillekeurig, zich voordoet als een bewuste beweging; de aanwezigheid van genitaliën veroorzaakt, alleen al door erop te zinspelen, vrolijkheid. Malinowski vertelt dat voor de wilden, waar hij tussen leefde, het noemen van de naam van deze «schandelijke delen» alleen al een eindeloos gelach tengevolge had. Veel zogenaamde ondeugende of schuine mopjes zijn nauwelijks iets meer dan een dergelijk primitief spelletje met woorden. Bij sommige primitieve volkeren hebben de vrouwen het recht om, tijdens de dagen die voor het wieden van de akkers bestemd zijn, iedere vreemdeling, die zich in het dorp waagt, ruw te overweldigen; ze vallen hem met hun allen tegelijk aan en laten hem vaak half dood liggen; de mannen van de stam lachen om deze heldendaad. Door deze gewelddaad is het slachtoffer passief en afhankelijk vlees geworden; de vrouwen - en middels hen ook hun mannen - hebben hem in bezit genomen, terwijl bij de normale coïtus de man zich als bezitter wil bevestigen.

Maar juist dan ervaart hij, en dat heel duidelijk, de dubbelzijdigheid van zijn lichamelijke situatie. Hij is heel erg trots op zijn seksualiteit, maar alleen in zoverre het manier is zich meester te maken van de

Ander; deze bezittersdroom eindigt alleen maar in een diepe teleurstelling. Bij een werkelijke inbezitname verdwijnt de ander als ander; die wordt verteerd en vernietigd. Alleen de sultan uit de *Duizend en één nacht* bezit de macht om het hoofd van zijn minnaressen te laten afhakken, zodra zij zich bij het krieken van de dag uit zijn bed verwijderen. Maar de vrouw overleeft de omhelzingen van de man en daardoor ontkomt ze hem weer; zodra hij zijn prooi niet langer in zijn armen sluit, wordt zij weer een vreemde voor hem; daar staat zij, nieuw en ongeschonden, bereid zich op even vluchtige wijze door een andere minnaar te laten bezitten. Een van de mannelijke dromen is de vrouw zodanig te «merken», dat zij voor eeuwig de zijne blijft; maar ook de meest verwaande man weet, dat hij nooit meer dan herinneringen in haar kan achterlaten en dat ook de meest vurige herinneringsbeelden, naast een werkelijk en beleefd gevoel, koud zijn. Er is een hele literatuur waarin dit falen tot uitdrukking komt. Het wordt geobjectiveerd in de vrouw, die onstandvastig en verraderlijk wordt genoemd, omdat ze haar lichaam bestemt voor de man in het algemeen en niet voor één man in het bijzonder.

Maar dat verraad gaat nog verder; zij maakt van haar geliefde een prooi. Alleen een lichaam kan een ander lichaam beroeren; de man wordt alleen maar meester over dat begeerde vlees als hij tot vlees wordt. Eva is Adam gegeven, opdat hij door haar zijn transcendentie verwerkelijken zou; zij sleept hem mee, de nacht der immanentie in. In het duizelingwekkend genot sluit zijn geliefde de man weer op in het ondoorzichtige slijm van de duistere voedingsbodem,

die de moeder heeft gemaakt voor haar zoon, en waaruit hij ontsnappen wil. Hij wil bezitten en wordt nu zelf tot bezit. Geur, klamheid, loomheid, verveling - bibliotheken zijn er volgeschreven over deze droefgeestige passie van een bewustzijn, dat vlees wordt. De begeerte, die vaak de walging omhult, wordt weer tot walging, wanneer zij bevredigd is. *«Post coïtum homo animal triste»*, heeft men gezegd, en ook *«La chair est triste»*. En toch heeft de minnaar in de armen van zijn geliefde niet eens een definitieve bevrediging gevonden. Al heel gauw staat opnieuw de begeerte in hem op, en vaak is dat niet eens begeerte naar de vrouw in het algemeen, maar naar die ene vrouw in het bijzonder. Ze oefent een macht uit, die heel erg verontrustend is. Want in zijn eigen lichaam ervaart de man de seksuele behoefte alleen maar op een algemene manier, analoog aan honger en dorst, die zich ook niet op één object in het bijzonder richten; de band, die hem aan dit bepaalde vrouwelijke lichaam bindt, moet dus door de Ander zijn gesmeed. Het is een mysterieuze band, even onrein en vruchtbaar als de buik, waarin die wortelt; een soort passieve kracht; het is magie.

De versleten vocabulaire van de feuilletonromannetjes, waarin de vrouw wordt beschreven als een heks, een tovenares, die de man fascineert en uitbuit, is de afspiegeling van een van de oudste en meest universele mythen. De vrouw is begiftigd met magie. Magie, zegt Alain, is de geest die aan de dingen kleeft; een handeling is magisch wanneer die, inplaats van door een agens, wordt veroorzaakt door iets passiefs. Juist de mannen hebben de vrouw altijd beschouwd als de immanentie van het gegevene. Als zij oogsten en

kinderen voortbrengen is dat geen wilsdaad van haar; zij is geen subject, geen transcendentie of scheppende kracht, maar een met fluïdum beladen object. In die gemeenschappen, waarin de man deze mysteries vereert wordt de vrouw, op grond van deze kwaliteiten, een deelgenote in de cultus en staat zij als priesteres hoog in aanzien. Maar wanneer de man vecht om de gemeenschap over de natuur, de rede over het leven en de wil over de gegevenheid te laten zegevieren wordt de vrouw als een toverheks beschouwd. Het verschil tussen priester en tovenaar is bekend: de priester beheerst en leidt de krachten waarover hij, in overeenstemming met de wil van de goden en de wetten, heerst ten bate van het algemeen welzijn in naam van alle leden van de gemeenschap; de tovenaar werkt terzijde van de gemeenschap, tegen de wil van de goden en de wetten in, naar eigen begeren. De vrouw nu is niet volkomen geïntegreerd in de wereld van de mannen; in haar hoedanigheid als de ander verzet zij zich tegen hen; het is niet meer dan natuurlijk dat zij gebruik maakt van de krachten waarover zij beschikt, niet om door de gemeenschap der mannen en in de toekomst haar vat op de transcendentie uit te breiden, maar om, gescheiden en vijandig, de mannen van haar kant in de eenzaamheid van de scheiding en het donker van de immanentie mee te sleuren. Zij is de sirene, wier gezang de varensgezellen naar de klippen drijft, zij is de Circe, die haar minnaars verandert in dieren, de undine, die de vissers de diepte in lokt. De man, die de gevangene van haar charmes is> heeft geen geen eigen wil meer, geen plannen en geen toekomst; hij is geen burger meer, maar een slaafs aan zijn begeerte gebonden lichaam, afgesneden van de gemeenschap, opgesloten in het ogenblik, passief heen

en weer geslingerd tussen kwelling en genot. De verdorven heks stelt passie boven plicht, het moment boven de tijd in zijn geheel, zij houdt de reiziger ver van huis vast, zij schenkt hem de drank der vergetelheid.

Wil hij trachten zich de Ander toe te eigenen, dan moet de man zichzelf blijven, maar in de teleurstelling over de onmogelijkheid van die inbezitname probeert hij de ander, met wie hij zich niet verenigen kan, te worden; hij vervreemdt zichzelf, hij verliest zichzelf, hij drinkt de toverdrank, die een vreemde maakt van hemzelf; hij duikt de diepe, stromende en dodelijke wateren in. De moeder bestemt haar zoon voor de dood, doordat zij hem het leven schenkt; de geliefde verlokt haar minnaar, om afstand te doen van het leven en zich over te geven aan de diepste slaap. De band, die Liefde en Dood verenigt, is op een treffende manier belicht in de Tristan-legende, maar de waarheid ervan ligt veel dieper. Uit vlees geboren, verwerkelijkt de mens zich in de liefde als vlees en het vlees is voorbestemd voor het graf. De band tussen de Vrouw en de Dood wordt daardoor bevestigd; de grote maaister is het omgekeerde aspect van de vruchtbaarheid, die het graan doet groeien. Maar ze doet zich ook voor als de vreselijke bruid, die onder haar zoete, bedriegelijke vlees haar skelet onthult.[77]

Wat de man nu in de eerste plaats bemint en verafschuwt in de vrouw - geliefde of moeder - is de starre vorm van zijn louter animale lot; het is het leven, dat noodzakelijk is voor zijn existentie, maar dat hem tegelijk veroordeelt tot eindigheid en dood. Van de dag af waarop hij geboren wordt, begint de mens

te sterven; die waarheid krijgt gestalte in de Moeder. Door zich voort te planten bevestigt hij de soort tegenover zichzelf; dat ervaart hij in de armen van de vrouw; in verwarring en genot vergeet hij, nog voor hij verwekt heeft, zijn unieke ego. Hoewel hij tracht moeder en vrouw te scheiden, krijgt hij van beiden alleen maar het duidelijke bewijs van zijn lichamelijke situatie. Hij wil zijn moeder eren en verlangen naar zijn geliefde, maar tegelijk rebelleert hij tegen hen in afkeer en vrees.

Een karakteristieke tekst, waarin wij een synthese aantreffen van vrijwel alle mythen, is die uit *La Nuit kurde*, waarin Jean-Richard Bloch de omhelzingen beschrijft van de jonge Saad met een veel oudere, maar nog steeds mooie vrouw, tijdens de plundering van een stad:

«De nacht vervaagt de omtrekken van de dingen en gevoelens. Niet langer drukte hij een vrouw tegen zich aan. Eindelijk bereikte hij het doel van een eindeloze reis, die al begonnen was bij het ontstaan van de wereld. Langzaam zonk hij weg in een oneindigheid, die zich zonder maat en gezicht wiegend om hem uitstrekte. Alle vrouwen versmolten in een reusachtig, in zichzelf besloten land, somber als de begeerte, brandend als de zomergloed... Maar met angstige bewondering herkende hij de macht, die in de vrouw besloten lag, haar lange, satijnen dijen en de knieën die op twee ivoren heuveltjes leken. Toen zijn hand langs de gladde zuil van haar rug gleed, omhoog steeg van de heupen naar de schouders, meende hij het gewelf te beroeren, waarop de wereld rust. Steeds weer riep haar schoot hem terug, die deinende en zachte zee, waarin alle leven geboren wordt en weer terugkeert, de wijkplaats der

wijkplaatsen met zijn getijden, horizonnen en eindeloze verten.

Een woedend verlangen greep hem aan om dit kostelijk omhulsel te doorbreken en door te dringen tot de bron waaruit deze schoonheid opsprong. Een gelijktijdige beweging dreef hen naar elkaar. De vrouw bestond alleen nog om, net als de grond, open te splijten, om haar binnenste voor hem te openen, om de stroom van de geliefde in zich op te nemen. De verrukking werd tot moord. Ze verenigden zich alsof ze elkaar met een dolk doorboorden.

...Hij, de eenzame, de verscheurde, de gescheidene, de afgesnedene, brak uit zijn eigen substantie naar buiten, ontsnapte aan de gevangenis van zijn lichaam en zonk met lijf en ziel weg in de oerstof van de wereld. Voor hem was het hoogste geluk weggelegd, dat voor deze dag nog nooit ervaren was, om de grenzen van het menselijk bestaan te overschrijden, om in eenzelfde verrukking object en subject, vraag en antwoord te versmelten en te verenigen, om alles wat geen wezen is bij het wezen in te lijven en, in een laatste kramp het rijk van het onbereikbare te bereiken.

...Iedere op- en neergang van de welving wekte in het kostelijk instrument, dat hem ten dienste stond, een steeds heftiger trillen op. Een laatste stuiptrekking rukte Saad onverwacht los van de hemel en wierp hem terug op aarde en in het slijk.»

De begeerte van de vrouw is nog niet bevredigd en ze houdt haar minnaar gevangen in de omstrengeling van haar benen en ondanks zichzelf wordt zijn verlangen

weer gewekt; maar nu lijkt ze hem een vijandige macht, die hem berooft van zijn viriliteit, en wanneer hij haar weer bezit bijt hij haar zo heftig in haar keel, dat zij sterft. Langs ingewikkelde kronkelwegen sluit zich zo de kring van de moeder naar de geliefde, die tenslotte naar de dood leidt.

Er zijn hier voor de man, al naar gelang op welk aspect van het vleselijke drama hij het accent legt, verschillende houdingen mogelijk. Wanneer een man niet de gedachte heeft dat het leven uniek is, als hij zich weinig gelegen laat liggen aan zijn persoonlijk lot en niet bang is voor de dood, zal hij vrolijk zijn animaliteit aanvaarden. Bij de islamieten wordt de vrouw in staat van vernedering gehouden als een gevolg van de feodale structuur van de maatschappij, die geen beroep op de Staat tegen het gezin gedoogt, en tengevolge van de religie die, als de uitdrukking van het krijgshaftig ideaal van deze cultuur, de man direct voor de Dood bestemd heeft en de vrouw van haar magie heeft beroofd. Wat heeft hij hier op aarde te duchten, die bereid is zich van de ene seconde op de andere te storten in de wellustige orgieën van het door Mohammed beloofde paradijs? De man kan derhalve rustig genieten van de vrouw, zonder dat hij zich tegen zichzelf of tegen haar moet beschermen. De verhalen uit *De duizend en één nacht* schilderen haar als de bron van wonderlijke verrukkingen op precies dezelfde wijze als vruchten, gecon-fijte vruchten, zoet gebak en welriekende oliën dat zijn. Bij vele volkeren langs de Middellandse zee vinden we ook tegenwoordig die montere zinnelijkheid nog; alleen opgaand in het ogenblik, de onsterfelijkheid niet begerend houdt de zuiderling, die door de schittering

van lucht en water de Natuur in haar gelukkigste gestalte ziet, op een gulzige manier van vrouwen. Uit traditie minacht hij hen net voldoende om hen niet als persoonlijkheden te beschouwen; hij ziet niet veel verschil tussen de genoegens van hun lichaam en die van het water en het zanderige strand; noch in hen, noch in zichzelf voelt hij een afkeer voor het vlees. In zijn *Conversazione in Sicilia* vertelt Elio Vittorini hoe hij op zevenjarige leeftijd met een kalme verwondering het naakte lichaam van de vrouw ontdekte. Het rationalistisch denken uit Griekenland en Rome bevestigt deze spontane houding. De optimistische filosofie van de Grieken steeg boven het manichaeïsme van Pythagoras uit; het mindere is ondergeschikt aan het hogere en als zodanig is het van nut; deze harmonieuze ideologieën geven in geen enkel opzicht blijk van enige vijandigheid tegenover het vlees. Gericht op de hemel der Ideeën, de Stad of de Staat, beschouwt het individu zichzelf als Nous, als Geest, en meent als zodanig of als burger zijn animale situatie te boven te zijn gekomen; of de man zich nu overgeeft aan de wellust of ascetisch leeft, de vrouw - stevig verankerd in de mannelijke maatschappij - speelt alleen maar een secundaire rol. Natuurlijk heeft het rationalisme nooit volledig getriomfeerd, en de erotische ervaring behoudt ook in deze culturen haar ambivalente karakter; riten, mythologieën en literatuur bewijzen het. Maar de charmes en de gevaren van de vrouw blijken daaruit alleen maar in een milde, verzwakte vorm.

Pas het christendom bekleedt opnieuw de vrouw met een beangstigend aanzien. De angst voor het andere geslacht is een van de vormen, die de gespletenheid

van het ongelukkige bewustzijn voor de mens aanneemt. De christen is gescheiden van zichzelf, de scheiding van lichaam en ziel, van leven en geest is volkomen. De erfzonde maakt van het lichaam de vijand van de ziel; alle vleselijke banden verschijnen als slecht.[78] Alleen in zoverre hij door Christus verlost is en zich richt op het koninkrijk der hemelen, kan de mens gered worden, maar in oorsprong is hij alleen maar vergankelijk vlees, zijn geboorte bestemt hem niet alleen tot de dood, maar ook tot de verdoeming; dank zij de goddelijke genade gaat de hemel voor hem open, maar alle vormen, die zijn natuurlijke existentie aanneemt, zijn beladen met een vloek. Het kwaad is een absolute realiteit en het vlees is zondig. En waar nu de vrouw nooit ophoudt de Ander te zijn neemt men natuurlijk niet aan, dat man en vrouw voor elkaar wederkerig vlees zijn; het vlees, dat voor de christen de vijandige Andere is, is niet te scheiden van de vrouw. In haar worden de verleidingen van de wereld, het geslachtelijke en de duivel belichaamd. Alle kerkvaders leggen de nadruk op het feit, dat zij Adam tot zonde verleid heeft. Ik haal nog eens Tertullianus’ woorden aan: «Vrouw! Gij zijt de poort naar de hel. Gij hebt hem overgehaald, die de duivel niet rechtstreeks durfde benaderen. Het is uw schuld, dat Gods zoon moest sterven. Gij zoudt u immer in rouw en lompen dienen te hullen.» De hele christelijke literatuur poogt de afkeer, die de man voor de vrouw voelt, nog te vergroten. Tertullianus definieert haar als *Templum aedificatum super cloacam*, een tempel die boven een riool is gebouwd. Vol afgrijzen wijst Augustinus op het nauwe verband tussen uitscheidings- en geslachtsorganen: *Inter faeces et urinam nascimur*, wij worden geboren tussen faeces en urine. De afkeer

van het christendom voor het vrouwelijk lichaam gaat zover dat men zijn God dan nog wel doemt tot een smadelijke dood, maar dat men hem de bezoedeling van de geboorte besparen wil. Het concilie van Ephese voor de oosterse kerk en de Lateraanse concilies voor de westerse kerk hebben verklaard, dat Christus uit een maagd geboren werd. De eerste kerkvaders - Origenes, Tertullianus, Hiëronymus - waren nog van mening, dat Maria was bevallen met bloed en weeën, net als de andere vrouwen, maar de mening van Ambrosius en Augustinus krijgt de overhand. De schoot van de maagd blijft gesloten. Van de middeleeuwen af betekent het voor de vrouw een zekere schande om een lichaam te hebben. Ook de wetenschap laat zich door deze afkeer lang verlammen. Linnaeus laat in zijn vertoog over de natuur de studie van de vrouwelijke geslachtsorganen achterwege, omdat hij die «afschuwelijk» noemt. De Franse medicus Des Laurens vraagt zich vol ergernis af hoe «het goddelijke wezen, met verstand en oordeel begiftigd, dat wij mens noemen, zich aangetrokken kan voelen door deze obscene delen van de vrouw, bezoedeld door afscheidingen en smadelijk aan het ondereind van de romp geplaatst»?

Tegenwoordig staan er heel veel andere invloeden tegenover het christelijk denken, en ook dat laatste heeft verschillende aspecten, maar in de puriteinse wereld bestaat bijvoorbeeld de haat tegen het vlees nog steeds. Dat komt onder andere tot uitdrukking in Faulkners *Light in august*; de eerste seksuele ervaringen van de held bezorgen hem verschrikkelijke traumatische aandoeningen. In de hele literatuur is het een veel voorkomend verschijnsel een jonge man te tekenen, die na zijn eerste coïtus dermate in de war

is, dat hij er fysiek onpasselijk van wordt; en als dan in werkelijkheid een dergelijke reactie een zeldzaamheid is, is het geen toeval, dat die zo vaak beschreven wordt. Vooral in de puriteinse Angelsaksische landen wekt de vrouw bij het merendeel der adolescenten en veel mannen een gevoel van afkeer op, dat min of meer openlijk wordt toegegeven. Ook in Frankrijk bestaat dat gevoel vrij sterk. In zijn *L’Age d’homme* schrijft Michel Leiris: «Ik heb tegenwoordig voortdurend de neiging het vrouwelijk geslachtsorgaan te beschouwen als iets vies of als een wond, het is daarom niet minder aantrekkelijk, maar in zichzelf gevaarlijk, zoals alles wat bloedend, slijmerig en besmettelijk is». In de voorstelling van venerische ziekten komt dit gevoel eveneens tot uitdrukking; niet omdat zij deze ziekten geeft boezemt de vrouw schrik in; die ziekten zijn zo afschuwelijk, omdat zij afkomstig zijn van de vrouw. Ik heb gehoord dat er jongelui zijn die geloven dat men van veelvuldig geslachtsverkeer gonorroe krijgt. Het is ook een algemeen verbreid geloof dat de man door de coïtus zijn spierkracht en helderheid van geest verliest, zijn fosfor wordt verbruikt en zijn gevoeligheid neemt af. Onanie bergt natuurlijk diezelfde gevaren in zich en, op morele gronden, neemt de maatschappij zelfs aan dat die nog schadelijker is dan normale geslachtelijke omgang. Een wettig huwelijk en het verlangen naar nakomelingen beschermen de mens tegen de kwalijke gevolgen van de erotiek. Maar ik heb al gezegd, dat in iedere seksuele handeling de *Ander* opgesloten is en gewoonlijk draagt die Ander dan de trekken van de vrouw. Geconfronteerd met haar ervaart de man het duidelijkst de passiviteit van zijn eigen vlees. De vrouw is vampier, boeleerster, zij eet en drinkt hem

op, haar geslachtsdeel slokt gulzig het mannelijk orgaan op. Sommige psychoanalytici hebben getracht een wetenschappelijke fundering voor deze voorstellingen te vinden; alle genot, dat de vrouw uit de coïtus puurt, is alleen maar een gevolg van het feit, dat zij de man symbolisch ontmant en zich zijn geslacht toeeigent. Maar het schijnt, dat deze theorieën zelf psychoanalytisch onderzoek nodig hebben en dat de medici, die deze hebben verzonnen, er hun eigen atavistische angsten in hebben geprojecteerd.[79]

De bron van deze angst ligt in het feit dat de Ander, hoe zeer men zich die ook toeëigent, toch anders blijft. In patriarchale gemeenschappen heeft de vrouw veel behouden van de verontrustende eigenschappen, die haar in primitieve gemeenschappen werden toegekend. Daarom laat men haar nooit over aan de Natuur, men omgeeft haar met taboes, reinigt haar door riten, plaatst haar onder het gezag van priesters; men leert de man haar niet in zijn oorspronkelijke naaktheid te benaderen, maar door middel van ceremoniën en sacramenten, die haar verheffen boven de wereld en het vlees en haar transformeren tot een menselijk schepsel; de magie, die zij bezit, wordt daardoor afgeleid, zoals de bliksem werd afgeleid na de uitvinding van de bliksemafleider en de electri-sche centrales. Het wordt zelfs mogelijk die magie te gebruiken ten bate van de gemeenschap. We herkennen daarin een andere fase van de steeds aan schommelingen onderhevige verhouding tussen de man en zijn vrouw. Hij houdt van haar in de mate, waarin zij de zijne is, hij is bang voor haar in de mate, waarin zij de ander blijft; maar juist die angstaanjagende ander tracht hij zoveel en zo ingrijpend mogelijk tot de zijne te

maken. En dat brengt hem er dan toe haar te verheffen tot de waardigheid van een persoon en haar te erkennen als een gelijke.

De vrouwelijke magie was in de patriarchale families stevig aan banden gelegd. De vrouw geeft de gemeenschap de gelegenheid de kosmische krachten in haar te integreren. In zijn werk *Mitra-Varuna* signaleert Dumézil, dat er zowel in India als in Rome twee manieren waren om de macht van de mannen te bevestigen: in Varuna en Romulus, in de Gand-harvas en Luperci is die macht agressie, roof, oproer en overmoed ten opzichte van de goden; dan doet de vrouw zich voor als een wezen, dat geroofd en overweldigd moet worden; de Sabijnse maagden die geroofd zijn blijken onvruchtbaar, dan worden ze geslagen met zwepen uit osse-huid en geweld wordt dus bekroond met een nog groter geweld. Maar Mitra, Numa Pompillus, de Brahmanen en Flamines daarentegen verzekeren de stad van orde en een redelijk evenwicht; dan wordt de vrouw door een huwelijksvoltrekking met ingewikkelde riten aan de man gebonden en als zijn helpster bezorgt zij hem de heerschappij over alle vrouwelijke krachten in de natuur. Als in Rome de flamina stierf moest de flamen dialis zijn ambt neerleggen. En zo blijft ook in Egypte, als Isis haar hoogste macht als de Godin-Moeder verloren heeft, zij toch de edelmoedige, de glimlachende, de welwillende en verstandige, de imponerende gade van Osiris. Maar wanneer de vrouw op deze wijze de gezellin van de man wordt, zijn aanvulling, zijn wederhelft, is het noodzakelijk, dat zij is begiftigd met een bewustzijn, met een ziel; hij kan niet zo eng verbonden zijn met een wezen dat niet deel zou hebben aan het wezenlijk menselijke. We

hebben al gezien dat de wetten van Manu de wettige echtgenote hetzelfde paradijs als haar man beloven. Hoe meer de man zich individualiseert en op zijn individualiteit aanspraak maakt, hoe meer hij ook in zijn gezellin die individualiteit en vrijheid herkent. De oosterling, zorgeloos waar het zijn eigen lot betreft, stelt zich tevreden met een wijfje, dat voor hem een lustobject is; maar de droom van de westerling, eenmaal opgeklommen tot het bewustzijn van zijn eigen uniekheid, is, door een hem vreemd en onderworpen bewustzijn erkend te worden. In de gevangenis van het vrouwenvertrek vindt de Griek niet het gelijke wezen waarnaar hij verlangt: dus richtte hij zijn liefde op mannelijke makkers wier vlees, evenals het zijne, wordt bewoond door bewustzijn en vrijheid, of schenkt die liefde aan hetaeren, wier onafhankelijkheid, cultuur en geest hen vrijwel tot zijnsgelijken maken. Maar daar waar de omstandigheden dat mogelijk maken is het toch de vrouw, die het best kan beantwoorden aan de eisen van de man. De Romeinse burger beschouwde de matrone als een zelfstandig individu, een persoonlijkheid: in Cornelia, in Arria vindt hij zijn dubbelganger.

Paradoxaal genoeg is het het christendom dat, op een bepaald niveau, de gelijkheid van man en vrouw verkondigt. Het verafschuwt haar lichaam, maar wanneer zij zichzelf als vlees verloochent is zij, in dezelfde mate als de man, een schepsel Gods, vrijgekocht door de Verlosser; daarmee schaart zij zich, naast de man, bij de zielen voor wie de hemelse vreugden zijn weggelegd. Mannen en vrouwen zijn dienaren Gods, bijna even geslachtsloos als engelen, en gezamenlijk wijzen zij, met hulp van de genade, de aardse verleidingen

af. Wanneer een vrouw op zich neemt haar animaliteit te verloochenen wordt zij, juist omdat zij de incarnatie van de zonde is, de meest stralende belichaming van de triomf der uitverkorenen over de zonde.[80] De goddelijke Redder, die de verlossing van de mens bewerkt, is natuurlijk een man, maar de mensheid zelf moet aan haar eigen heil meewerken; en in de meest nederige en verachtelijke gedaante wordt op die mensheid een beroep gedaan haar volgzame, goede wil te tonen. Christus is God, maar het is een vrouw, de Heilige Maagd, moeder en maagd tegelijk, die over alle menselijke schepselen heerst. Toch herleven in de vrouw de oude voorrechten van de grote godinnen alleen in die sekten, die zich terzijde van de gemeenschap ontwikkelen. De Kerk vertegenwoordigt en dient een patriarchale beschaving, waarin het de vrouw past het aanhangsel van de man te zijn. Door een volgzame dienares te zijn wordt zij een gebenedijde heilige. Zo ontstaat in de middeleeuwen het volmaakte beeld van de vrouw, die de man heil brengt; het gelaat van Christus’ moeder straalt in volle glorie. Zij is het omgekeerde aspect van Eva, de zondares; zij vertrapt de slang onder haar voet; zij is de middelaarster tot heil, zoals Eva dat was tot de verdoemenis.

Als moeder wordt de vrouw gevreesd, dus moet men haar in het moederschap verheerlijken en dienstbaar maken. De maagdelijkheid van Maria heeft vooral negatieve waarde: zij, door wie het vlees wordt verlost is zelf niet vleselijk; zij werd beroerd noch bezeten. Zo werd ook aan de Aziatische Grote Moeder geen echtgenoot toegedacht; zij had de wereld verwekt en heerste daar alleen over; zij kon, naar het haar goed-dacht, wellustig zijn, maar de grootheid als Moeder werd in

haar niet verkleind door haar dienstbaarheid aan haar echtgenoot. Ze heeft ook Maria de bezoedeling, die in de seksualiteit ligt opgesloten, niet gekend. Net als Minerva, de krijgshaftige, is zij een ivoren toren, een citadel, een onneembare vesting. Ook de priesteressen der oudheid waren, evenals de meeste christelijke heiligen, maagd: de vrouw, die zich aan het goede wijdt, moet zich daaraan wijden in de luister van haar ongeschonden kracht; aan niemand onderworpen moet zij het wezen van haar vrouwelijkheid in haar geheel bewaren. Wanneer men Maria haar echtelijke staat onthoudt gebeurt dat, om in haar de Vrouw-Moeder des te zuiverder te kunnen verheerlijken. Maar zij wordt alleen vereerd wanneer zij de ondergeschikte rol, die men haar heeft toebedeeld, aanvaardt. «Ik ben de dienstmaagd des Heren.» Voor de eerste maal in de geschiedenis der mensheid knielt een moeder voor haar zoon en erkent vrijwillig haar inferioriteit. De mannelijke overwinning bereikt in de Mariacultus haar toppunt; het betekent de rehabilitatie van de vrouw door het voltooien van haar nederlaag. Istar, Astarte, Cybele waren wreed, grillig en wellustig; zij waren machtig; de bron van dood zowel als leven; als zij kinderen baarden maakten zij van hen slaven. In het christendom hangen leven en dood alleen van God af; en de mens, eenmaal uit de moederschoot, is voor altijd los van dat lichaam; de aarde krijgt alleen zijn gebeente maar, het lot van zijn ziel speelt zich af in regionen, waar de macht van de moeder verdwenen is. Het sacrament van de doop maakt de ceremoniën, waarbij de placenta werd verbrand of in zee werd geworpen, belachelijk. Er is op aarde geen plaats meer voor magie: God is alleenheerser. De natuur is krachtens haar wezen slecht, maar zij is

machteloos tegenover de genade. Het moederschap als natuurlijk verschijnsel geeft geen enkele macht meer. Dus blijft de vrouw, die de erfzonde overwinnen wil, niets anders over dan zich te buigen voor God wiens wil haar ondergeschikt maakt aan de man. Door die onderwerping nu kan zij een nieuwe rol gaan spelen in de mannelijke mythologie. Geslagen en met voeten getreden als zij wilde heersen en zolang zij daar niet uitdrukkelijk van had afgezien, kan zij worden geëerd als dienares. Zij verliest geen van haar primitieve kenmerken, maar zij veranderen van teken; wat onheilbrengend was, wordt nu heilzaam, zwarte magie verandert in witte magie. Als dienares heeft de vrouw recht op schitterende eerbewijzen.

En omdat zij zich als Moeder onderworpen heeft, zal de vrouw dus nu eerst en vooral als moeder worden bemind en vereerd. De mens van tegenwoordig wil van de beide aangezichten van het moederschap alleen het glimlachende, aantrekkelijke gezicht kennen. In tijd en ruimte begrensd, alleen beschikkend over één lichaam en één eindig leven, is de mens niet meer dan een individu in een Natuur en een Geschiedenis die hem vreemd zijn. Net als hij, begrensd en zijn gelijke omdat ook in haar geest huist, behoort de vrouw toe aan de Natuur; de eindeloze stroom van het Leven vloeit door haar heen; dus verschijnt zij als de middelaarster tussen individu en kosmos. Als de moeder een geruststellende en heilige gestalte geworden is, wendt de man zich natuurlijk met liefde tot haar. Verloren in de natuur probeert hij daaraan te ontkomen, maar van haar gescheiden probeert hij zich weer met haar te verenigen. Stevig verankerd in het gezin, in de gemeenschap, in volkomen harmonie met de

wetten en zeden, is de moeder de echte belichaming van het Goede; de natuur, waaraan zij deel heeft, wordt goed, is niet langer de vijand van de geest, en als zij al mysterieus blijft, dan is dat een glimlachend mysterie, zoals dat van de madonna’s van Leonardo da Vinci. De man wil geen vrouw zijn, maar hij droomt ervan alles wat is te omsluiten, dus ook de vrouw, die hij niet is. In de verering die hij zijn moeder bewijst, probeert hij zich meester te maken van haar vreemde rijkdommen. Erkennen dat hij de zoon van zijn moeder is, betekent, de moeder in hem erkennen, betekent, dat hij het vrouwelijke - in zoverre dat de binding met de aarde, het leven en het verleden is - in zijn leven integreert.

In Vittorini’s *Conversazione in Sicilia* is dit het wat de held bij zijn moeder zoekt: de geboortegrond, zijn geuren en vruchten, zijn jeugd, de herinnering aan zijn voorvaderen, de tradities, de wortels waarvan zijn individuele bestaan hem heeft afgesneden. Het is die ontworteling, die in de man de trots op het feit, dat hij boven zichzelf is uitgestegen, nog verhoogt; hij bewondert zichzelf graag als hij zich losmaakt uit de armen van zijn moeder om weg te trekken, het avontuur, de toekomst of de oorlog tegemoet; dat vertrek zou minder roerend en aangrijpend zijn als niemand hem probeerde tegen te houden; het zou dan niet meer dan een toevallig verschijnsel zijn en geen zwaar bevochten overwinning. Het doet hem ook genoegen te weten, dat die armen bereid blijven hem weer te ontvangen. Na de spanning van het handelen houdt de held ervan bij zijn moeder weer de rust van de immanentie te smaken:.zij is wijkplaats, slaap; door de streling van haar handen duikt hij terug in de

schoot van de natuur; hij laat zich voort dragen op de grote stroom van het leven, even rustig als in de moederschoot of het graf. En als de traditie wil dat hij om zijn moeder roept als hij sterft, dan is dat omdat de dood zelf getemd wordt door de blik van de moeder, net als de geboorte onlosmakelijk gebonden is aan alle vleselijke zijn.

De moeder blijft, net als in de oude mythe van de Parcae, verbonden met de dood; het komt haar toe de doden te begraven en te bewenen. Maar het is ook juist haar rol de dood te integreren in het leven, in de gemeenschap, in het algemeen welzijn. Daardoor wordt de cultus der «heroïsche moeders» stelselmatig aangemoedigd; als de gemeenschap de moeders er toe kan krijgen hun zonen af te staan aan de dood, meent die gemeenschap ook het recht te hebben die te laten doden. Tengevolge van de greep, die de moeder op haar zonen heeft, is het voor de gemeenschap nuttig en voordelig de moeder op haar hand te hebben; daarom wordt de moeder met zoveel eerbewijzen omgeven, men bekleedt haar met alle deugden, men creëert ten gerieve van haar een religie, waaraan men zich niet onttrekken kan zonder zich schuldig te maken aan heiligschennis en blasfemie. Zij wordt tot bewaakster van de moraal aangesteld; zelf dienares van de man en onderworpen aan de openbare machten, zal zij haar kinderen zachtkens over de uitgestippelde wegen leiden. Hoe beslister een gemeenschap optimistisch is, hoe volgzamer zij zich naar deze tedere autoriteit voegen zal, en hoe meer de moeder verheerlijkt wordt. De Amerikaanse «Mom» is tot een idool geworden, zoals Philipp Wyllie dat beschrijft in zijn *Generation of vipers*, omdat de officiële ideologie in Amerika het

koppigst vasthoudt aan dat optimisme. De moeder verheerlijken betekent het aanvaarden van geboorte, dood en leven zowel in de animale als in de maatschappelijke vorm; het is het proclameren van de harmonie van natuur en gemeenschap. Omdat hij droomt van de verwezenlijking van deze synthese, maakt Auguste Comte van de vrouw de godheid van de komende mensheid. Maar om diezelfde reden verzetten alle revolutionairen zich ook tegen die moederfiguur; als zij haar tarten maken zij zich los van dat cliché van bewaakster van wetten en zeden dat men hun wil opdringen.[81]

Het aureool van respect, dat de moeder omstraalt, en de verboden, waarmee men haar omringt, onderdrukken de hostiele afkeer, die zich spontaan mengt met het door haar opgewekte gevoel van lichamelijke tederheid. Toch blijft de afkeer van het moederschap in vermomde vorm voortbestaan. Het is interessant vast te stellen, dat er in Frankrijk al in de middeleeuwen een secundaire mythe ontstond, waarin die afkeer zich vrijelijk uiten kan: de mythe van de Schoonmoeder. Van kluchten af tot in vaudevilles toe bespot de man het moederschap in het algemeen via de moeder van zijn vrouw, die door geen enkel taboe beschermd wordt. Hij haat het feit dat de vrouw waarvan hij houdt, verwekt is; de schoonmoeder is het beste bewijs voor het verval, waaraan zij haar dochter heeft overgeleverd, door haar het levenslicht te schenken. Haar dikte en rimpels zijn de aankondiging van de dikte en rimpels, die eens het deel zullen zijn van de jonge echtgenote, voor wie de toekomst op een trieste manier gestalte heeft gekregen. Naast haar moeder lijkt zij niet langer een individu, maar een produkt van de soort; zij is niet

langer de begeerde buit, de beminde gezellin, omdat haar unieke bestaan oplost in het universele leven. Haar individualiteit wordt honend in twijfel getrokken door de algemeenheid, de autonomie van haar geest door haar wortelen in het verleden en het vlees. De man objectiveert deze spot in een groteske figuur, maar zijn lach klinkt vol wrok, omdat hij weet, dat het lot van zijn vrouw het lot van ieder menselijk wezen is, zijn lot ook. In alle landen hebben sprookjes, legenden en verhalen ook in de gestalte van de tweede vrouw, de stiefmoeder, het gruwelijk aspect van het moederschap belicht. Het is een stiefmoeder, die Sneeuwwitje naar het leven staat. In de boze stiefmoeder - bijvoorbeeld Madame Fichini, die in de boeken van Madame Ségur de arme Sophie mishandelt - leeft de oude godin Kali, met haar halssnoer van afgehouwen mensenhoofden, voort.

Maar achter de verheerlijkte Moeder verdringt zich een hele schare vrouwelijke beoefenaars van de witte magie, die het sap van kruiden en de stralingen van sterren in dienst van de mens stellen: grootmoeders, oude vrouwen met ogen vol goedheid, dienaressen met een groot hart, liefdezusters, verpleegsters met helende handen, de beminde zoals Verlaine die droomt:

Douce, pensive et brune et jamais étonnée,

Et qui parfois vous baise au front comme un enfant;

(Lief, bedachtzaam, donker en over niets verbaasd,

die je soms, als was je een kind, zoent op je voorhoofd)

Aan hen wordt het pure mysterie van de knoestige

wijnstok en het heldere water toevertrouwd; zij verzorgen en helen wonden; hun wijsheid is de zwijgende wijsheid van het leven, zij begrijpen zonder woorden. In hun nabijheid verliest de man al zijn trots; hij kent de vreugde zich aan iemand toe te vertrouwen en weer een kind te worden, want bij hen hoeft hij niet te vechten voor zijn prestige; hij kan hen de bovenmenselijke krachten van de natuur niet misgunnen, en deze wijze ingewijden erkennen in de toewijding, waarmee ze hem verzorgen, het feit dat zij zijn dienaressen zijn; hij onderwerpt zich aan hun welwillende macht omdat hij weet, dat hij in deze onderwerping hun meester blijft. De zusters, vriendinnen uit zijn jeugd, reine jonge meisjes, alle toekomstige moeders, maken deel uit van deze gebenedijde schare. En ook de echtgenote zelf is, zodra haar erotische magie vervluchtigd is, voor de meeste mannen minder minnares dan wel de moeder van hun kinderen. Als de moeder eenmaal verheerlijkt en dienstbaar gemaakt is, kan men zonder schrik in haar weer de gezellin zien, die eveneens verheerlijkt en onderworpen is. De moeder vrij maken, is ook het vlees, en dus de vleselijke vereniging en de echtgenote, vrijmaken.

Door de huwelijksriten van haar magische wapens beroofd, economisch en sociaal onderworpen aan de man, is de «goede vrouw» voor de man de allerkostbaarste schat. Zij hoort hem zo volkomen toe, dat ze deelt in dezelfde essentie als hij: *«Ubi tu Gaïus, ego Gaïa»*; zij draagt zijn naam, dient zijn goden, hij is verantwoordelijk voor haar; hij noemt haar zijn wederhelft. Hij is trots op zijn vrouw, zoals hij dat is op zijn huis, zijn landerijen, zijn kudden, zijn

rijkdommen, en vaak is hij op haar nog trotser; door haar bewijst hij aan de wereld zijn macht; zij is zijn maat en zijn aandeel in de aarde. Bij Oosterse volkeren moet de vrouw dik zijn, dan kan men zien dat zij rijkelijk gevoed wordt en zo bewijst ze haar heer en meester eer.[82] Een moslim staat hoger in aanzien naarmate hij meer vrouwen heeft en naarmate zij er welvarender uitzien. In burgerlijke kringen is de *representatieve* rol van de vrouw een van haar belangrijkste taken; haar schoonheid, charme, intelligentie en elegantie zijn de uiterlijke tekenen van de welstand van de man, zoals ook de carrosserie van zijn auto dat is. Is hij rijk, dan behangt hij haar met bont en sieraden; is hij armer dan pocht hij over haar morele en huishoudelijke kwaliteiten; zelfs de meest misdeelde meent nog dat hij, als hij een vrouw aan zich gebonden heeft die hem dient, iets op deze aarde bezit. De held in *De getemde feeks* nodigt al zijn buren uit om te laten zien met welk gezag hij zijn vrouw heeft weten te temmen. In iedere man leeft iets van koning Candaules; hij stelt zijn eigen vrouw ten toon en denkt daarmee ook zijn eigen verdiensten te etaleren.

Maar de vrouw streelt niet alleen de maatschappelijke ijdelheid van de man, zij is ook de oorzaak van een veel intiemere trots; hij is verrukt van zijn heerschappij over haar. Bij naturalistische voorstellingen als de ploegschaar, die de voor trekt, komen - als de vrouw een persoon is - ook geestelijker symbolen; niet alleen erotisch, maar ook moreel en intellectueel «vormt» de man zijn echtgenote: hij voedt haar op, merkt haar, drukt op haar zijn stempel. Eén van de dingen, waar de man van droomt, omdat hij

er zo verrukt van is, betreft alles te doordringen met zijn wil, het zijn vorm op te leggen en te doordringen met zijn substantie: de vrouw nu is bij uitstek die «zachte was», die zich passief laat kneden en vormen; in haar toegeven biedt zij weerstand en daardoor kan die handeling van de man steeds voortgang vinden. Een te kneedbare massa is onaantrekkelijk door die volgzaamheid; de vrouw is kostbaar, omdat iets in haar voortdurend op de een of andere onbepaalde wijze aan iedere omhelzing ontsnapt. De man is dus de meester over een realiteit, die des te waardiger is beheerst te worden naarmate die aan zijn beheersing ontsnapt.

De vrouw wekt in de man een onbekend wezen, dat hij met trots als zichzelf herkent; in de beheerste echtelijke orgieën ontdekt hij de luister van zijn animaliteit; hij is de Man; de vrouw is dienovereenkomstig het wijfje, maar bij deze gelegenheid heeft dat woord een heel vleiende klank: het wijfje dat de jongen uitbroedt, hen zoogt, likt, beschermt en met gevaar voor eigen leven redt, is een voorbeeld voor de hele mensheid. Vol ontroering vraagt de man van zijn gezellin dit geduld, die toewijding; ook dat is nog Natuur, maar nu doordrenkt met alle deugden, die nuttig zijn voor de maatschappij, voor het gezin en het gezinshoofd, dat die deugden wil reserveren voor zijn huis. Een van de verlangens, die de man gemeen heeft met het kind, is het willen ontsluieren van het geheim, dat binnenin de dingen verborgen is. De stof heeft in dit opzicht iets teleurstellends: als men de buik van een pop heeft opengesneden en de inhoud naar buiten heeft gebracht is er geen inwendige meer. Maar het innerlijk van een levend iets is veel ondoordringbaarder; de vrouwelijke

buik is het symbool van immanentie, van diepte; ten dele openbaart die zijij geheimen, bijvoorbeeld wanneer het genot van het gezicht van de vrouw af te lezen is, maar het houdt die geheimen ook achter. De man verleidt de obscure kloppingen van het leven zijn huis binnen te komen, zonder dat het mysterie daarvan door die inbezitname wordt verwoest. De vrouw past de functies van het dierenrijk aan bij de wereld van de mensen: zij houdt het leven in stand, ze heerst in het gebied van de immanentie; de warmte en intimiteit van de moederschoot brengt zij over op het huis; zij waakt over en bezielt de woning, waarin het verleden verwijlt en de toekomst al gestalte krijgt. Zij baart de toekomstige generatie en voedt de kinderen, die zij ter wereld heeft gebracht. Dank zij haar wordt de existentie van de man, die hem in werk en daden in de buitenwereld drijft, weer in haar immanentie opgenomen; als hij ‘s avonds thuis komt is hij weer in de aarde verankerd; door de vrouw is de gestage opeenvolging van zijn dagen verzekerd, wat voor toevalligheden hij in de buitenwereld ook ontmoet, zij garandeert de regelmatige terugkeer der maaltijden en slaap; zij herstelt alles wat door zijn activiteit kapot of versleten is; zij bereidt het maal voor de vermoeide arbeider, zij verzorgt hem wanneer hij ziek is, zij verstelt en wast. En in dat echtelijke universum, dat zij opbouwt en in stand houdt draagt zij de hele wijde wereld binnen; zij steekt vuur aan, fleurt het huis met bloemen op en brengt de gaven van zon, water en aarde de woning in. Ernstig vat een door Bebel geciteerd bourgeois-schrijver dit ideaal samen: «De man wil niet alleen iemand wiens hart voor hem klopt, maar wiens hand ook zijn voorhoofd streelt, die in haar verschijning vrede, orde en rust uitstraalt en

die een milde heerschappij uitoefent over hemzelf en over de dingen, die hij iedere dag terugvindt, wanneer hij naar huis komt; hij wil iemand, die over dit alles die ondefinieerbare geur van vrouwelijkheid spreidt, de levende warmte van huiselijkheid».

Men merkt daaruit, hoezeer de gestalte van de vrouw sinds de opkomst van het christendom vergeestelijkt is; de schoonheid, de warmte, de intimiteit, die de man middels haar wil grijpen, zijn geen tastbare zaken meer; inplaats van de aangename, uiterlijke vorm van de dingen samen te vatten, wordt zij daar de ziel van; in haar hart koestert zij een geheime en zuivere aanwezigheid - dieper nog dan het mysterie van het vlees - waarin zich de waarheid van de wereld spiegelt. Zij is de ziel van de woning, het gezin, het thuis. Maar ze is ook de ziel van grotere gemeenschappen; stad, provincie of land. Jung wijst erop, dat steden altijd met de Moeder gelijk werden gesteld, omdat zij de burgers in hun schoot opnemen; daarom wordt Cybele afgebeeld met een kroon van torens; om dezelfde redenen spreekt men ook van het «moederland» en «moeder aarde»; maar het is niet alleen de voedende bodem, het is een veel subtieler realiteit die haar symbool vindt in de vrouw. In het Oude Testament en de Openbaring van Johannes zijn Jeruzalem en Babyion niet alleen maar moeders, het zijn ook echtgenoten. Er zijn steden, die worden aangeduid als maagd, en andere die als hoer worden betiteld, zoals Babyion en Tyrus. En zo heeft men Frankrijk ook de «oudste dochter» van de kerk genoemd; Italië en Frankrijk zijn de Latijnse zusters. De vrouwelijkheid en niet de functie van de vrouw komt tot uitdrukking in de beelden die Frankrijk, Rome,

Germania voorstellen of in die, welke op de place de la Concorde, Straatsburg en Lyon personifiëren. Deze assimilatie is niet louter allegorisch, vele mannen ervaren dat ook emotioneel.[83] De reiziger zoekt vaak bij vrouwen de sleutel tot de streken die hij bezoekt; als hij een Italiaanse of een Spaanse in zijn armen houdt heeft hij het gevoel het geurende, levende wezen van Italië of Spanje te bezitten. «Als ik in een onbekende stad kom, ga ik altijd eerst naar een bordeel», merkte een journalist op. Als kaneel-chocolade Gide heel Spanje al openbaren kan, zullen met meer reden de kussen van exotische lippen voor de minnaar het hele land met zijn flora, zijn fauna, zijn tradities en zijn cultuur ontsluiten. De vrouw vertegenwoordigt noch de politieke instellingen noch de economische rijkdom, maar zij belichaamt tegelijk het levensmerg en het mystieke mana. Of het nu gaat om *Graziella* van Lamartine, de romans van Pierre Loti of de novellen van Morand, overal merken we op, dat de vreemdeling zich door middel van vrouwen de ziel van een streek tracht toe te eigenen. Mignon, Sylvie, Mireille, Colomba en Carmen onthullen de diepste waarheid over Italië, Wallis, de Provence, Corsica en Andalusië. Dat Goethe de liefde won van de Elzasserin Friederike leek voor de Duitsers een soort symbool van de annexatie van de Elzas door Duitsland; en omgekeerd, wanneer Colette Baudoche weigert met een Duitser te trouwen is dat in de ogen van Barrès het verzet van de hele Elzas tegen Duitsland. Hij symboliseert Aigues-Mortes en een hele verfijnde en gevoelige cultuur in de kleine, kouwelijke gestalte van Bérénice; zij is ook representatief voor de gevoeligheid van de schrijver zelf. Want in haar, die de ziel is van de natuur, steden en het universum,

herkent de man ook zijn mysterieuze dubbelganger; de ziel van de man is Psyche, een vrouw. In *Ulalume* van Edgar Allan Poe heeft Psyche vrouwelijke trekken:

«Here once, through an alley Titanic

Of cypress, I roamed with my Soul -

Of cypress, with Psyche, my Soul...

Thus I pacified Psyche and kissed her...

And I said: «What is written, sweet sister,

On the door of this legended tomb?»...

En als Mallarmé op het toneel een dialoog voert met «een ziel, of liever ons idee daarover» (namelijk de in geest van de mensen aanwezige godheid) dan noemt hij die ziel «une si exquise dame anormale (*sic*)»[84]

Harmonieuse moi différente d'un songe

Femme flexible et ferme aux silence suivis

D'actes purs!...

Mystérieuse moi...

zo roept Valéry haar aan. Nimfen en feeën hebben in de christelijke wereld plaats moeten maken voor minder zinnelijke gestalten, maar huizen, streken, steden en ook de individuen zelf worden nog steeds bewoond door een niet te grijpen vrouwelijkheid.

Deze waarheid, in de duisternis der dingen verborgen, straalt ook van de hemel af; volkomen immanentie is de

ziel tegelijk ook transcendentie, de Idee. Niet alleen steden en landen, maar ook eigenschappen en abstracte instellingen nemen vrouwelijke trekken aan: de Kerk, de Synagoge, de Republiek en de Mensheid zijn vrouwen, evenals de Vrede, de Oorlog, de Vrijheid, de Revolutie, de Victorie. Het ideaal, dat de mens als de wezenlijke Ander tegenover zijn Ik stelt droomt hij zich in een vrouwelijke gestalte, omdat de vrouw het waarneembare symbool van het anders-zijn is; daarom ook zijn zowel in de taal als in de beeldende kunsten vrijwel alle allegorieën vrouwelijk.[85] De vrouw is Ziel en Idee, maar zij is ook de middelaarster tussen die twee; zij is de Genade die de christen tot God brengt, zij is Beatrice, die Dante naar het *Jenseits* leidt, Laura, die Petrarca tot de hoogste toppen der poëzie voert. In alle doctrines die Natuur en Geest assimileren verschijnt ze als Harmonie, Rede en Waarheid. De gnostische sekten hebben van de Wijsheid een vrouw gemaakt: Sophia; zij schrijven haar de verlossing van de wereld en zelfs de schepping daarvan toe. De vrouw is niet langer meer vlees, maar een verheerlijkt lichaam; men wil haar niet meer bezitten, men vereert haar in haar onaangetaste luister; de bleke doden bij Poe zijn vluchtig als water, als de wind, als de herinnering; voor de hoofse liefde, voor *les précieux* en de hele galante traditie is de vrouw geen animaal schepsel, maar een etherisch wezen, een ademtocht, een lichtflits. Zo wordt het ondoorzichtige donker tot transparantie, het duister tot reinheid, zoals in de *Hymnen an die Nacht* van Novalis:

«Nachtelijke extase, hemelse slaap, jij daalde tot mij neer - zacht rees de omgeving omhoog; boven het landschap zweefde mijn vrijgemaakte, herboren geest.

Woorden werden een wolk en daar doorheen ontwaarde ik de verheerlijkte trekken van mijn wel-beminde.»

«Schep jij ook behagen in ons, donkere nacht?... Kostelijke balsem druipt van je handen, een lichtstraal flitst uit je garve. Jij houdt de zware vleugels van de ziel tegen. Een ontroering, donker en onuitsprekelijk, grijpt ons aan. Ik zie een ernstig gezicht, blij geschrokken, dat zich teder en vol aandacht tot mij nijgt en onder de gevlochten lokken herken ik de vrolijke jeugd van de Moeder... Heerlijker nog dan de tintelende sterren schijnen ons de ogen toe die de Nacht in ons geopend heeft.»

De benedenwaarts gerichte aantrekkingskracht van de vrouw wordt van richting veranderd; niet langer lokt zij hem naar het hart van de aarde, maar omhoog, naar de hemel.

Das Ewigweibliche

Zieht uns hinan

verkondigt Goethe aan het slot van het tweede deel van *Faust*.

Omdat de maagd Maria het volmaakte, algemeen vereerde beeld is van de wedergeboren vrouw, die gewijd is aan het Goede, is het interessant in literatuur en beeldende kunst na te gaan, hoe men haar heeft voorgesteld. Ik laat hier een uittreksel volgen uit de litanieën, die in de middeleeuwen vurige christenen aan haar hebben gericht:

«...Verheven Maagd, gij zijt de vruchtbare dauw, de fontein der vreugde, de stroom van barmhartigheid, de

bron van het levend water dat onze hartstochten koelt.»

«Gij zijt de borst, waaraan God de wezen zoogt...» «Gij zijt het merg, het kruim en de kern van alle goeds» «Gij zijt een vrouw zonder listen en lagen, wier liefde nooit verandert...»

«Gij zijt het wondermiddel, het heil voor hun, die met zweren zijn bedekt, de geneesheer, die noch in Salerno, noch in Montpellier zijns gelijke heeft...»

«Gij zijt de vrouw met de helende handen, wier mooie, slanke vingers neus en mond weer genezen, nieuwe oren en ogen schenken. Gij stilt de hitte der koorts, laat lammen lopen, verkwikt de vermoeiden en wekt de doden tot leven.»

In deze aanroepingen vinden we de meeste vrouwelijke attributen, waar we al op gestoten waren, weer terug. De maagd is vruchtbaarheid, dauw en levensbron; in vele afbeeldingen zien we haar bij de put, de bron, de fontein. «Fontein des levens» is een van de meest algemeen verbreide uitdrukkingen; zij schept niet, zij maakt vruchtbaar, wat in de aarde verborgen was brengt zij aan het licht. Zij is de diepe werkelijkheid, die achter de uiterlijke schijn der dingen verborgen ligt: de Kern, het Merg; door haar wordt alle begeerte gestild; zij is aan de man gegeven om hem te bevredigen. Overal waar het leven wordt bedreigd, redt zij dat en herstelt het; zij geneest en sterkt. En omdat het leven uitgaat van God is zij, als middelaarster tussen de mens en het leven, ook middelaarster tussen de mensheid en God. «Poort der hel», noemde Tertullianus haar, maar, verheerlijkt,

wordt zij de poort des hemels. Op schilderijen wordt ze afgebeeld, terwijl ze een deur of raam naar het paradijs opent of een ladder plaatst tussen aarde en firmament. Duidelijker nog wordt zij als voorspreekster afgebeeld als ze voor haar zoon pleit ten behoeve van de mens; vele schilderingen over het Laatste Oordeel tonen ons de heilige maagd die, met ontblote boezem, Christus, uit naam van haar Heerlijk Moederschap, poogt te vermurwen. In de plooien van haar mantel beschermt zij de kinderen der mensen; haar erbarmende liefde begeleidt de mensen over zeeën en oceanen, op de slagvelden en in gevaren. Uit naam van de christelijke liefde buigt zij het goddelijke recht om; er zijn afbeeldingen van de «Maagd met de weegschaal» waarop zij glimlachend de schaal waarop de zielen gewogen worden doet overhellen naar de kant van het goede.

Deze erbarmende en liefdevolle rol is een van de allerbelangrijkste van alle rollen, die men de vrouw ooit heeft toegekend. Zelfs wanneer ze volkomen in de gemeenschap is geïntegreerd weet de vrouw toch handig haar grenzen te overschrijden, omdat zij de verraderlijke edelmoedigheid van het Leven bezit. Het is juist de kloof tussen de plannen, die de mannen willen verwezenlijken, en de contingentie van de natuur, die in sommige gevallen verontrustend is; maar die wordt heilzaam als de vrouw, te volgzaam om een bedreiging te vormen voor het werk van de mannen, er zich toe beperkt die te verrijken en te harde trekken ervan te verzachten. De mannelijke goden vertegenwoordigen het Lot; bij de godinnen daarnaast vindt men eigenmachtige en willekeurig verdeelde welgezindheid en gunsten. De christelijke God heeft de

strenge trekken van de Gerechtigheid, de heilige Maagd de zachte van het erbarmen. Op aarde zijn de mannen de verdedigers van de wetten, de rede en de noodzakelijkheid; de vrouw is zich bewust van de oorspronkelijke toevalligheid van de man en van de noodzakelijkheid waarin hij gelooft; vandaar het ironisch lachje dat zich om haar lippen plooit en haar buigzame edelmoedigheid. In smart heeft zij gebaard, zij heeft de wonden van de mannen verzorgd, zij zoogt borelingen en legt de doden af; zij weet wat de man in zijn trots kan kwetsen en wat zijn wil kan vernederen. Als zij voor hem buigt en het vlees onderwerpt aan de geest, staat zij op de vleselijke grens van de geest. Zij trekt de’ harde, mannelijke architectuur in twijfel en verzacht de scherpe kanten daarvan; zij brengt hem in kennis met onverwachte willekeur en onvoorziene genade. Haar macht over de mannen is een gevolg van het feit dat zij hen, teder en liefdevol, een bescheiden besef van hun werkelijke situatie in herinnering brengt; dat is het geheim van haar ontgoochelde, droeve, spottende en liefdevolle wijsheid. In haar worden zelfs lichtzinnigheid, grilligheid en onwetendheid tot deugden omdat zij aan deze en gene zijde een wereld omranken en opfleuren, waarin de man dan wel verkozen heeft te leven, maar waarin hij zich niet opgesloten wil voelen. Tegenover de vastgestelde meningen en de voor nuttige doelen vervaardigde werktuigen handhaaft zij het geheim van de ongeschonden dingen; zij laat door de straten van steden en over de bewerkte velden de ademtocht der poëzie zweven. Poëzie wil datgene grijpen wat er achter het dagelijkse proza bestaat; de vrouw is een uiterst poëtische realiteit omdat de man in haar alles projecteert wat hij zelf beslist niet verkiest te

zijn. Zij belichaamt de Droom; de droom is voor de man de meest intieme en meest vreemde tegenwoordigheid; dat wat hij niet wil, wat hij niet doet, maar dat waarnaar hij streeft en nooit kan bereiken. De mysterieuze Ander, die de diepste immanentie en de verste transcendentie tegelijk is, leent haar trekken aan de Droom. Zo zoekt Aurélia de schrijver Nerval in zijn droom op en schenkt hem, in de gedaante van een droom, de hele wereld. «In een heldere lichtstraal begon zij te groeien en te groeien tot tenslotte de hele tuin haar gestalte aannam, de perken en bomen werden de rozetten en stroken op haar kleren, de omtrek van haar gezicht en armen werd op de purperen wolken aan de hemel geprent. Naarmate ze heerlijker werd verloor ik haar uit het oog, ze scheen op te lossen in haar eigen grootheid. «O, ga niet bij me weg,» riep ik uit, «want de natuur sterft met jou».»

Omdat de vrouw de stof vormt voor de poëtische bedrijvigheid van de man is het begrijpelijk dat zij gaat optreden als zijn bron van inspiratie: de Muzen zijn vrouwen. De Muze bemiddelt tussen de schepper en de natuurlijke bronnen waaruit hij putten moet. De geest van de vrouw is diep in de natuur verankerd en via haar tracht de man de afgronden van de stilte en de vruchtbare nacht te peilen. De Muze zelf schept niets, zij is een wijze sibylle, die zich gedwee opwerpt als de dienares van een meester. Zelfs op concreet en practisch terrein zullen haar raadgevingen nuttig zijn. De man wil graag zonder hulp van zijns gelijken de doelen bereiken, die hij zich heeft gesteld, en vaak is de raad van een ander hinderlijk voor hem; hij verbeeldt zich dat de vrouw vanuit een ander waardebegrip tegen hem spreekt, uit naam van een

wijsheid, die hij meent niet te bezitten, een wijsheid, die instinctiever is dan de zijne en veel directer betrokken op de werkelijkheid. Wat Egeria geeft aan hen, die raad komen vragen, zijn deze «intuïties», hij vraagt die raad zonder eigenliefde, zoals hij ook de sterren om raad vraagt. Die «intuïtie» strekt zich ook uit over het terrein van zaken en politiek: Aspasia en Madame de Maintenon maken ook tegenwoordig nog carrière.[86]

Er is nog een andere functie, die de man graag aan de vrouw toevertrouwt; omdat zij het doel van de mannelijke activiteiten en de bron van hun beslissingen is, treedt zij ook op als de maatstaf van waarden. Zij ontpopt zich als een voortreffelijk rechter. De man droomt niet alleen van de Ander om die te bezitten, maar ook om zich daardoor te laten bevestigen. Zich laten bevestigen door mannen, die hem gelijk zijn, eist een constante spanning van de man; daarom wil hij dat een buitenstaander zijn leven, zijn ondernemingen en hemzelf absolute waarde toekent. Het oog van God is verborgen, vreemd en verontrustend; zelfs in het hoogtij van het geloof hebben alleen enkele mystici zich daaraan geschroeid. Deze goddelijke rol nu wordt vaak toegekend aan de vrouw. Omdat ze de man na staat en door hem overheerst wordt legt zij geen normen aan, die hem vreemd zijn; maar omdat ze ook de Ander is blijft zij een buitenstaander in de wereld der mannen en kan die daardoor objectief benaderen. Zij is het, die in ieder afzonderlijk geval zal vaststellen of moed, kracht en schoonheid daarin aanwezig waren of ontbraken, terwijl zij tegelijkertijd van buiten af hun universele waarde bepaalt. De mannen hebben het te druk met hun

samenwerking of strijd om voor elkaar een publiek te kunnen vormen; zij hebben geen oog voor elkaar. De vrouw staat buiten die mannelijke bezigheden, zij heeft geen deel aan hun onderlinge rivaliteit en strijd; heel haar situatie bestemt haar voor deze rol van toeschouwer. Voor zijn dame mengt de ridder zich in het toernooi in de strijd, dichters dingen naar de bijval van vrouwen. Als Rastignac Parijs wil veroveren denkt hij in de eerste plaats eraan vrouwen te *hebben*, minder om hen lichamelijk te bezitten dan wel om te genieten van de reputatie, die alleen zij een man kunnen verschaffen. In zijn jonge helden heeft Balzac de geschiedenis van zijn eigen jeugd geprojecteerd; hij ontwikkelde en vormde zich dank zij oudere vriendinnen; deze opvoedkundige rol speelt de vrouw niet alleen in *Le Lys dans la vallée*, maar ook in Gustave Flaubert’s *L’Education sentimentale*, in de romans van Stendhal en in tal van andere, realistische en naturalistische romans. We hebben al gezien dat de vrouw fysis en antifysis tegelijk is; zij is evenzeer de belichaming van de Natuur als van de gemeenschap; in haar vindt de beschaving en de cultuur van een tijdperk haar uitdrukking, zoals we zien in de hoofse poëzie, in de *Decamerone* en *l’Astrée*; zij lanceert nieuwe modes, heerst in de salons, beïnvloedt en weerspiegelt de openbare’ mening. De faam en de glorie zijn vrouwen. *«La foule est femme»*, de menigte is een vrouw, zei Mallarmé. Bij vrouwen wordt de jonge man ingewijd in «de wereld» en die complexe realiteit, die «het leven» wordt genoemd. De vrouw is een van de bevoorrechte doelen waarop de held, de avonturier en de individualist zich richt. In de oudheid zien we Perseus Andromeda bevrijden; Orpheus haalt Eurydice uit de onderwereld en Troje vecht om de schone Helena

te behouden. In de ridderromans kent men vrijwel geen andere heldendaden dan het bevrijden van gevangen prinsessen. Wat zou de sprookjesprins moeten beginnen als hij Doornroosje niet wakker moest kussen of het Ezeltje bedelven onder zijn giften? De mythe van de koning, die met de ganzehoedster trouwt, is vleiend voor de man en voor de vrouw beide. De rijkaard heeft er behoefte aan te geven, anders blijft zijn nutteloze rijkdom een abstractie. De Assepoester-mythe, die Philip Wyllie in zijn *Generation of vipers* met zoveel welgevallen beschrijft, gedijt vooral in welvarende landen; die mythe is in Amerika levendiger dan waar ook, omdat de mannen daar door hun rijkdom het meest in verlegenheid gebracht zijn; waar moeten ze al dat geld, waar ze hun hele leven hard voor hebben gewerkt, anders aan besteden dan aan een vrouw? Deze imperialistische en bedriegelijke generositeit is, onder andere, belichaamd in Orson Welles' film *Citizen Kane*; om zijn eigen macht te bevestigen en te verheerlijken heeft Kane het plan opgevat om zijn gaven uit te storten over een onbekende zangeres en het publiek te dwingen haar te erkennen als een groot kunstenares; ook in Frankrijk komen wel een aantal van zulke Citizen Kane's in bescheidener uitvoering voor. In een andere film, *The razor's edge*, weet de held wanneer hij, voorzien van de absolute wijsheid, uit India terugkeert niets beters te doen dan een prostituée te redden. Het is duidelijk dat de man, als hij zichzelf droomt als de milde gever, de bevrijder en de redder, nog altijd verlangt naar de onderwerping van de vrouw; om Doornroosje te kunnen wekken moet zij eerst slapen; er zijn wildemannen en draken nodig willen er gevangen prinsessen zijn. Maar hoe meer de man de smaak van moeilijke ondernemingen te pakken

krijgt, hoe meer hij er toe nijgt de vrouw als onafhankelijk te erkennen. Overwinnen is altijd nog boeiender dan bevrijden of geven. Het ideaal van de doorsnee westerling is de vrouw, die zich vrijwillig aan zijn heerschappij onderwerpt, die zijn ideeën niet zonder discussie aanvaardt, die zijn uitgangspunt erkent, zich intelligent verzet en zich tenslotte toch laat overtuigen. Hoe groter zijn trots wordt, hoe meer waarde hij aan het gevaar van het avontuur hecht; het is veel mooier een Penthesileia te temmen dan te trouwen met een volgzame, gedweeë Assepoester. «Tweeërlei wil de echte man: gevaar en spel», zegt Nietschze in *Also sprach Zarathustra*, «daarom wil hij de vrouw als het gevaarlijkste speelgoed». De man die het gevaar en het spel mint ziet niet zonder ongenoegen de vrouw veranderen in een amazone, zolang hij de hoop blijft koesteren haar te overwinnen.[87] Maar in het diepst van zijn hart wil hij eigenlijk dat die strijd voor hem een spel blijft terwijl voor de vrouw haar hele lot in de waagschaal dient te staan; de ware overwinning voor de man, of hij nu bevrijder of veroveraar is, is juist het feit dat de vrouw hem, vrijwillig, erkent als haar lot.

In de uitdrukking «een vrouw hebben» schuilt een dubbele betekenis; haar functies als object en rechter zijn niet te scheiden. Van het ogenblik af waarop de vrouw als een individu wordt beschouwd kan men haar alleen veroveren met haar toestemming; men moet ze winnen. Het is de glimlach van Doornroosje, die het loon vormt voor de inspanning van de sprookjesprins; de tranen van geluk en dankbaarheid, die de gevangen prinsessen storten, verlenen de heldendaad van de ridder zijn waarde. Aan de andere kant bezit haar blik

niet de abstracte gestrengheid van de blik van de man; die blik is te bekoren. Heroïsme en poëzie worden daardoor verleidingsmiddelen, maar doordat zij zich laat verleiden verheerlijkt de vrouw heldendom en poëzie. In de ogen van de individualist bezit zij een nog veel essentiëler voorrecht; zij doet zich aan hem niet voor als de maatstaf voor de algemeen erkende waarden, maar als de openbaring van zijn unieke kwaliteiten en zijn persoonlijk wezen. Een man wordt door zijnsgelijken beoordeeld naar wat hij doet, objectief en volgens algemeen geldende maatstaven. Maar sommige van zijn kwaliteiten, onder andere zijn vitaliteit, interesseren alleen de vrouw maar; hij is alleen maar vitaal, charmant, verleidend, teder en wreed met betrekking tot haar. Als hij waarde hecht aan deze verborgen deugden heeft hij haar absoluut nodig; door haar ervaart hij het mirakel zichzelf voor te komen als een ander, die ook zijn diepste zelf is. Bij Malraux vinden we in *La condition humaine* een passage, waarin op ongemeen treffende manier wordt uitgedrukt, wat de individualist van de geliefde vrouw verwacht. Kyo vraagt zichzelf af: «Je hoort de stemmen van anderen met je oren, je eigen stem met je keel. Ja. Je eigen leven hoor je ook met je keel, en dat van anderen? ...Voor anderen ben ik, wat ik gedaan heb... Alleen voor May was hij niet wat hij gedaan had; en alleen voor hem was zij iets heel anders dan haar biografie. De omhelzing waarmee de liefde twee aan elkaar geklitte mensen tegen de eenzaamheid beschermt is voor de man geen steun, maar wel voor het dwaze, onvergelijkelijke monster, dat beter is dan al wat de mens ooit voor zichzelf is en dat hij in zijn hart koestert. Sinds de dood van zijn moeder was May het enige wezen voor wie hij niet Kyo Gisors was, maar de

naaste medeplichtige... Mannen zijn mijnsgelijken niet, zij kijken naar me en oordelen over me; mijn gelijken zijn zij, die van me houden en me niet aankijken, die ondanks alles van me houden, ondanks vernederingen, gemeenheid en verraad, die van mij houden en niet van wat ik gedaan heb of nog zal doen, die net zoveel van mij zullen houden als ik van mezelf, tot aan de zelfmoord toe.»

Wat die houding van Kyo zo menselijk en ontroerend maakt is, dat die op wederkerigheid berust en dat hij van May vraagt, dat ze in zijn authenticiteit van hem houdt, niet dat ze hem daar een flauwe afspiegeling van terug geeft. Deze eis verflauwt bij vele mannen; inplaats van een werkelijke onthulling zoeken zij in levende ogen hun vergoddelijkt beeld, omgeven door het aureool van bewondering en dankbaarheid. Wanneer de vrouw zo vaak vergeleken wordt met water dan gebeurt dat onder meer omdat zij de spiegel vormt waarin de mannelijke Narcissus zichzelf bewonderend beziet, met meer of minder zelfvertrouwen buigt hij zich er over heen. Maar in elk geval verwacht hij van haar dat zij - buiten hem - alles is wat hij in zichzelf niet grijpen kan, want de innerlijkheid van de existent is alleen het niets, en om zichzelf te bereiken moet hij zich in een object projecteren. De vrouw is voor hem de hoogste beloning omdat zij, in een vreemde vorm die hij in haar vlees bezitten kan, zijn eigen verheerlijking is. Hij omarmt dit «onvergelijkelijke monster», zichzelf, als hij het wezen tegen zich aantrekt, dat voor hem de Wereld vormt en wie hij zijn normen en wetten heeft opgelegd. Op die wijze, zich verenigend met de ander die hij tot de zijne gemaakt heeft, hoopt hij zichzelf te vinden. Schat, prooi,

spel en gevaar, muze, gids, rechter, middelaarster, spiegel, de vrouw is de Ander, waarin het subject boven zichzelf uitrijst zonder begrensd te zijn, die zich tegenover hem stelt zonder hem te ontkennen; zij is de Ander die zich laat annexeren en toch de Ander blijft. Daardoor is zij voor het geluk en de triomf van de man zo onontbeerlijk, dat men gerust kan zeggen dat, als er geen vrouwen bestonden, de mannen die zouden hebben uitgevonden.

En ze hebben hen uitgevonden.[88] Maar ook zonder hun uitvinding bestaat de vrouw. Daarom is zij niet alleen de belichaming van hun droom, maar ook de vernietiging daarvan. Er is geen gestalte van de vrouw die niet meteen haar tegendeel oproept; zij is Leven en Dood, Natuur en Kunstmatigheid, Licht en Donker. Hoe we haar ook bezien, we merken diezelfde omkering steeds weer op, omdat het inessentiële noodzakelijkerwijs tot het essentiële terugkeren moet. In de gestalten van de heilige Maagd en Beatrice leven Eva en Circe nog steeds voort.

«Door de vrouw,» schrijft Kierkegaard in *In vino veritas*, «komt het ideale het leven binnen en wat zou de man zonder dat zijn? Menig man is een genie geworden dank zij een meisje... maar geen van hen is een genie geworden dank zij het meisje dat hij kreeg.

«Juist in een negatieve verhouding maakt de vrouw de man in het ideale productief... Negatieve verhoudingen met vrouwen kunnen ons oneindig maken... een positieve verhouding met een vrouw maakt in de meeste gevallen de man eindig.» Dat wil zeggen dat de vrouw noodzakelijk is in de mate, waarin zij een Idee blijft waarin de man zijn eigen transcendentie projecteren

kan, maar dat ze verderfelijk is als objectieve realiteit, existerend in en voor zichzelf. Kierkegaard is van mening dat hij, door te weigeren te trouwen met zijn verloofde, de enige, waardevolle relatie tot de vrouw heeft gecreëerd. Hij heeft inzoverre gelijk, dat de mythe die de vrouw als de oneindige Andere stelt, ook meteen haar tegendeel met zich meebrengt.

Omdat zij een onechte oneindigheid is, een Ideaal zonder waarheid, doet zij zich kennen als eindigheid en middelmatigheid en daarmee ook tegelijkertijd als leugen. Zo wordt ze door Laforgue beschreven; in al zijn werk geeft hij uiting aan zijn wrok tegenover een mystificatie waaraan hij de man evenzeer schuldig acht als de vrouw. Ophelia en Salome zijn in de grond van de zaak niets anders dan «vrouwtjes». Hamlet denkt: «Zo zou Ophelia me hebben bemind, als haar «eigendom» en omdat ik en maatschappelijk en moreel meer ben dan wat haar vriendinnen bezitten. En dan, in het uur waarin de lampen worden aangestoken, die beuzelachtige opmerkingen over welstand en gemak!». De vrouw maakt de man aan het dromen; intussen denkt zij over haar gemak, haar huiselijke gezelligheid, haar stamppot; men praat met haar over haar ziel, terwijl ze alleen maar een lichaam is. En terwijl hij het Ideaal najaagt is de minnaar alleen maar de speelbal van de Natuur, die al deze mystificaties gebruikt ten behoeve van de voortplanting. In werkelijkheid vertegenwoordigt zij het alledaagse aspect van het leven; zij is gewoontjes, voorzichtig, kleinzielig en vervelend. Dat komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het gedicht dat getiteld is *«Notre petite compagne»*:

... J’ai l’art de toutes les écoles

J’ai des âmes pour tous les goûts

Cueillez la fleur de mes visages

Buvez ma bouche et non ma voix

Et n’en cherchez pas davantage:

Nul n’y vit clair pas même moi.

Nos amours ne sont pas égales

Pour que je vous tende la main

Vous n’êtes que de naïfs mâles

Je suis l’Éternel féminin!

Mon But se perd dans les Étoiles!

C’est moi qui suis la Grande Isis!

Nul ne m’a retroussé mon voile

Ne songez qu’à mes oasis...

De man is erin geslaagd de vrouw dienstbaar te maken; maar in dezelfde mate heeft hij haar beroofd van wat haar begeerlijk maakt. Wanneer de vrouw in het gezin en de maatschappij is opgenomen, dan verandert de magie van de vrouw niet van vorm, maar vervluchtigt, en wanneer ze in de positie van de dienstbode gedrongen wordt, dan is zij niet meer de ongetemde prooi, waarin alle schatten van de natuur belichaamd zijn. Het is sinds het ontstaan van de hoofse liefde een gemeenplaats geworden, dat het huwelijk de liefde doodt. Te weinig of te hoog geacht, in ieder geval té

alledaags geworden is de echtgenote geen erotisch object meer. Oorspronkelijk waren de huwelijksriten bedoeld om de man tegen de vrouw te beschermen; zij wordt zijn eigendom. Maar alles wat wij bezitten bezit op zijn beurt ons; ook voor de man is het huwelijk knechtschap. Hij loopt in de val, die de natuur heeft opgesteld; omdat hij eenmaal een fris meiske begeerde moet hij zijn leven lang een dikke matrone of dorre, oude vrouw onderhouden; het liefelijk juweel, bedoeld om zijn bestaan op te luisteren, wordt een drukkende last. Xantippe is een van de vrouwentypen waarover mannen steeds met afkeer gesproken hebben; we zagen al, dat zij in Griekenland en tijdens de middeleeuwen het onderwerp was van vele klaagzangen. Maar ook bij een jonge vrouw schuilt er iets bedriegelijks in het huwelijk, door de poging om die erotiek maatschappelijk aan te passen gaat die alleen maar ten gronde.

Dat komt omdat in de erotiek het ogenblik zich verzet tegen de tijd, het individu tegen de gemeenschap, zij bevestigt de scheiding tegenover de binding; zij is rebellie tegen iedere regeling en het bevat een element dat vijandig staat tegenover de gemeenschap. De zeden hebben zich nooit gebogen voor de strakheid van instellingen en wetten; de liefde heeft zich veel meer daar tegenin bevestigd. Liefde in de sensuele vorm richtte zich in Griekenland en Rome op jonge mannen en courtisanen; zinnelijk en platonisch tegelijkertijd geldt de hoofse liefde de echtgenote van een ander. Tristan is het epos van het overspel. Het tijdperk dat, rond 1900, de mythe van de vrouw opnieuw geschapen heeft, is ook het tijdperk, waarin overspel het thema van de hele literatuur werd.

Sommige schrijvers, zoals bijvoorbeeld Henry Bernstein, hebben, in een laatste poging de burgerlijke instellingen te verdedigen, zich heel veel moeite gegeven erotiek en liefde weer in het huwelijk te integreren, maar er schuilt meer waarheid in *Amoureuse* van Porto-Riche, waarin wordt gewezen op de onverenigbaarheid van deze beide waardebepalingen. Overspel kan alleen verdwijnen als het huwelijk zelf verdwijnt. Het doel van het huwelijk is in zeker opzicht de man immuun te maken voor *zijn* vrouw; maar andere vrouwen behouden in zijn ogen hun vervoerende aantrekkingskracht; dus richt hij zich op hen. De vrouwen zijn hier medeplichtig aan. Zij verzetten zich tegen een ordening, die ten doel heeft hen te beroven van al hun wapens. Om de vrouw los te maken van de Natuur, om haar, door ceremonieën en contracten, dienstbaar te maken aan de man, heeft men de vrouw verheven tot de waardigheid van menselijk individu, men heeft haar vrijheid geschonken. Maar juist die vrijheid onttrekt zich aan iedere vorm van dienstbaarheid, en wanneer men die vrijheid toekent aan een wezen, dat oorspronkelijk over kwade machten beschikte, wordt zij tot iets gevaarlijks. En zij wordt dat te meer omdat de man het gelaten heeft bij halve maatregelen; hij heeft de vrouw alleen maar toegang tot de wereld van de mannen gegeven door haar tot dienstbare te maken en haar haar transcendentie te onthouden; de vrijheid die hij haar geschonken heeft kan ze alleen negatief gebruiken; ze gebruikt die om die vrijheid af te wijzen. De vrouw is alleen maar vrij geworden, toen ze zich gevangen gaf; zij ziet van dit menselijk voorrecht af om als natuurlijk object haar macht terug te vinden. Overdag speelt ze bedriegelijk haar rol als de gedweeë gedienstige, maar

‘s nachts verandert ze in een kat, een teef; weer glipt ze in haar sirene-huid of vertrekt, rijdend op een bezemsteel, naar de heksensabbath. Soms oefent ze haar nachtelijke magie op haar echtgenoot uit, maar het is veel verstandiger voor haar man deze metamorfose verborgen te houden; ze kiest dus vreemden als prooi, zij hebben geen recht op haar en voor hen is zij plant, bron, ster en heks gebleven. Zij is dus tot ontrouw voorbestemd, dat is het enige concrete gezicht dat haar vrijheid aannemen kan. Zij is ontrouw, zelfs tegen haar eigen begeerte, denken en geweten in; omdat men haar beschouwt als object is zij voor iedere subjectiviteit, die zich van haar meester wil maken, te bezitten. Opgesloten in een harem, verborgen achter een sluier, is men er nooit zeker van dat zij niet in iemand begeerte wekt; in een vreemde begeerte wekken is al tekort schieten tegenover de man en de gemeenschap. Maar bovendien maakt zij zichzelf vaak tot medeplichtige in dit lot; alleen door de leugen en het overspel kan zij bewijzen, dat zij niet het ding van iemand is en de mannelijke aanspraken logenstraffen. Dat is dan ook de reden waarom de jaloezie van de man zo gauw gewekt wordt; overal in legenden en sagen kan men opmerken dat de vrouw zonder enige reden wordt verdacht, zonder de minste grond wordt veroordeeld, zoals Genoveva van Babant en Desdemona; zelfs nog voor er sprake is van enige argwaan wordt Griseldis onderworpen aan zware beproevingen; deze sage zou absurd zijn als de vrouw al niet bij voorbaat verdacht werd; haar misstappen hoeven niet bewezen te worden, zij moet haar onschuld bewijzen.

Daarom ook kan die jaloezie zo mateloos en

onverzadigbaar zijn. We zagen al dat bezit nooit positief verwezenlijkt kan worden; ook al verbiedt men ieder ander eruit te putten, men bezit de bron waaruit men drinkt zelf nooit; de jaloerse mens weet dat heel goed. De vrouw is krachtens haar wezen onstandvastig zoals water vloeibaar is en geen enkele menselijke kracht kan een natuurlijke waarheid ontkennen. Overal in de literatuur, in de *Duizend en één nacht* evengoed als in de *Decamerone*, triomfeert de list van de vrouw over de voorzichtigheid en de voorzorgen van de man. Toch is die man niet uit eigen wil cipier; het is de gemeenschap die hem als vader, broer, of echtgenoot verantwoordelijk stelt voor het gedrag van zijn vrouw. Kuisheid wordt haar opgelegd op economische en religieuze gronden, omdat nu eenmaal iedere burger als zoon van zijn vader moet worden erkend.

Maar het is ook heel belangrijk de vrouw te verplichten volledig op te gaan in de rol, die de gemeenschap voor haar heeft vastgesteld. De man eist twee dingen van de vrouw en veroordeelt haar daardoor min of meer zelf tot dubbelhartigheid. De man wil, dat de vrouw de zijne is en een vreemde blijft, hij droomt haar als dienstbode en tovenares tegelijk. Alleen die eerste wens laat hij openlijk blijken; de andere blijft een verborgen eis, die hij in het diepst van zijn hart en vlees verstopt. Die wens druist tegen de moraal en gemeenschap in, zij is verwerpelijk zoals de Ander, als de rebellerende Natuur, als de «verdorven vrouw». De man wijdt zich niet volkomen aan het Goede dat hij vormt en tracht op te leggen; hij blijft er ook een schandelijke verhouding met het Kwaad op na houden. Maar overal waar het Kwaad open en bloot zijn gezicht durft te tonen trekt hij er tegen ten strijde.

In het duister van de nacht haalt de man de vrouw tot zonde over, maar in het volle licht van de dag wil hij van de zonde en de zondares niets meer weten. En de vrouwen, zelf zondaressen in het geheimzinnige bed, eren publiekelijk de deugd zo mogelijk nog hartstochtelijker. Zoals bij primitieve volkeren het geslachtsdeel van de man als profaan wordt beschouwd terwijl dat van de vrouw is beladen met religieuze en magische kracht, wordt in de moderne maatschappij de misstap van de man gezien als een niet al te ernstige dwaasheid, waar men vaak zeer toegeeflijk tegenover staat; zelfs wanneer hij ongehoorzaam is aan de wetten van de gemeenschap, blijft de man deel uitmaken van die gemeenschap; hij is niet meer dan een *enfant terrible* die geen diepgaande, wezenlijke bedreiging vormt voor de orde in de gemeenschap. Overtreedt de vrouw daarentegen de regels van de gemeenschap, dan keert zij terug tot de Natuur en de demonen, in de boezem van de gemeenschap ontketent zij onhandelbare en boze machten. Bij de afkeuring, die een schaamteloos gedrag opwekt voegt zich altijd iets van vrees. Als de man er niet in slaagt zijn vrouw op het pad der deugd te houden deelt hij in haar wangedrag; in de ogen van de gemeenschap is zijn ongeluk een smet op zijn eer. Er zijn zulke starre beschavingen, dat hij de misdadigster moet doden om zich van haar daad te distantiëren. In andere culturen wordt de toegeeflijke echtgenoot gestraft door ketelmuziek of door hem naakt op een ezel te laten rondrijden. En de gemeenschap tuchtigt in zijn plaats de schuldige, want niet alleen hij is beledigd, maar de collectiviteit als geheel. Deze gebruiken hebben zich met bijzondere hardnekkigheid gehandhaafd in het bijgelovige, mystieke, sensuele Spanje, dat wordt geterroriseerd

door het vlees. Calderón de la Barca, Valle Inclán en Lorca hebben dit thema in vele drama’s gebruikt. In Lorca’s *Het huis van Bernarda* willen de dorpskletskousen het verleide jonge meisje straffen door haar met een gloeiende kool te branden «op de plaats van haar zonde». In *Goddelijke woorden* van Valle Inclán verschijnt de overspelige als een heks, die met de duivel danst; als haar misdaad eenmaal ontdekt is spant heel het dorp tegen haar samen om haar de kleren van het lichaam te rukken en daarna te verdrinken. In vele overleveringen wordt vermeld dat de zondares op deze manier naakt ten toon werd gesteld, daarna werd ze gestenigd, zoals ook in de Bijbel wordt verhaald, zij werd levend begraven, verdronken of verbrand. De bedoeling van deze marteling was, dat zij op deze wijze werd teruggegeven aan de Natuur, nadat men haar had beroofd van haar sociale waardigheid; door haar zonde had zij boosaardige natuurlijke krachten ontketend; de boetedoening voltrekt zich door middel van een gewijde orgie waarbij de vrouwen door de schuldige te ontkleden, te slaan en te verminken, harerzijds geheimzinnige krachten ontketenen, maar heilzame, omdat zij handelen in overeenstemming met de regels van de gemeenschap.

Deze woeste strakheid verdwijnt naarmate bijgeloof en angst vervluchtigen, maar op het platteland bekijkt men zigeunerinnen, die geen vaste woonplaats hebben en er maar op los leven, nog steeds met een wantrouwend oog. De vrouw, die vrijelijk haar charme exploiteert, de avonturierster, de vamp, de *femme fatale*, blijft een verontrustend verschijnsel. In de «slechte» vrouw uit de Hollywood-films leeft nog steeds de figuur van

Circe. Er zijn vrouwen als heks verbrand alleen omdat zij mooi waren. En in de kuise ergernis, die deugdzamen in de provincie tegenover losser levende vrouwen aan de dag leggen leeft nog een oude angst voort.

Maar juist deze gevaren zijn het, die voor de avontuurlijke man van een vrouw een boeiend spel maken. Hij wijst zijn rechten als echtgenoot en de steun van de wetten van de gemeenschap af en probeert haar in een individueel gevecht te overwinnen. Hij probeert zelfs in haar verzet de vrouw in bezit te nemen, hij achtervolgt haar tot in die vrijheid, waarin ze hem ontsnapt. Tevergeefs. Men kan van de vrijheid geen deel schenken; de vrouw, die zich vrij voelt, zal zich juist al te vaak tegenover de man vrij voelen. Zelfs Doornroosje kan wrevelig wakker worden, ze hoeft haar wekker niet als een sprookjesprins te herkennen, ze hoeft niet te glimlachen. Dat is het geval in *Citizen Kane* wiens beschermelinge een onderdrukte blijkt te zijn en wiens edelmoedigheid zich ontpopt als een wil tot macht en tirannie. De vrouw van de held luistert onverschillig naar het verhaal van zijn wapenfeiten, de Muze, waarvan de dichter droomt, gaapt als zij zijn verzen hoort. De amazone kan verveeld de strijd weigeren, ze kan er ook zegevierend uit tevoorschijn komen. De Romeinse vrouwen uit de vervaltijd en vele moderne Amerikaanse vrouwen leggen de mannen hun wetten en hun grillen dwingend op. Waar is Assepoester?

De man wil geven en nu neemt de vrouw opeens. Het is niet langer een spel, het is nu verdediging. Van het ogenblik af, waarop de vrouw vrij is, heeft zij geen ander lot meer dan het lot dat zijzelf schept. De

verhouding der seksen is daarmee een strijd geworden. Voor de man gelijke geworden lijkt zij hem even angstaanjagend als in de tijd, dat zij als vreemde natuur tegenover hem stond. Het zorgende, toegewijde, geduldige wijfje verandert in een gulzig, verslindend dier. Ook de boosaardige vrouw wortelt in het Leven en de Aarde, maar de aarde is een graf, het leven een meedogenloze strijd. Inplaats van de mythe van de nijvere bij en de kloek komt nu die van het vernietigend insekt, de bidsprinkhaan, de spin; niet langer zoogt het wijfje de jongen, zij verslindt de man; de eicel is geen voorraadschuur meer, maar een valstrik van inerte stof, waarin de spermatozoïde wordt verminkt en verdrinkt. De baarmoeder, die ware, veilige en vreedzame schuilplaats, wordt een vochtige pulp, een vleesetende plant, een duistere, krampende afgrond; er huist een slang in, die onverzadigbaar de mannelijke krachten opslokt. Dezelfde dialectiek maakt van het erotisch object een zwarte tovenares, van de toegewijde dienares een verraadster, van Assepoester een menseneetster en verandert iedere vrouw in een vijand; dat is de losprijs, die de man betalen moet omdat hij zich tegen beter weten in heeft opgeworpen als de enige essentiële.

Maar dit vijandig gezicht is evenmin als de andere het ware, definitieve gezicht van de vrouw. Het is eerder zo dat er in het vrouwelijk geslacht een zeker manichaeïsme schuilt. Pythagoras stelde het goede beginsel gelijk met de man, het slechte met de vrouw. De mannen hebben geprobeerd het kwade te overwinnen door zich de vrouw toe te eigenen; ze zijn daar gedeeltelijk in geslaagd. Maar zoals ook het christendom door de invoering van begrippen als

verlossing en heil de volle betekenis van het woord *verdoeming* geopenbaard heeft, krijgt de slechte vrouw pas volledige omvang wanneer men haar tegenover de goede stelt. In de «vrouwenstrijd», die al duurt van de middeleeuwen tot in onze tijd, hebben sommige mannen alleen maar de gebenedijde vrouw, waarvan zij dromen, willen kennen, anderen de slechte, die hun dromen logenstraft. Maar de waarheid is, dat als de man in de vrouw *alles* vinden kan, dat is, omdat zij beide gezichten heeft. Zij vertegenwoordigt op een vleselijke en levende manier de waarden en anti-waarden waardoor het leven zin krijgt. Duidelijk tekenen zich de trekken van Goed en Kwaad af in de gedaante van de toegewijde moeder en de trouweloze minnares. In de oude Engelse ballade *Lord Randall my son*, sterft een jonge ridder in de armen van zijn moeder, vergiftigd door zijn geliefde. In *La Glu* van Richepin wordt veel pathetischer en met minder smaak datzelfde onderwerp behandeld. De engelachtige Michaëla staat tegenover de zwarte Carmen. De moeder, de trouwe geliefde en de toegewijde echtgenote staan klaar om de wonden te verzorgen, die door vamps en alruinen in het hart van mannen geslagen zijn. En tussen die twee duidelijk afgebakende polen beweegt zich een hele schare tweeslachtige gestalten, de meelijwekkenden, de afschuwelijken, de zondaressen, de slachtoffers, de koketten, de zwakken, de en-gelachtigen en de duivelsen. De vrouw wekt dus in de man een groot aantal gevoelens, maakt een groot aantal houdingen voor hem mogelijk en verrijkt daardoor zijn leven.

De man is verrukt over de veelzijdigheid van de vrouw; een wonderbaarlijke gedienstige, die hem goedkoop in

vervoering brengen kan. Is zij engel of duivelin? Die onzekerheid maakt een sfinx van haar. Eén van de meest bekende «gesloten huizen» in Parijs werkte onder dit teken. In de grote tijd van «de vrouw», de tijd van de corsetten, van Paul Bourget, van Henri Bataille en de can-can was in alle komedies, gedichten en chansons de sfinx het alles overheersende thema. «Wie ben je, waar ga je heen, vreemde sfinx?» En nog is er geen eind aan de droom en de discussie over het mysterie vrouw. Om dit mysterie te bewaren hebben de mannen lang gesmeekt, dat de vrouwen niet van de lange rokken zouden afstappen, van de onderrokken, de voiles, de lange handschoenen en de rij-laarsjes; alles wat in de Ander het verschil accentueert maakt haar begerenswaardiger, omdat de man zich de Ander als Ander wil toeëigenen. In de brieven van Alain-Fournier verwijt hij de Engelse vrouwen hun jongensachtige handdruk, maar de preutse terughoudendheid van de Françaises windt hem op. De vrouw moet geheimzinnig blijven, onbekend, zodat men haar kan aanbidden als een prinses, die ergens ver weg troont. Fournier schijnt niet bijzonder veel respect te hebben getoond voor de vrouwen die zijn pad kruisten, maar het wonder van zijn kinderjaren en jeugd, al zijn heimwee naar het verloren paradijs heeft hij gestalte gegeven in een vrouw, wier voornaamste deugd is, dat zij ongenaakbaar lijkt. Van Yvonne de Calais heeft hij een beeld geschetst in louter wit en goud.

Maar mannen houden zelfs van de gebreken van vrouwen als die een mysterie scheppen. «Een vrouw moet grillig zijn», zei een man met veel vertoon van gezag tegen een zeer redelijke vrouw. Een gril is niet te voorzien, zij verleent de vrouw de gratie van het

golvend water, de leugen omringt haar met een fascinerende glans, koketterie en zelfs perversiteit hullen haar in een onweerstaanbaar parfum. Bedriegelijk, steeds op de vlucht, onbegrepen en dubbelhartig, zo past zij het best bij de tegenstrijdige wensen die de man koestert, zij is Maya in ontelbare vermommingen. Het is gebruikelijk zich de sfinx voor te stellen met de trekken van een jong meisje; maagdelijkheid is een van de geheimen die mannen des te opwindender vinden naarmate ze zelf lichtzinniger zijn; de reinheid van het jonge meisje opent de hoop op alle mogelijke losbandigheden, men weet immers niet welke neigingen er onder haar onschuld schuil gaan. Nog heel dicht bij plant en dier, al onderworpen aan de maatschappelijke regels is zij noch kind, noch volwassen; haar schuchtere vrouwelijkheid boezemt geen angst in, maar een milde onrust. Het is te begrijpen, dat zij bij uitstek de belichaming van het mysterie der vrouw vormt. Maar omdat «het echte jonge meisje» verdwijnt, heeft ook haar cultus al iets ouderwets. De figuur van de prostituée daarentegen - zoals die door Cantillon in zijn successtuk *Maya* werd getekend - heeft veel van het oude aanzien bewaard. Zij is een van de meest kneedbare vrouwenfiguren, die volledig vrij spel geeft aan het hele scala van deugden en ondeugden. Voor de angstvallige puritein is zij de incarnatie van het kwaad, de schande, de ziekte en verdoemenis; zij boezemt schrik en afkeer in, zij behoort geen enkele man toe, maar geeft zich aan iedereen en leeft van die handel. In dit opzicht verovert zij een angstaanjagende onafhankelijkheid, die lijkt op die van de oude, wellustige moedergodinnen en zij is de belichaming van de Vrouwelijkheid, die door de

mannelijke maatschappij niet geheiligd is en die beladen blijft met boze krachten. De man kan zich in de seksuele handeling niet voorstellen dat hij haar bezit, hij is alleen overgeleverd aan de demonen van het vlees. Dat is een vernedering en een bezoedeling, die vooral wordt gevoeld door de Angelsaksen, die het vlees min of meer als vervloekt beschouwen. Een man daarentegen voor wie het vlees niet afschrikwekkend is, zal bij de prostituée juist genieten van het royale en ongeremde aanbod daarvan; hij ziet dan in haar de verheerlijking van de vrouwelijkheid, die door geen enkele moraal wordt afgezwakt; in haar lichaam vindt hij de magische krachten terug, die vroeger de vrouw verwant maakten aan sterren en zee. Als Henry Miller met een prostituée slaapt meent hij de diepste diepten van het leven, de dood en de kosmos te peilen; hij ontmoet God in de diepe, vochtige duisternis van een vagina die hem opneemt. Omdat zij een soort paria is, die min of meer terzijde van de hypocritische wereld leeft, kan men de *«fille perdue»* ook zien als degene, die alle officiële deugden in twijfel trekt; haar onwaardigheid maakt haar verwant aan echte heiligen, want «wie vernederd is, zal verhoogd worden». Christus heeft gunstig geoordeeld over Maria-Magdalena; zonde opent makkelijker de deuren des hemels dan een schijnheilige deugd. Aan de voeten van Sonja offert Raskolnikov zijn hoogmoedige, verwaande mannelijke trots, die hem tot zijn misdaad heeft gebracht. Door deze moord heeft hij de wil tot scheiding, die in ieder mens leeft, tot het uiterst doorgedreven: een armzalige prostituée, berustend en van iedereen verlaten kan het best de bekentenis van zijn opgeven in ontvangst nemen.[89] De uitdrukking *«fille perdue»*, het «gevallen meisje» roept

verwarrende gevoelens op; veel mannen dromen ervan ook verloren te gaan, ook te vallen; maar dat is niet zo makkelijk; men slaagt er niet zo makkelijk in het Kwaad in een positieve vorm te bereiken en zelfs de demonische mens schrikt terug voor al te buitensporige misdrijven. De vrouw maakt het mogelijk zwarte missen te celebreren, zonder al te grote risico’s, waarbij de Satan wordt aangeroepen zonder rechtstreeks te zijn uitgenodigd. Zij existeert naast de mannelijke wereld, handelingen, die haar raken, hebben geen consequenties; toch is zij een menselijk wezen en het broeiende, duistere verzet tegen menselijke wetten kan zich dus via haar voltrekken. Van Musset tot Georges Ba-taille bestaat losbandigheid, met haar tegelijk afzichtelijke en verleidelijke trekken, uit omgang met «de meisjes». Sade en Sacher Masoch bevredigen de begeerte die hen drijft op vrouwen, hun discipelen - en ook het merendeel van de mannen die er «ondeugden» op na houden - wenden zich tot prostituées. Van alle vrouwen zijn zij degenen, die de man het meest onderworpen zijn, maar ook het best aan hem weten te ontkomen; daarom ook wordt er zo uiteenlopend over hen geoordeeld. Er is echter geen enkel vrouwentype - maagd, moeder, vrouw, zuster, dienares, geliefde, schuwe deugdzame en lachende odaliske - dat niet op de een of andere wijze tegemoet komt aan het steeds wisselend droombeeld van de man.

Aan de psychologie - en vooral dan de psychoanalyse - is de taak na te gaan waarom een individu zich zo bijzonder hecht aan een bepaald aspect van de mythe met de vele gezichten en waarom hij dat belichaamt in een speciale vrouw. In ieder geval speelt de mythe een rol in alle complexen, obsessies en psychosen. Vooral

neurosen wortelen veelal in een zucht naar het verbodene, maar die kan pas ontstaan als er eerst taboes zijn ingesteld; een maatschappelijke druk van buitenaf alleen is niet voldoende om de aanwezigheid ervan te verklaren; in werkelijkheid zijn sociale verboden dan ook niet alleen maar conventies, zij hebben - naast andere betekenissen - een ontologische zin die ieder individu op zijn eigen wijze ervaart.

Het is, bij wijze van voorbeeld, interessant het «Oedipus-complex» eens onder de loep te nemen. Al te vaak wordt dit beschouwd als het produkt van de strijd tussen instinctieve neigingen en maatschappelijke voorschriften, terwijl het toch in de eerste plaats een innerlijk conflict van het subject zelf is. De drang van het kind naar de moederborst, is in de eerste plaats een drang naar het Leven in zijn onmiddellijke vorm, in zijn algemeenheid en immanentie; het protest tegen het spenen is het protest tegen de verlatenheid waartoe het individu veroordeeld is, zodra hij zich scheidt van het Al; van dat ogenblik af, en in toenemende mate naar gelang hij zich meer individualiseert, kan men de neiging, die hij koestert voor het nu volledig van het zijne losgemaakte lichaam van de moeder, «seksueel» noemen. Zijn sensualiteit wordt dan bepaald door een ander, zij is een op een hem vreemd object gerichte transcendentie geworden. Maar hoe sneller en beslister het kind zichzelf als subject verwerkelijkt, hoe meer ook de vleselijke band, die zijn onafhankelijkheid betwist, hem tot een last wordt. Dus onttrekt hij zich aan de liefkozingen en de autoriteit van de moeder; de rechten, die zij op hem heeft, en soms ook haar loutere aanwezigheid, bezorgen hem een gevoel van

schaamte. Het is vooral bijzonder pijnlijk en obsceen voor hem haar te ontdekken als vlees; hij vermijdt het aan haar lichaam te denken; in de afkeer die hij voelt ten opzichte van de vader, de tweede man of de minnaar schuilt minder jaloezie dan ergernis en verontwaardiging. Hem eraan herinneren dat zijn moeder een vleselijk wezen is, is hem herinneren aan zijn eigen geboorte, die hij met alle kracht van zich wil afzetten of minstens de luister en majesteit wil geven van een grootse, kosmische gebeurtenis. Zijn moeder moet de Natuur voorstellen, die alle wezens omvat, zonder aan een daarvan toe te behoren. Hij haat de gedachte dat zij prooi is, niet omdat hij -zoals vaak wordt beweerd - haar zelf wil bezitten, maar omdat hij wil, dat ze boven iedere inbezitneming staat; zij mag de pietluttige dimensies van echtgenote of minnares niet hebben. Maar als, in de adolescentie, zijn seksualiteit uitgesproken viriel wordt, kan het gebeuren dat het lichaam van zijn moeder hem opwindt, maar dat komt omdat hij in haar de vrouwelijkheid in het algemeen ziet en vaak verdwijnt die begeerte, opgewekt door het zien van een dij of borst, als de jongen zich realiseert dat dit vlees het vlees van zijn moeder is. Er zijn talrijke gevallen van perversie; omdat die overgangsleeftijd van knaap naar man nu eenmaal de periode van verwarring is, is het de periode van perversie waarin afkeer kan leiden tot heiligschennis en het verbod alleen maar de lust opwekt. Maar men mag daarom niet geloven dat de zoon van zich zelf uit de wens heeft om met zijn moeder te slapen en dat verboden van buiten af dat verhinderen en die wens onderdrukken; integendeel, de begeerte wordt gewekt omdat het verbod is ontstaan diep in het individu zelf. Dat verbod is de meest algemene en

meest normale reactie. Maar het is niet het gevolg van een maatschappelijk voorschrift waar instinctieve neigingen achter schuil gaan. Het is eerder zo, dat het respect de sublimatie is van een oorspronkelijke afkeer; de jonge man wil zijn moeder beslist niet als een lichamelijk wezen zien, hij verheerlijkt haar en assimileert haar met een van de reine voorstellingen van de geheiligde vrouw, die de maatschappij hem te bieden heeft. Daardoor draagt hij bij aan de versteviging van het ideaalbeeld van de Moeder, die het welzijn van de volgende generatie zo zeer ter harte gaat. Maar dat beeld heeft alleen maar zoveel macht omdat het opgeroepen is door een individuele dialectiek. En omdat iedere vrouw deel heeft aan het algemene wezen van de Vrouw en dus ook van de Moeder, zal natuurlijk de houding van de man tegenover zijn moeder een terugslag hebben in zijn verhouding met zijn echtgenote of geliefde, overigens op veel minder simpele wijze dan men zich gewoonlijk voorstelt. De jongeling die een concrete, zinnelijke begeerte voor zijn moeder heeft gevoeld, kan in haar de vrouw in het algemeen begeerd hebben. In dat geval zal de gloed van zijn temperament doven in de omgang met onverschillig welke vrouw dan ook; hij is niet het slachtoffer van incestueuze fantasieën. Een frappant voorbeeld hiervan is Stendhal. Omgekeerd kan een jonge man die een tedere, maar platonische, verering voor zijn moeder koesterde, wensen dat de vrouw deel heeft aan de moederlijke zuiverheid.

De betekenis van de seksualiteit, en gewoonlijk dus van de vrouw, voor het pathologische en normale gedrag is genoegzaam bekend. Het gebeurt wel, dat ook andere objecten vervrouwelijkt worden; omdat de vrouw voor

een groot deel een mannelijke uitvinding is, kan de man haar ook in de gedaante van een mannelijk lichaam uitvinden; in de pederastie is de scheiding der geslachten toch nog bewaard. Gewoonlijk echter wordt de Vrouw in vrouwelijke wezens gezocht. Door haar, door wat in haar het beste en het slechtste is, leert de jonge man het geluk en lijden kennen, de deugden en ondeugden, de begeerte en verloochening, de toewijding en de tirannie, door haar leert hij zichzelf kennen. De vrouw is spel en avontuur, maar ook beproeving; zij is de triomf van de overwinning, maar ook de bitterder triomf van de te boven gekomen nederlaag; zij is de duizelingwekkende ondergang, de bekoring van de verdoemenis en dood. Er is een wereld van begrippen, die alleen bestaan door de vrouw; zij vormt de kern van de handelingen en gevoelens van de mannen, de belichaming van alle waarden, die hun vrijheid verkondigen. Het is begrijpelijk dat de man, zelfs al zou hij tot de bitterste teleurstellingen veroordeeld worden, niet wil afzien van een droom die al zijn dromen bevat.

Daarom heeft de vrouw een dubbel en bedriegelijk gezicht; zij is alles wat de man begeert en alles wat hij niet bereikt. Zij is de wijze middelaarster tussen de goedgunstige natuur en de mens, maar ook de verleiding van de ongetemde Natuur, die alle wijsheid in twijfel trekt. Zij is de belichaming van alle morele waarden tussen goed en kwaad en het tegendeel daarvan; zij is het kernpunt van de handeling en de belemmering voor de daad; zij is de greep van de man op de wereld en zijn mislukking; in die rol is zij voor hem de bron van zijn nadenken over zijn existentie en de uitdrukking die hij daaraan weet te

geven; en toch legt zij het erop aan hem van zichzelf af te keren, om hem weg te laten zinken in het zwijgen en de dood. Zij is dienares en metgezellin, maar hij verwacht van haar, dat zij ook zijn publiek en criticus is, dat zij hem bevestigt in zijn hele wezen; maar zij opponeert tegen hem door haar onverschilligheid, ja zelfs door haar spot en lachjes. Hij projecteert in haar al wat hij verlangt en vreest, al wat hij mint en haat. En als het zo moeilijk is iets over haar te zeggen is dat, omdat de man zichzelf helemaal in haar zoekt en omdat zij het Al is. Alleen is zij het Al op het niveau van het inessentiële, geheel de *Ander*. En, als ander, is zij ook anders dan zijzelf, anders dan wat van haar wordt verwacht. Omdat zij alles is, is zij nooit dat, wat zij precies zou moeten zijn; zij is een eeuwigdurende teleurstelling; de teleurstelling van de existentie, die er nooit in slaagt zichzelf volledig waar te maken, noch zich te verzoenen met de totaliteit van de existenten.

Derde deel - Mythen

X De mythe van de vrouw bij vijf schrijvers

Om deze analyse van de mythe van de vrouw, zoals die zich in haar algemeenheid voordoet, te staven zullen we nu enkele bijzondere vormen en combinaties van deze mythe beschouwen, zoals die bij bepaalde schrijvers gestalte hebben gekregen. Mij leek, bijvoorbeeld, de houding van Montherlant, D.H. Lawrence, Claudel, Breton en Stendhal tegenover de vrouw typerend.

MONTHERLANT OF HET BROOD DER AFKEER

Montherlant heeft zijn plaats gezocht tussen de grote schare mannen die, traditiegetrouw, het trotse manichaeïsme van Pythagoras tot het hunne hebben gemaakt. Hij is met Nietzsche van mening, dat alleen in perioden van zwakheid het *Eeuwig Vrouwelijke* wordt verheerlijkt en dat de held in opstand moet komen tegen de *Magna Mater*. Als specialist in heldendom poogt hij haar van de troon te stoten. De vrouw is nacht, wanorde, immanentie. «Dit convulsieve donker is niets anders dan vrouwelijkheid in haar pure vorm», schrijft hij in *Sur les femmes* in verband met de vrouw van Tolstoï. Volgens zijn mening ligt het aan de domheid en nederigheid van de mannen van tegenwoordig dat er aan de vrouwelijke minderwaardigheid zo’n positieve betekenis wordt gehecht; er wordt gesproken over vrouwelijk instinct, hun intuïtie, hun divinatie, terwijl men er beter aan deed te wijzen op hun gebrek aan logica, hun hardnekkige onwetendheid en hun

onvermogen de realiteit te grijpen en te begrijpen. In werkelijkheid zijn zij noch observatrice noch psychologe; zij kunnen de dingen niet zien en de mensen niet begrijpen; hun mysterie is bedriegelijk; hun onpeilbare rijkdommen hebben de diepte van het niets; zij hebben de man niets te geven en kunnen hem alleen maar schade berokkenen. Voor Montherlant is eerst en vooral de moeder de grote vijand; in een jeugdwerk, *L’Exil*, voert hij een moeder ten tonele die haar zoon verhindert zich te verloven; in *Les Olympiques* wordt de jonge man die zich geheel aan de sport wil wijden «gehandicapt» door het angstig egoïsme van zijn moeder; zowel in *Les Celibataires* als *Les jeunes filles* wordt de moeder met hatelijke trekken geportretteerd. Haar misdaad is, dat zij haar zoon voor immer in het donker van haar lichaam opgesloten wil houden; zij verminkt hem om hem helemaal voor zichzelf te kunnen houden om zo de onvruchtbare leegte in haar leven te kunnen vullen; zij is de meest erbarmelijke opvoedster; zij kortwiekt het kind, zij houdt het verre van de toppen waarnaar hij zou willen reiken, zij stompt het af en vernedert het.

De verwijten zijn niet helemaal ongegrond. Maar in de uitdrukkelijke bezwaren die Montherlant richt aan het adres van de vrouw-moeder is duidelijk te zien dat hij, in haar, zijn eigen geboorte verafschuwt. Hij waant zich god, hij wil god zijn: omdat hij een man is, omdat hij een «superieure man» is, omdat hij Montherlant is. Een god is niet verwekt; zijn lichaam, als hij er een bezit, is een wil, die in harde, gehoorzame spieren gegoten is, geen vlees dat alleen stompzinnig door leven en dood bewoond wordt. Dat

vlees — vergankelijk, toevallig en kwetsbaar — verloochent hij en hij stelt er de moeder verantwoordelijk voor. «De enige plaats op het lichaam van Achilles, waar hij kwetsbaar was, is de plaats waar zijn moeder hem vasthield», schrijft hij in *Sur les femmes*. Montherlant heeft nooit zijn menselijke toestand willen aanvaarden: wat hij zijn trots noemt is, van huis uit, een vlucht voor de gevaren waarmee een vrij wezen dat zich aan de wereld gebonden heeft, geëngageerd is, in een lichaam van vlees en bloed wordt geconfronteerd. Die vrijheid wil hij bevestigen en op zich nemen, hij weigert die gebondenheid; zonder banden en wortels droomt hij zichzelf als een soevereine subjectiviteit, die helemaal in hem zelf rust. Maar de herinnering aan zijn vleselijke ontstaan verstoort die droom en hij neemt zijn toevlucht tot een handelwijze, die voor hem gewoon is: in plaats van boven zijn afkomst uit te rijzen wijst hij die smalend af.

In Montherlants ogen is de geliefde al even verderfelijk als de moeder; zij belet de man de god in hem tot leven te wekken. Het lot van de vrouw, verklaart hij, is het leven in zijn directheid; zij voedt zich met gevoelens, zij heeft behagen in haar immanentie en is bezeten van geluk; in dit alles wil zij de man opsluiten. Zij voelt het elan van zijn transcendentie niet, zij heeft geen gevoel voor grootsheid, zij houdt van haar geliefde in zijn zwakheid en niet in zijn kracht, in zijn moeiten en niet in zijn vreugde, zij wil dat hij ongewapend en ongelukkig is, zozeer wenst zij hem, tegen alle bewijzen in, te overtuigen van zijn misère. Hij stijgt boven haar uit en daardoor ontsnapt hij haar; zij wil

hem terugbrengen tot haar eigen maat om zich van hem meester te maken. Zij heeft hem namelijk nodig, zij heeft niet genoeg aan zichzelf, zij is een parasitair wezen. In *Le songe* ziet Montherlant de wandelaarsters in Ranelagh door de ogen van Dominique: «hangend aan de arm van hun minnaars, als wezens zonder ruggegraat, als een soort reuzenslakken». Met uitzondering van vrouwelijke athleten zijn, volgens hem, vrouwen incomplete wezens, die tot knechtschap zijn gedoemd; slap en ongespierd als zij zijn hebben ze geen greep op de wereld; dus geven zij zich alle moeite om een minnaar of - dat is nog beter - een echtgenoot te verschaffen.

De mythe van de bidsprinkhaan is, voor zover ik weet, door Montherlant niet gebruikt, maar de inhoud daarvan is overal in zijn werk terug te vinden: houden van is, voor de vrouw, verslinden; zij doet alsof ze zich geeft, maar neemt. Hij citeert de kreet van Tolstoï's vrouw: «Ik leef door hem, voor hem, voor mijzelf verlang ik van hem hetzelfde», en hij brengt de gevaren van een dergelijke furieuze liefde aan het licht. Hij ontdekt een verschrikkelijke waarheid in het boek van Jezus Sirach: «Een man, die u kwaad gezind is, is altijd nog beter dan een vrouw, die u welgezind is». Hij herinnert aan de ervaringen van maarschalk Lyautey: «Als een van mijn mannen trouwt, is hij maar een halve man meer». Vooral voor de «superieure man» acht hij het huwelijk rampzalig: het is een belachelijke verburgerlijking; kan men zich voorstellen, dat er ooit iemand «mevrouw Aeschylus» heeft gezegd of «Ik ga bij de Dantes dineren?» Het verzwakt het prestige van een groot man, maar bovenal doorbreekt het huwelijk de stralende eenzaamheid van

de held, die «niet van zichzelf mag worden afgeleid», zoals hij in *Sur les femmes* schrijft. Ik heb al gezegd, dat Montherlant gekozen heeft voor een vrijheid *zonder object*, dat betekent dat hij een illusie van autonomie de voorkeur geeft boven de waarachtige, aan de wereld gebonden vrijheid. Deze vrije beschikking over zichzelf, die ongebondenheid en vrijheid zonder verantwoordelijkheid wil hij verdedigen tegen de vrouw, die een last vormt, die zwaar op hem drukt. «Het was een wrang symbool, dat een man niet rechtop kon lopen, omdat de vrouw van wie hij hield aan zijn arm hing.» en «Ik stond in vuur en vlam, zij doofde mij. Ik wandelde op water, zij greep mijn arm en ik zonk», zegt hij in *Les jeunes filles*. Hoe komt het, dat zij zoveel macht bezit als ze toch alleen maar gemis, armzaligheid en negatie is en haar magie niets anders dan bedriegelijke schijn? Montherlant verklaart het niet, in hetzelfde werk zegt hij alleen hovaardig: «De leeuw vreest met recht de mug.»

Toch springt het antwoord meteen in het oog: het is makkelijk zich souverein te wanen als men alleen is, te denken dat men sterk is, wanneer men er zorgvuldig voor waakt enige last te dragen. Montherlant heeft voor de makkelijke weg gekozen; hij pretendeert moeilijke normen en waarden te huldigen, maar hij probeert die op een makkelijke manier te bereiken. «De kronen die wij ons zelf opzetten, zijn de enige die het dragen waard zijn», zegt de koning in *Pasiphaé*. Dat is een geriefelijk beginsel. Montherlant belaadt zijn voorhoofd, hij hult zich in purper, maar de blik van een buitenstaander brengt meteen aan het licht, dat zijn diademen alleen maar van geschilderd karton

zijn en dat hij, net als de keizer in het sprookje van Anderson, helemaal naakt is. In een droom over het water lopen is veel minder vermoeiend dan zich ernstig over de wegen op aarde te bewegen. Daarom vermijdt de leeuw van Montherlant zo angstvallig de vrouwelijke mug; hij is bevreesd de proef der werkelijkheid te moeten doorstaan,[90]

Wanneer Montherlant de mythe van het eeuwig-vrouwelijke werkelijk ontzenuwd had, dan had men hem daar alleen maar mee kunnen feliciteren; door de Vrouw te ontkennen kan men de vrouwen helpen hun status als menselijke wezens te aanvaarden. Maar we zagen al, dat hij dit idool niet in gruzelementen hakt, hij verandert het in een monster. Ook hij gelooft aan die duistere, oorspronkelijke essentie: vrouwelijkheid. Met Aristoteles en Thomas van Aquino is hij van mening, dat de vrouw alleen negatief kan worden bepaald: de vrouw is vrouw door een gemis aan mannelijkheid; dat lot moet ieder als vrouw geboren individu ondergaan zonder het te kunnen veranderen. Wie probeert daaraan te ontkomen plaatst zich op de laagste trede van het menselijk bestaan; zij slaagt er niet in man te worden, zij weigert vrouw te zijn, zij is alleen maar een bespottelijke karikatuur, een valse schijn; dat zij lichaam en bewustzijn is wordt in haar niet tot realiteit. Volgeling van Plato als hem dat past schijn Montherlant te denken, dat alleen de Ideeën van mannelijkheid en vrouwelijkheid het wezen in bezit nemen; het individu, dat noch aan het een, noch aan het ander deel heeft, bestaat alleen in schijn. Onbarmhartig veroordeelt hij de «vampiers», die het lef hebben zich op te werpen als autonome subjecten, die denken en handelen. En als hij het

portret tekent van Andrée Hacquebaut wil hij bewijzen dat iedere vrouw, die ernaar streeft van zichzelf een persoonlijkheid te maken, alleen verandert in een grijnzende marionet. Natuurlijk is Andrée lelijk, onaantrekkelijk, slecht gekleed en zelfs smerig, haar nagels en polsen zijn niet brandschoon en het beetje beschaving dat haar is toebedeeld is voldoende om alle vrouwelijkheid te doden. Costals verzekert ons dat zij intelligent is, maar op iedere bladzijde, die hij aan haar wijdt, overtuigt Montherlant ons van haar stupiditeit. Costals beweert sympathie voor haar te koesteren, Montherlant maakt haar verfoeilijk. Door deze handige dubbelhartigheid bewijst men het dwaze van de vrouwelijke intelligentie, bevestigt men de stelling, dat het aangeboren tekort van de vrouwen alle mannelijke kwaliteiten, waarnaar zij streeft, in hun tegendeel doet verkeren.

Montherlant maakt een uitzondering voor vrouwelijke sportbeoefenaars; door de autonome oefening van hun lichaam kunnen zij een geest en een ziel veroveren. Toch kunnen zij makkelijk weer van die hoogten omlaag worden gebracht; heel fijngevoelig blijft Montherlant uit de buurt van de winnares van de duizend meter aan wie hij een geestdriftige hymne wijdt; hij twijfelt er niet aan of hij zou haar makkelijk kunnen verleiden en hij wil haar die nederlaag besparen. Dominique handhaaft zich niet op de toppen waarheen Alban haar riep; zij wordt verliefd op hem. «Zij, die een en al geest en ziel was geweest, zweette, wasemde luchtjes uit en hoestte met kleine kuchjes, toen ze buiten adem was», lezen we in *Le songe*. Verontwaardigd stuurt Alban haar weg. Men kan achting hebben voor een vrouw, die door discipline in de sport het vlees in haar

heeft gedood, maar een autonome existentie, die zetelt in het lichaam van een vrouw, is een hatelijke bron van ergernis; het lichaam van de vrouw wordt aanstoot gevend en ergerlijk, zodra dat wordt bewoond door een bewustzijn. Een vrouw hoort alleen maar lichaam te zijn. Montherlant heeft sympathie voor de houding van de oosterlingen; als lustobject heeft de vrouw op aarde haar plaats; een bescheiden, maar waardevolle plaats; een plaats, die gerechtvaardigd wordt door het genot, dat de man aan haar beleeft en alleen door dat genot. De ideale vrouw is dom en volkomen onderworpen; zij is altijd bereid de man te ontvangen en vraagt niets van hem. Zo’n vrouw is Douce uit *Le songe* die Alban, als hem dat uitkomt, weet te waarderen. «Douce, verrukkelijk dwaas en begerenswaardiger naarmate ze dwazer is... buiten de liefde nutteloos en die hij dan ook met zachte beslistheid uit de weg gaat.» Zo’n vrouw is ook de kleine Arabische Radidja, een rustig liefdesdiertje dat gedwee geld en genot aanvaardt. Zo kan men zich ook het «wijfjesdier» voorstellen dat hij, zoals hij in *La petite infante de Castille* verhaalt, in een Spaanse trein ontmoet. «Ze zag er zo onnozel uit dat ik haar ging begeren.» De schrijver verklaart dat: «Wat in vrouwen zo irriterend is, is hun aanspraak op verstand; laten ze hun animaliteit toch opvoeren, dan raken ze aan het bovenmenselijke».

Toch heeft Montherlant niets van een oosterse sultan; het ontbreekt hem daartoe in de eerste plaats aan zinnelijkheid. Hij is beslist niet zo, dat hij zich zonder bijgedachten in een «wijfjesdier» verlustigt; zij zijn, zo schrijft hij in *Les jeunes filles*: «ziek, ongezond en nooit helemaal schoon». Costals vertrouwt ons toe dat de haren van jonge knapen sterker en

lekkerder geuren dan die van vrouwen; soms voelt hij afkeer voor Solange, voor «die weeïge, bijna misselijk makende geur van dit slakachtige lichaam zonder spieren en zenuwen». Hij droomt van waardiger omhelzingen van gelijken, wier zoetheid voortkomt uit overwonnen kracht... De oosterling geniet wellustig van de vrouw en daardoor ontstaat er tussen de gelieven een lichamelijke wisselwerking; duidelijk blijkt dat uit de vurige liefdesbetuigingen uit het Hooglied, uit de verhalen uit de Duizend en één nacht en de vele Arabische gedichten, die de geliefde verheerlijken. Natuurlijk zijn er slechte vrouwen, maar er zijn ook verrukkelijke vrouwen en de zinnelijke man laat zich in hun armen gaan, zonder zich daardoor vernederd te voelen. Maar de held van Montherlant is altijd in de verdediging. «Nemen zonder genomen te worden is de enige acceptabele formule tussen de superieure man en de vrouw», schrijft hij in *Les jeunes filles*. Hij spreekt graag over het ogenblik van verlangen, dat voor hem geladen is met agressiviteit en viriliteit; hij ontwijkt het genot, want dan zou hij misschien het risico lopen te ontdekken dat ook hij zweet, kucht en «luchtjes uitwasemt»; nee, nee, wie zou zijn lichaamsgeur durven inademen, zijn klamheid voelen? Zijn ontwapend vlees bestaat voor niemand, omdat hij niemand tegenover zich heeft; hij is het enige bewustzijn, een zuivere, transparante en soevereine aanwezigheid. En zelfs wanneer voor zijn bewustzijn lust en genot bestaan neemt hij daar geen notitie van, dat zou iemand vat op hem geven. Vol behagen spreekt hij over het genot dat hij schenkt, nooit over wat hij ontvangt; ontvangen betekent afhankelijkheid. In Les jeunes filles lezen we: «Wat ik van een vrouw verlang, is dat ik haar

genot schenk»; de levende warmte van seksueel genot zou hem op een lijn stellen met de medeplichtige vrouw; dat wil hij niet, hij geeft de voorkeur aan de hautaine eenzaamheid van de heerser. Bij de vrouw zoekt hij geen zinnelijke, maar celebrale bevrediging.

Maar voor alles streeft hij naar de bevrediging van een trots, die hij tot uitdrukking wil brengen zonder risico's te lopen. In *La petite infante de Castille* drukt hij het zo uit: tegenover de vrouw «heeft men het zelfde gevoel als tegenover een paard, tegenover een stier, die je aan wilt kunnen; dezelfde onzekerheid en hetzelfde verlangen *je kracht en macht te meten*». Het zou driest zijn die te meten met andere mannen; ook zij zouden een rol spelen in die krachtproef, onvoorziene maatstaven aanleggen en, buiten hem om, tot een oordeel komen; tegenover een paard of stier blijft men eigen rechter en dat is veiliger. Als men de goede kiest staat men ook tegenover de vrouw alleen. «Ik bemin niet op voet van gelijkheid, omdat ik in de vrouw het kind zoek.» Die afgezaagde gemeenplaats verklaart niets: waarom zoekt hij in haar het kind en niet de gelijke? Montherlant zou eerlijker zijn als hij verklaarde, dat hij, Montherlant, zijn gelijke niet heeft of, om helemaal nauwkeurig te zijn, dat hij die niet hebben wil; hij is bang voor zijn gelijke. In de tijd van *Les Olympiques* bewondert hij in de sport de harde, onderlinge wedijver, die een hiërarchie schept, waarbij bedrog is uitgesloten. Maar zelf neemt hij die les niet ter harte; in zijn latere werk en leven onttrekken hijzelf en zijn helden zich aan iedere vergelijking; zij bemoeien zich met dieren, landschappen, kinderen en kindvrouwtjes, maar nooit

met hun gelijken. Kortgeleden nog verrukt van de harde zuiverheid van de sport neemt Montherlant als geliefden alleen vrouwen van wie zijn angstige trots geen enkele beoordeling te vrezen heeft; hij kiest hen «passief en vegetatief», kinderlijk, dom en veil. Stelselmatig vermijdt hij het hun een bewustzijn toe te kennen; als hij ook maar een spoor daarvan ontdekt, stuift hij op en trekt zich terug. Er is geen sprake van met een vrouw een wederkerige relatie op te bouwen; in het rijk van de man behoort zij niets meer te zijn dan een simpel, levend object; nooit mag men haar beschouwen als subject; haar eigen standpunt telt gewoon niet mee. De held van Montherlant houdt er een moraal op na die hij voor hooghartig houdt, maar die alleen maar gemakkelijk is; die moraal bekommert zich alleen maar om de relatie tot hem zelf. Hij bindt zich aan de vrouw - of beter, bindt de vrouw aan zich - niet om van haar te genieten, maar om van zichzelf te genieten; omdat zij absoluut inferieur is ontsluiert de vrouw de substantiële, essentiële en onloochenbare superioriteit van de man; en dat zonder enig risico.

Zo stelt, lezen we in *Le songe*, de domheid van Douce Alban in staat om «in zekere mate de gevoelens van de halfgod uit de oudheid, die trouwde met de fabel gans, te doen herleven». Op het ogenblik dat Costals in *Les jeunes filles* Solange aanraakt wordt hij een machtige leeuw: «Zodra ze naast elkaar zaten legde hij zijn hand op de dij van het meisje (bovenop haar kleren) en knelde haar tegen zich aan *als een leeuw*, die zijn klauw slaat in het stuk vlees dat hij veroverd heeft». Dit gebaar - in het donker van de bioscoop dagelijks zonder enige ophef door menig man uitgevoerd - is, volgens Costals, «het oorspronkelijke, aangeboren

gebaar van de *Meester*». Als zij, net als hij, gevoel hadden voor grootsheid zouden minnaars en echtgenoten, die hun gelieven omhelzen alvorens hen te bezitten, die geweldige gedaanteverwisseling ook makkelijk kunnen ervaren. «Zacht beademde hij het gezicht van de vrouw, *zoals een leeuw*, die bezig is het vlees dat hij tussen zijn poten klemt te verscheuren, ook af en toe even ophoudt om eraan te likken.»

Deze roofdierentrots is niet het enige plezier dat de man uit de vrouw puurt; zij vormt ook het voorwendsel voor hem vrijelijk en zonder risico, met losse flodders bij wijze van spreken, te experimenteren met zijn gevoelens. Zo verlustigt Costals zich op zekere nacht in het lijden, tot hij, als zijn behoefte aan pijn bevredigd is, vrolijk op een kippeboutje aanvalt. Maar een dergelijke gril kan men zich niet altijd veroorloven. Er zijn nog andere, grootse en geraffineerde, vreugden. Bijvoorbeeld minzame neerbuigendheid: Costals verwaardigt zich soms brieven van bepaalde vrouwen te beantwoorden, vaak zelfs met enige zorg. Een jong, dweperig boerenmeisje schrijft hij aan het slot van een pedant betoog: «Ik betwijfel of je me kunt begrijpen, maar in ieder geval is dat beter dan wanneer ik me tot jouw niveau *had moeten verlagen*». Af en toe schept hij er behagen in een vrouw naar zijn beeld te vormen. «Ik wil dat je een soort afdruk van mij bent... Ik heb jou niet tot mijn niveau *opgeheven* opdat je iets anders zou zijn dan ik.» Hij vindt het prettig Solange een paar leuke herinneringen te bezorgen. Maar vooral wanneer hij met een vrouw slaapt ervaart hij vol verrukking zijn verkwisting en vrijgevigheid: schenker van genot, schenker van vrede, warmte, kracht, vreugde; de

rijkdommen, die hij uitdeelt, overweldigen hem. Hij is zijn geliefden niets verschuldigd, vaak betaalt hij hun zelfs om daar helemaal zeker van te zijn. Maar ook bij de coïtus zonder betaling staat de vrouw bij hem, niet hij bij haar, in het krijt. Hij vindt het dan ook volkomen normaal Solange, op de dag dat hij haar ontmaagdt, naar het badkamertje te sturen. Ook bij de teerbeminde vrouw is het beter, dat de man zich voor haar schaamt; door goddelijk recht is hij man, goddelijk recht bestemt haar voor irrigator en bidet. Costals’ trots lijkt hier zo bedriegelijk veel op lompheid, dat men niet meer weet, waarin hij zich nu eigenlijk onderscheidt van een slecht opgevoede handelsreiziger.

De vrouw heeft eerst en vooral de plicht zich te onderwerpen aan de eisen van zijn edelmoedigheid; Costals wordt wit van woede als hij meent dat Solange zijn liefkozingen niet waardeert. Van Radidja houdt hij omdat ze straalt zodra hij bij haar is. Hij geniet ervan zich tegelijk roofdier en stralende prins te voelen. Toch vraagt men zich verwonderd af hoe de roes te verklaren is waarmee hij een vrouw neemt en in verrukking brengt als zij alleen maar armzalig is; weeïg vlees waarin alleen maar een ersatz-bewustzijn flikkert. Waarom verdoet Costals zoveel tijd aan deze ijdele, nutteloze schepselen? Deze tegenstrijdigheden bepalen de waarde van een trots, die alleen ijdelheid is.

Een subtiel genot voor sterken, edelmoedigen en heersers is medelijden met de ongelukkigen. Af en toe merkt Costals ontroerd, dat hij diep in zijn hart zoveel broederlijke bezorgdheid, zoveel sympathie voor de nederigen, zoveel «medelijden voor de vrouwen»

koestert. Wat is er roerender dan de onverwachte, onvoorziene tederheid van hen die hard zijn? Hij denkt aan het edele beeld op oude prenten als hij zich over die zieke dieren - de vrouwen - buigt. Zelfs de sportieve vrouw ziet hij het liefst overwonnen, gewond, moede en gekwetst; anderen wil hij zo weerloos mogelijk. Hun maandelijkse ongesteldheid vervult hem met afkeer, maar in *Les jeunes filles* vertrouwt Costals ons toe dat «hij altijd de voorkeur heeft gegeven aan die dagen waarop hij hen daardoor bezocht wist...». Soms ziet hij van dat medelijden af, hij gaat zelfs bepaalde bindingen aan, maar houdt er zich niet aan: hij doet moeite Andrée te helpen om met Solange te trouwen. Maar als het medelijden in de ziel vervluchtigt sterven die beloften; heeft hij niet het recht zichzelf tegen te spreken? Hij bepaalt de regels van het spel waarin hijzelf zijn enige tegenstander is.

Minderwaardig, erbarmelijk, dat is nog niet genoeg. Montherlant wil dat de vrouw verachtelijk is. Soms doet hij het voorkomen of het conflict tussen begeerte en verachting een drama vol pathos is. «Oh! Begeren wat men veracht, wat een tragedie!... In bijna een en hetzelfde gebaar moeten aantrekken en afstoten, aanstrijken en weer wegwerpen als een lucifer, dat is de tragedie in onze verhouding tot de vrouwen», schrijft hij in *La petite infante de Castille*. In werkelijkheid is er alleen van het standpunt van de lucifer uit sprake van een tragedie en dat standpunt is te verwaarlozen. Het is zonder meer duidelijk dat degene, die de lucifer aanstrijkt en oppast dat hij zijn vingers niet brandt, verrukt is over die toer. Als het hem niet welgevallig was te «begeren wat hij

veracht» zou hij er niet stelselmatig van afzien te begeren wat hij acht; Alban zou Dominique niet afwijzen, hij zou dan kiezen «op voet van gelijkheid te beminnen» en hij zou kunnen vermijden dat, wat hij begeert, zozeer te verachten; het is per slot van rekening onbegrijpelijk waarom een jonge, aardige vurige en eenvoudige Spaanse danseres bij voorbaat al verachtelijk moet zijn. Is dat soms omdat zij arm is, van eenvoudige afkomst, onontwikkeld en onbeschaafd is? Gevreesd moet worden, dat dit inderdaad in de ogen van Montherlant gebreken zijn, maar hij veracht de vrouwen toch in de eerste plaats uit beginsel. Terecht beweert hij, dat niet het vrouwelijk mysterie ie dromen van mannen opwekt, maar dat die mannelijke dromen dat mysterie scheppen. Maar ook hij projecteert in het object dat, wat zijn subjectieve houding van hem eist: niet omdat vrouwen verachtelijk zijn minacht hij hen, maar omdat hij hen wil minachten komen zij hem verwerpelijk voor. Hij voelt zich tronen op toppen, die hoger zijn, naarmate de afstand die hij tussen hen en hem schept, groter is.

Dat verklaart, waarom hij voor zijn helden zulke akelige, ondermaatse geliefden uitzoekt: tegenover de grote schrijver Costals stelt hij een oude vrijster uit de provincie, gekweld door seksuele begeerten en verveling, en een uiterst conservatief burgerjuffie, dat onnozel en egoïstisch is. Dat is dus een superieur wezen meten met heel kleine maatstaven; en het resultaat van deze ongepaste voorzichtigheid is, dat hij ons heel klein toeschijnt. Maar dat is van weinig belang, Costals waant zich groot. De kleinste zwakheid in de vrouw is genoeg om voedsel te geven aan zijn hoogmoed. Typerend in dit opzicht is een passage uit

Les jeunes filles. Voor ze met Costals naar bed gaat maakt Solange zich klaar voor de nacht. «Zij moest naar de W.C. en Costals herinnerde zich de merrie die hij eens had bezeten, zo trots en zo fijngevoelig, dat zij nooit pieste of poepte als hij in het zadel zat.» Hier openbaart zich de haat tegen het vlees (men denkt aan Swift: Celia schijt), de wil om de vrouw gelijk te stellen met een huisdier, het weigeren om haar ook maar enige autonomie toe te kennen, zelfs niet waar het urineren betreft. Maar Costals vergeet in zijn verontwaardiging in de eerste plaats dat ook hij een blaas en een dikke darm bezit. Op dezelfde wijze verliest hij, wanneer hij walgt van een zwetende en sterk ruikende vrouw, volkomen uit het oog, dat er ook bij hem allerlei afscheidingen voorkomen; hij is louter geest, die de beschikking heeft over spieren en een geslachtsdeel van staal. «De minachting is edeler dan de begeerte», verklaart Montherlant in *Aux fontaines du désir* en Alvaro roept in *Le maitre de Santiago* uit: «De afkeer is mijn brood». Verachting is een geweldig alibi voor degene die met zichzelf ingenomen is! Tengevolge van het feit, dat men zelf overweegt en oordeelt, voelt men zich volkomen anders dan de anderen, die men veroordeelt, men wast zich kosteloos schoon van de tekortkomingen waarvan men anderen beschuldigt. En met hoeveel vuur heeft Montherlant heel zijn leven lang niet lucht gegeven aan zijn minachting voor de mensen! Als hij hun dwaasheid openbaart is dat al voldoende om zichzelf intelligent te wanen, hun lafheid maakt hem in eigen ogen moedig. In het begin van de Nazi-bezetting zwelgt hij in minachting voor zijn overwonnen landgenoten; hijzelf is noch Fransman, noch overwonnen, hij zweeft boven dit alles. Terloops geeft hij wel toe dat over

het geheel genomen ook hij, Montherlant, de aanklager, niet meer dan anderen heeft gedaan om de nederlaag te voorkomen; hij wilde niet eens als officier in dienst. Maar in *Le solstice de Juin* gaat hij dan weer zo furieus verder met zijn beschuldigingen, (pagina 301), dat hij weer heel ver van zijn eigen geval afdwaalt. Als hij doet of hij onder die gevoelens van afkeer lijdt, is dat om die afkeer dieper te voelen en er des te meer van te genieten. In werkelijkheid vindt hij deze houding zo geriefelijk, dat hij systematisch tracht de vrouw in een vernederende situatie te brengen. Hij vermaakt er zich mee met geld, juwelen en sieraden arme meisjes te verleiden en juicht, als zij die huichelachtige geschenken aannemen. Voor zijn eigen plezier speelt hij een sadistisch spel met Andrée, niet zozeer om haar te zien lijden, dan wel om haar te vernederen. Hij zet Solange aan tot kindermoord; als zij op dat voorstel ingaat vlammen de zinnen van Costals op en bezit hij, in een verrukkelijke roes van minachting, deze potentiële moordenares.

De sleutel tot deze houding vinden we in de gelijkenis van de rupsen, op pagina 286 van *Le solstice de Juin*; wat ook de verborgen zin ervan mag zijn, het verhaal op zichzelf is al typerend. Als hij watert op een plaats waar rupsen zijn, schept Montherlant er behagen in enkele daarvan te sparen en andere uit te roeien; hij spreidt een lachwekkend medelijden ten toon voor hen die zich vastklampen aan het leven en geeft die edelmoedig een kans; hij is verrukt van dat spel. Zonder die rupsen zou die urine-straal niets anders dan een uitscheiding van lichaamsvocht zijn, nu wordt het een instrument dat over leven en dood beslist;

tegenover dit kruipend insect kent de man, die zijn blaas leegt, de despotische eenzaamheid van God, zonder wederkerig bedreigd te worden. Zo handelt ook de man tegenover het vrouwtjesdier, van zijn hoge voetstuk af, nu eens wreed, dan weer teder, rechtvaardig of grillig, geeft, neemt en overstelpt hij, heeft medelijden of voelt ergernis; hij handelt alleen maar in overeenstemming met zijn eigen plezier; hij is soeverein, vrij en uniek. Maar dan moeten deze dieren ook alleen maar dieren zijn; men kiest hen opzettelijk uit, men streelt hun zwakheden, men behandelt hen zo koppig en volhardend als dieren, dat zij tenslotte hun situatie aanvaarden. Zo verheugen ook de blanken in Louisiana en Georgia zich over de kleine diefstallen en leugentjes van negers; zij ervaren die als een bevestiging van de superioriteit hun door hun huidskleur verleend; als een neger koppig eerlijk blijft wordt hij des te slechter behandeld. Zo werd ook in de concentratiekampen de mens systematisch verlaagd; het *Herrnvolk* putte uit die verlaging het bewijs van hun wezenlijke boven-menselijkheid.

Deze overeenkomst is niet toevallig. Het is genoegzaam bekend dat Montherlant de nazi-ideologie bewondert. Bij het zien van het hakenkruis raakt hij in vervoering; dat is het zonnerad dat in een van de zonnefeesten triomfeert. «De overwinning van het zonnerad is niet alleen de overwinning van de zon, van het heidendom; het is de overwinning van het zonnebeginsel dat alles in beweging zet... Ik zie op deze dag de triomf van het beginsel waarmee ik doordrenkt ben, dat ik bezongen heb en waarvan ik met mijn hele bewustzijn voel, dat het mijn leven regeert», schrijft hij op pagina 308 van *Le Solstice*

de Juin. Men weet ook met hoeveel buigzaam gevoel voor grootheid hij tijdens de bezetting aan de Fransen de Duitsers - die, zoals we op pagina 199 van *Le Solstice de Juin* lezen, «bezield zijn door de stijl der kracht» - ten voorbeeld stelt. Dezelfde bezeten hang naar het geriefelijke, die hem voor zijns gelijken op de vlucht drijft, brengt hem tot een knieval voor de overwinnaars. Hij meent door dat knielen gelijk te worden aan hen; nu is ook hij de overwinnaar; dat heeft hij altijd willen zijn, of het nu tegenover een stier was, rupsen of vrouwen, het leven zelf of de vrijheid. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hij voor de overwinning die «totalitaire tovenaars» al bewierookte, zoals we op pagina 7 van *L'Êquinoxe de Septembre* kunnen lezen. Net als zij is hij altijd nihilist geweest, heeft hij altijd minachting gekoesterd voor de mensen. «De mensen verdienen niet eens, dat zij geleid worden (en daarbij hoeft de mensheid je niet eens iets te hebben aangedaan om hen zo zeer te verachten)», schrijft hij in *Aux fontaines du désir*. Net als zij, gelooft hij, dat bepaalde rassen, naties en hijzelf, Montherlant, een absoluut privilege bezitten, dat hun alle rechten over anderen verleent. Zijn hele moraal neigt er toe oorlogen en vervolgingen te rechtvaardigen en op te roepen. Om te kunnen oordelen over zijn houding tegenover vrouwen moeten we die ethiek nader onder de loep nemen. Tenslotte dienen we te weten *uit naam van wat* zij verdoemd zijn.

De nazi-mythologie rustte op een historische onderbouw; het nihilisme gaf uitdrukking aan de Duitse vertwijfeling; de heldenverering diende positieve doelen waarvoor miljoenen soldaten gesneuveld zijn.

Mon-therlant’s houding heeft geen enkel positief tegenwicht en geeft alleen uitdrukking aan zijn eigen existentiële keuze. In werkelijkheid koos deze held de angst. In ieder bewustzijn bestaat een drang naar soevereiniteit die alleen blijken kan door risico’s te nemen. Geen enkele superioriteit is ooit een gegeven feit, hiërarchieën tussen de mensen onderling worden gevestigd door daden en werken; verdienste moet onophoudelijk veroverd worden. Montherlant zelf weet dat: «Men heeft alleen maar recht op datgene, wat men bereid is te wagen». Maar hij heeft *zichzelf* nooit willen wagen in de omgeving van zijn gelijken. En omdat hij niet geconfronteerd durft te worden met de mensheid, negeert hij die. «De mensen zijn een obstakel waarover ik razend word», zegt de koning in *La reine morte*. Dat komt, omdat zij het plezierige «sprookjesland», dat de ijdele mens rondom zich schept, tot een leugen maken. Men moet hen dus «vernieten». Opmerkelijk is dat Montherlant ons in *geen enkel* van zijn werken een conflict van mens tot mens schildert; het grote levende drama, het met elkander leven, ontwijkt hij. Zijn helden staan altijd alleen tegenover dieren, kinderen, vrouwen en landschappen; hij is de prooi van zijn eigen begeerten (zoals de koningin in *Pasiphaé*) of zijn eigen eisen (zoals *Le maître de Santiago*), maar nooit staat er *iemand* naast hem. Zelfs Alban in *Le songe* heeft geen kameraad; zolang Prinet leeft veracht hij hem, opgewonden raakt hij alleen over zijn lijk. In werk en leven van Montherlant is altijd maar plaats voor *één* bewustzijn.

Daarmee verdwijnt gelijktijdig alle gevoel uit dit universum; er kan geen relatie tussen subjecten

bestaan als er maar één subject is. De liefde is belachelijk, maar die is niet uit naam van de vriendschap verachtelijk, want, zo zegt hij in *Aux fontaines du désir*, «vriendschap heeft geen ingewanden». Alle menselijke solidariteit wordt hoogmoedig afgewezen. De held is niet verwekt, hij is niet door tijd en ruimte beperkt. «Ik zie geen enkele redelijke grond om mij meer te interesseren voor de dingen buiten mij uit mijn tijd, dan voor die uit welk jaar uit het verleden dan ook», schrijft hij op pagina 13 van *La possession de soi-même*. Niets van wat een ander gebeurt of overkomt telt voor hem. «Om eerlijk te zijn hebben gebeurtenissen mij nooit belang ingeboezemd. Ik hield er alleen van om de stralen, die zij in mij opwekten als ze door mij heen gingen... Ze mogen zijn, wat ze willen...», zegt hij op pagina 316 van *Le solstice de Juin*. Handelen is onmogelijk. «Vuur, energie en durf bezeten hebben en die toch, uit gebrek aan enig geloof in iets menselijks, nergens voor hebben kunnen inzetten!», schrijft hij in *Aux fontaines du désir*. Dat betekent, dat iedere transcendentie belet wordt. Montherlant erkent dat. Liefde en vriendschap zijn wissewasjes, verachting verhindert handelen; hij gelooft niet aan de kunst om der wille van de kunst en hij gelooft niet aan God. Alleen de immanentie van het genot rest hem nog. «Mijn enige ambitie is mijn zinnen beter dan anderen te gebruiken», schrijft hij in 1925 in *Aux fontaines du désir* en ook: «Wat wil ik nu eigenlijk? De wezens, die mij bevallen, in vrede en poëzie bezitten». In 1941 schrijft hij in *Le solstice de Juin*: «Maar wat heb ikzelf, die aanklaag, in die twintig jaar gedaan? Zij zijn geweest als een droom, die gevuld was met mijn genot. Ik heb alle kanten op geleefd, ik heb me

bedronken aan wat ik minde; lip aan lip met het leven!» Allemaal goed en best, maar wordt de vrouw niet juist vertrapt omdat zij zwelgt in immanentie? Welke hoge idealen, welke grootse plannen stelt Montherlant tegenover de possesieve liefde van de moeder en de geliefde? Ook hij streeft naar «bezit» en heel wat vrouwen zouden het met hem kunnen opnemen wat «lip aan lip met het leven» betreft. Het is waar dat hij vooral ongewone genoegens smaakt: genoegens die men kan puren uit dieren, jongens en minderjarige meisjes; hij is verontwaardigd over het feit dat een hartstochtelijke minnares er niet over peinst haar dochter van twaalf jaar in zijn bed te leggen; dat getuigt van trieste kleinzieligheid. Weet hij niet, dat zinnelijkheid bij vrouwen niet minder onstuimig is dan bij mannen? Als men dat als criterium neemt voor de rangorde der seksen zouden vrouwen misschien wel boven mannen staan. Montherlant is hier, eerlijk gezegd, monsterlijk verward en inconsequent. In naam van de «eeuwige wisseling» verklaart hij, omdat niets iets waard is, alles evenveel waard; hij aanvaardt alles, wil alles en het doet hem genoegen, dat brave huismoeders schrikken van zijn breedheid van geest; maar toch eiste hij tijdens de bezetting voor het censureren van films en kranten een «inquisitie»[91]. Hij walgt van de bovenbenen van Amerikaanse meisjes, het glanzende geslachtsdeel van een stier windt hem op; iedereen zijn smaak; ieder vormt en hervormt zijn «sprookjesland» op zijn wijze. Uit naam van welke waarden en normen spuwt deze grote brasser dan met zoveel afschuw op de braspartijen van anderen? Omdat het niet de zijne zijn? Bestaat alle moraal er dan uit, dat men Montherlant is?

Natuurlijk zou hij antwoorden dat genot niet alles is; op de manier komt het aan. Genot moet de keerzijde van onthouding zijn, zodat de genieter ook voelt, dat hij van het materiaal van held en heilige is gemaakt. Maar vele vrouwen zijn er zeer bedreven in hun genoegens in volkomen harmonie te brengen met het verheven beeld, dat zij van zichzelf hebben gevormd. Waarom zouden wij moeten geloven dat de narcistische dromen van Montherlant meer waard zijn dan de hunne?

Want in werkelijkheid gaat het om dromen. Omdat Montherlant hun iedere objectieve inhoud ontzegt, zijn de woorden waarmee hij jongleert, grootsheid, heiligheid, heldendom, alleen maar speelgoed. Montherlant is bang geweest om temidden van mannen zijn superioriteit in de waagschaal te stellen; om zich een roes te drinken aan die prikkelende wijn heeft hij zich teruggetrokken in de wolken; de unieke eenling is beslist soeverein. Hij heeft zich in zijn wonderkabinet opgesloten; de spiegels weerkaatsten tot in het oneindige zijn beeld en hij waant zich alleen in staat de aarde te bevolken; maar hij is alleen maar een kluizenaar, de gevangene van zichzelf. Hij meent dat hij vrij is, maar ten bate van zijn ego vervreemdt hij die vrijheid; hij modelleert het beeld van Montherlant volgens de normen, die hij leent van oude prenten. Alban, die Dominique afwijst omdat zijn gezicht in de spiegel hem stom lijkt, illustreert die slavernij; alleen in de ogen van anderen is men stom. De trotse Alban laat zijn gevoelens beheersen door het collectieve bewustzijn, dat hij veracht. Montherlant’s vrijheid is een houding, geen realiteit. Handelen is hem, bij gebrek aan een doel, onmogelijk, hij troost zich met gebaren; hij is komediant. Vrouwen zijn

makkelijke tegenspelers voor hem; zij geven hem zijn wachtwoord, hij legt beslag op de hoofdrol, omgordt zich met lauwerkransen en hult zich in purper. Maar dat alles speelt zich af op zijn privé-toneel; in het openbaar, in het volle licht en onder een echte hemel ziet de komediant niet scherp meer; hij staat niet langer, hij struikelt en valt. In *Les jeunes filles* roept Costals in een ogenblik van helderheid uit: «In de grond van de zaak zijn die «overwinningen» op vrouwen maar een flauwe grap». Ja. De waarden en heldenfeiten die Montherlant ons toont zijn een flauwe, trieste grap. Ook de grootse daden, die hem in vervoering brengen, zijn alleen gebaren, nooit ondernemingen. Hij is geroerd door de zelfmoord van Peregrinus, de vermetelheid van Pasiphaé, de elegantie van de Japanner, die zijn tegenstander onder zijn paraplu laat schuilen voor hij hem, in het duel, doorsteekt. Maar op pagina 211 van *Le Solstice de Juin* verklaart hij, dat «de persoon van de tegenstander en de ideeën, die hij geacht wordt te vertegenwoordigen, niet meer zo belangrijk zijn». Die verklaring klinkt in 1941 heel eigenaardig. Iedere oorlog is mooi, zegt hij bovendien, wat ook de uitslag ervan moge zijn; kracht is altijd bewonderenswaardig, welk doel zij ook dient. En hij vervolgt: «Strijd zonder geloof, bij die formule zullen we noodgedwongen uitkomen als wij vast willen houden aan de enige, aanvaardbare idee van de mens: hij, die tegelijk held en wijze is». Het is echter vreemd, dat Montherlant’s nobele onverschilligheid ten aanzien van alle zaken hem niet in het verzet dreef, maar in Petain’s «Révolution nationale», dat zijn soevereine vrijheid koos voor de onderwerping en dat hij het geheim van het verstandig heldendom niet bij de maquis, maar bij de overwinnaars

zocht. Ook dat is geen toeval. Ook het pseudo-verhevene uit *La reine morte* en *Le maître de Santiago* loopt op zulke mystificaties uit. In deze drama’s, in hun pretenties beide karakteristiek, offeren twee heerszuchtige mannen aan hun kale trots vrouwen op, wier enige schuld is menselijke wezens te zijn; zij begeren liefde en aards geluk. Als straf verliest de een haar leven, de ander haar ziel. Weer vragen we: uit naam van wat? Trots en hoogmoedig antwoordt de schrijver: uit naam van niets. Hij wilde niet dat de koning dwingende redenen had om Inès te doden; de moord was dan slechts een banale politieke misdaad geweest. «Waarom heb ik haar gedood? Er is natuurlijk een reden, maar ik ken hem niet», zegt hij. De reden is dat het zonnebeginsel moet triomferen over aardse alledaagsheid. Maar dat beginsel, zagen we reeds, verlicht geen enkel doel: het wil alleen vernietigen, meer niet. Over Alvaro zegt Montherlant in een voorwoord, dat hij belang stelt in bepaalde mannen uit die tijd, in «hun rechtlijnig geloof, hun minachting voor de realiteit buiten hen, hun liefde voor de ondergang en hun hartstocht voor het niets». Aan die hartstocht offert de meester van Santiago zijn dochter op. Misschien versiert men het wel met het stralende woord *mystiek*. Is het niet banaal de voorkeur te geven aan het geluk boven de mystiek? De waarheid is, dat opofferingen en onthoudingen alleen zin hebben in het perspectief van een doel, een menselijk doel. En die doelen, die boven de liefde van de enkeling en het persoonlijk geluk uitstijgen, kunnen alleen bestaan in een wereld, die de waarde van liefde en geluk kent; de «moraal van het verkoopstertje» is veel waarachtiger dan de lege sprookjeswereld, omdat zij wortelt in het leven en de werkelijkheid en daaruit kunnen hogere

aspiraties ontspringen. Het is ons makkelijk Inès de Castro voor te stellen in Buchenwald of de koning in de Duitse ambassade, zich om redenen van staatsbelang uitslovend. Veel verkoopstertjes hebben tijdens de bezetting een respect verdiend, dat wij aan Montherlant niet kunnen toekennen. De holle woorden, die uit hem opborrelen, zijn juist door hun leegheid gevaarlijk; zijn boven-menselijke mystiek rechtvaardigt iedere tijdelijke verwoesting. In de drama's waarover ik nu spreek vindt dit mysticisme zijn bevestiging in twee moorden, de een fysiek, de ander moreel. Alvaro - ongenaakbaar, eenzaam en miskend - hoeft geen lange weg af te leggen om een Groot-Inquisiteur te worden en de koning -onbegrepen en verloochend - niet om een Himmler te worden. Men doodt vrouwen, joden, verwijfde mannen en verjoodste christenen, alles waar men belang bij of genoegen in heeft om het te doden, doodt men in naam van deze verheven ideeën. Alleen door de negatie kan een negatieve mystiek zichzelf bevestigen. De ware transcendentie is een positieve opmars naar de toekomst, de toekomst van de mens. Als de onechte held zichzelf ervan wil overtuigen dat hij het ver gebracht heeft, dat hij hoog boven alles zweeft, kijkt hij achterom of naar zijn voeten; hij veracht, beschuldigt, onderdrukt, vervolgt, martelt en moordt. Door het kwaad dat hij zijn naaste berokkent acht hij zich boven hem verheven. Dat zijn de toppen, waar Montherlant ons met trots opgeheven vinger op wijst als hij zijn «lip aan lip met het leven» onderbreekt.

«Als de ezel, die werkt aan het Arabisch water-wiel, draai ik, draai ik blindelings en keer eindeloos op mijn eigen schreden terug. Maar ik breng nooit fris

water boven.» Er is weinig toe te voegen aan deze bekentenis die Montherlant in 1927 neerschreef. Dat frisse water is nooit opgeborreld. Misschien had Montherlant de brandstapel voor Perigrinus aan moeten steken; dat was de meest logische oplossing geweest. Maar hij heeft er de voorkeur aan gegeven zich terug te trekken in zijn zelfverheerlijking. Inplaats van zichzelf weg te schenken aan de wereld, die hij niet vruchtbaar wist te maken, heeft hij er zich tevreden mee gesteld zich in die wereld te spiegelen en hij heeft zijn hele leven gericht op en naar dat spiegelbeeld, dat alleen zijn ogen zagen. Op pagina 312 van *Le Solstice de Juin* schrijft hij: «Prinsen voelen zich onder alle omstandigheden op hun gemak, zelfs in de nederlaag», en omdat hij met de nederlaag genoegen neemt, waant hij zich koning. Van Nietzsche heeft hij geleerd dat «vrouwen de afleiding van de held» zijn en hij gelooft, dat het voldoende is afleiding bij de vrouwen te zoeken, om een heilige held te zijn. En de rest is dan navenant. Zoals Costals al zei: «In de grond van de zaak maar een flauwe grap!».

D. H. LAWRENCE OF DE PHALLISCHE TROTS

Lawrence vormt de antipode van Montherlant. Hem gaat het er niet om de bijzondere verhouding tussen man en vrouw te bepalen, maar om beiden hun plaats terug te geven in de waarheid van het Leven. Die waarheid is voorstelling noch wil; zij omsluit de animaliteit waar het menselijk wezen in worstelt. Hartstochtelijk wijst Lawrence de antithese geslacht-verstand af. In hem leeft een kosmisch optimisme, dat lijnrecht tegenover het pessimisme van Schopenhauer staat; de wil tot leven, die zich in de phallus openbaart, is vreugde;

gedachte en daad moeten daaruit voortkomen anders blijven zij een leeg begrip en steriel mechanisme. De seksuele cyclus zonder meer is ontoereikend, want die loopt weer uit op immanentie, die is synoniem met de dood; maar deze verminkte werkelijkheid - geslacht en dood - is altijd nog beter dan een bestaan, dat van zijn vleselijke voedingsbodem is afgesneden. De man heeft niet alleen, zoals Antaeus, af en toe contact met de aarde nodig, zijn leven als man moet in zijn totaliteit de uitdrukking zijn van zijn viriliteit, en die mannelijkheid veronderstelt en eist onmiddellijk de vrouw. Daarom is die vrouw geen afleiding of prooi, zij is geen object tegenover een subject, maar de pool, die noodzakelijk is voor het bestaan van de pool met tegengesteld teken. Mannen, die deze waarheid miskend hebben, een Napoleon bijvoorbeeld, zijn tekort geschoten in hun bestemming als man; het zijn mislukkelingen. Niet door zijn uniekheid te bevestigen, maar door zijn algemeenheid zo intensief mogelijk te verwezenlijken, kan het individu zichzelf redden; noch man noch vrouw mag in erotische betrekkingen de triomf van de trots of de verheerlijking van het ego zoeken; zijn geslacht gebruiken als een instrument van de wil is een onherstelbare fout; men moet de barrières van het ik doorbreken, ja zelfs de grenzen van het bewustzijn overschrijden en afzien van iedere persoonlijke souvereiniteit. Er is niets mooier dan het beeldje van de barende vrouw; «Een afschuwelijk leeg, spits gezicht *onherkenbaar abstract* geworden onder het gewicht van die beleefde ervaring», schrijft hij in *Woman in love*.

Die extase is noch een offer noch een prijsgeven; er

is geen sprake van dat het ene geslacht zich door het andere laat opslokken; man en vrouw mogen geen van beiden lijken op het verbrijzeld deel van een paar; het geslacht is geen wond; ieder lid van het paar is een compleet wezen, volkomen gepolariseerd; als de een overtuigd is van zijn mannelijkheid is de ander dat van haar vrouwelijkheid en «ieder erkent de volmaaktheid van het gepolariseerde circuit van de seksen», lezen we in *Woman in love*. En uit hetzelfde werk blijkt dat, als Ursula en Birkin elkaar tenslotte gevonden hebben zij «elkaar *wederkerig* dat sterre-evenwicht schenken, dat alleen de naam vrijheid verdient... Zij was voor hem, wat hij voor haar was, de unieke heerlijkheid van de *andere werkelijkheid*, mystiek en tastbaar». Omdat zij, dank zij de edelmoedige bevrijding van zichzelf in de hartstocht, toegang hebben tot elkaars wezen hebben de beide geliefde samen toegang tot de Ander, tot het Al. In *Sons and lovers* is dat met Paul en Clara het geval op het ogenblik van hun liefde: zij is voor hem «een krachtig, vreemd en woest leven, dat zich vermengt met het zijne. Het was allemaal zoveel groter dan zijzelf, dat hij er alleen maar stil van kon worden. Ze hadden elkaar ontmoet en in de ontmoeting versmolten de beweging van ontelbare grashalmen, de kreet van de kievit en de cirkelende baan der sterren». Lady Chatterley en Mellors stijgen tot dezelfde kosmische vreugden; door in elkaar op en over te gaan, gaan zij op en over in de bomen, in het licht, in de regen. Lawrence heeft deze doctrine breed uitgesponnen in *The defense of Lady Chatterley*: «Het huwelijk is alleen maar een illusie als dat niet voortdurend en volkomen phallisch is, als het niet is gebonden aan zon en aarde, maan, sterren en planeten, aan het ritme van de

dagen, de maanden, het ritme van de seizoenen, de jaren, lustra en eeuwen. Het huwelijk is niets als het niet is gebaseerd op een overeenkomst van het bloed. Want het bloed is de wezenlijke substantie van de ziel.» «Het bloed van de man en het bloed van de vrouw zijn twee voor immer van elkaar verschillende stromen, die zich niet met elkaar kunnen mengen.» Daarom omsluiten die beide stromingen met hun kronkelingen het leven in zijn totaliteit. «De phallus is een bloedmassa die de bloedvallei in de vrouw opvult. De machtige bloedstroom van de man stort zich in de diepste diepten uit over de grote stroom vrouwelijk bloed... maar geen van beiden treedt buiten zijn oevers. Het is de meest volmaakte vorm van vereniging en een van de grootste mysteries.» Deze vereniging is een wonderbaarlijke verrijking, maar eist, dat er van alle aanspraken op «persoonlijkheid» wordt afgezien. Als persoonlijkheden elkaar trachten te vinden zonder zichzelf te verloochenen, zoals dat in de moderne maatschappij gewoonlijk het geval is, is hun poging tot mislukking gedoemd. Er is dan sprake van een «persoonlijke, lege, koude, nerveuse, poëtische» seksualiteit, die ontbindend werkt op de vitale stroom in beiden. De gelieven behandelen elkaar als instrumenten en verwekken haat. Dat doet zich voor bij lady Chatterley en Michaelis; zij blijven opgesloten in hun subjectiviteit; ze kunnen een roes kennen, zoals die ook door alcohol of opium wordt verwekt, maar die blijft zonder object; ze ontdekken de realiteit van de ander niet; zij krijgen nergens toegang toe. Lawrence zou Costals onherroepelijk en onvoorwaardelijk veroordeeld hebben. In *Women in love* heeft hij in Gerard een van de trotse en egoïstische mannen getekend; en Gerard is in hoge mate

verantwoordelijk voor de hel, waarin hij zichzelf en Gudrun stort. Cerebraal en eigenzinnig schept hij behagen in de lege bevestiging van zijn ego en zet zich schrap tegen het leven; om het genot een vurige merrie de baas te kunnen, drukt hij haar tegen een hek aan waarlangs een trein met veel geraas voorbij dendert; hij wondt haar weerspannige flanken bloedend en bedrinkt zich aan zijn eigen macht. Deze wil tot overheersing verlaagt de vrouw, tegen wie die is gericht; toch al zwak, verandert zij in een slavin. Gerard buigt zich over Minette: «Haar blik, met de oerangst van de slavin wier enige reden van bestaan is steeds weer overweldigd te worden, deed Gerards zenuwen trillen... Alleen zijn wil bestond, zij was niet meer dan de passieve substantie van zijn wil». Maar dat is niet meer dan een armzalige soevereiniteit; als de vrouw alleen maar een passieve substantie is, heeft dat wat de man beheerst niets te betekenen. Hij denkt te nemen, zichzelf te verrijken: maar dat is alleen maar bedrog. Gerard knelt Gudrun in zijn armen: «Zij vormde de rijke en aanbiddelijke inhoud van zijn wezen... Zij ging totaal in hem op en hij bereikte de volmaaktheid». Maar zodra hij haar verlaat is hij weer alleen en leeg; de volgende dag houdt zij zich niet aan de afgesproken ontmoeting. Als de vrouw sterk is zullen de eisen van de man analoge eisen in haar oproepen; geboeid en opstandig tevens is zij afwisselend masochistisch en sadistisch. Gudrun is ondersteboven van opwinding als ze ziet hoe Gerard de flanken van de woedende merrie tussen zijn benen knelt, maar ze is ook opgewonden als Gerards kinderjuffrouw vertelt, dat zij hem vroeger «in zijn kleine billetjes kneep». Mannelijke arrogantie verscherpt de weerstand van de vrouw. Terwijl Ursula

wordt overwonnen en gered door de seksuele zuiverheid van Bikrin, zoals lady Chatterley door die van de jachtopziener, sleept Gerard Gudrun mee in een strijd zonder einde. Op een nacht, als hij zich ongelukkig voelt en gebroken is door de rouw om zijn vader, laat hij zich in haar armen gaan. «Zij was het grote bad van het leven; hij aanbad haar. Zij was de moeder en de wezenlijke inhoud van alles. De miraculeuze en zachte uitstraling van haar borst drong zijn uitgedroogde, zieke hersens binnen als een heilzaam en genezend sap, als de rustige stroom van het leven zelf, alsof hij weer opnieuw baadde in de moederschoot.» Die nacht vermoedt hij iets van wat de vereniging met de vrouw kan zijn; maar het is al te laat; zijn geluk is geschonden want Gudrun is niet echt aanwezig; zij laat Gerard slapen op haar schouder, maar blijft wakker, is ongeduldig en blijft hem verre. Dat is de straf voor het individu, dat ten prooi gevallen is aan zichzelf; hij kan - zelf alleen - haar eenzaamheid niet breken; bij het oprichten van de barrières om het ik heeft hij ook barrières opgeworpen voor de *Ander*; hij kan zich daar nooit meer mee verenigen. Tenslotte sterft Gerard, gedood door Gudrun en zichzelf.

Aanvankelijk lijkt dus geen van de beide geslachten een bevoorrechte plaats in te nemen. Geen van beide is subject. De vrouw is voor de man evenmin een prooi als een voorwendsel. In zijn *Préface d L’Amant de Lady Chatterley* merkt Malraux op dat het voor Lawrence niet voldoende is, zoals dat voor de Hindoe voldoende is, dat de vrouw de gelegenheid is waardoor men in aanraking kan komen met het oneindige, op de manier van een landschap bijvoorbeeld; dat zou alleen een

andere vorm zijn haar tot object te maken. De vrouw is even werkelijk als de man en hij moet trachten een werkelijke vereniging te bereiken. Daarom vragen de helden, die Lawrence’s goedkeuring wegdragen, van hun minnaressen meer dan hun lichaam: Paul wil niet dat Miriam zich aan hem geeft als een lief offer; Birkin wil niet dat Ursula louter genot in zijn armen zoekt; koud of hartstochtelijk, de in zichzelf opgesloten vrouw laat de man in zijn eenzaamheid; hij moet haar afwijzen. Beiden moeten zich met lichaam en ziel geven. Heeft die gift eenmaal plaats gehad, dan moeten zij elkaar voor altijd trouw blijven. Lawrence is voorstander van het monogame huwelijk. Naar verscheidenheid kan men alleen zoeken als men belang stelt in de eigen-geaardheid van wezens, maar het phallisch huwelijk berust op algemeenheid. Is de mannelijk-vrouwelijke stroomkring eenmaal tot stand gekomen, dan past er geen verlangen naar verandering meer; die kring is in zichzelf volkomen en definitief gesloten.

Wederkerige overgave, wederkerige trouw; is dit werkelijk het rijk van wederkerige erkenning? Geenszins! Lawrence gelooft hartstochtelijk in de mannelijke suprematie. Alleen het woord «phallisch huwelijk» al en de door hem ingestelde gelijkstelling van seksueel en phallisch bewijzen dat duidelijk. Van de beide bloedstromen, die zich mysterieus in een huwelijk verenigen, is de phallus-stroom de bevoorrechte. «De phallus doet dienst als de verbinding tussen de twee stromen; het voegt beide ritmen tot een enkele stroom samen.» De man is dus niet alleen een van de beide elementen van het paar, maar ook de samenbindende factor; hij vormt de

transcendentie daarvan. «De brug naar de toekomst is de phallus.» Lawrence wil de cultus van de Godin-Moeder vervangen door de cultus van de phallus; als hij het seksuele karakter van de kosmos duidelijk wil maken wijst hij niet op de schoot van de vrouw, maar op de viriliteit van de man. Zelden tekent hij ons een man, die hartstochtelijk geroerd wordt door een vrouw, maar keer op keer toont hij ons een vrouw, die heimelijk hevig opgewonden is door het vurige, doordringende en vleiende appel van de man. Zijn heldinnen zijn mooi en gezond, maar niet vervoerend; zijn helden daarentegen zijn verontrustende faunen. Mannelijke dieren belichamen de innerlijke onrust en het machtige mysterie van het leven; vrouwen worden er door betoverd: de een door een vos, de ander door een hengst; koortsig tart Gudrun een kudde jonge ossen; de koppige kracht van een konijn windt haar op.

Op dit kosmisch voordeel van de man wordt een sociaal voordeel geënt. Ongetwijfeld is het, omdat de phallische stroom zo onstuimig en agressief is, omdat die gericht is op de toekomst - Lawrence drukt zich hierover onduidelijk en onvolledig uit - aan de man voorbehouden «de banier van het leven voorwaarts te dragen», zoals hij schrijft in de *Fantasia of the unconscious*. Hij streeft naar doelen, hij belichaamt de transcendentie; de vrouw wordt in beslag genomen door gevoelens, zij is helemaal een innerlijk wezen en daardoor tot immanentie bestemd. De man speelt niet alleen een actieve rol in het seksuele leven, maar door hem stijgt dat leven ook boven zichzelf uit; hij wortelt in de seksuele wereld, maar ontsnapt daaraan; de vrouw blijft erin opgesloten. Gedachte en daad komen voort uit de phallus; omdat de vrouw geen

phallus bezit heeft zij noch op het een noch op het ander recht; zij kan dan weliswaar de rol van man spelen - briljant zelfs - maar dat blijft een spel zonder enige waarheid. «De vrouw is polair naar beneden gericht, naar het middelpunt van de aarde. Haar diepe polariteit is de naar beneden gerichte stroom, de aantrekkingskracht van de man. De man daarentegen is naar boven gepolariseerd, naar de zon en dagelijkse activiteit», schrijft hij alweer in *Fantasia of the unconscious*, waaraan ook de volgende citaten ontleend zijn. Voor de vrouw «zetelt haar diepste bewustzijn in haar buik en lendenen... Als zij zich omhoog wendt komt er een ogenblik, waarop alles instort». Op het gebied van het handelen moet het initiatief uitgaan van de man, de positieve pool; de vrouw is de positieve pool op het terrein van de emotie. Op deze wijze komt Lawrence weer terug bij de burgerlijke, traditionele opvattingen van Bonald, Auguste Comte en Clément Vautel. De vrouw moet haar existentie ondergeschikt maken aan die van de man. «Ze moet aan je geloven, aan het grootse doel waarnaar je streeft.» Dan zal de man haar belonen met oneindige tederheid en dankbaarheid. «O, wat verrukkelijk is het, thuis te komen bij je vrouw als zij in je gelooft en er zich bij neerlegt, dat je plan haar te boven gaat... Dan ervaar je een onmetelijke dankbaarheid voor de vrouw, die van je houdt.» Lawrence voegt daar nog aan toe dat, om deze toewijding te verdienen, de man werkelijk door een groots plan bezield moet zijn, als dat onecht is gaat het paar in dat belachelijk bedrog ten onder. Beter kan men zich dan opsluiten in de vrouwelijke cyclus van liefde en dood, zoals Anna Karenina en Vronsky, Carmen en Don José, dan te liegen, zoals Pierre en Natascha.

Maar bij dit alles geldt dan wel de restrictie, dat Lawrence - in navolging van Proudhon en Rousseau - het monogame huwelijk ophemelt, waarin de vrouw de rechtvaardiging van haar bestaan ontleent aan de man. Lawrence gaat even hatelijk als Montherlant tekeer tegen de vrouw, die de rollen om wil draaien. Ze moet ophouden de Magna Mater te spelen en te doen alsof zij de waarheid van het leven in bezit heeft; inhalig en verslindend verminkt zij de man, stort hem in de immanentie terug en keert hem af van het doel, waarop hij zich richt. Lawrence denkt er in de verste verte niet aan het moederschap te vervloeken; integendeel, hij is verheugd vlees te zijn, hij aanvaardt zijn geboorte, hij houdt van zijn moeder. In zijn werken worden moeders voorgesteld als stralende toonbeelden van ware vrouwelijkheid; zij cijferen zich volkomen weg, zijn de absolute edelmoedigheid en wijden hun levende warmte helemaal aan hun kind; zij aanvaarden het, dat het een man wordt en zijn daar trots op. Maar men moet de egoïstische geliefde vrezen, die de man terug wil dringen in zijn jeugd, zij breekt het elan van de man. «De maan, de planeet der vrouwen, trekt ons achteruit», schrijft hij in *Fantasia of the unconscious*. Zij praat zonder onderbreking over de liefde, maar liefhebben is voor haar nemen, is het opvullen van de leegte, die zij in zich bespeurt. Die liefde is nauw verwant aan haat. Zo zou, in *Women in love* Hermione, die aan een afschuwelijk gevoel van tekortschieten lijdt omdat ze zich nooit heeft kunnen geven, Bikrin helemaal voor zich willen hebben; dat mislukt; zij probeert hem te doden en de wellustige extase, die zij ervaart als ze hem slaat, is vrijwel identiek met de egoïstische kramp van seksueel genot.

Lawrence verafschuwt de moderne vrouw; schepsel van celluloid en rubber, dat een bewustzijn opeist. Als de vrouw seksueel zichzelf bewust is geworden, schrijft hij in *Fantasia of the unconscious*, «trekt zij het leven in, handelt volkomen cerebraal en gehoorzaamt aan de bevelen van een mechanische wil». Hij verbiedt haar een autonome sensualiteit te bezitten; zij is gemaakt om zich te geven, niet om te nemen. Door de mond van Mellors lucht Lawrence zijn afkeer tegenover lesbische vrouwen. Maar hij hekelt ook de vrouw, die tegenover de man een onafhankelijke of agressieve houding aanneemt. Paul voelt zich gekwetst en geërgerd als Miriam zijn zijden streelt en hem zegt: «Je bent mooi». Net als Miriam begaat ook Gudrun een fout als zij verrukt is over de knapheid van haar minnaar; dat «bekijken» scheidt, net als de ironie van de ijzige intellectuelen die de penis belachelijk vinden en zich vrolijk maken over de gymnastische toeren van de man. Afkeurenswaardig is ook het hardnekkig zoeken naar genot; er bestaat een intense, solitaire vreugde, die ook scheidt, en de vrouw mag zich daar nooit aan overgeven. Lawrence heeft vele vrouwen getekend, die onafhankelijk en heerszuchtig zijn en verzaakten aan hun vrouwelijke roeping. Ursula en Gudrun zijn van dat slag. Ursula, uit *Woman in Love*, is aanvankelijk het type dat alles naar zich toehaalt. «De man moet zich aan haar overgeven tot aan zijn laatste druppel...» Later leert ze haar eigenzinnigheid overwinnen. Gudrun blijft obstinaat; cerebraal, artistiek benijdt zij de mannen hun onafhankelijkheid en mogelijkheden tot actie hevig; zij wil haar individualiteit ongeschonden bewaren; zij wil voor zichzelf leven; ironisch en possesief blijft zij altijd opgesloten in haar subjectiviteit.

Maar de meest typerende figuur is Miriam uit *Sons and lovers*, omdat zij het minst blasé is. Is Gerard gedeeltelijk verantwoordelijk voor de nederlaag van Gudrun, tegenover Paul echter draagt Miriam de hele last van het ongeluk alleen. Ook zij zou een man willen zijn en zij haat mannen; zij wil niet opgaan in de algemeenheid, zij wil zich «onderscheiden»; de grote levensstroom vloeit niet door haar heen; zij kan op een heks of een priesteres lijken, nooit op een bacchante; dingen ontroeren haar alleen dan, wanneer zij die herschept in haar ziel en hun een religieuze waarde toekent. Maar juist die ijver scheidt haar van het leven; zij is poëtisch, mystisch en a-sociaal. «Haar overdreven poging sluit haar af... zij was niet links, maar vond nooit het juiste gebaar.» Zij zoekt alleen innerlijke vreugden en is bang voor de realiteit; seksualiteit boezemt haar angst in en als zij met Paul slaapt houdt haar hart zich in een soort afschuw afzijdig; zij is steeds bewustzijn, nooit leven. Zij is geen gezellin en niet bereid met haar minnaar te versmelten; zij wil hem in zich opnemen. Hij ergert zich aan dat verlangen; hij wordt woedend als hij haar bloemen ziet aaien, het lijkt alsof zij hun hart wil uitrukken; hij beledigt haar: «Jij bedelt om liefde; jij hebt er geen behoefte aan te beminnen, alleen bemind wil je worden. Je wilt *je vullen met liefde* omdat je iets, ik weet niet wat, ontbreekt». De seksualiteit is er niet om een leegte op te vullen, het behoort de uitdrukking van een volgroeid wezen te zijn. Wat vrouwen liefde noemen is hun begeerte naar viriele kracht, waarvan zij zich meester willen maken. Pauls moeder ziet dat heel scherp waar het Miriam betreft: «Ze wil hem helemaal, zij wil hem uit zichzelf rukken en hem verslinden». Het meisje

verheugt zich als haar vriend ziek wordt, want dan kan ze voor hem zorgen; zij doet alsof ze hem dient, maar het is een middel om hem haar wil op te dringen. Omdat ze toch van hem gescheiden blijft wekt ze in Paul een «roes zoals men van opium krijgt,» maar ze is niet in staat hem vreugde of vrede te schenken. In de diepte van haar liefde, in haar meest verborgen ik «haatte zij Paul, omdat hij van haar hield en haar overheerste». Paul maakt zich dan ook van haar los. Hij probeert zijn evenwicht te hervinden bij Clara, knap, levendig en animaal. Zij geeft zich ongeremd en de twee gelieven beleven toppunten van extase, waarin beiden boven zichzelf uitrijzen, maar Clara begrijpt deze openbaring niet. Zij denkt, dat ze deze vreugden aan Paul zelf dankt, aan zijn eigen-geaardheid en zij wil zich hem toeëigenen; het lukt haar niet om hem te houden, omdat ook zij hem helemaal voor zich wil hebben. Zodra de liefde zich individualiseert verandert die in een gulzig egoïsme en het wonder der erotiek vervluchtigt.

De vrouw dient af te zien van persoonlijke liefde: noch Mellors noch don Cipriano is bereid om liefdeswoordjes tot de minnares te zeggen. Terese, de voorbeeldige vrouw uit *The plumed serpent* is verontwaardigd als Kate haar vraagt of zij van don Ramon houdt. «Hij is mijn leven», antwoordt ze; wat zij hem gaf is iets heel anders dan liefde. De vrouw moet, net als de man, afzien van alle trots en begeren; als zij voor hem het leven belichaamt, dan belichaamt hij dat ook voor haar. Lady Chatterley vindt alleen maar vreugde en vrede omdat zij deze waarheid erkent: «zij zou haar harde, schelle vrouwenmacht eraan geven; zij was er moe, zij was er

stijf van; zij zou zinken in het nieuwe levensbad, in de diepten van haar schoot en haar ingewanden, die de geluidloze zang van aanbidding zongen»; nu is zij geroepen tot de roes der bacchanten, als zij blindelings haar minnaar gehoorzaamt en niet langer zichzelf zoekt in zijn armen; zij vormt met hem een harmonieus paar, gelijk gestemd met regen, bomen en voorjaarsbloemen. Zo ziet ook Ursula in Bikrins armen af van haar individualiteit en samen bereiken zij het «sterre-evenwicht».

Maar Lawrence’s ideaal is in zijn volle omvang het best weerspiegeld in *The plumed serpent*, want don Cipriano is een van de mannen, die «de banier van het leven voorwaarts dragen». Hij heeft een taak en roeping waaraan hij zich zo volledig wijdt, dat in hem de mannelijke kracht zo zeer boven hem uitrijst en verheerlijkt wordt, dat die tot goddelijkheid nadert. Als hij zich tot God laat wijden is dat geen mystificatie, het betekent alleen dat iedere man, die volkomen man is, een god is; hij verdient dus de volkomen toewijding en overgave van de vrouw. Doordrenkt van westerse vooroordelen wijst Kate aanvankelijk die afhankelijkheid af; ze houdt aan haar persoonlijkheid en begrensde en beperkte existentie vast. Maar langzaam aan laat zij zich doordringen met de grote stroom des levens en zij geeft zich aan Cipriano met lijf en ziel. Dat is geen slaafse overgave: voor zij het besluit neemt bij hem te blijven eist ze, dat hij erkent haar nodig te hebben; hij erkent dat, omdat de vrouw noodzakelijk is voor de man. Pas dan stemt zij er in toe nooit iets anders dan zijn gezellin te zijn; zij adopteert zijn idealen, zijn normen en waarden, zijn universum. Die

onderwerping komt in de erotiek zelf tot uitdrukking; Lawrence wil niet dat de vrouw verkrampt in haar streven naar genot, dat zij zich door orgasme verwijdert van de man; hij weigert haar dat orgasme bewust. Don Cipriano keert zich van Kate af als hij voelt, dat zij dat nerveuze genot dreigt te bereiken; zij zelf ziet af van seksuele autonomie. «Haar vurige wil vrouw te zijn en haar begeerte kwamen in haar tot rust en vervluchtigden; een en al zoetheid en onderwerping werd ze, net als de warmwaterbronnen, die geluidloos opwellen uit de aarde en die in hun verborgen kracht toch zo actief en machtig zijn.»

Men begrijpt nu waarom Lawrence’s romans in de eerste plaats een «leidraad voor vrouwen» zijn. Het is voor de vrouw oneindig veel moeilijker dan voor de man zich te onderwerpen aan de kosmische orde, omdat hij zich op een autonome manier onderwerpt, terwijl zij de bemiddeling van de man nodig heeft. Als de *Ander* de gedaante van een vreemd bewustzijn en een vreemde wil aanneemt heeft er een werkelijke overgave plaats; een zelfstandige, onafhankelijke onderwerping daarentegen lijkt merkwaardig veel op een souvereine beslissing. De helden van Lawrence zijn óf van begin af aan verdoemd óf kennen van begin af aan het geheim van de wijsheid. Met uitzondering dan van Paul in *Sons and lovers*, maar die is dan ook de meest levende. Overigens is dat de enige roman, die over de leertijd van een man handelt. De onderwerping van de helden aan de kosmos heeft zich al zo lang geleden voltrokken en zij puren daaruit een zo grote innerlijke zekerheid, dat zij ons even arrogant voorkomen als een trotse individualist; er is maar één god die door hun mond spreekt: Lawrence in eigen persoon. Maar de vrouw moet

zich voor die godheid buigen. De man mag dan een phallus zijn en geen verstand; het individu, dat in zijn viriliteit deelt, behoudt zijn voorrechten; de vrouw is niet het kwaad, zij is zelfs goed: maar ondergeschikt. Ook Lawrence schildert ons nog de «ware vrouw», dat wil zeggen de vrouw die onvoorwaardelijk aanvaardt te worden beschouwd als de Ander.

CLAUDEL EN DE DIENSTMAAGD DES HEREN

De originaliteit van het katholicisme van Claudel schuilt in een optimisme, dat zo koppig en hardnekkig is, dat zelfs het kwaad in goed verkeert. In *Partage de Midi* schrijft hij: «Het kwade zelf/ omsluit het goed, dat niet mag ondergaan.»

Claudel stelt zich op een standpunt, dat ook het standpunt van de Schepper moet zijn - omdat men die almachtig, alwetend en algoed denkt - , Claudel aanvaardt de schepping als één geheel. Zonder hel en zonde was er geen vrijheid of heil; als Hij de wereld schiep uit het niets heeft God zonde en verlossing te voren beraamd. In de ogen van joden en christenen heeft Eva’s ongehoorzaamheid haar dochters een slechte naam bezorgd; we weten hoe de kerkvaders tegen de vrouw zijn uitgevaren. Gerechtvaardigd is zij daarentegen, als men erkent dat zij een goddelijk doel diende. «Welk een dienst heeft de vrouw in het aardse paradijs God eenmaal door haar ongehoorzaamheid bewezen; welk een diep begrip bestaat er sindsdien tussen haar en Hem; door de zondeval heeft zij de verlossing van het vlees bewerkt», zegt Claudel in *Les aventures de Sophie*. Ongetwijfeld is zij de oorsprong van de zonde en door haar heeft de mens het paradijs verloren. Maar de zonden van de mens zijn vrijgekocht

en de aarde is weer gezegend: «We hebben het verrukkelijke paradijs, dat God ons aanvankelijk als woonplaats gaf nooit verlaten», schrijft hij in *La cantate à trois voix* en in *Conversations dans le Loir-et-Cher*: «Alle land is het beloofde land».

Niets van wat uit Gods hand is voortgekomen, niets dat Hij gaf is in zichzelf slecht. «Met al zijn werken bidden wij tot God. Niets dat hij voortbracht is ijdel, niets is vreemd aan ons heil», lezen we in *Le soulier de satin*. Ja, er is zelfs niets, dat niet noodzakelijk is. In *L'Annonce faite à Marie* verklaart Claudel: «Alle dingen die Hij schiep zijn onderling verbonden, allemaal zijn zij in gelijke mate nodig voor elkaar». Zo heeft ook de vrouw haar plaats in de harmonie van het heelal, maar dat is niet zomaar een plaats als iedere andere, er bestaat een «vreemde, en in de ogen van Lucifer ergerlijke, passie die de Eeuwige bindt aan dat opbloeiend ogenblik uit het Niets», zo formuleert Claudel het in *Les aventures de Sophie*.

Natuurlijk kan de vrouw ook vernietigen. In Lechy uit *L'Échange* heeft Claudel de vrouw belichaamd, die de man naar zijn ondergang voert; in *Partage de Midi* verwoest Ysé de levens van hen, die zich verstrikken in haar liefde. Maar als dat risisco van ondergang er niet was, zou er ook geen redding en heil bestaan. De vrouw is, verklaart hij in *Les aventures de Sophie*, «het gevaarlijke element, dat Hij opzettelijk in zijn uitzonderlijke bouwwerk heeft aangebracht». Het is goed dat de mens de verlokkingen van het vlees kent. «Het is die vijand in ons, die in ons leven dat dramatisch element, het prikkelend zout, vormt. Als onze ziel niet ruwweg aangevallen werd, zou zij

slapen, nu springt zij op... Alleen door strijd leren wij de overwinning kennen», lezen we in *L’Oiseau noir dans le soleil levant*. De mens is geroepen om niet alleen door de geest, maar ook door het vlees zich bewust te worden van zijn ziel. En, zegt Claudel in *Le soulier de satin*, «welk vlees spreekt de man krachtiger aan, dan het vlees van de vrouw?». Al wat de mens behoedt voor slaap en zekerheid is nuttig; de liefde, in welke vorm die zich ook aan ons voordoet, heeft de verdienste in «onze kleine, persoonlijke, door ons middelmatig verstand gevormde wereld een hevig verontrustend element te zijn», verklaart Claudel in *Positions et propositions*. Vaak ook schenkt de vrouw alleen maar een bedriegelijke illusie. In *La ville* schrijft Claudel: «Ik ben de belofte, die niet gehouden kan worden en juist daarin ligt mijn charme... Ik ben de zoetheid, die de spijt om wat niet is vergezelt. Ik ben de waarheid met het gezicht van de waan en wie mij mint moet niet proberen het een los te maken van het ander».

Maar ook de illusie heeft haar nut. In *Le soulier de satin* verkondigt de beschermengel dat aan doña Prouhèze:

«– Zelfs de zonde! Ook de zonde is dienstig.

– Het was dus goed, dat hij van mij hield?

– Het was, dat je hem leerde begeren.

– Een illusie begeren? Een schaduw, die mij voor immer ontglipt?

– Begeerte richt zich op wat is, illusie is wat niet is.

– Is dat wat is, door wat niet is?»

Door Gods wil is Prouhèze voor Rodrigue «een Zwaard door zijn hart» geweest.

Maar niet alleen in Gods handen is de vrouw dit lemmet en brandmerk; de aardse goederen zijn niet bestemd om voor eeuwig te worden afgewezen; zij dienen ook ter verkwikking; de mens moet hen grijpen en tot de zijne maken. De beminde zal dan voor hem alle waarneembare schoonheid van het heelal belichamen; zij zal, zoals in *L'Annonce faite à Marie*, op zijn lippen een lofzang zijn: «Wat ben je mooi, Violaine, en hoe schoon is de wereld waarin jij toeft».

«Wie staat hier voor me, zoeter en zachter dan de adem van de wind, dan maanlicht door groenende twijgen?... Daar is zij, een jonge bij, die haar nog vochtige vleugels uitvouwt, een hinde, een bloem, die zelf niet weet hoe mooi zij is.» (*La jeune fille Violaine*).

«Laat mij jouw geur inademen, die is als de geur van de stralende, schoongewassen aarde, die als een altaar gele en blauwe bloemen draagt. - En als de geur van de zomer naar stro en gras, als de geur van de herfst...» (*La ville*).

In de vrouw is heel de natuur samengevat: de roos en de lelie, sterren, vruchten, vogels, de wind, de zon en de maan, de waterstraal, «het vreedzame tumult van een grote haven in het licht van de middagzon.» En ze is, zoals elders in *Le soulier de satin* blijkt, nog meer: een gelijke: «Welnu, ditmaal iets anders dan een ster voor me, een lichtend punt in het levend zand van de nacht. - Een menselijk wezen, net als ik...»

«Je zult nooit meer alleen zijn, maar in je, met je altijd toegewijde. Iemand die voor altijd bij je hoort en zich nooit zal terugtrekken: je vrouw.» (*La Ville*).

«Iemand die luistert naar wat ik zeg en die vertrouwen in mij heeft. -Een kameraad met zachte stem, die ons in zijn armen neemt en ons verzekert, dat hij een vrouw is.» (*Le Pain dur*).

Als de man haar met lichaam en ziel aan zijn hart drukt ontdekt hij zijn wortels in aarde en verwerkelijkt zich aan haar.

«Ik heb deze vrouw genomen en zij is mijn maat en mijn deel van de aarde», schrijft Claudel in *La Ville*. Zij is zwaar te dragen, maar de man is niet voor ongebondenheid geschapen:

«En de domme man is dan werkelijk verbaasd dat dwaze wezen bij zich te hebben, dat grote, zware en hinderlijke ding. - Zoveel kleren, zoveel haren, wat moet je daarmee aan? - Hij kan en hij wil er zich niet meer van losmaken.» (*Partage de Midi*).

Maar die last is ook een schat. «Ik ben een kostbare schat», zegt Violaine.

Omgekeerd vervult de vrouw haar aardse bestemming door zich aan de man te geven. «Waartoe dient de vrouw anders dan geplukt te worden? - En deze roos anders dan om ervan te genieten? En ooit geboren te zijn? - Anders dan om een ander toe te behoren en de prooi van een machtige leeuw te zijn.» (*La cantate d trois voix*).

«Wat moeten wij doen, wij die niets anders kunnen zijn dan een vrouw in zijn armen en een beker wijn in zijn hart? Maar gij, mijn ziel zegt: ik ben niet voor niets geschapen en hij die geroepen is mij te plukken, bestaat! - Dat hart dat op mij wacht! O, welk een vreugd voor mij het te vullen!» (*La cantate d trois voix*).

Natuurlijk moet deze vereniging van man en vrouw voor Gods Aangezicht voltrokken worden; die vereniging is heilig en heeft haar plaats in de Eeuwigheid; zij moet worden bevestigd door een duidelijke daad van de wil en kan niet door een persoonlijke gril verbroken worden. In *Positions et propositions II* zegt Claudel: «De liefde, de toestemming, die twee vrije personen aan elkaar geven, scheen God zo iets groots toe, dat hij er een sacrament van gemaakt heeft. Ook hier maakt, net als overal, het sacrament tot werkelijkheid wat het opperste verlangen van het hart was.» En wat verderop schrijft hij dan: «Het huwelijk is geen genoegen, het is offeren van genoegen; het is de scholing van twee zielen, die van nu af aan voortaan en voor een doel, dat buiten hen zelf ligt...», en ik vul de zin nu aan met een citaat uit *Le soulier de satin*... «met elkaar genoegen zullen moeten nemen».

Door deze vereniging zullen man en vrouw elkaar niet alleen vreugde schenken, maar ieder zal er ook door in bezit van het wezen van de ander komen. In *Livre de Tobie et de Sarah* schrijft Claudel: «Die ziel in het binnenste van mijn ziel heeft hij weten te ontdekken... Hij is tot mij gekomen en heeft mij de hand gereikt... Hij is het, die mijn roeping was. Hoe moet ik het zeggen? Hij is mijn oorsprong! Degene door wie en voor wie ik op de wereld gekomen ben».

«Helemaal een deel van mezelf, waarvan ik geloofde dat het niet bestond, omdat ik elders bezig was en er niet aan dacht. O, mijn God, het bestaat en het leeft geweldig», zegt hij in *Le père humilié*.

Dit wezen blijkt gerechtvaardigd voor diegene voor wie het een noodzakelijke aanvulling van zichzelf is. «In hem was jij noodzakelijk», zegt in *Le soulier de satin* de engel van Prouhèze. En Rodrigue verklaart: «Wat is sterven anders dan ophouden noodzakelijk te zijn? - Hoe zou ze ooit zonder mij kunnen? Hoe zou ik ooit kunnen nalaten voor haar dat te zijn zonder wat zij zichzelf niet kan zijn?»

In *Le père humilié* vinden we het volgende: «Men beweert dat er buiten een leven en buiten de mysterieuze relaties met anderen nog nooit een ziel is geschapen. - Maar bij ons beiden is het nog meer dan dat; ik besta naarmate jij spreekt; een zelfde, overeenstemmend ding tussen twee personen. - Toen men ons maakte, Orion, is er, geloof ik, iets van de substantie die voor jou bestemd was achtergebleven en ik ben gemaakt uit wat jou ontbreekt.»

In die stralende, wonderlijke noodzakelijkheid van deze vereniging is het paradijs hervonden en de dood overwonnen. «Hier ontstaat uit een man en een vrouw weer het wezen dat bestond in het paradijs», schrijft Claudel in *Feuilles de Saints*. En in *Le soulier de satin*: «Alleen door elkaar zullen wij erin slagen ons te bevrijden van de dood... Zoals paars, als het paart met oranje, zuiver rood baart.’

Zo heeft tenslotte in de gedaante van een ander iedereen toegang tot de Ander in al zijn volheid, dat

wil dus zeggen tot God. «Wat wij aan elkaar geven is God in verschillende vormen. Als je het niet eerst in mijn ogen gelezen had, zou je dan zo naar de hemel verlangen?» (*Feuilles de Saints*). «O, hou op vrouw te zijn en laat me op uw gezicht eindelijk de God zien, die gij onmachtig waart te bevatten.» (*Le soulier de satin*). «De liefde tot God wekt in ons dezelfde vermogens als de liefde tot de schepselen; het gevoel, dat wij in onszelf niet volledig zijn en dat het hoogste Goed, waarin wij ons verwerkelijken, iemand buiten ons is.» (*Positions et propositions I*).

Zo ontdekt ieder in de ander de zin van zijn aardse leven en het onweerlegbare getuigenis van de ontoereikendheid van dat leven. «Waar ik hem de hemel niet kan schenken kan ik hem toch in elk geval ontrukken aan de aarde. Ik alleen kan hem het gemis verschaffen, dat zijn verlangen evenaart.» (*Le soulier de satin*). «Wat ik van je vroeg en wat ik je zou willen schenken is niet eigen aan de tijd, maar aan de eeuwigheid.» (*Le père humilié*).

Toch stemmen de rol van de vrouw en van de man niet volkomen met elkaar overeen. Op het maatschappelijk vlak is er sprake van een duidelijke bevoorrechting van de man. Claudel gelooft aan rangen en standen en ook aan het gezin en de man is daarvan het hoofd. Anne Vercors heerst in zijn huis. Don Pélage beschouwt zichzelf als een tuinman, aan wie de zorg voor dat iele plantje, doña Prouhèze, is toevertrouwd; hij geeft haar een opdracht en ze denkt er niet aan die te weigeren. Alleen al het feit dat men man is betekent een voorrecht. «Wie ben ik, arm meisje, om mijzelf te vergelijken met een man van mijn ras?», vraagt Sygne in *L’Otage*. De man bewerkt de velden, bouwt

kathedralen, vecht met het zwaard, ontdekt de wereld, verovert landen, de man doet en onderneemt iets. Door hem worden Gods plannen op aarde uitgevoerd. De vrouw treedt daarbij alleen als helpster op. Zij is degene, die op haar plaats blijft, die wacht en in stand houdt. «Ik ben degene, die blijft en die er altijd is», zegt Sygne.

Zij verdedigt het erfgoed van Coûfontaine, houdt de boeken bij terwijl hij, ver weg, strijdt voor de goede Zaak. De vrouw brengt de strijder de hulp van de hoop; «Ik breng onweerstaanbare hoop», lezen we in *La Ville*. En de hulp van het medelijden. «Ik had medelijden met hem. Want waarheen moest hij, die zijn moeder zocht, zich anders wenden dan tot de nederige vrouw, in een geest van vertrouwen en schaamte?» (*L’Échange*). En stervend mompelt Tête d’Or: «Dat is de moed van de gewonde, de steun en stut van de zieke, het gezelschap van een stervende...»

Dat de vrouw de man aldus kent in zijn zwakheid rekent Claudel haar niet aan; integendeel, de mannelijke trots zoals die zich openbaart bij Montherlant en Lawrence vindt hij heiligschennis. Het is goed dat de man zich vleselijk en miserabel weet, dat hij noch zijn oorsprong, noch de dood, die daar onlosmakelijk mee verbonden is, vergeet. Iedere echtgenote kan met Marthe uit *L’Échange* zeggen: «Het is waar, ik heb je het leven niet geschonken. Maar ik ben er om het weer van je op te eisen. Daarom komt de man voor het aangezicht van de vrouw... Die onrust als van een geweten, alsof er een schuldeiser staat».

Toch moet die zwakheid buigen voor kracht. In het huwelijk *geeft* de echtgenote zich aan de echtgenoot,

die de zorg voor haar op zich neemt. Lâla ligt voor Coeuvre op de grond en hij zet zijn voet op haar. De verhouding van vrouw tot man, van dochter tot vader, van zuster tot broer is een vazallenverhouding. In de handen van George legt Sygne de eed van de ridder aan zijn suzerein af: «Gij zijt het hoofd en ik de arme si-bylle, die zorgt voor het vuur... Laat mij de eed zweren zoals de nieuwe ridder doet, o, mijn gebieder, o, mijn broeder, in uw handen... Zweren als de non die de gelofte aflegt, o, man van mijn geslacht.» (*L’Otage*).

Trouw en loyaliteit zijn bij de vazal de grootste menselijke deugden. Zacht, ootmoedig en gelaten als de vrouw nu eenmaal is, is zij uit naam van haar ras en geslacht tegelijk trots en ontembaar, zoals de fiere Sygne de Coûfontaine en de prinses uit *Tête d’or*, die het lijk van haar vermoorde vader op haar schouders torst, die de ellende van een eenzaam leven in de wildernis aanvaardt, de pijn van een kruisiging op zich neemt en Goudhoofd in zijn doodsstrijd bijstaat voor zij, aan zijn zijde, sterft. Als trooststster en middelaarster ontmoeten wij de vrouw vaak; zij is de gedweeë Esther, die zich voegt naar Mordechai’s bevelen, Judith die de priesters gehoorzaamt; zwakheid, lafhartigheid en pudeur, dat alles kan zij overwinnen voor de Zaak, die haar zaak is omdat het die van haar meester is; uit haar toewijding put zij een kracht, die haar tot het kostbaarste van alle werktuigen maakt.

Op het menselijke vlak doet zij zich dus aan ons voor als een wezen, dat juist uit haar ondergeschiktheid haar grootheid puurt. Maar in de ogen van God is zij een volkomen autonome persoonlijkheid. Dat voor de man

existentie transcendent is, terwijl dat voor de vrouw alleen vasthouden en continuïteit is, betekent alleen een aards onderscheid; transcendentie voltrekt zich in ieder geval niet op aarde, maar in God. En met Hem heeft de vrouw een even directe, ja zelfs nog inniger en geheimer band dan haar gezel. Door de stem van een man - een priester zelfs -spreekt God tot Sygne, maar Violaine hoort Zijn stem in de beslotenheid van haar hart en Prouhèze verkeert alleen met haar beschermengel. Claudels meest sublieme figuren zijn vrouwen: Sygne, Violaine, Prouhèze. Gedeeltelijk komt dat, omdat volgens hem heiligheid afstand doen betekent. En de vrouw is veel minder betrokken in en bij menselijke plannen, zij heeft minder eigen wil; geschapen om zich te geven, niet om te nemen, benadert zij het meest de volmaakte toewijding. Zij transcendeert daarom die aardse vreugden, die geoorloofd zijn en goed; toch is het opofferen daarvan nog beter. Sygne brengt dat offer met een bepaald doel: de paus redden. In *Le soulier de satin* legt Prouhèze er zich aanvankelijk bij neer, omdat zij met een verboden liefde van Rodrigue houdt:

«Zou je dan werkelijk een overspelige in je armen hebben laten rusten?... Ik zou niet meer zijn geweest dan een vrouw, die in je hart heel gauw sterven zou en niet de eeuwige ster waarnaar je dorst.» Maar als die liefde geoorloofd geworden is, probeert zij niet die hier op aarde te verwerkelijken. Want de engel heeft haar toegefluisterd: «Prouhèze, mijn zuster, kind Gods in het licht dat ik groet, deze Prouhèze op wie de engelen neerblikken, op haar ziet ook Hij onbewust neer... jij bent geschapen om je Hem te schenken.» Maar zij is mens, zij is vrouw, zij berust niet zonder

verzet: «Dan zal hij ook nooit kunnen smaken wat ik smaak!» Maar zij weet, dat haar huwelijk met Rodrigue zich alleen kan voltrekken door haar afstand doen.

«Als er geen ontsnappingsmogelijkheid meer is, als hij voor immer in dit onmogelijk huwelijk aan mij geketend zal zijn, als er geen middel meer is om zich los te rukken van de machtige dommekracht van mijn vlees en die meedogenloze leegte, als ik zijn niets aan het mijne bewezen heb, als er in zijn niets geen geheim meer is achtergebleven, dat ik niet het mijne toetsen kan, dan zal ik hem, naakt en verscheurd aan God geven, opdat Hij hem in een bliksemslag vervulle, dan zal ik ‘een echtgenoot hebben en een god in mijn armen houden.» (*La jeune fille Violaine*).

Nog mysterieuzer en onredelijker is het besluit van Violaine, want zij kiest voor melaatsheid en blindheid, terwijl een wettige band haar had kunnen verenigen met de man van wie zij houdt en die van haar houdt. «Jacques, misschien hielden wij té veel van elkaar om het rechtvaardig en goed te maken elkaar toe te behoren.» (*Le soulier de satin*).

Maar dat deze vrouwen zo opmerkelijk neigen tot het heroïsme van de heiligheid komt vooral omdat Claudel hen in mannelijk perspectief ziet. Natuurlijk belichaamt elk geslacht de *Ander* in de ogen van het andere geslacht, maar voor de mannen-ogen van Claudel is het toch altijd nog de vrouw, die vaak optreedt als de *absolute ander*. In *Le soulier de satin* zegt hij, dat er een mystieke zelfoverwinning bestaat waarvan «wij weten dat wij er uit onszelf niet toe in staat zijn, daaruit vloeit de macht voort, die de vrouwen over ons hebben; die macht lijkt op die van de

Genade». Dat *wij* staat hier alleen voor de mannen en niet voor de menselijke soort en tegenover hun onvolkomenheid is de vrouw de roepstem van het oneindige. In zekere zin is dat een nieuw principe voor onderwerping: door de gemeenschap der heiligen is ieder individu een werktuig voor alle anderen, maar de vrouw is dan wel heel in het bijzonder het werktuig voor het heil van de man, zonder dat het omgekeerde geldt. *Le soulier de satin* is het heilsepos van Rodrigue. Het werk begint met het gebed, dat zijn broer ten zijnen gunste richt tot God, het eindigt met de dood van Rodrigue, die Prouhèze tot heiligheid voert. Maar anderzijds verovert de vrouw daardoor de hoogst mogelijke autonomie, zij in-trojecteert haar zending en werkend aan het heil van de man, hem dienend bijvoorbeeld, bewerkt zij in stilte en eenzaamheid haar eigen heil. Pierre de Craon voorspelt Violaine haar lot en ontvangt in zijn hart de kostelijke vruchten van haar offer; in de stenen van de kathedraal verheerlijkt hij haar dan voor alle mensen. Maar Violaine bewerkt haar heil zonder enige hulp. Er is bij Claudel een mystiek der vrouw, verwant aan die van Dante tegenover Béatrice, aan die der Gnostici en zelfs aan die van de Saint-Simonistische traditie, die de vrouw als een regenererende kracht ziet. Maar op grond van het feit dat man en vrouw in gelijke mate schepselen Gods zijn kent Claudel ook de vrouw een autonoom bestaan toe. Door zich tot *ander* te maken - ik ben de dienstmaagd des Heren -verwerkelijkt zij zich voor hem als subject; in haar *pour-soi*, haar vrije bewustzijn van zichzelf, verschijnt de vrouw als de *Ander*.

In *Les aventures de Sophie* vinden we een gedeelte dat

vrijwel de hele gedachtengang van Claudel samenvat. God, lezen we daar, heeft de vrouw «dat gelaat toevertrouwd dat, hoe vaag en misvormd het ook mag zijn, toch een beeld van zijn volmaaktheid is. Hij heeft haar begerenswaard gemaakt. Hij heeft begin en einde samengevoegd. Hij heeft haar de bewaarster van zijn plannen gemaakt en haar in staat gesteld de man de creatieve sluimer te bezorgen, waarin zijzelf ontvangen is. Zij is de steunpilaar van het bestaan. Zij is een geschenk. Zij is de mogelijkheid tot bezit... Zij is het aanhechtingspunt van de band der genegenheid, die zonder ophouden de schepper en zijn werk verenigt. Zij begrijpt Hem. Zij is de ziel, die schouwt en doet. In zekere zin heeft zij deel met Hem aan het geduld en de macht van de schepping.»

In zeker opzicht lijkt het alsof de vrouw niet meer verheerlijkt worden kan. Maar eigenlijk geeft Claudel alleen, in poëtische en enigszins gemoderniseerde vorm, uitdrukking aan de katholieke opvatting. Men heeft beweerd dat de aardse roeping van de vrouw haar bovennatuurlijke autonomie in niets schaadt, maar omgekeerd voelt de katholiek, door die te erkennen, zich gerechtigd in deze wereld de mannelijke voorrechten te handhaven. De vrouw *in God* vererend behandelt men haar in deze wereld als een dienares; ja, hoe meer men haar onderworpenheid eist, hoe meer men haar wijst op de weg naar heil. Zich wijden aan kinderen, man, huis, haard, Vaderland en Kerk, dat is haar lot; een lot dat de bourgeoisie haar altijd heeft toegewezen. De man geeft zijn activiteit, de vrouw haar persoon; als men deze hiërarchie erkent uit naam van de wil van God, verzacht men die niet, maar stelt die integendeel voor eeuwig vast.

BRETON OF DE POËZIE

Ondanks de afgrond, die er gaapt tussen de religieuze wereld van Claudel en het dichterlijk universum van Breton valt er toch een analogie op te merken in de rol, die zij de vrouw toebedelen; de vrouw is een element dat beroering verwekt, zij rukt de man uit de slaap der immanentie; zij is mond, sleutel, deur, brug, zij is Béatrice die Dante naar het *Jenseits* voert. «De liefde van de man voor de vrouw blijft, als wij ons een ogenblik tot de waarneembare wereld bepalen, de hemel voortdurend bezaaien met reusachtige en wilde bloemen. Voor de geest, die er behoefte aan heeft zich op een plaats in veiligheid te wanen, is die liefde een vreselijke steen des aanstoots.» De liefde voor een ander leidt tot liefde voor de Ander. «Op het hoogtepunt van de kiezende liefde voor een bepaald wezen gaan de machtige sluizen van de naastenliefde wijd open...» Maar voor Breton is dat *Jenseits* geen verre, vreemde hemel; het is hier op aarde en het wordt hem, die de sluier van de afgezaagde alledaagsheid opzij weet te schuiven, onthuld; door de erotiek vervluchtigt bijvoorbeeld de bekoring van valse kennis. «In onze tijd heeft de seksuele wereld... voor zover ik weet, tegenover onze wil, om door te dringen in het universum, onophoudelijk de ondoordringbare kern van het donker geplaatst.» Op een mysterie botsen is de enige manier om het te ontdekken. De vrouw is een raadsel en geeft raadsels op; haar vele aspecten vormen samen «het unieke wezen waarin het ons gegeven is de laatste incarnatie van de Sfinx te aanschouwen», en daarom is zij dan ook openbaring. «Jij was de waarachtige beeltenis van het geheim», zegt Breton tegen een vrouw

die hij bemint. En wat verder: «Ik wist dat de openbaring die jij me gaf een openbaring was, nog voor ik wist waaruit die bestond».

Dat betekent, dat de vrouw poëzie is. Ook bij Gérard de Nerval speelt zij die rol; maar in Sylvie en Aurelia bezit zij de hoedanigheid van herinnering of fantoom, omdat de droom, veel echter dan de realiteit, niet helemaal met haar samenvalt. Maar voor Breton is de coïncidentie volkomen; er is maar één wereld, de poëzie is objectief in de dingen tegenwoordig en de vrouw is onloochenbaar een wezen van vlees en bloed. Men komt haar tegen, niet in een halfdroom, maar klaar wakker, op een doodgewone dag die, net als alle andere dagen, een datum heeft -5 april, 12 april, 4 oktober, 29 mei -, in een doodgewone omgeving: een café of de hoek van een straat. Maar altijd valt ze door een of ander ongewoon trekje op. Nadja «houdt haar hoofd, in tegenstelling tot andere voorbijgangers, omhoog... Vreemd opgemaakt... Nog nooit had ik zulke ogen gezien». Breton spreekt haar aan: «Ze glimlachte, erg mysterieus, begrijpend bijna leek me. »In *L’Amour fou* vertelt hij: «De jonge vrouw die net binnen was gekomen leek in stoom gehuld - gekleed in vuur?... En ik kan wel zeggen dat op die plaats, die 29e mei 1934, die vrouw *ergerlijk* mooi was». De cursivering is van Breton, want de dichter voelt meteen, dat deze vrouw een rol in zijn bestaan moet spelen. Soms is die rol alleen maar vluchtig en onbelangrijk, zoals bijvoorbeeld die van het kind met de ogen van Delila in *Les vases communicants*; toch bloeien er ook dan kleine wonderen om haar op: op dezelfde dag waarop hij een afspraak heeft met deze Delila, leest Breton een lovend artikel, geschreven door een vriend die hij al

een hele tijd uit het oog heeft verloren en die Samson heet. Soms doen zich meer van deze tekenen tegelijk voor: de onbekende van 29 mei, een *ondine,* een waternimf, die een zwemnummer uitvoert in een music-hall, is aangekondigd door een, in een restaurant opgevangen, woordspeling over het thema *«Ondine, on dîne»*; en het eerste wat langduriger uitje, dat hij met haar heeft, is tot in alle bijzonderheden beschreven in een gedicht, dat de poëet elf jaar voordien geschreven heeft. De merkwaardigste van al deze tovenaressen is Nadja: zij voorspelt de toekomst, van haar lippen springen de woorden en beelden die haar vriend in gedachten heeft; haar dromen en tekeningen zijn orakels: «Ik ben een dwalende ziel,» zegt zij; ze beweegt zich door dit leven «op een eigenaardige manier, die berust op haar zuivere intuïtie, en is voortdurend door wonderbaarlijkheden omringd». Het objectieve toeval strooit kwistig vreemde gebeurtenissen rond haar uit; zij is zo verwonderlijk los van uiterlijke schijn, dat zij wetten en rede minacht; zij komt tenslotte in een inrichting terecht. Zij was «een vrij genie, ongeveer zoiets als de luchtgeesten, die men met behulp van bepaalde magische praktijken tijdelijk even aan zich binden kan, maar nooit onderwerpt. Daarom slaagt zij niet volledig in haar rol als vrouw. Als zieneres, Pythia en geïnspireerde, is zij te zeer verwant aan de figuren die Nerval bezochten; zij opent de poorten naar het bovennatuurlijke, maar geeft dat niet omdat zij zichzelf niet geven kan.

De vrouw verwerkelijkt zich in de liefde en alleen daarbij is zij werkelijk betrokken; uniek en in de aanvaarding van haar unieke lot - niet ongebonden

zwevend in het universum - is zij de samenvatting van het

Al. Het ogenblik waarop haar schoonheid het toppunt bereikt is dat uur van de nacht, waarin «zij de volmaakte spiegel is, waarin alles wat was en wat tot zijn geroepen werd, zich aanbiddelijk baadt in wat *deze keer* zal zijn». Breton verwart «het vinden van plaats en formule» met «de waarheid bezitten in een ziel en lichaam». Dat bezit is alleen mogelijk in wederkerige liefde, vleselijke liefde vanzelfsprekend. «De beeltenis van de vrouw waarvan men houdt moet niet alleen een beeld zijn waartegen men glimlacht, maar ook een orakel dat men ondervraagt». Maar orakel zal dat alleen zijn als de vrouw zelf iets anders is dan een idee of een beeld, zij moet «de hoeksteen van de materiële wereld» zijn. Voor de ziener is deze wereld zelf poëzie en in die wereld moet hij Béatrice beslist werkelijk bezitten. «Wederkerige liefde alleen schept de omstandigheden voor die volkomen magnetisatie, waarop niets meer vat heeft, die van het vlees zonlicht maakt en in het vlees stralend benadrukt, dat de geest een steeds vloeiende, onveranderlijke en levende bron is, waarvan het water zich voor eens en altijd een weg baant tussen goudsbloemen en wilde thijm door.»

Die onverwoestbare liefde kan alleen maar uniek zijn. Het paradoxale van Bretons houding is echter, dat hij van *Les vases communicants* (1932) tot aan *Arcane 17* (1945) koppig volhoudt die unieke en eeuwige liefde te wijden aan verschillende vrouwen. Maar volgens hem zijn er maatschappelijke omstandigheden die de man belemmeren in zijn vrije keuze en die aanleiding tot een verkeerde keuze vormen; overigens zoekt hij door

al deze dwalingen in werkelijkheid *een* vrouw. En als hij zich de gezichten van de geliefden weer herinnert «ontdekt hij in al die vrouwengezichten maar één gezicht, het gezicht van de *laatste* geliefde». De cursivering is weer van Breton zelf. «Hoe vaak heb ik overigens al niet kunnen vaststellen dat in al die volkomen verschillende gezichten zich toch één bepaalde, uitzonderlijke trek op elk van die gezichten trachtte te manifesteren». Aan de waternimf uit *L'Amour fou* vraagt hij: «Ben jij dan eindelijk die vrouw, zou je vandaag pas komen?». In *Arcane 17* echter zegt hij: »Je weet heel goed dat ik je zonder enige aarzeling herkend heb, toen ik je voor de eerste keer zag». In een volmaakte, hernieuwde wereld zal het paar, als consequentie van de absolute, wederkerige overgave, onverbrekelijk verbonden zijn; als de geliefde alles is, hoe kan er dan plaats zijn voor een ander? Zij is ook die ander en dat des te vollediger naarmate zij meer zichzelf is. «Het ongewone is niet te scheiden van de liefde. Omdat jij uniek bent, zul jij voor mij steeds een ander zijn, een andere jij. Door de veelheid van de talrijke bloemen hier beneden ben jij, de veranderlijke, het van wie ik hou in een rood hemd, naakt en in een grijs hemd.» En met betrekking tot een andere, eveneens unieke vrouw schreef Breton: «Wederkerige liefde zoals ik die zie, is een samenstelsel van spiegels dat, van de duizend aspecten die voor mij de onbekende kan aannemen, het vertrouwde beeld terugkaatst van degene van wie ik houd, steeds verrassender in de vergoddelijking van mijn eigen verlangen en steeds sterker begiftigd met leven».

Die unieke vrouw, tegelijk vleselijk en kunstmatig,

natuurlijk en menselijk, bezit dezelfde betovering als de dubbelhartige objecten, die de surrealisten zo dierbaar zijn; zij is net als de lepel, die tegelijk schoen is, een wolfs-tafel of suiker-marmer, voorwerpen die de dichter op de rommelmarkt ontdekt of in zijn droom verzint; zij heeft deel aan het geheim van de vertrouwde voorwerpen die plotseling in hun waarheid ontdekt worden en aan die van planten en stenen. Zij is alle dingen:

Ma femme à la chevelure de feu de bois

Aux pensées d’éclair de chaleur

A la taille de sablier

...Ma femme au sexe d’algue et de bonbons anciens

...Ma femme aux yeux de savane

Maar boven alle dingen is zij Schoonheid. Schoonheid is voor Breton geen idee waarover men beschouwingen houdt, maar een realiteit die zich niet openbaart - en dus niet bestaat - tenzij door middel van een passie; schoonheid is er op aarde alleen maar door de vrouw.

«Daar, op de bodem van de menselijke smeltkroes, in dat paradoxale gebied, waar de vereniging van hen die elkaar echt gekozen hebben, alle dingen hun waarde hergeeft, die ze al verloren hebben sinds de tijd van de oude zonnen, en waar toch de eenzaamheid woedt, als het gevolg van een van de grillen van de natuur, die wil, dat er onder de as om de kraters in Alaska de sneeuw blijft liggen, daar - al jaren geleden heb ik het gezegd - moet men de nieuwe schoonheid zoeken, de schoonheid die uitsluitend de doelen van de hartstocht

in overweging neemt.»

«Krampachtige schoonheid zal erotisch, gesluierd, explosief star, magisch-toevallig of helemaal niet zijn.»

Aan de vrouw ontleent alles wat is zijn zin. «Juist door de liefde, en door haar alleen, wordt de versmelting van wezen en bestaan in de allerhoogste graad verwerkelijkt. Die verwerkelijkt zich voor de gelieven en op hetzelfde ogenblik overal op aarde. «De voortdurende herschepping en herkleuring van de wereld, zoals die door de liefde wordt volvoerd verlichten met duizend stralen de aardse wereld.» Voor alle dichters - of in ieder geval voor bijna allemaal - is de vrouw de belichaming van de natuur; maar volgens Breton is de vrouw niet alleen de uitdrukking van de natuur, maar zij maakt die ook vrij. Want de natuur spreekt geen duidelijke taal, men moet in haar verborgenheden doordringen om haar waarheid te grijpen, een waarheid, die tegelijk haar schoonheid is; de poëzie is niet alleen maar gewoon een reflectie daarvan, maar veeleer de sleutel ertoe en de vrouw verschilt daarin niet van de poëzie. En daar is zij de onontbeerlijke middelaarster zonder wie de aarde zwijgt: «Zij, de natuur, heeft tot taak op te lichten en weer te doven, om mij te dienen en dienst te weigeren en alleen in die mate, waarin in mijn hart de vlammen opflikkeren of uitdoven uit een haard die liefde is, de enige liefde, de liefde tot *een* wezen. Waar deze liefde ontbrak heb ik waarlijk lege hemelen gekend. Een regenboog van vuur, die van mij uitgaat is genoeg om al wat is waarde te geven... Tot duizelig wordens toe kijk ik naar je handen, opengespreid boven het vuur van twijgen dat wij ontstaken en nu hoog

oplaait; jouw betoverende handen, jouw transparante handen, die boven het vuur van mijn leven zweven». Voor Breton is iedere vrouw waarvan hij houdt een wonder der natuur: «Een kleine, onvergetelijke varen, die langs de muur van een oude put groeide». «... Voortdurend doet zij mij denken aan iets stralends en geweldigs, ik weet niet precies wat... de grote fysische noodzakelijkheid van de natuur, terwijl zij zelf op tere wijze doet denken aan de nonchalance van sommige langstelige bloemen, die ontluiken». Omgekeerd smelt ieder wonder der natuur samen met de geliefde; hij verheerlijkt haar als hij wordt bewogen door de aanblik van een grot, een bloem of een berg. Tussen de vrouw die, op een plateau op het eiland Teide’s handen warmt en Teide zelf is alle verschil weggevallen. Zowel de een als de ander roept de dichter in een en hetzelfde gedicht aan: «Bewonderenswaardig Teide! Neem mijn leven. Mond van de hemel zowel als van de hel, ik bemin je, zo raadselachtig en zo geëigend om de schoonheid van de natuur tot in de wolken te dragen en alles in je te verzwelgen».

Maar schoonheid is nog meer dan schoonheid; zij versmelt met «de diepe nacht van het bewustzijn»; zij is waarheid en eeuwigheid, zij is het absolute. Het is geen tijdelijk en toevallig aspect dat de vrouw vrij maakt in de wereld, het is de noodzakelijke essentie; geen starre essentie, zoals Plato zich voorstelde, maar «explosief-star». «Ik ontdek in mij geen andere schat dan de sleutel, die - sinds ik je ken - de onbegrensde weide voor mij opent, de weide die alleen maar bestaat uit een enkele, zich steeds weer herhalende, steeds hoger groeiende plant, wier steeds heftiger slingerzwaai mij eens naar de dood zal

leiden... Want een man en een vrouw, die tot aan het eind der tijden jij en ik moeten zijn, zullen op hun beurt, zonder om te kijken, verder glijden tot daar, waar de weg zich verliest in het schuinvallend licht aan de grenzen van het leven en de vergetelheid daarvan... De allergrootste hoop, de hoop waarin alle andere hoop is samengevat, is dat dit voor allen geldt en altijd duren zal, dat de absolute overgave van een wezen aan een ander - die zonder wederkerigheid niet kan bestaan - in ieders ogen de enige natuurlijke en bovennatuurlijke brug is, die over het leven geslagen is.»

Zo is, door de liefde die zij opwekt en deelt, de vrouw voor iedere man de enig mogelijke redding. In *Arcane 17* wordt haar opdracht ruimer en preciezer: zij moet de mensheid redden. Breton had zich altijd onder het vaandel van Fourier geschaard, die door eerherstel van het vlees te eisen de vrouw tegelijk als erotisch object verheerlijkt; het is volkomen normaal dat hij tenslotte uitkomt bij de Saint-Simonistische opvatting van de vrouw als regeneratrice. Maar in de maatschappij zoals die is, domineert de man, in die mate zelfs, dat het in de mond van Gourmont een belediging wordt van Rimbaud te beweren dat hij het «temperament van een meisje» bezit. Maar «het is hoog tijd dat de ideeën van vrouwen gaan prevaleren over die van mannen, wier failliet zich tegenwoordig duidelijk en luidruchtig genoeg voltrekt... Ja, het is altijd de verloren vrouw die in de verbeelding van mannen zingt, maar die ook - na beproevingen voor hem en voor haar - de hervonden vrouw is. Maar eerst en vooral moet de vrouw zichzelf hervinden, moet zij zichzelf leren kennen door de hel heen waarin zij -

zonder zijn meer dan twijfelachtige hulp - wordt gestort door het standpunt dat de man, in het algemeen, van haar heeft.»

Haar eerste en voornaamste rol is die van vredestichtster. «Ik ben altijd stomverbaasd geweest, dat zij toen haar stem niet verhief, dat ze er niet aan dacht alle mogelijke, alle reusachtige voordeel te trekken uit de twee onweerstaanbare en onschatbare stembuigingen, die haar gegeven zijn; de een waarmee ze tegen de man spreekt, de ander waarmee ze alle vertrouwen van het kind wint. Wat voor wonderkracht, wat voor toekomst zou de kreet van weigering en ongerustheid van de vrouw, die altijd machtige kreet, niet hebben gehad... Wanneer zal de vrouw verschijnen, die alleen maar heel gewoon vrouw is en die dat heel andere wonder voltrekken zal om haar armen uit te breiden tussen hen die handgemeen zijn om te zeggen: «Gij zijt broeders»?» Als de vrouw tegenwoordig onaangepast en onevenwichtig lijkt is dat een gevolg van de behandeling, die de mannelijke tirannie haar opdrong. Maar zij behoudt, omdat zij haar wortels heeft in de levende bronnen van het leven wier geheimen voor de man verloren gingen, een wonderbaarlijke macht. «Mélusine, half teruggekeerd in het panisch leven, Mélusine die nog gedeeltelijk gebonden is aan het gesteente, waterplanten en het dons der nacht, haar roep ik aan, omdat ik in haar de enige zie die dit woeste tijdvak terug kan voeren binnen haar grenzen. Zij is volkomen vrouw en toch de vrouw zoals zij nu is, de vrouw beroofd van haar menselijke positie, de gevangene van haar losgeraakte wortels zo men wil, maar daardoor ook providentieel verbonden met de elementaire krachten in de natuur...

De vrouw zoals de mythe wil, beroofd van haar menswaardigheid door het ongeduld en de jaloezie van de man.»

Tegenwoordig behoort men dus de partij van de vrouw te kiezen; in afwachting van het ogenblik, waarop zij zal worden hersteld in haar werkelijke waarde in het leven, is het hoog tijd om «zich in de kunst ondubbelzinnig tegen de man en voor de vrouw uit te spreken». «De kindvrouw. Haar troonsbestijging in het hele rijk van de waarneembare dingen moet door de kunst systematisch worden voorbereid.» Waarom de kindvrouw? Breton legt dat, compleet met cursivening en al uit: «Ik kies de kind-vrouw, niet om die tegenover de andere vrouw te stellen, maar omdat het mij toeschijnt dat in haar, en in haar alleen, in een toestand van absolute transparantie dat *andere*, schouwend prisma zetelt...».

In de mate waarin de vrouw wordt gelijk gesteld aan een menselijk wezen zal zij ook even onbekwaam zijn als de man om deze ondergaande wereld te redden; het is de vrouwelijkheid als zodanig die dat *andere* element in de beschaving brengt, het element dat de waarheid van leven en poëzie is en het element ook dat de mensheid alleen bevrijden kan.

Omdat Breton zich uitsluitend op een poëtisch standpunt stelt, beschouwt hij dus ook de vrouw als poëzie, dat wil zeggen als de *ander*. Als men vraagt naar haar eigen persoonlijke bestemming ligt dat antwoord opgesloten in het ideaal van de wederkerige liefde; haar enige roeping is de liefde. Dat maakt haar beslist niet minderwaardig, want ook de roeping van de man is de liefde. Maar men zou graag willen

weten of ook voor haar die liefde de sleutel tot de wereld, ook openbaring van schoonheid is. Vindt zij die schoonheid in haar minnaar, of in haar eigen beeld? Zal zij in staat blijken tot die dichterlijke activiteit die poëzie realiseert middels een zichtbaar wezen of zal zij er zich toe beperken het werk van haar man te waarderen? Zij is in zichzelf poëzie, rechtstreeks, dat wil dus zeggen voor de man; wij vernemen niet of zij ook voor zichzelf poëzie is. Breton spreekt niet over de vrouw als subject. Maar hij roept ook nooit het beeld op van de slechte of kwaadaardige vrouw. In het geheel van zijn werk - afgezien dan van enkele pamfletten en manifesten, waarin hij scheldt op de hele menselijke kudde - beijvert hij zich niet om de oppervlakkige rebellie van de wereld te inventariseren, maar de verborgen waarheid daaruit te openbaren; de vrouw interesseert hem alleen maar als bevoorrechte «spreekbuis». Diep verankerd in de natuur, nauw verbonden met de aarde, verschijnt zij ons ook als de sleutel naar het Jenseits. Bij Breton vinden we hetzelfde esoterisch naturalisme als bij de gnostici, die in Sophia het beginsel van de Verlossing, ja zelfs van de schepping zagen, als bij Dante die Béatrice als gids koos, en als bij Petrarca, die werd verlicht door zijn liefde tot Laura. Daarom is het wezen dat het diepst in de natuur verankerd is, dat het dichtst bij de aarde staat, ook de sleutel naar het *Jenseits*. Waarheid, Schoonheid, Poëzie, zij is Alles; eens te meer alles in de gedaante van de Ander, Alles, behalve zichzelf.

STENDHAL OF DE ROMANTIEK VAN DE WAARHEID

Als ik nu de eigentijdse literatuur de rug toekeer en me tot Stendhal wend doe ik dat omdat ik, na dit

carnaval, waarin de vrouw zich beurtelings vermomde in een helleveeg, een nimf, een morgenster en een sirene, behoefte heb aan de troost van het gezelschap van een man die leeft temidden van vrouwen van vlees en bloed.

Sinds zijn kinderjaren al heeft Stendhal op een zinnelijke manier van vrouwen gehouden; in haar projecteert hij zijn aspiraties in zijn adolescentietijd; graag stelt hij zich voor dat hij een schone onbekende uit een gevaar redt en haar liefde wint. Als hij in Parijs aankomt is zijn vurigste verlangen «een bekoorlijke vrouw; we zullen elkaar aanbidden, zij zal mijn ziel leren kennen...». Als hij oud geworden is schrijft hij de initialen van de vrouwen van wie hij het meest gehouden heeft in het stof. «Ik geloof dat dromerijen mij het liefst van alles waren», vertrouwt hij ons toe. Beeltenissen van vrouwen hebben zijn dromen gevoed, herinneringen aan vrouwen verlevendigen voor hem het landschap. «De lijn van rotsen, zoals je die ziet bij de nadering van Arbois geloof ik, als je over de grote weg van Dôle komt, was voor mij de zichtbare en duidelijke beeltenis van de ziel van Métilde.» Muziek, schilderkunst, architectuur, alles wat hij bemind heeft, heeft hij bemind met de ziel van een ongelukkige minnaar; als hij zijn wandelingen in Rome beschrijft duikt op iedere pagina een vrouw op; in het berouw, het verlangen, het verdriet en de vreugde, die zij in hem hebben gewekt, leert hij de neigingen van zijn eigen hart kennen; vrouwen wenst hij tot zijn rechters, hij bezoekt hun salons; hij probeert briljant te lijken in hun ogen; aan hun dankt hij zijn grootste vreugden, zijn diepste verdriet, zij vormen zijn voornaamste bezigheid; hij geeft hun liefde de

voorkeur boven iedere vriendschap en verkiest hun vriendschap boven die van mannen; vrouwen inspireren hem tot zijn boeken, vrouwen bevolken zijn boeken en voor hun schrijft hij in eerste instantie. «Ik kan het geluk hebben in 1900 gelezen te worden door zielen waarvan ik hou, een Madame Roland, een Mélanie Guilbert...» Vrouwen waren het wezenlijke bestanddeel van zijn leven. Wat is de oorzaak van die bevoorrechting?

Juist omdat hij hen in hun waarheid bemint gelooft deze tedere vriend der vrouwen niet in het mysterie van de vrouw; geen enkel wezenskenmerk bepaalt eens en voor altijd de vrouw; de gedachte aan het «eeuwig vrouwelijke» lijkt hem pedant en belachelijk. «Schoolmeesterachtige zielen herhalen al twee duizend jaar lang, dat vrouwen een levendiger geest bezitten en dat mannen standvastiger zijn; dat vrouwen fijnzinniger gedachten hebben en dat mannen beter in staat zijn om waar te nemen. Een lanterfanter uit Parijs die eens in de paleistuin van Versailles wandelde, trok uit wat hij zag de conclusie dat bomen gesnoeid en wel groeiden;» De verschillen, die men tussen mannen en vrouwen constateert, zijn alleen de afspiegeling van hun situatie. Waarom bijvoorbeeld zouden vrouwen niet romantischer zijn dan hun minnaars? «De vrouw houdt zich bezig met borduren, een geestloos werk, dat alleen met de handen wordt verricht, en denkt aan haar minnaar, terwijl hij met zijn eskadron over de vlakte galoppeert en bij een verkeerde beweging wordt gearresteerd.» Zo verwijt men vrouwen ook gebrek aan gezond verstand. «Vrouwen hechten meer waarde aan gevoelens, maar dat is heel gewoon: omdat zij als gevolg van onze stompzinnige

gewoonten met geen enkele gezinsaangelegenheid is belast *is verstand hun nooit van nut geweest*... Laat de zaken van twee van uw boerderijen door uw vrouw behartigen en ik wed, dat de boeken beter worden bijgehouden dan door u.» verklaart Stendhal, en hij cursiveert de woorden, die hij benadrukken wil. Als men in de geschiedenis zo weinig vrouwelijke genieën vindt komt dat omdat de maatschappij hen berooft van elke mogelijkheid om zich uit te drukken. «Alle genieën die geboren worden als *vrouw* zijn verloren voor het geluk van de mensheid; zodra het toeval hen in de gelegenheid stelt zich te openbaren geven ze blijk ook de moeilijkste kundigheden te beheersen.» De zwaarste hindernis, die zij moeten overwinnen is de opvoeding waarin zij worden afgestompt; de onderdrukker spant zich altijd in om de onderdrukte te kleineren; de man onthoudt de vrouwen met opzet hun kansen. «De meest briljante en rijke kwaliteiten voor het geluk van henzelf en van ons laten wij in hun braak liggen». Een meisje van tien jaar is levendiger en verstandelijk beter bij dan haar broer; op twintigjarige leeftijd is uit de kwajongen een man van geest gegroeid en uit het meisje «een grote, onhandige en verlegen dwazin, die bang is voor een spin» ; de schuld daarvan ligt bij de vorming, die zij kreeg. Men zou vrouwen precies hetzelfde onderwijs moeten geven als jongens. De antifeministen voeren daartegen aan, dat ontwikkelde en intelligente vrouwen monsterlijk zijn; maar die moeilijkheid komt alleen maar omdat zij nog steeds uitzonderlijke gevallen zijn. Als zij even vanzelfsprekend toegang hadden tot de cultuur als de mannen zouden zij daar even vanzelfsprekend hun voordeel mee doen. Nadat men hen heeft beknot in hun mogelijkheden onderwerpt men hen aan wetten, die tegen

de natuur zijn; tegen hun zin in getrouwd eist men trouw van hen en zelfs scheiding wordt hun als wangedrag verweten. Een groot aantal wordt tot ledigheid gedoemd, hoewel er buiten de arbeid geen geluk bestaat. Stendhal is over deze stand van zaken verontwaardigd en ziet daarin de oorzaak van alle gebreken, die men de vrouw verwijt. Zij zijn geen engelen, geen demonen en geen sfinxen; zij zijn menselijke wezens die door idiote zeden in een toestand van halve slavernij zijn gebracht.

Juist omdat zij onderdrukt worden weten de besten onder hen zich te vrijwaren voor de gebreken, die hun onderdrukkers ontsieren; in zichzelf zijn ze noch inferieur, noch superieur aan de man; maar door een eigenaardige omkering zijn zij door hun ongelukkige situatie in het voordeel. Het is algemeen bekend dat Stendhal de nuchtere geest der deugd haatte: geld, eer, stand en macht schenen hem betreurenswaardige idolen toe; de overgrote meerderheid der mannen vervreemdt van zich zelf om hen na te jagen; de waanwijze, de man van gewicht, de bourgeois en de echtgenoot, zij verstikken ieder sprankje leven en waarheid in zichzelf; vastgeroest in vaststaande begrippen en gevoelens, zich voegend in de maatschappelijke sleur, zijn zij innerlijk alleen maar leeg; een wereld, bevolkt door deze schepselen zonder ziel is een woestijn van verveling. Ongelukkig genoeg zijn er ook veel vrouwen die verstikken in dit droefgeestig moeras; dat zijn poppen met «bekrompen Parijse ideeën» of wel verknochte huichelaarsters; Stendhal voelt «een dodelijke afkeer voor fatsoenlijke vrouwen en hun onvermijdelijke hypocrise» Zij wijden zich aan hun frivole bezigheden met dezelfde ernst,

die van hun echtgenoten opgeschroefde ledepoppen maakt; dom als gevolg van hun opvoeding, jaloers, ijdel, babbelziek, boosaardig als gevolg van hun ledigheid, koud, dor, aanstellerig en kwaadwillend bevolken zij Parijs en het platteland; ze duiken in groten getale op achter de edele gestalten van een Madame de Rênal, een Madame de Chasteller. Degene die Stendhal met de meest haatdragende zorg getekend heeft is zonder enige twijfel Madame Grandet, die precies het negatief van een Madame Roland, een Métilde is. Mooi, maar zonder enige expressie, neerziend op anderen en zelf zonder charme boezemt zij ontzag in door haar «vermaarde deugdzaamheid», maar de ware schroom, die uit de ziel voortkomt, kent zij niet; vol zelfverheerlijking en egoïsme kan zij de schijn van grootsheid alleen maar nabootsen, in wezen is zij vulgair en gemeen; «ze heeft geen karakter... ze verveelt me», denkt monsieur Leuwen. «Volkomen verstandig, steeds bedacht op het welslagen van haar plannen» is haar enige eerzucht haar man minister te maken; «haar geest was onvruchtbaar»; voorzichtig, conventioneel, houdt zij zich altijd afzijdig van de liefde, zij is niet in staat tot een edelmoedig gebaar en als in die dorre ziel de passie losbreekt ontstaat er brand zonder lichtende gloed.

Men hoeft dit beeld alleen maar om te keren om te ontdekken wat Stendhal van de vrouwen verlangt. In de allereerste plaats moeten zij zich niet laten verstrikken in die nuchtere deugdzaamheid. En door het feit dat de dingen, die men zo belangrijk acht, toch buiten hun bereik liggen lopen zij veel minder dan de mannen het risico zich daarin te verliezen en te vervreemden van zichzelf; zij hebben veel meer

mogelijkheden om die natuurlijkheid, die onbevangenheid en die grootmoedigheid te bewaren, die Stendhal hoger stelt dan welke verdienste dan ook; wat hij in hen waardeert is wat wij tegenwoordig hun authenticiteit noemen: dat is de gemeenschappelijke trek in alle vrouwen, die hij heeft lief gehad of met zoveel liefde heeft verzonnen; allemaal zijn zij vrije en waarachtige wezens. Sommigen van hen tonen die vrijheid op luisterrijke wijze: Angela Pietragrua, «een sublieme lichtekooi in Italiaanse stijl, op de manier van Lucretia Borghia,» of Madame Azur «een courtisane a la Madame du Barry... een van de minst pop-achtige Franse vrouwen, die ik ooit ontmoet heb» verachten de gangbare zeden openlijk. Lamiel lacht om conventies, zeden en wetten; Sanseverina werpt zich met hart en ziel op de intrige en schrikt zelfs voor de misdaad niet terug. Door de kracht van hun geest verheffen anderen zich boven het alledaagse, zoals Menta, zoals Mathilde de la Mole, die haar omgeving kritiseert, beschimpt en veracht en die zich daarvan wenst te onderscheiden. Bij weer anderen neemt die vrijheid een negatieve vorm aan; wat bij Madame de Chasteller zo opmerkelijk is, is haar onverschilligheid tegenover alles wat niet van direct belang is: onderworpen aan de wil en zelfs aan de meningen van haar vader, verzet zij zich heus niet minder tegen de burgerlijke normen en waarden, juist door die onverschilligheid, die men haar als kinderachtigheid verwijt en die de bron van haar zorgeloze vrolijkheid is. Clélia Conti valt op door haar terughoudendheid; een bal, het gebruikelijke vermaak voor jonge meisjes, laat haar koud, zij is gereserveerd «hetzij door minachting voor haar omgeving, hetzij omdat ze een hersenschim najaagt»,

zij oordeelt over de wereld, is over haar gemeenheid verontwaardigd.

Bij Madame de Rênal is die onafhankelijkheid van ziel het meest verborgen; zij weet zelf niet, dat zij zich niet goed kan schikken in haar lot; in haar uitzonderlijke fijngevoeligheid, haar levendige sensibiliteit manifesteert zich de afkeer voor de banaliteit ven haar omgeving, zij huichelt niet; zij heeft een edelmoedig hart bewaard, dat in staat is tot heftige gevoelens en bezit een hang naar geluk; het vuur dat in haar smeult verspreidt naar buiten toe nauwelijks warmte, maar er is niet meer dan een ademtocht nodig om het te doen oplaaien.

Deze vrouwen zijn gewoon *levend*; zij weten dat de bron van echte waarde niet in uiterlijke dingen zit, maar in het hart. Dat verleent charme aan de wereld, waarin zij leven; zij verbannen de verveling daaruit door het simpele feit dat zij in die wereld aanwezig zijn met hun dromen, hun verlangens, hun genoegens, hun gevoelens en hun verzinsels. Sanseverina, die «actieve ziel» is banger voor verveling dan voor de dood. Vastzitten in de verveling «is de dood vermijden, zei ze, maar niet leven»; zij is «altijd ergens hevig in geïnteresseerd, altijd bezig en ook vrolijk». Onbewust, kinderlijk of ernstig, vrolijk of nadenkend, openlijk of in stilte wijzen ze allemaal de zware sluimer af waarin de mensheid wegzinkt. En die vrouwen die hun onbenutte vrijheid hebben bewaard stijgen door hun hartstocht tot een heroïeke hoogte, zodra ze op een object stoten, dat hun waardig is; hun zielekracht en energie vertolken dan de ongenaakbare zuiverheid van een volkomen toewijding.

Maar vrijheid alleen is nauwelijks voldoende om hen zoveel romantische trekken te verlenen; pure vrijheid wekt achting, geen emotie; roerend is wel de poging, die vrijheid ondanks alle belemmeringen te verwezenlijken en des te roerender bij vrouwen naarmate hun strijd moeilijker is. Alleen de overwinning op dwang van buitenaf al brengt Stendhal in vervoering; in zijn *Chroniques italiennes* sluit hij zijn heldinnen op in kloosters of het paleis van een jaloerse echtgenoot: duizenden listen moeten zij verzinnen om hun minnaars te ontmoeten: geheime deuren, touwladders, bloedige koffers, schakingen, kerkerstraffen en moordaanslagen, uitbarstingen van hartstocht en ongehoorzaamheid worden geholpen door een vindingrijkheid, waarin alle hulpbronnen van de geest tot ontplooiing komen; dood en dreigende martelingen verlenen nog groter glans aan de onverschrokkenheid van de hartstochtelijke zielen, die hij tekent. Zelfs in zijn rijpste werken blijft Stendhal gevoelig voor dit romantisch vertoon; zij is het uiterlijk teken van de romantiek, die in het hart leeft; men kan het een niet scheiden van het ander, evenmin als men een mond kan scheiden van zijn glimlach. Clélia vindt de liefde opnieuw uit als zij het alfabet verzint dat het haar mogelijk maakt te corresponderen met Fabrice; Sanseverina wordt ons geschilderd als «een steeds oprechte ziel, die nooit met voorzichtigheid te werk ging, maar die zich altijd overgeeft aan de impressie van het ogenblik»; wanneer zij intrigeert, als zij de prins vergiftigt en Parma onder water zet, geeft die ziel zich aan ons bloot; zij is niets anders dan het sublieme en dwaze avontuur dat zij te leven koos. De touwladder die Mathilde de la Mole aan haar raam bevestigt is heel wat anders dan

een toneelrekwisiet; het is de tastbare vorm van haar trotse onvoorzichtigheid, haar drang naar het ongewone en uitdagende moed. De kwaliteiten van deze zielen zouden niet blijken als ze niet door vijanden omringd waren: de muren van een gevangenis, de wil van een vorst en de strengheid van het gezin.

Maar de zwaarste weerstand die overwonnen moet worden ontdekt ieder van hen in zichzelf; het avontuur van de vrijheid is hier het meest onzeker, het meest ontroerend en het meest pikant. Stendhal’s sympathie voor zijn heldinnen is duidelijk groter naarmate hun gevangenschap strenger is. Natuurlijk, hij waardeert hoeren, subliem of niet, omdat zij eens en voor al alle conventies met voeten getreden hebben, maar veel gevoeliger is zijn liefde voor Métilde, zo bescheiden en teruggetrokken in haar scrupules en schroom. Lucien Leuwen vertoeft gaarne bij die vrije geest, Madame de Hocquincourt, maar bemint hartstochtelijk de kuise, gereserveerde en weifelende Madame de Chasteller. Stendhal bewondert de ziel van Sanseverina, die nergens voor terugdeinst, maar hij geeft de voorkeur aan Clélia en dat jonge meiske wint het hart van Fabrice. En Madame de Rênal, geremd door haar trots, vooroordelen en onwetendheid is misschien wel degene die hem, van alle vrouwenfiguren die Stendhal geschapen heeft, het meest verbaast. Hij situeert zijn heldinnen graag in de provincie, in een bekrompen milieu, onderworpen aan de tirannie van een man of een domme vader; hij schept er behagen in, dat ze geen cultuur bezitten en worden beheerst door valse begrippen. Madame de Rênal en Madame de Chasteller zijn allebei hardnekkig koningsgezind; de eerste heeft een timide geest en geen enkele ervaring, de tweede

beschikt over een briljante intelligentie, maar miskent de waarde daarvan; zij zijn dus niet verantwoordelijk voor hun dwalingen, maar veeleer daarin het slachtoffer van instellingen en zeden; maar uit hun vergissingen bloeit de romantiek op, zoals de poëzie ontstaat uit de nederlaag.

Een heldere geest, die welbewust en met kennis van zaken een beslissing over zijn daden neemt, oogst zonder meer goed- of afkeuring, terwijl men daarentegen de moed en sluwheid van een edelmoedig hart, dat zijn weg door de duisternis zoekt met vrees, medelijden, ironie en liefde, bewondert. Omdat zij misleid zijn ziet men in vrouwen zulke nutteloze en betoverende deugden opbloeien als hun schroom, hun trots en hun uitzonderlijke fijngevoeligheid. In zekere zin zijn dat gebreken: zij brengen leugens voort, achterdocht en woede, maar dat alles wordt voldoende verklaard door de situatie waarin de vrouw geplaatst is. Vrouwen worden er toe gebracht hun trots op kleine dingen te richten, of in ieder geval «op dingen die alleen voor het gevoel belangrijk zijn omdat alle «belangrijk geachte» objecten voor hen onbereikbaar zijn. Hun bescheidenheid vloeit voort uit de onafhankelijkheid, waaronder zij lijden; omdat het hun ontzegd is zich in daden te doen gelden, trekken zij hun hele wezen in twijfel; het lijkt hun toe dat het bewustzijn van een ander, en dat van hun minnaar in het bijzonder, hen in hun waarheid openbaart; zij zijn daar bang voor en proberen aan hem te ontsnappen. In hun vlucht, hun weifeling, ja zelfs in hun leugens komt een oprechte zorg voor waarde tot uitdrukking en daardoor verdienen ze respect. Maar het wordt onhandig, zelfs ter kwader trouw tot uitdrukking

gebracht en daardoor zijn ze roerend, zelfs enigszins komisch. Juist als vrijheid in haar eigen valstrik loopt of zichzelf voor de gek houdt is die het meest menselijk en in Stendhals ogen het meest aantrekkelijk.

Stendhals vrouwen zijn roerend als hun hart hen voor onvoorziene problemen stelt; geen enkele wet, geen enkele aanwijzing, geen enkele redenering, geen enkel voorbeeld van buitenaf kan hun als leidraad dienen, zij moeten alleen beslissen; deze verlatenheid is het hoogtepunt van de vrijheid. Clélia is opgevoed in een liberale gedachtengang; zij is scherpzinnig en redelijk: maar aangeleerde, overgenomen meningen, goed of verkeerd, zijn in een moreel conflict niet van nut. Madame de Rênal houdt van Julien ondanks haar moraliteit, Clélia redt, tegen haar redelijkheid in, Fabrice; in beide gevallen wordt er over alle erkende normen en waarden heengestapt. Die durf brengt Stendhal in vervoering; maar die durf is des te roerender als die amper zichzelf durft te erkennen, dan is zij des te natuurlijker, spontaner en waarachtiger. Bij Madame de Rênal is haar driestheid in onschuld verborgen; omdat zij de liefde niet kent, herkent zij die niet en geeft er zich zonder verzet aan over; het lijkt alsof zij, die in het donker heeft geleefd, zonder verweer is tegen het bliksemende licht van de hartstocht; verblind ondergaat zij het, of het tegen God of hel is of niet; als de gloed dooft valt ze weer terug in de duisternis waarin echtgenoten en priesters heersen. Zij heeft geen vertrouwen in haar eigen oordeel, maar wat duidelijk aanwezig is overweldigt haar; zodra ze Julien terugvindt schenkt ze hem haar ziel weer. Haar berouw en de brief, die

haar biechtvader haar ontrukt, tonen duidelijk aan welke afstand deze vurige en oprechte ziel moest overbruggen om zich te bevrijden uit de gevangenis, waarin de maatschappij haar had opgesloten en toegang te krijgen tot de hemel van het geluk.

Bewuster beleeft Clélia het conflict; zij weifelt tussen loyaliteit ten opzichte van haar vader en verliefd medelijden; ze zoekt naar argumenten. De triomf van de waarden waarin Stendhal gelooft schijnt hem des te stralender als die door de slachtoffers van een hypocriete beschaving als een nederlaag wordt ervaren; hij is verrukt als hij ziet, dat zij list en bedrog gebruiken om de waarheid van passie en geluk te laten prevaleren over de leugens, waarin zij geloven. Clélia, die de Madonna belooft Fabrice niet meer te *zien* en dan twee jaar lang zijn kussen en omhelzingen met gesloten ogen ondergaat is tegelijk lachwekkend en diep ontroerend. Met dezelfde zachtmoedige ironie beschouwt Stendhal ook de aarzelingen van Madame de Chasteller en de onstandvastigheid van Mathilde de la Mole; zoveel omwegen, terugtochten, scrupules en verborgen nederlagen en overwinningen om een doodgewoon en wettig doel te bereiken is voor hem de bekoorlijkste van alle komedies. Er schuilt een zekere snaaksheid in deze drama’s, omdat de actrice tegelijk rechter en partij is, omdat zij haar eigen slachtoffer is en omdat zij zichzelf dwingt tot allerlei gecompliceerde omwegen, terwijl een enkel besluit om de Gordiaanse knoop door te hakken voldoende zou zijn, maar toch blijkt daaruit duidelijk de meest respectabele bezorgdheid, die een nobele ziel kan kwellen; zij wil haar zelfrespect bewaren, zij hecht meer waarde aan haar eigen waardering dan aan die van

anderen en verwerkelijkt zich daardoor als een absolute. Deze eenzame zelfondervraging, zonder enige weerklank, zijn ernstiger dan een kabinetscrisis: als Madame de Chasteller zich afvraagt of zij te ja dan te nee de liefde van Lucien Leuwen moet beantwoorden neemt zij een beslissing voor zichzelf en voor de wereld: kan men op een ander vertrouwen? Kan men vertrouwen op zijn eigen hart? Wat is de waarde van liefde en menselijke eden? Is het waanzin of grootmoedig te geloven en lief te hebben?

Deze vragen stellen de zin van het leven in discussie; dat van ieder en dat van allen. De zogenaamde «serieuze» man is in werkelijkheid onbenullig, omdat hij in zijn leven gevestigde, cliché-matige rechtvaardigingen aanvaardt, terwijl een hartstochtelijke en diepvoelende vrouw van ogenblik tot ogenblik de gevestigde waarden herziet. Zij kent de voortdurende spanning van een vrijheid die nergens steun vindt, daarom voelt zij zich voortdurend in gevaar; zij kan in één ogenblik alles winnen of verliezen. Dit risico, dat zij verontrust aanvaardt, maakt haar lotgevallen zo kleurig als een heroïsch avontuur. En de inzet is zo hoog als maar mogelijk is: de zin van die existentie zelf, die ieder mens als enige ten deel gevallen is. De escapade van Mina de Vanghel kan in zekere zin absurd lijken, er is een hele ethiek bij betrokken. «Berustte haar leven op een misrekening? Haar geluk had acht maanden geduurd. Zij had een te vurige ziel om genoegen te nemen met de werkelijkheid van het leven.» Mathilde de la Mole is minder oprecht dan Clélia of Madame de Chasteller; zij richt haar daden meer op de gedachte, die zij van zichzelf heeft, dan naar de actualiteit van liefde en

geluk; is het grootser en trotser zichzelf te behouden dan zich te verliezen, zich te vernederen voor hem van wie men houdt dan hem te weerstaan? Ook zij staat te mid-dan van haar twijfels volkomen alleen en riskeert haar zelfrespect, waaraan zij meer hangt dan aan haar leven. Zij wordt bewogen door een vurig verlangen naar een werkelijke rechtvaardiging van het leven en zoekt, door het duister van onwetendheid, vooroordelen en misleidingen heen daarnaar in het flakkerend, opgewonden licht van de hartstocht; het is dat grenzeloze risico van geluk of dood, grootsheid of schande, dat het lot van vrouwen die romantische glans verleent.

Natuurlijk is de vrouw onkundig van de verleidelijkheid, die zij om zich spreidt; zichzelf beschouwen, een personnage willen spelen, is altijd een onwaarachtige houding. Als Madame Grandet zich vergelijkt met Madame Roland bewijst zij daardoor, dat ze niet op haar lijkt. Mathilde de la Mole blijft aantrekkelijk omdat zij volkomen opgaat in haar komedies en omdat ze vaak de prooi is van haar eigen hart op die ogenblikken waarop zij denkt dat volkomen meester te zijn; zij ontroert ons in die mate waarin zij ontkomt aan haar eigen wil. Maar de meest pure heldinnen van Stendhal zijn zich niet van zichzelf bewust. Madame de Rênal kent haar eigen charme niet, evenmin als Madame de Chasteller iets weet van haar intelligentie. Daarin ligt dan een van de diepste vreugden van de minnaar, waarmee schrijver en lezer zich identificeren; hij is de getuige door wie deze verborgen rijkdom geopenbaard wordt; hij is de enige bewonderaar van Madame de Rênals levendigheid, die zij voor de blikken van anderen verbergt, van die

«levendige, sprankelende en diepe geest», die door de omgeving van Madame de Chasteller wordt miskend; en zelfs als anderen de geest van Sanseverina waarderen, is hij toch degene die het diepst in haar ziel doordringt.

De man smaakt, tegenover de vrouw, het genot der beschouwing; hij bedrinkt zich aan haar als aan een landschap of schilderij, zij zingt in zijn hart en kleurt de hemel. Die openbaring openbaart hem aan zichzelf; de fijnzinnigheid van vrouwen, hun gevoeligheid en vuur, kan men alleen begrijpen als ook de eigen ziel fijnzinnig, gevoelig en vurig wordt; vrouwelijke gevoelens scheppen een wereld van nuances en behoeften en de ontdekking daarvan verrijkt de minnaar; in aanwezigheid van Madame de Rênal wordt Julien een ander dan de eerzuchtige, die hij besloten had te zijn; hij kiest opnieuw. Als de man voor de vrouw alleen maar een oppervlakkige begeerte voelt, zal hij het amusant vinden haar te verleiden. Maar echte liefde verandert het leven. «Liefde zoals die van Werther, opent de ziel... voor het gevoel en genot van het *schone*, in welke vorm zich dat dan ook voor moge doen, zelfs in een pij gekleed... Men moet het geluk ook vinden waar geen schatten zijn...» «Het is een nieuw doel in het leven, een doel waarmee alles samenhangt en dat het gezicht van alles verandert. De liefde als hartstocht tovert de man de hele natuur met al zijn sublieme aspecten voor ogen als een pas gisteren uitgevonden nieuwigheid.» De liefde doorbreekt de dagelijkse routine en verjaagt de verveling, die Stendhal als een heel groot kwaad beschouwt, omdat die het ontbreken van iedere grond tot leven of tot sterven betekent; de minnaar heeft

een doel en dat is genoeg om van iedere dag een avontuur te maken: het betekent voor Stendhal een geweldig genoegen drie dagen in de kelder van Menta verborgen te zijn! Touwladders en bloedige koffers en dergelijke leggen in zijn romans getuigenis af van die neiging voor het ongewone. De liefde, dat wil zeggen de vrouw, leert ons de ware doelen van het bestaan kennen: schoonheid, geluk, nieuwe gevoelens en een nieuwe wereld. Liefde ontrukt de mens zijn ziel en pas daardoor wordt die zijn bezit; de minnaar kent dezelfde spanningen en risico’s als zijn geliefde en ervaart daardoor zichzelf waarachtiger dan in een uitgestippelde loopbaan. Als Julien aarzelt aan de voet van de ladder, die Mathilde heeft neergezet, zet hij zijn hele bestaan op het spel; op dat ogenblik bepaalt hij zijn maat. Door vrouwen, onder hun invloed en als reactie op hun gedrag leren Julien, Fabrice en Lucien de wereld en zichzelf kennen. Toetssteen, beloning, rechter en vriendin, bij Stendhal is de vrouw werkelijk wat Hegel haar een ogenblik lang geneigd was te maken: het andere bewustzijn dat, in wederkerige erkenning, het andere subject dezelfde waarheid schenkt, die zij van hem ontvangt. Het gelukkige paar, dat elkaar in de liefde erkent, trotseert tijd en universum, heeft aan zichzelf genoeg en verwerkelijkt zich als absoluut.

Maar dat veronderstelt dat de vrouw niet het pure anderszijn is; zij is zelf subject. Stendhal beperkt er zich nooit toe zijn heldinnen als functies van zijn helden te beschrijven; hij geeft hun een eigen bestaan en lot. Hij heeft iets uitzonderlijks geprobeerd dat, meen ik, geen enkele romancier ooit gewaagd heeft: hij heeft zichzelf geprojecteerd in de figuur van een

vrouw. Hij buigt zich niet over Lamiel heen, zoals Marivaux zich over Marianne buigt of Richardson over Clarisse Harlow; hij aanvaardt haar lot als het zijne, zoals hij ook dat van Julien op zich neemt. De figuur van Lamiel blijft daardoor wat theoretisch, maar zij is bijzonder karakteristiek. Stendhal richt alle denkbare hindernissen rond het meisje op: zij is arm, boers, onwetend, primitief opgevoed door lieden, die propvol vooroordelen zitten, maar ze ruimt alle morele hinderpalen op haar levensweg op, als ze eenmaal de volle draagwijdte beseft van de woordjes: «dat is stom». Dank zij haar vrijheid van geest geeft zij op eigen verantwoording gehoor aan haar opwellingen van nieuwsgierigheid, eerzucht en vrolijkheid. Het kan niet anders of voor een dergelijk vastbesloten hart moeten alle materiële hinderpalen verdwijnen; haar enige probleem zal zijn zich in een middelmatige wereld een lot aan te meten dat bij haar past. Zij moet haar vervulling vinden in misdaad en dood, maar dat is ook het lot waar Julien tot bestemd is. Voor grote zielen is, in de maatschappij zoals die is, geen plaats. Mannen en vrouwen zitten in hetzelfde schuitje.

Opmerkelijk is dat Stendhal tegelijk zo in-romantisch en zo uitgesproken feministisch is. Feministen zijn gewoonlijk rationele geesten, die alle dingen van een universeel standpunt uit beschouwen; maar Stendhal verlangt de emancipatie van de vrouw niet alleen uit naam van de vrijheid in het algemeen, maar ook uit naam van het persoonlijke, individuele geluk. De liefde zal, denkt hij, daar niets bij verliezen, die zal integendeel des te waarachtiger zijn naarmate de vrouw, de gelijke van de man, hem des te vollediger

zal kunnen begrijpen. Bepaalde kwaliteiten van de vrouw, die men bewondert, zullen ongetwijfeld verdwijnen; maar hun waarde komt voort uit de vrijheid, die zich daarin uitdrukt. Die vrijheid zal zich in andere vormen openbaren en de romantiek op aarde zal niet verdwijnen. Twee gescheiden wezens, in verschillende situaties geplaatst, die in hun vrijheid met elkaar worden geconfronteerd en door elkaar heen zoeken naar de rechtvaardiging van hun bestaan, zullen altijd een avontuur beleven, dat rijk is aan risico’s en beloften. Stendhal vertrouwt op de waarheid; zodra men die ontvlucht sterft men levend, maar daar, waar die waarheid schittert, schitteren ook schoonheid, geluk, liefde en een vreugde, die in zichzelf zijn rechtvaardiging draagt. Daarom wijst hij, net als de mystificatie van de nuchterheid, ook de leugenachtige poëzie van de mythe af. Hij heeft aan de menselijke werkelijkheid genoeg. Volgens hem is de vrouw gewoon een menselijk wezen en geen enkele droom kan iets verrukkelijkers scheppen.

SAMENVATTING

Aan deze voorbeelden zien we, dat de grote, gemeenschappelijke mythen bij iedere schrijver afzonderlijk hun afspiegeling vinden. We hebben de vrouw ontmoet als *vlees*; het lichaam van de man is verwekt in het moederlichaam en dat wordt opnieuw geschapen in de omhelzingen van de beminde. Daardoor is de vrouw verwant aan de *natuur*, zij belichaamt die: dier, vallei van bloed, verwelkte roos, sirene, de glooiing van een heuvel, zij schenkt de man een voedingsbodem, levenskracht, tastbare schoonheid en de ziel van de wereld. Zij kan de sleutels tot de *poëzie* dragen, zij kan *middelaarster* zijn tussen deze wereld

en het *Jenseits*; genade of orakel, ster of tovenares, zij opent de poort naar het bovennatuurlijke, het bovenwerkelijke. Zij is gedoemd tot immanentie en door haar passiviteit spreidt zij vrede en harmonie om zich heen; maar als zij die rol weigert verwordt zij tot bidsprinkhaan, tot een verslindend monster. In alle gevallen doet zij zich aan ons voor als de *bevoorrechte Andere* door wie het subject zich verwerkelijkt, zij is de toetssteen voor mannen, zijn tegenwicht, zijn heil, zijn avontuur, zijn geluk.

Maar deze mythen worden door ieder op een andere wijze getoonzet. De *Ander* wordt individueel bepaald door de individuele manier, waarop *de Een* zich verkiest te stellen. Ieder mens bevestigt zich als transcendentie en vrijheid, maar deze woorden hebben niet voor iedereen dezelfde betekenis. Voor Montherlant is transcendentie een toestand; hij is transcendent, hij zweet in de hemel der helden, de vrouw hurkt, aan zijn voeten, op de grond; hij schept er behagen in de afstand te meten, die haar van hem scheidt; af en toe heft hij haar tot zich op, neemt haar en werpt haar weer van zich, nooit daalt hij af tot de sfeer van haar slijmerige duisternis. Lawrence situeert de transcendentie in de phallus; alleen bij de gratie van de vrouw is de phallus leven en macht, de immanentie is dus goed en noodzakelijk; de onechte held, die zich ver boven de aarde verheven voelt, wordt in de verste verte geen halfgod, maar slaagt er niet eens in mens te worden; de vrouw is niet verachtelijk, zij is een intense rijkdom, een warme bron, maar zij dient af te zien van iedere persoonlijke transcendentie en er zich toe te beperken die van haar man te bevorderen. Claudel verlangt van haar diezelfde toewijding: ook

voor hem is de vrouw degene, die het leven in stand houdt, terwijl de man door zijn daden het bereik van dat leven uitbreidt; maar voor de katholiek is alles wat er op aarde gebeurt in immanentie gedompeld; de enige transcendentie is God; in de ogen van God zijn de man, die doet, en de vrouw, die hem dient, volkomen gelijk; het is aan hun beiden om boven hun aardse situatie uit te rijzen, in beide gevallen is het heil een autonome onderneming. Breton keert de hiërarchie der seksen om; de daad en het bewuste denken waarin de man transcendentie vindt schijnen hem een banale mystificatie toe die de oorzaak is van oorlog, dwaasheid, bureaucratie en de ontkenning van al wat menselijk is; de immanentie, de loutere, ondoorzichtige aanwezigheid van de werkelijkheid is waarheid; werkelijke transcendentie wordt verwezenlijkt door de terugkeer tot de immanentie. Zijn houding is volkomen tegenovergesteld aan die van Montherlant, die van de oorlog houdt, omdat men dan verlost is van vrouwen; Breton vereert de vrouw omdat zij vrede brengt. Montherlant verwart geest met subjectiviteit en wijst het gegeven universum af; Breton meent dat de geest objectief aanwezig is in het hart van de wereld. Voor Montherlant betekent de vrouw een gevaar, omdat zij zijn eenzaamheid doorbreekt, voor Breton is zij een openbaring, omdat zij hem ontrukt aan de subjectiviteit. Wat Stendhal betreft hebben we gezien dat voor hem de vrouw nauwelijks mythische waarde heeft; hij ziet ook haar als transcendentie; voor deze humanist verwerkelijken hun vrijheden zich in wederkerige relaties; het is voor hem genoeg dat de Ander gewoon een ander is, opdat het leven, dat wat hij «het prikkelend zout» noemt, behoudt; hij zoekt niet naar een «sterre-evenwicht»,

hij voedt zich niet met het brood der afkeer, hij verwacht geen wonder, hij wil niet te maken hebben met de kosmos of met poëzie, maar met vrijheden.

Dat komt omdat hij ook zichzelf als een helder en lichtend vrij wezen ervaart. De anderen - en dat is een zeer belangrijk punt - werpen zichzelf als transcendenties op, maar voelen zich de gevangene van een ondoorzichtige tegenwoordigheid in hun binnenste; die «ondoordringbare kern van de nacht» projecteren zij in de vrouw. Montherlant heeft een Adler-complex en daaruit ontstaat zijn botte kwade trouw; dat geheel van pretenties en angsten belichaamt hij in de vrouw; de afkeer, die hij voor haar voelt, is wat hij in wezen vreest voor zichzelf te voelen; in haar wil hij alle mogelijke bewijs tegen zijn ontoereikendheid vertrappen, hij wil door die minachting gered worden; de vrouw is de groeve, waarin hij alle monsters, die er in hem huizen, werpt.[92]

Het leven van Lawrence laat zien dat ook hij aan een analoog complex leed, maar dan zuiver seksueel; de vrouw heeft in zijn werk de waarde als compensatie-mythe; in haar verheerlijkt hij een viriliteit, waarvan de schrijver niet al te zeker was; als hij Kate beschrijft aan de voeten van don Cipriana gelooft hij als man te hebben getriomfeerd over zijn vrouw Frieda. Zij mag ook niet aan hem twijfelen; als zij de doelen, die hij zich gesteld heeft, zou bestrijden zou hij daar zelf geen vertrouwen meer in hebben; haar taak is hem gerust te stellen. Hij verlangt vrede van haar, rust en geloof, zoals Montherlant vraagt naar de zekerheid van zijn superioriteit; zij eisen dat wat hun ontbreekt. Claudel ontbreekt het niet aan zelfvertrouwen; hij is alleen timide tegenover het

geheim van God. Er is bij hem ook geen spoor van de strijd der seksen te vinden. Onversaagd neemt de man de last van de vrouw op zich; zij betekent de mogelijkheid van verleiding, maar ook van verlossing. Voor Breton lijkt de man alleen maar echt te zijn door het mysterie dat in hem leeft; het behaagt hem dat Nadja de ster ziet waarheen hij gaat en die is als «het hart van een bloem zonder hart»; in zijn dromen, in zijn voorgevoelens, het spontane voortkabbelen van zijn inwendige stem, in al die activiteiten, die zich aan wil en rede onttrekken, herkent hij zichzelf; de vrouw is de waarneembare gedaante van deze gesluierde aanwezigheid die oneindig wezenlijker is dan zijn bewuste persoonlijkheid.

Stendhal is in alle rust helemaal zichzelf, maar hij heeft de vrouw nodig, evenals zij hem, opdat zijn verstrooide existentie zich verenigt in een gedaante en een lot: het lijkt alsof de man voor anderen reikt naar het zijn, maar dan moet een ander hem nog altijd zijn bewustzijn lenen. Andere mannen staan tegenover huns gelijken te onverschillig; alleen de liefhebbende vrouw opent haar hart voor haar geliefde en neemt hem daar helemaal in op. Behalve Claudel, die in God zijn gekozen getuige vindt, verwachten alle schrijvers, die wij onder de loep namen, dat, om met Malraux te spreken, de vrouw dat «onvergelijkelijke monster» in hen, dat alleen henzelf bekend is, bemint. In medearbeid en strijd zijn mannen in hun algemeenheid bijeen. Montherlant is voor zijns gelijken een schrijver, Lawrence een doctrinair, Breton een schoolhoofd, Stendhal een diplomaat of een man van geest; het is de vrouw, die in de een de stralende en wrede prins openbaart, in de ander een verontrustende

faun en in een derde een god of een zon of wezen, dat «zwart en koud is als een man, die als door de bliksem getroffen aan de voet van de sfinx ligt,»[93] en in de laatste een verleider, een charmeur, een minnaar.

Voor ieder van hen zal de ideale vrouw diegene zijn, die het meest nauwkeurig de Ander belichaamt, die in staat is hem zichzelf te openbaren. Montherlant, de zonne-geest, zoekt in haar de pure animaliteit; Lawrence de phallicus, verlangt van haar dat zij de vrouwelijke sekse in haar algemeenheid vertegenwoordigt; Claudel definieert haar als een zuster-ziel; Breton bemint de in de natuur wortelende Mélusine en stelt zijn hoop op de kind-vrouw; Stendhal verlangt dat zijn geliefde intelligent, gecultiveerd is, vrij van geest en bevrijd van de zeden, kortom dat zij een gelijke is. Maar het enige aardse lot dat voor de gelijke, voor de kind-vrouw, voor de zuster-ziel, de sekse-vrouw en de dierlijke vrouw is weggelegd, is altijd de man. Welk ego zich ook door haar heen zoeken mag, hij kan zichzelf alleen dan vinden, als zij bereid is als smeltkroes te fungeren. In alle gevallen verlangt men van haar zelfverloochening en liefde. Montherlant is genegen ontroering te voelen voor de vrouw, die hem in staat stelt zijn mannelijke kracht te meten; Lawrence richt een vurige hymne tot die vrouw, die ten gunste van hem afstand doet van zichzelf; Claudel verheerlijkt de vazal, de dienares, de toegewijde, die zich aan God onderwerpt door zich aan de man te onderwerpen; Breton verwacht van de vrouw de redding en het heil van de mensheid, omdat zij ten opzichte van haar kind en haar geliefde tot de meest absolute liefde in staat is, en zelfs bij Stendhal zijn de heldinnen veel ontroerender dan de

helden, omdat zij zich met veel ongebreidelder heftigheid aan hun hartstocht overgeven; zij helpen de man zijn bestemming te vervullen, zoals Prouhèze bijdraagt aan het heil van Rodrigue; in de romans van Stendhal gebeurt het vaak, dat zij hun geliefde redden van de ondergang, gevangenis of dood. Montherlant en Lawrence eisen de vrouwelijke toewijding als een plicht; minder arrogant bewonderen Claudel, Breton en Stendhal die toewijding als een edelmoedige keuze, ze verlangen ernaar zonder te beweren dat zij die verdienen, maar uit hun hele werk - met uitzondering van de bewonderenswaardige Lamiel - blijkt, dat zij van de vrouw dat altruïsme verwachten, dat Comte in hen bewonderde en aan hun oplegde en dat, naar zijn mening, tegelijkertijd een flagrante inferioriteit en twijfelachtige superioriteit betekende.

Ik zou nog meer voorbeelden kunnen aanhalen, maar die zouden allemaal tot dezelfde conclusie leiden. Iedere schrijver definieert, door zijn definitie van de vrouw, zijn algemene ethiek en het bijzondere beeld, dat hij van zichzelf heeft en in zijn beschrijving van haar verraadt hij ook vaak de kloof die er gaapt tussen zijn visie op de wereld en zijn egoïstische dromen. Het ontbreken of onbelangrijk zijn van het vrouwelijk element in het werk van een auteur is op zichzelf al symptomatisch, het wordt echter buitengewoon belangrijk als het alle aspecten van de Ander in zijn totaliteit samenvat, zoals dat bij Lawrence het geval is. Het blijft ook belangrijk als de vrouw gewoon als een ander beschouwd wordt, maar de schrijver belang stelt in het individuele avontuur van haar leven, zoals Stendhal doet. Het verliest zijn belang in een tijdperk als het onze, waarin de

persoonlijke problemen van het individu naar de achtergrond worden gedrongen. Toch speelt de vrouw als ander nog steeds een rol en in die zin dat iedere man, al is het alleen maar om boven zichzelf uit te stijgen, er nog steeds behoefte aan voelt zich van zichzelf bewust te worden.

Derde deel - Mythen

XI Mythe en waarheid

De mythe van de vrouw speelt een zeer belangrijke rol in de literatuur, maar wat is nu haar belang voor het dagelijks leven? In welke mate beïnvloedt zij de zeden en het gedrag van individuen? Om die vraag te beantwoorden moeten wij de relatie tussen mythe en werkelijkheid nauwkeurig vaststellen.

Er zijn verschillende soorten mythen. De mythe van de vrouw, waarin een onveranderlijk aspect van de menselijke situatie sublimeert - de «verdeling» van de mensheid in twee categorieën individuen - is een statische mythe. Zij projecteert in het rijk van platonische ideeën een werkelijkheid, die direct ervaren wordt of op basis van de ervaring in begrippen wordt gevat; in de plaats van feit, waarde, betekenis, kennis, empirische wet stelt zij een transcendente, tijdloze, onveranderlijke noodzakelijke Idee. Aan die Idee kan niet worden getwijfeld of getornd, omdat zij buiten alle gegevene ligt; zij is met absolute waarheid begiftigd. Het mythisch denken stelt tegenover het verspreide, toevallige en veelvoudige bestaan van de vrouwen dan ook het unieke, verstarde Eeuwig Vrouwelijke. Als de definitie, die men daarvan geeft wordt tegengesproken en miskend door het gedrag van vrouwen van vlees en bloed, dan hebben die ongelijk; men verklaart niet dat de Vrouwelijkheid een loze abstractie is, maar dat de vrouwen niet vrouwelijk zijn. Dat ervaringsfeiten die mythe

logenstraffen deert haar niet. Toch vindt die mythe in zekere zin haar oorsprong in de ervaring. Het is gewoon waar, dat de vrouw anders is dan de man en dat anders-zijn wordt concreet ervaren in de begeerte, de omhelzing, de liefde. Maar de werkelijke relatie is een wederkerige en als zodanig ontstaan daar werkelijke drama’s uit. Door middel van erotiek, liefde, vriendschap en de tegenstellingen daarvan, teleurstelling, haat, rivaliteit, is die relatie een strijd tussen bewuste wezens, die beiden essentieel begeren te zijn; zij is de erkenning van vrijheden die elkaar wederkerig bevestigen, zij is de vage overgang van intimiteit naar medeplichtigheid. De Vrouw stellen is de absolute Ander stellen, zonder wederkerigheid en tegen alle ervaring in ontkennend dat zij een subject, een gelijke is.

In de concrete werkelijkheid doet de vrouw zich onder verschillende aspecten aan ons voor, maar iedere mythe, die ten aanzien van de vrouw geschapen is, beweert haar heel en al te omvatten; de vrouw echter wil uniek zijn. Het gevolg is een veelheid van onderling onverenigbare mythe en mannen, die peinzend talmen voor deze tegenstrijdige idee van Vrouwelijkheid. Omdat iedere vrouw deel heeft aan het merendeel van deze archetypen, die ieder voor zich beweren de enige Waarheid te omsluiten, ervaren mannen tegenover hun gezellinnen dezelfde verwondering als de Sophisten, die nauwelijks konden begrijpen dat de mens tegelijkertijd blond en donker was.

Die overgang naar het absolute kwam al heel vroeg tot uiting in maatschappelijke verschijnselen; verhoudingen verstarren makkelijk tot klassen, functies tot typen, zoals voor de kinderlijke

mentaliteit, betrekkingen in dingen worden gefixeerd. Zo bestaan er bijvoorbeeld binnen de patriarchale maatschappij, gegrond en gericht op het bewaren van het bezit, naast de individuen, die die bezittingen bewaren, noodzakelijkerwijs ook mannen en vrouwen die dat bezit afnemen en in omloop brengen; de mannen - avonturiers, zwendelaars, dieven, speculanten — worden over het algemeen door de groep afgewezen; de vrouwen, die gebruik maken van hun erotische aantrekkingskracht, hebben de mogelijkheid jongelui en zelfs gezinshoofden tot verkwisting van het erfdeel te verleiden zonder de wet te overtreden; zij maken zich meester van hun fortuin of bemachtigen door list het erfdeel. Die rol wordt verderfelijk geacht en vrouwen, die deze rol spelen, noemt men «slechte vrouwen». Maar in werkelijkheid echter kunnen zij in een ander huis - dat van hun vader, hun broers, hun man, hun minnaar - optreden als een beschermengel, zoals een courtisane bijvoorbeeld die financiers van hun geld berooft en een vrouwelijke Maecenas is voor schilders en schrijvers. De dubbelrol van een Aspasia, een Madame de Pompadour is vanuit een concrete ervaring makkelijk te begrijpen. Maar stelt men dat de vrouw Bidsprinkhaan is, Alruinwortel, Demon, dan raakt de geest in verwarring wanneer die in haar ook de Muze, de Godin-Moeder en Beatrice ontdekt.

Omdat groepssymbolen en onder andere sociale typen over het algemeen worden gevormd door tegengestelde begripsparen is dubbelhartigheid ook een onvermijdelijke eigenschap van het Eeuwig Vrouwelijke; tegenover de heilige moeder staat de boze en wrede stiefmoeder, tegenover het engelachtige meiske de geperveteerde oude vrijster. Daarom ook stelt men de

Moeder nu eens gelijk met Leven, dan weer met de Dood, daarom ook is de jonkvrouwe zowel een reine geest als vlees dat voor de duivel bestemd is.

Het is kennelijk niet de werkelijkheid, die de maatschappij of het individu een keuze uit de tegengestelde principes binnen die eenheid voorschrijft; in ieder tijdperk en in ieder geval kiezen maatschappij en individu overeenkomstig hun behoefte. Heel vaak projecteren zij in de mythe, die zij aangenomen hebben, de instellingen en waarden waaraan zij belang hechten. Zo verklaarde het patriarchale stelsel, dat de vrouw alleen in huis nodig had, dat zij gevoel, innerlijk leven en immanentie was; maar in werkelijkheid is iedere existent tegelijkertijd immanentie en transcendentie; stelt men hem geen doel voor ogen of belemmert men hem een doel te bereiken, berooft men hem van zijn overwinning, dan valt zijn transcendentie zonder vervuld te zijn in het verleden, dat wil zeggen dat die terugvalt in de immanentie. Dat was het lot van de vrouw in het patriarchaat, maar dat was geenszins een roeping, evenmin als slavernij de roeping van de slaaf is. Bij Auguste Comte kan men de ontwikkeling van deze mythologie heel duidelijk zien. De vrouw vereenzelvigen met Altruïsme betekent de man verzekeren van het absolute recht op haar toewijding, het is het de vrouw opleggen van een categorische imperatief.

Men moet de mythe niet verwarren met de erkenning van de betekenis; de betekenis is al immanent in het object besloten, zij wordt het bewustzijn in een levende ervaring geopenbaard; de mythe daarentegen is een transcendente Idee, die zich aan iedere

bewustwording onttrekt. Als Michel Leiris in zijn *L’Age de l’homme* zijn visioen van de vrouwelijke organen beschrijft, geeft hij betekenissen, maar schept geen mythe. Bewondering voor het vrouwelijk lichaam, afkeer van menstru-aal bloed berusten op waarnemingen van de concrete werkelijkheid. Er schuilt niets mythisch in de ervaring waardoor men de wellustige eigenschappen van het vrouwelijk lichaam ontdekt en men formeert geen mythe wanneer men daar uitdrukking aan poogt te geven door vergelijkingen met bloemen en stenen. Maar beweren dat de Vrouw Vlees is, beweren dat Vlees Nacht en Dood is, of dat zij de schittering van de Kosmos is betekent de waarheid van de aarde verlaten en omhoog stijgen naar een lege hemel. Want voor de vrouw is ook de man vlees en hij is iets anders dan alleen maar een object van vleselijke lust; en het vlees omhult voor iedereen en in iedere ervaring een bijzondere betekenis. Het is eveneens volkomen juist dat de vrouw - net als de man -een wezen is dat wortelt in de natuur, zij is veel meer dan de man dienstbaar aan de soort, haar animaliteit blijkt het duidelijkst; maar net als in hem wordt ook in haar het gegevene in de existentie aanvaard en zij hoort tot het rijk der mensen. Haar gelijk stellen met de Natuur, is zich laten leiden door vooroordeel.

Weinig mythen zijn zo gunstig geweest voor de heersende klasse als de mythe van de vrouw; zij rechtvaardigt alle privileges en machtigt de man zelfs daar misbruik van te maken. De mannen hoeven er zich niet om te bekommeren het leed en de lasten, die uit de fysiologie van de vrouw voortvloeien te verlichten, want die zijn «door de Natuur gewild»; zij gebruiken

die zelfs als voorwendsel om de ellendige situatie van de vrouw nog te verergeren, bijvoorbeeld door haar ieder recht op seksuele bevrediging te ontzeggen en haar als een lastdier te laten werken.[94]

Geen mythe is in de harten van de mannen zo verankerd als die van het «mysterie» der vrouw. Die mythe heeft heel wat voordelen. In de eerste plaats verklaart zij zonder moeite wat niet te verklaren is; de man die een vrouw niet «begrijpt» is gelukkig, inplaats van zijn geestelijk tekortschieten een objectieve onmogelijkheid te kunnen stellen. Hij erkent zijn onwetendheid niet, maar geeft de aanwezigheid van een mysterie buiten hem toe; dat verschaft hem een alibi dat zowel zijn luiheid als zijn ijdelheid streelt. Een verliefd hart vermijdt op deze wijze teleurstellingen: als het gedrag van de teer-beminde grillig is en als haar opmerkingen dom zijn, dient dat mysterie als excuus. En dank zij dit mysterie tenslotte kan de negatieve verhouding voortduren, die Kierkegaard oneindig verkieselijker lijkt dan het positieve bezit; tegenover een levend raadsel blijft de man alleen; alleen met zijn dromen, zijn hoop, zijn angsten, zijn liefde, zijn ijdelheid; dit subjectieve spel, dat van ondeugd tot mystieke extase gaan kan, is voor velen een veel aantrekkelijker ervaring dan de werkelijke relatie tot een menselijk wezen. Waarop berust nu eigenlijk deze voordelige illusie?

De vrouw is in een bepaald opzicht stellig mysterieus, «Mysterieus als iedereen», om met Maeterlinck te spreken. Ieder is alleen voor zichzelf subject, ieder kan in zijn immanentie alleen zichzelf bevatten; uit dat standpunt gezien is de ander altijd mysterieus. In de ogen van mannen is de ondoorzichtigheid van het

pour-soi in de vrouwelijke ander veel dichter; hij kan door geen enkele daad van sympathie in haar bijzondere ervaring doordringen: het erotisch genot van de vrouw, de ongemakken van de menstruatie, de pijn van de bevalling, hij is gedoemd daar onkundig van te blijven. In werkelijkheid is ook dit mysterie wederkerig, als de ander van het mannelijk geslacht is is er ook in het hart van iedere man een in zichzelf besloten zijn, waarin die vrouw niet kan doordringen; zij weet niet wat erotiek voor de man is. Maar volgens de regel, die wij al geconstateerd hebben, zijn de categorieën waarin de mannen zich de wereld ingedeeld denken vastgesteld *vanuit hun standpunt als absoluut geldend*. Ook hier erkennen zij, net als overal, de wederkerigheid niet. Omdat de vrouw een mysterie is voor de man wordt zij beschouwd als een mysterie in zichzelf.

Om de waarheid te zeggen maakt haar hele situatie de vrouw er de aangewezen figuur voor om als zodanig te worden beschouwd. Haar fysiologisch lot is vrij complex, zij beleeft het als iets dat haar zelf vreemd is; haar lichaam is voor haar niet de duidelijke expressie van haarzelf; zij voelt zich vervreemd; de band die in ieder individueel leven het fysiologisch leven bindt aan het psychische leven, of juister gezegd de relatie die er bestaat tussen de facticiteit van een individu en de vrijheid die hij op zich neemt is het moeilijkste raadsel dat in de situatie van de mens ligt opgesloten. Bij de vrouw neemt dat raadsel al een bijzonder verwarrende vorm aan.

Maar wat men mysterie noemt, is niet de subjectieve eenzaamheid van het bewustzijn, noch het geheim van het organische leven. Pas op het vlak van de

communicatie krijgt het woord werkelijk betekenis; het is niet zonder meer te beperken tot stilte, nacht, afwezigheid; het sluit een stotterende tegenwoordigheid in die er niet in slaagt zichzelf duidelijk te maken. Beweren dat de vrouw een mysterie is, wil niet zeggen dat de vrouw zwijgt, maar dat haar taal niet wordt verstaan; zij is er, maar verborgen achter sluiers, ergens achter deze onduidelijke verschijningsvormen bestaat zij. Wie is zij? Een engel, een demon, een geïnspireerde, een komediante? Óf men veronderstelt dat het antwoord op deze vragen onmogelijk te geven is, óf dat geen enkel antwoord afdoende is, omdat het vrouwelijk wezen wordt gekenmerkt door die ingrijpene dubbelhartigheid; zij is ook niet te definiëren voor zichzelf, zij is een sfinx.

Een feit is dat zij het erg moeilijk zou hebben om te beslissen *wie* zij is; er is geen antwoord op die vraag, niet omdat de verborgen waarheid te grillig zou zijn om te bevatten, maar omdat er op dit terrein geen waarheid is. Een existent is niets anders dan wat hij doet; het mogelijke overschrijdt het werkelijke niet, de essentie gaat niet vooraf aan de existentie: in zijn zuivere subjectiviteit *is* het menselijk wezen *niets*. Aan zijn daden wordt hij gemeten; men kan van een boerin zeggen dat zij een goede of een slechte arbeidster is, van een actrice dat ze wel of geen talent heeft, maar als men een vrouw beschouwt in haar immanente tegenwoordigheid kan men absoluut niets van haar zeggen; iedere kwalificatie reikt dan als het ware boven haar uit. Nu wordt echter in de betrekkingen van liefde en huwelijk, in alle relaties waarin de vrouw vazal, de ander is, zij in haar

immanentie begrepen en opgevat. Frappant is dat de vrouwelijke kameraad, collega en partner zonder mysterie zijn; omgekeerd als de vazal, de ondergeschikte mannelijk is, als bijvoorbeeld in de ogen van een man of vrouw die ouder en rijker is dan hij, de man het inessentiële object lijkt, hult ook hij zich in mysterie. Hier ontdekken we een zuiver economische fundering van de mythe van de vrouw. Ook een gevoel *is* niets. «Op het gebied van het gevoel is er geen onderscheid tussen werkelijkheid en verbeelding», schrijft Gide. «Het is voldoende zich te verbeelden lief te hebben om lief te hebben en zo is het ook, wanneer men lieft heeft, genoeg zichzelf voor te houden dat men zich verbeeldt lief te hebben om meteen minder lief te hebben...» Tussen verbeelding en werkelijkheid bestaat een onderscheid dat alleen in het gedrag tot uiting komt. Omdat de man in de maatschappij een bevoorrechte positie inneemt kan hij ook actief van zijn liefde blijk geven; vaak onderhoudt hij de vrouw of hij helpt haar; door met haar te huwen geeft hij haar een maatschappelijke positie; hij geeft haar geschenken; zijn economische en maatschappelijke onafhankelijkheid stelt hem in staat initiatief te ontplooien en vindingrijkheid aan de dag te leggen. Als Monsieur de Norpois is gescheiden van Madame de Villeparisis maakt hij reizen van vierentwintig uur om weer hij haar te zijn. Vaak is de man druk bezet en heeft de vrouw niets te doen; de tijd die hij met haar doorbrengt *schenkt* hij haar, zij neemt die: met plezier, met hartstocht of alleen maar om wat afleiding te hebben? Aanvaardt zij die weldaden uit liefde of omdat zij er belang bij heeft? Vanzelfsprekend zijn ook de bewijzen die de man zelf geeft voor tweeërlei uitleg vatbaar; geeft hij uit

liefde of uit medelijden? Maar terwijl normaal gesproken de vrouw vele voordelen puurt uit de omgang met de man, is de vrouw voor de man alleen maar van nut in de mate waarin hij van haar houdt. Zo kan men uit zijn gehele gedrag ongeveer de mate van zijn verknochtheid aflezen.

Maar de vrouw heeft vrijwel geen middel om haar hart te peilen; al naar gelang haar stemming zal ze haar gevoelens van een verschillend standpunt uit benaderen en zolang zij die passief ondergaat is geen enkele interpretatie meer of minder waar dan een andere. In de zeldzame gevallen waarin zij beschikt over economische en sociale voorrechten, wordt dat mysterie omgekeerd. Duidelijk zien we daaruit dat het mysterie niet meer gebonden is aan de ene sekse dan aan de andere, maar veeleer aan een situatie. Voor een groot aantal vrouwen is de weg der transcendentie afgesloten: omdat zij niets *doen*, *maken* zij zich tot niets, onophoudelijk vragen zij zich af wat zij *hadden kunnen* worden en daardoor komen zij er toe zich af te vragen wat zij *zijn*. Dat is een ijdele vraag; als de man er niet in slaagt die geheime essentie te ontdekken komt dat omdat die gewoon niet bestaat. Zolang de vrouw terzijde van de wereld blijft staan, kan de vrouw niet objectief in deze wereld worden gedefinieerd en bedekt haar mysterie alleen maar een leegte.

Overigens komt daar nog bij dat zij, als alle onderdrukten, bewust haar objectieve gedaante verbergt: de slaaf, de dienaar, de inboorling, ieder die afhangt van de grillen van een meester heeft geleerd hem een onveranderlijke glimlach of een raadselachtige gelijkmoedigheid te tonen; hun ware

gevoelens en hun echte gedrag verbergen zij zorgvuldig. Ook de vrouw leert van haar vroegste jeugd af de man te beliegen, en listen en lagen te gebruiken. Zij benadert hem met een onecht gezicht; zij is voorzichtig, schijnheilig, zij voert een komedie op.

Maar het mysterie van de vrouw zoals dat door het mythisch denken wordt erkend bevat toch een diepere werkelijkheid. In werkelijkheid ligt dat mysterie rechtstreeks opgesloten in de mythologie van de absolute Ander. Als men toegeeft dat ook het inessentiële bewustzijn een heldere subjectiviteit is waarin het *Cogito* zich voltrekken kan, erkent men dat het in waarheid souverein is en tot essentieel worden kan. Om iedere wederkerigheid uit te sluiten moet de Ander ook voor zichzelf een ander zijn, moet zelfs zijn subjectiviteit gekenmerkt worden door dat anders-zijn. Een dergelijk bewustzijn, dat in zijn loutere immanente tegenwoordigheid zichzelf als bewustzijn vreemd zou zijn, zou heel duidelijk Mysterie zijn. Het zou Mysterie in zichzelf zijn omdat het voor zichzelf Mysterie zou zijn, het zou het absolute Mysterie zijn. Zo bestaat er door een overeenkomst die in de hand wordt gewerkt, door deze verborgenheid van de objectieve gestalte, ook een mysterie der Negers of Mongolen voor zover die worden beschouwd als de absolute inessentiële Ander. Hierbij moet worden opgemerkt dat de Amerikaan die de doorsnee Europeaan verwart toch niet als «mysterieus» wordt beschouwd, bescheiden geeft men toe dat men hem niet begrijpt. Ook de vrouw «begrijpt» de man niet altijd, toch bestaat er geen mysterie van de man. De rijke Amerikaan en de man staan aan de Meester-zijde; het

mysterie is voorbehouden aan slaven.

Natuurlijk kan men zich alleen in de schemering van het zelfbedrog overgeven aan dromerijen over de positieve werkelijkheid van de mythe, evenals bij bepaalde hallucinaties en vormen van gezichtsbedrog vervluchtigt het zodra men het probeert vast te leggen. De literatuur lijdt altijd schipbreuk op «mysterieuze» vrouwen; aan het begin van een roman kunnen dergelijke personen vreemd en raadselachtig lijken, maar naarmate het verhaal vordert en voltooid wordt geven zij hun geheim prijs en worden duidelijke, doorzichtige personnages. De helden van Peter Cheney bijvoorbeeld verwonderen zich voortdurend over de onvoorziene grillen van vrouwen; men kan nooit raden hoe zij zich gedragen zullen, zij gooien alle berekeningen overhoop; maar zodra de drijfveren van hun daden de lezer eenmaal geopenbaard zijn blijken zij heel simpele structuren te bezitten, de ene is spionne, de ander dievegge; hoe handig de intrige ook is opgezet, er is altijd een sleutel en het kon niet anders aflopen, over hoeveel talent en verbeeldingskracht de schrijver ook mag beschikken. Het mysterie is altijd een fata morgana, het verdwijnt zodra we er goed naar kijken.

We zien dus dat de mythe voor een belangrijk deel wordt verklaard door het gebruik dat de man ervan maakt. De mythe van de vrouw is een luxe. Zij ontstaat alleen dan wanneer de man ontkomt aan de dringende eis van zijn onmiddellijke behoeften. Hoe concreter verhoudingen worden beleefd en ervaren, hoe minder zij geïdealiseerd worden. De fellah uit het oude Egypte, de Bedouinen-boer, de handwerksman uit de middeleeuwen en de arbeider uit onze tijd hebben binnen de

noodzakelijkheid van arbeid en armoede een te duidelijke en nauwe band met de bijzondere vrouw, die hun gezellin is, om haar te voorzien van het aura van de ze-genbrengende of de vernietigster. De tijdperken en klassen die zich aan de droom konden overgeven hebben, in zwart en in wit, standbeelden voor de Vrouwelijkheid opgericht. Maar ook die weelde heeft nut; die dromen werden streng door belangen beheerst. Natuurlijk, het merendeel van de mythen wortelt in de spontane houding van de man tegenover zijn bestaan en de wereld om hem heen, maar de opheffing van ervaring tot transcendente Idee is door de patriarchale gemeenschap bewust tot stand gebracht met het oog op zelfrechtvaardiging. In de gedaante van een mythe legt zij aan de individuen haar wetten en zeden in een beeldende en effectieve manier op; in een mythische vorm sijpelt de collectieve zedeleer in ieder bewustzijn door. Via religie, traditie, taal, verhalen, liederen en films dringen de mythen zelfs door in die existenties die het hardnekkigst verslaafd zijn aan de materiële werkelijkheid. Iedereen kan er een sublimatie voor zijn eigen bescheiden ervaringen in vinden: als iemand door een beminde vrouw bedrogen wordt verklaart hij dat zij nymphomane is, een ander wordt achtervolgd door de gedachte aan impotentie en de vrouw is al weer tot Bidsprinkhaan geworden, een derde voelt zich behagelijk in gezelschap van zijn vrouw en daarmee is zij dan Harmonie, Rust en voedende Aarde. De neiging naar eeuwigheid voor een koopje, het absolute in zakformaat dat men bij de meeste mannen vindt wordt door deze mythen bevredigd. De geringste emotie of ergernis wordt de afspiegeling van een tijdloos Idee; dat is een illusie die de ijdelheid geweldig streelt.

De mythe is een van de valstrikken van de onechte objectiviteit waar de man, die afhankelijk is van vastgestelde waarden, blindelings inloopt. Ook hier gaat het er weer om de beleefde ervaring en zelfstandige, vrije oordelen die de ervaring eist, te vervangen door een verstard godsbeeld. Inplaats van een echte verhouding tot een autonome existentie stelt de mythe van de vrouw de onbeweeglijke projectie van een fata morgana. «Bedrog, bedrog... men moet ze doodslaan omdat ze niet te grijpen zijn, of beter nog, geruststellen, onderrichten, hen van die hang naar juwelen afbrengen en werkelijk onze gezellinnen van hen maken, onze intieme vriendinnen, hier beneden moeten we hen tot onze partners maken, we moeten hen anders kleden, hun haar afknippen, hen alles zeggen...» roept Laforgue uit. De man zou er niets bij verliezen als hij er van af zag de vrouw te vermommen in een symbool; integendeel! Als de dromen collectief en geleid, dus clichées zijn, steken die maar armzalig en eenzijdig af tegen de levende werkelijkheid. Die werkelijkheid is voor de dromer en dichter een veel vruchtbaarder bron dan een versleten wonder. De perioden waarin de vrouw het meest oprecht werd bemind was niet de tijd der hoofse minne en al evenmin de galante negentiende eeuw, maar dat waren die perioden waarin - zoals bijvoorbeeld in de achttiende eeuw - de mannen in vrouwen hun gelijke zagen; toen deden zij zich als echt romantisch voor; men hoeft alleen maar *Les liaisons dangereuses, Le rouge et le noir, Farewell to arms* te lezen, om zich daarvan bewust te worden. De heldinnen van Laclos, Stendhal en Hemingway vormen geen mysterie, maar ze zijn er niet minder aantrekkelijk om. In de vrouw een menselijk wezen erkennen betekent geen verarming voor de ervaring van

de man, die zou niets van zijn bonte verscheidenheid, zijn rijkdom en intensiteit verliezen wanneer men die aanvaardt in de wisselwerking van twee subjecten. Afzien van de mythe betekent niet het opgeven van alle dramatische verhoudingen tussen de seksen, het betekent evenmin het ontkennen van de waarheden, die aan de man door die vrouwelijke werkelijkheid worden geopenbaard, het betekent niet de onderdrukking van poëzie, liefde, avontuur, geluk en droom; het betekent alleen maar de eis dat gedragingen, gevoelens en passies gegrond worden op waarheid.[95]

«De vrouw is verloren. Waar zijn de vrouwen? De vrouwen van tegenwoordig zijn geen vrouwen.» Wij hebben gezien wat de betekenis van deze geheimzinnige slagzinnen is. In de ogen van mannen - en in die van het legioen vrouwen, die door de ogen van mannen kijken - is het niet genoeg het lichaam van een vrouw te bezitten en als minnares of moeder de functie van de vrouw op zich te nemen om een «echte vrouw» te zijn; door seksueel leven en moederschap kan het subject zijn zelfstandigheid opeisen; de «echte vrouw» is zij die zich als de Ander aanvaardt. In de houding van de tegenwoordige mannen ligt iets tweeslachtigs dat de vrouw pijnlijk verscheurt: in grote getale aanvaarden zij dat de vrouw een gelijke is en toch blijven zij eisen dat zij de inessentiële is. Maar voor de vrouw zijn die twee onverenigbaar, zij weifelt tussen de een en de ander, zonder volkomen voor een van beiden geschikt te zijn en daardoor is zij onevenwichtig. Voor de man is er geen kloof tussen privé en openbaar leven; hoe meer hij in daad en werk zijn greep op de wereld bevestigt, hoe mannelijker hij lijkt; in hem zijn menselijke en vitale waarden

verbonden. Maar bij de vrouw is een zelfstandig succes in tegenspraak met haar vrouwelijkheid omdat men van de «echte vrouw» eist dat zij zich object, de Ander maakt.

Het is heel wel mogelijk dat wat dit betreft de sensibiliteit en seksualiteit van de man zich wijzigen. Er is al een nieuw schoonheidsideaal geboren. Ook al heeft dan de mode van de platte boezem en de magere heupen - de jongensvorm - geen lang leven gehad, men is toch niet teruggekeerd tot de weelderige vormen uit vervlogen eeuwen. Men verlangt van het vrouwelijk lichaam dat het vlees is, maar bescheiden; ze moet slank zijn, zonder overtollig vet; gespierd, lenig en stevig moet het een aanwijzing voor transcendentie vormen; men wil niet dat ze er bleek als een kasplantje uitziet, maar overgoten door het zonlicht dat op aarde valt, gebruind als het lichaam van de werker. En hoewel de kleding van de vrouw praktisch geworden is doet ze zich toch niet als geslachtsloos voor; integendeel de korte rokken hebben benen en dijen veel meer dan vroeger recht gedaan. Er is geen enkele reden dat arbeid haar beroven zou van haar erotische aantrekkingskracht. Het kan verwarrend en opwindend zijn de vrouw tegelijk te zien als een maatschappelijk wezen en een vleselijke prooi: in een serie tekeningen van Peynet uit november 1948 ziet men hoe een jonge man zijn verloofde laat staan omdat hij werd verleid door de vrouwelijke burgemeester die het huwelijk voltrekken zou. Dat een vrouw een «mannelijk ambt» bekleedt en tegelijkertijd begerenswaard is, is al geruime tijd een thema van min of meer gewaagde grapjes. Langzamerhand echter zijn ironie en ergernis vervaagd en het schijnt dat er een nieuwe vorm van

erotiek geboren wordt; misschien zal die nieuwe mythen verwekken.

Het is wel zeker dat het tegenwoordig voor de vrouw moeilijk is zowel haar autonome, individuele situatie als haar bestemming en lot als vrouw te aanvaarden. Dat is de oorzaak van heel veel lompheid en onbehagen die er op hun beurt toe hebben geleid dat men de vrouw soms als een «verloren sekse» beschouwt. Ongetwijfeld is het veel geriefelijker blindelings slavernij te aanvaarden dan te werken aan de vrij-ma-king: ook de doden hebben zich beter aan de aarde aangepast dan de levenden. In ieder geval is terugkeer naar het verleden onmogelijk en ongewenst. Het is te hopen dat de mannen van hun kant zonder enige reserve de situatie, die bezig is te ontstaan, zullen aanvaarden: alleen dan zal het de vrouw mogelijk zijn zonder innerlijke verscheurdheid te leven. Dan zal ook de wens van Laforgue vervuld zijn. «O, jonge meisjes, wanneer zult gij onze broeders zijn, onze vertrouwde broeders zonder enige gedachte aan uitbuiting; wanneer zullen wij elkaar werkelijk de hand kunnen reiken?» Dan zal, zoals Breton in *Arcane 17* schrijft: «Mélusine, niet meer onder de druk van een lot dat haar alleen door de man is opgelegd, dan zal de bevrijde Mélusine eindelijk haar mens-zijn terugvinden», dan zal om tenslotte Rimbaud te citeren in een brief aan P. Demeny, gedateerd 15 mei 1872, zij een volledig mens zijn «als de eindeloze onderworpenheid van de vrouw doorbroken is, als zij voor en door zichzelf zal leven als de - tot dan toe zo verschrikkelijke - man haar eindelijk vrij laat.».

Noten

1. Het is inmiddels helemaal ter ziele, maar heette *Franchise*.

2. Het Kinsey-rapport bijvoorbeeld beperkt zich tot de beschrijving van de seksuele eigenaardigheden van de Amerikaan en dat is iets anders.

3. In uitgesproken vorm komt deze gedachte tot uitdrukking in het essay van E. Lévinas *Le Temps et l’Autre*. Hij schrijft daarin: «Zou er niet een situatie zijn waarin het anderszijn *(altérité)* als een positieve, essentiële trek bij een wezen hoort? Welk anderszijn gaat niet alleen maar heel gewoon op in het tegenover elkaar staan van twee exemplaren van een en dezelfde soort? Ik geloof dat het vrouwelijke dat tegengestelde in absolute zin vertegenwoordigt; die tegengesteldheid is op geen enkele wijze beïnvloed door de relatie tussen hem en de tegenpool en blijft dus de absolute ander. Geslacht is niet een willekeurig onderscheid... Het verschil der seksen is al evenmin een contradictie... (Het) is ook niet de dualiteit van twee elkaar aanvullende termen, want die veronderstellen het bestaan van één geheel... Het anderszijn voltrekt zich in het vrouwelijke. Het is een term van dezelfde grootte, maar tegengesteld aan de richting van het bewustzijn.»

Ik vermoed dat de heer Lévinas beseft dat ook de vrouw voor zichzelf bewustzijn is. Opmerkelijk echter is dat hij zonder meer het standpunt van de man adopteert

zonder te wijzen op de wisselwerking van subject en object. Als hij schrijft dat de vrouw een mysterie is, impliceert dat, dat zij een mysterie is voor de man. Daardoor is deze beschrijving die objectief wil zijn, in feite niet anders dan de bevestiging van een mannelijk privilege.

4. Zie C. Lévi-Strauss *Les Structures élémentaires de la Parenté*. Ik dank de heer C. Lévi-Strauss omdat hij mij inzage gaf in de proeven van zijn werk waarvan ik ruimschoots gebruik heb gemaakt.

5. Verg. pag. 485 e.v.

6. Verg. pag. 485 e.v.

7. Hij dacht in ieder geval dat te kunnen.

8. Het artikel van Michel Carrouges, verschenen in nummer 292 van *Cahiers du Sud* is typerend. Verontwaardigd schrijft hij: «Men zou willen dat er geen mythe van de vrouw bestond, maar alleen een legioen kokkinnen, matrones, meisjes van plezier en blauwkousen die een aangename of nuttige functie vervulden.» Dat betekent dat volgens hem de vrouw niet in en voor zichzelf bestaat; hij beziet haar alleen in haar functie in de mannelijke wereld. De reden voor haar bestaan ligt in de man. Maar dan kan men inderdaad haar poëtische «functie» boven iedere andere verkiezen. De vraag is alleen waarom men haar alleen in haar relatie tot de man moet definiëren.

8a. De man zal bijvoorbeeld verklaren dat hij zijn vrouw in geen enkel opzicht minder acht omdat ze geen beroep uitoefent, de huishoudelijke taak is zeker zo belangrijk enzovoort. Maar zodra de eerste ruzie

uitbreekt valt hij uit: «Jij kunt niet eens je brood verdienen zonder mij!»

9. Juist de beschrijving van dit proces is onderwerp van het tweede boek van deze studie.

10. Dat is het onderwerp van boek II.

11. Gameten zijn de voortplantingscellen uit wier vereniging het ei ontstaat.

12. Gonaden zijn de klieren die gameten voortbrengen.

13. Hegel *Naturphilosophie*; 3e deel, 369.

14. Sommige kippen vechten om de beste plaats in de ren en vestigen met snavelpikken een soort hiërarchie. Als er geen mannetjes zijn, zijn er koeien die zich met geweld aan het hoofd van de kudde plaatsen.

15. «De analyse van deze verschijnselen heeft in de laatste jaren grote vorderingen gemaakt omdat men de verschijnselen die zich voordoen bij de vrouw heeft vergeleken met die welke bij hogere apen, vooral Rhesusapen, optreden. *Het is blijkbaar makkelijker met deze laatste dieren te experimenteren*», schrijft Louis Gallien *(La Sexualité)*.

16. «Ik ben dus mijn lichaam, in ieder geval minstens in zoverre ik er invloed op heb, en omgekeerd is mijn lichaam ook een natuurlijk subject, een provisorische schets van mijn totale wezen». (Merleau-Ponty: *Phénoménologie de la Perception*)

17. Ik stel me hier op een zuiver fysiologisch standpunt. Psychologisch kan natuurlijk het

moederschap voor de vrouw heel nuttig zijn, zoals het ook rampzalig zijn kan.

18. Verg. H. Vignes in *Traité de Physiologie*, deel XI, geredigeerd door Roger en Binet.

19. Merkwaardig genoeg treffen wij deze theorie ook aan bij D.H. Lawrence. In *The Plumed Serpent* zorgt don Cipriano er voor dat zijn minnares geen orgasme bereikt; zij moet met de man mee vibreren, maar niet streven naar individuele lustbevrediging.

20. Op dit onderwerp ga ik dieper in op pag. 223 e.v.

21. S. Freud: *Moses and Monotheïsm* (New York 1947, pg. 186).

22. Baudouin, *L'Ame enfantine et la Psychanalyse*.

23. S. Freud, *Totem und Tabu*.

24. Op dit onderwerp kom ik uitvoeriger terug op pag. 323 e.v.

25. Alice Balint, *La Vie intime de l'enfant*, pg. 101.

26. Men heeft me verteld van kinderen op het platteland die zich vermaken met wedstrijden in excretie; degene die de grootste en stevigste faeces produceert geniet een aanzien dat op geen enkele andere manier door spel, ja zelfs niet door het gevecht, overtroffen wordt. Excretie speelt hier dezelfde rol als de penis; ook hier is er sprake van vervreemding.

27. Op deze gedachte ga ik in boek II nader in, ik

geef het hier alleen maar aan omdat ik methodisch wil zijn.

28. Friedrich Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*.

29. In *La Terre et les rêveries de la Volonté* schetst Gaston Bachelard onder meer ook een zeer suggestief beeld van het werk van een smid. Hij toont dat de mens door hamer en aambeeld zich bevestigt en afzondert. «Het ogenblik van de smid is gelijktijdig geïsoleerd en uitgebreid. Het belooft de werker de beheersing over de tijd door het geweld tegenover een ogenblik.» (pg. 142) En verder: «Het smedende schepsel aanvaardt de uitdaging die het universum tegen hem richt».

30. Tegenwoordig hecht de sociologie niet veel waarde meer aan de verzinsels van Bachofen.

31. «Heil, aarde, moeder der mensen, weest vruchtbaar in de omarming der goden en vul u met vruchten tot nut van de mens», luidt een oude Angelsaksische toverspreuk.

32. In Oeganda en bij de Bantoes in India wordt een onvruchtbare vrouw als gevaarlijk voor de tuin beschouwd. Op de Nicobaren gelooft men dat de oogst overvloediger zal zijn als die door een zwangere vrouw wordt binnengehaald. Op Borneo zijn het vrouwen die het zaaigoed kiezen en bewaren. «Het schijnt dat zij een natuurlijke affiniteit ten opzichte van het zaaigoed bezitten waarvan zij beweren dat het zwanger is. Vaak brengen vrouwen, in de tijd waarin het zaad ontkiemt de nacht op de rijstvelden door» (Hose and Mac Dougall). In Voor-Indië schuiven naakte vrouwen ‘s

nachts de ploeg rond het veld. De Indianen in de Orinoco laten het planten en zaaien over aan de vrouwen, want «zoals ook de vrouwen verstand hebben van het ontvangen en baren van kinderen, zo dragen ook de zaden en wortelen die zij planten meer vrucht, dan wanneer zij worden aangebracht door een man» (Frazer). Bij Frazer kan men tal van dergelijke voorbeelden vinden.

33. Deze discriminatie bestaat, zoals we zullen zien, ook tegenwoordig nog. De tijdperken waarin de vrouw als de *Ander* werd beschouwd, zijn ook de tijdperken waarin men het hardnekkigst weigert haar als een menselijk wezen in de gemeenschap op te nemen. Tegenwoordig wordt ze alleen als zij haar mystieke aura verliest tot een *ander* die ook een gelijke is. De antifeministen hebben van deze dubbelhartigheid altijd gebruik gemaakt. Ze verheugen er zich over de vrouw als de *Ander* te kunnen verheerlijken, om op die manier haar anders-zijn tot absoluut en onloochenbaar te maken en haar daardoor de toegang tot het menselijk *Mitsein* te ontzeggen.

34. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la Parenté*.

35. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la Parenté*.

36. Ook in het al geciteerde werk van Lévi-Strauss vinden we, zij het dan ook in een enigszins andere vorm, een bevestiging van deze gedachte. Uit zijn studie blijkt dat het incest-verbod geenszins een oorspronkelijk feit is waaruit exogamie voortvloeit, maar in negatieve vorm is dat de afspiegeling van een

positieve wil tot exogamie. Er is geen enkele rechtstreekse reden waarom de vrouw zich zou onthouden van seksuele omgang met de mannen uit haar clan; het is alleen maatschappelijk nuttig dat zij deelneemt aan de uitwisseling waarmee iedere clan een wederzijdse relatie tot een andere clan opbouwt, in plaats van in zichzelf besloten te blijven. «Exogamie heeft een waarde die veel minder negatief dan positief is... zij verbiedt endogamie... beslist niet omdat men het gevaar in biologisch opzicht van een huwelijk van bloedverwanten inziet, maar omdat een huwelijk buiten de clan maatschappelijk voordeel oplevert.» De mannen van de groep mogen privé geen aanspraak maken op de vrouwen van de groep, die één van hun bezittingen vormen en daardoor een communicatiemiddel. Als het huwelijk met een vrouw uit de clan verboden is is «de enige reden daarvoor dat zij het *gelijke* is en het *andere* moet (en dus kan) worden... Vrouwen die als slavinnen worden verkocht kunnen dezelfden zijn als die oorspronkelijk werden aangeboden. Zowel de een als de ander heeft alleen het *teken van het anders-zijn* nodig en dat is het gevolg van een bepaalde situatie in een structuur en geen aangeboren kenmerk».

37. Deze voorwaarde is natuurlijk noodzakelijk, maar niet genoeg op zichzelf alleen. Er zijn patriarchale culturen die in een primitief stadium verstard zijn, andere, zoals de Maya-cultuur, zijn in verval geraakt. Er is tussen matriarchale en patriarchale gemeenschappen geen absolute hiërarchie vast te stellen, de laatste hebben zich, technisch zowel als ideologisch, alleen verder ontwikkeld.

38. Het is interessant dat men (volgens Begouen in het *Journal de Psychologie*, 1934) in het Aurignacien-

tijdperk talrijke beeldjes tegenkomt van vrouwen met overdreven geslachtskenmerken; ze hebben een dikke buik en zeer nadrukkelijke vulva. Bovendien zijn er dan nog houtskooltekeningen gevonden van enkele, zeer grote vulva’s in grotten. In het Solutréen en Magdalénien verdwijnen deze beelden. In het Aurignacien zijn afbeeldingen van mannen zeldzaam en men vindt helemaal geen voorstellingen van het mannelijk lid. In het Magdalénien komen maar sporadisch afbeeldingen van de vulva voor, maar vindt men daarentegen een groot aantal voorstellingen van de phallus.

39. Zie hoofdstuk III.

40. Zoals de vrouw werd vergeleken met de voor, wordt de phallus vergeleken met de ploeg en omgekeerd. Op een afbeelding van de Kossaeërs die een ploeg voorstelt zijn sporen van de voortplantingsdaad te vinden; ook later is de gelijkstelling van phallus en ploeg herhaaldelijk afgebeeld. In enkele Oost-Aziatische talen betekent het woord *Iak* zowel phallus als spade. En er bestaat een Assyrisch gebed, gericht tot een god « wiens ploegschaar de aarde vruchtbaar heeft gemaakt».

41. Wij zullen deze evolutie in het westen bestuderen. De geschiedenis van de vrouw in het oosten, in India en China, is in feite de geschiedenis van een lange, onveranderlijke slavernij. En, vanaf de middeleeuwen tot in deze tijd toe, bepaal ik mij dan in hoofdzaak tot Frankrijk dat bijzonder typerend voor de situatie is.

42. Dit exposé is afgeleid van C. Huart’s *La Perse*

antique et la Civilisation iranienne, pag. 195/196.

43. In sommige gevallen *moest* de broer zijn zuster trouwen.

44. Dat wil zeggen, contracten aangaan met anderen.

45. Zowel in Rome als in Griekenland werd de prostitutie officieel getolereerd. Men kende twee klassen courtisanen; de ene leefde opgesloten in bordelen. De andere, de «bonae meretrices» oefenden hun beroep in vrijheid uit, maar ze bezaten niet het recht zich te kleden in het gewaad van de Romeinse burgeres; zij hadden weliswaar enige invloed op de mode en zeden, maar genoten meer aanzien dan de Griekse hetaeren.

46. «Celles qui venaient à Sisteron par le passage de Péipin devaient comme les Juifs un droit de péage de cinq sols au profit des dames de Sainte-Claire.» (Bahutaud)

47. *Dict. de la Conversation*, Riffenberg, Femmes et filles de folle vie.

48. De vrouw is verheven boven de man en wel: *stoffelijk*: Adam werd geformeerd uit klei, Eva echter uit een rib van Adam; *plaatselijk*: Adam werd buiten het paradijs, Eva in het paradijs geschapen; *door de ontvangenis*: de vrouw heeft God ontvangen, de man kon dat niet; *door de verschijning*: na zijn dood is Christus aan een vrouw verschenen, en wel aan Maria Magdalena; *door de verheerlijking*: omdat een vrouw verheven werd boven het koor der engelen, namelijk de gezegende Maria...»

49. N. Truquin, *Mémoires et aventures d’un prolétaire*, geciteerd naar E. Dolléan’s *Histoire du Mouvement ouvrier*, deel I.

50. «De oudst bekende vermelding van anticonceptionele middelen vinden we op een Egyptische papyrus uit het jaar 2000 voor Christus. Daarin wordt aanbevolen een mengsel van krokodillen-excrementen, honing, soda en een gummiachtige substantie in de vagina aan te brengen» (P. Ariès, *Histoire des populations françaises*). De Perzische geneesheren uit de middeleeuwen kenden eenendertig recepten waarvan er negen alleen betrekking hadden op de man. Soranos, die ten tijde van Hadrianus leefde, verklaarde dat de vrouw die geen kind wilde op het ogenblik van de ejaculatie «haar adem in moest houden, haar lichaam wat achteruit moest trekken zodat het sperma niet in de *os uteri* kon doordringen, onmiddellijk moest opstaan, hurken en niezen».

51. In *Précieuse*, 1656.

52. «Omstreeks 1930 verkocht een Amerikaanse firma twintig miljoen preservatieven per jaar. Vijftien Amerikaanse fabrieken produceerden anderhalf miljoen condomen per dag». (P. Ariès)

53. Voor de geboorte is het kind een deel van de vrouw, een soort ingewand.

54. In boek II zal ik nader op deze houding ingaan. Ik wil hier alleen signaleren dat de katholieken er beslist niet aan denken de leer van Augustinus letterlijk te nemen. Aan de vooravond van haar huwelijk fluistert de biechtvader het jonge bruidje in

het oor dat ze zich tegenover haar man kan gedragen zoals ze wil, mits de coïtus voltrokken wordt «zoals het moet». Positieve geboortebeperkende praktijken - met inbegrip van de *coïtus interruptus* - zijn verboden; men heeft echter het recht gebruik te maken van de kalender die door Weense seksuologen is samengesteld en de handeling, die alleen de voortplanting ten doel heeft, te verschuiven naar die dagen waarop de vrouw onvruchtbaar wordt geacht. Het gebeurt zelfs wel dat biechtvaders hun biechtelingen zelf met deze kalender vertrouwd maken. Er zijn inderdaad heel wat ‘christelijke moeders’ die niet meer dan twee of drie kinderen hebben en die toch, na de laatste bevalling, niet alle echtelijke omgang hebben gestaakt.

55. Olga Michakova, secretaresse van het Centraal Comité van de communistische Jeugd verklaarde in 1944 in een interview: «De Russische vrouwen moeten er naar streven zich, voor zover de natuur en goede smaak dat veroorloven, zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Na de oorlog zullen zij zich als vrouwen moeten kleden en zich als vrouwen moeten bewegen... Meisjes moet gezegd worden zich als meisjes te gedragen en te bewegen; daarom zal men hen waarschijnlijk strakke rokken laten dragen die hen dwingen gracieus te lopen.»

56. Verg. Myrdall *American dilemma*.

57. Verg. Jean-Paul Sartre, *Réflexions sur la Question juive*.

58. Opmerkelijk is dat van een duizend standbeelden in Parijs (als men afziet van de koninginnen die om louter architectonische redenen in het park van het

Palais du Luxembourg staan) er maar tien voor vrouwen zijn opgericht. Drie daarvan eren Jeanne d’Arc, de anderen zijn voor Madame de Ségur, George Sand, Sarah Bernhardt, Madame Boucicaut en baronesse de Hirsch, Maria Deraismes en Rosa Bonheur.

59. Hier bedrijven de antifeministen weer dubbel spel. Nu eens kleineren ze de abstracte vrijheid en prijzen de grote rol die de onderdrukte vrouw in deze wereld spelen kan; wat wil zij eigenlijk nog meer? Dan weer zien ze volledig over het hoofd, dat een negatieve ongebondenheid geen enkele positieve mogelijkheid opent en verwijten de theoretisch geëmancipeerde vrouwen dat zij het bewijs van hun kunnen niet hebben geleverd.

60. In Amerika vallen de grote fortuinen tenslotte vaak in handen van vrouwen; omdat zij jonger zijn dan hun echtgenoten overleven zij hem en erven van hem; maar in de regel zijn zij dan al oud en ontplooien maar zelden initiatief inzake nieuwe investeringen; ze spelen eerder de rol van vruchtgebruikers dan van eigenaars. In werkelijkheid zijn het de mannen die over het kapitaal *beschikken*. In ieder geval vormen deze bevoorrechte rijken maar een minderheid. In Amerika is het voor de vrouw nog minder dan in Europa mogelijk een hoge positie als advocate of arts te bereiken.

61. Althans volgens de officiële leer.

62. In de Angelsaksische landen is de prostitutie nooit gereglementeerd. Tot 1900 werd zij door de Engelse en Amerikaanse *«common law»* alleen dan als een delict beschouwd wanneer zij aanstoot gevend was of

wanorde veroorzaakte. Na die tijd is zij met meer of minder gestrengheid en meer of minder succes in Engeland en in de verschillende Amerikaanse staten waar de wetgeving op dit punt onderling zeer uiteenlopend is onderdrukt. Na een langdurige campagne werden in Frankrijk bij de wet van 13 april 1946 de bordelen gesloten, terwijl de strijd tegen de koppelarij krachtig ter hand werd genomen. «Overwegende dat het bestaan van dergelijke huizen onverenigbaar is met de grondbeginselen van de menselijke waardigheid en de rol die de vrouw in de moderne maatschappij speelt...» De prostitutie bestaat daar echter niet minder om. Het is zonder meer duidelijk dat de situatie niet kan worden verbeterd door negatieve en hypocriete maatregelen.

62. Verg. Philipp Wyllie, *Generation of Vipers*.

63. In boek II kom ik uitvoeriger op dit punt terug.

64. «De vrouw is geen nutteloze herhaling van de man, maar de betoverende plaats waar zich de levende verbinding van mens en natuur voltrekt. Als zij verdwijnen zou, stonden de mannen, zonder paspoort, in een ijzige wereld alleen. Zij is de aarde zelf, tot de toppen van leven gestegen, de aarde is gevoelig en aangenaam geworden en zonder haar, zou voor de mannen, de aarde stom en dood zijn», schrijft Michel Carrouges (Les pouvoirs de la femme, *Cahiers du Sud*, no. 292).

65. «Ik bezing de aarde, degelijke moeder, eerbiedwaardige grootmoeder die met haar bodem alles voedt wat leeft», heet het in een Homerische Hymne. Ook Aechylus verheerlijkt de aarde die «alle wezens baart, hen voedt en dan opnieuw de bevruchte kiem

ontvangt.»

66. «Letterlijk is de vrouw Isis, de vruchtbare natuur. Zij is stroom en stroombedding, wortel en roos, aarde en kersenboom, wijnstok en druif.» (M. Carrouges, *geciteerde artikel*)

67. Zie mijn studie over Montherlant in dit deel, die deze houding wel op uitgesproken wijze belichaamt, (pag. 243 e.v.)

68. Demeter is het type van de *mater dolorosa*. Maar andere godinnen - Istar, Artemis - zijn wreed. Kali houdt een met bloed gevulde schedel in haar hand. «De hoofden van uw pas gestorven zonen sieren uw hals gelijk een ketting... Uw gestalte is schoon gelijk regenwolken, uw voeten zijn met bloed bespat», zo bezingt een Hindoe-dichter haar.

69. Het verschil tussen mystieke en mythische geloofsopvattingen en de doorleefde overtuiging van het individu blijkt overigens duidelijk uit het volgende, door Lévi-Strauss gesignaleerde feit: «De jongemannen van de Nimmebago-stam bezoeken hun vriendinnen door gebruik te maken van de afzondering die hen tijdens de menstruatie wordt voorgeschreven.»

70. Een arts uit het Departement Cher meldde mij dat in het gebied waar hij woont onder die omstandigheden vrouwen de toegang tot de champignonkwekerijen verboden is. Ook tegenwoordig wordt er nog gediscussieerd over de vraag of er in deze vooroordelen een grond van waarheid schuilt. Het enige feit dat Binet daarvoor acht te pleiten is een (door Vignes aangehaalde) observatie van Schink die gezien

zou hebben dat bloemen in handen van een ongestelde vrouw verwelkten; rijzende koeken die door deze vrouw werden vervaardigd kwamen slechts drie centimeter, inplaats van vijf zoals gewoonlijk, op. Maar dit zijn slechts povere en onnauwkeurige bewijzen als men in aanmerking neemt hoe wijd verbreid en hoe sterk het geloof aan dergelijke verschijnselen is; de oorsprong van dat geloof is duidelijk mystiek.

71. Geciteerd naar C. Lévi-Strauss: *Les Structures élémentaires de la Parenté*.

72. De maan is een bron van vruchtbaarheid; zij treedt op als «heer der vrouwen». Vaak gelooft men dat de maan in de gedaante van een man of slang met vrouwen paart. De slang lijkt op de maan, zij vervelt en wordt weer nieuw, hij is onsterfelijk en vertegenwoordigt een kracht die vruchtbaarheid en kennis verspreidt; de slang bewaart en bewaakt de heilige bronnen, de levensboom, de bron der jeugd enz. Maar de slang beroofde de mens ook van de onsterfelijkheid. Er wordt verhaald dat hij met vrouwen paart. Perzische en oude joods rabbijnse overleveringen beweren dat de menstruatie een gevolg is van het eerste contact van de vrouw met de slang.

73. Rabelais noemt het mannelijk geslachtsorgaan: «de ploeger der natuur.» Ik heb al gewezen op de historische en religieuze oorsprong van deze gelijkstelling van phallus met ploegschaar en vrouw met voor.

74. Vandaar ook de macht die men in de strijd aan maagden toeschreef, bijvoorbeeld de Walkuren, de Maagd van Orleans.

75. Typerend hiervoor is de zin van Samivel, geciteerd door Bachelard in *La Terre et les rêveries de la Volonté*: «Die slapende bergen rondom mij heen, langzamerhand beschouwde ik die niet meer als vijanden die ik bevechten moest, als vrouwen die ik vertrappen moest en als trofeeën die ik moest veroveren om voor mezelf en voor anderen een getuigenis af te leggen van mijn eigen waarde.» De gelijkstelling van berg en vrouw voltrekt zich hier door begrippen «vijanden die bevochten moeten worden», «trofee» en «getuigenis» van macht.

Deze omkeerbaarheid van voorstelling blijkt bijvoorbeeld ook uit de beide volgende gedichten van Senghor:

Femme nue, femme obscure!

Fruit mûr à la chair ferme, sombres extases de vin noir, bouche qui fait lyrique ma bouche.

Savane aux horizons purs, savane qui frémis aux caresses ferventes du Vent d'est.

En:

'Oho! Congo, couchée dans ton lit de forêts, reine sur l'Afrique domptée

Que les phallus des monts portent haut ton pavillon.

Car tu es femme par ma tête, par ma langue, car tu es femme par mon ventre.

76. «De Hottentotten bij wie de steatopygie niet zo ontwikkeld en algemeen is als bij de Bosjesmannen

beschouwen deze vervorming als zeer esthetisch en masseren de zitvlakken van de meisjes van kind af aan om die te ontwikkelen. Zo stuit men in verschillende gebieden van Afrika ook op een zeker soort kunstmatige vetmesting van vrouwen door rust en daarvoor geëigende voedingsmiddelen, in het bijzonder melk. Die gewoonte is ook tegenwoordig nog in zwang bij welgestelde Arabische en joodse bewoners van steden in Algerije, Tunesië en Marokko.» (Luquet, *Journal de Psychologie, 1934, Les Vénus des cavernes*)

77. In het ballet van Prévert *Le Rendez-Vous* en in dat van Cocteau *Le Jeune Homme et la Mort* bijvoorbeeld wordt de dood voorgesteld in de gedaante van een jong meisje.

78. Tot aan het eind van de twaalfde eeuw toe zijn de theologen - met uitzondering van Anselmus van Canterbury - het er volgens de leer van Augustinus over eens dat de erfzonde in de wet van de voortplanting ligt opgesloten. «Begeerte is zonde... menselijk vlees dat daaruit ontstaat is vlees der zonde», schreef Augustinus. En Thomas van Aquino beweerde: «Daar de vereniging van de geslachten sinds de zondeval vergezeld gaat van begeerte brengt die de erfzonde op het kind over.»

79. Ik heb al aangetoond dat de mythe van de bidsprinkhaan iedere biologische grond mist.

80. Vandaar ook de bevoorrechte plaats die zij in het werk van Claudel inneemt; zie pag. 266 e.v.

81. Eigenlijk zou ik hier het hele gedicht van Michel Leiris, getiteld *La Mère* moeten aanhalen. Ik laat

enkele karakteristieke gedeelten eruit volgen:

La mère en noir, mauve, violet - voleuse des nuits - c’est la sorcière dont l’industrie cachée vous met au monde, celle qui vous berce, vous choie, vous met en bière, quand elle n’abandonne pas - ultime joujou - à vos mains qui le posent gentiment au cercueil, son corps recroqueville (...)

La mère - statue aveugle, fatalité dressée au centre du sanctuaire inviolé - c’est la nature qui vous caresse, le vent qui vous encense, le monde qui tout ensemble vous pénètre, vous monte au ciel (enlevé sur les mul-tiples spires) et vous pourrit. (...)

La mère - qu’elle soit jeune ou vieille, belle ou laide, miséricordieuse ou têtue - c’est la caricature, le monstre femme jaloux, le Prototype déchu, - si tant est que l’Idée (pythie, flétrie, juchée sur le trépied de son austère majuscule) n’est que la parodie des vives, légères, chatoyantes pensées...

La mère - sa hanche ronde ou sèche, son sein tremblant ou dur - c’est le déclin promis, dès l’origine, à toute femme l’émiettement progressif de la roche étincelante sous le flot des menstrues, l’ensevelissement lent — sous le sable du désert âgé — de la caravane luxuriante et chargée beauté.

La mère - ange de la mort qui épie, de l’univers qui enlace, de l’amour que la vague de temps rejette — c’est la coquille au graphique insensé (signe d’un sûr venin) à lancer dans les vasques profondes, génératrice de cercles pour les eaux oubliées.

La mère - flaque sombre, éternellement en deuil de

tout et de nous mêmes - c’est la pestilence vaporeuse qui s’irise et qui crève, enflant bulle par bulle sa grande ombre bestiale (honte de chair et de lait), voile roide qu’une foudre encore à naître devrait déchirer...

Viendra-t-il jamais à l’esprit d’une de ces innocentes salopes de se traîner pieds nus dans les siècles pour pardon de ce crime: nous avoir enfantés?

82. Zie noot 76.

83. Allegorisch gebeurt het in het schandelijke gedicht van Claudel waarin hij Indochina «die gele vrouw» noemt, emotioneel is het daarentegen in het vers van de neger-dichter:

L’âme du noir pays où dorment les anciens

vit et parle

ce soir

en la force inquiète le long de tes reins creux.

84. *Crayonné au théâtre*.

85. De filologie is nogal geheimzinnig over deze kwestie: alle taalgeleerden zijn het er wel over eens dat het geslacht van concrete zaken zuiver toevallig wordt vastgesteld. Toch zijn in het Frans de meeste abstracte substantieven, schoonheid, loyaliteit enz. vrouwelijk (ook in het Nederlands. Vert.) In Duitsland zijn de meeste geïmporteerde woorden vrouwelijk, bijv. *Die Bar*.

86. Vanzelfsprekend zijn de intellectuele kwaliteiten van de vrouw in werkelijkheid gelijk aan die van de man.

87. Amerikaanse detective verhalen - of in Amerikaanse stijl geschreven — zijn daar een frappant voorbeeld van. De helden van Peter Cheyney bijvoorbeeld hebben steeds met een bijzonder gevaarlijke vrouw te maken, die door niemand anders dan hen getemd kan worden; na een gevecht dat het hele boek voortduurt wordt zij dan tenslotte overwonnen door Callaghan of Caution en valt in zijn armen.

88. «De man heeft de vrouw geschapen, waarmee dan wel? Met een rib van zijn god, zijn ideaal» (Nietzsche: *Götzendämmerung*).

89. In poëtische vorm geeft Marcel Schwob in *Livre de Monelle* weer blijk van deze mythe: «Ik zal met je praten over die kleine straathoertjes en je zult begrijpen hoe het begonnen is... Zie je, ze stoten een medelijdend kreetje uit, dat voor jou bedoeld is en strelen, met hun kleine, magere hand, je hand. Ze begrijpen je alleen maar als je heel erg ongelukkig bent, ze huilen met je en troosten je... Maar geen van hen, begrijp je, kan bij je blijven. Ze zouden erg treurig zijn en zich schamen bij je te blijven als je niet huilt, dan durven ze je niet aan te kijken. Zij leren je datgene wat je van hen leren kunt en dan gaan zij weer weg. Door kou en regen komen zij om je voorhoofd te kussen en je ogen te drogen, dan neemt het afschuwelijke duister hen weer op... Je moet er niet aan denken wat zij in dat donker wel kunnen doen.»

90. Adler beschouwt dit proces als de oorsprong van psychosen. Het individu, verscheurd door een «wil tot macht» en een «minderwaardigheidscomplex» schept een zo groot mogelijke afstand tussen de maatschappij en zichzelf om niet met de werkelijkheid geconfronteerd te worden. Hij weet dat hij dan pretenties, die hij alleen in het donker van het zelfbedrog kan handhaven, moet opgeven.

91. «Wij willen een organisatie die een zuiverende macht bezit al dat wat de specifiek Franse humaniteit kan schaden te weren. Een soort inquisitie uit naam van de Franse menselijkheid.» (*Le Solstice de Juin*, pg. 270)

92. Stendhal heeft vooruit al geoordeeld over de wreedheid waarin Montherlant behagen schept: «Wat moet de onverschillige man doen? Liefde als lust, maar zonder perversiteit. Ontaardingen komen altijd voort uit kleinzieligheid, want die heeft er behoefte aan zichzelf in zijn waarde te bevestigen».

93. *Nadja*.

94. Verg. Balzac, *Physiologie du Mariage*. «Bekommer u in geen enkel opzicht om haar gemompel, haar kreten, haar pijn, *de natuur heeft haar voor ons gebruik gemaakt* en ook om alles te dragen: kinderen, verdriet, pijn en slagen van de man. Beschuldig uzelf niet van hardheid. In alle wetboeken van de zogenaamde beschaafde volkeren heeft de man de wetten die het lot van de vrouw regelen vervaardigd volgens het bloedige motto: «*Vae victis!* Wee de zwakken!»

95. Op een andere plaats zegt Laforgue over de vrouw:

«Daar zij in slavernij gehouden werd, zonder bezigheden en met geen enkel ander wapen dan haar geslacht, is dat aspect overontwikkeld en is zij Vrouwelijk geworden... wij hebben toegestaan dat zij dat zo buitensporig ontwikkelde... zij is op de wereld voor ons... Maar, dat alles is niet echt... Tot nu toe hebben wij met vrouwen gespeeld alsof zij poppen waren. Dat heeft al te lang geduurd...»

Wat een ongeluk vrouw te zijn!
Maar het grootste ongeluk is wel dat de vrouw in wezen niet begrijpt
dat het een ongeluk is.

Kierkegaard

Ten halve slachtoffers, ten halve medeschuldigen,
net als iedereen.

Jean-Paul Sartre

Geleefde werkelijkheid

Inleiding

De vrouwen van nu zijn hard op weg de mythe van de vrouwelijkheid te ontkrachten; zij beginnen hun onafhankelijkheid metterdaad te bewijzen en te bevestigen. Toch slagen zij er slechts moeizaam in een volkomen menselijk bestaan te verwezenlijken. In de schoot van een vrouwelijke wereld door vrouwen opgevoed, is hun normale bestemming het huwelijk en in de praktijk is zij daarin nog steeds aan de man onderworpen. Het mannelijk overwicht is nog bij lange na niet verdwenen; dat rust nog steeds op een stevige economische en maatschappelijke basis. Het normale en traditionele lot van de vrouw dient dus zorgvuldig onderzocht te worden. Hoe de vrouw haar situatie leert kennen, hoe zij ervaart in welke wereld zij gevangen zit en welke uitwijkmogelijkheden er voor haar zijn, al die onderwerpen zal ik trachten te behandelen. Alleen dan immers kunnen wij begrijpen met welke problemen de vrouwen - belast met de zware erfenis van het verleden - die een nieuwe toekomst willen scheppen worden geconfronteerd. Als ik de woorden «vrouw» of «vrouwelijk» gebruik, verwijs ik daarmee uiteraard niet naar een of ander archetype of een onveranderlijk wezenskenmerk; het merendeel van mijn beweringen dient dan ook te worden verstaan in de zin van: «bij de huidige ontwikkeling, opvoeding en zeden.» Het gaat er niet om eeuwige waarheden vast te stellen, maar om het gemeenschappelijk fundament te beschrijven dat de

basis vormt van iedere individuele, vrouwelijke existentie.

Vierde deel - Vorming

XII Kinderjaren

Je komt niet ter wereld als vrouw, je wordt vrouw. Het beeld van de vrouw en haar plaats in de maatschappij worden niet door enig biologisch, psychisch of economisch noodlot bepaald. Het tussenprodukt van man en castraat, vrouw geheten, wordt door de beschaving als geheel voortgebracht. Alleen door een ander kan een individu als een *Ander* worden bepaald. Voor zover het in en voor zichzelf bestaat ziet het kind zichzelf niet als seksueel gedifferentieerd. Aanvankelijk is, zowel voor meisjes als jongens, het lichaam de reflector van een persoonlijkheid, het instrument dat het mogelijk maakt de wereld te vatten; zij leren het universum kennen door handen en ogen, niet door hun geslachtsdelen. De drama’s van geboorte en spenen verlopen voor zuigelingen van beider kunne op dezelfde wijze, ze hebben dezelfde belangen en genoegens. Eerst vormt zuigen de bron van hun grootste genot, daarna maken ze een anale fase door waarin ze grote bevrediging en voldoening vinden in het uitscheidingsproces dat zij gemeen hebben. Hun genitale ontwikkeling verloopt analoog; ze verkennen hun lichaam met dezelfde nieuwsgierigheid en onverschilligheid; uit penis en clitoris puren ze eenzelfde, vaag genot. Voorzover zijn gevoelsleven een object nodig heeft wendt het kind zich tot de moeder; het zachte, gladde, veerkrachtige lichaam van de vrouw wekt seksuele begeerten op, begeerten die op grijpen en voelen zijn gericht. Zowel de jongen als het meisje

omhelst, streelt en knuffelt de moeder op agressieve wijze; beiden zijn, als er een ander kind geboren wordt, even jaloers en demonstreren dat op eendere manier door woede-aanvallen, mokken, pruilen en moeilijkheden met plassen. Zij nemen ook hun toevlucht tot dezelfde koketterie om de liefde van volwassenen te winnen. Tot rond haar twaalfde jaar is het meisje even sterk en flink als haar broertjes en blijkt zij te beschikken over dezelfde intellectuele vermogens als jongens; op geen enkel terrein is het haar verboden met hem te wedijveren. Als, ver voor de puberteit en soms al van het eerste jaar af, het meisje ons toch al geslachtelijk bepaald lijkt komt dat niet omdat mysterieuze instincten haar direct tot lijdzaamheid, koketterie en moederschap bestemmen, maar omdat vrijwel van meet af aan anderen zich mengen in het leven van het kind en haar die roeping heerszuchtig en autoritair opdringen.

Aanvankelijk is voor de boreling de wereld alleen aanwezig in de vorm van immanente gewaarwordingen. Het is, net als in de tijd waarin het woonde in het donker van een buik, nog steeds gevat in de schoot van het Al; of het kind aan de borst of met de fles wordt grootgebracht, het is in de warmte van het moederlichaam ingekapseld. Van lieverlede leert het kind dingen waarnemen als gescheiden en onderscheiden van hem; het is anders. Omstreeks die tijd ook wordt het kind, meer of minder plotseling, los gemaakt van het voedende lichaam. Soms reageert het kind op die breuk met een hevige crisis. Zo vertelt Judith Gautier in haar herinneringen dat zij, toen men haar weghaalde bij de min, zo verschrikkelijk huilde en afviel dat men haar daar weer bij terugbracht; pas veel later

ging zij van de borst af. In ieder geval begint het kind op het ogenblik waarop deze breuk zich voltrekt, rond de zesde maand ongeveer, door gebaren, die daarna tot een regelrechte vertoning uitgroeien, uiting te geven aan het verlangen anderen te bekoren en verleiden. Die houding is natuurlijk niet door een bewuste keuze bepaald. Maar het is niet nodig een bepaalde situatie te *bedenken* om die te laten *bestaan*. Op een heel directe manier ervaart de zuigeling het oer-drama van ieder menselijk wezen, het drama namelijk van zijn verhouding tot de Ander. De mens ervaart zijn verlatenheid met angst. Vluchtend voor zijn vrijheid en individualiteit wil hij zich verliezen in het Al; daarin vinden zijn kosmische en pantheïstische dromen hun oorsprong, daaruit komt ook zijn verlangen naar vergetelheid, slaap, extase en dood voort. Waar hij er nooit in slaagt dat gescheiden ik te vernietigen verlangt hij er in ieder geval naar de duurzaamheid van het *en-soi* te bereiken, te verstarren tot een ding. Vooral wanneer hij door de blik van anderen wordt vastgehouden, komt hij zich als een zijn, een bestaand wezen voor. In dit licht moet dan ook het gedrag van het kind worden gezien; het ontdekt in lichamelijke vorm de eindigheid, de eenzaamheid en de verlatenheid in een vreemde wereld. Die ramp tracht het te compenseren door zijn existentie te vervreemden in een beeld waarvan wezen en waarde door anderen worden bepaald. Naar het schijnt begint het kind op het ogenblik dat het in spiegels zijn beeld herkent -een tijdstip dat samenvalt met het spenen - zich zijn identiteit bewust te worden.[1] Zijn ik valt zozeer samen met zijn spiegelbeeld dat het alleen door vervreemding gestalte krijgt. Of de spiegel in feite nu al dan niet een min

of meer belangrijke rol speelt, vast staat wel dat het kind zo rond de zesde maand de gebaren van zijn ouders begint te begrijpen en zichzelf onder hun blik als object gaat ervaren. Het is dan al een autonome ikheid, die zich naar de wereld transcendeert, maar alleen in een vervreemde gestalte zal het zichzelf ontmoeten.

Als het kind opgroeit bestrijdt het deze ingeboren verlatenheid op twee manieren. Het tracht de scheiding te loochenen; het nestelt zich in de armen van zijn moeder, opnieuw zoekt het haar levende warmte en eist liefkozingen van haar. En het probeert zichzelf te rechtvaardigen door middel van de waardering van anderen. Voor het kind lijken volwassenen godheden; zij bezitten de macht hem het zijn te verlenen. Het ervaart de magie van hun blik die het kind nu eens verandert in een verrukkelijk engeltje, dan weer in een monster. Deze twee verdedigingsmiddelen sluiten elkaar niet uit, integendeel ze vullen elkaar aan en lopen in elkaar over. Als het verleiden lukt krijgt dat gevoel van rechtvaardiging een lichamelijke bevestiging met de ontvangen kusjes en liefkozingen: op de schoot van zijn moeder ervaart het kind datzelfde gelukkige gevoel van passiviteit als onder haar welwillende blikken. De eerste drie, vier jaar is er geen verschil rassen de houding van meisjes en die van jongens; beiden proberen ze de gelukkige periode van voor het spenen te laten voortduren; zowel bij de een als de ander zien we dat verleidelijke en aanstellerige gedoe en jongetjes willen even graag in de smaak vallen, lachjes uitlokken en zich laten bewonderen als meisjes.

Het is veel bevredigender de angst en breuk te

loochenen dan daar over heen te komen, veel radicaler zich te verliezen in de schoot van het Al dan zich te laten verstarren door het bewustzijn van anderen. Lichamelijke vereniging heeft een veel vollediger vervreemding tot gevolg dan het uitleveren van zichzelf onder de blikken van anderen. Verleiding en aanstellerij duiden dan ook op een veel ingewikkelder en minder makkelijk stadium dan de simpele overgave aan de moederlijke armen. De magie van grote-mensen-ogen is grillig. Het kind doet bijvoorbeeld alsof het onzichtbaar is, zijn ouders spelen mee en zoeken het op de tast; ze lachen, maar dan opeens zeggen ze: «Wat ben jij vervelend; je bent helemaal niet onzichtbaar.» Of ze hebben gelachen om een uitdrukking van het kind; het herhaalt die, maar dan haalt men alleen de schouders op. In een dergelijke wereld, even onzeker en onberekenbaar als het heelal van Kafka, struikel je bij iedere stap.[2] Daarom zijn veel kinderen ook zo bang om groot te worden; ze zijn wanhopig als hun ouders hen niet meer op schoot of bij zich in bed nemen. Door die fysieke teleurstelling heen ervaren zij steeds wreder die verlatenheid, dat alleen-zijn waarvan het menselijk wezen zich alleen met angst en pijn bewust wordt.

Op dit punt schijnen voor het eerst meisjes bevoorrecht te zijn. Een tweede scheiding, minder hard en langzamer voltrokken dan de eerste, onttrekt het lichaam van de moeder aan de omhelzingen van het kind; maar vooral aan de jongen worden langzamerhand kussen en liefkozingen onthouden. Het meisje blijft men knuffelen, het mag aan moeders schort blijven hangen, vader neemt het op zijn schoot en streelt haar haren; ze wordt getooid in luchtige jurkjes en men toont zich

inschikkelijk tegenover haar grillen en tranen; haar kapsel wordt zorgvuldig verzorgd en men vermaakt zich met haar maniertjes en koketterie; lichamelijk contact en toegeeflijke blikken beschermen haar tegen eenzaamheid en angst. Maar het jongetje daarentegen wordt zelfs koketterie verboden; zijn gekuip, zijn verleidingskunsten en zijn aanstellerij wekt ergernis. «Een jongen zeurt niet om een kusje... Een man kijkt niet in de spiegel... Een man huilt niet», houdt men hem voor. Men wil dat hij «een kleine man» is; hij verwerft de waardering van volwassenen door zich onafhankelijk van hen te maken. Hij behaagt als hij niet probeert te behagen.

Geschrokken van die zware onafhankelijkheid waartoe zij zijn veroordeeld willen veel jongens dan ook liever een meisje zijn. In de tijd waarin jongens aanvankelijk als meisjes werden gekleed kwam het vaak voor dat zij onder tranen de rok ruilden voor de broek en hun lokken zagen sneuvelen. Sommigen houden hardnekkig vast aan die feminisatie en dat is een van de wegen die naar homoseksualiteit kunnen leiden. «Ik wilde verschrikkelijk graag een meisje zijn en in mijn onwetendheid van de luister van de man ging ik zelfs zo ver dat ik zittend wilde piesen», vertelt Maurice Sachs in *Le sabbat*.

Maar als de knaap aanvankelijk al minder bevoorrecht schijnt dan zijn zusters komt dat omdat men met hem grotere dingen voor heeft. De eisen die men aan hem stelt houden ook meteen een waardering in. In zijn levensherinneringen schrijft Maurras dat hij jaloers was op een jonger broertje dat door zijn moeder en grootmoeder werd geknuffeld en vertroeteld; zijn vader gaf hem een hand en nam hem mee de kamer uit. «Wij

zijn mannen, laat die vrouwen toch», zei hij tegen hem. Het kind wordt er van doordrongen dat als gevolg van de superioriteit van jongens van hen meer wordt gevraagd. Om hem aan te sporen de moeilijke weg, die de zijne is, te gaan pompt men hem vol met trots op zijn mannelijkheid. Dat abstracte begrip neemt voor hem een heel concrete vorm aan: het wordt belichaamd door zijn penis. Die trots op zijn kleine, lusteloze geslachtsdeel ervaart hij niet spontaan; hij leert die kennen via de houding van zijn omgeving. Moeders en verzorgsters zetten de traditie voort die de fallus gelijkstelt met het begrip mannelijk. Of zij hem dat prestige nu toekennen uit verliefde dankbaarheid dan wel uit eerbied, of dat het voor hen een genoegdoening is hem bij zuigelingen in een vernederde vorm te ontmoeten, zij behandelen in ieder geval de penis van het kind met bijzondere welwillendheid. Rabelais verhaalt ons van de spelletjes en praatjes van de kindermeiden van Gargantua [3]; die van de gouvernantes van Lodewijk XIII heeft de historie bewaard. Ook minder rondborstige vrouwen geven het geslachtsdeel van het jongetje nog een koosnaampje en praten er met hem over alsof het een klein wezen is, dat tegelijk hem en een ander dan hijzelf is. Zij maken er - ik haalde dat woord van A. Balint uit *La vie intime de l’enfant* ook op pagina 71 van deel I al aan - «een alter ego van, dat gewoonlijk handiger, listiger en intelligenter dan het individu zelf is.»

Anatomisch gezien is de penis volkomen geëigend voor deze rol; los als het ware van het lichaam vormt die een natuurlijk speelgoed, een soort pop. Men waardeert het kind dus door zijn «dubbelganger» te waarderen. Een vader vertelde mij dat een van zijn zoons op

driejarige leeftijd nog zittend plaste; hij was, omringd door zusters en nichtjes, een verlegen en wat somber kind. Op een dag nam zijn vader hem mee naar het toilet en zei tegen hem: «Ik zal je eens laten zien, hoe mannen het doen.» Heel trots op het feit dat hij staande plaste verachtte de jongen van dat ogenblik af meisjes, die «door een gaatje piesen». Niet het ontbreken van een lichaamsdeel bij hen vormde de oorsprong van zijn minachting, die kwam voort uit het feit dat zij niet, zoals hij, door de vader waren uitverkoren en ingewijd. Het is dus beslist niet zo, dat de penis als een onmiddellijk voorrecht wordt ervaren waaruit de jongen dan een gevoel van superioriteit put; zijn waardering is veeleer een soort compensatie - door volwassenen bedacht en door het kind gretig geaccepteerd - voor de last van die laatste breuk, waardoor hij dan is gevrijwaard voor het gevoel van spijt geen baby of meisje te zijn. Later - men zie ook pagina 71, deel I - belichaamt dat geslachtsdeel zijn transcendentie en hooghartige soevereiniteit.

De positie van het meisje is heel anders. Moeders en verzorgsters voelen noch vertedering, noch eerbied voor haar geslachtsdelen; zij vestigen haar aandacht niet op dat verborgen orgaan waarvan je alleen de omlijsting, de buitenkant ziet en dat je niet in je hand kunt nemen; in zekere zin heeft zij geen geslacht. De afwezigheid daarvan ervaart zij niet als een gebrek; haar lichaam is voor haar blijkbaar één geheel. Maar de situatie van het meisje in de wereld is een heel andere dan die van de jongen en een heel complex factoren kan dat verschil voor haar gevoel veranderen in inferioriteit.

Er is over weinig onderwerpen door psychoanalytici meer gediscussieerd dan over het beruchte «castratie-complex» van de vrouw. Tegenwoordig neemt men veelal aan, dat penisnijd zich van geval tot geval op totaal verschillende wijze uit.[4] Om te beginnen zijn er veel meisjes die vrij lang onkundig blijven wat de mannelijke lichaamsbouw betreft. Het kind vindt het heel gewoon dat er mannen en vrouwen zijn, zoals er ook een zon is en een maan. Het gelooft aan de wezenlijkheden die in woorden liggen opgesloten en zijn nieuwsgierigheid is aanvankelijk niet analytisch. Voor veel andere meisjes is het stukje vlees dat tussen de benen van jongens bengelt onbelangrijk en zelfs belachelijk; het is een eigenaardigheid die zij op één lijn stelt met kleren en haardracht. De ontdekking ervan gebeurt vaak via een pas geboren broertje en «als het meisje nog erg jong is», zegt Helene Deutsch, «maakt de penis van haar broertje geen enkele indruk op haar.» Zij haalt dan het voorbeeld aan van een anderhalfjarig meisje dat de ontdekking van de penis volkomen onverschillig liet; pas veel later ging zij daaraan, in verband met haar persoonlijke situatie, belang hechten. Het komt zelfs wel voor dat de penis als een afwijking wordt beschouwd; het is een vergroeiing, iets onbestemds dat erbij bungelt, net als gezwellen, knobbels en wratten; hij kan zelfs walging wekken. En dan zijn er tenslotte talrijke meisjes die wel belang stellen in het geslachtsdeel van een broertje of vrindje. Maar dat betekent dan nog niet dat zij daarop in seksueel opzicht jaloers is; en het betekent nog minder dat zij zich door het ontbreken van dat orgaan tekort gedaan voelt: zij wil het voor zichzelf hebben, zoals ze zich ook ieder ander object wil toeëigenen, maar die

begeerte kan heel goed oppervlakkig zijn.

Zeker is wel dat het kind zich hartstochtelijk interesseert voor het proces van de uitscheiding, en dan vooral voor het urineren. Bedwateren is vaak een protest tegen de uitgesproken voorkeur van de ouders voor een ander kind. Er zijn streken waar de mannen zittend wateren en het komt wel voor - dat is onder meer bij veel boerinnen in zwang - dat vrouwen staande urineren. Maar in de hedendaagse westerse wereld verlangen de goede zeden dat zij zitten of hurken en is de staande houding voorbehouden aan de man. Dat onderscheid is voor het meisje het meest opvallende seksuele verschil. Om te plassen moet zij hurken, zich ontbloten en zich bijgevolg verbergen. Dat is een beschamende en ongemakkelijke procedure. Dat gevoel van schaamte wordt nog versterkt in die gevallen waarin zij van onwillekeurige urinelozing last heeft, bij dolle lachbuien bijvoorbeeld. Meisjes kunnen zich in dat opzicht niet zo goed beheersen als jongens.

Voor jongens lijkt urineren een spel dat ze vrijelijk mogen beoefenen en dat de aantrekkingskracht bezit van alle spelletjes waarin zich vrijheid openbaart. Je kunt de penis hanteren, je kunt er iets mee doen en dat vindt het kind heel erg belangrijk. A. Balint vertelt dat een meisje, toen zij een jongen zag plassen, vol bewondering uitriep: «O, wat is dat makkelijk!» De straal kan naar believen worden gericht, de urine ver worden weggespoten; de jongen put daaruit een gevoel van almacht. Freud sprak over «de brandende eerzucht van de gewezen water-afdrijvers». Stekel heeft deze formulering op een zinnige wijze in twijfel getrokken. Maar het is juist dat - zoals Karen Horney in haar *The genesis of the*

castration complex in women (International Journal of Psychoanalysis 1923-1924) stelt - «fantasieën van almacht, vooral die van een sadistisch karakter, vaak samenhangen met de mannelijke urine-straal.» Dergelijke fantasieën die - men zie bijvoorbeeld de Montherlant’s *Les chenilles* en *Solstice de juin* - vaak ook nog in mannen voortleven zijn bij het kind heel belangrijk. Abraham spreekt over het «reusachtige plezier dat vrouwen erin hebben de tuin met een slang te begieten.» Ik geloof, zoals ik ook in deel I al uiteenzette (pagina 69), in overeenstemming met de opvattingen van Sartre en Bachelard, niet dat het noodzakelijkerwijs de identificatie van tuinslang met penis is - zelfs al is die dan in bepaalde gevallen wel heel duidelijk - die de bron van dat genoegen vormt. Iedere waterstraal lijkt een wonder, een tarten van de zwaartekracht; die richten en beheersen betekent een kleine overwinning behalen op de wetten van de natuur. Het is in ieder geval voor de jongen een dagelijks genoegen dat zijn zusters ontzegd is. Bovendien is hij, vooral op het platteland, door middel van die urine-stroom in staat een aantal relaties tot stand te brengen met dingen, zoals water, aarde, mos, sneeuw enzovoort. Er zijn meisjes die, om een dergelijke ervaring te leren kennen, op hun rug gaan liggen en proberen «omhoog» te plassen of er zich in oefenen staande te wateren. Volgens Karen Horney benijden zij jongens ook om de mogelijkheid tot exhibitionisme waarover zij beschikken. «Nadat zij een man op straat had zien wateren riep een patiënte plotseling uit: Als ik nu een geschenk kon krijgen van de Voorzienigheid zou ik vragen één keer in mijn leven te kunnen piesen als een man», meldt Karen Horney. Meisjes hebben het gevoel dat jongens, die het recht

hebben hun penis aan te raken, die kunnen gebruiken als een stuk speelgoed, terwijl voor hen hun geslachtsdelen taboe zijn.

Dat dit geheel van factoren voor vele meisjes het mannelijk geslachtsdeel tot een begerenswaardig bezit maakt is een feit dat door tal van onderzoekingen en confidenties die psychiaters werden toevertrouwd wordt bevestigd. In *Undinism (Studies in the psychology of sex*, deel III, pag. 429) citeert Havelock Ellis de woorden van een meisje dat hij Zenia heeft genoemd. «Het geluid van een waterstraal, vooral wanneer die uit een lange tuinslang komt is altijd heel opwindend voor mij geweest en deed mij denken aan het geluid van een straal urine, zoals ik in mijn kinderjaren van mijn broer en ook wel van andere jongens had gezien.» Een ander, mevrouw R. S., vertelde Ellis dat zij er als kind verschrikkelijk dol op was geweest de penis van een vrindje vast te houden; op een dag kreeg ze een tuinslang in handen. «Ik vond het heerlijk die vast te houden alsof ik een penis vasthield.» Nadrukkelijk beklemtoonde zij dat de penis voor haar geen enkele seksuele betekenis had, daarvan kende zij alleen zijn functie voor de urine-uitscheiding. Het meest interessant echter is het geval van Florrie dat Havelock Ellis heeft vermeld (*Studies in the psychology of sex*, deel III, pag. 121) en dat Stekel later nog eens heeft geanalyseerd. Ik geef daar een gedetailleerd overzicht van.

«Het betreft een zeer intelligente, artistieke, actieve, biologisch normale en niet geïnverteerde vrouw. Ze vertelt dat het proces van de urine-af-scheiding in haar jeugd een grote rol heeft gespeeld; zij speelde pies-spelletjes met haar broers waarbij

ze, zonder enig gevoel van afkeer, hun handen nat maakten. «Mijn eerste gedachten omtrent de superioriteit van de man hingen samen met het orgaan voor urinelozing. Ik nam het de natuur kwalijk dat die mij een dergelijk makkelijk en sierlijk orgaan had onthouden. Een theepot zonder tuit had zich niet ellendiger kunnen voelen dan ik. Niemand hoefde mij de theorie van de overheersing en superioriteit van de man op te dringen. Ik had daarvan het bewijs immers voortdurend voor ogen.» Zij vond er een groot genoegen in te urineren in het open veld. «Niets was voor haar gevoel te vergelijken met het verrukkelijke geluid als zij in een hoekje van het bos op dorre bladeren plaste en toekeek hoe de grond het vocht absorbeerde. Maar het meest fascinerend vond ze in het water te piesen.» Dat genoegen heeft ook een grote bekoring voor heel veel jongetjes en er is dan ook een hele reeks kinderlijke en vulgaire prenten waarop jongens zijn afgebeeld die bezig zijn in vijvers of beekjes te plassen. Florrie beklaagt er zich over dat het model van haar broekjes haar belette experimenten uit te voeren die zij graag geprobeerd zou hebben; tijdens wandelingen buiten gebeurde het vaak dat zij het zo lang mogelijk ophield om dan opeens staande te plassen. «Ik herinner me heel goed mijn vreugde over dit vreemde, verboden genoegen en ook mijn verwondering over het feit dat het staande kon.» Volgens haar heeft de snit van kinderkleding heel veel invloed op de psychologie van de vrouw in het algemeen. «Voor mij was het niet alleen een bron van ergernis mijn broek omlaag te moeten doen en me vervolgens te moeten bukken om de voorkant niet vies te maken, maar de klep aan de achterkant die verwijderd moest worden om de billen te ontbloten

verklaart waarom bij zo veel vrouwen het schaamtegevoel zich op de achterzijde en niet op de voorkant richt. Het eerste seksuele verschil dat zich aan mij opdrong, het grote onderscheid in feite was dat jongens staande en meisjes gehurkt plasten. Het komt waarschijnlijk dan ook daardoor dat mijn allereerste schaamtegevoelens veel meer gebonden waren aan mijn billen dan aan mijn schaamheuvel.» Al die indrukken kregen voor Florrie buitengewoon veel betekenis omdat haar vader haar vaak tot bloedens toe sloeg en een kinderjuffrouw haar eens een pak voor haar billen gaf om haar te laten plassen. Zij werd gekweld door masochistische dromen en fantasieën waarbij ze zag hoe zij, onder de ogen van alle leerlingen, werd getuchtigd door een onderwijzeres waarbij zij, tegen haar wil, urineerde, «een gedachte die me een heel eigenaardig gevoel van plezier verschafte». Op vijftienjarige leeftijd waterde ze eens, door hoge nood geprest, staande, in een verlaten straat. «Als ik mijn gevoelens analyseer geloof ik dat het belangrijkste wel een gevoel van schaamte was omdat ik rechtop stond en de urine een lange weg moest afleggen om van mij de grond te bereiken. Het is vooral die afstand die deze gebeurtenis belangrijk en lachwekkend maakte, ook al werd die dan door mijn kleren verborgen. In de normale houding school een intiem element. Als kind, ook al was ik dan groot, hoefde de straal geen lange weg af te leggen; maar toen ik vijftien was, was ik hoog opgeschoten en ik schaamde me als ik aan de afstand dacht.» Destijds was er in Portsmouth een modern openbaar dames-urinoir geopend waarin de staande houding noodzakelijk was; de klanten kwamen er even vlug weer uit als zij naar binnen waren gegaan. Florrie zegt daarvan: «Ik ben

ervan overtuigd dat de dames die geschrokken het urinoir in Portsmouth uitvluchtten het hoogst onfatsoenlijk voor een dame vonden om met gespreide benen en opgetrokken rokken rechtop te staan om een dergelijke lange straal neer te laten.» Op twintigjarige leeftijd en daarna zelfs herhaaldelijk, herhaalde ze dat experiment; zij onderging daarbij een vreemde mengeling van schaamte en wellust bij de gedachte dat ze betrapt kon worden en dan niet meer in staat zou zijn op te houden. «De straal leek zonder mijn toestemming van mij uit te gaan en *verschafte me toch meer plezier dan wanneer ik dat vrijwillig en bewust had gedaan.* (Cursivering van Florrie.) Dat eigenaardige gevoel, dat door een of andere onzichtbare macht, die heeft besloten dat je dat zult doen, die straal naar buiten wordt getrokken, is een uitsluitend vrouwelijk genoegen van subtiele bekoring. Het is een scherpe prikkel te ervaren hoe, door een macht die sterker is dan je zelf, die stroom uit je wordt losgemaakt.» Later ontwikkelde Florrie een erotisch flagellantisme dat echter altijd gemengd bleef met urine-obsessies.»

Dit geval is interessant omdat het verschillende elementen van de ervaring van het kind belicht. Maar het zijn kennelijk de bijzondere omstandigheden die hen zo geweldig belangrijk maken. Voor meisjes die normaal opgroeien is het bevoorrechte urineren van jongens te zeer een bijkomstigheid om daaruit meteen een gevoel van minderwaardigheid te ontwikkelen. De psychoanalytici die, in navolging van Freud, aannemen dat louter en alleen de ontdekking van de penis voldoende is voor het ontstaan van een trauma, miskennen de geest van het kind volkomen. Want die is

veel minder rationeel dan zij veronderstellen; zij schept geen scherp gescheiden categorieën en stoort zich niet aan tegenstrijdigheden. Als een meisje een penis ziet en verklaart: «Ik heb er ook zo een gehad» of «Ik krijg er ook een» en zelfs «Ik heb er ook zo een» dan is dat geen bewuste leugen; aan- en afwezigheid sluiten elkaar niet wederkerig uit. Het kind — zijn tekeningen bewijzen het - gelooft veel minder aan wat het ziet met zijn ogen dan aan significante *typen* die hij eens en voor altijd heeft vastgelegd; het kind tekent vaak zonder te kijken en ontdekt in zijn waarnemingen in elk geval alleen maar dat wat hij er in legt. Saussure citeert in *Psychogenèse et psychanalyse* (*Revue française de psychanalyse*, jaargang 1933) de volgende, zeer belangrijke, observatie van Luquet: «Als een gezette lijn eenmaal als foutief is erkend lijkt het wel of die er niet meer is, het kind *ziet hem letterlijk niet meer*, als het ware gehypnotiseerd door de nieuwe lijn die hem vervangt. Zo let het ook helemaal niet op de lijnen die zich toevallig al op zijn papier hadden kunnen bevinden.» De mannelijke lichaamsbouw is een uitgesproken vorm die zich vaak aan het meisje opdringt en dan *ziet zij letterlijk haar eigen lichaam niet meer*. Saussure haalt het voorbeeld aan van een meisje van vier jaar dat, toen ze probeerde tussen de spijlen van een hek door te plassen, zei dat zij «een lang ding wilde hebben waar het uitliep.» Zij beweerde tegelijkertijd een penis te hebben en die te missen en dat is in overeenstemming met het «participerend denken» van kinderen zoals dat is beschreven door Piaget. Kleine meisjes nemen graag aan dat alle kinderen worden geboren met een penis en dat daarna de ouders die bij sommigen afsnijden om er meisjes van te

maken. Die gedachte bevredigt de behoefte aan gekunsteldheid van het kind dat zijn ouders vergoddelijkt en die «beschouwt als de oorzaak van alles wat het bezit», zoals Piaget zegt; het ziet aanvankelijk castratie dan ook niet als een straf. Wil dit het karakter van een frustatie kunnen aannemen dan moet het meisje om de een of andere reden al ontevreden met haar situatie zijn. Helene Deutsch heeft heel terecht opgemerkt dat een gebeurtenis buiten haar, zoals het zien van een penis, op zichzelf geen innerlijke ontwikkeling teweeg kan brengen. «Het zien van de penis kan een traumatisch effect hebben, maar alleen als een lange reeks vroegere ervaringen, geschikt om dat effect teweeg te brengen, daaraan zijn voorafgegaan», zegt zij. Als het meisje niet in staat is haar verlangens naar masturbatie en exhibitionisme te bevredigen, als haar ouders onaneren tegengaan en onderdrukken, als zij het gevoel heeft minder geliefd en gewaardeerd te zijn dan haar broers, projecteert zij haar onbevredigde verlangens in het mannelijk geslachtsorgaan. «De ontdekking die het meisje doet inzake het lichamelijk onderscheid met jongens, betekent de bevestiging van een behoefte die ze voordien al voelde, het is, om zo te zeggen, de rationalisatie daarvan,» schrijft Helene Deutsch in *Psychology of women*, waarbij ze ook verwijst naar de meningen van gezaghebbende figuren als R. Abraham en J. H. W. van Ophuijsen. En Adler heeft er juist heel sterk de nadruk op gelegd dat de waardering die hem van ouders en omgeving ten deel valt de jongen dat prestige verleent waarvan, in de ogen van meisjes, de penis zowel de verklaring als het symbool is. Haar broer wordt als superieur beschouwd, hij is zelf reuze trots op zijn mannelijkheid; dus wordt zij jaloers op

hem en voelt zich tekort gedaan. Soms koestert zij daarom een wrok tegenover haar moeder, veel minder vaak verwijt ze dat haar vader; ofwel zij verwijt zich zichzelf te hebben verminkt, ofwel zij troost zich met de gedachte dat de penis ergens in haar lichaam verscholen ligt en op een goede dag tevoorschijn zal komen.

Zeker is dat het ontbreken van de penis in leven en lot van het meisje, zelfs wanneer ze niet echt jaloers is op het bezit ervan, een belangrijke rol speelt. Het grote voorrecht dat de jongen daaruit puurt is dat hij, voorzien van een orgaan dat je kunt zien en grijpen, zich daarin in ieder geval gedeeltelijk vervreemden kan. Hij projecteert het mysterie van zijn lichaam en de bedreigingen daarvan buiten zichzelf, daardoor houdt hij die op een afstand. Natuurlijk voelt hij dat er een gevaar schuilt in zijn penis, hij is bang voor castratie, maar die angst is makkelijker onder de duim te houden dan de wat vage en onbestemde vrees die het meisje ondervindt met betrekking tot wat er zich *in* haar lichaam afspeelt; een vrees overigens die vaak gedurende het hele leven van de vrouw blijft bestaan. Zij is uiterst bezorgd over alles wat er zich binnenin haar afspeelt, zij is, in haar eigen ogen, van meet af aan veel ondoorzichtiger en veel dieper verstrikt in het troebele, verwarrende mysterie van het leven dan de man. Dank zij het feit dat hij een *alter ego* heeft waarin hij zichzelf herkent kan de jongen veel vrijer zijn subjectiviteit aanvaarden. Het voorwerp waarin hij zich vervreemdt wordt een symbool van onafhankelijkheid, van transcendentie en macht; hij meet de lengte van zijn penis, hij vergelijkt de urinestraal met die van zijn kameraadjes en later

worden erectie en ejaculatie bronnen van bevrediging en uitdaging. Het meisje daarentegen kan zich in geen enkel deel van zichzelf belichamen. In plaats daarvan drukt men haar, om voor haar die rol van *alter ego* te vervullen, een vreemd voorwerp in haar handen: een pop. Daarbij dient te worden opgemerkt dat ook het verband dat om een bezeerde vinger gewikkeld wordt in Frankrijk *poupée* (pop) wordt genoemd; een vinger met een lapje om, anders dan de anderen, wordt bekeken met een zeker soort genoegen en trots; het kind voltrekt daaraan het proces van de vervreemding. Maar het is een gedaante met een menselijk gezicht — of bij gebrek daaraan een maïskolf of zelfs een stuk hout - die op de meest bevredigende wijze voor het meisje die «dubbelganger», dat natuurlijk stuk speelgoed, de penis, vervangt.

Het grote verschil is dat aan de ene kant die pop het lichaam in zijn geheel vertegenwoordigt terwijl die aan de andere kant een passief ding is. Daardoor wordt het meisje er toe aangezet haar gehele persoon te vervreemden en die te beschouwen als een inerte gegevenheid. Terwijl de jongen poogt zichzelf als een autonoom subject in de penis terug te vinden, vertroetelt het meisje haar pop en dirkt die op, zoals zij er van droomt zelf te worden vertroeteld en opgedirkt. Omgekeerd heeft ze ook vaak het gevoel dat zij een prachtige pop is. (Die analogie tussen vrouw en pop blijft ook als volwassene wel gehandhaafd; in gemeenzaam Frans wordt de vrouw «une poupée» genoemd, in het Engels zegt men van een vrouw die zich mooi gemaakt heeft dat zij «dolled-up» is en ook in het Nederlands is het woord «pop» voor vrouw niet ongebruikelijk.) Via complimenten en verwijten, via

plaatjes en woorden, ontdekt zij de betekenis van de woorden «aardig» en «lelijk». En al heel jong weet zij dat, wil ze behagen, zij «beeld-schoon» of «net een plaatje» moet zijn. Zij probeert dan ook op een plaatje te lijken; ze verkleedt zich, kijkt in spiegels en vergelijkt zichzelf met prinsessen en feeën uit sprookjes. Een treffend voorbeeld van deze kinderlijke koketterie heeft Marie Bashkirtseff ons gegeven. Het is beslist geen toeval dat zij, laat gespeend - ze was al drieëneenhalf toen -, er op vier, vijfjarige leeftijd zo'n behoefte aan voelde bewonderd te worden, ook voor anderen te bestaan; bij een rijper kind moet die schok immers des te heviger zijn aangekomen en zij heeft dan ook veel vuriger nog dan anderen begeerd die opgedrongen scheiding te overwinnen. In haar dagboek schreef zij: «Toen ik vijf jaar was sloeg ik moeders kant om, stak bloemen in mijn haar en danste in de salon. Ik was de grote danseres Petipa en iedereen uit huis kwam *naar mij kijken*...»

Dit narcisme openbaart zich bij meisjes al zo vroeg en speelt in het leven van de vrouw zo'n voorname en belangrijke rol dat het graag wordt beschouwd als een uitvloeisel van een of ander mysterieus vrouwelijk instinct. Maar we hebben net gezien dat in werkelijkheid haar houding niet door een anatomisch lot wordt bepaald. Het verschil dat haar van jongens onderscheidt is een feit dat zij op verschillende manieren kan aanvaarden. Natuurlijk betekent de penis een voorrecht, maar de waarde daarvan vermindert als het kind de belangstelling voor het uitscheidingsproces verliest en zich gaat voegen naar het maatschappelijk leven. Blijft die ook na haar

achste, negende jaar in de ogen van het meisje toch belangrijk, dan komt dat omdat die penis het symbool is geworden van een mannelijkheid die door de maatschappij wordt gewaardeerd. Het is een feit dat in dit opzicht de invloed van opvoeding en milieu hier geweldig groot is. Alle kinderen proberen de scheuring als gevolg van het van de borst gaan op te heffen door verleidelijk en aanstellerig gedrag. De jongen wordt verplicht dat stadium te boven te komen; hij wordt, door zijn belangstelling op zijn penis te richten, bevrijd van zijn narcisme. Het meisje daarentegen wordt gesterkt in de neiging, die alle kinderen gemeen hebben, om zichzelf object te maken. De pop is daarbij een hulpmiddel, maar speelt niet langer een beslissende rol; ook de jongen kan een beertje of harlekijn waarin hij zichzelf projecteert knuffelen en koesteren. Pas in de totaliteit van hun leven krijgt iedere factor, penis zowel als pop, zijn betekenis en gewicht.

Die passiviteit die het wezenlijke kenmerk van de «vrouwelijke» vrouw vormt is dus een eigenschap die zich van haar eerste levensjaren af in haar ontwikkelt. Maar het is onjuist te doen alsof zij een biologisch gegeven is; in werkelijkheid is het een lot dat haar door haar opvoeders en de maatschappij wordt opgelegd. Het grote geluk dat de jongen heeft is dat zijn wijze van existeren voor anderen hem aanmoedigt voor zichzelf zijn bestaan vast te stellen, op te komen voor zijn subjectieve vrijheid. De leerjaren van zijn existentie bestaan uit een vrije beweging in de richting van de wereld; hij wedijvert in hardheid en onafhankelijkheid met andere jongens en koestert minachting voor meisjes. In bomen klimmend, vechtend

met zijn kameraden en hen uitdagend en trotserend in gevaarlijke en wilde spelletjes, ervaart hij zijn lichaam als een middel om de natuur te beheersen en als een wapen in de strijd. Hij is trots op zijn spieren en trots op zijn geslachtsdeel. Via sport en spel, strijd, uitdagingen en beproevingen ontdekt hij het evenwichtig gebruik van zijn krachten; tegelijk ook leert hij de harde les van het geweld: hij leert slagen incasseren, pijn te verachten en zijn tranen terug te dringen. Hij onderneemt, verzint, durft. Natuurlijk stelt hij zichzelf ook op de proef met het oog op «de anderen», hij twijfelt aan zijn mannelijkheid en uit zijn verhouding tot volwassenen en kameraden vloeien heel wat problemen voort. Maar heel belangrijk is, dat er geen principiële tegenstelling bestaat tussen de zorg voor de objectieve gestalte die de zijne is en zijn wil zichzelf te verwerkelijken in concrete projecten. Door te doen creëert hij, in een en dezelfde handeling, zijn existentie.

Bij de vrouw daarentegen is er van begin af aan een tegenstelling tussen haar autonome existentie en haar «anders-zijn». Haar wordt geleerd dat om te behagen zij moet proberen te behagen, zij dient zichzelf tot object te maken en moet dus haar autonomie opgeven. Zij wordt behandeld als een levende pop en men ontzegt haar vrijheid. Op die manier ontstaat er een vicieuze cirkel, want hoe minder zij gebruik maakt van haar vrijheid om de wereld om haar heen te begrijpen, te grijpen en te ontdekken, des te minder kracht vindt zij in zichzelf en des te minder zal zij zich als subject durven doen gelden. Als zij werd aangemoedigd zou zij blijk geven van dezelfde bruisende levenslust,

dezelfde nieuwsgierigheid en dezelfde vermetelheid als de jongen. Dat is dan ook vaak het geval als ze op een mannelijke wijze wordt grootgebracht; veel problemen blijven haar dan bespaard. (In ieder geval in haar vroege jeugd. De problemen van de adolescentie kunnen er in de maatschappij van tegenwoordig door worden verhevigd.) Het is van belang hierbij op te merken dat dit het soort opvoeding is dat een vader zijn dochter graag zou geven: vrouwen die door een man worden grootgebracht ontkomen voor een belangrijk deel aan de lasten van het vrouw zijn. Maar zeden en gewoonten gedogen niet dat meisjes volkomen als jongens worden behandeld. Ik heb in een dorp meisjes van drie en vier jaar gekend die met een jongensbroek liepen; alle kinderen jouwden hen na: «Zijn jullie jongens of meisjes?» en deden of ze dat wilden onderzoeken en de meisjes smeekten hun ouders dan hen gewoon rokken te laten dragen. Tenzij zij een heel afgezonderd leven leidt zal, ook al keuren haar ouders een jongensachtig gedrag dan goed, toch de omgeving van het meisje, haar vriendinnen en haar onderwijzers, daar aanstoot aan nemen. En er zijn altijd wel tantes, grootmoeders en nichtjes die weer opwegen tegen de invloed van de vader. Met betrekking tot de opvoeding van zijn dochters speelt hij dan gewoonlijk ook een secundaire rol. Eén van de vloeken waaronder de vrouwen zwaar gebukt gaan - Jules Michelet heeft daar heel terecht op gewezen - is dat men hen in hun jeugd overlaat aan de handen van vrouwen. Ook de jongen wordt aanvankelijk opgevoed door de moeder, maar zij heeft respect voor zijn mannelijkheid en hij onttrekt zich vrij gauw al aan haar invloed. (Er zijn vanzelfsprekend talrijke uitzonderingen, maar de rol van de moeder bij de opvoeding van de jongen kan hier

niet nader worden onderzocht.) Maar het is wel haar bedoeling haar dochter volledig aan te passen aan die vrouwelijke wereld.

Later zullen we zien hoe gecompliceerd de verhouding van de moeder tot de dochter is: voor de moeder is het meisje tegelijk haar dubbelgangster en een ander. De moeder liefkoost en vertroetelt haar op een bazige, heerszuchtige manier, maar is tegelijk de vijand van haar dochter. Zij dringt het kind haar eigen lot op. Dat is niet alleen een manier om vol trots haar vrouwelijkheid op te eisen, maar ook een manier om zich daarop te wreken. Datzelfde verschijnsel doet zich ook voor bij pederasten, gokkers, verslaafden aan verdovende middelen en bij iedereen die zich vleit met de gedachte tot een bepaalde kliek te behoren, maar zich daardoor tevens vernederd voelt; vol vurige geloofsijver proberen zij aanhangers te vinden. Zo sloven ook vrouwen, wanneer er een kind aan hun zorgen wordt toevertrouwd, met een ijver die een mengeling is van arrogantie en wrok, zich uit om daar een vrouw van te maken die op hen lijkt. En zelfs de edelmoedige moeder, die oprecht het welzijn van het kind beoogt, denkt gewoonlijk dat het veel voorzichtiger en beter is daar een «echte vrouw» van te maken, want dan neemt de maatschappij haar het makkelijkst en hartelijkst op. Men bezorgt haar dus andere meisjes als vriendin, men plaatst haar onder de hoede van onderwijzeressen. Ze leeft, als in de tijd van de Griekse vrouwenvertrekken, tussen de matrones, boeken en spelen worden voor haar gekozen met het doel haar in te wijden in haar lot en bestemming, de schatten van vrouwelijke wijsheid worden haar in het oor gefluisterd, ze leert koken, naaien en het huishouden

doen tegelijk met het zich mooi maken, charmant zijn en pudeur hebben; ze wordt gehuld in kostbare en ongemakkelijke kleren waarop zij heel voorzichtig dient te zijn; zij wordt op een ingewikkelde manier gekapt en men dringt haar op hoe zij zich gedragen moet: rechtop, niet waggelen als een eend wanneer je loopt! Om gracieus te zijn moet ze alle natuurlijke en spontane bewegingen onderdrukken; er wordt van haar geëist dat ze niet doet alsof ze een jongen is, zware inspanningen zijn voor haar verboden en vechten mag ze niet; kort en goed, men verplicht haar te worden als haar voorgangsters: een dienares en een idool. Dank zij de overwinningen van het feminisme is het vandaag de dag meer en meer gebruikelijk dat men haar aanspoort tot studie en sport. Maar men rekent het haar, veel eerder dan jongens, aan wanneer zij op die gebieden niet slaagt. En dat slagen wordt haar dan nog moeilijker gemaakt omdat men ook nog een ander soort vaardigheid van haar vraagt: men wil namelijk dat zij in ieder geval *ook* vrouw is, dat zij haar vrouwelijkheid niet *verliest*.

In de allereerste jaren van haar bestaan berust zij zonder veel moeite in dat lot. Het kind beweegt zich op het niveau van droom en spel; het speelt met het zijn en het speelt met het doen. *Doen* en *zijn* kunnen, wanneer het om imaginaire verwerkelijkingen gaat, niet scherp worden onderscheiden. Het meisje vindt voor de feitelijke superioriteit van de jongen een vergoeding in de belofte die er ligt opgesloten in haar bestemming als vrouw en ze probeert dan al die bestemming in haar spel te realiseren. Waar zij alleen nog maar haar kinderlijke wereld kent lijkt de moeder haar met meer gezag en autoriteit bekleed dan de

vader; zij beschouwt de wereld als een soort matriarchaat. Het meisje doet haar moeder na, zij vereenzelvigt zich met haar en draait soms zelfs de rollen om; «als ik groot en jij klein bent...» is een uitdrukking die zij graag gebruikt. De pop is niet alleen haar dubbelgangster, het is ook haar kind, functies die elkaar des te minder uitsluiten naarmate het echte kind voor de moeder ook een *alter ego* is. Als het kind haar pop verwijten maakt, bestraft en daarna weer troost verweert zij zich tegenover haar moeder, maar hult zich tegelijk in de moederlijke waardigheid. Zij verenigt de beide elementen van het moeder-dochter paar in zich; zij verlaat zich op haar pop, voedt die op, oefent haar soevereine autoriteit over haar uit en trekt soms zelfs haar armen uit, slaat of kwelt haar. Dat betekent dat zij door middel van die pop zichzelf als subject bevestigt en vervreemdt. In dit verbeelde en verzonnen leven is haar moeder vaak een medeplichtige; rond die pop bouwt het kind met haar moeder het spel van vadertje-en-moedertje; een paar dus waarin de man is buitengesloten. Maar ook hier is er geen sprake van een aangeboren en geheimzinnig «moeder-instinct». Het meisje constateert alleen maar dat de zorg voor de kinderen aan de moeder toevalt, dat wordt haar geleerd; de verhalen die ze hoort, de boeken die ze leest, heel haar beperkte ervaring bevestigt haar dat. Zij wordt aangemoedigd zich te laten bekoren door die toekomstige rijkdom; ze krijgt poppen opdat dit alles nu al, vooraf dus, een tastbare vorm krijgt. Haar «roeping» wordt haar bazig en heerszuchtig opgedrongen.

Omdat ze het gevoel heeft dat kinderen haar bestemming

zijn en omdat zij zich meer voor haar «innerlijk» interesseert dan jongens is het meisje bijzonder nieuwsgierig naar het geheim van de voortplanting. Al heel vroeg gelooft ze niet meer dat babietjes in de kool groeien of door de ooievaar worden gebracht. Vooral in die gevallen waarin de moeder haar nog broertjes of zusjes geeft komt ze er al vrij snel achter dat zuigelingen in de buik van de moeder ontstaan. Overigens doen ouders daar nu minder geheimzinnig over dan vroeger. Over het algemeen is zij er trouwens eerder verrukt dan geschrokken over, omdat het haar een magisch verschijnsel lijkt. Maar het fysiologische verband begrijpt ze nog niet helemaal. Aanvankelijk is zij onkundig van de rol van de vader en neemt aan dat de vrouw zwanger wordt door het tot zich nemen van bepaalde voedingsmiddelen. Dat is ook een sprookjesthema (in verhalen brengen koninginnen een meisje of schone prins ter wereld nadat ze een bepaalde vrucht of vis gegeten hebben) dat later voor sommige vrouwen een bepaald verband tussen zwangerschap en spijsvertering met zich meebrengt. Het geheel van deze problemen en ontdekkingen slokt een groot deel van de belangstelling van het meisje op en voedt haar verbeeldingskracht. Als typerend voorbeeld haal ik het geval aan dat Jung vermeldt in zijn *Analytische Psychologie und Erziehung: Konflikte der kindlichen Seele*, dat opmerkelijke analogieën vertoont met de historie van de kleine Hans, die omstreeks diezelfde tijd door Freud werd geanalyseerd.

«Rond haar derde jaar begon Anna haar ouders te vragen waar de kindertjes vandaan kwamen. Nadat zij te horen had gekregen dat het «engeltjes» waren, scheen zij

zich aanvankelijk voor te stellen dat mensen, als zij stierven, naar de hemel gingen en dan opnieuw, in de gedaante van een zuigeling, ter wereld kwamen. Toen ze vier was kreeg ze een broertje; van de zwangerschap van haar moeder had zij blijkbaar niets gemerkt. Maar toen zij haar moeder, daags na de bevalling, in bed zag liggen keek ze haar met een mengeling van verlegenheid en wantrouwen aan en vroeg: «Ga je nu niet dood?» Anna werd een tijdje naar haar grootmoeder gestuurd. Toen zij weer thuis kwam zat er een kinderjuf aan het bed. Eerst kon zij die niet uitstaan, daarna vond zij het leuk «zustertje» te spelen. Ze werd jaloers op haar broertje, ze schamperde, hing hele verhalen op, was ongehoorzaam en dreigde weer naar oma te zullen gaan. Vaak beschuldigde zij haar moeder ervan onwaarheid te spreken, omdat zij vermoedde dat die over de geboorte van het kind gelogen had. Omdat ze vaag voelde dat er een onderscheid was tussen het «hebben» van een kind als kinderjuffrouw of als moeder, vroeg zij haar moeder: «Word ik ook een vrouw als jij?» Zij ontwikkelde de gewoonte ‘s nachts met luide kreten haar ouders te roepen en omdat er in haar omgeving veel werd gesproken over de aardbeving van Messina, gebruikte zij die gebeurtenis als voorwendsel voor haar angst. Zij stelde ook voortdurend vragen over dat onderwerp. Op zekere dag vroeg ze, recht op de man af: «Waarom is Sophie jonger dan ik? Waar was Fritz voor hij geboren werd? Was hij in de hemel? Wat deed hij daar? Waarom is hij daar nu pas vandaan gekomen?» Tenslotte legde haar moeder haar uit dat het broertje, net als bloemen en planten in de grond, in haar buik was gegroeid. Anna leek opgetogen over dat denkbeeld. Toen informeerde ze verder: «Is hij daar helemaal

alleen uitgekomen? - Ja. - Waarom kan hij dan nu nog niet lopen? - Hij is er kruipend uit gekomen. - Zit daar dan een gat? (Ze wees op haar borst.) Of is hij er door je mond uitgekomen?» Zonder antwoord af te wachten verklaarde ze heel goed te weten dat de ooievaar hem had gebracht. Maar ‘s avonds zei ze opeens: «Mijn broer (een fictieve grote broer die een belangrijke rol in haar spelletjes speelde) is in Italië; hij heeft een huis van stof en glas dat niet in kan storten.» En ze verloor ook haar belangstelling in de aardbeving en vroeg niet langer foto’s van de uitbarsting te mogen zien. Ze sprak tegen haar poppen nog wel over de ooievaar, maar zonder overtuiging. Vrij snel richtte haar belangstelling zich op nieuwe dingen. Toen ze haar vader in bed zag liggen vroeg ze: «Waarom lig je in bed? Heb je ook een plant in je buik?» Ze vertelde van een droom. Ze had gedroomd van de ark van Noach. «... en daaronder was een luik dat opengíng en alle kleine dieren vielen door dat luik eruit.» In werkelijkheid had haar ark van Noach een opening in het dak. Toen kreeg ze opnieuw last van nachtmerries; het lag voor de hand dat zij zich bezig hield met de rol van de vader. Haar moeder kreeg een zwangere dame op bezoek die, de dag daarop, zag hoe Anna een pop onder haar rok stopte en die daar langzaam, met het hoofd naar beneden, weer onderuit trok. Daarbij zei ze: «Zie je, daar komt het kindje eruit; het is al bijna helemaal buiten.» Een tijdje later zei ze, toen ze een sinaasappel at: «Ik slik hem helemaal in, tot hij in mijn buik zit, dan krijg ik een kindje.» Op een ochtend toen haar vader bezig was met zijn toilet sprong ze op zijn bed, ging plat op haar buik liggen, trappelde met haar benen en vroeg: «Is dat wat pappie gedaan heeft?» Vijf maanden nam het

onderwerp haar niet in beslag; daarna ontwikkelde ze weer een houding van wantrouwen tegenover haar vader: ze geloofde dat hij haar had willen verdrinken enzovoort. Toen ze zich op zekere dag, onder toezicht van de tuinman, heel plezierig had bezig gehouden met het planten van zaadjes vroeg ze haar vader: «Zijn je ogen in je hoofd geplant? En haren ook?» Haar vader legde haar uit dat die, voor zij tot ontwikkeling kwamen, al in aanleg in het lichaam van het kind aanwezig waren. Toen informeerde ze: «Maar hoe is Fritzje dan in mammie gekomen? Wie heeft hem in haar geplant? En waarlangs is hij er uitgekomen?» Glimlachend vroeg haar vader: «Wat denk jij daar zelf van?» Zij wees op haar geslachtsorganen. «Is hij daaruit gekomen? - Ja, natuurlijk - Maar hoe kwam hij dan in mammie? Is hij net als een zaadje geplant?» Haar vader vertelde haar dat het de vader is die voor de zaadjes zorgt. Daar scheen zij volkomen tevreden mee en de volgende dag babbelde ze tegen haar moeder: «Pappie heeft me gezegd dat Fritzje een engeltje was en dat de ooievaar hem heeft gebracht.» Daarna was zij veel rustiger dan vroeger. Toch droomde ze nog dat ze tuinlieden, en een daarvan was haar vader, zag staan wateren. En nadat ze de tuinman bezig had gezien met het afschaven van een lade droomde ze ook, dat hij haar geslachtsorganen afschaafde. Kennelijk was zij hevig geïnteresseerd in de exacte rol van de vader. Rond haar vijfde jaar al vrijwel volledig ingelicht schijnt ze later geen moeilijkheden meer te hebben ondervonden.»

Dit geval is karakteristiek, ook al is het meisje vaak minder hevig geïnteresseerd in de juiste rol van de vader en zijn de ouders op dit punt nogal ontwijkend.

Heel wat meisjes stoppen een kussen onder hun schort om te spelen dat ze in verwachting zijn, of ze lopen met de pop in de plooien van hun rok, laten haar in de wieg vallen en geven haar de borst. Jongens zowel als meisjes koesteren grote bewondering voor het mysterie van het moederschap. Alle kinderen hebben een gevoel voor «diepte» dat hun verbeeldingskracht prikkelt en hen in het inwendige der dingen geheime schatten en rijkdommen doet vermoeden. Allemaal zijn ze gevoelig voor het wonder van het «in elkaar passen», poppen die andere, kleinere, popjes bevatten, blokken die weer om andere blokken sluiten, illustraties die zich in zichzelf steeds kleiner herhalen; allemaal zijn ze opgetogen wanneer je een knop voor hen ontvouwt of hen een kuikentje in de schaal laat zien of wanneer zich, voor hun ogen, in een glas water, de verrassing uit een «Japanse wonderschelp» ontplooit. Een kleine jongen, die een Paas-ei vol kleine suikereitjes openmaakte, riep opgetogen uit: «O, een moeder-ei». Een kind uit je buik laten komen is even prachtig als een goocheltoer. Een moeder schijnt te beschikken over dezelfde wonderbaarlijke macht als feeën. Veel jongens zijn ontroostbaar omdat hen een dergelijk voorrecht wordt onthouden; als zij later nestjes uithalen, jonge plantjes vertrappen en met een soort woede het leven om zich heen vernielen, gebeurt dat uit wraak om het feit dat ze niet in staat zijn het te doen ontluiken. Het meisje daarentegen is verrukt over de gedachte dat zij eenmaal leven zal voortbrengen.

Behalve deze hoop, die in het spelen met poppen geconcretiseerd wordt, verschaft ook het huishouden het meisje mogelijkheden tot zelfverwerkelijking. Een groot deel van het werk in huis kan al door een heel

jong kind worden gedaan. Gewoonlijk wordt de jongen daarvan vrijgesteld. Maar zijn zuster mag - en dat wordt zelfs van haar geëist - vegen, stof afnemen, groente schoonmaken, een baby wassen en op de soep letten. Vooral de oudste dochter wordt vaak bij de taak van de moeder ingeschakeld; hetzij uit gemakzucht, hetzij uit vijandschap en sadisme laadt de moeder een groot deel van haar functies op haar schouders. Daardoor wordt zij vroegtijdig opgenomen in de wereld van de ernst. Het gevoel van haar belangrijkheid zal haar helpen bij het aanvaarden van haar vrouwelijkheid en vrouw zijn, maar de gelukkige ongebondenheid, de kinderlijke zorgeloosheid zijn haar ontzegd. Vóór haar jaren vrouw, kent zij té vroeg al de beperkingen die deze onderscheiding het menselijk wezen oplegt. Zij treedt volwassen de adolescentie in en dat geeft aan haar leven dat bijzondere karakter. Het meisje dat met werk wordt overladen kan zo vroegtijdig een tot een vreugdeloos bestaan gedoemde slaaf worden. Maar wordt er van haar niet meer gevraagd dan in haar vermogen ligt, dan is zij er trots op even bekwaam te zijn als een groot mens en verheugt zij zich erover te delen in de verantwoordelijkheden van volwassenen. Die verantwoordelijkheid en solidariteit is mogelijk omdat de afstand tussen kind en huisvrouw niet zo bijzonder groot is. Een man die zich in zijn beroep gespecialiseerd heeft is door zijn leerjaren van het kinderlijk stadium gescheiden. De activiteiten van zijn vader zijn voor het jongetje een diep mysterie; de man die hij eenmaal zijn zal is in hem nog nauwelijks ontloken. Tot de bezigheden van de moeder daarentegen heeft het meisje makkelijk toegang. «Het is al een echt vrouwtje» zeggen haar ouders en men

gelooft soms dat zij voorlijker en vroegrijper is dan de jongen. Als zij echter dichter bij het stadium van de volwassenheid staat komt dat in werkelijkheid omdat uit traditie bij het merendeel van de vrouwen dat stadium kinderlijker is. Zij voelt zich inderdaad voorlijk en vroegrijp, het vleit haar ten aanzien van hen die na haar geboren zijn de rol van «moedertje» te spelen. Ze voelt zich graag belangrijk, ze praat verstandig, ze geeft bevelen en aanwijzingen, meet zich een air van superioriteit aan over haar broertjes die nog in dat kinderlijke kringetje vastgehouden worden en spreekt op voet van gelijkheid met haar moeder.

Maar ondanks alles wat daar tegenover staat en tegen opweegt aanvaardt zij het lot dat voor haar wordt bepaald toch niet zonder een gevoel van spijt. Als ze groter wordt benijdt ze jongens om hun mannelijkheid. Het komt ook wel voor dat ouders en grootouders nauwelijks verhelen dat zij een mannelijke nakomeling de voorkeur zouden hebben gegeven boven een vrouwelijke. Of zij tonen een diepere genegenheid voor de broer dan voor de zuster. Onderzoekingen hebben uitgewezen dat de meerderheid van de ouders liever jongens dan meisjes wil. Tegen jongens wordt met meer ernst en achting gesproken, men kent hen meer rechten toe; jongens zelf kijken verachtelijk op meisjes neer, spelen onder elkaar, ze nemen geen meisjes in hun clubjes op en beledigen hen. Zo noemen zij hen onder meer «zeikerds» en wekken daarmee de kinderlijke vernedering van het meisje weer tot leven. Op gemengde scholen in Frankrijk onderdrukt en vervolgt de kaste van jongens de meisjes bewust. Maar als de meisjes zich daar teweer tegen stellen, als ze met hen willen

vechten, dan berispt men hen en maakt hen verwijten. In tweeërlei opzicht zijn zij jaloers op de activiteiten waardoor jongens zich onderscheiden: zij kennen een spontaan verlangen om hun macht over de wereld te laten blijken en zij protesteren tegen de inferieure situatie waartoe zij zijn veroordeeld. Onder andere lijden zij onder het verbod in bomen, op ladders en daken te klimmen. Adler heeft erop gewezen dat de begrippen hoog en laag van groot belang zijn; de idee van ruimtelijke verheffing impliceert, zoals uit tal van helden-mythen blijkt, geestelijke superioriteit. Het bereiken van de kruin van een boom, de top van een berg betekent als soeverein subject boven die vaststaande, gegeven wereld uitstijgen. Klimmen vormt voor jongens dan vaak ook een uitdaging. Het meisje, voor wie dergelijke heldendaden verboden zijn, voelt zich, als zij aan de voet van die boom of rots zit en boven zich die triomferende jongens ziet, naar lichaam en geest minderwaardig. Dat gevoel heeft zij ook als ze bij hardlopen of verspringen *achterblijft* of bij gebakkelei op *de grond* wordt gegooid of gewoon opzij wordt geschoven.

Hoe rijper het kind wordt en hoe meer zijn wereld zich verruimt, hoe duidelijker ook die mannelijke superioriteit blijkt. Heel vaak lijkt dan identificatie met de moeder niet langer een bevredigende oplossing. Als het meisje aanvankelijk haar vrouwelijke roeping aanvaardt komt dat niet omdat zij zich gewonnen geeft; zij wil geen afstand doen, zij wil integendeel heersen. Zij wil een matrone zijn, omdat de groep der matrones haar bevoorrecht schijnt. Maar als zij door de omgang met anderen, studie, spel en boeken uit dat moederlijke kringetje wordt bevrijd,

begrijpt ze dat niet de vrouwen, maar de mannen de meesters zijn van de wereld. Veel meer nog dan de ontdekking van de penis is het deze openbaring die de voorstelling die zij van zichzelf heeft onvermijdelijk verandert.

Aanvankelijk ontdekt zij de hiërarchie van de seksen in haar ervaring binnen het gezin. Langzamerhand begrijpt ze dat de autoriteit van de vader, ook al doet die zich dan niet dagelijks gelden, in feite doorslaggevend is. Dat gezag krijgt des te groter glans omdat het niet aan alledaagse beuzelarijen wordt verspild. Zelfs wanneer het in feite de moeder is die als meesteres over het huishouden heerst, is zij gewoonlijk nog handig genoeg om op de eerste plaats rekening te houden met de wil van de vader. Op belangrijke ogenblikken eist, beloont en straft zij uit zijn naam en via hem. Het leven van de vader is omgeven met een mysterieus prestige. De uren die hij thuis doorbrengt, het vertrek waarin hij werkt, de voorwerpen die hem omringen, zijn bezigheden, zijn hobbies, al die dingen zijn van gewijde aard. Hij voedt het gezin, hij is daar verantwoordelijk voor; hij is er het hoofd van. Gewoonlijk werkt hij buitenshuis en onderhoudt de rest van het gezin door middel van hem het contact met de wereld. Hij is de belichaming van die avontuurlijke, geweldige, moeilijke en wonderbaarlijke wereld; hij is de transcendentie, hij is God. «Zijn edele persoonlijkheid boezemde mij grote liefde en een geweldige vrees in...» zegt de dichteres Anna de Noailles van haar vader. «In het begin verbaasde hij mij. De eerste man verwondert een meisje. Ik voelde heel goed dat alles van hem afhing.» Dat ervaart het

kind fysiek door de macht van de armen die het optillen, door de kracht van het lichaam waar zij zich tegen aan vlijt. Door hem wordt de moeder onttroond zoals eertijds Isis door Re en de Aarde door de Zon.

Maar daarmee is de situatie van het kind volkomen veranderd. Zij was geroepen eens een vrouw te zijn, de gelijke van haar al-machtige moeder, maar zij zal nimmer de soevereine vader zijn. Aan haar moeder was zij gebonden door een edele wedijver, zij kan alleen passief wachten op een blijk van waardering van haar vader. De jongen ervaart de vaderlijke superioriteit middels een gevoel van rivaliteit, het meisje ondergaat die in machteloze bewondering. Ik heb er al op gewezen, dat wat Freud het «Electra-complex» noemt geen seksuele begeerte is zoals hij doet voorkomen; het is de volkomen opgave van zichzelf door een subject dat zich in onderwerping en bewondering bereid verklaart object te worden. Als de vader zijn dochter genegenheid en tederheid betoont voelt zij haar bestaan op een verrukkelijke wijze gerechtvaardigd; zij is begiftigd met alle verdiensten die anderen moeizaam moeten verwerven; ze is overgelukkig, verheerlijkt. Het kan gebeuren dat zij haar hele leven lang met een gevoel van heimwee blijft zoeken om dit gevoel van volheid en die vrede weer terug te vinden. Wordt die liefde haar onthouden dan kan zij zich voor immer schuldig en vervloekt voelen, of ze kan elders naar waardering voor haar zelf gaan zoeken en onverschillig of zelfs vijandig tegenover haar vader worden. De vader is overigens niet de enige die de sleutels tot de wereld bezit. Gewoonlijk delen alle mannen in dit mannelijke prestige, er is geen enkele reden om hen als «plaatsvervangers» van de vader te

beschouwen. In hun hoedanigheid als man fascineren grootvaders, grotere broers, ooms, vaders van vrindjes, huisvrienden, leraren, priesters en doktoren het meisje rechtstreeks. De bewogen eerbied die volwassen vrouwen de Man bewijzen alleen al zou voldoende zijn om hem op een voetstuk te plaatsen.

Opmerkelijk is dat men die vader-verering vooral in het oudste kind aantreft. De man stelt het meeste belang in zijn eerste vaderschap. Vaak troost hij, als de moeder in beslag is genomen door latere nakomelingen, zijn dochter zoals hij zijn zoon troost en zij hecht zich dan hartstochtelijk aan hem. Daarentegen bezit een jonger zusje haar vader nooit helemaal en nooit ongedeeld. Gewoonlijk is zij dan ook zowel op hem als op haar oudere zus jaloers. Aan die oudste zus, door vaders gunst met prestige bekleed, gaat zij dan juist bijzonder hangen, of zij wendt zich tot haar moeder of komt in verzet tegen het gezin en zoekt haar toevlucht daarbuiten. In grote gezinnen verovert de benjamin op een andere wijze weer een bevoorrechte plaats. Natuurlijk kunnen tal van omstandigheden een reden voor een bijzondere voorliefde van de vader vormen. Maar vrijwel alle gevallen die ik ken bevestigen de waarnemingen ever de tegengestelde houdingen van de oudste en jongere zuster.

In de ogen van het meisje werkt alles eraan mee deze hiërarchie te bevestigen. Haar historische en literaire vorming, de liederen en legenden waarmee men haar in slaap sust, zijn een verheerlijking van de man. Mannen hebben Griekenland, het Romeinse keizerrijk, haar vaderland en alle andere naties geschapen: mannen hebben de aarde ontdekt, de

gereedschappen uitgevonden waarmee zij haar bewerken konden, zij hebben de wereld geregeerd en die overladen met beelden, schilderijen en boeken. Kinderliteratuur, legenden, sprookjes en verhalen zijn een afspiegeling van de mythen die door de trots en begeerte van mannen geschapen zijn. Door de ogen van mannen verkent het meisje de wereld en ontraadselt daarin haar lot.

De mannelijke superioriteit is inderdaad verpletterend: Perseus, Herakles, David, Achilles, Lancelot, oude Franse strijders als Duguesclin en Bayard, Napoleon, al die mannen staan tegenover één Jeanne d’Arc. En daarachter doemt dan nog de grote mannelijke figuur van de aartsengel Michael op! Niets is vervelender dan de biografieën van beroemde vrouwen. Dat zijn naast grote mannen bloedarme figuren. En het merendeel daarvan koestert zich dan nog in de glorie van de een of andere mannelijke held. Eva is niet om zichzelf geschapen maar als gezellin van Adam en uit zijn rib geformeerd. In de bijbel komen slechts weinig vrouwen voor wier daden vermaard zijn. Ruth heeft alleen maar een man gevonden. Esther heeft in de ogen der joden genade gevonden omdat zij knielde voor Ahasverus, maar zij was niets meer dan een gewillig werktuig in de handen van Mordechai. Judith had meer lef, maar ook zij gehoorzaamde priesters en er zat een wat verdacht bijsmaakje aan haar heldendaad. Zij kan niet vergeleken worden met de zuivere en stralende triomf van de jonge David. De godinnen uit de mythologie zijn onbeduidend, frivool of grillig en ze beven allemaal voor Jupiter. Waar Prometheus fier het vuur van de hemel rooft, opent Pandora de doos der rampen. Er zijn wel een aantal

heksen en oude wijfjes die in verhalen een afschuwelijke macht uitoefenen. Zo herinnert bijvoorbeeld in Andersen’s *De tuin van het paradijs* de figuur van de moeder der winden aan de Grote Godin van primitieve volkeren. Haar vier reusachtige, onbehouwen zonen gehoorzamen haar met knikkende knieën; ze slaat hen en stopt hen in zakken als zij zich niet goed gedragen hebben. Maar dat zijn geen aantrekkelijke persoonlijkheden. Veel verleidelijker zijn de feeën, sirenen en nimfen die zich aan de heerschappij van mannen onttrekken. Maar hun bestaan is onzeker en praktisch onpersoonlijk. Zij grijpen in de wereld der mensen in zonder een eigen lot te bezitten; op de dag waarop de kleine zeemeermin van An-dersen vrouw wordt leert zij ook het juk der liefde kennen en worden leed en verdriet haar lot. In eigentijdse verhalen is, evengoed als in de oude mythen en legenden, de man de bevoorrechte held. De boeken van Madame de Ségur vormen een merkwaardige uitzondering. Zij geven een beschrijving van een matriarchale gemeenschap waarin de man, als hij niet ontbreekt of afwezig is, een belachelijke en lachwekkende rol speelt. Maar gewoonlijk is de figuur van de vader, net als in het werkelijke leven, omgeven met een nimbus van glorie. Onder het beschermend schild van de door zijn afwezigheid vergoddelijkte vader spelen zich de vrouwelijke drama’s af in *Little women* van Louisa Alcott. In avonturenromans zijn het jongens die een reis om de wereld maken, die als matrozen op schepen varen en zich in de wildernis voeden met de vruchten van de broodboom. Alle belangrijke dingen gebeuren door middel van mannen. De werkelijkheid bevestigt die romans en legenden. Als het meisje kranten leest, als zij de gesprekken van volwassenen hoort, constateert

zij ook vandaag de dag nog, net als vroeger, dat de wereld wordt geleid door mannen. De staatshoofden, generaals, ontdekkingsreizigers, musici en schilders die zij bewondert zijn mannen. Het zijn mannen die haar hart van geestdrift sneller doen kloppen.

Dat prestige en gezag vindt een afspiegeling in de bovennatuurlijke wereld. Als gevolg van de rol die de religie in het leven van vrouwen speelt ondergaat het meisje, meer dan haar broer door de moeder overheerst, in de regel de invloeden van de godsdienst sterker. Welnu, in de westerse religies is God de Vader een man, een grijsaard die is uitgerust met een specifiek mannelijk attribuut: een weelderige, witte baard.[5] Voor christenen is Christus nog veel reëler een man van vlees en bloed met een lange, blonde baard. Volgens de theologen zijn engelen geslachtloos; maar ze dragen mannelijke namen en treden op in de gedaante van schone jongelingen. Gods afgezanten op aarde, de paus, de bisschoppen wiens ring men kust, de priester die de mis opdraagt, die preekt en voor wie men knielt in de intimiteit van de biecht, zijn mannen. Voor een vroom meisje zijn de betrekkingen die ze onderhoudt met de eeuwige vader analoog aan die met haar aardse vader. Omdat die op het vlak van de verbeelding onderhouden worden kent zij daar zelfs nog een totaler overgave. De katholieke godsdienst oefent onder andere een heel verwarrende invloed op haar uit.[6] Geknield ontvangt de maagd Maria de woorden van de engel. «Ik ben de *dienstmaagd* des Heren» antwoordt zij. Maria-Magdalena werpt zich aan Jezus’ voeten en droogt die met haar lange lokken. Geknield verklaren de heiligen de stralende Christus hun liefde. Knielend in de geur van wierook geeft het kind zich over aan de blik van

God’en de engelen: de blik van een man. Al vaak is er gewezen op de overeenkomst tussen de erotische en mystieke taal zoals die door vrouwen wordt gebezigd. Theresia van Spanje schrijft bijvoorbeeld over het Jezuskind:

«O, mijn teer-beminde, om wille van jouw liefde wil ik hier beneden je zoete blik ontberen, de onuitsprekelijke kussen van je mond niet voelen, maar ik smeek je jouw liefde in mij te ontsteken...

Mijn teerbeminde laat mij dra

voor ‘t eerst je lieflijk lachen zien

O, laat in een koortsgloed van genot

Mij aan jouw hart ten onder gaan.

Ik wil geboeid worden door jouw goddelijke blik, ik wil de prooi van jouw liefde zijn. Eenmaal zul je, hoop ik, je op me storten en mij meevoeren naar de bron der liefde, zul je mij eindelijk in de gloeiende afgrond storten en mij voor immer tot een gelukkig slachtoffer maken.»

Maar daaruit mag men niet concluderen dat dergelijke ontboezemingen altijd van seksuele aard zijn. Het is veeleer zo, dat wanneer de seksualiteit van de vrouw zich ontwikkelt die doordrongen is van dat religieuze gevoel dat, van haar kinderjaren af, de vrouw ten opzichte van de man koestert. Inderdaad kent het meisje tegenover haar biechtvader en zelfs aan de voet van een verlaten altaar een ontroering die heel veel lijkt op wat zij veel later in de armen van haar minnaar ervaart. Dat betekent dat vrouwelijke liefde

een van de ervaringsvormen is waarin een bewust ego zich tot object maakt voor een wezen dat het transcendeert. En die passieve verrukking smaakt de jonge vrome ook in het schemerdonker van een kerk.

Deemoedig ter aarde gebogen, het hoofd in haar handen geborgen, zo ervaart zij het wonder van de zelfverloochening; geknield vaart zij ten hemel op. Haar overgave aan de armen van God verzekert haar van een Hemelvaart in een stralende krans van wolken en engelen. Deze wonderlijke ervaring gebruikt zij als voorbeeld voor haar aardse toekomst. Het kind kan dat ook ontdekken via vele andere wegen. Alles verleidt haar er toe zich in dagdromen over te geven aan de armen van mannen om te worden opgeheven in een hemel van glorie. Zij leert dat zij, om gelukkig te zijn, moet worden bemind. En om te worden bemind moet zij op de liefde wachten. De vrouw is Doornroosje, het Ezeltje, Assepoester en Sneeuwwitje, zij die ontvangt en ondergaat. In liederen en verhalen gaat de jongeling avontuurlijk op zoek naar de vrouw; hij verslaat draken, hij bevecht reuzen. Zij zit opgesloten in een toren, paleis, tuin of kelder, zij is aan een rots geketend, gevangen of slaapt; zij wacht. *Un jour mon prince viendra... Some day he’ll come along, the man I love.*.. de populaire deuntjes doordringen haar met de dromen van geduld en hoop.

Het opperste gebod voor de vrouw is het hart van een man te bekoren. Hoe onverschrokken en avontuurlijk zij ook mogen zijn, naar die beloning haken alle heldinnen. En meestal wordt er van hen dan geen andere deugd verlangd dan schoonheid. Het is dan ook te begrijpen dat de zorg voor haar uiterlijk en voorkomen voor het meisje een ware obsessie worden kan. Of zij

nu prinses of herderinnetje is, ze moet er altijd aardig uitzien om liefde en geluk te veroveren. Lelijkheid wordt op een wrede manier gekoppeld aan boosaardigheid en wanneer de tegenslagen neerregenen op lelijke mensen weet je niet of het lot hun fouten of hun afstotelijkheid straft. Vaak verschijnen de jonge schoonheden, voor wie een roemrijke toekomst is weggelegd, eerst in de rol van slachtoffer. De geschiedenissen van Genoveva van Brabant en Griselde zijn minder onschuldig dan wel lijkt: liefde en leed zijn er op een verwarrende manier in dooreen gevlochten. Door de val in de diepste vernedering verzekert de vrouw zich van de meest verrukkelijke triomf. Of het nu om God of een man gaat, het meisje leert dat zij al-machtig wordt door de diepste vernedering en de zwaarste offers. Zij schept behagen in een masochisme dat haar verrukkelijke overwinningen belooft. De heilige Blandine, bleek en bloedend tussen de klauwen van de leeuwen, Sneeuwwitje, lijkbleek in haar glazen doodskist, de Schone Slaapster, de bezwijmde Atala, een hele reeks tere heldinnen die werden gepijnigd, vernederd, gewond, die knielden en duldden, prediken tegenover hun jonge zusters het fascinerende prestige van de gemartelde, zich offerende en berustende schoonheid. Liet is niet verwonderlijk dat, terwijl de jongen de held uithangt, het meisje zo graag de rol van martelares speelt. Heidenen werpen haar voor de leeuwen, Blauwbaard sleept haar aan de haren voort, haar gemaal, de koning, verbant haar naar het diepst van het woud; zij duldt, zij lijdt, zij sterft en rond haar hoofd schittert de nimbus van de roem. «Toen ik nog een heel klein meisje was,» schrijft Anna de Noailles, «wilde ik de liefde en genegenheid van mannen tot mij

trekken, hen verontrusten, door hen gered worden, in hun armen te sterven.» Een opmerkelijk voorbeeld van deze masochistische dromerijen vinden we in *Voile noire* van Marie le Hardouin.

«Toen ik zeven jaar was formeerde ik - uit welke rib weet ik niet precies - mijn eerste man. Hij was groot, slank, erg jong en droeg een gewaad van zwart satijn met lange mouwen die over de grond sleepten. Zijn prachtige blonde haren vielen in golvende lokken op zijn schouders... Ik noemde hem Edmond... Op een dag gaf ik hem twee broers... Die drie broers, Edmond, Charles en Cédric, alle drie gekleed in zwart satijn, alle drie blond en slank leerden mij een vreemd en zeldzaam gevoel van gelukzaligheid kennen. Hun in zijde gehulde voeten waren zo mooi en hun handen zo tenger dat in mijn gemoed de vreemdste roerselen ontstonden... Ik werd hun zuster Marguerite... Ik hield ervan mij voor te stellen dat ik volkomen ondergeschikt was aan het loutere genoegen van mijn broers en dat ik volkomen aan hun genade was overgeleverd. Ik droomde dat mijn oudste broer Edmond de beschikking over mijn leven en mijn dood had. Ik mocht mijn ogen niet naar hem opslaan. Om de minste of geringste aanleiding liet hij mij met de zweep afranselen. Als hij het woord tot mij richtte was ik van angst en verdriet zo ondersteboven dat ik niet wist wat ik zeggen moest en ik brabbelde voortdurend: «Jawel, mijnheer... nee mijnheer» en smaakte daarbij het vreemde, verrukkelijke gevoel me een idioot te voelen... Als de pijn die hij mij oplegde te zwaar werd mompelde ik: «Dank u, genadige heer » en er kwam zelfs een ogenblik waarop ik bijna bezweek en, om het niet uit te schreeuwen, mijn lippen op zijn hand

drukte, terwijl mijn hart in een laatste opleving brak en ik de toestand bereikte waarin ik had willen sterven in die overmaat aan geluk.»

Min of meer voorbarig droomt het meisje al dat zij de leeftijd voor de liefde al heeft bereikt. Omstreeks haar negende, tiende jaar vindt ze het leuk zich op te maken, haar borst op te vullen en zich als dame te vermommen. Maar ze streeft niet naar echte erotische beleving met jongetjes. Als het al voorkomt dat ze zich met hem verstopt en «elkaar-alles-laten-zien» met hem speelt gebeurt dat alleen uit seksuele nieuwsgierigheid. Maar in haar verliefde dromerijen is haar partner een volwassene die óf louter gefantaseerd is, óf is geënt op echte personen. In dat laatste geval stelt het kind er zich tevreden mee uit de verte te beminnen. In de mémoires van Colette Audry, *Aux yeux du souvenir*, vindt men een goed voorbeeld van dergelijke kinderlijke dromerijen. Zij vertelt dat ze al op vijfjarige leeftijd de liefde ontdekte.

«Dat had vanzelfsprekend niets te maken met de kleine seksuele genoegens uit mijn kindertijd, de bevrediging die ik bijvoorbeeld voelde wanneer ik schrijlings op een bepaalde stoel in de eetkamer zat of wanneer ik mezelf voor het inslapen streelde... Het enige dat dit gevoel en dat genot gemeen hadden was dat ik beide zorgvuldig voor mijn omgeving verborgen hield... Mijn liefde voor die jonge man bestond uit aan hem denken voor ik insliep waarbij ik dan prachtige verhalen verzon... In Privas werd ik achtereenvolgens op alle afdelingschefs van mijn vader verliefd... Ik was nooit bijster diep geschokt door hun vertrek, want ze waren nauwelijks meer voor me dan een voorwendsel om mijn verliefde dromerijen aan te koppelen... ‘s Avonds, als

ik in bed lag nam ik wraak op mijn té jong en té verlegen zijn. Ik bereidde alles zorgvuldig voor; het kostte me vrijwel geen moeite mij zijn aanwezigheid voor te stellen, maar het ging erom mezelf zo te veranderen dat ik me van binnenuit kon zien. Want ik moest «haar» worden en ophouden «ik» te zijn. Om te beginnen was ik mooi en achttien jaar. Een bonbondoos betekende daarbij een grote hulp. Een lange, platte, rechthoekige doos waarop twee, door duiven omzwermde, jonge meisjes waren afgebeeld. Ik was het meisje met het korte, bruine haar die een lange jurk van mousseline droeg. Tien jaar waren we gescheiden geweest. Nauwelijks ouder geworden keerde hij terug en het zien van dit verrukkelijke schepseltje bracht hem in verwarring. Zij scheen zich hem nauwelijks te herinneren; zij was heel natuurlijk, onverschillig en geestig. Voor deze eerste ontmoeting bouwde ik een echt briljant gesprek op. Daarna volgden misverstanden, een moeizame verovering en voor hem afschuwelijke ogenblikken van moedeloosheid en jaloezie. Tenslotte bekende hij haar, tot het uiterste gedreven, zijn liefde. Zwijgend hoorde zij hem aan en op het ogenblik dat hij alles verloren waande bekende zij hem dat zij altijd van hem was blijven houden en zij omhelsden elkaar zo’n beetje. Die gebeurtenis speelde zich gewoonlijk ‘s avonds op een bank in het park af. Ik zag die twee gestalten, vlak bij elkaar, ik hoorde het gefluister van hun stemmen en voelde tegelijkertijd de warme aanraking van die twee lichamen. Maar van dat ogenblik af vervaagde alles weer, ik kwam nooit aan het huwelijk toe [7]... De volgende dag bij het wassen dacht ik er dan nog even aan. Ik weet niet waarom mijn ingezeepte gezicht in de spiegel mij zo verrukte (de rest van de tijd vond ik

mezelf niet mooi) en mij met hoop vervulde. Ik had uren kunnen kijken naar dat vlokkige, iets achterovergehouden gezicht dat, heel in de verte, op de weg naar de toekomst op mij leek te wachten. Maar ik moest me haasten; als ik me had afgedroogd was alles weer afgelopen, dan zag ik mijn alledaagse kindergezicht weer dat mij verder niet interesseerde.»

Spel en droom leiden het meisje naar de lijdzaamheid. Maar zij is een menselijk wezen eer ze vrouw wordt. En zij weet al dat zichzelf als vrouw aanvaarden zelfverloochening en zelfverminking betekent. Waar zelfverloochening verleidelijk is, is zelfverminking weerzinwekkend. De Man en de Liefde zijn nog in de nevelen der toekomst verborgen. Op dit ogenblik haakt het meisje, net als haar broertjes, naar activiteit en zelfstandigheid. De last van de vrijheid valt kinderen niet zwaar omdat die voor hen geen verantwoordelijkheid inhoudt. Zij weten zich veilig in de bescherming van de volwassenen. Zij zijn niet geneigd voor zichzelf te vluchten. Haar spontane levensdrang, haar zucht naar spel, plezier en avontuur leiden ertoe dat het meisje de moederlijke sfeer eng en benauwend gaat vinden. Zij wil ontkomen aan de autoriteit van de moeder. Een autoriteit die op een veel alledaagser en intiemer manier wordt uitgeoefend dan jongens hoeven te aanvaarden. Het komt maar zelden voor dat die autoriteit zo begrijpend en bescheiden is als Colette in «Sido» zo liefdevol getekend heeft. Afgezien van de vrijwel pathologische gevallen (en die komen - zie bijvoorbeeld *L’Asphyxie* van V. Leduc, *La haine maternelle* van S. de Tervagnes en *Vipère au poing* van H. Bazin - vrij veelvuldig voor) waarin de moeder een soort beul is die op het kind haar

heerszuchtige en sadistische neigingen botviert, is de dochter het lievelings-object voor de moeder om haar soevereiniteit als subject te verwezenlijken. Die aanmatiging leidt ertoe dat het kind opstandig in verzet komt. Colette Audry heeft deze rebellie van een normaal meisje tegenover een normale moeder beschreven.

«Ik zou het nooit over mijn hart hebben kunnen krijgen de waarheid te vertellen, hoe onschuldig die dan ook mocht zijn, want tegenover mijn moeder voelde ik me nooit onschuldig. Zij was de belangrijkste volwassen persoon en ik was zo boos op haar dat ik daar nu nog niet overheen ben. Diep in mij was een soort gloeiende, stekende wond waarvan ik wist dat die nooit helen zou... Ik dacht niet: zij is te streng, en al evenmin: zij heeft daar het recht niet toe. Ik dacht alleen maar, met alle kracht die ik op kon brengen: nee, nee, nee. Ik verweet haar in feite niet haar autoriteit en gezag en ook niet haar willekeurige geboden en verboden, maar wel dat zij *mij wilde vernederen*. Soms zei ze dat; en als ze het niet zei vertelden haar ogen en haar stem het. Als ze tegen die dames zei dat kinderen na een standje veel meegaander waren dan bleven die woorden ten eeuwigen dage in mijn keel steken. Ik kon ze niet uitspuwen en ik kon ze niet inslikken. Die woede was mijn schuld tegenover haar en mijn schaamte tegenover mezelf (want ze maakte mij bang en ik had niets anders ter verdediging dan een paar heftige woorden en een brutaal gedrag) maar het was, ondanks alles, ook mijn trots. Zolang die wond binnenin me vrat en die verbeten drift, die me alleen maar voortdurend liet herhalen: vernederen, standje, berisping en onderdrukken, in mij woedde, zou

ik me niet klein laten krijgen.»

Die rebellie is des te heftiger wanneer, zoals vaak gebeurt, de moeder haar prestige verloren heeft. Dan doet zij zich voor als degene die wacht, duldt, zich beklaagt, huilt en scènes maakt. En in de alledaagse werkelijkheid leidt deze ondankbare rol tot geen enkele apotheose. Als slachtoffer wordt er op haar neergekeken, als helleveeg wordt zij verafschuwd. Haar lot lijkt het volmaakte voorbeeld van doffe, geestloze *herhaling*. In haar herhaalt het leven, zonder ook maar iets verder te komen, zich alleen maar stompzinnig. Vastgeklonken aan haar rol als huishoudster brengt zij het uitgroeien van de existentie tot staan; zij is een belemmering en een ontkenning. Haar dochter *wil* niet op haar lijken. Zij dweept met vrouwen die zich hebben ontworsteld aan de vrouwelijke dienstbaarheid: toneelspeelsters, schrijfsters en geleerden, zij werpt zich vol vuur op haar sport en studie, klimt in bomen, scheurt haar kleren en probeert te wedijveren met jongens.

Gewoonlijk zoekt zij een boezemvriendin aan wie ze haar vertrouwen schenkt. Een vriendschap, even exclusief als een hartstochtelijke liefde, die gewoonlijk ook het delen van seksuele geheimen en vertrouwelijkheden met zich meebrengt. De meisjes wisselen feiten, die ze te weten zijn gekomen, uit en praten daarover met elkaar. Vaak ontstaat er ook een driehoeksverhouding als een van de meisjes verliefd wordt op de broer van haar vriendin. Zo is Sonja in *Oorlog en vrede* van Tolstoi de hartsvriendin van Natascha van wiens broer, Nicolas, zij houdt. In ieder geval is die vriendschap omgeven met een waas van geheimzinnigheid en over het algemeen gesproken is het

meisje in deze periode dol op geheimen. Van het meest onbetekenende ding of voorval maakt zij een geheim. Op die manier reageert het op de geheimzinnig-doenerij die men tegenover haar nieuwsgierigheid stelt. Het is ook een manier om zichzelf een zeker gewicht te geven en juist dat probeert zij met alle mogelijke middelen te bereiken. Zij probeert in te grijpen in het leven van volwassenen, zij verzint ook hele verhalen waar zij zelf nog niet de helft van gelooft, maar waarin zij een heel belangrijke rol speelt. Net als haar vriendinnen doet ze alsof ze de verachting van jongens terugbetaalt met verachting voor jongens. Zij vormen samen een heel eigen groep, die om jongens grinniken en de spot met hen drijven. Maar in werkelijkheid voelt zij zich gevleid als zij haar op voet van gelijkheid behandelen; zij haakt naar hun bijval en goedkeuring. Zij zou dolgraag tot die bevoorrechte kaste behoren. Dezelfde drang, die in primitieve horden, de vrouw onderwerpt aan de manlijke suprematie komt in elke nieuwelinge tot uiting in het afwijzen van haar lot. In haar veroordeelt de transcendentie de absurditeit van de immanentie. Het ergert haar te worden geremd door regels van fatsoen, te worden gehinderd door haar kleren, dienstbaar te worden gemaakt aan de zorgen van het huishouden en in alle uitingen van haar onstuimige levensdrift te worden tegengehouden. Over deze kwestie zijn tal van onderzoekingen verricht die vrijwel allemaal hetzelfde resultaat te zien gaven.[8] Alle jongens zeggen - zoals eertijds ook Plato al - dat ze het afschuwelijk zouden vinden een meisje te zijn. En alle meisjes vinden het verschrikkelijk geen jongen te zijn. Volgens de statistieken die Havelock Ellis opstelde zou één op de honderd jongens een meisje willen zijn en meer dan 75%

van de meisjes van geslacht willen veranderen. Bij een onderzoek dat Karl Pipal instelde (door Baudouin gepubliceerd in *L’âme enfantine*) verklaarden van twintig jongens tussen de twaalf en veertien jaar er achttien dat ze liever alles ter wereld zouden zijn dan meisjes. Van tweeëntwintig meisjes zouden er negentien graag een jongen zijn geweest. Zij gaven daar de volgende redenen voor op: «Jongens hebben het beter, zij hoeven niet zo te lijden als vrouwen... Dan zou mijn moeder meer van me houden... Een jongen heeft veel leuker werk... Een jongen kan veel beter leren... Ik zou het leuk vinden meisjes bang te maken... Dan zou ik niet meer bang zijn voor jongens... Ze hebben veel meer vrijheid... De spelletjes van jongens zijn veel leuker... Ze hebben geen last van hun kleren...» Die laatste opmerking wordt meer dan eens gemaakt. Bijna alle meisjes klagen erover door hun kleding te worden belemmerd en gehinderd, zich niet vrij te kunnen bewegen en te moeten letten op hun rokken en lichte jurkjes die zo makkelijk vuil worden. Rond hun tiende, twaalfde jaar zijn meisjes met recht «mislukte jongens», dat wil zeggen kinderen die geen permissie hebben jongens te zijn. Zij beschouwen dat niet alleen als een te kort gedaan zijn en een onrecht waaronder zij gebukt gaan, maar zij achten ook het bestel waartoe zij veroordeeld zijn ongezond. Hun onstuimige levensdrift wordt afgedamd. Hun dadendrang verwordt tot nervositeit. Hun te ouwelijke bezigheden putten haar overmaat aan energie niet uit. Zij vervelen zich. En uit verveling en om zich schadeloos te stellen voor dat gevoel van minderwaardigheid waaronder zij lijden geven zij zich over aan droefgeestige en romantische dromerijen. Ze krijgen de smaak voor deze makkelijke vluchtwegen beet en verliezen hun zin voor de

werkelijkheid. Met onbeheerste overdrijvingen laten zij zich op hun gevoelens en emoties gaan. Bij gebrek aan daden praten ze en maken dan graag een ratjetoe van verstandige dingen door die te mengen met opmerkingen die kant noch wal raken. In de steek gelaten, «onbegrepen», zoeken ze hun troost in narcistische fantasieën. Ze zien zichzelf als de heldin uit een roman, ze bewonderen en beklagen zichzelf. Logischerwijze worden ze dus koket en gaan ze komedie spelen. Die gebreken worden in de puberteit nog toegespitst. Hun gevoel van onvrede komt tot uiting in ongeduld, woede-aanvallen en tranen. Ze hebben een voorliefde voor tranen - een voorliefde die veel vrouwen hun hele leven behouden - die grotendeels voortkomt uit het feit dat ze er van houden voor slachtoffer te spelen. Dat is tegelijkertijd een protest tegen de hardheid van hun lot en een manier om zichzelf aandoenlijk te maken. «Meisjes huilen zó graag dat ik er gekend heb die voor de spiegel gingen staan om dubbel van de situatie te kunnen genieten», verklaarde de bisschop van Orleans, Félix Dupanloup. Merendeels hebben de drama’s betrekking op hun verhouding tot de familie. Zij proberen de band met hun moeder te verbreken. Nu eens staan ze vijandig tegenover haar, dan weer hebben ze bitter behoefte aan haar bescherming. Zij willen de liefde van hun vader veroveren. Ze zijn jaloers, achterdochtig en veeleisend. Vaak verzinnen ze hele verhalen: ze nemen aan dat zij een geadopteerd kind zijn, dat hun ouders niet hun echte ouders zijn, zij dichten hun een geheim leven toe. Vaak ook stellen zij zich voor dat hun vader onbegrepen is, ongelukkig en dat hij in zijn vrouw niet de ideale levensgezellin, die zijn dochter voor hem zou kunnen zijn, heeft ontmoet. Of omgekeerd,

dat de moeder hem niet zonder reden grof en wreed vindt en dat zij een fysieke afkeer van hem heeft. Fantasieën, komedies, kinderlijke drama’s, onoprecht enthousiasme, en eigenzinnig gedrag, de reden voor al die dingen moet niet worden gezocht in een mysterieuze vrouwenziel, maar in de situatie van het kind.

Het is een vreemde gewaarwording voor een individu dat zichzelf als een autonoom en transcendent subject, als een absolute ervaart, in zichzelf een wezenlijke, gegeven inferioriteit te ontdekken. Het is een vreemde ervaring voor iemand die zichzelf opwerpt als de Eén, aan zichzelf te worden geopenbaard als een-Ander-zijn. Dat overkomt het meisje als zij de wereld leert kennen en zichzelf daarin als vrouw gaat zien. De kring waartoe zij behoort is aan alle kanten afgesloten, is begrensd en wordt beheerst door de mannelijke wereld. Hoe hoog zij zich ook optrekt, hoe ver zij zich ook waagt, zij stoot altijd haar hoofd aan een plafond en er zijn altijd muren die haar weg blokkeren. De goden van de mannen vertoeven in een hemel die zo ver weg is dat zij in werkelijkheid helemaal geen goden heben. Maar het meisje leeft tussen goden met een menselijk gezicht.

Die situatie is niet uniek. Ook de Amerikaanse negers, ten dele opgenomen in een beschaving die hen niettemin als minderwaardig beschouwt, kennen die. Wat Bigger Thomas uit *Native son* van Richard Wright bij de dageraad van zijn leven met zoveel wrok en bitterheid ervaart, is die definitieve inferioriteit, dat vervloekte anders-zijn dat in zijn huidskleur is meegeëtst. Hij ziet boven zijn hoofd de vliegtuigen gaan en hij weet dat voor hem de hemel, omdat hij zwart is, verboden is. Het meisje weet dat voor haar,

omdat zij vrouw is, de zee en de polen, duizenden avonturen en duizenden vreugden verboden zijn. Zij is aan de verkeerde kant van de scheidslijn geboren. Maar het grote verschil is dat de negers met verzet hun lot ondergaan; geen enkel voorrecht of privilege weegt op tegen de hardheid ervan. De vrouw daarentegen wordt verleid tot medeplichtigheid. Ik heb er op pagina 16 van het eerste deel al aan herinnerd dat er, naast de oorspronkelijke aanspraak van het subject op soevereine vrijheid, bij het existerend wezen een niet-authentiek verlangen naar zelfverloochening, overgave en vlucht bestaat. Ouders en opvoeders, boeken en mythen, mannen en vrouwen toveren het meisje de verrukkingen van de lijdzaamheid voor ogen en van haar vroegste kinderjaren af leert men haar die prettig te vinden. Die verzoeking wordt steeds verlokkender. Maar door het aanvaarden van die passiviteit berust zij er ook in zich zonder verzet te schikken in een lot dat haar van buiten af wordt opgedrongen. En die onvermijdelijke ramp schrikt haar af. Of de jongen nu eerzuchtig, onbesuisd of verlegen is, hij gaat een open toekomst tegemoet; hij wordt zeeman of ingenieur, hij blijft op het platteland wonen of trekt naar de stad, hij leert de wereld kennen en hij wordt rijk. De jongen voelt zich, tegenover die toekomst waarin hem ongekende mogelijkheden wachten, vrij. Het meisje wordt echtgenote, moeder, grootmoeder; zij zal haar huishouden voeren zoals haar moeder het gedaan heeft, zij zal haar kinderen verzorgen zoals zij verzorgd werd. Zij is twaalf jaar oud en in de hemelen is al over haar toekomst beslist. Van dag tot dag zal zij die toekomst ontdekken zonder daaraan iets te kunnen veranderen. Zij is nieuwsgierig, maar ook angstig als

zij denkt aan dat leven dat van periode tot periode al vaststaat en waar ze van dag tot dag onvermijdelijk dichterbij komt.

Daarom is het meisje, veel meer nog dan haar broers, voortdurend bezig met mysteries van de seksualiteit. Natuurlijk interesseren ook jongens zich daar hartstochtelijk voor, maar zij maken zich wat hun toekomst betreft niet in de eerste plaats zorgen om hun rol als echtgenoot of vader. Maar voor het meisje is haar hele lot en leven verweven met het huwelijk en moederschap. En zodra zij deze geheimen gaat bevroeden heeft zij het gevoel dat haar lichaam op een afschuwelijke manier wordt bedreigd. De magie van het moederschap is vervluchtigd. Op een min of meer samenhangende wijze vroeg of minder vroeg voorgelicht, weet het meisje dat de baby niet zomaar toevallig in de buik van de moeder terecht komt en die niet verlaat door een tikje met een toverstaf. Angstig stelt zij zichzelf vragen. Vaak lijkt het haar niet langer wonderbaarlijk, maar afschuwelijk dat er binnenin haar een parasitair lichaam woekert. De gedachte aan die monsterlijke opzwelling maakt haar bang. En hoe komt die baby naar buiten? Zelfs wanneer men niet heeft gesproken met haar over de pijn en de kreten van het moederschap heeft ze hier en daar opmerkingen opgevangen en het Bijbelwoord gelezen: «Met smart zult gij kinderen baren.» Zij heeft een voorgevoel van pijnen en martelingen die zij zich niet eens kan voorstellen. Zij bedenkt allerlei vreemde gebeurtenissen die zich in haar navelstreek afspelen. Ook als zij aanneemt dat de foetus via de anus uitgedreven wordt voelt zij zich daar niets geruster om. Er zijn meisjes geweest die hevige, nerveuze

verstoppingsverschijnselen kregen nadat zij meenden het proces van de geboorte te hebben doorgrond. Nauwkeurige en juiste voorlichting is daarbij van weinig of geen nut; de voorstellingen van gezwellen, gapende wonden en bloedingen blijven haar achtervolgen. Het meisje is des te gevoeliger voor deze beelden naarmate zij meer fantasie heeft. Maar geen enkel meisje wordt er zonder te huiveren mee geconfronteerd. Colette verhaalt dat haar moeder haar in zwijm vond nadat zij bij Zola de beschrijving van een bevalling had gelezen.

«De schrijver schilderde de bevalling met een overdaad aan wrede en rauwe bijzonderheden, een anatomische precisie en een wellustig zwelgen in kleur, houding en kreten, waarin ik niets terugvond van de rustige kennis die ik als meisje van het platteland had verworven. Ik voelde me beetgenomen, geschrokken en bedreigd in mijn lot als vrouwelijk wezentje... Andere woorden toverden mij het gemartelde lichaam, de uitdrijving en het vieze bloed voor ogen... Languit viel ik op het zachte grasveld, als een van de pas gedode haasjes die door stropers in de keuken werden neergelegd.»

De geruststelling van grote mensen neemt die onrust niet weg. Als het meisje opgroeit leert zij de volwassenen niet langer op hun woord te geloven. Vaak betrapt zij hen juist inzake die mysteries van de voortplanting op leugens. Zij weet ook dat zij de meest afschuwelijke dingen normaal vinden. Als zij een hevige, fysieke schok te verduren heeft gehad - het knippen van amandelen, het trekken van een tand, het opensnijden van een zwerende vinger - projecteert zij de angst die zij zich herinnert op de bevalling.

Het fysieke karakter van zwangerschap en bevalling wekt meteen het vermoeden dat er zich tussen de echtelieden «iets lichamelijks, iets vleselijks afspeelt». Het woord «bloed» dat vaak wordt gebezigd in uitdrukkingen als «van één en hetzelfde bloed, zuiver bloed en gemengd bloed» dringt soms de verbeelding van het kind een bepaalde richting uit. Het neemt dan bijvoorbeeld aan dat het huwelijk vergezeld gaat van een plechtige bloed-overdracht. Vaker nog schijnt voor het kind dat «vleselijke» gekoppeld te zijn aan de processen van de uitscheiding. Kinderen stellen zich bijzonder graag voor dat de man in de vrouw urineert. De seksuele handeling wordt als *vies* gedacht. Dat brengt het kind, voor wie «vieze dingen» met de meest strenge taboe's waren omgeven, in verwarring. Hoe kunnen de volwassenen dergelijke dingen in hun leven opnemen? Aanvankelijk wordt het kind beschermd tegen het stuitende element door de absurditeit van dat wat het ontdekt. Het ziet geen enkele zin in wat het hoort, leest of schrijft; alles lijkt hem onwerkelijk. In het verrukkelijke boek van Carson McCullers, *The memher of the wedding* verrast de jeugdige heldin twee naakte huurders in bed. Juist het uitzonderlijke van de situatie voorkomt dat zij er ook maar enig belang aan hecht.

«Het was een zomerse zondag en de gangdeur van hun kamer stond open. Ze kon maar een deel van de kamer zien, een stuk van de toilettafel en alleen het voeteneinde van het bed waar mevrouw Marlowe's corset overheen hing. Maar er klonken geluiden uit die stille kamer die ze niet kon thuisbrengen, en toen ze over de drempel stapte, schrok ze van de aanblik die haar, na

één oogopslag, naar de keuken deed hollen en schreeuwen: «Meneer Marlowe heeft een toeval!» Berenice was er haastig heengelopen, maar nadat ze in de voorkamer had gekeken, had ze alleen maar lippen getuit en de deur dichtgesmakt... Frankie had Berenice uitgehoord om er achter te komen wat er aan de hand was. Maar Berenice had alleen gezegd dat het ordinaire mensen waren en er aan toegevoegd dat ze, vanwege de aanwezigheid in huis van zeker iemand toch minstens de deur hadden moeten sluiten. Hoewel Frankie wist dat zij die zeker iemand was, begreep ze het nog steeds niet. «Wat was dat voor een toeval?» vroeg ze. Maar Berenice antwoordde slechts: «Een doodgewone toeval, schatje.» En Frankie wist aan de klank van haar stem dat er meer achter stak dan ze haar vertelde. Later herinnerde ze zich de Marlowes als ordinaire mensen...» (Vertaling: W. Fijn van Draat, *Die wonderlijke zomer*).

Als kinderen worden gewaarschuwd voor onbekenden of wanneer men een of ander seksueel delict met hen bespreekt heeft men het bij voorkeur over zieken, maniakken en krankzinnigen. Dat is een makkelijke verklaring. Het meisje, dat in de bioscoop betast wordt door degene die naast haar zit of voor wie een voorbijganger zijn gulp opendoet denkt dat ze te maken heeft met een gek. Het is natuurlijk onaangenaam te worden geconfronteerd met waanzin. Een aanval van epilepsie, een vlaag van hysterie en een heftige ruzie verstoren de orde in de wereld der volwassenen en het kind, dat daar getuige van is, voelt zich in gevaar. Maar zoals er in een goed geordende maatschapij nu eenmaal een aantal vagebonden, bedelaars en afschuwelijk verminkten zijn kunnen er per slot van

rekening ook enkele abnormalen in voorkomen zonder dat die maatschappij daardoor op haar grondvesten schudt. Pas als ouders en vrienden, als de leraren ervan worden verdacht in het geheim zwarte missen te celebreren wordt het kind echt bang. Dokter Liepmann heeft in *Jugend und Eros* het volgende geval geciteerd:

«Toen ik voor het eerst hoorde van de seksuele relatie tussen man en vrouw hield ik dat voor onmogelijk, omdat mijn ouders dat dan ook hadden moeten doen en ik achtte die daarvoor veel te hoogstaand. Ik vond het te walgelijk en weerzinwekkend om het ooit zelf te doen. Jammer genoeg gingen vrij kort daarna mijn ogen open toen ik hoorde wat mijn ouders deden... Het was een afschuwelijk ogenblik; ik stopte mijn hoofd onder de dekens en mijn vingers in mijn ogen. Het liefst was ik duizenden kilometers ver weg geweest.»

Hoe moet het kind overstappen van de gedachte aan geklede, waardige mensen die het fatsoen, terughoudendheid en redelijkheid bijbrengen, op het beeld van twee naakte beesten die tegenover elkaar staan? Hier is inderdaad sprake van een zelfbezoedeling der volwassenen die hun voetstuk doet wankelen en de hemel verduistert. Vaak loochent het kind die afgrijselijke openbaring hardnekkig. «Mijn ouders doen dat niet,» verklaart het. Of het kind probeert zich een decenter voorstelling van de coïtus te maken. «Als je een kind wil,» zei een meisje, «dan ga je naar de dokter. Je kleedt je uit en doet een blinddoek voor omdat je niet mag kijken. De dokter maakt de ouders aan elkaar vast en zorgt ervoor dat alles goed gaat.» Zij had de liefdesdaad veranderd in een chirurgische ingreep; niet erg plezierig ongetwijfeld, maar even fatsoenlijk als een bezoek aan

de tandarts. Maar ondanks alle ontkenningen en vluchten uit de werkelijkheid nestelen de onvrede en twijfel zich in het gemoed van het kind en dat veroorzaakt een even pijnlijk gevoel als het spenen. Het kind wordt nu niet meer losgemaakt van het lichaam van de moeder, maar de beschermende wereld om hem heen stort ineen. Het heeft geen dak meer boven zijn hoofd, het is hulpeloos en verlaten en staat volkomen alleen voor pikdonkere toekomst. De angst van het meisje wordt nog vergroot, omdat zij er niet in slaagt nauwkeurig de omtrek af te bakenen van de tweeledige vloek die op haar drukt. De feiten die ze kent zijn onsamenhangend, boeken spreken elkaar tegen. Zelfs technische uiteenzettingen brengen onvoldoende licht in dat diepe duister. Er rijzen tientallen vragen. Doet de geslachtsdaad pijn? Of is die heerlijk? Hoe lang duurt die? Vijf minuten of een hele nacht? Soms lees je dat een vrouw na een enkele omhelzing moeder is geworden en soms dat ze na vele wellustige uren onvruchtbaar bleef. En doen de mensen «het» iedere dag? Of maar af en toe? Het kind probeert zich op de hoogte te stellen door de Bijbel te lezen, door te snuffelen in woordenboeken en encyclopedieën en door vragen aan vriendjes en tast in duister en walging rond. In dit opzicht is het onderzoek dat dokter Wilhelm Liepmann heeft ingesteld wel heel interessant. Ik laat hier enige antwoorden volgen die jonge meisjes hem gaven met betrekking tot hun eerste seksuele voorlichting.

«Ik bleef met die mistige en rare ideeën rondlopen. Niemand roerde het onderwerp aan, mijn moeder niet, mijn onderwijzeres niet en geen enkel boek ging er diep op in. Van lieverlede spon zich rond die daad,

die mij eerst zo natuurlijk had toegeschenen, een waas van geheimzinnigheid, gevaar en smerigheid. De grote meisjes van twaalf jaar gebruikten grove grappen om een brug te slaan tussen hen en mijn klasgenootjes. Alles was nog zó vaag en weerzinwekkend dat we alleen maar spraken over dingen als waar de kinderen nu precies werden gemaakt en of «het» maar één keer gebeurde bij de mens omdat er immers zo’n hoop tam-tam van de bruiloft werd gemaakt. De menstruatie - die begon toen ik vijftien was -betekende een nieuwe verrassing voor me. Ik had het gevoel dat ik op de een of andere manier nu ook in die kring getrokken was...»

«...Seksuele voorlichting! Dat is een begrip waar in ons ouderlijk huis niet eens op gezinspeeld mocht worden... Ik zocht in boeken. Maar het was een pijnlijk en afmattend zoeken waar ik niet wist welke weg ik volgen moest... Ik bezocht een jongensschool; voor de onderwijzer scheen het hele probleem niet te bestaan... Hodann’s boek *Bub und Mädel* verschafte mij eindelijk de waarheid. Mijn krampachtige toestand en die ondraaglijke spanning verdween. Maar toch voelde ik me toen heel erg ongelukkig en het duurde een hele tijd eer ik erkende en begreep dat erotiek en seksualiteit de ware liefde vormen.»

«Mijn stadia van voorlichting. I Eerste vragen en enkele vage (in geen enkel opzicht bevredigende) ideeën van drieëneenhalf tot elf jaar... Ook geen antwoorden op de vragen die ik in de volgende jaren stelde. Toen ik zeven was zag ik, toen ik mijn konijn voerde, opeens dat daar een stel kale jongen onder krioelden... Mijn moeder vertelde me dat bij dieren, en ook bij de mens, de jongen in de buik groeien en daar via de zijkant uitkomen. De geboorte langs de

zijde leek mij onlogisch... Een kinderjuf vertelde mij vrij veel over zwangerschap, geboorte en menstruatie... Tenslotte antwoordde mijn vader op mijn laatste vraag naar zijn werkelijke functie met een duister verhaal over stampers en meeldraden. II Pogingen zelf inlichtingen te verwerven (van elf tot dertien jaar). Ik ontdekte een encyclopedie en een medisch werk... Het was alleen maar theoretische kennis die uit geweldig moeilijke woorden was opgebouwd, III Nagaan en verifiëren van de verworven kennis (van dertien tot twintig jaar) a) in het leven van alledag en b) in wetenschappelijke werken.»

«Toen ik acht jaar was speelde ik vaak met een jongen van mijn eigen leeftijd. Eenmaal kwam het gesprek op dat onderwerp. Ik wist, omdat mijn moeder mij dat verteld had, al dat een vrouw een heleboel eitjes in haar lichaam draagt... en dat er uit een van die eitjes een kind geboren wordt elke keer als de moeder dat heel graag wil... Toen ik mijn vriendje diezelfde uitleg had gegeven kreeg ik van hem te horen: «Jij bent gek. Als onze slager en zijn vrouw een kind willen gaan ze naar bed en doen daar vieze dingen.» Ik was verontwaardigd... We hadden toen (ik was toen ongeveer twaalfeneenhalf jaar) een dienstmeisje dat ons allerlei smerige verhaaltjes vertelde. Ik vertelde daar niets over aan mijn moeder, want ik schaamde me. Maar ik vroeg haar of je een kind kreeg als je bij een man op schoot zat. Daarna legde zij me alles, zo goed als ze kon, uit.»

«Ik leerde op school waar de kinderen vandaan komen; ik had het gevoel dat het iets afschuwelijks was. Maar hoe kwamen ze nu eigenlijk ter wereld? We vormden ons daar allebei een soort monsterachtige voorstelling

van, vooral nadat we, toen we op een winterochtend in het donker naar school liepen, een man waren tegengekomen die ons zijn geslachtsdeel had laten zien en die, dichterbij komend, zei: «Denk je niet dat je daar lekker op zou kunnen sabbelen?» We waren allebei onnoemelijk verbijsterd en letterlijk misselijk. Tot op mijn eenentwintigste jaar heb ik me ingebeeld dat kinderen via de navel ter wereld kwamen.»

«Een meisje nam me apart en vroeg: «Weet jij waar de kindertjes vandaan komen?» Uiteindelijk besloot ze het mij te vertellen. «God, wat ben jij stom zeg! Kindertjes komen uit de buik van de vrouw en om ze geboren te laten worden moeten ze eerst iets heel vies’ met mannen doen.» Daarna vertelde ze me in bijzonderheden waaruit dat vieze dan wel bestond. Maar ik voelde me helemaal anders en ik weigerde het absoluut voor mogelijk te houden dat dergelijke dingen konden gebeuren. Wij sliepen in dezelfde kamer als onze ouders... Een van de eerstvolgende nachten daarna hoorde ik dat wat ik voor onmogelijk had gehouden gebeuren en ik schaamde me. Ja, ik schaamde mij voor mijn ouders. Dat alles maakte me tot een ander mens. Geestelijk leed ik ontzettend. Ik vond mezelf een diep verdorven wezen omdat ik van deze dingen op de hoogte was.»

Gezegd moet worden dat ook een systematische en duidelijke voorlichting het probleem niet oplossen zou. Ondanks alle goede wil van ouders en onderwijzers is de erotische ervaring en beleving niet in woorden en begrippen uit te drukken. Alleen door de belevenis is die te begrijpen. Elke verstandelijke ontleding daarvan, hoe ernstig die ook bedoeld zou zijn, heeft toch een komische kant en slaagt er niet in de

waarheid te openbaren. Als men via de poëtische liefde der bloemen, de bruiloft der vissen, het kuikentje, poesje en geitje langzaam opklimt naar de menselijke wezens kan men theoretisch het mysterie van de voortplanting ophelderen. Maar het mysterie van wellust en seksuele liefde blijft bestaan. Hoe kan men een kind, wiens bloed nog slaapt, het genot van een liefkozing of kus duidelijk maken? In de familiekring geef en krijg je kussen, soms zelfs op de lippen. Waarom veroorzaakt in sommige gevallen die aanraking van het slijmvlies een gevoel van duizeligheid? Het is net zoiets als een beschrijving van kleuren geven aan een blinde. Zolang het intuïtief begrip voor de vervoering en begeerte, die de erotische functie haar zin en unieke karakter verlenen, ontbreekt lijken de afzonderlijke elementen daarvan schokkend en monsterachtig. Het meisje is vooral verontwaardigd wanneer zij begrijpt dat zij een maagd is en verzegeld en dat, om een vrouw te worden, het geslachtsdeel van een man haar moet doorboren. Omdat exhibitionisme een wijdverbreide perversiteit is hebben veel meisjes een penis in erectie gezien. In ieder geval hebben ze de geslachtsdelen van dieren opgemerkt en het is te betreuren dat hun aandacht zo vaak getrokken wordt door die van paarden. Het is begrijpelijk dat dit hen schrik aanjaagt. Angst voor de bevalling, angst voor het mannelijk geslachtsdeel, angst voor de «crises» die getrouwde mensen bedreigen, afkeer van vieze handelingen en spot over gebaren die van zin zijn ontbloot, al die dingen dragen er toe bij dat het meisje vaak zegt: «Ik trouw nooit.»[9] Dat is de meest zekere verdediging tegen pijn, waanzin en obsceniteit. Vergeefs probeert men het kind uit te leggen dat, wanneer het eenmaal zo ver is, noch de defloratie,

noch de bevalling haar zo verschrikkelijk zullen lijken, dat miljoenen vrouwen dat hebben doorgemaakt en daar heus niet minder om zijn geworden. Als een kind bang is voor een gebeurtenis buiten haar kunnen we haar kalmeren; maar van deze inbreuk en ommekeer zeggen dat zij die later wel aanvaarden zal, helpt niet: zij blijft toch bang voor die ontmoeting in de verre toekomst met haar, vervreemde en verdoolde, zelf. De veranderingen van de rups, eerst tot pop en daarna tot vlinder wekken een gevoel van onrust en onbehagen in het kind. Is het na die lange slaap nog steeds dezelfde rups? Herkent hij zichzelf onder die glanzende vleugels nog? Ik heb kinderen gekend die verschrikkelijk nare dromen kregen na het zien van een ingepopte rups.

En toch voltrekt die verandering zich. Het meisje kent de betekenis daarvan niet, maar ze is er zich wel van bewust dat er, in haar verhouding tot de wereld en tot haar eigen lichaam op een subtiele manier iets verandert. Zij wordt gevoelig voor aanrakingen, smaken en geuren die haar vroeger onverschillig lieten. Grillige beelden spoken door haar hoofd. Ze herkent zichzelf nauwelijks in de spiegel. Ze voelt zich «raar» en ook de dingen vindt zij «raar». Zo is de kleine Emily die Richard Hughes heeft beschreven in zijn *The innocent voyage*.

«Om wat verfrissing te zoeken was Emily tot aan haar buik in het water gaan zitten en honderden kleine visjes kietelden met hun vreemd gevormde bekken iedere centimeter van haar lichaam. Het leken net luchtige kussen zonder enige bedoeling. De laatste tijd had zij er een afkeer van gekregen aangeraakt te worden. Maar dit was helemaal verschrikkelijk. Ze kon het niet

langer verdragen. Ze kwam het water uit en kleedde zich weer aan.»

En zelfs de evenwichtige Tessa uit Margaret Kennedy’s *The constant nymph* kent deze vreemde verwarring.

«Opeens had zij zich diep ongelukkig gevoeld. Strak staarde zij naar de donkere hal die door het maanlicht, dat als een golf door de open deur naar binnen sloeg, in tweeën werd gedeeld. Ze kon het niet meer uithouden. Met een wat overdreven kreetje sprong ze op. «O,» riep ze uit, «wat haat ik alles en iedereen!» Toen liep ze weg om zich te verstoppen in de heuvels, geschrokken en woedend en achtervolgd door een triest voorgevoel dat het hele rustige huis leek te vullen. Struikelend op het pad begon ze weer tegen zichzelf te mompelen: «Ik wil dood; ik wou dat ik maar dood was.» Ze wist heel goed dat ze niet werkelijk meende wat ze zei, ze had er niet de minste lust in te sterven. Maar de heftigheid van haar woorden scheen haar goed te doen...»

En in het al eerder aangehaalde *The memher of the wedding* van Carson McCullers wordt dit verontrustende ogenblik en deze onzekerheid uitvoerig beschreven.

«Dit was de zomer dat Frankie er schoon genoeg van had Frankie te zijn. Ze verafschuwde zichzelf, en ze was een leegloper geworden, een lange nietsnut die maar rondhing in de zomerse keuken: vuil en gulzig en vals en treurig. Ze was niet waard dat ze leefde en bovendien was ze nog misdadig... Toen was het voorjaar geworden, een lang, vreemd voorjaar. Alles veranderde en Frankie begreep die veranderingen niet... Iets aan die groene bomen en aprilbloemen maakte Frankie

treurig. Ze wist niet waarom ze treurig was, maar door haar eigenaardige treurigheid begon ze te beseffen, dat ze deze stad moest verlaten... En daarom besefte ze dat ze deze stad diende te verlaten en ergens anders heen gaan, ver weg. Want de late lente was dat jaar loom en te zoet. De lange namiddagen bloeiden en kwamen maar niet tot een einde en het zoete groen maakte haar misselijk... dit voorjaar waren er een heleboel dingen waarover ze bijna in tranen uitbarstte. Heel vroeg in de ochtend liep ze soms het erf op en stond een hele poos te kijken naar de zonsopgang aan de hemel. En het was net alsof er een vraag in haar opkwam, en de hemel antwoordde niet. Dingen waar ze vroeger nooit zo op had gelet begonnen haar te kwellen: ‘s avonds door een straat lopen en het licht in de huizen zien, een onbekende stem die opklonk uit een laantje. Ze staarde naar de lichten en luisterde naar de stem, en soms ontstond er een spanning in haar, een wachten.

Maar de lichten doofden, de stem stierf weg, en al bleef ze wachten, er gebeurde niets meer. Zij was bang voor die dingen, die soms de vraag in haar opriepen, wie ze was en wat ze wou in de wereld en waarom ze hier op dit ogenblik stond, kijkend naar een licht, of luisterend, of omhoogstarend naar de hemel: alleen. Ze was bang, en ze voelde een vreemde beklemming in haar borst.

...Ze liep door de stad en de dingen die ze zag en hoorde leken op de een of andere manier niet af, en ze voelde die beklemming in haar binnenste die maar niet wilde wijken. Dan haastte zij zich om iets te doen, maar wat ze deed was altijd verkeerd... na de lange schemeringen van dit voorjaar waarin Frankie over de

trottoirs had gedwaald, trilde een ongedurige droefheid in haar zenuwen en haar hart verstarde en stokte haast.» (Vertaling W. Fijn van Draat).

In deze onzekere en verwarrende periode wordt het kinderlijf een vrouwenlichaam en dus tot vlees. Behalve in gevallen van onvoldoende klierwerking waarbij het individu in het kinderlijk stadium blijft verkeren, zet zo rond het twaalfde, dertiende jaar de puberteitscrisis in, waarvan ik in hoofdstuk I van het eerste deel het fysieke verloop heb beschreven. Die crisis begint voor het meisje eerder dan voor de jongen en brengt voor haar ook veel belangrijker en ingrijpender veranderingen mee. Het meisje treedt die puberteit met een gevoel van onrust en onbehagen binnen. Op het ogenblik waarop borsten en schaamharen zich beginnen te ontwikkelen ontstaat er een gevoel, dat soms in trots verandert, maar oorspronkelijk schaamte is. Opeens geeft het meisje blijk van schroom; ze weigert zich naakt aan haar zusjes of moeder te laten zien, zij onderzoekt zichzelf met een verbijstering die gemengd is met afschuw en bekijkt vol angst het wat pijnlijke opzwellen van dat harde knobbeltje dat onder haar tepel, die vroeger even onschuldig als een navel leek, verschijnt. Het verontrust haar te ervaren dat ze een kwetsbare plek heeft. Die zwelling is ongetwijfeld, vergeleken met een brandwond of kiespijn, niet erg pijnlijk. Maar of dat nu tengevolge van een ongeluk of een ziekte ontstaat, pijn is altijd ongewoon. Maar in die jonge borst schuilt de een of andere onbekende, doffe wrok. Daar gebeurt het een of ander, dat is geen ziekte, maar het hangt samen met de wet van de existentie en betekent toch strijd, toch scheuring. Natuurlijk is

het meisje van haar geboorte tot aan haar puberteit gegroeid, maar zij heeft die groei niet bewust ervaren. Van dag tot dag was haar lichaam een ding dat vaststond, dat af was; nu «ontwikkelt» zij zich. Dat woord alleen al bezorgt haar rillingen. De levensverschijnselen zijn alleen dan geruststellend als zij een zeker evenwicht hebben bereikt en tot uitdrukking komen in vaststaande vormen als een frisse bloem of een glanzend dier. Maar in het opzwellen van haar borst ervaart het meisje de tweeledige betekenis van het woord: levend. Zij is noch goud, noch diamant, maar een vreemde, bewegende en onbestendige stof waarin zich onzuivere, alchemistische veranderingen voltrekken. Zij is gewend aan haren die zich even rustig en beheerst als een streng zijde laten plooien. Maar deze nieuwe begroeiing onder haar oksels en de onderkant van haar buik verandert haar in een dier of alg. Of ze nu meer of minder gewaarschuwd is, zij voelt in deze veranderingen een doelgerichtheid, een finaliteit die haar losrukt van zichzelf. Zij voelt zich geworpen in en meegesleurd door een levenscyclus die de loop van haar eigen bestaan te boven gaat en overspoelt. Zij begint een afhankelijkheid te vermoeden die haar tot de man, het kind en het graf doemt. Die borsten zelf lijken haar een nutteloze, indiscrete woekering. Armen, benen, huid en spieren en zelfs de ronde billen waarop je ging zitten, hadden tot nu toe een duidelijk doel. Alleen het geslachtsdeel, bepaald als orgaan voor de urine-afscheiding, was wat verdacht; maar dat was geheim en voor anderen verborgen. Onder het truitje of de blouse tekenen de borsten zich af en dat lichaam, dat voor het meisje samenviel met haarzelf, wordt vlees. Het is een voorwerp waar anderen naar kijken en dat zij zien.

«Twee jaar lang droeg ik pelerines, zo schaamde ik me,» vertelde een vrouw me. En een andere zei: «Ik herinner me nog heel goed de vreemde verwarring waaraan ik ten prooi was toen ik een vriendin van mijn leeftijd, maar al veel beter ontwikkeld, zag bukken om een bal op te rapen en in de halsopening van haar blouse haar al vrij zware borsten opmerkte. Ik bloosde door middel van dat mij zo vertrouwde lichaam naar het voorbeeld waarvan mijn eigen lichaam zich ontwikkelen zou, om mezelf.» «Toen ik dertien was liep ik met blote benen en korte jurkjes rond,» vertelde een andere vrouw me. «Grijnzend maakte een man een opmerking over mijn dikke kuiten. De dag daarop trok mijn moeder me kousen en een lange rok aan. Maar nooit zal ik de schok vergeten waarmee ik ontdekte dat ik *gezien werd*.» Het meisje heeft het gevoel dat haar lichaam haar ontsnapt; dat is niet langer de duidelijke uitdrukking van haar persoonlijkheid. Op straat wordt zij nageoogd, haar lichaamsbouw wordt besproken. Zij zou zichzelf onzichtbaar willen maken. Ze is er bang voor vlees te worden en ze is bang dit vlees te laten zien.

Bij veel meisjes komt die afkeer tot uitdrukking in de wens om te vermageren. Zij willen niet meer eten en als men er haar toe dwingt gaan ze overgeven. Ze controleren onophoudelijk hun gewicht. Anderen worden ziekelijk verlegen; een kamer binnengaan of zelfs over straat lopen betekent een marteling. Hieruit ontwikkelen zich soms psychosen. Een typerend voorbeeld hiervan heeft Paul Janet onder de naam Nadia beschreven in *Les obsessions et la psychasthénie*:

«Nadia was een opmerkelijk intelligent meisje dat afkomstig was uit een rijke familie. Elegant en

artistiek en vooral muzikaal bijzonder begaafd. Maar van kind af aan was ze erg koppig en prikkelbaar. Ze hechtte enorme waarde aan de liefde van anderen en eiste van iedereen, van haar ouders en zusters en de bedienden, een overdreven genegenheid en liefde. Maar zodra ze ook maar iets aan affectie ontving werd zij zo veeleisend en zo heerszuchtig dat ze de mensen eigenlijk meteen ook weer afstootte. Verschrikkelijk gevoelig als zij was bezorgde de spot van haar neefjes, die haar karakter wilden veranderen, haar een gevoel van schaamte met betrekking tot haar lichaam. Anderzijds wekte de behoefte om bemind te worden in haar het verlangen kind te blijven, om altijd een meisje te zijn dat werd gevleid en vertroeteld, dat alles kon eisen ook. Kort en goed: de gedachte groot te worden vond ze verschrikkelijk... De vroege intrede van de puberteit verergerde de dingen nog doordat zich bij dat schaamtegevoel ook nog de angst voor het opgroeien voegde. «Omdat mannen van mollige vrouwen houden wilde ik altijd heel erg mager blijven.» Angst voor schaamharen en de ontwikkeling van haar borsten vergrootten haar vrees nog. Omdat ze korte kleren droeg had ze van haar elfde jaar af het gevoel dat iedereen naar haar keek. Toen ze lange rokken ging dragen schaamde zij zich voor haar voeten, heupen enzovoort. Het begin van de menstruatie maakte haar half gek. Toen haar schaamharen begonnen te groeien was zij ervan overtuigd «dat zij de enige ter wereld was met een dergelijk monsterlijk verschijnsel». Tot ze twintig was deed ze alle mogelijke moeite zich van die haren te ontdoen «om deze versierselen van wilden kwijt te raken». De ontwikkeling van haar borsten verhevigde die obsessies nog, omdat zij dik zijn altijd al afschuwelijk gevonden had. Zij vond dat niet

erg bij anderen, maar oordeelde het een gebrek in haar. «Ik was er wel niet bijster op gesteld er aardig uit te zien, maar ik zou me toch hebben *geschaamd* als ik dik geworden was. Dat vond ik afschuwelijk. Als ik per ongeluk toch dik geworden zou zijn, had ik me niet meer onder de mensen durven vertonen.» Ze zocht dus naar middelen om niet aan te zetten, ze nam alle mogelijke voorzorgen in acht; ze bond zich in, overlas zichzelf met allerlei bezweringen. Ze zwoer vijf of tienmaal een bepaald gebed te herhalen, om vijfmaal op één voet te springen. «Als ik in een pianostuk viermaal dezelfde toets raak geef ik toe dat het goed is dat ik groter word en dat er niemand meer van mij houdt.» Tenslotte besloot ze niet meer te eten. «Ik wilde niet dikker worden en ook niet groter; ik wilde niet op een vrouw lijken omdat ik graag altijd een klein meisje had willen blijven.» Ze belooft zichzelf plechtig geen voedsel meer tot zich te nemen. Door toe te geven aan de smeekbeden van haar moeder breekt ze die gelofte, maar dan ligt ze urenlang op haar knieën, schrijft eden op en verscheurt die dan weer. Na de dood van haar moeder - ze was toen achttien jaar - legde zij zichzelf de volgende strenge regel op: twee kopjes heldere bouillon, een eierdooier, een lepel azijn en een kop thee met daarin het sap van een hele citroen; dat was alles wat zij per dag gebruikte. «Soms bracht ik uren door met aan eten te denken, zo’n honger had ik. Ik slikte mijn speeksel in, ik kauwde op mijn zakdoek en rolde over de grond omdat ik zo’n verschrikkelijke honger had.» Maar ze gaf niet aan de verleiding toe. Hoewel ze er aardig uitzag beweerde ze dat haar gezicht opgeblazen was en met pukkels overdekt. Toen de dokter verklaarde dat hij die niet zag zei ze dat hij daar niets van wist en dat hij

«geen pukkels tussen huid en vlees kon constateren». Ze verliet haar familie en trok zich terug in een klein appartement waar zij buiten de conciërge en dokter niemand zag. Ze ging nooit uit. Haar vader ontving ze slechts schoorvoetend. Hij veroorzaakte een hevige terugval door op een dag te verklaren dat ze er goed uitzag. Ze was bang dat ze een vol gezicht, een frisse huid en stevige spieren had. Ze leefde vrijwel altijd in het donker, want het was haar onverdraaglijk te worden gezien of zelfs maar *zichtbaar* te zijn.»

Heel vaak draagt de houding van de ouders er toe bij het meisje dat schaamtegevoel voor haar fysieke voorkomen in te prenten. W. Stekel vertelt in zijn *Frigidity in women* wat een vrouw hem toevertrouwde:

«Ik leed heel sterk aan een fysiek gevoel van minderwaardigheid, dat nog werd versterkt door het voortdurend gevit en gemopper thuis... In haar overdreven ijdelheid wilde mijn moeder steeds dat ik er zo voordelig mogelijk uitzag en de naaister kreeg dan ook altijd een hele reeks aanwijzingen over gebreken die verdoezeld moesten worden. Ik had afhangende schouders, te forse heupen, een te plat achterste, te zware borsten enzovoort. Ik had jarenlang een opgezette hals en mocht dan ook nooit de hals bloot dragen... Ik ergerde me vooral over mijn voeten die in de puberteit erg lelijk waren en ik werd geplaagd om mijn manier van lopen... Er zat in dit alles wel een grond van waarheid, maar ik werd, vooral als «back-fish» daardoor zo ongelukkig en verlegen dat ik helemaal niet meer wist hoe ik me gedragen moest. Als ik iemand leerde kennen dan was mijn eerste gedachte altijd: «hoe kan ik mijn voeten verstoppen».»

Die schaamte heeft tot gevolg dat het meisje zich links gaat bewegen en gedragen, dat ze bij het minste of geringste bloost. Dat blozen vergroot haar verlegenheid weer en kan zelf het onderwerp van een fobie worden. In het hierboven al geciteerde werk van Stekel vermeldt hij onder meer ook het geval van een vrouw die «als jong meisje zo ziekelijk en hevig bloosde dat ze een jaar lang verband om haar gezicht droeg onder het voorwendsel dat ze kiespijn had».

In de periode die we de voorpuberteit kunnen noemen en die onmiddellijk aan het begin van de menstruatie vooraf gaat kent het meisje deze afkeer van haar lichaam vaak nog niet. Zij is er trots op een vrouw te worden en volgt voldaan het rijpen van haar boezem. Ze vult haar keursje op met zakdoeken en praalt daarmee tegenover ouderen. De betekenis van de verschijnselen die zich in haar afspelen is haar nog niet duidelijk. De menarche openbaart haar dat en dan doet ook het schaamtegevoel zijn intrede. Als dat al bestond wordt het van dat ogenblik af versterkt en verhevigd. Alle getuigenverklaringen zijn het erover eens dat het kind, al dan niet voorbereid, het verschijnsel stuitend en vernederend vindt. Vaak heeft haar moeder verzuimd haar in te lichten en te waarschuwen. Er is vastgesteld - zie bijvoorbeeld de werken van Daly en Chadwick die door Helene Deutsch worden aangehaald in *Psychology of women* - dat moeders tegenover hun dochters veel liever de geheimen van zwangerschap en bevalling, ja zelfs die van de seksuele betrekkingen, onthullen dan die van de menstruatie. Dat komt omdat zij zelf een afkeer hebben van deze vrouwelijke slavernij; een afkeer waarin zich de oude, mystieke vrees voor de man afspiegelt en die zij overdragen op

hun nakomelingen. Als het meisje in haar ondergoed verdachte vlekken ontdekt waant zij zich het slachtoffer van een diarree, van een dodelijke bloeding of een of andere schandelijke ziekte. Volgens een onderzoek, waarvan het resultaat in 1896 door Havelock Ellis werd gepubliceerd, wisten van honderdvijfentwintig leerlingen van een Amerikaanse «high-school» er zesendertig, op het ogenblik van de menarche, niets van dat onderwerp af; negenendertig hadden er vaag enig begrip van. Dat betekent dat meer dan de helft in ontwetendheid verkeerde. Volgens Helene Deutsch was die situatie in 1946 nog nauwelijks veranderd. Havelock Ellis haalt het geval aan van een jong meisje dat zich bij Saint-Quentin in de Seine wierp omdat zij meende te lijden aan een «onbekende ziekte». In zijn «Brieven aan een moeder» vermeldt ook Stekel een geschiedenis van een meisje dat trachtte zelfmoord te plegen omdat ze in het menstruatiebloed het teken en de straf zag voor de onreine gedachten die haar ziel bezoedelden. Het is begrijpelijk dat het meisje bang is; het lijkt haar dat het leven uit haar wegvliedt. Volgens Klein en de Engelse psychoanalytische school zou in haar ogen dat bloed het gevolg zijn van een verwonding van inwendige organen. Zelfs als haar al te hevige angst bespaard blijft door voorzichtige en verstandige voorlichting schaamt zij zich en voelt zij zich smerig. Ze haast zich naar het toilet en probeert haar vieze ondergoed te wassen of te verstoppen. In het boek van Colette Audry, *Aux yeux du souvenir*, vinden we een beschrijving die typerend is voor deze ervaring:

«Tijdens deze geprikkelde toestand voltrok zich ook dat brutale drama. Op een avond, toen ik me

uitkleedde, dacht ik ziek te zijn. Ik maakte me daar verder niet bang over en wachtte mij er wel voor er iets over te zeggen in de hoop dat het de volgende dag wel over zou zijn... Vier weken later deed zich die kwaal, heviger nog, opnieuw voor. Ik gooide mijn broekje gewoon in de wasmand achter de deur van de badkamer. Het was zo warm dat de ruitvormige tegels van de gang onder mijn blote voeten lauw aanvoelden. Toen ik weer in bed kroop deed moeder de deur van mijn kamer open. Ze kwam mij de zaak uitleggen. Ik kan me niet meer herinneren welke indruk haar woorden toen op mij maakten, maar terwijl zij fluisterde stak mijn jongere zusje Kaki opeens haar hoofd om de deur. Het zien van dat ronde en nieuwsgierige toetje bracht me buiten mezelf. Ik schreeuwde tegen haar dat ze weg moest wezen en ze ging geschrokken er vandoor... Maar ook de kalmte van mijn moeder, haar verstandige, zachte en opgeruimde manier van doen deden mij mijn hoofd verliezen. Toen ze weg was dook ik onder in een woest donker.

Opeens herinnerde ik me twee gebeurtenissen. Een paar maanden daarvoor, toen we van een wandeling met Kaki terug naar huis liepen, hadden we de oude dokter Privas ontmoet; een vierkante man met een figuur als een houthakker en een lange, witte baard. Hij had naar mij gekeken en toen gezegd: «Uw dochterje wordt groot mevrouw.» Op slag had ik een hekel aan hem gekregen, zonder dat ik wist waarom. Een tijdje later had moeder, toen ze terugkwam uit Parijs, een pakje nieuwe kleine verbandjes in de kast geborgen.«Wat is dat?» had Kaki gevraagd. Moeder had toen dat gewone air aangenomen van grote mensen die je een kwart van de waarheid vertellen en de overige driekwart voor

zichzelf houden. «Dat is binnenkort voor Colette.» Zwijgend en niet in staat ook maar één vraag te stellen, had ik mijn moeder verafschuwd.

De hele nacht lag ik in bed te draaien en te woelen. Dit bestond niet, dat was gewoon onmogelijk. Ik zou weer wakker worden. Moeder had zich vergist, dit zou voorbijgaan en dan niet meer terugkomen. Nadat ik de volgende dag heimelijk had geconstateerd dat ik vies was en me had verkleed werd ik geconfronteerd met de anderen. Ik nam vol haat mijn zusje op omdat zij het nog niet wist en door die onwetendheid ineens mijn meerdere geworden was. Daarna ging ik de mannen haten die het wel wisten, maar dit nooit zouden kennen. En tenslotte kreeg ik ook nog een hekel aan vrouwen die zo rustig in hun lot berustten. Ik was ervan overtuigd dat zij, als ze te voren geweten hadden wat mij te wachten stond, zich zouden hebben verheugd. «Nou is het jouw beurt» zouden ze hebben gedacht. Die ook, hield ik mezelf voor zodra ik een vrouw zag. En die ook. De wereld had me in haar klauwen gekregen. Ik liep als op eieren en durfde helemaal niet te hollen. De aarde, het zon-doorzinderde groen, voedsel, alles leek een verdachte geur uit te wasemen... Deze crisis ging weer voorbij en tegen alle gezonde verstand in ging ik weer hopen dat het verschijnsel zich niet meer zou voordoen. Maar een maand later moest ik zwichten voor het bewijs en met stomme verwondering de kwaal voorgoed aanvaarden. In mijn herinnering is er sindsdien een «ervoor». De rest van mijn bestaan zou alleen maar «erna» zijn.»

Voor de meeste meisjes verloopt dit alles op vrijwel dezelfde wijze. De meesten vinden het afschuwelijk hun geheim aan hun omgeving te openbaren. Een vriendin,

die zonder moeder opgroeide met een vader en een onderwijzeres, vertelde mij dat zij drie maanden in angst en schaamte had geleefd en haar bevlekte ondergoed had verstopt, voor men ontdekte dat zij menstrueerde. Zelfs boerinnen, van wie men aanneemt dat de vertrouwdheid met het ruwe, dierlijke leven hen heeft gehard, voelen afschuw voor deze vloek omdat op het platteland de menstruatie nog steeds het karakter van een taboe heeft. Ik heb een jonge boerin gekend die een hele winter lang heimelijk haar ondergoed in de ijskoude beek waste en haar kletsnatte hemd weer aantrok om haar schandelijk geheim te verbergen. Ik zou honderden van dergelijke gevallen kunnen aanhalen. Zelfs het bekennen van dit wonderlijke ongeluk betekent geen opluchting of bevrijding. Natuurlijk is de moeder die haar dochter, volkomen onredelijk, een oorvijg gaf en zei: «Idioot, je bent nog veel te jong» een uitzondering. Maar meer dan één moeder geeft wel blijk van enige ontstemming. En het merendeel verschaft onvoldoende opheldering aan het kind, dat een gevoel van angst houdt voor deze nieuwe toestand die door de eerste menstruatie wordt ingeluid. Zij vraagt zich af of de toekomst geen andere pijnlijke verrassingen voor haar in petto heeft. Of zij verbeeldt zich dat ze voortaan zwanger kan worden door de loutere aanwezigheid of aanraking van een man en voelt een verschrikkelijke angst voor mannen. Zelfs wanneer men door redelijke en verstandige uitleg haar dergelijke angsten bespaart is het toch niet makkelijk haar gemoedsrust te herstellen. Vóór die tijd kon het meisje met een tikkeltje zelfbedrog zich als een geslachtloos wezen beschouwen of helemaal niet over zichzelf denken; het gebeurde zelfs wel dat ze ervan droomde op een ochtend wakker te worden en dan

veranderd te zijn in een man. Nu fluisteren moeders en tantes met een vlei-stem: «Nu is ze een groot meisje». De bond van matrones heeft gewonnen; zij behoort daar nu ook toe. Zij is reddeloos ingedeeld bij de vrouwen. Het komt wel voor dat zij daar trots op is. Zij denkt dan dat zij nu een volwassen mens geworden is en dat er zich in haar bestaan een totale ommekeer voltrekken zal. In haar *Moi* vertelt Thyde Monnier bijvoorbeeld:

«Verschillende van ons waren tijdens de vakantie «grote meisjes» geworden. Anderen werden dat tijdens de schooltijd op het lyceum en dan gingen wij, de een na de ander, naar de toiletten op de speelplaats waar zij als koninginnen op hun troon zaten en hun onderdanen ontvingen die het «bloed kwamen bezichtigen».»

Maar het meisje is al heel gauw ontgoocheld als zij merkt dat dit alles haar geen enkel voorrecht verschaft en dat haar leven zijn gewone gangetje gaat. Het enige nieuwe is die onzindelijke gebeurtenis die zich iedere maand herhaalt. Er zijn kinderen die urenlang huilen als zij vernemen dat zij tot dit lot veroordeeld zijn. Wat hun verontwaardiging nog vergroot is het feit dat de mannen deze schandvlek kennen; ze zouden in ieder geval willen dat deze vernederende omstandigheid der vrouwen voor hen een mysterie bleef. Maar nee, die is bekend bij vader, broers, neefjes; mannen weten het en maken er soms zelfs grapjes over. En dat wekt of verdiept bij het kind de afkeer voor haar al te vleselijke lichaam. En als zij de eerste verrassing eenmaal te boven is vermindert daarom dat maandelijks gevoel van onbehagen niet. Iedere keer opnieuw ervaart het meisje dezelfde afkeer voor die weeë en wat bedorven geur die zij

uitwasemt, een geur die doet denken aan moerassen en verwelkte viooltjes, en voor dat bloed dat minder rood en verdachter is dan het bloed uit de wonden, die ze als kind opliep. Dag en nacht moet zij eraan denken zich om te kleden, haar ondergoed en lakens na te kijken en die duizend en één kleine praktische en stuitende problemen op te lossen. In zuinige gezinnen wordt het maandverband iedere maand gewassen en dan weer, tussen de stapeltjes zakdoeken, op zijn plaats opgeborgen. Aan de handen die de was verzorgen, de wasvrouw, de dienstbode, de moeder of een oudere zus, moet je dan die uitscheiding van jezelf overlaten. Het maandverband dat door apothekers en drogisten onder bloemrijke namen als «Camelia» of «Edelweiss» wordt verkocht, wordt na gebruik weggeworpen. Maar op reis, in de vakanties of op wandelingen is het niet zo eenvoudig zich ervan te ontdoen omdat ze niet door het toilet mogen worden gespoeld. De jonge heldin uit het *Psychoanalystische Tagebuch* beschrijft haar afschuw voor dit hygiënisch maandverband. Zij wil zich zelfs in het bijzijn van haar zuster alleen in het donker uitkleden als zij de regels heeft. Dit storende, lastige voorwerp kan tijdens een heftige beweging losraken en dat is een nog groter vernedering dan middenop straat haar broekje te verliezen. Dat afschuwelijk vooruitzicht kan tot psychopatische aandoeningen lijden. Door een soort kwaadwillendheid van de natuur treden ongemakken en pijn vaak pas na de bloeding, die onopgemerkt kan beginnen, op. Bij jonge meisjes is de menstruatie vaak onregelmatig en zij lopen het risico te worden verrast terwijl ze op straat lopen of bij vrienden op bezoek zijn. Ze lopen ook kans hun kleren of stoel te bevlekken. Zo werd Madame de Chevreuse, die zich tijdens de periode van

de Fronde als man had vermomd, ontmaskerd omdat, na een lange rit te paard, haar zadel bloedvlekken vertoonde. Omdat iets dergelijks gebeuren kan zijn er meisjes die in een voortdurende angst leven. Hoe groter de afkeer is die het meisje voelt voor deze vrouwelijke last, hoe waakzamer zij dient te zijn om zich niet door een ongelukje of vertrouwelijke toespeling aan een afschuwelijke vernedering bloot te stellen.

Hier volgen een aantal antwoorden die dokter Wilhelm Liepnupm in de loop van zijn onderzoek naar seksualiteit bij de jeugd over deze kwestie te horen kreeg en die hij heeft gepubliceerd in zijn *Jugend und Eros*.

«Met zestien jaar, toen ik voor het eerst ongesteld werd, schrok ik vreselijk toen ik dat ‘s ochtends merkte. Ik wist eerlijk gezegd wel, dat het gebeuren moest, maar ik schaamde me zo zeer, dat ik een halve dag bleef liggen en op alle vragen alleen maar antwoordde: «Ik kan niet opstaan.»

«Ik was stomverbaasd toen ik, nog geen twaalf jaar oud, voor het eerst ongesteld werd. Ik was er volkomen verbijsterd over en toen mijn moeder me droogweg vertelde dat dit iedere maand gebeurde vond ik dat een vreselijk smerige streek en ik weigerde aan te nemen dat het mannen niet overkwam.»

«Deze gebeurtenis bracht mijn moeder er toe mij in te lichten waarbij ze de menstruatie niet vergat. Toen kreeg ik de tweede teleurstelling te verduren want zodra ik ongesteld werd haastte ik me, stralend van vreugde naar mijn moeder die nog sliep en wekte haar

met de uitroep: «Mam, ik heb het!» «Moet je me daar wakker voor maken?» was alles wat ze antwoordde. Toch beschouwde ik het als een ommekeer in mijn bestaan.»

«Ik schrok geweldig toen ik bij mijn eerste ongesteldheid merkte dat de bloeding niet na een paar minuten ophield. Maar ik sprak er toch met niemand over. Ook niet met mijn moeder. Ik was net vijftien jaar geworden. Bovendien deed het vrijwel geen pijn. Slechts één keer deed het zo verschrikkelijk zeer dat ik flauw viel en bijna drie uur lang in mijn kamer op de grond bleef liggen. Maar ook toen heb ik niets gezegd.»

«Toen ik voor het eerst ongesteld werd was ik bijna dertien. Met klasgenootjes had ik er al wel over gesproken en ik voelde me erg trots omdat ik nu op mijn beurt ook een van de grote meisjes geworden was. Heel gewichtig vertelde ik de gymnastieklerares dat het mij vandaag onmogelijk was deel te nemen aan de les omdat ik ongesteld was.»

«Mijn moeder heeft mij niet ingelicht. Ze menstrueerde zelf pas toen zij negentien was en uit angst dat ze een standje zou krijgen omdat ze haar ondergoed vuil had gemaakt begroef zij dat.»

«Ik was achttien jaar toen ik voor de eerste maal de periode had. Ik was in geen enkel opzicht voorgelicht... Ik had ‘s nachts hevige bloedingen die van krampen vergezeld gingen en kon geen ogenblik slapen. Met kloppend hart haastte ik me ‘s ochtends meteen naar mijn moeder en vroeg haar om raad. Ik huilde zonder ophouden. Maar ik kreeg een stevig standje. «Dat had je toch eerder moeten merken, dan

had je je goed en de lakens niet zo smerig gemaakt.» Dat was alle uitleg die ik kreeg. Natuurlijk vroeg ik me af welke misdaad ik had begaan en ik was vreselijk bang.» (Dit geval deed zich voor in een armelijk gezin in Berlijn.)

«Ik wist er al van. Ik verwachtte het zelfs vol ongeduld omdat ik hoopte dat mijn moeder me dan zou vertellen op welke manier de kindertjes werden gemaakt. Maar toen de grote dag kwam deed mijn moeder er het zwijgen toe. Maar ik voelde me toch vreselijk blij. «Nu,» zo hield ik mezelf voor, «kun jij ook kinderen krijgen. Je bent nu een dame.»

Die crisis treedt op in een kwetsbare periode. Pas omstreeks zijn vijftiende, zestiende jaar begint voor de jongen de puberteit, maar het meisje verandert rond haar dertiende, veertiende jaar in een vrouw. Maar dat is niet het voornaamste verschil in hun ervaring; dat verschil berust ook niet op de fysiologische verschijnselen die het geval van het meisje zo vreselijk schokkend maken. De puberteit heeft voor de beide geslachten een volkomen andere betekenis omdat die niet voor allebei dezelfde toekomst aankondigt.

Natuurlijk ervaren ook jongens op het ogenblik van de puberteit de verwarrende aanwezigheid van hun lichaam. Maar, van jongs af aan trots op hun man zijn, transcenderen zij hun definitieve vorming naar de viriliteit. Vol trots laten ze elkaar de haargroei op hun benen, die hen tot mannen maakt, zien. Meer dan ooit is hun geslachtsdeel het object van vergelijking en uitdaging. Volwassen worden is een verandering die hen intimideert. Veel jonge mannen ondergaan een gevoel van angst wanneer zich die veeleisende vrijheid

aankondigt. Maar vol vreugde nemen zij de mannelijke waardigheid op zich.

Daarentegen dient het meisje dat in een groot mens wil veranderen zich te laten omsluiten door de grenzen die haar vrouwelijkheid haar oplegt. In zijn opkomende lichaamsbeharing bewondert de jongen vage, maar onbegrensde mogelijkheden die hem te wachten staan. Het meisje blijft verbijsterd staan voor «dat brutale en besloten drama» dat haar lot bepaalt. Zoals de penis zijn bevoorrechte waardering dankt aan het geheel van het maatschappelijk bestel is het ook dat maatschappelijk bestel dat de menstruatie tot een vloek stempelt. Het een symboliseert de mannelijkheid, het andere de vrouwelijkheid. Omdat die vrouwelijkheid een anders-zijn en een minderwaardig-zijn betekent wordt de manifestatie daarvan geërgerd opgenomen. Voor het meisje lijkt het altijd alsof haar leven bepaald is door die ongrijpbare essentie waaraan het ontbreken van de penis geen positieve vorm vermocht te geven. Maar zij wordt zich bewust van zichzelf in die rode vloed die tussen haar dijen wegstroomt. Als zij haar situatie en positie al heeft aanvaard begroet ze die gebeurtenis met blijdschap... «Je bent nu een dame.» Heeft ze die altijd al afgewezen dan treft dat bloedig oordeel haar verpletterend. Maar meestal aarzelt zij. De maandelijkse bezoedeling doet haar overhellen naar afkeer en angst. «Dat betekenen dus die woorden: vrouw zijn!» Het onheil dat tot dan toe onduidelijk en van buiten af op haar rustte heeft zich in haar schoot verscholen. En daar is niet aan te ontkomen; ze voelt zich een opgejaagd dier.

In een seksueel volkomen gelijkwaardige maatschappij zou de vrouw de menstruatie alleen maar beschouwen als

haar speciale manier om het volwassen leven in te treden. Het menselijk lichaam kent bij mannen en bij vrouwen nog wel stuitender lasten. Maar daar wen je makkelijker aan omdat allen die gemeen hebben en zij voor niemand een gebrek vormen. Maar de maandstonden boezemen het jonge meisje afschuw in omdat ze haar inlijven bij een minderwaardige, gebrekkige groep. Dat gevoel van achteruitgang zal zwaar op haar blijven drukken. Ze zou de trots op haar bloedende lichaam bewaren als ze de trots op haar mens-zijn niet verloor. Als het haar lukt die te bewaren voelt ze de vernedering van haar vlees minder scherp. Het meisje dat door haar sportieve, maatschappelijke, intellectuele en mystieke bezigheden voor zichzelf wegen naar transcendentie ontsluit zal haar seksuele onderscheiding niet als een te kort gedaan zijn ervaren en daar makkelijk overheen komen. Als er bij het jonge meisje in die periode vaak psychosen ontstaan komt dat omdat zij zich weerloos voelt tegenover dat doffe noodlot dat haar veroordeelt tot onvoorstelbare beproevingen. In haar ogen betekent haar vrouw zijn ziekte, lijden en dood en dat lot beklemt en verlamt haar.

Het geval van de patiënte die Helene Deutsch in *Psychology of women* onder de naam Molly heeft beschreven is een treffend voorbeeld van deze angsten.

«Molly was veertien jaar toen zich bij haar psychische moeilijkheden gingen voordoen. Zij was het vierde kind uit een gezin met vijf nakomelingen. De zeer strenge vader had tijdens iedere maaltijd kritiek op zijn dochters. Haar moeder was ongelukkig en heel vaak spraken de ouders niet tegen elkaar. Een van de broers was van huis weggelopen. Molly was een begaafd kind;

ze kon heel goed tapdansen. Maar ze was erg verlegen en leed onder de neerslachtige sfeer in huis. Ze was bang voor jongens. Haar oudste zus trouwde tegen de zin van haar moeder en Molly interesseerde zich hevig voor haar zwangerschap. De bevalling verliep moeilijk en het werd een tangverlossing. Molly, die alle bijzonderheden kende, hoorde dat vrouwen vaak sterven in het kraambed en was daar zeer door geschokt. Twee maanden lang zorgde zij voor de baby. Toen haar zuster het huis uitging ontstond er een verschrikkelijke scène waarbij haar moeder flauw viel. Ook Molly viel in zwijm. Ze had op school klasgenootjes flauw zien vallen en de gedachten aan dood en flauwvallen obsedeerden haar. Toen de menstruatie intrad zei ze kennelijk verlegen tegen haar moeder: «Het is gekomen,» en ging toen met haar zuster maandverband kopen. Als zij op straat een man tegenkwam sloeg ze haar ogen neer. Zij gedroeg zich over het algemeen als iemand die een afkeer van zichzelf heeft. Ze had geen pijn tijdens de periode, maar probeerde wel die vopr haar moeder te verheimelijken. Toen haar moeder eens een vlek in het laken opmerkte en haar vroeg of zij ongesteld was ontkende ze dat vlakaf, hoewel het waar was. Op een dag zei ze tegen haar zuster: «Nu kan alles me overkomen. Ik kan wel een kind krijgen.» Haar zuster antwoordde: «Maar daarvoor moet je met een man samenleven.» «Maar,» merkte zij op, «ik leef toch met twee mannen: vader en jouw man.»

Uit angst voor aanrandingen wilde haar vader niet hebben dat zijn dochters ‘s avonds alleen uitgingen. Die bezorgdheid droeg er toe bij in Molly de gedachte te wekken dat mannen wezens waren waar zij bang voor moest zijn. Haar angst zwanger te worden en in het

kraambed te sterven werd na de intrede van de menstruatie zo hevig dat ze van lieverlede weigerde haar kamer te verlaten. Ze wilde zelfs op bed blijven liggen; ze kreeg hevige angstaanvallen als men haar wilde laten opstaan. Als ze het huis moest verlaten kreeg zij een aanval en viel flauw. Ze was bang voor auto’s en taxi’s en kon ‘s nachts niet meer slapen. Ze geloofde dat ‘s nachts inbrekers het huis binnendrongen; ze gilde en huilde. Ze had een manie wat voedsel betreft en at veel te veel om te voorkomen dat ze flauw zou vallen. Ze was ook bang als ze zich opgesloten voelde. Ze kon niet meer naar school gaan en evenmin een gewoon leven leiden.»

Een analoog geval, maar niet gebonden aan de menstruatie, waaruit de angst blijkt die het meisje met betrekking tot het inwendige van haar lichaam ervaart, is dat van Nancy dat door Helene Deutsch eveneens in *Psychology of women* is beschreven.

«Het meisje was omstreeks haar dertiende jaar erg intiem met haar oudste zus. Ze was er buitengewoon trots op door haar in vertrouwen te worden genomen toen die zich heimelijk verloofde en daarna trouwde. Een geheim delen met volwassenen betekent opgenomen te zijn door de volwassenen. Ze woonde een tijd in het huis van haar zuster, maar toen die haar vertelde, dat zij een baby ging «kopen» werd Nancy jaloers op haar zwager en het kind dat komen moest. De gedachte weer als een kind te worden behandeld voor wie men dingen verborgen houdt was haar onverdraaglijk. Ze kreeg last van inwendige stoornissen en wilde aan haar blindedarm worden geopereerd. De operatie slaagde, maar gedurende haar verblijf in het ziekenhuis leefde Nancy in een staat van verschrikkelijke opwinding. Ze maakte hevige

scènes met de verpleegster aan wie zij een hekel had. Zij probeerde de dokter te verleiden; ze maakte afspraken met hem, toonde zich erg uitdagend en eiste door middel van zenuwcrises dat hij haar als vrouw zou behandelen. Ze beschuldigde zichzelf ervan verantwoordelijk te zijn voor de dood van haar broertje die een paar jaar daarvoor gestorven was. En ze was er vast van overtuigd dat haar blindedarm niet was weggenomen en dat er een scalpel in haar maag was achtergebleven. Ze wilde, onder het voorwendsel dat ze een geldstuk had ingeslikt, worden doorgelicht.»

Dit verlangen naar een operatie - en in het bijzonder naar het wegnemen van de blindedarm - treffen we op die leeftijd vaak aan. Meisjes brengen op deze wijze hun angst voor verkrachting, zwangerschap en bevalling tot uitdrukking. Zij voelen duistere dreigingen huizen in hun buik en hopen dat de chirurg hen zal verlossen van het onbekende gevaar dat op hen loert.

Niet alleen de intrede van de menstruatie is voor het meisje de aankondiging van haar lot als vrouw. Ook andere verdachte verschijnselen doen er zich in haar voor. Tot dan toe is haar erotische ervaring clitoraal geweest. Het is moeilijk na te gaan of masturbatie bij meisjes minder algemeen is dan bij jongens. Zij geeft zich daar de eerste twee jaar van haar leven, misschien zelfs van haar eerste levensmaanden af, aan over. Het schijnt dat ze er na haar tweede jaar mee ophoudt en het dan pas later weer ontdekt. Door de lichaamsbouw is de stengel die in het mannelijk lichaam is geplant meer geëigend voor aanraking dan een verborgen slijmvlies. Maar een toevallige aanraking - het kind dat in een touw of boom klimt, dat zich op een fiets slingert - het wrijven van

kleren, een aanraking bij het spel of ingewijd worden door kameraadjes, oudere kinderen of volwassenen kan het kind vaak gevoelens bezorgen die het opnieuw tracht op te wekken. Maar als zij dat genot beleeft is dat in ieder geval een autonoom gevoel. Het is even luchtig en onschuldig als alle kinderlijke genoegens, afgezien natuurlijk van de vrij talrijke gevallen waarin directe of indirecte bemoeiingen van ouders of godsdienstige scrupules daar een zonde van maken. Het meisje legt nauwelijks verband tussen haar individuele genoegens en haar bestemming als vrouw. Als er al seksuele relaties met jongens bestaan zijn die alleen maar gebaseerd op nieuwsgierigheid. En ze voelt zich nu opeens doortrokken met verwarde emoties waarin zij zichzelf niet meer herkent. De erogene zones komen tot ontwikkeling en die zijn bij de vrouw zo talrijk dat men haar hele lichaam wel erogeen mag noemen. Dat wordt haar geopenbaard door de vertrouwde liefkozingen in het gezin; onschuldige kussen, de onverschillige aanraking door een naaister, een vriendelijke hand die op haar haren of schouders wordt gelegd. Een veel diepere ontroering en opwinding leert zij kennen - en vaak zoekt zij die zelfs bewust - in haar spel of stoeien met jongens en meisjes. Zo was het bijvoorbeeld bij Gilberte die op de Champs-Elysées stoeide met Proust. In de armen van haar danspartners leerde zij, onder de ogen van haar niets vermoedende moeder, een vreemd smachtend gevoel kennen. En de goed beschermde jeugd van het meisje staat aan nog veel groter gevaren bloot. In de «gegoede kringen» zwijgt men op grond van een soort stilzwijgende Afspraak over deze betreurenswaardige incidenten. Maar het komt vaak voor dat bepaalde liefkozingen van huisvrienden, ooms en neven, om nog maar te zwijgen van grootvaders en

vaders, minder onschuldig zijn dan moeders wel veronderstellen. Een leraar, priester, dominee of dokter is te brutaal, te indiscreet geweest. Verhalen over dergelijke ervaringen kan men vinden in *L' asphyxie* van Violette Leduc, in *La haine maternelle* van S. de Tervagnes en *l'Orange bleue* van Yassu Gauclère. Stekel is onder meer van mening dat vooral grootvaders erg gevaarlijk kunnen zijn en haalt in *Frigidity in women* daarvan de volgende voorbeelden aan:

«Ik was vijftien jaar. De nacht voor de begrafenis sliep mijn grootvader bij ons. De volgende morgen, toen mijn moeder al op was, vroeg hij of hij niet bij mij in bed mocht komen om met mij te spelen. Zonder hem antwoord te geven ben ik meteen opgestaan... Toen begon ik bang voor mannen te worden, vertelde een vrouw.»

«Een ander herinnerde ze zich een vreselijke schok te verduren te hebben gehad toen haar grootvader, een grijsaard van zeventig jaar, op acht of tienjarige leeftijd haar geslachtsdelen had betast. Hij had haar op zijn schoot genomen en zijn vinger in haar vagina gestopt. Het kind was geweldig bang geweest maar had er toch niet over durven praten. Sinds dat ogenblik was zij bang geweest voor alles wat met seksualiteit te maken had.»

Dergelijke gebeurtenissen worden gewoonlijk door het meisje verzwegen omdat die in haar een gevoel van schaamte opwekken. En wanneer zij zich daar overigens wel tegen haar ouders over uit, bestaat hun reactie uit verwijten: «Zeg toch niet zulke gekke dingen... Jij zoekt overal iets slechts achter...» Ze zwijgt ook

over het vreemde gedrag van bepaalde onbekenden. In *Jugend und Eros* heeft Wilhelm Liepmann het verhaal gepubliceerd dat een jong meisje hem deed:

«Wij hadden een souterrain van een schoenmaker gehuurd. Als de huisbaas alleen was zocht hij me vaak op. Dan omhelsde hij me langdurig waarbij hij zijn lichaam naar voren en naar achteren bewoog. Bovendien kuste hij me niet oppervlakkig, want hij wrong zijn tong in mijn mond. Ik had om zijn manier van doen een hekel aan hem. Maar ik heb er nooit een woord over gezegd omdat ik veel te bang was.»

Buiten ondernemende kameraadjes en perverse vriendinnen is er ook nog de knie die in de bioscoop tegen die van het meisje wordt gedrukt, de hand die ‘s nachts in de trein langs haar been strijkt, de grinnikende jongens als ze over straat loopt, de mannen die op straat achter haar blijven lopen, omhelzingen en vluchtige aanrakingen. De zin van deze gebeurtenissen ontgaat haar. In het hoofd van een vijftienjarige is het vaak een reuze warwinkel omdat haar theoretische kennis en concrete ervaringen elkaar niet dekken. Ze kent het vuur van opwinding en begeerte al, maar verbeeldt zich - zoals Clara d’Ellébeuse, een schepping van Francis Jammes - dat de kus van een man al genoeg is om haar moeder te maken. Clara was nauwkeurig geïnformeerd over de anatomie van de geslachtsdelen, maar als bij het dansen haar partner haar tegen zich aantrok hield zij het gevoel dat ze onderging voor migraine.

Natuurlijk zijn de meisjes tegenwoordig beter voorgelicht dan vroeger. Maar toch beweren, zoals Helene Deutsch in haar *Psychology of women* vermeldt,

sommige psychiaters dat meer dan één opgroeiend meisje niet weet dat de geslachtsorganen nog een andere dan de urinaire functie hebben. In ieder geval zien zij weinig verband tussen hun erotische gevoelens en het bestaan van hun geslachtsorganen omdat een zo duidelijke aanwijzing voor dat verband als de erectie van de penis bij hen ontbreekt. Tussen hun romantische dromerijen over de liefde en de man en de wreedheid van bepaalde feiten die hen bekend zijn gaapt zo’n kloof dat ze geen verband daartussen kunnen bedenken. In *Moi* vertelt Thyde Monnier dat zij en enkele vriendinnen elkaar zwoeren te ontdekken hoe de man gebouwd was en dat dan weer aan elkaar te vertellen.

«Nadat ik opzettelijk zonder te kloppen de kamer van mijn vader was binnengegaan gaf ik er de volgende beschrijving van: «Het lijkt op een soort vleesvork; het ziet er als een soort rol uit met iets ronds eraan.» Het was moeilijk uit te leggen. Ik maakte er een tekening van; drie zelfs en elk van ons verstopte haar exemplaar in haar keursje en stikte af en toe, als ze er naar keek, van het lachen en werd dan dromerig... Hoe konden onschuldige meisjes als wij enig verband leggen tussen die dingen en de sentimentele liedjes, de romantische verhaaltjes waarin de liefde bestond uit louter eerbied, schuchterheid, zuchten en handkussen en zo werd gesublimeerd dat ze gecastreerd leek?»

Niettemin geeft het meisje, dank zij de boeken die ze leest, de gesprekken die ze voert en alles wat ze ziet en hoort, een zin aan die verwarde gevoelens van haar lichaam. Ze ervaart zichzelf als verleidelijk en begerenswaard. In en door haar koortsachtige opwinding, haar huiveringen, haar week worden, haar

vage kwalen krijgt haar lichaam een nieuwe en verontrustende dimensie. De jonge man verwelkomt zijn erotische neigingen blij van zin omdat hij zijn mannelijkheid maar al te graag op zich neemt. Bij hem is de seksuele begeerte agressief, gericht op grijpen. Hij ziet daarin een bevestiging van zijn individualiteit en transcendentie. Hij pocht erop tegenover zijn kameraden. Zijn geslachtsdeel blijft voor hem een dubbelganger waarop hij trots is. Wat hem naar de vrouw drijft is eenzelfde soort drang als die hem naar de wereld richt en in beide herkent hij zichzelf. Het seksuele leven van het meisje daarentegen heeft zich in het verborgene afgespeeld. Als haar erotiek verandert en bezit neemt van haar hele lichaam wordt het een angstaanjagend mysterie. Zij ondergaat die onrust als een schandelijke ziekte. Haar erotiek is niet actief; het is een toestand waar zij zich zelfs in haar verbeelding niet door een zelfstandige beslissing uit kan bevrijden. Zij droomt niet van grijpen, vormen en overweldigen. Zij wacht; zij lokt. Ze voelt zich afhankelijk. En in haar vervreemde lichaam voelt zij zich in gevaar.

Want die vage hoop en haar droom van gelukzalige lijdzaamheid openbaren haar het eigen lichaam als een ding dat voor een ander is bestemd. Zij wil de seksuele ervaring alleen in haar immanentie beleven. Zij verlangt naar de *aanraking* van de hand, de mond, het lichaam van een ander, niet naar de hand, de mond of dat vreemde lichaam. Het beeld van haar partner blijft voor haar óf in het donker, óf ze hult dat in een wolk van idealen. Toch kan ze niet verhinderen dat zijn tegenwoordigheid haar achtervolgt. Haar kinderlijke vrees en afkeer met betrekking tot de man

heeft nu nog scherper een tweelediger - en daardoor beangstigender - karakter gekregen dan vroeger. Die gevoelens kwamen voordien voort uit de diepe kloof tussen haar kinderlijk organisme en haar toekomst als volwassene, nu ontspringen ze in de tweespalt die het meisje in haar lichaam ervaart. Ze begrijpt dat ze tot bezit bestemd is omdat ze daar naar verlangt. En ze komt in verzet tegen haar begeerten. Zij verlangt naar de schandelijke duldzaamheid van de willige prooi, maar is daar tegelijk bang voor. De gedachte zich naakt aan een man te vertonen verbijstert haar volkomen. Maar ze voelt ook dat ze zich aan zijn blik zal prijsgeven, hulpeloos aan hem overgeleverd. De hand die neemt en beroert is nog dwingender aanwezig dan de ogen; die schrikt haar ook meer af. Maar het meest duidelijke en afschuwelijke symbool van dat fysiek bezit is het binnendringen van het mannelijk lid. Het meisje vindt het verschrikkelijk dat iemand het lichaam, waarmee zij zich identificeert, kan doorboren, zoals je een stuk leer perforeert, of kan verscheuren, zoals je een lap stof scheurt. Meer nog dan tegen de verwonding en de daarmee gepaard gaande pijn verzet het meisje zich tegen het feit dat die verwonding en pijn haar worden *opgedrongen*. «De gedachte door een man te worden *doorboord* is verschrikkelijk,» heeft een meisje eens tegen me gezegd. Niet de angst voor het mannelijk lid veroorzaakt de afkeer voor de man; die angst is de bevestiging en het symbool van die afkeer. De penetratie-gedachte krijgt haar obscene en vernederende betekenis in het kader van een veel algemener vorm, waarvan zij op haar beurt weer een wezenlijk element is.

De angst van het meisje komt tot uitdrukking in nachtmerries die haar kwellen en fantasieën die haar achtervolgen. Op het ogenblik waarop zij in zichzelf die heimelijke bereidheid bespeurt wordt in vele gevallen juist de gedachte aan verkrachting tot een obsessie. Die manifesteert zich, door middel van min of meer duidelijke symbolen, in haar dromen en gedrag. Het meisje zoekt voor ze naar bed gaat haar hele kamer grondig af uit angst dat zich daar een dief met twijfelachtige bedoelingen heeft verstopt. Ze meent inbrekers te horen in huis; er komt een aanrander, gewapend met een mes, door het raam naar binnen om haar te vermoorden. Mannen boezemen haar in meer of mindere mate schrik in. Ze begint een zekere afkeer voor haar vader te voelen; ze krijgt een hekel aan de geur van zijn tabak, ze vindt het afschuwelijk vlak na hem de badkamer te gebruiken. Ook wanneer ze van hem blijft houden treedt toch vaak deze fysieke afkeer op. Die kan zelfs een overdreven vorm aannemen als het kind al vijandig tegenover haar vader was ingesteld, zoals vaak bij jongere zusjes het geval is.
Psychiaters beweren dat zij bij hun jonge vrouwelijke patiënten vaak geconfronteerd worden met een bepaalde droom. Ze verbeelden zich dan dat zij, onder de ogen van een oudere vrouw en met haar toestemming, door een man worden overweldigd. Het is duidelijk dat zij hier op symbolische wijze aan hun moeder toestemming vragen zich over te geven aan hun begeerten. Want zij gaan wel afschuwelijk zwaar gebukt onder de dwang der hypocrisie. Het meisje is geroepen tot «reinheid», tot onschuld, juist op het ogenblik waarop zij in en om zich de verwarrende geheimenissen van leven en seksualiteit ontdekt. Zij dient zo blank als sneeuw en zo doorzichtig als kristal te zijn; ze wordt gehuld in

luchtig or-gandie, haar kamertje wordt geschilderd en behangen in zoetige pasteltinten, als zij binnenkomt dempt men zijn stem en aanstootgevende boeken worden haar verboden. Maar er is niet één braaf en ingetogen meisje dat geen «abnormale» gedachten en verlangens koestert. Zij streeft er naar die te verbergen, zelfs voor haar beste vriendin, zelfs voor zichzelf. Zij wil alleen maar leven en denken volgens de vastgestelde regels. Haar wantrouwen tegenover zichzelf bezorgt haar een achterbaks, ongelukkig, ziekelijk voorkomen en optreden en niets zal haar later zo moeilijk vallen dan die remmingen te overwinnen. En ondanks al deze verdringingen voelt ze zich bezwijken onder het gewicht van naamloze overtredingen. Ze ondergaat haar verandering tot vrouw niet alleen met een gevoel van schaamte, maar ook berouwvol.

Het is begrijpelijk dat de puberteit voor het meisje een tijd vol pijnlijke verwarring is. Zij wil geen kind blijven. Maar de wereld van de volwassenen lijkt haar afschrikwekkend of vervelend.

«Ik wilde natuurlijk wel groter worden, maar ik dacht er nooit in ernst aan een leven te gaan leiden zoals ik de volwassenen zag doen,» zegt Co-lette Audrey, «en daarmee gaf ik dan weer voedsel aan mijn verlangen op te groeien zonder ooit de levenswijze van volwassenen over te nemen, zonder me ooit solidair te tonen met ouders, huishoudsters, huisbakken vrouwen en gezinshoofden.»

Ze wil onder het juk van haar moeder uit, maar ze heeft ook een dringende behoefte aan haar bescherming. De fouten die haar geweten belasten -masturbatie, twijfelachtige vriendschappen en het lezen van slechte

boeken - maken een toevluchtsoord noodzakelijk. De volgende brief, door Helene Deutsch geciteerd in *Psychology of women*, door een meisje van vijftien jaar aan een vriendin geschreven is karakteristiek te noemen.

«Mams wil dat ik in het lang naar het grote bal bij de familie X. ga. Mijn eerste avondjurk. Zij verbaast er zich over dat ik dat niet wil. Ik heb haar gesmeekt mij voor de laatste keer mijn korte roze jurk te laten dragen. Ik ben zo bang. Ik heb het gevoel dat als ik die lange jurk aantrek mams een lange reis gaat maken zonder dat ik weet of ze terugkomt. Is dat niet gek? En soms behandelt ze me alsof ik nog een klein meisje ben. O, als ze het eens wist. Ze zou mijn handen aan het bed vastbinden en me verachten.»

In Stekel's boek *Frigidity in women* is een opmerkelijk document opgenomen over de jeugd van een vrouw. Het betreft een «süsses Wiener Mädel» dat rond haar eenentwintigste jaar een gedetailleerde biecht opstelde, die een werkelijke synthese vormt van alle verschijnselen die wij afzonderlijk hebben beschouwd.

«Toen ik vijf jaar was koos ik mijn eerste speelkameraadje, een jongen die Richard heette en zes of zeven jaar was. Ik had al heel lang willen weten waaraan je kon zien of een kind een jongen of een meisje was. Ze hadden me verteld: aan de oorbellen, aan de neus... Ik nam met die uitleg genoegen, maar ik had tegelijkertijd toch het gevoel dat ze iets voor me verborgen hielden... Opeens wilde Richard een plasje doen... Toen kwam ik op de gedachte hem mijn po te lenen. Toen ik zijn lid zag - iets volslagen nieuws en verrassends voor me - riep ik opgetogen uit: «O, wat

heb je daar? Wat is dat leuk. Gossie, zo iets wil ik ook hebben.» Tegelijk raakte ik het, heel dapper, aan... Een tante verrast hen en van dat ogenblik af worden de kinderen heel goed in de gaten gehouden. Als ze negen is speelt ze met twee andere jongens van acht en tien jaar, «vadertje en moedertje» en «doktertje». Ze betasten eikaars geslacht en op een dag raakt de jongen haar met zijn lid aan en zegt haar dat haar ouders bij hun huwelijk dat ook hebben gedaan. «Ik was hoogst verontwaardigd. Nee, zo iets lelijks hebben ze nooit gedaan.» Zij zet die spelletjes nog een hele tijd voort en voelt een diepe, seksuele vriendschap voor de beide jongens. Haar tante betrapt haar en dan volgt er een vreselijke scène waarbij gedreigd wordt haar naar een verbeteringsgesticht te sturen. Zij zag Arthur, op wie zij bijzonder gesteld was nu niet meer en leed daar erg onder. Ze begon op school slecht te werken, haar handschrift ging achteruit en ze ging loensen. Ze sloot een nieuwe vriendschap met Walter en Franzi. «Walter nam mijn hele denken en voelen in beslag. Ik liet hem onder mijn rokken voelen als ik aan tafel voor hem stond of zat en schrijfoefeningen deed... Als mijn moeder de deur open deed trok hij meteen zijn hand terug en dan was ik gewoon aan het schrijven. Tenslotte deden we ook als man en vrouw, maar hij mocht niet veel van me. Zodra ik dacht dat hij in mijn schede zat trok ik terug en zei dat er iemand aankwam. Ik heb nooit gedacht dat het een zonde was».

Er komt een eind aan haar vriendschappen met jongens en dan blijft haar alleen maar de mogelijkheid van vriendinnen over. «Ik hechtte me heel erg aan Emmy, een goed opgevoed en onderlegd meisje. Op een keer,

met kerstmis, toen we twaalf waren, gaven we elkaar een klein gouden hartje met onze namen erin gegraveerd. We beschouwden dat als een soort verloving en zwoeren elkaar «eeuwige trouw». Een deel van mijn ontwikkeling heb ik aan Emmy te danken. Ook over seksuele problemen lichtte zij mij in. Toen ik in de vijfde klas zat ging ik twijfelen aan het verhaaltje van de ooievaar die de kindertjes bracht. Ik geloofde dat de kinderen in de buik zaten en dat die opengemaakt moest worden zodat zij eruit konden. Vooral voor zelfbevlekking maakte Emmy mij bang. Op school waren het vooral de evangeliën die onze ogen openden waar het seksuele zaken betrof. Als bijvoorbeeld Maria Elizabeth bezoekt «sprong het kindeken op in haren schoot». De Bijbel bevatte nog meer van dergelijke teksten, die wij dan onderstreepten en bijna had de hele klas een slechte aantekening voer gedrag gekregen omdat dat werd ontdekt. Emmy vertelde me ook van de «negenmaandse herinnering» waarvan in *Die Räuber* van Schiller sprake is. Emmy’s vader werd overgeplaatst en weer was ik alleen. We schreven elkaar in een zelf bedacht geheimschrift, maar omdat ik me eenzaam voelde sloot ik vriendschap met een joods meisje, Hedl. Op een keer betrapte Emmy me toen ik samen met Hedl uit school kwam. Uit jaloezie maakte ze een vreselijke scène. Ik bleef vriendin met Hedl tot we naar de handelsschool gingen en we waren heel vertrouwelijk met elkaar. We droomden ervan schoonzusjes te worden, want ik was heel erg gesteld op een van haar broers die student was. Als hij me aansprak raakte ik zo in de war dat ik bijna belachelijke antwoorden gaf. Als Hedl en ik in de schemering, dicht tegen elkaar aangedrukt op de divan zaten te luisteren wanneer hij piano speelde,

schreide ik hete tranen zonder te weten waarom.

Voor ik bevriend raakte met Hedl had ik een paar weken lang omgang met een zekere Ella, de dochter van arme mensen. Ze had haar ouders bij een «tête a tête» gezien, toen ze door het kraken van het bed wakker was geworden. Ze vertelde me, dat haar vader bovenop haar moeder had gelegen. Haar moeder had verschrikkelijk geschreeuwd en haar vader had gezegd: «Ga je maar vlug wassen, anders komt er nog wat van.» Ik vond het gedrag van haar vader maar vreemd, ontweek hem op straat en had zielsmedelijden met haar moeder (die natuurlijk verschrikkelijk pijn had geleden, want anders had ze niet zo geschreeuwd). Met een ander vriendinnetje sprak ik over de lengte van de penis. Ik had horen zeggen dat die twaalf a vijftien centimeter was. Bij de handwerkles namen we de centimeter en maten vanaf de bedoelde plek over onze kleren heen vijftien centimeter af en kwamen dan natuurlijk in de buurt van onze navel terecht. We schrokken verschrikkelijk; we zouden gewoon in tweeën worden gespleten als we zouden trouwen.»

Ze zag op straat een reu en een teef paren. «Als ik op straat een paard zag piesen dan kon ik daar mijn ogen gewoon niet afhouden; ik geloof dat de lengte van de penis geweldig veel indruk op me maakte.» Ze zag vliegen copuleren en op het platteland ook andere dieren.

«Toen ik twaalf jaar was kreeg ik een flinke keelontsteking en daar werd een bevriende dokter bij gehaald. Hij zat naast mijn bed en stak opeens zijn hand onder de dekens en raakte me bijna op «die plaats» aan. Ik schoot overeind en riep uit: «Doe niet

zo vies!» Mijn moeder kwam haastig aanlopen. De dokter was verlegen en in de war en zei dat ik een brutaal wicht was. Hij had alleen maar in mijn kuiten willen knijpen. Ik moest hem mijn excuses maken... Toen ik eindelijk ging menstrueren en mijn vader het bebloede verband vond was er een verschrikkelijke scène. Waarom was hij, een net en zindelijk man «gedwongen tussen zoveel vieze wijven te leven?» Ik had het gevoel een onrecht te begaan door ongesteld te zijn. Toen ik vijftien jaar was sloot ik vriendschap met een ander meisje met wie ik correspondeerde in steno, zodat niemand onze brieven kon lezen. En er was heel wat te schrijven Over onze veroveringen. Zij schreef me ook een heleboel rijmpjes die ze op de muren van toiletten las. Een daarvan herinner ik me nog, omdat daarin de liefde, die in mijn verbeelding zo verheven was, werd gedegradeerd tot viezigheid. «Wat is liefdes fijnste deel? Vier billen aan één steel.» Ik nam het besluit het nooit zo ver te laten komen. Een man die van een meisje houdt kan iets dergelijks nooit van haar verlangen. Toen ik vijftieneneenhalf was kreeg ik een broertje. Ik was daar erg jaloers op, want tot dan toe was ik enig kind geweest. Mijn vriendin vroeg me voortdurend te kijken hoe mijn broertje gebouwd was, maar ik kon haar onmogelijk de inlichtingen geven die ze wilde hebben. In diezelfde tijd ook gaf een andere vriendin een beschrijving van de huwelijksnacht en daarna besloot ik, uit louter nieuwsgierigheid, toch maar te trouwen. Alleen dat «snuiven als een paard» waarvan in de beschrijving sprake was was een belediging voor mijn schoonheidsgevoel... Wie van ons meisjes had toen niet willen trouwen om zich door haar geliefde man te laten uitkleden en door hem naar bed te laten dragen? Dat was immers erg verleidelijk...»

Hoewel het hier een normaal en geen pathologisch geval betreft zal men misschien zeggen dat dit meisje bijzonder «pervers» was. Maar in werkelijkheid werd er alleen maar minder streng toezicht op haar gehouden. Als de nieuwsgierigheid en verlangens van «goed opgevoede» jonge meisjes niet blijken uit hun handelwijze, wil dat niet zeggen dat ze, in de vorm van fantasieën en spelletjes, niet aanwezig zouden zijn. Ik heb vroeger eens een heel erg vroom en verbijsterend onschuldig meisje gekend - zij is later een onberispelijke vrouw geworden die volkomen opging in haar moederschap en toewijding - die op een avond haar oudste zuster bevend toevertrouwde: «Wat moet het heerlijk zijn je uit te kleden voor een man. Laten we doen of jij mijn man bent.» En trillend van ontroering kleedde zij zich voor haar uit. Geen enkele opvoeding kan voorkomen dat het meisje zich bewust wordt van haar lichaam en droomt van haar bestemming. Men kan haar hoogstens tot sterke verdringingen dwingen die later een zware belasting vormen voor haar hele seksuele leven. Het zou echter wenselijk zijn als men haar leerde zichzelf zonder vooringenomenheid en schaamte te aanvaarden.

Nu begrijpt men welk drama het jonge meisje op het ogenblik van de puberteit inwendig verscheurt. Ze kan geen «groot mens» worden zonder haar vrouwelijkheid te aanvaarden; zij weet al dat haar geslacht haar veroordeelt tot een geschonden en verstard bestaan, dat ze op dat ogenblik ervaart als een onreine ziekte en een duistere misdaad. Aanvankelijk voelde ze haar inferioriteit als een beroving, maar het gemis van een penis is nu verworden tot een bezoedeling en een gebrek. Gewond, beschaamd, ongerust en schuldig gaat

zij de toekomst tegemoet.

Vierde deel - Vorming

XIII Jeugd

Heel haar kindertijd door is het meisje niet voor vol aangezien en werd zij geremd en gekortwiekt. Maar toch beschouwde zij zichzelf als een autonoom individu. Nu ervaart zij zichzelf in haar verhouding tot ouders en vrienden, in haar studie en spel als een transcendent wezen. Van haar toekomstige lijdzaamheid heeft zij alleen maar gedroomd. Nu zij geslachtsrijp geworden is komt die toekomst niet alleen dichterbij, maar nestelt zich in haar lichaam en wordt voor haar de meest concrete werkelijkheid. Maar die toekomst houdt het onvermijdelijke, fatale karakter dat zij altijd al had. Terwijl de opgroeiende jongen actief voortgaat op de weg die naar de volwassenheid voert, wacht het jonge meisje op het aanbreken van deze nieuwe, niet te overziene periode waarvan het patroon al voor eens en altijd vaststaat en waarheen de tijd haar voert. Al los van haar verleden als kind beleeft ze dat heden alleen maar als een overgangsperiode waarin ze geen wezenlijk doel, maar alleen maar tijdspasseringen, ontdekt. In min of meer verhulde vorm verstrijkt haar jeugd in wachten. Zij wacht op de Man.

Natuurlijk droomt ook de opgroeiende jongen, de adolescent van de vrouw; hij verlangt naar haar en begeert haar. Maar zij zal nooit meer dan een element in zijn leven zijn, zij omvat niet zijn hele lot en bestemming. Het meisje daarentegen heeft van haar kinderjaren af, of zij zich nu als vrouw wilde

verwezenlijken of de grenzen van haar vrouw zijn wilde doorbreken, van de man die vervulling en doorbraak verwacht. De man heeft het stralende gezicht van Sint George, van Perseus; hij is de Bevrijder. Hij is ook rijk en machtig; hij bezit de sleutel tot het geluk; hij is de Sprookjesprins. Zij voorvoelt dat zij, onder zijn liefkozingen mee zal worden gevoerd door de grote Levensstroom, net als in de tijd toen ze rustte in de moederschoot. Onderworpen aan zijn beminnelijk gezag zal zij dezelfde zekerheid en veiligheid weer kennen die zij eenmaal in de armen van haar vader vond. De magie van omhelzingen en blikken zal haar opnieuw verstarren tot een idool. Altijd al is zij overtuigd geweest van de mannelijke superioriteit. Dat mannelijk prestige is geen kinderlijk verzinsel, maar stoelt op een economisch en maatschappelijk fundament. De mannen zijn nu eenmaal heer en meester in de wereld. Alles overtuigt het opgroeiende meisje ervan dat het haar eigen belang is zich tot hun vazal te maken. Haar ouders zetten haar daar toe aan. De vader is trots op het succes dat zijn dochter heeft en de moeder ziet daarin de voorbode van een voorspoedige toekomst. Vriendinnen bewonderen en benijden diegene onder hen die de meeste aandacht van mannen krijgt. Op Amerikaanse colleges wordt het prestige van de studente afgemeten aan het aantal «dates», het aantal afspraakjes dat ze weet te maken.

Het huwelijk is niet alleen een achtenswaardige en minder vermoeiende carrière dan vele andere, maar ook de enige weg die de vrouw in staat stelt haar maatschappelijke waarde en waardigheid ongeschonden te bewaren en zich seksueel te verwerkelijken als minnares en moeder. En dat is het beeld dat haar

omgeving, en zij zelf, van haar toekomst heeft. Eenparig is men van oordeel dat het veroveren van een man - of in bepaalde gevallen van een beschermer - voor haar de belangrijkste taak is. In haar ogen is de man de belichaming van de Ander, zoals zij dat voor de man is. Maar die *Ander* lijkt voor haar iets essentieels en zij beschouwt zichzelf, vergeleken met hem, als niet-essentieel. Ze maakt zich los van het ouderlijk huis, ze ontworstelt zich aan de greep van haar moeder, ze stelt zich open voor de toekomst, niet door een actieve verovering, maar door zich lijdzaam en gedwee toe te vertrouwen aan de handen van een nieuwe meester.

Er is vaak beweerd dat als zij in deze overgave berust dat komt omdat zij fysiek en geestelijk inferieur aan de jongen is en niet in staat is zich met hem te meten. Door af te zien van een uitzichtloze strijd laat zij aan een lid van een hogere kaste de taak over haar geluk te verzekeren. Maar in werkelijkheid is haar berusting niet het gevolg van een aangeboren, vaststaande inferioriteit, doch integendeel de oorzaak van haar tekortkomingen. En die berusting wortelt in haar verleden, in de maatschappij die haar omringt en juist ook in die toekomst die men haar voorhoudt.

Natuurlijk verandert het lichaam van het meisje in de puberteit. Zij is zwakker dan vroeger. De vrouwelijke organen zijn kwetsbaar en hun functie is delicaat. Haar borsten - vreemd en hinderlijk - zijn een last die bij wilde lichaamsbewegingen hun aanwezigheid, trillend en pijnlijk, kenbaar maken. Van nu af aan is het meisje, wat spierkracht, uithoudingsvermogen en lenigheid betreft, de mindere van de man. Het verstoorde hormonenevenwicht veroorzaakt nerveuze en

vaso-motorische labiliteit. De menstruatie is pijnlijk; hoofdpijn, oververmoeidheid en buikpijn maken de dagelijkse bezigheden uitputtend en soms zelfs onmogelijk. Bij deze lichamelijke ongemakken komen dan vaak ook nog psychische moeilijkheden. Nerveus en geïrriteerd maakt de vrouw iedere maand wel een periode door waarin zij maar half zichzelf is. Er kunnen zich storingen voordoen in het centrale en sympathische zenuwstelsel en in de bloedsomloop. Bepaalde auto-intoxicatieverschijnselen maken van haar lichaam een soort scherm dat zich tussen de vrouw en de omgeving schuift; een vurige nevel die zich over haar spreidt en haar verstikt en isoleert. Ervaren middels dit pijnlijke en passieve lichaam lijkt de wereld een te zware last om te dragen. Meegesleurd in die beklemming wordt zij een vreemdelinge voor zichzelf omdat zij een vreemde is voor de rest van de wereld. Gedachtenreeksen vallen uiteen, het verband in de tijd valt weg, andere mensen worden alleen maar verstrooid en abstract herkend en als haar gevoel voor redelijkheid en logica zich handhaaft wordt dat, net als bij aanvallen van melancholie, in dienst gesteld van emotionele uitbarstingen die uit een gestoord organisme voortkomen. Die feiten zijn zeer belangrijk, maar hun gewicht ontlenen zij aan de manier waarop de vrouw er zich van bewust wordt.

Rond de leeftijd van dertien jaar oefenen de knapen zich in het gebruik van geweld, dan komt ook hun agressiviteit, hun wil tot macht en hun lust tot uitdaging tot ontwikkeling. Het meisje geeft op dat ogenblik juist haar ruwe spelletjes op. Sportbeoefening blijft haar mogelijk. Maar sport, die een bepaalde specialisatie en een onderwerping aan

vastgestelde regels vraagt, is in geen enkel opzicht een equivalent voor het spontane en tot gewoonte geworden gebruik van geweld. Sport staat naast het leven. Sport leert je de wereld en jezelf niet zo indringend kennen als een wanordelijke stoeipartij of onverwachte klauterpartij. Het sportieve meisje kent nooit de overwinnaarstrots van de jongen die zijn tegenstander heeft gevloerd. In de meeste gevallen hebben meisjes trouwens niet zoveel zin in en gelegenheid tot het beoefenen van sport. Waar stoeien en klimmen hen verboden zijn ervaren zij hun lichaam passief. Veel duidelijker dan toen zij nog jonger waren moeten zij er nu van afzien boven de gegeven wereld *uit te rijzen* of boven anderen *uit te steken*. Onderzoeken, wagen, de grenzen van haar mogelijkheden verruimen, al die dingen zijn haar ontzegd. En de *uitdagende* houding, zo belangrijk voor jongens, is haar zo goed als onbekend. Natuurlijk vergelijken vrouwen zich met elkaar, maar een uitdaging is heel iets anders dan een passief naast of tegenover elkaar stellen. Twee vrije wezens komen in zoverre tegenover elkaar te staan als zij hun greep op de wereld willen vergroten. Hoger willen klimmen dan een vrindje, een ander vloeren betekent een bevestiging van de eigen soevereiniteit over de wereld. Die zucht naar veroveringen, en in het bijzonder dan wel het gebruik van geweld, is voor het meisje niet weggelegd.

Natuurlijk speelt, onder normale omstandigheden, in de wereld van de volwassenen geweld geen rol van enige betekenis. Maar toch waart dat geweld overal in de wereld rond. Vele soorten mannelijk gedrag wortelen in de mogelijkheid van gewelddadig optreden. Op iedere straathoek kunnen ruzies ontstaan. Meestal verwateren

die. Maar het is voor de man genoeg om in zijn vuist de wil tot zelfbevestiging te voelen om hem van zijn soevereiniteit te verzekeren. Tegenover iedere belediging, tegenover iedere poging hem tot object terug te brengen kan de man zijn vuist stellen; hij kan slaan en zich blootstellen aan slagen. Hij laat zich niet door anderen transcenderen; in zijn subjectiviteit vindt hij zichzelf terug. Geweld is het waarachtige bewijs van iemands onvoorwaardelijke trouw aan zichzelf, aan zijn passies en zijn eigen wil en het radicaal afwijzen daarvan betekent voor zichzelf iedere objectieve waarheid loochenen en zich terugtrekken in een abstracte subjectiviteit. Woede en verzet blijven imaginair als ze niet in de spieren overgaan. Het is een diepe teleurstelling de roerselen van zijn gemoed niet in het oppervlak van de aarde te kunnen etsen.

In het zuiden van de Verenigde Staten is het negers ten strengste verboden tegenover blanken geweld te gebruiken. Dat voorschrift is de sleutel tot de «ziel van de zwarte». De manier waarop de neger zichzelf ervaart in en aanpast bij een wereld van blanken, de compensaties die hij zoekt, zijn hele manier van voelen en doen is te verklaren vanuit die lijdzaamheid waartoe hij veroordeeld is. Zij die tijdens de Duitse bezetting -hetzij uit egoïstische voorzichtigheid, hetzij omdat andere plichten dat eisten - hadden besloten tegenover de bezetters geen geweld te gebruiken, zelfs niet bij provocaties, merkten dat hun situatie in de wereld volkomen veranderd was; het hing van de gril van anderen af of zij tot object werden; hun subjectiviteit had geen enkele concrete uitdrukkingsmogelijkheid meer en was een verschijnsel

van secundair belang geworden.

Zo heeft de wereld ook een heel ander gezicht voor de opgroeiende jongen die zich heerszuchtig mag doen gelden dan voor het opgroeiend meisje wier gevoelens geen onmiddellijk nut afwerpen. De een twijfelt voortdurend aan de wereld; hij kan op ieder ogenblik tegen die gegeven wereld in verzet komen en heeft daardoor het gevoel dat hij, wanneer hij die aanvaart, haar ook actief vormt en bevestigt. En de ander kan die wereld alleen maar over zich laten komen; die wereld wordt zonder haar bepaald en heeft een onveranderlijke vorm. Die fysieke onmacht leidt tot een veel algemener bedeesdheid. Zij gelooft niet aan een kracht die zij niet in haar eigen lichaam heeft ervaren. Ze waagt het niet iets te ondernemen, zich ergens tegen te verzetten of iets te bedenken. Geroepen tot volgzaamheid en berusting kan zij in de maatschappij alleen maar de plaats innemen die haar is bereid. Een vrouw vertelde mij dat zij in haar jeugd, tegen beter weten in, haar fysieke zwakheid heftig had ontkend. Die toegeven zou voor haar hebben betekend dat zij alle lust en moed om op intellectueel en politiek gebied iets te ondernemen had verloren. Ik heb een jong meisje gekend dat, op jongens-manier opgevoed, erg stevig en flink was en zich even sterk waande als een jongen. Hoewel zij er erg aardig uitzag en iedere maand pijnlijk menstrueerde was zij zich totaal niet bewust van haar vrouwelijkheid. Ze was even onbehouwen, onstuimig en inventief als een jongen. Ze was ook even driest. Ze aarzelde niet om, wanneer ze op straat zag dat een kind of vrouw werd lastig gevallen, met haar vuisten tussenbeide te komen. Enkele onplezierige ervaringen maakten haar

duidelijk dat brute kracht op de hand van mannen is. Toen zij haar zwakheid had leren kennen brokkelde ook haar zelfverzekerdheid goeddeels af. Dat was het begin van een ontwikkeling die er toe leidde, dat ze meer en meer vrouw werd, zich bewust werd van haar passiviteit en haar afhankelijkheid ging aanvaarden. Geen vertrouwen meer stellen in het eigen lichaam betekent het vertrouwen in zichzelf verliezen. Men hoeft alleen maar te zien hoeveel gewicht jonge mannen aan hun spieren hechten om te begrijpen dat ieder subject zijn lichaam beschouwt als de objectieve expressie van hemzelf.

Zijn erotische drang is voor de jongen dan ook een bevestiging van de trots die hij uit zijn lichaam puurt; hij ontdekt daarin de uiting van zijn transcendentie en macht. Het kan het meisje lukken haar begeerten te aanvaarden, maar meestal blijven die hun schandelijk karakter behouden. Haar lichaam als geheel is een bron van verwarring. Het wantrouwen dat zij, als elk kind, vroeger ten aanzien van haar «binnenste» onderging draagt er nu toe bij aan de menstruatie dat verdachte karakter te geven dat die zo afschuwelijk maakt. De psychische gesteldheid die zij veroorzaakt vervormt de maandelijkse last tot een zware handicap. De dreiging waaronder het meisje in bepaalde perioden gebukt gaat kan haar zo ondraaglijk lijken dat zij uitjes en andere genoegens opgeeft uit angst dat haar schande bekend wordt. De afschuw die de menstruatie inboezemt heeft zijn terugslag op het hele organisme en verscherpt de moeilijkheden en pijn. We hebben al gezien dat een van de typerende kenmerken van de vrouwelijke fysiologie de nauwe band is die er bestaat tussen de klieren met inwendige afscheiding en

de invloed daarvan op het zenuwstelsel. Er is hier sprake van een wisselwerking. Het lichaam van een vrouw - van een jonge vrouw dan in het bijzonder - is een «hysterisch» lichaam, in die zin dat er praktisch geen afstand bestaat tussen haar psychisch leven en de fysiologische verwezenlijking daarvan. De puberteitsmoeilijkheden worden nog verdiept door het verwarrende effect dat zij op het meisje hebben. Omdat haar lichaam haar verdacht voorkomt, omdat zij dat vol onrust bespiedt, lijkt dat lichaam haar ziek; en dus is het ziek. We hebben al gezien dat haar lichaam inderdaad zwak is en dat daarin organische stoornissen optreden. Maar gynaecologen zijn het er over eens dat negen-tiende van hun patiënten lijden aan een ingebeelde ziekte, dat wil zeggen dat hun kwalen óf niet op een fysiologische realiteit berusten, óf dat die organische stoornis zelf veroorzaakt is door een psychische gesteldheid. En voor een belangrijk deel is het de angst voor het vrouw zijn die aan het lichaam van de vrouw knaagt.

Het is duidelijk dat als de biologische situatie van de vrouw voor haar een handicap vormt dat ligt aan het perspectief waarin men haar ziet. Nerveuze en vaso-motorische labiliteit vormen, tenzij zij pathologisch zijn, voor geen enkel beroep een bezwaar. Ook onder mannen komen grote verschillen in temperament voor. Ook een ongesteldheid van een of twee dagen per maand, hoe pijnlijk ook, is geen beletsel. Het merendeel van de vrouwen schikt zich daar ook in, vooal zij voor wie die maandelijkse «vloek» extra lastig is: gymnastiekonderwijzeressen, reizigsters, vrouwen die zware beroepen uitoefenen. En voor de meeste beroepen is al evenmin meer energie vereist dan vrouwen kunnen

opbrengen. En het beoogde doel in sporten is niet los te zien van fysieke mogelijkheden; dat is gericht op het bereiken van de perfectie binnen de mogelijkheden van het eigen organisme. De kampioen vedergewicht is evengoed kampioen als die in het zwaargewicht. En de skikampioene is niet minder in tel dan de skikampioen die sneller is dan zij. Ze behoren tot twee verschillende categorieën. Juist de sportieve vrouw, de athlete, positief geïnteresseerd in haar eigen streven naar perfectie, voelt zich tegenover de man het minst in het nadeel. Dan rest nog haar fysieke zwakheid die de vrouw belet de les van het geweld te leren. Maar als het haar mogelijk zou zijn zich op een andere manier in haar lichaam te doen gelden of zich te onderscheiden van de wereld zou die tekortkoming makkelijk kunnen worden opgeheven. Laat haar zwemmen, bergtoppen beklimmen, een vliegtuig besturen, tegen de elementen vechten, risico’s nemen en op avontuur uitgaan en er is geen sprake meer van die bedeesdheid tegenover de wereld. Die eigenaardigheden krijgen hun betekenis in het geheel van haar situatie die haar nu eenmaal weinig uitwijkmogelijkheden biedt; niet eens als een rechtstreeks gevolg daarvan, maar als de bevestiging van een minderwaardigheidscomplex dat reeds in haar kinderjaren tot ontwikkeling kwam.

Het is dat complex ook dat zwaar drukt op haar intellectuele ontplooiing. Er wordt vaak beweerd dat vanaf de puberteit meisjes op intellectueel en artistiek gebied achterop raken. Daar zijn vele redenen voor. Een van de voornaamste daarvan is wel dat het opgroeiend meisje van haar omgeving niet de aanmoedigingen krijgt die men haar broer wel geeft. Men wil dat *zij ook nog vrouw is*. Zij moet naast de

lasten van haar beroep of studie ook nog de lasten dragen die het vrouw zijn met zich meebrengt. De directrice van een vakopleiding voor meisjes heeft hierover eens het volgende opgemerkt:

«Het meisje wordt opeens iemand die haar brood met arbeid verdient. Ze krijgt nieuwe verlangens die niets te maken hebben met haar familie. En het gebeurt vrij vaak dat ze heel flink moet aanpakken... ‘s Avonds keert ze dan doodmoe naar huis terug, haar hoofd vol van de gebeurtenissen van die dag... Hoe wordt zij nu in het gezin ontvangen? Haar moeder laat haar gauw een boodschap doen. Er moeten ook in huis nog dingen worden gedaan die men voor haar heeft laten liggen en tenslotte moet zij zich dan ook nog bezighouden met haar kleren. Zij kan zich onmogelijk losmaken van haar eigen gedachten die op haar aanstormen. Zij voelt zich, als zij zich vergelijkt met haar broer die in huis niets hoeft te doen, ongelukkig en wordt opstandig.» (Geciteerd in *Jugend und Eros*.)

Huishoudelijke karweitjes of maatschappelijke verplichtingen die de moeder zonder aarzelen op de studente of leerlinge afschuift worden haar tenslotte te veel. Tijdens de oorlog heb ik in mijn klas in Sèvres meegemaakt dat leerlingen bijna bezweken onder huishoudelijke taken die bovenop hun schoolwerk werden gestapeld; één kreeg de ziekte van Pott, een ander hersenvliesontsteking. Zoals we nog zullen zien staat de moeder heimelijk vijandig tegenover de vrijwording van haar dochter en zij legt er zich, min of meer bewust, op toe haar te tiranniseren. Maar de inspanningen van de jongen om zich een man te tonen worden gerespecteerd en hij geniet dan ook een veel grotere vrijheid. Van het opgroeiend meisje wordt

verwacht dat zij thuis blijft, men houdt toezicht op haar uitgaan en moedigt haar op geen enkele manier aan haar ontspanning en pleziertjes in eigen hand te nemen. Het gebeurt maar zelden dat men alleen vrouwen een zwerftocht, te voet of per fiets, ziet organiseren of dat ze zich overgeven aan spelen als biljarten en kegelen. Naast een gebrek aan initiatief, dat te wijten is aan hun opvoeding belemmeren de zeden hun onafhankelijkheid. Als ze over straat zwerven worden ze nagekeken en men klampt hen aan. Ik ken jonge meisjes, die toch helemaal niet verlegen of schuchter zijn, die er geen enkel plezier in hebben om op hun eentje door Parijs te lopen omdat ze, daar ze voortdurend lastig worden gevallen, ook voortdurend op hun hoede moeten zijn; daardoor wordt alle plezier vergald. Als vrouwelijke studenten in vrolijke groepjes door de straten trekken zoals de jongens dat doen baren zij opzien. Met grote passen lopen, zingen, luid praten, hard lachen of een appel eten betekent een provocatie. Het gevolg daarvan is dat ze beledigd worden of worden gevolgd of aangesproken.
Zorgeloosheid wordt meteen een gebrek aan fatsoen. De zelfbeheersing die voor de vrouw een plicht is en die bij «het goed opgevoede meisje» tot een tweede natuur geworden is doodt alle spontaneïteit, haar onstuimige levensvreugde wordt er door geremd. En dat resulteert dan weer in spanningen en verveling. Die verveling is aanstekelijk; meisjes zijn elkaar gauw beu en hechten zich niet aan eikaars gevangenis. Dat is dan weer een van de redenen waarom zij zo’n behoefte hebben aan het gezelschap van jongens. Dat onvermogen aan zichzelf genoeg te hebben heeft dan weer een schuchterheid tot gevolg die zich over haar hele leven uitstrekt en zelfs merkbaar is in haar werk. Zij gelooft dat

luisterrijke triomfen alleen voor de man zijn weggelegd; zij durven niet hoog te grijpen. We zagen al dat meisjes van veertien jaar, zich vergelijkend met jongens, beweerden: «Jongens zijn beter.» Een dergelijke mening is ontmoedigend en zet aan tot luiheid en middelmatigheid. Een meisje, dat overigens geen bijzondere voorliefde voor het sterke geslacht aan de dag legde, verweet een man zijn lafheid. Er werd opgemerkt dat zij nu ook niet een van de dappersten was. «O, maar voor een vrouw is dat heel wat anders,» zei ze toegeeflijk.

De wezenlijke reden van een dergelijk defaitisme is dat het meisje zich niet verantwoordelijk voelt voor haar toekomst. Zij vindt het niet nodig veel van zichzelf te eisen omdat haar lot uiteindelijk niet van haar afhangt. Verre van zich over te geven aan de man omdat zij zich zijn mindere weet is het veeleer zo dat zij, omdat zij aan hem overgeleverd is, denkt dat zij aan hem inferieur is en die gedachte daardoor bevestigt.

Zij verhoogt haar aanzien in de ogen van mannen inderdaad niet door haar waarde als menselijk wezen op te voeren maar door zich te vormen en te voegen naar zijn dromen. Zolang zij onervaren is geeft zij zich hier niet altijd rekenschap van. Het gebeurt wel dat zij even agressief als jongens is, zij probeert hen in te palmen met driest gezag en vrijpostigheid. Maar een dergelijk optreden is bijna altijd tot mislukking gedoemd. Alle meisjes, van de meest serviele tot de meest hautaine toe, leren dat ze afstand moeten doen van zichzelf als zij willen behagen. Hun moeder scherpt hen in dat ze jongens niet als kameraden moten behandelen, dat ze geen avances mogen maken tegenover

hen en dat zij de passieve rol op zich moeten nemen. Als zij vriendschap aan willen knopen of een flirt willen beginnen moeten zij zorgvuldig de schijn vermijden daartoe het initiatief te nemen. Mannen houden niet van «mislukte mannen» en al evenmin van blauwkousen en geleerden. Té veel vermetelheid, cultuur, intelligentie en karaktervastheid schrikt hen af. George Eliot heeft opgemerkt dat in de meeste romans de blonde, wat onnozele heldin triomfeert over de donkere vrouw met het mannelijk karakter. In zijn *The mill on the floss* probeert Maggie vergeefs de rollen om te draaien; zij sterft en per slot van rekening is het toch de blonde Lucy die met Stephen trouwt. In *The last of the Mohicans* wint de kleurloze Alice het hart van de held en niet de strijdlustige Clara. In *Little women* van Louisa M. Alcott is de sympathieke Joe voor Laurie niet meer dan een jeugdvriend; zijn liefde schenkt hij aan de zouteloze Amy met haar krullen. Vrouw zijn betekent zich machteloos, onbenullig, passief en gedwee voordoen. Het meisje moet zich niet alleen opsmukken en opmaken, maar zij moet ook haar natuurlijke spontaneïteit onderdrukken en die vervangen door bevalligheid en gekunstelde charme, die haar oudere seksegenoten haar bijbrengen. Iedere zelfverwerkelijking vermindert haar vrouwelijkheid en aantrekkelijkheid. De start van de jonge man in het leven wordt betrekkelijk gemakkelijk door het feit dat er geen tegenstelling bestaat tussen zijn roeping als mens en als man; die gunstige positie spiegelt zich in zijn kinderjaren al af. Door zelfverwerkelijking in onafhankelijkheid en vrijheid verwerft hij maatschappelijk zijn waarde en daarmee tegelijkertijd mannelijk prestige. Een eerzuchtig man, zoals Balzac die bijvoorbeeld in Rastignac heeft

geschilderd, is tegelijkertijd op geld, roem en vrouwen uit. Een van de geijkte aansporingen voor hen is dat de vrouwen een machtig en beroemd man verafgoden.

Voor het jonge meisje daarentegen gaapt er een kloof tussen haar feitelijke menselijke situatie en haar roeping als vrouw. Juist daarom is voor vrouwen de adolescentie zo moeilijk en van beslissende betekenis. Tot dan toe was zij een autonoom individu; nu moet zij van haar soevereiniteit afzien. Zij wordt niet alleen, net als haar broers, maar op nog pijnlijker manier, verscheurd tussen verleden en toekomst, maar bovendien ontstaat er dan in haar nog een conflict tussen enerzijds haar oorspronkelijke eis subject, activiteit en vrijheid te zijn en anderzijds haar erotische neigingen en de maatschappelijke drang die haar aansporen zichzelf te aanvaarden als passief object. Onwillekeurig beschouwt zij zichzelf als wezenlijk, als essentieel; wat kan haar er dan toe brengen het niet-essentiële te worden? Maar als ik nu alleen mezelf kan verwerkelijken als de *Ander*, hoe moet ik dan afstand doen van mijn *Ego*? Dat is het beangstigend dilemma waarvoor de vrouw in wording staat. Heen en weer geslingerd tussen begeerte en afkeer, hoop en angst, afwijzend wat haar lokt, blijft zij nog zweven tussen haar kinderlijke onafhankelijkheid en vrouwelijke onderworpenheid. Die onzekerheid bezorgt haar bij het verlaten van de puberteit een smaak als van onrijp fruit.

Meisjes reageren, al naar gelang hun vroegere neigingen en keuzes, op hun situatie heel verschillend. Het «kleine vrouwtje», de matrone in de dop kan makkelijk in haar metamorfose berusten. Maar

zij kan ook uit haar positie als «moedertje» een neiging tot en smaak voor gezag hebben overgehouden en dat leidt er dan toe dat zij zich verzet tegen het juk van de man; zij is bereid een matriarchaat in te stellen, maar niet om een erotisch object en een dienares te worden. Dat is vooral vaak het geval bij de oudste zuster die men al heel jong belangrijke verantwoordelijkheden heeft opgelegd. De «mislukte jongen» ondergaat vaak een bittere teleurstelling als zij zichzelf als vrouw ontdekt en dat kan haar dan regelrecht tot homoseksualiteit brengen. Maar in die onafhankelijkheid en onstuimigheid streefde zij ernaar de wereld te bezitten en in de regel wil zij haar macht als vrouw, haar ervaringen als moeder en een belangrijk deel van haar lotsbestemming dan ook niet opgeven. Gewoonlijk berust het meisje, na het overwinnen van een aantal weerstanden in haar vrouwelijkheid. Al in het stadium van de kinderlijke koketterie tegenover haar vader en in haar erotische dromen heeft zij de charme van de lijdzaamheid leren kennen. Nu ontdekt zij de macht daarvan. En bij het schaamtegevoel dat haar lichaam haar inboezemt voegt zich dan ook weldra de ijdelheid. De hand die haar ontroerd heeft, de blik die haar verwarde, lijken haar een lokroep, een smeekbede. Haar lichaam schijnt met magische krachten begiftigd; het is een schat, een wapen en zij is er trots op. Haar koketterie, in haar autonome kinderjaren vaak verdwenen, keert terug. Ze experimenteert met make-up en kapsels; inplaats van haar borsten te verbergen masseert zij die om ze te vergroten. In de spiegel probeert en bestudeert ze haar glimlach. Er bestaat tussen seksuele gevoelens en aantrekkingskracht zo’n nauwe band dat in al die gevallen waarin de erotische begeerte nog niet is

gewekt men bij het subject geen drang tot behagen constateert. Experimenten hebben aangetoond, dat patiënten die aan een onvoldoende schildklier-werking leden en daarom apathisch en gemelijk waren volkomen veranderden door injecties met klierextract; ze begonnen te lachen en werden vrolijk en behaagzuchtig. Psychologen uit de metafysisch-materialistische school hebben driest beweerd dat koketterie een «instinct» is dat door de schildklier wordt afgescheiden. Maar deze wat duistere verklaring heeft hier toch alleen maar waarde voor de eerste kinderjaren. Het is een feit dat in alle gevallen van organische tekorten, bloedarmoede bijvoorbeeld, het lichaam wordt ervaren als een last; vreemd en vijandig hoopt en belooft dat lichaam niets meer. Wordt het evenwicht, en daarmee de vitaliteit, in dat lichaam hersteld dan herkent het subject dat meteen als het zijne en transcendeert zich door dat lichaam naar anderen.

Voor het jonge meisje bestaat de erotische transcendentie uit het zichzelf tot prooi maken om haar doel te kunnen bereiken. Zij wordt een object en ze ziet zichzelf als object. Verrast ontdekt ze dit nieuwe aspect van haar wezen. Zij heeft het gevoel dat zij zich gesplitst heeft. Inplaats van volkomen samen te vallen met zichzelf bestaat ze nu *buiten* zichzelf. Zo ziet Olivia in *Invitation to the waltz* van Rosamond Lehmann in de spiegel een onbekende gestalte; plotseling staat ze als object tegenover zichzelf. Dat veroorzaakt een snel voorbijgaande, maar verbijsterende emotie:

«Sinds enige tijd ging dat ogenblik waarop zij zichzelf zo van top tot teen opnam gepaard met een eigenaardige gewaarwording: af en toe gebeurde het dat

zij volkomen onverwacht tegenover een vreemde stond, tegenover een heel nieuw wezen. Ze keek dan in een spiegel en zag zichzelf... Wat zou er gebeuren?... Plotseling zag zij heel iets anders; een geheimzinnig gezicht, donker, maar tegelijk stralend. Loshangend haar vol leven en kracht alsof het elektrisch geladen was. Haar lichaam -kwam dat door de jurk misschien? -een harmonieus geheel, soepel en tegelijk stevig. Er stond, alsof ze een portret was, een jong meisje in het roze voor haar en alle dingen uit de kamer, in de spiegel weerkaatst, schenen haar te omlijsten en fluisterend voor te stellen: Dat ben jij...»

Olivia wordt verblind door de beloften die ze meent te lezen in dat beeld, waarin ze haar kinderlijke dromen herkent en dat zij zelf is. Maar het meisje bemint ook in de vleselijke gestalte dat lichaam dat haar verrukt alsof het een ander is. Ze liefkoost zichzelf, ze kust de ronding van haar schouder, de plooi van haar elleboog, bewondert haar borsten en benen. Dat eenzame genot is het voorwendsel voor dromerijen waarin zij er naar streeft zichzelf teder te bezitten. Bij de adolescente bestaat er een tegenstelling tussen de liefde tot haarzelf en de erotische drift die haar naar het te bezitten object drijft. In de regel verdwijnt dat narcisme wanneer ze geslachtsrijp is. Waar de vrouw daarentegen zowel voor de minnaar als voor haarzelf een passief object is maakt ze ook in haar erotiek geen duidelijk onderscheid. Het is een complexe drift die haar beweegt; zij streeft naar de verheerlijking van haar lichaam door middel van de verering van mannen voor wie haar lichaam bestemd is. En het zou een te simpele voorstelling van zaken zijn te beweren dat ze mooi wil zijn om te bekoren of dat

ze probeert te bekoren om zichzelf te bevestigen dat ze mooi is. In de eenzaamheid van haar kamer en in de salons waar zij tracht alle blikken tot zich te trekken scheidt zij de begeerte naar de man niet van de liefde tot haar eigen Ik. Die verwarring komt duidelijk tot uiting bij Marie Bashkirtseff. We hebben al gezien dat het late spenen bij haar veel levendiger dan bij andere kinderen het verlangen wekte te worden bekeken en gewaardeerd door anderen. Van haar vijfde jaar af tot aan het eind van haar adolescentie was haar liefde alleen gericht op haar beeld. Waanzinnig bewondert ze haar handen, haar gezicht en haar bevalligheid. Zij schrijft: «Ik ben mijn eigen heldin...» Zij wil zangeres worden om te worden *gezien* door een geestdriftig publiek waarop zij dan op haar beurt *een trotse blik werpt*. Maar dit «autisme» krijgt gestalte in romantische dromen. Van haar twaalfde jaar af is zij verliefd; dat wil zeggen, zij wil bemind worden, maar in de adoratie die zij graag wil opwekken zoekt ze alleen maar de bevestiging van haar liefde voor zichzelf. Zij droomt ervan dat de hertog H., op wie ze, zonder hem ooit gesproken te hebben, verliefd is, zich aan haar voeten werpt: «Je zult door mijn glans verblind worden en van me gaan houden... Jij bent alleen een vrouw waardig zoals ik er een hoop te zijn.» Diezelfde ambivalentie treffen we ook aan in Natascha uit *Oorlog en vrede*:

«Ook mama begrijpt me niet meer. Grote God, wat heb ik een esprit! Die Natascha is een bekoorlijk wezentje! vervolgde ze, in de derde persoon over zichzelf sprekend en die uitroep in de mond leggend van een mannelijk persoon die ze voorzag van alle volmaaktheden des mans. Ze heeft alles, letterlijk

alles heeft ze. Zij is intelligent en lief en mooi en handig. Ze zwemt, ze rijdt uitstekend paard en ze zingt verrukkelijk. Ja, dat mag je gerust zeggen, verrukkelijk...

Die ochtend was ze weer vervallen in die liefde voor zichzelf, de bewondering voor haar eigen persoonlijkheid die eigenlijk haar normale geestesgesteldheid was. «Wat is die Natascha toch charmant!» zei ze, sprekend als een of andere derde, collectieve man. «Ze is jong en knap, ze heeft een prachtige stem en ze valt niemand lastig zolang ze met rust gelaten wordt!» »

In *Prelude* heeft ook Katherine Mansfield in de persoon van Beryl een geval beschreven waarin narcisme en het romantische verlangen naar de bestemming van de vrouw zeer nauw verweven zijn.

«Bij het flakkerend schijnsel van het haardvuur zat Beryl in de eetkamer op een kussen en speelde gitaar. Ze speelde voor zichzelf, zong zachtjes voor zich heen en keek daar zelf bij toe. Het schijnsel van het vuur speelde over haar schoenen, de rossige ronding van de gitaar en haar blanke vingers...

«Als ik nu buiten stond, door het raam naar binnen keek en mijzelf zo zag zitten zou ik me ontroerd voelen,» dacht ze. Ze speelde de begeleiding gedempt; ze zong niet meer, maar luisterde.

«O, toen ik je de eerste keer zag, meisje. Ja, jij dacht, dat je helemaal alleen.was. Je zat met je kleine voetjes op een kussen en speelde gitaar. Mijn God, ik zal het nooit vergeten...» Beryl hief haar

hoofd op en begon te zingen: *Zelfs de maan is mat en moede*.

Er werd op de deur geklopt. Het rode gezicht van de meid keek naar binnen.... Nee, die dwaas kon ze nu niet verdragen. Ze vluchtte de donkere salon in en begon heen en weer te lopen... O, wat was ze opgewonden; opgewonden. Boven de schoorsteenmantel hing een spiegel. Steunend op haar ellebogen bekeek ze haar bleke gezicht. O, wat was ze mooi! Er was alleen niemand die het zag, niemand... Beryl glimlachte en echt, die glimlach was zo betoverend dat ze nog eens lachte...»

Die ik-cultus uit zich in het jonge meisje niet alleen in de adoratie voor haar fysieke verschijning. Zij wil haar hele ik bezitten en bewieroken. Dat is het doel dat wordt beoogd in intieme dagboeken waarin zij zo graag haar hele ziel uitstort. Het dagboek van Marie Bashkirtseff is beroemd en kan als een typerend voorbeeld worden beschouwd. Het meisje praat tegen haar dagboek zoals ze vroeger tegen haar poppen sprak; het is een vriend, een vertrouweling die je om raad vraagt en op wie je een beroep doet alsof het een mens is. Tussen die beschreven pagina’s ligt een voor ouders, vrienden en leraren verborgen waarheid verscholen waaraan de auteur zich in eenzaamheid bedwelmt. In *La crise d’originalité juvénile* vermeldt Debesse dat een meisje van twaalf jaar, dat tot haar twintigste een dagboek bijhield, daarin op de eerste pagina schreef:

Ik ben je kleine dagboek

Lief en aardig.Wil zonder bedenken

Mij jouw vertrouwen schenken

Ik ben je kleine dagboek.

Andere bevatten aankondigingen als: «Te lezen na mijn dood» of «Na mijn dood verbranden.» De neiging tot geheimen, in het meisje in de pre-puberteit ontwikkeld, neemt nog in betekenis toe. Ze sluit zich op in een ongenaakbare eenzaamheid. Ze weigert dat verborgen ik - dat zij als haar ware ik beschouwt, maar in werkelijkheid een imaginaire persoonlijkheid is - tegenover haar omgeving prijs te geven. Ze speelt dat ze een danseres is - zoals Natascha bij Tolstoi - of een heilige - zoals Marie Lenéru deed - of gewoon dat ongeëvenaarde, unieke wezen dat zij zelf is. Er bestaat altijd een geweldig verschil tussen deze heldin en het objectieve beeld dat ouders en kennissen van haar hebben gevormd. Dus prent zij zich in dat ze onbegrepen is. Haar relatie tot zichzelf wordt daar alleen maar nog hartstochtelijker door. Ze puurt een roes uit haar isolement; ze voelt zichzelf anders, beter, uitzonderlijk. En ze belooft zichzelf dat de toekomst dat middelmatige leven van nu zal wreken. Dat beperkte, burgerlijke en pietluttige bestaan ontvlucht ze door dromen. Ze heeft altijd al van dromen gehouden, maar meer dan ooit geeft ze nu aan die neiging toe. Met poëtische cliché’s maskeert zij een wereld die haar intimideert. Ze hult het mannelijk geslacht in een nimbus van maneschijn, roze wolken en fluwelen duister. Ze maakt van haar lichaam een tempel van marmer, jaspis of parelmoer. Ze vertelt zichzelf dwaze sprookjes. Bij gebrek aan een greep op de wereld zinkt ze vaak weg in beuzelachtigheden. Als zij moest *handelen* zou ze duidelijk moeten kunnen zien, maar ze kan *wachten* in een nevel. Ook de jonge man droomt. Hij

droomt vooral van avonturen waarin hij dan actief een rol speelt. Het meisje geeft het wonder de voorkeur boven het avontuur. Ze spreidt over dingen en mensen een onzeker, magisch licht. De magie is een passieve kracht. Omdat zij is gedoemd tot passiviteit en toch naar macht verlangt moet het opgroeiende meisje aan magie geloven; aan de magie van haar lichaam die de mannen onder haar juk brengen zal, aan de magie van het lot in het algemeen dat al haar wensen vervullen zal zonder dat zij daarvoor iets hoeft te *doen*. En de werkelijke wereld probeert zij te vergeten.

«Op school onttrek ik me vaak, ik weet zelf niet hoe, aan het onderwerp dat behandeld wordt en vlucht naar het land der dromen...» schrijft een door Marguerite Evard in *L’adolescente* aangehaald meisje. «Dan ben ik zo in die verrukkelijke beelden verdiept dat ik alle begrip voor werkelijkheid verlies. Ik ben dan aan mijn bank vastgenageld en als ik wakker word merk ik verbijsterd dat ik me tusssen vier muren bevind.»

«Ik soes veel liever wat voor me heen dan verzen te schrijven,» geeft een ander meisje toe. «Ik bedenk graag verhaaltjes zonder kop of staart of verzin, als ik in het maanlicht naar de bergen staar, allerlei legenden. Dat is veel leuker en prettiger omdat het *veel vager* is. En je houdt er een indruk van rust, van verfrissing, aan over...»

Dat gedroom kan ziekelijke vormen aannemen en het hele bestaan gaan beheersen zoals blijkt uit het volgende geval. Het werd ontleend aan *Les rêveries morbides* van Borel en Robin en door Minkowski geciteerd in *La schizophrénie*.

«Marie B., een intelligent en dromerig kind kreeg in de puberteit, die op haar veertiende jaar intrad, last van psychische overprikkeling die gepaard ging met grootheidswaan. Opeens beweert ze tegenover haar ouders dat zij de koningin van Spanje is. Ze neemt een ongenaakbare houding aan, hult zich in een gordijn, lacht, zingt en geeft opdrachten en bevelen. Twee jaar lang traden deze verschijnselen tijdens de menstruatie-perioden op. Daarna leidt ze acht jaar een normaal leven, maar ze blijft erg dromerig van aard, hangt erg aan luxe en zegt vaak verbitterd: «Ik ben de dochter van een kantoorbediende.» Rond haar drieëntwintigste jaar wordt ze apathisch, geeft blijk van minachting voor haar omgeving en ontwikkelt eerzuchtige plannen. Het komt zo ver dat ze in een inrichting moet worden opgenomen waar ze acht maanden verblijft. Dan komt ze weer terug in het gezin waar ze drie jaar lang het bed houdt; onaangenaam, boosaardig, heftig, grillig en werkeloos maakt ze haar omgeving het leven tot eqp hel. Men brengt haar dan opnieuw naar de inrichting en zij verlaat die niet meer. Ze blijft in bed liggen en interesseert zich nergens voor. In bepaalde perioden - die samen schijnen te vallen met de menstruatie - staat ze op, drapeert de dekens om zich heen, neemt overdreven, theatrale houdingen aan, poseert en glimlacht tegen de doktoren of neemt hen ironisch op... Uit haar woorden blijkt vaak iets van een erotische drift en in haar hautaine houding geeft zij uitdrukking aan haar grootheidswaan. Ze zinkt meer en meer weg in dromerijen waarbij ze vaak voldaan en bevredigd glimlacht; ze verzorgt zich niet meer en bevuilt zelfs haar bed. Ze tooit zich met allerlei vreemde versierselen. Zonder hemd, vaak zonder laken wikkelt zij zich in haar deken, als ze

zich al niet naakt tentoonstelt. Op haar hoofd draagt ze een diadeem van zilverpapier. Haar armen, polsen, schouders en enkels zijn versierd met talrijke koorden en linten. Aan haar vingers prijken ringen van dit materiaal. Toch doet ze soms heel heldere mededelingen over haar toestand. «Ik herinner me de aanval die ik vroeger gehad heb. In de grond van mijn hart wist ik dat het niet waar was. Ik was net een kind, dat met haar pop speelt en heel goed weet dat haar pop niet leeft, maar dat zichzelf daar toch probeert van te overtuigen... Ik maakte mijn haar in orde, drapeerde dat kleed om me heen. Ik vond het leuk en van lieverlede gebeurde het ondanks mezelf. Het leek wel of ik betoverd was, of ik in een droom leefde... Ik had het gevoel alsof ik een toneelspeelster was die haar rol speelde. Ik leefde in een verzonnen wereld. Ik leefde verschillende levens en *in al die levens was ik de hoofdpersoon*... O, ik heb heel veel verschillende levens gehad. Een keer was ik getrouwd met een Amerikaan die erg knap was en een gouden bril droeg... We hadden een grote villa en ieder had zijn eigen kamer. Daar hebben we geweldige feesten gegeven... Ik heb in de tijd van de holenmens geleefd... O, ik heb vroeger onstuimig geleefd. Ik heb de mannen met wie ik geslapen heb niet eens geteld. Hier zijn ze een beetje achterlijk. Ze begrijpen niet dat ik naakt loop met een gouden armband om mijn bovenbeen. Vroeger had ik vrienden die dol op me waren. We hielden feesten bij mij thuis. Daar waren bloemen, parfums, bontjassen van hermelijn. Mijn vrienden gaven me kunstwerken, plastieken, auto’s... Als ik naakt op het laken ga liggen doet me dat aan mijn vroeger leven denken. *Ik aanbid mezelf in de spiegel* als kunstenares... In mijn roes ben ik alles

geweest wat ik wilde. Ik heb zelfs stomme dingen gedaan. Ik ben verslaafd geweest aan morfine en cocaïne. Ik heb minnaars gehad... Ze kwamen ‘s nachts bij me. Ze kwamen met zijn tweeën. Ze brachten van alles mee en we bekeken naaktfoto’s.» Zij beminde ook een van de doktoren, verklaarde dat zij zijn minnares was. Ze beweerde ook een dochtertje van drie jaar te hebben. En ook eentje van zes, dat erg rijk was en veel reisde, haar vader was een erg chic heer. Ze had nog tien van dergelijke verhalen, allemaal over een verzonnen bestaan dat zij in haar verbeelding leefde.»

Dit ziekelijk gedroom blijkt dus in wezen te dienen tot bevrediging van het narcisme van het jonge meisje, dat gelooft dat het leven dat ze leidt haar niet past en die bang is de werkelijkheid van haar bestaan onder het oog te zien. Marie B. heeft alleen dat compensatie-proces, dat talrijke jonge meisjes gemeen hebben, op de spits gedreven.

Maar die ik-cultus die ze bedrijft is voor het meisje niet genoeg. Om zich te verwerkelijken heeft ze behoefte aan een bestaan in het bewustzijn van een ander. Vaak zoekt ze hulp bij haar vriendinnen. Toen ze nog jonger was betekende haar boezemvriendin een steun bij haar pogingen tot het doorbreken van het moederlijk kringetje en het verkennen van de wereld, vooral dan van de seksuele wereld. Nu is de vriendin tegelijk een object dat het opgroeiend meisje de grenzen van haar ego doet overschrijden en de getuige die haar dat ego teruggeeft. Sommige meisjes tonen zich naakt aan elkaar; ze vergelijken hun borsten. Uit de film *Mädchen in Uniform* van Léontine Sagan bleek dat dergelijke gewaagde spelletjes zelfs op kostscholen voorkwamen. Ze wisselen onduidelijke of

heel duidelijke tederheden uit. Zoals Colette in *Claudine d l’école* en, minder open, ook Rosamond Lehmann in *Dusty answer* aanduiden komen er bij bijna alle meisjes lesbische neigingen voor. Deze neigingen zijn nauwelijks te onderscheiden van narcistische lustgevoelens. In de ander begeert men de zoete zachtheid van eigen huid en rondingen. En omgekeerd ligt in de adoratie die zij tegenover zichzelf koestert de verering van de vrouwelijkheid in het algemeen besloten. Seksueel gezien is de man een subject en gewoonlijk worden de mannen dan ook gescheiden door de begeerte die hen drijft naar een object dat van hen verschilt. Maar de vrouw is het absolute object van de begeerte. Daarom bloeien er in meisjesscholen, pensionaten en ateliers ook zoveel «intieme vriendschappen» op; sommige daarvan zijn louter geestelijk, andere grof vleselijk. In het eerste geval gaat het er voor de vriendinnen om tegenover elkaar hun hart uit te storten en confidenties uit te wisselen. Het diepste bewijs van vertrouwen is de uitverkorene zijn dagboek laten zien. Bij gebrek aan seksuele liefkozingen leggen de vriendinnen tegenover elkaar een overdreven tederheid aan de dag en geven vaak langs een omweg toch een fysiek bewijs van hun liefde. Zo verbrandt Natascha met een roodgloeiend liniaal haar arm om Sonja haar liefde te bewijzen. Heel vaak geven ze elkaar tientallen koosnaampjes en schrijven ze vurige brieven. Dit schreef bijvoorbeeld Emily Dickinson, een jonge puriteinse uit New England aan haar vriendin, een jonge, getrouwde vrouw.

«Vandaag denk ik de hele dag aan jou en vannacht heb ik de hele nacht van je gedroomd. Ik wandelde met je

in de allermooiste tuin en hielp je rozen plukken en mijn korfje kwam nooit vol. En nu bid ik de hele dag dat ik met je kon wandelen en als het donker begint te worden tel ik vol ongeduld de uren die mij scheiden van de nacht en mijn dromen en mijn korfje dat nooit vol wordt...»

In zijn *L'âme de l'adolescente* citeert Mendousse een groot aantal dergelijke brieven:

«Mijn allerliefste Suzanne... Het liefst zou ik hier een paar verzen uit het *Hooglied* hebben overgeschreven: wat ben je mooi, mijn geliefde, wat ben je mooi. Evenals de mystieke verloofde lijk je op de roos van Saron, op lelietjes-van-dalen en net als zij ben jij voor mij meer geweest dan een gewoon meisje; jij bent een symbool geweest, het symbool van schone en verheven dingen... En daarom, smetteloze Suzanne hou ik van je met een pure, onzelfzuchtige liefde die iets religieus in zich bergt.»

Een ander meisje, eveneens door Mendousse geciteerd, geeft in haar dagboek van minder verheven gevoelens blijk:

«Daar stond ik, mijn middel omvat door die kleine, blanke hand. Mijn hand rustte op haar ronde schouder, mijn arm tegen haar naakte, warme arm; ik drukte me tegen de zachtheid van haar boezem aan en zag voor me die lieve mond met de kleine tandjes... Ik rilde en voelde dat mijn gezicht gloeide.»

In haar boek *L'adolescente* heeft Marguerite Evard eveneens een aantal van dergelijke intieme ontboezemingen opgenomen:

«Aan mijn geliefde fee, mijn allerliefste liefste. Mijn lieve feetje. O, zeg me toch dat je nog van me houdt, dat ik altijd jouw beste vriendin zal blijven. Ik ben triest, ik hou zoveel van je, mijn lieve L... en ik kan niet over mijn gevoelens praten, kan mijn genegenheid niet precies in woorden uitdrukken. Er zijn geen woorden om mijn liefde te beschrijven. *Afgodisch* zegt nog heel weinig, vergeleken met wat ik voor je voel. Soms lijkt het wel of mijn hart zal barsten. Door jou bemind te worden, dat is te veel, ik kan het niet geloven... O, *schat van me*, vertel me eens, hou je voor altijd van me?...»

Van dergelijke overdreven tederheden glij je makkelijk af naar een met schuld beladen jeugdliefde. Soms overheerst een vriendin de ander en oefent dan op sadistische wijze haar macht uit; maar meestal is er sprake van een wederkerige liefde zonder vernedering en strijd. Het gegeven en ontvangen genot blijft even onschuldig als in de tijd dat ieder van hen zich in eenzaamheid minde zonder zich in een paar te hebben gesplitst. Maar zelfs die onbezoedeldheid is vaal. Als het opgroeiend meisje deel wil hebben aan het leven, toenadering zoekt tot de Ander, wil ze ten eigen bate de vaderlijke blik weer tot leven wekken; ze eist de liefde en liefkozingen van een godheid op. Zij wendt zich dan tot een vrouw die haar minder vreemd is en minder afschrikwekkend voorkomt dan de man, maar die deelt in het mannelijk prestige. Een vrouw die een beroep heeft, die in haar eigen levensonderhoud voorziet en die een bepaalde maatschappelijke status heeft kan vrij makkelijk even fascinerend worden als een man. Het is algemeen bekend dat veel scholieren «dwepen» met hun leraressen, hun opvoeders. In

Vrouwenregiment heeft Clémence Dane op kuise wijze passies vol vurige gloed beschreven. Soms maakt het meisje haar boezemvriendin deelgenoot van haar grote liefde en het komt zelfs wel voor dat zij die liefde delen en dat ieder van hen er zich op laat voorstaan die liefde het hevigst te ervaren. In *L'adolescente* heeft Marguerite Evard de brief geciteerd die een scholiere aan haar hartsvriendin schreef:

«Ik lig met een verkoudheid op bed en ik kan alleen maar aan juffrouw X. denken... Nog nooit heb ik zoveel van een lerares gehouden. Ik was meteen het eerste jaar al dol op haar; maar nu is het echte liefde. Ik geloof dat ik veel hartstochtelijker ben dan jij. Ik heb het gevoel dat ik haar kus en dan val ik zowat flauw. Ik verheug me erop terug naar school te gaan om haar te zien.»

Vaak ook waagt zij het haar gevoelens rechtstreeks aan haar idool te openbaren. Ook daarvan wordt in *L'adolescente* een voorbeeld aangehaald:

«Ten opzichte van u, lieve juffrouw, verkeer ik in een onbeschrijflijke toestand... Als ik u niet zie zou ik alles ter wereld willen geven om bij u te zijn; ik denk elk ogenblik aan u. En als ik u zie schieten mijn ogen vol tranen en zou ik mij het liefst willen verstoppen. Vergeleken met u ben ik zo klein en zo onwetend. Als u tegen me praat .ben ik in de war, ontroerd ook. Het lijkt dan of ik de lieve stem van een fee hoor en een gezoem van allerlei lieve dingen dat ik onmogelijk zou kunnen weergeven. Ik let op de kleinste bewegingen van u, ik volg het gesprek helemaal niet meer en stotter dan de een of andere domheid. Lieve juffrouw, u zult wel zeggen dat het

allemaal nogal verward klinkt. Maar ik weet één ding heel zeker en dat is dat ik uit het diepst van mijn ziel van u hou.»

In *Jugend und Eros* citeert W. Liepmann de directrice van een vakopleiding die hem vertelde:

«Ik herinner me dat toen ik jong was we elkaar het papier betwisten waarin een van onze jonge leraressen haar brood mee naar school bracht. Voor een stukje daarvan betaalden we zelfs twintig pfennig. Ook gebruikte tramkaartjes van haar vielen onder onze verzamelwoede.»

Omdat zij een mannelijke rol moet spelen dient de beminde vrouw bij voorkeur niet getrouwd te zijn. Het huwelijk ontmoedigt weliswaar het jonge, verliefde meisje niet altijd; het hindert haar wel. Ze haat de gedachte dat het object van haar verering onderworpen lijkt aan de macht van een man of minnaar. Vaak spelen dergelijke hartstochten zich in het verborgene af, of in ieder geval op het platonische vlak. Maar de overgang naar werkelijk erotische gevoelens is in een dergelijk geval veel makkelijker dan wanneer de beminde van mannelijk geslacht is. Zelfs wanneer zij geen, eigenlijk voor de hand liggende, ervaringen met vriendinnen van haar eigen leeftijd heeft gehad schrikt het vrouwenlichaam het meisje niet af. Met haar moeder en zusters heeft zij vaak een intimiteit gekend die een lichte ondertoon van sensualiteit had. En bij de vriendin die ze bewondert glijdt tederheid vrijwel onopgemerkt in genot over. Als Dorothy Wieck in *Mädchen in Uniform* Herta Thiele op de lippen kust is die zoen moederlijk en tegelijk seksueel. Er bestaat bij vrouwen een onderlinge medeplichtigheid

die het schaamtegevoel ontkracht. De opwinding die de een in de ander opwekt houdt in de regel geen heftigheid of geweld in. Homoseksuele liefkozingen sluiten geen defloratie of penetratie in; zij bevredigen de clitorale erotiek uit de kinderjaren en eisen geen nieuwe of verontrustende metamorfosen. Het jonge meisje kan haar roeping als passief object verwerkelijken zonder zich wezenlijk en diepgaand vervreemd te voelen. Renée Vivien drukt dat uit in de volgende regels waarin zij de verhouding van de «verdoemde vrouwen» met hun minnaressen beschrijft:

Nos corps sont pour leurs corps un fraternel miroir
Nos lunaires baisers ont de pâles douceurs
Nos doigts ne froissent point le duvet d'une joue
Et nous pouvons quand la ceinture se dénoue
Être tout à la fois des amants et des sœurs
(l'heure des mains jointes)
Car nous aimons la grâce et la délicatesse
Et ma possession ne meurtrit pas tes seins...
Ma bouche ne saurait mordre âprement ta bouche
(sillages)

Door het dichterlijk onjuiste gebruik van de woorden *seins* (borsten) en *bouche* (mond) belooft ze haar vriendin heel duidelijk haar geen geweld aan te doen. En gedeeltelijk uit vrees voor geweld en overweldiging richt het jonge meisje nu juist haar eerste liefde liever op een wat oudere vrouw dan op een man. De viriele vrouw is voor haar tegelijkertijd de belichaming van de vader en van de moeder; zij bezit de autoriteit en transcendentie van de vader, zij is de bron en maatstaf van waarden, zij stijgt boven die gegeven wereld uit, zij is goddelijk, maar zij blijft vrouw. Of het meisje nu als kind moederliefde tekort

gekomen is of integendeel juist te lang door haar moeder werd vertroeteld, zij droomt, net als haar broers, van de warmte van de boezem. In dat haar zo nabije lichaam hervindt zij vol overgave die rechtstreekse band met het leven die bij het spenen werd doorgesneden. En door die vreemde blik die haar omvat wordt de scheiding, die haar tot individu maakte, opgeheven. Natuurlijk brengt iedere menselijke relatie conflicten en iedere liefde jaloezie met zich mee. Maar veel van de moeilijkheden die er tussen de maagd en haar eerste minnaar rijzen zijn hier geslecht. De homoseksuele ervaring kan de vorm van een echte liefde aannemen, zij kan in het jonge meisje zo’n gelukkig evenwicht teweeg brengen dat zij die beleving wil voortzetten, herhalen, dat zij daaraan een met heimwee geladen herinnering bewaart. Zij kan een lesbische instelling openbaren of oproepen, zoals we in hoofdstuk IV zullen zien. Maar in de meeste gevallen is het alleen maar een stadium, het voor de hand liggende ervan betekent haar vonnis. In de liefde die zij koestert voor haar oudere seksegenote jaagt het meisje haar eigen toekomst na. Zij wil zich identificeren met haar idool, maar dat verliest, tenzij er sprake is van een uitzonderlijke superioriteit, vrij gauw haar glans. Als de jongere vrouw zich van zichzelf bewust begint te worden oordeelt en vergelijkt ze; de andere, juist gekozen omdat zij haar verwant was en niet intimideerde, is niet *anders* genoeg om zich lang te kunnen handhaven. De mannelijke goden staan steviger omdat hun hemel zoveel verder weg is. Haar nieuwsgierigheid en sensualiteit wekken in het jonge meisje de begeerte naar heftiger liefkozingen. Heel vaak heeft zij van begin af aan in het homoseksuele avontuur niets anders

gezien dan een overgangsfase, een inwijding, een wachttijd. Zij heeft, min of meer bewust, liefde, jaloezie, woede, trots, vreugde en verdriet «gespeeld» met de gedachte dat zij zonder al te groot risico de avonturen imiteerde waarvan zij droomt maar die zij nog niet durft beleven of waartoe haar de mogelijkheid of gelegenheid ontbreekt. Zij is voor de man bestemd en weet dat en zij verlangt naar een normaal en volledig leven als vrouw.

De man verblindt en bedwelmt haar, maar toch boezemt hij haar angst in. Om de tegenstrijdige gevoelens die zij hem toedraagt met elkaar in overeenstemming te brengen ontbindt ze hem in het mannelijke dat haar afschrikt en het stralend goddelijke dat zij vroom vereert. Kortaf en schuw tegen haar mannelijke kennissen verafgoodt ze een verre Sprookjesprins: filmsterren wiens foto ze boven haar bed hangt, overleden of levende, maar in ieder geval onbereikbare helden en onbekenden die zij toevallig heeft ontmoet en waarvan zij weet hen nimmer terug te zullen zien. Dergelijke verliefdheden veroorzaken geen enkel probleem. Heel vaak zijn die gericht op mannen van een zekere maatschappelijke of intellectuele standing, maar wiens fysieke verschijning bepaald niet prikkelend werkt, bijvoorbeeld een wat oudere, lichtelijk lachwekkende leraar. Deze mannen van middelbare leeftijd torenen boven de wereld, waarin de adolescente opgesloten zit, uit. Je kunt je hen heimelijk toedenken, je aan hen wijden zoals je je aan God wijdt. Een dergelijke overgave is niet in het minst vernederend; je stemt daar vrijwillig in toe omdat je hen niet vleselijk begeert. Het romantische, verliefde meisje vindt het zelfs helemaal niet erg dat

de uitverkorene een schamel voorkomen heeft, dat hij lelijk en zelfs een beetje belachelijk is; zij voelt zich daar des te veiliger door. Zij doet alsof zij de obstakels die haar van hem scheiden betreurt, maar in werkelijkheid koos zij juist hem omdat er tussen hen geen enkele echte verhouding mogelijk is. Op die manier kan zij van de liefde een abstracte, louter subjectieve ervaring maken die haar integriteit niet bedreigt. Haar hart klopt heftig, zij kent de pijn van de scheiding, de angst van de nabijheid, teleurstelling, hoop, wrok en geestdrift, maar onverplicht. Niets van haarzelf is daar bij betrokken. Het is amusant te constateren dat het gekozen idool luisterrijker is naarmate het verder van haar verwijderd is. Het is heel goed dat de pianoleraar die je dagelijks ontmoet belachelijk en lelijk is, maar verlief je je in een vreemde, die in ontoegankelijke sferen vertoeft, dan dient die bij voorkeur mooi en mannelijk te zijn. Belangrijk is dat op de een of andere manier het seksuele probleem niet aan de orde komt. Deze bedachte liefdes verlengen en versterken de narcistische houding waarbij de erotische drang zich alleen in haar immanentie voordoet, zonder dat de Ander werkelijk aanwezig is. Omdat zij daarin een alibi vindt dat het haar mogelijk maakt concrete ervaringen en belevenissen te ontlopen ontwerpt het opgroeiend meisje vaak een denkbeeldig leven van een buitengewone intensiteit. Ze gaat fantasie en werkelijkheid mengen.

Daar geeft onder andere Helene Deutsch in *Psychology of women* een typerend voorbeeld van in het geval van het jonge, knappe, verleidelijke meisje dat zich makkelijk het hof had kunnen laten maken, maar die

alle omgang met jongelui uit haar omgeving van de hand wees. Maar op dertienjarige leeftijd had zij intussen heimelijk besloten een jongen van zeventien te gaan vereren, die nogal lelijk was en die nog nooit een woord tegen haar had gezegd. Ze wist een foto van hem te bemachtigen, schreef daar zelf een opdracht op en hield drie jaar lang een dagboek bij waarin ze elke dag haar verzonnen belevenissen noteerde. Ze kusten elkaar, omhelsden elkaar hartstochtelijk en er kwamen tussen hen heftige, tranenrijke scènes voor, waarbij zij dan inderdaad roodomrande, opgezwollen ogen had. Dan verzoenden zij zich weer, zij stuurde zichzelf bloemen enzovoort. Toen verandering van woonplaats haar van hem scheidde schreef zij hem brieven die ze nooit verstuurde, maar waarop zij zelf antwoordde. Die hele geschiedenis was duidelijk een verdediging tegen de werkelijke ervaringen waarvoor zij bang was. Dit geval is bijna pathologisch te noemen. Maar in overdreven vorm illustreert het een normaal proces dat wij vaak tegenkomen.

Marie Bashkirtseff beschrijft op aangrijpende wijze zo’n denkbeeldig gevoelsleven. De hertog H., op wie zij voorgaf verliefd te zijn, had nog nooit tegen haar gesproken. Waar zij in werkelijkheid naar verlangde was de verheffing van haar ego. Maar omdat zij een vrouw was kon er, zeker in die tijd en in de maatschappelijke klasse waartoe zij behoorde, geen sprake van zijn dat zij succes zou kunnen hebben in een autonome existentie. Heel scherp en duidelijk merkt ze, achttien jaar oud, op: «Ik heb C. geschreven dat ik graag een man zou willen zijn. Ik weet dat ik er een zou kunnen zijn. Maar waar moet je met al je rokken naar toe? De enige loopbaan die voor de vrouw

is weggelegd is het huwelijk. De man heeft zesendertig kansen, de vrouw maar één, de nul, net als bij de roulette.» Ze heeft dus behoefte aan de liefde van een man, maar om haar een eigen soevereine waarde toe te kennen moet hij over een soeverein zelfbewustzijn beschikken. «Een man beneden mijn stand, zou me nooit kunnen bevallen,» schrijft ze. «Een rijk en onafhankelijk man brengt een zekere trots mee en bepaalde plezierige dingen. Zekerheid heeft iets zegevierends. Ik hou van dat grillige, verwaande en wrede in H.; hij had Nero kunnen zijn.» En verder zegt ze: «Dat opgeven van zichzelf voor de superioriteit van de geliefde man moet het hoogste genot zijn dat de eigenliefde van een superieure vrouw ervaren kan.» Narcisme leidt hier dus tot masochisme. Dat verband hebben we al ontmoet in het kind dat droomt van Blauwbaard, Griselde en de heilige martelaressen. Het ego wordt voor anderen door anderen gevormd. Hoe machtiger de ander, hoe rijker en machtiger ook dat Ik. Als het zijn meester weet te boeien hult het zich in alle deugden die hij bezit. Door Nero bemind zou Marie Bashkirtseff Nero geworden zijn. Zichzelf opgeven voor anderen betekent *en soi en pour soi* die ander verwerkelijken. In werkelijkheid is namelijk de droom van het «vernieten», de trotse wil tot «zijn». Inderdaad heeft Marie Bashkirtseff nooit een zo verheven man ontmoet dat het voor haar aanvaardbaar was zich door hem te vervreemden. Het is iets anders voor een god te knielen die men zelf geschapen heeft en die ver van je af blijft staan en het is weer iets anders je aan een man van vlees en bloed over te geven.

Veel meisjes blijven ook in de werkelijkheid nog die

droom najagen. Zij zoeken een man die hen op grond van zijn positie, verdiensten en intelligentie superieur lijkt; ze willen dat hij ouder is dan zij, dat hij zijn plaats in de wereld al verworven heeft en dat hij autoriteit en prestige heeft. Rijkdom en beroemdheid fascineren haar. De uitverkorene doet zich aan hen voor als het absolute Subject dat door zijn liefde zijn glans en onmisbaarheid aan hen zal meedelen. Niet omdat hij een man is wil zij zich aan hem geven, maar omdat hij *dat* elite wezen is. «Ik wil reuzen en ik vind alleen maar mannen» heeft een vriendin eens tegen me gezegd. Uit naam van deze hoge eisen die zij stelt versmaadt het meisje alledaagse pretendenten en ontloopt daardoor de problemen van de seksualiteit. Zo mint zij in haar dromen ook zonder enig risico een beeld van zichzelf dat haar als beeld verrukt, maar waar zij zich niet naar richt. Zo vertelt Marie le Hardouin in *La voile noire* dat ze zich in gedachten graag zag als het toegewijde slachtoffer van een man, terwijl zij in werkelijkheid erg autoritair was ingesteld:

«Uit een soort schaamtegevoel heb ik in werkelijkheid nooit gestalte kunnen geven aan de neigingen die in mijn natuur lagen opgesloten en die ik in mijn dromen zo sterk beleefde. Voor zover ik mezelf heb leren kennen ben ik inderdaad autoritair, heftig en in de grond van mijn hart niet in staat om toe te geven.

Ik voelde er echter voortdurend behoefte aan mezelf uit te schakelen en ik beeldde me soms in dat ik een bewonderenswaardige vrouw was die alleen voor haar plichten leefde en krankzinnig verliefd was op een man wiens minste of geringste verlangen ik probeerde te voorkomen. We leden een verschrikkelijk armoedig

bestaan. Hij werkte zich dood en kwam kapot en doodop thuis. Ik bedierf bij het donkere raam mijn ogen met het verstellen van zijn kleren. In een klein, rokerig keukentje bereidde ik wat schamele gerechten. Voortdurend werd ons enig kind door ziekte met de dood bedreigd. Maar voortdurend zweefde er ook een smartelijk glimlachje om mijn lippen en in mijn ogen blonk steeds die onverdraaglijke uitdrukking van berustende moed die ik in werkelijkheid niet kon uitstaan.»

Naast deze narcistische neigingen ervaren vrij veel meisjes de behoefte aan een gids, aan een meester. Op het ogenblik waarop zij zich onttrekken aan de invloed van hun ouders voelen zij zich niet op hun gemak in een autonomie waaraan zij niet gewend zijn. Zij weten daar eigenlijk alleen maar een negatief gebruik van te maken en tuimelen halsoverkop een leven van willekeur en buitensporigheid in. Het liefste zouden zij hun vrijheid weer kwijt zijn. De geschiedenis van het grillige, trotse, rebelse en onuitstaanbare meisje die zich verliefd laat temmen door een verstandige man is in goedkope literatuur en de film een alledaags thema. Het is een cliché dat zowel de man als de vrouw vleit. In *Quel amour d’enfant* heeft ook Madame de Ségur een dergelijke geschiedenis verhaald. Als kind in een te goedige vader teleurgesteld hecht Gisèle zich aan een oude, strenge tante; als jong meisje ondergaat ze de invloed van een vitterige jongeman, Julien, die haar harde waarheden voorhoudt, haar vernedert en probeert haar te verbeteren. Zij trouwt met een slappe, karakterloze hertog aan wiens zijde zij erg ongelukkig is en pas als weduwe geeft zij toe aan de eisende liefde van haar mentor en vindt dan vreugde en

wijsheid. In *Good wives* van Louisa Alcott verheft de onafhankelijke, zelfstandige Joe zich in haar toekomstige echtgenoot omdat hij haar heftige verwijten maakt over een domheid die zij heeft begaan. Hij moppert ook op haar en ze haast zich om zich te verontschuldigen, te onderwerpen. In weerwil van de verbeten trots van Amerikaanse vrouwen hebben Hollywood-films ons menigmaal dergelijke *enfants terribles* voorgeschoteld die worden getemd door de gezonde onbeschoftheid van een minnaar of man. Een paar oorvijgen, of beter nog, een fikse aframmeling schijnen heel goede verleidingsmiddelen te zijn.

Maar in werkelijkheid is de overgang van ideële naar seksuele liefde zo eenvoudig niet. Heel veel vrouwen vermijden, uit angst voor een teleurstelling, zorgvuldig iedere toenadering tot het object van hun passie. Als de held, de reus, de halfgod de liefde die hij opwekt beantwoordt en die in een werkelijke ervaring omzet deinst het meisje terug; haar idool verwordt tot een man van wie zij zich vol walging afwendt. Er zijn kokette, opgroeiende meisjes die zich heel wat moeite getroosten om een man die zij «interessant» of «fascinerend» vinden te verleiden, maar die, paradoxaal genoeg, gebelgd zijn als hij op zijn beurt blijk geeft van heftige gevoelens. Hij bevalt hen omdat hij onbereikbaar lijkt; verliefd wordt hij banaal, dan is hij «net zo’n man als de rest». Het meisje neemt het hem kwalijk dat hij van zijn troon afdaalt en gebruikt dat dan als voorwendsel om fysiek contact, dat haar maagdelijke gevoelens schrik aanjaagt, af te wijzen. Als zij zich geeft aan haar «ideaal» dan blijft zij koud in zijn armen en in *Frigidty in women* zegt Stekel dat het «wel voorkomt

dat jonge, geëxalteerde meisjes zelfmoord plegen na dergelijke gebeurtenissen waarbij het hele bouwwerk van hun fantasie instort omdat het Ideaal zich als een «woest en wreed dier» doet kennen». Die voorliefde voor het onmogelijke is er ook de oorzaak van dat het meisje vaak verliefd wordt op de man die haar vriendin het hof maakt of dat zij haar keuze laat vallen op een getrouwde man. Zij voelt zich ook bijzonder aangetrokken tot de Don Juan; zij droomt ervan zich aan hem te onderwerpen en deze verleider, die door geen enkele vrouw kon worden vastgehouden, aan zich te binden, zij koestert de hoop hem te verbeteren. Maar in werkelijkheid weet ze dat haar pogingen geen succes zullen hebben en dat is dan weer een van de redenen van haar keuze. Sommige meisjes blijken niet in staat ooit een echte en volledige liefde te leren kennen. Zij blijven hun leven lang een onbereikbaar ideaal najagen.

Er bestaat een duidelijk conflict tussen het narcisme van het jonge meisje en de ervaringen waartoe zij krachtens haar seksualiteit is voorbestemd. De vrouw aanvaardt zichzelf alleen als niet-essentieel op voorwaarde dat zij zich in dat opgeven van zichzelf weer als essentieel ervaart. Door zich tot object te maken wordt zij een idool waarin zij zichzelf trots herkent, maar de onverbiddelijke dialectiek die haar dwingt weer het niet-essentiële te worden wijst zij af. Ze wil een fascinerende schat zijn, geen ding dat genomen wordt. Ze wil vreselijk graag een met magische krachten beladen fetisj schijnen, en zichzelf niet zien als een lichaam dat zich toont, laat betasten en kwetsen. En zo mint de man de vrouw als prooi, maar hij vlucht voor de mens-etende god Demeter.

Trots op het feit dat zij de belangstelling van mannen boeit, bewondering wekt, verzet zij er zich tegen op haar beurt geboeid te worden. In de puberteit heeft zij schaamte leren kennen. En die schaamte blijft gemengd met haar koketterie en ijdelheid. De blikken van mannen strelen en kwetsen haar tegelijkertijd. Ze zou alleen maar willen worden gezien in de mate waarin zij zich toont. Ogen zijn altijd te doordringend. Vandaar het tegenstrijdige dat mannen verwart. Zij toont haar décolleté en haar benen en zodra men daar naar kijkt bloost ze en wordt ze boos. Zij vindt het leuk de man uit te dagen, maar zodra ze merkt dat zij in hen een begeerte heeft gewekt deinst ze vol walging terug; de mannelijke begeerte is zowel een belediging als een huldeblijk. In de mate waarin zij zich verantwoordelijk voelt voor haar charme of die vrijelijk schijnt te gebruiken is ze over deze veroveringen verrukt. Maar voor zover haar gezicht, haar figuur en haar lichaam feitelijkheden zijn die zij ondergaat en draagt, wil zij die verbergen voor die vrije en onbescheiden vreemde die hen begeert. Dat is de diepere zin van die aangeboren pudeur die zich op een verwarrende wijze in die drieste koketterie mengt. Een meisje kan zich verbijsterende vrijheden veroorloven omdat zij die niet in een daad omzet en zich toch in haar initiatief als passief openbaart. Als zij zich dat bewust wordt wordt ze schuw en boos. Niets is zo dubbelzinnig als een blik; die bestaat op een afstand en door die afstand lijkt hij respectvol; maar hij maakt zich op een geniepige manier meester van het beeld dat hij waarneemt. De vrouw in wording heeft met deze valstrikken te kampen. Ze laat zich eerst gaan, maar verkrampt meteen weer en doodt de begeerte in haar. In haar nog onzekere lichaam wordt

een liefkozing nu eens als een teer genot, dan weer als een onplezierig gekietel ervaren; een kus ontroert haar aanvankelijk, maar maakt haar dan opeens aan het lachen. Op iedere tegemoetkoming volgt een afweer; ze laat zich omhelzen, maar veegt dan geaffecteerd haar mond af, ze glimlacht en is teder, maar dan opeens weer ironisch en vijandig. Zo wordt in *Le rouge et le noir* van Stendhal Mathilde de la Mole verleid door de schoonheid en zeldzame kwaliteiten van Julien; zij probeert door middel van zijn liefde een uitzonderlijk lot te veroveren, maar wijst de onderwerping aan haar eigen zinnen en een vreemd bewustzijn af. Onderdanigheid en arrogantie, smeekbeden en verachting wisselen zich in haar af. Al wat zij geven wil moet worden gevraagd. Zo is ook die «Monique» waarvan Marcel Arland het portret getekend heeft. Zij verwart begeerte met zonde; liefde is voor haar een schandelijke zelfverloochening; haar bloed gist, maar zij veracht dat vuur en ze onderwerpt zich alleen in verzet.

Door dit ten toon spreiden van een kinderlijke èn geslepen natuur verdedigt de «onrijpe vrucht» zich tegen de man. In deze half wilde, half rijpe gedaante is het meisje vaak beschreven. Zo heeft onder meer Colette in *Claudine à l'école* en ook in *Le blé en herbe* haar getekend in de figuur van de betoverende, verleidelijke Vinca. Zij houdt een levendige belangstelling voor de wereld buiten haar, waarover zij soeverein heerst. Maar zij kent ook nieuwsgierigheid, een sensueel en romantisch verlangen naar de man. Vinca haalt haar armen open aan braamstruiken, vangt krabben en klimt in bomen. Maar ze huivert als haar vrindje Phil haar hand aanraakt.

Ze kent de verwarring van het vlees worden van haar lichaam als de vrouw zich voor de eerste maal bewust is vrouw te zijn. En uit die verwarring komt het verlangen voort er aardig uit te zien. Soms verzorgt ze haar haren, maakt zich op, kleedt zich in luchtige jurkjes en vindt het leuk om koket en verleidelijk te zijn. Maar omdat ze ook *voor zichzelf* en niet alleen *voor anderen* wil bestaan trekt ze op andere ogenblikken lelijke, oude kleren of slecht passende broeken aan. Een deel van haar wezen veroordeelt die koketterie en beschouwt die als een zelfverloochening. Daarom besmeurt ze haar vingers ook opzettelijk met inkt en loopt met ongekamde haren en wat onverzorgd rond. De vorm van rebellie maakt haar wat links en daarover ergert zij zich dan weer. Dat irriteert haar, ze bloost, is dubbel zo onhandig en verafschuwt haar mislukte verleidingspogingen. In die periode wil het meisje geen kind meer zijn, maar aanvaardt de volwassenheid nog niet. Ze verwijt zich beurtelings haar kinderachtigheid en haar vrouwelijke berusting. Haar houding is die van een voortdurend afwijzen.

Dat is een typerende eigenschap van het meisje die ons bovendien de sleutel tot het merendeel van haar gedragingen verschaft. Het lot dat de natuur en de gemeenschap haar toebedelen aanvaardt ze niet, maar ze wijst het ook niet vastbesloten af. Zij is innerlijk tezeer verdeeld om de strijd met de wereld aan te gaan. Ze beperkt er zich toe de werkelijkheid te ontvluchten of die symbolisch te bevechten. Iedere begeerte van haar gaat vergezeld van een angst. Gretig wil ze haar toekomst in bezit nemen, maar ze is bang om met haar verleden te breken; ze wil een man «hebben», maar vindt het afschuwelijk zijn prooi te

zijn. En achter iedere angst gaat een begeerte schuil. Geweld schrikt haar af, maar zij streeft naar passiviteit. Zij is dus gedoemd tot onoprechtheid en list. Zij is als het ware geschapen voor alle mogelijke negatieve obsessies waarin de ambivalentie van begeerte en angst tot uiting komt.

Schamper lachen is een van de meest voorkomende strijdmiddelen van het meisje. Scholieren, ateliermeisjes «stikken» van het lachen als ze elkaar sentimentele of scabreuze geschiedenissen vertellen, over hun flirts praten, mannen tegenkomen of verliefden elkaar zien kussen. Ik heb schoolmeisjes gekend die opzettelijk door het «liefdeslaantje» in de Jardin du Luxembourg liepen om te kunnen lachen. Anderen bezochten Turkse baden om zich vrolijk te kunnen maken over dikke dames met zware buiken en hangborsten die ze daar zagen. De spot drijven met het lichaam van vrouwen, mannen belachelijk maken en lachen om de liefde is een manier om de seksualiteit te ontkennen. In dat lachen schuilt, naast een uitdaging aan de volwassenen, een methode om eigen remmingen te overwinnen; men speelt met beelden en woorden om de gevaarlijke magie uit te schakelen. Ik heb meisjes uit de hogere klassen zien proesten van het lachen omdat ze in een Latijnse tekst het woord *femur* tegenkwamen. Als het meisje zich laat kussen of knuffelen wreekt ze zich met des te meer reden door haar partner in zijn gezicht uit te lachen of zich daar met haar vriendinnen over te verkneukelen. Ik herinner me dat zich in een trein-coupé op een avond twee meisjes om beurten lieten knuffelen door een reiziger die zijn geluk niet op kon. Tussen iedere beurt lachten ze hysterisch en vonden in die mengeling

van seksualiteit en schaamte dat voor de puberteit zo typerend gedrag terug.

Tegelijk met die dolle lachbuien neemt het meisje ook de taal ter hulp. Velen van hen nemen woorden in hun mond die zo grof zijn dat zelfs hun broers ervan zouden blozen. Zij schuwen die des te minder omdat de uitdrukkingen die zij gebruiken ongetwijfeld ten gevolge van hun halve onwetendheid geen duidelijke voorstelling voor hen oproepen. Het doel van dat taalgebruik is overigens minder het vormen van bepaalde voorstellingen dan wel die te ontkrachten. De grove geschiedenissen die scholieren elkaar vertellen zijn minder bedoeld om hun seksuele instincten te bevredigen dan om de seksualiteit te loochenen. Ze willen alleen maar die seksualiteit zien in het belachelijke aspect van de mechanische en quasi chirurgische handeling. Maar net als dat lachen is het gebruik van die obscene taal niet alleen maar een strijdmethode, het is ook een uitdaging aan de volwassenen, een soort heiligschennis, een bewust gemeen gedrag. In haar afwijzen van de natuur en de gemeenschap provoceert en tart het meisje die door een aantal eigenaardigheden. Vaak kunnen zonderlinge eetgewoonten worden opgemerkt; ze eet potloodstiften, ouwel, stukjes hout, levende garnalen, slikt tientallen aspirientjes en ze nuttigt zelfs vliegen en spinnen. Ik heb een, overigens zeer bezadigd en verstandig, meisje gekend die uit koffie en witte wijn de meest afgrijselijke brouwsels bereidde die ze zich dwong in te nemen. Soms ook at ze in azijn gedoopte suikerklontjes. Ik heb ook een meisje gezien dat een witte worm die ze in de sla aantrof heel bewust opat. Alle kinderen houden zich bezig met de verkenning van

de wereld door middel van hun ogen en handen, en intiemer nog, door middel van mond en maag. Maar op de «moeilijke leeftijd» vindt het meisje het bijzonder leuk in die wereld het onverteerbare, het weerzinwekkende te onderzoeken. Vaak trekt juist het «walgelijke» haar aan. Een meisje dat er aardig uitzag, koket was en zich, als ze daar zin in had, heel goed verzorgde, toonde zich buitengewoon gefascineerd door alles wat haar «vies» leek; ze raakte insecten aan, keek naar haar gebruikte maandverband en zoog haar wonden uit. Met onreine dingen spelen is klaarblijkelijk een manier om de afkeer daarvoor te overwinnen. Dat gevoel krijgt in de puberteit een bijzondere betekenis. Het meisje heeft een afkeer van haar te vleselijke lichaam, van het menstruatiebloed, voor de seksuele handelingen van volwassenen en van de man voor wie zij bestemd is. Ze loochent dat gevoel door zich juist vertrouwd te maken met al wat haar afkeer inboezemt. «Omdat ik iedere maand bloeden moet bewijs ik door het bloed uit mijn wonden op te zuigen dat ik niet bang ben voor mijn bloed. Als ik me toch aan een weerzinwekkende belevenis moet onderwerpen, waarom zou ik dan geen worm opeten?»

Duidelijker nog treedt deze houding aan de dag in de zelfverminkingen die op die leeftijd dikwijls voorkomen. Het meisje kerft met een scheermes in haar dij, brandt zich aan sigaretten, snijdt en krabt zich. Om niet naar een vervelend tuinfeestje te hoeven hakte een jeugdvriendin van mij zich met een bijl in haar voet zodat zij zes weken het bed moest houden. Dergelijke sado-masochistische praktijken zijn tegelijkertijd een reeds vooruitlopen op de seksuele

beleving en een verzet daartegen. Door dergelijke beproevingen te verdragen hard je jezelf tegen iedere mogelijke beproeving en maakt die, de bruidsnacht inbegrepen, goedaardig. Als zij een slak op haar borst zet, als zij een tube aspirine slikt en zichzelf verwondt tart het jonge meisje haar toekomstige minnaar: jij kunt mij nooit iets afschuwelijkers aandoen dan ik mezelf aandoe. Dat is het naargeestige en trotse begin van het seksuele avontuur. Voorbestemd een passieve prooi te zijn eist het meisje haar vrijheid op, in die mate zelfs dat zij pijn en afkeer ondergaat. Als zij zich opzettelijk snijdt met een mes of met een gloeiend voorwerp verbrandt protesteert zij tegen de penetratie die haar ontmaagden zal; zij protesteert door die te vernietigen. Masochistisch omdat zij in haar gedragingen pijn op zich neemt is zij toch in de eerste plaats sadistisch. Als autonoom subject pijnigt, hoont en kwelt zij dat afhankelijke vlees, dat vlees dat gedoemd is tot een onderwerping die ze verafschuwt, zonder zich daar toch nochtans van te willen distantiëren. Want ondanks alles wijst ze haar lot toch niet werkelijk af. Haar sado-masochistische neigingen impliceren een zekere onwaarachtigheid. Als het meisje zich daar aan overgeeft komt dat omdat ze door middel van haar afwijzing haar toekomst als vrouw aanvaardt. Ze zou haar vlees niet vol haat verminken als ze zich niet eerst als vlees had herkend. Zelfs haar uitbarstingen van geweld spelen zich af tegen de achtergrond van berusting. Als een jonge man zich tegen zijn vader of de wereld verzet is dat geweld effectief; hij zoekt ruzie met een vriend, hij vecht en verwerkelijkt zich door het gebruik van zijn vuist als subject; hij dringt in de wereld door en rijst daar boven uit. Maar

zichzelf verwerkelijken, zich aan die wereld opdringen is het opgroeiend meisje verboden en juist dat wekt in haar gemoed zoveel verzet. Ze hoopt niet de wereld te veranderen, noch daar bovenuit te rijzen. Ze weet zich, of in ieder geval waant zij zich - en misschien wenst ze dat zelfs wel - gebonden. Zij kan alleen maar vernielen. Haar woede is geladen met wanhoop. In de loop van een vervelend avondje breekt ze glazen, ruiten en vaasjes. Niet om het lot te overwinnen, want het is alleen maar een symbolisch protest. Door haar onmacht van nu rebelleert het meisje tegen haar toekomstige slavernij. En haar vergeefse uitbarstingen halen haar banden, inplaats van haar daarvan te bevrijden, vaak nog strakker aan. Gewelddadigheden tegenover haarzelf of de wereld die haar omringt hebben altijd een negatief karakter; ze zijn meer op de vertoning dan op het nut gericht. De jongen die op rotsen klautert, die vecht met zijn kameraden beschouwt fysieke pijn, builen en wonden als een onbetekenend gevolg van de positieve activiteiten waaraan hij zich overgeeft. Hij zoekt die niet en hij vlucht er evenmin voor. (Behalve dan in het geval van een minderwaardigheidscomplex maar dan verkeert hij in een analoge situatie met de vrouw.) Het jonge meisje ziet zichzelf lijden. De neiging tot geweld en verzet is bij haar groter dan de interesse in de resultaten daarvan. Haar perversiteit komt voort uit het feit dat ze verankerd blijft in dat kinderlijk universum waaruit zij zich niet werkelijk kan of wil losrukken. Ze mat zich liever in haar kooi af dan naar een uitgang te zoeken. Haar houding is negatief, reflectief en symbolisch. Er zijn gevallen waarin die perversiteit verontrustende vormen aanneemt. Vrij veel meisjes zijn kleptomaan. Kleptomanie is een «seksuele

sublimatie» van een tweeledig karakter. De wil wetten te overtreden, een taboe te schenden en de bedwelmende opwinding van die verboden en gevaarlijke daad zijn voor de dievegge natuurlijk essentieel; maar ze hebben een dubbel gezicht. Dingen wegnemen zonder daar het recht toe te hebben is hooghartig de eigen autonomie bevestigen, is zichzelf als subject stellen tegenover de gestolen objecten en de gemeenschap die de diefstal veroordeelt en het is een afwijzing van de gevestigde orde en een uitdaging aan de bewakers daarvan. Maar die uitdaging draagt ook een masochistisch karakter. De dievegge wordt gefascineerd door het gevaar dat zij loopt en door de afgrond waarin zij gestort zal worden als zij wordt betrapt. Het gevaar te worden betrapt geeft die wellustige charme aan de daad van het stelen. Dan immers, onder al die verwijtende blikken, onder de hand die zich op haar schouder legt en in haar schande zal zij zich volledig en onherroepelijk als object bewust zijn. Nemen zonder genomen te worden, in de angst prooi te worden; dat is het gevaarlijke spel van de vrouwelijke seksualiteit in de adolescentie. Alle perverse en strafbare handelingen die men in het opgroeiend meisje tegenkomt hebben deze zelfde betekenis. Sommigen leggen zich toe op het schrijven van anonieme brieven, anderen vinden het leuk hun omgeving voor de gek te houden. Een meisje van veertien jaar overtuigde een heel dorp ervan dat het in een bepaald huis spookte. Ze genieten tegelijkertijd van de heimelijke uitoefening van hun macht, hun ongehoorzaamheid, het tarten van de gemeenschap en het gevaar te worden ontmaskerd. En dat is een zo belangrijk element van hun genot dat zij vaak zichzelf ontmaskeren, ja, dat zij zich soms van misstappen en misdaden beschuldigen die zij niet

hebben begaan. Het is niet zo verwonderlijk dat de weigering tot object te worden er toe leidt zich tot object te maken. Dat is bij negatieve dwangvoorstellingen een normale procedure. Bij een hysterische paralyse vreest, wenst en realiseert de zieke die verlamming tegelijkertijd. Hij geneest daar pas van als hij er niet meer aan denkt. Datzelfde geldt voor psychasthenische tics.

De diepte van haar onwaarachtigheid doet het meisje op deze neurotische typen lijken. Manies, tics, samenzweringen, perversiteiten, we ontmoeten in haar een aantal neurotische symptomen als gevolg van die ambivalentie van begeerte en angst die ik al gesignaleerd heb. Het komt bijvoorbeeld vrij vaak voor dat ze «vlucht». Ze gaat gewoon op goed geluk, dwaalt ver van huis rond en na een dag of twee, drie komt zij uit zichzelf weer terug. Het gaat hier niet om een werkelijk vertrek, een daadwerkelijk breken met haar familie. Het is alleen maar een vlucht-komedie en het meisje is vaak volkomen verbijsterd als men haar voorstelt haar te onttrekken aan haar normale omgeving. Zij wil weg terwijl ze het niet wil. Die vlucht is soms gebonden aan prostitutie-fantasieën. Het jonge meisje beeldt zich in dat zij een prostituée is. Min’ of meer schuchter speelt zij die rol; zij maakt zich hevig op, ze buigt zich uit het raam en lonkt naar voorbijgangers. In sommige gevallen verlaat ze het huis en drijft de komedie zo ver door dat die met de werkelijkheid samenvalt. Een dergelijk gedrag verraadt vaak een afkeer van de seksuele begeerte, een schuldgevoel. Omdat ik die gedachten en die neigingen heb, ben ik niets beter dan een prostituée, ben ik er een, denkt het meisje. Soms probeert zij zich van die

gevoelens te bevrijden. «Laten we daar een eind aan maken en tot het bittere einde gaan», houdt zij zichzelf voor. Door zich aan de eerste de beste te geven wil zij bewijzen dat de seksualiteit van weinig betekenis en belang is. Tegelijk ook is die houding vaak een blijk van vijandigheid tegenover haar moeder omdat ze hetzij haar strenge deugd verafschuwt, hezij haar van losheid van zeden verdenkt. Of ze toont in die houding een wrok tegenover haar vader die zich jegens haar veel te onverschillig toont. In deze obsessie ontmoeten we - net als bij de zwangerschap-fantasieën die er vaak mee gepaard gaan - weer die onontwarbare vermenging van afweer en medeplichtigheid die zo typerend is voor psychasthenische aandoeningen. Opmerkelijk is dat in dit gedrag het meisje niet tracht de natuurlijke en maatschappelijke orde te overschrijden. Het is niet haar bedoeling de grenzen van haar mogelijkheden te verruimen of een herwaardering van waarden efi normen te bewerkstelligen. Zij vergenoegt er zich mee haar verzet te laten blijken middenin die gevestigde wereld waarvan de grenzen en wetten geëerbiedigd worden. Die houding wordt vaak «demonisch» genoemd en impliceert een principieel vals spelen; het goede wordt erkend om te worden gehoond, de regel wordt vastgesteld om te worden overtreden, het heilige gerespecteerd om het mogelijk te maken heiligschennis te begaan. De houding van het jonge meisje wordt wezenlijk bepaald door het feit dat zij, in het duister van haar onoprechtheid, de wereld en haar eigen lot aanvaardt door dat af te wijzen.

Toch beperkt zij er zich niet toe de situatie die haar opgedrongen wordt alleen maar negatief te betwisten.

Zij probeert ook zich schadeloos te stellen voor de tekorten daarvan. Als de toekomst haar afschrikt laat het heden haar onbevredigd. Ze aarzelt vrouw te worden. Het ergert haar nog niets anders dan een kind te zijn. Ze heeft haar verleden al achter zich gelaten, maar is nog niet betrokken in en bij een nieuw leven. Ze houdt zich bezig, maar ze *doet* niets. En omdat ze niets doet, *heeft* ze niets, *is* ze *niets*. Ze doet moeite om met komedies en mystificaties die leegte op te vullen. Men verwijt haar vaak dat ze achterbaks en leugenachtig is en «verhaaltjes ophangt». Maar het is een feit dat zij tot heimelijkheid en leugen gedoemd is. Op een leeftijd van zestien jaar heeft een vrouw al zware beproevingen achter de rug; de puberteit, de menstruatie, het ontwaken van haar seksuele gevoelens, de eerste begeerte, de eerste prikkels, angsten, walging en troebele ervaringen. Al die dingen heeft ze opgesloten in haar hart en ze heeft geleerd die zorgvuldig geheim te houden. Het feit alleen al dat ze haar maandverband moet verstoppen, dat ze moet verbergen dat ze de regels heeft sleept haar de leugen al in. In de novelle *Old mortality* vertelt Katherine Anne Porter dat rond 1900 jonge Amerikaanse meisjes uit de zuidelijke staten zich ziek maakten door een mengsel van zout en citroen te slikken om de menstruatie tegen te houden als zij naar een bal gingen. Ze waren bang dat de jongelui hun toestand zouden ontdekken aan de wallen onder hun ogen, het contact met hun handen of misschien zelfs aan een geur. Die gedachte maakte hen van streek. Het is erg moeilijk de rol van idool, fee of een sprookjesprinses te spelen als je een bloederig verband tussen je benen voelt of, algemener, wanneer je bewust bent van het ellendig feit lichaam te zijn.

Het schaamtegevoel, dat een spontane weigering is zich te laten vatten als vlees, grenst aan schijnheiligheid. Maar de leugen waartoe men het opgroeiend meisje bovenal doemt is dat zij moet doen alsof ze een object is, een kostbaar object zelfs, terwijl zij zichzelf alleen ervaart als een onzekere, versnipperde existentie die haar eigen tekortkomingen kent. Make-up, valse vlechten, step-ins, «versterkte» bustehouders, zijn leugens. Zelfs haar gezicht wordt een masker. Kunstmatig worden daar spontane uitdrukkingen op opgewekt, een bewonderenswaardige passiviteit wordt erin nagebootst. Er is niets zo verbazingwekkend dan op het gezicht van een meisje, dat je in zijn normale aspect vertrouwd is, plotseling te ontdekken dat ze haar vrouwelijke functie aanvaardt. Haar transcendentie verloochent zich en imiteert immanentie. Haar blik is niet meer doordringend, maar weerkaatst alleen. Het lichaam leeft niet meer, het wacht. Alle gebaren en lachjes worden een oproep. Ontwapend en ter beschikking staand is het meisje niets anders dan een bloem die aangeboden wordt, een vrucht om te plukken.

De man moedigt haar tot dat bedrog aan omdat hij bedrogen wil worden. Later ergert hij zich en maakt haar verwijten. Maar tegenover het niet geraffineerde meisje voelt hij alleen maar onverschilligheid en zelfs vijandigheid. Alleen het meisje dat hem probeert te «strikken» vindt hij verleidelijk. Als prooi aangewezen loert zij zelf op een prooi. Haar passiviteit is doelgericht. Van haar zwakheid maakt zij het instrument van haar macht. Omdat de openlijke aanval haar verboden is blijven haar alleen maar list en berekening over. En het is haar eigen belang de

schijn te vermijden dat zij zich voor niets aanbiedt. Men verwijt haar dan ook trouweloos en verraderlijk te zijn. Dat is waar. Maar het is ook waar dat zij verplicht is om de man de mythe van de onderwerping te schenken omdat hij de eis stelt haar te overheersen. En kan men van haar verlangen dat zij haar meest wezenlijke vordering vergeet? Haar inschikkelijkheid kan niet anders dan van meet af aan vervalst zijn. Zij bedriegt overigens niet alleen uit bewuste berekening. Omdat alle wegen haar versperd zijn, omdat zij niets kan *doen*, omdat ze alleen maar moet *zijn*, rust er een vloek op haar. Als kind speelt ze dat ze een danseres of heilige is, later dat zij zichzelf is. Wat is nu precies de waarheid? In het gebied waarin men haar opgesloten heeft, heeft dat woord geen zin. De waarheid is ontsluierde werkelijkheid. Maar die ontsluiering voltrekt zich door daden. Maar zij doet niets. De verhalen die zij zichzelf - en soms ook wel anderen - vertelt schijnen haar beter de mogelijkheden uit te drukken die ze bespeurt dan een nuchtere weergave te zijn van haar alledaagse leven. Ze heeft geen middelen om te zien wat ze waard is. Ze troost zich alleen met komedies. Ze formeert een persoonlijkheid en probeert die belangrijk te maken. Ze probeert zich door buitensporigheden te onderscheiden omdat het haar niet is toegestaan zich door omlijnde daden als individu te verwezenlijken. Ze weet dat ze in die wereld van mannen geen verantwoordelijkheid of betekenis heeft. En omdat ze geen ernstiger bezigheden heeft hangt ze «verhaaltjes» op. Zo’n vrouw is Electra van Jean Giradoux omdat het alleen aan Orestes voorbehouden is met een echt zwaard een echte moord te begaan. Net als het kind mat ook het opgroeiend meisje zich af in scènes en woede-

aanvallen; zij wordt ziek en krijgt psychische stoornissen, alleen maar om aandacht te trekken en iemand te zijn die meetelt. Om mee te tellen ook mengt zij zich in het leven van anderen. Ieder wapen is haar goed. Zij openbaart geheimen en verzint die, zij verraadt en lastert. Ze heeft behoefte aan een tragedie om zo het gevoel te kunnen hebben dat zij leeft, iets dat ze niet uit haar eigen leven puren kan. Dat is ook de reden waarom ze grillig is. De waandenkbeelden die wij scheppen en de wensdromen die we koesteren zijn tegenstrijdig. Alleen de daad verenigt wat de tijd verdeelt. Het meisje kent geen werkelijke wil, alleen maar verlangens en hupt, zonder enig verband, van de een naar de ander. Wat deze inconsequenties vaak zo gevaarlijk maakt is dat zij, slechts in haar droom geëngageerd, zich toch op elk ogenblik volledig bindt. Zij stelt zich op het niveau van de intransigentie, van de eis; ze heeft een neiging tot het definitieve, onherroepelijke, het absolute. Omdat zij niet over de toekomst beschikken kan wil ze het eeuwige bereiken. «Ik zal nooit iets opgeven. Ik wil altijd alles. Ik moet mijn leven de voorkeur wel geven om dat te aanvaarden,» schrijft Marie Lenéru. En dat woord klinkt na in *Antigone* van Anouilh. «Ik wil alles, nu meteen». Deze kinderlijke heerszucht kan men alleen tegenkomen in een individu dat van zijn lot en bestemming droomt. De droom slecht tijd en hinderpalen en moet wel overdrijven om zich schadeloos te stellen voor zijn kleine beetje werkelijkheid. Hij die echte plannen heeft kent de eindigheid die het loon van zijn werkelijke macht is. Het jonge meisje wil *alles* krijgen omdat er *niets* van haar afhangt. Vandaar ook tegenover volwassenen, en in het bijzonder dan tegenover mannen, dat karakter van

het «enfant terrible». Zij erkent de grenzen niet die een individu zijn plaats in de wereld opleggen; die zijn voor haar een uitdaging hen te overschrijden. Zo wil, in *Bouwmeester Solness* van Ibsen, Hilde dat Solness haar een koninkrijk schenkt. Zij hoeft het immers niet te veroveren, bovendien wil ze dat dan nog grenzeloos. Zij eist van hem dat hij «de hoogste toren bouwt die ooit gebouwd is en dat hij even hoog opklimt als hij bouwt». Hij aarzelt naar boven te klauteren, is bang voor duizeligheid. Maar zij, die op de grond achterblijft en toeval en menselijke zwakheid loochent, aanvaardt niet dat de werke-, lijkheid grenzen stelt aan haar dromen van grootsheid. Volwassenen lijken altijd kleinzielig en voorzichtig voor degenen die voor geen enkel risico terugdeinzen omdat ze eenvoudig weg niets te riskeren hebben. Zij veroorlooft zich in haar droom uitzonderlijke driestheden en daagt die uit zich in werkelijkheid in haar voor te doen. Omdat zij de gelegenheid niet heeft zichzelf op de proef te stellen, siert zij zich met de wonderlijkste en verbazingwekkendste deugden zonder dat ze bang hoeft te zijn dat men die zal loochenen.

Maar uit dit gebrek aan zelf-controle komt ook haar onzekerheid voort. Zij droomt van haar oneindigheid, maar is daarom niet minder vervreemd in de persoonlijkheid die ze aan de bewondering van anderen blootstelt. Die is afhankelijk van dat vreemde bewustzijn. Zij is in gevaar in deze dubbelgangster die zij met zichzelf identificeert, maar wiens tegenwoordigheid zij passief ondergaat. Daarom is zij gevoelig en ij del. Niet aan haar eigen inspanningen, maar aan de grillige bijval van anderen ontleent zij haar eigen waarde. En die wordt niet bepaald door

bijzondere bezigheden, maar gevormd door de algemene opvattingen omtrent haar reputatie. Kwantitatief schijnt die dan ook meetbaar. De prijs van een artikel daalt als het overal verkrijgbaar is. Het jonge meisje is dus alleen maar zeldzaam, uitzonderlijk en opmerkelijk als een ander dat niet is. Haar gezellinnen zijn rivalen, vijanden. Zij probeert hen te verachten, te vernederen en te loochenen. Zij is jaloers en hatelijk.

We zien dus dat alle gebreken die men het opgroeiend meisje verwijt alleen maar de uitdrukking van haar situatie zijn. Het is ook een pijnlijke toestand zich op de leeftijd van hoop en ambities passief en afhankelijk te weten; de leeftijd ook waarin de wil tot leven en de drang om een plaats in de wereld te veroveren sterker zijn dan ooit. Op die veroveringszuchtige leeftijd ervaart de vrouw dat haar geen enkele verovering is toegestaan, dat zij zichzelf op moet geven en dat haar toekomst afhangt van de goedgunstigheid van mannen. Noch op het maatschappelijke, noch op het seksuele vlak staan er nieuwe aspiraties in haar op dan om meteen gedoemd te zijn onvervuld te blijven. Haar vitaal en geestelijk streven wordt afgeremd. Het is begrijpelijk dat het haar moeite kost haar evenwicht te hervinden. Haar ongelijkmatigheid, tranen en zenuwcrises zijn dan ook minder het gevolg van fysiologische kwetsbaarheid dan een teken dat het haar veel moeite kost zich aan te passen.

Toch gebeurt het ook wel dat het meisje deze situatie, waaruit ze via honderden onwaarachtige wegen probeert te ontsnappen, werkelijk vrijwillig aanvaardt. Ergert ze door haar tekortkomingen, soms verwondert ze door

zeldzame kwaliteiten. Zowel het een als het ander heeft dezelfde oorsprong. Haar afwijzing van de wereld, haar verontruste wachten en haar nietigheid kunnen de springplank worden waarmee zij zich hoog verheft in eenzaamheid en vrijheid.

Het opgroeiende meisje is vol geheimnis, zij wordt gekweld en is aan moeilijke conflicten onderhevig. Dat geheel verrijkt haar; haar innerlijk leven verdiept zich meer dan dat van haar broers. Zij let veel meer op de roerselen van haar ziel en juist daarom worden die veel genuanceerder en verscheidener. Ze heeft meer psychologisch gevoel dan jongens die zich richten op een doel buiten hen. Ze kan haar verzet, dat haar tegenover de wereld plaatst, gewicht meegeven. Ze vermijdt de valstrikken van ernst en conformisme. De gekunstelde leugens van haar omgeving treedt ze met ironie en doorzicht tegemoet. Dag in, dag uit ervaart ze de tweeslachtigheid van haar situatie. En zij kan, over steriele protesten heen, de moed bezitten een heersend optimisme, gevestigde waarden en een hypocritische, sussende moraal in twijfel te trekken. Een ontroerend voorbeeld daarvan is Maggie in *The mill on the floss* waarin George Eliot de twijfel en de moedige rebellie uit haar jeugd tegen het Victoriaanse Engeland heeft belichaamd. De helden - en in het bijzonder dan Tom, de broer van Maggie - bevestigen koppig gangbare en aanvaarde beginselen; zij verstarren de moraal tot formele regels. Maggie probeert die nieuw leven in te blazen, werpt die omver, zet haar eenzaamheid tot het bittere eind toe door en duikt daaruit op als de pure vrijheid in dit versteende universum van mannen.

Van deze vrijheid weet het opgroeiend meisje alleen

een negatief gebruik te maken. Maar deze onverbondenheid kan de kostelijke gave der ontvankelijkheid met zich meebrengen. Dan toont zij zich toegewijd, opmerkzaam, begrijpend en beminnelijk. Door deze lijdzame edelmoedigheid onderscheiden zich de heldinnen van Rosamond Lehmann. In *Invitation to the waltz* zien we hoe Olivia, schuchter en links, nauwelijks nog koket, met ontroerde nieuwsgierigheid de wereld, die zij morgen betreden zal, opneemt. Ze luistert met haar hele hart naar de achtereenvolgende danspartners, ze tracht hen te antwoorden overeenkomstig hun verlangen, ze maakt zichzelf tot echo, leeft mee en neemt alles, wat haar geboden wordt, aan. De heldin van *Dusty answer*, Judy, bezit deze aantrekkelijke eigenschap eveneens. Zij heeft nog geen afstand gedaan van de vreugden uit haar kinderjaren; ze baadt ‘s nachts graag naakt in de beek in het park; ze houdt van de natuur, boeken, schoonheid en het leven. Zij geeft zich niet aan de cultus van het narcisme over. Zonder leugens en zonder egoïsme zoekt zij door de mannen geen verheffing van haar ego; haar liefde is een geschenk. En zij schenkt dat ieder die haar wint, man of vrouw, Jennifer of Roddy. Zij geeft zich zonder zichzelf te verliezen. Ze leidt het onafhankelijke leven van een studente, ze heeft haar eigen wereld, haar eigen plannen. Maar wat haar van de jongen onderscheidt is die afwachtende houding, haar tedere lijdzaamheid. Ondanks alles bestemt ze zichzelf op heel subtiele manier voor de Ander. En voor haar heeft de Ander zo’n wonderbaarlijke dimensie dat ze tegelijkertijd verliefd is op alle jongelui van de buren, op hun huis, hun zuster, hun hele wereld. Jennifer verrukt haar niet als kameraad, maar als Ander. En zij

charmeert Roddy en zijn neven door haar vermogen zich naar hen te voegen, zich te vormen naar hun verlangens. Zij is geduld, zachtmoedigheid, overgave en zwijgend lijden.

Anders, maar boeiend ook door de manier waarop zij hen die ze mint in haar hart sluit, doet zich Tessa aan ons voor uit *The constant nymph* van Margaret Kennedy. Zij is tegelijk spontaan, wild en toegewijd. Zij weigert iets van zichzelf prijs te geven. Sieraden, make-up, veinzerij, schijnheiligheid, aangeleerde gratie en vrouwelijke onderworpenheid, al die dingen stuiten haar tegen de borst. Ze wil bemind worden, maar zonder masker. Ze voegt zich naar de luimen van Lewis, maar zonder serviliteit. Ze begrijpt hem, ze leeft in hetzelfde ritme als hij, maar als ze een meningsverschil hebben weet Lewis dat hij haar niet door liefkozingen tot toegeven brengen kan. De autoritaire en ij dele Florence daarentegen laat zich door kussen overhalen. Tessa volbrengt het wonder in haar liefde vrij te blijven en kan daardoor zonder vijandschap en trots beminnen. Haar aangeboren eenvoud bezit de aantrekkingskracht van het ongekunstelde. Om te behagen vernedert of verminkt zij zich niet, verstart ze niet tot een object. Temidden van kunstenaars die hun hele bestaan wijden aan het scheppen van muziek bespeurt ze niets van die verslindende demon in zich. Zij zet zich helemaal in om van hen te houden, hen te begrijpen en hen te helpen. Ze doet dat zonder innerlijke dwang, gedreven door een beminnelijke en spontane grootmoedigheid. Daarom ook blijft ze volkomen zichzelf en autonoom, zelfs op die ogenblikken waarin zij zichzelf ten gunste van een ander vergeet. Dank zij die pure

waarachtigheid blijven de conflicten van de adolescentie haar bespaard. Ze kan lijden onder de hardheid van de wereld, ze wordt er innerlijk niet door verscheurd. Onbezorgd kind en tegelijkertijd rijpe, verstandige vrouw kent zij een innerlijke harmonie. Dat jonge, gevoelige en vurige meisje is voorbestemd een groot minnares te worden.

Als zij de liefde niet ontmoet kan het gebeuren dat ze de poëzie ontdekt. Omdat ze niet handelt, kijkt, voelt en registreert ze. Een kleur of een glimlach kunnen in haar een diepe weerklank vinden. Want haar bestemming ligt buiten haar, in steden die al gebouwd zijn, in gezichten van mannen die al door het leven getekend zijn. Zij beroert en proeft op een hartstochtelijker en tegelijk vrijblijvender manier dan de jongen. Waar ze niet volledig in dat menselijk universum is opgenomen en moeite heeft zich daarbij aan te passen kan zij dat zien als een kind. Inplaats van alleen belang te stellen in haar greep op de dingen kijkt ze naar hun betekenis; zij begrijpt de dingen in hun eigen vorm, in hun onvoorziene veranderingen. Slechts zelden voelt ze een koene scheppingsdrang en meestal ontbreken haar de technieken om zichzelf tot uitdrukking te brengen. Maar in haar gesprekken, haar brieven, literaire probeersels en ontwerpen geeft ze vaak blijk van een oorspronkelijke sensitiviteit. Vurig stort het meisje zich op allerlei zaken omdat ze nog niet geremd is in haar transcendentie. En het feit dat ze niets volbrengt, dat ze niets is, wakkert haar hartstocht alleen maar aan. Leeg en onbegrensd tracht zij uit de diepte van haar niets het Al te bereiken. Daarom draagt ze de Natuur zo’n bijzondere liefde toe en wijdt daar, nog veel meer dan de opgroeiende

jongen, een hele cultus aan. Ongetemd en onmenselijk is de natuur de meest wezenlijke totaliteit van alle bestaan. Het opgroeiend meisje heeft zich nog geen enkel deeltje van het universum eigen gemaakt; daarom is dat, dank zij dat gemis, in zijn geheel haar koninkrijk. Als zij daar bezit van neemt, neemt ze tevens trots bezit van zichzelf. Colette heeft ons meer dan eens dergelijke jeugdige orgieën beschreven, onder andere in het volgend fragment uit *Sido*:

«Want ik was toen al zo op de dageraad gesteld, dat mijn moeder mij die bij wijze van beloning gunde. Ik speelde het klaar dat ze mij ‘s ochtends om half vier wekte en dan ging ik, een leeg mandje aan iedere arm, naar de groentekwekerij aan de oever van de rivier, naar de aardbeien, de aalbessen en de kruisbessen.

Om half vier sliep alles nog in een diep, vochtig en wazig blauw en als ik over de zandweg liep hechtte de koele nevel zich eerst aan mijn voeten, dan aan mijn benen, mijn goed gevormde, kleine romp en bereikte dan mijn lippen, oren en mijn neus, die veel gevoeliger zijn dan de rest van mijn lichaam... Op die tocht en op die tijd werd ik mij van mijn waarde, een onbeschrijflijke toestand van geluk en mijn onschuld bewust bij de eerste zucht van de wind die zich verhief, bij de eerste vogel die opvloog en bij het zien van die ovale zon, nog wat vormeloos na zijn opsluiting... Als de klok luidde voor de vroegmis kwam ik weer thuis, maar niet nadat ik genoeg genoten had, niet nadat ik als een eenzame, jagende hond, een tocht door het bos had gemaakt en had gedronken van twee verborgen bronnen die ik vereerde...»

In *The house in Dormer forest* beschrijft ook Mary Webb

de levendige vreugde die een meisje in een vertrouwd landschap kan leren kennen:

«Als het in huis te stormachtig toeging en de zenuwen van Ambre het dreigden te begeven liep ze over de heuvel heen naar het bos. Ze had het gevoel dat, waar de mensen uit Dormer leefden onder de plak van een wet, het bos alleen maar leefde naar eigen ingeving en eigen inzicht. Van lieverlede zeer ontvankelijk geworden voor de pracht van de natuur vormde ze een heel eigen opvatting van schoonheid. Ze begon overeenkomsten te zien. De natuur was niet langer een toevallige verzameling van afzonderlijke dingen, maar een harmonisch geheel, een streng en verheven gedicht. Hier blonk een luister, hier flonkerde een licht dat anders was dan de glans van een bloem of ster... Een lichtvoetig, geheimzinnig en tastend trillen scheen, net als dat licht door het bos te waren... De tochten van Ambre naar deze groene wereld hadden iets van een religieuze rite. Op een ochtend, toen alles nog heel stil was ging ze naar de wijngaard op de heuvel. Dat deed ze vaak voor ze begon aan een dag vol pietluttigheden... Uit die absurde, onlogische vogelwereld putte zij kracht... Tenslotte bereikte ze het Hoge Woud en ogenblikkelijk raakte ze slaags met de schoonheid. Er lag in haar verhouding tot de natuur letterlijk iets van strijd, iets van de stemming waarin de woorden gesproken waren: «Ik laat u niet gaan, tenzij gij mij zegent»... Toen ze tegen de stam van een wilde appelboom leunde werd zij zich plotseling bewust van een soort innerlijk gehoor waardoor ze het sap, zo levend en krachtig, in de stam omhoog hoorde suizen; het klonk als het ruisen van een beek. Toen streek er een windvlaag door de top van de

bloeiende boom en opnieuw werd ze gewekt voor de werkelijkheid van geluiden, voor dat vreemde gesprek van de bladeren ... Ieder bloem- of boomblad scheen een muziek te zoemen die ook haar herinnerde aan de diepten waaruit zij ontsproten was. Elk licht gewelfd bloesemblad leek haar vol echo’s, te zwaar voor hun teerheid... Een geurige windvlaag gleed van de heuvel af door de takken. De dingen die een vorm hadden en wisten van de vergankelijkheid der vormen huiverden voor dit vormloze en onuitsprekelijke dat langs hen voer. Daarom was dat bos niet langer zo maar een stel bomen maar een stralend geheel, zoals een formatie sterren... Het bezat zichzelf in een voortdurende en onwrikbare existentie. Dat was wat Ambre, aangegrepen door een nieuwsgierigheid die haar de adem benam, aantrok in deze plaatsen waar de natuur spookte. Dat ook was wat haar roerloos maakte in een vreemde, eigenaardige extase die haar beving...»

Uiteenlopende vrouwen als Emily Brontë en Anna de Noailles hebben in hun jeugd soortgelijke aandoeningen gekend en die hun leven lang behouden.

De teksten die ik citeerde tonen duidelijk aan welk toevluchtsoord een landstreek of een bos voor het opgroeiend meisje kunnen vormen. In het ouderlijk huis wordt de scepter gezwaaid door moeder, wetten, gewoontes en sleur. Ze wil zich losrukken van dat verleden. Zij wil op haar beurt een soeverein subject worden. Maar maatschappelijk gezien kan ze haar volwassen leven alleen bereiken door zich vrouw te maken. Ze betaalt haar vrijheid met het opgeven van zichzelf. Maar temidden van de planten- en dierenwereld is zij een menselijk wezen; daar is ze tegelijk bevrijd van haar familie en de mannen, daar

is ze subject, vrijheid. In de geheime plekken van het woud ontdekt ze de afspiegeling van de eenzaamheid van haar ziel en in de wijde horizon van de vlakte ziet ze de tastbare gestalte van haar transcendentie. Zij zelf is die grenzeloze heide, die top die zich naar de hemel boort. Zij kan de paden die naar een onbekende toekomst voeren volgen en zij volgt die dus. Zittend op de top van een heuvel heerst zij over alle rijkdommen van de wereld die daar aan haar voeten liggen en zich aan haar geven. In het ruisen van het water, in het trillen van het licht voorvoelt ze de tranen, de vreugden en extases die zij nu nog niet kent. Golfgekabbel van een meer, zonnevlekken op de grond, houden vage beloften in over de avonturen van haar eigen hart. Geuren en kleuren spreken een geheimzinnige taal waaruit zich triomfantelijk een woord losmaakt: «leven». Het bestaan is niet een of ander abstract lot dat bij de burgerlijke stand wordt geboekstaafd, het is toekomst en lichamelijke verrijking. Het bezit van een lichaam is niet langer een schandelijk gebrek. In de begeerte, die het opgroeiend meisje onder de ogen van haar moeder afwijst, herkent ze het sap dat in de boomstammen opstijgt. Ze is niet langer vervloekt. Trots eist ze haar verwantschap met bloem en blad op. Zij streelt een bloem en weet dat eenmaal een levende prooi haar lege handen vullen zal. Niet langer is het vlees bezoedeld; het is vreugd en schoonheid. Eén met aard en hemel is het jonge meisje de vage ademtocht die het universum tot gloed en leven wekt, zij is ieder takje van de heidestruik. Als individu geworteld in de aarde, als bewustzijn oneindig is zij tegelijk geest en leven. Haar aanwezigheid is even onafwijsbaar en overtuigend als die van de aarde zelf.

Maar over die natuur heen zoekt ze soms naar een nog verder verwijderde en nog stralender werkelijkheid; zij heeft de neiging zich in mystieke extase te verliezen. In tijdperken die door het geloof werden gedragen hebben vrij veel jonge vrouwen God gesmeekt de leegte in hen te vullen. Ik zal later nog nader ingaan op de bijzondere karakteristieken van het vrouwelijk mysticisme, maar de roeping van een Catherina van Sienna, van een Thérèse van Avila openbaarde zich al op jeugdige leeftijd. Jeanne d’Arc was een jong meisje. In andere tijden wordt de mensheid als het hoogste doel beschouwd; dan richt die drang tot mystiek zich op bepaalde, vastomlijnde plannen. Maar het was ook dat jeugdig verlangen naar het absolute dat in een Madame Roland, een Rosa Luxembourg de vlam ontstak waarmee hun levens zich hebben gevoed. In knechtschap, in ontbering kan het meisje, uit de diepste grond van haar verzet, de kracht putten tot drieste daden; ze ontmoet de poëzie, en het heldendom. En een van de manieren om het feit, dat zij niet volledig in de maatschappij is geïntegreerd, te aanvaarden is haar eigen enge grenzen doorbreken.

De rijkdom en kracht van hun aard en bijzonder gelukkige omstandigheden hebben enkele vrouwen in staat gesteld in hun volwasen leven de hartstochtelijke plannen uit hun jeugd door te voeren. Maar dat zijn uitzonderingen. Niet zonder reden laat George Eliot haar Maggie Tulliver en Margaret Kennedy haar Tessa sterven. De gezusters Brontë hebben een hard lot leren kennen. Het jonge meisje is hartroerend en aangrijpend omdat zij zich, zwak en alleen, tegenover die wereld verzet. Maar die wereld is te

machtig. Als ze volhardt in dat verzet wordt ze eraan gebroken. Belle van Zuylen die met haar bijtende kracht en originaliteit heel Europa verblindde schrok al haar aanbidders af. Haar afwijzen van elk compromis, haar weigeren concessies te doen veroordeelde haar tot een langdurig celibaat waaronder zij zo zwaar gebukt ging dat ze beweerde dat de woorden «maagd» en «martelares» hetzelfde betekenen. Maar zoveel vasthoudendheid komt zelden voor. In de overgrote meerderheid van de gevallen is het meisje er zich van bewust dat de strijd te ongelijk is en geeft ze tenslotte toe. «Jullie sterven allemaal met vijftien jaar,» schreef Diderot aan Sophie Volland. En als die strijd - zoals heel vaak voorkomt - alleen maar een symbolisch verzet is geweest staat haar nederlaag vast. Veeleisend in haar dromen, vol hoop, maar lijdzaam ontlokt het meisje aan de volwassenen een wat medelijdend lachje. Zij doemen haar tot berusting. En inderdaad is twee jaar later uit dat opstandige en onberekenbare kind het verstandige meisje gegroeid dat bereid is zich te schikken in haar leven als vrouw. Dat is het lot dat Colette haar Vinca voorspelt en zo doen zich ook de heldinnen uit de eerste romans van Mauriac aan ons voor. De crisis van de adolescentie is een soort innerlijke «verwerking» volkomen analoog aan wat dokter Lagache de «verwerking van de rouw» noemt. Van lieverlede begraaft het jonge meisje haar kindheid, het autonome, heerszuchtige wezen dat ze geweest is en treedt in onderworpenheid het volwassen bestaan in.

Natuurlijk kan men aan de hand van leeftijd allen geen scherp omlijnde categorieën vaststellen. Er zijn vrouwen die hun hele leven kinderlijk blijven. Het

gedrag dat hier beschreven is kan voortduren tot op vrij gevorderde leeftijd. Maar over het algemeen bestaat er toch een scherp onderscheid tussen de «bakvis» van vijftien en het «grote, jonge meisje». Die laatste heeft zich aangepast bij de werkelijkheid, die toeft niet meer op het niveau van de verbeelding en zij is minder in zichzelf verdeeld dan vroeger. Marie Bashkirtseff schreef toen ze achttien was:

«Hoe meer ik mijn jeugd achter me laat, hoe ouder ik word, hoe onverschilliger ik word. Er is nu maar weinig meer dat me opwindt en ik wond me overal over op.»

En Irene Reweliot merkt op:

«Om door mannen aanvaard te worden moet je denken en doen als zij, anders behandelen ze je als een zwart schaap en wordt eenzaamheid je lot. En ik ben de eenzaamheid zat; ik wil geen menigte meer om me heen, maar bij me... Ik wil nu leven, niet langer bestaan en wachten en dromen en, met dichte mond en roerloos lichaam, tegen mezelf praten.».

En verder nog:

«Omdat ik zo gevleid en bewonderd word ben ik nu verschrikkelijk eerzuchtig geworden. Het is niet meer dat trillende, wonderlijke geluk van toen ik vijftien was. Het is een soort kille, harde roes om mij te wreken op het leven, om omhoog te komen. Ik flirt, ik speel met de liefde. Maar ik ken de liefde niet... Mijn intelligentie en zelfbeheersing worden groter, mijn normale doorzicht nog scherper. Maar mijn gevoel zwakt af. Het is net een soort breuk... Ik heb in twee

maanden tijd mijn kinderjaren achter me gelaten.»

Diezelfde toon klinkt ook door in de bekentenis van een negentienjarig meisje, door Debesse geciteerd in *La crise d'originalité de l'adolescence*:

«O, wat bestond er vroeger niet voor conflict tussen een mentaliteit die strijdig leek met de tijd en de roep van die tijd zelf! Ik heb nu de indruk dat ik tot rust gekomen ben. Elk nieuw, groots idee dat in me opkomt past zich nu aan bij wat al in me leeft, inplaats van zoals vroeger een pijnlijke verwarring en een voortdurend afbreken en weer opbouwen te veroorzaken... Nu ga ik van theoretisch denken bijna onmerkbaar over naar het leven zoals dat is en zonder dat de continuïteit daarvan wordt verbroken.»

Tenzij ze door de natuur uitzonderlijk stiefmoederlijk bedeeld is neemt het jonge meisje tenslotte haar vrouwelijkheid op zich. En vaak voelt ze zich gelukkig omdat ze, voor ze zich definitief in haar bestemming schikt, vrij en ongebonden kan genieten van de pleziertjes en veroveringen die ze uit haar vrouw zijn puurt. Nog niet gebonden aan plichten, zonder verantwoordelijkheid en banden lijkt haar het heden noch leeg, noch teleurstellend omdat het niet meer dan een tussenstadium is. Toilet maken en flirten bezitten nog het luchthartig karakter van het spel en haar toekomstdromen verhullen de futiliteit daarvan. In *The waves* beschrijft Virginia Woolf de indrukken van de jonge, kokette Jinny, tijdens een avondje:

«Ik heb het gevoel alsof ik in het donker oplicht. Zacht strelen mijn zijden benen langs elkaar. Koel liggen de stenen van een ketting tegen mijn hals. Ik

ben getooid, ik ben gereed... Mijn haar valt zoals het moet, mijn lippen zijn precies zo rood als ik wil. Ik ben bereid mij bij de mannen en vrouwen te voegen die de trap bestijgen. Het zijn mijn gelijken. Ik loop langs hen heen en stel mijzelf aan hun blikken bloot, zoals zij zich blootstellen aan de mijne... In deze sfeer van parfum en licht bloei ik op, zoals een varen die zijn golvende bladeren uitwaaiert... Ik voel duizend mogelijkheden in mij geboren worden. Ik ben afwisselend guitig, vrolijk, smachtend en melancholiek. Ik ben geworteld, maar ik zweef. Rozig en rijp buig ik me naar rechts en zeg tegen die jongeman: «Kom...» Hij komt. Hij komt op me toe. Dat is het meest opwindende ogenblik dat ik ooit heb beleefd. Ik ril, ik golf... Zijn we niet charmant zoals we daar naast elkaar zitten, ik in satijn en hij in zwart en wit? Nu mogen mijn gelijken me aanstaren, zoveel als ze willen, mannen en vrouwen. Ik sla mijn ogen niet neer, ik kijk terug. Ik ben één der hunnen. Dit is mijn wereld... De deur gaat open. De deur gaat voortdurend open. Als die deur weer opengaat zal misschien mijn hele leven veranderd zijn... De deur gaat open. «O, kom,» zeg ik tegen de jongeman en buig me als een grote, gouden bloem naar hem over. «Kom,» zeg ik tegen hem en hij komt.»

Hoe rijper het jonge meisje wordt hoe meer het gezag van de moeder haar gaat drukken. Als zij zich thuis met het huishouden bezig houdt lijdt ze er onder niet meer dan een hulp te zijn; ze zou haar werk willen wijden aan haar eigen huis, haar eigen kinderen. Vaak windt zij zich hevig op over die rivaliteit met haar moeder. Vooral de oudste dochter ergert zich als er nog jonge broertjes of zusjes geboren worden. Zij is

van mening dat haar moeder «haar tijd gehad heeft»; nu is het haar beurt om te baren, om te regeren. Als zij buitenshuis werkt dan stoot het haar dat ze, als ze thuiskomt, als een gewoon lid van het gezin wordt behandeld en niet als een autonoom individu.

Minder romantisch nu dan vroeger, begint ze meer aan het huwelijk dan aan de liefde te denken. Ze siert haar toekomstige echtgenoot niet meer met een verblindend aureool. Ze verlangt naar een vaste, veilige plaats in deze wereld; ze wil een begin maken met haar leven als vrouw. In haar al eerder genoemde boek geeft Virginia Woolf een beschrijving van de wensdroom van een jong en rijk meisje op het platteland.

«Straks, als de middag het heetst is en de bijen rond de kamperfoelie zoemen, komt mijn geliefde. Hij zegt maar één enkel woord, en met één enkel woord slechts zal ik antwoorden. Ik zal hem alles schenken wat in mij gegroeid is. Ik zal kinderen hebben, ik zal dienstbodes met schortjes hebben en werklui die lantaarns dragen. Ik zal een keuken hebben waar, in een mandje, zieke lammeren worden heen gebracht om hen warm te houden, waar hammen hangen en uien-kransen glinsteren. Ik zal net als mijn moeder zijn; zwijgzaam en, gekleed in een blauw schort, zal ik de sleutels van de kasten in mijn hand dragen.»

En in *Precious bane* van Mary Webb droomt Prue Sarn, de arme, een vrijwel eendere droom:

«Ik dacht dat het verschrikkelijk moest zijn om nooit te trouwen. Alle meisjes trouwen. En als een meisje trouwt dan heeft ze een huis en misschien wel een lamp

die ze ‘s avonds, als haar man thuis komt aansteekt. En als ze alleen maar kaarsen heeft blijft dat toch hetzelfde, want die kan ze in het raam zetten. En dan zegt hij tegen zichzelf: «M’n vrouw is thuis, ze heeft de kaarsen aangestoken.» En dan komt er een dag dat mevrouw Beguildy een wieg van riet vlecht. En weer een andere dag, dat daar een mooie, sterke baby in ligt en er uitnodigingen voor de doop worden verstuurd. En dan verdringen de buren zich om de moeder, zoals de bijen om een koningin. Vaak, als alles heel slecht liep, hield ik mezelf voor: «Dat doet er allemaal niet toe, Prue Sarn! Eens zul je koningin in je eigen korf zijn.»

Of ze nu een werkzaam of oppervlakkig leven leiden, aan huis gebonden zijn, of zich daar al gedeeltelijk van hebben losgemaakt, voor het merendeel van de jonge meisjes wordt de verovering van een echtgenoot - of in het uiterste geval van een serieuze minnaar - een steeds dringender aangelegenheid. Die zorg is vaak rampzalig voor de vriendschap tussen vrouwen. De «boezemvriendin» raakt haar bevoorrechte plaats kwijt. Het jonge meisje ziet in haar vriendinnen eerder rivales dan bondgenotes. Ik heb een intelligent en begaafd meisje gekend dat zich als de «sprookjesprinses» beschouwde en zichzelf in gedichten en literaire probeersels zo beschreef. Ze gaf ruiterlijk toe dat ze niets meer voelde voor haar jeugdvriendinnen; als die lelijk en dom waren mishaagden ze haar en, waren ze aantrekkelijk, dan vreesde zij hen. Het ongeduldig wachten op de man, dat vaak gepaard gaat met allerlei gekuip, listen en vernederingen belemmert het uitzicht van het jonge meisje; ze wordt hard en egoïstisch. En als die

Sprookjesprins lang op zich laat wachten veroorzaakt dat afkeer en bitterheid.

Het karakter en het gedrag van het jonge meisje zijn de uitdrukking van haar situatie. Als die verandert, zal ook het opgroeiend meisje zich anders voordoen. Vandaag aan de dag is het haar mogelijk haar lot in eigen hand te nemen inplaats van dat aan de man over te laten. Als zij in beslag genomen wordt door studie, door sport, het leren van een beroep, maatschappelijke of politieke bezigheden dan bevrijdt zij zich van de obsessie van de man en maakt zij zich minder zorgen over haar sentimentele en seksuele conflicten. Toch kost het haar meer moeite dan de jongen om zichzelf als een autonoom individu te verwerkelijken. Ik heb er al op gewezen dat noch haar familie, noch de zeden en gewoonten haar pogingen aanmoedigen of steunen. Bovendien blijft ze, ook al kiest ze voor de onafhankelijkheid, toch een plaats in haar leven inruimen voor de man en de liefde. Vaak is ze dan ook bang dat, als zij zich te sterk voor een of andere onderneming inzet, zij in haar bestemming als vrouw tekort zal komen. Vaak geeft ze dat tegenover zichzelf niet toe, maar dat gevoel is aanwezig en remt haar wil en beperkt haar mogelijkheden. In ieder geval wil de werkende vrouw haar slagen in overeenstemming brengen met louter vrouwelijke successen. Dat betekent niet alleen dat ze een groot deel van haar tijd aan haar toilet en voorkomen besteed, maar ook, en dat is veel belangrijker, dat haar vitale interessen verdeeld zijn. De student houdt zich naast zijn studie, bezig met het vrij laten gaan van zijn gedachten en dankt daar zijn beste invallen aan. De dromen van het meisje gaan een heel andere richting uit; zij denkt aan haar

uiterlijk, aan de man, aan de liefde. Aan haar studie en carrière doet zij niet meer dan het hoog nodige en juist op die terreinen is niets zo noodzakelijk als het overbodige. Er is hier geen sprake van een geestelijke zwakheid of het onvermogen om zich te concentreren, maar van een splitsing van belangen die moeilijk met elkaar in overeensteming te brengen zijn. Hier sluit zich een vicieuze cirkel. Men verwondert er zich vaak over hoe makkelijk een vrouw muziek, studie, een beroep of wat dan ook kan opgeven zodra ze een man gevonden heeft. Maar dat komt omdat zijzelf bij die projecten te weinig betrokken was om veel nut te verwachten van de voltooiing daarvan. Alles spant samen om haar persoonlijke ambities in te tomen en tegelijk dwingt men haar door een enorme maatschappelijke pressie om in dat huwelijk een maatschappelijke status en een rechtvaardiging te zoeken. Het is heel natuurlijk dat zij niet zelf haar plaats in de wereld zoekt, of dat slechts aarzelend doet. Zolang er in de maatschappij nog geen volkomen economische gelijkberechtiging is verwezenlijkt en zolang zeden en gewoonten vrouwen machtigen om als echtgenote te profiteren van bepaalde voorrechten die zekere mannen genieten, zolang ook zal de droom van het passief slagen voortduren en haar eigen verwerkelijking en ontplooiing belemmeren.

Maar op welke wijze het meisje de volwassenheid dan ook bereikt, haar leertijd is nog niet voorbij. Ze moet, stap voor stap, of brutaalweg ineens, haar seksuele inwijding ondergaan. Er zijn meisjes die zich daartegen verweren. Als pijnlijke seksuele incidenten hun jeugd hebben gekenmerkt, als een onhandige opvoeding van lieverlede een afschuw voor seksualiteit

in haar heeft gewekt behoudt ze ten opzichte van de man dat gevoel van weerzin uit haar puberteit. Het komt ook voor dat de omstandigheden vrouwen, ondanks hen zelf, tot vrij langdurige maagdelijkheid leiden. Maar het overgrote deel van de meisjes vervult, vroeger of later, haar seksuele bestemming. De manier waarop zij daar tegenover staat is heel duidelijk nauw verweven met haar hele verleden. Maar het is ook een heel nieuwe ervaring die zich onder onvoorziene omstandigheden aan haar voordoet en waarop zij vrij reageert. Dit nieuwe stadium dienen wij nu te bezien.

Vierde deel - Vorming

XIV Seksuele inwijding

In zeker opzicht begint de seksuele inwijding van de vrouw, net als die van de man, in haar allereerste kinderjaren. Er is een theoretische en praktische leertijd die, via orale, anale en genitale fase ononderbroken voortduurt tot de volwassen leeftijd. Maar de erotische ervaringen van het meisje zijn niet een simpele voortzetting van haar vroegere seksuele activiteiten. Heel vaak hebben ze een onverwacht en heel onplezierig karakter. Maar zij vormen altijd een volkomen nieuwe gebeurtenis die een breuk met het verleden veroorzaakt. Alle problemen waarvoor het meisje zich gesteld zag, worden, op het ogenblik waarop ze dit doormaakt, samengetrokken in een dringende, bijtende vorm. In bepaalde gevallen verloopt deze crisis rustig en makkelijk. Er zijn echter ook tragische situaties waarbij die crisis slechts eindigt met zelfmoord of krankzinnigheid. Maar in alle gevallen is de toekomst van de vrouw ten nauwste betrokken bij de wijze waarop zij hierop reageert. Psychiaters zijn unaniem van mening dat de eerste erotische ervaringen van de vrouw buitengewoon belangrijk zijn en hun terugslag hebben op hun hele verdere leven.

Zowel van biologisch, sociaal en psychologisch standpunt bezien is de situatie van de vrouw hierin totaal anders dan die van de man. Voor de man is de overgang van de kinderlijke naar de gerijpte

seksualiteit betrekkelijk eenvoudig. Er treedt een objectivering van het erotisch genot op, dat inplaats van zich te verwerkelijken in zijn immanente aanwezigheid, wordt verlegd naar een transcendent wezen. De erectie is de uiting van die behoefte. Met penis, handen, mond en met zijn hele lichaam reikt de man naar de partner. Maar hij blijft in deze handeling, zoals trouwens in het algemeen, het subject tegenover de objecten die hij waarneemt en de werktuigen die hij hanteert. Hij projecteert zich op de ander zonder zijn autonomie te verliezen. Het lichaam van de vrouw is voor hem een prooi waarin hij grijpt naar die hoedanigheden die zijn sensualiteit van ieder object eist. Ongetwijfeld lukt het hem niet zich die toe te eigenen. Maar hij omvat hen in elk geval wel. Kussen en liefkozingen houden een gedeeltelijk falen in; maar dat falen zelf is een stimulans en een genot. In de natuurlijke voltooiing, het orgasme, wordt de liefdesdaad een eenheid. De coïtus heeft een psychologisch doel. In de ejaculatie ontdoet de man zich van afscheidingsprodukten die hem tot last zijn; daama ondergaat hij een gevoel van opluchting dat gepaard gaat met lustgevoelens. Natuurlijk werd niet alleen die lust beoogd. Vaak volgt daarop dan ook een ontgoocheling. Maar de behoefte is, ook al werd die dan niet helemaal bevredigd, verdwenen. Er is, hoe dan ook, een bepaalde daad volbracht en de man vindt zijn lichaam ongeschonden terug. De dienst die hij de soort bewees viel samen met zijn eigen genot.

De erotiek van de vrouw is veel gecompliceerder en vormt de afspiegeling van de gecompliceerde situatie van de vrouw. In hoofdstuk I van het eerste deel zagen

we al dat het wijfje inplaats van de geweldige drang van de soort in haar individuele leven te integreren veeleer de prooi is van die soort waarvan het belang niet samenvalt met de doelen die zij zich heeft gesteld. Deze antinomie vindt haar hoogtepunt in de vrouw; zij komt, onder andere, tot uitdrukking in de tegenstelling van twee organen: de clitoris en de vagina. In het kinderlijk stadium is vooral de eerste het centrale punt van de vrouwelijke erotiek. Sommige psychiaters houden staande dat er bij bepaalde kleine meisjes een vaginale gevoeligheid bestaat, maar dat is een zeer omstreden mening. Die vagina is in dat stadium in ieder geval slechts van ondergeschikt belang. Dat clitorale systeem verandert niet met het volwassen worden en de vrouw behoudt haar leven lang deze erotische autonomie, voor zover de clitoris ten minste niet wordt weggesneden zoals bij bepaalde primitieve volkeren gebruikelijk is. Clitoraal orgasme is, net als bij de man, een soort opzwellen dat langs quasi mechanische weg wordt verkregen. Maar het is niet rechtstreeks gebonden aan de normale coïtus en speelt bij de voortplanting geen enkele rol. Via de vagina vindt het binnendringen en de bevruchting plaats. Die vagina wordt pas een erotisch centrum door tussenkomst van de man en dit betekent altijd een soort verkrachting. In vroeger tijden werd de vrouw door een echte of zogenaamde schaking losgerukt van haar kinderlijke wereld en in haar bestaan als echtgenote geworpen. Een gewelddaad verandert het meisje in een vrouw. Men spreekt dan ook van het «roven» van haar maagdelijkheid, van het «nemen» van haar bloempje. Die defloratie is dan ook niet het harmonisch slot van een gestage ontwikkeling, het is de abrupte breuk met het verleden, het begin van een

nieuwe cyclus. Genot wordt dan bereikt door het samentrekken van het inwendige oppervlak van de vagina. Treedt daarbij een uitgesproken en onveranderlijk orgasme op? Dat is nog steeds een punt van discussie. De anatomische gegevens zijn zeer vaag. Het Kinsey-rapport zegt hierover het volgende: «Er zijn tal van anatomische en klinische aanwijzingen voor het feit dat een groot deel van het inwendige van de vagina geen zenuwen bevat. Tal van operaties in de vagina kunnen zonder verdoving worden uitgevoerd. Aangetoond is dat in het inwendige van de vagina de zenuwen gelokaliseerd zijn in een zone die, in de inwendige vagina-wand, in de nabijheid van de basis van de clitoris is gelegen.» Maar, afgezien van prikkeling van deze zone met zenuwen «kan de vrouw het inbrengen van een voorwerp in de vagina waarnemen, vooral wanneer de spieren van de vagina zich samentrekken. Maar de bevrediging die op deze wijze verkregen wordt berust waarschijnlijk meer op spier-tonus dan op erotische prikkeling van de zenuwen». Het is niettemin buiten kijf dat vaginaal genot bestaat. En vaginale masturbatie schijnt zelfs, bij volwassen vrouwen, meer verbreid te zijn dan het Kinsey-rapport vermeldt.[10] Zeker is in ieder geval dat de reactie van de vagina zeer complex is. Men zou die reactie psycho-fysiologisch kunnen noemen omdat daarbij niet alleen het hele zenuwstelsel betrokken is, maar die ook afhankelijk is van de situatie zoals die door het subject wordt beleefd. Zij eist van het hele individu een volledige aanvaarding.

De nieuwe erotische cyclus die door de eerste coïtus wordt ingeleid stelt als eis voor zijn ontstaan een soort «montage» van het zenuwstelsel, de uitwerking

van een nieuwe, nauwelijks ontloken vorm die ook het clitorale stelsel moet insluiten. Die heeft voor haar realisatie vrij veel tijd nodig en soms komt zij zelfs nooit tot stand. Frappant is dat de vrouw de keuze heeft tussen twee systemen waarvan het ene haar jeugdige onafhankelijkheid voortzet, terwijl het andere haar bestemt tot de man en het kind. De normale seksuele daad maakt de vrouw inderdaad afhankelijk van de man en de soort. Hij is het die - zoals bij vrijwel alle dieren - de agressieve rol vervult terwijl zij zijn omhelzing ondergaat. Normaal gesproken kan zij altijd door de man genomen worden, terwijl hij haar alleen maar nemen kan als hij een erectie heeft. Behalve in gevallen van een zo diepgaande afkeer als het vaginisme dat de vrouw zekerder afsluit dan het maagdenvlies, kan de vrouwelijke afwijzing worden overkomen. En zelfs bij vaginisme zijn er voor de man mogelijkheden zich te bevredigen aan een lichaam dat dank zij zijn spierkracht aan zijn genade is overgeleverd. Omdat zij object is verandert haar inertie haar natuurlijke rol niet wezenlijk. Veel mannen bekommeren er zich dan ook niet om of de vrouw die hun bed deelt de coïtus werkelijk begeert of zich daar alleen maar aan onderwerpt: «je kunt ook op een lijk klaarkomen». Maar de coïtus kan alleen voltrokken worden met instemming van de man en de bevrediging van de man vormt zijn natuurlijk slot. De bevruchting kan plaats hebben zonder dat de vrouw enig genot ervaart. Aan de andere kant vertegenwoordigt voor haar de bevruchting niet het einde van een seksueel gebeuren. Integendeel op dat ogenblik begint de dienst die de soort van haar verlangt. En die voltrekt zich langzaam en pijnlijk in de zwangerschap, de bevalling en het zogen.

Het «anatomisch lot» van de man en de vrouw is dus totaal verschillend. Hun morele en sociale situatie is dat niet minder. De patriarchale beschaving heeft de vrouw tot kuisheid gedoemd. Het recht van de man om zijn seksuele begeerten te bevredigen wordt min of meer openlijk toegegeven. De vrouw dient zich te beperken tot het huwelijk. Voor haar is de daad des vleses, als die niet wordt geheiligd door de wet of het sacrament, een misstap, een val, een nederlaag en een zwakte. Zij moet haar deugdzaamheid en «eer» verdedigen; als zij «toegeeft», als zij «valt» veracht men haar. Maar in het verwijt dat men tegen haar overwinnaar richt mengt zich zelfs een soort bewondering. Van primitieve tijden af, tot in onze dagen toe heeft men altijd aangenomen dat voor de vrouw het bed een «dienst» is waarvoor de man haar bedankt door geschenken en het voorzien in haar levensonderhoud. Maar dienen betekent jezelf een meester toekennen. Een dergelijke verhouding is niet wederkerig; de structuur van het huwelijk en het bestaan van prostituées bewijzen het. De vrouw *geeft zich*, de man betaalt en neemt haar. Niets verbiedt de man zich te gedragen als meester over minderen en hen te nemen. Liefdesbetrekkingen met dienstboden werden altijd getolereerd terwijl de vrouw uit gegoede kringen die zich aan een chauffeur of tuinman geeft maatschappelijk in aanzien daalt. Amerikanen uit de zuidelijke staten, felle voorstanders van de rassenscheiding als zij zijn, hadden krachtens zeden en gewoonten altijd - van voor de Burgeroorlog af tot in onze tijd toe - het recht om met negerinnen te slapen en zij oefenden dat recht met de arrogantie van de grandseigneur ook uit. Maar een blanke vrouw die een verhouding heeft met een neger zou in de tijd van

de slavernij ter dood zijn gebracht en vandaag aan de dag worden gelyncht. Om duidelijk te maken dat hij met een vrouw geslapen heeft zegt de man dat hij haar «bezeten heeft», dat hij haar «heeft gehad». Wil men omgekeerd uitdrukken dat de vrouw iemand «gehad» heeft dan zegt men soms grof dat ze hem «gepikt» heeft. De Grieken noemden een vrouw die nooit omgang met mannen had gehad «parthenos ademos», de ongetemde jonkvrouwe. De Romeinen spraken over Messalina als over de «invicta» de onoverwonnene, omdat geen van haar minnaars haar genot geschonken had. Voor de minnaar is de liefdesdaad dus een verovering, een overwinning. Als bij een andere man de erectie vaak een belachelijke parodie op een vrije wilsdaad lijkt in het eigen geval beschouwt men die toch met enige trots. De erotische woordenschat van de man is dan ook geënt op militaire uitdrukkingen: de minnaar heeft het vuur van een soldaat, zijn geslachtsdeel is gespannen als een boog, als hij ejaculeert «ontlaadt hij zijn kanon, zijn mitrailleur»; hij praat over aanval, stormloop en overwinning. Zijn bronst smaakt op de een of andere manier naar heroïsme. In *Le rapport d'Uriël* schrijft Julien Benda: «De daad der voortplanting bestaat uit het in bezit nemen van een wezen door een ander. En dat dringt enerzijds de gedachte aan een overwinnaar, anderzijds aan een veroverde op. En inderdaad spreken ook de meest beschaafde mensen over hun liefdeleven in termen als verovering, aanval, stormloop, belegering, verdediging, nederlaag en capitulatie, waarmee men het begrip liefde heel duidelijk overplant op dat van de oorlog. Die daad, die met zich meebrengt dat een wezen een ander tot zaadlozing brengt, veroorzaakt bij de lozer een zekere trots en wekt bij de ontvangster, ook al stemt zij

ermee in, een gevoel van vernedering.»

Met dit laatste zinnetje doet een nieuwe mythe haar intrede, en wel dat de man de vrouw bezoedelt. Maar in werkelijkheid is sperma geen uitscheidingsprodukt. Men spreekt wel van «nachtelijke polluties» maar omdat er dan geen natuurlijk doel mee wordt gediend. Maar men beweert toch ook niet dat koffie, ook al kan die dan op een lichte jurk een vlek veroorzaken, vies is en de maag vuil maakt. Andere mannen daarentegen houden staande dat de vrouw onrein is omdat zij «vies-vochtig» is en de man nat maakt. In elk geval dankt de man aan het feit dat hij de zaadlozer is niet meer dan een twijfelachtige superioriteit. In werkelijkheid wordt de bevoorrechte positie van de man veroorzaakt door de integratie van zijn biologische, agressieve rol in zijn maatschappelijke functie als heer en meester. En op grond van die maatschappelijke functie krijgen ook de fysiologische verschillen betekenis. Omdat de man soeverein is in de wereld beweert hij dat de heftigheid van zijn begeerte een teken is van zijn soevereiniteit. Van een man die over grote erotische capaciteiten beschikt zegt men dat hij sterk en potent is, aanduidingen dus die hem tot een actief, transcendent wezen stempelen. Van de vrouw, die object is, beweert men daarentegen dat ze *heet* of *koud* is en dat betekent dat ze alleen maar blijk kan geven van passieve kwaliteiten.

Het klimaat waarin de seksualiteit van de vrouw ontwaakt is dus een heel ander dan dat wat de opgroeiende jongen ontmoet. Aan de andere kant is, als de vrouw voor het eerst wordt geconfronteerd met de man, haar erotische instelling erg gecompliceerd. Het is, zoals vaak beweerd wordt, niet waar dat de maagd

geen seksuele driften kent en dat de man haar sensualiteit eerst wekken moet. Ook uit die legende blijkt eens te meer de neiging tot dominantie van de man die niet wil dat er ook iets autonooms aan zijn partner is, zelfs niet haar begeerte naar hem. In werkelijkheid is het vaak het contact met de vrouw dat in de man de begeerte wekt, terwijl omgekeerd daarentegen het merendeel der meisjes vurig naar liefkozingen verlangt voor een hand hen zelfs maar heeft beroerd. In *My life* vertelt Isadora Duncan:

«Mijn heupen, die me gisteren nog de gang van een jongen gaven, werden ronder en in mijn hele wezen bespeurde ik dat eindeloze gevoel van verwachting; een verlangen dat meer en meer bezit van me nam en waarvan de betekenis me niet helemaal duidelijk was. Ik kon 's nachts niet meer slapen, woelde om en om, ik gloeide en ik leed.»

In *Frigidity in women* heeft W. Stekel het levensverhaal van een jonge vrouw opgenomen waaruit ik het volgende deel citeer:

«Ik begon verwoed te flirten. Mijn zenuwen moesten nu eenmaal, zoals ik dat toen noemde, «gekieteld» worden... Ik danste vreselijk graag en hield bij het dansen mijn ogen dicht om er meer van te kunnen genieten... Tijdens het dansen was ik een beetje exhibitionistisch omdat mijn sensualiteit sterker was dan mijn schaamtegevoel. Dat hele eerste jaar danste ik heel veel. Ik sliep graag en ik sliep dan ook veel en ik masturbeerde iedere dag, vaak wel een uur lang... Ik masturbeerde vaak zo lang dat ik baadde in het zweet en van moeheid niet langer kon en in slaap viel... Ik stond in vuur en vlam en zou iedereen

genomen hebben die me bevredigen kon. Ik zocht geen individu, ik wilde alleen maar een man.»

In werkelijkheid is het veeleer zo dat het verlangen van de maagd zich niet in een bepaalde begeerte uit. De maagd weet niet precies wat ze wil. In haar leeft nog de agressieve erotiek uit haar kinderjaren. Haar eerste impuls is nog op grijpen gericht; ze heeft het verlangen om te omhelzen, te bezitten. En in die begeerde buit verlangt ze naar eigenschappen die zij middels haar reuk, smaak en tastzin als waardevol heeft leren kennen. Want seksualiteit is geen afgebakend gebied, maar prolongeert de dromen en vreugden der zinnelijkheid. Zowel opgroeiende meisjes als jongens houden van het gladde, romige, satijnige, zachte en veerkrachtige, van al wat toegeeft aan druk zonder ingedeukt of veranderd te worden, van al wat blik en vingers streelt. Net als de man is de vrouw verrukt van het zachte warme zand van de duinen die zo vaak met borsten vergeleken worden, van de streling van zijde, het donzige van een dekbed en het fluwelen floers op bloem of vrucht. En het meisje is dan al heel bijzonder gesteld op zachte pasteltinten, op luchtige, wazige stoffen als tule en mousseline. Ze voelt niets voor ruige stoffen, grint, stenen, dingen die scherp smaken of doordringend ruiken. Het lichaam van de moeder was het eerste dat zij, net als haar broers, streelde en beminde. In haar narcisme, in haar homoseksuele ervaringen - hetzij vaag, hetzij bewust - stelde zij zich als subject en zocht ze het bezit van een vrouwenlichaam. Als zij met de man wordt geconfronteerd voelt zij in haar handen en op haar lippen het verlangen actief de prooi te liefkozen. Maar de man met zijn harde spieren, zijn ruwe, vaak

nog behaarde huid, zijn scherpe geur, en zijn grove trekken lijkt haar niet begerenswaard. Hij boezemt haar zelfs afkeer in. Dat drukte Renée Vivien uit in de volgende regels:

Je suis femme, je n’ai pas droit à la beauté
...On m’avait condamnée aux laideurs masculines
On m’avait interdit tes cheveux, tes prunelles
Parce que tes cheveux sont longs et pleins d’odeurs

Als die neiging tot grijpen in de vrouw heel sterk blijft leven oriënteert zij zich, zoals Renée Vivien, op de homoseksualiteit. Of ze hecht zich alleen maar aan mannen die zij als vrouwen kan behandelen, zoals bijvoorbeeld de heldin uit *Monsieur Vénus* van Rachilde. Zij koopt een jonge minnaar die ze hartstochtelijk liefkoost maar door wie zij zich niet laat ontmaagden. Er zijn vrouwen die het heerlijk vinden dertien- of veertienjarige jongens of zelfs kinderen te liefkozen, maar die een volwassen man afwijzen. Maar we hebben ook gezien dat er zich in de vrouw van haar kinderjaren af een passieve seksualiteit ontwikkeld heeft. De vrouw wil graag omhelsd en geliefkoosd worden en vooral na de puberteit wil zij zich in de armen van een man bewust worden van haar lichaam. Normaliter valt hem de rol van subject ten deel en dat weet zij. «Een man hoeft niet mooi te zijn,» heeft men haar herhaaldelijk verzekerd. Zij moet in hem niet de dode eigenschappen van het object zoeken, maar mannelijke macht en kracht. Zij voelt zich derhalve in zichzelf verdeeld. Zij verlangt naar de forse, stevige omhelzing die van haar een huiverend ding maken zal, maar ruwheid en kracht vormen ook ongewenste weerstanden die haar kwetsen. Haar sensualiteit zetelt zowel in haar hand

als in haar huid en de verlangens van de een zijn gedeeltelijk tegengesteld aan die van de ander. Voor zover haar dat mogelijk is sluit ze een compromis, ze geeft zich aan een viriele man die echter jong en aantrekkelijk genoeg is om ook als object begerenswaard te zijn; een mooie jongen bezit alle aantrekkelijkheden waarnaar zij verlangt. In het *Hooglied* is er een bepaalde symmetrie tussen het genot van de vrouw en dat van de man: zij vindt in hem wat hij in haar zoekt, de dieren en bloemen der aarde, kostbare gesteenten, beken en sterren. Maar zij bezit de middelen niet om die schatten te *grijpen*; haar anatomie doemt haar tot de onhandigheid en machteloosheid van een eunuch en haar drang tot bezit verloopt bij gebrek aan een orgaan waarin zij dat belichamen kan. En de man wijst die passieve rol af. Overigens dragen de omstandigheden er vaak toe bij dat het meisje zich als prooi geeft aan een man wiens liefkozingen haar opwinden, maar waarbij het haar geen genot geeft naar hem te kijken of hem op haar beurt te liefkozen. Er is nog niet voldoende op gewezen dat in de afkeer die zich in haar begeerte mengt niet alleen een angst schuilt voor de agressiviteit van de man, maar ook een diep geworteld gevoel van teleurstelling: haar wellust moet veroverd worden op de spontane drang van haar seksualiteit, terwijl bij de man het genot van aanraken en zien versmelt met het eigenlijke seksuele genot.

De elementen van de passieve erotiek zijn bovendien zelf tweeslachtig. Niets is zo dubbelzinnig als een *aanraking*. Veel mannen die zonder enige afkeer iedere stof tussen hun handen fijnwrijven vinden het afschuwelijk als planten of dieren langs hen strijken.

Als zijde of fluweel haar lichaam beroert vindt de vrouw dat nu eens prettig, dan weer verschrikkelijk. Ik herinner me een vriendin uit mijn jeugd die alleen al bij het zien van een perzik kippevel kreeg. Prikkeling ontaardt makkelijk in gekietel, ergernis kan overgaan in lust. Een arm die om een lichaam geslagen wordt kan een wijkplaats en een bescherming zijn, maar ook een gevangenis, een verstikking. In de maagd handhaaft deze tweeslachtigheid zich als een gevolg van haar paradoxale situatie. Het orgaan waarin de metamorfose zich voltrekt is verzegeld. De vage, brandende begeerte van haar vlees spreidt zich uit over haar hele lichaam behalve op de plaats waar de coïtus moet worden uitgevoerd. Er is geen enkel orgaan dat de maagd in staat stelt haar actieve erotiek te bevredigen en ze heeft nog geen werkelijke ervaring met de erotiek die haar tot passiviteit doemt.

Toch is die passiviteit niet alleen maar inertie. Eer de begeerte van een vrouw gewekt is spelen er zich positieve gebeurtenissen in haar organisme af: prikkeling van de erogene zones, het opzwellen van bepaalde erectiele weefsels, secretie, verhoging van de temperatuur, versnelling van pols en ademhaling. Evenals voor de man vereist ook voor haar begeerte en wellust een uitzetting van haar vitaliteit. Van nature receptief, is in zeker opzicht de behoefte van de vrouw actief; dat blijkt uit de gespannenheid van spieren en zenuwen. Apatische en lusteloze vrouwen zijn altijd koel. Het is nog de vraag of er zoiets als een constitutionele frigiditeit bestaat en het is wel zeker dat psychische factoren met betrekking tot de erotische capaciteiten van de vrouw, een overwegende rol spelen. Zeker is echter ook dat fysiologische

onvolkomenheden, zoals een zwakke vitaliteit, zich onder meer uiten in seksuele onverschilligheid. Als anderzijds die vitale energie zich richt op vrijwillige activiteiten, zoals sport bijvoorbeeld, dan wordt die niet in dienst van de seksuele behoefte gesteld. Scandinavische vrouwen zijn gezond, stevig en koel. «Temperamentvolle» vrouwen zijn zij die loomheid paren aan «vuur», zoals bijvoorbeeld Italiaanse of Spaanse vrouwen. Zich tot object *maken*, zich passief *maken* is heel iets anders dan een passief object *zijn*. Een minnares slaapt niet en is evenmin dood; de drang in haar golft voortdurend op en neer en vernieuwt zich voortdurend. De daling veroorzaakt de bekoring waarin de begeerte zich voortzet. Maar het evenwicht tussen vuur en overgave kan makkelijk worden verstoord. Het mannelijke begeren is spanning. Dat kan een lichaam waarin spieren en zenuwen gespannen zijn overweldigen; houdingen en gebaren die van het organisme vrijwillige medewerking verlangen werken dan ook niet storend, maar vaak zelfs stimulerend. Iedere vrijwillige medewerking daarentegen betekent voor de vrouw een belemmering om te worden «genomen». Daarom ook wijst de vrouw spontaan die vormen van coïtus af die spanning en inspanning van haar verlangen. (We zullen naderhand nog zien dat op psychologische gronden een verandering in deze primaire reactie kan optreden.) Te plotselinge en te veelvuldige verandering van positie, de eis tot actieve medewerking in woord en gebaar verbreken de betovering. De heftigheid van die losgebroken drift kan leiden tot krampen, samentrekken en spanning; vrouwen bijten en krabben en hun lichaam welft zich in een ongewone ontplooiing van kracht. Maar deze verschijnselen treden pas op als er al een hoogtepunt is bereikt en ze doen zich alleen dan voor

wanneer iedere dwang, zowel fysiek als geestelijk, ontbreekt zodat alle levende energie zich kan concentreren op de seksuele daad. Dat betekent dat het niet genoeg is als het meisje zich alleen maar *laat gaan*. Als ze gedwee en loom is, als haar gedachten er niet bij zijn, bevredigt ze noch haar partner, noch zichzelf. Er wordt van haar actieve deelname verlangd in een avontuur dat noch haar maagdelijk lichaam, noch haar met taboes, verboden, vooroordelen en eisen belaste bewustzijn positief wil.

Het is begrijpelijk dat onder deze omstandigheden de erotische inwijding van de vrouw niet zo makkelijk is. We hebben al gezien dat het vrij vaak gebeurt dat incidenten die zij in hun kinderjaren of jeugd hebben beleefd hevige weerstanden in hen oproepen. Soms zijn die weerstanden onoverkomelijk, maar veelal probeert het jonge meisje daar overheen te komen, maar veroorzaakt daardoor weer hevige innerlijke conflicten. Een strenge opvoeding, angst voor zonde en een schuldgevoel tegenover de moeder veroorzaken geweldige hindernissen. In vele milieus wordt zoveel waarde gehecht aan de maagdelijkheid dat het verlies daarvan buiten een wettig huwelijk als een ware ramp wordt beschouwd. Het meisje dat door verleiding of bij verrassing, zwicht voelt zich onteerd. De «bruidsnacht», die het meisje overlevert aan een man die ze gewoonlijk niet zelf heeft uitgezocht en die in een paar uur - of een paar ogenblikken - haar seksuele inwijding volvoeren moet, is al evenmin een makkelijk te aanvaarden ervaring. In het algemeen is trouwens iedere «overgang» vanwege het definitieve en onomkeerbare karakter angstaanjagend. Vrouw worden betekent onherroepelijk breken met het verleden. Maar

die overgang is hier dramatischer dan ooit, want die schept niet alleen een hiaat tussen gisteren en morgen, maar ontrukt het meisje ook aan die imaginaire wereld, waarin zich zo’n belangrijk deel van haar bestaan afspeelde, en werpt haar in de werkelijke wereld. In een vergelijking met een stierengevecht noemt Michel Leiris het bruidsbed dan ook «de arena der waarheid». En voor de maagd krijgt die uitdrukking inderdaad zijn volledige en schrikwekkende betekenis. In de periode van de verloving, de flirt en de hofmakerij, hoe inleidend die dan ook geweest mag zijn, bleef zij leven in haar gewone wereldje van vormelijkheid en dromen; de galant uitte zich in romantische, of in ieder geval hoffelijke, bewoordingen en vals spelen was nog altijd mogelijk. En nu wordt ze opeens gezien door echte ogen en door echte handen beetgepakt. De onverbiddelijke realiteit van die blikken en die aanrakingen verbijstert haar.

Zowel anatomisch als traditioneel en conventioneel is de rol van inwijder toevertrouwd aan de man. Natuurlijk speelt voor de nog kuise jongeling zijn eerste minnares die rol van inwijdster. Maar hij bezit een erotische autonomie, die in de erectie duidelijk tot uitdrukking komt. Zijn minnares verschaft hem alleen maar in haar realiteit het object dat hij reeds begeerde: het lichaam van een vrouw. Het jonge meisje heeft de man nodig om haar eigen lichaam aan haarzelf te openbaren; haar afhankelijkheid is veel groter. Van zijn eerste ervaringen af wordt de man gewoonlijk actief en doelbewust, hetzij dat hij de partner betaalt, hetzij dat hij haar, meer of minder lang, het hof maakt en om haar werft. Daarentegen *wordt* in de meeste gevallen het meisje het hof gemaakt of *wordt* er

om haar geworven. Ook wanneer zij het is die aanvankelijk de man uitdaagt, dan nog neemt hij het initiatief over. Vaak is hij ouder en ervarener en aangenomen wordt nu eenmaal dat hij de verantwoordelijkheid draagt voor dit, voor haar nieuwe, avontuur. Zijn begeerte is agressiever en heerszuchtiger. Minnaar of echtgenoot, hij is het die haar naar de sponde voert waar haar niets anders meer rest dan overgave en gehoorzaamheid. Ook al heeft zij in gedachten die macht en autoriteit aanvaard, op het ogenblik waarop zij die werkelijk moet ondergaan, wordt zij aangegrepen door paniek. In de eerste plaats is zij bang voor die blik waarin zij zich helemaal voelt wegzinken. Dat schaamtegevoel is gedeeltelijk aangeleerd, maar wortelt ook diep in haar zelf. Mannen en vrouwen beiden kennen die schaamte voor hun vlees; in zijn loutere, onbeweeglijke aanwezigheid, zijn ongerechtvaardigde immanentie bestaat, onder de blikken van anderen, dat lichaam als een absurde, toevallige facticiteit en toch is het *zichzelf*. Men wil verhinderen dat het voor anderen bestaat, men wil het ontkennen. Er zijn mannen die beweren dat ze het niet kunnen verdragen zich naakt aan een vrouw te tonen, anders dan in een toestand van erectie. En inderdaad wordt door de erectie dat vlees tot activiteit, tot macht; het geslachtsdeel is dan niet langer een inert object maar, net als de hand of het gezicht, de heerszuchtige uitdrukking van een subjectiviteit. Dat is ook een van de redenen waarom jongens minder door schaamtegevoelens worden geremd dan meisjes. Als gevolg van hun agressieve rol staan zij veel minder aan deze blikken bloot en als dat wel het geval is dan vrezen zij het oordeel niet omdat hun minnares geen inerte kwaliteiten van hen verlangt. Hun

hele inzet is actief gericht op hun vermogen de liefde te bedrijven en hun handigheid in het verschaffen van genot. Zij kunnen in ieder geval zich verdedigen en als winnaar uit de ontmoeting tevoorschijn zien te komen.

Maar het is de vrouw niet gegeven haar lichaam te veranderen tot wil; zodra zij dat niet meer verbergt geeft ze het zonder verzet over. Zelfs wanneer zij verlangt naar liefkozingen verzet zij zich tegen het idee te worden gezien en betast en dat te meer omdat haar borsten en billen typisch vleselijke uitsteeksels zijn. Veel volwassen vrouwen kunnen er niet tegen op de rug te worden gezien, zelfs niet wanneer zij gekleed zijn. Het is vrij makkelijk zich voor te stellen hoeveel weerstanden het onbedorven, verliefde meisje moet overwinnen eer ze er in toestemt zich naakt te tonen. Vanzelfsprekend is een Phryne niet bevreesd voor blikken, integendeel zij ontkleedt zich fier; haar schoonheid kleedt haar. Maar ook als zij de gelijke van Phryne is, het jonge meisje voelt zich daar nooit zeker van. Zij kent geen fiere trots op haar lichaam zolang de bijval van mannen haar jeugdige ijdelheid niet heeft bevestigd. En juist daar deinst ze voor terug. Haar minnaar is nog afschrikwekkender dan een blik: hij is een rechter. Hij zal haar in haar waarheid aan haarzelf openbaren. Zelfs wanneer ze vreselijk verrukt is van haar eigen beeltenis twijfelt ieder meisje, op het ogenblik van dat mannelijk oordeel, aan zichzelf. Daarom wil ze dat het donker is, daarom verstopt zij zich onder de lakens. Als zij zichzelf in de spiegel bewonderde droomde ze zichzelf alleen nog maar; ze droomde van zichzelf met de ogen van een man. Maar nu zijn die ogen aanwezig; nu is het

onmogelijk nog vals te spelen, onmogelijk ook te vechten. Een geheimzinnig vrij wezen neemt dit besluit, een besluit dat onherroepelijk is. En juist in die allereerste proeve van een werkelijk erotische beleving verdwijnen de obsessies van haar jeugd of kinderjaren of worden voor immer bevestigd. Veel jonge meisjes lijden eronder dat zij te dikke kuiten, te kleine of te grote borsten, te smalle heupen of een wrat hebben, of wel ze zijn bang dat ze een of ander verborgen gebrek hebben. In *Frigidity in women* zegt Stekel:

«Elk jong meisje draagt allerlei angsten in zich om die ze amper durft bekennen. Men kan zich niet voorstellen hoeveel meisjes menen fysiek abnormaal te zijn en zichzelf heimelijk kwellen omdat ze zich niet de zekerheid kunnen verschaffen normaal gebouwd te zijn. Zo meende een jong meisje dat de «onderste opening» niet op de goede plaats zat. Ze had altijd gemeend dat het geslachtsverkeer zich via de navel voltrok. En ze voelde zich erg ongelukkig omdat haar navel dicht zat en omdat ze haar vinger daar niet in kon steken. Een ander meende hermafrodiet te zijn. Weer een ander meende dat ze verminkt was en dacht nooit tot seksueel verkeer in staat te zijn.»

Maar zelfs als ze niet aan dergelijke dwangvoorstellingen lijden, schrikken ze bij de gedachte dat bepaalde delen van hun lichaam, die niet voor hen zelf, noch voor een ander, die helemaal niet bestaan, opeens voor de dag zullen komen. Zal die onbekende gedaante die het meisje als de hare moet aanvaarden, afkeer wekken? Of onverschilligheid? Of spot? Er rest haar niets anders dan zich te onderwerpen aan het oordeel van de man: de kaarten

zijn gedeeld. Daarom werkt de houding van de man zo diep voor. Zijn vuur en zijn tederheid kunnen de vrouw een zelfvertrouwen geven dat bestand is tegen iedere tegenspraak. Tot haar tachtigste levensjaar toe zal ze zich blijven zien als die bloem, die exotische vogel, die op een nacht door de begeerte van een man ontstond. Zijn man of minnaar daarentegen ontactvol of onhandig dan kunnen zij in haar een minderwaardigheidscomplex veroorzaken waaruit dan weer hardnekkige neurosen kunnen ontstaan. En zij ontwikkelt daarover een gevoel van wrok dat tot uiting komt in een voortdurende frigiditeit. Stekel haalt ook hiervan enige treffende voorbeelden aan:

«Een vrouw van zesendertig jaar lijdt al veertien jaar aan zulke onverdragelijke pijnen in de lendenen dat ze weken achtereen het bed moet houden... Die hevige pijn heeft zij voor de eerste maal in de bruidsnacht gevoeld. Tijdens de defloratie, die erg pijnlijk was, had haar man geroepen: «Je hebt me bedrogen, jij bent geen maagd meer...» De pijn is de fixatie van deze pijnlijke gebeurtenis. De ziekte is de straf voor de man die grote bedragen heeft moeten besteden aan haar talrijke kuren... Deze vrouw was in de bruidsnacht frigide en is dat haar hele huwelijk door gebleven... De bruidsnacht veroorzaakte in de vrouw een trauma dat haar hele toekomstige leven bepaalde.

Een jonge vrouw kwam mij raadplegen omdat ze verschillende zenuwklachten had, maar vooral omdat ze aan volkomen frigiditeit leed... In de bruidsnacht had haar man, nadat hij de dekens had teruggeslagen gezegd: «O, wat heb jij korte en dikke benen.» Daarna had hij getracht te coïteren; zij had alleen maar pijn gevoeld en was verder volkomen ongevoelig geweest...

Zij wist heel goed dat die belediging uit de huwelijksnacht de oorzaak van haar frigiditeit was.

Een andere vrouw, eveneens frigide, vertelde dat tijdens de bruidsnacht haar man haar diep beledigd had. Toen zij zich ontkleedde had hij gezegd: «Mijn God, wat ben je mager!» Vervolgens was hij haar gaan liefkozen. Zij heeft echter deze brute grofheid en dit afgrijselijke ogenblik nimmer kunnen vergeten.

Ook mevrouw Z. W. is volkomen frigide. Haar bruidsnachttrauma is ontstaan omdat haar man na de eerste coïtus zei: «Je hebt een veel te groot gat; je hebt me bedrogen»!»

De blik is gevaarlijk; handen vormen een andere bedreiging. Over het algemeen heeft de vrouw geen toegang tot de wereld van het geweld. Zij heeft nooit dat gevoel gekend dat de jongen door middel van vechtpartijtjes in zijn kinderjaren en puberteit ervaren heeft: een lichaam te zijn waar anderen vat op hebben. En nu wordt zij beetgepakt, nu wordt ze meegesleurd in een lijf-aan-lijf gevecht waarin de man de sterkste is. Het staat haar nu niet meer vrij te dromen, terug te deinzen en tussen de klippen door te zeilen. Zij is overgeleverd aan de man en hij beschikt over haar. Zijn omhelzingen die te vergelijken zijn met die van het gevecht, ook al heeft zij dan nooit gevochten, jagen haar schrik aan. Ze gaf zich over aan de liefkozingen van een verloofde, een vriend, een collega, een beschaafd en hoffelijk man. Maar nu heeft hij opeens een vreemd, egoïstisch en vastbesloten, voorkomen gekregen en tegenover die onbekende is zij hulpeloos. Het is heus geen zeldzaam verschijnsel dat de eerste ervaring van het meisje het karakter van een

echte verkrachting heeft en dat de man zich weerzinwekkend wreed gedraagt. Vooral op het platteland, waar de zeden nog vrij ruw zijn, komt het vrij vaak voor bijvoorbeeld dat het boerenmeisje, deels gewillig, deels in verzet, haar maagdelijkheid met schrik en afschuw verliest aan de rand van een of andere sloot. In ieder geval is het in alle milieus en maatschappelijke groeperingen meestal zo dat het meisje plotseling wordt overvallen door een egoïstische minnaar die alleen maar zo snel mogelijk op eigen genot uit is of door een echtgenoot die, overtuigd van zijn echtelijke rechten, de weerstand van zijn vrouw als een belediging ervaart en die soms zelfs woedend wordt als de defloratie moeilijk blijkt.

Maar ook als de man voorzichtig en hoffelijk is is dat eerste binnendringen een daad van geweld. Waar zij verlangt naar liefkozingen op haar lippen en borsten en misschien begeert naar een genot tussen haar dijen dat ze kent of voorvoelt, scheurt een mannelijk lid het meisje en dringt binnen in een gebied waar het niet geroepen werd. Al vaak is de pijnlijke verrassing beschreven van de smachtende maagd, die in de armen van haar echtgenoot of minnaar verwacht de vervulling van haar zinnelijke dromen te beleven en die in haar verborgen geslachtsdeel alleen maar een onverwachte pijn ervaart. De droom vervluchtigt, de begeerte ebt weg en de liefdesdaad krijgt het karakter van een chirurgische ingreep.

Ik haal hier het volgende typerende voorbeeld aan uit de bekentenissen die dokter W. Liepmann verzamelde en publiceerde in *Jugend und Eros*. Het betreft hier een seksueel zeer ontwetend meisje dat afkomstig was uit een bescheiden milieu.

«Ik dacht altijd dat je al een kind kon krijgen door elkaar te kussen. Toen ik achttien jaar was kreeg ik kennis aan een heer waarop ik, zoals dat heet, stapel was.» Ze ging vrij vaak met hem uit en tijdens hun gesprekken legde hij haar uit dat als een meisje van een man hield zij zich aan hem geven moest omdat mannen zonder geslachtelijke omgang niet kunnen leven en zolang zij nog geen positie hebben waarop ze kunnen trouwen moeten ze dus wel met meisjes omgaan. Ze gaf niet toe. Op een dag maakte hij een afspraak met haar waarbij het hun mogelijk was samen de nacht door te brengen. Ze schreef hem vooraf een brief om hem nog eens te herhalen dat dit voor haar een te zware opgave was. Ze gaf hem op de ochtend van de afgesproken dag die brief, maar hij stopte die zonder hem te lezen in zijn zak en nam haar mee naar het hotel. Hij was geestelijk haar meerdere, zij hield van hem en ging met hem mee. «Ik was als gehypnotiseerd. Onderweg smeekte ik nog mij te sparen... Ik weet niet hoe ik in het hotel gekomen ben. Ik herinner me alleen dat ik over mijn hele lichaam beefde. Mijn metgezel probeerde me nog te kalmeren, maar dat lukte pas nadat hij heel lang met mij gesproken had. Toen was ik mezelf niet meer meester en liet zonder verzet alles met me doen. Toen ik na afloop weer op straat stond had ik het gevoel dat alles een droom was geweest waaruit ik nu weer wakker werd.» Zij weigerde het gebeurde nog eens te herhalen en had negen jaar lang geen contact met mannen. Toen ontmoette zij een man die haar vroeg met hem te trouwen en zij stemde daarin toe.»

De defloratie was in dit geval een soort verkrachting. Maar zelfs wanneer het meisje erin toestemt kan die heel erg pijnlijk zijn. We hebben al gezien door welke

gloed Isadora Duncan werd verteerd. Zij leerde een buitengewoon knappe toneelspeler kennen op wie ze op het eerste gezicht verliefd werd en die haar vurig het hof maakte. In *My life* vertelt zij daarover het volgende:

«Ook ik was erg opgewonden, alles draaide in mijn hoofd en de onweerstaanbare drang hem nog dichter tegen me aan te drukken kwam bij me op, tot hij op een avond alle zelfbeheersing verloor en me, bijna woedend, naar de canapé droeg. Verbijsterd, verrukt, schreeuwend van pijn werd ik volledig in de liefde ingewijd. Ik moet bekennen dat mijn eerste indrukken een afschuwelijk gevoel van schrik en een ontzettende pijn waren, net alsof er een paar tanden tegelijk bij mij getrokken werden. Maar uit een gevoel van medelijden voor het lijden dat hij leek door te maken, weerhield mij ervan me te onttrekken aan dat wat voor mij in de eerste plaats een verminking en een marteling was... (De volgende dag) wat voor mij alleen maar een pijnlijke ervaring was herhaalde zich onder gesteun en mijn martelaarskreten. Ik had een gevoel alsof ik verscheurd werd.»

Maar vrij spoedig daarna leert ze, eerst met deze minnaar, later ook met anderen verrukkingen kennen die zij lyrisch beschrijft.

Toch speelt in deze werkelijke ervaring, zoals ook vroeger in de fantasie van de maagd, niet de pijn de grootste rol. Het feit van de penetratie telt veel zwaarder. Voor de man is in de coïtus alleen een uitwendig orgaan betrokken; de vrouw wordt in haar innerlijk geraakt. Natuurlijk zijn er ook veel jonge mannen die zich alleen maar met een gevoel van angst

wagen in de duistere verborgenheden van de vrouw. Zij worden dan weer geconfronteerd met hun kinderlijke angsten voor grotten en spelonken, hun angst ook voor kaken, zeisen, voetangels en klemmen. Zij geloven dat hun opgezwollen lid in die slijmhuid van de schede gevangen blijft. Als die vrouw eenmaal gepenetreerd is kent ze dit gevoel van gevaar niet, maar zij voelt zich daarentegen vervreemd van haar eigen vlees. De grondbezitter laat zijn recht op zijn bezit en de vrouw op dat van haar huis gelden door het «verboden toegang» uit te vaardigen. Omdat men hen berooft van hun transcendentie verdedigen vrouwen hardnekkig hun intimiteit. Hun kamer, hun kast en hun doosjes en kistjes zijn heilig. Colette vertelt dat een oude prostituée eens tegen haar zei: «Op mijn kamer is nog nooit een man geweest, mevrouw. Voor wat ik met de mannen van doen heb is Parijs groot genoeg.» Al was dat dan niet haar lichaam, ze bezat in ieder geval een klein stukje wereld dat ze tegenover anderen verdedigen kon. Maar het meisje daarentegen bezit alleen maar dat lichaam als eigendom; dat is haar kostbaarste schat. De man die tot haar ingaat *neemt* dat van haar; dat populaire woord wordt in de beleefde ervaring bevestigd. Zij wordt overheerst, onderworpen en overwonnen. Zoals bijna alle vrouwtjesdieren bevindt zij zich tijdens de coïtus *onder* de man. Natuurlijk is ook de omgekeerde houding mogelijk, maar het komt bij de eerste ervaringen maar heel zelden voor dat de man niet de zogeheten normale coïtus uitvoert. Adler heeft heel sterk de nadruk gelegd op het gevoel van minderwaardigheid dat hiervan het resultaat kan zijn. Van de kinderjaren af zijn begrippen als boven en beneden erg belangrijk. In bomen klimmen is een indrukwekkende handeling; de

hemel is boven de aarde, de hel eronder. Vallen en afdalen is een achteruigang, stijgen een verheffing. Bij een vechtpartijtje valt de overwinning toe aan hem die de schouders van de ander op de grond drukt. Welnu, de vrouw ligt op bed in de houding van de nederlaag; zij is de overwonnene. Het wordt nog erger wanneer de man haar berijdt alsof ze een dier is dat door bit en teugel in bedwang wordt gehouden. Maar in ieder geval voelt zij zich volkomen passief; zij *wordt* gestreeld, gepenetreerd; zij ondergaat de coïtus terwijl de man zich daarin actief uitleeft. Natuurlijk is het mannelijk lid geen geaderde spier die door de wil beheerst wordt; het is geen ploegschaar, noch een zwaard, het is alleen maar vlees. Maar de man dringt het bewust de bewegingen op die hij wil; dat lid gaat vooruit, achterwaarts, houdt stil en begint opnieuw terwijl de vrouw dat lid lijdzaam en gedwee ontvangt. Het is de man die - vooral als de vrouw nog een nieuwelinge is - de houding bepaalt, die beslist over de duur en frequentie van de coïtus. Zij voelt zich het werktuig, alle vrijheid berust bij de ander. Dichterlijk zegt men dat de vrouw een viool is en de man een strijkstok die haar tot klinken brengt. In zijn *Physiologie du mariage* schrijft Balzac: «In de liefde is, de ziel terzijde gelaten, de vrouw een lier die haar geheim alleen openbaart aan hem die haar vermag te bespelen.» En in *Bréviaire de l’amour expérimental* zegt Jules Guyot van de man: «Hij is de minstreel die met hand en strijkstok welluidende klanken of dissonanten voortbrengt. In dit licht is de vrouw een meersnarig instrument dat goed of vals speelt naar gelang het gestemd is.» Hij *neemt* zijn genot bij haar, zij *geeft* hem dat. Die woorden alleen geven al aan dat er geen sprake is van wederkerigheid.

De vrouw is volledig doordrongen van de algemeen geldende opvatting die aan de bronst van de man een glorierijk karakter geeft en die de begeerten van de vrouw tot een schandelijke zelfverloochening maken. En haar intieme ervaringen bevestigen die ongelijkheid. Men moet daarbij niet vergeten dat de opgroeiende jongen en het opgroeiende meisje hun lichaam op een volkomen andere wijze ervaren. De jongen aanvaardt dat rustig en maakt vol trots aanspraak op zijn begeerten. Voor het meisje is haar lichaam, haar narcisme ten spijt, een vreemde en verontrustende last. Het geslachtsdeel van de jongen is zindelijk en even eenvoudig als een vinger; vol onschuld toont hij het en jongens laten hun lid vaak trots en uitdagend aan elkaar zien. Maar het geslachtsdeel van de vrouw is geheimzinnig, ook voor haar; het is verborgen, lastig, slijmerig en vochtig. Het bloedt iedere maand, het wordt vaak bezoedeld met lichaamsvochten en heeft een eigen, geheim en gevaarlijk, leven. Omdat de vrouw zichzelf daarin niet herkent erkent zij ook meestal de begeerten ervan niet als de hare. Die komen namelijk op een smadelijke manier tot uitdrukking. Terwijl de man «stijf» wordt, wordt de vrouw «nat». In dat woord zelf schuilen al herinneringen aan haar kinderjaren toen ze het bed nat maakte door schuldig en onvrijwillig toe te geven aan de drang tot plassen. De man heeft tegenover nachtelijke polluties diezelfde afkeer. Een vloeistof, of dat nu urine of sperma is, wegspuiten betekent geen vernedering; dat is een actieve handeling. Maar het is wel een vernedering als die vloeistof passief uit je wegstroomt; want dan is dat lichaam niet langer een organisme van spieren en zenuwen dat door de hersenen wordt gedirigeerd en dat de uitdrukking van een bewust subject is, maar een

vat, een vergaarbak, opgebouwd uit inerte stof die de speelbal van grillige, mechanische krachten is. Als een lichaam uitslaat - zoals een oude muur of een lijk uitslaan - schijnt het geen vocht af te scheiden, maar vloeibaar te worden. Dat is een ontbindingsproces dat afschuw inboezemt. De geslachtsdrift van de vrouw lijkt op het weeë trillen van een weekdier. Waar de man onstuimig is, heeft de vrouw alleen maar haar ongeduld. Haar verwachting kan vurig worden, maar blijft passief. De man stort zich op zijn prooi als een adelaar of een havik; zij ligt op de loer, als een vleesetende plant waaraan insecten blijven kleven, als een moeras waar kinderen in wegzinken. Zij is de zuiging, een vochtige schrokop, zij is als pek en vogellijm; een onbeweeglijke, doordringende en kleverige verlokking. In ieder geval ervaart ze zichzelf vagelijk zo. Daarom ook leeft er in haar niet alleen een weerstand tegenover de man die haar onderwerpen wil, maar ook een innerlijk conflict. Bij de taboes en verboden die haar opvoeding en de maatschappij haar gegeven hebben komen nog de afkeer en het verzet die in haar erotische ervaringen zelf wortelen. Die versterken elkaar wederkerig, in die mate zelfs dat de vrouw zich na de eerste coïtus heel vaak nog heftiger dan daarvoor verzet tegen haar seksuele lot en bestemming.

Dan is er tenslotte nog een andere factor die het voorkomen van de man vaak vijandig maakt en de geslachtsdaad verandert in een groot gevaar. En dat is de dreiging van een kind. Een onwettig kind is in de meeste beschavingen maatschappelijk en economisch een dergelijke handicap voor de ongehuwde vrouw, dat meisjes zelfmoord plegen als ze zich in verwachting

weten of dat kind-moedertjes hun baby smoren. Een dergelijk risico vormt een zo sterke seksuele rem dat veel meisjes voor hun huwelijk hun kuisheid bewaren, zoals de goede zeden dat verlangen. Is die rem niet sterk genoeg dan leeft het jonge meisje, dat zich aan haar minnaar geeft, in voortdurende angst voor het gevaar dat hij in zijn lendenen bergt. Stekel haalt onder meer het voorbeeld aan van het meisje dat tijdens de coïtus voortdurend riep: «Als er maar niks gebeurt, als er maar niets van komt.» En ook in het huwelijk wil de vrouw lang niet altijd een kind; zij is er niet sterk of gezond genoeg voor, of een kind vormt voor het jonge huishouden een te zware last. Als zij haar partner, hetzij echtgenoot of minnaar, niet volkomen vertrouwt verlamt de voorzichtigheid haar erotiek. Ofwel zij houdt het optreden van de man angstvallig in de gaten of ze verdwijnt meteen na het voltooien van de coïtus naar toilet of badkamer om het levende zaad, dat ondanks haar, in haar werd gestort uit haar schoot te verjagen. Deze hygiënische maatregel staat in brutale tegenspraak tot de magie van de liefkozingen en bewerkstelligt een volkomen scheiding van de lichamen die in één en dezelfde vreugde verenigd waren. Dan lijkt het sperma van de man een schadelijke kiem, een bezoedeling en zij reinigt zichzelf, zoals je een vieze vaas reinigt terwijl de man, in zijn superbe integriteit, op bed blijft liggen. Een jonge, gescheiden vrouw vertelde me hoe ontzet zij was geweest toen zij na een bruidsnacht van twijfelachtig genot zich in de badkamer terug had moeten trekken terwijl haar man nonchalant een sigaret bleef roken. Ze had het gevoel gehad dat op dat ogenblik was beslist over het mislukken van hun huwelijk. De afkeer van irrigators, gummiringen,

zitbaden is een van de meest voorkomende oorzaken van frigiditeit in de vrouw. Het bestaan van anticonceptionele middelen die veel makkelijker en betrouwbaarder zijn is voor de seksuele vrijwording van de vrouw een grote steun. In een land als Amerika, waar dergelijke methoden vrij algemeen worden toegepast, is het aantal meisjes dat als maagd het huwelijk ingaat veel en veel kleiner dan bijvoorbeeld in Frankrijk. Daardoor wordt een grotere overgave tijdens de geslachtsdaad mogelijk. Maar zelfs dan nog moet het meisje heel wat weerzin overwinnen eer ze er toe komt haar lichaam als een ding te beschouwen. Evenmin als ze het zonder huivering kan aanvaarden door een man «doorboord» te worden, kan ze er blijmoedig in berusten zich «dicht te stoppen» om de begeerten van een man te bevredigen. Of ze nu de uterus afsluit, of een of andere tampon die zaaddodend werkt inbrengt, een vrouw die zich bewust is van de tweeledige aard van lichaam en geslacht zal zich gehinderd voelen door deze kille voorzorgsmaatregelen. Er zijn trouwens ook veel mannen die een afkeer hebben van het gebruik van preservatieven. Het is het geheel van het seksuele gedrag dat de verschillende elementen daarvan rechtvaardigt. Gedragingen die bij analyse weerzinwekkend kunnen schijnen, lijken natuurlijk als de lichamen door de erotische drang die hen beheerst als het ware veranderd zijn. Zodra men omgekeerd echter lichaam en gedrag splitst in hun gescheiden en van hun betekenis ontdane delen worden die elementen onzuiver en obsceen. De penetratie die het verliefde meisje met vreugde ervaren kan als de vereniging, de versmelting met de man die zij mint, kan weer dat chirurgische en smerige karakter krijgen dat het in de ogen van kinderen heeft, als dat wordt uitgevoerd

zonder drift, begeerte en genot. En dat kan gebeuren als het gebruik van preservatieven afgesproken is. In ieder geval liggen dergelijke voorzorgsmaatregelen niet binnen het bereik van iedere vrouw. Heel veel jonge meisjes hebben geen enkel afweermiddel tegen de dreiging van de zwangerschap en ervaren op een angstaanjagende wijze dat hun lot afhankelijk is van de goede wil van de man aan wie zij zich overgeven.

Het is begrijpelijk dat een dergelijke beproeving die, onder zoveel weerstanden, moet worden ondergaan en die zo’n ingrijpende betekenis heeft vaak afschuwelijke trauma’s veroorzaakt. In *Frigidity in women* geeft Stekel daar verschillende voorbeelden van; het komt namelijk vrij vaak voor dat een latente dementia praecox na het eerste avontuur tot uiting komt.

«Juffrouw M.G., negentien jaar oud, kreeg een acute aanval van delirium. Ik trof haar huilend aan in haar kamer, steeds maar herhalend: «Ik wil niet. Nee! Ik wil niet!» Ze rukte haar kleren van haar lijf en wilde naakt de gang op rennen... Ze moest naar een psychiatrische kliniek worden overgebracht. Daar verdween het delirium en maakte plaats voor een toestand van katatonie. Het meisje was steno-typiste en verliefd op de procuratiehouder van de firma waar zij werkte. Met een vriendin en twee collega’s had zij een uitstapje naar het platteland gemaakt. Een van hen had haar gevraagd de nacht op zijn kamer door te brengen waarbij hij haar had beloofd dat het «alleen maar voor de aardigheid» was. Drie nachten achtereen had hij haar geliefkoosd zonder haar maagdelijkheid te schenden... Ze was «zo koud als de snoet van een hond» gebleven en had gezegd dat ze het zwijnerij vond. Ze was een paar ogenblikken de kluts kwijt geweest en had

«Alfred» geroepen (de naam van de procuratiehouder). Ze had ook hevige spijt gehad. (Wat zou mijn moeder zeggen als ze het wist?) Toen ze thuis kwam was ze op bed gaan liggen en had over migraine geklaagd.»

«Juffrouw L. X. was erg gedeprimeerd; ze huilde vaak en at en sliep niet meer. Ze had al waanvoorstellingen gehad en herkende de mensen uit haar omgeving niet meer. Ze was ook op de vensterbank geklommen om zich op straat te storten. Men had haar naar een inrichting overgebracht. Ik trof dit meisje van drieëntwintig zittend op haar bed aan. Ze merkte mijn binnenkomst niet op... Angst en schrik tekenden zich op haar gezicht af. Ze had haar handen naar voren gestrekt alsof ze zich wilde verdedigen. Haar over elkaar geslagen benen bewogen krampachtig. Ze schreeuwde: «Nee. Nee! Bruut! Zulke kerels moesten ze opsluiten. Wat doet dat pijn! Oh!» Daarna bracht ze alleen maar onverstaanbare klanken voort. Opeens veranderde de uitdrukking op haar gezicht. Haar ogen schitterden en ze stak haar lippen naar voren, als bij een kus. Haar benen bewogen niet meer en gingen onmerkbaar uiteen. Ze uitte nu woorden die wellust verrieden... De aanval eindigde met een voortdurende, zwijgende stroom van tranen... De zieke trok haar hemd uit om zich daarmee te bedekken alsof het een japon was en herhaalde voortdurend: «Nee.» Het was bekend dat tijdens een ziekte een gehuwde collega haar herhaalde malen had opgezocht. Zij was daar aanvankelijk heel blij om geweest, maar had daarna die waanvoorstellingen gekregen die door die poging tot zelfmoord waren gevolgd. Zij is genezen, maar geen man mocht haar ooit te na komen en zij wees zelfs een ernstig gemeend huwelijksaanzoek af.»

In andere gevallen is de ziekte die veroorzaakt wordt minder ernstig. Hier volgt een voorbeeld waarbij spijtgevoelens over de verloren maagdelijkheid de hoofdrol speelden in de stoornissen die op de eerste coïtus volgden.

«Een meisje van drieëntwintig jaar lijdt aan verschillende fobieën. De ziekte is begonnen in Franzensbad uit angst zwangerschap op te lopen tengevolge van een kus of een aanraking op het toilet... Misschien had een man na een masturbatie wat sperma achtergelaten in het water; zij eiste dan ook dat, in haar tegenwoordigheid, het bad driemaal werd schoongemaakt en durfde niet in de normale houding gebruik te maken van het toilet. Vrij kort daarna ontwikkelde zich een ziekelijke angst met betrekking tot het scheuren van het maagdenvlies; zij durfde niet meer dansen, springen of over een hek klimmen, ja ze waagde het zelfs niet meer anders dan met heel kleine trippelpasjes te lopen. Als ze een paal zag meende ze dat ze door een onhandige beweging gedefloreerd zou kunnen worden en liep er bevend in een grote boog omheen. Een van haar andere angsten was, dat een man, als ze zich in een tram of mensenmassa bevond, zijn lid van achteren zou kunnen inbrengen, haar zou ontmaagden en zwanger maken... In de laatste fase van de ziekte was zij bang dat er in haar bed of ondergoed spelden zaten die haar vagina konden binnendringen. Iedere avond bleef de patiënte naakt middenin de kamer staan terwijl haar arme moeder zich genoopt zag bed en linnengoed aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen... Ze had steeds verzekerd van haar verloofde te houden. Een onderzoek wees uit dat zij geen maagd meer was en het huwelijk steeds uitstelde

omdat ze bevreesd was voor de gevolgen wanneer haar verloofde dat merken zou. Zij bekende hem tenslotte verleid te zijn door een tenor, trouwde met hem en genas.»

In een ander, eveneens door Stekel aangehaald voorbeeld, worden de psychische storingen veroorzaakt door spijtgevoelens die niet worden gecompenseerd door een zinnelijke bevrediging.

«Juffrouw H. B., twintig jaar oud, bleek na een reis naar Italië met een vriendin te lijden aan een ernstige depressie. Zij weigerde haar kamer te verlaten en sprak geen woord. Men bracht haar over naar een inrichting, maar daar verergerde haar toestand nog. Ze hoorde stemmen die haar uitscholden, iedereen lachte haar uit, enzovoort. Men bracht haar weer terug naar haar ouderlijk huis, maar daar bleef ze onbeweeglijk in een hoekje zitten. Aan de dokter vroeg ze: «Waarom bent u niet gekomen voor ik de misdaad beging?» Zij was dood, alles was uitgeblust en verwoest. Ze kon geen noot meer zingen, de brug naar de wereld was afgesneden. Ze was vies... Haar verloofde bekende haar in Rome te hebben ontmoet waar zij zich, na een langdurig verzet, aan hem had gegeven. Zij had hevig gehuild... Zij bekende nooit genot te hebben ervaren met haar verloofde. Zij genas toen zij een minnaar ontmoette die haar bevredigde en trouwde.»

Het «süsses Wiener Mädel» van wiens ervaringen als kind ik al een samenvatting gaf, heeft Stekel ook een zeer gedetailleerd en aangrijpend verslag gegeven van haar eerste belevenissen als volwassene. Het valt hierbij op, dat - ook al gingen haar vroegere

ervaringen dan vrij «ver» -haar «inwijding» toch het karakter van iets volkomen nieuws had.

«Toen ik zestieneneenhalf was kwam ik op kantoor... Toen ik zeventieneneenhalf was kreeg ik voor het eerst vakantie. Het was een geweldige tijd voor me. Van alle kanten werd ik het hof gemaakt... Ik was verliefd op een jonge collega van kantoor... We gingen naar het park. Dat was 5 april 1909. Ik moest naast hem op een bankje komen zitten. Hij kuste me en vroeg me mijn lippen open te doen. Maar ik hield die krampachtig op elkaar. Toen knoopte hij mijn bloes open. Ik had hem graag zijn gang willen laten gaan, maar bedacht toen dat ik helemaal nog geen borsten had; ik zag daarom liever af van het genot dat ik misschien had kunnen hebben als hij mij had aangeraakt... Op 7 april nodigde een getrouwde collega me uit met hem naar een tentoonstelling te gaan. We dronken wijn bij het eten. Ik werd wat minder gereserveerd en vertelde een paar dubbelzinnige anecdotes. Ondanks mijn smeekbeden nam hij een rijtuig, duwde mij erin en nauwelijks hadden de paarden zich in beweging gezet of hij begon al mij te kussen. Hij werd steeds intiemer en zijn hand kwam voortdurend dichterbij. Ik verdedigde me met alle kracht en ik herinner me niet meer of het hem gelukt is zijn doel te bereiken. Met gemengde gevoelens ging ik de volgende dag weer naar kantoor. Hij liet me zijn handen zien, die vol krabben zaten van mij... Hij vroeg me hem vaker te komen opzoeken... Niet erg op mijn gemak, maar toch ook nieuwsgierig wel, gaf ik gevolg aan dat verzoek... Zodra hij in de buurt van mijn geslachtsdeel kwam rukte ik me los en ging weer op mijn plaats zitten... Maar, listiger dan ik, was hij me eenmaal de baas en stak toen waarschijnlijk

zijn vinger in mijn schede. Ik huilde van pijn. Dat gebeurde in juni 1909 en ik kreeg vakantie. Ik maakte een uitstapje met een vriendin. Opeens doken er twee toeristen op; ze vroegen ons met hen mee te gaan. Mijn begeleider wilde mijn vriendin kussen; ze gaf hem een stomp in zijn gezicht. Toen kwam hij naar mij toe. Hij pakte me van achteren beet, trok me tegen zich aan en kuste me. Ik verzette me niet... Hij vroeg me met hem mee te gaan. Ik gaf hem een hand en we liepen samen omlaag, het bos in. Hij kuste me... tot mijn grote verontwaardiging kuste hij mijn geslacht. Ik zei tegen hem: «Hoe kun je zoiets smerigs doen?» Hij duwde me zijn roede in mijn hand... ik streelde die... opeens trok hij mijn hand weg en gooide er een zakdoek overheen zodat ik niet kon zien wat er gebeurde... Twee dagen later gingen we samen naar Liesing. Op een eenzame wei trok hij opeens zijn jas uit en legde die op de grond... hij wierp me op de grond, en wel zo dat een van zijn benen tussen de mijne lag. Ik geloofde nog steeds niet dat het ernst was. Ik smeekte hem me liever te doden dan mij te beroven van «mijn allermooiste sieraad». Hij werd erg grof, gaf me een grote mond en dreigde met de politie. Hij lei zijn hand over mijn mond en bracht zijn penis in. Ik dacht dat mijn laatste uur geslagen had. Ik had een gevoel alsof mijn maag zich omdraaide. Toen hij tenslotte klaar was ging ik hem onuitstaanbaar vinden. Hij dwong me op te staan, want ik was languit blijven liggen. Hij overdekte mijn ogen en gezicht met kussen. Ik zag en hoorde niets. Als hij me niet terug getrokken had was ik blindelings onder de auto’s gelopen... We zaten helemaal alleen in een tweede klasse compartiment. Hij knoopte zijn broek weer los om nog eens bij mij te komen. Ik gilde en rende het hele rijtuig door, tot

bij de laatste treeplank... toen liet hij, met een brutaal en kort lachje dat ik nooit vergeten zal, mij verder met rust en behandelde me als een onnozel gansje dat niet wist wat goed en lekker was. Hij liet me alleen teruggaan naar Wenen. Eenmaal in Wenen aangekomen ging ik haastig naar het toilet omdat ik iets warms langs mijn dij had voelen lopen. Met schrik zag ik dat het bloed was. Hoe moest ik dat voor thuis verborgen houden? Ik ging zo vroeg mogelijk naar bed om uren te kunnen uithuilen. Op mijn maag voelde ik nog steeds de druk die het binnendringen van de penis had veroorzaakt. Mijn vreemde houding en gebrek aan eetlust vormden voor mijn moeder een aanwijzing dat er iets gebeurd was. Ik bekende haar alles. Ze vond dat helemaal zo verschrikkelijk niet... Mijn collega deed wat hij kon om me te troosten. Hij maakte gebruik van de donkere avonden om met mij door het park te wandelen en streelde dan onder mijn rok. Ik liet hem begaan, maar als ik voelde dat mijn schede vochtig werd rukte ik me los omdat ik me afschuwelijk schaamde.»

Met hem gaat ze een paar maal naar een hotel, maar zonder met hem te slapen. Dan leert zij een rijke jongeman kennen met wie zij zou willen trouwen. Ze gaat met hem naar bed. Maar ze voelt niets dan alleen maar afkeer. Zij hervat dan haar relatie met haar collega, maar begint terug te verlangen naar de ander. Ze gaat loensen en vermagert sterk. Men zendt haar naar een sanatorium waar ze bijna slaapt met een jonge Rus, die ze echter op het laatste ogenblik haar bed uitjaagt. Ze begint een verhouding met een arts, en daarna met een officier, zonder die te laten uitdijen tot geslachtelijke omgang. Dan wordt ze geesteziek en

besluit zich te laten behandelen. Na haar kuur geeft zij zich aan een man die van haar houdt en die haar later trouwt. In haar huwelijk verdwijnt haar frigiditeit.»

In deze voorbeelden, die gekozen zijn uit tal van soortgelijke gevallen, is het de onstuimigheid van de partner, of in ieder geval het plotselinge en onverwachte van de gebeurtenis dat de beslissende factor vormt voor het ontstaan van een trauma of afkeer. Het meest gunstige geval van seksuele inwijding is voor het meisje de verhouding waarbij ze, zonder geweld of verrassing, zonder bepaalde aanwijzingen of vastgesteld tijdstip, van lieverlede leert haar schaamtegevoel te overwinnen, waarbij ze vertrouwd raakt met haar partner en diens liefkozingen gaat waarderen. In dat opzicht kan men alleen de vrijheid van zeden maar toejuichen waarvan de Amerikaanse meisjes genieten en die Europese vrouwen nu trachten te veroveren. Zij glijden van de stadia «necking» en «petting» vrijwel ongemerkt in een volledige seksuele verhouding over. De inwijding verloopt makkelijker naarmate zij minder het taboe-karakter heeft, naarmate het meisje zich tegenover de partner vrijer voelt en naarmate in hem het verlangen tot domineren teruggedrongen is. Als ook de minnaar jong en nog oningewijd is, even timide als zij, een gelijke, dan is het verzet van het meisje minder heftig en zijn haar weerstanden minder sterk. Maar haar verandering tot vrouw is daardoor ook minder ingrijpend en diepgaand. Zo geeft in *Le blé en herbe* de Vinca van Colette de ochtend na een nogal ruwe ontmaagding blijk van een kalmte en rust die haar vriend Phil verbazen. Maar dat komt omdat zij zich

niet als «bezit» heeft ervaren; zij heeft zich integendeel trots bevrijd van haar maagdelijkheid; zij heeft de overweldigende verwarring niet beleefd. In werkelijkheid heeft Phil ongelijk met zijn verwondering: zijn vriendin heeft de man niet leren kennen. Een dans in de armen van Renaud liet Claudine minder ongedeerd. Ik heb gehoord dat een Franse middelbare scholiere, die vrij lang «onrijp» was gebleven, toen ze de nacht met een vriend had doorgebracht ‘s ochtends naar een vriendin holde om te vertellen: «Ik heb met C. geslapen... het was heel leuk.» Een professor aan een Amerikaans College vertelde me dat zijn leerlingen lang voor ze vrouw werden al geen maagden meer waren. Hun partners respecteren hen te veel om hun schaamtegevoelens te kwetsen en zij zelf zijn ook nog te jong en preuts om enige demon in hen te wekken. Er zijn jonge meisjes die zich in erotische belevenissen storten en die avonturen steeds verder doorvoeren om aan hun seksuele angsten te ontkomen. Zij hopen zich op die wijze te ontdoen van hun nieuwsgierigheid en obsessies, maar heel vaak houden hun daden een wat theoretisch karakter dat ze even onwerkelijk maakt als de fantasieën waarin anderen de toekomst afwachten. Zich geven als een uitdaging, uit angst en puriteins rationalisme is geen verwezenlijking van een waarachtige erotische beleving. Dat vormt niet meer dan een gevaarloos en smakeloos vervangingsmiddel; de geslachtsdaad wordt dan niet voltrokken in angst en schaamte omdat de begeerte slechts aan de oppervlakte blijft en het genot geen bezit neemt van het lichaam. Deze ontmaagde maagden blijven jonge meisjes en het is zeer waarschijnlijk dat, wanneer zij eenmaal in de greep van een sensuele en heerszuchtige man raken, zij

zich met een maagdelijke weerstand tegen hem verzetten. En in afwachting daarvan verkeren ze nog in een soort puberteit; liefkozingen kietelen hen, soms moeten ze lachen om kussen; zij beschouwen de fysieke liefde als een soort spel en als zij geen zin hebben zich daarmee te vermaken dan lijken de eisen van hun minnaar hen vaak ongelegen te komen of grof te zijn. Ze hebben de afkeer, de angst en het schaamtegevoel van het jonge meisje bewaard. Als zij dit stadium niet te boven komen - en volgens Amerikaanse mannen is dat bij veel Amerikaanse vrouwen het geval - dan brengen zij hun leven door in een staat van semi-frigiditeit. Werkelijke seksuele rijpheid vindt men alleen bij de vrouw die bereid is begeerte en genot vleselijk te ervaren.

Nu moet men daarom niet menen dat die moeilijkheden bij vrouwen met een vurig temperament minder zijn. Het komt integendeel wel voor dat ze dan juist groter zijn. De begeerte van de vrouw kan een intensiteit aannemen die de man niet kent. De drift van de man is hevig, maar gelokaliseerd en hij blijft zich - afgezien misschien van het ogenblik van het orgasme - van zichzelf bewust. De vrouw daarentegen ondergaat een werkelijke vervreemding. Voor velen van hen is die metamorfose het meest wellustige en beslissende ogenblik van de liefde. Maar dat heeft ook een magisch en afschrikwekkend karakter. Het komt wel voor dat de man angst voelt voor de vrouw die hij in zijn armen houdt, zó kan ze buiten zichzelf zijn, zó kan ze de prooi zijn van een grenzeloze verbijstering. De verwarring die zij beleeft is een ingrijpender verandering dan de agressieve razernij van de man. Dat vuur bevrijdt haar van haar schaamte, maar als zij

zichzelf weer is bezorgt dat haar op zijn beurt een gevoel van schaamte en afschuw. Wil zij dat blijmoedig - of zelfs trots - aanvaarden dan moet zij op zijn minst in de vlammen van wellust zijn opgegaan. Ze kan aanspraak maken op haar begeerte als zij die vol glorie heeft gestild. Zo niet, dan wijst ze die begeerte woedend af.

Hier raken we aan het kernprobleem van de vrouwelijke erotiek. Aan het begin van haar erotisch leven wordt de overgave van de vrouw niet beloond met een hevig en zeker genot. Zij zou haar schaamte en trots veel makkelijker opofferen als zich daardoor voor haar de poorten van het paradijs zouden openen. Maar we hebben al gezien dat de defloratie niet de gelukkige voltooiing van jeugdige erotiek betekent; dat is integendeel een zeer ongewoon verschijnsel. Volgens de statistieken van Stekel - die door tal van seksuologen en psychoanalytici worden bevestigd - genieten tijdens de eerste coïtus nog geen 4% van de vrouwen; 50% komt tot vaginaal genot na weken, na maanden, soms zelfs pas na jaren. Psychische factoren spelen hierbij een essentiële rol. Het lichaam van de vrouw is bijzonder «hysterisch», in die zin dat er bij haar vaak geen verschil bestaat tussen werkelijk bewust-worden en de organische uiting daarvan. Haar morele weerstand verhindert het optreden van genot. Wordt die niet gecompenseerd, dan blijft die weerstand bestaan en wordt een steeds ernstiger belemmering. In heel veel gevallen ontstaat er een vicieuze cirkel: een eerste onhandigheid van de minnaar, een woord, een links gebaar, een arrogant lachje kunnen hun terugslag hebben op de wittebroodsweken, ja zelfs op het hele echtelijke leven. Teleurgesteld omdat zij niet meteen

genot ervaren heeft, blijft de jonge vrouw een gevoel van wrok koesteren dat haar niet erg ontvankelijk maakt voor een plezieriger ervaring. Het is dan wel waar dat, bij gebrek aan een normale bevrediging, de man haar clito-raal genot verschaffen kan dat, wat moraliserende mythen dan ook mogen beweren, haar ontspanning en bevrediging verschaffen kan. Maar veel vrouwen wijzen dat af omdat het, nog meer dan vaginaal genot, een *opgedrongen* bevrediging schijnt. Lijdt de vrouw namelijk onder het egoïsme van mannen die alleen maar aan het bevredigen van eigen begeerten denken, zij voelt zich ook gekwetst door de té uitgesproken wil hen genot te verschaffen. «De ander laten genieten,» zegt Stekel, «betekent die ander domineren; zich aan iemand geven wil zeggen afstand doen van eigen wil en verlangen.» Vrouwen aanvaarden veel makkelijker genot als zij het gevoel hebben dat het voortkomt uit het genot dat de man zelf ervaart, zoals dat bij een normale, geslaagde coïtus het geval is. «Vrouwen onderwerpen zich blijmoedig,» zegt Stekel ook nog, «als zij er zich van bewust zijn dat hun partner hen niet *wil* onderwerpen». Maar wanneer zij daarentegen die wil bespeuren verzetten zij zich. Veel vrouwen hebben er een afkeer van zich door een hand te laten liefkozen, omdat de hand een werktuig is dat zelf niet deelt in het genot dat zij geeft; het is activiteit, geen lust. En als het geslachtsdeel zelf niet wordt ervaren als van lust doordrenkt vlees, maar als een handig gebruikt werktuig dan kent de vrouw datzelfde gevoel van afkeer. Iedere vorm van compensatie schijnt haar bovendien een bevestiging van de mislukking de gevoelens van een normale vrouw te leren kennen. Na tal van observaties merkte Stekel op, dat de hele begeerte van de zogenaamde frigide vrouw

gericht is op normaal geslachtelijk verkeer. «Zij willen tot orgasme komen als iedere, normale vrouw. Elke andere vorm bevredigt hen geestelijk niet.»

De houding van de man is dus buitengewoon belangrijk. Is hij in zijn begeerte heftig en lomp dan heeft de partner in zijn armen het gevoel louter een ding te zijn. Maar beheerst hij zich te zeer, gaat hij er niet voldoende in op, dan lijkt het alsof hij niet lichamelijk reageert; hij verlangt dan van de vrouw dat zij zich tot object maakt, zonder dat zij omgekeerd vat op hem heeft. In beide gevallen rebelleert haar trots. Wil zij haar verandering tot vleselijk object in overeenstemming kunnen brengen met haar aanspraak op subjectiviteit, dan moet zij de man tot haar prooi kunnen maken door zichzelf tot zijn prooi te maken. Daarom blijven vrouwen vaak zo hardnekkig frigide. Als de minnaar niet verleidelijk is, als hij koel, onachtzaam of onhandig is, slaagt hij er niet in haar zinnelijkheid te wekken of hij bevredigt haar niet. Maar is hij mannelijk en geroutineerd dan kan hij verzet in haar oproepen; zij is dan bang door hem overheerst te worden. Sommige vrouwen komen alleen tot genot bij timide, weinig ervaren of zelfs half impotente mannen omdat die hen geen schrik inboezemen. De man wekt in de geliefde makkelijk bitterheid en wrok. Meestal is die wrok de oorzaak van de frigiditeit van de vrouw. De vrouw laat in bed de man, door een beledigende koelheid, betalen voor alle smaad die zij meent te hebben ondergaan. Achter die houding gaat vaak een agressief minderwaardigheidscomplex schuil: Omdat je niet van me houdt, omdat ik gebreken heb die verhinderen dat ik je beval en omdat ik verachtelijk ben geef ik me niet

meer over aan de liefde, de begeerte en het genot. Op die wijze wreekt zij zich tegelijk op hem en op zichzelf als hij haar door zijn onachtzaamheid heeft vernederd, als hij haar jaloezie heeft opgewekt, als hij haar te laat zijn liefde heeft verklaard of als hij haar eerst tot zijn minnares heeft gemaakt terwijl haar een huwelijk voor ogen stond. Die grief, dat gevoel van verongelijking, kan plotseling opduiken en deze reactie teweegbrengen, zelfs in een verhouding die aanvankelijk zeer gelukkig was. Zelden lukt het de man, die dit gevoel van vijandschap heeft gewekt, dat te overwinnen. Maar toch kan het voorkomen dat een overtuigend bewijs van liefde of achting verandering in de situatie brengt. Vrouwen die zich in de armen van een minnaar achterdochtig en onverzettelijk toonden veranderden door de gladde ring aan hun vinger; gelukkig en gevleid lieten zij met een gerust geweten alle weerstand varen. Maar het best kan een nieuwe respectvolle, verliefde en fijngevoelige minnaar die wrokkende, teleurgestelde vrouw veranderen in een gelukkige minnares of echtgenote. Als hij haar weet te bevrijden van haar minderwaardigheidscomplex zal zij zich vol vuur aan hem geven.

Stekel’s werk *Frigidity in women* is voornamelijk gewijd aan de psychische factoren die een rol spelen in de frigiditeit van vrouwen. De volgende voorbeelden daaruit tonen duidelijk aan dat er vaak sprake is van een wrokgevoel tegenover de echtgenoot of minnaar.

«Juffrouw G. S. had zich aan een man gegeven in de verwachting dat hij haar trouwen zou, ook al beweerde ze dan voortdurend «dat ze helemaal niet op een huwelijk was gesteld en dat zij zich niet wilde binden». Zij speelde de vrije vrouw. In werkelijkheid

was zij echter, net als haar hele familie, een slavin van de moraal. Maar haar minnaar geloofde haar en sprak nooit over een huwelijk. Ze werd steeds hardnekkiger in die mening en werd tenslotte frigide. Toen hij haar eindelijk ten huwelijk vroeg wreekte zij zich op hem door hem te bekennen dat ze niets voelde en wilde niet meer over een verbintenis praten. Zij wilde niet meer gelukkig zijn. Zij had te lang gewacht... Ze werd door jaloezie verteerd en wachtte gespannen op zijn aanzoek om het trots te kunnen afwijzen. Vervolgens wilde zij zelfmoord plegen, alleen maar om op een geraffineerde wijze haar minnaar te straffen.»

«Een vrouw die tot dan toe altijd genot had beleefd bij haar man, maar die erg jaloers was verbeeldde zich toen zij ziek was dat haar echtgenoot haar bedroog. Toen zij weer thuis kwam besloot zij koud te blijven tegenover haar man. Zij zou zich nooit meer door hem laten opwinden omdat hij toch geen achting voor haar had en haar alleen maar gebruikte in noodgevallen als hij er behoefte aan had. Sinds haar terugkeer naar huis was zij frigide. Aanvankelijk maakte ze gebruik van kleine trucjes om niet opgewonden te raken. Zij stelde zich dan voor dat haar man het hof maakte aan haar vriendin. Maar al gauw maakten de opwinding en het orgasme plaats voor alleen maar pijn.»

«Een meisje van zeventien had een verhouding met een man en putte daar intens genot uit. Toen ze op haar negentiende zwanger werd vroeg ze haar minnaar haar te trouwen. Hij weifelde en raadde haar aan abortus te plegen, maar dat weigerde zij. Na drie weken verklaarde hij zich bereid met haar te trouwen en zij werd zijn vrouw. Maar zij vergaf hem die drie

martelende weken niet en werd frigide. Na een verhelderend gesprek, veel later, met haar man verdween die frigiditeit weer.»

«Mevrouw N. M. kwam ter ore dat haar man, twee dagen na zijn huwelijk, een oude geliefde had opgezocht. Het orgasme dat zij daarvoor kende verdween voorgoed. Zij had het idee-fixe dat zij haar man, die ze meende teleurgesteld te hebben, niet meer beviel. Dat vormde de oorzaak van haar frigiditeit.»

Zelfs als de vrouw alle weerstanden overwint en na verloop van langere of kortere tijd vaginaal genot leert kennen, zijn alle moeilijkheden nog niet voorbij. Want het ritme van haar seksualiteit valt niet samen met het ritme van de man. Zij komt veel langzamer tot een hoogtepunt dan de man. Hierover schrijft het Kinsey-rapport:

«Volgens onze gegevens komt zeer waarschijnlijk drie-vierde van alle mannen binnen twee minuten na het begin van het geslachtelijk verkeer tot orgasme. Wanneer men dan kijkt naar de talrijke vrouwen van hoger niveau wier situatie voor het seksuele leven zo ongunstig is dat zij tien tot vijftien minuten van actieve prikkeling nodig hebben om tot orgasme te komen en bedenkt dat een vrij belangrijk aantal vrouwen tijdens hun leven dat orgasme nimmer bereikt, is het duidelijk dat de man over een uitzonderlijke vaardigheid moet beschikken om zijn seksuele activiteit, zonder ejaculatie, te verlengen om een harmonie met de partner tot stand te brengen.»

Het schijnt dat in India de man bij het vervullen van de echtelijke plicht graag een pijp rookt om zijn

gedachten af te leiden van zijn eigen genot en dat van zijn vrouw te verlengen. In het westen laat de Casanova zich gaarne voorstaan op het aantal «keren dat hij komt» en het is zijn hoogste trots dat de partner om genade smeekt. Volgens de erotische overleveringen slaagt men daarin niet vaak. Mannen klagen graag over de eisen die hun geliefden stellen; zij is een wilde furie, een vamp, zij hongert en is onverzadigbaar. In hoofdstuk v van deel in van zijn *Essais* gaf Montaigne daaraan uiting:

«Zij zijn onvergelijkelijk bedreven en veel vuriger in de liefde dan wij, gelijk wordt getuigd door de priester uit de oudheid die nu eens man, dan weer vrouw was... bovendien hebben wij uit hun eigen mond het bewijs vernomen dat in vroeger tijden, in verschillende eeuwen, werd geleverd door een Romeinse keizer en keizerin, beiden zeer vaardige en beroemde meesters in deze bezigheid. Hij ontmaagde in één nacht tien van zijn gevangen Sarmatische maagden, maar de keizerin hield zich in één nacht op met vijfentwintig mannen die ze, naar smaak en behoefte, wisselde.

adhuc ardens rigidae tentigine vulvae
et lassata viris, necdum satiata recessit.[11]

...in het geschil dat destijds in Catalonië rees tussen de man en zijn vrouw die zich beklaagde dat hij te vaak haar liefde begeerde, naar mijn mening niet zozeer omdat zij dat bezwaarlijk vond (alleen in het geloof geloof ik aan wonderen)... resulteerde in het opmerkelijke besluit van de koningin van Aragon waarbij, na rijp overleg met haar raad, deze goede Vrouwe bepaalde... een wettelijke en noodzakelijke limiet van zesmaal daags, waarbij ze afzag van veel

noden en begeerten van haar geslacht om, gelijk zij zeide, een makkelijke en bijgevolg blijvende en onveranderlijke regel vast te stellen.»

In werkelijkheid heeft wellust voor de vrouw een heel andere vorm dan voor de man. Ik heb er al op gewezen dat wij niet zeker weten of vaginaal genot ooit wel in uitgesproken orgasme uitmondt. Vrouwen spreken zich daar zelden over uit en zelfs wanneer zij naar nauwkeurigheid streven blijven ze hierover uiterst vaag. Ze reageren blijkbaar heel verschillend en subjectief. Zeker is wel dat de coïtus voor de man een strikt biologisch doel heeft: de ejaculatie. Hij streeft met tal van andere, vrij gecompliceerde bedoelingen, dat doel na. Maar is dat eenmaal bereikt dan doet dat zich als het einde voor en zelfs wanneer de begeerte niet bevredigd is, dan is zij toch in ieder geval onderdrukt. Voor de vrouw daarentegen is dat doel aanvankelijk maar vaag en eerder psychisch dan fysiologisch van aard. Zij verlangt naar opwinding, naar wellust in het algemeen, maar haar lichaam richt zich niet op de duidelijke afsluiting van de liefdesdaad. Daarom is voor de vrouw de coïtus nooit helemaal afgelopen. Die voert niet naar een slot. De lust van de man klimt pijlsnel op en als die een bepaalde drempel heeft bereikt dan voltooit hij zich en sterft abrupt in het orgasme. De geslachtsdaad heeft een eindige, niet doorlopende structuur. Bij de vrouw breidt het genot zich door haar hele lichaam uit. Dat zetelt niet altijd in de geslachtsorganen. Maar zelfs wanneer dat het geval is dan vormen de samentrekkingen van de vagina geen eigenlijk orgasme, maar veeleer een stelsel van golfbewegingen die ritmisch ontstaan, weer wegebben, zich opnieuw vormen,

af en toe een hoogtepunt bereiken, in elkaar overlopen, versmelten zonder ooit helemaal te sterven. Omdat er geen bepaald einde is richt het genot van de vrouw zich op dit eindeloze. Vaak is het dan ook veeleer vermoeidheid van zenuwen of hart of een psychische verzadiging die de erotische mogelijkheden van de vrouw beperkt dan een eigenlijke, werkelijke bevrediging. Zelfs wanneer zij overweldigd is, of uitgeput, werkelijk bevrijd is ze nooit.

Lassata necdum satiata, en nog onbevredigd gelaten, zoals Juvenalis zegt.

De man begaat een ernstige vergissing als hij zijn partner zijn ritme op wil leggen en zich inspant om haar een orgasme te bezorgen. Vaak bereikt hij daar alleen maar mee dat hij die vorm van wellust, die zij op haar unieke wijze aan het beleven was, vernielt. D. H. Lawrence zag heel duidelijk de tegenstelling in deze beide vormen van erotiek. Maar zijn bewering dat de vrouw geen orgasme *hoeft* te kennen is volkomen willekeurig. Als het een vergissing is dat orgasme tot iedere prijs op te wekken, is het ook een vergissing het haar te onthouden zoals Don Cipriano in *The plumed serpent* doet. Die vorm van wellust is kneedbaar genoeg om zichzelf een limiet en een doel te stellen. Bepaalde plaatselijke krampen in de vagina, het geheel van het geslachtsorgaan of die zich over het hele lichaam uitstrekken kunnen een bevrijding vormen. Bij sommige vrouwen treden die verschijnselen regelmatig en zo heftig op dat die als een orgasme kunnen worden beschouwd. Maar de verliefde vrouw kan ook in het orgasme van de man een slot vinden dat haar rust en bevrediging brengt. Ook is het mogelijk dat die vorm van wellust geleidelijk, zonder enig hoogtepunt,

rustig wegebt. Het slagen is niet, zoals veel bezorgde, angstvallige mannen al te simplistisch denken, afhankelijk van een mathematische synchronisatie van de lust, maar van het in- en doorvoeren van een erotisch samen-spel. Veel mannen verbeelden zich dat een vrouw «laten genieten» een kwestie van tijd en techniek is, van geweld derhalve. Zij weten niet in welke mate de seksualiteit van de vrouw door het geheel van de situatie wordt bepaald. Zingenot is voor de vrouw, zoals ik al gezegd heb, een soort betovering die een totale en volledige overgave vraagt. Als woorden en gebaren de magie van liefkozingen in twijfel trekken of loochenen verdwijnt die betovering. Dat is een van de redenen waarom de vrouw zo vaak haar ogen sluit. Fysiologisch gezien is dat een reflex op de verwijding van de pupillen. Maar de vrouw slaat zelfs in het donker haar oogleden neer. Zij wil ieder decor, de eigengeaardheid van het ogenblik, zichzelf en haar minnaar uitschakelen, zij wil zichzelf verliezen in het zinnelijk donker dat even duister is als de moederschoot. Maar ze wil bovenal de scheidsmuur slechten die er bestaat tussen haar en de man, ze wil met hem versmelten. We hebben al gezien dat zij, waar ze tot object wordt gemaakt, subject wil blijven. Meer en dieper vervreemd nog dan de man omdat zij in haar hele lichaam begeren en lust is, kan zij alleen maar door de vereniging met de partner subject blijven. Voor beiden moeten geven en nemen samenvallen. Als de man zich beperkt tot nemen zonder te geven of genot geeft zonder dat zelf te beleven voelt zij zich een werktuig. Zodra zij zich als de Ander verwezenlijkt is zij niet wezenlijk de ander; zij moet haar anders-zijn loochenen. Daarom ook is het ogenblik van de lichamelijke scheiding voor

haar altijd pijnlijk. Na de coïtus loochent de man, of hij zich nu triest of gelukkig voelt, benadeeld waant door de natuur of zich de overwinnaar van de vrouw acht, altijd zijn vlees. Hij wordt weer ongeschonden lichaam; hij wil slapen, een sigaret roken, een luchtje scheppen of een bad nemen. Zij wil dat lichamelijk contact voortzetten tot de betovering die haar tot vlees maakte volkomen verdwenen is. Die scheiding is voor haar een pijnlijke scheuring, alsof ze opnieuw wordt gespeend. Ze ergert zich aan de minnaar die zich té plotseling van haar losmaakt. Maar wat haar nog meer kwetst zijn de woorden die de vereniging, waaraan zij een ogenblik geloofde, loochenen. De «vrouw van Gilles» wier geschiedenis door Madeleine Bourdouxhe verteld is, krimpt in elkaar als haar man haar vraagt: «Vond je het fijn?». Zij legt haar hand op zijn mond. Die uitdrukking vinden veel vrouwen afschuwelijk omdat het de lust terugbrengt tot een immanent en afzonderlijk gevoel. «Is het genoeg geweest? Wil je nog een keer? Ben je gekomen?» Uit het stellen van die vragen alleen al blijkt de scheiding. Zij veranderen de liefdesdaad in een mechanische handeling waarvan de man de leiding op zich genomen heeft. En daarom ook stelt hij die vragen. Meer nog dan naar vereniging en wederkerigheid streeft hij naar overheersing. Als na de versmelting het paar weer uiteenvalt, vindt hij zichzelf weer als het enige subject terug. En er is heel wat liefde en grootmoedigheid voor nodig om van dat voorrecht afstand te doen. Hij heeft het nu eenmaal graag dat de vrouw zich vernederd voelt en zich, ondanks haar zelf, als in bezit genomen ervaart. Hij wil altijd een beetje meer nemen dan zij hem geeft. Er zouden de vrouw heel wat moeilijkheden bespaard blijven als de

man niet een hele reeks complexen meezeulde die hem de liefdesdaad als een strijd doen zien. Zij zou dan het bed niet als een strijdperk hoeven te beschouwen.

Toch neemt men bij het jonge meisje, tegelijk met haar narcisme en trots, een verlangen naar overheersing waar. Masochisme is volgens sommige psychoanalytici een van de karakteristieke eigenschappen van de vrouw. En dank zij deze neiging kan zij zich aan haar erotisch lot aanpassen. Maar masochisme is nogal een verward begrip dat we nu eerst nader zullen dienen te beschouwen.

In navolging van Freud onderscheiden de psychoanalytici drie vormen van masochisme. De eerste koppelt pijn en verdriet aan wellust, de tweede bestaat uit de aanvaarding van de vrouw van haar erotische afhankelijkheid en de laatste berust op een mechanisme van zelfbestraffing. De vrouw zou dus masochistisch zijn omdat haar, door defloratie en bevalling, pijn en wellust samenhangen en zij zich in haar passieve rol schikt.

Allereerst dient te worden opgemerkt dat het toekennen van erotische waarde aan pijn nog helemaal niet duidt op een houding van passieve onderworpenheid. Vaak dient de pijn tot verhoging van de tonus, de lichamelijke gespannenheid, van het individu dat die pijn ondergaat, tot het wekken van een gevoeligheid die als het ware verdoofd is door de heftigheid van lust en genot. Pijn is een schel licht dat straalt in de duistere nacht van de zinnen, het heft de verliefde op uit het voorgeborchte waarin hij verwijlt om hem daar opnieuw in te kunnen onderdompelen. Pijn is een normaal element in de erotische drift; lichamen die

verrukt zijn van hun lichamelijkheid om de vreugde die zij elkaar wederkerig geven proberen op alle mogelijke manieren elkaar te vinden, zich te verenigen en zich tegenover elkaar te stellen. In de erotiek ligt een zich van zichzelf losrukken opgesloten, een vervoering, een extase. Ook leed vernietigt de grenzen van het Ik; het is een doorbraak en een hoogtepunt. Pijn heeft in orgieën altijd een belangrijke rol gespeeld. En dat het verrukkelijke en pijnlijke elkaar raken is bekend; een liefkozing kan een kwellig worden, een marteling kan genot schenken. Omhelzen kan makkelijk tot bijten, knijpen en krabben leiden. Over het algemeen is een dergelijk gedrag niet sadistisch; het geeft uitdrukking aan een verlangen naar vereniging, niet naar vernietiging. En ook het subject dat dit ondergaat streeft niet naar verloochening en vernedering van zichzelf, maar naar een vereniging. Overigens is een dergelijk gedrag niet specifiek mannelijk; verre van dat zelfs. In werkelijkheid heeft pijn alleen maar een masochistische betekenis in het geval waarin zij wordt opgevat en gewild als het blijk van een dienstbetoon. En wat de pijn van de defloratie betreft, die gaat niet van een uitgesproken genot vergezeld. Heel veel vrouwen zien tegen de pijn van een bevalling op en zijn blij dat moderne methoden hen daarvan vrijwaren. In de seksualiteit van de vrouw neemt de pijn niet meer of minder plaats in dan in die van mannen.

De duldzaamheid van de vrouw is anderzijds ook al weer een tweeslachtig begrip. We hebben al gezien dat in de meeste gevallen het meisje in haar *verbeelding* de overheersing van een half-god, een held een man aanvaardt. Maar dat is niet meer dan een narcistisch

spel. Zij is op geen enkele wijze geneigd zich in werkelijkheid te onderwerpen aan de lichamelijke uitoefening van die autoriteit. Integendeel, vaak wijst zij de man die ze bewondert en respecteert af om zich aan een onbetekenende man te geven. Het is een vergissing in haar fantasieën de sleutel tot haar werkelijke gedrag te zoeken, want die fantasieën worden juist geschapen en gekoesterd als fantasieën. Het meisje dat, in een mengeling van afschuw en bereidwilligheid van verkrachting droomt *verlangt* niet naar een verkrachting en als die zich in werkelijkheid voltrekken zou betekent dat een afschuwelijke ramp. In *La voile noire* van Marie Le Hardouin hebben we al een typisch voorbeeld van deze splitsing gezien. Zij schrijft daarin ook:

«Maar bij alles waarmee ik klaar moest zien te komen was ook een gebied dat ik alleen maar met dichtgeknepen neus en kloppend hart betrad; het gebied namelijk dat me, over mijn zinnelijke verliefdheid heen naar de zinnelijkheid zonder meer voerde... Er is geen geniepige schanddaad die ik in mijn dromen niet heb begaan. Ik leed aan de behoefte mij op alle mogelijke manieren te verwerkelijken.»

En ik kom ook nog eens terug op het bekende geval van Marie Bashkirtseff.

«Ik heb mijn hele leven lang *vrijwillig* getracht me te onderwerpen aan de *denkbeeldige overheersing* van de een of ander, maar iedereen bij wie ik dat probeerde was, vergeleken met mij, zo gewoontjes dat ik er alleen maar afkeer van had.»

Het is aan de andere kant ook waar dat de seksuele rol

van de vrouw voor een belangrijk deel passief is. Maar deze passieve situatie rechtstreeks beleven is net zo min masochistisch als de normale agressiviteit van de man sadistisch is. De vrouw kan liefkozingen, lust en penetratie transcenderen naar haar eigen genot en dus haar eigen subjectiviteit blijven bevestigen. Ze kan ook streven naar een vereniging met haar geliefde en zich aan hem geven. Dat betekent een boven zichzelf uitstijgen, geen opgave van zichzelf. Masochisme treedt pas op als het individu verkiest zich tot louter ding in het bewustzijn van anderen te maken, als het individu zichzelf als een ding ziet en speelt een ding te zijn. «Masochisme is niet de poging anderen te fascineren door mijn object-zijn, maar mijzelf te fascineren door mijn object-zijn voor anderen» zegt Jean-Paul Sartre in *L'être et le néant*. Bij de Sade zijn Juliette of de jonge maagd uit zijn *Philosophie dans le boudoir* die zich op alle mogelijke manieren aan de man geven voor hun eigen plezier in geen enkel opzicht masochistisch. Een lady Chatterley of een Kate zijn in hun vrijwillige en totale overgave geen masochisten. Om van masochisme te kunnen spreken moet het *ego* zich als *gescheiden stellen* en dat vervreemde zelf beschouwen als te bestaan door de vrijheid van anderen.

In dat opzicht treffen we inderdaad in sommige vrouwen een werkelijk masochisme aan. Het jonge meisje heeft daar een neiging toe omdat zij zich overgeeft aan narcisme en narcisme is een vervreemding van het ego. Als zij van het begin van haar seksuele inwijding af een hevige drift en lust ervaart zal zij die ervaringen werkelijk beleven en die niet langer projecteren op die ideale pool die zij ik noemt. Maar

in de frigiditeit blijft dat ik zich opdringen; en daarvan voor de man een ding maken lijkt dan een tekortkoming. Nu is «masochisme, evenals sadisme, een aanvaarding van schuld. Ik ben in feite reeds schuldig tengevolge van het feit dat ik object ben». Deze gedachtegang van Sartre sluit aan bij het freudiaanse begrip van zelfbestraffing. Het jonge meisje meent schuldig te zijn omdat zij haar ego overlevert aan anderen en straft zichzelf daarvoor door vrijwillig haar vernedering en verslaving te verdubbelen. We hebben al gezien dat maagden hun toekomstige minnaar uitdagen en zichzelf straffen voor hun komende onderworpenheid door zich verschillende kwellingen op te leggen. Als de minnaar echt is en aanwezig dan volharden zij in deze houding. Frigiditeit is, zoals we ook al hebben gezien, een kastijding die de vrouw evenzeer zichzelf als haar partner oplegt. In haar ijdelheid gekwetst heeft zij een gevoel van wrok tegenover hem en tegenover zichzelf en ontzegt zichzelf genot. In haar masochisme zal zij zichzelf de toegewijde slaaf van de man maken; zij zal hem woordjes van bewondering toefluisteren, ze zal er naar hunkeren door hem vernederd en geslagen te worden. Zij vervreemdt meer en meer van zichzelf uit woede die vervreemding te hebben gewild. Dat is bijvoorbeeld duidelijk de houding van een Mathilde de la Mole in Stendhal's *Le rouge et le noir*. Zij neemt het zichzelf kwalijk dat zij zich aan Julien gaf en daarom werpt zij zich soms aan zijn voeten, wil zij zich naar al zijn grillen plooien en offert zij hem haar haren. Maar tegelijk ook verzet zij zich evenzeer tegen hem als tegen zichzelf. Men kan raden dat ze in zijn armen bevriest. De geveinsde overgave van de masochistische vrouw schept weer nieuwe barrières tussen haar en het

genot. Maar tegelijk wreekt zij dat onvermogen het genot te ervaren op zichzelf. De vicieuze cirkel die van frigiditeit naar masochisme voert kan zich dan voor altijd sluiten en bij wijze van compensatie dan nog een sadistisch gedrag met zich mee brengen. Het kan ook voorkomen dat de erotische rijping de vrouw bevrijdt van haar frigiditeit en narcisme en dat zij, haar seksuele passiviteit aanvaardend, die onmiddellijk beleeft inplaats van haar te spelen. Want de paradox van het masochisme is namelijk dat het subject zichzelf voortdurend weer bevestigt juist in de pogingen zichzelf op te geven. In de onberedeneerde gift, in de spontane toenadering tot de ander slaagt het subject er pas in zichzelf te vergeten. Het is dus waar dat de vrouw veel sterker blootstaat aan de verleiding tot masochisme dan de man. Haar erotische situatie als passief object brengt haar er toe de passieve te gaan spelen. Dat spel is de zelfkastijding waartoe haar narcistische verzet en de frigiditeit die daar weer het gevolg van is haar aanzetten. Het is een feit dat vrij veel vrouwen, vooral jonge meisjes, masochistisch zijn. Als Colette in *Mes apprentissages* het over haar eerste liefdes-ervaringen heeft vertrouwt zij ons toe:

«Mijn jeugd en onwetendheid droegen er toe bij dat ik in een opgewonden roes kwam te verkeren; dat was een schuldige roes, de afschuwelijke en onzuivere drift van een adolescente. En het aantal, nauwelijks huwbare meisjes, dat er van droomt de lust, het speeltuig en het ongeremde meesterwerk van een rijpe man te worden, is vrij groot. Het is een slechte neiging die ze boeten door er aan toe te geven; een neiging die hand in hand gaat met de neurosen van de puberteit, de

gewoonte om op krijtjes of kolen te knabbelen, mondwater te drinken, vieze boekjes te lezen en met spelden in de handpalmen prikken.»

Beter kan niet tot uitdrukking worden gebracht dat het masochisme deel uitmaakt van de jeugdige perversiteiten, dat het geen waarachtige oplossing is van het conflict dat door het seksuele lot van de vrouw wordt geschapen, maar een manier om dat, door er zich aan over te geven, te ontvluchten. Masochisme vormt op generlei wijze de normale en gelukkige ontplooiing van de vrouwelijke erotiek.

Die ontplooiing veronderstelt dat de vrouw erin slaagt - in de liefde, in tederheid en zinnelijkheid - haar passiviteit te overwinnen en met haar partner tot een verhouding op basis van wederkerigheid komt. De asymmetrie in de mannelijke en vrouwelijke erotiek schept onoplosbare problemen zolang er sprake is van een strijd der geslachten. Die kunnen makkelijk overwonnen worden wanneer de vrouw in de man zowel begeerte als achting bespeurt. Als hij haar als lichaam begeert maar tegelijk haar vrijheid erkent, dan ervaart zij zichzelf als essentieel op het ogenblik waarop zij zich object maakt en blijft zij vrij in de onderwerping die zij aanvaardt. Dan kunnen de beide minnenden, ieder op hun eigen wijze, een gemeenschappelijk genot kennen. Ieder der partners ervaart dat genot dan als het zijne dat zijn oorsprong in de ander heeft. Begrippen als ontvangen en geven wisselen van betekenis; vreugde is dankbaarheid, genot is tederheid. In concrete en vleselijke vorm voltrekt zich dan de wederzijdse erkenning van de ander en het ego. Sommige vrouwen beweren dat ze het mannelijk geslachtsdeel in zich ervaren als een deel van hun

eigen lichaam, sommige mannen menen ook de vrouw te *zijn* in wie zij binnendringen. Maar deze uitdrukkingen zijn, dat is duidelijk, niet nauwkeurig. De dimensie *ander* blijft bestaan. Maar het is wel een feit dat dit anders-zijn geen vijandelijk karakter meer heeft. Het zich bewust zijn van de vereniging van lichamen in hun gescheidenheid geeft de geslachtsdaad juist dat aangrijpende. Dat is des te verbijsterender als die twee wezens, die tezamen hun eigen grenzen hartstochtelijk ontkennen en bevestigen, elkaar gelijken en toch verschillend zijn. Deze ongelijkheid, die hen zo vaak isoleert, wordt als zij zich verenigen, de bron van hun verrukking. In de mannelijke onstuimigheid ziet de vrouw het omgekeerde aspect van de passieve gloed die in haar woedt; de potentie van de man is de macht die hij over haar uitoefent; zijn opgezwollen lid hoort haar toe zoals haar glimlach aan de man behoort die haar genot schenkt. Alle rijkdommen van het man zijn, van het vrouw zijn kaatsen op elkaar terug, vinden elkaar opnieuw en vormen een aangrijpende en verukkelijke eenheid. Voor een dergelijke harmonie is geen geraffineerde techniek nodig maar veel eerder een wederzijdse grootmoedigheid van lichaam en ziel op de basis van een onmiddelijke erotische aantrekkingskracht.

Een dergelijke grootmoedigheid wordt vaak geremd door de ijdelheid van de man en de schuchterheid van de vrouw. Zolang zij deze rem niet overwonnen heeft kan zij die grootmoedigheid niet laten triomferen. Daarom ontplooit de vrouw haar volle seksualiteit in het algemeen pas zo laat. Rond haar vijfendertigste bereikt zij, seksueel gezien, haar hoogtepunt.

Ongelukkig genoeg is, wanneer zij getrouwd is, haar man dan aan haar frigiditeit al gewend. Ze kan nog wel nieuwe minnaars verleiden, maar zij begint al te verleppen; zij heeft haar tijd gehad. Op het ogenblik waarop zij ophouden begerenswaard te zijn nemen veel vrouwen het besluit zich aan hun begeerte over te geven.

De omstandigheden waaronder het seksuele leven van de vrouw zich ontwikkelt hangt niet alleen af van deze gegevens maar ook van haar sociale en economische situatie in haar geheel. Het zou ireëel zijn haar niet in dit verband te bezien. Maar uit ons onderzoek zijn toch bepaalde conclusies te trekken die algemeen geldig zijn. De erotische ervaring openbaart aan menselijke wezens op de meest treffende manier het tweeslachtige van hun situatie; zij ervaren zichzelf als lichaam en als geest, als de ander en als subject. Dit conflict neemt bij de vrouw de meest dramatische vorm aan omdat zij zich aanvankelijk als object ziet en niet meteen in het genot een vaststaande autonomie ontdekt. Zij moet haar waardigheid als transcendent en vrij subject veroveren terwijl zij haar lichamelijke situatie aanvaardt. Dat is een moeilijke en zeer riskante onderneming. Vaak delft zij dan ook het onderspit. Maar juist het moeilijke van haar situatie beschermt haar tegen vergissingen zoals de man vaak begaat. Hij is een makkelijk slachtoffer van de bedriegelijke voorrechten die zijn agressieve rol en eenzame bevrediging in het orgasme met zich mee brengen; hij aarzelt zichzelf volkomen als lichaam te erkennen. De vrouw ervaart zichzelf veel waarachtiger.

Of zij zich nu meer of minder goed aanpast aan haar passieve rol, als actief individu wordt de vrouw

altijd benadeeld. Zij benijdt de man; niet dat orgaan waarmee hij zijn bezit grijpt, maar zijn prooi. Het is een vreemde en eigenaardige paradox dat de man leeft in een zachte, tedere en weke sensuele wereld, in een vrouwelijke wereld terwijl de vrouw zich in het universum van de man beweegt dat hard en streng is. Nog steeds hunkeren haar handen naar het contact met glad, zacht vlees van jongeling, vrouw, bloemen, bont en het kind. Er is in haar nog een heel gebied beschikbaar dat verlangt naar een gelijke schat als die welke zij de man geeft. Dat vormt de verklaring voor het feit dat er in vrij veel vrouwen een min of meer verkapte neiging tot homoseksualiteit sluimert. Op grond van een aantal gecompliceerde redenen treedt bij een aantal daarvan die neiging zeer sterk op de voorgrond. Niet alle vrouwen aanvaarden voor hun seksuele problemen de klassieke, en door de maatschappij als enig officieel erkende, oplossing. We moeten onze aandacht nu richten op die vrouwen die veroordeelde en verdoemde wegen kiezen.

Vierde deel - Vorming

XV De lesbische vrouw

Men stelt zich de lesbienne bij voorkeur voor getooid met een onooglijk herenhoedje, korte haren en een stropdas. Haar mannelijkheid is een abnormaliteit die dan veroorzaakt zou zijn door een verstoord hormonen-evenwicht. Maar niets is misleidender dan deze verwisseling van de lesbische vrouw met het manwijf. Onder haremvrouwen, prostituees en beslist «vrouwelijke» vrouwen komt heel wat homoseksualiteit voor, terwijl omgekeerd een groot aantal «mannelijke» vrouwen heteroseksueel zijn. Seksuologen en psychiaters bevestigen wat in het dagelijks leven valt waar te nemen: de overgrote meerderheid van de «verdoemden» is precies zo gebouwd als alle andere vrouwen. Hun seksualiteit is niet bepaald door enig «anatomisch lot».

Natuurlijk zijn er gevallen waarin fysiologische feitelijkheden een bijzondere situatie scheppen. Er bestaat tussen de beide geslachten geen scherp afgebakend biologisch onderscheid. Een identiek soma wordt gedifferentieerd door hormonale invloeden, wier richting dan wel genetisch bepaald is maar die, tijdens de ontwikkeling van de foetus, min of meer kunnen afwijken. Het resultaat daarvan is het ontstaan van tussenvormen, individuen die tussen man en vrouw in staan. Sommige mannen hebben een vrouwelijk uiterlijk omdat hun mannelijke organen pas laat tot ontwikkeling komen. Zo zijn er ook wel meisjes - en in

het bijzonder dan zij die sport beoefenen - die in een jongen veranderen. Helene Deutsch heeft in *Psychology of women* het verhaal gepubliceerd van een jong meisje die een getrouwde vrouw vurig het hof maakte, die haar wilde schaken om met haar samen te gaan leven. Op een dag ontdekte ze dat zij een jongen was zodat ze met haar geliefde kon trouwen en kinderen bij haar hebben kon. Maar daaruit mag niet geconcludeerd worden dat iedere geïnverteerde vrouw een «verborgen man» in een bedriegelijke gedaante is. De hermafrodiet bij wie beide geslachtelijke systemen aanwezig zijn is wat haar seksualiteit betreft vaak vrouwelijk. Ik heb een hermafrodiet gekend die door de nazi's uit Wenen was verdreven en die het verschrikkelijk vond dat zij heteroseksuelen noch pederasten beviel en die zelf alleen van mannen hield. Onder invloed van mannelijke hormonen treden er in «viriloïde» vrouwen mannelijke secundaire geslachtskenmerken op. Bij infantiele vrouwen is er een onvoldoende vrouwelijke hormoonwerking waardoor zij in hun ontwikkeling worden geremd. Dergelijke bijzondere omstandigheden kunnen min of meer direct de oorzaak van een lesbische neiging vormen. Iemand met een sterke, agressieve en bruisende levenslust wil zich actief uitleven en wijst de passiviteit gewoonlijk van de hand. Een onaantrekkelijke, lelijk gebouwde vrouw kan proberen haar inferioriteit door het aannemen van mannelijke kwaliteiten te compenseren. Als haar erogene gevoeligheid niet ontwikkeld is verlangt zij niet naar de liefkozingen van een man. Maar anatomie en hormonen bepalen alleen maar een situatie en stellen niet het object waarheen die situatie zich zal transcenderen. In *Psychology of women* haalt Helene Deutsch ook nog het voorbeeld aan van de Poolse legionnaire die

tijdens de eerste wereldoorlog gewond werd en die zij verpleegd heeft. Zij was inderdaad een vrouw met uitgesproken viriloïde kenmerken. Zij was als verpleegster met het leger meegetrokken en was er daarna in geslaagd het uniform aan te trekken. Maar ze was niettemin verliefd geworden op een soldaat - die zij later trouwde - die haar als een homoseksueel beschouwde. Haar mannelijk gedrag was geen beletsel voor een vrouwelijke erotiek. De man zelf begeert niet uitsluitend de vrouw. Het feit dat het organisme van de mannelijke homoseksueel volkomen mannelijk kan zijn impliceert dat de mannelijkheid van een vrouw haar niet noodzakelijkerwijze tot homoseksualiteit doemt.

Zelfs bij fysiologisch normale vrouwen heeft men «clitorale» en «vaginale» typen willen onderscheiden. En de eerste groep zou dan tot homoseksuele liefde gedoemd zijn. Maar wij hebben gezien dat de kinderlijke erotiek altijd clitoraal is. Of die erotiek in dit stadium blijft staan of verandert hangt niet van enig anatomisch gegeven af. Evenmin is het waar dat, zoals vaak beweerd wordt, uit de masturbatie van het kind de latere bevoorrechte plaats van de clitorale erotiek te verklaren is. Maar de seksuologie beschouwt tegenwoordig het onaneren van het kind als een volkomen normaal en algemeen verbreid verschijnsel. De uitbreiding van de vrouwelijke erotiek is, zoals we gezien hebben, een psychologische gebeurtenis waarbij fysiologische factoren meespelen, maar die afhangt van de hele houding van het subject tegenover de existentie. De Spanjaard Gregorio Marañon was van mening dat seksualiteit een «eenrichtingsverkeer» was en dat die in de man een voltooide vorm bereikt, terwijl de vrouw «halverwege»

blijft steken. Alleen de lesbische bezit een even rijk libido als de man en de lesbische vrouw zou dus een «superieur» type zijn. In werkelijkheid echter heeft de seksualiteit van de vrouw een eigen structuur en het idee om de mannelijke en vrouwelijke libido’s in rangen in te delen is belachelijk. De keuze van het seksuele object hangt in geen enkel opzicht af van de hoeveelheid energie waarover de vrouw de beschikking heeft.

De grote verdienste van de psychoanalytici is dat zij in de inversie een psychisch en geen organisch verschijnsel hebben gezien. Maar ook zij menen veelal nog dat die wordt bepaald door uitwendige omstandigheden. Overigens hebben zij het verschijnsel niet diepgaand onderzocht. Volgens Freud is voor het rijpen van de vrouwelijke seksualiteit de overgang van het clitorale naar het vaginale stadium vereist, een overgang die analoog zou zijn aan het op de vader overdragen van de liefde die het meisje aanvankelijk voor de moeder koesterde. Die ontwikkeling kan door verschillende oorzaken worden geremd. De vrouw berust niet in haar castratie, ze verbergt het gemis aan een penis ook voor zichzelf, blijft gefixeerd op haar moeder en zoekt daar vervangers, substituten, voor. Voor Adler is deze stilstand in de ontwikkeling geen toevalligheid die passief ondergaan wordt. Die wordt door het subject bewust gewild, uit wil naar macht ontkent dat subject willens en wetens haar gemis en probeert zich te identificeren met de man wiens overheersing zij afwijst. Kinderlijke fixatie of mannelijk protest, homoseksualiteit doet zich altijd voor als een onvoltooide ontwikkeling. In werkelijkheid echter is de lesbische vrouw evenmin

«gebrekkig» als «superieur». De geschiedenis van het individu is geen proces dat onvermijdelijk en onherroepelijk voortschrijdt; op ieder ogenblik wordt er door een nieuwe keuze teruggegrepen op het verleden en het «normale» van die keuze geeft die nog geen hogere waarde. Die keuze moet beoordeeld worden in en naar haar waarachtigheid. Homoseksualiteit kan voor de vrouw een mogelijkheid zijn haar situatie te ontvluchten, het kan ook een aanvaarden daarvan zijn. De grote fout van de psychoanalytici is dat zij die, op grond van een moralistisch conformisme, altijd als een onwaarachtige houding beschouwen.

De vrouw is een existerend wezen van wie men verlangt dat zij zich tot object maakt. Als subject bezit zij een agressieve sensualiteit die door het mannelijk lichaam niet bevredigd wordt. Daar komen dan weer conflicten uit voort die haar erotiek moet overwinnen. Als «normaal» beschouwt men het systeem dat haar als prooi overlevert aan de man en haar soevereiniteit teruggeeft door haar een kind in haar armen te geven. Maar deze «natuurlijkheid» wordt opgelegd door meer of minder duidelijk begrepen maatschappelijke belangen. Zelfs heteroseksualiteit staat andere oplossingen toe. De homoseksualiteit van de vrouw is één van de pogingen haar autonomie in overeenstemming te brengen met de passiviteit van haar lichaam. En als men zich op de natuur beroept kan men zeggen dat de vrouw van nature homoseksueel is. De lesbische vrouw wordt inderdaad gekarakteriseerd door haar afwijzen van de man en haar begeerte naar het lichaam van de vrouw. Maar ieder opgroeiend meisje is bang voor de penetratie en de overheersing door de man. Zij voelt een zekere afkeer tegenover het lichaam van de man.

Het lichaam van de vrouw daarentegen is voor haar, net als voor de man, een object van begeerte. Ik heb er al op gewezen dat de mannen zich, door zich als subject te stellen, tegelijkertijd als gescheiden stellen. De ander als een ding beschouwen dat genomen dient te worden is zich in de ander, en daarmee ook in zichzelf, vergrijpen aan het mannelijk ideaal. De vrouw daarentegen die zichzelf als object beschouwt, ziet zichzelf en haar soortgenoten als een prooi. De pederast wekt zowel in heteroseksuele mannen als vrouwen een gevoel van vijandschap omdat zij beiden eisen dat de man een dominerend subject is. Een heteroseksuele vrouw kan overigens voor bepaalde pederasten makkelijk vriendschap voelen omdat die aseksuele verhouding veilig is en haar amuseert. Maar over het algemeen genomen voelt zij een afkeer voor deze mannen die de mannelijke soevereiniteit tot een passieve zaak degraderen. Maar de beide geslachten staan spontaan toegeeflijk tegenover de lesbische vrouw. «Ik moet bekennen,» zegt graaf de Tilly, «dat deze rivaliteit mij in het geheel niet ergert; integendeel, die amuseert me en ik ben immoreel genoeg om er om te lachen.» Colette laat Renaud diezelfde geamuseerde onverschilligheid ten toon spreiden tegenover het paar dat wordt gevormd door Claudine en Rézi. Opmerkelijk is ook dat de Engelse wetten homoseksualiteit onder mannen strafbaar stellen terwijl een dergelijk gedrag bij vrouwen niet als een delict wordt beschouwd. De man ergert zich meer aan een agressieve en onafhankelijke heteroseksuele vrouw, dan aan een niet agressieve lesbische vrouw. Alleen de eerste bestrijdt de mannelijke voorrechten. Lesbische liefde is in de verste verte niet in tegenspraak met de traditionele vorm van het onderscheid der

geslachten. In de meeste gevallen is er immers sprake van een aanvaarden van de vrouwelijkheid, niet van een afwijzen daarvan. Wij hebben al gezien dat homoseksualiteit bij het opgroeiend meisje vaak optreedt als een surrogaat voor heteroseksuele verhoudingen waartoe haar de gelegenheid of moed ontbreekt om die te beleven. Het is een doorgangsfase, een leertijd en de meisjes die er zich het hartstochtelijkst aan overgeven kunnen morgen de hartstochtelijkste echtgenotes, minnaressen en moeders zijn. Wat verklaard dient te worden in de geïnverteerde vrouw is niet het positieve aspect van haar keuze, maar de negatieve kant daarvan. De lesbienne wordt niet gekarakteriseerd door haar begeerte naar vrouwen, maar door de exclusiviteit van die begeerte.

In navolging van Jones en Hesnard onderscheidt men vaak twee typen lesbische vrouwen: de «masculine», die «de man willen imiteren» en de «feminine» die «bang zijn voor de man». Het is waar dat men bij geïnverteerden ruwweg twee neigingen kan constateren: bepaalde vrouwen wijzen passiviteit af terwijl anderen er de voorkeur aan geven zich passief over te geven aan de armen van een vrouw. Maar die beide houdingen werken op elkaar in. De relaties tot het gekozen en afgewezen object zijn uit elkaar verklaarbaar. Zoals we zullen zien lijkt, om tal van redenen, dit onderscheid mij dan ook vrij willekeurig.

De «mannelijke» lesbische vrouw definiëren door haar wil «de man te imiteren» is haar als onwaarachtig bestempelen. Ik heb er al op gewezen hoeveel misverstanden de psychoanalytici geschapen hebben door het overnemen van de categorieën mannen en vrouwen

zoals die door de hedendaagse maatschappij zijn bepaald. De man vertegenwoordigt inderdaad nu het positieve en neutrale, dat wil zeggen, het mannetje, het mannelijke en het menselijk wezen, terwijl de vrouw alleen maar negatief is, het vrouwtje, het vrouwelijke. Iedere keer wanneer zij zich gedraagt als een menselijk wezen beweert men dus dat zij zich identificeert met de man. Haar activiteiten op sportief, politiek en intellectueel gebied en haar begeerte naar andere vrouwen wordt uitgelegd als een «mannelijk protest». Men weigert rekening te houden met de waarden en normen waarheen zij transcendeert en dat leidt dan blijkbaar tot de conclusie dat zij, als subject, een niet authentieke keuze maakt. Het grote misverstand, dat aan deze manier van interpreteren ten grondslag ligt, is dat men aanneemt dat het *natuurlijk* is voor het vrouwelijk menselijk wezen van zichzelf een *vrouwelijke* vrouw te maken. En om dat ideaal te verwezenlijken is het niet voldoende een heteroseksuele vrouw, of zelfs maar een moeder te zijn. De «echte vrouw» is een kunstmatig produkt dat door de beschaving wordt voortgebracht, zoals vroeger castraten. De vermeende «instincten» als koketterie en volgzaamheid, worden haar evenzeer ingeblazen als de man zijn trots op de fallus. Hij aanvaardt niet altijd zijn roeping als man. Zij heeft heel goede redenen om nog minder gedwee dan hij de roeping te aanvaarden die haar opgedrongen wordt. De begrippen «minderwaardigheidscomplex» en «mannelijkheidscomplex» doen mij denken aan de anekdote die Denis de Rougemont verhaalt in *La part du diable*: een dame verbeeldt zich dat, als zij buiten wandelt, de vogels haar aanvallen; na een maand of wat psychoanalytisch behandeld te zijn zonder dat er genezing is ingetreden merkt de arts,

die haar op een wandeling in de tuin van de kliniek vergezelt, dat de *vogels haar aanvallen*. De vrouw voelt zich beknot en gekleineerd omdat de voorgeschreven vrouwelijkheid haar beknot en kleineert. Spontaan verkiest zij een volwaardig individu te zijn, een subject en een vrijheid voor wie de wereld en de toekomst openstaan. Als die keuze voor haar samenvalt met de neiging naar «mannelijkheid» gebeurt dat voor zover vrouwelijkheid tegenwoordig een verminking betekent. Uit de volgende bekentenissen van geïnverteerden - platonisch in het eerste, uitgesproken lichamelijk in het tweede geval, - die door Havelock Ellis en Stekel werden verzameld, blijkt duidelijk dat het individu zich ergert aan het *gespecificeerd* vrouwelijke.

«Voor zover ik me herinneren kan, zei de een, heb ik mezelf nooit als een meisje beschouwd en ik leefde dan ook in een voortdurende verwarring. Toen ik een jaar of vijf, zes was hield ik mezelf voor dat de mensen daarover mochten denken wat zij wilden, als ik dan al geen jongen was, ik was in elk geval geen meisje... Mijn lichaamsbouw beschouwde ik als een geheimzinnig toeval... Toen ik nog maar nauwelijks kon lopen interesseerde ik me al voor hamers en spijkers en ik wilde op de rug van een paard getild worden. Toen ik zeven jaar was werd het me duidelijk dat alles wat ik graag deed niet paste voor een meisje. Ik voelde me helemaal niet gelukkig, huilde vaak en werd vreselijk kwaad omdat ik woedend werd over al die gesprekken over jongens en meisjes... Elke zondag ging ik uit met jongens van de school van mijn broers... Om mij te straffen omdat ik was zoals ik was, werd ik rond mijn elfde jaar naar een internaat gestuurd... Welke kant

mijn gedachten ook opgingen, rond mijn vijftiende jaar, nam ik altijd het standpunt van een jongen in... Ik had diep medelijden met de vrouwen... Ik wierp me op als hun beschermer en hulp.»

En dan de vrouw in travestie van Stekel:

«Tot aan haar zesde jaar geloofde zij, ondanks de verzekeringen van het tegendeel van haar omgeving, dat zij een jongen was die, om redenen die haar onbekend bleven, als een meisje werd gekleed... Toen zij zes was hield zij zichzelf voor: «Ik word luitenant en, als God me tijd van leven geeft, maarschalk.» Ze droomde er vaak van dat zij, te paard, aan het hoofd van een leger de stad uitreed. Zeer intelligent was zij toch diep ongelukkig toen ze na de lagere school naar een meisjeslyceum ging. *Zij was bang dat ze vervrouwelijken zou*.»

Die opstandigheid impliceert in geen enkel opzicht een predestinatie voor homoseksualiteit. Het merendeel van de meisjes voelt diezelfde ergernis en wanhoop als zij ervaren dat een toevalligheid als de bouw van hun lichaam hun neigingen en aspiraties afkeurenswaard maakt. In *Aux yeux du souvenir* vertelt Colette Audry dat zij, toen ze twaalf was, woedend ontdekte dat ze nooit zeeman zou kunnen worden. Het is volkomen natuurlijk dat de vrouw zich ergert aan de beperkingen die haar geslacht haar oplegt. Het draait niet om de vraag waarom ze die afwijst; het werkelijke probleem is veeleer te begrijpen waarom ze die aanvaardt. Haar conformisme komt voort uit haar volgzaamheid en schuchterheid. Maar die berusting kan makkelijk omslaan in verzet als de compensaties, die de maatschappij te bieden heeft, ontoereikend worden

geoordeeld. Dat is het geval wanneer het opgroeiend meisje zich als vrouw onaantrekkelijk waant. Via deze omweg vooral krijgen de anatomische feitelijkheden hun betekenis: lelijk, slecht gebouwd of in die veronderstelling levend, wijst de vrouw een vrouwelijk lot, waarvoor zij zich niet geroepen acht, af. Maar het zou onjuist zijn te beweren dat zij de mannelijke houding aanneemt om een gebrek aan vrouwelijkheid te compenseren. Het is veeleer zo dat de vooruitzichten, die men het opgroeiend meisje biedt in ruil voor de mannelijke voordelen, die men haar vraagt op te geven, te mager voorkomen. Alle kleine meisjes zijn jaloers op de makkelijke kleren van jongens. Hun beeld in de spiegel en de beloftes die zij daarin vermoeden brengen er hen van lieverlede toe alle tierlantijnen te gaan waarderen. Als die spiegel, heel nuchter en droog, alleen maar een alledaags gezicht weerkaatste en niets beloofde dan zouden alle kwikjes en strikjes een hinderlijke, om niet te zeggen belachelijke, kledij zijn en de «mislukte jongen» zou koppig jongen blijven.

Maar de vrouw die, ook al heeft ze een goed figuur en aardig gezichtje, verwikkeld is in haar eigen, unieke projecten of die aanspraak maakt op haar vrijheid in het algemeen, weigert ten gunste van een ander menselijk wezen afstand te doen van zichzelf. Zij herkent zichzelf in haar daden, niet in haar immanente aanwezigheid. De mannelijke begeerte die haar binnen de grenzen van haar lichaam opsluit stoot haar evenzeer af als de jongen. Voor haar seksegenoten die zich onderworpen hebben voelt zij dezelfde afkeer als de viriele man voelt ten opzichte van de passieve pederast. Deels om alle medeplichtigheid met hen af te

wijzen meet zij zich die mannelijke houding aan. Zij draagt mannelijke kleren, neemt zijn houding en zijn taal over en vormt met een vriendin, die vrouwelijk is, een paar waarin zij het mannelijk deel belichaamt. Inderdaad is die comedie een «mannelijk protest». Maar dat is niet meer dan een secundair verschijnsel. Primair en spontaan is de ergernis van het veroverende en soevereine subject over de gedachte zichzelf tot een vleselijke prooi te maken. Vele sportieve vrouwen zijn homoseksueel; hun lichaam is spier, beweging, ontspanning en drift; zij zien dat niet als duldzaam vlees; het lokt niet op magische wijze liefkozingen uit, het is een greep op de wereld, niet een ding in de wereld. De kloof die er gaapt tussen het lichaam voor zichzelf en voor anderen schijnt in dergelijke gevallen onoverbrugbaar. Dezelfde weerstanden treffen we aan in de vrouw van de daad en de intellectuele vrouw voor wie de opgave van zichzelf, ook al is dat dan alleen maar in lichamelijke vorm, een onmogelijkheid is. Als er volkomen gelijkheid van geslacht bestond zou deze hinderpaal in vele gevallen verdwenen zijn. Maar de man is nog steeds doordrongen van zijn superioriteit en dat is een overtuiging die hinderlijk is voor de vrouw als zij die niet deelt. Hierbij dient dan wel te worden opgemerkt dat de meest wilskrachtige en heerszuchtige vrouwen weinig aarzeling tonen de man te trotseren en tarten. De zogenaamde «viriele» vrouw is vaak uitgesproken heteroseksueel. Zij denkt er niet over haar aanspraak een menselijk wezen te zijn te laten varen, maar zij wenst evenmin haar vrouwelijkheid te kort te doen. Zij wil toegang hebben tot de wereld van de man en die zich zelfs toeëigenen. Haar robuuste zinnelijkheid schrikt niet terug voor ruwe, mannelijke gretigheid.

Om genot te ervaren aan het lichaam van een man moet zij minder weerstanden overwinnen dan de schuchtere, verlegen maagd. Een erg ruige, erg animale natuur zal de vernedering van de coïtus niet voelen. Een intellectuele vrouw met een onversaagde geest zal die bevechten; zeker van zichzelf, vol strijdlust stort de vrouw zich in dit duel waarvan zij zeker is van haar overwinning. George Sand had een voorkeur voor jonge mannen, voor «vrouwelijke» mannen, maar Madame de Staël zocht in haar minnaars pas laat jeugd en schoonheid; met haar krachtige geest dominerend over de mannen, vol trots hun bewondering oogstend, hoefde zij zich in hun armen nauwelijks een prooi te voelen. Een heerseres als Catherina II van Rusland kon zich zelfs masochistische uitspattingen veroorloven; zij bleef in dat spel de enige meester. Isabelle Eberhard, die, in mannenkleren te paard de Sahara doortrok, had niet het gevoel zich te verlagen toen zij zich gaf aan de een of andere flink gebouwde schildwacht. De vrouw, die niet de vazal van de man wil zijn ontvlucht hem lang niet altijd; zij probeert veeleer hem tot het instrument van haar genot te maken. In zeer gunstige omstandigheden - die voor een zeer groot deel afhangen van haar partner - verdwijnt zelfs dat element van wedijver en vindt ze het prettig de volledige situatie als vrouw te beleven zoals de man zijn situatie als man leeft.

Maar deze verzoening van haar actieve persoonlijkheid met haar passieve rol als vrouw is, ondanks alles, voor haar veel moeilijker dan voor de man. Veel liever dan zichzelf in deze onderneming uit te putten zien veel vrouwen van de poging af. Onder vrouwelijke kunstenaars en schrijfsters treft men veel lesbiennes

aan. Dat is niet omdat hun seksuele eigenaardigheid de bron is van hun creatieve energie of het bestaan van deze superieure energie manifest maakt, maar veeleer omdat, in beslag genomen door ernstig werk, zij niet van zins zijn de rol van vrouw te spelen noch te strijden met de man. Zij zoeken in de wellust ontspanning, bevrediging en afleiding. En ze zijn daarbij beter af als zij zich niet wenden tot een partner die zich als tegenstander voordoet. Op die manier bevrijdt zij zich van de kluisters van de vrouwelijkheid. Natuurlijk is het karakter van haar heteroseksuele ervaringen voor de vrouw vaak beslissend bij de keuze tussen aanvaarding of afwijzing van het eigen geslacht. Mannelijke geringschatting versterkt en bevestigt voor de lelijke vrouw het gevoel dat ze onaantrekkelijk is en de arrogantie van een minnaar kwetst de trotse vrouw. De motieven die we bij de frigiditeit al hebben ontmoet, wrok, teleurstelling, angst voor zwangerschap en door abortus veroorzaakte trauma’s, vinden we ook hier weer terug. En hoe wantrouwender de vrouw tegenover de man staat, hoe zwaarder die wegen.

Toch lijkt die homoseksualiteit, vooral wanneer die zich voordoet in een heerszuchtige vrouw, niet altijd een volkomen bevredigende oplossing. Waar zij zichzelf verwerkelijken wil heeft zij er geen vrede mee haar vrouwelijke mogelijkheden niet ten volle te verwezenlijken. Heteroseksuele relaties lijken haar tegelijkertijd een verarming en een verrijking. Door het afwijzen van de beperkingen die haar sekse met zich meebrengt ontdekt zij dat zij zich op een andere manier weer beperkt. Zoals de frigide vrouw genot begeert waar ze dat afwijst, zo verlangt vaak de

lesbienne ernaar een normale en volledige vrouw te zijn waar zij dat niet wil. Die weifeling blijkt heel duidelijk uit dat geval van travestie dat Stekel heeft bestudeerd.

«We hebben al gezien dat ze alleen maar omging met jongens en niet wilde «vervrouwelijken». Toen ze zestien jaar was knoopte ze voor het eerst relaties aan met meisjes. Ze voelde voor hen alleen maar een diepe minachting en dat gaf haar erotiek meteen een sadistisch karakter. Op een vriendinnetje was zij hevig, maar platonisch, verliefd. Voor de meisjes die ze bezat voelde zij alleen maar afkeer. Zij wierp zich woedend op moeilijke studies. Teleurgesteld in haar eerste grote lesbische liefde gaf zij zich hartstochtelijk over aan louter zinnelijke ervaringen en begon te drinken. Toen zij zeventien was kreeg ze kennis aan een jonge man met wie ze trouwde. Maar zij beschouwde hem als haar vrouw; ze kleedde zich mannelijk en bleef drinken en studeren. Aanvankelijk leed zij aan vaginisme en de coïtus leidde nooit tot orgasme. Zij vond haar houding «vernederend» en speelde altijd de agressieve en actieve rol. Ze verliet haar man hoewel ze «razend veel van hem hield» en hervatte haar betrekkingen met vrouwen. Ze leerde een kunstenaar kennen aan wie zij zich gaf, eveneens zonder tot orgasme te komen. Haar leven viel in scherp gescheiden perioden uiteen. In de tijden dat zij schreef en creatief werkte voelde zij zich volkomen man en sliep dus, als een bijkomstigheid en min of meer sadistisch, met vrouwen. Daarna had zij een vrouwelijke periode. Zij liet zich analyseren omdat ze tot orgasme wilde komen.»

De lesbische vrouw zou zich makkelijk in dat verlies

van haar vrouwelijkheid kunnen schikken als ze daarmee een triomfantelijke mannelijkheid verwierf. Maar dat is niet het geval. Zij blijft duidelijk beroofd van het mannelijk geslachtsorgaan. Zij kan haar vriendin met de hand ontmaagden of een kunstpenis gebruiken om de inbezit-name na te bootsen, zij blijft niettemin een castraat. Het kan voorkomen dat zij daar hevig onder lijdt. Als vrouw onvolkomen, als man impotent, komt haar gevoel van onlust en onbehagen vaak tot uitdrukking in psychosen. In *La méthode psychanalytique et la doctrine freudienne* vertelt Dalbiez dat een patiënte tegen hem zei: «Als ik maar iets had om erin te gaan zou het beter gaan.» Een andere wilde dat haar borsten stijf waren. Vaak probeert de lesbische vrouw haar mannelijke inferioriteit te compenseren door arrogantie en exhibitionisme waaruit dan duidelijk een innerlijke onevenwichtigheid blijkt. Soms slaagt zij er in een relatie tot stand te brengen met andere vrouwen die lijkt op de verhouding die zij heeft met een «vrouwelijke» man of een jonge knaap die nog niet zeker is van zijn viriliteit. Een van de meest frappante gevallen van een dergelijk lot is het geval van «Sandor» dat door Krafft Ebbing in *Psychopathia sexualis* werd gepubliceerd. Zij had, via de methode die ik hierboven noemde, een evenwicht gevonden dat alleen door de bemoeiingen van de maatschappij weer werd verstoord.

«Sarolta stamde uit een adellijke Hongaarse familie die om haar excentriciteiten bekend was. Haar vader voedde haar op als een jongen; ze reed paard, ging op jacht, enzovoort. Tot haar dertiende jaar stond zij aan deze invloeden bloot, daarna kwam zij op een

meisjespensionaat. Hier werd zij verliefd op een Engels meisje, beweerde een jongen te zijn en liep met haar weg. Ze keerde terug naar haar moeder, maar ging al gauw weer, onder de naam «Sandor» en als jongen gekleed, met haar vader mee op reis. Ze gaf zich over aan mannelijke sporten, dronk en bezocht bordelen. Ze voelde zich bijzonder aangetrokken tot actrices of zelfstandige vrouwen die, als het mogelijk was, hun eerste jeugd al achter de rug moesten hebben. Zij moesten vooral «vrouwelijk» zijn. Zij vertelde zelf: «Ik hield van de vrouwelijke passie onder een poëtische sluier. Elke schaamteloosheid van een vrouw boezemde mij alleen maar afkeer in... Ik had een onnoemelijke aversie van vrouwenkleren en van alles wat vrouwelijk was in het algemeen, maar alleen voor zover het mezelf betrof, want ik stond daarentegen in vuur en vlam voor het schone geslacht.» Ze had talrijke verhoudingen met vrouwen en besteedde daar heel wat geld aan. Daarbij werkte ze mee aan twee grote dagbladen in de hoofdstad. Ze leefde drie jaar lang in een «huwelijk» samen met een vrouw die tien jaar ouder was dan zij en het kostte haar grote moeite die tot een breuk te bewegen. Zij wekte heftige hartstochten op. Ze werd verliefd op een jonge lerares en ging met haar een schijnhuwelijk aan. De bruid en haar familie hielden haar voor een man. Haar schoonvader had bij zijn toekomstige schoonzoon zelfs een erectie menen te constateren (waarschijnlijk was er sprake van een kunstpenis). Zij liet zich voor de vorm zelfs scheren. Maar het kamermeisje ontdekte in haar ondergoed sporen van menstruatiebloed en overtuigde er zich door het sleutelgat van dat Sandor een vrouw was. Zij werd ontmaskerd, gevangen genomen, maar vrijgesproken. Ze leed hevig onder de scheiding

van haar geliefde Maria en schreef die de vurigste liefdesbrieven vanuit haar cel. Zij was niet helemaal vrouwelijk van bouw; haar bekken was te smal en ze had geen taille. Haar borsten waren ontwikkeld; het geslachtsorgaan was volkomen vrouwelijk maar onvoldoende ontwikkeld. Sandor was pas op haar zeventiende gaan menstrueren en ze vond dat verschijnsel van de menstruatie afschuwelijk. De gedachte aan geslachtelijk verkeer met mannen vond ze weerzinwekkend. Haar schaamtegevoel was alleen ten aanzien van vrouwen ontwikkeld, in die mate zelfs dat ze liever een bed deelde met een man dan met een vrouw. Het hinderde haar als vrouw te worden behandeld en leed onder verschrikkelijke angstvoorstellingen toen ze weer vrouwenkleren aan moest trekken. Zij voelde zich «als door een magnetische kracht aangetrokken tot vrouwen tussen de vierentwintig en dertig jaar». Seksuele bevrediging vond zij alleen in het liefkozen en strelen van haar vriendin, nooit in het ondergaan van liefkozingen. Af en toe gebruikte ze een met poetskatoen opgevulde kous als kunstpenis. Ze verafschuwde mannen. Ze was erg gevoelig voor de morele waardering van anderen, bezat vrij veel literair talent en een geweldig geheugen.»

Sandor heeft geen psychoanalyse ondergaan, maar uit het simpele relaas van de feiten springen een paar duidelijke punten naar voren. Het blijkt dat zij, zonder «mannelijk protest» op een heel spontane manier zichzelf altijd als een man gezien heeft dank zij de opvoeding die zij ontving en de constitutie van haar organisme. De manier waarop haar vader haar betrok in zijn reizen en zijn leven is kennelijk van beslissende betekenis geweest. Zij was zo verzekerd van haar

viriliteit dat ze tegenover vrouwen geen enkele tweeslachtigheid aan de dag legde; zij hield als een man van hen zonder zich door hen gecompromiteerd te voelen. Zij minde hen op een louter dominerende en actieve wijze zonder wederkerigheid te aanvaarden. Toch blijft het frappant dat zij «mannen verafschuwde» en een bijzondere voorliefde voor rijpere vrouwen had. Dat zou er op kunnen wijzen dat Sandor ten opzichte van haar moeder een *mannelijk* Oedipus-complex had. Zij bleef die kinderlijke houding handhaven van het hele kleine meisje dat een paar vormt met de moeder en de hoop koestert haar eenmaal te beschermen en overheersen. Het komt vaak voor dat, wanneer het kind moederlijke tederheid onthouden wordt, de behoefte aan die tederheid haar gedurende haar hele volwassen leven achtervolgt. Opgevoed door haar vader moest Sandor wel dromen van een beminnelijke en liefhebbende moeder die ze vervolgens via andere vrouwen zocht. Vandaar haar hevige jaloezie tegenover andere mannen die gepaard gaat met haar achting en «poëtische» liefde voor «eenzame» en rijpe vrouwen die in haar ogen een gewijd karakter hebben. Haar houding is dezelfde als die van Rousseau tegenover Madame de Warens, en van de jonge Benjamin Constant tegenover Madame de Charrière. Gevoelige opgroeiende «vrouwelijke» jongens wenden zich ook tot moederlijke minnaressen. Vaak ontmoeten wij, in meer of minder uitgesproken vorm, dit type van de lesbische vrouw die zich nooit met haar moeder heeft geïdentificeerd - omdat zij haar te zeer bewonderde of verafschuwde - maar die, ook al wil zij dan geen vrouw zijn, wel verlangt naar een milde en beschermende vrouwelijke omgeving. Uit deze warme, moederlijke voedingsbodem duikt zij dan vol jongensachtig lef in de wereld op. Zij gedraagt zich

als een man, maar als man is zij zwak en week en dat doet haar dan weer verlangen naar de liefde van een rijpere minnares. Dat paar is de afspiegeling van het klassieke heteroseksuele paar, de moederlijke, rijpe vrouw en de jongeling.

De psychoanalytici hebben heel sterk de nadruk gelegd op de relatie waarin de homoseksuele vrouw vroeger tot haar moeder stond. Er zijn twee gevallen waarin het opgroeiende meisje zich niet dan met de grootste moeite aan de invloed van haar moeder weet te ontworstelen en die oorzaak van homoseksualiteit kunnen worden. Als ze door een angstige en bezorgde moeder veel te veel beschermd en gekoesterd wordt of wanneer zij door een «slechte moeder» mishandeld wordt die haar een hardnekkig schuldgevoel heeft ingeprent. In het eerste geval raakt hun verhouding al aan homoseksualiteit: ze slapen samen, strelen eikaars borsten of kussen die. Het jonge meisje zoekt in nieuwe armen naar dat oude geluk. In het tweede geval verlangt zij vurig naar een «goede moeder» die haar tegen de eerste beschermen zal en die de vloek zal wegnemen die zij op haar hoofd voelt rusten. In *Studies in the psychology of sex* vertelt Havelock Ellis de geschiedenis van een vrouw die haar moeder gedurende haar hele kindertijd had verafschuwd. Zij beschrijft de liefde die zij op zestienjarige leeftijd voor een oudere vrouw opvatte als volgt:

«Ik voelde me net een weeskind dat net een moeder gekregen had en ging minder vijandig staan tegenover grote mensen die ik nu ging respecteren... Mijn liefde voor haar was volkomen zuiver en ik dacht aan haar als aan een moeder... Ik vond het prettig als zij me aanraakte en soms nam ze me in haar armen of op haar

schoot... Als ik in bed lag kwam ze welterusten zeggen en kuste me op mijn mond.»

Als de oudere vrouw zich daarvoor leent zal de jongere zich met plezier aan nog inniger en vuriger omhelzingen overgeven. Gewoonlijk neemt zij de passieve rol op zich, want zij verlangt er naar te worden overheerst en beschermd, te worden vertroeteld en geliefkoosd als een kind. Of deze verhoudingen nu platonisch blijven of lichamelijk worden, vaak hebben ze het karakter van een verliefde passie. Maar alleen al het feit dat zij in de ontwikkeling van het meisje optreden als een klassieke fase, maakt het duidelijk dat zij niet de verklaring vormen voor de beslissende keuze voor de homoseksualiteit. De jonge vrouw zoekt daarin tegelijkertijd naar bevrijding en zekerheid, maar die kan zij ook in de armen van een man vinden. Als de periode van verliefde geestdrift eenmaal voorbij is dan heeft de jongere tegenover de oudere vrouw vaak datzelfde dubbelhartige gevoel dat zij ook ten opzichte van haar moeder koestert. Zij ondergaat haar invloed, maar wil zich daar tegelijkertijd van bevrijden. Als de ander haar hardnekkig vasthoudt blijft zij een tijdlang haar «gevangene», zoals Dorothy Baker, oppervlakkig overigens, schildert in haar *Trio*. Maar tenslotte maakt zij zich door heftige scènes of volkomen vriendschappelijk van haar los. Nadat ze zo haar jeugd afgesloten heeft voelt zij zich rijp voor het leven van de normale vrouw. Wil haar neiging tot homoseksualiteit zich verwezenlijken dan moet zij - zoals Sandor - haar vrouwelijkheid afwijzen, of haar vrouw-zijn moet in de armen van vrouwen volledig opbloeien. Dat betekent dat haar moeder-fixatie geen voldoende verklaring voor haar

inversie vormt. En zij kan daarvoor op heel andere gronden kiezen. De vrouw kan door middel van volledige of gedeeltelijke ervaringen ontdekken of voorvoelen dat zij geen genot zal puren uit heteroseksuele relaties en dat alleen een andere vrouw haar volkomen gelukkig maken kan. Vooral de vrouw die haar vrouwelijkheid vereert en cultiveert vindt die volledige bevrediging in een lesbische verhouding.

Het is van belang te onderstrepen dat het niet altijd de weigering zich tot object te maken is die de vrouw tot homoseksualiteit brengt. Integendeel, het merendeel van de lesbische vrouwen probeert zich meester te maken van de schatten van hun vrouwelijkheid. Er zich in schikken te veranderen in een passief ding betekent nog niet alle aanspraken op subjectiviteit opgeven. De vrouw streeft op die manier, als *en-soi*, naar zelfverwerkelijking. Maar dan zal ze proberen zichzelf te vinden in haar anderszijn. In haar eenzaamheid slaagt zij er niet werkelijk in zichzelf te verdubbelen. Als zij haar borst streelt weet zij niet hoe haar borsten zich aan een vreemde hand zullen openbaren en al evenmin hoe zij zich zullen voelen leven onder de aanraking van een vreemde hand. Een man kan haar het bestaan van haar lichaam *pour soi* leren kennen, voor zichzelf dus, maar niet wat dat lichaam *voor anderen* is. Alleen wanneer haar vingers over het lichaam van een vrouw glijden die met haar vingers over haar lichaam glijdt wordt het wonder van de spiegel voltooid. Tussen man en vrouw is de liefde een daad; losgerukt van zichzelf wordt ieder van hen de ander. De verliefde ontdekt verrukt dat het kwijnend smachten en de passiviteit van haar lichaam zich weerspiegelt in de onstuimige drang van de man.

Maar de narcistische vrouw herkent haar eigen bekoring maar vaagjes in het opgezwollen lid. Onder vrouwen is de liefde contemplatie, beschouwing. De liefkozingen zijn minder bedoeld om zich meester te maken van de ander dan wel om via haar langzaam zichzelf te herscheppen. De scheiding is opgeheven; er is geen strijd, geen overwinning en geen nederlaag. In een volkomen wederkerigheid is ieder tegelijk object en subject, soeverein en slaaf. Dualiteit is medeplichtigheid. In *Ces plaisirs...* zegt Colette: «Deze innige gelijkenis geeft zekerheid van genot. De vriendin verheugt zich in de zekerheid een lichaam te liefkozen waarvan zij de geheimen kent en welks voorkeur door haar eigen lichaam wordt aangegeven.» En in *Sortilèges* drukt Renée Vivien dat als volgt uit:

Notre cœur est semblable en notre sein de femme
Très chère! Notre corps est pareillement fait
Un même destin lourd a pesé sur notre âme
Je traduis ton sourire et l'ombre sur ta face
Ma douceur est égale à ta grande douceur
Parfois même il nous semble être de même race
J'aime en toi mon enfant, mon amie et ma sœur

Deze splitsing kan een moederlijke vorm aannemen. De moeder die zich in haar dochter herkent en vervreemdt, voelt zich seksueel vaak tot haar aangetrokken; de neiging om haar te beschermen en haar, als een teder lichamelijk object, in haar armen te wiegen heeft zij met de lesbische gemeen. Colette onderstreept die analogie als zij in haar *Les vrilles de la vigne* schrijft:

«Jij schenkt mij wellust als je, je ogen vol moederlijke zorg, over me heen buigt. Dan zoek je in

je hartstochtelijke vriendin het kind dat je nooit hebt gehad.»

Renée Vivien drukt in *L'heure des mains jointes* datzelfde gevoel als volgt uit:

Viens, je t'emporterai comme une enfant malade
Comme une enfant plaintive et craintive et malade
Entre mes bras nerveux, j'étreins ton corps léger

Tu verras que je sais guérir et protéger
Et que mes bras sont faits pour mieux te protéger

Je t'aime d'être faible et calme entre mes bras
Ainsi qu'un berceau tiède où tu reposeras

In iedere liefde - seksueel of moederlijk - schuilt tegelijkertijd zowel inhaligheid als edelmoedigheid, het verlangen om de ander te bezitten en hem alles te geven. In de mate echter waarin zij beiden narcistisch zijn en in het kind of minnares hun voortzetting of weerspiegeling liefkozen, ontmoeten moeder en lesbische vrouw elkaar op die unieke wijze.

Overigens leidt narcisme niet altijd tot homoseksualiteit: het voorbeeld van Marie Bashkirtseff bewijst het. In haar geschriften vindt men geen spoor van genegenheid tegenover een vrouw. Eerder cerebraal dan sensueel en buitengewoon ijdel droomt zij er sinds haar kinderjaren van door mannen gewaardeerd te worden. Niets interesseert haar behalve dat wat tot haar glorie bij kan dragen. De vrouw die uitsluitend zichzelf vergoddelijk en die zich op een abstract succes richt is niet in staat tot warme gevoelens tegenover andere vrouwen. Zij ziet daar alleen maar rivalen en vijandinnen in.

In werkelijkheid is geen enkele factor ooit bepalend. Het gaat altijd om een keuze die wordt gemaakt uit het geheel van een gecompliceerde situatie en die op een vrije beslissing berust. Geen enkel seksueel lot regeert het leven van een individu. Integendeel zijn erotiek is de uitdrukking van zijn totale houding tegenover het bestaan.

Toch spelen in die keuze ook de omstandigheden een belangrijke rol. Ook vandaag aan de dag leven de beide seksen grotendeels gescheiden. In pensionaten en op meisjesscholen verglijdt intimiteit makkelijk in seksualiteit. In kringen waar vriendschap tussen jongens en meisjes heteroseksuele ervaringen vergemakkelijkt treft men veel minder lesbische vrouwen aan. Talrijke vrouwen die op ateliers en kantoren samenwerken met vrouwen en die weinig gelegenheid hebben mannen te leren kennen sluiten makkelijk verliefde vriendschappen. Zowel materieel als moreel zal het voor hun makkelijker worden als ze samen gaan leven. Het ontbreken of mislukken van heteroseksuele verhoudingen doemt hen tot homoseksualiteit. Het is moeilijk een scheidslijn te trekken tussen berusting en voorkeur. Een vrouw kan zich aan vrouwen wijden omdat de man haar teleurgesteld heeft. Maar soms stelt hij haar teleur omdat zij in hem een vrouw zocht.

Om al deze redenen is het niet juist een scherp onderscheid te maken tussen de heteroseksuele en homoseksuele vrouw. Als de onzekere tijd van de adolescentie eenmaal voorbij is gunt de normale man zich geen homoseksuele uitspattingen meer. Maar de normale vrouw keert vaak terug naar de liefdes die -

platonisch of niet - haar jeugd hebben verrukt. Teleurgesteld door de man zoekt zij in de armen van vrouwen de minnaar die haar verraden heeft. In haar *La vagabonde* heeft Colette aangeduid welke troostende rol deze verboden wellust vaak speelt in het leven van vrouwen. Het komt zelfs voor dat vrouwen hun hele leven vullen met die troost. Zelfs de vrouw die door de omhelzingen van een man bevredigd wordt hoeft rustiger genot niet te versmaden. Passief en zinnelijk als zij is zullen de liefkozingen van een vriendin haar niet afstoten omdat zij zich daar alleen maar aan hoeft over te geven, omdat zij zich maar hoeft te laten bevredigen. Is zij actief en onstuimig dan treedt zij op als «androgyn», een soort manwijf, niet als gevolg van een of andere geheimzinnige combinatie van hormonen, maar omdat agressiviteit qn drang naar bezit als mannelijke eigenschappen worden beschouwd. Claudine van Colette die verliefd is op Renaud verlangt daarom niet minder naar de bekoorlijkheden van Rézi. Zij is volop vrouw zonder echter de wens op te geven ook zelf te nemen en te liefkozen. Natuurlijk zijn bij de «fatsoenlijke vrouwen» deze «perverse» verlangens zorgvuldig verdrongen. Maar zij openbaren zich niettemin in de vorm van zuivere, maar hartstochtelijke vriendschappen of onder de dekmantel van moederlijke tederheid. Soms komen ze tijdens een psychose of in de crisis van de menopauze opeens tot uitbarsting.

Op nog betere gronden heeft het geen enkele zin de lesbische vrouwen in twee scherp gescheiden groepen in te delen. Omdat zij het leuk vinden het bi-seksuele paar na te bootsen, waarmee ze een maatschappelijke komedie boven hun feitelijke relatie stellen,

suggereren zij zelf die scheiding in «mannelijke» en «vrouwelijke» lesbische vrouwen. Maar dat de een een streng mantelpakje draagt en de ander een doorzichtige, luchtige jurk mag ons niet op een dwaalspoor brengen. Bij nadere beschouwing blijkt, dat - behoudens in een beperkt aantal gevallen - hun seksualiteit tweezijdig is. De vrouw die lesbisch wordt omdat zij de dominantie van de man afwijst ontdekt vaak vol vreugde in een andere vrouw diezelfde amazone-trots. Vroeger bloeiden er veel van dergelijke schuldige vriendschappen op onder de studentes te Sèvres die, ver van alle mannen, in een besloten gemeenschap leefden. Zij waren er trots op te behoren tot een elite groep vrouwen en wilden autonome subjecten blijven. Dat gemeenschappelijke gevoel dat hen verenigde tegenover de bevoorrechte kaste, maakte het ieder van hen mogelijk in een vriendin dat kostelijke wezen te bewonderen dat zij in haarzelf aanbad. In hun wederzijdse omarming was ieder tegelijkertijd man en vrouw en verrukt over deze tweeslachtige kwaliteiten. Omgekeerd kent ook de vrouw, die haar vrouwelijkheid genieten wil in de armen van een vrouw, de trots aan geen enkele meester toe te behoren. Renée Vivien was een vurig bewonderaarster van vrouwelijke schoonheid en wilde mooi zijn. Zij doste zich zo mooi mogelijk uit en was trots op haar lange haren. Maar ze genoot er eveneens van zich vrij en ongeschonden te weten. In haar gedichten geeft zij uitdrukking aan haar minachting voor de vrouwen die zich schikken in een huwelijk en de lijfeigene van de man worden. Haar voorliefde voor sterke drankjes, haar soms wat ontuchtige taal geven blijk van haar verlangen naar mannelijkheid. Maar in werkelijkheid zijn de liefkozingen bij het merendeel

van deze paren wederkerig. Daaruit volgt dan dat de rolverdeling erg vaag is. De meest kinderlijke vrouw kan de rol van de adolescent tegenover de beschermende, rijpere vrouw spelen of die van de minnares die steun zoekt in de armen van haar geliefde. Zij kunnen elkaar op voet van gelijkheid liefhebben. Omdat de partners gelijkgestemd zijn, zijn alle combinaties, veranderingen, wisselingen en comedies mogelijk. Hun verhouding komt, al naar gelang de psychologische neigingen van elk der vriendinnen in het geheel der situatie, tot een evenwichtige vorm. Als de een de ander helpt of onderhoudt neemt zij de rol van de man op zich: de tyrannieke beschermer, het uitgebuite slachtoffer, de gerespecteeerde heer en meester, soms zelfs de souteneur. Morele, sociale en intellectuele superioriteit geeft haar vaak gezag. Maar degene die het meest bemind wordt zal toch genieten van de voorrechten die haar worden toegekend als gevolg van hartstochtelijke gehechtheid aan haar van degene die het meest bemint. Net als bij de man-vrouw verhouding kan de verbintenis van twee vrouwen allerlei verschillende vormen aannemen. Die verbintenis kan gebaseerd zijn op gevoel, belangen of gewoonte; zij kan «echtelijk» of romantisch zijn en biedt plaats aan sadisme, masochisme, edelmoedigheid, trouw, toewijding, grilligheid, egoïsme en verraad. Er zijn onder lesbische vrouwen prostituées, maar ook grote minnaressen.

Toch verlenen bepaalde omstandigheden aan deze verbintenissen hun bijzondere karakter. Zij zijn niet gewettigd door enige instelling of gewoonte en al evenmin geregeld door de conventie. Daarom worden zij veel oprechter beleefd. Man en vrouw - zelfs wanneer

zij getrouwd zijn -poseren in min of meerdere mate voor elkaar. En dan vooral de vrouw aan wie de man altijd wel een of ander gebod oplegt, zoals bijvoorbeeld deugdzaamheid, charme, koketterie, kinderlijkheid of ingetogenheid. De vrouw voelt zich in gezelschap van haar echtgenoot of minnaar nooit helemaal zichzelf. Tegenover een vriendin doet zij niet aan vertoon, hoeft zij niet te veinzen. Zij zijn elkaar te zeer gelijk om zich niet open en eerlijk voor te doen. Uit die gelijkheid komt de grootst mogelijke intimiteit voort. In deze verbintenissen speelt de erotiek vaak maar een ondergeschikte rol; hun lust heeft een veel minder heftiger en bedwelmender karakter dan in de man-vrouw verhouding en leidt evenmin tot verbijsterende metamorfosen. Maar wanneer bij het liefdespaar de geliefden zich weer van elkaar losmaken worden zij weer vreemden. Het mannelijk lichaam lijkt de vrouw zelfs afschrikwekkend en de man ervaart soms een vaag gevoel van walging tegenover het lichaam van zijn partner. Tussen vrouwen is vleselijke tederheid veel gelijkmatiger en blijvender. Zij worden niet meegesleept in een razende extase, maar vallen ook nooit in een onverschillige vijandschap terug. Elkaar zien en elkaar aanraken is een rustig genot dat de bedgeneugten verlengt en voortzet in alle stilte en verborgenheid. De verbintenis tussen Sarah Posonby en haar geliefde duurde vijftig ongestoorde jaren. Het leek wel of zij aan de rand van de wereld en maatschappij een vredig paradijs geschapen hadden. Maar ook die oprechtheid moet betaald worden. Omdat zij zich open en eerlijk aan elkaar tonen zonder zich zorgen te maken over veinzerij of beheersing prikkelen vrouwen elkaar tot ongehoord heftige scènes. Mannen en vrouwen worden

geïntimideerd door het feit dat zij verschillend zijn. Hij voelt medelijden en bezorgdheid tegenover haar, hij probeert haar met hoffelijkheid, toegevendheid en een zekere terughoudendheid te behandelen. Zij respecteert hem en is wat bang voor hem; zij probeert zich tegenover hem te beheersen. Elk van hen slooft zich uit om die mysterieuze ander, wiens gevoelens en reacties hij moeilijk aanvoelen kan, te sparen. Vrouwen onder elkaar zijn meedogenloos. Zij werken elkaar tegen, provoceren elkaar, vervolgen elkaar, hitsen elkaar op en sleuren elkaar mee in gemeenheid. De mannelijke rust - of die nu uit onverschilligheid of zelfbeheersing voortkomt - is de dijk waarop de golven van vrouwelijke scènes breken. Maar twee vriendinnen voeren elkaars tranen en verbittering alleen maar tot ongekende hoogten op. Hun geduld om verwijten en verklaringen te blijven herkauwen is onuitputtelijk. Eisen, beschuldigingen, jaloezie, tyrannie, alle bezoekingen van het echtelijk leven barsten hier in overdreven vorm los.

Als dergelijke liefdes vaak zo stormachtig zijn, worden zij gewoonlijk ook meer bedreigd dan heteroseksuele liefdes. Door de maatschappij worden ze veroordeeld en ze zijn daarom ook moeilijker in die maatschappij in te voegen. De vrouw die de mannelijke houding aanneemt - als gevolg van haar karakter, haar situatie of de kracht van haar passie - zal het betreuren haar vriendin geen normaal en respectabel leven te kunnen bezorgen, haar niet te kunnen trouwen en haar langs ongebruikelijke wegen te moeten voeren. Dat zijn de gevoelens die Radcliffe Hall in *The well of loneliness* toebedeelt aan de heldin. Haar wroeging en spijt komt tot uiting in morbide angstigheid en

bovenal in een kwellende jaloezie. De vriendin van haar kant, passiever of minder verliefd, zal lijden onder de verwijten van de maatschappij. Zij zal zich gedegradeerd, verdorven of tekort gedaan voelen en daardoor een wrokgevoel koesteren tegenover degene die haar dit lot oplegt. Het kan ook zijn, dat een van de beide vrouwen een kind wil. Dan berust zij òf triest in haar onvruchtbaarheid, òf de beide vrouwen samen adopteren een kind, òf degene die naar het moederschap verlangt maakt gebruik van de diensten van een man. Soms is dat kind een nieuwe, hechte schakel in de keten die hen bindt, soms ook een nieuwe bron van wrijving.

Wat de vrouwen, die in de homoseksualiteit gevangen zitten, hun viriele karakter geeft is niet hun erotisch leven. Integendeel dat sluit hen in een heel vrouwelijke wereld op. Maar dat mannelijke karakter is het gevolg van het feit dat zij gedwongen zijn een heel complex verantwoordelijkheden te aanvaarden omdat zij het zonder de man moeten stellen. Hun situatie is precies tegenovergesteld aan die van de courtisane die vaak, daar zij onder mannen leeft, een mannelijke geest ontwikkelt - zoals bijvoorbeeld Ninon de Lenclos - maar die van mannen afhankelijk is. De bijzondere sfeer die om lesbische vrouwen hangt ontstaat uit de tegenstelling tussen het klimaat van het vrouwenvertrek waarin zich hun privé-leven afspeelt en de onafhankelijke mannelijkheid van hun bestaan naar buiten toe. Ze gedragen zich als mannen in een wereld zonder mannen. De vrouw alleen is naar het schijnt altijd iets ongewoons. Het is niet waar dat mannen vrouwen respecteren. Zij respecteren elkaar door hun vrouwen, echtgenoten, minnaressen en meisjes die ze

«onderhouden». Wanneer de mannelijke bescherming zich niet over haar uitstrekt is de vrouw weerloos tegenover een hogere kaste die zich agressief, spotlustig of vijandig toont. Als «erotische perversie» wekt de homoseksualiteit van vrouwen alleen maar een glimlach op, maar als levenswijze veroorzaakt zij ergernis en verachting. Als er in de houding van lesbische vrouwen veel provocatie en gemaaktheid schuilt komt dat omdat zij over geen enkel middel beschikken om hun situatie op een natuurlijke wijze te beleven. Die natuurlijkheid impliceert dat men niet over zichzelf nadenkt, dat men doet zonder zich die daden voor te stellen. Maar het gedrag van anderen brengt de lesbische vrouw er voortdurend toe haar aandacht op zichzelf te richten. Alleen als zij oud genoeg is of maatschappelijk groot aanzien geniet kan zij in rustige onverschilligheid haar weg gaan.

Het is moeilijk uit te maken of zij zich uit eigen smaak en voorkeur of uit een soort afweerhouding zo vaak naar mannentrant kleedt. Natuurlijk is dat grotendeels een spontane keuze. Er is niets minder *natuurlijk* dan zich als vrouw te kleden. Ook mannenkleren zijn vanzelfsprekend kunstmatig, maar zij zijn veel makkelijker en veel eenvoudiger. Kleren van mannen zijn gemaakt om het doen te stimuleren, niet om dat te remmen. George Sand en Isabelle Eberhardt droegen mannenkleren. In haar *Moi* spreekt Thyde Monnier over haar voorliefde voor pantalons. Iedere actieve vrouw houdt van platte hakken en stevige stof. De betekenis van het toilet van de vrouw is duidelijk. Het gaat erom zich «mooi te maken» en zich mooi maken is zich aanbieden. Heteroseksuele feministen toonden zich nog niet zo gek lang geleden op dit punt even

onverzoenlijk als lesbische vrouwen. Zij weigerden van zichzelf koopwaar te maken die uitgestald werd. Ze droegen strakke kleren en eenvoudige vilthoedjes. Geklede japonnen en een décolletée waren in hun ogen het symbool van de maatschappelijke orde die zij bestreden. Tegenwoordig zijn zij er in geslaagd zich meester te maken van de realiteit en dat symbool heeft voor hen zijn betekenis grotendeels verloren. Maar voor de lesbische vrouw heeft het, in de mate waarin zij nog eisen stelt, die betekenis behouden. Het komt ook wel voor - als fysieke eigenaardigheden de reden van haar instelling vormen - dat strenge, nuchtere kleding haar beter staat. Hier moet nog bij worden opgemerkt dat een van de rollen die het zich mooi maken speelt, de bevrediging van de tastzin van de vrouw is. Maar de lesbische vrouw veracht de troost van zijde en fluweel. Net als Sandor houdt zij ervan als haar vriendin het draagt, of het lichaam van die vriendin neemt die plaats in. Dat is ook de reden waarom de lesbische van sterke, onversneden drankjes houdt, zware tabak rookt, grove taal gebruikt en zich lichamelijk zwaar inspant. In haar erotiek kan zij vrijelijk over vrouwelijke zachtmoedigheid beschikken; als contrast houdt zij van een minder mild klimaat. Langs deze omweg kan zij er toe komen het gezelschap van mannen plezierig te vinden.

Maar hier treedt een nieuwe factor op: de relatie - vaak tweeslachtig -die zij met mannen onderhoudt. Een vrouw die in hoge mate overtuigd is xvan haar viriliteit wil als vrienden en kameraden alleen maar mannen hebben. Maar die innerlijke zekerheid is nauwelijks aanwezig in de vrouw die - in zaken, activiteit en kunst - geen interessen met mannen

gemeen heeft, die niet werkt en slaagt als een van hen. Als Gertrude Stein gasten ontving praatte zij alleen maar met mannen en liet de taak om hun dames te onderhouden over aan Alice Toklas. Een heteroseksuele vrouw die gelooft - of zich daarvan wil overtuigen - dat haar betekenis het geslachtsverschil opheft zal zich eveneens, zie bijvoorbeeld Madame de Staël, graag een dergelijke houding aanmeten. De mannelijk-lesbische vrouw neemt ten aanzien van vrouwen een tweeslachtige houding aan. Zij veracht hen, maar heeft tegenover hen een minderwaardigheidscomplex, èn als man èn als vrouw. Zij is bang dat men haar beschouwt als mislukte vrouw èn onvolkomen man. Dat brengt haar er toe tegenover hen een hooghartige superioriteit ten toon te spreiden of - zoals in het travestie-geval van Stekel - blijk te geven van een sadistische agressiviteit. Maar dergelijke gevallen zijn zeldzaam. Zoals we al hebben gezien is het merendeel van de lesbische vrouwen terughoudend in het afwijzen van de man. Net als de frigide vrouw kennen zij gevoelens van afkeer, wrok, verlegenheid en trots. Zij voelen zich niet de volkomen gelijke van de man. Bij hun vrouwelijk wrokgevoel komt nog een mannelijk minderwaardigheidscomplex. Mannen zijn namelijk beter toegerust om te verleiden, te bezitten en hun prooi vast te houden. Zij verachten de macht die hij over vrouwen heeft zij verafschuwen de «bezoedeling» die hij vrouwen laat ondergaan. Het ergert hen ook te constateren dat mannen maatschappelijke voorrechten genieten en zich sterker voelen dan zij. Het is een schrijnende vernedering niet met een rivaal te kunnen vechten, te weten dat hij in staat is je met één klap te vellen. Dit ingewikkelde gevoel van vijandigheid brengt sommige lesbische vrouwen er toe de aandacht op

zichzelf te vestigen. Ze gaan alleen maar met elkaar om; ze vormen groeperingen, clubjes om te laten zien dat zij noch sociaal, noch seksueel mannen nodig hebben. Dan glijdt men makkelijk verder af naar allerlei zinloze grootspraak en onwaarachtige comedies. Aanvankelijk speelt de lesbische vrouw dat ze man is, daarna wordt de homoseksualiteit zelf een spel. Travestie, verkleedpartijen, dat alles wordt een soort uniform. En onder het voorwendsel zich aan de on-derdrukkking van de man te onttrekken maakt de vrouw zich tot slaaf van haar rol. Zij heeft zich niet willen laten opsluiten in haar situatie als vrouw, zij sluit nu zichzelf op in haar situatie als lesbische vrouw. Er is niets dat een triester indruk geeft van geestelijke bekrompenheid en verminking dan een groepje van deze vrijgevochten vrouwen. Daar komt dan nog bij dat veel vrouwen zich uit zelfzuchtige neigingen tot lesbisch uitroepen. En zij nemen deze tweeslachtige houding des te uitgesprokener aan, naarmate zij hopen daardoor mannen aan te trekken die van «verdorven» vrouwen houden. Deze luidruchtige ijveraarsters - en het is duidelijk dat zij het meeste opvallen - brengen, wat de openbare mening toch reeds als een ondeugd en pose beschouwt, nog meer in discrediet.

In werkelijkheid is homoseksualiteit noch een bewuste perversiteit, noch een noodlottige vloek. In *The well of loneliness* van Redcliffe Hall is de heldin dan wel belast met een psycho-fysiologisch noodlot, maar, ondanks de bekendheid, is de documentaire waarde van deze roman niet bijzonder groot. Homoseksualiteit is een houding die *in de situatie gekozen* wordt, dat wil zeggen: die gemotiveerd is en die vrij genomen werd.

Geen van de factoren die het individu met deze keuze aanvaardt - fysiologische gegevenheden, psychologische achtergrond en maatschappelijke omstandigheden - is alleen bepalend, hoezeer zij ook allemaal bijdragen aan de verklaring van die keuze. Voor de vrouw is dit één van de manieren om de problemen op te lossen die door haar toestand in het algemeen en haar erotische situatie in het bijzonder worden gesteld. Zoals elk menselijk gedrag zal deze keuze comedies, onevenwichtigheid, mislukkingen en leugens met zich meebrengen of integendeel een bron van vruchtbare ervaringen zijn al naar gelang de homoseksualiteit wordt geleefd in kwade trouw, luiheid en onoprechtheid of in helder inzicht, edelmoedigheid en vrijheid.

Vijfde deel - Situatie

XVI De gehuwde vrouw

De traditionele bestemming die de gemeenschap voor de vrouw heeft weggelegd is het huwelijk. Ook nu nog is het merendeel van de vrouwen getrouwd of getrouwd geweest, van plan te trouwen of lijdt eronder niet getrouwd te zijn. De ongehuwde vrouw wordt bepaald met betrekking tot het huwelijk of ze nu teleurgesteld is in, zich verzet tegen of zelfs onverschillig staat tegenover deze instelling. Wij zullen dus deze studie moeten voortzetten met een onderzoek van het huwelijk.

De economische ontwikkeling van de positie van de vrouw veroorzaakt een omwenteling in de instelling van het huwelijk. Dat huwelijk is bezig een verbintenis te worden waarin twee onafhankelijke individuen vrijwillig hebben toegestemd; de verplichtingen van de echtelieden zijn persoonlijk en wederkerig. Overspel is voor beide partijen de beëindiging van het contract. Zowel de een als de ander kan op dezelfde voorwaarden scheiding verkrijgen. De vrouw zit niet meer alleen opgesloten in haar functie voor de voortplanting die - zie ook deel I, pagina 158 e.v. - voor een groot deel het karakter van een natuurlijke horigheid verloren heeft en meer en meer een last wordt die zij vrijwillig op zich neemt. Die taak is ook te verenigen met haar produktieve arbeid omdat in vele gevallen de staat of werkgever de onproduktieve tijd die een zwangerschap eist betaalt. In de Sovjet Unie werd enige jaren lang het huwelijk beschouwd als

een contract tussen twee individuen dat alleen op de volkomen vrijheid van de echtgenoten berustte. Tegenwoordig schijnt het daar een verplichting die de staat beiden oplegt. Het hangt van de totale structuur van de maatschappij af of in de wereld van morgen de ene of de andere tendens zal overheersen. Maar in elk geval loopt de bevoogding door de man op zijn eind. Van feministisch standpunt uit is echter de tijd waarin wij leven nog steeds een overgangsperiode. Nog slechts een deel van de vrouwen neemt deel aan het produktieproces en ook zij maken nog deel uit van een gemeenschap waarin oude structuurvormen en oude waarden en normen nog steeds leven. Het moderne huwelijk kan alleen begrepen worden uit het licht van het verleden waarvan het de voortzetting is.

Het huwelijk vertegenwoordigt iets volkomen anders voor de man dan voor de vrouw. De beide geslachten zijn voor elkaar noodzakelijk, maar die noodzakelijkheid heeft tussen hen nooit tot wederkerigheid geleid. Vrouwen hebben nooit een kaste gevormd die op voet van gelijkheid met de kaste van de mannen verkeerde en onderhandelde. Maatschappelijk gezien is de man een autonoom en volledig individu. Hij wordt in de eerste plaats beschouwd als een produktief wezen en zijn bestaan wordt gerechtvaardigd door het werk dat hij ten dienste van de gemeenschap levert. In het eerste deel van dit boek hebben we in hoofdstuk I al gezien om welke redenen haar functies in voortplanting en huishouden, waartoe haar rol beperkt blijft, de vrouw niet diezelfde waardigheid verlenen. Natuurlijk heeft de man haar nodig. Bij sommige primitieve volkeren komt het zelfs voor dat de vrijgezel, omdat hij niet in staat is alleen in zijn

levensonderhoud te voorzien, een soort paria wordt. In agrarische gemeenschappen is voor de boer een medewerkster onmisbaar. En voor het merendeel van de mannen is het voordelig bepaalde taken over te laten aan een gezellin. Het individu verlangt naar een duurzaam seksueel leven, hij wil nakomelingen en de maatschappij eist van hem dat hij eraan meewerkt om haar in stand te houden. Maar de man doet daarbij niet rechtstreeks een beroep op de vrouw als vrouw. De gemeenschap van mannen stelt ieder van de leden in staat zich te verwezenlijken als man en vader. Als slavin of vazal ingelijfd in familie-groepen die door vaders en broers worden geregeerd is de vrouw altijd door mannen aan andere mannen ten huwelijk gegeven. In primitieve gemeenschappen beschikte de clan, de stam der vaderen bijna als een ding over haar. Zij maakte deel uit van leveringen en dienstverrichtingen die twee groepen wederzijds overeenkwamen. Haar positie is niet principieel veranderd toen het huwelijk in de loop van zijn ontwikkeling de vorm van een contract kreeg. Die ontwikkeling verliep onregelmatig en herhaalde zich, zoals we in het eerste deel al zagen, in Egypte, Rome en onze moderne beschaving. Bruidsschat en erfdeel verlenen haar een zekere rechtspersoonlijkheid, maar onderwerpen haar nog aan haar familie. Gedurende een lange periode werden de contracten gesloten en getekend door schoonvader en schoonzoon, niet door man en vrouw. Alleen de weduwe genoot toen economische onafhankelijkheid. Vandaar het bijzondere karakter van het jeugdige weeuwtje in de erotische literatuur. De vrijheid van keuze is voor het jonge meisje altijd heel beperkt geweest. En de ongehuwde staat verlaagt haar - behalve dan in de uitzonderlijke gevallen waarin die een gewijd karakter

heeft - tot de rang van parasiet of paria. Het huwelijk is haar enige broodwinning en de enige maatschappelijke rechtvaardiging van haar bestaan. Dat huwelijk wordt haar om twee redenen opgelegd.

In de eerste plaats moet zij de gemeenschap voorzien van kinderen. Maar het komt slechts heel zelden voor - zoals in Sparta en in zekere zin ook onder het nazi-regime - dat de staat de vrouw meteen onder zijn hoede neemt en alleen maar dat moederschap van haar eist. Zelfs beschavingen die onbekend zijn met de rol van de vader bij de voortplanting verlangen dat zij onder de bescherming van een echtgenoot staat. Want zij heeft ook tot taak - en dat is de tweede reden voor dat huwelijk - de seksuele behoeften van de man te bevredigen en voor zijn huishouden te zorgen. De taak die de gemeenschap haar oplegt wordt gezien als een *dienst* die zij haar echtgenoot bewijst. Hij is dan ook verplicht zijn eega geschenken of een weduwegift te geven en moet voor haar levensonderhoud zorgen. Door zijn bemiddeling kwijt de gemeenschap zich van de schuld die zij heeft ten aanzien van de vrouw die zij hem geschonken heeft. De rechten die de echtgenote verwerft door de vervulling van haar plichten komen tot uitdrukking in de verplichtingen waaraan de man zich dient te houden. Hij kan de echtelijke band niet naar willekeur verbreken. Hij kan zijn vrouw alleen maar verstoten of van haar scheiden middels een beslissing van de openbare overheden en soms moet de man haar dan een geldelijke schadeloosstelling betalen. Dat gebruik wordt in Egypte onder koning Bocchoris zelfs een misbruik, zoals dat, in de vorm van alimentatie-eisen, tegenwoordig in Amerika het geval is. Polygamie werd altijd min of meer openlijk

getolereerd. De man kan in zijn bed plaats inruimen voor slavinnen, concubines, maîtresses en prostituées. Maar hij heeft wel de uitdrukkelijke plicht bepaalde rechten van zijn wettige vrouw te respecteren. Wanneer zij zich mishandeld of beledigd voelt heeft zij de - min of meer werkelijk gegarandeerde - mogelijkheid terug te gaan naar haar familie en van haar kant scheiding te eisen. Voor de beide huwelijkspartners is het huwelijk dus een last en een weldaad. Maar hun situaties stemmen niet met elkaar overeen. Voor jonge meisjes is het huwelijk de enige mogelijkheid te worden opgenomen in de gemeenschap en als zij «blijven zitten» zijn zij, maatschappelijk gezien, onbruikbaar en nutteloos. Daarom sloven hun moeders zich ook altijd zo uit om hen onderdak te krijgen. In de vorige eeuw werden zij in burgerlijke kringen daarbij nauwelijks geraadpleegd. Zij werden aan eventuele candidaten aangeboden op «bijeenkomsten» die van te voren zorgvuldig geregeld waren. In *Pot-Bouille* heeft Zola deze gewoonte beschreven.

«Mislukt, het is mislukt,» zei mevrouw Josserand en liet zich in haar stoel vallen. Meneer Josserand zei alleen maar: «Zo.»

«Maar begrijp je het dan niet,» vervolgde mevrouw Josserand op schrille toon. «Er is weer een huwelijk in het water gevallen. Dat is nou al de vierde keer!»

«Begrijp je het nu?» Mevrouw Josserand liep naar haar dochter toe. «Hoe heb je nou dit huwelijk weer verknoeid?»

Berthe begreep dat het nu haar beurt was.

«Ik weet het niet, mam,» mompelde ze.

«Een assistent afdelingschef,» ging haar moeder voort. «Nog geen dertig. Met een uitstekende toekomst. Hij krijgt iedere maand zijn geld. Dat betekent vastigheid en daar gaat niets boven... Heb je weer een of andere stommiteit uitgehaald, net als bij de anderen?»

«Heus niet, mam.»

«En toen jullie dansten, ben je toen in de kleine salon geweest?»

Berthe raakte in de war. «Ja mam... En net toen we alleen waren wilde hij smerige dingen. Hij kuste me en pakte me zo beet. Nou, toen ben ik bang geworden en toen heb ik hem tegen een meubelstuk aangeduwd.»

«Tegen een meubel geduwd,» onderbrak haar moeder haar woedend. «Stuk ongeluk; tegen een meubel geduwd.»

«Maar hij hield me vast moeder.»

«Nou en? Hij hield je vast... Dat is geweldig. Daar stuur je die uilskuikens voor naar een pensionaat. Is dat alles wat je geleerd hebt?... Om een kusje achter de deur. Is dat nou echt de moeite waard om dat aan je ouders te vertellen? En jij duwt mensen tegen meubels op en verknoeit je kansen op een huwelijk!»

Ze zette een geleerd gezicht en ging door:

«Maar nou is het afgelopen. Ik geef de hoop op. Jij bent een onnozele hals, mijn kind... Je moet toch begrijpen dat je, omdat je geen geld hebt, de mannen op een andere manier nemen moet. Je moet vriendelijk

zijn, liefjes kijken, je moet zijn hand vergeten, wat kinderachtigheden goed vinden zonder dat je dat laat merken, zo vang je een man... En waar ik me aan erger is dat ze er helemaal zo kwaad niet uitziet als ze maar wil,» vervolgde mevrouw Josserand. «Nou, droog je tranen nou eens en kijk me eens aan of ik een man ben die je het hof maakt. Zo, en dan laat je je waaier vallen zodat die heer, als hij hem opraapt, je even met zijn vingers aanraken kan... En niet zo stijf, soepel in de taille. Mannen zijn niet gesteld op planken. En je moet vooral niet onnozel doen als ze te ver gaan. Een man die te ver gaat, mijn lieve kind, staat in vuur en vlam.»

De klok in de salon sloeg twee uur. En in de opwinding van deze lange avond, in haar woedende begeerte naar een snel huwelijk vergat de moeder zich zo zeer dat ze hardop dacht en haar dochter om en om draaide alsof ze een pop van was was. En die liet, slap en willoos, maar met zich doen, maar haar hart was zwaar en schaamte kneep haar keel dicht.»

Het jonge meisje doet zich hier als volkomen passief voor. Zij wordt *getrouwd*, door haar ouders ten huwelijk *gegeven*. Jongens *trouwen*, zij *nemen* een vrouw. Zij zoeken in het huwelijk een uitbreiding en een bevestiging van hun bestaan, maar niet het recht te bestaan. Het is een last die zij vrijwillig op zich nemen. Ze kunnen, zoals Griekse en middeleeuwse satirici hebben gedaan, voordelen en ongemakken tegen elkaar afwegen. Het huwelijk is voor hen een levenswijze, geen bestemming. Zij mogen de voorkeur geven aan de eenzaamheid van het celibaat. Sommige mannen trouwen laat of nooit.

Door haar huwelijk krijgt de vrouw een stukje wereld in leen. Wettelijke garanties beschermen haar tegen de willekeur en grillen van haar man, maar zij wordt zijn vazal. Economisch is hij het hoofd van de gemeenschap, die hij naar buiten toe dan ook belichaamt. Zij neemt zijn naam en zijn religie aan; zij maakt deel uit van zijn klasse, milieu en zijn familie; zij wordt zijn «wederhelft». Zij volgt hem daarheen waar zijn werk hem roept. De echtelijke woning wordt gewoonlijk gevestigd in de buurt van zijn werk. Op een min of meer plotselinge manier breekt zij met het verleden en wordt ingelijfd in de wereld van de man. Zij geeft hem haar persoon en maagdelijkheid en is tot onvoorwaardelijke trouw verplicht. Ze verliest een deel van de rechten die de wetten de ongehuwde vrouw toekennen. De Romeinse wetgeving plaatste de vrouw in de hand van de man *loco filiae*, in de positie van een dochter. In het begin van de negentiende eeuw verklaarde de Franse schrijver en filosoof Louis Bonald nog dat de echtgepote voor de man is wat het kind voor de moeder is. Tot de wet van 1942 was zij in Frankrijk gehoorzaamheid verschuldigd aan de man en wetten en zeden kennen hem nog steeds een grote macht toe, die berust op zijn positie in de huwelijksgemeenschap. Omdat hij produktief werkzaam is overschrijdt hij, ten gunste van de maatschappij, de belangen van het gezin en opent voor haar een toekomst door zijn medewerking aan het bouwen van gemeenschappelijke toekomst. Hij belichaamt de transcendentie. De vrouw is, zoals we in het eerste deel al zagen, bestemd tot de instandhouding van de soort en het onderhoud van het huis, dat betekent dus tot de immanentie. Dit standpunt treffen we ook aan bij Paulus, de kerkvaders, Rousseau, Proudhon, Auguste

Comte, D.H. Lawrence en vele anderen. Maar in werkelijkheid is iedere menselijke existentie tegelijkertijd transcendentie en immanentie. Om zichzelf te overtreffen moet men zich handhaven, om zich in de toekomst te storten het verleden in zich hebben opgenomen en in de omgang met anderen moet men zichzelf bevestigen. Deze beide elementen - handhaving en vooruitgang - liggen in iedere levende activiteit opgesloten en voor de *man* vormt het huwelijk nu juist de gelukkige synthese van die beide elementen. In zijn beroep, in zijn politieke leven kent hij verandering en vooruitgang; door tijd en ruimte wordt hij zich bewust van zijn groei. En als hij zwervensmoe is geeft hij zichzelf een thuis, vestigt zich en verankert zich in de wereld. En ‘s avonds verzamelt hij zijn krachten weer in dat huis waar de vrouw waakt over meubelen, kinderen en het verleden dat zij bewaart. Maar zij heeft alleen maar tot taak dat leven in zijn pure en algemene vorm te handhaven en onderhouden. Zij bestendigt de onveranderlijke soort, zij verzekert het gelijke ritme van de dagen en de duurzaamheid van het huis waarvan zij de gesloten deuren bewaakt. Maar zij krijgt in geen enkel opzicht rechtstreeks vat op de toekomst of de wereld; ze reikt alleen boven zichzelf uit in de richting van de gemeenschap door bemiddeling van haar echtgenoot.

Ook tegenwoordig nog heeft het huwelijk grotendeels deze traditionele vorm. En dat wordt het jonge meisje om te beginnen al veel krachtiger opgedrongen dan de jongen. Nog zijn er grote maatschappelijke groeperingen waarin haar geen ander uitzicht geboden wordt. Onder boeren is de ongehuwde vrouw een paria en zij blijft de dienares van haar vader, broers en

zwagers; een uittocht naar de stad is haar vrijwel onmogelijk. Het huwelijk maakt haar, door haar tot slaaf van de man te maken, meesteres over het huis. In bepaalde burgerlijke kringen onthoudt men meisjes nog altijd de mogelijkheid haar eigen brood te verdienen. Ze kan alleen maar als een parasiet in haar ouderlijk huis vegeteren of in het huishouden van een vreemde een of ander ondergeschikt baantje aannemen. En zelfs wanneer ze meer geëmancipeerd is brengen de economische voorrechten, die de man nog steeds geniet, haar er veelal toe het huwelijk boven een beroep te verkiezen. Zij zoekt een man wiens situatie en positie beter is dan die van haar of hoopt dat hij vlug iets «bereiken» zal, vlugger dan zij dat zou kunnen. Net als vroeger neemt men aan dat de liefdesdaad een *dienst* is die de vrouw de man bewijst. Hij *neemt* zijn plezier en is haar daarvoor een beloning schuldig. Het lichaam van de vrouw is een ding dat gekocht wordt; voor haar betekent het een kapitaal en zij is gerechtigd dat uit te buiten. Soms brengt zij een bruidsschat mee voor haar man; vaak verplicht zij zich tot bepaalde huishoudelijke taken: zij houdt het huis op orde en brengt de kinderen groot. Zij heeft in ieder geval het recht zich te laten onderhouden en de traditionele moraal spoort haar daartoe zelfs aan. Het is natuurlijk dat zij zich aangetrokken voelt tot deze betrekkelijk eenvoudige weg, en dat te meer omdat vrouwenberoepen vaak ondankbaar zijn en slecht worden betaald. Het huwelijk is een veel voordeliger loopbaan dan vele andere.

Zeden en gewoonten maken seksuele vrijheid voor de ongehuwde vrouw moeilijk. Tot in onze tijd toe werd overspel van de echtgenote in Frankrijk als een

misdrijf beschouwd, terwijl geen enkele wet een vrouw vrije liefde verbood. Maar wilde zij een minnaar nemen dan moest ze wel eerst trouwen. Veel erg strak gehouden jonge burgermeisjes trouwen ook nu nog om «vrij te zijn». Een vrij groot aantal Amerikaanse vrouwen hebben hun seksuele vrijheid veroverd, maar hun ervaringen lijken op die van de jonge primitieve meisjes die door Malinowski zijn beschreven in *The sexual life of savages* en die in het «vrijgezellen-huis» genoegens smaken die geen gevolgen hebben. Men verwacht van hen dat ze trouwen en pas dan zullen ze als volwassenen worden beschouwd. Een alleenstaande vrouw is, in Amerika nog meer dan in Frankrijk en de rest van Europa, een maatschappelijk onvolkomen wezen, ook wanneer zij haar eigen brood verdient. Zij moet een gladde ring aan haar vinger dragen om haar volle persoonlijke waardigheid te veroveren en aanspraak te kunnen maken op al haar rechten. En moederschap in het bijzonder wordt slechts gerespecteerd bij de getrouwde vrouw; de ongehuwde moeder blijft een steen des aanstoots en het kind betekent voor haar een zware handicap.

Om al deze redenen geven vele opgroeiende meisjes uit de oude en nieuwe wereld, wanneer men hen naar hun toekomstplannen vraagt, het antwoord: «Ik wil trouwen.» Maar geen enkele jongen daarentegen beschouwt het huwelijk als zijn belangrijkste voornemen. Zijn economisch en maatschappelijk succes verleent hem zijn volwassen waardigheid. Die kan een huwelijk met zich meebrengen - vooral voor de boer - maar die kan dat huwelijk ook uitsluiten. De moderne levensomstandigheden -minder stabiel en onzekerder dan vroeger - maken de lasten van het huwelijk vooral voor

de jonge man erg zwaar. De zegeningen daarvan zijn integendeel minder geworden omdat hij makkelijker alleen in zijn onderhoud kan voorzien en zijn seksuele behoeften doorgaans bevredigen kan. Het huwelijk brengt ongetwijfeld materiële gemakken mee, - («Je eet thuis beter dan in een restaurant») - ook erotische gemakken - («Dan heb je thuis je bordeel») en bevrijdt het individu van zijn eenzaamheid, verankert hem in tijd en ruimte door hem een huis en kinderen te geven. Het is de definitieve voltooiing van zijn existentie. Maar dat neemt niet weg dat over het algemeen genomen de mannelijke vraag kleiner is dan het vrouwelijk aanbod. De vader geeft zijn dochter niet zozeer weg; hij raakt haar kwijt. Het jonge meisje dat een man zoekt beantwoordt niet de roep van de man maar lokt die uit.

Het gearrangeerde huwelijk is nog niet verdwenen; dat wordt door een weldenkende burgerklasse nog steeds in stand gehouden. Rond het graf van Napoleon, in de opera, op het bal, op het strand, bij een theevisite spreidt de aanzoekster, keurig gekapt en in een nieuw jurkje, schuchter haar fysieke schoonheid en bescheiden conversatie ten toon. Haar ouders sporen haar aan: «Je hebt me nu al duur genoeg gekost aan dit soort uitstapjes. Neem je besluit. De volgende keer is je zuster aan de beurt.» De ongelukkige kandidate weet dat haar kansen minder worden naarmate zij de oude-vrijsters-leeftijd nadert. De pretendenten zijn niet talrijk. Zij geniet meer vrijheid van keuze dan de jonge Bedoeïnen-vrouw die voor een kudde lammeren wordt geruild. Het is zoals Colette het formuleert in *La maison de Claudine*: «Een jong meisje zonder geld en zonder beroep die haar broers tot last is, heeft

alleen maar haar mond te houden, haar kans te grijpen en God te danken.»

Op een minder crue wijze kunnen jongelui elkaar in het mondaine leven ontmoeten, vaak onder het waakzaam oog van de moeder. Zijn ze nog meer geëmancipeerd dan gaan de meisjes vaker uit, volgen lessen en nemen een baantje aan dat hen de gelegenheid geeft mannen te leren kennen. Tussen 1945 en 1947 heeft Claire Leplae in burgerlijke kringen in België een onderzoek ingesteld naar de echtelijke keuze en de resultaten daarvan gepubliceerd in haar boek *Les fiançailles*. De schrijfster stelde bij dat onderzoek vragen. Ik zal hier enige van de gestelde vragen en de antwoorden die daarop gegeven werden citeren.

Vraag: *Komen gearrangeerde huwelijken nog veel voor?*

Antwoord: Er zijn geen gearrangeerde huwelijken meer (51%)

Gearrangeerde huwelijken zijn zeldzaam (16%)

1 tot 3% van de huwelijken is gearrangeerd (28%)

5 tot 10% van de huwelijken is gearrangeerd (5%)

De ondervraagde personen waren van mening dat gearrangeerde huwelijken, die voor 1945 veelvuldig voorkwamen, langzamerhand verdwenen waren. Maar toch zijn «eigenbelang, het ontbreken van relaties, schuchterheid of leeftijd en het verlangen naar een goede verbintenis de redenen voor sommige gearrangeerde huwelijken». Vaak komen deze huwelijken tot stand door de bemiddeling van priesters, soms ook wordt een huwelijk schriftelijk tot stand gebracht.

«Ze schrijven een zelfportret dat, onder nummer, in een speciaal blad wordt opgenomen dat wordt toegezonden aan alle ingeschrevenen. Daarin zijn bijvoorbeeld tweehonderd huwelijkskandidates en evenveel huwelijkskandidaten opgenomen, die eveneens een schriftelijk zelfportret gegeven hebben. Iedereen kan vrijelijk een correspondentievriend uitzoeken waarmee ze dan, via de instelling, in briefwisseling treden.»

Vraag: *Onder welke omstandigheden hebben in de afgelopen tien jaar jongelui gelegenheid gehad tot een verloving te komen?*

Antwoord: Bij openbare gelegenheden (48%)

Via studie en gemeenschappelijk werk (22%)

Bij besloten bijeenkomsten, vakanties e.d. (30%)

Iedereen was het erover eens dat «huwelijken tussen jeugdvrienden

zelden voorkomen. Liefde bloeit onverwacht op».

Vraag: *Speelt geld een doorslaggevende rol bij het kiezen van de huwelijkspartner?*

Antwoord: 30% van de huwelijken is een zaak van geld (48%)

50% van de huwelijken is een zaak van geld (35%)

70% van de huwelijken is een zaak van geld (17%)

Vraag: Zijn de ouders er op uit hun dochters te laten trouwen?

Antwoord: Ouders zijn er op uit hun dochters te laten trouwen (58%)

Ouders willen graag dat hun dochters trouwen (24%)

Ouders willen hun dochters graag thuis houden (18%)

Vraag: *Zijn meisjes op een huwelijk uit?*

Antwoord: Meisjes zijn op een huwelijk uit (36%)

Meisjes willen graag trouwen (38%)

Meisjes sluiten liever geen dan een slecht huwelijk (26%)

«Meisjes lopen de jongens na. Meisjes trouwen in de eerste plaats om onderdak te zijn. Ze hopen allemaal te trouwen en doen ook alle moeite om het zover te laten komen. Het is voor een meisje een vernedering als ze niet in trek is. Om daaraan te ontkomen trouwt ze dan ook vaak met de eerste de beste. Meisjes trouwen om het huwelijk. Meisjes trouwen om getrouwd te zijn. Meisjes haasten zich om onderdak te komen omdat ze in het huwelijk meer vrijheid hebben.» Over dit punt is vrijwel iedereen het eens.

Vraag: *Zijn meisjes actiever op zoek naar de mogelijkheid van een huwelijk dan jongens?*

Antwoord: Meisjes openbaren hun gevoelens aan jongens en vragen hun met hen te trouwen (43%)

Meisjes zoeken actiever naar een huwelijk dan jongens (43%)

Meisjes zijn heel discreet (14%)

Ook hier heerst bijna eenstemmigheid: het zijn de meisjes die gewoonlijk het initiatief tot een huwelijk nemen. «Het is meisjes duidelijk dat ze zich alleen niet door het leven kunnen slaan. Ze weten niet hoe ze in hun levensonderhoud moeten voorzien en beschouwen het huwelijk als een reddingsboei. De meisjes doen een aanzoek, zij werpen zich om de hals van een jongen. Ze zijn verschrikkelijk! Het meisje stelt alles in het werk om te trouwen... Het is de vrouw die de man zoekt, enzovoort.»

Er bestaat geen dergelijk document over de situatie in Frankrijk. Maar omdat de middenstand in Frankrijk parallel loopt met die in België zou men ongetwijfeld tot eensluidende conclusies komen. In Frankrijk zijn gearrangeerde huwelijken altijd talrijker geweest dan in welk ander land ook en de befaamde *Club des lisérés verts* waarvan de leden elkaar ontmoeten op avondjes die bedoeld zijn om het contact tussen de geslachten makkelijker te maken, gedijt nog steeds. Huwelijksadvertenties beslaan in verscheidene bladen vele kolommen.

Net als in Amerika brengen in Frankrijk (en vele andere Europese landen. Vert.) moeders, oudere zusters en vrouwenbladen jonge meisjes op een cynische manier bij hoe ze mannen moeten vangen, zoals een vliegenvanger vliegen vangt. Dit «vissen», dit «jagen» vereist veel vaardigheid. Je mag niet te hoog en niet te laag mikken, je moet niet romantisch maar realistisch zijn, je moet bescheidenheid paren aan koketterie, je mag niet te veel en niet te weinig verlangen... Jonge mannen staan wantrouwend tegenover de vrouwen die «getrouwd willen worden». In *Les fiançailles* van Claire Leplae staat de volgende

verklaring van een jonge Belg: «Er is niets zo vervelend voor een man als te merken dat hij wordt nagelopen, dat een vrouw probeert hem aan de haak te slaan.» Ze proberen die vallen te ontlopen. Gewoonlijk is de keuze van het meisje erg beperkt. Ze zou pas werkelijk vrij zijn als het haar ook vrij stond niet te trouwen. In haar keuze schuilt doorgaans meer berekening, afkeer en berusting dan geestdrift. «Als de jonge man die haar vraagt haar enigszins bevalt (milieu, gezondheid, carrière) accepteert ze hem zonder van hem te houden. Ze accepteert hem zelfs als er *«maars»* zijn en staat daar heel nuchter tegenover.»

Maar ook al verlangt ze daar dan naar, het meisje voelt zich vaak tegelijk bang voor dat huwelijk. Dat huwelijk betekent voor haar een groter weldaad dan voor de man. Dat is dan ook de reden waarom zij ernaar verlangt. Maar het vraagt van haar ook groter offers. Het houdt een heel plotselinge en wrede breuk met het verleden in. We hebben al gezien dat veel opgroeiende meisjes vol angst opzien tegen het verlaten van het ouderlijk huis. Als die gebeurtenis aanstaande is, wordt die angst nog groter. Op dat ogenblik ontstaan vaak neurosen. We treffen die ook wel aan bij jonge mannen die terugschrikken voor de nieuwe verantwoordelijkheden die zij op zich nemen, maar het verschijnsel is bij meisjes algemener om de redenen die ik al uiteen heb gezegd en die, in deze crisis, in hun volle zwaarte gaan wegen. Ik zal nu een voorbeeld aanhalen dat ik ontleen aan Stekel. Hij kreeg een jong meisje te behandelen dat verschillende neurotische symptomen vertoonde.

«Op het ogenblik dat Stekel haar leert kennen moet ze voortdurend overgeven, neemt iedere avond morfine,

heeft woedeaanvallen, weigert zich te wassen, eet op bed en sluit zich op haar kamer op. Zij is verloofd en verzekert hartstochtelijk van haar verloofde te houden. Ze bekent Stekel dat zij zich aan hem gegeven heeft... Veel later zegt ze dat haar dat geen genot heeft gegeven, dat ze zelfs aan zijn kussen een met afkeer geladen herinnering bewaart. Dat is de oorzaak van haar overgeven. Het blijkt dat zij zich in werkelijkheid aan hem gegeven heeft om haar moeder te straffen door wie zij zich niet genoeg bemind acht. Als kind had zij ‘s nachts haar ouders bespied omdat zij bang was dat ze haar een broertje of zusje zouden geven. Ze aanbad haar moeder. «En nu moest ze trouwen, het ouderlijk huis verlaten, de slaapkamer van haar ouders opgeven? Dat was onmogelijk.» Ze wordt dik, krabt en havent haar handen, gaat suffen, wordt ziek en probeert haar verloofde op alle mogelijke manieren te beledigen. De dokter geneest haar maar vraagt de moeder het idee van een huwelijk uit haar hoofd te zetten. «Ze wil altijd thuisblijven om altijd kind te blijven.» Maar haar moeder blijft op dat huwelijk aandringen. Een week voor de bruiloft vindt men haar dood op bed. Zij heeft met een revolverschot een eind aan haar leven gemaakt.»

In andere gevallen vlucht het meisje in een langdurige ziekte. Zij is dan wanhopig omdat haar toestand haar niet veroorlooft te trouwen met «de man die zij aanbidt». Maar in werkelijkheid maakt zij zich ziek om niet met hem te hoeven trouwen en pas door haar verloving te verbreken vindt zij haar evenwicht weer terug. Soms ook vindt de angst voor het huwelijk zijn oorzaak in vroegere erotische ervaringen die hun stempel op haar hebben gedrukt. Ze kan er vooral bang

voor zijn dat het verlies van haar maagdelijkheid ontdekt wordt. Maar vaak zijn het hevige gevoelens voor haar vader, moeder, een zuster, of gehechtheid aan het ouderlijk huis in het algemeen die voor haar de gedachte zich aan een vreemde man te onderwerpen onverdraaglijk maken. En velen van hen die tot een huwelijk besluiten omdat je nu eenmaal trouwen moet, omdat er druk op hen uitgeoefend wordt, omdat ze weten dat het voor hen de enig redelijke uitweg is of omdat ze een normaal leven als moeder of echtgenote willen, bewaren diep in hun binnenste toch een verborgen en hardnekkige weerstand die het begin van hun echtelijk leven extra moeilijk maakt en die zelfs verhinderen kan dat zij daarin ooit een gelukkig evenwicht vindt.

Over het algemeen wordt het huwelijk dus niet uit liefde gesloten. «De echtgenoot is, om zo te zeggen, nooit meer dan een vervanger van de geliefde man en niet de geliefde zelf», heeft Freud gezegd. Die splitsing is geen toeval, maar ligt in de instelling van het huwelijk opgesloten; het doel daarvan is immers de economische en seksuele vereniging van man en vrouw dienstbaar te maken aan de belangen van de gemeenschap, niet het zeker stellen van hun persoonlijke geluk. In patriarchale gemeenschappen kan het voorkomen - en dat komt tegenwoordig bij Mohammedanen nog wel voor - dat de verloofden, krachtens ouderlijke autoriteit uitgekozen, voor de dag van de bruiloft eikaars gezicht zelfs nooit hebben gezien. Er kan geen sprake van zijn een onderneming die, uit maatschappelijk oogpunt beschouwd, een leven lang duurt te gronden op een sentimentele of erotische gril.

«Bij deze verstandige handel, zegt Montaigne in zijn

Essais, zijn de lusten niet dartel, maar eerder sober en sluimerend. De liefde kan maar moeilijk verdragen dat men zich aan iets anders dan aan haar houdt en mengt zich maar spaarzaam in verhoudingen die, zoals het huwelijk nu eenmaal is, zijn gegrond op en worden gehandhaafd om een andere reden. Familiebetrekkingen en middelen spelen daarbij immers een even grote of zelfs belangrijker rol dan schoonheid en charme. Wat men ook beweren wil, men trouwt niet voor zichzelf, men trouwt evenzeer of meer nog voor zijn nakomelingschap en familie.»

Als gevolg van het feit dat hij de vrouw «neemt» heeft de man - vooral als het vrouwelijk aanbod groot is - een ruimere mogelijkheid van keuze. Maar waar de geslachtsdaad wordt gezien als een *dienst*, die de vrouw is opgelegd en waarop de voorrechten die men haar toekent berusten, is het logisch dat men aan haar persoonlijke voorkeuren voorbij gaat. Het huwelijk is bedoeld om haar de vrijheid van de man te onthouden. Maar waar zonder vrijheid noch liefde noch individualiteit mogelijk zijn, moet zij, om zich haar leven lang te verzekeren van de bescherming van een man, afzien van haar liefde voor een bepaald individu. Ik heb een vrome huismoeder haar dochters horen bijbrengen dat «liefde een grof gevoel is, dat voorbehouden is aan de mannen en dat fatsoenlijke vrouwen helemaal niet kennen». In een naïeve vorm is dat de stelling die Hegel uitdrukt in zijn *Phänomenologie des Geistes* (deel II).

«Maar de verhoudingen van de *moeder* en de *echtgenote* bezitten die bijzonderheid deels als iets natuurlijks dat tot de lust behoort, deels als iets negatiefs dat daarin alleen de eigen verdwijning ziet. Juist daarom

ook is die bijzonderheid iets toevalligs dat altijd door een andere bijzonderheid kan worden vervangen. Op het gebied waar de erotiek heerst gaat het niet om *die man*, maar om *een man* in het algemeen, om kinderen in het algemeen. *Niet op het gevoel, maar op het algemene berusten deze verhoudingen* van de vrouw. Haar zedelijk leven onderscheidt zich van de man juist doordat de vrouw in haar bestemming voor de bijzonderheid en in haar lust rechtstreeks universeel en aan de bijzonderheid van de begeerte vreemd blijft. Waar bij de man echter deze beide kanten van elkaar wijken en hij als burger de *zelfbewuste kracht van de algemeenheid* bezit koopt hij daardoor het recht op *begeerte* en behoudt zich tegenover die begeerte tegelijkertijd zijn vrijheid voor. Als dus de relatie van de vrouw met bijzonderheid vermengd is, is haar zedelijkheid niet zuiver, maar zover zij dat is, is de bijzonderheid zonder waarde en ontbeert de vrouw de mogelijkheid zich als dit zelf in een ander te herkennen.»

Dat betekent dat het er voor de vrouw niet om gaat een persoonlijke en unieke relatie met een gekozen echtgenoot tot stand te brengen, maar om het uitoefenen van haar vrouwelijke functies in het algemeen te rechtvaardigen. Genot mag zij niet als individu ervaren, maar alleen met betrekking tot de soort. Voor haar erotisch lot heeft dat twee essentiële consequenties. In de eerste plaats heeft zij geen recht op enige seksuele activiteit buiten het huwelijk. Daar voor beide echtelieden het geslachtelijk verkeer tot een instelling geworden is, zijn drift en genot ondergeschikt geworden aan het maatschappelijk belang. Maar de man, die als werker en

burger naar het universele transcendeert, kan voor en naast het huwelijk toevallige genoegens smaken. Hij kan in ieder geval zijn rechtvaardiging langs andere wegen vinden terwijl in een wereld, waarin de vrouw essentieel is bepaald als wijfje, zij zich dus alleen als wijfje volledig rechtvaardigen kan. Anderzijds hebben we gezien dat de connectie van het algemene en het bijzondere biologisch verschilt in man en vrouw. Bij het vervullen van zijn taak voor de soort als echtgenoot en verwekker vindt de man meteen genot. Natuurlijk is de uitdrukking «kut is kut» wel heel cynisch en grof; de man zoekt iets anders dan dierlijk genot. Maar het bestaan van bepaalde bordelen bewijst toch wel dat de man zijn genoegen kan beleven aan de eerste de beste vrouw. Daarentegen bestaat er bij de vrouw vaak een scheiding tussen haar geslachtelijke functie en wellust. In die mate zelfs dat onder het voorwendsel haar erotisch leven een ethische waardigheid te verlenen, het huwelijk in werkelijkheid die wellust verdringt.

Mannen nemen deze seksuele frustratie van de vrouw heel gemoedelijk op. We hebben al gezien dat zij steunen op een natuurlijk optimisme om moeiteloos te berusten in het lijden van de vrouw. Dat is nu eenmaal haar lot. De Bijbelse vloek versterkt hen nog in deze mening. De lasten en pijnen van de zwangerschap - de zware boete die de vrouw wordt opgelegd in ruil voor een kortstondig en twijfelachtig genot - is vaak zelfs het onderwerp van vele grapjes. «Vijf minuten lust en negen maanden last... Het gaat er makkelijker in dan uit.» Zij hebben zich vaak vrolijk gemaakt over deze tegenstelling. Maar er schuilt een zeker sadisme in deze filosofie. Veel mannen verheugen zich in de

ellende van vrouwen en de gedachte die te willen verzachten stuit hen tegen de borst. Sommige beweren bijvoorbeeld dat barensweeën noodzakelijk zijn voor het ontstaan van het moederinstinct. Hinden die onder verdoving hadden gekalfd zouden zich niet om hun jongen hebben bekommerd. Maar de aangevoerde feiten zijn nogal vaag en een vrouw is in elk geval geen hinde. In werkelijkheid ergeren sommige mannen er zich aan als men de lasten van de vrouw verlicht. Het is dan ook begrijpelijk dat mannen zonder enig bezwaar hun partner seksueel geluk onthouden hebben. Het leek hen zelfs nuttig en voordelig hen naast dat zelfstandig genot ook de verleidingen van de begeerte te onthouden.[12] Met verrukkelijk cynisme drukt Montaigne dat in zijn *Essais* als volgt uit:

«Het is ook een soort incest in deze achtenswaardige en geheiligde verwantschap gebruik te maken van de inspanningen en uitspattingen van de verliefde ongebondenheid. Men moet, zegt Aristoteles «zijn vrouw voorzichtig en ingetogen benaderen uit angst dat al te wellustig gekietel het genot de overhand doet krijgen op de rede...» Ik ken geen huwelijken waarin twist en onenigheid zich eerder voordeden dan de huwelijken die gesloten werden om schoonheid en uit liefdeslust. Daarvoor is een steviger en duurzamer grond nodig en een behoedzaam voortschrijden; die briljante vreugde telt niet mee... Een goed huwelijk, als dat bestaat, doet het zonder gezelschap en voorwaarde van liefde.»

Hij zegt verder nog:

«Het genot dat zij ervaren in de omgang met hun vrouwen is verwerpelijk zo daarbij geen matiging wordt betracht; en ook hier kunnen ongebondenheid en

onmatigheid tot fouten leiden. Deze oneerbare liefdesbewijzen die de eerste hitte van het spel ons inblaast zijn niet alleen onbehoorlijk, maar worden ook jammerlijk tegen onze vrouwen gebruikt. Laat zij de schaamteloosheid in ieder geval op andere wijze leren kennen. Door onze behoefte worden zij al voldoende gewekt... Het huwelijk is een vrome en geheiligde verbintenis. Om die redenen dient dan ook het genot dat men daaruit put ingehouden en ernstig te zijn, gemengd met enige gestrengheid. Het moet een verstandige en gewetensvolle wellust zijn.»

Wekt de man de zinnelijkheid van een vrouw dan wekt hij die inderdaad in haar algemeenheid, want zij heeft niet hem in het bijzonder uitverkoren. Hij bezorgt haar dan de neiging haar genot in andere armen te zoeken. Een vrouw te goed liefkozen en beminnen is, zegt alweer Montaigne, «in een korf schijten en die dan op je hoofd zetten». Overigens geeft hij eerlijk toe dat die mannelijke voorzichtigheid de vrouw in een ondankbare situatie plaatst.

«De vrouwen hebben niet helemaal ongelijk wanneer zij de levensregels afwijzen die in de wereld in zwang zijn; en dat te meer omdat mannen die zonder hen hebben ingesteld. Natuurlijk komen er tussen hen en ons kuiperijen en kibbelarijen voor. Onbezonnen behandelen wij hen als volgt: nadat wij hebben gemerkt dat zij in de zaken der liefde veel en veel vaardiger en vuriger zijn dan wij... hebben wij hen, onder bedreiging van afdoende en zware straffen een bijzondere onthouding opgelegd... Wij verlangen van hen dat ze gezond, krachtig, goed ontwikkeld, goed gevoed en kuis zijn, dat wil zeggen, warm en koud tegelijk. Want het huwelijk, dat naar onze mening, de

taak heeft hun brand te voorkomen, brengt hen, bij onze zeden, maar weinig verfrissing.»

Proudhon heeft minder scrupules: het verwijderen van de liefde uit het huwelijk is, volgens hem, «rechtvaardig».

«De liefde moet verzinken in de rechtvaardigheid... elk verliefd gesprek, zelfs onder verloofden, zelfs onder echtgenoten is onbehoorlijk en schadelijk voor het huiselijk respect, de liefde voor de arbeid en het vervullen van maatschappelijke plichten... (als het offer der liefde eenmaal voltrokken is) moeten we die verwijderen zoals de herder het stremsel verwijdert als hij de melk gestremd heeft.»

Toch zijn in de loop van de negentiende eeuw de opvattingen van het burgerdom enigszins veranderd; het poogt het huwelijk hardnekkig te verdedigen en te handhaven, maar aan de andere kant verhindert de vooruitgang van het individualisme dat de vrouwelijke aanspraken gewoon verdoezeld worden. Saint-Simon, Fourier, George Sand en alle romantici hebben te vurig het recht op liefde verkondigd. Nu doet zich het probleem van individuele gevoelens voor, die men tot dan toe daar in alle gemoedsrust buiten had gelaten, in dat huwelijk te integreren. In die tijd verzon men dat dubbelzinnige begrip van de «echtelijke liefde», de wonderlijke vrucht van het traditionele weloverwogen huwelijk. Balzac brengt de opvattingen van de behoudende middenstand in al hun inconsequenties tot uitdrukking. Hij erkent dat in principe huwelijk en liefde niets met elkaar te maken hebben, maar hij weigert een achtenswaardige instelling gelijk te stellen met een koop waarbij de

vrouw als een ding behandeld wordt. En zo komt hij tot verbijsterende tegenspraken in zijn *Physiologie du mariage* waarin wij lezen:

«De echt kan in politiek, burgerlijk en moreel opzicht worden gezien als een wet, een contract, een instelling... Het huwelijk dient dus het voorwerp van algemene achting te zijn. De maatschappij kan alleen deze hoogtepunten, die voor haar het echtelijk vraagstuk beheersen, in overweging nemen.

De meeste mensen hebben bij hun huwelijk alleen de voortplanting, het bezit van een kind voor ogen. Maar noch de voortplanting, noch het bezit, noch dat kind vormen geluk. Het *crescite et multiplicamini* sluit geen liefde in. Van een meisje dat men in veertien dagen veertien maal gezien heeft, om wille van wet, koning en gerechtigheid, liefde verlangen is een absurditeit die de meeste aanhangers van de leer der predestinatie waardig is.»

Goed, dat is dan even duidelijk als de leer van Hegel. Maar zonder enige overgang gaat Balzac dan voort:

«Liefde is de overeenstemming tussen behoefte en gevoel; geluk in het huwelijk berust op het volmaakte verbond van de zielen der echtelieden. Daaruit volgt dat de man verplicht is om zich, om gelukkig te zijn, bepaalde regels van eer en fijngevoeligheid op te leggen. Na te hebben genoten van de zegening van de maatschappelijke wet die de behoefte heiligt, moet hij gehoorzamen aan de geheime wetten der natuur waaruit gevoelens opbloeien. Als hij zijn geluk wil vinden in het bemind worden moet hij oprecht beminnen. Niets kan een werkelijke hartstocht weerstaan. Maar

hartstochtelijk betekent voortdurend begeren. Kan men zijn vrouw voortdurend begeren?

- Ja.»

Vervolgens zet Balzac dan zijn huwelijks-wetenschap uiteen. Maar men merkt alras, dat het er voor de man niet om gaat bemind te worden, maar om niet bedrogen te worden. Hij mag niet aarzelen haar weerstand te verminderen, hij moet haar alle ontwikkeling onthouden, hij moet haar afgestompt houden met geen enkel ander doel dan zijn eer te bewaren. Kan hier nog van liefde sprake zijn? Als men in deze nevelige en onsamenhangende gedachten nog een zin wil ontdekken, lijkt het alsof de man het recht heeft een vrouw te kiezen waaraan hij zijn behoeften kan bevredigen in hun algemeenheid, een algemeenheid die dan het pand van haar trouw is. En dan is het verder aan hem, door toepassing van bepaalde recepten, de liefde van zijn vrouw te wekken. Maar is hij werkelijk *verliefd* als hij haar trouwt om zijn eigendom, om zijn nakomelingen? En als hij dat niet is, hoe moet zijn passie dan zo onweerstaanbaar zijn dat die wederkerig passie oproept? En weet Balzac werkelijk niet dat een liefde die niet gedeeld wordt, verre van onherroepelijk verleidelijk te zijn, veelal integendeel alleen last betekent en afkeer opwekt? Zijn onoprechtheid blijkt duidelijk uit zijn tendensroman *Mémoires de deux jeunes mariées*. Louise de Chaulieu beweert dat haar huwelijk op liefde berust. Als gevolg van haar overdreven hartstocht doodt zij haar eerste echtgenoot en sterft later aan een overdreven jaloezie die zij ten opzichte van haar tweede man koestert. Renée de l’Estorade heeft haar gevoelens ondergeschikt gemaakt aan haar verstand;

maar de vreugden van het moederschap stellen haar daar voldoende schadeloos voor en zij bouwt daarop een stabiel geluk. Nu vraagt men zich in de eerste plaats af welke vloek - als dat al geen decreet van de auteur zelf is - het begeerde moederschap onthoudt aan de verliefde Louise. Liefde heeft nog nooit bevruchting voorkomen. En in de tweede plaats bedenkt men dan dat, om vreugde te beleven in de omhelzingen van haar man, Renée moet behoren tot die «schijnheilige» vrouwen die Stendhal onder de «fatsoenlijke vrouwen» zo haatte. Balzac beschrijft de eerste huwelijksnacht in de volgende woorden:

«Het beest dat wij, volgens jouw woorden, een echtgenoot noemen is verdwenen, schrijft Renée aan haar vriendin. Ik heb - ik weet niet meer op welke zoele avond - de minnaar ontdekt wiens woorden mijn ziel beroerden en op wiens arm ik met onuitsprekelijk genoegen leunde... in mijn hart werd de nieuwsgierigheid gewekt... Je moet intussen wel weten dat er niets ontbrak van al wat de liefde vraagt aan tederheid, fijngevoeligheid en onverwachts en dat, in zeker opzicht, juist het geluk van dat ogenblik bepaalt. Het geheimzinnige gevoel van gelukzaligheid dat onze verbeelding van de liefde had gevraagd, de verontschuldigende vervoering, de veroverde meegaandheid, die ideale wellust die we al lang hadden vermoed en die nu onze zielen overspoelde voor wij de werkelijkheid weer terugvonden, al die verleidelijkheden waren er, in hun meest verrukkelijke vorm.»

Maar dit schone wonder schijnt zich niet vaak herhaald te hebben, want enkele brieven later schreit Renée hete tranen: «Vroeger was ik een levend wezen, nu ben

ik een ding.» En over haar nachten van «echtelijke liefde» troost zij zich met het lezen van Bonald. Niettemin zou men nu heel graag willen weten via welk middel de man op het meest beslissende en moeilijke moment van de seksuele inwijding van de vrouw zich verandert in een tovenaar. De wegen die Balzac in zijn *Physiologie du mariage* noemt zijn niet uitvoerig beschreven, «Begin het huwelijk nooit met een gewelddaad», of erg vaag, «De nuances van het genot begrijpen, die ontwikkelen en die een nieuwe stijl, een originele uitdrukkingsvorm geven, bepaald het genie van de echtgenoot». Hij voegt daar overigens ogenblikkelijk aan toe: «Tussen twee wezens die niet van elkaar houden verwordt die genialiteit tot liederlijkheid.» Welnu, zoals ons wordt geschilderd houdt die Renée niet van haar Louis; waar komt zijn «genie» dan vandaan? In werkelijkheid heeft Balzac het probleem cynisch ontweken. Hij heeft het feit miskend dat er geen neutrale gevoelens bestaan en dat de afwezigheid van liefde, dwang en verveling minder makkelijk tedere gevoelens veroorzaken dan wel wrok, ongeduld en vijandschap. In zijn *Le lys dans la vallée* is hij veel waarachtiger en oprechter en het lot van de ongelukkige Madame de Mortsauf lijkt minder stichtelijk.

Huwelijk en liefde vereenzelvigen is een dergelijke krachttoer dat er niet minder dan een goddelijke ingreep voor nodig is om daarin te slagen. Dat is de oplossing waartoe Kierkegaard na allerlei ingewikkelde omwegen komt. Met welgevallen ontmaskert hij de paradox van het huwelijk:

«Wat een vreemde uitvinding is het huwelijk toch! En wat het nog vreemder maakt is dat het doorgaat voor

een spontane stap. En toch is geen enkele stap zo beslissend... En een dergelijke beslissende stap zou men spontaan moeten nemen.»

«De moeilijkheid hier is: liefde of verliefd worden zijn beide volkomen spontaan; het huwelijk is een besluit. En toch moet die verliefdheid worden aangewakkerd door het huwelijk of het besluit. Willen trouwen betekent dat dat wat het meest spontaan is tegelijkertijd de meest vrije beslissing moet zijn en dat, wat in die spontaneïteit zo onverklaarbaar is dat het aan een godheid moet worden toegeschreven, tegelijkertijd weloverwogen moet worden en dermate overwogen moet worden zelfs dat een besluit daarvan het resultaat is. En bovendien mag dan het een niet uit het ander voortkomen, het besluit mag niet achteraan komen hinken. Dat alles moet gelijktijdig plaats hebben en op het ogenblik van de beslissing moeten die beide dingen één zijn.» *(Stadier paa livets vej)*

Dat betekent dat liefde niet trouwen is en dat het heel moeilijk te begrijpen is hoe liefde een plicht kan worden. Maar die ongerijmdheid schrikt Kierkegaard niet af. Het hele essay over het huwelijk in zijn *Stadier paa livets vej* is bedoeld om dit mysterie op te helderen. Maar hij geeft elders in ditzelfde werk toe:

«De overweging is de doodsengel voor de spontaneïteit... En als de overweging zich op het verlieven zou storten, zou er nooit een huwelijk komen.» Maar «dat besluit is een nieuwe spontaneïteit die door middel van overweging verworven is en op een louter ideale manier ervaren wordt, een spontaneïteit

die overeenstemt met de spontaneïteit van de verliefdheid. Het besluit is een op ethische gegevens gegronde levensbeschouwing die voor de liefde de weg moet banen en die moet beschermen tegen alle gevaren die haar van binnenuit of van buitenaf bedreigen.» Daarom is «de echtgenoot, de ware echtgenoot zelf een wonder!... Het genot van de liefde te kunnen vasthouden terwijl het bestaan alle kracht van de ernst over hem en de geliefde uitstort...»

Voor de vrouw is dat «verstand» niet weggelegd, zij «overweegt niet», ook «gaat zij uit de onmiddellijkheid van de liefde meteen over op de onmiddellijkheid van de religie». In duidelijker taal overgebracht komt deze stelling er op neer dat de man die mint, tot een huwelijk besluit als gevolg van zijn geloof in God, die de overeenstemming tussen gevoel en verplichting moet verzekeren en dat de vrouw, zodra ze mint, wil trouwen. Ik heb een oude, katholieke dame gekend die heel naïef geloofde aan de «sacramentele bliksemstraal»; zij beweerde dat op het ogenblik waarop de echtgenoten aan de voet van het altaar hun definitieve «ja» uitspraken hun zielen plotseling overvloeiden van liefde voor elkaar. Kierkegaard geeft dan wel toe dat er voor die tijd een «neiging tot liefde of verliefdheid» moet hebben bestaan, maar dat die zich over een heel leven zou uitstrekken is daarom niet minder een wonder te noemen.

Op het eind van de vorige eeuw hadden Franse toneelschrijvers en romanciers echter minder vertrouwen in de uitwerking van het sacrament en probeerden de echtelijke liefde op een menselijker wijze zeker te stellen. Gedurfder nog dan Balzac overwegen zij de mogelijkheden om de erotiek op te

nemen in de legitieme liefde. Georges de Porto-Riche laat in zijn toneelstuk *Amoureuse* duidelijk uitkomen dat seksuele liefde niet verenigbaar is met een huiselijk leven. Overstelpt door de liefdesgloed van zijn vrouw zoekt de echtgenoot rust bij een gematigder minnares. Maar op aansporing van Paul Hervieu wordt in de Franse wet tussen de echtgenoten de «liefde» verplicht gesteld. Marcel Prévost houdt de jonge echtgenoot voor dat hij zijn vrouw als een geliefde moet behandelen en beschrijft in ingehouden wulpse bewoordingen de geneugten van de echtelijke liefde. Henry Bernstein werpt zich op als de dramaturg van de wettige liefde: tegenover de immorele, leugenachtige, sensuele, stelende en boosaardige vrouw lijkt de echtgenoot een verstandig en edelmoedig wezen waarin men meteen de potente en ervaren minnaar vermoedt. Als reactie op de overspel-romans verschijnen er nu talrijke romantische rechtvaardigingen en verheerlijkingen van het huwelijk. Zelfs Colette laat zich door deze moraliserende golf meeslepen als zij in haar *L’ingénue libertine*, na beschreven te hebben op welke cynische en onhandige manier een jonge echtgenote gedefloreerd werd, besluit haar de wellust te doen ervaren in de armen van haar echtgenoot. Zo voert ook Martin Maurice in een boek dat enig opzien baarde de jonge vrouw, na een kortstondig uitstapje naar het bed van een handig minnaar, weer terug naar de sponde van haar echtgenoot die zij laat profiteren van haar ervaringen. Op andere gronden en op een andere manier spannen moderne Amerikanen, die eerbied voor het huwelijk hebben, maar tegelijk individualisten zijn, zich op velerlei wijze in om de seksualiteit een plaats in het huwelijk te geven. Ieder jaar verschijnen er een groot aantal boeken over

het echtelijk leven die bedoeld zijn om de echtgenoten voor te lichten omtrent hun aanpassing aan elkaar en die vooral erop gericht zijn de man te leren hoe hij met zijn vrouw een gelukkige harmonie tot stand kan brengen. Psychoanalytici en doktoren spelen de rol van «huwelijks-adviseurs». Men erkent dat ook de vrouw recht heeft op genot en dat de man de geschikte technieken moet beheersen om haar dat te kunnen verschaffen. Maar wij hebben al gezien dat seksueel welslagen niet alleen een kwestie van techniek is. Als de jonge man twintig handboeken als *Wat iedere man moet weten, Het geheim van een gelukkig huwelijk en Liefde zonder vrees*, van buiten heeft geleerd is het daarom nog niet zeker dat hij daardoor in staat zal blijken zijn nieuwe echtgenote van hem te doen houden. Zij reageert namelijk op het geheel van de psychologische situatie. En het traditionele huwelijk is nog lang niet zo ver dat het de meest gunstige omstandigheden schept waarin de vrouwelijke erotiek kan worden gewekt en zich ontplooien kan.

Vroeger werd in moederrechterlijke gemeenschappen van de jonge echtgenote geen maagdelijkheid geëist en gewoonlijk moest zij zelfs op mystieke gronden voor de bruiloft ontmaagd zijn. In sommige streken op het platteland van Frankrijk treft men, net als elders in Europa, nog wel overblijfselen van deze oude ongebondenheid aan. Daar wordt van meisjes voor het huwelijk geen kuisheid verlangd. En «gevallen» meisjes, dat wil zeggen: ongehuwde moeders, vinden zelfs veel makkelijker een echtgenoot dan anderen. Anderzijds kent men in kringen waar de emancipatie van de vrouw wordt aanvaard aan meisjes dezelfde seksuele vrijheden toe als aan jongens. Maar de

paternalistische ethiek blijft nog steeds heerszuchtig eisen dat de verloofde maagdelijk aan haar echtgenoot wordt overgedragen. Hij moet er zeker van zijn dat zij geen vreemde kiemen in zich draagt. De man wil het volledige en uitsluitende bezit van het lichaam dat hij tot het zijne maakt, zoals we in *Mythen* van deel I reeds zagen. Maagdelijkheid is bekleed met een morele, religieuze en mystieke waarde, die ook nu nog vrij algemeen wordt erkend. In Frankrijk zijn er streken waar vrienden van de bruidegom, zingend en lachend, voor de deur van het bruidsvertrek blijven wachten tot de jonge echtgenoot triomfantelijk het met bloed bevlekte laken toont. Soms laten de ouders dat de volgende ochtend aan de buren zien. En blijkens het Kinsey-rapport sturen ook tegenwoordig in Amerika nog veel immigranten van de eerste generatie het met bloed bevlekte linnengoed naar hun verwanten overzee als bewijs van het voltrokken huwelijk. De gewoonte van de «bruidsnacht» is, zij het op minder indringende wijze, wijd verbreid. Het is dan ook geen toeval dat die een vrij uitgebreide platte literatuur heeft doen ontstaan: de discrepantie tussen het maatschappelijke en dierlijke leidt noodzakelijkerwijs tot obsceniteit. Een humanistische moraal eist dat elke levende ervaring menselijke zin heeft, dat die door innerlijke vrijheid wordt bepaald. In een waarachtige morele erotiek bestaat de vrije aanvaarding van begeerte en genot, of minstens het roerend gevecht om die vrijheid in de kern van de seksualiteit te heroveren. Maar dat is alleen maar mogelijk als de ander, in de liefde of de begeerte *als een individu* wordt erkend. Als de seksualiteit niet meer wordt gered door het individu, maar wanneer God of de maatschappij worden verondersteld die te rechtvaardigen, is de relatie van

de beide partners niet meer dan louter dierlijk. Het is dan ook begrijpelijk dat de weldenkende, fatsoenlijke matrones alleen met afkeer gewagen van lichamelijke ervaringen; zij hebben die tot het peil van scatologische functies verlaagd. Daarom ook wordt er aan het bruiloftsmaal zo dubbelzinnig gelachen. Er schuilt ook een obscene paradox in om deze animale functie en ruwe realiteit te overkoepelen met een ceremonie vol pracht en praal. Het huwelijk openbaart zijn universele en abstracte betekenis: een man en een vrouw worden, onder ogen van allen, volgens een symbolische rite verenigd. Maar in de verborgenheid van het bed zijn het concrete en afzonderlijke, unieke individuen die bijeen zijn en alle blikken wenden zich van hun omhelzingen af. In *La maison de Claudine* vertelt Colette dat zij op dertienjarige leeftijd een boerenbruiloft bijwoonde en zich vreselijk verward voelde toen een vriendin haar meenam naar het bruidsvertrek.

«De kamer van de jonggehuwden... Het hoge, smalle bed onder de rood-katoenen gordijnen; het bed met zijn veren dekbed, de donzen kussenrollen, dat bed waarin deze dag, bezwangerd met de geur van zweet, wierook, beesten en eten, eindigen zou... Straks zou het jonge paar hier komen. Ik had daar nog niet aan gedacht. Zij zouden wegzinken in dat bed van veren... Tussen hen zou zich die duistere strijd afspelen waarover de vrijmoedige oprechtheid van mijn moeder en het leven van de dieren mij te weinig en te veel hadden geleerd. En dan? Ik was bang voor die kamer en dat bed waaraan ik niet had gedacht.»

In die kinderlijke beklemming heeft het kind het contrast gevoeld tussen de pronk van het familiefeest

en het dierlijke mysterie in het hemelbed. De komische en aanstotelijke kant van het huwelijk wordt nauwelijks gevoeld in die beschavingen die de vrouw nog niet geïndividualiseerd hebben: in Oosterse landen, in het oude Griekenland en Rome vond men de animale functie even gewoon als de maatschappelijke rite. Maar in onze westerse wereld van vandaag worden mannen en vrouwen beschouwd als individuen en de bruiloftsgasten ginnegappen en grinniken omdat die man en die vrouw het zijn die in een volkomen persoonlijke belevenis de daad zullen voltrekken die men verbergt achter riten, toespraken en bloemen. Natuurlijk bestaat er ook een macabere tegenstelling tussen de praal van grote begrafenissen en de ontbinding in het graf. Maar de dode ontwaakt niet als men hem in het graf legt. De bruid daarentegen ervaart een grote verwondering als zij het unieke en toevallige karakter ontdekt van de *werkelijke* belevenis waartoe de plechtstatigheid van de ambtenaar van de burgerlijke stand en de klanken van het kerkorgel haar riepen. Niet alleen in dol-komische kluchten hollen huilende jonge vrouwen in de bruidsnacht terug naar hun moeder. Boeken over psychiatrie bevatten een overvloed aan dergelijke verhalen. Persoonlijk heb ik van verschillende gevallen gehoord. Het betreft jonge, welopgevoede meisjes die praktisch geen seksuele voorlichting hebben gehad en die verbijsterd raken door deze plotselinge ontdekking van de erotiek. In de vorige eeuw verbeeldde Juliette Adam zich dat het haar plicht was te trouwen met een man die haar op haar mond had gezoend omdat zij meende dat daarmee de seksuele vereniging voltooid was. En in zijn boek over nerveuze angsten haalt Stekel het vrij recente geval aan van een jonge getrouwde vrouw. «Toen haar man haar

tijdens de huwelijksreis defloreerde hield zij hem voor waanzinnig en durfde, uit angst dat zij getrouwd was met een gek, geen woord te zeggen.» Het is zelfs wel voorgekomen dat een meisje nog zo onwetend en onschuldig was dat zij met een geïnverteerde vrouw trouwde en heel lang met hem samenleefde zonder te merken dat haar pseudo-eega geen man was.

«Als je, thuis komend van de bruiloft, je vrouw een nacht in een donkere put met water zet, is ze verbijsterd. Zij had daar wel een vaag voorgevoel van gehad...

Zo, zo, dat is dus het huwelijk, zal zij zichzelf voorhouden. Daarom zwijgt men over de praktijk ervan. Daar ben ik mooi ingelopen.

Maar hoeveel verdriet en ergernis zij ook mag voelen, ze zegt geen woord. Daarom kun je haar net zo vaak en net zo lang onderdompelen als je wil, zonder een schandaal in de buurt te veroorzaken.»

Dit fragment uit het gedicht *Nuits de noces* van Michaux geeft de situatie vrij duidelijk weer. Tegenwoordig zijn jonge meisjes veel beter voorgelicht. Maar hun overgave blijft veelal louter abstract en de defloratie houdt het karakter van een verkrachting. «Er worden in het huwelijk meer gewelddaden gepleegd dan daarbuiten», zegt Havelock Ellis. In het *Monatsschrift für Geburtshilfe (no 9:1889)* vermeldt Neugebauer meer dan honderdvijftig gevallen van verwondingen die tijdens de coïtus door de penis waren veroorzaakt. Zij waren te wijten aan wreedheid, dronkenschap, verkeerde houdingen en organen die niet bij elkaar pasten. In Engeland, zo

bericht Havelock Ellis, informeerde een dame bij zes getrouwde, intelligente vrouwen uit de middenstand naar hun reacties op de bruidsnacht. Voor allemaal was de coïtus een schok geweest. Twee van hen waren volkomen onwetend geweest, de andere vier hadden gemeend dat ze het wisten, maar voelden zich desondanks psychisch gekwetst. Ook Adler heeft sterk de nadruk gelegd op de psychische betekenis van de defloratie.

«Dat eerste ogenblik waarop de man al zijn rechten opeist is vaak voor het hele leven beslissend. De nog onervaren en hevig geprikkelde echtgenoot kan dan de kiem voor de vrouwelijke ongevoeligheid leggen en als zijn onhandigheid en wildheid blijven aanhouden die in blijvende frigiditeit veranderen.»

In het vorige hoofdstuk hebben we tal van voorbeelden van een dergelijke onhandige inwijding gezien. Hieronder volgt nog een geval dat door Stekel werd gerapporteerd.

«Mevrouw H.N. was heel preuts opgevoed en rilde bij de gedachte aan de bruidsnacht. Haar man ontkleedde haar bijna met geweld en liet haar niet gaan liggen. Hij ontdeed zich van zijn kleren en vroeg van haar dat ze naar hem keek nu hij naakt was en dat zij zijn penis bewonderde. Ze sloeg haar handen voor haar gezicht. Toen riep hij uit: «Waarom ben je niet thuis gebleven, domme gans!» Vervolgens wierp hij haar op bed en defloreerde haar met geweld. Natuurlijk bleef ze de rest van haar leven frigide.»

Wij hebben al gezien welke weerstanden het meisje moet overwinnen om haar seksuele bestemming te voltooien.

Zowel in fysiologisch als psychisch opzicht is haar inwijding een heel «karwei». Het is barbaars en stompzinnig dat tot één enkele nacht te willen beperken; het is absurd van een zo moeilijke aangelegenheid als de eerste coïtus een plicht te willen maken. En de vrouw is des te bevreesder omdat die vreemde handeling waaraan zij zich onderwerpen moet geheiligd is, omdat de gemeenschap, de religie, familie en vrienden haar plechtig hebben overgedragen aan een echtgenoot alsof die haar meester is. En ook omdat die daad, waar het huwelijk nog steeds een definitief karakter heeft, haar hele toekomst schijnt te bepalen. In die situatie voelt zij zich werkelijk overgeleverd aan het absolute: de man aan wie zij gewijd is belichaamt in haar ogen voor eens en altijd dé Man in zijn geheel. En hij openbaart zich nu aan haar als een onbekende gedaante die niettemin angstaanjagend belangrijk is omdat hij, haar hele leven lang, haar metgezel zal zijn. Intussen is ook de man zelf beangst om de taak die op hem rust; hij heeft te kampen met eigen moeilijkheden en eigen complexen die hem verlegen of van de weeromstuit hardhandig en brutaal maken. Er zijn vrij veel mannen die, als gevolg van de plechtigheid van het huwelijk, in hun bruidsnacht impotent zijn. In *Les obessions et la psychasthénie* schrijft Paul Janet:

«Wie kent de jonge echtgenoten niet die zich schamen over hun lot en die de huwelijksdaad niet kunnen volvoeren en daardoor in dit opzicht aan een obsessie van schaamte en wanhoop lijden? Verleden jaar maakten wij een eigenaardige, tragi-komische scène mee toen een verbolgen schoonvader zijn schuchtere en gelaten schoonzoon meesleepte naar het ziekenhuis Salpêtrière;

de schoonvader wilde een medische verklaring hebben op grond waarvan hij scheiding eisen kon. De arme jongen verklaarde dat vroeger alles in orde was geweest met hem, maar dat sinds zijn huwelijk een gevoel van gêne en schaamte alles onmogelijk had gemaakt.»

Te veel vurigheid schrikt de maagd af, te veel respect vernedert haar. De vrouw haat voor immer de man die zich, ten koste van haar pijn, egoïstisch zijn plezier heeft verschaft, maar zij koestert een blijvende wrok tegen hen die haar schijnen te hebben versmaad en vaak ook tegen hen die niet hebben geprobeerd haar in de eerste nacht te defloreren of die daartoe niet in staat waren. In *Psychology of women* signaleert Helene Deutsch dat sommige verlegen of onhandige echtgenoten de arts vragen door een chirurgische ingreep hun vrouw te defloreren onder het voorwendsel dat zij niet goed gebouwd zou zijn, een motief dat meestal niet geldig blijkt. Vrouwen, zo zegt hij, koesteren blijvend verachting en wrok tegenover die mannen die niet in staat bleken hen normaal te penetreren. Een waarneming van Freud, die wij ontlenen aan Stekels *Die Geschlechtskälte der Frau*, toont aan dat impotentie van de man bij de vrouw een trauma kan veroorzaken:

«Een zieke vrouw had de gewoonte van de ene kamer naar een andere te lopen waarin een tafel stond. Dan legde ze het tafelkleed op een bepaalde manier neer en belde om het dienstmeisje die ze dan gewoon weer wegstuurde... Toen ze deze obsessie probeerde te verklaren herinnerde ze zich dat het kleed een lelijke vlek had en dat ze het kleed iedere keer zo legde dat die vlek het dienstmeisje meteen in het oog moest springen... Het geheel was een reproduktie van de bruidsnacht waarin haar man zich niet viriel had

getoond. Hij was telkens weer uit zijn kamer de hare binnengekomen om het opnieuw te proberen. Omdat hij zich schaamde voor het meisje dat de bedden op moest maken had hij rode inkt over het laken gegooid om haar te doen geloven dat het bloed was.»

De «bruidsnacht» verandert de erotische ervaring in een beproeving waarvoor elk van de beide partners, te zeer door eigen problemen in beslag genomen om genereus over de ander te denken, bang is die niet te doorstaan. Dat geeft iets uitzonderlijk plechtigs aan de gelegenheid en het is dan ook niet verwonderlijk dat ze de vrouw vaak voorgoed tot frigiditeit doemt. Het moeilijke probleem waarmee de echtgenoot geconfronteerd wordt is dat als hij «zijn vrouw te wellustig kittelt» hij haar misschien ergert en beledigt. Die vrees schijnt vooral, zo merkt het Kinsey-rapport op, de Amerikaanse man te verlammen bij vrouwen die een universitaire opleiding hebben genoten omdat die vrouwen sterk zelfbewust zijn en meer remmingen hebben. Maar als hij haar «respecteert» lukt het hem niet haar sensualiteit te wekken. Dit dilemma wordt veroorzaakt door de tweeslachtige houding van de vrouw; de jonge vrouw begeert het genot maar wijst het tegelijkertijd af: zij eist een gereserveerdheid waaronder ze zelf lijdt. Afgezien van uitzonderlijk gelukkige gevallen schijnt de echtgenoot noodzakelijkerwijs öf een wellusteling öf een klungelaar te zijn. Het is dus niet verwonderlijk dat de «echtelijke plichten» voor de vrouw vaak een weerzinwekkend corvee zijn.

«De onderwerping aan een meester die haar niet bevalt is voor haar, zegt Diderot in *Sur les femmes*, een marteling. Ik heb een door en door fatsoenlijke vrouw

zien rillen van afschuw toen haar man haar benaderde: ik heb gezien hoe ze in het bad ging, ze dacht dat ze zich nooit zou kunnen schoonwassen van de bezoedeling die haar plicht met zich mee had gebracht. Een dergelijke afkeer is ons vrijwel onbekend. Ons orgaan is veel lijdzamer. Vele vrouwen sterven zonder ooit de hoogste toppen van de wellust te hebben ervaren. Dat gevoel, dat ik graag zou willen beschouwen als een voorbijgaande epilepsie, is voor hen heel zeldzaam en ontbreekt voor ons, wanneer wij dat oproepen, nimmer. Het hoogste geluk ontglipt hen in de armen van de mannen die zij aanbidden. Wij daarentegen kunnen het vinden bij een inschikkelijke vrouw die ons niet bevalt. Ze zijn minder heerseres over hun zinnen dan wij en hun beloning komt dan ook minder ogenblikkelijk en is minder zeker dan bij ons. Honderden malen worden zij in hun verwachting teleurgesteld.»

En inderdaad worden er heel wat vrouwen moeder en grootmoeder zonder ooit een orgasme of zelfs maar het verlangen te hebben gekend. Door middel van doktersattesten of andere voorwendsels proberen zij zich te onttrekken aan de «bezoedeling door de plicht». Uit het Kinsey-rapport blijkt dat een groot aantal getrouwde vrouwen «verklaarden dat ze de coïtus-frequentie al vrij hoog vonden en dat ze wilden dat hun mannen niet zo vaak gemeenschap met hen hadden». En we zagen toch dat de erotische mogelijkheden van de vrouw vrijwel onbegrensd zijn. Deze tegenstrijdigheid wijst erop dat ook al geeft het huwelijk dan voor de erotiek van de vrouw te reguleren zij die eerder doodt.

In *Thérèse Desqueyroux* heeft Mauriac de reacties beschreven van een «redelijk gelukkig getrouwde» jonge

vrouw op het huwelijk in het algemeen en de echtelijke plichten in het bijzonder.

«Zocht ze in het huwelijk minder de overheersing en het bezit misschien dan een wijkplaats? Was ze er niet uit een soort paniek ingevlucht? Als praktisch en huiselijk meisje had ze haast gehad haar status te vinden en haar definitieve plaats in te nemen. Ze wilde zich zeker stellen tegenover een of ander dreigend gevaar. Ze was nog nooit zo verstandig geweest als in haar verlovingstijd: ze kapselde zich in een familieverband in, ze werd huisbakken en ging deel uitmaken van een bepaalde orde. Ze redde zichzelf. Op de verstikkende dag van de bruiloft, in het kleine kerkje van Saint-Clair waar het gekuch van de dames het astmatisch orgeltje overstemde en hun geuren triomfeerden over de wierook, had Thérèse zich verloren gevoeld. Als een slaapwandelaarster was ze de kooi binnen gegaan en toen plotseling de deur daarvan dichtsloeg was het arme kind wakker geworden. Er was niets veranderd en toch had ze het gevoel dat ze in de toekomst nooit meer helemaal alleen zou kunnen zijn. In het kleinste groepsverband zou ze broeien, net als het vuur dat onder de sintels gloeit...

...Op de avond van die half boerse, half burgerlijke bruiloft dwongen groepjes, waarin meisjesrokken hel blonken, de auto van de jong-ge-trouwden langzaam te rijden en ze juichten hen toe... Thérèse die dacht aan de nacht en mompelt: «Het was verschrikkelijk», maar verbetert dan zichzelf: «Nee... toch niet zo verschrikkelijk.» Heeft ze veel geleden op die reis naar de Italiaanse meren? Ach nee, ze deed mee, ze had niets laten merken... Thérèse wist haar lichaam te plooien naar dit doen alsof en ondervond daarvan een

bitter genot. In die wereld van onbekende gevoelens die een man haar dwong binnen te gaan was er ook voor haar misschien geluk; maar welk geluk? Haar fantasie hielp haar dat te begrijpen. Zoals wij ons bij een landschap in de regen voorstellen hoe het er met zon uitziet ontdekte Thérèse de wellust. Bernard, die kleine jongen met zijn afwezige blik, wat liet die zich makkelijk voor de gek houden! Hij leek op die grappige jonge varkentjes die je door het hekwerk bekijkt als ze zich knorrend van genot om de etenstrog verdringen. «Ik ben die trog», denkt Thérèse... Waar had ze geleerd alles wat haar lichaam betrof in te delen, onderscheid te maken tussen de liefkozingen van een fatsoenlijk man en die van een satyr? Nooit weifelde ze...

...Arme Bernard, hij was niet slechter en erger dan een ander. Maar de begeerte verandert het wezen dat ons benadert in een monster dat in geen enkel opzicht op hem lijkt. «Ik hield me dood alsof deze gek, deze epilepticus het klaar zou hebben gespeeld bij de minste beweging die ik maakte mij te wurgen.»

Hieronder volgt een nog scherper verhaal. Het is uit een bekentenis die tegenover Stekel werd afgelegd en ik haal de passage aan die op het echtelijke leven betrekking heeft. Het betreft een vrouw van 28 jaar die in een verfijnd en gecultiveerd milieu was opgegroeid.

«Ik was een gelukkige verloofde; ik had eindelijk het gevoel geborgen te zijn; ik was opeens iemand die de aandacht trok. Ik werd verwend, mijn verloofde bewonderde me en dat was allemaal volslagen nieuw voor mij... Kussen (andere liefkozingen probeerde mijn

verloofde nooit) hadden me zo heftig doen ontvlammen dat ik de dag van de bruiloft nauwelijks kon afwachten... Op de ochtend van de dag waarop ik trouwde was ik zo opgewonden dat mijn hemd meteen drijfnat van het zweet was. Dat kwam alleen maar door het idee dat ik dat onbekende waarnaar ik zo had verlangd nu eindelijk beleven zou. Ik had de kinderlijke voorstelling dat de man moest urineren in de schede van de vrouw... Ik kreeg in onze kamer al een kleine teleurstelling te verwerken toen mijn man vroeg of hij soms weg moest gaan. Ik vroeg hem dat te doen omdat ik me tegenover hem werkelijk schaamde. De scène van het uitkleden had in mijn verbeelding een heel belangrijke rol gespeeld. Hij kwam, toen ik al in bed lag, heel verlegen terug; veel later bekende hij me dat hij door mijn aanblik in verlegenheid was geraakt, ik was de verpersoonlijking van de stralende jeugd en vol verwachting. Toen hij amper helemaal uitgekleed was draaide hij het licht al uit. En hij had me nog maar nauwelijks gekust toen hij me al probeerde te nemen. Ik was heel erg bang en vroeg hem of hij me met rust wilde laten. Ik had heel ver bij hem vandaan willen zijn. Ik vond die rechtstreekse poging, zonder voorafgaande liefkozingen, afschuwelijk. Ik vond hem dierlijk en heb hem dat later vaak verweten: maar het was geen wreedheid, alleen maar vreselijke onhandigheid en een gemis aan gevoel. Al zijn pogingen in de loop van die nacht bleken vruchteloos. En ik begon me heel erg ongelukkig te voelen: ik schaamde me over mijn domheid en ik meende dat het allemaal mijn schuld was en dat ik verkeerd was gebouwd... Tenslotte stelde ik me met zijn kussen tevreden. Tien dagen later slaagde hij er tenslotte in me te defloreren; de coïtus duurde niet

langer dan een paar seconden en afgezien van een lichte pijn had ik helemaal niets gevoeld. Dat was een grote teleurstelling. Later ervoer ik wat meer tijdens de coïtus, maar het succes was altijd wat pijnlijk en mijn man moest zich nog steeds grote moeite geven voor hij de bijslaap uit kon voeren. In Praag, in het vrijgezellen-bed van mijn zwager, probeerde ik me voor te stellen wat mijn zwager voelen zou als hij hoorde dat ik in zijn bed geslapen had. Daar had ik voor de eerste maal een orgasme en ik voelde me daar heel gelukkig om. In de eerste weken bedreef mijn man iedere dag de liefde met mij. Ik kwam wel tot een orgasme, maar voelde me daardoor niet bevredigd omdat het te kort duurde en ik dikwijls zo geprikkeld was dat ik wel huilen kon.. Na twee bevallingen werd de bijslaap steeds minder bevredigend en ging zelden vergezeld van een orgasme; mijn man bereikte dat iedere keer voor mij. Angstig volgde ik telkens weer zijn doen en laten (hoe lang zou hij nog doorgaan?). Als hij bevredigd was en mij halverwege liggen liet haatte ik hem. Vaak stelde ik me tijdens de coïtus mijn neef voor, of de dokter die me verlost had. Mijn man probeerde me te prikkelen met zijn vinger... Ik werd daar erg opgewonden van, maar ik vond die methode tegelijk schandelijk en abnormaal en putte er geen genot uit... Al de tijd die ons huwelijk duurde heeft hij geen enkele maal een plek van mijn lichaam geliefkoosd. Op zekere dag heeft hij me verteld dat hij dat bij mij niet durfde doen... Hij heeft me nooit naakt gezien omdat wij nachthemden droegen en hij voerde de coïtus alleen maar in het donker en ‘s nachts uit.»

Deze vrouw die in werkelijkheid erg sensueel was werd

tenslotte in de armen van een minnaar volmaakt gelukkig.

De verlovingstijd is juist in het leven geroepen om het meisje stap voor stap in te wijden, maar vaak leggen zeden en gewoonten de verloofden strikte kuisheid op. In het geval waarin de maagd haar toekomstige man «kent» is haar situatie niet veel anders dan die van de jonge echtgenote; zij geeft pas toe wanneer hun band haar even definitief lijkt als een huwelijk en de eerste coïtus behoudt het karakter van een beproeving. Als zij zich eenmaal gegeven heeft - ook als zij niet zwanger is, wat haar volledig binden zou - waagt zij het maar zelden haar ja-woord terug te nemen.

De moeilijkheden van die eerste ervaringen worden vrij makkelijk overwonnen als liefde of begeerte de beide partners een volledige overeenstemming afdwingen. De lichamelijke liefde ontleent aan de vreugde, die beide gelieven elkaar in het wederzijdse bewustzijn van hun vrijheid geven en nemen, haar macht en waardigheid. Dan is geen enkele methode infaam omdat die door geen van beiden alleen maar wordt ondergaan, maar veeleer edelmoedig wordt gewild. Maar het beginsel van het huwelijk is obsceen omdat zij een ruil die op een spontane drang berusten moet verandert in rechten en plichten. Het verleent aan het lichaam door het ertoe te bestemmen zich in zijn algemeenheid te geven, het karakter van een werktuig en dat is degraderend. De man verkilt vaak bij de gedachte dat hij een plicht volvoert en de vrouw voelt zich beschaamd als ze het gevoel heeft overgeleverd te zijn aan iemand die een recht over haar uitoefent. Natuurlijk kan het voorkomen dat in het begin van het echtelijk leven de

betrekkingen zich op elkaar instellen; seksuele ontwikkeling voltrekt zich vaak in langzame stappen. Er kan tussen de echtelieden van de eerste nacht af een fysieke aantrekkingskracht bestaan. Het huwelijk vergemakkelijkt de overgave van de vrouw en verdringt het zondebesef dat zo vaak aan het lichamelijke kleeft; een regelmatige en frequente samenleving brengt een lichamelijke intimiteit met zich mee die gunstig werkt op de seksuele rijping. Er zijn vrouwen die in de eerste jaren van huwelijk over-gelukkig zijn. Opmerkelijk is dat het hen ertoe brengt de man later alle fouten die hij mag begaan te vergeven. «Vrouwen die zich niet kunnen losmaken van een ongelukkig huwelijk zijn altijd vrouwen die door hun man bevredigd werden,» zegt Stekel. Maar dat neemt natuurlijk niet weg dat het jonge meisje een geweldig gevaar loopt door zich voor de duur van haar leven enkel en uitsluitend te verbinden te slapen met een man die zij seksueel niet kent; haar erotische lot is dan alleen afhankelijk van de persoonlijkheid van haar partner. Zeer terecht vestigt Léon Blum in zijn werk over het huwelijk dan ook de aandacht op deze paradox.

Voorgeven dat een verbintenis die op conventie berust heel veel kansen in zich draagt liefde op te wekken en voort te brengen is een hypocrisie; van echtelieden die aan elkaar zijn gebonden door praktische, sociale en morele belangen eisen dat ze elkaar hun leven lang wellust zullen schenken is pure absurditeit. Maar de voorstanders van het verstandshuwelijk hebben makkelijk spel met het aantonen van het feit dat een huwelijk uit liefde ook niet veel kans maakt het geluk van de echtelieden te verzekeren. Om te beginnen maakt de ideale liefde die het jonge meisje meestal kent

haar maar weinig geneigd tot seksuele liefde; haar platonische verering, haar dromen en hartstochten waarin zij haar kinderlijke of jeugdige obsessie projecteert zijn niet voorbeschikt om de beproeving van de dagelijkse sleur te doorstaan en al evenmin om zich lang te handhaven. Zelfs als er tussen haar en haar verloofde sprake is van een oprechte en hevige erotische aantrekkingskracht vormt dat nog geen hechte basis om een heel leven op te bouwen.

«De wellust neemt in de grenzeloze woestijn van de liefde maar een zo kleine, gloeiende en stralende plaats in dat men aanvankelijk die alleen maar ziet, schrijft Colette in *La vagabonde*. En rond die vertrouwde, flakkerende haard loert het onbekende en het gevaar. Als we na een korte omhelzing of zelfs na een lange nacht opstaan moeten we beginnen naast en voor elkaar te leven.»

En bovendien komt het maar zelden voor dat waar de lichamelijke liefde al voor het huwelijk bestaat of meteen ontstaat in de bruidsnacht, die jarenlang aanhoudt. Natuurlijk is voor seksuele liefde trouw noodzakelijk omdat die de beide geliefden in een unieke begeerte omsluit en zij willen niet dat die wordt aangevallen door vreemde ervaringen en wensen zich voor elkaar onvervangbaar te voelen. Maar die trouw heeft alleen maar zin voor zover die spontaan is en in haar spontaneïteit vervluchtigt de magie van de erotiek vrij snel. Het wonder ervan komt voort uit het feit dat zij iedere minnende in zijn lichamelijke tegenwoordigheid een wezen schenkt wiens existentie een onbepaalde transcendentie is; en al is dan ook ongetwijfeld het *bezit* van dit wezen onmogelijk, het komt dan toch op een bevoorrechte en aangrijpende

manier nabij. Maar als de individuen niet meer naar elkander willen reiken omdat er vijandschap, afkeer of onverschilligheid tussen hen bestaat verdwijnt de erotische aantrekkingskracht en vrijwel even zeker sterft zij in achting en vriendschap. Want twee menselijke wezens die elkaar ontmoeten in de bewegingen van hun transcendentie via de wereld en hun gemeenschappelijke ondernemingen hebben er geen behoefte meer aan zich lichamelijk te verenigen. En het feit dat die vereniging zijn betekenis en zin verloren is maakt die voor hen afstotelijk. Met het woord *incest* zei Montaigne iets diepzinnigs. De erotiek is een bewegen naar *de Ander* toe, dat maakt zijn wezenlijke karakter uit; maar in het echtpaar worden de beide partners in wezen voor elkaar *Dezelfde*; er is tussen hen geen ruil en al evenmin een verovering meer mogelijk. Wanneer zij dan gelieven blijven is dat dan ook vaak met een gevoel van schaamte; ze voelen dat de seksuele daad geen intermenselijke beleving meer is waarin ieder van hen boven zichzelf uitrijst, maar veeleer een soort gemeenschappelijke masturbatie. Dat zij elkaar wederkerig beschouwen als een instrument dat nodig is voor de bevrediging van hun behoeften wordt meestal verborgen door de echtelijke hoffelijkheid, maar zodra die hoffelijkheid verdwijnt komt het onmiddellijk tot uiting zoals duidelijk blijkt uit de waarnemingen die dokter Lagache heeft gepubliceerd in zijn boek *Nature et forme de la jalousie*. De vrouw beschouwt het mannelijk lid als een zeker reservoir van genot dat haar toebehoort en waarop zij even gierig blijkt te zijn als op de blikjes in haar provisiekast. Als hij ervan aan de buurvrouw geeft zal er voor haar niets overblijven; vol achterdocht onderzoekt ze zijn

ondergoed om na te gaan of hij zijn kostbaar zaad niet heeft verkwist. In zijn *Chroniques maritales* signaleert Jouhandeau deze «dagelijkse controle die de wettige eega uitoefent die je hemd en slaap bespiedt om je daarin op de tekenen van de schande te betrappen». De man van zijn kant bevredigt op haar zijn lusten zonder om haar mening te vragen.

Deze brutale bevrediging van de behoefte is overigens niet genoeg om de menselijke seksualiteit te stillen. Daarom hebben omhelzingen die worden beschouwd als volkomen gewettigd vaak de nasmaak van iets gemeens. Vaak behelpt de vrouw zich met erotische fantasieën. Stekel citeert een vrouw van 25 jaar die «een licht orgasme met haar man kan ervaren als zij zich voorstelt dat ze wordt genomen door een sterkere en veel oudere man op een manier waartegen zij zich niet verweren kan.» Zij stelt zich voor dat men haar verkracht, dat men haar slaat en dat haar man niet zichzelf maar een *Ander* is. En hij houdt er een eendere droom op na: in het lichaam van zijn vrouw bezit hij de benen van de een of andere danseuse die hij in een revue heeft gezien, de borsten van een pin-up girl waarvan hij een foto zag, een herinnering of een fantasiebeeld. Of hij stelt zich zijn vrouw begeerd, genomen of verkracht voor en dat is een manier om haar dat verloren gegane anders-zijn terug te geven. «Het huwelijk,» zegt Stekel, «schept groteske vervormingen en inversies, geraffineerde toneelspelen en komedies die tussen de echtelieden worden gespeeld en die iedere grens tussen schijn en werkelijkheid dreigen uit te wissen.» En in dat grensgebied treden werkelijke ondeugden aan het licht. De man maakt zichzelf tot voyeur: hij heeft er

behoefte aan zijn vrouw te zien - of te weten - slapen met een minnaar om iets van haar magie terug te vinden. Of hij spant zich sadistisch in om haar tot een weigering te brengen, zodat eindelijk haar bewustzijn en vrijheid tevoorschijn komen en zij tot een menselijk wezen wordt dat hij bezit. Omgekeerd komen er masochistische neigingen tot uiting in de vrouw die in de man de heerser en tiran die hij niet is probeert te wekken. Ik heb een vrouw gekend die in een klooster was opgevoed en heel erg vroom was; zij was overdag heel autoritair en dominerend en smeekte ‘s nachts haar man haar met de zweep te ranselen; met een gevoel van afschuw gaf hij aan haar wensen toe. Die ondeugd zelf neemt binnen het huwelijk een georganiseerd, kil en zeer serieus aspect aan dat haar tot het meest trieste van alle hulpmiddelen maakt.

Maar in werkelijkheid is lichamelijke liefde noch als absoluut doel noch als eenvoudig middel te beschouwen: zij vermag een existentie niet te rechtvaardigen, maar laat ook geen vreemde rechtvaardiging toe. Dat betekent dat zij in het leven van de mens een bijkomende en autonome rol moet spelen en dat zij eerst en vooral vrij dient te zijn.

Het burgerlijk optimisme belooft de jonge echtgenote dus geen liefde: het ideaal dat haar wordt voorgespiegeld is dat van het geluk, dat wil zeggen, een rustig evenwicht in de schoot van immanentie en herhaling. In bepaalde periodes van voorspoed en zekerheid was dat het ideaal van het hele burgerdom en vooral van de grondbezitters; zij richtten zich niet op de verovering van de toekomst en de wereld, maar op het vredig handhaven van het verleden, op het handhaven van de *status quo*. De gulden middelmatigheid

zonder eerzucht en hartstocht, dagen die nergens heengaan en eindeloos zichzelf herhalen en een leven dat zacht naar de dood toe glijdt zonder te zoeken naar een bestaansgrond, dat was, wat bijvoorbeeld de dichter van het *Sonnet du bonheur* predikte. Deze pseudo-wijs-heid, lichtelijk geïnspireerd op Epicurus en Zeno, heeft vandaag de dag alle geloofwaardigheid verloren. De wereld zoals die is bewaren en herhalen schijnt wenselijk noch mogelijk. De daad is de roeping van de man; hij moet voortbrengen, strijden, scheppen, vooruitgaan en boven zichzelf uitrijzen, tastend naar de totaliteit van een universum en de oneindigheid van de toekomst. Maar het traditionele huwelijk spoort de vrouw niet aan met hem te transcenderen; het sluit haar in immanentie op. Zij kan zich dus niets anders voornemen dan een evenwichtig leven op te bouwen waarin het heden in het voortzetten van gisteren de dreiging van morgen ontgaat en dat is dan precies het bouwen van geluk. Bij gebrek aan liefde voelt ze iets van tederheid en respect voor haar man en dat wordt dan echtelijke liefde genoemd. Tussen de vier muren van haar huis waarvan het beheer haar taak zal zijn, sluit zij de wereld op; zij plant het menselijk geslacht in de toekomst voort. Toch is er geen enkele existent die voor immer afziet van zijn transcendentie, ook al ontkent en verloochent men die dan koppig. De burger van vroeger meende, door het handhaven van de gevestigde orde en het manifesteren van zijn deugden door zijn voorspoed, god, zijn land, een politiek stelsel en een beschaving te dienen. Gelukkig zijn betekende zijn functie als mens vervullen. Ook voor de vrouw moest het evenwichtige leven thuis boven zichzelf uitrijzen en gericht zijn op een doel; het is de man die daarbij dient als

middelaar tussen de individualiteit van de vrouw en het universum; hij verleent haar toevallige facticiteit menselijke waarde. Als hij zijn kracht tot handelen, ondernemen en strijden ontleent aan haar rechtvaardigt hij haar; zij hoeft haar existentie alleen maar toe te vertrouwen aan zijn handen en hij rechtvaardigt die. Van haar kant vraagt dat een nederige berusting. Zij wordt daarvoor beloond omdat ze geleid en beschermd door de mannelijke kracht ontkomt aan het oorspronkelijke gevoel van verlatenheid; zij wordt noodzakelijk. Als een bijenkoningin, vreedzaam in zichzelf rustend temidden van haar rijk, maar door bemiddeling van de man meegesleept door tijd en ruimte zonder grenzen, vindt de echtgenote, moeder en meesteres van het huis in het huwelijk de kracht om te leven en de zin van haar bestaan. We zullen nu moeten zien op welke wijze dit ideaal in de werkelijkheid tot uitdrukking komt.

Het ideaal van het geluk heeft zich altijd verwezenlijkt in het huis, de hut of het kasteel; dat verpersoonlijkt het blijvende en het isolement. Tussen de muren daarvan vormt het gezin zich als een geïsoleerde cel en bevestigt zijn identiteit door de opeenvolging van generaties heen; het verleden, in de vorm van meubels en portretten van het voorgeslacht vormt de voorbode van een toekomst zonder risico. In de tuin drukken de seizoenen in de vorm van groenten die naar de keuken verhuizen, hun onveranderlijke kringloop uit die zo geruststellend is. Ieder jaar belooft de lente in eendere bloemenpracht de onveranderlijke terugkeer van de zomer en de herfst met zijn vruchten is dezelfde als alle andere herfsten. Noch tijd noch ruimte verdwijnt in het

eindeloze; ze vormen een heel verstandige kringloop. In iedere beschaving die op grondbezit rust is er een overvloedige literatuur die de poëzie en de deugden van het huiselijk leven bezingt. In de roman van Henry Bordeaux die de titel *La maison* draagt worden alle burgerlijke deugden opgesomd: trouw aan het verleden, geduld, zuinigheid, vooruitzien, de liefde voor de familie en de geboortegrond enzovoort. Heel vaak zijn het de vrouwen die het huis verheerlijken, omdat het hun taak is het geluk van de familiekring te verzekeren en veilig te stellen. Hun rol is, net als in de tijd dat de «domina» in het atrium troonde, «de meesteres in huis» te zijn. Tegenwoordig heeft het huis zijn patriarchale glans verloren; voor het merendeel van de mannen is het alleen maar een woonplaats die niet meer gebogen gaat onder de druk van overleden generaties en waarin de eeuwen die nog te komen staan niet langer opgesloten zitten. Maar de vrouw spant zich nog steeds in aan haar «interieur» de zin en waarde te geven die een echt «thuis» bezit. In *Cannery road* geeft Steinbeck een beschrijving van een zwerfster die het zich in haar hoofd heeft gezet de oude stoomketel waarin ze met haar man huist te versieren met vloerkleden en gordijnen en hij voert daar vergeefs tegen aan dat het zinloos is omdat er geen ramen in de ketel zitten.

Die zorg is karakteristiek vrouwelijk. Een gewone man beschouwt de voorwerpen en dingen om hem heen als instrumenten; hij beschikt daarover al naar gelang het doel waarvoor ze bestemd zijn. Zijn «orde» -door de vrouwen vaak als wanorde beschouwd — bestaat er alleen maar uit dat hij zijn sigaretten, papieren en gereedschap binnen handbereik heeft. Zo bekommeren

onder andere kunstenaars - schilders en beeldhouwers - aan wie het gegeven is de wereld door middel van hun materiaal opnieuw te scheppen, vaak absoluut niet om het kader waarin zij leven. Rilke schrijft over Rodin:

«De eerste maal dat ik Rodin bezocht begreep ik al dat zijn huis voor hem niets anders betekende dan een armzalige noodzakelijkheid; een schuilplaats tegen de kou en een dak om onder te slapen. Het liet hem volkomen koud en vormde geen enkele belasting voor zijn eenzaamheid en zijn gemoedsrust. In zichzelf vond hij een huis: duister, wijkplaats en rust. Hij was zijn eigen hemel geworden, zijn eigen woud en zijn eigen brede stroom die door niets was tegen te houden.»

Maar om in zichzelf een huis te vinden moet je eerst jezelf in je daden en werken, verwezenlijkt hebben. De man interesseert zich slechts in bescheiden mate voor zijn huis omdat hij aan het hele universum behoort en zichzelf kan bevestigen in zijn plannen. De vrouw daarentegen zit opgesloten in de echtelijke gemeenschap; het is voor haar zaak die gevangenis te veranderen in een koninkrijk. Haar houding tegenover het huis wordt bepaald door dezelfde dialektiek die bepalend is voor haar situatie in het algemeen: zij neemt door zich tot prooi te maken; zij bevrijdt zich door te berusten en door de wereld af te wijzen verovert zij een wereld.

Niet zonder een gevoel van spijt sluit zij de deuren van het huis achter zich dicht: als jong meisje was de hele wereld haar gebied en alle wouden hoorden haar toe. Nu zit ze in een enge ruimte opgesloten; de natuur is teruggebracht tot een geranium in een pot,

de horizon is door muren afgesloten. In *The waves* van Virginia Woolf fluistert de heldin:

«Ik onderscheid winter en zomer niet meer door de kleur van het gras of de heide, maar door de damp of de ijsbloemen die zich op de ramen vormen. Ik, die vroeger door beukenwouden wandelde en de blauwe veren bewonderde die de Vlaamse gaai liet vallen, ik die op mijn wegen landlopers en herders ontmoette... ik loop nu van de ene kamer naar de andere met een stofdoek in mijn hand.»

Maar ze legt er zich ijverig op toe deze beperking te loochenen. In min of meer kostbare vorm sluit ze de fauna en flora van de aarde, de exotische landen en vergane perioden op binnen de muren van haar huis; zij sluit daar ook haar man in op die voor haar de verpersoonlijking blijft van de mensheid als geheel en het kind dat haar in draagbare vorm de hele toekomst schenkt. Het huis wordt het centrum van de hele wereld en zelfs de enige waarheid daarvan. Het is, zoals Bachelard terecht opmerkt: «Een soort tegen-universum of een universum van het tegengestelde»; een wijkplaats, een schuilplaats, een grot, een buit die een toevlucht is voor alle dreigingen van buiten af; die verwarde buitenwereld wordt irreëel. Vooral ‘s avonds, wanneer de gordijnen dicht zijn voelt de vrouw zich koningin. Het licht dat de middagzon verspreidt, stoort en hindert haar; ‘s nachts voelt zij zich niet langer onteigend, want dan schuift ze dat wat ze niet bezit van zich af; onder de lampekap ziet ze een licht schijnen dat het hare is en dat alleen haar huis verlicht; er is niets anders dat nog bestaat. Een passage van Virginia Woolf toont aan hoe die werkelijkheid zich op het huis concentreert en de

wereld daarbuiten wegzinkt:

«Nu was de nacht buitengesloten door de ramen en inplaats dat die een nauwkeurig uitzicht gaven op de buitenwereld brachten zij die op een vreemde manier aan het wankelen zodat het leek alsof de orde en al het gevestigde, dat de hele wereld zich in het huis genesteld scheen te hebben. En daarbuiten daarentegen was niets anders meer dan een reflectie waarin alles vloeibaar werd, trilde en verdween.»

Dank zij het fluweel en de zijde en het aardewerk waarmee de vrouw zich omringt kan de vrouw althans gedeeltelijk de sensualiteit van haar tastzin bevredigen die gewoonlijk in haar erotische leven niet wordt gestild. In dat decor vindt ze ook een uitdrukking van haar persoonlijkheid; zij heeft de meubels en snuisterijen uitgekozen, gemaakt en «opgedoken» en zij heeft die opgesteld met een zorg waarin symmetrie vaak een heel grote plaats inneemt. Zij vormen de afspiegeling van haar eigengeaardheid terwijl ze tevens getuigen van de maatschappelijke status van haar leven. Haar huis betekent voor haar het lot dat haar op aarde toebedeeld is, de uiting van haar maatschappelijke waarde en van haar meest intieme waarde. Omdat zij niets *doet* zoekt zij zichzelf gretig in dat wat ze *heeft*.

Door haar huishoudelijke werk maakt de vrouw zich haar «nestje» daadwerkelijk eigen. Daarom ook houdt ze, ook al heeft ze «hulp» toch de touwtjes in handen; op zijn minst probeert ze door toezicht te houden, te controleren en te kritiseren, de resultaten die haar personeel heeft bereikt tot haar eigendom te maken. Uit het beheer van haar woning puurt ze haar

maatschappelijke rechtvaardiging. Het is tevens haar taak te waken over het eten en de kleren, in het algemeen over het onderhoud van de gezinsmaatschappij. Zo verwezenlijkt ook zij zich in een activiteit. Maar het is, zoals we zullen zien, geen activiteit die haar aan haar immanentie ontrukt en die haar niet in staat stelt tot een unieke bevestiging van zichzelf.

De poëzie van het huishoudelijk werk is hoog geprezen. Het maakt de vrouw inderdaad vertrouwd met de materie en bewerkt een intimiteit met de dingen die onthullend is en haar daardoor verrijkt. In *A la recherche de Marie* schildert Madeleine Bourdhouxe het plezier dat haar heldin beleeft aan het schoonmaken van de kachel; zij voelt haar macht en haar vrijheid in haar vingertoppen wanneer ze in de glanzende, gepoetste haardplaat haar beeld weerspiegeld ziet.

«Als ze uit de kelder naar boven komt houdt ze van de emmers die met iedere trede zwaarder schijnen te worden. Ze heeft altijd gehouden van eenvoudige dingen die hun eigen geur, ruwheid of ronding bezitten. En daarom ook kan ze er mee omgaan. Marie heeft handen die zonder een spoor van aarzeling of weerzin in koude as of zeepsop duiken, roest van ijzer schuren en weer invetten, boenwas uitsmeren of met een groots en weids gebaar de schillen die op tafel liggen wegvagen. Het is een volmaakt verbond de cameraderie die er bestaat tussen haar handen en de voorwerpen die ze aanraken.»

Heel wat vrouwelijke schrijvers hebben vol liefde geschreven over de pas gestreken was, de blauwige glans van zeepsop, witte lakens en glimmend koper. Als de huisvrouw de meubels schoonmaakt en wrijft «ondersteunen dromen van eigen verzadiging de

geduldige hand die door middel van was het hout schoonheid verleent», zegt Bachelard. Als de taak volbracht is kent de huisvrouw de vreugde van de beschouwing. Maar om die kostelijke hoedanigheden te voorschijn te halen, om een tafel te laten glimmen, een kandelaar te laten blinken en de was te bleken en te stijven moet er eerst een negatief werk worden verricht: iedere schadelijke invloed moet uitgeschakeld worden. Daarin ligt, zo zegt Bachelard, de wezenlijke droom waaraan de huisvrouw zich overgeeft: de droom van de actieve zuiverheid, dat wil zeggen de zuiverheid die op de onzuiverheid is veroverd. Hij beschrijft die als volgt:

«Het lijkt wel alsof de gedachte aan de strijd om de zuiverheid een provocatie nodig heeft. Die gedachte wordt opgewekt in een kwaadaardige woede. Met een gemeen lachje wordt het poetsmiddel op de koperen kraan gestreken. Hij wordt bedekt met de vieze massa die uitgesmeerd is op een oude lap. Bitterheid en vijandschap hopen zich op in het gemoed van de arbeidster. Waarom altijd toch van dat vulgaire werk? Maar zodra de droge lap tevoorschijn wordt gehaald duikt ook de vrolijke, krachtige en praatzieke boosaardigheid op. Kraan, je zult je in je kunnen spiegelen, ketel, je zult glanzen als de zon. En als dan tenslotte het koper glanst en lacht met de brutaliteit van een knaap is de vrede weer gesloten. De huisvrouw beziet haar glanzende triomf!» *(La terre et les rêveries du repos)*

Ponge heeft de strijd tussen vuil en zuiverheid in het inwendige van een wasmachine aanschouwelijk voorgesteld. (Vgl. Liasses: *La lessiveuse*)

«Wie zich niet op zijn minst een winter lang met zijn wasmachine vertrouwd heeft gemaakt heeft geen flauw vermoeden van een hele reeks zeer interessante eigenschappen en gevoelens.

Eerst moet je haar - hijgend - volgepropt met een hele lading vuile was in een enkele beweging van de vloer optillen om haar op de kachel te zetten en daar moet je haar dan op een bepaalde manier heen en weer duwen tot ze midden op de vuurplaat staat.

Dan moet je onder haar het vuur hebben aangestoken om het langzaam in beweging te brengen, je moet vaak de lauwe of hete zijwanden betasten en daarna luisteren naar het diepe gerommel binnenin en van dat ogenblik af moet je verschillende malen het deksel optillen om de druk van de stoom en de gelijkmatige bevochtiging te controleren.

Dan moet je haar terwijl het kookt nogmaals oppakken en weer op de grond zetten...

De wasmachine wordt met vuile was volgestopt en is zo ontworpen dat de beroering in haar binnenste, de kokende verontwaardiging die haar doortrilt naar boven gevoerd als regen op de massa wasgoed neervalt die - en dat vrijwel voortdurend - haar goed doet en op die manier een zuivering bewerkt.

Natuurlijk is de was, als die door de wasmachine wordt opgenomen, van te voren al ontdaan van het ergste vuil...

Maar desniettemin heeft ze toch een voorstelling of ervaring van de totale vuilheid van haar inhoud waarmee ze dank zij haar bewegingen, koken en

inspanningen afrekent, die zij losweekt van het weefsel en wel zo dat het blinkend wit van onder de kletterende waterstraal tevoorschijn komt. Dat is dan inderdaad het wonder dat zich voltrokken heeft.

Duizend witte vlaggen ontplooien zich gelijktijdig - geen teken van capitulatie maar van triomf - en ze zijn waarschijnlijk meer dan alleen maar het teken van de lichamelijke reinheid van de bewoners van de plaats.»

Dergelijke overwegingen kunnen het werk van de huisvrouw de aantrekkelijkheid van een spel geven. Het kleine meisje schept er vaak behagen in het zilverwerk glanzend te poetsen of de deurknoppen te laten blinken. Maar opdat de vrouw bevrediging kan puren uit die dingen moet ze haar zorgen kunnen geven aan een interieur waarop zij trots is; anders ervaart ze niet het genot van ernaar te kijken en dat is de enige beloning die een dergelijke inspanning haar brengt. Een Amerikaanse reporter (vergelijk ook Algee’s *Let us now praise famous men*) die enkele maanden lang tussen de «arme blanken» in het zuiden van Amerika had geleefd, heeft het dramatische lot geschilderd van een van die vrouwen die, overladen door werk, vergeefs poogde een krot bewoonbaar te maken. Ze leefde met haar man en zeven kinderen in een houten barak, met beroete houten wanden waar het krioelde van de wandluizen. Ze probeerde het huis «leuk» te maken. In de grootste kamer was de schoorsteen blauw gekalkt, een tafel en een paar prenten aan de muur deden min of meer denken aan een altaar. Maar het krot bleef een krot en met tranen in haar ogen verklaarde Mrs. G. «Ik heb een hekel aan dit huis. Het lijkt wel of je het nergens mee leuk kunt maken!» Legioenen vrouwen delen

dit lot, steeds weer opnieuw aan die vermoeiende strijd te moeten beginnen die nooit met een overwinning eindigt. En zelfs in de gunstiger gevallen is die overwinning nooit definitief. Er zijn maar weinig taken als die van de huisvrouw die zo op de marteling van Sisyphus lijken; dag na dag moet de vaat gewassen worden, de meubels worden afgestoft, moet de was worden hersteld en morgen is de vaat weer vuil, zijn de meubels weer stoffig en is het linnengoed weer stuk. De huisvrouw verslijt in een pas-op-de-plaats: ze doet niets: ze zet alleen het heden voort: ze heeft niet de indruk iets positiefs Goeds te veroveren, maar eindeloos te vechten tegen het Kwaad. En die strijd begint iedere dag weer opnieuw. Men kent het verhaal van de kamerdienaar die vol melancholie weigerde de laarzen van zijn meester te poetsen. «Waartoe dient het?» vroeg hij. «Morgen moet ik het immers weer doen.» Veel jonge meisjes die daarin nog niet goed kunnen berusten kennen dat gevoel van ontmoediging eveneens. Ik herinner me het proefwerk van een meisje van 16 jaar dat ongeveer als volgt begon: «Vandaag is het grote schoonmaak. Ik hoor het gezoem van de stofzuiger waar moeder in de salon mee in de weer is. Ik zou wel willen weglopen. Ik zweer tegenover mezelf dat als ik groot ben het bij ons nooit grote schoonmaak zal zijn.» Het kind ziet de toekomst als een eindeloze klim naar een of andere top. Opeens, in de keuken waar haar moeder de vaat wast, begrijpt het meisje dat jaren achtereen, iedere middag, om dezelfde tijd, de handen in het vettig zeepsop moeten duiken en dat het aardewerk met een ruwe lap moet worden afgewreven. En tot de dood toe zijn ze onderworpen aan die ritus. Eten, slapen, schoonmaken... De jaren klimmen niet langer naar een hemel, maar strekken

zich, allemaal eender en vaal, in een plat vlak uit. Iedere dag is gelijk aan de voorgaande; het is een nutteloos eeuwig heden zonder hoop. In haar verhaal *La poussière* uit de bundel *On joue perdant* heeft Colette Audry op een subtiele manier een beschrijving gegeven van de trieste ijdelheid van een bezigheid die zich verzet tegen de tijd:

«Onlangs toen ze met de bezem onder de divan kwam had ze iets naar voren gehaald dat ze aanvankelijk voor een pluk katoen of een hoopje dons hield. Maar het was een stofvlok geweest zoals die zich vormen op hoge kasten die je vergeet af te nemen of achter meubels, tussen de muur en het hout. Die vreemde substantie had haar nadenkend gemaakt. Nu woonde ze een week of acht, tien in deze kamers en ondanks de ijver van Juliette had een stofvlok toch tijd genoeg gehad om zich te formeren en groter te worden, weggedoken in dat donker net als die vaalgrijze dieren waar ze als kind zo bang voor was geweest. Een domme stofvlok is een teken van nalatigheid, het begin van verwaarlozing. Zij is het onweerlegbare bewijs van de neerslag van de lucht die je inademt, kleren die wapperen, de wind die door de open ramen naar binnenkomt; maar deze vlok vertegenwoordigt al het tweede stadium van stof; het triomferend stof; een verdikking die vorm aanneemt, een neerslag die een nederlaag inluidt. Zij was bijna leuk om te zien, licht en doorzichtig zoals de vezels aan doornhagen, maar veel dichter.

...Het stof had aan snelheid de verzamelde macht van de stofzuigers op de hele wereld ingehaald. Het stof had zich meester gemaakt van de hele wereld en de stofzuiger was alleen nog maar een voorwerp dat getuigde van alles wat de mensheid aan werk, materiaal

en vernuft had weten op te brengen om tegen die onweerstaanbare vervuiling te strijden. Het was de tot instrument geworden nederlaag.

...Hun gemeenschappelijk leven was de oorzaak van dit alles, hun maaltijden waarbij schalen vielen, hun stofsporen die overal doorheen liepen... Ieder huishouden scheidt dergelijke kleine onreinheden af die opgeruimd moeten worden om plaats te maken voor nieuwe... Wat een leven heb je eigenlijk... alleen maar om met een schoon hemd uit te kunnen gaan dat de blik van voorbijgangers trekt, opdat een ingenieur die haar man is, een goede indruk maakt in zijn bestaan. Voorschriften dwarrelen weer door Marguerite’s hoofd: voor het onderhoud van parketvloeren... gebruik voor al uw koper... Ze moest tot aan het eind van haar dagen zorgen voor het onderhoud van twee willekeurige levens.»

Wassen, strijken, vegen, de stofvlokken uit het donker onder de kasten vandaan halen, daarmee hou je dan weliswaar de dood op een afstand, maar kom je niet tot leven; want de tijd schept en vernietigt in een en dezelfde beweging en de huisvrouw neemt daar alleen het negatieve aspect van waar. Haar houding is die van een Manicheïst. Het essentiële van het Manicheïsme is niet alleen dat het slechts twee beginselen, een goed en een kwaad, erkent, maar ook stelt dat het goede wordt bereikt door de vernietiging van het kwaad en niet door een positieve beweging. In die zin is, ondanks het bestaan van de duivel, het Christendom nauwelijks Manicheïstisch te noemen, want door zich te wijden aan God overwint men de demonen niet door zich met hem af te geven om hem te overwinnen. Alle doctrines van transcendentie en vrijheid plaatsen de

nederlaag van het kwaad lager dan de vooruitgang in de richting van het goede. Maar de vrouw is er niet toe geroepen een betere wereld op te bouwen: het huis, de kamer, de vuile was en de parketvloer zijn starre zaken, ze kan alleen maar eindeloos de slechte dingen die daarin binnensluipen wegvagen. Ze valt het stof aan, vlekken, modder en het vuil; ze bestrijdt de zonde, zij vecht met de Satan. Maar het is een triest lot inplaats van je te richten op een positief doel eindeloos en zonder rust een vijand te moeten terugdringen. Vaak wordt de huisvrouw dan ook woedend. In dat verband gebruikt Bachelard het woord «boosaardigheid», dat men ook uit de pen van de psychoanalytici tegenkomt. Voor hen is de manie van de huisvrouw een vorm van sado-masochisme. Het eigene van manies en ondeugden is dat ze de vrije wil er toe brengen dat te willen wat ze eigenlijk helemaal niet willen. Omdat ze het afschuwelijk vindt dat haar lot het negatieve, het vuile en het kwaad is verzet de maniakale huisvrouw zich woedend tegen het stof en eist een bestaan op dat haar tegenstaat. Achter het spoor dat ieder expansief leven nu eenmaal achterlaat gaat zij achter het leven zelf aan. Zodra een levend wezen haar domein betreedt flikkert er een woedend vuur in haar ogen: «Veeg je voeten. Maak niet alles smerig. Daar niet aankomen!» Ze zou haar omgeving het ademhalen willen beletten; het minste ademtochtje is al een bedreiging. Iedere gebeurtenis impliceert als het ware de dreiging van zinloos werk. Het kind valt; dat zijn kleren die versteld moeten worden. Omdat ze in het leven niets anders ziet dan een uitzicht op verval, wat weer een eis inhoudt tot onophoudelijke moeite, verliest ze iedere vreugde aan het leven. Haar ogen worden hard, haar uitdrukking ernstig en

vooringenomen en ze is voortdurend op haar hoede. Ze verdedigt zich met voorzichtigheid en gierigheid. Ze doet de ramen dicht want met het zonlicht komen er ook stofjes, insecten en bacillen naar binnen; oude stoelen worden opgeborgen onder hoezen en met kamfer bewerkt anders zouden ze verschieten. En ze heeft er zelfs geen plezier meer in haar schatten aan bezoekers te laten zien: bewondering kan vlekken geven. Die verdedigende houding verwordt tot zuurheid en wekt vijandige gevoelens op tegen al wat leeft. Vaak wordt er gesproken over de burgermensen in de provincie die witte handschoenen aantrekken om er zich van te vergewissen dat er geen onzichtbaar stof op de meubels is achtergebleven. Dat zijn het soort vrouwen als de zusters Papin die enige jaren geleden werden terechtgesteld: hun haat voor het vuil is niet te onderscheiden van hun haat tegenover hun dienstboden, tegenover de wereld en zichzelf.

Er zijn maar weinig vrouwen die van hun jeugd af een dergelijk triest bestaan kiezen. Maar zij die zo hartstochtelijk van het leven houden beveiligen zich ertegen. Colette verhaalt ons van Sido:

«Ze was levendig en ondernemend, maar ze bezat niet de ijver van de huisvrouw; ze was zindelijk, netjes, ze had een goede smaak, maar bezat in de verste verte niet de maniakale en ongezellige instelling die je noopt servetten, suikerklontjes en volle flessen te tellen. Als ze met de stofdoek in haar hand op het dienstmeisje lette dat de ramen lapte en ondertussen met de buren praatte slaakte ze zenuwachtige kreetjes en deed ze een beroep op haar vrijheid. «Als ik lang mijn Chinees porcelein wrijf, voel ik dat ik oud word», zei ze. Maar ze maakte, loyaal, haar taak af.

Dan daalde ze de trap af en kwam onze tuin in. Op slag verdwenen dan haar *sombere stemming en wrokgevoelens*.»

In die nervositeit en die wrok vervallen frigide en gefrustreerde vrouwen; oude vrijsters en teleurgestelde echtgenotes die door een autoritaire man veroordeeld worden tot een eenzaam en leeg bestaan. Zo heb ik bijvoorbeeld een oude dame gekend die iedere ochtend om vijf uur opstond om haar kasten te inspecteren en die dan alles weer opnieuw een plaats gaf. Toen ze twintig was, zo bleek, was ze vrolijk en koket geweest; opgesloten op een eenzaam landgoed, met een man die haar verwaarloosde en een enig kind, had zij zich ingesteld op orde en netheid, zoals anderen op drinken. Bij Elise in de *Chroniques maritales* van Jouhandeau is haar vreugde aan de huishoudelijke arbeid het gevolg van de overdreven wens te regeren over een universum, van een sterke levensdrift en een wil tot domineren die zich, bij gebrek aan een object, tot de leegte wendt. Het is ook een uitdaging aan de tijd, het univers, het leven, de mensen en alles wat bestaat.

«Van negen uur, van na het eten af, wast ze af. Het is middernacht. Ik heb wat geslapen, maar haar moed beledigt me alsof ze mijn rust bespot door die op luiheid te laten lijken.

Elise: Als je netjes wilt zijn moet je er vooral niet bang voor zijn je handen vuil te maken.

En weldra zal het huis zo netjes zijn dat je er helemaal niet meer in durft wonen. Er staan bedden waarop je rusten kunt, maar om te rusten moet je ernaast op het parket gaan liggen. De kussens zijn te

schoon. Je bent bang dat je ze vuil of verkreukeld maakt telkens wanneer je je hoofd of je voeten erop legt en telkens als ik op een kleed stap komt er een arm achter me aan met een apparaat of een doek die het spoor dat ik gemaakt heb wegwist.

‘s Avonds.

Het is klaar.

Waar gaat het haar om van het ogenblik af waarop ze opstaat tot ze weer gaat slapen? Om ieder meubelstuk en ieder voorwerp te verplaatsen en alle hoeken en gaten van de vloer, de wanden en het plafond aan te raken.

Op dit ogenblik triomfeert de huisvrouw. Als ze de planken in de kast heeft afgestoft gaat ze de geranium voor het raam afstoffen.

Haar moeder: Elise heeft het zo druk dat ze niet merkt dat ze leeft.»

Het huishouden stelt de vrouw inderdaad in staat eindeloos voor zichzelf te vluchten. Chardonne merkt heel terecht op:

«Het is een minutieuze, wanordelijke, ongebreidelde en onbeperkte taak. In huis bereikt de vrouw die er zeker van is dat ze aardig is, al gauw een gevoel van nutteloosheid, een soort verstrooidheid en een mentale leegheid die haar uitschakelt...»

Deze vlucht, dit sado-masochisme waarin de vrouw zich en tegen de dingen en tegen zichzelf verweert heeft vaak een uitgesproken seksueel karakter. «Het

huishouden dat lichaamsbeweging eist is het bordeel dat voor vrouwen toegankelijk is» zegt Violette Leduc in *L’Affamée*. Heel frappant is dat die zin voor properheid uiterst belangrijk is in Nederland waar de vrouwen koel zijn en in de puriteinse beschavingen die tegenover de lichamelijke vreugde het ideaal van orde en zuiverheid stellen. Als in de streek van de Middellandse zee geleefd wordt temidden van een vrolijke rommel komt dat niet alleen omdat het water er schaars is: de lichamelijke liefde en de animaliteit daarvan brengt je ertoe de geur van mensenlichamen te verdragen, net als vuil en zelfs ongedierte.

Het bereiden van de maaltijden is een veel positiever en vaak ook veel leuker werk dan het schoonmaken. In de eerste plaats brengt dat het doen van inkopen met zich mee en dat is voor heel veel vrouwen het fijnste ogenblik van de hele dag. De eenzaamheid van het huis drukt des te meer op de vrouw omdat de dagelijks terugkerende taken haar geest niet in beslag nemen. Ze voelt zich gelukkig wanneer ze, in de Midi, kan naaien, wassen en verstellen op de drempel van haar woning gezeten, kletsend met de andere vrouwen. Het halen van water uit de rivier is voor de Mohammedaanse vrouwen die een soort kloosterleven leiden een geweldig avontuur. Ik heb in een dorpje in Kabylië gezien dat de vrouwen de fontein hadden vernield die de een of andere administrateur voor hen op het plein had laten aanleggen; iedere ochtend gezamenlijk afdalen naar de bergstroom die aan de voet van de heuvel stroomde vormde hun enige afleiding.

Wanneer ze hun inkopen doen wisselen de vrouwen, voor de toonbanken of op de hoeken van straten wat woorden

waarin ze «huishoudelijke waarden» bevestigen en waaruit ieder de zin van haar belangrijkheid puurt. Zij voelen zich dan leden van een gemeenschap die - een ogenblik lang - zich tegenover de maatschappij van de mannen stelt als een essentiële tegenover de niet essentiële. Maar vooral de koop verschaft een diep genot; dat is een ontdekking, een uitvinding bijna. In zijn *Journal* merkt Gide op dat de Muzelmannen die het spel niet kennen daarvoor in de plaats het vinden van verborgen schatten hebben gesteld: dat bepaalt de poëzie en het avontuur van handeldrijvende beschavingsgroepen. De huisvrouw kent de toevalligheid van het spel niet: maar een stevige kool, een fijne Camembert, dat zijn schatten die de koopman boosaardig voor haar verborgen houdt en die je hem ontfutselen moet. Tussen koopman en koopster ontstaat een verhouding die door list en strijd gekenmerkt wordt. Het is er haar om te doen het beste artikel voor de laagst mogelijke prijs te pakken te krijgen. Het grote belang dat ze hecht aan een kleine besparing is niet alleen maar te verklaren uit haar zorg een moeilijk budget in evenwicht te brengen; zij moet een wedstrijd winnen. Terwijl ze achterdochtig de stalletjes en kraampjes inspecteert voelt de huisvrouw zich koningin; de wereld ligt, met al zijn rijkdom, aan haar voeten opdat zij daar haar buit vandaan kan slepen. Ze kent een gevoel van vluchtige triomf als ze de inhoud van haar boodschappentas op tafel leegt. Ze rangschikt de blikjes op de planken in de kast: de niet aan bederf onderhevige levensmiddelen die haar toekomst veilig stellen; en ze kijkt vol welgevallen naar de kale groenten en het vlees die ze aan haar macht zal onderwerpen.

Gas en electriciteit hebben de magie van het vuur gedood, maar op het platteland kennen nog vrij veel vrouwen de vreugde van dood hout in levende vlammen te werpen. En als dat vuur eenmaal aangestoken is verandert de vrouw in een tovenares. Met een enkele beweging van haar hand - als ze de eieren stuk slaat of het deeg kneedt - of door de magie van het vuur, bewerkt ze de verandering van de substantie; materie wordt tot voedsel. Ook de betovering die er van die alchemie uitgaat is door Colette beschreven:

«Alles is mysterie, magie, tovenarij, alles wat zich afspeelt tussen het ogenblik waarop je de pan, de braadslee of casserolle met zijn inhoud op het vuur zet en dat ogenblik, geladen met zoete angst en wellustige hoop, waarop je, aan tafel de deksel van de dampende pot neemt...»

En vol behagen schildert ze onder meer de verandering die ze voltrekt onder de gloeiende gloed van kolen.

«De as van hout maakt alles wat men hem toevertrouwt zacht en week. De appel en peer die tijdelijk in dat nest van sintels vertoeven komen er gerimpeld en gerookt, maar zacht van vlees als de buik van een mol uit tevoorschijn, en hoe smakelijk de appel ook wordt op een kookplaat hij blijft toch ver verwijderd van de marmelade die in zijn oorspronkelijke huid sappig ingedikt blijft en die - als je weet hoe het moet - niet meer dan één enkele honingdruppel heeft uitgezweet... De hoge, drievoeti-ge pot bevat een gedempte gloed die nooit of te nimmer tot vuur wordt. Maar vol met aardappels, dicht naast elkaar zonder dat ze elkaar raken en op zijn zwarte poten zelf in het vuur gezet baart die pot knollen, wit als sneeuw,

gloeiend en blinkend.»

Schrijfsters hebben vooral de lof van de jam verkondigd. Het is al een reuze onderneming in de koperen ketel de vaste en zuivere suiker te mengen met het weke vruchtvlees. De vloeistof, schuimend, ingedikt en gloeiend, die dan ontstaat is een gevaar, een roerige lavastroom die door de huisvrouw in bedwang wordt gehouden en trots in haar potten borrelt. Wanneer ze die met perkament afsluit en de datum erop zet van haar overwinning triomfeert ze zelfs over de tijd: de suiker hielp haar duurzaamheid te verlenen en ze heeft het leven in glazen gesloten. De keuken doet meer dan haar te laten binnendringen in de intimiteit van substanties en haar die te laten onthullen. Zij modelleert die opnieuw, ze herschept die. Bij het bewerken van het deeg ervaart ze haar macht. «Ook de hand heeft, net als de blik, zijn dromen en zijn poëzie,» zegt Bachelard in *La terre et les rêveries de la volonté*. En hij heeft het dan over «de volle souplesse, die de hand volledig vult, en die voortdurend van de materie op de hand en van de hand weer op de materie overgaat.» De hand van de vrouw die kneedt is een «gelukkige hand» en het bakken geeft dan het deeg weer een nieuwe waarde. Het bakken wordt op die manier een stoffelijke verandering, een herworden, een herworden dat van bleekgeel tot goudbruin, van deeg tot korst leidt. De vrouw kan een bijzondere voldoening puren uit het lukken van een koek of bladerdeeg, want dat is niet iedereen gegeven: je moet er een zekere gave voor bezitten. «Niets,» zo schrijft Michelet, «is zo ingewikkeld als de kunst van het deeg maken. Niets dat zo weinig vaste regels kent, niets dat je zo moeilijk leren kunt. Je moet er mee geboren

zijn. Het is allemaal het talent van de moeder.»

Het is te begrijpen dat het kleine meisje er op dit terrein plezier in heeft de ouderen na te apen; met zand en gras vindt ze het leuk haar eigen koekjes te fabriceren en ze is nog gelukkiger wanneer ze een klein fornuisje krijgt of als haar moeder haar de keuken inhaalt en ze van haar het deeg met haar handjes mag rollen of gebrande suiker snijden mag. Maar ook hier is, als met alle huishoudelijke beslommeringen, de herhaling dodelijk voor het plezier. Bij de volkeren die zich hoofdzakelijk met tortillas, maiskoeken, voeden brengen de vrouwen zeker de helft van hun tijd door met kneden, bakken, weer opwarmen en opnieuw kneden van hetzelfde soort deeg dat onder ieder dak, al eeuwenlang onveranderd is: zij zijn vrijwel gevoelloos voor de magie van de oven. Je kunt niet iedere dag je inkopen zien als de jacht op een verborgen schat of in extase raken over een glanzende kraan. Het zijn vooral de mannelijke en vrouwelijke schrijvers die deze triomfen lyrisch verheerlijken omdat ze het huishouden niet, of maar heel zelden, hoeven te doen. Als het dagelijks gebeuren moet wordt ook dit werk monotoon en machinaal. Het zit ook vol met wachttijden; je moet wachten tot het water kookt, tot het vlees gaar en de was droog is. Zelfs wanneer je verschillende taken tegelijk vervult, blijven er nog langdurige perioden van passiviteit en leegte bestaan. En meestal verglijden die in verveling; ze zijn niet meer dan een onbetekenende overgang tussen het leven nu en het leven van morgen. Als het individu dat die taken uitvoert zelf produktief en creatief is worden die even natuurlijk in zijn bestaan geïntegreerd als

natuurlijke functies. Daarom lijken dagelijkse karweitjes veel minder triest als ze door mannen worden verricht; voor hem vertegenwoordigen zij niet meer dan een negatief en contingent ogenblik dat hij zo haastig mogelijk achter zich wil laten. Maar wat het lot van de huisvrouw zo ondankbaar maakt is de arbeidsverdeling die haar helemaal aan het algemene en niet-essentiële wijdt. Een woonplaats en voedsel zijn dan voor het leven wel nuttig, maar zij geven dat leven geen zin; het onmiddellijke doel waarop de huisvrouw zich richt is alleen maar een middel, geen werkelijk einddoel; haar gedoe vormt slechts de afspiegeling van wat vage, anonieme plannen. Het is dan ook begrijpelijk dat zij zichzelf moed geeft bij dat werk door het bijzondere karakter ervan waar te maken en de verkregen resultaten een absolute waarde toe te kennen. Zij kent haar eigen riten en haar eigen bijgeloof; ze houdt vast aan haar manier van tafeldekken, van woninginrichting, verstelwerk en het bereiden van een gerecht. Ze beeldt zichzelf in dat niemand anders in haar omstandigheden zó een stuk vlees zou kunnen braden of een schotel zó zou weten te garneren. Als haar man of haar dochter haar willen helpen of het zonder haar proberen te stellen, rukt ze hun de naald of de bezem uit de hand. «Jij kunt toch geen knoop aanzetten.» In *Too bad* heeft Dorothy Parker met een met medelijden geladen ironie de verbijstering van een jonge vrouw beschreven die ervan overtuigd is dat ze de inrichting van haar huis een persoonlijke noot moet meegeven, maar niet weet hoe ze dat doen moet.

«Mevrouw Ernest Weldon liep in de keurig ingerichte woonkamer heen en weer en bracht hier en daar een

vrouwelijk toetsje aan, ze was helaas bepaald geen specialiste in het aanbrengen van toetsjes. Maar de gedachte alleen al was leuk en prikkelend. Voordat ze getrouwd was had ze zich voorgesteld hoe ze langhaam door haar nieuwe woning lopen zou, hier een roos verschikkend, daar een bloem verplaatsend om door die dingen een huis in een thuis te veranderen. En nu, na zeven jaar huwelijk, hield ze er nog van zich te verbeelden dat ze met die bezigheid doende was. Maar hoe zorgvuldig ze dat ook probeerde, iedere avond, zodra de lampen onder de roze lampekappen waren ontstoken, vroeg ze zich met iets van wanhoop af wat je toch moet doen om het wonder te bewerken dat van een interieur een heel ander interieur dan waar ook ter wereld maakte... Het was de taak van de echtgenote aan alles een vrouwelijke toets te geven. En mevrouw Weldon was er de vrouw niet naar om te vluchten voor haar verantwoordelijkheden. Met een onzeker, bijna meelijwekkend gebaar, trippelde ze naar de schoorsteen en nam een klein Japans vaasje op. Met de vaas in haar hand bleef ze staan en keek met een wanhopige blik de kamer rond... Toen deed ze een pas achteruit en nam de veranderingen op. Het was ongelooflijk hoe weinig het vertrek maar veranderd was.»

In dit zoeken naar originaliteit of volmaaktheid verdoet de vrouw heel wat tijd en inspanning. En dat geeft haar werk het karakter van «een minutieuze, wanordelijke, ongebreidelde en onbeperkte taak» zoals Chardonne opmerkt die het zo moeilijk maakt de last die het huishoudelijk werk in werkelijkheid betekent te waarderen. Volgens een enquête (in 1947 door C. Hébert in het blad *Combat* gepubliceerd) besteden gehuwde vrouwen ongeveer drie uur en drie kwartier aan

huishoudelijk werk (huishouden en eten klaar maken) op weekdagen en acht uur op zon- en feestdagen. Dat is dus dertig uur per week wat neerkomt op driekwart van de arbeidstijd van een arbeidster of ambtenares. Dat is geweldig veel als dat gebeurt als aanvulling op ander werk, het is weinig als de vrouw niets anders te doen heeft (des te meer nog omdat werkende vrouwen nog tijd verliezen met naar en van hun werk te gaan, wat bij hen dan wegvalt). De zorg voor kinderen, vooral als het er veel zijn, betekent een extra belasting voor de vrouw. De moeder in een arm gezin verslijt haar kracht in een ongeregelde arbeidsdag. De vrouwen uit de bourgeoisie daarentegen die hulp hebben, hoeven vrijwel niets te doen. Maar zij kopen die ledigang dan ook met verveling. En omdat zij zich vervelen verveelvoudigen en compliceren ze hun plichten zo eindeloos dat die tenslotte veel vermoeiender en veeleisender lijken dan gekwalificeerde arbeid. Een vriendin die een zenuwcrisis had doorgemaakt vertelde me dat zij, toen zij gezond geweest was, het huishouden bijna zonder daarbij na te denken had gedaan en daarnaast nog tijd had gehad om zich aan veel inspannender bezigheden te wijden; toen die neurasthenie haar belette zich aan die andere dingen te wijden had ze zich op laten slokken door huishoudelijke beslommeringen en was het haar moeilijk gevallen, ook al besteedde ze er dan hele dagen aan, daar klaar mee te komen.

Maar het allertrieste is wel dat dat werk niets duurzaams voortbrengt. De vrouw is geneigd - en des te meer naarmate zij er meer zorg aan besteedt - haar werk als een doel op zichzelf te beschouwen. Als ze naar de cake kijkt die ze uit de oven haalt zucht ze:

het is echt jammer hem op te eten! Het is ook echt jammer dat haar man en kinderen met hun vuile schoenen over het gewreven parket lopen. Zodra de dingen gebruikt worden worden ze vuil of verslijten ze en ze is dan ook geneigd, zoals we al gezien hebben, ze aan iedere vorm van gebruik te onttrekken. De ene vrouw bewaart haar jam tot die beschimmelt, een ander sluit de «goede kamer» met een sleutel af. Maar je kunt de tijd niet tegenhouden; eten trekt ratten aan, wormen storten zich erop. Dekens, gordijnen en kleren worden opgevreten door de motten. De wereld is geen stenen droom, de wereld is gemaakt van een of andere louche substantie die door verval wordt bedreigd; de eetbare stof is even onzeker als de vlees-horloges van Dali: ze lijkt inert en anorganisch, maar verborgen larven hebben haar in een kadaver veranderd. De huisvrouw die zich vervreemdt in de dingen, is evenals de dingen volkomen afhankelijk van de wereld; het vlees verbrandt, de was wordt vuil en het porselein breekt. Dat zijn absolute rampen, want als de dingen verloren gaan, gaan ze ook onherroepelijk verloren. Het is onmogelijk door hen iets blijvends en iets zekers te verwerven. Oorlogen met hun plunderingen en beschietingen bedreigen de kasten en het huis.

Het produkt van het werk van de huisvrouw moet dus verbruikt worden: de vrouw, wier werk zichzelf vernietigt, moet voortdurend afstand doen. Maar om zonder spijt daar in te kunnen berusten is het nodig dat kleine zoenoffers ergens ook een vreugde en een genot aanwakkeren. Waar echter alle werk van de huisvrouw zich uitput in het handhaven van de *status quo* merkt de man als hij thuiskomt alleen maar de wanorde en nalatigheid op; orde en netheid lijken voor

hem vanzelf te ontstaan. Een veel positiever interesse brengt hij op voor een goed bereide maaltijd. Voor de kokkin is het ogenblik waarop ze een smakelijke en geslaagde schotel op tafel zet, het ogenblik van triomf: man en kinderen verwelkomen die geestdriftig, niet alleen maar met woorden, maar ook door hem gretig naar binnen te werken. De alchemie van de keuken zet zich nog verder voort; voedsel wordt nu lymphe en bloed. Het onderhoud van het lichaam is een veel concreter en veel vitaler belang dan het onderhoud van een parketvloer; op een heel evidente manier rijst de inspanning van de kokkin boven zichzelf uit naar de toekomst. Maar ook al is het minder ijdel in een vreemde vrijheid steun te vinden dan zichzelf te vervreemden in dingen, het is daarom nog niet minder gevaarlijk. Alleen in de mond van haar tafelgezellen wordt het werk van de kokkin werkelijkheid. Zij heeft behoefte aan hun lof, zij eist van hen dat zij haar gerechten waarderen, dat ze zich nog een keer bedienen en ze ergert zich wanneer ze geen honger hebben. En tenslotte weet je niet meer of de patates frites er voor de man zijn, of dat de man er voor de patates is. Die tweeslachtige houding is in de hele houding van de huisvrouw terug te vinden: zij doet het huishouden ten behoeve van haar man, maar ze eist ook van hem dat hij zijn hele geld besteedt aan het kopen van meubels of een koelkast. Ze wil hem gelukkig maken, maar ze heeft alleen waardering voor zijn activiteiten als die passen in het raam van geluk dat zij getimmerd heeft.

Er zijn tijdperken geweest waarin deze eisen over het geheel genomen bevredigd werden; tijdperken waarin het geluk ook het ideaal van mannen was, waarin hij eerst en vooral gehecht was aan zijn huis, aan zijn gezin en

waarin ook de kinderen zelf verkozen door hun ouders, hun tradities en hun verleden bepaald te worden. Toen werd degene die in het huis regeerde, die voorzat aan tafel, erkend als soevereine. Die glorieuze rol speelt zij nog op sommige landgoederen en bij enkele rijke boeren waar sporadisch nog een voortzetting van de oude patriarchale beschaving voorkomt. Maar over het geheel genomen is het huwelijk tegenwoordig niet meer dan overblijfsel van zeden en gewoonten die allang ter ziele zijn en de situatie van de echtgenote is nu nog veel ondankbaarder dan vroeger omdat zij nog steeds dezelfde plichten heeft die haar echter niet meer dezelfde rechten geven; zij heeft nog dezelfde taken zonder dat ze uit de uitvoering daarvan een beloning of geluk kan putten. Tegenwoordig trouwt de man om zich in de immanentie te verankeren, niet om zich er in op te sluiten; hij wil een thuis, maar hij wil vrij blijven om zich daaruit te verwijderen; hij vestigt zich, maar blijft in zijn hart vaak een vagebond; hij veracht het geluk niet, maar maakt er geen doel op zichzelf van: herhaling verveelt hem, hij zoekt het nieuwe, het risico en weerstanden die overwonnen kunnen worden, hij zoekt kameraden en vrienden die hem kunnen losmaken van de twee-eenzaamheid. En meer nog dan de man willen de kinderen de grenzen van het thuis overschrijden; hun leven ligt heel ergens anders, ligt vóór hen; het kind wil altijd dat wat anders is. De vrouw poogt een wereld te scheppen die permanent en continu is: man en kinderen willen boven die situatie uit die zij geschapen heeft en die voor hen niets anders dan een gegeven is. Daarom ook gebeurt het dat, als zij het onzekere van de activiteiten waaraan haar leven gewijd is weigert te aanvaarden, zij haar dienstbaarheid gaat opdringen: van moeder en huisvrouw

wordt ze stiefmoeder en helleveeg.

Het werk dat de vrouw in haar huis verricht verschaft haar dus geen autonomie; het is niet rechtstreeks nuttig voor de gemeenschap, niet op de toekomst gericht en brengt niets voort. Het krijgt pas zin en waardigheid als het wordt geïntegreerd door existenties die transcenderen naar de gemeenschap in produktie en actie: dat betekent dat verre van de huisvrouw vrij te maken haar werk haar afhankelijk maakt van man en kinderen; door hen wordt zij gerechtvaardigd. In hun leven is zij niet meer dan een niet-essentiële middelaarster. Ook al heeft de wet dan de «gehoorzaamheid» uit het lijstje van haar plichten geschrapt, daarmee verandert niets aan haar situatie, want die berust niet op de wil van de echtelieden, maar op de structuur van de echtelijke gemeenschap. Het is de vrouw niet gegeven positief werk te *doen* en als gevolg daarvan te worden erkend als een volwaardige persoonlijkheid. Hoe gerespecteerd zij ook is, ze blijft ondergeschikt, een tweede-rangs-figuur, een parasiet. De zware vloek die op haar bestaan rust is dat zij de eigenlijke zin van haar bestaan niet zelf in handen heeft. Daarom ook hebben het slagen of mislukken van haar huwelijksleven voor haar veel meer betekenis dan voor de man. Hij is in de eerste plaats burger en voortbrenger, pas in de tweede plaats echtgenoot. Zij is in de eerste plaats, en vaak zelfs uitsluitend, echtgenote. Haar taak ontrukt haar niet aan haar situatie, maar die ontleent daaraan integendeel veelal zijn waarde. Liefdevol en edelmoedig, vol toewijding verricht ze vol vreugde haar taak; het zouden haar vreselijke corvees lijken als zij die met gevoelens van wrok vervulde. In haar

lot spelen ze slechts een niet-essentiële rol en in de nieuwe verschijningsvorm van het huwelijk zijn ze slechts een hulpmiddel. We moeten dus eerst bezien hoe deze situatie concreet beleefd wordt, een situatie die door de «dienst» in bed en het huishouden wezenlijk wordt bepaald en waarin de vrouw alleen haar waardigheid vindt als ze haar horigheid accepteert.

Via een crisis gaat het meisje van kind naar adolescentie en een nog ingrijpender crisis voert haar naar de volwassenheid. Bij de moeilijkheden die bij de vrouw zo makkelijk door haar wat plotselinge seksuele inwijding worden opgeroepen voegen zich nog de angsten die nu eenmaal eigen zijn aan iedere overgang.

«Als een bliksemschicht in werkelijkheid en weten geslingerd te worden, (en dan nog door degene die ze het meeste minnen en achten) - liefde en schaamte op tegenstrijdigheid betrappen - verrukking, overgave, plicht, medelijden en schrik over de onverwachte verwantschap tussen God en dier, dat alles en nog veel meer in een enkel wezen te moeten ontdekken - inderdaad: met het huwelijk heeft men zich in een wirwar van gevoelens gestort die zijns gelijke niet heeft», schrijft Nietzsche.

De opwinding waarmee de traditionele «huwelijksreis» vergezeld gaat is gedeeltelijk bedoeld om deze ontreddering te maskeren. De jonge vrouw, een week of wat lang buiten de dagelijkse sleur geplaatst waarbij alle banden met de maatschappij voorlopig verbroken zijn, is dan nog niet in tijd, ruimte en werkelijkheid gesitueerd (De literatuur op het eind van de 19e eeuw liet de defloratie dan ook bij voorkeur plaats hebben in een slaapwagen, dat was een manier om haar

«nergens» te situeren). Maar zij moet al vrij gauw daar toch haar plaats weer in innemen en het is altijd met een gevoel van onrust dat ze zichzelf terugvindt in haar nieuwe thuis. Zij voelt zich als regel nauwer gebonden aan haar ouderlijk huis dan de jonge man. Zich losmaken van haar familie betekent een definitieve scheiding en pas daardoor leert zij de angst van de verlatenheid en de duizelingwekkende vrijheid kennen. Van geval tot geval doet die breuk meer of minder pijn; als zij de banden die haar aan haar vader, broers, zusters en vooral aan haar moeder binden al verbroken heeft zal ze hen zonder drama verlaten. Als zij, nog steeds door hen beheersd, praktisch onder hun bescherming kan blijven staan, voelt ze de verandering van situatie bijna niet. Maar gewoonlijk zal zij zich, ook al verlangt ze er dan naar het ouderlijk huis te verlaten, toch wat verbijsterd voelen als ze gescheiden wordt van de kleine gemeenschap waarvan ze volledig deel uitmaakte en wordt losgesneden van een verleden en een kinderwereld vol zekerheden en vaststaande waarden. Alleen een hartstochtelijk erotisch en vol leven kunnen haar opnieuw de rust van de immanentie doen induiken. Gewoonlijk echter is ze aanvankelijk eerder ondersteboven dan overstelpt en of die nu meer of minder geslaagd is, haar seksuele inwijding vergroot alleen haar moeilijkheden maar. De ochtend na de bruidsnacht ervaart ze vaak dezelfde afweer-reacties als na de eerste menstruatie: vaak voelt ze afkeer tegenover deze hoogste openbaring van haar vrouwelijkheid en afschuw bij de gedachte dat die ervaring zich herhalen zal. Ze leert ook de bittere teleurstelling van het de andere ochtend wakker worden kennen. Nadat de maandstonden eenmaal waren ingegaan

ontdekte het meisje teleurgesteld dat ze nog niet volwassen was. Nu heeft de jonge vrouw het jonge meisje achter zich gelaten, nu is ze ontmaagd en heeft de jonge vrouw de laatste fase afgelegd: en wat nu? Deze verontrustende teleurstelling is overigens evenzeer gebonden aan het eigenlijke huwelijk als aan de defloratie: een vrouw die haar verloofde al «kende» of die andere mannen «gekend» heeft maar voor wie het huwelijk pas de eigenlijke ingang tot het volwassen leven betekent kent vaak diezelfde reactie. Het begin van een onderneming beleven is opwindend, maar er is niets zo deprimerend als het ontdekken van een lot waarop je geen vat hebt. Tegen deze onveranderlijke en onherroepelijke achtergrond steekt de vrijheid in zijn meest onverdraaglijke onverantwoordelijkheid af. Vroeger gebruikte het meisje, beschut door de autoriteit van haar ouders, haar vrijheid in verzet en hoop; zij gebruikte die voor het afwijzen en overschrijden van een situatie waarin zij tegelijkertijd zekerheid vond. Vanuit de veilige en warme schoot van de familie transcendeerde zij naar het huwelijk. Nu is ze getrouwd en er ligt geen *andere* toekomst meer voor haar. De deuren van haar huis zijn achter haar gesloten en dat is het enige stukje wereld dat zij bezit. En ze weet heel precies welke taken er voor haar zijn weggelegd: dezelfde die haar moeder verrichtte. Dag na dag zullen dezelfde riten zich herhalen. Als jong meisje stond ze met lege handen, maar in haar hoop en in haar dromen bezat ze alles. Nu heeft ze een stukje van de wereld verkregen en vol angst denkt ze: is dat alles dat ik ooit hebben zal? Voor altijd dit huis en die man. Ze heeft niets meer te verwachten en er is niets belangrijks dat ze nog willen kan. En toch is ze bang voor haar nieuwe

verantwoordelijkheid. En ook al is haar man ouder en bezit hij autoriteit, het feit dat ze seksuele betrekkingen met hem onderhoudt, schaadt zijn prestige; hij zal de plaats van een vader niet kunnen innemen en nog minder die van een moeder; hij kan haar vrijheid niet afnemen. In de eenzaamheid van haar nieuwe huis, gebonden aan een man die haar min of meer vreemd is, geen kind meer, maar echtgenote en bestemd om op haar beurt moeder te worden, voelt ze zich door angst bevangen: voor goed losgemaakt van de moederschoot, verloren in een wereld waarin geen enkel doel haar wenkt, alleen gelaten in een bevroren heden ontdekt ze de verveling en vaalheid van de pure facticiteit. Het is die angst die op een aangrijpende manier tot uiting komt in het dagboek van de jonge gravin Tolstoï. Enthousiast had ze haar hand geschonken aan de grote, door haar zo zeer bewonderde schrijver. Na de stormachtige omhelzingen die ze op het houten balkon van Iasnaïava Poliana over zich heen had laten komen komt ze, misselijk van lichamelijke liefde, ver van de haren, los van haar verleden, weer tot zichzelf aan de zijde van een man met wie ze acht dagen verloofd was, die zeventien jaar ouder is dan zij en die een verleden en interessen heeft die haar volkomen vreemd zijn. Alles lijkt haar leeg en verstard; haar leven is alleen maar een droom. We citeren hier het begin van haar huwelijk en dagboeknotities uit de eerste jaren daarvan.

Sophie trouwt op 23 september 1862 en verlaat die avond haar familie.

«Een pijnlijk en smartelijk gevoel knijpt mijn keel dicht en lijkt me te wurgen. Ik voel dat nu het ogenblik gekomen is om voorgoed mijn familie en allen

van wie ik gehouden en met wie ik heb geleefd te verlaten... Het afscheidnemen was begonnen en het was verschrikkelijk... Nu kwamen de laatste minuten. Het laatste ogenblik had ik bewust voor mijn moeder bewaard... Toen ik me uit haar omhelzing losmaakte en zonder me nog eenmaal om te draaien in het rijtuig plaats nam slaakte ze een verschrikkelijke kreet die ik mijn hele leven lang niet zal kunnen vergeten... En de herfstregen bleef maar stromen... Weggedoken in mijn hoekje, overmand door moeheid en verdriet liet ik mijn tranen de vrije loop. Leon Nicholavitch scheen erg verwonderd en zelfs ontevreden... Toen we in het donker de stad uitreden had ik een gevoel van angst... Dat duister maakte me neerslachtig. Tot aan het eerste station, Birioulev als ik me niet vergis, zeiden we vrijwel niets tegen elkaar. Ik herinner me dat Leon Nicholavitch heel teder was en vol kleine zorgen voor mu was. In Birioulev kregen we de zogenaamde, tsaren-kamers, grote vertrekken met meubels die met rood ribfluweel waren bekleed en die niets uitnodigends hadden. Er werd ons een samovar gebracht. In een hoekje van de divan weggedoken bleef ik zwijgen als een veroordeelde. «Toe,» zei Leon Nicholavitch, «als jij nu de honneurs eens waarnam!» Ik gehoorzaamde en schonk thee in. Het verwarde me dat ik mezelf niet van een zekere angst bevrijden kon. Ik durfde Leon Nicholavitch niet tutoyeren en vermeed het zijn naam uit te spreken. En nog heel lang bleef ik u tegen hem zeggen.»

Vierentwintig uur later arriveren ze in Iasnaïava Poliana. Op 8 oktober gaat Sophie verder met haar dagboek. Ze voelt zich angstig. Ze gaat gebukt onder het feit dat haar man een verleden heeft.

«Zolang ik me heugen kan heb ik altijd gedroomd van een volmaakt, fris en zuiver wezen waarvan ik houden zou... het valt me moeilijk afstand te doen van die kinderdromen. Als hij me omhelst bedenk ik dat ik niet de eerste ben die hij zo omhelst.»

De volgende dag noteert ze:

«Ik voel me beklemd. Ik heb vannacht een heel nare droom gehad en ook al denk ik daar dan niet voortdurend aan, ik voel me er daarom niet minder bezwaard door. In die droom verscheen moeder me en dat deed me veel verdriet. Ik had het gevoel alsof ik sliep en niet meer wakker worden zou... Er is iets dat me bedrukt. Ik heb voortdurend het gevoel dat ik ga sterven. En dat is, nu ik een man heb,, maar vreemd. Ik hoor hem slapen en ik voel me, alleen, zo bang. Hij laat me niet in zijn binnenste doordringen en dat bedroeft me. Al die lichamelijke dingen zijn afschuwelijk.

11 oktober. Vreselijk; verschrikkelijk triest. Ik trek me steeds meer in mezelf terug. Mijn man is ziek, heeft een boze bui en houdt niet van me. Ik had dat wel verwacht, maar niet gedacht dat het zo verschrikkelijk zijn zou. Wie bekommert er zich om mijn geluk? Niemand vermoedt dat ik noch voor hem, noch voor mij dat geluk scheppen kan. Als ik me heel treurig voel vraag ik me wel eens af: wat heeft het leven voor zin voor mij en voor anderen als de zaken er zo slecht voorstaan? Het is eigenaardig, maar het is een gedachte die me obsedeert. Hij wordt van dag tot dag koeler terwijl ik daarentegen iedere dag meer van hem ga houden... Ik denk terug aan de mijnen. Wat was het leven toen makkelijk! En nu, o, mijn God, mijn

ziel is verscheurd. Er is niemand die van me houdt... Lieve moeder, lieve Tania, jullie waren zo lief.

Waarom heb ik hen verlaten? Het is verschrikkelijk, het is vreselijk... En toch is Liovotchka heel goed... Vroeger stortte ik me vol ijver op het leven, op het werk en op de zorg voor het huishouden. Maar dat is nu afgelopen. Ik zou dagenlang met mijn armen over elkaar kunnen zitten om over mijn verleden na te denken. Ik zou wel willen werken, maar ik kan het niet meer... Pianospelen zou ik leuk vinden, maar dat is hier niet gebruikelijk... Liovotchka heeft me voorgesteld vandaag in huis te blijven terwijl hij naar Nikolskoïe gaat. Ik had ja moeten zeggen om hem van mij te bevrijden, maar daar heb ik de kracht niet toe gehad... De arme man; hij zoekt overal afleiding en probeert voorwendsels te vinden om mij uit de weg te gaan. Waarom leef ik?

13 november 1862. Ik moet toegeven dat ik mezelf niet kan bezighouden. Liovotchka is gelukkig omdat hij intelligent is en talent heeft en ik heb noch het een, noch het ander. Het is niet moeilijk iets te doen te vinden; het ontbreekt niet aan werk. Maar je moet plezier hebben in al die kleine dingen, je moet ervan houden je er door te laten meeslepen: zorgen voor de kippen, op de piano tokkelen, veel rommel en weinig interessants lezen, komkommers zouten... Ik ben zo afgestompt dat noch onze reis naar Moskou, noch de verwachting van een kind, of wat dan ook me enig plezier geeft of zelfs maar iets doet. Wie wijst me de weg om weer wakker te worden, om weer te gaan leven? Die eenzaamheid verplettert me. Ik ben die niet gewend. Thuis was het allemaal zo levendig en druk en hier is, in zijn afwezigheid, alles zo doods en

treurig. Hij is vertrouwd met die eenzaamheid. Hij put niet, zoals ik, vreugde uit intieme vriendschappen, maar uit zijn eigen bezigheden... Hij is zonder familie opgegroeid.

23 november. Natuurlijk ben ik niet actief, maar zo ben ik niet van nature. Ik weet alleen niet wat ik moet doen. Af en toe heb ik de dwaze neiging te ontkomen aan zijn invloed... Waarom is die invloed zo’n last voor me?... Ik leef er mee, maar ik word zelf niet hem. Ik geef alleen mijn eigen persoonlijkheid maar op. Ik ben al niet meer dezelfde en dat maakt mijn leven nog moeilijker.

1 april. Mijn grootste gebrek is dat ik niet uit eigen reserves putten kan... Liova is heel geabsorbeerd door zijn werk en door het beheer van zijn bezittingen, terwijl ik me nergens om hoef te bekommeren. Ik heb nergens talent voor. Ik zou wat te doen willen hebben, maar dan iets dat echt werk is. Vroeger had ik op die mooie, eerste lentedagen altijd zin om iets te doen. God mag weten waarvan ik toen droomde. Nu heb ik nergens zin in, ik voel die stomme en vage drang naar joost mag weten wat niet langer, want nu ik alles gevonden heb, heb ik niets meer te zoeken. En toch gebeurt het wel dat ik me verveel.

20 april. Liova glijdt steeds verder van me weg. De fysieke kant van de liefde speelt voor hem een heel grote rol, terwijl die voor mij geen enkele rol speelt.»

Hieruit zien we dat deze vrouw tijdens die eerste zes maanden lijdt onder de scheiding van hen die haar dierbaar zijn, de eenzaamheid en het definitieve

aspect dat haar lot aangenomen heeft. Ze heeft een afschuw van de fysieke verhouding tot haar man en verveelt zich. Die verveling is het ook die in *La maison de Claudine* de moeder van Colette tot tranen brengt na haar eerste huwelijk dat haar broers haar hebben opgedrongen.

«Ze verliet dus het warme, Belgische huis, de keuken-kelder die naar gas, warm brood en koffie rook; ze verliet de piano, de viool, de grote Salvator Rosa die haar vader nagelaten had, de tabakspot en de mooie, aardewerk pijpen met hun lange stelen, de opengeslagen boeken en verkreukelde kranten om, als jong getrouwde vrouw haar intrek te nemen in het huis met vrije opgang dat omgeven was door de harde kou van de winter-bossen. Hier ontdekte ze de woonkamer met het onvermoede wit en goud op de eerste etage, maar op de benedenverdieping was nauwelijks gewit en was het zo eenzaam en verlaten als op een graanzolder... De kille slaapkamers spraken niet van liefde en al evenmin van zoete slaap... Sido, die vrienden zocht en een onschuldige, vrolijke gemeenschap, ontmoette in haar eigen woning alleen maar dienstpersoneel en wantrouwige boeren... Zij fleurde het grote huis op, liet de sombere keuken witten en zorgde zelf voor Vlaamse gerechten en krentenkoeken en hoopte op haar eerste kind. Le Sauvage lachte haar tussen twee rondgangen toe en verdween weer... Toen ze met haar lekkere recepten, haar geduld en plamuurwerk klaar was, vermagerde Sido uit eenzaamheid en huilde...»

In *Lettres à Francoise mariée* heeft Marcel Prévost de verbijstering van een vrouw beschreven die terugkeert van haar huwelijksreis.

«Ze denkt aan het ouderlijk appartement met de meubels in de stijl van Napoleon III en Mac-Mahon, de pluchen draperieën, de kasten van donker pruimehout, aan alles wat zij zo ouderwets en zo belachelijk vond... Een ogenblik lang was dat alles voor haar weer heel levendig, als een echte wijkplaats, als een echt *nest*, het nest waarin ze met een belangeloze interesse gekoesterd was, de schuilplaats voor alle onweer en gevaar. En dit appartement hier met de geur van het nieuwe tapijt, zijn onttakelde ramen, de verzameling stoelen, waarin alles een zo nieuwe en onverwachte indruk maakt, nee, dat is geen nest. Dat is alleen maar de plaats waar ze een nest bouwen moet... Ze voelt zich opeens afschuwelijk triest alsof ze alleen in een woestijn achtergelaten is.»

Uit deze verwarring ontstaan bij de vrouw vaak langdurige melancholische buien en zelfs verschillende psychosen. Zo ervaart ze, in de vorm van verschillende dwangneurosen, de duizelingwekkende afgrond van haar lege vrijheid. Ze ontwikkelt dan bijvoorbeeld prostitutie-fantasieën die we ook al bij het jonge meisje hebben aangetroffen. In *Les obsessions et la psychasthénie* haalt Pierre Janet het geval aan van de jong getrouwde vrouw die er niet tegen kon alleen in haar appartement achter te blijven omdat ze dan de neiging voelde bij het raam te gaan zitten om naar voorbijgangers te knipogen en lonken. Anderen voelden zich willoos tegenover een universum dat «er niet meer echt uitzag» en dat alleen maar bevolkt was met fantomen en met geschilderd carton was afgesloten. Er zijn er die zich alle mogelijke moeite geven hun volwassenheid te loochenen en die obstinaat hun leven lang blijven loochenen. Zoals die andere zieke die

eveneens door Janet wordt aangehaald onder de letters Qi.

«Qi, een vrouw van 36 jaar wordt geobsedeerd door de gedachte dat zij een kind van 10 à 12 jaar is. Vooral als ze alleen is laat ze zich gaan, huppelt, lacht en danst; ze maakt haar haren los en laat die over haar schouders vallen en knipt ze zeker voor de helft af. Ze zou zich wel helemaal willen overgeven aan de droom een kind te zijn: «Het is zo jammer dat je niet in het bijzijn van iedereen verstoppertje kunt spelen of elkaar voor de gek kunt houden... Ik zou willen dat iedereen me aardig vond, ik ben bang dat ik zo lelijk als de nacht ben, ik zou willen dat ze echt van me hielden, met me praatten, me vertroetelden en dat ze altijd tegen me zeiden dat ze van me hielden zoals ze van een klein meisje houden... Van een kind hou je om zijn olijkheid, om zijn opgeruimdheid, zijn aardigheid. En wat vraag je daar voor terug? Alleen maar van je te houden, verder niets. En dat is goed. Maar dat kan ik niet tegen mijn man zeggen, hij zou me hier niet begrijpen. O, ik zou zo graag een klein meisje zijn, ik zou zo graag een vader of een moeder hebben die me op hun knie namen, die mijn haren streelden... Maar niks daarvan, ik ben mevrouw, de moeder van een gezin, ik moet de woning verzorgen, het huishouden doen, ernstig zijn en op mijn eentje denken... o, wat een leven!»

Ook voor de man is het huwelijk vaak een crisis; dat wordt bewezen door een aantal mannelijke psychosen die in de verlovingstijd of de eerste periode van het echtelijk leven ontstaan. Minder sterk aan zijn familie gehecht als zijn zusters maakt de man altijd deel uit van een mannengemeenschap, een hogeschool of

universiteit, een opleidingsgroep, een sportvereniging of gewoon een groep die hem tegen het gevoel van verlatenheid beschermt. Hij treedt uit die groep uit om aan zijn werkelijke leven als volwassene te beginnen; hij is bang voor de eenzaamheid die komen zal en vaak trouwt hij om die te bezweren. Maar hij wordt de dupe van de illusie die door de gemeenschap wordt gevoed en die het paar beschouwt als een «echt-vereniging». Afgezien van het kortstondige vuur van de hartstocht zijn twee individuen niet in staat een wereld te vormen die ieder van hen tegen de wereld beschermt; en dat ervaren ze allebei de ochtend na de bruidsnacht. De al heel gauw vertrouwde en onderhorige vrouw is voor de man geen beeld van zijn vrijheid, zij is een last, geen alibi, zij bevrijdt hem niet van het gewicht van zijn verantwoordelijkheden, maar verzwaart die daarentegen nog. Het verschil in sekse houdt ook vaak een verschil in leeftijd, opvoeding en situatie in die werkelijk wederzijds begrip moeilijk maken; hoe vertrouwd ze elkaar ook zijn, de echtelieden blijven elkaar vreemd. Vroeger bestond er vaak een werkelijke kloof tussen hen: het jonge meisje, in onwetendheid opgevoed, had geen enkel «verleden» terwijl haar verloofde «geleefd» had. Het was zijn taak haar in de werkelijkheid van het bestaan in te wijden. Sommige mannen voelden zich door die delicate opgave gestreeld; maar mannen met meer doorzicht maten met een gevoel van ongerustheid die afstand die hen scheidde van hun toekomstige gezellin. In haar roman *The age of innocence* heeft Edith Wharton de bedenkingen die een jonge Amerikaan anno 1870 tegenover zijn aanstaande vrouw koesterde beschreven.

«Met een soort angstig respect bekijkt hij het reine

voorhoofd, de ernstige ogen en de onschuldige, vrolijke mond van het jonge schepseltje dat op het punt stond haar ziel aan hem toe te vertrouwen. Dit verschrikkelijke voortbrengsel van de maatschappij waarvan hij deel uitmaakte en waarin hij geloofde - dit jonge meisje dat van niets wist en alles hoopte - kwam hem nu als een vreemdelinge voor... Wat wisten ze in werkelijkheid van elkaar, daar het voor hem als galante man zijn plicht was zijn verleden voor haar verborgen te houden en voor haar geen verleden te hebben?... En dit jonge meisje, het middelpunt van dit zwaar uitgesponnen mystificatie-systeem, zelfs was door haar openheid en durf een nog moeilijker op te lossen raadsel. En dat arme ding kon open zijn omdat ze niets te verbergen had, en ook vol vertrouwen omdat ze zich niet voor kon stellen dat ze ergens voor op haar hoede diende te zijn. En zonder enige verdere voorbereiding zou ze op een nacht gestort worden in datgene wat men «de werkelijkheid van het leven» noemde. Nadat hij voor de honderste maal deze open en bescheiden ziel had doorschouwd keerde hij ontmoedigd terug tot de gedachte dat deze kunstmatige reinheid, zo handig in elkaar geknutseld door de samenzwering van moeders, tantes en grootmoeders, tot de allerverste voorouders toe zelfs, alleen maar bestond ter bevrediging van zijn persoonlijke smaak doordat hij er het recht van heerser over kon uitoefenen en haar kon maken en breken naar het hem beliefde.»

Tegenwoordig is die kloof minder diep, omdat het meisje een veel minder gekunsteld wezen is. Ze is beter voorgelicht en beter tegen het leven gewapend. Maar heel vaak is zij nog jonger dan haar man. En er kan niet genoeg gewezen worden op het belang van dat

punt. Men houdt vaak de gevolgen van een ongelijkheid in rijpheid voor geslachtsverschillen. In veel gevallen is de vrouw nog een kind, niet omdat ze een vrouw is, maar omdat ze heel erg jong is. De ernst van haar man en diens vrienden overstelpt en verbijstert haar. Ongeveer een jaar na de bruiloft schrijft Sophie Tolstoï:

«Hij is oud en heeft het erg druk en ik voel me vandaag zo heel jong en ik heb zin om allerlei gekke dingen te doen. Ik had graag nog wat gedanst en gekheid gemaakt voor ik naar bed ging, maar met wie?

Ik ben ingekapseld in een sfeer van ouderdom, mijn hele omgeving is oud. Ik doe alle mogelijke moeite om iedere uiting van jeugd te onderdrukken omdat die in dit milieu, dat zo redelijk is, misplaatst zou lijken.»

De man van zijn kant ziet in de vrouw een «baby»; zij betekent voor hem niet de gezellin die hij verwachtte en hij laat haar dat merken; zij voelt zich daardoor vernederd. Natuurlijk zou ze, zodra ze het ouderlijk huis verlaten heeft, graag weer een gids vinden, maar ze wil ook worden beschouwd als een «groot mens». Ze zou kind willen blijven, maar wil ook een vrouw worden. En de man die ouder is kan haar nooit behandelen op een manier die haar in alle opzichten bevalt.

En zelfs als het verschil in leeftijd onbetekenend is, verandert dat nog niets aan het feit dat de jongen en het meisje als regel totaal verschillend zijn opgevoed. Zij komt uit een vrouwelijke wereld waarin men haar vrouwelijke wijsheid en eerbied voor

vrouwelijke waarden heeft ingeprent, terwijl hij doordrongen is van de beginselen van een mannelijke ethiek. Het blijkt vaak onmogelijk elkaar te begrijpen en het duurt dan ook niet lang of daaruit ontstaan conflicten.

Als gevolg van het feit dat het huwelijk de vrouw gewoonlijk ondergeschikt maakt aan de man wordt ook het probleem van de echtelijke relaties meteen in alle scherpte gesteld. Het paradoxale van het huwelijk is dat het tegelijkertijd een erotische en een sociale functie heeft; die tweeslachtigheid weerspiegelt zich ook in de gedaante die de man voor de jonge vrouw aanneemt. Hij is een half-god, bekleed met mannelijk aanzien en voorbestemd om de vader te vervangen: beschermer, verzorger, voogd en leidsman en haar leven moet zich ontplooien in zijn schaduw. Hij is de bezitter van de waarden en normen, de garantie van de waarheid en de ethische rechtvaardiging van het paar. Maar hij is ook de man met wie ze een vaak beschamende, vreemde, weerzinwekkende of verbijsterende, maar in ieder geval contingente ervaring delen moet: hij nodigt de vrouw uit in bestialiteit met hem te zwelgen terwijl hij haar anderzijds vastbesloten het hoge ideaal voorhoudt. Dit citaat uit Mauriac’s *Thérèse Desqueyroux* geeft daar blijk van.

«Op een avond in Parijs, waar ze zich op de terugreis ophielden, verliet Bernard ostentatief een cabaret waar de voorstelling hem had geschokt: «En dan te bedenken dat buitenlanders dat zien. Het is een schande dat wij hiernaar geoordeeld worden...» Thérèse verwonderde er zich over dat deze preutse man dezelfde was wiens duistere verzinsels zij nog binnen het uur

over zich moest laten komen.»

Er zijn tussen mentor en faun vele kruisingen mogelijk. Soms is de man vader en minnaar tegelijk; de seksuele daad wordt een geheiligde orgie en de echtgenote is de geliefde die in de armen van haar eega in volledige zelfovergave haar uiteindelijke verlossing vindt. Maar in de schoot van het huwelijk komt een dergelijke liefdes-hartstocht zelden voor. Vaak ook houdt de vrouw op een platonische wijze van haar man, maar weigert zich in de armen van een gerespecteerde man, volkomen te laten gaan. Stekel haalt bijvoorbeeld een dergelijke vrouw aan. «Mevrouw D.S. is de weduwe van een groot kunstenaar en nu veertig jaar. Hoewel ze haar man aanbad, was ze volslagen frigide bij hem.» Ze kan daarentegen ook een lust met hem leren kennen die zij ervaart als een gemeenschappelijke verdorvenheid en die alle achting en respect in haar doodt. Anderzijds kan een erotische mislukking de echtgenoot voor altijd degraderen tot een wreedaard: lichamelijk gehaat zal zij zijn geest verachten. We hebben al gezien hoe ook omgekeerd verachting, antipathie en wrok de vrouw tot frigiditeit kunnen brengen. Vrij vaak komt het voor dat de man, na de eerste seksuele ervaringen een gerespecteerd superieur wezen blijft voor wiens dierlijke zwakheden men excuses zoekt. Dat schijnt bijvoorbeeld het geval geweest te zijn bij Adèle, de vrouw van Victor Hugo. Of hij wordt tot een prettige partner zonder enig prestige. In haar verhaal *Prelude* heeft Katherine Mansfield een van de vormen geschetst die een dergelijke tweeslachtigheid kan aannemen.

«Ze hield echt van hem. Ze vertroetelde hem en ze bewonderde en respecteerde hem op een reuze manier. O,

meer dan wie ook ter wereld. Ze kende hem door en door. Hij was de openheid en eerlijkheid zelf en was, ondanks zijn praktische ervaring, toch heel gewoon gebleven, onschuldig, met weinig tevreden en erg gelijkmatig. Als hij alleen maar niet zo achter haar aan wilde lopen met zijn gebalk en haar niet met die begerige, verliefde ogen aankeek. Hij was te sterk voor haar. Van kind af aan al had ze een hekel gehad aan dingen die op haar af kwamen. Er waren ogenblikken waarop het verschrikkelijk was, werkelijk verschrikkelijk, waarop ze uit alle macht had willen schreeuwen: «Je vermoordt me.» En dan had ze zin allerlei gemene, walgelijke dingen- tegen hem te zeggen... Ja, ja dat was waar, ondanks alle liefde, respect en bewondering voor Stanley walgde ze van hem. Nog nooit had ze dat zo duidelijk ervaren: alle gevoelens voor hem waren duidelijk en bepaald geweest, het ene evengoed als het andere. En ook dat andere, ook die haat, was even werkelijk als al het andere. Ze zou er kleine pakjes van willen maken en die aan Stanley geven. Ze had zin om hem dat laatste dan als een verrassing te geven en stelde zich voor wat voor ogen hij opzetten zou als hij het openmaakte.»

Maar lang niet altijd is de vrouw er aan toe deze gevoelens zichzelf zo oprecht toe te geven. Van haar man houden en gelukkig zijn is tegenover haar zelf en de maatschappij een plicht; dat verwacht haar familie van haar. Of, als haar ouders zich tegen het huwelijk hebben verzet, wil ze hen dat dementi opdringen. Gewoonlijk begint ze haar echtelijke situatie niet helemaal oprecht te beleven; ze overtuigt er zich graag van dat ze voor haar man een grote liefde koestert en die passie neemt een meer maniakale,

bezitterige en jaloerse vorm aan naarmate de vrouw seksueel minder bevredigd is. Om zich te troosten over de teleurstelling die zij aanvankelijk weigert tegenover zichzelf toe te geven, heeft ze een onverzadigbare behoefte aan de nabijheid van haar man. Stekel haalt in *Die Geschlechtskälte der Frau* talrijke gevallen aan waaruit een dergelijke ziekelijke verknochtheid blijkt.

«Een vrouw bleef, als gevolg van kinderlijke fixaties, de eerste jaren van haar huwelijk frigide. En toen ontwikkelde ze een abnormale liefde zoals men vrij vaak ziet bij vrouwen die niet willen inzien dat hun man hun onverschillig laat. Ze leefde alleen voor en dacht alleen aan haar man. Ze had geen wil meer. Hij moest ‘s ochtends haar progamma voor die dag samenstellen, hij moest haar zeggen wat ze kopen moest, en ga zo maar door. Ze voerde al die opdrachten heel nauwgezet uit. Als hij haar niets zei, bleef ze de hele dag in haar kamer zonder iets te doen en verlangde naar hem. Ze liet hem nergens heengaan zonder met hem mee te gaan. Ze kon niet meer alleen zijn en hield het liefst zijn hand vast... Ze was ongelukkig en huilde urenlang, ze maakte zich ongerust over haar man en als daar geen reden voor was maakte zij die.

Het tweede geval betreft een vrouw die zich op haar kamer als in een gevangenis opgesloten had uit angst om alleen uit te gaan. Ik trof haar aan toen ze de hand van haar man vasthad en hem bezwoer voor altijd bij haar te blijven... Ze waren zeven jaar getrouwd en de man had nooit omgang met zijn vrouw gehad.»

Ook het geval van Sophie Tolstoï is analoog. Uit de al

geciteerde gedeelten en het verdere vervolg van het dagboek blijkt duidelijk dat ze meteen na de bruiloft heeft gemerkt niet van haar man te houden. De lichamelijke omgang die ze met hem heeft staat haar tegen, ze verwijt hem zijn verleden en ze vindt hem oud en vervelend; tegenover zijn opvattingen staat ze vijandig en men krijgt de indruk dat hij, begerig en ruw in bed, haar veronachtzaamt en met hardheid behandelt. Maar deze wanhoopskreten, deze bekentenissen van eenzaamheid, verveling en onverschilligheid mengen zich bij Sophie toch met betuigingen van hartstochtelijke liefde; zij wil voortdurend in de nabijheid van de geliefde echtgenoot verkeren en zodra hij weg is wordt zij door jaloezie gekweld. Hier volgen nog enige illustratieve fragmenten:

«11-1-1863. Mijn jaloezie is een ingeboren ziekte. Waarschijnlijk komt ze voort uit het feit dat ik alleen maar van hem hou en daarom alleen maar met en door hem gelukkig kan zijn.

15-1-1863. Ik zou willen dat hij alleen maar van mij droomde en alleen maar aan mij dacht, dat hij alleen maar van mij hield... Zodra ik maar even tegen mezelf zeg, ik hou ook van die of gene, dan neem ik dat meteen weer terug en voel ik dat van niets of niemand buiten Liovotchka hou. En toch moet ik ook van iets anders houden zoals hij van zijn werk houdt... En toch voel ik me angstig zonder hem. Van dag tot dag voel ik de behoefte hem nooit te verlaten groter worden.

17-10-1863. Ik voel me niet in staat hem goed te begrijpen, daarom bespied ik hem zo jaloers.

31-7-1868. Wat grappig om je eigen dagboek nog eens door te lezen. Wat een tegenstrijdigheden. Alsof ik een ongelukkige vrouw was! Zijn er wel hechter en gelukkiger paren dan zij zijn? Mijn liefde groeit voortdurend. Ik houd nog steeds van hem met diezelfde verontruste, hartstochtelijke, jaloerse en poëtische liefde. Zijn kalmte en zelfverzekerdheid ergeren me soms.

16-9-1876. Gretig zoek ik in zijn dagboek naar de pagina’s waarop van liefde sprake is en zodra ik die gevonden heb word ik verteerd door jaloezie. Ik ben boos op Liovotchka omdat hij weg is. Ik slaap niet meer, ik eet bijna niet meer, ik slik mijn tranen in of huil zonder dat iemand het ziet. Ik heb iedere dag een beetje koorts en ‘s avonds rillingen... Word ik ervoor gestraft zoveel van hem gehouden te hebben?»

In al deze pagina’s proeft men de vergeefse poging door een morele of «poëtische» exaltatie het ontbreken van een echte liefde te compenseren. Eisen, angsten en jaloezie verraden de leegheid van haar hart. Onder zulke omstandigheden ontwikkelt zich vaak een morbide jaloezie. Die jaloezie verraadt indirect een onbevredigdheid die de vrouw objectiveert door het verzinnen van een rivale; daar zij in de nabijheid en aanwezigheid van haar man nooit volledig bevrediging kent rechtvaardigt zij haar teleurstelling in zekere zin door zich te verbeelden dat hij haar bedriegt.

Heel vaak houdt de vrouw uit morele overwegingen, uit hypocrisie, trots of verlegenheid vast aan haar leugen. «Vaak komt de aversie voor de beminde echtgenoot een heel leven lang niet tot uiting: men geeft die de naam melancholie of noemt het anders,»

zegt Chardonne in *Eve*. Maar ook zonder dat er een naam aan gegeven wordt, wordt die vijandschap toch beleefd. Die komt, meer of minder heftig, tot uiting in de inspanning van de jonge vrouw om de dominatie van de man af.te wijzen. Na de wittebroodsweken en de periode van verwarring die daar vaak op volgt probeert ze haar autonomie terug te winnen. En dat is geen gemakkelijke onderneming. Daar de man vaak ouder is dan zij, daar hij in elk geval een mannelijk prestige bezit en daar hij, volgens de wet, «hoofd van het gezin» is, bezit hij een morele en maatschappelijke superioriteit en heel vaak heeft hij - uiterlijk althans - een intellectuele superioriteit. Hij heeft tegenover de vrouw het voordeel van een ontwikkeling of in ieder geval een beroeps-opleiding en stelt, sinds zijn adolescentie, belang in de gang van zaken in de wereld: dat zijn ook zijn zaken: hij weet het een en ander van het recht, hij is op de hoogte van de politiek; hij behoort tot een partij, een vakvereniging of een groepering. Als arbeider en burger is zijn denken op bezigheden gericht. Hij kent de beproeving van de harde werkelijkheid die niet te omzeilen is. Dat wil zeggen dat de doorsnee man de techniek van de redenering leerde kennen en gevoel voor feiten en kritische zin heeft gekregen.

En dat is nu net wat veel jonge meisjes ontbreekt: zelfs als ze belezen zijn, lezingen hebben gehoord en allerlei nuttige kunsten bedreven hebben dan nog vormt hun min of meer opeengehoopte kennis nog geen ontwikkeling. Niet door een hersengebrek kunnen zij slecht redeneren, maar omdat de praktijk hen daartoe niet gedwongen heeft; een gedachte is voor hen meer een spel dan een instrument. Zelfs als zij

intelligent, gevoelig en oprecht zijn kunnen ze, waar hen de intellectuele techniek ontbreekt, hun meningen niet uiteen zetten en daaruit de consequenties trekken. Daarom krijgt een man - zelfs de meest middelmatige - zo makkelijk vat op hen; hij weet te bewijzen dat hij gelijk heeft, zelfs als hij ongelijk heeft. Logica wordt in de handen van mannen vaak verkracht. In *Epithalame* heeft Chardonne deze geniepige vorm van onderdrukking heel duidelijk beschreven. Ouder, beschaafder en beter ontwikkeld dan Berthe machtigt deze superioriteit Albert om de meningen van zijn vrouw iedere waarde te ontzeggen; hij bewijst haar voortdurend dat hij gelijk heeft; zij van haar kant verweert zich koppig en weigert enige zin toe te kennen aan de redeneringen van haar man; hij houdt alleen vast aan zijn ideeën, dat is alles. Zo verergert het grote misverstand tussen hen voortdurend meer. Hij probeert de gevoelens en reacties van haar, die zij niet kan rechtvaardigen, maar die heel diep in haar wortelen, niet te begrijpen. Zij begrijpt niet wat voor levends er schuilt in de pedante logica waarmee haar man haar overstelpt. Hij gaat zo ver dat hij zich ergert over een onwetendheid die hij nooit verheimelijkt heeft en stelt haar op uitdagende wijze astronomische vragen. Toch is hij gevleid als hij haar lectuur in een bepaalde richting kan leiden en in haar een toehoorster te vinden die hij makkelijk kan domineren. In een gevecht waar haar intellectuele ontoereikendheid haar doemt slag op slag te verliezen heeft de jonge vrouw geen andere toevlucht meer dan zwijgen, tranen of geweld.

«Met een dof hoofd alsof het verpletterd was door

slagen kon Berthe niet langer meer denken toen ze de afgemeten, snijdende stem hoorde en Al-bert maar bleef doorgaan met haar in te wikkelen in dat heerszuchtige gebrom, haar te kwetsen in haar verwarring van haar vernederde geest... Zij was overwonnen, de kluts kwijt tegenover de spitsvondigheden van een onbegrijpelijke argumentatie en om zich uit die onrechtvaardige machteloosheid te bevrijden schreeuwde ze: Laat me met rust! Maar die woorden schenen haar veel te zwak; ze zag op de toilettafel een kristallen flacon staan en wierp die opeens naar Albert...»

Soms probeert de vrouw daartegen te vechten, maar vaak schikt ze zich nolens volens, zoals Nora in *Een poppenhuis*,[13] in het feit dat de man in haar plaats denkt; hij vormt dan als het ware het bewustzijn van het paar. Uit verlegenheid, onhandigheid of luiheid laat ze het aan de man over gemeenschappelijke meningen te vormen over alle algemene en abstracte onderwerpen. Een intelligente, ontwikkelde en onafhankelijke vrouw die vijftien jaar lang haar echtgenoot bewonderd had vertelde me eens hoe verward zij zich had gevoeld toen ze, na zijn dood, zich verplicht had gezien zelf over haar opvattingen en gedrag te moeten beslissen; zij probeerde nog steeds te gissen wat hij onder iedere omstandigheid zou hebben gedacht en besloten. Gewoonlijk is de man zeer ingenomen met deze rol van mentor en leidsman [14]. Aan de avond van de dag waarop hij heeft kennis gemaakt met de moeilijkheden verbonden aan de omgang met gelijken, de onderwerping aan superieuren voelt hij zich graag een absolute superieur en strooit onbetwistbare waarheden om zich heen.[15] Hij geeft een uiteenzetting van de gebeurtenissen van de dag, doet

zichzelf tegenover zijn tegenstander recht wedervaren, is gelukkig in zijn echtgenote een dubbelganger te vinden die hem in zichzelf bevestigt; hij geeft commentaar op de krant en het politieke nieuws en leest graag zijn vrouw hardop voor opdat haar verhouding tot de cultuur niet autonoom wordt. Om zijn autoriteit nog verder uit te breiden overdrijft hij graag het vrouwelijke onvermogen; min of meer gedwee aanvaardt zij die ondergeschikte rol. Het is bekend met welk verwonderd plezier vrouwen, die de afwezigheid van hun man oprecht betreuren, onder dergelijke omstandigheden in zichzelf onvermoede mogelijkheden ontdekken; zij nemen de zaken waar, voeden de kinderen op en beslissen en administreren en beheren zonder hulp. En zij lijden er onder als de terugkeer van de man hen opnieuw tot onvermogen doemt.

Het huwelijk moedigt in de man een grillige heerszucht aan; de neiging tot overheersen is de meest universele en onweerstaanbare neiging die er is: het kind overleveren aan moeder, de vrouw overleveren aan de man is op aarde de tirannie cultiveren. Vaak is het voor de man nog niet voldoende gewaardeerd, bewonderd en geraadpleegd te worden en te leiden; hij beveelt en speelt de soeverein. Alle rancunes die zich tijdens zijn jeugd hebben opgestapeld, die zich hebben opgehoopt tijdens zijn leven en zijn dagelijkse omgang met andere mannen wier bestaan hem hindert en kwetst, ontlaadt hij thuis door zijn autoriteit op te dringen aan zijn vrouw. Hij bootst de geweldenaar, de machtige en de onverbiddelijke na, met strenge stem deelt hij orders uit, of hij schreeuwt en slaat op tafel. Een dergelijke komedie is voor de vrouw een dagelijkse realiteit. Hij is zo overtuigd van zijn rechten dat

zelfs de kleinste autonomie die zijn vrouw handhaaft hem een rebellie lijkt. Hij zou haar wel willen beletten te ademen zonder hem. Maar niettemin rebelleert zij. Zelfs als ze aanvankelijk het mannelijk prestige erkent, dan vervluchtigt de glans daarvan vrij snel: het kind ontdekt op een goede dag dat zijn vader niet meer dan een toevallig individu is en de echtgenote ontdekt al vrij snel dat ze niet de trotse figuur van de Suzerein, de Leider of de Meester tegenover zich heeft, maar een man en ze ziet geen enkele reden zich aan hem dienstbaar te maken. In haar ogen is hij niets anders dan een ondankbare en onrechtvaardige plicht. Soms onderwerpt ze zich aan hem uit een soort masochistische meegaandheid; zij neemt de rol van slachtoffer op zich en haar berusting is niets anders dan een voortdurend en zwijgend verwijt, maar vaak ook gaat ze openlijk de strijd aan met haar meester en poogt zij op haar beurt hem te tiranniseren.

De man is naïef wanneer hij meent de vrouw makkelijk te kunnen onderwerpen aan zijn wil en te kunnen «vormen» naar zijn verlangen. «De vrouw is dat wat de man van haar maakt,» zegt Balzac, maar enkele bladzijden verder beweert hij het tegenovergestelde. Op het terrein van abstracties en logica berust de vrouw er vaak in de mannelijke autoriteit te accepteren, maar wanneer het om ideeën of gewoontes gaat die haar werkelijk ter harte gaan verzet ze zich met een heimelijke hardnekkigheid tegenover hem. De invloed van kinderjaren en jeugd is bij haar veel groter dan bij de man als gevolg van het feit dat zij veel meer in haar individuele geschiedenis zit opgesloten. Vaak legt zij dat wat zij in die perioden

verworven heeft nooit meer af. De man mag dan de politieke mening van zijn vrouw vormen, haar godsdienstige opvattingen kan hij niet wijzigen en haar bijgelovigheden kan hij niet aan het wankelen brengen. Dat moet Jean Barois vaststellen die zich verbeeldde werkelijk invloed te kunnen uitoefenen op het kleine vrome gansje dat hij aan zijn leven koppelde. Bedrukt zegt hij: «De hersens van een meisje, gevormd in de schaduw van een provinciestadje: alle zekerheden van een onwetende dwaasheid; dat is nooit meer te vernietigen.» Ondanks alle aangeleerde opvattingen en ondanks alle principes die ze als een papegaai nawauwelt behoudt de vrouw haar eigen wereldbeschouwing. Die weerstand kan het haar onmogelijk maken een man te begrijpen die intelligenter is dan zij. Of hij verheft haar daarentegen boven de mannelijke ernst uit, zoals het geval is bij de heldinnen van Stendhal en Ibsen. Soms klemt ze zich uit vijandigheid tegenover de man - hetzij omdat hij haar seksueel teleurgesteld heeft, hetzij integendeel omdat hij haar domineert en zij zich wil wreken - opzettelijk vast aan normen en waarden die niet de zijne zijn. Zij steunt dan op de autoriteit van een moeder, een vader, een broer, de een of andere mannelijke persoonlijkheid die haar superieur lijkt, een biechtvader of een kloosterzuster om hem schipbreuk te laten lijden. Of ze legt er zich, zonder daar iets positiefs tegenover te stellen, op toe om hem stelselmatig tegen te spreken, aan te vallen of te kwetsen; ze spant zich in hem een minderwaardigheidscomplex te bezorgen. En als ze daar de capaciteiten voor heeft schept ze er vanzelfsprekend behagen in haar man te overvleugelen, om hem haar mening op te dringen, haar inzichten en

haar richtlijnen; zij maakt zich meester van de morele autoriteit. In het geval waarin het haar onmogelijk is de geestelijke suprematie van haar man te betwisten zal ze proberen zich op het seksuele vlak te revancheren. Zij weigert hem, zoals mevrouw Michelet waarvan Halévy ons meldt:

«Ze wilde overal heersen: in bed omdat dat nu eenmaal de weg was en aan de schrijftafel. Ze had het op de schrijftafel gemunt en Michelet verdedigde die aanvankelijk terwijl zij het bed verdedigde. Een paar maanden lang was het een volkomen kuis huishouden. Toen kreeg Michelet het bed en Athénais Mialaret al heel gauw daarna de schrijftafel. Zij was een geboren schrijfster en dat was haar werkelijke plaats...»

Óf ze verstijft in zijn armen en dringt hem de belediging van haar frigiditeit op óf ze toont zich grillig en koket en drijft hem tot een bedel-houding: ze flirt, ze maakt hem jaloers of bedriegt hem. Op de een of andere manier probeert ze hem in zijn mannelijkheid te vernederen. En als voorzichtigheid haar verbiedt hem tot het uiterste te drijven dan sluit ze het geheim van haar trotse koelheid hooghartig in haar hart op. Soms bekent ze dat in een dagboek of nog liever haar vriendinnen; heel veel getrouwde vrouwen hebben er plezier in elkaar de «trucjes» te bekennen waarmee ze een genoegen veinzen dat ze beweren helemaal niet te ervaren en ze lachen smakelijk om de naïeve ijdelheid van hun slachtoffers. Misschien zijn die bekentenissen alleen maar een andere komedie; de grens tussen frigiditeit en het frigide-willen-zijn is maar vaag. Maar in ieder geval denken zij dat ze ongevoelig zijn en bevredigen op die manier hun wrokgevoelens. Er zijn vrouwen — men

vergelijkt hen wel met de bidsprinkhaan — de zowel overdag als ‘s nachts willen triomferen; ze zijn frigide in omhelzingen, minachtend in hun gesprekken en tiranniek in hun gedrag. Op die manier gedroeg zich - volgens het getuigenis van Mabel Dodge — Frieda tegenover Lawrence. Waar ze zijn intellectuele superioriteit niet loochenen kon, nam ze zich voor hem haar wereldbeschouwing, waarin alleen seksuele waarden meetelden, op te dringen.

«Hij moest het leven bezien met haar ogen en zij bezag het alleen maar van seksueel standpunt uit. Van dat standpunt uit aanvaardde of veroordeelde ze het.»

Op een dag verklaarde ze tegenover Mabel Dodge:

«Hij moet alles van mij krijgen. Zolang ik er niet ben voelt hij niet, helemaal niets en alleen uit mij haalt hij zijn boeken», ging ze snoevend voort. «Niemand weet het. Maar ik heb hele pagina’s van zijn boeken gemaakt.»

Toch heeft ze er vurige behoefte aan voortdurend te bewijzen hoeveel behoefte hij wel aan haar heeft; ze eist van hem dat hij zich ononderbroken met haar bezig houdt. Als hij dat niet spontaan doet dan drijft ze hem daartoe.

«Frieda legde er zich heel nauwgezet op toe om te verhinderen dat haar verhouding met Lawrence ooit in de rust en kalmte verlopen zou die gewoonlijk bij getrouwde mensen het geval is. Zodra ze voelde dat hij in de gewoonte indutte liet ze een bom ontploffen. En ze deed dat op een manier die hij nooit meer zou kunnen vergeten. Die behoefte aan voortdurende

attentie... was geworden, zo zie ik het tenminste, tot het wapen waarvan je tegenover een vijand gebruik maakt. Frieda wist hem op de gevoeligste plaatsen te raken... Als hij overdag geen aandacht aan haar geschonken had, gebeurde het wel dat ze hem ‘s avonds uitschold.»

Het echtelijk leven was tussen hen verworden tot een eindeloze reeks steeds weer opnieuw beginnende scènes waarin geen van beiden toe wilde geven en waarbij het kleinste geschil de vorm aannam van een Titanenstrijd tussen Man en Vrouw.

Op een heel andere manier vinden wij bij Elise, zoals die in *Chroniques maritales* en Nouvelles chroniques maritales door Jouhandeau beschreven wordt een even ongebreidelde heerszucht die haar ertoe brengt haar man zoveel mogelijk te verlagen:

Elise denkt natuurlijk: eerst maak ik alles om me heen kleiner. Dan voel ik me rustig. Dan heb ik alleen te maken met apen en hansworsten.

Als ze wakker wordt roept ze me:

– Lelijkerd!

Dat is haar politiek.

Ze wil me vernederen.

Met onverholen plezier heeft ze zich moeite gegeven al mijn illusies, de een na de ander, weg te vagen. Ze heeft nooit een gelegenheid voorbij laten gaan mij, in aanwezigheid van mijn verblufte vrienden of mijn sprakeloze dienstboden, te zeggen dat ik zo’n

ellendige kerel was. Ik ging het tenslotte zelf dus geloven...Om mij verachtelijk te maken laat ze geen gelegenheid voorbijgaan om me te laten merken dat mijn werk haar hoogstens interesseert voor zover het ons bestaan makkelijker maken kan.

Zij heeft de bron van mijn gedachten doen opdrogen door me geduldig, langzaam en hardnekkig te ontmoedigen en door me methodisch te vernederen, en door me, ondanks mezelf stap voor stap en met een nauwkeurige logica, onophoudelijk en onverzoenlijk me mijn trots in mezelf te ontnemen.

– Al met al verdien je minder dan een arbeider, wierp ze me op een dag in aanwezigheid van de man die de vloer boende voor de voeten.

...Zij wil mij kleineren om superieur of op zijn minst een gelijke te lijken en omdat haar geringschatting voor mij haar op haar hoogte houdt...

Ze heeft alleen maar achting voor mij voor zover dat wat ik doe voor haar als voetstuk of koopwaar dient.»

Om zich op hun beurt als het essentiële subject tegenover de man te stellen gebruiken Frieda en Elise een tactiek die de mannen vaak genoeg aan de kaak hebben gesteld: ze spannen zich in om hun transcendentie te loochenen. De mannen denken maar al te graag dat de vrouwen met betrekking tot hen castratie-complexen koesteren. Maar in werkelijkheid is hun houding tweeslachtig: ze wil het mannelijk geslachtsdeel liever vernederen dan onderdrukken. Nog preciezer gezegd, verlangt ze er naar de toekomst en de plannen van de man te verminken. Ze triomfeert als

de man of het kind ziek zijn, terug zijn gebracht tot hun lichamelijke aanwezigheid. Dan lijken ze in het huis waarin zij heerst geen ding tussen de andere dingen meer. Ze behandelt hen met de vakkennis van de vrouw. Ze verbindt hen zoals je ook een gebroken bord lijmt, ze maakt hen schoon zoals je een pan schuurt; niets verzet zich tegen deze engelachtige handen die vertrouwd zijn met poetsmiddelen en vaatwerk. Als hij over Frieda spreekt zegt Lawrence tegen Mabel Dodge: «Je kunt je niet voorstellen wat het is als je ziek bent de hand van deze vrouw te voelen; die zware, vlezige Duitse hand.» En de vrouw legt die hand bewust in haar volle zwaarte neer om de man te laten voelen dat ook hij niet meer dan een vleselijk lichaam is. Een dergelijke houding is niet verder door te voeren dan Elise, waarvan Jouhandeau ons vertelt, doet:

«Ik herinner me bijvoorbeeld uit het begin van ons huwelijk de luis Tchang Tsen... Alleen dank zij haar heb ik een werkelijke intimiteit met een vrouw gekend op de dag dat Elise me helemaal naakt op haar knie nam om mij als een schaap te scheren waarbij ze me met een kaars, die ze om mijn lichaam leidde tot in mijn huidplooien verlichtte. O, die langzame inspectie van mijn oksels, mijn borst, mijn navel, de huid van mijn testikels die ze als een trommelvel tussen haar vingers spande, haar langdurige oponthoud bij mijn dijen en tussen mijn benen, de omgang van het scheermes om mijn achterste. Tenslotte wierp ze een bosje blond haar waarin de luis zich verstopt had in een korf om het te verbranden en leverde me tegelijkertijd ineens, toen ze mij zowel van de luis als van mijn schaamstruweel ontdeed, over aan een nieuwe naaktheid en de verlatenheid van het alleen

zijn.»

De vrouw wil in de man niet een lichaam minnen waarin zich een subjectiviteit uitdrukt, maar passief vlees. Zij bevestigt tegenover de existentie het leven en tegenover geestelijke vleselijke waarden; tegenover mannelijke ondernemingen neemt ze graag de humoristische houding van Pascal aan. Ook zij denkt dat de hele ellende van de mensheid voortspruit uit het feit dat «ze niet rustig alleen in een kamer kunnen blijven zitten.» Met genoegen sluit ze hen in haar woning op. Iedere activiteit die geen nut afwerpt voor het gezinsleven wekt in haar vijandige gevoelens op. De vrouw van Bernard Palissy is er verontwaardigd over dat hij de meubels verbrandt om een nieuw emaille uit te vinden waar de wereld het tot dan toe best zonder heeft kunnen stellen. Mevrouw Racine interesseert haar man voor de kruisbessen in de tuin en weigert zijn tragedies te lezen. In *Chroniques maritales* toont Jouhandeau zich vaak geërgerd omdat Elise koppig weigert zijn literaire werk te beschouwen als een bron van materieel voordeel.

«Ik zeg tegen haar: Vanmorgen verschijnt mijn nieuwste novelle. Zonder cynisch te willen zijn, omdat alleen dat haar maar raakt, antwoordde ze: «Dat betekent dan minstens driehonderd francs meer deze maand.»»

Het gebeurt wel dat die conflicten zo hoog lopen dat ze een breuk uitlokken. Maar over het algemeen wil de vrouw, ook al wijst ze de overheersing door haar man dan af, hem toch «houden». Zij strijdt tegen hem om haar autonomie te verdedigen en ze strijdt tegen de rest van de wereld om de «situatie» te handhaven die haar tot die afhankelijkheid doemt. Dat dubbele spel

is moeilijk te spelen en dat is dan ook gedeeltelijk de verklaring voor de staat van ongerustheid en nervositeit waarin zoveel vrouwen hun leven doorbrengen. Stekel geeft daarvan een veelbetekenend voorbeeld:

«Mevrouw Z.T., een vrouw die nooit genoten heeft, is getrouwd met een zeer beschaafd en ontwikkeld man. Maar zij kan zijn superioriteit niet verdragen. Ze probeerde aanvankelijk hem te evenaren en ging zijn vak studeren. Dat was te moeilijk voor haar en ze liet dat dan ook in hun verlovingstijd al schieten. De man is erg bekend en heeft tal van leerlingen die hem achterna lopen. Zij nam zich echter voor niet aan die belachelijke cultus mee te doen. Van het begin van haar huwelijk af was zij frigide en bleef dat ook. Ze kon alleen maar door masturbatie tot een orgasme komen als haar man haar bevredigd verliet en ze vertelde hem dat ook. Zijn pogingen om haar door streling te prikkelen wees ze van de hand... Al heel gauw begon ze het werk van haar man belachelijk te maken en af te kammen. Ze begreep de domme gansjes niet die hem achterna liepen, zij kende het leven achter de coulissen van de grote man. In hun dagelijkse ruzies gebruikte ze uitdrukkingen als: «Mij imponeer je niet met je gewauwel» of «Je denkt dat je met mij kunt doen wat je wilt omdat je een prulschrijver bent.» De man ging zich hoe langer hoe meer bezighouden met zijn leerlingen en zij omringde zich met jongelui... Ze zette dat jarenlang voort tot de man verliefd werd op een andere vrouw. Zijn kleine ver-houdinkjes had ze altijd verdragen, ze sloot zelfs vriendschap met de kleine in de steek gelaten «dwaasjes»... Maar ze veranderde van houding en gaf zich, zonder tot een

orgasme te komen, aan de eerste de beste jongeling. Ze bekende haar man hem te hebben bedrogen. Hij begreep het volkomen. Ze konden rustig uit elkaar gaan... Ze wilde niet scheiden. Er volgde een uitgebreide uiteenzetting en een verzoening... Huilend gaf de vrouw zich aan hem en beleefde haar eerste, intense orgasme...»

We zien hier dat het, in de strijd tegen haar man, nooit bij haar opkwam hem te verlaten.

Het is een hele kunst een man te «krijgen», maar het is een vak hem te «houden». Daar is heel wat vaardigheid voor vereist. Een voorzichtige zuster zei tegen een kregelige jonge vrouw: «Pas op; als je te veel scènes maakt met Marcel zul je je *positie* nog verliezen.» En de inzet is doodernstig: maatschappelijke en morele zekerheid, een eigen huis, de waardigheid van de getrouwde vrouw en een min of meer geslaagd surrogaat voor liefde en geluk. Al heel gauw ervaart de vrouw dat haar erotische aantrekkingskracht alleen maar haar zwakste wapen is; die verdwijnt zodra het tot sleur wordt en er zijn in de wereld - helaas - begerenswaardige vrouwen genoeg. Desondanks probeert ze verleidelijk te zijn en te behagen; vaak weifelt ze tussen de trots die tot frigiditeit neigt en de gedachte dat ze door haar sensuele heftigheid haar man zal bekoren en vasthouden. Ze houdt ook rekening met de macht der gewoonte, met de charme die er voor hem van een prettige omgeving uitgaat, met zijn voorliefde voor goed eten en zijn tedere gevoelens voor de kinderen. Ze legt er zich op toe hem «eer aan te doen» door de mensen die ze ontvangt, de wijze waarop ze zich kleedt en poogt door haar raadgevingen en invloed overwicht

op hem te krijgen. Voor zover haar dat mogelijk is maakt ze zichzelf onontbeerlijk, hetzij bij zijn maatschappelijke omgang hetzij bij zijn werk. Maar een hele traditie leert de echtgenote toch vooral een man «te nemen»; je moet zijn zwakheden ontdekken en vleien; je moet vleierij en verachting, volgzaamheid en verzet, strijdbaarheid en toegeeflijkheid handig doseren. En vooral dat laatste mengsel is heel erg delicaat. Je moet een man niet té veel en niet té weinig vrijheid geven. De al te meegaande vrouw raakt haar man kwijt; het geld en liefdesvuur dat hij aan andere vrouwen besteedt ontsteelt hij haar; zij loopt het risico dat een vriendin zoveel macht over hem krijgt dat hij scheidt of dat zij in ieder geval in zijn leven de eerste plaats inneemt. Maar als zij hem ieder avontuur verbiedt, als ze te ver gaat in haar controle, haar scènes en haar eisen kan ze hem tegen zich innemen, op een heel ernstige manier. Het gaat erom «concessies» te kunnen doen en wel welbewust. Als de man af en toe een «avontuurtje» heeft moet je je ogen dicht kunnen doen, maar op andere ogenblikken moet je die ogen wijd open houden. En de getrouwde vrouw moet vooral wantrouwend staan tegenover de jonge meisjes die haar maar al te graag, zo denkt ze, van haar «positie» zouden willen beroven. Om haar man los te maken van een gevaarlijke rivale zal ze hem mee op reis nemen, ze zal proberen hem af te leiden en als daar behoefte aan is - en daarbij neemt ze dan Madame de Pompadour als voorbeeld -zal ze er een minder gevaarlijke rivale voor in de plaats stellen. Als dat alles niet helpt zal ze haar toevlucht nemen tot tranen, zenuwtoevallen en pogingen tot zelfmoord en dergelijke. Maar te veel scènes en verwijten jagen de man het huis uit; dan maakt de vrouw zich

onverdraaglijk op het ogenblik dat het voor haar het meest nodig is verleidelijk te zijn. Als ze de strijd wil winnen zal ze heel handig ontroerende en heldhaftige tranen, glimlachjes, chantage en koketterie moeten afwegen. Niets laten merken, listig zijn, bang zijn en haten in stilte, speculeren op de zwakheden en ijdelheden van de man, de kunst verstaan zijn plannen te verijdelen, hem voor de gek en aan het lijntje te houden, dat is maar een trieste vaardigheid. Het grote excuus voor de vrouw is dat men haar opgedrongen heeft zich in het huwelijk helemaal in te zetten. Ze heeft geen beroep, geen bepaalde vaardigheden, geen persoonlijke relaties, zelfs haar naam is niet meer van haar; zij is niets anders dan de «wederhelft» van haar man. Als hij haar verlaat zal ze heel vaak, noch in noch buiten haar, hulp kunnen vinden. Het is makkelijk stenen te werpen op Sophie Tolstoï zoals A. de Monzie en Montherlant hebben gedaan; maar als zij de hypocrisie van dat huwelijksleven nu eens af had gewezen, waar had ze dan heen moeten gaan en wat zou haar lot geworden zijn? Natuurlijk was ze een verschrikkelijke megera, maar kan men dan van haar verlangen dat ze haar tiran mint en haar slavernij zegent? Voor loyaliteit en vriendschap tussen echtelieden is het een conditio sine qua non dat ze allebei met betrekking tot elkaar vrij en gelijkwaardig zijn. Zolang alleen de man de economische onafhankelijkheid bezit - wettelijk of omdat het gebruikelijk is - en vasthoudt aan de voorrechten die verbonden zijn aan zijn man-zijn, is het heel natuurlijk dat hij vaak een tiran lijkt en dat zet de vrouw dan weer aan tot verzet en list. Niemand denkt eraan de tragedies en kleingeestigheden van het echtelijk leven te ontkennen, maar de

verdedigers van het huwelijk houden staande dat de conflicten tussen de echtgenoten het gevolg zijn van kwade trouw van hen en niet te wijten zijn aan de instelling. Zo heeft onder andere Tolstoï in het nawoord van *Oorlog en vrede* het ideale paar Peter en Natascha beschreven. Zij was een koket en romantisch jong meisje geweest maar verwondert, eenmaal getrouwd, iedereen in haar omgeving omdat ze mooie kleren, uitgaan en elke vorm van afleiding verzaakt om zich enkel en uitsluitend te wijden aan haar man en kinderen; ze wordt zelfs het type van de echte matrone:

«Ze werd niet langer verteerd door die vlam van levenslust die vroeger haar charme vormde. Nu zag je vaak van haar niets anders dan haar gezicht en lichaam. Je zag niets meer van haar ziel; je zag alleen maar het mooie, sterke en vruchtbare vrouwtjesdiertje.»

Ze verlangt van Peter een even exclusieve liefde als zij hem schenkt; ze is jaloers op hem. Hij ziet af van ieder uitje en elke vorm van kameraadschap zodat ook hij zich helemaal aan zijn gezin kan wijden.

«Hij durfde niet meer in clubs te eten, niet meer lang op reis te gaan, tenzij het zakelijk was en zijn vrouw rekende daartoe ook, zonder dat zij daar iets van begreep, zijn wetenschappelijke werk waaraan zij bijzonder veel belang hechtte.»

Peter «zit onder de pantoffel» maar van de weeromstuit:

«In het intieme leven had Natascha zich volkomen

onderworpen aan haar man. Het hele huis werd geregeerd door de zogenaamde bevelen van de echtgenoot, dat wil zeggen, volgens de wensen van Peter die Natascha probeert te raden.»

Als Peter ver van haar is weggereisd ontvangt Natascha hem bij zijn terugkeer vol ongeduld omdat ze onder zijn afwezigheid geleden heeft, maar er bestaat een wonderlijke band tussen de echtgenoten: ze begrijpen elkaar met een half woord. Tussen haar kinderen, in haar huis en het bijzijn van de beminde en gerespecteerde echtgenoot smaakt zij een vrijwel onvermengd geluk.

Deze idyllische schildering verdient nader bestudeerd te worden. Natascha en Peter zijn, zo zegt Tolstoï, verenigd als lichaam en ziel; maar als de ziel het lichaam verlaat is alles dood; wat zou er gebeuren als Peter niet langer meer van Natascha zou houden? Ook Lawrence wijst de veronderstelde onstandvastigheid van de man af: Don Ramon zal altijd blijven houden van de kleine Indiaanse Teresa die hem haar ziel geschonken heeft. En toch ziet een van de vurigste ijveraars van de enige, absolute en eeuwige liefde, André Breton, zich genoodzaakt toe te geven dat onder de huidige omstandigheden die liefde zich in het object vergissen kan. Maar vergissing of onstandvastigheid, voor de vrouw betekent dat dezelfde verlatenheid. Peter, stevig gebouwd en sensueel, zal zich lichamelijk tot andere vrouwen aangetrokken voelen. Natascha is jaloers: de verhouding tussen hen zal al heel gauw verbitteren; of wel hij zal haar verlaten en dat zal haar leven dan verwoesten of hij zal haar bedriegen en vol wrok verdragen en dat verpest dan zijn leven of ze zullen verder leven met compromissen en halfheden en

dat zal hen beiden ongelukkig maken. Men kan daartegen aanvoeren dat Natascha in ieder geval haar kinderen hebben zal: maar kinderen vormen alleen een bron van vreugde in de schoot van een evenwichtig gezin waarvan de man een van de belangrijkste steunpilaren is; voor een verlaten en jaloerse echtgenote worden ze tot een ondankbare last. Tolstoï bewondert de blinde toewijding van Natascha aan de ideeën van Peter, maar een andere man, die eveneens blinde toewijding van de vrouw eist, drijft de spot met Peter en Natascha. Een man kan dus blijkbaar in de ogen van andere mannen een lemen afgodsbeeld zijn en geen god. Door hem te aanbidden verlies je je leven inplaats van het te redden. Hoe kon je dat weten? De mannelijke pretenties spreken elkaar tegen. De autoriteit staat buiten spel. De vrouw moet oordelen en kritiseren; ze zal niet langer een gedweeë echo zijn. Overigens verlaagt men haar als men haar principes en waarden opdringt die ze niet in vrijheid aanhangt. Wat ze aan de gedachten van haar man deelt kan ze alleen maar via een autonoom oordeel delen. Wat haar vreemd is hoeft ze noch te billijken noch af te wijzen; ze kan de rechtvaardiging van haar existentie niet ontlenen aan een ander.

Maar de meest radicale veroordeling van het paar Peter-Natascha wordt geleverd door het paar Léon-Sophie. Sophie koestert een hevige afkeer tegenover haar man. Ze vindt hem «dodelijk vervelend»; hij bedriegt haar met alle boerenmeisjes uit de omgeving; zij is jaloers en verveelt zich; haar talrijke zwangerschappen vreten aan haar zenuwen en haar kinderen vullen noch de leegte in haar hart, noch die van haar dagen. De huiselijke haard betekent voor haar een dorre woestijn en voor hem een hel. Tenslotte

wordt zij de oude, hysterische vrouw die ‘s nachts half naakt in het bos gaat liggen en hij de opgejaagde man die vlucht en eindelijk de «vereniging» voor het leven ontkent.

Natuurlijk is het geval van Tolstoï een uitzondering. Er zijn een heleboel huwelijken die «goed gaan», dat wil zeggen dat de echtgenoten een compromis vinden; ze leven naast elkaar zonder elkaar te zeer te kwetsen en zonder te veel tegen elkaar te liegen. Maar er is een vloek waaraan ze maar heel zelden weten te ontsnappen en dat is de verveling. Of de man er nu in slaagt van de vrouw een echo van hem zelf te maken of dat ieder zich in zijn eigen wereld terugtrekt, na verloop van enige maanden of enige jaren hebben ze elkaar niets meer te zeggen. Het paar is een gemeenschap waarvan de leden hun autonomie hebben verloren zonder zich van hun eenzaamheid te bevrijden; ze hebben, zich statisch aan elkaar aangepast inplaats van een levende en dynamische verhouding met elkaar te beleven. Daarom ook kunnen ze op spiritueel terrein en het erotische vlak niets geven en niets uitwisselen. In een van haar beste boeken, *Too bad*, heeft Dorothy Parker de trieste roman van menig huwelijk samengevat. Het is avond en mijnheer Welton komt thuis:

«Mevrouw Welton doet op zijn bellen de deur open.

«Zo,» zegt ze vrolijk. Ze lachen elkaar geanimeerd toe.

«Hallo,» zei hij. «Ben je thuis geweest?»

Ze gaven elkaar een vluchtige kus. Met beleefde belangstelling zag ze hoe hij zijn jas en hoed

weghing, de kranten uit zijn zak haalde en er haar een gaf.

«Je hebt kranten meegebracht,» zegt ze als ze hem aanneemt.

«En wat heb jij de hele dag gedaan?», vraagt hij.

Ze heeft die vraag verwacht; voor zijn terugkeer heeft ze zich voorgesteld hoe ze hem alle kleine voorvalletjes van de dag vertellen zou... Maar nu lijkt dat een lange, flauwe geschiedenis.

«Niks bijzonders,» beantwoordt ze met jeen vrolijk lachje. «Heb jij een drukke middag gehad?»

«Tja,» begint hij... Maar zijn belangstelling vervluchtigt nog voor hij begint te vertellen... Overigens is ze bezig met het uittrekken van een losse draad in een kussen.

«Och, het ging,» zegt hij.

Ze kan heel goed een gesprek voeren met andere mensen... Ook Ernst is in gezelschap erg spraakzaam... Ze probeert zich te herinneren waarover ze spraken voor ze getrouwd waren, in hun verlovingstijd. Het waren nooit belangrijke dingen die ze elkaar te vertellen hadden. Maar daar had ze zich nooit ongerust over gemaakt... Er waren kussen en andere dingen geweest die je de adem benamen. Maar op kussen en die andere dingen kun je niet rekenen als je na een tijd van zeven jaar de avonden door moet brengen.

Je zou kunnen denken dat je daar na zeven jaar aan gewend zou zijn, dat je je ervan bewust zou zijn dat

het nu eenmaal zo is en dat je erin zou berusten. Maar nee hoor. Het gaat je tenslotte op je zenuwen werken. Het is niet een van die zoete, vriendschappelijke stiltes die vaak tussen mensen voorkomen. Het is een zwijgen dat je veeleer de indruk geeft dat er iets te doen is, dat je je plicht niet vervult. Net als een gastvrouwe heeft als de avond niet verloopt zoals hij zou moeten verlopen... Ernst zal breeduit gaan zitten lezen en voor hij de krant half uit heeft zal hij al beginnen te geeuwen. Er gebeurt iets binnenin mevrouw Welton als hij dat doet. Dan zal ze mompelen dat ze nog iets met Délia te bespreken heeft en zich naar de keuken haasten. Daar zal ze dan een heel tijdje blijven, ze zal terloops in de potten en pannen kijken, de lijst met wasgoed nalopen en als ze in de kamer terugkomt zal hij bezig zijn zich klaar te maken voor de nacht.

In een jaar verlopen er driehonderd van hun avonden zo. Zevenmaal driehonderd is meer dan tweeduizend.»

Soms wordt er beweerd dat een dergelijke stilte een diepere intimiteit bewijst dan welk woord ook. En niemand zal er werkelijk aan denken te ontkennen dat het huwelijk een intimiteit schept. Zo is het met alle familieverhoudingen waarin desalniettemin haat, jaloezie en wrokgevoelens verscholen liggen. Jouhandeau legt heel sterk de nadruk op het verschil tussen een dergelijke intimiteit en echte menselijke verbondenheid als hij schrijft:

«Elise is mijn vrouw en ongetwijfeld is geen van mijn vrienden, geen van mijn familieleden en geen van mijn eigen ledematen mij zo vertrouwd als zij, maar hoe na de plaats dan ook mag zijn die zij geschapen heeft,

die ik haar in mijn eigen wereld gegeven heb, hoe vast ze ook geworteld mag zijn in het onontwarbare weefsel van mijn lichaam en ziel (en daarin schuilt het hele mysterie en drama van onze onlosmakelijke vereniging), de onbekende die daar op de boulevard langs loopt en die ik van achter mijn raam amper zie is, wat hij dan ook moge zijn, mij menselijk minder vreemd dan zij.»

En ergens anders schrijft hij.

«Je merkt dat je het slachtoffer van een vergiftiging bent, maar dat je aan dat gif gewoon bent geraakt. Hoe kun je er voortaan van afzien zonder afstand te doen van jezelf?»

En ook nog:

«Als ik aan haar denk voel ik dat echtelijke liefde niets te maken heeft met sympathie, noch met sensualiteit, noch met hartstocht, noch met vriendschap en noch met liefde. Alleen gelijkwaardig aan zichzelf, noch op het een, noch op het andere van die diverse gevoelens terug te brengen, heeft zij een heel eigen aard, een heel bijzonder wezen en een heel eigen manier volgens welke een paar zich voegt.»

Binnen een huwelijk is liefde natuurlijk mogelijk, maar dan spreekt men niet over echtelijke liefde. Wanneer die woorden gebezigd worden ontbreekt de liefde (Als men van iemand zegt dat hij erg communistisch is betekent dat ook dat hij geen communist is en zo hoort een erg fatsoenlijk man niet tot de categorie gewone fatsoenlijke mannen). De voorstanders van de echtelijke liefde bepleiten heel graag dat die geen liefde is en dat juist er het

wonderlijke karakter aan geeft. Want de bourgeoisie heeft in de laatste jaren een epische stijl ontwikkeld: sleur en routine nemen de vorm van het avontuur aan, trouw wordt een sublieme dwaasheid, verveling wordt wijsheid en familiehaat wordt de allerdiepste vorm van liefde. Maar dat twee individuen die elkaar verafschuwen toch niet buiten elkaar kunnen is in werkelijkheid niet de meest waarachtige en roerende van alle menselijke relaties, maar de meest beklagenswaardige. Het ideaal zou daarentegen zijn dat menselijke wezens elkaar volledig genoeg waren en daarbij alleen maar door de vrije beslissing van hun liefde aan elkaar gebonden waren. Tolstoï bewondert het feit dat de band tussen Natascha en Peter «iets ondefinieerbaars is, maar vast en stevig, zoals de band tussen lichaam en ziel». Maar als men de dualistische hypothese aanhangt betekent het lichaam voor de ziel alleen maar een pure facticiteit. In de echtelijk vereniging heeft ook de een voor de ander de onherroepelijke zwaarte van een toevallige gegevenheid. Als absurde en niet gekozen aanwezigheid, als noodzakelijke voorwaarde en wezenlijke stof van de existentie moet je die op je nemen en liefhebben. Vaak vermengt men die twee woorden vrijwillig met elkaar en daaruit ontstaat dan de mystificatie. Wat je op je neemt, heb je niet lief. Je aanvaardt je lichaam, je verleden, je tegenwoordige situatie. Maar de liefde is een beweging in de richting van een ander, in de richting van een existentie die van de mijne gescheiden is, naar een doel, naar een toekomst. De manier om een last of een tirannie te aanvaarden is niet die te beminnen, maar er zich tegen te verzetten. Een menselijke relatie heeft geen waarde als zij slechts in het onmiddellijke ondergaan wordt. De

verhouding tussen kind en ouders bijvoorbeeld krijgt pas betekenis als ze zich in een bewustzijn spiegelt. In de echtelijke verhouding verdient het geen bewondering dat die in het onmiddellijke terugvalt en de echtgenoten daarbij hun vrijheid begraven. Deze gecompliceerde mengeling van aanhankelijkheid, wrok, haat, bevel, berusting, gemakzucht en schijnheiligheid die echtelijke liefde wordt geheten wil men alleen maar respecteren omdat zij als alibi dient. Met de vriendschap is het immers net zo als met lichamelijke liefde: om echt te zijn moet zij eerst en vooral vrij zijn. Vrijheid betekent geen grilligheid; een gevoel is een verplichting dat boven het ogenblik uitgaat. Maar het is alleen aan het individu te beslissen of zijn wil in het algemeen en zijn gedrag in het bijzonder de relatie die hij is aangegaan zullen voortzetten of daarentegen verbreken. Een gevoel is vrij wanneer het niet afhankelijk is van enig vreemd bevel, als het zonder angst in alle oprechtheid ervaren en geleefd wordt. Maar het voorschrift der echtelijke liefde wekt integendeel tot allerlei verdringingen en leugens op. En het verbiedt voor alles de echtgenoten elkaar te leren kennen. Dagelijkse intimiteit schept begrip noch sympathie. De man respecteert zijn vrouw te zeer om zich te interesseren voor de veranderingen in haar psychologisch leven. Dat zou betekenen dat hij haar een heimelijke autonomie toekende die hinderlijk en gevaarlijk worden kan. Ervaart ze in bed werkelijk genot? Houdt ze echt van haar man? Is ze werkelijk gelukkig als ze hem gehoorzaamt? Hij geeft er de voorkeur aan dergelijke vragen niet te stellen; die vragen lijken hem zelfs kwetsend. Hij is met een «fatsoenlijke vrouw» getrouwd: zij is uiteraard

deugdzaam, toegewijd, trouw, rein, gelukkig en ze denkt wat zij vindt dat ze denken moet. Nadat hij zijn vrienden, verwanten en de verpleegsters had bedankt zei een zieke tegen zijn jonge vrouw die zes maanden lang niet van zijn bed geweken was: «Jou bedank ik niet, want jij hebt alleen je plicht maar gedaan.» Hij maakt van geen enkele van haar kwaliteiten een verdienste; zij worden immers door de maatschappij gegarandeerd, ze liggen in de instelling van het huwelijk verankerd. Het komt niet bij hem op dat zijn vrouw niet uit een of ander ouderwets en stichtelijk boek is gestapt, maar dat zij een wezen van vlees en bloed is. Hij neemt als vaststaand aan dat zij trouw is aan de voorschriften die zij zichzelf oplegt. Dat zij verleidingen te weerstaan heeft, dat zij daar misschien aan ten onder gaat en dat in elk geval haar geduld, haar kuisheid en haar fatsoen maar moeilijk verworven zijn is iets waarvan hij zich niet bewust is. Nog onwetender is hij over haar dromen, haar fantasieën, haar nostalgieën en het affectieve klimaat waarin haar dagen verglijden. In *Eve* tekent Chardonne ons een man die jarenlang een dagboek bijhoudt over zijn echtelijk leven. Hij spreekt heel teer en fijngevoelig over zijn vrouw; maar alleen over zijn vrouw zoals hij haar ziet, zoals zij voor hem is zonder haar ook maar één keer de dimensie van een vrij individu te geven: hij is volkomen verbijsterd als hij plotseling ervaart dat zij niet van hem houdt en dat zij hem verlaat. Er wordt vaak gesproken over de desillusie van de naïeve en loyale man tegenover de valsheid van de vrouw: vol ergernis ontdekken de mannen van Bernstein dat hun levensgezel diefachtig, boosaardig en overspelig is; zij incasseren die klap met mannelijke moed, maar het lukt de schrijver

desondanks toch niet hen grootmoedig en sterk te laten lijken. Voor ons lijken het botteriken die van alle gevoel verstoken zijn. De man verwijt de vrouwen hun heimelijkheid, maar er is toch heel wat toegeeflijkheid voor nodig om zich zo voortdurend te laten duperen. De vrouw is wel tot amoraliteit gedoemd omdat de moraal voor haar een onmenselijke eenheid vormt: de sterke vrouw, de bewonderenswaardige moeder, de fatsoenlijke vrouw enzovoort. Zodra ze denkt, droomt, slaapt, begeert en ademt zonder voorschriften verraadt ze het mannelijke ideaal. Daarom laten zoveel vrouwen zich slechts in afwezigheid van hun man zover gaan dat «zij zichzelf zijn». Omgekeerd kent ook de vrouw haar man niet; ze gelooft dat ze zijn ware gezicht ziet als ze hem in de dagelijkse toevalligheid betrapt; maar de man is in de eerste plaats dat wat hij doet in de wereld temidden van andere mannen. Weigeren de beweging van zijn transcendentie te begrijpen is hem «verdraaien». In *Chroniques maritales* van Jouhandeau zegt Elise: «als je met een dichter trouwt is het eerste wat je merkt als je zijn vrouw bent, dat hij op het toilet vergeet door te trekken.». Maar daar blijft hij niet minder een dichter om en zijn vrouw die zich niet voor zijn werk interesseert kent hem minder goed dan de een of andere vage lezer. Vaak is het niet de schuld van de vrouw dat dit medeweten haar ontzegd blijft. Zij kan zich niet op de hoogte stellen van de zaken van haar man; zij beschikt niet over de nodige ervaring en ontwikkeling om hem te «volgen»; ze lijdt schipbreuk als ze zich bij hem wil aansluiten in plannen die voor hem veel essentiëler zijn dan de monotone sleur der dagen. In sommige zeer gunstige gevallen slaagt de vrouw erin voor haar man een werkelijke levensgezel te worden; zij discussieert

met hem over zijn plannen, ze geeft hem raad en heeft deel aan zijn werk. Maar ze koestert illusies als ze meent daardoor een persoonlijk werk te realiseren: hij blijft de alleen handelende en verantwoordelijke vrijheid. Ze moet van hem houden om er vreugde uit te puren hem te dienen, anders zal ze een teleurstelling ervaren omdat ze zich beroofd voelt van de vruchten van haar pogingen. De mannen -trouw aan het voorschrift dat door Balzac gegeven werd de vrouwen als slaaf te behandelen door er haar tegelijkertijd van te overtuigen dat ze koningin is - overdrijven graag het belang van de invloed die door hun vrouwen uitgeoefend wordt; in de grond van de zaak weten ze heel goed dat ze liegen. Georgette Le Blanc werd de dupe van die mystificatie toen ze eiste dat Maeterlinck hun beider namen voorin het boek zou zetten dat zij, naar zij meende, samen geschreven hadden. In het voorwoord dat hij schreef voor de *Souvenirs* van de zangeres legt Grasset haar zonder omwegen uit dat iedere man maar al te graag bereid is de vrouw die zijn leven deelt te begroeten als een gezellin, een bron van inspiratie, maar dat hij ondanks alles zijn werk toch absoluut als zijn eigen prestatie beschouwt en dat hij dat met recht doet. In iedere daad en in ieder werk is het ogenblik van de keuze en de beslissing doorslaggevend en daar komt het op aan. Over het algemeen speelt de vrouw de rol van de glazen bol die door waarzegsters wordt gebruikt: een ander zou evengoed zijn. Het bewijs daarvoor is dat de man met hetzelfde vertrouwen een andere raadgeefster of medewerkster verwelkomt. Sophie Tolstoï schreef de manuscripten van haar man in het net over; later belastte hij een van zijn dochters daarmee; toen begreep ze dat niet eens haar ijver haar

onmisbaar had gemaakt. Alleen zelfstandig werk kan de vrouw werkelijk autonoom maken. (Soms bestaat er tussen man en vrouw een *echte* arbeidsgemeenschap waarin zij beiden op dezelfde manier autonoom zijn, bijvoorbeeld in het paar Joliot-Curie. Maar dan stapt de vrouw, even vakkundig geschoold als haar man, uit haar rol van echtgenote en is hun verhouding niet meer die van een echtpaar. Er zijn ook vrouwen die van mannen gebruik maken om een persoonlijk doel te bereiken: maar zij weten te ontkomen aan de situatie van de getrouwde vrouw).

Het echtelijk leven neemt van geval tot geval andere vormen aan. Maar voor een heleboel vrouwen verloopt de dag op eendere wijze, ‘s Ochtends verlaat de man haastig zijn vrouw; vol vreugde hoort zij de deur achter hem dichtvallen. Ze is graag vrij, zonder voorschriften, soevereine in haar huis. De kinderen op hun beurt gaan naar school. Zij blijft de hele dag alleen. De baby die in de wieg ligt of in de box speelt vormt geen gezelschap. Ze doet meer of minder lang over het aankleden en het huishouden. Als ze een dienstmeisje heeft geeft ze die haar orders en blijft wat kletsen in de keuken. Heeft ze die niet dan loopt ze wat rond op de markt en wisselt een paar woorden over het dure leven met haar buurvrouwen of de leveranciers. Als haar man en kinderen voor de lunch naar huis komen heeft ze niet erg veel aan hun aanwezigheid; ze heeft het te druk met het klaar maken van de maaltijd, met opdienen en weer afruimen. Maar heel vaak komen zij tussen de middag niet thuis. In ieder geval heeft ze een hele lange en lege middag voor zich. Ze brengt de kleinste kinderen naar een park of speelplaats en breit of naait terwijl ze op

hen let. Of ze gaat met verstelwerk voor het raam zitten. Haar handen zijn doende, maar haar geest is niet bezig; ze herkauwt haar zorgen en smeedt plannen, droomt en verveelt zich. Geen van die bezigheden is in zichzelf voldoende. Haar gedachten richten zich weer op haar man en kinderen die deze hemden zullen dragen, die de maaltijd zullen gebruiken die zij klaar maakt. Ze ziet alleen hen maar. Maar zijn ze haar daar werkelijk erkentelijk voor? De verveling wordt van lieverlede tot ongeduld; ze begint angstig op hun terugkeer te wachten. De kinderen komen terug uit school, ze kust hen en hoort hen uit. Maar ze moeten huiswerk maken, ze hebben zin om met elkaar te spelen, ze ontsnappen haar en vormen geen afleiding. En bovendien hebben ze geen goede cijfers gekregen, ze hebben een sjaal verloren, ze maken lawaai en rommel en ruzie. Je moet altijd wel op hen mopperen. Hun aanwezigheid vermoeit de moeder meer dan dat die haar rust geeft. Steeds dringender wacht ze op haar man. Wat doet hij? Waarom is hij nog niet thuis? Hij heeft gewerkt, in het leven gestaan en met mensen gepraat. Aan haar heeft hij niet gedacht. Zenuwachtig houdt ze zichzelf steeds vaker weer voor dat ze wel gek lijkt haar jeugd aan hem op te offeren. Hij is er haar toch niet dankbaar voor. De man die op weg is naar het huis waarin zijn vrouw opgesloten is voelt vaag wel dat hij schuldig is. In het begin van het huwelijk bracht hij dan als een soort offerande een boeket bloemen voor haar mee of een klein cadeau. Maar die rite verloor al vrij snel iedere zin. Nu komt hij met lege handen en heeft des te minder haast naarmate hij het dagelijks welkom meer schuwt. En vaak wreekt de vrouw zich inderdaad voor de verveling van de hele dag wachten met een scène. Daardoor voorkomt ze dan tevens de

teleurstelling van een aanwezigheid die niet opweegt tegen dat wat ze wachtend hoopte. Maar zelfs als ze haar grieven verzwijgt is de man van zijn kant teleurgesteld. Hij heeft het niet leuk gehad op kantoor, hij is moe. Hij heeft het tegenstrijdige verlangen naar opwinding en rust. Het wel erg vertrouwde gezicht van zijn vrouw ontrukt hem niet aan zichzelf. Hij voelt dat zij haar zorgen met hem zou willen delen en dat ook zij van hem afleiding en ontspanning verwacht. Haar aanwezigheid drukt op hem en geeft hem geen voldoening. Hij ervaart in haar nabijheid geen echt gevoel van ontspanning. Ook de kinderen betekenen geen afleiding en rust; de maaltijd en de avond verglijden in een wat gemelijke stemming: er wordt gelezen, naar de radio geluisterd en terloops wordt er een opmerking gemaakt en onder de dekmantel van intimiteit blijft ieder toch alleen. Toch vraagt de vrouw zich met een wat angstige hoop - of een niet minder angstige bezorgdheid af - of er eindelijk niet iets gebeuren zal vanavond. Teleurgesteld, geërgerd of opgelucht gaat ze slapen en met plezier hoort ze de andere ochtend de deur weer dichtgaan. In armoede en zorg weegt dat lot van de vrouw zwaarder, het is lichter te dragen als ze veel vrije tijd en ontspanning heeft. Maar het schema: verveling, wachten en teleurstelling is in vrijwel alle gevallen terug te vinden.

Er doen zich verschillende uitwijkmogelijkheden aan de vrouw voor (zie ook hoofdstuk VII) maar die zijn in de praktijk niet aan iedereen geoorloofd. Vooral op het platteland weegt de huwelijksband heel zwaar. De vrouw moet op de een of andere manier een situatie aanvaarden waaraan zij niet ontkomen kan. Er zijn,

zoals we gezien hebben, vrouwen die zich van belangrijkheid opblazen en die tot tirannieke matrones, tot furies worden. Anderen schikken zich naar de rol van slachtoffer en maken zich tot trieste slavinnen van hun mannen en kinderen en puren daar een masochistisch genoegen uit. Anderen handhaven het narcistische gedrag dat we met betrekking tot het jonge meisje beschreven hebben. Ook zij lijden eronder zich in geen enkele onderneming te kunnen verwerkelijken en niets te zijn omdat ze niets doen. In die onbestemdheid voelen ze zich onbeperkt en wanen zich miskend; ze wijden zich aan een melancholieke cultus. Ze vluchten in dromen, komedies, ziektes, manies en scènes. Ze scheppen hele drama’s om zich heen of sluiten zich in een denkbeeldige wereld op. De «glimlachende madame Boudet» die door Amiel geschilderd werd is van dat slag. In de eentonigheid van het provinciaalse leven opgesloten naast een man die een botterik is, zonder gelegenheid iets te doen of lief te hebben, wordt zij verteerd door het gevoel van de leegte en nutteloosheid van haar leven. Ze poogt daarvoor een compensatie te vinden in romantische dromerijen, in de bloemen waarmee zij zich omringt, in haar kleren en haar persoonlijkheid. Maar haar man verstoort zelfs die spelletjes. Tenslotte probeert ze hem te doden. Het symbolische gedrag waarin de vrouw vlucht kan perversies met zich meebrengen of uitmonden in misdaden. Er zijn huwelijksmisdaden die minder uit eigenbelang dan wel uit pure haat zijn ingegeven. Mauriac laat ons Thérèse Desquey-roux zien die poogt haar echtgenoot te vergiftigen zoals eertijds Madame Lafarge deed. Kortgeleden werd een veertigjarige vrouw vrijgesproken die twintig jaar lang een afschuwelijke man verdragen

had en die hem op een dag, met behulp van haar grote zoon, in koelen bloede had gewurgd. Er was voor haar geen andere manier geweest om zich van de ondraaglijke situatie te bevrijden.

Voor een vrouw die haar leven in alle helderheid en waarachtigheid leven wil staat vaak geen ander hulpmiddel open dan stoïcijnse trots. Omdat ze van alles en iedereen afhankelijk is kan ze alleen maar een innerlijke, en dus abstracte, vrijheid kennen. Ze wijst beginselen en waarden af die haar worden voorgezet; zij oordeelt, onderzoekt en ontsnapt daardoor aan de echtelijke slavernij. Maar haar ongenaakbare gereserveerdheid, haar trouw zijn aan de formule: «verdraag en onthoudt u» vormen alleen een negatieve houding. In afwijzing en cynisme onbuigzaam ontbreekt het haar aan een positief gebruik van haar krachten. Voor zover zij vurig en levendig is zint zij op mogelijkheden die te gebruiken. Zij helpt anderen, zij troost, beschermt en geeft en breidt die bezigheden voortdurend uit. En toch lijdt ze eronder dat ze geen taak kan vinden die haar helemaal in beslag neemt en die naar een bepaald doel voert. Verteerd door eenzaamheid en steriliteit komt ze er tenslotte vaak toe zichzelf te verloochenen en te vernietigen. Een opmerkelijk voorbeeld van een dergelijk lot wordt ons gegeven door Madame de Charrière. In *The portrait of Zélide*, het boek dat Geoffrey Scott aan haar wijdde, beschrijft hij haar «vurige trekken en ijskoud voorhoofd.» Maar het is niet haar verstand dat deze levende vlam die, zoals Hermenches zegt, «het hart van een Laplander verwarmd zou hebben» verstikt, het is het huwelijk dat langzamerhand de stralende Belle van Zuylen vermoordt.

Ze maakte van haar berusting redelijkheid en er zou heldhaftigheid of genie voor nodig zijn geweest om een andere uitweg te vinden. Dat haar geweldige en zeldzame kwaliteiten niet voldoende bleken om haar te redden is een van de meest duidelijke veroordelingen van het instituut huwelijk die er in de geschiedenis te zien zijn.

Briljant, beschaafd, ontwikkeld, intelligent en vurig als ze was deed Belle van Zuylen Europa verstomd staan. Ze schrikte huwelijkscandidaten af. Ze wees er een stuk of tien af, maar anderen, veel aanvaardbaarder misschien, trokken zich zelf terug. De enige man die haar interesseerde, Hermenches, kon ze onmogelijk trouwen. Twaalf jaar lang stond ze met hem in correspondentie. Maar deze vriendschap en haar studie waren haar tenslotte niet langer genoeg. «Maagd en martelares» is een pleonasme placht zij te zeggen. En de dwang van het leven op Zuylen was haar onverdraaglijk. Zij wilde vrouw zijn en vrij. Op dertigjarige leeftijd trouwt ze met de Charrière. Ze was erg gesteld op zijn «zuivere gevoel» en zijn «rechtvaardigheid» en besloot aanvankelijk hem «tot de teerst beminde man ter wereld» te maken. Later zal Benjamin Constant vertellen dat zij hem «erg gekweld heeft om hem met haar in overeenstemming te brengen». Zij slaagt er niet in zijn methodische flegma te overwinnen. Opgesloten in Colombier tussen deze saaie en fatsoenlijke man, een seniele schoonvader en twee schoonzusters zonder enige charme, begint mevrouw de Charrière zich te vervelen. Het provinciaalse leven in Neuchâtel bevalt haar niet om zijn bekrompenheid en alledaagsheid. Ze doodde haar tijd met het doen van de was en ‘s avonds met spelletjes. Dan kruist een

jongeman gedurende korte tijd haar pad, maar hij laat haar nog eenzamer achter dan zij als was. «Met de verveling als muze» schrijft ze vier romans over de zeden en gewoonten in Neuchâtel en de kring van vrienden en bekenden wordt daardoor nog kleiner. In een van deze werken beschrijft ze het ongelukkig huwelijk tussen een levendige, gevoelige vrouw en een goede, maar koele en nuchtere man. Het echtelijk leven lijkt haar een eindeloze reeks misverstanden, teleurstellingen en kleinzielige wraaknemingen. Het is duidelijk dat zij zelf ongelukkig is; ze wordt ziek, geneest weer en keert dan weer terug tot de lange eenzaamheid in gezelschap die haar leven is. «Het is duidelijk dat de sleur van het leven te Colombier en de negatieve en onderworpen zachtheid van haar echtgenoot een voortdurende leegte veroorzaakte die door geen enkele bezigheid gevuld kon worden» schrijft haar biograaf. Dan duikt Benjamin Constant in haar leven op die haar acht jaar lang hartstochtelijk bezig houdt. Als zij, te trots om hem Madame de Staël te betwisten, hem heeft laten schieten wordt haar trots nog harder. Op een dag had ze hem geschreven: «Het verblijf in Colombier vond ik afschuwelijk en ik ging met een gevoel van wanhoop terug. Ik wilde de plaats niet meer verlaten en die draaglijk maken.» Ze sluit er zich op en komt vijftien jaar lang niet verder dan de tuin. Zo past zij zich aan het stoïcijnse voorschrift aan en probeert «liever haar hart dan het noodlot te overwinnen». Als gevangene kon ze alleen haar vrijheid vinden door haar gevangenis te kiezen. «Zij aanvaardde de aanwezigheid van de heer de Charrière aan haar zijde, zoals ze ook de Alpen aanvaardde,» schrijft Scott. Maar zij was veel te helder van geest om niet in te zien dat die berusting

al met al alleen maar zelfbedrog was. Zij werd zó gesloten, zó hard dat haar vertwijfeling te raden was en zij de mensen afschrikte. Ze had haar huis geopend voor de vluchtelingen die naar Neuchâtel stroomden; zij beschermde hen, hielp hen en adviseerde hen. Ze schreef elegante en ontgoochelde werken die Hüber, een Duits filosoof, in al zijn ellende vertaalde. Ze strooide haar raadgevingen kwistig rond in een kring van jonge vrouwen en onderrichtte haar lievelinge, Henriette, in de leer van Locke. Graag speelt ze voor de boeren in de omgeving de rol van de voorzienigheid. Zorgvuldig gaat ze de gemeenschap in Neuchâtel meer en meer uit de weg en perkt haar leven trots in. Zij «spant zich alleen nog maar in om gewoontes te scheppen en die te verdragen. Zelfs haar grenzeloos goedige gebaren hebben iets angstaanjagends over zich, zo verkillend werkt de nuchterheid waardoor ze gedragen worden... Ze werkt op haar omgeving als een schaduw die door de kamer waart,» schrijft G. Scott. Bij heel zeldzame gelegenheden - een bezoek bijvoorbeeld - laait de levensvlam weer op. Maar «droog en dor gleden de jaren voorbij. De heer en mevrouw Charrière werden naast elkaar oud, door een wereld van elkaar gescheiden en meer dan één bezoeker, die bij het verlaten van hun huis een zucht van opluchting slaakte, had het gevoel uit een grafgewelf te komen... De pendule tiktakte, beneden werkte de heer de Charrière aan zijn mathematica, uit de schuur klonk het doffe geluid van de dorsvlegel... Het leven ging voort ook al had de vlegel er het graan dan al uit geklopt... Een leven vol kleine feitelijkheden, die vertwijfeld werden gebruikt om de kleinste leemten in het leven van alle dag te vullen. Zo ver was het gekomen met Zélide die een afschuw had van alle

kleinheid.»

Nu kan men misschien zeggen dat ook het leven van de heer de Charrière niet veel vrolijker was dan dat van zijn vrouw. Maar hij had dat in alle geval gekozen en het scheen volkomen te passen bij zijn middelmatigheid. Je hoeft je alleen maar een man voor te stellen die even begaafd was als Belle van Zuylen, het is wel zeker dat hij die niet vergooid zou hebben in de dorre eenzaamheid van Colombier. Hij zou zich een plaats in de wereld geschapen hebben waar hij wat had ondernomen, had gestreden, gedaan en geleefd. Hoeveel vrouwen, opgeslokt door een huwelijk, zijn naar het woord van Stendhal «niet voor de mensheid verloren»? Er wordt beweerd dat het huwelijk de man beknot; dat is vaak waar, maar vrijwel altijd vernietigt het de vrouw. Marcel Proust, een verdediger van het huwelijk, geeft dat zelf toe.

«Honderden malen heb ik na verloop van enige maanden of enige jaren een jonge vrouw terug gezien die ik als meisje had gekend en steeds weer werd ik getroffen door de alledaagsheid van haar karakter en de onbeduidendheid van haar leven.»

Zes maanden na haar huwelijk schrijft Sophie Tolstoï ongeveer hetzelfde:

«Mijn leven is zo banaal; het lijkt wel sterven, terwijl hij een heel vol leven heeft, een innerlijk leven, talent en onsterfelijkheid (23-12-1863)»

Een maand of wat vroeger uit ze een andere klacht:

«Hoe kan een vrouw er tevreden mee zijn een hele dag te zitten, met een naald in haar hand, piano te spelen

en alleen te zijn, helemaal alleen, als ze bedenkt dat haar man niet van haar houdt en haar voor goed tot slaaf heeft gemaakt (9-5-1863)»

Elf jaar later schrijft ze woorden die ook nu nog door heel wat vrouwen worden onderschreven (22-10-1874):

«Vandaag, morgen, maanden, jaren, het is altijd, altijd hetzelfde. Als ik ‘s ochtends wakker word heb ik niet de moed mijn bed uit te komen. Wie helpt me door elkaar te schudden? Wie wacht er op me? Ja ik weet dat de kok komt en daarna is Niannia aan de beurt. Daarna ga ik zwijgend zitten met mijn Engelse borduurwerkje. Vervolgens overhoor ik de grammatica en luister naar toonladders. Als het avond geworden is ga ik weer door met mijn borduurwerkje terwijl tantetje en Peter ondertussen bezig zijn met hun eeuwigdurende patience.»

De klacht van mevrouw Proudhon heeft precies dezelfde toon. Zij zegt tegen haar man: «Jullie hebt je ideeën. En ik heb, als jij aan je werk bent en de kinderen zijn naar school, helemaal niets.»

In de eerste jaren van het huwelijk koestert de vrouw vaak nog illusies. Zij poogt haar man onvoorwaardelijk te bewonderen, hem zonder reserve te beminnen en zich voor hem en de kinderen onmisbaar te voelen. Maar dan ontdekt ze haar ware gevoelens: ze merkt dat haar man zonder haar kan, dat haar kinderen voorbestemd zijn om zich van haar los te maken. Ze zijn altijd min of meer ondankbaar. Haar huis beschermt haar niet tegen haar lege vrijheid; ze vindt zichzelf eenzaam en verlaten terug, ze is een ding en ze weet niet wat ze met zichzelf aan moet. Genegenheden en gewoontes kunnen

een belangrijk hulpmiddel zijn, maar vormen geen redding. Alle schrijfsters die eerlijk zijn hebben deze melancholie die woont in het hart van «de vrouw van dertig» opgemerkt en aangetoond. Het is een trek die de heldinnen van Katherine Mansfield, Dorothy Parker en Virginia Woolf gemeen hebben. Cécile Sauvage die aan het begin van haar leven het huwelijk en moederschap zo vrolijk bezong brengt later een innerlijke nood tot uitdrukking. Opmerkelijk is dat bij de vergelijking van de aantallen zelfmoorden van getrouwde en ongetrouwde vrouwen er vastgesteld kan worden dat de getrouwde vrouwen tussen de twintig en dertig jaar (en vooral tussen de vijfentwintig en dertig) maar niet in de volgende jaren gevrijwaard schijnen te zijn tegen een afkeer van het leven. «Het huwelijk beschermt de vrouwen in de provincie en in Parijs eveneens tot hun dertigste jaar, maar in de volgende jaren steeds minder en minder,» schrijft Maurice Halbwachs in *Les causes de suicide* (p.195-239. De gepubliceerde cijfers hebben betrekking op Frankrijk en Zwitserland, maar niet op Hongarije en Oldenburg).

Het drama van het huwelijk ligt niet in het feit dat het geen garantie is voor het geluk dat het belooft - er is geen garantie voor geluk - maar dat het de vrouw verminkt; het doemt haar tot herhaling en sleur. De eerste twintig jaar van het vrouwenleven zijn uitzonderlijk rijk; de vrouw maakt de ervaringen van de menstruatie, seksualiteit, huwelijk en moederschap door; ze ontdekt de wereld en haar lot. Maar op twintigjarige leeftijd, vrouw des huizes, eens en voor altijd gebonden aan een man, met een kind op haar arm is haar leven voorgoed voorbij. De echte daden en het

echte werk zijn het voorrecht van de man; zij heeft alleen maar bezigheden die vaak vermoeiend zijn, maar haar nooit helemaal in beslag nemen. Men heeft zelfverloochening en toewijding tegenover haar geprezen, maar het komt haar vaak volkomen nutteloos voor zich tot aan het eind van haar leven te wijden aan «het onderhoud van twee willekeurige wezens.» Het is natuurlijk heel mooi je zelf te vergeten, maar dan moet je wel weten voor wie en waarom. En het ergste is nog dat die toewijding haar inopportuun lijkt. In de ogen van de man verandert die nl. in een tirannie waaraan hij zich poogt te onttrekken. En toch is hij het die dat als de hoogste en enige rechtvaardiging aan de vrouw opdringt. Door haar te trouwen verplicht hij haar zich volkomen en geheel aan hem te geven. Maar hij verplicht zich niet wederkerig die overgave te aanvaarden. Het woord van Sophie Tolstoï: «Ik leef door hem, voor hem en ik verlang hetzelfde voor mezelf» klinkt weerzinwekkend. Maar Tolstoï eiste inderdaad dat ze alleen maar voor hem en door hem leefde; een houding die alleen maar door een wederkerigheid gerechtvaardigd kan worden. Dat is de dubbelhartigheid van de man die de vrouw doemt tot het ongeluk en er zich daarna over beklaagt dat zij daar het slachtoffer van geworden is. Zo wil hij haar ook in bed heet en koel tegelijk hebben; hij eist haar totale overgave zonder daar gewicht aan te hechten. Hij verlangt van haar dat ze hem aan de aarde kluistert maar tegelijk vrij laat, de eentonige herhaling van de dagen te verzekeren en hem niet te vervelen, altijd aanwezig te zijn en hem niet lastig te vallen, als een paar te leven en alleen te blijven. Van het ogenblik af waarop hij haar trouwt misleidt hij haar. Zij brengt haar bestaan door met het meten

van de omvang van dit verraad. Wat D.H. Lawrence over de seksuele liefde zegt is grotendeels waar: de vereniging van twee menselijke wezens is gedoemd te mislukken als het een poging is zich aan elkaar te completeren, want dat veronderstelt een oorspronkelijke tekortkoming. Het huwelijk moet het samengaan van twee autonome existenties zijn en geen terugtocht, geen annexatie, geen vlucht en geen remedie. Dat begrijpt Nora in Ibsens *Poppenhuis* als ze het besluit neemt alvorens vrouw en moeder te kunnen zijn eerst een persoonlijkheid te worden. Het paar moet zich niet als een gemeenschap, een afgesloten cel beschouwen, maar het individu moet als zodanig opgenomen zijn in een maatschappij waarin het zich zonder hulp ontplooien kan. Dan staat het hem vrij, louter en alleen uit zichzelf, bindingen aan te gaan met een ander individu dat eveneens in die maatschappij is opgenomen. En die band is gegrond op de erkenning van beider vrijheid.

Een dergelijk evenwichtig paar is geen utopie; het komt voor, soms zelfs binnen het raam van een huwelijk, vaker echter daarbuiten. Sommigen zijn verbonden door een grote seksuele liefde die hen in hun vriendschappen en bezigheden vrij laat, anderen weten zich gebonden door een vriendschap die hun seksuele vrijheid niet aan banden legt. Nog zeldzamer zijn de gevallen waarin de partners zowel minnaars als vrienden zijn zonder wederzijds in elkaar de zin en reden van hun bestaan te zoeken. In de verhouding tussen man en vrouw zijn verschillende nuances mogelijk; in kameraadschap, vreugde, vertrouwen, tederheid, medeweten en liefde kunnen zij voor elkaar de vruchtbaarste bron van vreugde, en kracht en

rijkdom zijn die zich voor een menselijk wezen opent. Het zijn niet de individuen die verantwoordelijk zijn voor het mislukken van het huwelijk, het is - in tegenstelling tot de beweringen van Bonald, Comte en Tolstoï - de instelling zelf die in de grond van de zaak verkeerd is. Te verklaren dat een man en een vrouw die elkaar niet eens hebben uitgezocht, elkaar op alle mogelijke manieren en dat een heel leven lang genoeg *moeten* zijn is een monstruositeit die noodzakerlijkerwijze schijnheiligheid, leugen, vijandschap en ongeluk met zich mee moet brengen.

De traditionele vorm van het huwelijk is bezig te veranderen, maar het vertegenwoordigt nog steeds een dwang die de echtgenoten op verschillende manieren ervaren. Alleen beschouwd volgens de abstracte rechten die ze genieten zijn ze tegenwoordig bijna gelijk. Ze kunnen veel vrijer kiezen dan vroeger en ze kunnen veel makkelijker scheiden, vooral in Amerika waar scheiding schering en inslag is. Er bestaat veel minder verschil in leeftijd en ontwikkeling bij de echtgenoten dan vroeger en de man erkent de autonomie die zijn vrouw voor zich opeist graag. Het gebeurt wel dat ze de huishoudelijke zorgen delen. Ze bedrijven gemeenschappelijk hun ontspanning, kamperen, fietsen, zwemmen enzovoort. Ze brengt haar dagen niet meer door met het wachten op haar man; zij doet aan sport, ze is lid van clubs en verenigingen, ze heeft bezigheden buitenshuis en heeft vaak een beroep dat haar wat geld oplevert. Verschillende jonge echtparen wekken de indruk van een volkomen gelijkwaardigheid. Maar zolang de man echter de economische verantwoordelijkheid voor het paar blijft dragen is dat niet meer dan een illusie. Hij bepaalt, overeenkomstig de eisen van zijn

werk, de echtelijke woonplaats; zij volgt hem van de provincie naar de stad, van de stad naar de provincie, naar de koloniën en het buitenland. Hun levensstandaard wordt bepaald door wat hij verdient; het ritme van de dagen, de weken en het jaar richt zich naar zijn bezigheden; relaties en vrienden zijn meestal afhankelijk van zijn beroep. Omdat hij veel positiever dan zijn vrouw in de maatschappij is geïntegreerd is hij het die op intellectueel, politiek en moreel gebied als leidsman van het paar optreedt. Scheiding is voor de vrouw alleen maar een abstracte mogelijkheid als ze niet over de middelen beschikt om zelf in haar levensonderhoud te voorzien. Als in Amerika de «alimony» voor de man een zware last vormt, in Frankrijk is het lot van de verlaten vrouw en moeder met een belachelijk *pension* een schandaal. Maar de wezenlijke ongelijkheid is het gevolg van het feit dat de man zich concreet verwezenlijkt in zijn werk of daden terwijl voor de echtgenote de vrijheid als zodanig alleen maar een negatieve gedaante aanneemt. De situatie van de jonge Amerikaanse vrouwen herinnert onder andere aan die van de geëmancipeerde Romeinse vrouwen in de tijd van het verval. We hebben gezien dat zij de keuze hadden tussen twee soorten gedrag: sommigen handhaafden de levenswijze en deugden van hun grootmoeders, andere brachten hun tijd zoek met ij dele bezigheden. Zo blijft ook een deel van de Amerikaanse vrouwen «huisvrouwen» overeenkomstig het oude voorbeeld en anderen verdoen daarentegen alleen maar hun krachten en hun tijd. En hoe goedwillend in Frankrijk de man dan ook mag zijn, zodra de jonge vrouw moeder geworden is drukken de lasten van het huishouden niet minder zwaar op haar dan vroeger.

Het is gemeengoed te beweren dat in het moderne huwelijk en vooral dan in Amerika de vrouw de man tot slaaf heeft gemaakt. Dat feit is niet nieuw. Sinds de Grieken hebben de mannen zich beklaagd over de heerszucht van Xantippe. Wat wel waar is, is dat de vrouw zich nu ook beweegt op gebieden die vroeger verboden terrein voor haar waren. Ik ken bijvoorbeeld vrouwen van studenten die met fanatieke verbetenheid meewerken aan het succes van haar man: zij delen zijn tijd in, stellen zijn levenswijze vast en houden toezicht op zijn werk; ze onthouden hem alle afleiding en het mankeert er nog maar aan dat ze hem opsluiten. Het is ook waar dat de man veel machtelozer tegenover dit despotisme staat dan vroeger. Hij erkent de abstracte rechten van de vrouw en begrijpt dat zij die alleen door middel van hem concreet kan maken. Op zijn eigen kosten moet hij de onmacht en steriliteit waartoe de vrouw veroordeeld is compenseren. Wil zich in hun verbond een duidelijke gelijkwaardigheid verwezenlijken dan moet hij meer geven omdat hij nu eenmaal meer heeft. Zij krijgt, neemt en eist juist omdat zij de armste is. De dialectiek van meester en slaaf vindt hier haar meest concrete toepassing: al onderdrukkend wordt je onderdrukt. De mannen zijn geketend door hun soevereiniteit; omdat zij alleen geld verdienen eisen de vrouwen cheques, omdat zij alleen een beroep uitoefenen dringen zij hen daarin tot slagen, omdat zij alleen de transcendentie belichamen willen zij die van hen roven door hun plannen en hun succes tot het hare te maken. En omgekeerd manifesteert de tirannie die de vrouw uitoefent alleen maar hun afhankelijkheid. Zij weet dat het welslagen van het paar, zijn toekomst, zijn geluk en zijn rechtvaardiging in de handen van de

ander rusten. Als ze gretig probeert hem te onderwerpen aan haar wil gebeurt dat omdat zij van hem vervreemd is. Zij maakt een wapen van haar zwakheid; maar het is een feit dat zij zwak is. De echtelijke slavernij is voor de man een groter sleur en bron van ergernis, maar schuilt voor de vrouw veel dieper. De vrouw die haar man urenlang vasthoudt omdat zij zich verveelt, hindert en bezwaart hem, maar per slot van rekening kan hij makkelijker zonder haar dan zij zonder hem. Als hij bij haar weggaat is haar leven verwoest. Het grote verschil is dat die afhankelijkheid in het wezen van de vrouw verankerd ligt: zij is *slavin*, ook al gedraagt ze zich met een duidelijke vrijheid, terwijl de man in wezen autonoom is en daardoor slechts uiterlijk geketend is. Hij heeft dan ook de indruk dat hij het slachtoffer is omdat de lasten die hij draagt veel duidelijker zichtbaar zijn. De vrouw voedt zich als een parasiet van hem, maar een parasiet is niet een triomfantelijke meester. Zoals ook biologische mannetjes en vrouwtjes nooit slachtoffer van elkaar maar van de soort zijn, ondergaan in werkelijkheid de echtgenoten gezamenlijk de onderdrukking van een instelling die zij niet hebben geschapen. Als er gezegd wordt dat *de mannen de vrouwen* onderdrukken is de man verontwaardigd omdat hij zich onderdrukt voelt. Hij wordt ook onderdrukt. Maar in feite heeft toch de mannelijke code, dat wil zeggen de maatschappij die door mannen en in hun belang is opgebouwd, de positie van de vrouw vastgelegd in een vorm die tegenwoordig voor allebei de geslachten een bron van kwelling is.

In hun gemeenschappelijk belang moet de situatie gewijzigd worden en moet het onmogelijk worden gemaakt

dat het huwelijk voor de vrouw «een carrière» is. De mannen die verklaren dat zij anti-feministen zijn onder het voorwendsel dat «de vrouwen zo al giftig genoeg zijn» redeneren niet al te logisch. Juist omdat het huwelijk van de vrouwen «bidsprinkhanen», «bloedzuigsters» en «vergif» maakt moet het huwelijk, en als gevolg daarvan de positie van de vrouw in het algemeen, veranderd worden. De vrouw leunt heel zwaar op de man omdat men haar verbiedt op zichzelf te leunen; hij zal zich van die druk bevrijden als hij haar bevrijdt, dat wil zeggen als hij haar in de wereld iets te *doen* geeft.

Er zijn jonge vrouwen die al proberen die positieve vrijheid te veroveren, maar het gebeurt slechts zelden dat ze het lang in studie of beroep volhouden. Meestal weten ze dat het belang van hun werk eenmaal opgeofferd zal worden aan de carrière van hun man; zij zullen maar een bijkomstig loon mee naar huis brengen; ze laten zich slechts aarzelend betrekken in een onderneming die hen niet losrukt van de echtelijke dienstbaarheid. En zelfs zij die een heel ernstig beroep hebben putten daaruit niet dezelfde maatschappelijke zegeningen als mannen; de vrouwen van advocaten in Frankrijk hebben bijvoorbeeld na de dood van hun man recht op een pensioen; vrouwelijke advocaten werd geweigerd in geval van hun overlijden een analoog pensioen aan hun mannen uit te keren. Dat betekent dat de werkende vrouw als kostwinster voor het paar niet op voet van gelijkheid met de man wordt beschouwd. Er zijn vrouwen die in hun beroep een werkelijke onafhankelijkheid vinden, maar veel talrijker zijn de vrouwen voor wie het werk «buitenshuis» in het kader van het huwelijk alleen

maar een vermoeiende bijkomstigheid is. Overigens verplicht de geboorte van een kind hen veelal zich te beperken tot de rol van matrone. Het is werkelijk heel moeilijk werk en moederschap met elkaar in overeenstemming te brengen.

Juist dat kind moet volgens de traditie de vrouw verzekeren van een concrete autonomie die haar ontheft van de overgave aan enig ander doel. Als ze als echtgenote geen compleet wezen is wordt ze dat als moeder; het kind is haar vreugde en haar rechtvaardiging. In hem verwerkelijkt zij zich seksueel en sociaal volledig en door hem krijgt de instelling van het huwelijk zin en bereikt ze haar doel. We zullen daarom deze hoogste trap in de ontwikkeling van de vrouw nader onderzoeken.

Vijfde deel - Situatie

XVII De moeder

In het moederschap voltooit de vrouw haar fysiologische bestemming volkomen; het is haar «natuurlijke» roeping omdat haar hele organisme gericht is op de instandhouding van de soort. Maar we hebben al gezien dat de menselijke gemeenschap nooit geheel aan de natuur is overgelaten.

En sinds een eeuw ongeveer wordt ook de voortbrengende functie niet aleen meer bepaald door het biologisch toeval, maar gecontroleerd door de wil (Zie deel I, pag. 157 e.v. waar het vraagstuk van geboorteperking en abortus wordt behandeld). In sommige landen is geboortebeperking officieel toegestaan, in landen die sterk onder invloed van het katholicisme staan voltrekt die zich clandestien: dan past de man de *coitus interruptus* toe of de vrouw verwijdert na de liefdesdaad de spermatozoïden uit haar lichaam. Tussen minnenden en echtgenoten is dat vaak een bron van conflicten en wrok; de man ergert zich omdat hij zijn genot dient te beheersen en de vrouw verafschuwt de spoeling. Hij neemt het de vrouw kwalijk dat haar schoot zo vruchtbaar is en zij is bang voor het zaad dat hij in haar brengen kan. En het is voor allebei een hele consternatie als het, ondanks alle voorzorgsmaatregelen «zo ver» is. En dat is vaak het geval in landen waar anticonceptionele middelen en methodes nog primitief zijn. Dan moet men zijn toevlucht nemen tot een wel zeer zware tegen-natuur-

lijke remedie: abortus. Eveneens verboden in landen waarin geboortebeperking wel is toegestaan doet de noodzaak daartoe zich minder vaak voor. Maar in Frankrijk (en ook wel in Nederland, vert.) is het een operatie waartoe tal van vrouwen hun toevlucht moeten nemen en dat als een spookbeeld rondwaart in het liefdeleven van het merendeel van hen.

Er zijn maar weinig onderwerpen waarover de burgerlijke maatschappij zo schijnheilig doet: abortus is een weerzinwekkende misdaad en het is onfatsoenlijk er zelfs maar op te zinspelen. Als een schrijver de pijnen en de vreugde van een bevallende vrouw schildert is alles in orde, maar als hij over abortus praat beschuldigt men hem ervan zich in de modder rond te wentelen en de mensheid in een kwaad licht te stellen. Maar het aantal abortus-gevallen is in Frankrijk ieder jaar even groot als het aantal geboorten. Het verschijnsel is zo algemeen verbreid dat het wel moet worden beschouwd als een van de normale risico’s van het vrouw-zijn. Maar de wet blijft het echter koppig als een delict beschouwen en dwingt daarmee tot een heimelijke uitvoering van deze hachelijke operatie. De bezwaren die tegen legalisatie van abortus worden aangevoerd zijn ronduit absurd. Er wordt beweerd dat het een hachelijke ingreep is. Maar integere artsen komen met dokter Magnus Hirschfeld tot de erkenning dat «De abortus, verricht door de hand van een echte specialist, in een kliniek en met in acht name van de nodige voorzorgsmaatregelen, geen van de ernstige gevaren inhoudt die het wetboek van strafrecht beweert.» Zij brengt integendeel in haar huidige vorm grote gevaren voor de vrouw mee. Het gebrek aan vakkennis van de «engeltjesmaaksters» en de

omstandigheden waaronder zij werken veroorzaken tal van ongelukken, soms zelfs met dodelijke afloop. Het opgedrongen moederschap leidt er toe dat er zwakke kinderen geboren worden die door hun ouders nog niet kunnen worden onderhouden en die dan ten laste van de gemeenschap komen of «kind-martelaren» worden. Er dient overigens te worden opgemerkt dat de maatschappij die zich zo inspant om de rechten van het embryo te verdedigen zich niet meer voor de kinderen interesseert zodra zij geboren zijn. De aborteuses worden vervolgd in plaats dat men er zich op toe legt het schandalige instituut van de openbare bijstand te hervormen. Men laat degenen die hun zuigelingen overleveren aan kwelgeesten vrij rond lopen en sluit de ogen voor de afschuwelijke tirannie die in «opvoedingsgestichten» of in privé inrichtingen van kinderbeulen wordt uitgeoefend. Enerzijds weigert men toe te geven dat de foetus toebehoort aan de vrouw die het draagt, anderzijds geeft men toe dat het kind iets is dat de ouders aangaat. In een en dezelfde week pleegde een arts zelfmoord omdat hij schuldig was bevonden aan abortieve praktijken en werd een vader die zijn zoon bijna doodgeranseld had veroordeeld tot drie maanden *«voorwaardelijke»* gevangenisstraf. Onlangs liet een vader door onvoldoende zorg zijn zoon aan kroep sterven. Een moeder weigerde een dokter bij haar kind te roepen omdat zij zich onvoorwaardelijk overgaf aan de wil van God. Kinderen wierpen op het kerkhof stenen naar haar, enkele journalisten uitten hun verontwaardiging, maar een hele meute nette mensen protesteerde omdat de kinderen aan de ouders behoren en iedere inmenging van vreemden ontoelaatbaar zou zijn. Volgens het dagblad *Ce soir* zijn er vandaag de dag «een miljoen kinderen in gevaar» en in *France-soir*

staat: Van vijfhonderdduizend kinderen *staat het vast* dat ze geestelijk of lichamelijk in gevaar verkeren. De Arabische vrouw in Noord-Af rika heeft geen mogelijkheid abortus te laten plegen; van de tien kinderen die zij baart sterven er zeven of acht en niemand windt zich daarover op omdat die pijnlijke en absurde moederschappen alle moederlijke gevoel gedood hebben. Als de moraal bij dit alles aan zijn trekken komt, wat moet men dan van een dergelijke moraal denken? Daar moet dan nog aan toegevoegd worden dat diezelfde heren die zoveel respect tonen voor het embryonale leven natuurlijk ook voorop staan als het erom gaat volwassenen te veroordelen tot het sterven van de soldatendood.

De praktische bezwaren die worden aangevoerd tegen een wettelijke abortus zijn niet doorslaggevend. En wat de morele bezwaren betreft zijn die terug te brengen tot een oud katholiek argument: een vrucht heeft een ziel voor wie men het paradijs sluit als men hem de doop onthoudt. Opmerkelijk is dat de kerk af en toe de dood van volgroeide mensen billijkt: in oorlogen of wanneer het om ter dood veroordeelden gaat, maar voor de vrucht heeft zij een onverzettelijke menselijkheid gereserveerd. Die is nog niet door de doop vrijgekocht. Maar in de tijd van de kruistochten waren de ongelovigen dat ook niet en de vernietiging van hen werd heel zwaar aangemoedigd. Ook de slachtoffers van de Inquisitie verkeerden ongetwijfeld niet allemaal in staat van genade, evenmin als tegenwoordig de misdadiger die geguillotineerd wordt of de soldaten die op het slagveld sterven. In al die gevallen verlaat de Kerk zich op de genade van God: zij neemt aan dat de mens alleen maar een instrument in de hand

van God is dat de redding van een ziel een zaak is tussen die ziel en God. Waarom zou men God dan verbieden een embryonale ziel in zijn hemel op te nemen? Als een concilie hem daartoe rechtigde zou hij evenmin protesteren als in de goede oude tijd bij het vroom uitroeien van de Indianen. In werkelijkheid stuiten we hier op een oude en koppige traditie die niets met moraal te maken heeft. Men moet hierbij ook rekening houden met dat mannelijk sadisme waarover ik reeds de gelegenheid had te spreken. Het boek dat dokter Roy in 1943 opdroeg aan Pétain is daarvan een eclatant voorbeeld: het is een monument van kwade trouw. Vaderlijk hamert hij op de gevaren van abortus, maar niets lijkt hem zo hygiënisch als eqp verlossing met de keizersnede. Hij wil dat abortus wordt beschouwd als een misdaad en niet als een delict en wil het zelfs als therapie verbieden, dat wil zeggen wanneer de zwangerschap het leven of de gezondheid van de moeder in gevaar brengt. Het is immoreel te kiezen tussen het ene leven en het andere, verklaart hij en gesterkt door dit argument raadt hij dan ook aan de moeder op te offeren. Hij beweert dat de foetus niet aan moeder behoort, maar een autonoom wezen is. Als echter die «goedwillende» doktoren het moederschap verheerlijken bevestigen ze dat de foetus een deel van het moederlichaam is en geen parasiet die zich op haar kosten voedt. Men ziet uit de hardnekkigheid waarmee sommige mannen alles afwijzen wat de vrouw kan bevrijden hoe levend het antifeminisme nog is.

Overigens is deze wetgeving die een groot aantal vrouwen doemt tot de dood, onvruchtbaarheid of ziekte volkomen machteloos waar het de verhoging van het aantal geboorten betreft. Voor- en tegenstanders van

wettelijke abortus zijn het eens over de totale mislukking van het onderdrukken van abortus. Volgens de professoren Doléris, Balthazard en Lacassagne hadden er rond 1933 in Frankrijk jaarlijks 500.000 abortusgevallen plaats. Een statistiek (door dokter Roy aangehaald) uit het jaar 1938 schatte het aantal op een miljoen. En in 1941 aarzelde Aubertin de Bordeaux tussen 800.000 en een miljoen. Dat laatste cijfer schijnt de waarheid het meest nabij te komen. In een artikel in *Combat* schreef dokter Despias in 1948:

«Abortus is een gangbare gewoonte geworden... De onderdrukking ervan is praktisch volkomen mislukt... In het departement Seine werd in het jaar 1943 in 1300 gevallen een onderzoek ingesteld dat leidde tot 750 aanklachten en 360 arrestaties van vrouwen. Daaruit volgden 513 veroordelingen variërend van minder dan een jaar tot meer dan vijf jaar gevangenisstraf. Dat is weinig in verhouding tot de 15000 gevallen van afdrijving die naar men aanneemt in het departement plaats vinden. In dit gebied hebben jaarlijks 10.000 gerechtelijke vervolgingen plaats.»

Hij voegt daar nog aan toe:

«De zogenaamd misdadige abortus is in alle maatschappelijke groeperingen even vertrouwd als de anticonceptionele middelen en methodes die door onze hypocriete maatschappij zijn aanvaard. Tweederde van de ge-aborteerden zijn gehuwde vrouwen... Men kan aannemen dat er in Frankrijk ongeveer evenveel gevallen van abortus voorkomen als geboorten.»

Als gevolg van het feit dat de operatie vaak onder

rampzalige omstandigheden wordt uitgevoerd leidt dit soms tot de dood van de geaborteerde.

«Het gerechtelijk medisch instituut in Parijs krijgt iedere week twee lijken van geaborteeerden. Heel vaak leidt abortus tot chronische ziekten.»

Vaak wordt beweerd dat abortus een «klasse-misdaad» is en dat is voor een groot deel juist. Anticonceptionele praktijken zijn in burgerlijke kringen wijd verbreid; de aanwezigheid van een badkamer of toilet maakt het gebruik ervan makkelijker dan bij arbeiders of boeren die verstoken zijn van stromend water. Meisjes uit bourgeoisie-kringen zijn voorzichtiger dan de anderen. In een huwelijk betekent een kind een minder zware belasting. Armoede, woningnood en de noodzaak voor de vrouw om buitenshuis te werken zijn de meest voorkomende oorzaken van abortus. Blijkbaar komt het na twee geboorten het vaakst voor dat het paar besluit aan geboortebeperking te gaan doen. De afschuwelijke vrouw die abortus pleegt en de prachtige moeder met twee blonde engeltjes op haar arm is één en dezelfde persoon. En een artikel in de *Temps modernes* van oktober 1945 met als titel *Vrouwenzaal* heeft Geneviève Sarreau een zaal in een ziekenhuis beschreven waarin zij verbleef en waarin veel patiënten lagen die gecuretteerd waren. Vijftien van de achttien hadden een miskraam gehad en meer dan de helft daarvan was opgewekt. De negende was de vrouw van een drager bij de Hallen; ze had in twee huwelijken tien kinderen gebaard waarvan er nu nog drie in leven waren en ze had zeven miskramen gehad waarvan er vijf waren opgewekt. Ze gebruikte bij voorkeur een gordijnroe en legde heel meegaand het gebruik daarvan uit en ook tabletten waarvan ze de naam aan haar medepatiënten

verstrekte. Nummer 6, zestien jaar oud, gehuwd, had heel wat avontuurtjes gehad en leed nu aan baarmoederontsteking als gevolg van abortus. Nummer 7, vijfendertig jaar, legde uit: «Ik ben nu twintig jaar getrouwd; ik heb nooit van hem gehouden. Twintig jaar lang heb ik me heel netjes gedragen. Maar ik heb nu drie maanden geleden een minnaar gehad. Eén enkele keer maar, in een hotelkamer. Ik merkte dat ik zwanger was... Nou, toen moest ik wel, of niet soms? Ik heb het weg laten maken. Niemand weet er iets van, mijn man niet en hij ook niet. Maar nu is het afgelopen, ik begin er nooit weer aan. Je hebt erg veel pijn... nee, ik heb het niet over het curetteren... Nee, het is iets heel anders... zelfrespect, begrijpt u wel.» Nummer 14 had in vijf jaar vijf kinderen gehad: ze zag er met haar veertig jaar als een oude vrouw uit. Uit wanhoop berustten ze allemaal. «De vrouw is nu eenmaal voor leed en verdriet geschapen,» zeiden ze op trieste toon.

De ernst van die beproeving wisselt al naar gelang de omstandigheden. Is de vrouw burgerlijk getrouwd of wordt zij behoorlijk onderhouden, heeft ze de steun van een man, relaties of geld dan is ze al sterk in het voordeel. In de eerste plaats krijgt zij veel makkelijker dan een ander verlof tot een abortus uit «therapeutische» overwegingen en ze beschikt over de middelen om een reis naar Zwitserland te betalen waar abortus ruimdenkend wordt getolereerd. Bij de tegenwoordige stand van de gynaecologie is dat een goedaardige ingreep wanneer die wordt uitgevoerd door een specialist met alle mogelijke hygiënische garanties en als het nodig mocht zijn het hulpmiddel der verdoving. Bij gebrek aan officiële medewerking

zal ze officieuze hulp kunnen vinden die zeker even goed is. Zij beschikt over goede adressen, ze heeft genoeg geld om een zorgzame behandeling te betalen en zonder te hoeven wachten tot haar zwangerschap verder gevorderd is. Ze zal met alle mogelijke egards worden behandeld. Sommigen van deze bevoorrechte vrouwen beweren dat dit kleine ongelukje hun gezondheid ten goede kwam en hun een frisse teint heeft bezorgd. Daar staat tegenover dat er geen meelijwekkender wanhoop bestaat dan die van het alleenstaande jonge meisje zonder geld dat zich tot een «misdaad» gedreven ziet om een «misstap» uit te wissen die haar omgeving haar niet vergeven zal. En dat is in Frankrijk ieder jaar het geval met ongeveer driehonderdduizend ambtenaressen, secretaressen, studentes, arbeidsters en boerenmeisjes. Het ongehuwde moederschap is nog steeds een zo afschuwelijke last dat velen de voorkeur geven aan zelfmoord of kindermoord dan aan het kind-moederschap. En dat betekent dat geen enkele straf hen er zal van weerhouden «er iets aan te doen».

Een alledaags geval zoals het zich duizenden malen voordoet, werd verteld in een bekentenis die dokter Walt Liepmann ontving en publiceerde in *Jugend und Eros*. Het gaat om een Berlijns meisje, een onecht kind, de dochter van een schoenmaker en een dienstmeisje.

«Ik leerde de zoon van een buurman kennen die zes jaar ouder was dan ik... Zijn liefkozingen waren zo nieuw voor me dat ik ze mij maar liet welgevallen. Het was in ieder geval geen liefde. Maar hij bleef me van alles leren en gaf me boeken over de vrouw en tenslotte schonk ik hem mijn maagdelijkheid. Toen ik, nadat ik twee maanden gewacht had een betrekking

aannam als leidster op de kleuterschool van Spenge in Westfalen, was ik zwanger. De menstruatie bleef in ieder geval twee maanden weg. Mijn verleider schreef dat ik er eerst en vooral voor zorgen moest dat ik weer ongesteld werd, ik moest petroleum drinken en groene zeep eten. Ik ben niet in staat u de pijnen te beschrijven die ik heb doorgemaakt... En ik moest die hele ellende helemaal alleen doormaken. De angst dat ik een kind zou krijgen bracht me ertoe dat verschrikkelijke te doen. Toen heb ik de mannen leren haten...»

De pastoor van de school die door een verkeerd bezorgde brief achter de geschiedenis komt houdt een hele preek tegen haar. Ze breekt met de jongen, maar wordt toch als een schurftig schaap behandeld.

«Het leek wel of ik anderhalf jaar lang in een opvoedingsgesticht leefde.»

Daarna wordt ze dienstbode bij een professor en blijft daar vier jaar.

«In die tijd leerde ik een rechter kennen. Ik was gelukkig nu echt iemand te hebben van wie ik hield. In mijn liefde gaf ik hem alles. Onze verhouding had tot gevolg dat ik op 24-jarige leeftijd het leven schonk aan een welgeschapen zoon. Dat kind is nu ruim acht jaar. Negen en een half jaar heb ik de vader niet gezien... omdat ik het bedrag van 2500 mark niet genoeg vond en omdat hij, waar hij zijn naam niet aan het kind wilde geven, het vaderschap loochende, is alles nu afgelopen tussen ons. Ik verlang nu naar geen enkele man meer.»

Vaak is het de man die haar verleid heeft die er de vrouw van overtuigt dat ze zich moet ontdoen van het kind. Of wel hij heeft haar al in de steek gelaten als ze ontdekt dat ze zwanger is, of ze wil haar schande voor hem verborgen houden of ze ontmoet bij hem geen enkele hulp en steun. Soms doet ze niet dan met een gevoel van spijt afstand van het kind. Ze kan er niet meteen toe komen het weg te laten maken, of ze kent geen adressen, of ze heeft niet voldoende geld beschikbaar of ze heeft teveel tijd verloren laten gaan bij het proberen van allerlei nutteloze medicamenten. Ze is al in de derde, vierde, of vijfde maand van haar zwangerschap als ze iets doet om het weg te maken. De miskraam is dan veel gevaarlijker, veel pijnlijker en compromitterender dan in de eerste weken. De vrouw weet dat ook, maar uit angst en vertwijfeling probeert zij er zich van te ontdoen. Het gebruik van de sonde is op het platteland vrijwel onbekend; het boerenmeisje dat een «misstap» begaan heeft laat zich van de trap naar de graanzolder vallen of ze springt van boven naar beneden en raakt vaak gewond zonder dat het enig verder resultaat heeft. Ook gebeurt het wel dat men in heggen en sloten en beerputten een of ander gewurgd klein lijk vindt. In de stad helpen de vrouwen elkaar. Maar het is niet altijd even makkelijk in contact te komen met «engeltjesmaakster» en nog minder makkelijk het vereiste bedrag bijeen te brengen De zwangere vrouw wendt zich tot een vriendin om hulp of verricht de ingreep zelf. Dergelijke gelegenheids-chirurgen zijn zelden erg bekwaam en handig en vaak treden er dan na het gebruik van de gordijnroe of breinaald dan ook perforaties op. Een arts vertelde me dat een onwetende keukenmeid azijn in de uterus had willen brengen die

echter in de blaas terecht was gekomen wat vreselijk veel pijn had veroorzaakt. Ruw opgewekt en slecht verzorgd gaat de miskraam, die vaak veel pijnlijker is dan een normale bevalling, vaak gepaard met zenuwstoornissen die tot epileptische aanvallen kunnen leiden en met ernstige inwendige aandoeningen die op een dodelijke bloeding kunnen uitlopen. In *Gribiche* verhaalt Colette ons van de verschrikkelijke doodsstrijd van een balletdanseresje dat overgeleverd is aan de ondeskundige handen van haar moeder. Een gewone remedie, zo beweert de laatste, is het opdrinken van een geconcentreerde zeepoplossing en dan een kwartier lang hardlopen. Als gevolg van dergelijke behandelingen ontdoet men zich vaak van het kind door de moeder te doden. Ik hoorde van een steno-typiste die, badend in haar bloed, vier dagen lang zonder eten en drinken op haar kamer had gelegen omdat zij niemand had durven roepen. Het is moeilijk je de ontzettende verlatenheid voor te stellen waarin de bedreiging van de dood nog samenvalt met misdaad en schande. Bij arme, maar getrouwde vrouwen die handelen met instemming van hun man en die niet door gewetensbezwaren worden gehinderd is een dergelijke beproeving minder hard. Een maatschappelijk werkster vertelde me dat in haar «gebied» men elkaar over en weer raad gaf, instrumenten leende en hielp, even gewoon alsof het om het verwijderen van eksterogen ging. Maar ze moeten zwaar lichamelijk lijden verduren. In de ziekenhuizen moet een vrouw bij wie een miskraam heeft ingezet worden opgenomen; maar men *straft* haar op een sadistische manier door haar tijdens de pijnen en de uiteindelijke curettage alle pijnstillende middelen te onthouden. Zoals men uit de verklaringen die G. Sarreau verzamelde kan zien

verontwaardigen vrouwen die aan pijn en leed gewoon zijn zich niet eens over een dergelijke onrechtvaardige behandeling, maar ze zijn wel gevoelig voor de vernederingen waaronder ze bedolven worden. Het feit dat de operatie die zij ondergaan clandestien en misdadig is maakt het gevaar ervan groter en geeft die een verwerpelijk en angstaanjagend karakter. Pijn, ziekte en dood nemen de gedaante van een kastijding aan. Het is bekend dat leed en kwelling, ongeluk en straf door een brede kloof gescheiden zijn; door middel van het risico dat zij op zich neemt beschouwt de vrouw zich als schuldig en het is deze wisselwerking tussen leed en schuld die uiterst pijnlijk is.

Dit morele aspect van het drama wordt, al naar gelang de omstandigheden, meer of minder intens ervaren. Voor de erg «geëmancipeerde» vrouwen is het dank zij hun vermogen, hun maatschappelijke positie en het ruimdenkende milieu waaroe ze behoren, zonder al te veel betekenis, evenals voor die vrouwen die door armoede en ellende hebben geleerd de moraal van de bourgeoisie te verachten. Voor hen is het een min of meer onplezierige tijd die ze nu eenmaal door moeten maken en dat is dan alles. Maar heel wat vrouwen zijn geïntimideerd door een moraal die in hun ogen ook zijn aanzien behoudt al kunnen zij hun gedrag daar dan niet mee in overeenstemming brengen. Diep in hun binnenste hebben zij respect voor de wet die zij overtreden en zij lijden eronder een misdrijf te begaan. En ze lijden nog meer omdat zij medeplichtigen moeten zoeken. Ze vinden het in de eerste plaats vernederend te moeten bedelen; ze bedelen om een adres, om de hulp van de dokter of een vroedvrouw. Ze lopen het risico

zich hooghartig te moeten laten afsnauwen of stellen zich bloot aan een degraderend meedoen. Een ander welbewust uitnodigen mee te werken aan een misdrijf is een situatie die de meeste mannen niet kennen en die de vrouw in een mengeling van angst en schaamte beleeft. De hulp die ze vraagt wijst ze diep in haar hart vaak af. Ze is inwendig verdeeld. Het kan gebeuren dat het haar spontaan verlangen is het kind dat ze verhindert geboren te worden te houden, zelfs al verlangt ze dan niet uitgesproken naar het moederschap. Vol onbehagen ervaart ze het tweeslachtige van de daad die ze volvoert. Want ook al is het dan niet waar dat abortus moord is, hij is ook niet te vergelijken met de gewone anticonceptionele praktijk: er heeft iets plaats gehad dat een absoluut begin betekent en de ontwikkeling daarvan houdt men tegen. Sommige vrouwen worden achtervolgd door de herinnering aan dit kind dat niet geboren werd. In *Psychology of women* haalt Helene Deutsch het geval van een getrouwde vrouw aan die als gevolg van haar fysieke conditie tweemaal een vrucht van drie maanden verloor en die daar twee kleine grafjes voor liet maken die ze vol piëteit verzorgde, zelfs nadat er andere kinderen geboren waren. Als de miskraam wordt opgewekt zal de vrouw nog vaker het gevoel hebben een zonde te hebben begaan. Het berouw dat in haar kinderjaren volgt op het jaloerse verlangen naar de dood van het nieuwe broertje wordt opnieuw gewekt en de vrouw voelt zich daadwerkelijk schuldig aan de dood van een kind. Dat schuldgevoel kan tot uiting komen in ziekelijke aanvallen van zwaarmoedigheid. Naast de vrouwen die menen zich te hebben vergrepen aan het leven van een ander zijn er dan nog heel veel die denken dat ze een stuk van zichzelf vernietigd hebben.

Daaruit wordt dan een wrok geboren tegenover de man die deze vernietiging heeft aanvaard of gewild. Helene Deutsch haalt ook het geval aan van het jonge meisje dat hevig verliefd was op haar minnaar en die er zelf op aandrong het kind, dat een beletsel voor hun geluk vormde, te laten wegmaken. Toen ze uit het ziekenhuis kwam weigerde ze, en voor altijd, de man van wie ze hield terug te zien. Is een dergelijke breuk dan al zeldzaam, het komt daarentegen vaak voor dat de vrouw frigide wordt, hetzij tegenover alle mannen, hetzij tegenover de man die haar zwanger heeft gemaakt.

Mannen hebben de neiging abortus nogal licht op te vatten; ze beschouwen het als een van de vele ongelukjes waartoe de kwaadwillige natuur de vrouw veroordeeld heeft; ze weten niet welke waarden hier in het geding zijn. De vrouw verloochent de waarden van het vrouw zijn, haar eigen waarden, op het ogenblik waarop de ethiek van de man op de meest radicale manier tekort schiet. Haar hele morele wereld stort in. En inderdaad herhaalt men sinds haar kinderjaren voortdurend tegenover de vrouw dat zij geschapen is om te baren en men bezingt de grootsheid van het moederschap tegenover haar; alle ongemakken als gevolg van haar conditie - menstruatie, ziekten enzovoort - het vervelende van het huishoudelijke werk, dat alles wordt gerechtvaardigd door het wonderlijke voorrecht dat zij bezit het leven te schenken aan kinderen. En nu vraagt de man om zijn vrijheid te bewaren, om niet in zijn toekomst te worden gehinderd, aan de vrouw om af te zien van haar triomf als vrouwtje. Nu is dat kind niet langer een kostelijke schat, nu is kinderen baren niet langer een geheiligde functie. De voortplanting wordt iets toevalligs, iets ongelegens

en betekent een extra-tekortkoming van de vrouw. Het maandelijks corvee van de menstruatie lijkt vergeleken daarmee een zegen. Angstig speurt men dus naar de terugkeer van de rode vloed die het jonge meisje destijds zo’n afschuw inboezemde en waarmee men haar troostte met de belofte van het moederschap. Ook al stemt ze dan met de abortus in en verlangt ze er zelfs naar, de vrouw ervaart het toch als een opofferen van haar vrouw-zijn. Ze moet nu haar geslacht wel gaan zien als een vloek, een soort ziekte en een gevaar. Als een traumatisch gevolg van de abortus drijven sommige vrouwen deze verloochening zo ver door dat zij lesbisch worden. Op hetzelfde ogenblik echter waarop de man, om beter in zijn mannelijke bestemming te slagen, van de vrouw vraagt om van haar lichamelijke mogelijkheden afstand te doen, stelt hij de hypocrisie van de mannelijke wetgeving wel aan de kaak. Die verbieden universeel namelijk abortus, maar aanvaarden het in bijzondere gevallen als een makkelijke oplossing. Ze kunnen zichzelf op een verbijsterende manier tegenspreken; maar de vrouw ervaart die tegenspraak aan haar gewonde lichaam; over het algemeen is zij te timide om zich bewust te verzetten tegen die kwade trouw van mannen. Terwijl ze zichzelf beschouwt als een onrechtvaardig slachtoffer dat voor misdadigster wordt uitgekreten ondanks haarzelf, voelt ze zich niettemin bezoedeld en vernederd. Zij belichaamt in zichzelf in een concrete en onmiddellijke vorm het tekort van de man. Hij begaat de misstap, maar wentelt die op haar af. Hij praat alleen maar op smekende, dreigende, redelijke of woedende toon en vergeet die woorden snel weer terwijl die voor haar worden vertaald in pijn en bloed. Soms zegt hij ook niets en gaat gewoon weg. Maar zijn

zwijgen en zijn vlucht zijn eens te meer een zeer duidelijke verloochening van de morele code die door de mannen is ingesteld. Over de zogenaamde «immoraliteit» van de vrouwen, het lievelingsthema van vrouwenhaters, hoeft men zich niet te verwonderen. Waarom zouden zij niet een diep geworteld wantrouwen koesteren tegenover de arrogante principes die de mannen openlijk verkondigen en heimelijk verloochenen? Ze leren de man niet meer te geloven wanneer hij de vrouw of wanneer hij de man verheerlijkt. Het enige wat zeker is, is hun verwoeste buik, de rode brokken leven en het kind dat er niet is. Bij de eerste abortus gaan voor de vrouw «haar ogen open». En voor velen van hen zal de wereld er nooit meer hetzelfde uitzien. En toch is bij gebrek aan algemene bekendheid met anticonceptionele middelen abortus vandaag aan de dag in Frankrijk de enige weg die vrouwen openstaat die niet het leven willen schenken aan een kind dat van ellende om zal komen. In *Frigidity in women* merkt Stekel dan ook terecht op: «Het verbod van abortus is onzedelijk omdat het noodzakelijkerwijs iedere dag en ieder uur overtreden moet worden.»

* * *

Geboortebeperking en wettelijk toegestane abortus stellen de vrouw in staat haar moederschappen vrijwillig op zich te nemen. In werkelijkheid is het gedeeltelijk de bewuste wil en gedeeltelijk het toeval dat de vruchtbaarheid van de vrouw bepaalt. Zolang kunstmatige bevruchting nog niet normaal wordt toegepast komt het voor dat de vrouw naar het moederschap verlangt zonder ooit moeder te worden, hetzij omdat ze geen omgang heeft met mannen, hetzij omdat haar man onvruchtbaar is of hetzij omdat zij

slecht gebouwd is. Daarentegen komt het ook vaak voor dat ze gedwongen is tegen haar zin in te bevallen. Zwangerschap en moederschap worden op heel verschillende manier ervaren al naar gelang zij zich ontwikkelen in verzet, berusting, bevrediging of geestdrift. Men dient daarbij in het oog te houden dat de besluiten en gevoelens die de jonge moeder belijdt niet altijd in overeenstemming zijn met haar diepste verlangens. Een ongehuwde moeder, opeens overstelpt met een materieële last die zwaar op haar drukt, kan zich openlijk ontroostbaar tonen en toch in dat kind de vervulling zien van een droom die ze heimelijk koesterde. En omgekeerd kan de jonge gehuwde vrouw die zich trots voelt op en veel plezier heeft in haar zwangerschap daar in stilte bang voor zijn en die verafschuwen via obsessies, fantasieën en jeugdherinneringen zonder dat zij dat tegenover zichzelf wil toegeven. Dat is een van de redenen waarom vrouwen zo geheimzinnnig doen over dit onderwerp. Gedeeltelijk komt hun stilzwijgendheid voort omdat ze het leuk vinden een ervaring, die uitsluitend een voorrecht van hen is, met een mysterie te omgeven, maar ze zijn bovendien ook verbijsterd door de tegenstrijdigheden en conflicten die in hen leven. «De gedachten tijdens de zwangerschap zijn een droom die even snel vergeten is als de pijn van de bevalling» heeft Nancy Hale eens gezegd. Dan ontdekken ze complexe en verwarrende waarheden in zichzelf en proberen die te begraven in vergetelheid.

We hebben gezien dat in haar jeugd en adolescentie de vrouw met betrekking tot het moederschap verschillende fasen doormaakt. Als ze nog heel klein is, is het een wonder en een spel; ze ontdekt in de pop en vermoedt

in het kind dat komt een object dat ze kan bezitten en beheersen. Als opgroeiend meisje ziet ze daarentegen er een bedreiging in van de gaafireid van haar kostbare persoonlijkheid. Of ze wijst het woedend af, zoals de heldin van Colette Audry uit *L'Enfant* in *On joue perdant* die bekent:

«Elk kind dat in een zandhoop speelt verafschuw ik omdat het uit een vrouw is gekomen... Ik verafschuw ook de grote mensen omdat ze de kinderen in hun macht hebben, hen laten purgeren, hen slaan, kleden en hen op alle mogelijke manieren omlaag halen. De vrouwen met hun weke lichamen die altijd weer bereid zijn nieuwe kindertjes te krijgen, de mannen die de hele horde vrouwen en kindertjes die van hen zijn met een tevreden en zelfvoldaan gezicht bekijken. Mijn lichaam is van mij en van mij alleen en ik hou er alleen maar van als het gebruind is, getaand door het zeewater en gehavend door doorns. Het moet hard en verzegeld blijven.»

Soms ook is ze bang voor het kind hoewel ze daar naar verlangt en dat lijdt dan weer tot waanvoorstellingen over de zwangerschap en tot allerlei angstgevoelens. Er zijn jonge meisjes die heel graag het gezag uitoefenen waarmee het moederschap hen bekleedt maar die daarvan niet de volle verantwoordelijkheid willen dragen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Lydia die door Helene Deutsch wordt aangehaald. Zij ging op zestienjarige leeftijd als meisje werken bij buitenlanders en wijdde zich vol ijver aan de zorg voor de kinderen die haar waren toevertrouwd. Dat was een voortzetting van de kinderlijke dromen waarin ze samen met haar moeder een paar vormt om een kind op te voeden. Op eens begon ze haar werk te verwaarlozen; ze

toonde zich onverschillig tegenover de kinderen, en ze begon uit te gaan en te flirten. De tijd van het spel was voorbij en ze ging zich bekommeren om haar echte leven waarin het verlangen naar een kind geen grote plaats innam. Toch hebben sommige vrouwen hun hele leven lang het verlangen kinderen te overheersen, maar ze zien op tegen het biologische karwei van de bevalling. Ze worden vroedvrouw, verpleegster en onderwijzeres, maar ze willen geen kinderen. Anderen hebben het, ook al wijzen ze het moederschap dan niet vol afkeer van de hand, veel te druk met hun liefdeleven of een carrière om het kind een plaats in hun leven te geven. Of ze zijn bang voor de last die het kind voor hen of voor hun man betekent.

Vaak is de vrouw welbewust op haar steriliteit bedacht, hetzij door zich van seksuele omgang te onthouden, hetzij door anticonceptionele middelen. Maar er zijn ook gevallen waarin zij die angst voor een kind niet toegeeft en waarin het een psychisch afweerproces is dat bevruchting verhindert. Zij veroorzaakt dan in zichzelf functionele stoornissen die bij medisch onderzoek zijn vast te stellen maar van nerveuze oorsprong zijn. In *Le mariage* haalt dr. Arthus hiervan onder meer een zeer frappant voorbeeld aan.

«Mevrouw H... was door haar moeder heel slecht voorbereid op haar leven als vrouw; ze had haar voortdurend allerlei rampen voorspeld als ze zwanger zou worden... Toen mevrouw H. eenmaal getrouwd was meende ze de maand daarop zwanger te zijn; ze kwam tot de ontdekking dat ze zich had vergist. Na drie maanden vergiste ze zich weer. Na verloop van een jaar consulteerde zij een gynaecoloog die noch bij haar

noch bij haar man enige reden tot onvruchtbaarheid kon ontdekken. Na drie jaar zocht ze een andere vrouwenarts op die tegen haar zei: «U zult eerder zwanger worden als u er minder over praat...» Na vijf jaar huwelijk waren mevrouw H. en haar man tot de overtuiging gekomen dat ze geen kinderen zouden krijgen. Na zes jaar was er een kind.»

Het wel of niet aanvaarden van de bevruchting wordt beïnvloed door dezelfde factoren als de zwangerschap in het algemeen. In het verloop daarvan worden alle kinderlijke dromen en jeugdige angsten van de betrokkene weer levendig. Ze worden heel verschillend beleefd al naar gelang de betrekkingen die de vrouw onderhoudt met haar moeder en man en de manier waarop ze tegenover zichzelf staat.

Als ze op haar beurt moeder geworden is neemt de vrouw in zekere zin de plaats in van degene die haar heeft gebaard en dat betekent voor haar een volkomen emancipatie. Als ze daar werkelijk naar verlangt zal zij zich over haar zwangerschap verheugen en de moed hebben die zonder hulp te doorstaan. Wordt ze nog overheerst door haar moeder en schikt ze zich daarin dan zal ze zich graag aan de handen van haar moeder toevertrouwen. De zuigeling zal haar dan eerder een broertje of zusje lijken dan haar eigen vlees en bloed. Als ze zich wil vrij maken, maar dat tegelijkertijd eigenlijk niet durft is ze bang dat het kind haar opnieuw onder het juk zal brengen inplaats van haar daarvan te vrijwaren. Die angst kan een miskraam tengevolge hebben. Helene Deutsch haalt het geval aan van de jonge vrouw die met haar man een reis zou gaan maken waarbij ze het kind aan haar moeder had moeten overlaten. Ze beviel van een doodgeboren kind.

Zij verwonderde er zich over dat ze daarover niet meer tranen vergroot, want ze had heel erg naar dat kind verlangd. Maar ze was bang geweest het achter te laten bij haar moeder die haar door middel van dat kind zou hebben beheerst. We hebben gezien dat in de adolescente vaak een schuldgevoel tegenover de moeder optreedt; als dat schuldgevoel nog steeds leeft verbeeldt de vrouw zich dat er een vloek rust op haar nakomelingschap of op haar. Ze meent dat het kind haar bij de geboorte doden zal of zelf dood ter wereld komt. Dit schuldgevoel wekt bij jonge meisjes de zo vaak voorkomende angst op dat de zwangerschap niet goed zal verlopen. Uit het volgende voorbeeld, aangehaald door Helene Deutsch, blijkt welke schadelijke invloed er kan uitgaan van de verhouding tot de moeder.

«Mevrouw Smith, de benjamin in een grote familie die slechts één zoon telde had bij haar geboorte haar moeder teleurgesteld omdat die een zoon had gewild. Zij leed niet erg onder die gevoelens dank zij de genegenheid die haar vader en een oudere zuster haar toedroegen. Maar toen ze getrouwd was en een kind verwachtte bracht de haat die zij vroeger ervaren had, haar ertoe, ook al verlangde ze dan vurig naar een kind, het idee zelf moeder te worden te haten. Een maand voor tijd bracht ze een dood kind ter wereld. Toen ze voor de tweede maal zwanger was, werd ze bang dat er weer iets gebeuren zou. Gelukkig werd een van haar beste vriendinnen gelijktijdig met haar zwanger; zij had een zeer hartelijke moeder die de beide vrouwen tijdens hun zwangerschap zoveel mogelijk beschermde. Maar de vriendin was een maand eerder bevrucht dan mevrouw Smith die de gedachte dat ze haar

zwangerschap alleen zou moeten voltooien schrik aan joeg. Tot verrassing van iedereen bleef de vriendin een maand langer dan de vastgestelde tijd zwanger (H. Deutsch verzekert dat ze heeft nagegaan dat het kind inderdaad tien maanden na de conceptie geboren is) en de beide vriendinnen bevielen op dezelfde dag. De beide vriendinnen besloten het volgend kind op dezelfde dat te ontvangen en mevrouw Smith ging zonder angstgevoelens haar volgende zwangerschap in. Maar in de loop van de derde maand moest haar vriendin de stad verlaten. Mevrouw Smith kreeg een miskraam op de dag waarop ze dat vernam. Ze wilde nooit meer een kind hebben; de herinnering aan haar moeder drukte te zwaar op haar.»

Niet minder belangrijk is de verhouding waarin de vrouw staat tegenover de vader van haar kind. Een al rijpe, onafhankelijke vrouw kan verlangen naar een kind dat alleen maar van haar is. Ik heb zo’n vrouw gekend wier ogen begonnen te glanzen als ze een mooie man zag, niet uit seksuele begeerte, maar omdat ze hem beoordeelde op zijn capaciteiten als verwekker. Dergelijke moederlijke amazones begroeten vol enthousiasme het wonder van de kunstmatige inseminatie. Als de vader van het kind hun leven deelt onzeggen ze hem ieder recht op hun nakroost. Ze proberen -net als de moeder van Paul in *Sons and lovers* van Lawrence - met hun kleine een besloten koppel te vormen. Maar in de meeste gevallen heeft de vrouw behoefte aan mannelijke steun bij het aanvaarden van haar nieuwe verantwoordelijkheden. Ze wijdt zich slechts vol vreugde aan de nieuw geborene als een man zich wijdt aan haar.

Hoe verlegener en kinderlijker, hoe dringender die

behoefte. Zo vertelt Helene Deutsch de geschiedenis van de jonge vrouw die op vijftienjarige leeftijd trouwde met een jongen van zestien die haar zwanger had gemaakt. Als klein meisje was ze altijd dol geweest op baby's en ze had haar moeder geholpen met de zorg voor haar boertjes en zusjes. Maar toen ze zelf eenmaal moeder van twee kinderen was werd ze door een panische angst aangegrepen. Ze eiste dat haar man voortdurend bij haar was: hij moest werk zoeken waarbij hij heel lang in huis kon blijven. Ze leefde in een constante angst, ze overdreef de ruzietjes van de kinderen en hechtte het allergrootste belang aan de kleine incidenten die zich in de loop van de dag voordeden. Heel veel jonge vrouwen zoeken op deze wijze steun bij hun man die ze soms zelf het huis uitjagen doordat ze hem met hun zorgen overstelpen. Een ander vreemd geval van Helene Deutsch:

«Een jonge, getrouwde vrouw dacht dat ze zwanger was en voelde zich vreselijk gelukkig. Toen ze op een reis van haar man gescheiden was, had ze een kort avontuurtje dat ze juist alleen maar aanging omdat, overweldigd door haar aanstaand moederschap, niets anders haar van betekenis leek. Toen ze, kort daarna, weer bij haar man was teruggekeerd ontdekte zij dat ze zich in werkelijkheid in de datum van de conceptie had vergist; die had tijdens de reis plaats gehad. Toen het kind geboren was vroeg ze zich af of het een zoon was van haar echtgenoot of van haar toevallige minnaar; ze kon voor het kind geen enkel gevoel op brengen, hoezeer ze er dan ook naar had verlangd. Angstig en ongelukkig zocht ze hulp bij een psychiater en ze stelde geen belang in het kind voor ze tot het besluit gekomen was haar man als de vader van de

zuigeling te beschouwen.»

De vrouw die genegenheid koestert voor haar man zal vaak haar gevoelens modelleren naar die welke hij ervaart; ze zal haar zwangerschap met vreugde of wrevel begroeten al naar gelang hij daar trots op is of die vervelend vindt. Vaak wordt het kind ook gewenst om een verhouding of een huwelijk te consolideren en de gehechtheid die de moeder tegenover hem voelt hangt van het slagen of mislukken van haar plannen af. Als ze vijandschap voelt tegenover haar man is de situatie weer anders: ze kan zich dan hartstochtelijk wijden aan het kind en het bezit daarvan aan de vader onthouden of ze kan daarentegen ook vol haat staan tegenover de nakomeling van de man die zij verafschuwt. Mevrouw H.N. over wier bruidsnacht wij door Stekel zijn ingelicht werd meteen zwanger en ze heeft haar hele leven lang een afschuw gehad van het meisje dat ontstond in die nacht waarin zij op wrede wijze werd ingewijd. In het dagboek van Sophie Tolstoï proeven we eveneens dat de tweeslachtigheid van haar gevoelens zich in haar eerste zwangerschap weerspiegelen. Zij schrijft:

«Fysiek en mentaal is mijn toestand ondraaglijk. Fysiek ben ik voortdurend ziek en mentaal ben ik de prooi van verveling, leegte en verschrikkelijke angsten. En voor Liova besta ik helemaal niet meer... Ik kan hem geen genot meer geven omdat ik zwanger ben.»

De enige vreugde die ze uit deze toestand nog puurt is van masochistische aard. Het is ongetwijfeld het mislukken van de liefdesverhouding die haar een kinderlijke behoefte aan zelfkastijding heeft bezorgd.

«Sinds gisteren ben ik vreselijk ziek; ik ben bang dat ik een miskraam krijg. Maar die pijn in mijn buik doet me zelfs goed. Het is net als toen ik kind was en de een of andere dwaze streek had uitgehaald; moeder vergaf me dan, maar ik vergaf het mezelf niet. Dan kneep ik me of stak me in mijn hand tot de pijn ondraaglijk was geworden. Maar ik verdroeg die pijn dan toch en putte daar een geweldig plezier uit... Als... het kind er is zal dat allemaal weer opnieuw beginnen, walgelijk. Ik vind alles even vervelend. De uren kruipen voorbij. Alles is treurig. Ach, als Liova...»

Maar de zwangerschap is vooral een drama dat de vrouw met zichzelf beleeft; zij ervaart dat tegelijkertijd als een verrijking en een verminking. De vrucht is een deel van haar lichaam en een parasiet die haar uitbuit; zij bezit die, maar wordt er ook door bezeten. Hij bergt de hele toekomst in zich en door hem te dragen voelt zij zich wereldomvattend. Maar juist die rijkdom vernietigt haar; zij heeft het gevoel niets meer te zijn. Er staat een nieuwe existentie op het punt zich te openbaren en haar eigen existentie te rechtvaardigen; zij is daar trots op, maar voelt zich eveneens het speeltuig van .duistere krachten; ze wordt heen en weer geslingerd en voelt zich overweldigd. Het bijzondere van de zwangere vrouw is dat op het ogenblik dat haar lichaam zich transcendeert zij dat zelf als immanent ervaart. Het trekt zich in zichzelf terug in de misselijkheid en het overgeven. Het bestaat niet langer voor haar alleen en toch wordt het net op dat ogenblik omvangrijker dan ooit tevoren. De transcendentie van de kunstenaar, van de man van de daad wordt gedragen

door een subjectiviteit maar in de toekomstige moeder wordt de tegenstelling subject-object opgeheven. Ze vormt met het kind dat haar doet opzwellen een verdachte twee-eenheid die door het leven overspoeld wordt. Verstrikt in de netten van de natuur is zij plant en dier, een reservoir van colloïden, een broedstoof, een ei. Kinderen met hun zelfzuchtige lichamen schrikt ze af en jongelui grinniken omdat zij, een vrij en bewust menselijk wezen een passief instrument van het leven geworden is. Gewoonlijk is het leven alleen maar een zijnstoestand van de existentie, maar tijdens de zwangerschap doet het zich als scheppend voor. Maar het is een eigenaardige schepping die zich in contingentie en facticiteit verwerkelijk. Er zijn vrouwen voor wie het genot van zwangerschap en zogen zo groot is dat zij het voortdurend willen herhalen; zodra de baby van de borst af is voelen zij zich teleurgesteld. Dergelijke vrouwen zijn meer «geboortemachines» dan moeder en zoeken gretig naar mogelijkheden hun vrijheid ten gunste van hun lichaam te vervreemden. Hun existentie lijkt hun in de passieve vruchtbaarheid van hun lichaam genoegzaam gerechtvaardigd. Als het lichaam alleen maar inertie is kan het zelfs in gedegradeerde vorm geen transcendentie belichamen. Het is traagheid en verveling, maar zodra het begint uit te botten wordt het stam, bron en bloem, het rijst boven zichzelf uit en wordt tot beweging in de richting van de toekomst, maar tegelijkertijd tot een verdichte tegenwoordigheid. De scheiding waaronder de vrouw vroeger bij het spenen geleden heeft wordt nu weer goedgemaakt; ze krijgt opnieuw aansluiting bij de stroom van het leven, ze wordt weer een deel van het grote geheel en een schakel in de eindeloze ketting

der generaties, een lichaam dat door en voor een ander lichaam bestaat. De versmelting waarnaar zij zocht in de armen van een man - en die haar even snel werd ontzegd als toegestaan - verwerkelijkt de moeder als zij het kind in haar zware buik voelt of het tegen haar gezwollen borsten klemt. Zij is niet langer een object dat een subject onderworpen is, zij is ook geen subject meer dat bang is voor haar vrijheid; zij is de tweeslachtige werkelijkheid leven. Eindelijk hoort haar lichaam haar toe omdat het van het kind is dat haar toebehoort. De maatschappij erkent haar bezit daarop en verleent dat bovendien een geheiligd karakter.

Haar borst, tot nu toe alleen een erotisch object, kan ze nu tonen waar die een bron van leven is. Vrome plaatjes tonen ons dan ook de Heilige Maagd die met ontblote borst haar Zoon smeekt de mensheid te redden. In haar lichaam en maatschappelijke waardigheid vervreemd heeft de moeder het geruststellende gevoel *voor zichzelf* een wezen te zijn, een *être en soi*, en een vaststaande waarde.

Maar dat is alleen maar een illusie. Want zij maakt dat kind niet werkelijk; het wordt in haar gemaakt. Haar vlees brengt alleen maar vlees voort; zij is niet in staat een existentie te gronden die zichzelf zal moeten gronden. De scheppingen die uitgaan van de vrijheid stellen het object als waarde en bekleden dat met een noodzakelijkheid. Het kind in de moederschoot heeft geen rechtvaardiging; het is niet meer dan een vrijblijvend uitgroeisel, een redeloos feit waarvan de toevalligheid symmetrisch is aan de contingentie van de dood. De moeder mag dan *haar* redenen hebben *een* kind te willen, zij kan aan *die* ander die morgen zal

zijn niet zijn eigen redenen van bestaan geven; zij brengt hem uit de algemeenheid van haar lichaam voort en niet in de uniekheid van zijn bestaan. Dat begrijpt de heldin van Colette Audry uit *On joue perdant (L’Enfant)* als zij zegt:

«Ik had nooit gedacht dat hij mijn leven een zin kon geven. Zijn wezen kiemde in mij en, wat er ook gebeuren zou, ik had het tot het einde toe moeten dragen, zonder de dingen te kunnen bespoedigen, zelfs al zou het mijn dood hebben betekend. En toen werd hij geboren, geboren uit mij, hij leek dus op een werkstuk dat ik in mijn leven had kunnen maken... Maar dat was hij toch niet.»

Het mysterie van de Vleeswording, de Incarnatie herhaalt zich in zekere zin in iedere vrouw; elk kind dat geboren is is een god die zich tot mens maakt; hij zou zich niet als vrijheid en bewustzijn kunnen verwerkelijken als hij niet ter wereld kwam. De moeder leent zich tot dat mysterie, maar beheerst het niet. De hoogste waarheid van het wezen dat zich in haar schoot vormt ontgaat haar. Die tweeslachtigheid uit zich in twee tegenstrijdige fantasieën: iedere moeder heeft de gedachte dat haar kind een held zal zijn; op die manier geeft ze uiting aan haar verwondering een bewustzijn en een vrijheid te hebben voortgebracht. Maar ze is tegelijkertijd bang dat ze zal bevallen van een zwakkeling, een monster, want zij kent de verschrikkelijke contingentie van het vlees en het embryo dat in haar huist is alleen maar vlees. Er zijn gevallen waarin een van beide mythen de overhand heeft in haar, maar heel vaak wordt de vrouw tussen de een en de ander heen en weer geslingerd. Ook voor een andere dubbelzinnigheid is ze gevoelig. Opgenomen in

de grote cirkelgang van de soort bevestigt zij het leven tegenover tijd en dood. Daardoor is haar onsterfelijkheid beloofd, maar aan haar lichaam ervaart ze ook de waarheid van Hegels woord: «De geboorte van het kind is de dood van de ouders.» Hij voegt daar nog aan toe «Het kind is voor de ouders het wezen van hun liefde dat zich buiten hen plaatst.» En omgekeerd krijgt hij zijn wezen voor zichzelf «door scheiding van de bron, een scheiding waarin die bron uitdroogt.» Deze overschrijding van zichzelf is ook voor de vrouw een afschaduwing van de dood. Die waarheid komt tot uiting in de angst die zij voelt als zij denkt aan de bevalling; zij is bang daarbij haar eigen leven te verliezen.

Als de betekenis van de zwangerschap zo tweeslachtig is, is het alleen maar natuurlijk dat ook de houding van de vrouw tweeslachtig is; die wisselt overigens met de ontwikkelingsstadia van de foetus. In de eerste plaats moet er de nadruk op worden gelegd dat aan het begin van het proces het kind nog niet aanwezig is; dat heeft alleen nog maar een imaginair bestaan. De moeder kan van dit kind, dat over enige maanden geboren wordt, dromen en doende zijn met het klaarmaken van wieg en luiermand, maar alles wat ze concreet bevat zijn de fysieke moeilijkheden die bezit van haar hebben genomen. Sommige predikers van Leven en Vruchtbaarheid beweren geheimzinnig dat de vrouw aan de aard van het genot dat de man ervaart voelt dat de man haar zojuist tot moeder heeft gemaakt. Dat is een van de mythen die je op de vuilnisbelt kunt gooien. Ze kan nooit intuïtief beoordelen wat er heeft plaats gehad; zij komt daartoe op grond van onzekere aanwijzingen. De menstruatie blijft uit, ze wordt

dikker, haar borsten worden zwaarder en doen haar pijn, ze heeft last van duizeligheid en misselijkheid. Vaak meent ze gewoon dat ze ziek is en is het een arts die haar op de hoogte brengt. Dan weet ze dat haar lichaam een bestemming gekregen heeft die haar transcendeert. Van dag tot dag zal een poliep, die uit haar vlees geboren toch haar vlees vreemd is, groter en groter in haar worden. Zij is de prooi geworden van de soort die zijn wetten aan haar opdringt en over het algemeen schrikt die vervreemding haar af; die schrik uit zich in misselijkheid en overgeven. Die worden voor een deel veroorzaakt door de veranderingen in maagsecretie die zich dan voordoen. Maar als die reactie, die bij andere zoogdieren onbekend is, al betekenis heeft ontleent hij die aan psychische motieven: zij manifesteert het ingrijpende karakter dat de strijd tussen individu en soort bij de vrouw aanneemt (zie ook deel I, hoofdstuk I). Zelfs wanneer de vrouw vurig naar een kind verlangt verzet haar lichaam er zich aanvankelijk tegen het voort te brengen. Stekel beweert dat «in een toestand van zenuwachtige angsten» het vomeren van de vrouw altijd de uiting is van een zekere afwijzing van het kind. En als dat kind met vijandige gevoelens wordt ontvangen - om redenen die men niet altijd tegenover zichzelf wil toegeven - dan worden die maagstoornissen erger.

«De psychoanalyse heeft ons geleerd dat een psychische verheviging van de misselijkheidsymptomen zich alleen dan voordoet als de orale expulsie de uiting is van vijandige gevoelens tegenover de zwangerschap of de foetus,» zegt Helene Deutsch. Zij voegt daar nog aan toe: «Vaak is de psychische inhoud van het zwangerschapsbraken precies hetzelfde als bij het

hysterisch braken van jonge meisjes dat wordt veroorzaakt door de gedachte dat ze zwanger zijn». (Men heeft tegenover mij het geval aangehaald van een man die tijdens de eerste maanden van de zwangerschap van zijn vrouw - van wie hij toch niet erg veel hield - aan dezelfde symptomen van misselijkheid, duizelingen en braken leed als men aantreft bij zwangere vrouwen. Bewuste conflicten hebben zich hier ongetwijfeld op hysterische wijze geuit.) In beide gevallen leeft de oude voorstelling van bevruchting door de mond die men bij kinderen aantreft weer op. Vooral voor kinderlijke vrouwen is de zwangerschap, net als vroeger, een ziekte van het spijsverteringsapparaat. Helene Deutsch citeert het geval van een zieke die angstig haar braaksel bestudeerde om te zien of het geen fragmenten van de embryo bevatte. Toch *wist* ze, zei ze, dat die obsessie absurd was. Geeuwhonger, gebrek aan eetlust en afkeer zijn indicaties van dezelfde aarzeling tussen de wens het embryo te behouden en te vernietigen. Ik heb een jonge vrouw gekend die last had van hevig braken, maar die tegelijkertijd aan een ernstige constipatie leed. Zij vertelde mij zelf dat ze de indruk had dat ze tegelijkertijd probeerde de foetus uit te drijven en zich inspande om die te houden. En dat correspondeerde precies met haar bewuste verlangens.

In zijn werk *Le mariage* haalt dokter Arthus het volgende, door mij samengevatte, geval aan:

«Mevrouw T... lijdt aan zware zwangerschapsstoornissen die gepaard gaan met onbedwingbare neigingen tot vomeren... De toestand wordt dermate verontrustend dat de mogelijkheid van een zwangerschapsonderbreking onder het oog moet worden gezien... De jonge vrouw is

daar wanhopig onder... Een korte analyse die werd uitgevoerd bracht aan het licht (dat) mevrouw T... zich onbewust indentificeerde met een van haar oude kostschoolvriendinnen die in haar gevoelsleven een grote rol had gespeeld en die aan de gevolgen van haar eerste zwangerschap was overleden. Toen dit eenmaal duidelijk was werden de symptomen minder. Na veertien dagen vomeerde ze nog wel, maar dat leverde geen gevaar meer op.»

Constipatie, diarree en kokhalzen geven steeds uiting aan hetzelfde mengsel van verlangen en angst. Het resultaat daarvan is vaak een miskraam. Bijna alle spontane miskramen hebben een psychische oorzaak. Al die ongemakken verergeren naarmate de vrouw daar meer belang aan hecht en naarmate zij meer «naar zichzelf luistert». Vooral de beruchte «trek» van zwangere vrouwen is van kinderlijke oorsprong en wordt liefderijk gekoesterd. Die richt zich altijd op eetwaren als gevolg van de vroegere gedachte van bevruchting door de spijsverteringskanaal. De vrouw die zich niet thuisvoelt in haar lichaam geeft, zoals vaak voorkomt bij dwangneurosen, aan dat vreemde gevoel uiting door een verlangen waarop zij zich vaak blind staart. Overigens is er een soort «cultivering» van deze eet-neigingen zoals er vroeger een cultivering van de hysterie bestond; de vrouw verwacht die «trek», kijkt er naar uit en verzint die. Ik heb me laten vertellen van een jonge ongehuwde moeder die een zo onbedwingbare trek naar spinazie kreeg dat ze naar de markt holde, spinazie kocht en stond te trappelen van ongeduld toen die gekookt werd. Ze gaf daarmee uiting aan haar angst voor eenzaamheid. Wetend dat ze op niemand anders dan zichzelf kon rekenen

haastte ze zich om haar lusten te bevredigen. De hertogin van Abrantès beschrijft in haar *Mémoires* op een heel vermakelijke manier een geval waarin die «trek» op een dwingende manier door de omgeving van de vrouw gesuggereerd werd. Ze klaagt erover dat ze tijdens haar zwangerschap met teveel zorg omringd werd.

«De zorgen en voorzorgen vergroten het ongemak, de hartkloppingen, de zenuwpijnen en de duizend en een kwaaltjes waarvan de eerste zwangerschap vrijwel altijd vergezeld gaat. Ik heb het ondervonden... Mijn moeder begon er mee toen ik op een dag bij haar at... «O, lieve hemel,» zei ze opeens haar vork neerleggend en me aankijkend. «Lieve hemel, ik heb helemaal vergeten te vragen waar je *trek* in hebt.»

«Ik heb helemaal nergens trek in,» antwoordde ik.

«Heb je helemaal geen trek,» zei mijn moeder... «Heb jij geen bijzondere trek ergens in.? Maar daar heb ik nog nooit van gehoord. Je vergist je. Je let er alleen maar niet op. Ik zal er met je schoonmoeder over praten.»

En nu beraadslaagden de beide vrouwen samen. En toen begon Junot uit louter angst dat ik een kind met een varkenskop ter wereld zou brengen iedere ochtend te vragen. «Waar heb je trek in, Laura?» Mijn schoonzuster kwam uit Versailles en voegde zich bij dat koor van informanten... en wat zij gezien had aan misvormde mensen als gevolg van onbevredigde trek was niet meer te tellen... Tenslotte begon ik zelf bang te worden... Ik pijnigde mijn hersens met de vraag wat ik het liefste zou lusten en kon niets vinden. Maar op

een dag, toen ik een ananaszuurtje at schoot het me te binnen dat een ananas heel goed zou zijn... Toen ik mezelf er eenmaal van overtuigd had dat ik *trek* had in ananas, had ik daar ook heel hevig behoefte aan, een behoefte die nog toenam toen Corcelet verklaarde... dat het niet de tijd voor ananas was. Toen ervoer ik het woedende verlangen dat je het gevoel geeft te zullen sterven als het niet bevredigd wordt.

(Na heel veel moeite krijgt Junot tenslotte een ananas van mevrouw Bonaparte. De hertogin van Abrantès neemt die vol plezier aan en brengt de hele nacht door met de vrucht te betasten en te beruiken omdat de arts haar voorgeschreven heeft niet voor de volgende ochtend te eten. Tenslotte dient Junot de ananas op)

Ik schoof het bord ver weg. «Maar... ik weet niet wat ik heb. Ik kan geen ananas eten.» Hij drukte me met mijn neus op dat vervloekte bord, maar dat versterkte alleen het gevoel nog maar dat ik geen ananas kon eten. Hij moest die niet alleen wegbrengen, maar ook de ramen openzetten en mijn kamer parfumeren om ieder spoor te verjagen van de geur die me in tijd van een seconde misselijk had gemaakt. En het allereigenaardigste is dat ik sinds die tijd geen ananas meer kan eten zonder mezelf geweld aan te doen...»

Vrouwen met wie men zich veel bezig houdt of die zich veel met zichzelf bezig houden hebben het meeste last van ziekteverschijnselen. Het makkelijkst wordt zwangerschap verdragen, enerzijds door de matrones die zich helemaal wijden aan hun functies van geboortemachine en anderzijds door mannelijke vrouwen die zich niet blind staren op de avonturen van hun lichaam en de moed hebben daar makkelijk overheen te

stappen. Madame de Staël verdroeg een zwangerschap even flink en rondborstig als een gesprek.

Als de zwangerschap voortschrijdt verandert de verhouding tussen de moeder en de vrucht. Die vrucht heeft zich stevig in de moederlijke schoot genesteld, de twee organismen hebben zich aan elkaar aangepast en er heeft een biologische uitwisseling tussen hen plaats waardoor de vrouw haar evenwicht weer terugvindt. Zij voelt zich niet langer bezeten door de soort; zij heeft nu een vrucht in haar ingewanden. In de eerste maanden is ze zo maar de een of andere vrouw, verzwakt en vernederd nog door dat geheimzinnige werk dat zich in haar voltrekt. Later is het duidelijk dat zij een aanstaande moeder is en haar gebreken zijn alleen maar de keerzijde van haar glorie. Het onvermogen waaronder zij lijdt wordt, nog versterkt nu, tot een alibi. Heel veel vrouwen kennen in de zwangerschap dan ook een wonderlijke gemoedsrust. Zij voelen zich gerechtvaardigd. Altijd al hebben ze de neiging gehad zichzelf te observeren, hun lichaam gade te slaan, maar durfden, uit een gevoel van maatschappelijke verplichting, nooit te welwillend tegenover zichzelf te staan. Maar nu hebben ze daar het recht toe; alles wat ze nu voor hun eigen welzijn doen, doen ze ook voor het kind. Er wordt van hen geen werk en geen inspanning meer geëist; ze hoeven zich om de rest van de wereld niet meer te bekommeren. De toekomstdromen die ze koesteren geven zin aan het nu. Ze hoeven zich alleen maar te laten leven; ze zijn met vakantie. De reden van hun bestaan ligt in hun buik en dat geeft hen een volkomen geluksgevoel. «Het is net een kleine kachel in de winter die altijd brandt en die er altijd is, voor jou

alleen en die helemaal aan je wil onderworpen is. Het is ook een frisse douche die de hele zomer zonder onderbreking stroomt. Het is er,» zei een vrouw die door Helene Deutsch wordt aangehaald. In dat overstelpend gevoel ervaart de vrouw dan ook nog de bevrediging zich «interessant» te voelen en dat is van haar adolescentie af haar diepste verlangen geweest. Als echtgenote lijdt ze onder de afhankelijkheid met betrekking tot haar echtgenoot, nu is ze niet langer een seksueel object, een dienares, maar zij belichaamt de soort, zij is de belofte aan leven en eeuwigheid; haar omgeving respecteert haar. En dat moedigt haar, zoals we al gezien hebben, aan «lusten» te verzinnen. «De zwangerschap stelt de vrouw in staat daden te rationaliseren, die anders belachelijk zouden hebben geleken,» zegt Helene Deutsch. Door de aanwezigheid van een ander in haar schoot gerechtvaardigd geniet ze er eindelijk volop van zichzelf te zijn. In *Etoile vesper* heeft Colette deze fase van haar zwangerschap beschreven:

«Heimelijk en zonder enige haast kwam het geluk van zwangere vrouwen over mij. Ik was niet langer meer onderworpen aan ongemakken en ongeluk. Euforie, spinnen van tevredenheid, welke wetenschappelijke of vertrouwde naam moet ik geven aan dit gevoel tegen kwaad beschermd te zijn? Dat gevoel moet wel overweldigend geweest zijn omdat ik het niet vergeten heb... Ik kan niet langer verzwijgen wat nog nooit werd gezegd over die trots, dat gevoel van banale grandeur dat ik smaakte toen mijn vrucht rijpte... Iedere avond nam ik afscheid van een stukje van een van de mooiste periodes uit mijn leven. Ik wist wel dat ik daar naar terugverlangen zou, maar de

vrolijkheid, het gespin en de euforie overstelpten alles en ik liet me beheersen door een zoete dierlijkheid en onverschilligheid die veroorzaakt werden door mijn toenemend gewicht en de stomme roep van het wezen dat zich in mij vormde.

Zesde, zevende maand... De eerste aardbeien, de eerste rozen. Kan ik mijn zwangerschap anders betitelen dan een groot en lang feest? De pijn van de bevalling is vergeten, maar zo’n uniek en langdurig feest vergeet je niet. Ik heb niets vergeten. Ik herinner me vooral hoe de slaap zich op grillige uren van mij meester maakte en dat ik, net als in mijn kinderjaren, weer werd aangegrepen door het verlangen om op de grond te slapen, in het gras, op de warme aarde. Dat is een unieke «lust», een gezonde lust.

Op het eind leek ik wel een rat met een gestolen ei. Omdat ik mezelf te veel was, gebeurde het wel dat ik te moe was om te gaan slapen... Maar zelfs dat gewicht en die moeheid onderbraken mijn feest nog niet. Ik werd gedragen op een baar van zorg en voorrechten...»

Colette vertelt ons dat een van haar vrienden die gelukkige zwangerschap «de zwangerschap van een man» noemde. En zij doet zich inderdaad aan ons voor als een van de types die hun toestand dapper dragen omdat zij er niet door geabsorbeerd worden. Ze zette haar werk als schrijfster dan ook gewoon voort. «Toen het kind te kennen gaf dat het er aan kwam deed ik de dop op mijn vulpen.»

Andere vrouwen voelen het gewicht van de zwangerschap zwaarder; ze blijven voortdurend herkauwen over hun nieuwe belangrijkheid. Ze hoeven maar een beetje

aangemoedigd te worden en ze betrekken de mannelijke mythen al op zichzelf. Tegenover de helderheid van geest stellen zij het vruchtbare duister van het leven; tegenover het heldere bewustzijn de mysteries van het innerlijk en tegenover de vruchtbare vrijheid stellen ze het gewicht van de buik die in zijn enorme facticiteit er nu eenmaal is. De aanstaande moeder voelt zich aarde en humus, bron en wortel. Als zij insluimert, is haar sluimer die van de chaos waarin werelden gisten.

Er zijn ook vrouwen die zichzelf veel meer vergeten en die vooral onder de bekoring komen van de levensschat die in hen groter wordt en groeit. Die vreugde wordt tot uitdrukking gebracht door Cécile Sauvage in haar gedichten *L’Ame en bourgeon*:

Tu m’appartiens ainsi que l’aurore à la plaine

Autour de toi ma vie est une chaude laine

Où tes membres frileux poussent dans le secret

En ook nog:

O toi que je cajole avec crainte dans l’ouate

Petite âme en bourgeon attachée à ma fleur

D’un morceau de mon coeur je façonne ton coeur

O mon fruit, petite bouche moite

En in een brief aan haar man schrijft ze:

«Het is eigenaardig, maar het lijkt me dat ik de formatie van een kleine planeet meemaak en dat ik de

frêle globe daarvan kneed. Nog nooit is het leven me zo na geweest. Ik heb nog nooit geweten dat ik de zuster ben van de aarde met zijn vegetatie en zijn sappen. Mijn voeten gaan over de aarde als over een levend dier. Ik denk voortdurend aan een dag vol fluit-klanken, het gezoem van bijen en dauw, want nu schopt en beweegt hij in mij. Als je eens wist hoeveel lentefrisheid en jeugd deze ziel in knop in mijn hart ontmoet. En dan te bedenken dat het de kinderlijke ziel van Pierrot is en dat in het duister in mij, die ziel twee grote donkere ogen Van oneindigheid vervolmaakt die op de zijne lijken.»

Vrouwen daarentegen die diep in hun wezen koket zijn, die zichzelf alleen beschouwen als een erotisch object en die erg gesteld zijn op de schoonheid van hun lichaam, lijden eronder te merken dat ze misvormd zijn, lelijker geworden en niet meer in staat zijn begeerte op te wekken. Voor hen lijkt de zwangerschap geen verrijking of een feest, maar een verlaging van zichzelf.

Zo kan men, onder meer, in *My life* van Isadora Duncan lezen:

«Het kind laat zijn aanwezigheid nu voelen... Mijn mooie, marmerachtige lichaam verloor zijn spanning, vastheid en vorm... Als ik langs de oever van de zee liep voelde ik me vaak heel sterk en heel krachtig en dan hield ik me soms voor dat dit kleine schepsel van mij zou zijn, van mij alleen, maar op andere dagen... had ik het gevoel een ongelukkig dier te zijn dat in een strik was geraakt... Afwisselend vol hoop en wanhoop dacht ik vaak aan de zwerftochten uit mijn jeugd, aan mijn lopen zonder doel, aan mijn

ontdekkingen van kunst en dat alles was dan niet meer dan een oude aanloop die zich verloor in de nevel en die uitliep op de verwachting van een kind, het meesterwerk dat de eerste de beste boerenvrouw ook voortbrengt... Ik begon aan alle mogelijke angsten te lijden. Vergeefs hield ik mezelf voor dat alle vrouwen kinderen hebben. Het was iets heel natuurlijks en toch was ik bang. Bang waarvoor? Zeker niet voor de dood of voor de pijn; ik had een onbekende angst voor iets dat ik niet kende. En meer en meer misvormde mijn prachtige lichaam zich voor mijn verwonderde ogen. Waar waren mijn gracieuze vormen van de jeugdige najade gebleven? Waar was mijn eerzucht gebleven en mijn roem? Ondanks mezelf voelde ik me vaak ellendig en terneergeslagen. De strijd met het leven, die reus, was nu eenmaal ongelijk, maar dan dacht ik aan het kind dat geboren zou worden en dan verdween al mijn triestheid. Wrede uren van wachten in de nacht. Wat moeten wij zwaar betalen voor de eer en roem van het moederschap!...»

In het laatste stadium van de zwangerschap wordt de scheiding tussen moeder en kind voorbereid. Vrouwen ervaren op verschillende wijze de eerste bewegingen, die voetjes die tegen de deur naar de wereld trappelen, die trappen tegen de buikwand die het gescheiden houdt van de wereld. Sommigen staan wat verbaasd en begeesterd tegenover dit teken dat de aankondiging is van een zelfstandig leven; anderen ervaren met een gevoel van afkeer dat ze een vreemdeling in zich dragen. Weer treedt er een stoornis op in de vereniging van vrucht en moederlichaam: de baarmoeder zakt, de vrouw heeft een gevoel van druk en spanning en ondervindt

moeilijkheden met de ademhaling. En ditmaal is zij niet bezeten van een vage soort, maar door een kind dat geboren gaat worden. Tot nu toe was dat alleen maar een beeld, een hoop, nu weegt zijn aanwezigheid zwaar. En zijn realiteit schept nieuwe problemen. Iedere overgang is angstaanjagend en de bevalling doet zich als bijzonder angstaanjagend voor. Als voor de vrouw haar «tijd» nadert worden alle kinderlijke angsten weer levend in haar. Als ze zich als gevolg van een schuldgevoel door haar moeder vervloekt acht praat zij zichzelf aan dat zij of het kind zal sterven. In *Oorlog en vrede* heeft Tolstoï in Lise een van de kinderlijke vrouwen getekend die in de bevalling een ter dood veroordeling zien. Zij sterft daar dan ook werkelijk bij.

Het karakter van de bevalling loopt in de verschillende gevallen zeer uiteen. De moeder wil in haar schoot dat kostbare vlees dat een deel van haarzelf is bewaren en zich tegelijkertijd ontdoen van een lastpost. Ze wil eindelijk haar droom in haar handen houden, maar is bang voor de nieuwe verantwoordelijkheden die door deze materiële realisatie worden geschapen. Soms heeft het een of ander verlangen de overhand, maar gewoonlijk is zij innerlijk verdeeld. Vaak ook treedt ze niet met een vastbesloten hart de beproeving tegemoet. Ze zou zo graag tegenover zichzelf en haar omgeving - haar moeder en haar man - bewijzen dat ze best in staat is het zonder hulp klaar te spelen, maar tegelijkertijd neemt zij het de wereld, het leven en haar naasten kwalijk dat haar pijn wordt opgedrongen en neemt dan uit protest een passieve houding aan. Onafhankelijke vrouwen - matrones of mannelijke vrouwen — staan er

vaak op een actieve rol te spelen in de ogenblikken die aan de bevalling vooraf gaan en tijdens de bevalling zelf. Zijn zij erg infantiel dan laten zij zich helemaal gaan onder de hulp van de vroedvrouw of hun moeder. Sommigen zijn te trots om te schreeuwen, anderen laten zich daarin volkomen gaan. Algemeen gesteld zou men kunnen zeggen dat zij in deze crisis hun diepste houding tegenover de wereld in het algemeen en hun moederschap in het bijzonder tot uitdrukking brengen; ze gedragen zich stoïcijns, berustend, veeleisend, heerszuchtig, vol verzet, inert, gespannen... Deze psychische gesteldheid heeft een geweldige invloed op de duur en moeilijkheid van de bevalling (die natuurlijk ook van zuiver organische factoren afhankelijk is). Significant is dat de vrouw gewoonlijk - net als bepaalde vrouwelijke huisdieren - een hulp nodig heeft bij het volvoeren van de functie waartoe de natuur haar bestemd heeft. Er zijn boerinnen met ruwe zeden en gewoonten en beschaamde ongehuwde moeders die alleen bevallen, maar hun alleen-zijn heeft vaak de dood van het kind tot gevolg of een ongeneeslijke ziekte bij de moeder. Op hetzelfde ogenblik waarop de vrouw haar bestemming als vrouw verwezenlijkt is zij nog afhankelijk. En dat is een bewijs temeer dat in de menselijke soort het natuurlijke nooit gescheiden is van het kunstmatige. Natuurlijk is het conflict tussen het belang van het individu en dat van de soort zo scherp dat het vaak de dood van de moeder of van het kind met zich meebrengt. De menselijke ingrepen van artsen en chirurgen hebben de ongelukken die zich vroeger zo veelvuldig voordeden aanzienlijk verminderd en zelfs bijna geëlimineerd. Anesthesie-methoden, de pijnloze bevalling, is bezig het Bijbelse gebod «In smart zult gij uw kinderen

baren» te logenstraffen. Dergelijke methoden, gemeengoed in Amerika beginnen zich nu ook in Frankrijk (en het overige deel van West -Europa, vert.) te verbreiden. In maart 1949 werd die in Engeland bij ministerieel besluit zelfs verplicht gesteld.

Ik heb er al op gewezen dat sommige antifeministen zich in naam van de natuur en de bijbel ergeren aan het feit dat men de barensweeën zoveel mogelijk wil opheffen. Zij zouden een van de bronnen van het «moederlijk-instinct» zijn. Helene Deutsch schijnt deze mening min of meer te zijn toegedaan. Als de moeder de pijn van de bevalling niet ervaart erkent ze innerlijk het kind niet als het hare als het haar getoond wordt, beweert zij. Maar ze geeft ook toe dat men hetzelfde gevoel van leegte en vreemdheid aantreft bij kraamvrouwen die wel pijn hebben geleden. En in haar hele boek wijst zij er steeds weer op dat moederliefde een gevoel is, een bewuste houding en geen instinct en dat die niet noodzakelijkerwijze gebonden is aan de zwangerschap. Volgens haar kan een vrouw een geadopteerd kind op moederlijke wijze liefhebben, net als een kind uit het eerste huwelijk van de man etc. Deze tegenstrijdigheid is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat zij de vrouw tot masochisme doemt en dat die stelling er haar toe brengt een hoge waarde toe te kennen aan het lijden van de vrouw.

Het is moeilijk te zeggen welke pijnen de vrouw als gevolg van de pijnloze bevalling nu precies bespaard blijven. Het feit dat de baring soms meer dan vierentwintig uur duurt en zich soms in twee of drie uur voltrekt maakt iedere generalisering onmogelijk.

Voor sommige vrouwen is de bevalling een marteling. Dat is het geval bij Isadora Duncan; ze heeft haar zwangerschap vol angsten beleefd en psychische weerstanden hebben ongetwijfeld de pijn van de bevalling nog verhoogd. Zij schrijft:

«Men mag van de Spaanse Inquisitie zeggen wat men wil, maar geen vrouw die een kind gekregen heeft zou er bang van zijn. In vergelijking daarmee is dat een spel geweest. Zonder pauze, zonder ophouden, zonder medelijden had dat onzichtbare en wrede wezen mij in zijn klauwen en scheurde mijn botten en zenuwen uit elkaar. Er wordt beweerd dat je die pijnen snel weer vergeet. Maar daar kan ik dan alleen maar op zeggen dat ik alleen mijn ogen maar hoef dicht te doen om opnieuw mijn kreten en gejammer te horen.»

Sommige vrouwen daarentegen zijn van mening dat het een beproeving is die betrekkelijk makkelijk te verdragen is. Een klein aantal ondergaat het zelfs als seksueel genot.

«Ik ben een zo seksueel ingesteld wezen, dat voor mij zelfs de bevalling een seksuele daad is, schrijft het meisje wier levensbiecht aan Stekel wij reeds gedeeltelijk hebben samengevat. Ik had een geweldige «mevrouw». Ze baadde me en gaf me injecties. Dat was al genoeg om me zeer te prikkelen en mijn zenuwen tot het uiterste te spannen.»

Er zijn ook vrouwen die beweren dat ze tijdens de bevalling een indruk van scheppend vermogen hadden; zij hebben dan ook werkelijk vrijwillig iets voortgebracht. Maar veel anderen daarentegen voelen zich passief, een instrument dat lijdt en gemarteld

wordt.

Ook de eerste houding van de moeder tegenover het kind is eveneens variabel. Sommige vrouwen lijden onder het gevoel van leegte dat zij nu ineens in hun lichaam ervaren; het lijkt wel alsof hun schat hen ontstolen is.

Je suis la ruche sans parole

Dont l’essain est parti dans l’air

Je n’apporte plus la becquée

De mon sang à ton frêle corps

Mon être est la maison fermée

Dont on vient d’enlever un mort,

schrijft Cécile Sauvage. En ook nog:

Tu n’est plus tout à moi. Ta tête

Réfléchit déjà d’autres cieux.

En ook nog:

Il est né, j’ai perdu mon jeune bien-aimé

Maintenant il est né, je suis seule, je sens

S’espouvanter en moi le vide de mon sang...

Toch ervaart iedere jonge moeder tegelijkertijd ook iets van een verbijsterende nieuwsgierigheid. Het is ook een vreemd wonder een wezen dat zich in je gevormd heeft en dat van je is uitgegaan te zien en vast te

houden. Maar wat is nu precies het aandeel van de moeder geweest in dat uitzonderlijk gebeuren dat een nieuw bestaan ter wereld heeft gebracht? Zij weet het niet. Het zou zonder haar niet bestaan, maar onttrekt zich toch aan haar. Er schuilt een trieste verwondering in het buiten je zelf te zien, los gesneden van je zelf. En het is bijna altijd een teleurstelling. De vrouw zou het zo graag, even zeker als haar eigen hand, als het *hare* willen ervaren. Maar alles wat het voelt is in hem opgesloten, is ondoorzichtig en ondoordringbaar en gescheiden van haar. Ze herkent het zelfs niet omdat ze het niet kent. Haar zwangerschap heeft ze beleefd zonder hem. Met deze kleine vreemde heeft ze geen enkel verleden gemeen. Ze had verwacht dat hij haar meteen vertrouwd zou zijn. Maar hij is een volslagen nieuweling en ze is zelf verbijsterd over de onverschilligheid waarmee ze hem verwelkomt. Tijdens haar dromen in de zwangerschap was hij een beeld, was hij oneindig en de moeder speelde in gedachten met haar aanstaand moederschap. Nu is het een heel klein eindig wezen en hij is er echt, toevallig, fragiel en eisend. En de vreugde dat hij er eindelijk werkelijk is, mengt zich met het gevoel van spijt dat dat alles is.

Door het zogen hervinden vrij veel jonge moeders over die scheiding heen een intieme, dierlijke verhouding tot het kind. Het is veel vermoeiender dan de zwangerschap, maar het stelt de zogende vrouw in staat de «vakantietoestand», gemoedsrust en tevredenheid die de zwangere vrouw genoot nog voort te zetten.

In *On joue perdant* schrijft Colette Audry over een van haar heldinnen:

«Toen de baby aan de borst was kon ze gewoon niets anders doen en van haar had dat urenlang mogen duren. Ze dacht zelfs niet aan wat er daarna allemaal nog gebeuren moest. Ze hoefde alleen maar af te wachten tot hij zich als een grote, volgezogen bij losmaakte van de borst.»

Maar er zijn vrouwen die niet kunnen zogen en bij wie de verwonderde onverschilligheid van het eerste uur zo lang voortduurt dat ze met het kind geen enkele concrete band kunnen vormen. Dat was onder meer het geval bij Colette die haar dochtertje niet voeden kon en die in *L'Etoile vesper* met haar gebruikelijke oprechtheid over haar eerste moederlijke gevoelens schrijft:

«Vervolgens kijk je naar dat nieuwe persoontje dat in huis gekomen is zonder dat het van buiten kwam... Bevat dat kijken van me wel voldoende liefde? Dat durf ik niet te beweren. Natuurlijk was ik gewoon - en dat ben ik nog - mij te verbazen. Ik verwonderde me dus over dat hele samenstel van wonderen dat de nieuweling was: haar nageltjes, zo doorschijnend als de gewelfde schaal van een roze krab, de zolen van haar voetjes waarop zij naar ons toekwam zonder de grond aan te raken. De lichte pluim van haar op de wangen gezakte wimpers, een gordijn dat zich tussen het aardse landschap en de hemelse droom van haar blauwe ogen schoof. Het geslachtsdeel, amandelvormig en nauwelijks ingekerfd; de, twee op elkaar gesloten gewelfde lippen. Maar die minutieuze bewondering die ik aan mijn dochtertje wijdde noemde ik geen en voelde ik niet als liefde. Ik keek alleen maar... Ik putte uit dit schouwspel waarop ik zo lang had gewacht niet de waakzaamheid en wedijver van stralende moeders.

Wanneer zou voor mij het teken komen dat een tweede, en nog moeilijker inbreuk betekende? Ik moest wel aanvaarden dat ik tenslotte veranderd zou worden in een gewone moeder door vele waarschuwingen, vluchtige opwellingen van jaloezie, foutieve en ook wel goede voorgevoelens, trots in de beheersing van een leven dat ik zo nederig had voortgebracht en het iet of wat onoprechte bewustzijn een ander een lesje in bescheidenheid te geven. Mijn gemoedsrust vond ik pas weer terug toen er van haar lippen een verstaanbare taal opbloeide, toen bewustzijn, schalksheid en zelfs tederheid van een gestandaardiseerde pop een meisje maakte en uit dat meisje mijn dochter.»

Er zijn ook veel moeders die schrikken voor hun nieuwe verantwoordelijkheden. Tijdens hun zwangerschap hoeven ze alleen maar toe te geven aan hun lichaam. Er wordt van hen geen enkele activiteit geëist. Nu worden ze geconfronteerd met iemand die rechten op hen heeft. Sommige vrouwen liefkozen hun kind welgemoed zolang zij nog welgemoed en zorgeloos in het ziekenhuis liggen maar gaan dat kind als een last beschouwen zodra ze weer thuis zijn. Zelfs het zogen van het kind verschaft hen geen enkele vreugde; integendeel ze menen daarmee hun borsten te bederven. Geërgerd voelen ze hoe vol hun borsten zijn en hoeveel pijn hun klieren doen. De mond van het kind doet hen pijn. Het lijkt hen alsof hij hun krachten, hun leven en hun geluk opzuigt. Hij dwingt hen tot een harde dienstbaarheid en maakt niet langer deel meer uit van hen. Hij lijkt een tiran. Vol vijandschap beschouwen zij dat kleine, vreemde individu dat hun lichaam, hun vrijheid en hele ik bedreigt.

Er zijn nog een heleboel andere factoren die een rol

meespelen. En de relatie van de jonge vrouw met haar moeder blijft heel belangrijk. Helene Deutsch haalt het geval aan van de jonge vrouw die haar kind zoogde en wier zog wegbleef iedere keer als haar moeder haar kwam opzoeken. Vaak vraagt ze haar moeder om hulp, maar is dan jaloers op de zorgen die een ander aan de baby besteedt en ze voelt tegenover die ander een soort gramschap. De verhouding tot de vader van het kind en de gevoelens van de vader zelf zijn eveneens zeer belangrijk. Een hele reeks economische en gevoelsmatige redenen bepaalt of het kind wordt beschouwd als een last, een handen-bindertje, een bevrijding, een vreugde of een zekerheid. Er zijn gevallen waarin de vijandschap tot uiting komt in een uitgesproken haat die zich verraadt door ernstige nalatigheid of een slechte behandeling. In de meeste gevallen zal de moeder die zich van haar plichten bewust is tegen dat gevoel van vijandschap vechten; zij ondervindt daarvan een gevoel van spijt dat angstgevoelens met zich meebrengt en waarin zich de vrees uit de zwangerschap voortzet. Alle psychoanalytici nemen aan dat de moeders die leven onder de dwangvoorstelling dat ze hun kind iets kunnen aandoen, die zich voorstellen dat er verschrikkelijke ongelukken kunnen gebeuren vijandige gevoelens tegenover hun kind voelen die ze proberen te verdringen. Wat vooral opmerkelijk is en wat de verhouding onderscheidt van alle menselijke relaties is dat in de eerste tijd het kind zelf niet in die verhouding ingrijpt. Zijn lachjes en zijn gebrabbel hebben geen andere betekenis dan de moeder eraan geeft. Het hangt van haar en niet van het kind af of zij hem leuk, enig of vervelend, banaal en afschuwelijk vindt. Daarom zijn koele, onbevredigde en

melancholieke vrouwen die van het kind een gezelligheid, warmte en opwinding verwachten die hen uit zichzelf losrukt zo vaak diep teleurgesteld. Net als de «overgang» naar de puberteit, de seksuele inwijding en het huwelijk brengt ook het moederschap een trieste teleurstelling met zich mee voor die individuen die verwachten dat een gebeurtenis buiten hen hun leven kan vernieuwen en rechtvaardigen. Dat gevoel treffen we aan bij Sophie Tolstoï. Zij schrijft:

«Die negen maanden zijn de allerverschrikkelijkste in mijn leven geweest. En over de tiende maand spreek ik maar liever helemaal niet.»

Vergeefs probeert ze in haar dagboek een conventionele vreugde te uiten. Haar triestheid en angst voor verantwoordelijkheid vallen ons op.

«Alles is achter de rug. Ik ben bevallen en ik heb mijn deel pijn gehad; ik ben weer opgestaan en keer stap voor stap weer terug in het leven met angst en voortdurende ongerustheid met betrekking tot mijn kind en vooral tot mijn man. Er is in mij iets gebroken. Er is iets dat me zegt dat ik voortdurend lijden zal, ik geloof dat het de vrees is mijn plichten tegenover *mijn* gezin niet te vervullen. Ik gedraag me niet langer natuurlijk omdat ik bang ben voor de vulgaire liefde van het vrouwtje voor haar kleintjes en bang om mijn man te overdreven te beminnen. Er wordt me-verzekerd dat het een deugd is van zijn man en kinderen te houden. Die gedachte troost me soms... Wat is het moedergevoel machtig en hoe natuurlijk komt het mij voor moeder te zijn. Het is een kind van Liova en daarom houd ik ervan.»

Maar we weten dat zij die liefde voor haar man juist zo openlijk belijdt omdat ze niet van hem houdt; die antipathie slaat terug op het kind dat ontvangen werd tijdens omhelzingen waarvan zij walgde.

Katherine Mansfield heeft in *At the bay* de weifeling beschreven van de jonge moeder die haar man mint maar die met een gevoel van afkeer zijn liefkozingen over zich laat komen. Zij voelt tegenover haar kinderen én een tederheid én een gevoel van leegte dat zij triest interpreteert als volslagen onverschilligheid. Linda, die in de tuin na haar laatste bevalling ligt te rusten denkt aan haar man, Stanley.

«Welnu, ze was met hem getrouwd. En wat meer was, ze hield van hem. Niet van de Stanley die iedereen kende, niet van de gewone, alledaagse Stanley, maar van een verlegen, gevoelige en onschuldige Stanley die iedere avond knielde om te bidden. Maar het jammere was... dat zij *haar* Stanley maar zo zelden zag. Er waren lichtpunten, ogenblikken van rust, maar de rest van de tijd had ze de indruk te leven in een huis dat ieder ogenblik in vlammen kon opgaan, op een boot die ieder ogenblik schipbreuk kon lijden. En van dat gevaar vormde Stanley altijd het middelpunt. Zij bracht haar tijd door met hem te redden, te verzorgen, te kalmeren en naar zijn geschiedenis te luisteren. En de tijd die er dan nog overbleef bracht ze door in de angst kinderen te krijgen... Het was allemaal heel goed en wel te beweren dat het krijgen van kinderen het gemeenschappelijk lot van alle vrouwen is. Het was niet waar. Zij kon bijvoorbeeld bewijzen dat het niet waar was. Zij was door haar zwangerschappen gebroken, verzwakt en ontmoedigd. Maar het zwaarste te dragen was toch het feit dat ze niet van haar kinderen hield.

Het was de moeite niet waard te doen alsof... Nee, het leek wel of een ijzige wind haar bij elk van die reizen had bevroren; ze had geen warmte meer om hen te geven. En wat de kleine jongen betreft, die hoorde gelukkig aan haar moeder, aan Beryl of wie hem maar wilde toe. Ze had hem nauwelijks in haar armen gehad. Hij was haar onverschillig als hij aan haar voeten rustte. Ze sloeg haar ogen neer... Er lag iets vreemds en onverwachts in zijn glimlach dat Linda op haar beurt ook lachte. Maar ze vermande zich en zei koeltjes tegen het kind: «Ik hou niet van kinderen.» «Hou jij niet van baby's?» Hij kon het niet geloven. «Hou je niet van mij?» Verbijsterd stak hij zijn armen naar zijn moeder uit. Linda liet zich in het gras vallen. «Waarom blijf je toch lachen?» vroeg ze streng. «Als je wist wat ik dacht zou je niet lachen...» Linda verwonderde zich hevig over het vertrouwen van het schepseltje. Nee, ze moest eerlijk zijn. Dat dacht ze niet, ze dacht heel iets anders, iets heel nieuws, iets heel... Er sprongen tranen in haar ogen en ze fluisterde zachtjes tegen het kind: «Daag, mijn kleine lieverd...» »

Al deze voorbeelden bewijzen genoegzaam dat er geen moederlijk «instinct» bestaat. Op de menselijke soort is het woord in ieder geval niet van toepassing. De houding van de moeder wordt bepaald door het geheel van haar situatie en de manier waarop zij die aanvaardt. En die is zoals we gezien hebben hoogst variabel.

Toch blijft het een feit dat als de omstandigheden niet uitgesproken ongunstig zijn de moeder in het kind een verrijking vindt. Colette Audry schrijft van een jonge moeder:

«Het was als een antwoord op haar eigen, werkelijke bestaan... door hem had ze vat op alles en om te beginnen op zichzelf.»

En de volgende woorden geeft ze een andere vrouw in de mond:

«Hij lag zo zwaar in mijn armen en op mijn borst dat ik het gevoel had dat er niets zwaarders in de hele wereld te vinden was; ik had het uiterste van mijn krachten nodig. Hij begroef me in het zwijgen van het donker. Opeens had hij het hele gewicht van de wereld op mijn schouders gelegd. Maar daarom ook had ik hem willen hebben. Alleen was ik te licht.»

Als sommige vrouwen, die eerder «geboortemachines» dan moeders zijn, zich al niet meer voor het kind interesseren zodra het van de borst af is of geboren is en alleen maar naar een nieuwe zwangerschap verlangen, vele anderen hebben daarentegen het gevoel dat eerst die scheiding hen dat kind werkelijk geeft; dan is het niet langer een onbestemd deel van henzelf, maar een stukje van de wereld. Het spookt niet langer dof in hun lichaam rond, maar je kunt het zien en aanraken. Cécile Sauvage drukt de vreugde van het bezittend moederschap na de melancholie van de bevalling als volgt uit:

Te voilà mon petit amant

Sur le grand lit de ta maman

Je peux t’embrasser, te tenir

Soupeser ton bel avenir;

Bonjour ma petite statue

De sang, de joie et de chair nue,

Mon petit double*, mon émoi...*

Voortdurend wordt er beweerd en herhaald dat de vrouw gelukkig is in het kind een equivalent van de penis te vinden. Dat is ten enenmale onjuist. In werkelijkheid beschouwt de volwassen man zijn penis niet langer als een prachtig stuk speelgoed; de waarde die zijn geslachtsorgaan behouden heeft ligt in de begerenswaardige dingen waarvan die het bezit verzekert. Zo benijdt ook de volwassen vrouw de man de prooi die hij naar zich toe strekt en niet het instrument waarmee hij zich daarvan meester maakt. Dat kind stilt in haar de agressieve erotiek die door de omhelzingen van de man niet wordt bevredigd; het kind stemt voor de vrouw overeen met de maitresse die zij overlaat aan de man en die hij voor haar niet vertegenwoordigt. Die vergelijking gaat natuurlijk niet helemaal op; iedere relatie is nu eenmaal uniek, maar de moeder ervaart aan het kind -zoals de minnaar aan de geliefde - een lichamelijke volheid en dat dan niet in overgave, maar in overheersing. In het kind grijpt zij wat de man steeds weer in de vrouw zoekt: een ander die tegelijk natuur en bewustzijn is, die prooi is en *dubbelganger*. Dat kind belichaamt de hele natuur. De heldin van Colette Audry zegt wat zij in haar kind vindt:

«Die huid was er alleen voor mijn vingers en borg in zich wat alle jonge katjes en bloemen hadden beloofd...»

Het lichaam van het kind bezit die zachtheid en buigzame elasticiteit die de vrouw als klein meisje in het lichaam van haar moeder en later overal in de wereld heeft nagejaagd. Het is plant en dier, in zijn ogen liggen regens en rivieren, het blauw van de hemel en de zee, zijn nagels zijn koraal en zijn haren een zijdeachtige vegetatie. Het is een levende pop, een vogel een katje; mijn bloem, mijn parel, mijn kuikentje, mijn engeltje... Het zijn bijna liefdeswoordjes die de moeder fluistert en net als de minnaar maakt ze gretig gebruik van het bezittelijk voornaamwoord. Zij gebruikt ook dezelfde manier van toeëigening; liefkozingen, kussen; ze drukt het kind tegen haar lichaam, ze wikkelt het in de warmte van haar armen en haar bed. Soms neemt de relatie een uitgesproken seksueel karakter aan. Zo kunnen we in de biecht die Stekel ontving en die ik al eerder aanhaalde lezen:

«Ik zoogde mijn kind, maar zonder dat me dat plezier deed, want hij kwam niet aan en we vielen alleen allebei maar af. Het was voor mij iets seksueels en ik voelde iets van schaamte als ik hem de borst gaf. Het was een verrukkelijk gevoel voor me dat kleine warme lichaam tegen het mijne te voelen; ik rilde als ik voelde hoe zijn kleine handjes mij aanraakten... Alle liefde maakte zich uit mij los en stroomde naar het kind... Het kind was vaak bij me. Zodra hij me zag in bed kwam hij naar het bed toe en probeerde bovenop me te komen liggen.. Dan streelde hij met zijn kleine handjes mijn borsten en wilde ook met zijn vinger naar beneden gaan. Dat deed me zoveel plezier dat het me moeite kostte hem weg te sturen. Vaak moest ik ook vechten tegen de neiging met zijn penis te spelen...»

Dat moederschap krijgt een andere vorm als het kind groter wordt. In de eerste tijd is het alleen maar de gebruikelijke pop en bestaat slechts in zijn algemeenheid. Langzamerhand echter wordt het meer en meer een individu. Zeer dominerende of sensuele vrouwen worden koeler tegenover hem. Maar het is ook het ogenblik waarop anderen - zoals Colette bijvoorbeeld - zich daarentegen voor hem gaan interesseren. De verhouding tussen moeder en kind wordt steeds ingewikkelder; het is een dubbelganger en soms is zij geneigd zich geheel in hem te vervreemden. Maar hij is een autonoom subject en verzet zich daartegen. Vandaag warme aanwezigheid, maar in de grond van de zaak is het een toekomstige adolescent en volwassene. Het kind is een rijkdom, een schat, maar ook een last, een tiran. De vreugde die de moeder aan hem beleven kan is een opofferende vreugde; ze moet er tevreden mee zijn te dienen, te geven en een geluk te scheppen zoals Colette Audry dat schildert:

«Hij had dus een gelukkige jeugd zoals die in de boeken beschreven wordt, maar die vergelijking met de boekenjeugd was als echte rozen vergeleken met de rozen van ansichtkaarten. En dat geluk voor hem ging uit van mij, net als de melk waarmee ik hem gezoogd had.»

Evenals de geliefde is de moeder er verrukt van zich onontbeerlijk te voelen. Ze wordt gerechtvaardigd door eisen waaraan zij beantwoordt. Maar de moeilijkheid en grootsheid van het moederschap ligt in het feit dat die geen wederkerigheid impliceert. De vrouw wordt niet geconfronteerd met een held, een man, een half-god, maar met een klein, brabbelend bewustzijn dat in een fragiel en contingent lichaam is ingekapseld. Dat

kind bergt geen waarde in zich en kan dus geen waarde verlenen. Geconfronteerd met hem blijft de vrouw alleen; in ruil voor haar gaven verwacht ze geen enkele beloning; het is aan zijn vrijheid die te rechtvaardigen. Deze grootmoedigheid is de lof die de mannen haar onophoudelijk toezwaaien zeker waard, maar de mystificatie begint als de religie van het Moederschap proclameert dat alle moeders voorbeeldig zijn. Want die moederlijke toewijding kan wel volkomen authentiek zijn, maar in feite is dat zelden het geval. Gewoonlijk is moederliefde een vreemd mengsel van narcisme, altruïsme, dromen, oprechtheid, onoprechtheid, toewijding en cynisme.

Het grote gevaar dat de kinderen in onze cultuur lopen is dat de moeder, aan wie ze met huid en haar worden toevertrouwd, bijna altijd een onbevredigde vrouw is; maatschappelijk voelt zij zich de mindere van de man en seksueel is ze frigide of onbevredigd. Ze heeft geen vat op de wereld en evenmin op de toekomst. Via het kind tracht zij al deze frustraties te compenseren. Wanneer men begrepen heeft in welke mate de actuele situatie van de vrouw haar volledige ontplooiing bemoeilijkt, hoeveel wensen, verwerpingen, eisen en pretenties er, onuitgesproken, in haar leven, schrikt men toch wel als kinderen zonder enige verdediging aan hen worden overgelaten. Net als in de tijd waarin zij beurtelings haar poppen vertroetelde en kwelde is haar gedrag symbolisch. Maar voor het kind zijn die symbolen wrange werkelijkheid. Een moeder die haar kind afranselt slaat niet alleen haar kind - in zekere zin slaat ze het zelfs helemaal niet - zij wreekt zich op een man, op de wereld of op zichzelf, maar het is het kind dat de klappen krijgt.

Mouloudji heeft in *Enrico* dit pijnlijke misverstand voelbaar gemaakt. Enrico begrijpt heel goed dat zijn moeder niet zo krankzinnig tegen hem te keer gaat. En als zij weer uit die verdwazing tot zichzelf gekomen is huilt ze van spijt en tederheid. Hij blijft niet wrokken tegenover haar, maar daardoor is hij niet minder toegetakeld door haar klappen. Datzelfde is het geval met de moeder die Violette Leduc in *Asphyxie* beschreven heeft; zij laat zich tegenover haar dochter gaan en wreekt zich op de verleider die haar in de steek gelaten heeft en op het leven dat haar heeft vernederd en overwonnen. Dit wrede aspect van het moederschap is altijd bekend geweest, maar met een schijnheilige valse schaamte heeft men het begrip «slechte moeder» ontkracht en het stiefmoeder-type verzonnen; het is de tweede vrouw die het kind van een gestorven «goede moeder» martelt en kwelt. In werkelijkheid beschrijft Madame de Ségru ons in Madame Fichini een moeder die de volkomen tegenhanger is van de vrome en stichtelijke Madame de Fleurville. Sinds *Poil de carotte* van Jules Renard zijn dergelijke beschuldigingen steeds vaker herhaald: *Enrico, Asphyxie, Haine maternelle* van S. de Tervagnes en *Vipère au poing* van Hervé Bazin. Als de figuren die in deze romans worden geschetst al wat uitzonderlijk zijn dan komt dat omdat de meerderheid der vrouwen uit morele en fatsoensoverwegingen hun spontane in-pulsen verdringen, maar af en toe verraden zich die toch in scènes, oorvijgen, woede-uitbarstingen, beledigingen, straffen en dergelijke. Naast openlijk sadistische moeders zijn er heel veel die voornamelijk grillig zijn. Zij vinden het verrukkelijk te heersen. Als het nog heel klein is, is het kind een stuk speelgoed; als het een jongetje is vermaken zij zich zonder scrupules

met zijn geslachtsdeel, als het een meisje is maken ze er een pop van. Later verlangen ze dan dat een kleine slaaf hen blindelings gehoorzaamt; ijdel als ze zijn stellen ze het kind als een afgericht dier ten toon; jaloers en egocentrisch isoleren ze het kind van de rest van de wereld. Vaak ook ziet de vrouw niet af van de beloning voor alle zorg die zij aan het kind geeft: zij modelleert daarin een denkbeeldig wezen dat haar dankbaar als een voorbeeldige moeder erkent en waarin zij zichzelf herkent. Toen Cornelia haar kinderen toonde en trots beweerde: «Dat zijn mijn juwelen», gaf ze daarmee een verwerpelijk voorbeeld aan degenen die na haar kwamen. Heel veel moeders leven in de hoop eenmaal dat trotse gebaar te kunnen herhalen en aarzelen niet voor dat doel het kleine wezen van vlees en bloed wiens contingente en vage existentie hun bestaan niet volledig vult, op te offeren. Ze dwingen het op hun man te lijken of juist niet op hem te lijken; zij eisen dat het de reïncarnatie wordt van een aanbeden vader of moeder; ze kneden het naar het model van een of ander idool. Helene Deutsch verhaalt dat een Duitse socialiste een grote bewondering had voor Lily Braun; die bekende agitatrice had een geniale zoon gehad die vroeg gestorven was. Haar navolgster zette zich in haar hoofd haar eigen zoon als een genie te behandelen en het resultaat was dat hij een boef werd. Deze egoïstische tirannie is niet alleen schadelijk voor het kind, maar bovendien voor de moeder altijd een bron van teleurstelling. Helene Deutsch heeft ook nog het frappante voorbeeld aangehaald van een Italiaanse wier geschiedenis zij in een tijdsverloop van een aantal jaren is nagegaan.

«Mevrouw Mazetti had een groot aantal kinderen en

beklaagde er zich voortdurend over met de een of met de ander moeilijkheden te hebben. Ze vroeg om hulp, maar het was moeilijk haar te helpen omdat ze zich superieur voelde aan iedereen en vooral aan haar man en kinderen. Buitenshuis gedroeg zij zich zeer bezadigd en hooghartig; maar thuis echter was zij vreselijk prikkelbaar en maakte ze heftige scènes. Zij was afkomstig uit een arm en onontwikkeld milieu en had altijd «hogerop» gewild. Ze had avondcursussen gevolgd en had waarschijnlijk haar eerzucht weten te bevredigen als ze niet op zestienjarige leeftijd was getrouwd met een man die haar seksueel aantrok en die haar moeder had gemaakt. Ze bleef pogen boven haar milieu uit te komen door het volgen van cursussen en dergelijke. Haar man was een goed geschoolde arbeider die, als reactie op het agressieve en superieure gedrag van zijn vrouw, alcoholicus geworden was. Waarschijnlijk maakte hij haar om zich daarop te wreken zo vaak zwanger. Van haar man gescheiden na een tijd waarin ze in haar situatie had berust, begon ze haar kindern op dezelfde wijze te behandelen als hun vader. Toen ze nog klein waren voldeden ze aan haar verlangens; ze werkten goed en haalden goede cijfers op school. Maar toen Louise, de oudste zestien geworden was, werd de moeder bang dat zich haar eigen leven in haar herhalen zou. Zij werd zo streng en hard dat Louise inderdaad, uit wraak, een onwettig kind kreeg. De kinderen kozen in hun geheel de kant van hun vader tegenover de moeder die hen verveelde met haar hoge morele eisen. Ze kon zich alleen maar aan één kind vol tederheid hechten, maar projecteerde daar dan meteen al haar hoop en verwachting in. Dan veranderde ze opeens weer van gunsteling, zonder enige reden en dat maakte de kinderen woedend en jaloers. Het ene

meisje na het andere gaf zich veelvuldig met mannen af, liep syfilis op en kwam met onwettige kinderen thuis; de jongens gingen uit stelen. En de moeder wilde niet begrijpen dat het haar ideale en hoogstaande eisen waren geweest die hen deze weg op hadden gedreven.»

Deze volhardende opvoeding en het grillig sadisme waarover ik al sprak vermengen zich vaak. Bij haar woedeuitbarstingen gebruikt de moeder het voorwendsel dat zij het kind wil «vormen» en het mislukken van die taak wakkert omgekeerd haar vijandige gevoelens weer aan.

Een andere vrij vaak voorkomende houding van de vrouw die voor het kind niet minder schadelijk is, is de masochistische neiging van de moeder. Om de leegte in hun leven te compenseren en zichzelf te straffen voor vijandige gevoelens die zij niet willen bekennen maken sommige moeders van zichzelf de slavin van hun nakomelingen. Eindeloos cultiveren ze een ziekelijke angst, ze kunnen niet verdragen dat het kind bij hen vandaan gaat, ze zien af van ieder pleziertje en elke vorm van persoonlijk leven waardoor ze in staat zijn zich de gedaante van een slachtoffer aan te meten. Uit deze opofferingen puren ze dan het recht het kind iedere vorm van onafhankelijkheid te ontzeggen. Deze zelfverloochening gaat makkelijk gepaard met een tirannieke wil tot overheersing. De *mater dolorosa* smeedt uit haar leed het wapen dat zij sadistisch gebruikt. Deze tafereeltjes van berusting brengen voor het kind schuldgevoelens mee waaronder het vaak zijn leven lang gebukt gaat. Vaak zijn die nog schadelijker dan agressieve scènes. Heen en weer geslingerd en verbijsterd weet het kind zich niet te verdedigen; nu

eens klappen, dan weer tranen stellen hem aan de kaak als een misdadiger. Het grote excuus van de moeder is dat het kind haar in de verste verte niet die gelukkige verwerkelijking van haar zelf brengt die haar sinds haar kinderjaren beloofd is; ze neemt hem de teleurstelling kwalijk waarvan zij het slachtoffer is en die hij in zijn onschuld openbaart. Ze kon met haar poppen doen en laten wat zij wilde. Als zij hielp met het verzorgen van een baby van een zusje of een vriendin, dan gebeurde dat zonder dat zij verantwoordelijkheid droeg. Maar nu vragen de maatschappij, haar man, haar moeder en haar eigen trots van haar rekening en verantwoording over dit vreemde leven alsof dat haar werk is. Vooral de man ergert zich aan de gebreken van het kind zoals hij zich ook ergert wanneer zij het eten verknoeit of zich niet passend gedraagt. Die abstracte eisen drukken vaak zwaar op de relatie van de moeder tot het kind. Een onafhankelijke vrouw zal - dank zij haar alleen zijn, haar onbekommerdheid en haar autoriteit in huis - vaak veel rustiger zijn dan de vrouw op wie een overheersende wil drukt waaraan zij, goedschiks of kwaadschiks, moet gehoorzamen en het kind moet laten gehoorzamen. Want de grote moeilijkheid is in een van te voren vastgesteld raam een existentie in te sluiten die even mysterieus is als een dier, even turbulent en wanordelijk als natuurkrachten, maar die niettemin menselijk is. Je kunt een kind niet zwijgend dresseren als een hond, maar het evenmin overtuigen met de woorden van de volwassene. Dat kind maakt van die dubbelzinnige situatie gebruik, het stelt tegenover de woorden de ani-maliteit van zijn snikken, zijn stuipjes en tegenover de onbestemde dwang zijn taal. Het probleem dat zich hier voordoet is passionerend en

als ze er genoeg vrije tijd voor heeft zal de moeder zich graag opvoedster tonen. Rustig spelend in een park is de baby nog een alibi net als in de tijd waarin hij zich in haar schoot had genesteld. Vaak, als ze min of meer kinderlijk gebleven is, brabbelt ze net als hij en wekt daarmee de spelletjes, de woorden, de bezigheden en de vreugde van een al lang begraven tijd weer tot leven. Maar als ze wast, in de keuken bezig is, een ander kind de borst geeft, naar de markt moet, visite ontvangt en vooral wanneer zij zich bezig houdt met haar man, is dat kind niet meer dan een lastige aanwezigheid die ongelegen komt. Ze heeft dan geen tijd om hem te «vormen» en in de eerste plaats moet worden voorkomen dat hij schade doet: hij breekt, verscheurt, maakt de boel vuil en is een voortdurend gevaar voor de dingen en voor zichzelf. Hij windt zich op, hij schreeuwt, praat en maakt lawaai; hij leeft voor zichzelf en dat leven stoort het leven van zijn ouders. Hun belangen en het zijne dekken elkaar niet, vandaar het conflict. Hij is zijn ouders voortdurend tot last en zij dwingen hem voortdurend tot offers waarvan hij de redenen niet begrijpt; zij offeren hem op aan hun rust en ook aan zijn eigen toekomst. Het is natuurlijk dat hij daartegen rebelleert. Hij begrijpt niets van de uitleg die zijn moeder hem probeert te geven; zij kan niet doordringen in zijn bewustzijn; zijn dromen, zijn angsten en zijn obsessies vormen een ondoorzichtige wereld. Zij, moeder, kan alleen maar tastend en van buiten af een wezen richting geven dat dergelijke abstracte wetten als een absurde geweldaad ervaart. Als het kind groter wordt blijft dat onbegrip bestaan; hij komt dan in een wereld waarin belangen en waarden gelden en waar de moeder buiten gesloten is; vaak minacht hij haar daarom. Vooral de jongen, trots

op zijn mannelijke voorrechten lacht om de orders en bevelen van een vrouw. Ze eist van hem dat hij zijn huiswerk maakt, maar kan het vraagstuk waaraan hij bezig is niet oplossen of die latijnse tekst niet vertalen; ze kan hem niet «volgen». Vaak windt de moeder zich tot tranens toe op om deze ondankbare taak waarvan de man de moeilijkheid maar zelden vermoedt: regeren over een wezen met wie men geen communicatie heeft en dat toch een menselijk wezen is; zich mengen in een vreemde vrijheid die niet bepaald is en die zichzelf bevestigt door zich te verzetten tegen jou.

Al naar gelang het een jongen of een meisje is, is de situatie verschillend en hoewel een jongen vaak «moeilijker» is kan de moeder over het algemeen beter met hem overweg. Vanwege het prestige waarmee de vrouw de mannen omgeeft en ook om de concrete voorrechten die ze bezitten verlangen veel vrouwen naar een zoon. «Het is heerlijk het leven te schenken aan een man,» zeggen ze. We hebben al gezien dat zij er soms van dromen een «held» te baren en de held is natuurlijk iemand van het manlijk geslacht. De zoon zal een leider zijn, een leidsman, een vechter of een schepper; hij zal het stempel van zijn wil op de aarde drukken en zijn moeder deelt in zijn onsterfelijkheid. De huizen die zij niet heeft gebouwd, de landen die zij niet heeft ontdekt en de boeken die zij niet gelezen heeft zal hij haar geven. Door middel van hem zal zij de wereld bezitten, maar dan alleen op voorwaarde dat zij haar zoon bezit. Daaruit ontstaat haar paradoxale houding. Freud meent dat men in de verhouding moeder-zoon de minste tweeslachtigheid tegenkomt. Maar in werkelijkheid heeft de vrouw in het moederschap, net als in het huwelijk en de liefde,

toch een tweeslachtige houding tegenover de transcendentie van de mannen. Als haar echtelijk leven of de liefde haar vijandig heeft gemaakt tegenover de man, zal het haar voldoening geven de man, tot een kinderlijke gedaante teruggebracht, te kunnen domineren. Met een ironische vertrouwdheid behandelt ze het geslachtsdeel met de arrogante pretenties. Vaak laat ze het kind schrikken door aan te kondigen dat het hem zal worden afgenomen als hij niet braaf is. Maar zelfs als ze, nederiger en vredelievender, in haar zoon achting heeft voor de aanstaande held poogt ze, opdat hij haar werkelijk eigen zal worden, hem in zijn immanente werkelijkheid in te sluiten. Zoals ze haar man behandelt als een kind behandelt ze haar kind als een baby. Het is te rationeel en te simplistisch te menen dat ze haar zoon zou willen castreren; er schuilt veel meer innerlijke tegenstrijdigheid in haar droom; ze wil dat hij oneindig is, èn hem in de palm van haar hand houden, ze wil dat hij de hele wereld beheerst èn voor haar knielt. Ze moedigt hem aan zich gedwee, genietend genereus, verlegen en hokvast te tonen, ze verbiedt hem sport en onthoudt hem kameraadschap, ze berooft hem van zijn zelfvertrouwen omdat zij hem voor zichzelf *hebben* wil, maar ze is teleurgesteld als hij niet tegelijkertijd een avonturier wordt, een kampioen of een genie waarop zij trots kan zijn. Dat haar invloed vaak nadelig en schadelijk kan zijn - zoals Mon-therlant heeft bevestigd en Mauriac heeft aangetoond in zijn *Génetrix* - is buiten kijf. Gelukkig weet de jongen zich vrij makkelijk aan deze greep te ontworstelen, de maatschappij zet hem daartoe aan. En de moeder zelf berust daarin, ze weet dat de strijd tegen de man een ongelijke strijd is. Ze troost zich met het spelen van

de rol van de *mater dolorosa* of met het voortdurend herkauwen van de gedachte dat ze een van haar overwinnaars heeft voortgebracht.

Het kleine meisje is volkomen overgeleverd aan haar moeder en haar aanspraken worden daardoor nog groter. Hun verhouding neemt een veel dramatischer karakter aan. In haar dochter verwelkomt de moeder geen lid van een uitverkoren kaste; zij zoekt in haar haar evenbeeld. Zij projecteert in haar alle ambivalentie en tweeslachtigheid van haar verhouding tot zichzelf en wanneer het anders zijn van dit *alter ego* zich. bevestigt voelt zij zich verraden. De conflicten waarover ik het al had nemen tussen moeder en dochter vaak een overdreven vorm aan.

Er zijn vrouwen die zich in hun leven voldoende bevredigd voelen om zich in een dochter te willen reïncarneren of in elk geval om daar zonder een gevoel van teleurstelling tegenover te staan. Zij willen hun kind de kansen geven die zij hebben gehad en ook de kansen die zij niet hebben gehad; ze willen haar een gelukkige jeugd bezorgen. Colette heeft het portret van zo’n evenwichtige en gelukkige moeder geschetst. Sido houdt in vrijheid van haar dochter, zij maakt haar gelukkig zonder ooit iets van haar te eisen omdat ze haar vreugde uit zichzelf puurt. Het kan gebeuren dat de moeder, als ze zichzelf volkomen wijdt aan dit evenbeeld waarin ze zichzelf herkent en waarin zij boven zichzelf uitstijgt, zich tenslotte volkomen in haar vervreemdt. Zij verloochent haar eigen ik en bekommert zich enkel en uitsluitend om het geluk van haar kind; ze toont zich tegenover de rest van de wereld zelfs egoïstisch en hard. Het gevaar dat haar bedreigt is ongelegen en overbodig te worden voor

degene die zij adoreert zoals Madame de Sévigné dat werd voor Madame de Grignan. De dochter zal kribbig proberen zich van die tirannieke toewijding te bevrijden. Vaak slaagt zij daar slecht in en blijft haar leven lang kinderlijk en timide tegenover haar verantwoordelijkheden omdat zij te «beschut» leefde. Maar het is vooral een bepaalde vorm van masochisme die het risico in zich bergt zwaar op het meisje te gaan drukken. Sommige vrouwen ervaren hun vrouw-zijn als een absolute vloek; zij verwelkomen of verlangen naar een dochter met het bittere genot in haar een ander slachtoffer te vinden en tegelijkertijd achten zij zich schuldig haar op de wereld te hebben gezet. Spijt en medelijden die zij, middels hun dochter, tegenover zichzelf ervaren, uiten zich in eindeloze angsten. Ze gaan geen stap bij het kind vandaan en slapen, vijftien of twintig jaar lang, met hun dochter in één bed. Het kleine meisje wordt vernietigd door het vuur van deze verontrustende passie.

De meerderheid van de vrouwen maakt aanspraak op haar situatie als vrouw, maar heeft daar tegelijkertijd een afkeer van en beleeft die in ressentiment. De afkeer die zij tegenover hun geslacht voelen kan hen er toe brengen hun dochter een mannelijke opvoeding te geven. Maar zo grootmoedig zijn ze maar zelden. Geïrriteerd omdat ze een vrouw heeft gebaard verwelkomt de moeder haar met de dubbelzinnige vloek: «Jij zult een vrouw zijn». Zij hoopt haar inferioriteit af te kopen door van haar die zij als haar evenbeeld beschouwt een superieur wezen te maken. Maar ze neigt er ook toe haar de last op te leggen waaronder zij geleden heeft. Soms ook probeert ze haar eigen lot aan het kind op te dringen. «Wat voor mij goed genoeg was, is dat voor

jou ook; zo ben ik nu eenmaal opgevoed en jij zult hetzelfde lot delen als ik.» Soms ook verbiedt ze haar woedend om op haar te lijken; ze wil dat haar ervaring ergens toe dient en dit is een manier om van voren af te beginnen. De vrouw van lichte zeden stuurt haar dochter naar het klooster, de domme laat haar onderwijzen. In *Asphyxie* van S. de Tervagne zegt de moeder, die in haar dochter de verwerpelijke gevolgen ziet van een fout die zij in haar jeugd beging, woedend tegen haar:

«Probeer het te begrijpen. Als jou iets dergelijks zou overkomen zou ik je verstoten. Ik wist niets. Zonde, dat was een vaag begrip. Zonde! Als een man je aanspreekt moet je niet met hem meegaan. Loop gewoon door. Kijk niet om. Versta je me. Je bent gewaarschuwd. Jou hoeft dat niet te overkomen en als het je toch overkomt, zal ik helemaal geen meelij met je hebben, ik laat je gewoon in de goot liggen.»

We hebben al gezien dat mevrouw Mazetti juist omdat ze haar dochter een fout die zijzelf begaan had, wilde besparen, haar daartoe dreef. Stekel haalt een geval van gecompliceerde «moederhaat» aan met betrekking tot een dochter.

«Ik heb een moeder gekend die haar vierde dochter, een charmant en rustig wezentje, vanaf de geboorte niet uit kon staan... Ze beweerde dat het kind alle fouten en gebreken van haar man had geërfd... Het kind was geboren op een tijdstip dat een andere man haar het hof maakte, een dichter op wie zij vreselijk verliefd was geweest. Zij had gehoopt dat het kind - net als in Goethe’s *Wahlverwandschaften* - de trekken van de beminde man zou vertonen. Maar van haar geboorte af

leek zij op haar vader. Bovendien zag de moeder in dit kind een afspiegeling van zichzelf: het enthousiasme, de zachtheid, de toewijding en de sensualiteit. Zij zou onbuigzaam, hard, kuis en energiek hebben willen zijn. Ze verafschuwde in het kind meer zichzelf dan haar man.»

Als het meisje groter wordt ontstaan er werkelijke conflicten. We hebben al gezien dat zij haar autonomie tegenover haar moeder bevestigen wil. Koppig probeert ze de wil van het meisje dat zich aan haar onttrekt te «temmen»; ze accepteert niet dat haar evenbeeld *een ander* wordt. Het genot dat de man ervaart in bijzijn van vrouwen, het zich absoluut superieur aan vrouwen voelen, kent de vrouw alleen in de nabijheid van haar kinderen en dan vooral bij dochters. Ze voelt zich teleurgesteld als ze moet afzien van haar voorrechten en autoriteit. Of ze nu met hart en ziel moeder is of haar moederschap met vijandschap is beladen, de onafhankelijkheid van het kind vernietigt haar hoop. Zij is in tweeërlei opzicht jaloers; op de wereld die haar haar dochter ontneemt en op haar dochter die door haar verovering van een deel van de wereld haar berooft van dat deel van de wereld. Haar jaloezie richt zich aanvankelijk op de verhouding tussen haar dochter en de vader; soms gebruikt de moeder het kind om de man aan huis te binden. Als dat mislukt is zij teleurgesteld maar als de manoeuvre slaagt is ze er als de weerlicht bij om in een omgekeerde vorm het complex uit haar kinderjaren nieuw leven in te blazen; zij ergert zich aan haar dochter zoals zij zich vroeger ergerde aan haar moeder; ze boudeert en waant zich in de steek gelaten en onbegrepen. Een Française die met een buitenlander was getrouwd en die erg veel

van haar dochters hield zei eens woedend: «Ik heb er nu genoeg van met vreemde snoeshanen samen te leven.» Vaak is de oudste dochter, de gunstelinge van de vader, in het bijzonder het doelwit van de moederlijke vervolging. De moeder overlaadt haar met ondankbare taken en vraagt van haar een ernst die haar leeftijd te boven gaat. Omdat zij een rivale is wordt ze behandeld als een volwassene. Ook zij moet maar leren dat «het leven geen romannetje is, dat het niet allemaal rozengeur en maneschijn is, dat je niet maar alles kunt doen wat je wilt en dat je niet alleen leeft voor je plezier...» Vrij vaak deelt de moeder zonder meer oorvijgen uit alleen maar om het kind «te leren». En ze staat er onder meer heel erg op om haar te bewijzen dat zij toch de baas blijft. Want wat haar het meest ergert is dat ze tegenover een kind van elf, twaalf jaar, geen enkel werkelijk gezag kan doen gelden. Die kan namelijk de huishoudelijke taken al aardig uitvoeren; zij is een «klein wijfje» en ze bezit zelfs een levendigheid, een nieuwsgierigheid en helderheid van geest die haar in menig opzicht superieur maakt aan volwassen vrouwen. De moeder schept er behagen in op haar vrouwelijk terrein onbetwist te heersen; zij wil uniek en onvervangbaar zijn. En nu maakt haar jeugdige helpster haar functie tot iets louter alledaags. Ze bromt heel streng tegen haar dochter als ze, na enkele dagen afwezigheid, het hele huis in wanorde vindt, maar ze wordt helemaal verschrikkelijk woedend als zij merkt dat het gezinsleven ook zonder haar op rolletjes liep. Ze accepteert niet dat haar dochter een werkelijk evenbeeld wordt, een substituut van haar zelf. Maar nog onverdraaglijker is het haar ondertussen dat zij zich openlijk bevestigt als een ander. Stelselmatig

heeft zij een hekel aan de vriendinnen waarbij haar dochter hulp zoekt tegenover de druk van het gezinsleven en die haar er toe brengen haar «haar tanden te laten zien». Ze bekritiseert hen, verbiedt haar dochter hen te vaak op te zoeken of gebruikt «hun slechte invloed» zelfs als voorwendsel om haar radicaal te verbieden met hen om te gaan. Iedere andere invloed dan de hare is slecht. Een bijzondere animositeit koestert zij ten opzichte van vrouwen van haar eigen leeftijd - leraressen, moeders van vriendinnen - op wie de genegenheid van haar dochter zich richt. Zij verklaart dat dergelijke gevoelens belachelijk, absurd of ongezond zijn. Vrolijkheid, onbezorgdheid, spelletjes en lachen zijn soms al voldoende om haar ergernis te wekken. Jongens vergeeft ze dit alles veel makkelijker; zij maken gebruik van hun mannelijk voorrecht en zij heeft allang van deze onmogelijke concurrentie afgezien. Maar waarom zou die andere vrouw voorrechten genieten die haar zijn ontzegd? Gevangen in de strikken van de heilige ernst is zij jaloers op alle bezigheden en vermaak die het meisje onttrekken aan de verveling van het huiselijke leven; die vlucht is een ontkenning van alle waarden waaraan zij zichzelf heeft opgeofferd. Hoe groter het kind wordt, hoe dieper de rancune zich in het hart van de moeder vreet. Ieder jaar gaat het met de moeder steeds verder bergafwaarts; van jaar tot jaar bloeit en bevestigt het jeugdige lichaam meer. De moeder heeft het gevoel dat men haar berooft van de toekomst die zich opent voor het kind. Vandaar de geïrriteerdheid van sommige vrouwen als hun dochters voor het eerst menstrueren: zij nemen hen kwalijk dat ze voortaan volledige vrouwen zijn. En in tegenstelling tot de sleur en herhaling die het lot

van de oudere vrouwen zijn, hebben de nieuwelingen onbegrensde mogelijkheden. Op die kansen is de moeder jaloers en ze heeft daar een hekel aan. Omdat zij die niet tot de hare kan maken, probeert zij die vaak te kleineren of te onderdrukken. Ze houdt haar dochter in huis, bewaakt haar en tiranniseert haar; ze beknot haar opzettelijk en onthoudt haar ieder uitje, ze windt zich woedend op als de adolescente zich opmaakt en uitgaat. Iedere rancune tegenover het leven keert zich tegen dat jeugdig leven dat zich naar een nieuwe toekomst richt. Zij probeert het meisje te vernederen, ze maakt al haar initiatieven belachelijk en remt haar. Vaak komt het tussen hen tot openlijke oorlog en gewoonlijk is het dan de jongere die wint omdat de tijd in haar voordeel werkt. Maar haar overwinning smaakt naar schuld; de houding van de moeder roept in haar tegelijkertijd verzet en spijt op. De aanwezigheid van de moeder alleen al maakt haar tot een schuldige. We hebben al gezien dat dat gevoel heel zwaar op haar toekomst drukken kan. Maar goedschiks of kwaadschiks aanvaardt de moeder tenslotte haar nederlaag. Als het meisje eenmaal volwassen geworden is hervinden ze een min ef meer geschonden vriendschap. Maar de een blijft voor immer ontgoocheld en bedrogen en de ander gelooft vaak dat er een vloek op haar rust.

Op de relatie van de oudere vrouw met haar volwassen kinderen komen we nog terug, maar het is wel evident dat zij in de eerste twintig jaren van hun leven in het bestaan van hun moeder de grootste plaats innemen. Uit de zojuist gegeven beschrijving springt duidelijk de onjuistheid naar voren van twee gangbare vooroordelen. Het eerste is dat het moederschap in

alle gevallen voldoende is om het leven van de vrouw te vullen. Dat is niet zo. Er zijn tal van moeders die onbevredigd, ongelukkig en verzuurd zijn. Het voorbeeld van Sophie Tolstoï die meer dan twaalf maal beviel is in dit opzicht veelbetekenend. In haar hele dagboek schrijft ze voortdurend dat alles in de wereld en in haarzelf haar zinloos en leeg lijkt. De kinderen bezorgen haar een soort masochistische gemoedsrust. «Bij de kinderen heb ik niet meer het gevoel dat ik jong ben. Ik voel me rustig en gelukkig.» Het afstand doen van haar jeugd, schoonheid en persoonlijk leven brengt haar wat rust; ze voelt zich verouderd, gerechtvaardigd. «Het gevoel dat ik onontbeerlijk voor hen ben is voor mij een groot geluk.» Zij zijn voor haar een wapen dat haar in staat stelt de superioriteit van haar man af te wijzen. «Mijn enige hulp, mijn enige wapen om tussen ons weer de gelijkheid te herstellen zijn de kinderen, de energie, de vreugde, de gezondheid...» Maar ze zijn beslist niet toereikend om een zin te geven aan een bestaan dat wordt aangevreten door de verveling. Op 25 januari 1905, schrijft ze na een ogenblik van opstandigheid en exaltatie (cursivering van S. Tolstoï):

«Maar ook ik wil en kan alles! Maar zodra dat gevoel voorbij is merk ik, dat ik niets wil en niets kan, niets als zorgen voor poppen, eten, drinken, slapen, van mijn man en kinderen houden, wat dan eigenlijk een geluk zou moeten zijn, maar wat mij treurig maakt, en waarover ik, net als gisteren, eigenlijk het liefste zou willen huilen.»

En elf jaar later:

«Ik wijd me vol energie en met de vurige wens het zo

goed mogelijk te doen aan de opvoeding en ontwikkeling van mijn kinderen. Maar lieve hemel, wat ben ik ongeduldig, lichtgeraakt en schreeuwerig... Wat is die eeuwige strijd met de kinderen toch vervelend.»

De verhouding van de moeder tot haar kinderen wordt in de grond van de zaak bepaald door de totale vorm van haar leven. En die hangt af van de relatie met haar man, met haar verleden, met haar bezigheden en met haarzelf. Het is een even absurde als rampzalige vergissing het kind te beschouwen als een soort universeel geneesmiddel tegen alle kwalen. Dat is de conclusie waartoe Helene Deutsch komt in het werk dat ik meermalen heb aangehaald en waarin zij, door middel van haar ervaringen als psychiater, de verschijnselen van het moederschap bestudeert. Zij slaat die functie zeer hoog aan. Daardoor, zo meent zij, verwezenlijkt de vrouw zich volledig, maar dan op voorwaarde dat men die *vrijwillig* aanvaardt en er *oprecht* naar verlangt. De jonge vrouw moet in een psychologische, morele en materiële situatie verkeren die haar in staat stelt die last te dragen. Als dat niet het geval is zijn de gevolgen rampzalig. Bijzonder misdadig is het melancholieke of neurotische vrouwen als geneesmiddel een kind aan te raden. Dat betekent én de vrouw én het kind ongelukkig maken. Alleen de evenwichtige, gezonde en zich van haar verantwoordelijkheid bewuste vrouw kan een «goede moeder» worden.

Ik heb al gezegd dat de vloek die op het huwelijk rust maar al te vaak voortkomt uit het feit dat twee individuen zich daarin in hun zwakheid en niet in hun kracht verenigen en dat ieder van de ander vraagt en eist in plaats van zich te verheugen in het geven aan de ander. En dat is een illusie die nog meer

teleurstelling brengt dan de droom van het kind een volheid, warmte en waarde te verwachten die men zelf niet heeft kunnen scheppen. Een kind brengt slechts geluk voor een vrouw die in staat is onzelfzuchtig het geluk van een ander te willen en die zonder rekening te houden met zichzelf tracht boven haar eigen existentie uit te komen. Natuurlijk is het waardevol zich te wijden aan een taak als een kind, maar het draagt evenmin als welke andere onderneming ook een rechtvaardiging in zichzelf en men moet dat kind begeren om der wille van het kind en niet om veronderstelde zegeningen. Heel juist merkt Stekel dan ook op:

«Kinderen zijn geen vervangingsmiddel voor de liefde’ of een gebroken levensdoel; ze zijn niet gemaakt van materiaal dat bestemd is de leegte in onze levens te vullen; zij betekenen een verantwoordelijkheid en een zware opgave; het zijn de meest stralende bloemen van de vrije liefde. Zij zijn niet het speelgoed van de ouders en al evenmin de vervulling van hun levensbehoefte, nog een surrogaat van hun onbevredigde eerzucht. Kinderen zijn de verplichting van hen gelukkige mensen te maken.»

Een dergelijke verplichting is niet *natuurlijk*; de natuur zal nooit een morele keuze voorschrijven; die zou een betrokkenheid (engagement) insluiten. Kinderen ter wereld brengen is die betrokkenheid aanvaarden, als de moeder zich daar later aan onttrekt begaat zij een overtreding tegenover de menselijke existentie, tegenover een vrijheid. Maar niemand kan haar dat kind opdringen. De verhouding van de ouders tot de kinderen behoort, evenals de verhouding tussen de echtgenoten, vrijwillig gewild te zijn. En het is zelfs niet waar

dat het kind voor de vrouw een bevoorrechte verwerkelijking betekent. Men beweert vaak dat een vrouw koket, hongerig naar liefde, lesbisch of eerzuchtig is «omdat ze geen kind heeft»; haar seksuele leven, haar doelen en waarden die zij nastreeft zouden dan een surrogaat zijn van dat kind. Maar in werkelijkheid is dit onzeker en niet bepaald; men zou evengoed kunnen zeggen dat uit een gebrek aan liefde of bezigheden of omdat zij haar homoseksuele neigingen niet kan bevredigen een vrouw naar een kind verlangt. Het is een maatschappelijke en kunstmatige moraal die zich achter dit pseudo-naturalis-me verbergt. Dat een kind het hoogste doel van de vrouw zou zijn is een bewering die niet meer waarde heeft dan een propagandakreet.

Het tweede vooroordeel, dat in het eerste rechtstreeks zit opgesloten, is dat het kind zeker zijn geluk vindt in de armen van zijn ouders. Er bestaat geen «onnatuurlijke» moeder omdat moederlijke liefde niets natuurlijks is. Maar juist daarom zijn er slechte moeders. En een van de grote waarheden die door de psychoanalyse is verkondigd wijst juist op het gevaar dat «normale» ouders nu net voor het kind vormen. De complexen, dwangvoorstellingen en neuroses waaraan volwassenen lijden wortelen in het gezinsleven. Ouders die hun eigen conflicten, ruzietjes en drama’s hebben zijn het minst gewenste gezelschap voor kinderen. Door het leven in het ouderlijk huis voor hun hele leven gemerkt treden ze hun kinderen tegemoet in hun eigen complexen en frustraties. En die ketting van ellende gaat eindeloos door. Vooral een sado-masochistisch moederschap verwekt in de dochter schuldgevoelens die weer tot uiting zullen komen in sado-masochistische

gedragingen tegenover haar kinderen. Er schuilt buitengewoon veel kwade trouw en onoprechtheid in om te pogen de verachting die men de vrouw toedraagt en de eerbied waarmee men de moeder omringt, te verzoenen. Het is een misdadige paradox de vrouw alle openbare activiteiten te onthouden, mannelijke carrières voor haar gesloten te houden, haar onmacht op alle mogelijke gebieden te verkondigen en haar de meest delicate en ernstige taak toe te vertrouwen die er is: de vorming van een menselijk wezen. Er zijn heel veel vrouwen aan wie zeden, gewoonten en tradities nog steeds de opvoeding, ontwikkeling, verantwoordelijkheden en activiteiten onthouden die het voorrecht van de man zijn en wie men toch, zonder scrupules, kinderen in hun armen duwt zoals men hen vroeger troostte in hun minderwaardigheidsgevoelens tegenover jongens met poppen. Men belet hen te leven en stelt hen, bij wijze van compensatie, in staat te spelen met speelgoed van vlees en bloed. Dan moet de vrouw of wel volmaakt gelukkig zijn of een heilige om weerstand te bieden aan de verleiding misbruik te maken van haar rechten. Montes-quieu heeft misschien wel gelijk als hij zegt dat men vrouwen veel beter de regering van de Staat kan toevertrouwen dan die van het gezin, want, zodra men hen daartoe de gelegenheid geeft, is de vrouw even redelijk, verstandig en efficiënt als de man: in het abstracte denken, en als het om samenwerking gaat rijst zij het makkelijkst boven haar geslacht uit. Vandaag de dag is het voor haar veel moeilijker zich te bevrijden van haar verleden als vrouw en een effectief evenwicht te vinden omdat niets in haar situatie dat begunstigt. Ook de man is bij zijn beroepsbezigheden veel evenwichtiger en rationeler dan in huis. Zijn

berekeningen voert hij met mathematische nauwkeurigheid uit. Maar hij wordt onlogisch, leugenachtig en grillig in de nabijheid van de vrouw tegenover wie hij zich «laat gaan», zoals zij zich «laat gaan» tegenover het kind. En dat zich laten gaan is veel gevaarlijker omdat zij zich tegenover haar man beter beschermen kan dan het kind dat kan tegenover haar. Het is natuurlijk duidelijk dat het voor het welzijn van het kind wenselijk zou zijn dat zijn moeder een gave en niet geschonden persoonlijkheid is, een vrouw die in haar werk en haar verhouding tot de gemeenschap een zelfverwerkelijking vindt die ze niet tiranniek door middel van het kind hoeft te bereiken. En het zou eveneens wenselijk zijn dat het kind, veel minder dan nu het geval is aan zijn ouders was overgelaten, dat zijn studies en ontspanning zich zouden ontplooien in een milieu van andere kinderen, onder controle van volwassenen die alleen maar een onpersoonlijke en onpartijdige band met hem hebben.

Zelfs in het geval dat een kind een kostbare schat lijkt te zijn in de schoot van een gelukkig of op zijn minst evenwichtig gezin kan hij niet de afsluiting van zijn moeders horizon vormen. Hij ontrukt haar niet aan haar immanentie. Zij vormt zijn lichaam, zij voedt en verzorgt hem. Maar ze kan nooit meer doen dan een situatie scheppen die alleen het kind kan transcenderen als gevolg van het feit dat hij een onafhankelijk wezen is. Als ze zijn toekomst inzet transcendeert ze slechts door middel van tijd en ruimte bij volmacht, dat wil zeggen dat ze zich eens te meer weer afhankelijk maakt. Niet alleen de ondankbaarheid, maar ook de mislukking van haar zoon zal dan al haar hoop en verwachting logenstraffen. Net

als in het huwelijk of de liefde draagt ze een ander de zorg op dat leven te rechtvaardigen terwijl de enig authentieke houding is dat vrijwillig te aanvaarden. We hebben gezien dat de inferioriteit van de vrouw oorspronkelijk stamt uit het feit dat zij bij vborbaat beperkt is tot het herhalen van het leven terwijl de man bestaansgronden bedacht die in haar ogen veel essentiëler waren dan de pure facticiteit van de existentie. De vrouw opsluiten in het moederschap zou het voortzetten van die situatie betekenen. Tegenwoordig eist ze deel te kunnen nemen aan de beweging waardoor de mensheid voortdurend poogt zichzelf te rechtvaardigen door transcendentie. Ze kan er zich alleen in schikken leven te geven als het leven een zin heeft; ze kan geen moeder zijn zonder te pogen een rol te spelen in het economische, politieke en maatschappelijke leven. Het is niet hetzelfde of je kanonnenvlees en slaven, of vrije mensen baart. In een behoorlijk ingerichte maatschappij waarin het kind voor een belangrijk deel ten koste van de gemeenschap komt, waarin de moeder wordt verzorgd en geholpen is moederschap beslist niet onverenigbaar met het werk van de vrouw. Integendeel de vrouw die werkt - de boerin, analyste of schrijfster - ervaart haar zwangerschap op de makkelijkste manier omdat zij zich niet blind staart op haar eigen persoontje. De vrouw met het rijkste persoonlijke leven zal het meest aan het kind kunnen geven en het minst daarvan vragen. Zij die met moeite en strijd de werkelijke menselijke waarden heeft leren kennen zal ook de beste opvoedster zijn. Als het vandaag de dag nog al te vaak de vrouw de grootste moeite kost haar werk, waardoor ze menig uur buitenshuis moet doorbrengen te paren aan de belangen van haar kinderen komt dat eendeels omdat het

werk van vrouwen té vaak nog een soort slavernij is en anderdeels omdat men geen enkele poging heeft gedaan om het toezicht op en de verzorging en opvoeding van kinderen buitenshuis te verzekeren. Dat is een maatschappelijke tekortkoming, maar het is een sofisme die te rechtvaardigen door te beweren dat in de hemel geschreven staat of dat het een oerwet van de aarde is dat moeder en kind uitsluitend elkaar toebehoren. Dat wederzijdse bij-elkaar-horen betekent in werkelijkheid alleen maar een dubbele en schadelijke onderdrukking.

Het is ook bedrieglijk staande te houden dat door het moederschap de vrouw concreet de gelijke van de man wordt. De psychoanalytici hebben zich heel veel moeite gegeven om aan te tonen dat het kind de vrouw een equivalent voor de penis geeft. Maar hoe onontbeerlijk een dergelijk attribuut dan ook mag zijn, niemand beweert dat alleen het bezit daarvan een bestaan kan rechtvaardigen en al evenmin dat het er het hoogste doel van zou zijn. Men heeft ook geweldig opgegeven van de geheiligde rechten van de moeder, maar de vrouwen ontvangen hun stembiljet niet in hun kwaliteit als moeder. De ongehuwde moeder wordt nog geminacht. Alleen binnen het huwelijk wordt de moeder vereerd, dat wil zeggen voor zoverre zij onderworpen blijft aan de man. Zolang hij economisch het hoofd van het gezin is hangen de kinderen, ook al houdt zij zich daar dan veel meer mee bezig dan hij, veel meer van hem dan van haar af. Daarom ook hangt, zoals we al zagen, de verhouding van de moeder tot haar kinderen, heel nauw samen met de relatie waarin zij tot haar echtgenoot staat.

De echtelijke verhouding, het huishouden en het moederschap vormen dan ook een geheel waarin alle

factoren elkaar wederzijds beïnvloeden. Bestaat er een band van tederheid met haar man dan kan de vrouw welgemoed de last van het huishouden dragen; als ze haar geluk vindt in haar kinderen zal ze toegevend zijn tegenover haar man. Maar een dergelijke harmonie is niet makkelijk te verwerkelijken omdat de verschillende functies die de vrouw zijn toebedeeld moeilijk met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. Vrouwenbladen geven uitvoerige voorlichting over de kunst om seksuele aantrekkingskracht te bewaren terwijl de vaat wordt gedaan, om ook tijdens de zwangerschap er elegant uit te zien en om koketterie, moederschap en zuinigheid met elkaar in evenwicht te brengen. Maar ook al geeft de vrouw zich alle moeite om al die raadgevingen nauwgezet op te volgen dan wordt ze al vrij snel van al die zorgen radeloos en lelijk. Het is erg moeilijk om met gekloofde handen en een door vele zwangerschappen uitgezakt figuur toch aantrekkelijk te blijven. Daarom is een verliefde vrouw ook vaak zo rancuneus tegenover haar kinderen die haar verleidelijkheid hebben verwoest en die haar beroven van de liefkozingen van haar man. Is ze daarentegen een uitgesproken moeder dan is ze jaloers op haar man die de kinderen eveneens als de zijne opeist. Het ideaal van de huisvrouw is, zoals we gezien hebben, daarentegen in tegenspraak met de beweging van het leven. Het kind is de vijand van de vloer die in de was is gezet. De liefde van de moeder gaat vaak verloren in reprimandes en kwaadheid die wordt ingegeven door de zorg voor een goed onderhouden huis. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de vrouw die tegen deze tegenstrijdigheden vecht vaak haar dagen in nervositeit en spanning doorbrengt. In het een of ander opzicht verliest ze altijd en het

is de vraag nog maar wat ze daarmee wint; het resultaat is nu eenmaal nooit zeker. Ook haar werk betekent voor haar geen redding; dat houdt haar bezig, maar vormt geen rechtvaardiging. Die rechtvaardiging berust bij vreemde vrijheden. De vrouw die in haar huis is opgesloten kan niet zelf haar existentie funderen; ze beschikt niet over de middelen zichzelf in haar eigen aard en wezen te bevestigen en die eigen vrije individualiteit wordt dan ook niet erkend. Bij de Arabieren, de Indianen, bij vele landelijke volken is de vrouw niet meer dan een vrouwelijk huisdier dat al naar het werk dat zij verricht, wordt gewaardeerd en dat men zonder spijt door een ander vervangt als zij verdwijnt. In de moderne beschaving is zij in de ogen van haar man min of meer geïndividualiseerd. Maar voor zover zij niet volkomen afstand doet van haar Ik en net als Natascha wegzinkt in een hartstochtelijke en tirannieke toewijding tegenover haar gezin, lijdt zij eronder tot een pure algemeenheid te worden teruggebracht. Zij is *de* meesteres in huis, *de* echtgenote, *de* enige en onbepaalde moeder. Natascha put welgevallen uit deze soevereine zelfverloochening, wijst iedere confrontatie af en ontkent *de anderen*. Maar de moderne, westerse vrouw wil daarentegen juist door anderen worden opgemerkt in haar kwaliteiten als *die* meesteres in huis, als *die* echtgenote, *die* moeder en *die* vrouw. En die bevrediging zoekt zij in haar maatschappelijk leven.

Vijfde deel - Situatie

XVIII Maatschappelijk leven

Het gezin is niet een in zichzelf besloten gemeenschap; over de afgezonderdheid heen onderhoudt het betrekkingen met andere maatschappelijke cellen. De huiselijke haard is niet alleen maar het «interieur» waarin het paar zich terugtrekt, het is ook de uitdrukking van de levensstandaard, het vermogen en hun smaak. Het moet dus aan anderen worden getoond. Dat sociale leven wordt in wezen bepaald en gericht door de vrouw. In zijn kwaliteit als voortbrenger en burger is de man, door een organische solidariteit die op de arbeidsverdeling berust, gebonden aan de gemeenschap. Het paar is een maatschappelijke persoonlijkheid die wordt bepaald door afkomst, klasse, milieu en het ras waartoe ze behoren door een mechanische solidariteit gebonden aan groepen die maatschappelijk op analoge wijze zijn gesitueerd. En de vrouw kan die het zuiverst belichamen. De beroepsmatige relaties van de man vallen vaak niet samen met zijn maatschappelijke betekenis. De vrouw daarentegen, van wie geen arbeid wordt geëist, kan zich beperken tot de omgang met gelijken. Bovendien heeft zij dan de «vrije tijd» om in de «bezoekjes» die ze afsteekt of ontvangt die praktisch nutteloze relaties te onderhouden die natuurlijk alleen maar van belang zijn in die kringen waar men er op staat zijn stand op te houden, dat wil zeggen, waar men zich superieur waant aan bepaalde anderen. Haar interieur en zelfs haar eigen uiterlijk,

dat haar man en kinderen niet zien omdat het hen te vertrouwd is, stelt ze verrukt ten toon. Haar maatschappelijke plicht «representatief te zijn» valt samen met de vreugde die het haar geeft zichzelf te tonen.

In de eerste plaats moet ze zelf indruk maken. In huis, doende met haar bezigheden, is ze alleen maar aangekleed; om uit te gaan of te ontvangen «kleedt» ze zich. Het toilet heeft een tweeledig karakter: het is bestemd tot het manifesteren van de maatschappelijke waardigheid van de vrouw (haar levensstandaard, rijkdom en het milieu waartoe zij behoort) maar geeft tegelijkertijd vorm aan het vrouwelijk narcisme; het is een livrei en een sieraad. De vrouw die er onder lijdt dat ze niets *doet* gelooft door middel van haar uiterlijk uitdrukking te geven aan haar *wezen*. Zorgen voor haar schoonheid, toilet maken is een soort arbeid die haar in staat stelt zich haarzelf eigen te maken, zoals ze ook haar huis door haar huishoudelijk werk tot haar eigendom maakt. Op die wijze heeft ze het gevoel haar Ik te hebben gekozen en zelf opnieuw geschapen te hebben. Zeden en gewoonten zetten haar aan zich op die manier in haar beeld te vervreemden. De kleren van de man moeten, evenals zijn lichaam, verwijzen naar zijn transcendentie en niet in het oog lopen. Voor hem bestaat noch elegantie noch schoonheid uit het zichzelf tot object maken (Zie ook deel I. Er dient een uitzondering te worden gemaakt voor homofielen, maar die zien zichzelf dan ook juist als seksueel object en eveneens voor de dandy’s die een aparte bestudering verdienen. Het moderne «zootsuitisme» van de negers in Amerika die hel gekleurde en opvallende kleding dragen berust op zeer

ingewikkelde motieven.) Gewoonlijk beschouwt de man zijn uiterlijk dan ook niet als een afspiegeling van zijn wezen. De maatschappij verlangt daarentegen van de vrouw dat zij zichzelf tot erotisch object maakt. Het doel van de mode waaraan zij onderworpen is, is niet haar te tonen als een autonoom individu, maar integendeel haar af te snijden van haar transcendentie om haar als prooi over te leveren aan de mannelijke begeerte; men poogt niet haar plannen te dienen, maar veeleer die te dwarsbomen. Een rok is minder makkelijk dan een broek en schoenen met hoge hakken belemmeren het lopen; de minst praktische kleren en schoenen, de teerste hoeden en kousen zijn het meest elegant. De kleren mogen het lichaam verhullen, vervormen of accentueren, zij leveren het in ieder geval aan blikken over. Daarom is het aantrekken van jurken een verrukkelijk spel voor het kind dat graag naar haar spiegelbeeld kijkt. Later verzet de autonomie van het kind zich tegen opgedrongen lichte mouseline en lakschoenen. En in de puberteit wordt zij heen en weer geslingerd tussen het verlangen en de afkeer zich te laten zien. Als ze haar roeping als seksueel object heeft aanvaard maakt ze zich graag mooi.

Zoals ik in deel I al opmerkte is de vrouw wat betreft haar opschik verwant aan de natuur, ook al heeft zij dan de noodzaak die een handje te helpen. Ze wordt voor de man bloem en edelsteen; zij wordt dat ook voor zichzelf. Eer zij hem de kabbelingen van het water en de zachtheid van pelzen schenkt maakt zij die tot haar eigendom. Noch intiemer dan naar haar bibelots, tapijten, kussen en ruikers tast ze naar veren, paarlen, brokaat en zijde die ze naast haar lichaam houdt. Hun glinsterende aanblik, hun zachte aanraking

vormen een compensatie voor de ruwheid van de erotische wereld die haar deel is. En zij stelt daar meer prijs op naarmate haar sensualiteit minder bevredigd is. Als veel lesbiennes zich mannelijk kleden gebeurt dat niet alleen uit imitatie van de mannen en als een uitdaging tegenover de maatschappij, maar omdat zij geen behoefte hebben aan de streling van fluweel en zijde waar zij diezelfde passieve kwaliteiten ervaren aan een vrouwelijk lichaam (Sandor, over wie Krafft-Ebbing ons verhaalt, was dol op goed geklede vrouwen, maar maakte zelf geen toilet). De vrouw die onderworpen is aan de ruwe mannelijke omhelzing - zelfs als zij die waardeert en helemaal als zij die zonder plezier ondergaat - kan geen andere lichamelijke prooi omvatten dan haar eigen lichaam. Zij parfumeert dat om het te veranderen in een bloem en de glans van de diamanten die ze om haar hals draagt verschilt niet van die van haar huid. Zij identificeert zich met alle rijkdom van de wereld om die te bezitten. Zij begeert niet alleen haar zinnelijke schatten, maar vaak ook hun sentimentele en ideale waarde. Het ene sieraad is een herinnering, het andere een symbool. Er zijn vrouwen die zichzelf tot een ruiker maken, tot een volière, anderen zijn een museum, weer anderen hiërogliefen. In haar *Mémoires* schrijft Georgette Leblanc als ze haar kinderjaren oproept:

«Ik was altijd gekleed als een schilderij. Ik liep rond als Van Eyck, een allegorie van Rubens of de Maagd Maria van Memling. Ik zie mezelf nog op een winterdag in Brussel een straat oversteken, in een jurk van eme-thistkleurig fluweel, versierd, met oude zilveren galons die van een of ander kazuifel waren

geleend. Met een lange sleep - het leek me verwerpelijk me daar verder om te bekommeren - veegde ik heel nauwgezet de trottoirs. Ik had een kapje van gelig bont op mijn blonde haren, maar het meest ongewoon was toch wel de diamant die aan een band middenop mijn voorhoofd zat. Waarom deed ik dat allemaal? Gewoon omdat ik dat leuk vond en ook omdat ik meende op die manier buiten iedere conventie te leven. Hoe meer er gelachen werd als ik langs liep, hoe vreemder de dingen die ik verzon. Ik zou me geschaamd hebben iets aan mijn uiterlijk te veranderen alleen maar omdat ik bespot werd. Dat zou mij een vernederende capitulatie hebben geleken... Thuis was het nog heel anders. De engelen van Fra Angelico, schilderijen van Burne Jones en Watts waren mijn voorbeelden. Ik was altijd gekleed in azuur en goud; mijn ruime rokken vielen in brede, veelkleurige strepen om mij heen.»

In krankzinnigengestichten ontmoet men de zuiverste voorbeelden van deze magische toeëigening van de wereld. De vrouw die haar liefde voor haar kostbaarheden en symbolen niet in bedwang houdt vergeet haar eigen figuur en loopt het risico zich extravagant te gaan kleden. Zo ziet het kleine meisje in haar jurkje eerst en vooral een verkledingsmogelijkheid die haar zal veranderen in een fee, een koningin en een bloem. Ze gelooft dat ze mooi is, zodra ze is behangen met slingers en linten omdat zij zichzelf identificeert met die bonte pracht. Als ze verrukt is van een bepaalde stof merkt het jonge en naïeve meisje niet dat haar gezicht daardoor vaal lijkt. Deze verheven slechte smaak kun je ook aantreffen bij volwassen kunstenaars en intellectuelen

die zich veel meer blind staren op de buitenwereld dan zich bewust te zijn van hun eigen lichaam. Verrukt van antiek weefsel of sieraden vinden ze het heerlijk het oude China of de middeleeuwen weer op te roepen en kijken dan slechts vluchtig of vol vooringenomenheid in de spiegel. Men verwondert zich vaak over de vreemde manier waarop oudere vrouwen zich toetakelen; diademen, kant, opvallende japonnen, barokke kettingen, al die dingen vestigen op een pijnlijke manier de aandacht op hun verwoeste trekken. Vaak komt dat omdat ze, nu zij ervan hebben afgezien nog verleidelijk te zijn, net als in hun kinderjaren weer een vrijblijvend spelelement in hun kleding hebben ontdekt. Maar een elegante vrouw daarentegen kan als dat nodig is uit haar kleding een zinnelijk of esthetisch genoegen puren, maar moet die dan wel in overeenstemming brengen met haar beeld. De kleur ervan moet haar teint flatteren en de snit ervan moet haar figuur accentueren of rectificeren. Ze mint haar opgesierde zelf, niet de dingen die haar sieren.

Maar de kledij is niet alleen maar opschik; het is, zoals ik al heb gezegd, een uiting van de sociale status van de vrouw. Alleen de prostituee, wier functie uitsluitend die van erotisch object is, dient zich enkel onder dat aspect te doen gelden. Zoals vroeger haar safraankleurig haar en de bloemen waarmee haar kleed was bezaaid, verkondigen nu de hoge hakken, haar nauwe glimmende kleren, haar overdreven opmaak en zwoele parfum haar beroep. Iedere andere vrouw neemt men het kwalijk dat ‘zij zich «kleedt als een slet». De erotische kwaliteiten van de vrouw zijn geïntegreerd in haar maatschappelijke leven en mogen zich dan ook alleen in deze bezadigde vorm voordoen.

Maar daarbij moet er wel de nadruk op worden gelegd dat dit fatsoen er niet in bestaat zich streng schroomvallig te kleden. De vrouw die al te openlijk de mannelijke begeerte opwekt heeft slechte manieren, maar zij die dat schijnt af te wijzen is niet minder afkeurenswaardig. Dan wordt er gedacht dat zij zich mannelijk voor wil doen, dat ze lesbienne is, of dat ze op wil vallen en excentriek is. Als zij haar rol als object van de hand wijst tart ze de maatschappij; zij is een anarchiste. Als ze gewoon niet op wil vallen dan dient ze haar vrouwelijkheid te bewaren. Het compromis tussen exhibitionisme en pudeur wordt geregeld door de gewoonte: nu eens is het de boezem, dan weer de enkel die de «fatsoenlijke vrouw» moet verbergen. Nu eens heeft het jonge meisje het recht om haar bekoorlijkheden te accentueren teneinde vrijers aan te trekken terwijl de getrouwde vrouw afziet van elke opschik, dan weer schrijft men het meisje luchtige, pastelkleurige kleding voor van discrete snit, terwijl hun rijpe sekgenoten recht hebben op gladde, helle kleren van een uitdagende coupe. Zwart schijnt op het lichaam van een zestienjarige op te vallen omdat het als regel op die leeftijd niet gedragen wordt. (In een overigens vervelende film die op het eind van de vorige eeuw is gesitueerd veroorzaakt Bette Davis een schandaal door op een bal in een rode japon te verschijnen terwijl het strikte regel was tot aan het huwelijk alleen maar wit te dragen. Haar daad werd gezien als rebellie tegen de gevestigde orde). Natuurlijk moet men zich naar deze wetten richten, maar in ieder geval zal, zelfs in de meest strenge milieus, het seksuele karakter van de vrouw worden beklemtoond. De vrouw van de dominee krult haar haren en maakt zich enigszins op; op

bescheiden wijze volgt zij de mode en onderstreept met deze zorg voor haar fysieke charme dat ze haar rol als vrouwtje aanvaardt. Deze integratie van de erotiek in het maatschappelijk leven komt vooral duidelijk tot uiting in de «avondjurk». Om aan te geven dat het om een feest, dat wil zeggen om luxe en verspilling gaat, moeten die jurken teer en kostbaar zijn, bovendien worden ze dan ook nog zo ongemakkelijk mogelijk gemaakt. De rokken zijn lang en zo wijd of zo nauw dat het lopen moeilijk is. Onder de sieraden, slepen, glinsterende pailletten, bloemen, veren en valse haren verandert de vrouw in een pop van vlees. En dat vlees wordt tentoongesteld. Net zoals de bloem zich onverplicht ontplooit etaleert de vrouw haar schouders, haar rug, haar borst. Behalve bij orgiën mag de man niet laten merken dat hij haar begeert; hij heeft alleen maar recht op blikken en aanrakingen bij de dans. Maar hij kan zich verrukt voelen omdat hij in deze wereld van tere schatten koning is. Van man tot man neemt hierbij het feest de vorm van een *potlatch* aan, een ceremonie waarbij geschenken worden uitgewisseld; ieder van hen biedt als geschenk aan alle anderen de aanblik aan van het lichaam dat zijn bezit is. In avondjurk is de vrouw verkleed als vrouw tot het genoegen van alle mannen en uit trots van de bezitter.

Deze maatschappelijke betekenis van de kleding stelt de vrouw in staat door haar manier van kleden haar houding tegenover de maatschappij te demonstreren. Is zij onderworpen aan de gevestigde orde dan meet zij zich een bescheiden, onopvallende persoonlijkheid aan. Daarin zijn vele nuances mogelijk. Ze maakt zich teer, kinderlijk, geheimzinnig, eenvoudig, streng, vrolijk,

een beetje driest of bescheiden, al naar ze wil. Of ze bevestigt daarentegen haar originaliteit door haar afwijzen van conventies. Frappant is dat in veel romans de «vrijgevochten vrouw» zich door een zekere durf en brutaliteit in haar kleding onderscheidt die haar seksueel object karakter, haar afhankelijkheid dus, beklemtoont. Zo wordt in *This age of innocence* van Edith Wharton de jonge gescheiden vrouw met het avontuurlijke verleden en het drieste karakter ons aanvankelijk als overdreven gedecolleteerd voorgesteld. De huiver van ergernis die zij verwekt is de tastbare afspiegeling van haar minachting voor de conventie. Zo zal het jonge meisje er ook plezier in hebben zich te kleden als een vrouw; zo kleedt de oudere vrouw zich graag als meisje, de courtisane zich als vrouw van de wereld die zich op haar beurt graag weer kleedt als vamp. Maar zelfs als iedereen zich kleedt naar zijn eigen omstandigheden is dat nog een spel. Zowel het gekunstelde als de kunst wortelen in de verbeelding. Niet alleen vermommen korset, bustehouder, schmink en opmaak lichaam en gezicht - ook de minst «wereldse» vrouw wil zichzelf toch niet meer als zodanig laten herkennen, zodra ze «gekleed» is. Zij is dan als een schilderij, een standbeeld, als een toneelspeler op het toneel, een analogie door middel waarvan een afwezig object wordt gesuggereerd dat haar personage is, maar niet haar zelf. Juist die verwisseling met een irreëel, noodzakelijk en voltooid object, even volmaakt als de heldin van een roman, een portret of een standbeeld vindt ze fijn; zij wil zich daarin vervreemden en zo, gerechtvaardigd, voor zichzelf verschijnen, als een monument.

Zo zien we in de *Ecrits intimes* van Marie Bashkirtseff

van bladzijde tot bladzijde haar gestalte veranderen. Ze bespaart ons geen van haar japonnen; en bij iedere nieuwe japon meent zij weer een ander te zijn en aanbidt zij zichzelf opnieuw.

«Ik heb een grote sjaal van moeder genomen, daar een spleet in gemaakt voor mijn hoofd en de zijkanten dichtgenaaid. De sjaal die in klassieke plooien omlaag valt geeft me een oosters, bijbels en vreemd uiterlijk.

Ik ga naar Laferrière en Caroline maakt in drie uur tijds een jurk waarin ik er als een wolk uitzie. Het is alleen maar een lap crêpe die om me heen gedrapeerd is en die me slank, elegant en lang maakt.

Gehuld in een warm getinte linnen jurk die in harmonieuze plooien om me heen viel was ik een van de figuren van Lefebvre die die jonge, buigzame preuts gedrapeerde lichamen zo prachtig weet te tekenen.» (En dag na dag wordt dit refrein herhaald): «In het zwart zie ik er heel charmant uit... In het grijs zie ik er charmant uit... In het wit ben ik charmant.»

Anne de Noailles die eveneens heel veel waarde aan haar uiterlijk hecht herinnert zich in haar *Mémoires* met een gevoel van triestheid een mislukte jurk.

«Ik was verrukt van heldere, levendige kleuren, het gedurfde contrast. Een jurk leek me een landschap, een lokaas voor het lot, een belofte van avontuur. Wanneer ik een jurk, door onzekere en onvaardige handen gemaakt, aantrok, leed ik onder alle fouten die dan openbaar werden.»

Dat voor veel vrouwen de kleding zo geweldig

belangrijk is komt omdat die hen op een bedrieglijke manier tegelijk aan de wereld en aan het eigen Ik overlevert. In een roman *Das kunstseidene Mädchen* vertelt de schrijfster Irmgard Keun welke hartstochtelijke gevoelens een arm meisje ervaart tegenover een bontmantel. Zij houdt op een zinnelijke manier van de strelende, koesterende warmte ervan, van de zachte tederheid van het bont. Onder die kostbare pels bemint ze haar eigen veranderde Ik. Eindelijk bezit zij de schoonheid van de wereld die ze nooit omvat heeft en het stralende lot dat nooit het hare was.

«Daar zag ik op de haak een mantel hangen, een bontjas, zo mollig, zo zacht, zo teer, zo grijs en zo verlegen. Ik had zin hem te omhelzen, zo veel hield ik ervan. Hij zag eruit als troost, als allerheiligen en volmaakte zekerheid als in de hemel. Maar het was een echte bontjas. Zwijgend trok ik mijn regenjas uit en de bontmantel aan. Die bontjas was voor mijn huid, die ervan hield, als een diamant en wat je eenmaal mint geef je niet meer terug. Hij was gevoerd met crêpe marocain, zuivere zijde met de hand geborduurd. De mantel omhulde me en zei Hubert nog veel meer dan mij... Ik zie er zo elegant uit met die bontjas. Het is net een heel vreemde man die mij, door zijn liefde voor mij, tot iets kostbaars maakt. De mantel verlangt naar mij en ik naar hem; nu hebben we elkaar.»

Omdat de vrouw een object is, is het begrijpelijk dat de manier waarop zij zich tooit en kleedt haar intrinsieke waarde beïnvloedt. Niet uit louter onbenulligheid hecht zij zoveel belang aan kousen, handschoenen en een hoed; het is een dwingende plicht haar stand op te houden. In Amerika besteedt de

werkende vrouw een groot deel van haar uitgaven aan schoonheidsmiddelen en kleren. In Frankrijk weegt deze last minder zwaar, maar niettemin wordt ook daar de vrouw meer gerespecteerd naarmate zij zich meer «representeert»; hoe harder zij werk nodig heeft, hoe welgestelder zij eruit moet zien: elegantie is een wapen, een visitekaartje, een afweermiddel en een aanbevelingsbrief.

Maar zij is ook een slavernij; de waarde die zij verleent moet betaald worden. En ze moeten zo duur betaald worden dat het soms voorkomt dat in grote warenhuizen soms een mondaine vrouw of een actrice wordt betrapt bij het stelen van parfums, kousen of ondergoed. Om zich te kleden prostitueren sommige vrouwen zich of «laten zich onderhouden». Hun kleding bepaalt hun behoefte aan geld. En goed gekleed gaan vraagt ook tijd en zorg. Het is een taak die veelal een bron van genot wordt. Ook op dit gebied ontmoet men «het ontdekken van verborgen schatten»: koopjes, listen, handigheid, combinaties en fantasie; ja de vrouw kan zelfs schepper worden. Modeshows - en vooral uitverkopen - zijn waanzinnige avonturen. Het opmaken en kappen zijn een surrogaat voor een kunstwerk. Vandaag aan de dag kent de vrouw meer nog dan vroeger de vreugde haar lichaam te vormen door middel van sport, gymnastiek, baden, massages en dieet. (Uit recente onderzoekingen in Frankrijk is echter gebleken dat de gymnastiekzalen voor vrouwen bijna verlaten zijn; vooral tussen 1920 en 1940 gaven de vrouwen zich over aan gymnastiek. De zorgen voor het huishouden drukken nu te zwaar op hen). Maar zij beslist zelf over haar gewicht, haar lijn en de kleur van haar huid. Het moderne schoonheidsgevoel veroorlooft haar

schoonheid te paren aan activiteit. Ze heeft recht op geoefende spieren, ze verweert zich tegen vetafzetting. In die lichaamsontwikkeling bevestigt zij zich als subject. Daarin ligt voor haar een soort bevrijding van dat contingente lichaam, maar die bevrijding verkeert makkelijk in afhankelijkheid. De Hollywood-star triomfeert over de natuur, maar wordt weer tot passief object in de handen van de producer.

Naast deze overwinningen waarover de vrouwen zich met recht verheugen impliceert de koketterie - evenals de zorg voor het huishouden - een strijd tegen de tijd; want ook haar lichaam is een object waaraan de tijd knaagt. In *On joue perdant* heeft Colette Audry die strijd beschreven die parallel loopt met de strijd die de huisvrouw levert met het stof.

«Het is al niet meer het stevige, vaste vlees van de jeugd. Op haar armen en dijen steken de spieren zich af onder een vetlaagje en een wat afgetakelde huid. Verontrust zet ze haar dagindeling opnieuw op zijn kop; ze zal voortaan de dag met een half uur gymnastiek beginnen en ‘s avonds, voor ze naar bed gaat zal ze zich een half uur masseren. Ze begint medische handboeken te consulteren en modebladen en gaat letten op de omvang van haar taille. Ze maakt vruchtensap voor zichzelf klaar, neemt af en toe een purgeermiddel en doet de vaat met dunne rubber handschoenen aan. Die beide zorgen versmelten tenslotte tot een enkele; ze wilde haar lichaam zo jong houden en haar huishouden zo goed doen dat dat tenslotte op een soort stilstand, een dood punt uitliep... De wereld leek dan tot stilstand gebracht en zweefde buiten ouder worden en aftakeling... Ze nam nu in het zwembad echt les om haar stijl te verbeteren

en de vrouwenbladen hielden met hun voortdurende nieuwe recepten haar aandacht gevangen. Ginger Rogers heeft ons toevertrouwd: «Ik borstel mijn haar iedere ochtend met honderd halen, dat kost me precies tweeëneenhalve minuut en mijn haren lijken wel van zijde...» Hoe krijgt u slanke enkels? Ga iedere dag dertig maal op uw tenen staan, zonder op uw hielen te rusten; die oefening kost u niet meer dan één minuut en wat betekent nu één minuut op een hele dag? Een andere keer was het weer een oliebad voor de nagels, het vruchtvlees van citroenen voor je handen en fijn gestampte aardbeien voor je wangen.»

De zorg voor de schoonheid en het onderhoud van de garderobe verwordt ook hier als gevolg van de sleur tot een corvee. De afschuw voor het verval dat elk levend worden met zich brengt wekt in sommige frigide of gefrustreerde vrouwen een afkeer voor het leven zelf op. Zij trachten zichzelf te behouden zoals anderen proberen meubelen of ingemaakte vruchten te behouden. Deze negatieve verbetenheid maakt hen tot vijanden van hun eigen bestaan en van anderen. Een goed maal is slecht voor de lijn, wijn bederft de teint en teveel lachen maakt je gezicht rimpelig; zon is schadelijk voor de huid, niets doen maakt dik, van werken verslijt je, van het liefdesspel krijg je kringen onder je ogen, van kussen krijg je rode konen, van liefkozingen krijg je hangborsten, omhelzingen verleppen je en moederschap maakt je lichaam en gezicht lelijk. Het is bekend hoe vaak moeders hun kind dat verrukt is van hun avondjapon terug duwen. «Raak me niet aan; je hebt natte handen, je zult me vuil maken.» Op dezelfde manier wijst de kokette vrouw de toenaderingen van de man of minnaar af. Net zoals

men meubelen afdekt met hoezen zou zij zich willen onttrekken aan de mannen, de wereld en de tijd. Maar alle voorzorgen verhinderen niet dat er grijze haren of kraaiepootjes verschijnen. Van haar kinderjaren af weet de vrouw dat dit lot niet te ontlopen is. En ondanks alle voorzichtigheid is zij het slachtoffer van allerlei ongelukjes: er valt een druppel wijn op haar jurk, of een sigaret schroeit er een gat in. Dan verdwijnt dat luxe en feestelijke wezentje dat zo'n hoge borst opzet in de salon; dan krijgt ze weer het ernstige en harde gezicht van de huisvrouw. Dan ontdekt men opeens dat haar toilet geen vuurwerk was, geen vrijblijvende en onvergankelijke glans die bedoeld was om een ogenblik lang verblindend te stralen; het is een rijkdom, een kapitaal, een geldbelegging; zij heeft opofferingen gekost en het verlies ervan is een onherstelbare ramp. Vlekken, scheuren, mislukte jurken of een ongelukkig permanent zijn nog ernstiger katastrofen als verbrand vlees of een gebroken vaas. Want de kokette vrouw heeft zich niet alleen in al die dingen vervreemd, ze wilde zelf ding zijn en zonder middelaar voelt zij zich in de wereld in gevaar. De relaties die zij onderhoudt met kleermaker en naaister, haar ongeduld en eisen geven blijk van haar ernst en onzekerheid. Een goed geslaagde japon schept in haar het wezen van haar dromen, maar in een tweedehands of mislukte jurk voelt zij zich onttroond. Marie Bashkirtseff schrijft:

«Van mijn jurk hing mijn stemming af, mijn houding en mijn gezichtsuitdrukking, alles... Of wel je moet helemaal naakt rondlopen of je moet gekleed zijn naar je voorkomen, je smaak, je karakter. Als dat bij mij niet het geval is voel ik me links, alledaags en als

gevolg daarvan weer vernederd. En waar blijf je dan met je stemming en geest? Zij denken aan vodden en dan ben je dom, vervelend en je weet niet waar je blijven moet.»

Veel liever gaan vrouwen helemaal niet naar een feest dan er slecht gekleed heen te gaan, zelfs niet wanneer ze daar helemaal niet hoeven op te vallen.

Hoewel sommige vrouwen beweren dat «zij zich alleen voor zichzelf kleden» hebben we toch gezien dat ook in het narcisme het zien-door-anderen ligt opgesloten. Praktisch komt het alleen in krankzinnigengestichten voor dat de vrouw koppig blijft geloven in de blik van afwezigen; normaliter verlangt ze naar getuigen. Na tien jaar huwelijk schrijft Sophie Tolstoï:

«Ik zou graag in de smaak vallen, ik zou graag willen dat men zei dat ik mooi ben en dat Liova dat zou zien en horen... Wat zou je er anders aan hebben mooi te zijn? Mijn kleine, charmante Petja houdt van zijn oude Nianja zoals hij van een schoonheid gehouden zou hebben en Liovotchka is aan de afschuwelijkste gezichten gewend geraakt... Ik heb zin om krullen in mijn haar te zetten. Niemand zal het dan wel weten, maar daar is het niet minder leuk om. Maar waarom moet ik me laten zien. Ik vind linten en knopen leuk; ik zou graag een nieuwe leren ceintuur hebben en nu ik dat geschreven heb, heb ik zin om te huilen...»

De man past zich slecht bij deze rol aan. Ook hier zijn z’n eisen tweeslachtig. Als zijn vrouw té aantrekkelijk is wordt hij jaloers, maar iedere echtgenoot is ook min of meer een koning Candaules: hij wil dat zijn vrouw hem eer aandoet, dat ze elegant

en aardig is en er in elk geval «goed» uitziet. Als dat niet het geval is herhaalt hij een beetje gemelijk de woorden van Vader Ubu: «Je ziet er lelijk uit vandaag; is dat omdat we gasten hebben?» We hebben gezien dat in het huwelijk de erotische en maatschappelijke waarden moeilijk met elkaar in overeenstemming zijn te brengen; dat antagonisme weerspiegelt zich ook hier. De vrouw die haar seksuele aantrekkinskracht benadrukt geeft, in de ogen van haar man, blijk van slechte smaak; vrijmoedigheden die hij in een vreemde verleidelijk vindt neemt hij haar kwalijk en dat kwalijk nemen doodt dan in hem alle begeerte. Als de vrouw zich decent kleedt waardeert hij dat, maar koeltjes: hij vindt haar niet aantrekkelijk en verwijt haar dat vagelijk. Daarom beziet hij haar maar zelden van zichzelf uit: hij onderzoekt en inspecteert haar met de ogen van anderen. «Wat zullen ze van haar vinden?» Hij kan dat maar moeilijk voorzien omdat hij bij anderen zijn eigen standpunt als echtgenoot veronderstelt. Er is voor een vrouw niets zo irritant als te merken dat hij bij een ander de jurk en houding waardeert die hij bij haar kritiseert. Spontaan overigens, omdat hij haar veel te na staat om haar echt te zien. Zij heeft voor hem een onveranderlijk gezicht; hij merkt noch haar nieuwe kleren, noch haar nieuwe kapsel op. Zelfs een verliefde echtgenoot of een begeesterd minnaar zijn vaak onverschillig ten aanzien van de kleren van de vrouw. Als zij van haar naakte lichaam houden zijn ook de prachtigste kleren alleen maar een vermomming; zij minnen haar ook slecht gekleed, vermoeid evenzeer als wanneer ze er stralend uitziet. Als ze niet van haar houden zijn ook de meest flatterende kleren zonder enige belofte. Kleding kan een werktuig zijn bij de

verovering, het is geen verdedigingsmiddel. Haar kunst bestaat erin een beeld te scheppen, zij stelt een imaginair object aan blikken bloot. Maar in de lichamelijke verstrengeling en in de dagelijkse omgang vervluchtigt ieder beeld; echtelijke gevoelens liggen, net als fysieke liefde, in het vlak van de realiteit. In haar novelle *The lovely leave* beschrijft Dorothy Parker een jonge vrouw die, terwijl ze vol ongeduld wacht op de komst van haar man die met verlof komt, besluit zich mooi te maken voor zijn komst:

«Ze kocht een nieuwe, zwarte jurk; hij hield van zwarte jurken; een heel gewone jurk - hij hield van gewone jurken - die zo duur was dat ze helemaal niet aan de prijs wilde denken. «Vind je mijn jurk mooi?»

«Ja,» zei hij, «ik heb dat altijd een leuke jurk gevonden.»

Ze had het gevoel alsof ze opeens in een stuk hout veranderde.

«Deze jurk,» zei ze met een beledigende scherpte, «deze jurk is volslagen nieuw. Ik heb hem nooit eerder aangehad. Ik heb hem, voor het geval je dat interesseert, speciaal voor deze gelegenheid gekocht.»

«Neem me niet kwalijk, liefje,» zei hij. «Natuurlijk, nu zie ik ook dat hij helemaal niet op die andere lijkt, hij is prachtig. Ik heb altijd van zwart gehouden.»

«Op zulke ogenblikken,» zei ze, «zou ik bijna wensen dat er een andere reden was om zwart te dragen.»

Er is vaak beweerd dat de vrouw zich kleedt om de

jaloezie van andere vrouwen op te wekken. En die jaloezie is inderdaad een duidelijk bewijs van succes. Maar het is niet het enige doel dat zij nastreeft. Door middel van jaloerse of bewonderende bijval zoekt de vrouw naar de absolute bevestiging van haar schoonheid, haar elegantie en haar smaak, naar de absolute bevestiging van zichzelf. Ze kleedt zich om zich te laten zien; ze laat zich zien om zich tot zijn te maken. Daarmee onderwerpt ze zich aan een pijnlijke afhankelijkheid. De toewijding van de huisvrouw is nuttig ook al vindt die geen erkenning; de inspanning van de kokette vrouw is vergeefs wanneer die niet in een ander bewustzijn wordt gegrift. Zij streeft naar een definitieve waardering van zichzelf. Deze aanspraak op het absolute maakt die speurtocht zo uitputtend. Als de hoed ook maar iemand niet bevalt *is* die niet mooi; ze voelt zich gevleid door een complimentje, maar een woord van afkeur ruïneert haar. En waar het absolute zich alleen maar manifesteert in een eindeloze reeks verschijningen zal ze nooit helemaal gewonnen hebben. Daarom is de kokette vrouw zo kwetsbaar. Daarom ook zijn sommige aardige en aanbeden vrouwen er treurig van overtuigd dat ze niet mooi en niet elegant zijn en dat het hun nu juist ontbreekt aan de bijval van een opper-rechter die zij niet kennen; zij richten zich op een *en-soi* dat niet te verwezenlijken is. De kokette vrouwen die zelf de wetten van de elegantie belichamen, aan wie niemand een gebrek ontdekken kan omdat zij zelf bij decreet over slagen en mislukken beschikken, komen slechts zelden voor. Maar, zolang hun rijk duurt, kunnen zij zichzelf als een geslaagd exemplaar beschouwen. Het jammere is alleen dat hun slagen of mislukken niets en niemand dient.

Toilet maken impliceert ook meteen uitgaan en ontvangen; dat is overigens ook het oorspronkelijke doel ervan. De vrouw beweegt zich in haar nieuwe tailleur van de ene salon naar de andere en nodigt andere vrouwen uit om haar te zien regeren in haar eigen huis. Bij bepaalde, bijzonder plechtige gelegenheden, vergezelt de man haar bij dergelijke visites, maar meestal vervult zij haar «maatschappelijke verplichtingen» gedurende de tijd dat hij zich wijdt aan zijn werk. De grenzeloze verveling die op dergelijke bijeenkomsten drukt is al duizenden malen beschreven. Dat komt omdat de vrouwen die zich voor dergelijke «maatschappelijke verplichtingen» verzamelen elkaar niets hebben te vertellen. Er is geen enkele gemeenschappelijke interesse die een band schept tussen de vrouw van een advocaat en die van een dokter, en al evenmin tussen de vrouw van dokter Jansen en de vrouw van dokter de Bruin. En het behoort niet tot de goede toon op dergelijke bijeenkomsten te spreken over de onbezonnen streken van haar kinderen of huishoudelijke zorgen en beslommeringen. Men moet zich derhalve beperken tot het weer, de laatste roman en de mode en dan bovendien nog wat globale ideeën die zijn ontleend aan haar man.

De gewoonte van de «ontvang-dag» gaat meer en meer verdwijnen, maar het corvee van de «visite» leeft in verschillende vormen nog steeds in Frankrijk. Amerikanen vervangen het gesprek graag door bridge, maar dat is alleen een voordeel voor vrouwen die van dat spel houden.

Maar het maatschappelijk leven heeft aantrekkelijker aspecten dan de ijdele uitoefening van beleefdheidsplichten. Ontvangen betekent niet alleen

anderen verwelkomen in zijn privé-woning, het betekent ook die veranderen in een toverrijk. De maatschappelijke manifestatie is tegelijk feest en *potlach*. De vrouw des huizes stelt haar schatten ten toon: zilverwerk, linnengoed en kristal. Ze tooit haar huis met bloemen; kortstondig en nutteloos symboliseren die bloemen de ongemotiveerdheid van feesten die verkwisting en luxe zijn; pralend in de vazen, voorbestemd voor een snelle dood, zijn het vreugdevuren, wierook en myrrhe, een drank voor de goden, een offer. De tafel is beladen met geraffineerde gerechten en kostelijke wijnen. Om de behoeften van de gasten te bevredigen bedenkt de gastvrouw verrukkelijke giften en geschenken die hun wensen voorkomen. In het volgende gedeelte uit *Mrs. Dalloway* legt Virginia Woolf de nadruk op dit karakter.

«En toen gingen de meisjes met hun witte schortjes en witte kapjes zwijgend in en uit door de openslaande deuren, geen dienaressen uit noodzaak, maar priesteressen in een mysterie, het grote mysterie dat door de vrouw van het Mayfair-huis tussen half twee en twee uur werd voltrokken. Op een gebaar van haar hand houdt alle beweeg op straat op en in-plaats daarvan ontstaat er een fata morgana: in de eerste plaats over het eten dat voor niets gegeven wordt en dan wordt de tafel, helemaal uit zichzelf gedekt met kristal en zilverwerk, met korfjes en schalen vol rode vruchten, een sluier van bruine crème verbergt de tarbot; in de schalen zwemmen voorgesneden kippen, het vuur brandt en alles is bont en ceremonieel. En bij de wijn en de koffie - voor niets gegeven - rijzen er vrolijke visioenen op voor dromerige ogen; ogen die zoet

mediteren en voor wie het leven muzikaal en mysterieus lijkt...»

De vrouw die bij een dergelijk mysterie voorzit is er trots op zich de schepster te voelen van een volmaakte wereld, de uitdeelster van geluk en vrolijkheid. Door middel van haar zijn de genodigden verenigd, door middel van haar heeft er een gebeurtenis plaats, zij is de onzelfzuchtige bron van vreugd en harmonie.

En dat is nu precies wat ook Mrs. Dalloway voelt.

«Laten we eens aannemen dat Peter tegen haar zou zeggen: «Goed dan». Maar wat voor reden hebben die avondjes dan? Alles wat ze daarop kan zeggen is - en dat is des te erger omdat niemand het begrijpt - dat ze een offer zijn... Een woont er in South Kensington, een ander in Baywater en een derde laten we zeggen in Mayfair. En voortdurend ervaart ze hun bestaan. En dan houdt ze zichzelf voor: Wat spijtig. Wat jammer. En dan houdt ze zich verder voor: Eigenlijk zou je hen bij elkaar moeten kunnen brengen. En ze brengt hen bij elkaar. En het was een offer; een combinatie, een schepping. Maar voor wie?

Een offer om de vreugde van het offeren misschien wel. Maar dat is in ieder geval haar geschenk. Ze heeft geen ander...

Iemand anders, een willekeurig iemand, had het kunnen doen, en evengoed. Maar toch kon die iemand, die zij een beetje bewonderde, het niet helpen dat zij, hoe dan ook, gedaan had wat ze had gedaan.»

Als de hulde die men anderen bewijst wordt ingegeven door louter edelmoedigheid is het feest werkelijk een

feest. Maar de maatschappelijke sleur heeft vlug de *potlatch*, de ceremonie, veranderd in een instelling, de gift in een verplichting en het feest opgeblazen tot een ritus. Terwijl ze geniet van het etentje «buitenshuis» denkt de vrouwelijke gast er toch aan dat ze «iets terug moet doen». Vaak klaagt ze erover dat ze té goed ontvangen zijn. «De familie X... heeft ons willen overbluffen,» zegt ze geërgerd tegen haar man. Ik heb me onder meer laten vertellen dat tijdens de oorlog de «thees» in een klein stadje in Portugal uitgroeiden tot de allerduurste potlachs; bij iedere ontvangst moest de gastvrouwe het gezelschap een grotere verscheidenheid en hoeveelheid taartjes en koekjes voorzetten dan op de voorgaande bijeenkomst. Dat betekende een zo grote last dat op een goede dag alle vrouwen eenstemmig besloten voortaan niets meer bij de thee te geven. Onder dergelijke omstandigheden verliest het feest zijn edelmoedig en stralend karakter; dan wordt het een van de vele corvees. De hulpmiddelen die uit moeten drukken dat het hier om een feest gaat zijn alleen maar een bron van zorgen. Je moet letten op de glazen en het tafelkleed, het aantal flessen champagne en petit-fours schatten en een gebroken kopje of een gaatje dat in de bekleding van een stoel wordt gebrand is een ramp. Morgen moet je opruimen, alles weer op zijn plaats zetten en op orde brengen. De vrouw vreest die toename van werk. Zij ervaart de veelzijdige afhankelijkheid die het lot van de huisvrouw bepaalt: ze is afhankelijk van de soufflé, het vlees, de slager, de keukenmeid en het extra-hulpje; ze is afhankelijk van haar man die zijn wenkbrauwen optrekt en fronst zodra er iets verkeerd gaat; ze hangt af van de gasten die haar meubels en wijn wikken en wegen en besluiten of de avond al dan

niet geslaagd is. Alleen edelmoedige vrouwen of zij die zeker van zichzelf zijn kunnen een dergelijke beproeving met een gerust hart doorstaan. Een triomf kan hen een hevige voldoening geven. Maar in dat opzicht lijken vele vrouwen op Mrs. Dalloway van wie Virginia Woolf zegt: «Hoewel ze van die triomfen hield... en van de glans en de opwinding die zij gaven, voelde zij toch de leegte en valse schijn daarvan.» Eigenlijk kan de vrouw er alleen maar behagen in scheppen als ze er niet al te veel belang aan hecht; als dat niet het geval is leert ze de kwelling van nimmer bevredigde ijdelheid kennen. Overigens zijn er maar weinig vrouwen die zo gefortuneerd zijn dat ze hun levenstaak kunnen vinden in dat «mondaine leven». De vrouwen die daarin volledig opgaan proberen gewoonlijk niet alleen het tot een cultus van zelf-aanbidding te maken, maar ook om over dat mondaine leven heen naar bepaalde doelen te reiken. De echte «salons» dragen óf een politiek óf een literair karakter. Door middel daarvan proberen ze overwicht te krijgen op mannen en een persoonlijke rol te spelen. Ze ontvluchten de situatie van de getrouwde vrouw. Die laat zich gewoonlijk niet overstelpen door deze genoegens en kortstondige triomfen die haar maar zelden ten deel vallen en die voor haar vaak meer moeheid dan afleiding met zich meebrengen. Het maatschappelijk leven eist nu eenmaal dat zij «representatief is,» dat ze zich laat zien, maar dat schept tussen haar en de anderen geen werkelijke communicatie. Het ontrukt haar niet aan haar eenzaamheid.

«Het is pijnlijk te bedenken,» schreef Michelet, «dat de vrouw, het afhankelijk wezen, dat alleen maar in

het paar kan leven, veel vaker alleen is dan de man. Hij vindt overal gezelschap en weet nieuwe relaties aan te knopen. Zij is zonder familie niets. En die familie wordt tot een drukkende last waarvan het hele gewicht op haar rust.» En inderdaad kent de opgesloten en geïsoleerde vrouw niet de vreugde van de kameraadschap die het gemeenschappelijk najagen van bepaalde doelen betekent. Haar werk houdt haar geest niet bezig. Haar vorming heeft haar noch een hang naar noch de vertrouwdheid met onafhankelijkheid gegeven en toch brengt zij haar dagen in eenzaamheid door. We hebben al gezien dat dit een van de kwalen is waarover Sophie Tolstoï zich beklaagt. Door haar huwelijk is zij vaak ver verwijderd van het ouderlijk huis en de vriendinnen uit haar jeugd. In *Mes apprentissages* beschrijft Colette de ontworteling van een jong getrouwde vrouw die uit haar provincieplaatsje wordt overgeplant naar Parijs. Steun vindt zij slechts in de lange brieven die ze aan haar moeder schrijft. Maar die brieven nemen niet de plaats in van een aanwezigheid en ze kan haar teleurstelling niet aan Sido bekennen. Vaak ook bestaat er tussen de jonge vrouw en haar familie geen werkelijke intimiteit; noch met haar moeder, noch met haar zusters en al evenmin met haar vriendinnen. Als gevolg van de woningnood wonen tegenwoordig veel jonggehuwden bij hun ouders of schoonouders in. Maar die opgedrongen aanwezigheid vormt veelal geen echt gezelschap voor de vrouw.

Die vriendschappen met vrouwen die ze in stand houdt of aangaat zijn heel kostbaar voor de vrouw; ze hebben een totaal ander karakter dan de relatie tussen mannen. Die laatsten communiceren met elkaar in hun hoedanigheid als individu door middel van ideeën en

plannen die van hen persoonlijk zijn. De vrouwen, in hun algemeenheid opgesloten in hun vrouwelijk lot, zijn verenigd in een soort immanente samenzwering. Wat zij in de eerste plaats bij elkaar zoeken is de bevestiging van het universum dat ze gemeen hebben. Ze discussiëren niet over meningen, ze wisselen vertrouwelijkheden en recepten uit. Zij sluiten zich aaneen om een soort contra-universum te scheppen waarvan de waarden de waarden van mannen te boven gaan. Uit dat verbond putten ze de kracht met hun ketenen te rammelen. Ze ontkennen de manlijke seksuele superioriteit door elkaar hun frigiditeit toe te vertrouwen en cynisch te spotten over de voorkeur of onhandigheid van hun mannen. Ironisch betwisten ze ook op moreel en intellectueel gebied de superioriteit van hun man en de mannen in het algemeen. Ze vergelijken hun ervaringen: zwangerschappen, bevallingen, ziekte van de kinderen en van hen zelf en huishoudelijke zorgen worden de essentiële gebeurtenissen in de geschiedenis van de mensheid. Hun werk is geen techniek; bij het uitwisselen van recepten voor keuken en huishouding verlenen ze het de waardigheid van een wetenschap die stoelt op mondelinge overlevering. Soms onderzoeken zij gezamenlijk morele vraagstukken. De brieven van lezeressen in vrouwenbladen vormen een goed voorbeeld van dergelijke uitwisselingen. Dergelijke «hartekreten» van mannen kan men zich nauwelijks voorstellen; zij ontmoeten elkaar in *de* wereld die *hun* wereld is, terwijl de vrouwen daarentegen hun eigen domein moeten afbakenen, opmeten en ontdekken. In hoofdzaak bevatten ze schoonheids- en keuken-recepten, breipatroontjes en wordt erin om raad gevraagd. Vaak voelt men door hun babbelzucht en neiging tot pronken echte angst heenbreken. De vrouw

weet dat de moraalcode van de man niet de hare is en dat de man er zelfs op rekent dat zij niet merken zal dat hij haar tot abortus, overspel, delicten, verraad en leugens drijft die hij officieel veroordeelt. Dus vraagt zij andere vrouwen haar te helpen bij het bepalen van een soort «wet van het milieu», een moraalcode die uitgesproken vrouwelijk is. Niet alleen uit kwaadsprekerij en kwaaddenkendheid geven vrouwen zo langdurig commentaar en kritiek op de gedragingen van hun vriendinnen; om hen te veroordelen en hun eigen gedrag te bepalen hebben zij veel meer morele uitvinderscapaciteit nodig dan mannen.

Wat dergelijke verhoudingen waarde geeft is de waarheid die zij met zich meebrengen. Voor de man representeert de vrouw altijd iets. Zij liegt als ze doet alsof ze zichzelf ‘aanvaardt als de niet essentiële andere; ze liegt als ze hem door middel van gebaren, kleren en verdraaide woorden een imaginaire persoonlijkheid voorzet. Maar een dergelijke komedie eist een voortdurende spanning. In de nabijheid van haar man of haar minnaar denkt iedere vrouw min of meer: «Ik ben mezelf niet.» De wereld van de mannen is hard; die kent steile kanten, de stemmen zijn er te hard, het licht is er te wreed en hard, de contacten te ruw. Bij andere vrouwen is de vrouw achter het toneel; zij poetst haar wapens, zij vecht niet; ze combineert haar kleren, probeert een bepaalde make-up en bereidt haar listen voor. Ze oefent op pantoffels en in peignoir achter de coulissen voor ze op het toneel verschijnt. Ze houdt van deze lauwe, zoete en ontspannen sfeer. Colette beschrijft de ogenblikken die zij met haar vriendin Marco doorbracht als volgt:

«Korte confidenties, kluizenaarsvermaak, uren die soms

leken op die in een werkplaats en dan weer op de vrije tijd van een genezende zieke... *(Le képi)*»

Ze vindt het leuk om tegenover de vrouw die ouder is dan zij de rol van raadgeefster te spelen:

«Op warme middagen verstelde Marco onder het markies op het balcon haar linnengoed. Ze kon slecht naaien, maar deed het met zorg en ik was trots op de raad die ik haar geven kon... «Je moet geen blauw bandje aan hemden zetten; roze is veel aardiger bij die stof en bij je vel.» Ik draalde ook niet met het geven van andere raadgevingen betreffende haar poeder, de kleur van haar lippenstift en de te scherpe potloodstreep waarmee ze haar wenkbrauwboog had afgerond. «Geloof je heus? Geloof je dat heus?» vroeg ze. Mijn jeugdige autoriteit wist van geen wijken. Ik nam de kam en maakte een liefelijke opening in haar rafelige ponnie; ik toonde me ervaren in het verlevendigen van haar oogopslag en het doen opgaan van een roze dageraad op haar wangen, ter hoogte van haar slapen.»

Wat verderop verhaalt ze dan hoe deze oudere vriendin zich wat angstig gereed maakt voor de ontmoeting met de jonge man die zij veroveren wil.

«Ze wilde haar vochtige ogen afvegen. Haastig liep ik op haar toe: «Laat mij dat maar doen.»

Met mijn duimen schoof ik haar beide bovenste oogleden omhoog zodat de beide tranen teruggleden en het mascara bij haar ogen niet door elkaar kon lopen.

«Zo. Wacht even, ik ben nog niet klaar.»

Ik retoucheerde al haar trekken. Haar mond trilde een

beetje. Ze liet me geduldig begaan en zuchtte toen ik haar haren borstelde. Tenslotte bedekte ik haar poederdons met roze poeder. Geen van beiden zeiden we iets.

...«Wat er ook gebeurt,» zei ik, «huil niet. Je mag je voor geen prijs door je tranen laten beheersen.»

Ze wreef met haar hand tussen haar ponnie en voorhoofd.

«Ik had afgelopen zaterdag toch die zwarte jurk moeten kopen die ik in de uitverkoop zag... Zeg, heb jij soms een paar goede kousen voor me te leen? Ik kan om deze tijd nergens meer terecht.»

«Natuurlijk, natuurlijk.»

«Bedankt. Wat dacht je van een bloem om mijn jurk wat op te fleuren? Nee, geen bloem in mijn hals? Is het waar dat het iris-parfum uit de mode is? Ik geloof dat ik je een heleboel dingen te vragen heb, een heleboel..» »

En in een van haar andere boeken, *Le toutounier*, heeft Colette de keerzijde van het leven der vrouwen geschilderd. Drie zusters voor wie de liefde ongeluk en onrust gebracht heeft verzamelen zich iedere nacht op de canapee uit hun jeugd. Daar ontspannen ze zich, ze praten na over de zorgen die de dag gebracht heeft en maken zich klaar voor de strijd van morgen; ze smaken het vluchtige genoegen van een waakzame rust, een goede slaap, een warm bad en een huilbui. Ze praten nauwelijks, maar ieder van hen schept voor de anderen een soort nest en alles speelt zich in alle eerlijkheid tussen hen af.

Voor bepaalde vrouwen is deze onbenullige en warme intimiteit veel kostbaarder dan de plechtige ernst van haar relaties met mannen. In een andere vrouw vindt de narcistische, net als in de tijd van haar jeugd, een bevoorrechte dubbelgangster; in aandachtige en deskundige ogen kan zij de goede snit van haar jurk en het raffinement van haar interieur bewonderen. Over het huwelijk heen blijft de hartsvriendin de getuige van haar keuze en ze kan haar ook blijven beschouwen als een begerenswaardig en begeerd object. Ik heb al gezegd dat bij vrijwel alle jonge meisjes lesbische neigingen voorkomen. De vaak onhandige omhelzingen van de man vagen die niet weg. Vandaar ook de bijna sensuele zoetheid die de vrouw ervaart in haar omgang met gelijken en waarvoor onder normale mannen geen equivalent bestaat. Tussen twee vriendinnen kan de zinnelijke gehechtheid zich sublimeren in een overdreven sentimentaliteit of uiten in vage of zeer bepaalde liefkozingen. Hun omhelzingen kunnen ook alleen maar een spel zijn dat de tijd verdrijft - dat is bijvoorbeeld het geval bij haremvrouwen wier voornaamste zorg het doden van de tijd is - of ze kunnen een heel wezenlijke betekenis krijgen.

Het komt intussen maar zelden voor dat het bondgenootschap der vrouwen zich verheft tot het niveau van een werkelijke vriendschap. Vrouwen voelen zich vaker spontaan solidair dan mannen, maar binnen deze solidariteit gaat ieders transcendentie niet in de richting van de anderen; ze keren zich gezamenlijk tegen de mannelijke wereld waarvan ieder zich meester wil maken van de waarden daarvan voot zichzelf. Hun verhoudingen zijn niet gebouwd op hun eigengeaardheid en individualiteit, maar worden rechtstreeks in hun

algemeenheid beleefd. Daardoor sluipt er ook onmiddellijk een element van vijandigheid in. Natascha uit Tolstoïs *Oorlog en vrede*, die hield van de vrouwen in haar familie omdat ze tegenover hen de geboorte van haar babies tonen kon, voelde toch jaloezie met betrekking tot hen: in de ogen van Peter kon ieder van hen *de* belichaming van de vrouw zijn. Het verbond van vrouwen komt voort uit het feit dat zij zich met elkaar identificeren. Maar om diezelfde reden bestrijden ze elkaar. De vrouw des huizes staat in een veel intiemere relatie tot haar dienstmeisje dan enig man - tenzij hij pederast is - ooit heeft met zijn kamerdienaar, butler of chauffeur. Zij wisselen vertrouwelijkheden uit en op sommige ogenblikken zijn ze zelfs medeplichtigen. Maar er bestaat ook een soort vijandige rivaliteit tussen hen, want ook al schuift de vrouw des huizes de uitvoering van de arbeid dan wel van zich af, zij wil zich toch verzekeren van de verantwoordelijkheid en van de eer daarvoor. Ze wil nu eenmaal onvervangbaar en onmisbaar zijn. «Zodra ik mijn rug gekeerd heb, gaat alles verkeerd.» Ze probeert gretig haar dienstbode op een fout te betrappen. Als die haar taak goed verricht kan zij zich niet meer de trots veroorloven zich uniek te wanen. Zo ergert zij zich ook stelselmatig aan onderwijzeressen, gouvernantes, minnen en kindermeisjes die zich bezighouden met haar kroost en aan verwanten en vriendinnen die haar helpen bij haar taken. Als voorwendsel geeft ze dan op dat die geen rekening houden met «haar wil» en dat zij zich niet gedragen «volgens haar eigen opvattingen». In werkelijkheid heeft ze noch een eigen wil, noch eigen opvattingen. Wat haar integendeel werkelijk ergert is dat de anderen haar functie op precies dezelfde manier

vervullen als zij. Daarin schuilt één van de grondoorzaken van alle familietwisten en huiselijke ruzies die het huiselijk leven vergiftigen. Iedere vrouw eist haar soevereiniteit meer op naarmate ze over minder mogelijkheden beschikt in haar bijzondere verdiensten erkenning te vinden. Maar het is toch vooral op het terrein van de koketterie en liefde dat iedere vrouw in een andere vrouw een vijand ziet. Ik heb al gewezen op deze rivaliteit bij jonge meisjes, maar vaak blijft die gedurende hun hele leven gehandhaafd. We hebben al gezien dat het ideaal van de elegante en mondaine vrouw de absolute waardering is. Zij gaat eronder gebukt nooit iets te bespeuren van enige stralenkrans van roem rondom haar hoofd en ze vindt het afschuwelijk ook maar het kleinste halo om een ander hoofd te ontwaren. Alle bijval die een ander krijgt wordt haar onthouden. En wat voor waarde heeft het absolute als het niet tegelijkertijd enig is? Een werkelijk verliefde vrouw is er tevreden mee aanbeden te worden door een hart. Zij zal haar vriendinnen niet benijden om hun oppervlakkige successen. Maar ze voelt zich in haar liefde zelf bedreigd. En het is inderdaad een feit dat de vrouw die bedrogen wordt door haar beste vriendin niet alleen maar een literaire schablone is; hoe hechter de vriendschap tussen twee vrouwen, hoe gevaarlijker hun dualiteit wordt. De vertrouwelinge wordt aangemoedigd te zien met de ogen van de verliefde, te voelen met haar hart en met haar lichaam; ze wordt aangetrokken door de minnaar en gefascineerd door de man die haar vriendin verleidt. Ze voelt zich voldoende beschermd door haar loyaliteit om zich over te kunnen geven aan haar gevoelens. Het ergert haar dat ze niet meer dan een niet essentiële rol speelt. Zij is snel bereid toe te geven, zich aan

te bieden. Voorzichtig als ze zijn vermijden vrouwen zodra ze van iemand gaan houden vaak hun «intieme vriendinnen». Die ambivalentie veroorlooft het vrouwen nagenoeg niet zich rustig op hun wederzijdse gevoelens te verlaten. Daar valt altijd de schaduw van de man overheen. Zelfs wanneer ze niet over hem spreken is toch het vers van Saint-John Perse op hen van toepassing:

Et le soleil n’est pas nommé, mais sa présence est parmi nous.

Samen wreken zij zich op hem, stellen ze vallen voor hem op, vervloeken hem en beledigen hem. Maar ze wachten op hem. Zolang ze daar toeven waar geen man is, zijn ze omgeven door een sfeer van toeval, grauwheid en verveling. Dit voorportaal van de hemel heeft iets vastgehouden van de warmte van de moederborst. Maar het is niet meer dan het voorportaal. De vrouw verwijlt daar alleen met genoegen op voorwaarde dat ze er op rekenen kan er weldra uit te treden. Zo bevalt het haar in de vochtige badkamer ook alleen maar als zij zich voorstelt hoe ze straks feestelijk de salon zal betreden. Vrouwen zijn voor elkaar kameraden in gevangenschap, ze helpen elkaar hun gevangenis draaglijk te maken, zelfs hun ontsnapping voor te bereiden, maar hun bevrijder komt uit de mannelijke wereld.

Voor de grote meerderheid der vrouwen blijft die wereld ook na het huwelijk zijn glans behouden. Alleen hun man verliest zijn prestige. De vrouw ontdekt dat de pure essentie van het man-zijn in hem gedegradeerd is. Maar daarom blijft de man niet minder de waarheid

van het universum, de opperste autoriteit, de wonderbaarlijke, het avontuur, de meester, de blik, de buit, het genot en het heil. Hij belichaamt nog steeds de transcendentie en is het antwoord op alle vragen. En de loyaalste echtgenote doet nooit volledig afstand van hem om zich op te sluiten in een droefgeestig tête-a-tête met een of ander toevallig individu. Haar jeugd heeft haar de dwingende behoefte aan een gids en leidsman nagelaten. Wanneer de echtgenoot in die rol mislukt wendt zij zich tot een andere man. Soms is het de vader, een broer, een oom, een familielid of een oude vriend die het vroegere prestige heeft bewaard. Dan zal zij op hem steunen. Er zijn twee categorieën mannen die door hun beroep zijn voorbestemd om vertrouwelingen en mentors te worden: priesters en artsen. De eersten hebben het voordeel dat ze voor hun consult niet hoeven te worden betaald : de biechtstoel levert hen weerloos over aan het geklets van de devote vrouwen. Ze proberen zoveel mogelijk de «sacristie-wandluizen» en «wijwater-kikkers» te ontlopen, maar het is hun plicht hun schapen op het pad der zedelijkheid te leiden, een plicht die des te dringender is nu de vrouwen maatschappelijk en politiek steeds belangrijker worden en de kerk poogt van hen instrumenten te maken. De «geestelijke leidsman» dicteert zijn biechtelinge zijn politieke inzichten, reageert over haar stemrecht en heel wat mannen ergeren zich als ze merken dat hij zich in hun echtelijk leven mengt. Hij is het die bepaalt welke praktijken in het geheim van de slaapstee geoorloofd of niet geoorloofd zijn. Hij interesseert zich voor de opvoeding van de kinderen; hij geeft de vrouw raad in haar totale gedrag tegenover haar man. De vrouw die altijd heeft opgezien naar de god in een man knielt

verrukt aan de voeten van de man die op aarde de plaatevervanger van God is. De arts is beter beschermd in die zin dat hij betaling vraagt. En hij kan zijn deur gesloten houden voor cliëntes die al te opdringerig zijn. Maar hij is het object van een veel specifieker en hardnekkiger achtervolging. Driekwart van de mannen die door eroto-mane vrouwen achterna gejaagd worden is arts. Het ontbloten van hun lichaam voor een man is voor vrij veel vrouwen een exhibitionistisch genoegen. Stekel zegt:

«Ik ken verschillende vrouwen die alleen bevrediging vinden wanneer zij door een arts die zij sympathiek vinden worden onderzocht. Vooral bij oude vrijsters treft men een groot aantal zieken aan die naar de dokter gaan om zich »heel goed» te laten onderzoeken voor een onschuldige vloeiing of een of ander kwaaltje. Anderen lijden aan angst voor kanker of infectie (via de w.c.) en die angst vormt dan een voorwendsel om zich te laten onderzoeken.»

Hij haalt onder meer de beide volgende gevallen aan:

«Een drieënveertigjarige ongetrouwde vrouw, B. V., vrij welgesteld bezoekt eens per maand (na de menstruatie) haar dokter en vraagt hem dan haar zorgvuldig te onderzoeken omdat ze gelooft dat er iets niet in orde is. Ze wisselt iedere maand van dokter en voert steeds dezelfde komedie op. De arts vraagt haar zich uit te kleden en op de onderzoektafel of divan te gaan liggen. Ze weigert en zegt dan dat ze daar te preuts voor is en dat ze iets dergelijks niet doen kan omdat het tegen haar aard ingaat. De arts dwingt of overreedt haar met vriendelijke woorden en zij kleedt zich dan tenslotte uit, waarbij ze hem vertelt dat ze

nog maagd is en dat hij haar niet mag beschadigen. Hij belooft haar dan rectaal te onderzoeken. Vaak doet het orgasme zich al bij het gewone onderzoek van de arts voor, maar het herhaalt zich, intenser bij het rectaal onderzoek. Ze geeft steeds een valse naam op en betaalt meteen... Ze geeft toe dat ze vaak gespeeld heeft met de verwachting door een arts verkracht te worden.»

«Mevrouw L. M., achtendertig jaar, gehuwd, vertelde me dat ze bij haar man volslagen frigide was. Ze wilde zich laten analyseren. Al na twee zittingen bekende ze me een minnaar te hebben. Maar ook met hem kon zij niet tot een orgasme komen. Ze kon orgasme alleen maar bereiken als zij zich door een gynaecoloog liet onderzoeken. (Haar vader was vrouwenarts!) Om de twee, drie zittingen voelde ze de behoefte naar een arts te gaan om zich te laten onderzoeken. Af en toe liet zij zich behandelen en dat waren de gelukkigste tijden die ze kende. De laatste maal had een gynaecoloog haar langdurig gemasseerd wegens een vermeende baarmoederverzakking. Bij iedere massage was zij verschillende malen tot orgasme gekomen. Haar passie voor onderzoek verklaarde ze met de verwijzing dat ze tijdens het eerste onderzoek voor de eerste maal in haar leven tot orgasme gekomen was...»

De vrouw verbeeldt zich makkelijk dat de man aan wie zij zich toont erg onder de indruk is van haar lichamelijke schoonheid of zieleadel en in pathologische gevallen geraakt zij er van overtuigd dat ze wordt bemind door de priester of arts. Zelfs wanneer ze normaal is heeft ze de indruk dat er tussen hen en haar een zeer subtiele band bestaat. Zij schikt zich dan ook in een eerbiedige gehoorzaamheid.

Overigens puurt ze daaruit menigmaal een zekerheid die haar helpt haar leven te aanvaarden.

Toch zijn er vrouwen die er niet tevreden mee zijn hun bestaan te funderen op een morele autoriteit. Zij hebben in hun bestaan behoefte aan een romantische verheerlijking. Als zij hun man niet willen bedriegen en niet willen verlaten zullen ze hun toevlucht nemen tot dezelfde manoeuvre als het jonge meisje dat wordt afgeschrikt door mannen van vlees en bloed: zij geven zich dan over aan imaginaire passies. Stekel geeft hiervan verschillende voorbeelden.

«Een getrouwde, zeer fatsoenlijke vrouw uit de betere kringen klaagde over «nerveuze aandoeningen» en depressies. Op een avond, in de opera, werd zij er zich van bewust verliefd te zijn op de tenor. Ze voelde zich vreselijk opgewonden toen ze naar hem luisterde. Ze werd een vurig bewonderaarster van de zanger. Ze sloeg geen voorstelling meer over, kocht een foto van hem, droomde van hem en stuurde hem zelfs een boeket rozen met de opdracht: «Van een dankbare onbekende». Ze komt er zelfs toe hem een brief te schrijven (eveneens ondertekend met «een onbekende») maar houdt zich op een afstand. Dan doet zich de mogelijkheid voor haar voor met hem kennis te maken. Maar ze weet onmiddellijk dat ze er niet heen zal gaan. Ze wil hem niet van nabij leren kennen. Zij heeft geen behoefte aan zijn aanwezigheid of nabijheid. Zij is gelukkig geestdriftig te kunnen beminnen en toch een trouwe echtgenote te blijven.»

«Een dame gaf zich over aan een Kainz-cultus (Kainz was een beroemd acteur in Wenen). Ze had in haar huis een Kainzkamer ingericht met talrijke portretten van

de grote kunstenaar. In een hoekje daarvan was een Kainz-bibliotheek ingericht. Alles wat ze maar te pakken kon krijgen -boeken, brochures en krantenartikelen over haar held - was daarin zorgvuldig bewaard, evenals een verzameling programma’s, natuurlijk met Kainz-jubileumvoorstellingen en premières. Haar heiligdom was een foto met de handtekening van de grote kunstenaar. Toen haar idool stierf droeg de vrouw een jaar lang rouw en ondernam grote reizen om Kainz-herdenkingen bij te wonen. Die Kainz-cultus had haar erotisme en sensualiteit geïmmuniseerd.»

Men zal zich nog herinneren met welke vloed van tranen de dood van Rudolph Valentino werd vernomen. Getrouwde vrouwen geven zich evenzeer als jonge meisjes over aan de verering van filmsterren. Vaak stellen zij zich hun beeltenis voor als zij zich overgeven aan eenzaam genot of wanneer zij ‘tijdens de omhelzingen van hun echtgenoot een beroep moeten doen op hun fantasie. Vaak ook wordt in de gedaante van een grootvader, een broer, een leraar enz. een jeugdherinnering weer levend.

Toch zijn er in de omgeving van de vrouw ook mannen van vlees en bloed. Of ze nu seksueel bevredigd, gefrustreerd of frigide is, zij hecht -behalve in de zeldzame gevallen van een volkomen, absolute en exclusieve liefde - aan hun bijval grote waarde. De te alledaagse blik van haar man slaagt er niet meer in haar beeld te bezielen. Zij heeft er behoefte aan dat ogen die zelf nog boordevol mysterie zijn haar als mysterie ontdekken. Zij heeft tegenover zich een soeverein bewustzijn nodig dat haar vertrouwelijkheden in zich kan opnemen, dat vergeelde foto’s weer tot

leven wekt, dat het kuiltje in haar wang weer doet ontstaan en het trillen van haar wenkbrauwen, al die dingen die alleen eigen zijn aan haar. Zij is alleen begerenswaard en beminnenswaard wanneer men haar begeert en bemint. Als zij zich min of meer in haar huwelijk heeft geschikt is het vooral de bevrediging van haar ijdelheid die ze bij andere mannen zoekt. Zij nodigt hen uit deel te nemen aan de cultus die zij zichzelf bewijst. Ze verleidt, behaagt en is tevreden met het dromen van verboden liefdes en te denken: Als ik wilde... Ze vindt het leuker een aantal aanbidders te bekoren dan zich dieper te hechten aan een enkele. Vuriger en minder schuw dan het jonge meisje vraagt haar koketterie van de mannen de bevestiging van haar bewustzijn, van haar waarde en haar macht. Ze is vaak des te ondernemender naarmate ze vaster in haar huis verankerd is. Waar het haar gelukt is een man te veroveren speelt ze het spel zonder al te grote verwachtingen en al te grote risico’s.

Het gebeurt wel dat de vrouw na een kortere of langere periode van trouw zich niet meer tot deze flirts en koketterie beperkt. Vaak komt ze uit wrok tot het besluit haar man te bedriegen. Adler beweert dat ontrouw van de vrouw altijd een wraakneming is. Dat gaat te ver, maar het is een feit dat ze vaak niet zozeer toegeeft aan de verleiding van de minnaar dan wel aan de begeerte haar man te tarten. «Hij is niet de enige man op de wereld... er zijn anderen die me leuk vinden... ik ben zijn slavin niet; hij denkt dat hij zo slim is, maar hij is toch voor de gek te houden.» Het kan ook voorkomen dat de gesmade man in de ogen van de vrouw toch zijn aanvankelijke gewichtigheid behoudt. Zoals het jonge meisje vaak een

minnaar neemt uit verzet tegen haar moeder, om zich te beklagen over haar ouders, om die ongehoorzaam te zijn of zichzelf te bevestigen, zo zoekt ook de vrouw, die zelfs door haar wrok aan haar man gebonden is, in een geliefde een vertrouweling, een getuige die haar in haar hoedanigheid als slachtoffer ziet en een medeplichtige die haar helpt haar man omlaag te halen. Met hem praat zij dan voortdurend over haar man onder het voorwendsel hem aan zijn verachting prijs te geven. En als de minnaar zijn rol niet goed speelt keert ze hem boos de rug toe en wendt zich òf weer tot haar man òf zoekt een ander die haar troost. Maar heel vaak is het niet zozeer wrok dan wel teleurstelling en ontgoocheling die haar in de armen van een minnaar drijft. In het huwelijk ontmoet ze de liefde niet. En ze kan er maar moeilijk in berusten nooit die wellust en vreugde te zullen kennen welker verwachting de charme van haar jeugd uitmaakt. Het huwelijk, dat de vrouwen berooft van iedere erotische bevrediging, dat de vrijheid en uniekheid van hun gevoelens loochent, drijft hen, door een noodzakelijke en ironische dialectiek, tot overspel. Montaigne zegt:

«Van hun kinderjaren af richten wij hen af voor de liefde; hun gratie, hun opschik, hun kennis, hun woorden, hun hele onderricht heeft alleen dat doel voor ogen. Hun gouvernantes houden hen alleen het beeld van de liefde voor, ook al is dat dan alleen bedoeld om het hen door die voortdurende confrontatie tegen te maken...»

En iets verderop beweert hij:

«Het is dus dwaasheid te pogen bij vrouwen een verlangen te beteugelen dat voor hen zo brandend en zo

natuurlijk is.»

En Engels verklaart:

«Met de monogamie doen twee typerende maatschappelijke figuren met een permanent karakter, hun intrede: de minnaar van de vrouw en de hoorndrager... Tegelijk met monogamie en prostitutie wordt overspel een onvermijdelijk maatschappelijk verschijnsel dat verboden en zwaar gestraft wordt, maar onmogelijk valt te onderdrukken.»

Wanneer de echtelijke omhelzingen de nieuwsgierigheid van de vrouw hebben gewekt zonder haar zinnen te bevredigen, zoals de *Ingénue libertine* van Colette, poogt ze haar opvoeding in vreemde bedden te voltooien. Als haar man er in geslaagd is haar seksualiteit te wekken dan zal ze, omdat zij zich niet zo bijzonder aan hem gehecht voelt, met anderen de genoegens willen smaken die hij haar heeft doen ontdekken.

De moralisten zijn verontwaardigd over de voorkeur die de minnaar geniet en ik heb al gewezen op de pogingen van de verburgerlijkte literatuur de echtgenoot weer in ere te herstellen. Maar het is ronduit belachelijk hem te verdedigen door aan te tonen dat hij in de ogen van de maatschappij - dat wil zeggen, in die van andere mannen - vaak meer waarde heeft dan zijn rivaal. Maar hier is slechts belangrijk wat hij voor de vrouw betekent. Welnu, er zijn twee kenmerken die hem afschuwelijk maken. In de eerste plaats is hij het die de ondankbare rol van inwijder op zich neemt. De tegenstrijdige verlangens van de maagd die ervan droomt zowel verkracht als gerespecteerd te worden

veroordelen hem bijna noodzakelijkerwijs tot een mislukking. Als gevolg daarvan blijft ze in zijn armen steeds frigide. Met haar minnaar kent zij noch de angst van de defloratie noch de eerste vernederingen van haar overwonnen schaamte. Dat trauma van de verrassing blijft hem bespaard. Zij weet zo ongeveer wat haar te wachten staat. Oprechter, minder gevoelig en minder naïef dan in haar bruidsnacht verwart ze ideale liefde niet meer met lichamelijke lust, gevoel niet meer met begeerte. Als zij een minnaar neemt wil ze ook een minnaar hebben. Dat heldere inzicht is een aspect van haar vrije keuze. Want dat is de andere last waaronder de man gebukt gaat: gewoonlijk is hij haar opgedrongen, niet gekozen. Of zij heeft hem uit berusting aanvaard of zij is door een familie aan hem overgeleverd. Ze is hem in ieder geval niet uit liefde getrouwd en door hem te trouwen heeft zij hem tot haar heer en meester gemaakt. Hun verhouding is een verplichting geworden en vaak doet hij zich aan haar voor als een tiran. Ongetwijfeld is de keuze van de minnaar beperkt door de omstandigheden, maar in hun verhouding schuilt toch een element van vrijheid. Trouwen is een verplichting, een minnaar nemen is een luxe. Omdat hij haar het hof maakt geeft de vrouw toe. Zo ze al niet zeker is van zijn liefde, zij is dan in ieder geval zeker van zijn begeerte: hij doet het vrijwillig, niet uit gehoorzaamheid aan de wetten. Hij heeft ook het voordeel dat hij zijn verleidelijkheid en prestige niet verslijt in de wrijvingen van het leven van alledag. Hij blijft op een afstand, hij blijft een ander. Zo heeft de vrouw bij hun ontmoetingen de indruk uit zichzelf te stappen, toegang te hebben tot nieuwe rijkdommen; zij voelt zich een ander. En dat is nu juist wat sommige vrouwen

in de eerste plaats in een verhouding zoeken: verwondering te wekken, in beslag te worden genomen, aan zichzelf te worden ontrukt door de ander. Een breuk laat in hen een wanhopig gevoel van leegte achter. In *Les obsessions et la psychasthénie* haalt Janet verschillende gevallen van een dergelijke melancholie aan die ons heel duidelijk tonen wat de vrouw zocht en vond in een minnaar:

«Een vrouw van negenendertig jaar die diep bedroefd was omdat zij in de steek was gelaten door een literator die haar vijf jaar lang aan zijn werk had laten meedoen, schreef aan Janet: «Hij had een zo rijk leven en was zo tiranniek dat ik me alleen maar met hem kon bezig houden en nergens anders aan kon denken.»

Een andere vrouw, eenendertig jaar oud, was ziek geworden als gevolg van een breuk met een minnaar die zij adoreerde. «Ik zou een inktpot op zijn bureau willen zijn om hem te kunnen zien en horen,» schreef ze. En zij verklaart dan verder: «Als ik alleen ben, verveel ik me; mijn man laat mijn hoofd niet genoeg werken; hij weet niets, leert me niets en *verwondert* me niet... hij heeft maar een normaal stel hersens en dat vind ik saai.» Over haar minnaar schrijft zij daarentegen: «Hij is een verbazingwekkend man, ik heb hem nog nooit een ogenblik in de war, opgewonden, vrolijk of echt onstuimig gezien; hij heeft zich altijd volkomen in de hand; hij is spottend, altijd koel zodat je wel zou willen doodgaan van verdriet. En daarbij bezit hij dan een zekerheid, een koelbloedigheid en een fijnzinnigheid en levendige intelligentie waardoor ik volkomen mijn hoofd verlies...»

Er zijn vrouwen die dit gevoel van volheid en plezierige opwinding alleen in de eerste ogenblikken van een verhouding kunnen smaken. Als de minnaar hen niet meteen genot schenkt - en dat gebeurt, waar de partners de eerste maal verlegen zijn tegenover elkaar en nog niet op elkaar zijn ingespeeld, maar zelden - voelen ze wrok en afkeer tegenover hem. Deze «Messalina's» herhalen hun ervaringen voortdurend en laten de ene minnaar na de andere in de steek. Maar het gebeurt ook wel dat de vrouw, door het mislukken van haar huwelijk tot inzicht gekomen, ditmaal wordt aangetrokken door een man die precies bij haar past en dat zich een duurzame verhouding tussen hen ontwikkelt. Vaak bevalt hij haar omdat hij een totaal tegenovergesteld type als haar man is. Het was ongetwijfeld het contrast tussen Sainte-Beuve en Victor Hugo dat Adèle er toe bracht zich door eerstgenoemde te laten verleiden. Stekel geeft dit voorbeeld:

«Mevrouw P. H. is al acht jaar getrouwd met een man die lid is van een athletiekvereniging. Ze consulteert in een kliniek een gynaecoloog voor een lichte ontsteking van de baarmoedertrompet en beklaagt er zich over dat haar man haar niet met rust laat... Ze voelt alleen maar pijn. De man is wreed en ruw. Hij heeft tenslotte een maïtresse genomen en zij is daar blij om. Zij wil scheiden en komt op het kantoor van de advocaat in aanraking met een jonge secretaris die precies het tegenovergestelde van haar man is. Hij is slank, tenger en fragiel, maar heel hartelijk en zacht. Zij worden intieme vrienden; de man dingt naar haar liefde, hij schrijft haar lieve brieven en zit vol kleine attenties tegenover haar. Ze ontdekken dat

ze gemeenschappelijke geestelijke interessen hebben... Al bij de eerste kus verdwijnt haar ongevoeligheid... De betrekkelijk zwakke potentie van deze man veroorzaakt intense orgasmen in de vrouw... Na de scheiding trouwen ze en leven heel gelukkig... Het gebeurde wel dat alleen kussen en liefkozingen deze vrouw tot een orgasme brachten. En dat was dezelfde vrouw die door haar zeer potente man van frigiditeit werd beschuldigd!»

Maar niet alle verhoudingen eindigen zo sprookjesachtig. Het gebeurt wel dat, net zoals het jonge meisje droomt van de bevrijder die haar zal losrukken van haar ouderlijk huis, dat de vrouw van de minnaar verwacht dat hij haar van het huwelijksjuk zal bevrijden. Het thema van de vurige minnaar die verkilt en op de vlucht slaat zodra zijn minnares over een huwelijk gaat praten, is meer dan eens gebruikt. Vaak grieft die terughoudendheid haar en wordt ook hun verhouding geïnfecteerd met wrok en vijandschap. Als een verhouding zich stabiliseert krijgt die vaak een vertrouwd, bijna echtelijk karakter en dan vinden we ook daar de verveling, jaloezie, voorzichtigheid en listen, kortom alle gebreken van het huwelijk weer terug. En dan droomt de vrouw van een andere man die haar ontrukken zal aan deze sleur.

Al naar gelang de omstandigheden en de zeden en gewoonten verschuift het karakter van overspel. Echtelijke ontrouw wordt in onze beschaving, waarin nog vele patriarchale tradities leven, in de vrouw veel scherper veroordeeld dan in de man. Montaigne zegt:

«Welk een onbillijke veroordeling van ondeugden. We

begaan en wegen onze ondeugden niet krachtens de aard, maar krachtens onze belangen. Daarom ook nemen ze dergelijke ongelijke vormen aan. Onze harde oordelen maken het begaan van deze ondeugden voor vrouwen veel zwaarder en verderfelijker dan ze in zichzelf zijn en dat brengt mee dat de gevolgen voor hen ernstiger zijn dan de oorzaak is.»

We hebben gezien wat de oorspronkelijke reden van deze strengheid is: het overspel van de vrouw bergt het risico in zich een vreemde zoon in de familie te brengen die de rechtmatige erfgenamen berooft. De echtgenoot is de heer en meester, de echtgenote is zijn bezit. De maatschappelijke veranderingen en de toepassing van geboortebeperking hebben deze motieven voor een groot deel ontkracht. Maar de wil om de vrouw in een staat van afhankelijkheid te houden betekent de voortzetting van de verboden waarmee men haar nog steeds omringt. Vaak maakt zij die tot haar eigen verboden. Zij sluit haar ogen voor de avontuurtjes van haar man zonder dat haar godsdienst, moraliteit en «deugdzaamheid» haar veroorloven dat op haar beurt te doen. De controle die door haar omgeving op haar wordt uitgeoefend - en dan vooral in kleine steden en dorpen, zowel in de oude als de nieuwe wereld - is veel strenger voor haar dan voor haar man. Hij gaat veel vaker uit, hij reist en men staat veel toegevender tegenover zijn misstappen. Zij loopt het risico haar reputatie en positie als getrouwde vrouw te verliezen. De listen waarmee de vrouw deze bewaking weet te ontgaan zijn vaak beschreven. Ik ken een klein Portugees stadje met antiek-strenge opvattingen waar jonge vrouwen alleen maar uitgaan in gezelschap van hun schoonmoeder of schoonzuster. Maar de kapper

verhuurt kamertjes die boven zijn salon liggen. En tussen het inzetten van de krullen en het uitkammen omhelzen de gelieven elkaar haastig. In grote steden heeft de vrouw minder cipiers, maar de afspraakjes tussen «vijf en zeven» die vroeger gebruikelijk waren staan evenmin een gelukkige ontplooiing van ongeoorloofde gevoelens toe. Haastig, heimelijk; het overspel schept geen menselijke en vrije relatie en de leugens die het impliceert leiden ertoe dat aan de echtelijke verhouding alle waardigheid ontnomen wordt.

In heel veel milieus hebben de vrouwen tegenwoordig gedeeltelijk hun seksuele vrijheid veroverd... Maar het is voor hen nog een moeilijk probleem hun echtelijk leven in overeenstemming te brengen met erotische bevrediging. Omdat het huwelijk over het algemeen fysieke liefde niet insluit lijkt het redelijk het één openlijk te scheiden van het ander. Men geeft toe dat de man een uitstekend echtgenoot, maar toch lichtzinnig kan zijn. Zijn seksuele grilligheid verhindert hem inderdaad niet in volle vriendschap met zijn vrouw een gemeenschappelijk leven te leiden. En die vriendschap zal des te zuiverder en minder ambivalent zijn naarmate zij minder een geketend zijn is. Men zou kunnen zeggen dat voor de vrouw hetzelfde geldt: vaak verlangt zij ernaar het bestaan van haar man te delen, samen met hem een thuis te scheppen voor hun kinderen en toch vreemde omhelzingen en liefkozingen te kennen. Compromissen, ingegeven door voorzichtigheid en schijnheiligheid degraderen de echtbreuk; een vrije en oprechte overeenkomst zou een van de tekortkomingen van het huwelijk opheffen. Toch moeten we erkennen dat *tegenwoordig* de irritante formulering die de

Francillon van Dumas fils inspireeerde, «bij de vrouw is het anders» toch een zekere waarheid bevat. Dat verschil heeft niets *natuurlijks*. Er wordt beweerd dat de vrouw minder behoefte heeft aan seksuele activiteit dan de man. Niets is minder zeker. Vrouwen met verdringingen zijn twistzieke echtgenoten, sadistische moeders en maniakale huisvrouwen, het zijn ongelukkige en gevaarlijke schepsels. En in ieder geval is het, ook al zouden hun begeerten minder zijn, geen reden het overbodig te vinden dat zij die bevredigt. Het verschil komt voort uit de totale erotische situatie van man en vrouw zoals die door traditie en de maatschappij van vandaag de dag is bepaald. Nog beschouwt men bij de vrouw de liefdesdaad als een *dienst* welke zij de man bewijst en die zich bijgevolg als heer en meester aan haar voordoet. We hebben gezien dat hij altijd een mindere *nemen* kan, maar dat zij zich verlaagt als zij zich *geeft* aan een man die niet haar gelijke is. Haar toestemming heeft in elk geval het karakter van een overgave, een val. Vaak aanvaardt de vrouw rustig dat haar man ook andere vrouwen heeft; ze voelt zich daar soms zelf door gevleid. Het schijnt dat Adèle Hugo het helemaal niet erg vond dat haar onstuimige echtgenoot zijn vuur in andere bedden ontstak. Sommige vrouwen imiteren zelfs Madame de Pompadour en aanvaarden de rol van bemiddelaarster. (Ik heb het hier over het huwelijk. We zullen zien dat in de liefde de houding van het paar precies omgekeerd is.) In de omhelzing daarentegen verandert de vrouw in een object, in een prooi. Het lijkt voor de man dat ze doordrenkt is met een vreemd mana, dat zij niet langer de zijne is, men heeft haar hem ontstolen. En het is een feit dat de vrouw in bed vaak zich klein voelt, zwak wil zijn, en

als gevolg wordt overheerst. Het is ook een feit dat zij als gevolg van het mannelijk prestige de neiging hepft alles goed te vinden en te imiteren van haar minnaar, die als hij haar bezit voor haar de totale man belichaamt. De echtgenoot ergert zich, niet zonder reden, uit een vertrouwde mond de echo van een vreemde gedachte te vernemen; hij heeft een beetje het gevoel dat hij zelf door een ander wordt overmand en aangerand.

Als de Madame de Charrière met de jonge Benjamin Constant breekt - die tussen twee mannelijke vrouwen de vrouwelijke rol speelde - komt dat omdat ze niet verdragen kan te voelen hoe hij getekend is door de invloed van de afschuwelijke Madame de Staël. Zolang de vrouw zichzelf tot de slavin en afspiegeling maakt van de man aan wie zij «zich geeft» moet ze erkennen dat haar ontrouw haar veel radicaler vervreemdt van haar echtgenoot dan ontrouw van zijn kant.

Maar ook als de vrouw haar integriteit bewaart kan ze bang zijn dat haar echtgenoot in de ogen van een geliefde gecompromitteerd wordt. Zelfs een vrouw beeldt zich maar al te gauw in dat zij door met een man te slapen - ook al is dat maar één keer, in alle haast op een canapé - superieur is aan de wettige gade. Met veel meer recht gelooft de man die een vriendin «bezit» dat hij haar echtgenoot een poets bakt. Daarom let de heldin in *Tendresse* van Bataille en die in *Belle de nuit* van Kessel er dan ook heel zorgvuldig op een minnaar van lage afkomst te kiezen: ze zoekt bij hen zinnelijke bevrediging, maar ze wil hem geen overwicht geven op haar echtgenoot die zij respecteert. In *Condition humaine* tekent Malraux ons een paar waarin de man en de vrouw in wederzijdse

vrijheid een overeenkomst zijn aangegaan. Toch lijdt Kyo eronder als May hem vertelt met een andere man te hebben geslapen en hij denkt dat die man zich verbeeldt haar te hebben «gehad». Hij heeft er voor gekozen haar onafhankelijkheid te eerbiedigen omdat hij heel goed weet dat je nooit iemand «hebt». Maar de zelfvoldane liefkozingen van een ander kwetsen en vernederen hem door May. De maatschappij haalt de vrije en de makkelijke vrouw door elkaar. Zelfs de minnaar erkent niet graag de vrijheid waarvan hij profiteert. Hij geeft er de voorkeur aan te geloven dat zijn minnares toegeeft, dat zij zich laat meeslepen, dat hij haar heeft veroverd of verleid. Een trotse vrouw kan haar persoonlijk voordeel doen met de ijdel-heid van haar partner, maar ze zal het afschuwelijk vinden dat een geacht echtgenoot diens arrogantie moet verdragen. Het is heel moeilijk voor de vrouw te handelen als de gelijke van de man zolang deze gelijkheid nog niet algemeen erkend wordt en concreet is gerealiseerd.

In alle geval betekenen overspel, vriendschappen, en maatschappelijke omgang in het echtelijk leven alleen maar een afleiding; zij kunnen helpen de dwang ervan te verdragen, ze kunnen die dwang niet breken. Het zijn alleen maar schijn-vluchtwegen en geen ervan stelt de vrouw in staat haar eigen lot werkelijk in handen te nemen.

Vijfde deel - Situatie

XIX Prostituées en hetaeren

Zoals we in het tweede deel van deel I van dit boek al zagen is prostitutie onmiddellijk correlatief met het huwelijk. «Het hetaerendom,» zegt Montaigne, «volgt de mensheid in zijn ontwikkeling als een schaduw die over de familie ligt.» Uit voorzichtigheid bestemt de man zijn vrouw tot kuisheid, maar hij zelf stelt zich niet tevreden met de leefregel die hij haar opdringt. Vol waardering voor hun wijsheid verhaalt Montaigne ons:

«De koningen van Perzië lieten hun echtgenoten deelnemen aan hun feesten. Maar zodra de wijn hen behoorlijk verhit had en zij hun wellust de vrije teugel moesten laten zonden zij hen terug naar hun vertrekken om hen geen deel te laten hebben aan hun onmatige begeerten en lieten zij in hun plaats vrouwen komen tegenover wie zij dat respect niet verschuldigd waren.»

Er zijn riolen nodig om de reinheid in paleizen te verzekeren, zeiden de kerkvaders. En in een werk dat nogal opzien baarde verklaarde Mandeville: «Het is zonneklaar dat het noodzakelijk is een deel van de vrouwen op te offeren om de anderen te redden en een nog weerzinwekkender vuiligheid te voorkomen». Een van de argumenten van de voorstanders van de slavernij was dat de blanken in de zuidelijke staten door de slaven werden ontlast van minderwaardig werk waardoor ze met elkaar bijzonder democratische en verfijnde relaties

konden onderhouden en uitbouwen. Zo veroorlooft ook het bestaan van een kaste van «gevallen» meisjes de meest ridderlijke behandeling van de «fatsoenlijke vrouw». De prostituée is een zondebok. De man wentelt zijn schandelijkheid op haar af en verloochent haar. Of ze nu middels een wettelijke bepaling onder politietoezicht staat of haar werk clandestien verricht, ze wordt in elk geval als een paria behandeld.

Economisch gezien stemt haar positie overeen met die van de gehuwde vrouw. «Tussen hen die zich in de prostitutie verkopen en hen die zich in het huwelijk verkopen bestaat alleen verschil in prijs en de duur van de overeenkomst», schrijft Marro in *La puberté*. Voor beiden is de liefdesdaad een dienstverlening. De laatste is voor de duur van haar leven verpand aan één man, de eerste heeft meerdere klanten die haar per stuk betalen. De getrouwde vrouw wordt door een man tegen alle anderen beschermd, de prostituée wordt door allen verdedigd tegen de exclusieve tirannie van ieder van hen. In ieder geval zijn de baten die ze trekken uit het geven van hun lichaam door de concurrentie beperkt. De echtgenoot weet dat hij zich van een andere vrouw had kunnen verzekeren; het vervullen van de «echtelijke plichten» is geen persoonlijke gunst, het is de uitvoering en het nakomen van een contract. In de prostitutie kan het begeren van de man, waar het zich niet op het individu maar de soort richt, aan onverschillig welk lichaam dan ook gestild worden. De echtgenote en de publieke vrouw kunnen de man alleen uitbuiten als ze een overwegende invloed op hem uitoefenen. Het grote verschil tussen hen is gelegen in het feit dat de wettige vrouw, als getrouwde vrouw

dan weliswaar onderdrukt wordt, maar als mens wordt gerespecteerd. En dat respect begint die onderdrukking min of meer te beteugelen. De prostituée daarentegen bezit als mens geen rechten en alle vormen van vrouwelijke slavernij zijn in haar verenigd.

Het is naïef zich af te vragen welke motieven de vrouw tot prostitutie drijven. Tegenwoordig gelooft men niet meer in de theorie van Lombroso die prostituées gelijk stelt aan misdadigers en die beiden als gedegenereerd beschouwt. Het is heel wel mogelijk dat, zoals statistieken bevestigen, het geestelijk niveau van prostituées iets onder het algemeen gemiddelde ligt en dat sommigen zelfs debiel zijn. Vrouwen die geestelijk iets zijn achtergebleven kiezen graag een beroep dat geen specialisatie van hen eist. Maar de meeste prostituées zijn normaal en sommigen zijn zelfs zeer intelligent. Zij lijden niet aan een erfelijke of psychologische belasting. In werkelijkheid zijn er in de wereld waarin ellende en werkloosheid welig tieren altijd mensen die iedere opduikende mogelijkheid tot een beroep gretig aangrijpen. Zolang er politie en prostitutie bestaan zullen er ook politieagenten en prostituées zijn. Dat te meer omdat over het algemeen deze beroepen meer opbrengen dan vele andere. Het is pure hypocrisie zich te verwonderen over een aanbod dat door de vraag van mannen wordt opgewekt. Dat is een primitief en universeel economisch proces. In de loop van 1857 schrijft Parent-Duchâlet tijdens zijn onderzoek: «Van alle oorzaken voor prostitutie is er geen zo werkzaam als gebrek aan werk en ellende die nu eenmaal het onvermijdelijk gevolg is van onvoldoende beloning.» Bekrompen moralisten antwoorden daarop grijnzend dat de meelijwekkende verhaaltjes van de

prostituées romannetjes zijn voor het gebruik tegenover naïeve klanten. En inderdaad zou de prostituée in vele gevallen wel op een andere manier in haar onderhoud kunnen voorzien. Maar als de manier die zij gekozen heeft haar niet de ergste lijkt en niet de slechtste dan bewijst dat nog niet dat zij de zonde in haar bloed heeft zitten. Dat veroordeelt veeleer een maatschappij waarin dit beroep voor vele vrouwen nog het minst afschrikwekkende schijnt te zijn. Men vraagt dan: maar waarom heeft ze dat gekozen? terwijl men veeleer zou moeten vragen: waarom zou ze het niet gekozen hebben?

Men heeft onder meer geconstateerd dat een groot deel van de «vrouwen» afkomstig is uit de kringen van dienstmeisjes. Parent-Duchâlet heeft dat vastgesteld voor alle landen, Lily Braun merkte het in Duitsland op en Ryckère signaleerde het in België. Ongeveer vijftig procent van de posituées heeft aanvankelijk in de huishouding gewerkt. Een korte blik in een dienstbodenkamer is al voldoende om dat feit te verklaren. Uitgebuit, onderdrukt en meer als ding dan als mens behandeld verwacht het «meisje voor alles» en het kamermeisje van de toekomst geen enkele verbetering van haar lot. Vaak moet ze ook de grillen en luimen van de heer des huizes nog verdragen en over zich laten komen. Van de huishoudelijke slavernij, van de diensbodenliefde glijdt ze af naar een slavernij die niet vernederender kan zijn en waarvan zij droomt dat die gelukkiger zal zijn. Bovendien zijn de meisjes die in dienst zijn vaak ontworteld; men schat dat tachtig procent van de prostituées in Parijs afkomstig is uit de provincie of van het platteland. De nabijheid van haar familie en de angst voor haar goede

naam zullen de vrouw verhinderen een beroep aan te vatten dat over het algemeen veracht wordt. Maar wanneer ze alleen en eenzaam in de grote stad staat, wanneer ze niet meer deel uitmaakt van de gemeenschap dan zal het abstracte begrip «zedelijkheid» geen enkel beletsel meer voor haar vormen. Zolang men in burgerlijke kringen de seksuele daad - en vooral de maagdelijkheid - omringt met schrikaanjagende taboes, zolang ook zal men daar in de kringen van boeren en arbeiders onverschillig tegenover staan. Tal van onderzoekingen zijn het eens over één punt: een groot aantal jonge meisjes laten zich door de eerste de beste defloreren en vinden het vervolgens heel gewoon dat zij zich aan de eerste de beste gegeven hebben. In een onderzoek, dat zich over honderd prostituées uitstrekte, kwam dokter Bizard tot de volgende feiten: één van hen was ontmaagd op elfjarige leeftijd, twee toen ze twaalf waren, twee met dertien, zes met veertien, zeven met vijftien, eenentwintig met zestien, negentien op zeventienjarige, zeventien op achttienjarige, zes op negentienjarige leeftijd; de anderen waren ontmaagd na hun eenentwintigste. Vijf procent was dus overweldigd voor de geslachtelijke rijpheid. Meer dan de helft van de ondervraagden verklaarde zich uit liefde te hebben gegeven; de anderen hadden uit onwetendheid toegestemd. De eerste verleider is vaak jong; vaak is het een medearbeider, een collega op kantoor of een jeugdvriend. Daarna komen soldaten, werkmeesters, kamerdienaars en studenten. De lijst van dokter Bizard telt bovendien twee advocaten, een architect, een arts en een apotheker. Het gebeurt maar zelden dat het, zoals de legende wil, de baas zelf is die de rol van inwijder op zich neemt; maar het is vaak zijn zoon of diens

neef of een van zijn vrienden. Commenge wijst er in zijn studie op dat vijfenveertig meisjes tussen hun twaalfde en zeventiende jaar waren gedefloreerd door onbekenden die ze daarna nooit meer hadden gezien; ze hadden uit onverschilligheid toegestemd en er geen genot bij beleefd. Dokter Bizard heeft onder meer de volgende gevallen uitvoeriger aangehaald:

«Juffrouw G. uit Bordeaux kwam op achttienjarige leeftijd weer thuis uit het klooster en liet zich, zonder daarbij aan iets slechts te denken, uit nieuwsgierigheid meenemen naar een kermiswagen waar ze door een onbekende kermisgast werd ontmaagd.

Een kind van dertien jaar gaf zich zonder daar verder bij na te denken aan een heer die ze op straat had ontmoet en die zij niet kende en later nooit meer terug zag.

M... vertelde ons woordelijk dat zij op zeventienjarige leeftijd werd gedefloreerd door een jonge man die zij niet kende... ze had hem uit pure onwetendheid laten begaan.

R... werd op de leeftijd van zeventieneneenhalf jaar ontmaagd door een jonge man die ze nog nooit had gezien en die ze toevallig ontmoette bij een dokter in de buurt die ze bezocht omdat haar zuster ziek was. Hij had haar meegenomen in zijn auto opdat ze weer vlug terug thuis zou zijn, in werkelijkheid echter had hij haar midden op straat neergezet nadat hij zijn zin had gekregen.

.. ontmaagd op vijftieneneenhalfjarige leeftijd «zonder te weten wat ze deed» - zoals ze woordelijk

zei - door een jonge man die ze nooit meer terugzag. Negen maanden later beviel ze van een gezonde, welgeschapen zoon.

S... op veertienjarige leeftijd ontmaagd door een jonge man die haar mee lokte met het voorwendsel dat hij haar in kennis zou brengen met zijn zuster. De jonge man had helemaal geen zuster, maar wel syfillis en besmette het meisje.

R... op achttienjarige leeftijd ontmaagd in een oude loopgraaf door een getrouwde neef met wie ze het slagveld bezocht. Hij maakte haar zwanger en dwong haar haar familie te verlaten.

.. op zeventienjarige leeftijd gedefloreerd op een zomeravond op het strand door een jonge man die ze in het hotel had leren kennen. Op honderd meter afstand zaten hun moeders onbenulligheden te praten. Besmet met geslachtsziekte.

L... op dertienjarige leeftijd ontmaagd door haar oom terwijl ze naar de radio luisterde terwijl haar tante, die graag vroeg naar bed ging, rustig in de kamer er naast lag.»

Deze jonge meisjes die zich passief overgaven hebben daardoor het trauma van de defloratie niet minder diep ervaren, daar mag men gerust van overtuigd zijn. Men zou wel willen weten welke psychologische invloed er van die wrede ervaring op hun toekomst is uitgegaan. Maar men onderwerpt de vrouwen uit het leven niet aan een psychoanalyse; ze kunnen zichzelf maar moeilijk beschrijven en verschuilen zich achter clichés. Het gemak waarmee sommigen van hen zich aan de eerste de

beste geven is te verklaren uit het bestaan van de prostitutie-fantasieën waarover ik al sprak. Uit wrok tegenover het gezin, uit afschuw voor hun ontwakende seksualiteit en uit het verlangen om een groot mens te zijn zijn er heel wat meisjes die publieke vrouwen imiteren: ze maken zich heel zwaar op, gaan met jongens om en gedragen zich koket en uitdagend. Zij die nog kinderlijk aseksueel en koel zijn denken ongestraft met vuur te kunnen spelen. Maar op een dag komt er een man die hen op hun woord gelooft en dan wordt de droom tot daad.

«Als een deur eenmaal geforceerd is, is het heel moeilijk die voortaan gesloten te houden,» zei de jonge prostituée van veertien jaar die Marro in zijn *La puberté* aanhaalt. Toch neemt het meisje maar zelden onmiddellijk na de defloratie het besluit te gaan tippelen. In bepaalde gevallen blijft zij zich hechten aan haar eerste minnaar en blijft ze ook met hem samenleven. Wanneer haar minnaar haar dan in de steek laat kiest ze een «fatsoenlijk vak» en een andere man troost haar. Omdat ze niet meer aan één enkele man behoort meent ze zich aan allen te kunnen geven. Vaak is het de minnaar - de eerste, de tweede - die oppert dat ze op deze wijze geld kan verdienen. Er zijn ook veel jonge meisjes die door hun ouders tot prostitutie worden aangezet. In sommige families - zoals bijvoorbeeld in de beruchte Amerikaanse familie de Jukes - wijden alle vrouwen zich aan dit beroep. Er zijn ook een aantal jonge meisjes die door hun familie en verwanten in de steek zijn gelaten; ze beginnen met bedelen en komen zo in de prostitutie terecht. In 1857 stelde Parent-Duchâlet vast dat er van 5.000 prostituées 1441 hadden gehandeld onder invloed van de

armoede, 1435 waren verleid en daarna in de steek gelaten en 1255 waren er zonder middelen van bestaan in de steek gelaten door hun ouders. Moderne onderzoekingen leiden vrijwel tot dezelfde conclusies. Ziekte drijft de vrouw die niet meer in staat is te werken of die haar baan kwijt is, vaak tot prostitutie. Die ziekte verstoort het evenwicht in haar middelen en verplicht de vrouw haastig nieuwe hulpbronnen aan te boren. Hetzelfde geldt voor de geboorte van een kind. Meer dan de helft van de vrouwen in Saint-Lazare heeft minstens één kind gehad; velen hebben er drie tot zes grootgebracht. Dokter Bizard signaleert een vrouw die veertien kinderen op de wereld bracht waarvan er acht nog leefden toen hij haar leerde kennen. Het gebeurt niet vaak, zegt hij, dat ze afstand doen van de kleine en het gebeurt wel dat de ongehuwde moeder prostituée wordt juist om voor haar kind te kunnen zorgen. Hij haalt onder meer het volgende geval aan:

«Op negentienjarige leeftijd gedefloreerd door een baas van 60 jaar; zij leefde toen nog bij haar familie, maar werd gedwongen, toen ze zwanger was de haren te verlaten. Zij beviel van een welgeschapen dochter die ze heel behoorlijk opvoedde. Na de bevalling ging ze naar Parijs, nam een betrekking als min aan en begon op negenentwintigjarige leeftijd te tippelen en prostitueerde zich daarna drieëndertig jaar. Aan het eind van haar krachten en wanhopig heeft ze nu gevraagd opgenomen te worden in Saint-Lazare.»

Het is bekend dat in tijd van oorlog en de daarop volgende crises de prostitutie toeneemt.

De schrijfster van *Vie d’une prostituée* - dat

inmiddels onder het pseudoniem Marie-Thérèse ook verschenen is en onder welke naam ik verder naar haar verwijzen zal - dat gedeeltelijk in *Temps Modernes* werd gepubliceerd vertelde op de volgende manier over haar begin:

«Ik trouwde toen ik zestien was met een man die dertien jaar ouder was dan ik. Ik trouwde om bij mijn ouders vandaan te kunnen gaan. Mijn man wilde niets liever dan mij zwanger maken. «Dan blijf je tenminste thuis en ga je niet bij me weg,» zei hij. Hij wilde niet dat ik me opmaakte en nam me niet mee naar de bioscoop. Ik moest mijn schoonmoeder verdragen die iedere dag over de vloer kwam en die die fielt van een zoon altijd gelijk gaf. Mijn eerste kind was een jongen: Jacques. Veertien maanden later beviel ik van een tweede zoon, Pierre... Omdat ik me verveelde volgde ik een verpleegsterscursus en dat vond ik heel leuk... Ik kwam in een voorstad van Parijs in een ziekenhuis op de vrouwenafdeling. Van een verpleegster die nog al brutaal was leerde ik allerlei dingen waarvan ik nog niets wist; bij een man slapen was voor haar een corvee. Ik heb een half jaar op de mannenafdeling gewerkt zonder ook maar één scharrelpartijtje te hebben. Toen komt er op een dag een echte deugniet, een schoft, maar een aardige jongen om te zien, mijn privé-kamer binnen... Llij gaf me te verstaan dat ik mijn leven kon veranderen, dat ik met hem naar Parijs zou kunnen gaan en dat ik dan niet meer hoefde te werken... Hij wist me heel goed te paaien... Ik besloot met hem mee te gaan... Een maand lang was ik werkelijk heel erg gelukkig... Op een dag bracht hij me naar een goed geklede dame en zei: «Nou, die zal er zich goed doorheen slaan.» In het begin

wilde ik niet. Ik nam zelfs een baan als verpleegster in een kliniek aan om hem te laten zien dat ik niet wilde tippelen, maar ik kon niet lang tegenover hem volhouden. Hij zei tegen me: «Je houdt niet van me. Als je echt van je man houdt, dan werk je voor hem.» Ik huilde. Ik was heel triest op de kliniek. Tenslotte ging ik met hem mee naar de kapper... Tenslotte zocht ik klanten. Julot liep achter me aan om te zien of ik het goed deed en om me te waarschuwen als er klanten opdoken...»

In bepaalde opzichten komt deze geschiedenis overeen met het klassieke verhaal van het meisje dat door de souteneur het leven in wordt gestuurd. Het gebeurt wel dat die rol wordt gespeeld door de echtgenoot. In 1931 heeft L. Faivre een onderzoek ingesteld bij 510 jonge prostituées (gepubliceerd in *Les jeunes prostituées vagabondes en prison*). Hij kwam tot de conclusie dat 284 van hen alleen leefden, 132 met een vriend en 94 met een vriendin met wie ze gewoonlijk homoseksuele betrekkingen onderhielden. Hij haalt in zijn boek onder andere de volgende uittreksels uit hun brieven aan:

«Suzanne, 17 jaar. Ik heb me vooral met prostituées geprostitueerd. Een van hen, die me lang bij zich hield, was erg jaloers, dus ging ik weg uit de ...straat...

Andrée, 15½ jaar. Ik ben thuis weggegaan om te gaan samenwonen met een vriendin die ik op een bal had leren kennen. Al heel gauw merkte ik dat ze van me wilde houden zoals een man. Ik ben vier maanden bij haar gebleven, daarna...

Jeanne, 14 jaar. Mijn arme vadertje heette X... Hij is in 1922 in het ziekenhuis aan de gevolgen van zijn oorlogsverwondingen overleden. Mijn moeder is hertrouwd. Ik ging naar school en zou na het loffelijk ontslag gaan leren naaien... Toen ik heel weinig verdiende begonnen de ruzies met mijn stiefvader... Ik kreeg een betrekking als dienstmeisje bij mevrouw X... in de ...straat... Ik was tien dagen alleen met haar ongetrouwde dochter, die een jaar of vijfentwintig geweest zal zijn. Ik merkte een grote verandering bij haar op. En toen bekende ze me op een dag, net als een jongen, haar grote liefde voor mij. Ik aarzelde, maar omdat ik bang werd dat ik weg zou worden gestuurd gaf ik tenslotte toe. Ik leerde bepaalde dingen... Ik heb gewerkt, maar toen ik geen werk meer had ging ik naar het Bois de Boulogne en prostitueerde me aan vrouwen. Ik leerde een heel aardige dame kennen, enzovoort.»

Vrij vaak ziet de vrouw in de prostitutie alleen maar een noodsprong om haar inkomsten te verhogen. Maar de manier waarop zij dan tenslotte ontdekt daaraan vast te zitten is al heel vaak beschreven. Ook al zijn de gevallen van «handel in blanke slavinnen» waarin ze door middel van geweld, valse voorwendsels en bedriegelijke voorstellingen in de prostitutie wordt betrokken betrekkelijk zeldzaam, het komt daarentegen vrij vaak voor dat ze tegen haar zin in het beroep wordt vastgehouden. Het begin-kapitaal dat ze nodig heeft is haar verschaft door een souteneur of koppelaarster die daarmee rechten op haar verworven heeft en die het grootste deel van haar inkomsten opstrijkt en van wie zij zich niet los kan maken. «Marie-Thérèse» heeft verschillende jaren hard moeten vechten eer haar dat lukte.

«Tenslotte begreep ik dat Julot het alleen maar om mijn poen te doen was en ik dacht dat ik zonder hem wat geld op zij zou kunnen leggen... In het bordeel was ik in het begin veel te verlegen, ik durfde geen klanten aan te spreken en tegen hen te zeggen: «Ga je mee naar boven?» De vrouw van een vriend van Julot hield me heel goed in de gaten en telde zelfs mijn bezoekers... En toen schreef Julot me dat ik iedere avond mijn geld aan de bazin moest geven «dan wordt het niet gestolen...» Toen ik een nieuwe jurk wilde kopen zei de bordeelhoudster tegen me dat Julot verboden had me geld te geven... Ik besloot zo vlug mogelijk uit de tent weg te gaan. Toen de bazin begreep dat ik weg wilde gaan gaf ze me voor het bezoek van de dokter geen tampon, (de publieke vrouwen kregen voor het bezoek van de dokter een tampon die de genococcen zo afdoende doodde dat de arts nooit constateerde dat een van de vrouwen ziek was, behalve dan wanneer de bordeelhoudster zich van een meisje wilde ontdoen) zoals de anderen en ik werd gearresteerd en naar het ziekenhuis gebracht... Ik moest wel naar de bordeelhoudster terug om het geld voor de reis te verdienen... maar ik ben maar vier weken in het bordeel gebleven... Ik werkte, net als vroeger, weer een paar dagen in Barbès, maar ik was veel te kwaad op Julot om in Parijs te kunnen blijven: we scholden elkaar uit, hij sloeg me en één keer had hij me bijna het raam uitgegooid... Ik stelde me met een souteneur in verbinding om in de provincie te gaan werken. Toen ik merkte dat hij Julot kende ben ik niet, zoals afgesproken was, naar de afspraak gegaan. De twee sletten van de souteneur kwamen me daarna tegen in de rue Belhomme en hebben me afgetuigd... De volgende ochtend heb ik mijn koffer gepakt en ben

helemaal alleen naar Ille de T... gegaan. Na drie weken had ik meer dan genoeg van die tent. Toen de dokter kwam heb ik hem geschreven dat hij mijn ontslag had uitgesteld... Julot zag me op de boulevard Magenta en sloeg me... Mijn gezicht was van al die klappen toegetakeld. Ik was Julot beu en ik heb dus een afspraak gemaakt naar Duitsland te gaan...»

De literatuur heeft gemeengoed gemaakt van de Julot-figuur. Hij speelt in het leven van het meisje de rol van beschermer. Hij schiet haar geld voor om kleren te kopen, vervolgens verdedigt hij haar tegen de concurrentie van andere vrouwen en de politie - soms is hij zelf politieagent - en tegen de klanten. Want die zouden blij zijn als ze zonder betaling hun lusten aan de vrouw konden bevredigen. Er zijn er ook die maar al te graag hun sadisme op de vrouw botvieren. Een jaar of wat geleden smeet een jonge en rijke fascist louter voor zijn eigen genoegen op koude avonden prostituées in de rivier. In Frankrijk nemen studenten in een vrolijke bui vaak de vrouwen mee naar buiten en laten hen dan, midden in de nacht, volkomen naakt, daar achter. Om haar geld te krijgen en een slechte behandeling te voorkomen heeft de prostituée een man nodig. Bovendien geeft hij hen morele steun. «Als je alleen bent werk je niet zo goed, dan heb je minder hart voor je werk en je laat je makkelijker gaan,» zeiden sommigen. Soms houdt ze van hem. Ze is haar werk uit liefde begonnen of rechtvaardigt dat door liefde. Er bestaat in «het milieu» een geweldige superioriteit van de man over de vrouw. Die afstand begunstigt de bijna religieuze liefde waaruit de zelfverloochening die men bij sommige prostituées aantreft te verklaren is. In de gewelddadigheid van

hun man zien zij een teken van zijn viriliteit en zij onderwerpen zich daarom des te gedweeër aan hem. In zijn nabijheid voelen zij jaloezie, worden ze gekweld, maar ze kennen er ook liefdesgenot.

Toch koesteren ze soms tegenover hem alleen maar vijandige en wrokgevoelens. Uit angst en omdat hij hen in zijn macht heeft blijven zij afhankelijk van hem, zoals men ziet in het geval-van Marie-Thérèse. Vaak troosten zij zich overigens met een «scharreltje» die ze uit hun klanten kiezen.

«Alle vrouwen hadden behalve hun Julot een scharreltje, ik ook, schrijft Marie-Thérèse. Hij was een hele mooie matroos. Ondanks het feit dat hij een goed minnaar was raakte ik bij hem niet in vervoering, maar we voelden een prettige kameraadschap voor elkaar. Vaak liep hij even bij me aan, niet om met me naar bed te gaan, maar om gewoon even te praten. Hij zei dat ik daar weg moest, dat ik daar niet op mijn plaats was.»

Ze troosten zich ook met vrouwen. Een groot aantal prostituées is lesbisch. We hebben al gezien dat het begin van hun professie vaak in een homoseksueel avontuur ligt en dat veel van hen met een vriendin blijven samenleven. Volgens Anne Rüling zouden in Duitsland ongeveer 20% van de prostituées homoseksueel zijn. Faivre signaleert dat in de gevangenis de jeugdige gedetineerden pornografische brieven met een hartstochtelijke ondertoon uitwisselen die zij ondertekenen met «de jouwe voor het leven». Die brieven zijn gelijk aan de briefjes van scholieren die warm lopen voor een «vlam». Alleen zijn die minder doorzichtig en veel schuchterder; deze brieven geven

in woord en daad hun gevoelens volkomen bloot. In de geschiedenis van Marie-Thérèse - die door een vrouw de wellust leerde kennen - zien we welk een bevoorrechte rol «het kameraadje» vergeleken met de geminachte klant en autoritaire souteneur speelt.

«Julot had een meisje meegebracht; een arm dienstbodetje dat niet eens schoenen had om aan te trekken. Alles wat ze nodig had werd op de vlooienmarkt voor haar gekocht en toen ging ze met mij mee werken. Ze was heel aardig en omdat ze bovendien van vrouwen hield konden we het heel goed met elkaar vinden. Ze deed mij weer aan alles wat ik bij de verpleegster geleerd had denken. We hadden vaak plezier en gingen wel naar de bioscoop inplaats van te werken. Ik was erg blij dat ze bij ons was.»

We zien hieruit dat het kameraadje zo ongeveer de rol speelt die de hartsvriendin vervult voor de fatsoenlijke vrouw die tussen vrouwen opgesloten zit. Zij neemt deel aan genoegens, de relatie tot haar is vrijwillig, vrijblijvend en gewild. Beu en walgend van mannen of omdat ze eens iets anders wil zoekt de prostituée vaak ontspanning en genot in de armen van een andere vrouw. In ieder geval is dat saamhorigheidsgevoel, waarop ik al wees, dat vrouwen onmiddellijk verenigt, hier veel sterker dan waar dan ook. Als gevolg van het feit dat hun relatie met de helft van de mensheid puur zakelijk is en dat de maatschappij in haar geheel hen als paria’s behandelt bestaat er een zeer hechte solidariteit tussen de prostituées onderling. Het komt voor dat ze eikaars rivalen zijn, dat ze jaloers zijn, dat ze vechten en elkaar beledigen, maar ze hebben elkaar heel hard nodig om een «tegen-wereld» te vormen waarin zij hun

menselijke waardigheid terugvinden. Het kameraadje is de vertrouwelinge en de bevoorrechte getuige; zij is degene die een jurk waardeert of een kapsel; dat zijn middelen die bestemd zijn om de man te verleiden, maar die zich hier, onder de jaloerse of bewonderende blikken van andere vrouwen voordoen als doel in zichzelf.

Wat de verhouding van de prostituée tot haar klanten betreft zijn de meningen zeer verdeeld en de gevallen ongetwijfeld zeer verschillend. Men heeft vaak benadrukt dat zij de mondkus en uitingen van vrijwillige tederheid bewaart voor de uitverkorene haars harten en dat ze de beroepsmatige omhelzingen in geen enkel opzicht vergelijkt met de liefkozingen van de geliefde. De verklaringen van mannen zijn verdacht omdat hun ijdelheid hen er toe aanzet zich te laten misleiden door gespeeld genot. Er dient op te worden gewezen dat de omstandigheden heel verschillend zijn al naar gelang het een «afwerken» betreft dat dan vaak gepaard gaat met een uitputtende fysieke moeheid, een vluchtig contact, een «nacht» of de langer durende verhouding met een vaste klant. Gewoonlijk oefende Marie-Thérèse haar beroep met onverschilligheid uit, maar zij herinnert zich vol verrukking sommige nachten. Zij heeft «scharreltjes» gehad en beweert dat haar collega’s die eveneens hadden. Het komt ook wel voor dat een vrouw zich weigert te laten betalen door een klant die haar goed beviel en soms, ook al gebeurt dat dan heel aarzelend en verlegen, biedt zij hem haar hulp aan. Maar gewoonlijk blijft de vrouw onder haar werk koud. Sommigen hebben voor hun clientèle alleen maar onverschilligheid over die gepaard gaat met wat minachting. «O, wat zijn de mannen toch sullen.

Vrouwen kunnen hun alles aanpraten wat ze willen!» schrijft Marie-Thérèse. Maar velen voelen tegenover de mannen slechts bittere afkeer en ze walgen onder meer van hun eigenaardigheden. Of zij komen naar een bordeel om lusten bot te vieren die zij tegenover hun vrouw of maïtresse niet willen bekennen, of ze komen er na een bezoek aan het bordeel toe nieuwe «standjes» te verzinnen, die ze dan uitgevoerd wensen te zien. Marie-Thérèse beklaagt zich erover dat vooral de Fransen op dit gebied over een onverzadigbare fantasie beschikken. De zieken die door dokter Bizard werden behandeld hebben hem toevertrouwd dat «alle mannen min of meer een afwijking hebben». Een van mijn vriendinnen heeft in het Hopitâl Beaujong langdurig gesproken met een jonge en heel intelligente prostituée, die als dienstbode was begonnen en die samenwoonde met een souteneur die zij aanbad. «Alle mannen hebben afwijkingen,» zei ze, «behalve de mijne. Daarom hou ik ook van hem. Als ik ooit zou ontdekken dat hij een afwijking heeft zou ik bij hem weggaan. De eerste maal durft de klant meestal niet goed en lijkt hij normaal, maar als hij terugkomt wil hij allerlei dingen. U beweert dat uw man geen afwijking heeft. Nou, wacht maar af. Ze hebben allemaal iets bijzonders.» Vanwege die afwijkingen vond zij mannen afschuwelijk. Een andere vriendin van mij had in 1943 in Fresnes heel goed een prostituée leren kennen. Zij hield staande dat ongeveer 90% van haar cliënten een afwijking had,50% waren afschuwelijke pederasten. Mannen die blijk gaven van te veel fantasie schrokken haar af. Een Duits officier had haar gevraagd naakt door de kamer te lopen met bloemen in haar armen terwijl hij dan het opvliegen van een vogel nabootste; ondanks het feit dat hij hoffelijk en vrijgevig was

maakte ze zich, iedere keer als ze hem zag komen, uit de voeten. Ook Marie-Thérèse had een afschuw van dergelijke fantasieën, ook al werd die dan veel beter betaald dan de gewone omgang terwijl ze bovendien minder inspanning van de vrouw eiste. Deze drie vrouwen waren zeer intelligent en gevoelig. Zij waren er zich ongetwijfeld van bewust dat, zodra zij niet meer door de sleur van het beroep waren beschermd, zodra een man niet langer een klant in het algemeen was, hij een individu werd. Zij werden dan de prooi van een bewustzijn, van een grillige vrijheid. Het ging dan niet meer om een doodgewone koop. Sommige prostituées daarentegen specialiseren zich juist in deze «fantasieën» omdat hun dat meer opbrengt. In de vijandige gevoelens die zij ten opzichte van de klant koesteren sluipt vaak een element van klassehaat. Helene Deutsch haalt heel uitvoerig het geval van Anna aan, de aardige, kinderlijke en blonde prostituée die over het algemeen heel zacht en meegaand was, maar die tegenover bepaalde mannen woedend uit kon vallen. Zij was afkomstig uit een arbeidersgezin; haar vader dronk, haar moeder was ziek; die jammerlijke omstandigheden thuis hadden haar zo’n afschuw voor het gezinsleven bezorgd dat ze nooit in een huwelijk toestemde hoewel ze in de loop van haar carrière verschillende malen een aanzoek kreeg; de jongelui uit de buurt haalden haar over tot allerlei uitspattingen; ze hield van haar beroep, maar toen ze - nadat ze t.b.c. had opgelopen - naar het ziekenhuis werd gebracht ontwikkelde ze een vurige haat ten opzichte van de doktoren. «Fatsoenlijke» mannen vond ze afschuwelijk en de beleefdheid en zorg van haar dokter was haar onverdraaglijk. «We weten toch dat de mannen maar al te makkelijk dat masker van vriendelijkheid,

waardigheid en zelfbeheersing laten vallen en zich dan als beesten gedragen», zei ze. Afgezien daarvan leefde ze in een volkomen geestelijk evenwicht. Ten onrechte beweerde ze dat zij een kind bij een min had ondergebracht; verder loog ze nooit. Zij stierf aan tuberculose. Een andere jonge prostituée, Julia, die zich al sinds haar vijftiende jaar gaf aan alle jongens die ze tegenkwam, hield alleen maar van arme en zwakke mannen; alle anderen beschouwde zij als «wilde beesten die verdienen slecht behandeld te worden». (Ze had een uitgesproken complex dat wees op onbevredigd moederschap; ze werd verschrikkelijk woedend zodra men in haar aanwezigheid de woorden moeder of kind, of woorden die daar een klankverwantschap mee hadden, uitsprak.)

Het merendeel van de prostituées heeft zich moreel aan haar situatie aangepast. Dat betekent niet dat ze krachtens hun geboorte of aard immoreel zouden zijn, maar dat zij zich - en met recht - voelen opgenomen in een maatschappij die hun diensten verlangt. Ze weten heel goed dat de opbouwende preken van de zedenpolitie bij wie ze ingeschreven staan niet meer dan woorden zijn en de verheven gevoelens die hun klanten buiten het bordeel etaleren zeggen hen heel weinig. Marie-Thérèse legt het de bakkersvrouw bij wie ze in Berlijn woont als volgt uit:

«Ik hou van iedereen. Als het maar om geld gaat, mevrouwtje... Want als u voor niets bij een man slaapt zegt hij hetzelfde van u, dat is een hoer, als wanneer u zich laat betalen, ja, dan zegt hij het alleen kwaadaardiger. Want als je geld vraagt aan een man kun je er zeker van zijn dat hij meteen zegt: «O, maar ik wist niet dat je er zo een was.» of «Heb je een man?»

Kijk, betaald of niet, dat is voor mij hetzelfde. «Ja, ja,» zegt ze, «je hebt gelijk.» «Kijk,» zeg ik, «u staat een half uur in de rij voor een schoenenbon; ik werk een half uur en dan heb ik die schoenen. En wat dat betalen aangaat: als ik mijn werk goed versta, dan levert me dat nog wat op ook. U ziet dus dat ik gelijk heb.»

Het is niet hun morele en psychologische situatie die het bestaan van de prostituée zo pijnlijk maakt. Het zijn hun materiële omstandigheden die in de meeste gevallen erbarmelijk zijn. Uitgebuit door een souteneur of hoerenmadam leven zij voortdurend in onzekerheid en driekwart van hen heeft geen geld. Nadat ze vijf jaar in het vak gezeten hebben heeft ongeveer 75% van hen syfilis, beweert dokter Bizard en hij heeft hele horden van hen verzorgd. Zo worden onder meer minderjarige, onervaren prostituées op een afschrikwekkend makkelijke manier besmet. Ongeveer 25% van hen moet worden geopereerd als gevolg van een ontsteking van het slijmvlies van de baarmoeder. Een op de twintig heeft tuberculose, 60% worden alcoholica of raken verslaafd aan verdovende middelen. Veertig procent sterft voor het veertigste jaar. Daar moet dan nog bij worden opgemerkt dat het, ondanks alle voorzorgsmaatregelen, van tijd tot tijd gebeurt dat ze zwanger zijn en dat zij zich gewoonlijk onder zeer slechte omstandigheden «laten helpen». De gewone prostitutie is een hard beroep waarin de vrouw seksueel en economisch onderdrukt is, waarin zij afhankelijk is van de willekeur van de politie en vernederend medisch toezicht, waarin zij de grillen van de klanten moet verduren en waarin zij is voorbestemd tot besmetting, ziekte en ellende en

werkelijk tot een ding wordt verlaagd.

Het is duidelijk dat men de situatie niet kan veranderen door negatieve en hypocriete maatregelen. Wil de prostitutie verdwijnen dan moet er aan twee voorwaarden worden voldaan: iedere vrouw dient verzekerd te zijn van een behoorlijk beroep en zeden en gewoonten mogen geen enkele belemmering vormen voor het vrij beleven van de liefde. Alleen door het voorkomen van de behoefte waarin zij voorziet is de prostitutie te onderdrukken.

Er zijn verschillende tussenvormen tussen de gewone prostituée, het meisje van de straat en de betere hetaere. Het wezenlijke verschil tussen die beiden is dat de eerste handel drijft in haar pure algemeenheid en wel dusdanig dat de concurrentie haar op een ellendig levensniveau houdt, terwijl de tweede zich inspant zich te doen kennen in haar uniekheid; als zij daarin slaagt kan zij aanspraak maken op een uitzonderlijk lot. Schoonheid, charme en sex-appeal zijn hierbij noodzakelijk, maar niet voldoende; de vrouw moet openlijk als iets bijzonders *onderscheiden* worden. Haar waarde openbaart zich vaak door de begeerte van een man, maar «gelanceerd» is ze pas als een man haar prijs in de wereld bekend heeft gemaakt. In de vorige eeuw waren het de woning, de equipage en de paarlen die getuigden van de overwegende invloed die de «cocotte» op haar beschermer , had en die haar verhieven tot de rang van demi-mondaine. Haar roem hield stand zolang mannen zich voor haar bleven ruïneren. Maatschappelijke en economische veranderingen hebben typen als Blanche d’Antigny en Cléo de Mérode doen verdwijnen. Er bestaat geen «demi-monde» meer waarin men zijn reputatie kan bevestigen.

Nu moet een eerzuchtige vrouw haar faam op een andere wijze zeker stellen. En de jongste belichaming van de hetaere is de filmster. Geflankeerd door een echtgenoot - zoals Hollywood onverzettelijk eist - of een ernstige vriend is zij niettemin verwant aan Phryné, aan Imperia en Casque d’Or. Zij speelt de Vrouw in de dromen der mannen die haar in ruil daarvoor rijkdom en roem geven.

Er heeft altijd al een vage connectie bestaan tussen prostitutie en kunst als gevolg van het feit dat op een enigszins dubbelzinnige manier schoonheid en wellust aan elkaar worden gekoppeld. In werkelijkheid is het niet de Schoonheid die begeerte wekt. Maar de platonische theorie van de liefde verleent de geilheid een schijnheilige rechtvaardiging. Phryné die haar borst ontbloot biedt haar rechters de aanblik van een loutere idee. Het tonen van een lichaam zonder bekleding wordt een voorstelling van kunst. De Amerikaanse «burlesque-shows» hebben een drama gemaakt van het ontkleden. «Het naakte is kuis», beweren de oude heertjes die obscene foto’s verzamelen die als «artistieke foto’s» worden betiteld. In een bordeel is het ogenblik van de «keuze» al een parade; zodra dat iets gecompliceerder wordt zijn het al «tableaux vivants», of «artistieke poses» die de klant worden voorgezet. De prostituée die er naar verlangt individuele waarde te verwerven beperkt zich niet tot het passief tonen van haar lichaam, zij streeft naar persoonlijke talenten. De Griekse «fluitspeelsters» brachten de mannen in verrukking met hun muziek en dans. Algerijnse vrouwen voeren een buikdans op en de Spaanse vrouwen die in Barrio-Chino zingen en dansen bieden zich alleen maar op een geraffineerde manier

aan de keuze van de liefhebbers aan. Om «beschermers» te vinden beklimt Nana het toneel. Sommige music-halls zijn, net als vroeger bepaalde café-concerts, gewone bordelen. Alle beroepen waarbij de vrouw zich toont kunnen worden gebruikt voor lichtzinnige doeleinden. Natuurlijk zijn er girls, taxi-girls, naaktdanseressen, entraineuses, pin-up-girls, mannequins, zangeressen en actrices die hun erotisch leven niet in hun beroep laten ingrijpen. Hoe groter de vaardigheid en fantasie die dat beroep vereist is, hoe meer dat zich voordoet als een doel op zichzelf. Maar de vrouw die zich «toont» in het openbaar om haar brood te verdienen is vaak geneigd een meer intiem handelsobject van haar bekoorlijkheden te maken. Omgekeerd zoekt de courtisane ook naar een beroep dat als alibi kan dienen. Het gebeurt maar zelden dat zij zoals de Léa van Colette die door een vriend wordt aangesproken met «lieve artiste» antwoorden: «Artiste? Mijn minnaars zijn toch echt indiscreet.» We hebben al gezegd dat het haar repuatie is die haar handelswaarde geeft. In de film of in de showbusiness kan men zich een naam verwerven die handelskapitaal kan worden.

Assepoester droomt niet altijd van de sprookjesprins. Ze is bang dat hij - man of minnaar - kan veranderen in een tiran. Zij geeft er de voorkeur aan te dromen van haar eigen beeld dat glimlacht boven de ingang van alle grote bioscopen. Meestal echter bereikt ze haar doel alleen dank zij mannelijke protectie en het zijn ook de mannen - de echtgenoot, minnaar of aanbidder - die haar triomf bevestigen door haar in hun fortuin en hun faam te laten delen. Die noodzakelijkheid enkelingen en de massa te behagen maakt de «ster» verwant aan de hetaere. Ze spelen in de maatschappij

een analoge rol. Ik gebruik het woord hetaere om alle vrouwen aan te duiden die niet alleen hun lichaam, maar hun hele persoonlijkheid beschouwen en behandelen als een kapitaal dat gebruikt moet worden. Hun houding verschilt volkomen van de scheppende persoonlijkheid die, zich transcenderend, in een werk boven het gegevene uitrijst en appelleert aan een vrijheid in anderen voor wie zij de toekomst openlegt. De hetaere ontsluiert de wereld niet en opent geen enkele weg voor de menselijke transcendentie. (Het komt natuurlijk wel voor dat zij *ook* kunstenaresse is en dat zij, pogend te behagen, schept en verzint. Ze kan dan òf deze beide functies verenigen of boven het stadium van de galanterie uitrijzen en zich scharen in de rijen van actrices, zangeressen, danseressen enz. waarop ik later nog terugkom.) Integendeel zij poogt ten eigen bate die wereld in te palmen. Door zich aan de bijval van haar bewonderaars aan te bieden verloochent ze de vrouwelijke passiviteit die haar tot de man bestemt niet, maar zij laadt die met een magische macht die haar in staat stelt de mannen met haar aanwezigheid in te kapselen en van hen te leven; zij neemt hen met zichzelf op in de immanentie.

Op die manier slaagt de vrouw erin een zekere onafhandelijkheid te verwerven. Als zij zich aan verschillende mannen leent behoort zij niet definitief aan een van hen. Het geld dat ze oppot, de naam die haar «lanceert» zoals ook een produkt verkocht wordt, verzekeren haar een economische onafhankelijkheid. De vrouwen die in het oude Griekenland het meest vrij waren, waren niet de gewone deernen en al evenmin de matrones, het waren de hetaeren. De courtisanen uit de renaissance en de geisha’s in Japan genieten een

eindeloos grotere vrijheid dan de vrouwen uit hun tijd. De vrouw die in Frankrijk het meest mannelijk onafhankelijk lijkt is misschien wel Ninon de Lenclos. Paradoxaal genoeg scheppen de vrouwen die hun vrouwelijkheid tot het uiterste exploiteren een situatie die de situatie van de man vrijwel nabij komt. Uitgaande van het geslacht dat hen als object overlevert aan de man worden zij tot subject. Ze verdienen niet alleen, net als de mannen, hun brood, maar ze leven en verkeren ook vrijwel uitsluitend in mannelijk gezelschap. In zeden en woorden vrij, kunnen zij zich - zoals Ninon de Lenclos - verheffen tot een zeldzame ruimheid van geest. De meest uitzonderlijke van hen zijn vaak omringd door schrijvers en kunstenaars die «fatsoenlijke vrouwen» vervelend vinden. In de hetaere vinden de mythen der mannen hun meest verleidelijke belichaming; meer dan enig ander lichaam of bewustzijn wordt zij tot idool, bron van inspiratie en muze. Schilders en beeldhouwers begeren haar als model en zij geeft voedsel aan de dromen van de dichters. In haar zoekt de intellectueel naar de schatten van de «vrouwelijke intuïtie». Het is veel makkelijker voor haar dan voor de huismoeder om intelligent te zijn omdat zij minder gevangen zit in de hypocrisie. De meest begaafden onder hen stellen zich niet tevreden met de rol van Egeria; zij zullen de behoefte voelen op een autonome manier de waarde te bevestigen die de bijval van anderen hen heeft verleend; zij willen hun passieve deugden in daden en activiteiten uiten. Zij duiken als soevereine subjecten in de wereld op, zij schrijven verzen en proza, zij schilderen en componeren muziek. Zo werd Imperia onder de Italiaanse courtisanes beroemd. Het kan ook gebeuren dat ze de man als een werktuig

gebruikt en door middel van zijn bemiddeling mannelijke functies uitoefent. De «grote favorieten» nemen door middel van de macht van hun minnaars deel aan de regering van de wereld. (Zoals ook sommige vrouwen het huwelijk voor hun eigen doel gebruiken, gebruiken anderen hun minnaars als middel om een politiek of economisch doel te bereiken. Zij overschrijden hun situatie als hetaere, zoals anderen boven hun situatie van huisvrouw uitrijzen.)

Die bevrijding kan onder meer op het erotische vlak tot uiting komen. Het komt voor dat de vrouw in het geld of de diensten die zij een man afdwingt een compensatie vindt voor het vrouwelijk minderwaardigheidscomplex. Het geld heeft een zuiverende rol; het schaft de strijd der seksen af. Dat zoveel vrouwen - geen beroepsprostituées - er waarde aan hechten en er op staan geschenken en cheques van hun minnaars los te peuteren komt niet alleen uit hebzucht voort. De man laten betalen - en hem, zoals we later zullen zien, betalen eveneens - is hem veranderen in een werktuig. Daardoor verweert de vrouw zich ertegen zelf een instrument te zijn. Hij meent misschien haar «te hebben», maar dat seksuele bezit is een illusie. Zij «heeft» hem op het veel veiliger gebied van de economie. Haar eigenliefde is voldaan. Ze kan zich overgeven aan de omhelzingen van de minnaar; zij geeft niet toe aan de wil van een vreemde; het genot wordt haar niet «opgedrongen»; het lijkt haar veeleer een extra-voordeeltje; ze wordt niet «genomen» omdat zij betaald is.

Toch heeft de courtisane de naam frigide te zijn. Het komt haar van pas wanneer ze haar hart en haar schoot weet te beheersen: als zij sentimenteel of zinnelijk

is loopt zij het risico het overwicht te voelen van een man die haar zal uitbuiten, in beslag zal nemen of haar zal doen lijden. Bij de omhelzingen waaraan zij zich overgeeft zijn er vrij veel - vooral in het begin van haar loopbaan - die haar vernederen. Haar verzet tegen de arrogantie van de man uit zich in frigiditeit. Hetaeren en huisvrouwen steunen vaak op «trucjes» om te «doen alsof». Die minachting en afkeer tegenover de man bewijst duidelijk dat zij er lang niet altijd zeker van zijn het spel uitbuiter of uitgebuite te zullen winnen. En inderdaad blijft in het merendeel van de gevallen afhankelijkheid hun lot.

Geen enkele man is definitief hun meester. Maar zij hebben de man heel dringend nodig. De courtisane verliest alle middelen van bestaan wanneer hij haar niet langer begeert. De beginnelinge weet dat haar lot in hun handen rust. En zelfs de ster die van mannelijke steun beroofd is ziet haar prestige verbleken. Toen Orson Welles haar verliet zwierf Rita Hayworth met het gezicht van een treurig weeskind door Europa tot ze de Ali Khan ontmoette. Zelfs de allerschoonste is nooit zeker van morgen; want haar wapens zijn magisch en de magie is nu eenmaal grillig. Ze is bijna even nauw gebonden aan haar beschermer - man of minnaar - als de nette vrouw aan haar echtgenoot. Ze is hem niet alleen de dienst in bed schuldig, maar ze moet zijn nabijheid, zijn gesprekken, zijn vrienden en bovenal de eisen van zijn ijdelheid dulden. Door voor haar elegante schoentjes en een zijden jurkje te kopen investeert de souteneur geld in zijn tippelaarster dat hem rente opbrengen zal; de industrieel en producent die zijn vriendin parels en bontjassen schenkt bevestigt door middel van

haar zijn rijkdom en macht. Of de vrouw nu een middel is om geld te verdienen of een voorwendsel om het uit te geven, zij bewijst daarmee dezelfde dienst. De giften waarmee men haar overstelpt zijn ketenen. En die japonnen en sieraden die zij draagt, zijn die werkelijk van haar? Soms eist de man na de breuk teruggave daarvan, zoals vroeger Sacha Guitry dat zo'n elegante wijze placht te doen. Om haar «beschermer» vast te houden zonder afstand te doen van haar genoegens zal de vrouw de listen, handigheidjes, leugens en schijnheiligheid gebruiken die het echtelijke leven onteren. En ook al speelt ze haar «serviliteit» alleen maar, dat spel op zichzelf is al een serviliteit. Als ze mooi en beroemd is kan zij, als de meester van dat ogenblik voor haar afschuwelijk wordt, een andere kiezen. Maar schoonheid is een bron van zorg; het is een tere schat. De hetaere is heel erg afhankelijk van haar lichaam dat door de tijd meedogenloos wordt gedegradeerd. Het gevecht tegen het ouder worden krijgt voor haar wel een zeer dramatisch aspect. Als zij een heel groot prestige bezit dan kan ze het verval van haar vormen en de ruïne van haar gezicht overleven. Maar de zorg voor die reputatie die haar meest zekere bezit is onderwerpt haar aan de allerhardste tirannie: de tirannie van de openbare mening. Het is bekend in welke slavernij de sterren van Hollywood verkeren. Hun lichaam behoort hen niet langer toe; de filmproducent bepaalt de kleur van haar haren, haar gewicht, haar lijn en haar type. Er zullen tanden van haar getrokken worden om de ronding van haar wang te veranderen. Dieet, gymnastiek, proefopname en opmaak zijn een dagelijks terugkerend corvee. In de Amerikaanse kranten wordt bericht over hun uitjes en hun flirts; hun privé leven is niet meer

dan een aspect van hun leven in het openbaar. In Frankrijk bestaan er geen geschreven voorschriften, maar een verstandige en handige vrouw weet wat de «publiciteit» van haar verlangt. De ster die weigert zich te plooien naar deze eisen leert, plotseling of langzaam, de onvermijdelijke neergang kennen. De prostituée die niet meer geeft dan haar lichaam alleen is misschien wel minder verslaafd dan de vrouw die er haar beroep van maakt te behagen. Een «gearriveerde» vrouw die een echt beroep uitoefent en wier talent wordt erkend - een actrice, een zangeres of danseres - ontkomt aan de situatie van de hetaere en kan een werkelijke onafhankelijkheid leren kennen. Maar de meesten verkeren hun leven lang in gevaar: voortdurend moeten zij het publiek en de mannen opnieuw verleiden.

De vrouw die onderhouden wordt maakt zich heel vaak die afhankelijkheid eigen. Als ze eenmaal onderworpen is aan de openbare mening dan kent zij die waarde toe; zij bewondert de *«beau monde»* en neemt de zeden en gewoonten daarvan over. Zij wil naar burgelijke normen gemeten worden. Als een parasiet van de rijke bourgeoisie hangt zij de ideeën van die klasse aan. Zij is «weldenkend»; vroeger zond ze haar kinderen bij voorkeur naar het klooster en als ze ouder werd ging ze zelf naar de mis en bekeerde zich op opzienbarende wijze. Ze is er te trots op zich een plaats in de wereld te hebben veroverd om nog te willen dat die wereld veranderen zal. De strijd die zij heeft gevoerd «om er te komen», wekt in haar geen gevoel voor broederschap en menselijke solidariteit. Ze heeft met zoveel slaafse inschikkelijkheid moeten betalen voor haar succes om nog oprecht te kunnen verlangen naar universele vrijheid. Zola heeft op deze trek in Nana

sterk de nadruk gelegd:

«Wat boeken en toneel betreft had Nana zeer vaststaande meningen: zij wilde werken vol tederheid en adeldom, dingen waarvan ze dromen kon en die haar ziel verdiepten... Ze ijverde tegen de republikeinen. Wat wilden ze eigenlijk, die vieze kerels die zich nooit wasten? Waren ze soms niet gelukkig en had de keizer niet alles voor het volk gedaan? Het was nogal wat moois, het volk! Zij kende het en zij kon erover meepraten. Nee, een republiek zoals zij die wilden zou een groot ongeluk voor de hele wereld zijn. Nee, God moest onze keizer maar zo lang mogelijk sparen!»

Tijdens oorlogen etaleert niemand een strijdbaarder patriottisme dan de grote courtisanen. Door de adeldom van de gevoelens die zij ten toon spreiden hopen zij zich te verheffen tot het niveau van hertoginnen. Gemeenplaatsen, clichés, vooroordelen, en conventionele gevoelens vormen de basis van hun gesprekken en vaak hebben ze alle innerlijke oprechtheid verloren. Tussen leugens en overdrijving verliest de taal alle betekenis. Het hele leven van de hetaere is een parade; haar woorden en gebaren zijn niet bedoeld om een gedachte uit te drukken, maar om een effect teweeg te brengen. Tegenover haar beschermer voert zij de komedie der liefde op en op sommige ogenblikken voert zij die zelfs tegenover zichzelf op. Tegenover de openbare mening speelt ze de komedie van fatsoen en respect en ze gelooft tenslotte dat zij een toonbeeld van deugd en een geheiligd idool is. Onoprechtheid regeert koppig haar innerlijk leven en verleent concrete leugens de natuurlijkheid van de waarheid. Soms kent haar leven spontane ogenblikken: zij is niet volledig vergeten wat liefde is: ze heeft

«scharreltjes», «vlammen» en soms is ze zelfs «dodelijk verliefd». Maar zij die te veel plaats in haar leven inruimt voor grillen, gevoelens en genot is snel haar «positie» kwijt. Gewoonlijk legt ze in deze zaken de voorzichtigheid van de overspelige vrouw aan de dag. Wat er gaande is moet ze voor haar beschermer en de openbare mening verborgen houden. Zij kan haar «boezemvrienden» dan ook niet veel van haarzelf geven. Zij zijn niet meer dan een afleiding, een adempauze. Overigens is zij over het algemeen te zeer bezeten van haar zorg voor succes om zich in een echte liefde te kunnen vergeten. Het komt vrij vaak voor dat de hetaere zinnelijk houdt van andere vrouwen. De vijandin van de mannen die haar hun overheersing opleggen vindt zij in de armen van een vriendin tegelijkertijd wellustige rust en wraak. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Nana en haar dierbare Satin. Zoals zij er naar verlangt in de wereld een actieve rol te spelen teneinde positief gebruik te maken van haar vrijheid, zo bevalt het haar ook andere wezens te bezitten: heel jonge mannen die ze graag zal «helpen» en heel jonge vrouwen die ze graag onderhoudt en tegenover wie ze in elk geval graag een mannelijke persoonlijkheid openbaart. Of ze nu al dan niet van homoseksuele aard zijn, zij heeft in ieder geval tegenover de vrouw in het algemeen die complexe houding waarover ik al sprak: ze heeft hen nodig als rechters en getuigen, als vertrouwelingen en medeplichtigen om die «tegenwereld» te scheppen die iedere vrouw die door de man onderdrukt wordt nu eenmaal eist. Maar hier bereikt de vrouwelijke rivaliteit haar hoogtepunt. De prostituée die in haar algemeenheid handel drijft heeft concurrenten, maar waar er voor ieder genoeg te doen is voelen zij zich,

ondanks hun ruzies en meningsverschillen, toch solidair. De hetaere die poogt zich «te onderscheiden» staat a priori vijandig tegenover degene die net als zij een bevoorrechte plaats begeert. En in die gevallen wordt het bekende thema van de «gemeenheid» van de vrouw ten volle bewaarheid.

Het grootste ongeluk van de hetaere is niet alleen dat haar onafhankelijkheid alleen maar de verleugende keerzijde van duizend en een afhankelijkheden is, maar dat die vrijheid zelfs van negatieve aard is. Een actrice als Rachel, een danseres als Isadora Duncan hebben, ook al zijn zij dan geholpen door mannen, een beroep dat eisen aan hen stelt en hen rechtvaardigt; in een werk dat zij hebben gewild en waarvan zij houden bereiken zij een concrete vrijheid. Maar voor de overgrote meerderheid van de vrouwen in de kunst is hun beroep alleen maar een middel, waardoor zij niet bij werkelijke projecten betrokken is. Vooral de film, waarbij de ster onderworpen is aan de regisseur, veroorlooft geen bedenksels, geen voortgang van een scheppende activiteit. *Men* maakt gebruik van wat zij *is*; zij schept geen nieuw object. Bovendien word je maar zelden een ster. In de feitelijke «galante» wereld leidt geen weg naar transcendentie. Ook hier is verveling het gezelschap van de vrouw in de beslotenheid van de immanentie. Ook op deze trek in Nana wijst Zola:

«Maar toch verveelde Nana zich in haar luxe, in haar vorstelijke staat, dood. Ze had mannen voor iedere minuut in de nacht en geld tot in de laden van haar toilettafel toe, maar dat alles voldeed haar niet meer; ze had ergens een gevoel van leegte, van een gat dat haar eindeloos deed geeuwen. Haar leven was niet

gevuld en sleepte zich de monotone uren voort... De zekerheid dat ze te eten kreeg liet haar de hele dag slaperig en zonder inspanning liggen in de angst en onderworpenheid als in een klooster, net alsof ze nog in haar hoerenberoep was opgesloten. In haar eenzame wachten op de man sloeg ze de tijd met onnozele genoegens dood.»

De Amerikaanse literatuur heeft al honderden malen die duistere verveling die Hollywood verplettert beschreven. Het is een verveling die de bezoeker naar de keel vliegt zodra hij aankomt. Overigens vervelen zich toneelspelers en figuranten evenzeer als de vrouwen wier omstandigheden zij delen. Zelfs in Frankrijk hebben officiële bijeenkomsten vaak het karakter van een corvee. De beschermer die het leven van het sterretje regelt is een man op leeftijd die als vrienden mannen op leeftijd heeft; hun bezigheden zijn vreemd voor de jonge vrouw, hun gesprekken vervelen haar. Er gaapt een nog diepere kloof dan in een verburgerlijkt huwelijk tussen de debutante van twintig en de bankier van vijfenveertig jaar die hun dagen en hun nachten zij aan zij doorbrengen.

De moloch aan wie de hetaere haar plezier, liefde en vrijheid offert is haar carrière. Het ideaal van de huisvrouw is een statisch geluk dat haar verhouding tot haar man en kinderen omvat. De carrière strekt zich dan wel door de tijd uit, maar het is niet minder een immanent ding dat in een naam wordt samengevat. Op de aanplakbiljetten en de lippen van mensen krijgt die naam meer omvang en gewicht naarmate op de maatschappelijke ladder hogere sporten worden bereikt. En de klauteraarster vat, al naar gelang, die onderneming voorzichtig of brutaal aan. De een smaakt

daarbij de voldoening van de huisvrouw die haar heldere wasgoed in de kast bergt, de andere de roes van het avontuur. Nu eens beperkt de vrouw er zich toe een situatie die voortdurend wordt bedreigd en soms zelfs instort, in evenwicht te houden, dan weer bouwt ze eindeloos, net als een toren van Babel die zich vergeefs naar de hemel strekte, aan haar reputatie. Sommigen paren andere activiteiten aan die galanterie en doen zich dan als echte avonturiersters aan ons voor. Zij worden spionnen als Mata Hari of geheime agenten. Gewoonlijk zijn die projecten niet het gevolg van eigen initiatief; zij zijn veeleer instrumenten in de handen van mannen. Maar over het algemeen genomen heeft de houding van de hetaere iets gemeen met die van de avonturier. Net als hij verkeert zij halverwege tussen *ernst* en *avontuur*; zij richt zich op gerespecteerde en gevormde waarden: geld en roem, maar zij hecht evenveel waarde aan de verovering daarvan als aan het bezit ervan. En tenslotte is haar persoonlijke succes in haar ogen het allerbelangrijkste. Ook zij rechtvaardigt dit individualisme door een meer of minder stelselmatig nihilisme dat des te overtuigder beleefd en ervaren wordt naarmate zij vijandiger tegenover de mannen staat en in andere vrouwen vijanden ziet. Als zij intelligent genoeg is om ook een morele rechtvaardiging te behoeven neemt ze, min of meer aangepast, de theorie van Nietzsche te hulp. Ze pocht op het recht als elite verheven te zijn boven het gewone volk. Zij beschouwt haar persoontje als een schat en het simpele bestaan daarvan is al een geschenk. Als zij zich aldus aan haarzelf wijdt beweert zij de gemeenschap te dienen. Het lot van de vrouw die zich aan de man wijdt is te worden

achtervolgd door liefde; maar zij die de man uitbuit wordt beneveld door de aanbidding die zij zichzelf toedraagt. Als zij zoveel waarde hecht aan haar roem, komt dat niet alleen uit economische overwegingen voort; zij zoekt daarin de apotheose van haar narcisme.

Vijfde deel - Situatie

XX Van rijpheid tot ouderdom

De levensloop van de vrouw hangt - als gevolg van het feit dat zij veel meer zit opgesloten in haar functies als wijfje - veel meer dan die van de man af van haar fysiologisch lot. En de curve van dat lot is veel ongelijkmatiger, en meer onderbroken dan die van de man. Iedere periode in het leven van de vrouw is gelijkvormig en monotoon, maar de overgangen van het ene stadium naar het andere kenmerken zich door een gevaarlijke en ruwe onverwachtheid en uiten zich in crises die vaak van beslissender betekenis zijn dan bij de man; puberteit, seksuele inwijding en menopauze. Terwijl de man geleidelijk aan veroudert wordt de vrouw plotseling haar vrouwelijkheid ontnomen. Zij is nog jong als ze haar erotische aantrekkingskracht verliest en haar vruchtbaarheid waaruit zij, in de ogen van de maatschappij en in haar eigen ogen, de rechtvaardiging van haar bestaan en haar kansen op geluk putte. Van iedere toekomst beroofd heeft zij nog ongeveer de helft van haar volwassen leven te leven.

«De gevaarlijke leeftijd» wordt - zie ook hoofdstuk I van deel I - gekarakteriseerd door bepaalde organische stoornissen, maar wat dit zo belangrijk maakt is de symbolische waarde die zij bezitten. De crisis wordt op een veel minder schrijnende wijze gevoeld door hen die zich niet wezenlijk volledig op hun vrouwelijkheid hebben ingesteld. Vrouwen die hard werken - hetzij in

huis of daarbuiten - verwelkomen het uitblijven van hun maandelijkse last met een gevoel van opluchting; de boerin en de vrouw van de arbeider die voortdurend door nieuwe zwangerschappen worden bedreigd voelen zich gelukkig als dat risico tenslotte verdwenen is. In deze omstandigheden ontstaan, evenals in tal van andere, de gevoelens van onbehagen minder uit het lichaam van de vrouw dan wel uit het angstaanjagend besef dat zij daarvan heeft. Het morele drama begint gewoonlijk voor de fysiologische verschijnselen zich openbaren en houdt pas op als die al lang verdwenen zijn.

Al lang voor de feitelijke en beslissende verminking wordt de vrouw achtervolgd door de afschuwelijke angst voor de ouderdom. De rijpe man is betrokken bij zaken en taken die veel belangrijker zijn dan de liefde en zijn erotisch vuur laait minder hoog op dan in zijn jeugd. En waar van hem niet de passieve hoedanigheden van het object worden geëist betekenen de veroudering van zijn gezicht en lichaam niet de vernietiging van zijn mogelijkheden tot verleiden. Daarentegen komt de vrouw gewoonlijk pas rond haar vijfendertigste jaar, als ze alle remmingen overwonnen heeft, tot volle erotische ontplooiing. Dan is haar begeerte het krachtigst en verlangt zij het heftigst naar bevrediging daarvan. Ze heeft veel meer dan de man gegokt op de seksuele waarden die zij bezit. Om haar man vast te houden, om zich te verzekeren van bescherming en in het merendeel van de beroepen die zij uitoefent is het nodig dat zij behaagt. Men heeft haar alleen maar een greep op de wereld veroorloofd door bemiddeling van de man. Maar wat moet er van haar worden als zij niet langer meer vat op hem heeft? Dat

vraagt ze zich angstig af terwijl ze machteloos getuige is van het verval van dat lichamelijke object dat zij voor zichzelf houdt. Zij vecht, maar opmaak, het verven van haar haren, huidbehandelingen en schoonheids-operaties kunnen nooit meer doen dan de doodsstrijd van haar jeugd verlengen. Maar ze kan in elk geval haar spiegel voor de gek houden. Maar wanneer het fatale en onherroepelijke proces zich begint af te tekenen dat alles wat zij sinds haar puberteit heeft opgebouwd vernietigen zal, voelt zij de fatale aanraking van de dood zelf.

Nu zou men kunnen denken dat de vrouw die het meest dronken was van haar schoonheid en jeugd ook de grootste verwarring zou voelen. Maar zo is het niet. De narcistische vrouw is te zeer met zichzelf bezig om deze onvermijdelijke verandering niet te hebben zien aankomen en stellingen te hebben klaargemaakt waarin zij zich terug kan trekken. Zij zal natuurlijk onder deze verminking lijden, maar die overvalt haar in elk geval niet en zij zal er zich vrij snel bij weten aan te passen. Maar de vrouw die zichzelf vergeten heeft, die toegewijd was en zich heeft opgeofferd zal van die onverwachte openbaring veel meer ondersteboven zijn: «Je leeft maar één keer. En dat was dus mijn lot, dit!» Tot verwondering van haar omgeving voltrekt zich nu ineens een radicale verandering in haar: uit haar veilige stelling verjaagd, ontrukt aan haar plannen wordt zij ineens, zonder enige hulp en steun, geconfronteerd met zichzelf. Als zij deze mijlpaal, waarop zij onverwachts gestoten is, voorbij is, blijft haar, zo lijkt het haar toe, weinig meer te doen dan gewoon verder leven. Haar lichaam bergt geen belofte meer in zich en de dromen en begeerten die zij niet

gerealiseerd heeft zullen nooit worden vervuld. Met dit nieuwe vooruitzicht wendt zij zich tot het verleden. Nu is het ogenblik aangebroken om een streep eronder te zetten, om de rekeningen na te gaan en de balans op te maken. En zij is ontzet over de enge grenzen die het leven haar heeft opgedrongen.

Geconfronteerd met die korte, en bedrieglijke levensloop, die die van haar zelf is, valt zij terug op het gedrag van de adolescente die op de drempel van een nog onbereikbare toekomst staat: zij wijst haar eindigheid af en stelt tegenover de poverheid van haar existentie de vage en onzekere rijkdom van haar persoonlijkheid. Als gevolg van het feit dat zij, omdat zij vrouw is, min of meer passief haar lot heeft ondergaan lijkt het haar toe dat men haar kansen onthouden heeft, dat men haar heeft gedupeerd en dat zij van haar jeugd tot rijpheid is vergleden zonder dat zij dit zich bewust was. Zij komt tot de ontdekking dat haar man, haar bezigheden en haar milieu haar onwaardig waren. Zij voelt zich onbegrepen. Zij zondert zich af van de omgeving waaraan zij zich superieur denkt; ze sluit zich op met het geheim dat ze in haar hart meedraagt en dat de mysterieuze sleutel is tot haar ongelukkig lot. Zij gaat de mogelijkheden na die zij niet heeft uitgebuit. En zij gaat een intiem dagboek bijhouden. Als zij begrijpende vertrouwelingen ontmoet lucht ze haar gemoed in eindeloze gesprekken. En hele dagen en hele nachten herkauwt ze over haar gevoelens van spijt en haar grieven. Zoals het jonge meisje droomt van wat haar toekomst *zal zijn*, zo roept zij op wat haar verleden *had kunnen zijn*. Ze stelt zich de gelegenheden weer voor die zij voorbij heeft laten

gaan en fabriceert daar prachtige romans-achteraf uit. Helene Deutsch haalt het geval aan van een vrouw die al vrij jong een ongelukkig huwelijk had afgebroken en die daarna lange jaren rustig had geleefd aan de zijde van een tweede man. Op haar vijfenveertigste jaar begon ze hevig terug te verlangen naar haar eerste echtgenoot en verviel in een sombere melancholie. De dingen waarmee zij zich in haar jeugd en puberteit had bezig gehouden werden weer levend voor haar; de vrouw zanikt eindeloos over voorvallen uit haar vroegste kinderjaren en al lang vergeten gevoelens tegenover haar ouders, broers, zusters en vrienden uit haar jeugd worden weer tot leven gewekt. Soms laat ze zich gaan in een dromerige en passieve landerigheid. Maar het vaakst komt het voor dat zij in een plotselinge opwelling van levensdrift poogt haar mislukte bestaan te redden. Zij etaleert de persoonlijkheid die zij als contrast met de pietluttigheid en onbenulligheid van haar bestaan heeft ontdekt; zij stelt die ten toon en pocht op de verdiensten ervan. Zij eist dwingend dat men die recht doet wedervaren. Door ervaring gerijpt meent ze dat zij eindelijk in staat is zich te doen gelden; ze zou weer helemaal van voren af aan willen beginnen. Maar eerst en vooral doet ze een theatrale poging de tijd tot stilstand te brengen. Een moederlijke vrouw zal beweren dat ze nog kinderen krijgen kan en zij zal hartstochtelijk trachten nog een nieuw leven te scheppen. Een sensuele vrouw zal zich inspannen een nieuwe minnaar te veroveren. En de kokette vrouw is er gretiger dan ooit op uit in de smaak te vallen. En allemaal verklaren zij zich nog nooit zo jong te hebben gevoeld. Zij willen anderen ervan overtuigen dat het voortschrijden van de tijd hen onberoerd heeft gelaten. Zij gaan zich «jong

kleden» en nemen kinderlijke gebaartjes aan. De ouder wordende vrouw weet heel goed dat ze voor de man geen erotisch object meer is, niet alleen omdat haar lichaam de man geen frisse rijkdommen meer biedt, maar ook omdat haar verleden en haar ervaring nolens volens van haar een persoonlijkheid hebben gemaakt. Zij heeft gevochten, bemind, begeerd en geleden om zichzelf. En die autonomie maakt haar verlegen. Zij tracht die te loochenen. Zij overdrijft haar vrouwelijkheid, ze pronkt en parfumeert zich, ze maakt zichzelf tot alleen maar charme, gratie en immanentie. Met naïeve ogen en kinderlijke stembuigingen bewondert ze haar mannelijke tegenspeler en verwijlt breedvoerig bij de herinneringen aan haar jeugd: inplaats van te praten piept ze, ze slaat met haar handen tegen elkaar en lacht schaterend. Toch voert ze die komedie met een zekere oprechtheid op. Want de nieuwe interessen die ze met zich draagt, haar verlangen zich los te maken van oude banden en opnieuw te beginnen geven haar de indruk van een heel nieuw begin.

Maar in werkelijkheid is hier geen sprake van een nieuwe start: zij ontdekt in de wereld geen doelen waarheen zij zich, in een vrije en effectieve beweging, werpen kan. Haar onrust neemt excentrieke, onsamenhangende en zinloze vormen aan omdat zij alleen maar symbolisch de fouten en mislukkingen van het verleden weg kan vagen. Zo poogt de vrouw onder meer, voor het te laat is, haar verlangens uit haar kinderjaren en jeugd te realiseren: de een gaat weer piano spelen, een ander gaat beeldhouwen, schrijven of reizen; ze leert skiën of vreemde talen. Ze neemt het besluit alles wat ze zich tot nu toe ontzegd heeft - nog steeds voor het te laat is -te verwerven. Ze

bekent tegenover zichzelf haar afkeer tegenover een echtgenoot die ze tot dan toe verdragen heeft en wordt in zijn armen frigide. Of ze geeft zich daarentegen over aan een vuur dat ze tot nu toe heeft onderdrukt. Ze overstelpt haar man met eisen. Ze valt terug op masturbatie-praktijken waarvan zij in haar jeugd al is afgestapt. Lesbische neigingen - die op een verkapte manier in vrijwel alle vrouwen leven -openbaren zich. Vaak draagt de betreffende die over op haar dochter, maar het komt ook wel voor dat die ongewone gevoelens ontstaan ten aanzien van een vriendin. In zijn werk *Sex, life and faith* vertelt Rom Landau de volgende geschiedenis die hem door de belanghebbende werd meegedeeld:

«Mevrouw X... liep tegen de vijftig; zij was vijfentwintig jaar getrouwd en moeder van drie volwassen kinderen, ze had een vooraanstaande plaats in de sociale en liefdadige instellingen van de stad waar zij woonde. In Londen ontmoette zij een tien jaar jongere vrouw die zich, evenals zij, wijdde aan allerlei maatschappelijk werk. Zij sloten vriendschap en juffrouw Y... stelde haar voor bij haar volgende reis bij haar te komen logeren. Mevrouw X... nam dat voorstel aan en merkte tijdens de tweede avond van haar verblijf dat ze haar gastvrouwe hartstochtelijk omhelsde. Herhaaldelijk verzekerde zij dat ze er geen idee van had hoe dat zo gekomen was. Ze bracht de nacht door met haar vriendin en keerde, diep geschokt naar huis terug. Tot dan toe had ze niets van homoseksualiteit geweten en er zelfs geen idee van gehad dat «iets dergelijks» bestond. Zij dacht aan juffrouw Y... vol hartstocht en vond, voor de eerste maal in haar leven, de dagelijkse liefkozingen en

kussen van haar man minder aangenaam. Ze besloot haar vriendin op te zoeken om «de zaken in het reine te brengen», maar daar werd haar passie alleen maar heviger door. Hun verhouding was geladen met verrukkingen die haar tot dan toe onbekend waren geweest. Maar zij werd gekweld door de gedachte een zonde te hebben begaan en wendde zich tot een dokter om na te gaan of er een «wetenschappelijke verklaring» voor haar toestand was en of die door enig moreel argument kon worden gerechtvaardigd.»

In dit geval heeft de betrokken vrouw toegegeven aan een spontane impuls, is daardoor zelf in verwarring geraakt. Maar vaak ook poogt de vrouw welbewust romans te beleven die zij nog niet kent en weldra ook niet meer zal kunnen leren kennen. Ze verlaat haar huis zowel omdat het haar onwaardig voorkomt en zij naar eenzaamheid verlangt, zowel als uit zucht naar avontuur. En als zij dat avontuur ontmoet stort zij zich daar halsoverkop in. Zoals bijvoorbeeld in het volgende, door Stekel aangehaalde geval:

«Mevrouw B. Z. was veertig jaar en had drie kinderen en een huwelijk van twintig jaar achter de rug toen ze begon te menen dat zij onbegrepen was en dacht dat haar leven was mislukt. Ze gaf zich aan allerlei nieuwe activiteiten over en ging onder meer naar het bergland om te skiën. Daar ontmoette ze een man van dertig jaar en werd zijn maïtresse. Maar vrij kort daarop werd hij verliefd op de dochter van mevrouw B. Z. Zij stemde met hun verbintenis in om haar minnaar in haar nabijheid te houden. Tussen moeder en dochter bestond een zeer hechte, maar niet openlijk toegegeven, homoseksuele liefde die dit besluit gedeeltelijk verklaart. Niettemin werd de situatie

weldra onhoudbaar; de minnaar verliet ‘s nachts vaak het bed van de moeder om zich bij de dochter te voegen. Mevrouw B. Z. ondernam een poging tot zelfmoord. Toen kwam ze onder behandeling bij Stekel. Zij was toen zesenveertig jaar. Ze besloot te breken met de man en de dochter van haar kant zag van haar huwelijksplannen af. Mevrouw B. Z. werd weer een voorbeeldige echtgenote en verzonk in diepe vroomheid.»

De vrouw die gebukt gaat onder een traditie van fatsoen en eerbaarheid gaat niet altijd over tot de daad. Maar haar dromen zijn doordrenkt van erotische fantasieën die ze ook weer oproept als ze wakker is. Zij legt tegenover haar kinderen een overdreven en zinnelijke tederheid aan de dag en houdt er ten opzichte van haar zoon incestueuze obsessies op na. En heimelijk wordt ze verliefd op de ene jongeman na de andere. Zij wordt, net als in haar adolescentie, achtervolgd door de gedachte verkracht te worden. Ze kent ook het waanzinnig verlangen naar prostitutie. De ambivalentie van haar verlangens en vrezen brengen in haar een gevoel van angst teweeg dat vaak neuroses uitlokt. Zij ergert degenen die haar na staan dan ook door haar bizarre gedrag dat in werkelijkheid niets anders is dan de expressie van haar imaginaire leven.

Maar in deze verwarde periode is de grens tussen werkelijkheid en verbeelding nog vager dan in de puberteit. Een van de meest uitgesproken trekken van de ouder wordende vrouw is het gevoel van depersonalisatie dat haar alle objectieve richtlijnen doet verliezen. Ook mensen die kerngezond de dood van zeer nabij hebben aanschouwd beweren dat ook zij een gevoel van verdubbeling hebben ervaren. Als men

zichzelf beschouwt als bewustzijn, activiteit en vrijheid moet het passieve object waarmee het noodlot speelt zich noodzakelijkerwijs als een ander voordoen. *Ik* ben het niet die door een auto overreden wordt en *ik* ben die oude vrouw niet wier beeltenis door de spiegel wordt weerkaatst. De vrouw «die zich nog nooit zo jong gevoeld heeft» en die er nog nooit zo oud heeft uitgezien slaagt er niet in die twee aspecten van haarzelf met elkaar in overeenstemming te brengen: de tijd verglijdt in de droom net als de duur die aan haar vreet. Zo verwijdert de werkelijkheid zich van haar en neemt in betekenis af. Tegelijkertijd is die niet meer duidelijk van de illusie te onderscheiden. De vrouw vertrouwt eerder op die innerlijke evidentie dan op die vreemde wereld waarin de tijd achterstevoren voortschrijdt en haar evenbeeld niet meer op haar lijkt en waarin de gebeurtenissen haar verraden hebben. Ze is op die manier geneigd tot extases, ingevingen en gevoelens van vervoering. En omdat de liefde meer dan ooit haar meest wezenlijke bezigheid is, is het normaal dat zij zich overgeeft aan de illusie te worden bemind. Negen van de tien erotomanen zijn vrouwen en zij zijn vrijwel allemaal tussen de veertig en vijftig jaar oud.

Toch is het niet iedereen gegeven de muur van de werkelijkheid zo driest over te klauteren. Zelfs in hun dromen beroofd van elke menselijke liefde zoeken veel vrouwen hulp bij God. Op het tijdstip van de menopauze wordt de kokette, de verliefde en losbandige vrouw vroom. Vage voorstellingen van lot, geheim en haar onbegrepen persoonlijkheid die de vrouw aan het begin van de herfst van haar leven koestert vinden in de religie een rationele eenheid. De vrome vrouw

beschouwt haar tekortgeschoten leven als een beproeving die haar door de Heer is opgelegd; haar ziel heeft uit het ongeluk bijzondere verdiensten gepuurd die haar Gods bijzondere genade doen deelachtig worden. Maar al te vaak is zij bereid te geloven dat de hemel haar ingevingen zendt of zelfs - zoals Frau von Krüdener - dat die haar belast met een speciale missie. Waar zij min of meer alle gevoel voor werkelijkheid heeft verloren is de vrouw in deze crisis voor vrijwel elke suggestie toegankelijk: een vertrouwde raadsman kan een heel groot overwicht op haar geest krijgen. Enthousiast verwelkomt zij ook aanvechtbare autoriteiten; zij is de voorbestemde buit en prooi van religieuze sekten, spiritisten, profeten, wonderdokters en alle mogelijke charlatans. Met dat verliezen van het contact met de wereld zoals die is heeft ze niet alleen alle zin voor kritiek verloren, maar zij verlangt ook heftig naar een definitieve waarheid. Zij heeft behoefte aan de medicijn, de formule en de sleutel die haar zal redden tegelijk met het universum. Meer dan ooit voelt ze alleen maar verachting voor de logica die duidelijk niet bruikbaar is voor haar bijzondere geval. Alleen argumenten die speciaal voor haar zijn ontworpen schijnen haar overtuigend: om haar heen bloeien de openbaringen, de ingevingen, de boodschappen, de tekenen, ja zelfs de wonderen dan ook welig op. Soms zetten die ontdekkingen haar tot daden aan: zij werpt zich op taken en stort zich in ondernemingen of avonturen die haar door de een of andere raadgever of innerlijke stemmen zijn ingeblazen. Soms ook beperkt zij zich er toe zichzelf te vereren als de bezitster van de waarheid en absolute wijsheid. Maar of ze nu actief of passief is, haar houding gaat vergezeld van een

koortsige overdrevenheid. De crisis van de menopauze hakt het leven van de vrouw brutaal in tweeën. En het is die breuk die de vrouw de illusie van een «nieuw leven» geeft. Er gaat een heel *andere* tijd voor haar open. En zij benadert die met het vuur van de bekeerlinge: zij is bekeerd tot de liefde, tot een leven met God, tot de kunst of tot de mensheid. En in die entiteiten verliest zij zich en groeit zij. Zij is dood en weder opgestaan; zij beziet de aarde met ogen die het geheimnis van wat boven de aarde is hebben doorgrond en staat - zo gelooft ze - op het punt te vliegen naar toppen die nog nimmer zijn beroerd.

Maar intussen verandert de aarde niet; de toppen blijven onbereikbaar; de ontvangen boodschappen - die zij toch zo duidelijk gehoord heeft -zijn maar moeilijk te ontcijferen; het innerlijk licht dooft; daar voor de spiegel zit een vrouw die sinds gisteren weer een dag ouder is geworden. Op de ogenblikken van gloed volgen trieste ogenblikken van neerslachtigheid. Dat ritme wordt aangegeven door het organisme omdat de vermindering van de hormonale afscheiding wordt gecompenseerd door een verhoogde werking van de hypofiese. Maar het is toch voornamelijk haar psychologische situatie die deze verandering beheerst. Want die onrust, die illusies en dat vuur zijn alleen maar een verdediging tegen fatale onvermijdelijkheid van wat geweest is. Weer grijpt de angst haar bij de keel wier leven al is opgebruikt nog voor de dood haar wenkt. Inplaats van te vechten tegen de wanhoop verkiest zij vaak zich daardoor te laten vergiftigen. Ze zanikt over haar grieven, haar spijt en haar verwijten. Zij verbeeldt zich dat haar buren en degenen die haar na staan duistere machinaties

bedrijven. Als zij een zuster of een vriendin van haar leeftijd heeft die nauw met haar leven is verweven komt het wel voor dat ze aan vervolgingswaanzin gaat lijden. Maar ze ontwikkelt vooral ten aanzien van haar echtgenoot een morbide jaloezie; zij is jaloers op zijn vrienden, zijn zusters en zijn werk. En terecht of ten onrechte houdt zij de een of andere rivale verantwoordelijk voor al haar zorgen en verdriet. Tussen de vijftig en de vijfenvijftig jaar treden de meeste gevallen van pathologische jaloezie op.

De bezwaren en moeilijkheden van de menopauze duren voort - vaak zelfs tot de dood toe - in de vrouw die niet in haar ouder worden berusten wil. Als ze geen andere hulpbronnen heeft dan de exploitatie van haar charme zal zij om iedere duimbreed daarvan vechten. Ze vecht des te woedender als haar seksuele begeerte levend blijft. Dergelijke gevallen zijn niet zeldzaam. Aan prinses Metternich vroeg men eens op welke leeftijd de vrouw niet meer door lichamelijke lusten werd gekweld. «Dat weet ik niet,» antwoordde ze, «ik ben pas vijfenzestig.» Het huwelijk, dat volgens Montaigne, de vrouw maar «een beetje opmontert» wordt, naarmate zij ouder wordt steeds minder een afdoende remedie. Vaak moet zij in haar rijpheid betalen voor het verzet en de koelheid uit haar jeugd: als zij eindelijk de gloed van de begeerte leert kennen heeft haar echtgenoot al lang in haar onverschilligheid berust en dienovereenkomstig zich aangepast. Door de sleur en de tijd beroofd van haar aantrekkelijkheden heeft de echtgenote nauwelijks de kans de echtelijke vlam weer nieuw leven in te blazen. Teleurgesteld en vastbesloten «haar eigen leven te leven» zal zij - zo zij die al ooit gehad heeft - minder scrupules dan

vroeger hebben bij het nemen van minnaars. Maar dan moeten die zich toch altijd nog laten nemen: het is een jacht op de man. Zij neemt daarbij duizend en één listen te baat: veinzend zich aan te bieden dringt zij zichzelf op: ze maakt valstrikken van beleefdheid, vriendschap en dankbaarheid. Niet alleen uit haar voorkeur voor jonge lichamen valt zij op jonge mannen aan: alleen bij hen immers kan zij hopen op de belangeloze tederheid die de adolescent vaak voelt tegenover een moederlijke minnares. Zij zelf is agressief en dominerend geworden. Léa wordt evenzeer overrompeld en overstelpt door de meegaandheid van Chéri als door zijn schoonheid. Toen Madame de Staël eenmaal de veertig jaar gepasseerd was zocht zij pages uit die ze kon verpletteren onder haar overwicht. En bovendien is de nog niet ingewijde, verlegen jongeman makkelijker te vangen. Als verleiding en listen niet de vereiste uitwerking hebben dan staat er voor de hardnekkige vrouw nog één mogelijkheid open: betaling. Het verhaal over de *«cannivets»*, de mesjes die in de middeleeuwen populair waren illustreert het lot van deze onverzadigbare reuzinnen. Een jonge vrouw verzocht, als dank voor de bewezen gunsten, aan elk van haar minnaars een «cannivet» als liefdespand; zij legde die in een kast. Op een bepaald ogenblik was de kast vol, maar op dat ogenblik begonnen dan de minnaars na iedere liefdesnacht een «cannivet» te vragen; de kast was al heel gauw leeg, dan waren alle liefdespanden terug gegeven en moest ze nieuwe kopen. Sommige vrouwen staan vrij cynisch tegenover die situatie: zij hebben hun tijd gehad en het is nu hun beurt om de liefdespanden terug te geven. Het geld kan in hun ogen zelfs de omgekeerde rol als voor de courtisane spelen, ook al blijft het dan een

reinigende rol vervullen. Betaling verandert de man in een instrument en veroorlooft de vrouw de erotische vrijheid die haar jeugdige trots vroeger afwees. Maar eer romantisch dan helder van geest tracht de weldoende minnares vaak een droombeeld van tederheid, bewondering en respect te kopen. Ze houdt zich zelfs voor dat ze, zonder dat er van haar iets wordt gevraagd, geeft om het plezier van het geven. Ook hier is een jongeman weer de minnaar van haar keuze omdat zij door middel van hem kan pochen op haar moederlijke edelmoedigheid. En bovendien bezit ook hij iets van dat «mysterie» dat de man ook vraagt van de vrouw die hij «helpt» omdat daardoor de botheid van de koop zich achter een raadsel verschuilt. Maar het komt maar zelden voor dat de onoprechtheid lang clement blijft. De strijd der seksen verandert in een duel tussen uitbuiter en uitgebuite en daarin loopt de vrouw, ontgoocheld en bespot, het risico wrede nederlagen te lijden. Als ze verstandig is zal ze zonder al te lang te dralen «de wapens strekken», ook als nog niet alle vuur gedoofd is.

Op het ogenblik waarin de vrouw er zich in schikt te verouderen verandert haar situatie. Tot op dat ogenblik was zij nog een jonge vrouw die zich had opgemaakt te vechten tegen de kwaal die haar op een geheimzinnige manier lelijk maakte en misvormde. Nu wordt zij een heel ander wezen: een geslachtloos maar voltooid wezen: een vrouw op leeftijd. Men mag aannemen dat de crisis van de «gevaarlijke leeftijd» dan voorbij is. Maar daaruit mag men niet concluderen dat het leven haar voortaan makkelijk zal vallen. Als ze het besluit heeft genomen de strijd tegen het noodlot van de tijd te staken begint er voor haar een

andere strijd: zij moet haar plaats op aarde vasthouden.

In de herfst en in de winter van haar leven bevrijdt de vrouw zich van haar ketenen. Ze gebruikt haar leeftijd als voorwendsel om de karweitjes die op haar neerkomen te ontlopen. Ze kent haar man te goed om zich nog door hem te laten intimideren: zij ontwijkt zijn omhelzingen en richt naast hem - in vriendschap, onverschilligheid of vijandschap - haar eigen leven in. Als zijn krachten eerder vervallen dan de hare dan neemt zij de leiding van het paar in handen. Ze kan het zich ook veroorloven de wereld en de openbare mening te trotseren. Ze onttrekt zich aan de maatschappelijke verplichtingen, houdt zich niet meer aan strenge leefregels en hoeft haar schoonheid niet langer te verzorgen en verplegen. Zo vindt Chéri Léa terug, bevrijd van alle naaisters, corsettenmaaksters en kapsters en zich overgevend aan smulpaperij. En haar kinderen zijn nu groot genoeg om zonder haar te kunnen, ze gaan trouwen en gaan het huis uit. Van haar plichten ontslagen ontdekt zij tenslotte haar vrijheid. Ongelukkig genoeg herhaalt zich in de levensgeschiedenis van iedere vrouw dat wat wij al hebben gezien in de loop van de geschiedenis der vrouw: zij ontdekt die vrijheid op het ogenblik waarop zij niet meer weet wat zij daar mee aan moet. Die herhaling is niet toevallig. De patriarchale maatschappij heeft alle vrouwelijke functies de vorm van een dienstverlening gegeven. De vrouw ontkomt alleen maar aan de slavernij op die ogenblikken waarop ze elk nuttig vermogen verloren heeft. Rond haar vijftigste jaar is zij in het volle bezit van haar kracht, ze voelt zich rijk aan ervaring. Dat is de

leeftijd waarop de man de hoogste positie bereikt, de belangrijkste functies bekleedt. Maar zij wordt daarentegen afgedankt. Men heeft haar alleen maar toewijding geleerd, maar niemand vraagt meer om haar toewijding. Nutteloos en niet gerechtvaardigd denkt ze aan de lange jaren zonder enige belofte die haar nog te leven resten en ze mompelt voor zich heen: «Niemand heeft mij nodig.»

Zij berust daar niet meteen in. Uit nood klampt zij zich soms aan haar man vast en overstelpt hem met nog opdringender zorgen dan ooit. Maar de sleur van het echtelijk leven ligt al te vast verankerd. Of ze weet al heel lang dat ze niet meer nodig is voor haar man of hij schijnt haar niet belangrijk genoeg om haar te rechtvaardigen. Het onderhoud voor het gemeenschappelijk leven te verzekeren is een even contingente taak dan alleen voor jezelf zorgen. Vol hoop wendt zij zich tot de kinderen: voor hen is de teerling nog niet geworpen; de wereld en de toekomst liggen nog open voor hen en zij zou zich daar samen met hen op willen storten. De vrouw die het geluk heeft gehad op oudere leeftijd nog kinderen te krijgen is bevoorrecht: zij is nog een jonge moeder op de leeftijd op het ogenblik dat anderen grootmoeder worden. Maar gewoonlijk ziet de moeder tussen haar veertigste en vijftigste jaar haar’kinderen veranderen in volwassenen. En op het ogenblik dat zij ontsnappen aan haar probeert zij hartstochtelijk door middel van hen voort te leven.

Al naar gelang ze haar heil verwacht van een zoon of dochter is haar houding anders; haar meest vurige verwachtingen bouwt zij in de regel op de eerste. Eindelijk komt nu uit het verre verleden hij op haar

af, de wonderbaarlijke man naar wiens komst zij vroeger de horizon afspeurde. Sinds hij als zuigeling zijn eerste kreetjes slaakte heeft zij gewacht op de dag waarop hij haar alle schatten zou aanreiken waarmee de vader haar niet vermocht te overstelpen. In die tussentijd heeft zij hem oorvijgen en purgeermiddeltjes gegeven, maar die heeft ze vergeten. Hij die zij in haar schoot gedragen heeft is nu een van de halfgoden die de wereld en het lot van de vrouwen regeren. Nu zal hij haar herkennen in de glorie van het moederschap. Hij zal haar verdedigen en beschermen tegen de suprematie van de echtgenoten, haar wreken op de minnaars die ze heeft gehad en op die welke ze niet heeft gehad. Hij zal haar bevrijder en haar redder zijn. Ze hervindt tegenover hem het verleidelijke en aanstellerige gedrag van het jonge meisje dat op de Sprookjesprins wacht. Als ze - nog elegant en charmant - naast hem loopt denkt ze dat ze wel «een oudere zuster» van hem lijkt. Ze is verrukt als hij haar - in navolging van de Amerikaanse filmhelden - lachend en respectvol, plaagt en shockeert. Met een trotse deemoed herkent zij in hem die zij onder haar hart gedragen heeft de mannelijke superioriteit. In hoeverre kan men deze gevoelens als incestueus kwalificeren? Zeker is dat zij zich aan een enigszins dubbelzinnige fantasie overgeeft als ze zich voorstelt dat ze als «een oudere zuster» leunt op zijn arm. En als ze slaapt en haar gemijmer niet onder controle houdt gaat ze in gedachten vaak veel verder. Maar ik heb al gezegd dat die dromen en fantasieën lang niet altijd de verkapte begeerte naar een werkelijke daad vormen. Vaak zijn ze in zichzelf voldoende, vormen ze de volledige vervulling van een verlangen dat alleen maar een imaginaire bevrediging

vraagt. Als de moeder er op min of meer versluierde manier mee speelt haar zoon als minnaar te zien gaat het alleen maar om een spel. De eigenlijke erotiek neemt in dit paar vrijwel geen plaats in. Maar het is een paar: uit de grond van haar vrouwelijkheid begroet de moeder in de zoon de soevereine man. Ze vertrouwt zich met dezelfde devotie als een geliefde aan zijn handen toe en rekent erop, in ruil voor dat geschenk, ter rechterhand Gods te worden verheven. Om die hemelvaart te verveer-ven doet de verliefde een beroep op de vrijheid van de geliefde. Edelmoedig aanvaardt ze het risico daarvan en haar beloning ligt in zijn angstige eisen. De moeder meent dat ze, alleen door het feit dat ze hem heeft, heilige rechten bezit. Zij wacht niet tot haar zoon zich in haar herkent om hem als haar schepsel en haar bezit te beschouwen. Ze is minder veeleisend dan de minnares omdat haar onoprechtheid rustiger is. Nadat ze een lichaam vorm gegeven heeft eigent ze zich het bestaan daarvan toe, net als de daden, het werk en de verdiensten daarvan. Door de verheerlijking van het vlees van haar vlees verheft ze haar eigen persoon ten hemel.

Bij volmacht leven is altijd een gevaarlijk lapmiddel. De dingen kunnen wel eens anders uitvallen dan men had gewild. Vaak gebeurt het dat de zoon niets meer is dan een deugniet, een boemelaar, een droogstoppel of een ondankbare. En de moeder heeft haar eigen opvattingen over de held die hij gestalte moet geven. Er is niets zeldzamers dan de moeder die in haar kind oprecht de menselijke persoon respecteert, die zijn vrijheid tot in zijn mislukkingen toe erkent en die met hem de risico’s aanvaardt die iedere verplichting met zich meebrengt. Veel vaker ontmoeten wij moeders die

navolgers zijn van de zo zeer geroemde Spartaanse die haar nakomeling opgewekt tot roem of tot de dood veroordeelde. Wat de zoon op aarde te doen heeft is het bestaan van de moeder te rechtvaardigen door zich, ten bate van hen beiden, meester te maken van de waarden die zij zelf waardeert. De moeder eist dat de plannen van het god-kind overeenkomen met haar eigen ideaal en dat het slagen daarvan verzekerd is. Iedere vrouw wil een held, een genie baren, maar alle moeders van helden en genieën zijn begonnen met luidkeels te verkondigen dat zij hun hart gebroken hadden. Het is een feit dat de man vaak tegen de wil van zijn moeder in de trofeeën verovert waarmee zij zich in haar dromen tooide en die zij niet herkent wanneer hij die aan haar voeten legt. Zelfs wanneer ze het in beginsel eens is met de ondernemingen van haar zoon wordt ze verscheurd door een innerlijke tegenstrijdigheid die ook de verliefde vrouw kwelt. Om zijn leven - en dat van zijn moeder - te rechtvaardigen moet hij het in de richting van bepaalde doelen overschrijden en om die te bereiken ziet hij zich genoodzaakt zijn gezondheid op het spel te zetten en gevaren onder het oog te zien. Maar als hij bepaalde doelen stelt boven het loutere feit van het leven alleen trekt hij de waarde van het geschenk dat zijn moeder hem gaf in twijfel. Zij ergert zich daaraan: zij heerst alleen maar soeverein over de man als het lichaam dat zij baarde voor hem het hoogste goed is. Hij heeft niet het recht dat wat zij in pijn en smart heeft voortgebracht te vernietigen. «Je maakt je moe; je zult nog ziek worden; je krijgt nog eens een ongeluk,» toetert ze voortdurend in zijn oren. Toch weet ze heel goed dat leven alleen niet toereikend is, anders zou leven voortbrengen overbodig zijn. Zij is de eerste die

geïrriteerd is als haar nakomeling lui of laf is. Ze komt nooit tot rust. Als hij ten oorlog trekt wil ze dat hij levend, maar gedecoreerd, terugkeert. Zij wil dat hij er in zijn loopbaan «komt», maar beeft van angst dat hij zich overwerken zal. Wat hij ook doet, ze zal altijd machteloos een historie meemaken die de hare is, maar waarover zij geen controle uitoefent. Zij is bang dat hij scheef zal gaan, dat hij niet zal slagen en dat hij ziek wordt. Zelfs wanneer ze vertrouwen in hem heeft dan belet het verschil in leeftijd en geslacht nog dat er tussen haar en haar zoon een echt saamhorigheidsgevoel ontstaat. Zij is niet op de hoogte met zijn werk en er wordt van haar geen enkele medewerking gevraagd.

Daarom ook blijft de moeder onbevredigd zelfs wanneer ze haar zoon met een mateloze trots bewondert. In het geloof dat ze niet alleen maar een lichaam, maar ook een noodzakelijke existentie heeft gebaard, voelt zij zich achteraf gerechtvaardigd. Maar rechten vormen nog geen bezigheid. Om haar dagen te vullen heeft zij behoefte aan een voortdurende weldadige activiteit. Ze wil zich onontbeerlijk voelen voor haar god. Hier openbaart zich op de meest brutale wijze het bedrog van de toewijding: de echtgenote van de zoon berooft haar van haar functies. De vijandschap die zij ervaart tegenover de vreemdelinge die haar kind «neemt» is al vaak beschreven. De moeder heeft de contingente facticiteit van de bevalling tot de hoogte van een goddelijk mysterie verheven; ze weigert toe te geven dat een menselijke beslissing meer gewicht kan hebben. In haar ogen staan de waarden vast; die komen voort uit de natuur en uit het verleden, zij minacht de waarde van een vrije verbintenis. Haar zoon dankt zijn

leven aan haar; wat dankt hij aan die vrouw die hij gisteren nog niet kende? Door middel van een soort betovering moet zij hem hebben weten te overtuigen van het bestaan van een band die tot dan toe *niet bestond*. Zij is een belanghebbende en gevaarlijke intrigante. Vol ongeduld wacht de moeder tot het bedrog zich openbaart. Aangemoedigd door de oude mythe van de goede moeder met de troostende handen die de wonden verzorgt hem door de slechte vrouw toegebracht spied ze nu op het gezicht van de zoon naar de tekenen van het ongeluk. En zij ontdekt die, zelfs wanneer hij die ontkent. Ze beklaagt hem zelfs als hij zich nergens over beklaagt. Ze beloert haar schoondochter argwanend; ze bekritiseert haar en stelt tegenover haar nieuwigheden de gewoonten van vroeger die alleen de aanwezigheid van deze indringster reeds veroordelen. Ieder ziet het geluk van de teer-beminde op zijn eigen wijze: de vrouw wil in hem de man zien waardoor zij de wereld beheersen zal; om hem voor zichzelf te houden probeert de moeder hem weer terug te brengen naar zijn jeugd. Tegenover de plannen van de jonge vrouw die verwacht dat haar man rijk of belangrijk *worden* zal, stelt zij de wetten van zijn onveranderlijke wezen: hij is teer, hij mag zich niet teveel inspannen. En dat conflict tussen verleden en toekomst verdiept zich nog wanneer de nieuwelinge op haar beurt zwanger blijkt. «De geboorte van de kinderen is de dood van de ouders.» Dan dringt zich deze waarheid met alle wrede kracht op. De moeder die hoopte door haar zoon voort te leven begrijpt dat hij haar ter dood veroordeelt. Zij heeft hem het leven gegeven; het leven zal zich voortzetten zonder haar. Zij is niet langer *de* Moeder: zij is alleen maar een schakel. Zij tuimelt uit de hemel der tijdloze idolen;

zij is niet meer dan een eindig en beperkt individu. In pathologische gevallen kan haar haat dan zo uitgroeien dat die tot een neurose of een misdaad leidt. Nadat de zwangerschap van haar schoondochter vaststond besloot mevrouw Lefebre, die haar al lang verafschuwde, haar te vermoorden. Zij was een burgerlijke vrouw uit het noorden van Frankrijk, 60 jaar oud die met haar man en kinderen samenwoonde. Zij doodde haar schoondochter, die zes maanden zwanger was, tijdens een autorit waarbij haar zoon aan het stuur zat. Ze werd ter dood veroordeeld, kreeg gratie en beëindigde haar leven in een inrichting zonder een spoor van berouw te vertonen. Zij meende dat zij haar schoondochter met toestemming van God had gedood «zoals je onkruid uitroeit, slecht graan vernietigt en een wild beest doodt». Voor haar wrede daad voerde ze als enig motief aan dat de jonge vrouw eenmaal tegen haar had gezegd: «Nu hebt u mij en nu moet u voortaan rekening houden met mij.» Toen ze haar schoondochter zwanger vermoedde had ze een revolver gekocht, zogenaamd om zich te beschermen tegen inbrekers. Na de menopauze had ze zich op een verschrikkelijke manier vastgeklampt aan haar moederschap. Ze had twaalf jaar lang allerlei ongemakken te verduren gehad die symbolisch een imaginaire zwangerschap uitdrukten.

Gewoonlijk weet de grootmoeder die haat te boven te komen. Soms bijt ze zich koppig vast in de gedachte dat de baby alleen het kind van haar zoon is en houdt daar dan op een tirannieke manier van, maar gewoonlijk eist de jonge moeder het kind voor zichzelf op, evenals de moeder van de schoondochter. Jaloers koestert de grootmoeder tegenover de baby een van die tweeslachtige gevoelens waarin vijandschap zich

verbergt achter angstige bezorgdheid.

De houding van de moeder tegenover haar grote dochter is zeer ambivalent. In haar zoon zoekt ze een god, in haar dochter vindt ze een evenbeeld. En die «dubbelganger» is een tweeslachtige persoonlijkheid; hij vermoordt degene van wie hij uitging zoals te lezen is in de verhalen van Edgar Allan Poe, in *Portrait of Dorian Gray* van Oscar Wilde en in de geschiedenis die Marcel Schwob ons verhaalt. Het meisje dat vrouw wordt veroordeelt haar moeder dusdoende ter dood. En toch stelt zij haar ook in staat door te leven. De houding van de moeder is zeer verschillend al naar zij in de ontplooiing van haar dochter de belofte van vernietiging dan wel van wederopstanding ziet.

Veel moeders volharden in die vijandschap; ze kunnen er zich niet in schikken te worden verdrongen door de ondankbare die aan haar het leven dankt. De naijver van kokette vrouwen tegenover de frisse adolescente die hun gekunsteldheid openbaart is vaak benadrukt. En de vrouw die in iedere andere vrouw de rivale verafschuwt zal die rivale tot in haar kind toe haten: zij stuurt haar weg of sluit haar op of probeert vernuftig haar kansen te bederven. De vrouw die er een eer in stelt op voorbeeldige en unieke wijze de Echtgenote en de Moeder te zijn verzet zich toch niet minder heftig tegen haar onttroning. Voortdurend blijft ze volhouden dat haar dochter nog maar een kind is en al wat ze doet beschouwt ze als een kinderlijk spel; zij is te jong om al te trouwen en te teer om kinderen te krijgen. Volhardt het kind in de wens een man, een huis en kinderen te willen dan ziet ze daarin slechts wensdromen. De moeder bekritiseert haar,

drijft de spot met haar en voorspelt haar ongeluk. Als ze de gelegenheid krijgt doemt ze haar kind tot een eeuwige jeugd en als dat niet het geval is dan probeert ze het volwassen leven dat de ander zich tracht toe te eigenen te verwoesten. We hebben gezien dat zij daar vaak in slaagt: heel wat jonge vrouwen blijven onvruchtbaar, krijgen miskramen en blijken niet in staat hun kind te zogen en op te voeden en het huishouden te doen als gevolg van deze boosaardige invloed. Hun echtelijk leven blijkt onmogelijk. Ongelukkig en geïsoleerd vinden ze een schuilplaats in de heerszuchtige armen van hun moeder. Weerstaan ze hun moeder dan staan zij beiden in een voortdurend conflict tegenover elkaar; de teleurgestelde moeder draagt een groot deel van de verbittering die zulk een onbeschaamde onafhankelijkheid van haar dochter in haar wekt over op haar schoonzoon.

De moeder die zich hartstochtelijk identificeert met haar dochter is al even tiranniek. Wat zij wil is uitgerust met haar gerijpte ervaring haar jeugd herbeginnen. Zo redt ze haar verleden door zichzelf daarvan te redden. Zij kiest zelf een schoonzoon die lijkt op de droomman die zij niet heeft gehad. Koket en teer verbeeldt zij zich gaarne dat hij in een of ander verscholen hoekje van zijn hart eigenlijk trouwt met haar. Door middel van haar dochter stilt ze haar oude verlangen naar rijkdom, succes en roem: men heeft vaak moeders beschreven die hen het wat lichtzinnige pad van film en show «opdrijven». Onder voorwendsel over hen te waken maken zij zich van hun leven meester. Men heeft tegenover mij het geval aangehaald van vrouwen die zo ver gaan de aanbidders van hun dochter in hun eigen bed te ontvangen. Maar het komt

slechts zelden voor dat die een dergelijke bevoogding tot in het oneindige verdraagt; op de dag dat zij een man of een goed willende beschermer ontmoet zal zij in verzet komen. De schoonmoeder die aanvankelijk haar schoonzoon gekoesterd heeft wordt dan vergramd op hem. Ze jammert over de ondank der mensen en stelt zich aan als een slachtoffer. Nu wordt ook zij op haar beurt een vijandige moeder. In het vooruitzicht van dergelijke teleurstellingen en ontgoochelingen wapenen veel moeders zich met onverschilligheid als ze hun kinderen groter zien worden. Maar zij putten er dan weinig vreugde uit. De moeder heeft een zeldzaam mengsel van edelmoedigheid en gereserveerdheid nodig om in het leven van haar kinderen een verrijking te vinden zonder zichzelf tot hun tiran te maken en hen te veranderen in beulen.

De gevoelens van de grootmoeder ten aanzien van haar kleinkinderen zijn een voortzetting van de gevoelens die ze tegenover haar dochter had; vaak draagt zij die hostiliteit op hen over. Niet alleen met het oog op de publieke opinie dwingen zoveel vrouwen hun verleide dochter tot abortus of afstand doen van het kind. Zij voelen zich gelukkig hen het moederschap te ontzeggen; dat privilege willen ze hardnekkig alleen vasthouden. Zelfs de wettig gehuwde moeder geven ze meer dan eens de raad het zonder kinderen te doen, het kind niet te zogen of uit te besteden. Zelf loochenen zij door hun onverschilligheid dat kleine, schaamteloze bestaan of ze zijn voortdurend doende met het kind te bevitten en te straffen, om niet te zeggen mishandelen. De moeder daarentegen die zich met haar dochter indentificeert verwelkomt diens kinderen vaak gretiger dan de jonge vrouw zelf. Die is wat verbijsterd door de komst van

die kleine onbekende; de grootmoeder herkent het. Zij stapt twintig jaar in de tijd terug en wordt opnieuw een jonge kraamvrouw; alle vreugde van bezit en overheersing die haar eigen kinderen haar al lang niet meer gaven worden haar nu teruggeven en alle vreugden van het moederschap waarvan zij in de menopauze afstand had gedaan vallen haar nu overvloedig ten deel. Zij is de echte moeder, ze neemt de baby en belast zich heerszuchtig en autoritair met de zorg daarvoor en als men het kind aan haar overlaat zal zij er zich hartstochtelijk aan wijden. Maar jammer genoeg voor haar staat de jonge vrouw op de bevestiging van haar rechten; de grootmoeder is alleen maar gerechtigd tot het spelen van de rol van toeschouwster zoals haar oudere zusters die vroeger tegenover haar gespeeld hebben. Ze voelt zich onttroond en bovendien moet er dan nog rekening worden gehouden met de moeder van haar schoonzoon waarop zij natuurlijk jaloers is. Ergernis doet de spontane liefde die zij het kind aanvankelijk toedroeg vaak ontaarden. De angstige bezorgdheid die men vaak bij grootouders kan constateren geeft uitdrukking aan het ambivalente in hun gevoelens: ze koesteren en liefkozen de baby in de mate waarin hij hun toebehoort, ze staan vijandig tegenover deze kleine vreemdeling die hij ook voor hen is en schamen zich over die vijandschap. Niettemin kan de grootmoeder die ervan afziet haar kleinkinderen helemaal te bezitten maar toch een diepe genegenheid voor hen blijft koesteren in hun leven, een bevoorrechte rol als beschermengel spelen. Waar zij zichzelf geen rechten en geen verantwoordelijkheden toekent houdt zij uit pure edelmoedigheid van hen; zij koestert geen narcistische dromen door middel van hen, zij eist niets van hen en offert hen niet op aan een

toekomst waaraan zij geen deel meer heeft. Wat zij koestert zijn wezentjes van vlees en bloed die er nu in hun toevalligheid en vrijblijvendheid zijn. Zij is geen opvoedster, zij is niet de belichaming van een abstract recht en de wet. En daaruit komen dan de conflicten voort die haar vaak tegenover de ouders plaatsen.

Het gebeurt ook wel dat de vrouw geen nakomelingen heeft of daar geen belang in stelt. Bij het ontbreken van de natuurlijke band met kinderen en kleinkinderen probeert ze soms kunstmatig dergelijke banden te scheppen. Zij legt tegenover jonge mensen een moederlijke tederheid aan de dag. En of die genegenheid nu al dan niet platonisch blijft, toch beweert ze niet alleen maar uit schijnheiligheid dat ze van haar jonge beschermeling houdt «als van een zoon»: omgekeerd zijn ook de gevoelens van een moeder van verliefde aard. Natuurlijk is het waar dat de vrouwen die naijverig zijn op Madame de Warens (zie Rousseau’s *Confessions*) er behagen in scheppen een man te verwennen, te helpen en te vormen, bezield door de meest edele gevoelens. Zij willen zich de bron, de noodzakelijke voorwaarde en het fundament van een existentie weten die de hare te boven gaat. Zij maken zich tot moeder en zoeken zichzelf bij hun geliefde veel meer in die gedaante dan als minnares. Maar vaak ook «adopteert» de moederlijke vrouw meisjes. Ook hier neemt die relatie min of meer seksuele vorm aan; maar platonisch of lichamelijk wat zij in haar beschermelinge zoekt is haar wonderbaarlijk verjongde evenbeeld. De toneelspeelster, danseres en zangeres worden pedagogen; zij vormen leerlingen. De intellectuele vrouw - zoals Madame de Charrière in de

eenzaamheid van Colombier bijvoorbeeld - onderricht volgelingen, de vrome vrouw verzamelt geestverwantes om zich heen en de lichtzinnige vrouw wordt koppelaarster. Maar als ze in hun zoeken naar volgelingen zoveel vuur en ijver aan de dag leggen gebeurt dat niet uit belang voor de zaak: ze willen alleen hartstochtelijk zichzelf reïncarneren. Hun tirannieke edelmoedigheid verwekt vrijwel dezelfde conflicten als tussen moeders en dochters die door de banden des bloeds verenigd zijn. Het is ook mogelijk om kleinkinderen te adopteren; oudtantes en peetmoeders spelen graag eenzelfde rol als grootmoeders. Maar het komt in elk geval slechts zelden voor dat de vrouw in haar - natuurlijk of gekozen - nakomelingschap een rechtvaardiging vindt voor haar aflopend leven; het lukt haar niet een van de ondernemingen van die jonge existenties tot de hare te maken. Of ze blijft hardnekkig pogen het zich toe te eigenen en verteert zichzelf dan in gevechten en drama’s die haar teleurgesteld en gebroken achterlaten of ze berust in een bescheiden deelname aan die existentie. Dat laatste is gewoonlijk het geval. De ouder geworden moeder en de grootmoeder onderdrukken hun heerszuchtige verlangens, ze verbergen hun wrokgevoelens en stellen zich tevreden met wat hun kinderen hun willen geven. Maar op die manier vinden ze niet veel hulp en steun bij hen. Zonder bezigheden staan ze voor de woestijn van de toekomst, ten prooi aan eenzaamheid, spijt en verveling.

Daar raken we aan de jammerlijke tragedie van de vrouw op leeftijd: zij voelt zich nutteloos. Heel haar leven lang heeft de vrouw uit burgerlijke kringen het lachwekkende en belachelijke probleem moeten oplossen

hoe ze haar tijd moest doden. Maar als de kinderen eenmaal groot zijn, als de man «er is» of in ieder geval zijn plaats gevonden heeft dan rijen zich haar dagen eindeloos aaneen. De «handwerkjes voor dames» zijn bedacht om deze afschuwelijke ledigheid te maskeren. De handen borduren, breien en zijn doende. Maar het gaat hier niet om echt werk, want het produkt dat wordt voortgebracht is niet het beoogde doel. Dat doet er nauwelijks toe en het is vaak een heel probleem te weten waartoe het bestemd is. Men ontdoet er zich van door het weg te geven aan een vriendin, een liefdadige instelling of door de schoorsteenmantel en tafeltjes er onder te begraven. Maar het is ook geen spel dat in zijn vrijblijvendheid de pure vreugde van het bestaan blootlegt en het is nauwelijks een alibi te noemen omdat de geest er leeg bij blijft. Het is, zoals Pascal geschreven heeft, een absurde afleiding. Met naald en haakpen schept de vrouw zelf droefgeestig het niets van haar dagen. Tekenen, aquarelleren, musiceren en lezen spelen precies dezelfde rol. De werkloze vrouw probeert daardoor niet haar greep op de wereld te vergroten, maar alleen de verveling te verdrijven. En een activiteit die de toekomst niet ontsluit valt weer terug in de zinloosheid der immanentie. De vrouw die niets te doen heeft begint aan een boek, legt het weg, slaat de piano open, doet die weer dicht, gaat weer naar haar borduurwerk, geeuwt en neemt dan tenslotte de telefoon van de haak. En inderdaad neemt ze het vaakst haar toevlucht tot het uitgaansleven; ze gaat het huis uit, legt bezoeken af en hecht - zoals Mrs. Dalloway - veel belang aan haar ontvangsten. Ze woont alle huwelijken en alle begrafenissen bij. Nu zij geen bestaan meer voor zichzelf heeft, voedt ze zich met de aanwezigheid

van anderen. De kokette vrouw wordt een kletskous; ze observeert en geeft commentaar; zij compenseert haar inactiviteit door kritiek en raadgevingen rond te strooien. Ze stelt haar ervaring ten dienste van iedereen die er niet om vraagt. En als ze over de middelen daarvoor beschikt schept ze een «salon». Ze hoopt daardoor zich meester te maken van vreemde successen en ondernemingen. Het is bekend met hoeveel despotisme Madame du Deffans en Madame Verdurin hun onderdanen beheersten. Een aantrekkelijk middelpunt zijn, een ontmoetingspunt, een inspiratiebon en het scheppen van een «sfeer» vormen al een surrogaat voor actie. Er zijn ook andere, veel directer manieren, om in de loop van de wereld in te grijpen. Er zijn in Frankrijk «Hulpverleningsdiensten» en bepaalde «verenigingen», maar vooral in Amerika verenigen de vrouwen zich in «clubs» waar zij bridgen, literaire prijzen toekennen en nadenken over sociale verbeteringen. Op beide continenten is het kenmerk van dergelijke organisaties dat zij zelf de reden van hun bestaan zijn. Het doel dat zij nastreven dient alleen maar als voorwendsel. Alles speelt er zich precies zo af als in Kafka’s fabel, *Stadswapen*: niemand bekommert er zich om de toren van Babel te bouwen, maar om de ideale bouwplaats heen ontstaat een geweldige agglomeratie die al zijn kracht verbruikt in het beheer en de uitbreiding ervan en het bijleggen van inwendige geschillen. Zo brengen ook de dames van de hulporganisaties het grootste deel van hun tijd door met het organiseren van hun organisatie. Ze kiezen een dagelijks bestuur, discussiëren over statuten, vechten onderlinge meningsverschillen uit en leveren een prestige-slag met een concurrerende organisatie want het mag niet voorkomen dat *hun* armen, *hun* zieken, *hun*

gewonden of *hun* wezen gestolen worden. Ze laten hen nog liever sterven dan hen over te laten aan hun buurvrouwen. En deze dames zijn er bij lange na niet aan toe een maatschappelijk stelsel te verlangen dat door het afschaffen van onrechtvaardigheid en misbruiken al hun toewijding zinloos maken zou. Zij zegenen oorlog en hongersnoden die hen in weldoensters der mensheid veranderen. Het is zonneklaar dat bivakmutsen en pakjes niet voor soldaten en hongerenden bestemd zijn, maar dat die er nu juist zijn om hun breiwerk en pakjes in ontvangst te nemen.

Maar in weerwil van dat alles boeken sommige groepen positieve resultaten. De geëerde en machtige *Moms* in Amerika zijn zeer invloedrijk. Die invloed is te verklaren uit de grote hoeveelheid vrije tijd die hun parasitair bestaan hen laat. Vandaar ook dat die schadelijk is. In zijn *Generation of vipers* zegt Philip Wyllie over die Amerikaanse *Mom*: «Ze weet niet van medicijnen, kunst, wetenschap, religie, recht, gezondheid, hygiëne... en interesseert zich slechts zelden voor wat ze doet als lid van een van die talrijke organisaties; het is haar genoeg dat ze *iets* doet.» Hun spanning is niet opgenomen in een constructief en samenhangend plan en richt zich niet op een objectief doel. Het dient alleen maar om hun smaak en vooroordelen duidelijk kenbaar te maken of om hun belangen te dienen. Op het culturele vlak bijvoorbeeld spelen zij een zeer aanzienlijke rol. Zij lezen het meest, maar ze lezen zoals je patience speelt. En de literatuur krijgt pas zin en waardigheid wanneer zij zich richt tot individuen die zich echt voor iets inzetten en hen helpt boven zichzelf uit een wijder horizon te vinden. Literatuur behoort opgenomen

te zijn in de beweging van de menselijke transcendentie. Inplaats daarvan verslindt de vrouw boeken en kunstwerken en laat die in haar immanentie verzinken; het schilderij wordt een snuisterij, de muziek een schlager en een roman een even nutteloze droom als een gehaakt babymutsje. De Amerikaanse vrouwen zijn verantwoordelijk voor het lage niveau van Amerikaanse best-sellers. Die zijn niet alleen bedoeld in de smaak te vallen, maar, erger nog, in de smaak te vallen bij hen die niets omhanden hebben en over weinig vluchtmogelijkheden beschikken. Phillip Wyllie typeert hun totale activiteit als volgt:

«Zij terroriseren de politici en dwingen die tot een huilerige onderworpenheid en maken de dominees bang; ze vervelen bankdirecteuren en vertrappen hoofden van scholen. Mom heeft tal van dergelijke organisaties waarvan het werkelijke doel bestaat uit het bewerken van haar naasten tot een verwerpelijke meegaandheid ten aanzien van haar egoïstische verlangens... Zij verdrijft de jonge prostituées uit de stad en als dat mogelijk is uit de staat... ze regelt het zo dat de bussen rijden op de manier die voor haar, en niet voor de arbeiders, het makkelijkst is... Ze organiseert bazaars en liefdadigheidsfeesten met milde hand en geeft de baten daarvan dan aan de portier om er bier voor te kopen voor de bijeenkomst van de katterige comité-leden de dag daarop... De clubs geven de Moms een onbetaalbare gelegenheid hun neus in andermans zaken te steken.»

Er schuilt in deze nogal agressieve satire heel wat waarheid. Waar ze noch in de politiek, noch in de economie, noch in enige technische branche gespecialiseerd zijn hebben de oude dametjes geen

enkele concrete greep op de wereld. Zij weten niets van de problemen die zich tijdens hun actie voordoen en zijn niet in staat enig constructief programma uit te werken; hun moraal is abstract en formeel als de imperatieven van Kant. Zij spreken verboden uit inplaats van de weg naar vooruitgang te wijzen en zij pogen niet werkelijk nieuwe, positieve situaties te scheppen. Ze werpen zich op dat wat er al is om daarin het kwade te elimineren. Dat verklaart dan ook waarom zij zich altijd tegen iets verenigen: tegen de alcohol, de prostitutie of de pornografie. Ze begrijpen niet dat een louter negatieve inspanning tot mislukken gedoemd is, zoals in Amerika wordt bewezen door het mislukken van de drooglegging en in Frankrijk door de wet op de sluiting van de bordelen die door Marthe Richard werd ingediend. Zolang de vrouw een parasiet blijft kan zij niet daadwerkelijk deelnemen aan het tot stand komen van een nieuwe wereld.

Toch komt het voor dat vrouwen zich helemaal aan een of andere taak of onderneming wijden en daadwerkelijk iets doen. Maar dan proberen ze ook niet alleen maar iets omhanden te hebben, maar richten zich op een doel. Als autonome deelneemsters aan het produktieproces vallen zij niet onder de parasitaire-groep die wij hier behandelen. Maar een dergelijke ommekeer voltrekt zich maar zelden. De meerderheid van de vrouwen richt zich in hun privé of openbare bezigheden niet op een doel dat bereikt moet worden, maar op een manier om zichzelf bezig te houden. En iedere bezigheid is vergeefs zolang die alleen maar een tijdspassering is. Veel van die vrouwen lijden daaronder. Nu ze een al voltooid leven achter zich hebben kennen zij hetzelfde gevoel van vertwijfeling

als de adolescent voor wie het leven nog niet open ligt. Er is niets dat hen wenkt, om beiden strekt zich de woestijn uit en bij iedere actie vragen zij zich af: «Waartoe dient het?». Maar de adolescent wordt, of hij wil of niet, meegesleurd in een mannelijk bestaan waarin hem verantwoordelijkheden, doelen en waarden worden geopenbaard. Hij wordt in de wereld geworpen, hij kiest daar partij, hij bindt zich. Als men tegenover de oudere vrouw oppert zich opnieuw op weg te begeven naar de toekomst, antwoordt ze treurig dat het te laat is. En dat niet omdat haar tijd voortaan maar krap zou zijn toegemeten: een vrouw trekt zich vrij vroeg al terug. Maar ze ontbeert het vuur, het ver-trouwen, de hoop en de woede die haar in staat stellen om haar heen nieuwe doelen te ontdekken. Ze vlucht in de sleur die altijd al haar lot is geweest. Ze maakt een stelregel van de herhaling: ze werpt zich op huishoudelijke bezigheden, ze zinkt steeds dieper weg in vroomheid en schroeft zich, zoals Madame de Charrière, op tot een stoïcijnse levenshouding. Ze wordt dor, onverschillig en egoïstisch.

Helemaal op het eind van haar leven, wanneer ze heeft afgezien van de strijd en de naderende dood haar bevrijdt van de angst voor de toekomst vindt de oude vrouw gewoonlijk pas kalmte en gemoedsrust. Vaak is haar man ouder dan zij en zij beleeft zijn verval met zwijgende duldzaamheid. Dat is haar weerwraak. Als hij het eerste sterft draagt ze welgemoed haar rouw. Er is meer dan eens opgemerkt dat de man meer dan de vrouw lijdt onder het weduwnaarschap in de ouderdom. Zij genieten meer voordelen van het huwelijk dan de vrouw en vooral op hun oude dag. Want dan is de wereld beperkt tot de grenzen van hun huis. De dagen monden

niet meer uit in een toekomst. En zij stelt het monotone ritme daarvan veilig en regeert erover. Wanneer de man in het openbare leven is uitgeschakeld is hij volslagen nutteloos. Maar de vrouw bewaart in ieder geval de leiding van haar huishouden, zij is nodig voor haar man die alleen maar een last betekent. En uit die onafhankelijkheid putten zij trots. Nu gaan ze eindelijk de wereld met hun eigen ogen zien en geven er zich rekenschap van dat ze hun hele leven lang gedupeerd en bedrogen zijn. Helder en wantrouwend komen ze vaak tot een genoeglijk cynisme. Vooral de vrouw die «geleefd» heeft bezit een kennis van de mannen die geen man met haar deelt. Want zij heeft hem niet gezien als de figuur uit het openbare leven in zijn maatschappelijke rol, maar zij heeft hem gezien als het contingente individu, in zijn toevalligheid en alledaagsheid, zoals elke man zich pas vertoont wanneer hij niet onder zijn soortgenoten is. Ze kent ook de vrouwen die zich alleen maar spontaan aan andere vrouwen tonen. En ze kent de achterkant van het decor.

Desalniettemin, wanneer haar ervaring haar dan al in staat stelt mystificaties en leugens te ontmaskeren, het is toch niet voldoende om haar de waarheid te doen ontdekken. Geamuseerd of verbitterd, de wijsheid van de oude vrouw blijft toch nog negatief; zij is alleen maar een afwijzen, een beschuldiging en een bestrijding: zij is steriel. Zowel in haar gedachten als in haar daden is de hoogste vrijheid die de parasitaire vrouw kan kennen de stoïcijnse uitdaging of de sceptische ironie. Op geen enkele leeftijd slaagt zij er in tegelijkertijd werkzaam en onafhankelijk te zijn.

Vijfde deel - Situatie

XXI Situatie en karakter der vrouw

Nu kunnen we begrijpen waarom alle aanklachten die van de Grieken af tot in onze dagen toe tegen de vrouw zijn ingebracht zoveel gemeenschappelijke punten bevatten. Door oppervlakkige veranderingen heen is haar situatie dezelfde gebleven en die bepaalt dat wat het «karakter» van de vrouw wordt genoemd. Zij «koestert zich in haar immanentie», ze heeft de neiging tot tegenspreken, ze is voorzichtig en pietluttig, ze heeft geen gevoel voor waarheid, is niet exact, heeft geen moraal, is op laag-bij-de-grondse voordeeltjes uit, liegt, speelt komedie en is zelfzuchtig... Er zit iets waars in al die beweringen. Alleen worden de gedragingen die men aan de kaak stelt de vrouw niet voorgeschreven door hormonen en zij zijn evenmin vooraf bepaald door de structuur van haar hersenen: zij worden gevormd uit haar situatie. Ik zal proberen in dit perspectief een samenvattende blik te werpen op die situatie. Dat zal mij dan wel nopen tot enige herhalingen, maar ons in staat stellen het «eeuwig vrouwelijke» te vatten in het totaal van haar economische, sociale en historische bepaaldheid.

Soms stelt men de «vrouwelijke wereld» tegenover het universum der mannen, maar dan dient hier nog eens onderstreept te worden dat de vrouwen nooit een autonome en gesloten gemeenschap hebben gevormd. Zij vormen een integraal deel van een groep die geregeerd wordt door mannen en nemen daarin een ondergeschikte

positie in. Zij zijn verenigd in een mechanische solidariteit voor zover zij gelijken zijn, maar er bestaat tussen hen niet die organische solidariteit waarop een werkelijk hecht aaneengesloten gemeenschap is gebaseerd. Ze hebben altijd moeite gedaan - in de tijd van de Eleusische mysteriën evengoed als tegenwoordig in clubs, salons en werkplaatsen - om zich aaneen te sluiten om een «tegen-wereld» te vormen, maar die vormen zij dan altijd nog binnen het raam van het mannelijk universum. Vandaar ook het paradoxale van hun situatie: zij behoren tegelijkertijd tot de wereld van de mannen en tot een sfeer waarbinnen aan die wereld getwijfeld wordt. In de een opgesloten en door de ander omsingeld kunnen zij zich nergens rustig vestigen. Hun volgzaamheid gaat altijd gepaard met een afwijzen, hun afwijzing met een aanvaarding en daarin stemt haar houding dan overeen met die van het jonge meisje. Maar het is voor haar veel moeilijker die te handhaven omdat het er voor de volwassen vrouw niet meer alleen om gaat haar leven door middel van symbolen te dromen, maar dat werkelijk te beleven.

De vrouw zelf erkent dat de wereld in zijn totaliteit mannelijk is. Mannen hebben die gevormd en geordend en heersen daarover vandaag de dag nog. Zij beschouwt zichzelf daar niet verantwoordelijk voor. Het spreekt vanzelf dat zij inferieur en afhankelijk is. Zij heeft de les van het geweld niet geleerd en ze heeft nooit als een subject tegenover de andere leden van de groep gestaan. Opgesloten in haar lichaam en haar huis ziet zij zichzelf als passief tegenover die goden met menselijke gezichten die doelen en waarden vaststellen. In die zin ligt er enige waarheid in de

kreet die haar veroordeelt «eeuwig kind» te blijven. Er is ook beweerd dat de arbeiders, de negerslaven en de inboorlingen in koloniale gebieden «grote kinderen» waren zolang men nog niet beducht voor hen was. En dat wilde dan zeggen dat zij zonder enige discussie waarheden en wetten die andere mannen hen voorhielden moesten accepteren. Gehoorzaamheid en respect is het lot van de vrouw. Zij heeft, zelfs in gedachten niet, geen greep op de werkelijkheid die haar omringt. In haar ogen is dat een ondoorzichtige aanwezigheid. En inderdaad ontbreekt het haar aan de technische scholing die haar in staat stelt de materie te beheersen. Maar zij is niet in een handgemeen met de materie verwikkeld, maar met het leven en dat is met werktuigen niet te overmeesteren. De wereld doet zich aan de vrouw niet voor als «een verzameling gereedschappen», als bemiddelaar tussen haar wil en haar doelen, zoals Heidegger hem definieerde. Hij is daarentegen een koppige en ontembare weerstand; hij wordt beheerst door het noodlot en geheimzinnige grillen. Het mysterie van het bloedige besje dat in de schoot van de moeder verandert in een menselijk wezen is in geen enkele wiskundige vergelijking uit te drukken en geen enkele machine kan die ontwikkeling vertragen of versnellen. Zij voelt de kracht en de weerstand van de duur der tijd die door geen enkele vernuftige machine te delen of te vermenigvuldigen is. Zij voelt dat aan haar lichaam dat, onderworpen aan het ritme van de maan, met de jaren eerst rijpt en daarna verwelkt. In de keuken wordt zij dagelijks onderwezen in geduld en lijdzaamheid: het is een soort alchemie; zij dient te gehoorzamen aan vuur en water, ze moet wachten «tot de suiker gesmolten is», tot het deeg gerezen en de was droog is en de vruchten rijp

zijn. Huishoudelijke arbeid is enigszins verwant aan technische activiteiten, maar het is te rudimentair en te monotoon om de vrouw te overtuigen van de wetten der mechanische causaliteit. En bovendien hebben zelfs op dit gebied de dingen hun eigen grillen: er zijn materialen die bij het wassen «krimpen» en andere die «niet krimpen», vlekken die verdwijnen en andere vlekken die niet weg te krijgen zijn, er zijn dingen die helemaal uit zichzelf breken en stofdeeltjes die als planten groeien. De mentaliteit van de vrouw vormt een voortzetting van de agrarische beschavingen waarin de magische deugden van de aarde werden verheerlijkt. Zij gelooft aan magie. Haar passieve erotiek openbaart haar begeerte niet als een wil en een drift, maar als een aantrekkingskracht analoog aan de straling waarop de wichelroede van de tovenaar neerslaat. Haar louter lichamelijke aanwezigheid doet het geslachtsdeel van de man opzwellen en zich oprichten. En waarom zou een verborgen waterstroom dan niet die wichelroede aantrekken? Ze voelt zich door golven, door stralen en door een fluïdum omgeven. Zij gelooft aan telepathie, aan astrologie, stralingstherapie, Mesmerisme, theosofie, aan dansende tafels, helderzienden en genezers. Ze introduceert - met kaarsen, ex-voto’s enzovoort - een primitief bijgeloof in de religie. Heiligen belichamen voor haar de oude natuurgeesten, de een beschermt de reizigers, een ander de kraamvrouwen en weer een ander zorgt dat verloren zaken worden teruggevonden. En geen enkel wonder verbaast haar natuurlijk. Haar houding wordt gedragen door bezwering en gebed: om een bepaald resultaat te verkrijgen volgt ze een bepaalde en beproefde rite. Het is makkelijk te begrijpen waarom zij aan de routine vasfhoudt: voor haar bezit de tijd niet de

dimensie der nieuwheid, het is geen scheppende stroom. Omdat zij tot herhaling gedoemd is ziet ze in de toekomst alleen maar een duplicaat van het verleden. Als je het woord en de formule kent sluiten de duur en de machten der vruchtbaarheid zich aaneen. Maar zelfs die gehoorzaamt aan het ritme van maanden en seizoenen. De cyclus van iedere zwangerschap en elke bloei is de volkomen identieke herhaling van de voorgaande. In die kringloopbeweging is het enige effect van de tijd een traag verval: hij vreet aan meubels en kleren zoals hij ook je gezicht te gronde richt. De krachten der vruchtbaarheid gaan in de rij der jaren ten onder. De vrouw heeft dus geen vertrouwen in de kracht die koppig op haar ontbinding uit is.

Niet alleen weet ze niet wat een echte handeling is die het aanzien van de wereld veranderen kan, ze voelt zich in die wereld ook als in een geweldige en verbijsterende nevelvlek verloren. Ze weet geen goed gebruik te maken van de mannelijke logica. Stendhal merkt op dat zij, als de noodzaak haar daartoe dwingt, er een even handig gebruik van weet te maken als de man, maar het is een instrument waarvan zij nauwelijks de gelegenheid heeft gebruik te maken. Geen syllogisme slaagt erin de mayonaise goed te krijgen of de tranen van een kind te drogen. De redeneringen van mannen passen niet bij de werkelijkheid waarmee zij te maken heeft. En in het koninkrijk der mannen *doet* zij niets en onderscheidt haar denken, dat in geen enkel plan of project uitmondt, zich niet van een droom. Door gebrek aan effectief werk krijgt zij geen gevoel voor realiteit en waarheid. Zij heeft alleen met woorden en beelden te maken. Daarom ook aanvaardt zij ongegeneerd

beweringen die met elkaar strijdig zijn. Ze bekommert er zich weinig om de geheimnissen te doorgronden en te belichten van een gebied dat hoe dan ook buiten haar bereik ligt. Met betrekking daartoe stelt zij zich met een afschuwelijk vage kennis tevreden. Ze verwart partijen, meningen, plaatsen, mensen en gebeurtenissen; het is een verschrikkelijke warboel in-haar hoofd. Maar het is al met al haar zaak niet de dingen helder te zien. Men heeft haar geleerd de mannelijke autoriteit te aanvaarden, zij ziet er dus vanaf voor eigen rekening en verantwoording te gaan kritiseren, onderzoeken en oordelen. Ze verlaat zich op de superieure kaste. Daarom doet de mannelijke wereld zich aan haar voor als een transcendente realiteit, een absolute. «Mannen maken goden,» zegt Frazer, «de vrouwen vereren die.» De mannen kunnen niet uit volle overtuiging knielen voor de idolen die zij zelf geschapen hebben, maar als vrouwen op hun weg grote beelden ontmoeten denken zij er niet aan dat die door handen gemaakt zijn en knielen er gedwee voor neer. («Ze zijn erg koppig, begrijp je wel; ze krijgen de ideeën kant en klaar geleverd en geloven daar dan in als in God zelf. Wij maken die ideeën en wij kennen het recept, wij zijn er daarom ook nooit helemaal zeker van of we wel gelijk hebben», laat J.-P. Sartre Hoederer in *Les mains sales* zeggen.) Ze zijn er vooral erg op gesteld dat Orde en Recht worden belichaamd in een leider. In iedere Olympus heerst een soevereine god. De magische en machtige viriele essentie moet zich ophopen in een *archetype* waarvan vader, man en minnaars niet meer dan vage afspiegelingen zijn. Het is nogal grappig te zeggen dat de cultus die zij aan de grote totem wijden van seksuele aard is. Maar het is wel waar dat zij daarin de kinderlijke droom van

overgave, aanbidding en berusting bevredigen. In Frankrijk hebben generaals als Boulanger, Pétain en De Gaulle altijd kunnen rekenen op de steun van vrouwen. (Het publiek bij de tocht van de generaal bestond hoofdzakelijk uit vrouwen en kinderen, schreef *Les journaux* bij de rondreis van generaal de Gaulle in 1948 door Savoye. En *Aux Ecoutes* van 11 april 1947 meldt: de mannen klapten voor de rede van de generaal, maar het waren vooral de vrouwen die door hun enthousiasme opvielen. Een paar raakten er letterlijk in extase, ze klapten bijna bij elk woord en schreeuwden zo hard dat hun gezichten er rood van aanliepen.) Ook de opwinding van de vrouwelijke journalisten van *l'Humanité* bij het bezoek van maarschalk Tito in zijn mooie uniform ligt nog betrekkelijk vers in het geheugen. De generaal, de dictator - een arendsblik en wilskrachtige kin - is de hemelse vader die nodig is voor deze ernstige wereld; hij is de absolute garantie voor alle waarden en normen. Uit hun niet werkzaam zijn en hun onwetendheid wordt het respect geboren dat de vrouwen helden en wetten van de mannelijke wereld toedragen. Zij erkennen die, niet op grond van een oordeel of beoordeling, maar als een geloofsdaad. En het geloof puurt zijn fanatieke kracht uit het feit dat het geen weten is; het geloof is blind, hartstochtelijk, koppig en stompzinnig; wat het stelt, stelt het onvoorwaardelijk tegen de rede, tegen de geschiedenis en tegen alle verloochening in. Dit koppige zich buigen kan, al naar gelang de omstandigheden, twee vormen aannemen: nu eens hangt de vrouw hartstochtelijk aan de inhoud van de wet, dan weer aan zijn lege vorm. Als zij deel uitmaakt van de bevoorrechte elite die profijt trekt uit de gevestigde

maatschappelijke orde wil zij dat die onwrikbaar is en dan valt zij op door haar onverzoenlijkheid. De man weet dat hij andere instellingen, een andere ethiek en andere wetten construeren kan. Waar hij zichzelf als een transcendentie begrijpt ziet hij ook de geschiedenis als een worden. Zelfs de meest behoudende man weet dat een bepaalde evolutie nu eenmaal onvermijdelijk is en dat hij zijn denken en daden daarbij moet aanpassen. De vrouw heeft geen deel aan de geschiedenis en ziet de noodzakelijkheid ervan niet. Ze staat wantrouwend tegenover de toekomst en zou de tijd stil willen zetten. Als de idolen die haar zijn voorgehouden door haar vader, haar broers, haar man, omver worden geworpen ziet ze geen enkele manier om de hemel opnieuw te bevolken en zij spant zich dus koppig in om hen te verdedigen. Tijdens de oorlog tegen de afvallige Zuidelijke staten in Amerika was er geen zuiderling een zo hartstochtelijk voorstander van het handhaven van de slavernij als de vrouw. Tijdens de strijd van Engeland in de Boerenoorlog en in Frankrijk tijdens de strijd tegen de Commune waren het de vrouwen die zich het meest verbitterd toonden. Door de heftigheid van de gevoelens die zij ten toon spreiden proberen ze hun inactiviteit te compenseren. In het geval van een overwinning vallen ze als hyena’s op de verslagen vijand aan. En in het geval van een nederlaag weigeren ze hardnekkig alle pogingen tot verzoening. Omdat hun ideeën alleen maar een houding zijn laat het hun onverschillig of ze verouderde begrippen en opvattingen verdedigen. Ze kunnen in 1914 legitimisten en in 1949 Czaristen zijn. Vaak moedigt de man hen glimlachend aan: hij vindt het leuk de fanatieke afspiegeling te zien van meningen die hij in veel gematigder wijze verkondigt. Maar vaak ook ergert

hij zich aan het stupide en koppig-eigenzinnige aspect waarin zijn eigen ideeën nu gehuld zijn.

Alleen in culturen en groepen die sterk geïntegeerd zijn speelt de vrouw een dergelijke eigenzinnige rol. Gewoonlijk respecteert ze van haar blinde geloof uit de wet omdat het nu eenmaal de wet is. Als de wet verandert behoudt die haar aanzien toch. In de ogen van vrouwen is het macht die recht schept omdat de rechten die ze de man toekent voortkomen uit zijn macht en kracht. Daarom zijn zij ook de eersten die zich aan de voeten van de overwinnaars werpen wanneer een gemeenschap in verval raakt. Over het algemeen aanvaarden zij dat wat is, berusting is een kenmerkende trek van hen. Toen in Pompei’ de verkoolde gestalten werden opgegraven merkte men op dat de mannen waren versteend in houdingen van verzet, de hemel uitdagend of in de vlucht verrast terwijl de vrouwen, geborgen, met hun gezicht naar de aarde gekeerd zaten. Zij weten zich machteloos tegenover de dingen, vulkanen, politieagenten, werkgevers en mannen. «De vrouwen zijn geschapen om te lijden en te dulden,» zeiden ze. «Zo is het leven nu eenmaal... daar kun je niets tegen doen.» Die berusting brengt het geduld teweeg dat zo vaak in hen bewonderd wordt. Ze kunnen, veel beter dan mannen, lichamelijk lijden verdragen; zij zijn, wanneer de omstandigheden dat vereisen, in staat tot een stoïcijnse moed.

Waar het hun ontbreekt aan de agressieve driestheid van de man onderscheiden vrouwen zich vaak door de rustige taaiheid van hun passieve weerstand. Ze staan veel energieker dan hun echtgenoten tegenover ellende, en tegenover ongeluk. Zij hebben eerbied voor de duur die door geen enkele haast te overwinnen is en meten

hun tijd niet af. Als zij zich met hun rustige volharding aan de een of andere taak zetten behalen ze daar vaak een eclatant succes mee. «Maar wat mijn vrouw wil, zal gebeuren,» zegt de volksmond. Bij een edelmoedige vrouw neemt die berusting vaak de gedaante van inschikkelijkheid en toegeeflijkheid aan: zij laat alles toe, zij veroordeelt niemand omdat zij van mening is dat noch de mensen, noch de dingen anders kunnen zijn dan ze zijn. Een trotse vrouw kan daaruit een hautaine deugd maken, zoals Madame de Charrière die verhardde in haar stoïcijnse houding. Maar het wekt ook een steriele voorzichtigheid. Vrouwen proberen altijd eerder vast te houden en te bewaren, te herstellen, zich te behelpen en weer opnieuw te bouwen dan te vernietigen; ze geven compromissen en onderhandelingen de voorkeur boven revoluties. In de negentiende eeuw Vormden zij een van de grootste belemmeringen voor de bevrijding van de arbeiders. Hoeveel verdwaasde huisvrouwen smeekten tegenover een Flora Tristan of een Louise Michelet hun mannen niet toch vooral geen risico’s te nemen? Zij waren bang, niet alleen voor stakingen, werkloosheid en ellende, zij vreesden ook dat de opstand alleen een misgreep zou blijken. Als zij toch moeten lijden is het begrijpelijk dat ze sleur de voorkeur geven boven avontuur; zij meten zich liever een matig geluk thuis aan dan onder de vrije hemel. Hun lot valt samen met dat van vergankelijke zaken en als ze die verloren hebben, hebben ze alles verloren. Alleen een vrij subject dat zichzelf boven en achter de duur der dingen bevestigt kan iedere vernietiging tot een mislukking maken en die opperste steun heeft men de vrouw ontzegd. De wezenlijke reden waarom zij niet aan een bevrijding gelooft is dat zij de macht van de

vrijheid niet op de proef heeft gesteld. Het lijkt haar toe dat de wereld wordt geregeerd door een duister lot en dat het verwaand is zich daartegen te verzetten. De gevaarlijke wegen die men haar dwingt te gaan heeft zij niet zelf gebaand, het is dan ook normaal dat zij daar niet vol geestdrift naar toe holt. (In zijn *Journal* schrijft André Gide: Greüsa of de vrouw van Lot; de een weifelt, de ander kijkt achterom en ook dat is een manier van weifelen. Er is geen hartstochtelijker kreet dan de volgende:

Et Phédre, au Labyrinthe avec vous descendue
Se serait avec vous retrouvée ou perdue

Maar hartstocht verblindt haar. In werkelijkheid zou ze na een paar passen zijn gaan zitten, of ze had willen omkeren... of zich moeten laten dragen.) Als men de toekomst voor haar openlegt zal zij niet meer aan het verleden klitten. Als men de vrouwen werkelijk oproept tot actie, als zij zichzelf herkent in het doel dat men haar wijst zijn zij even vermetel en moedig als mannen. (Sinds een eeuw is de houding van de vrouw van de proletariër ingrijpend veranderd. In het mijngebied in Noord-Frankrijk hebben zij, tijdens de laatste staking, evenveel overtuiging en energie aan de dag gelegd als de mannen: ze hebben zij aan zij met hen gedemonstreerd en gestreden.)

Veel van de gebreken die men hen verwijt, hun middelmatigheid, hun kleinheid, verlegenheid, pietluttigheid, luiheid, frivoliteit en serviliteit vormen alleen de uitdrukking van het feit dat hun horizon is afgesloten. De vrouw is, zo beweert men, sensueel, zij koestert zich in haar immanentie: maar daar heeft men haar dan eerst in opgesloten. De slavin

die in de harem opgesloten zit heeft geen speciale morbide passie voor rozenbottel-marmelade of geparfumeerde baden maar ze moet nu eenmaal haar tijd vullen. Als de vrouw stikt in haar vrouwenverblijf - een bordeel of een burgerlijk milieu - vlucht ze eveneens in comfort en welbehaaglijkheid. Wanneer ze overigens gretig naar wellust jaagt komt dat vaak omdat zij teleurgesteld is: seksueel onbevredigd, overgeleverd aan mannelijke ruwheid en smakeloosheid troost zij zich met crêmige sausjes, zoete likeur, fluweel, en de koestering van water, zon, een vriendin of een jonge minnaar. Als zij zich aan de man als een dergelijk «fysiek» wezen voordoet, dan ligt dat aan het feit dat haar situatie er haar toe aanzet aan haar animaliteit zoveel belang te hechten. Haar lichaam doet zich niet sterker gelden dan bij de man; zij loert echter voortdurend naar de minste bewegingen ervan en vergroot die. Wellust is, net als verscheurend lijden, de bliksemende triomf van het nu. In het geweld van het ogenblik worden de toekomst en het universum ontkend. Alles buiten de lichamelijke gloed houdt op te bestaan. In die korte apotheose is zij verminkt noch gefrustreerd meer. Maar ik herhaal hier nogmaals dat ze aan dergelijke triomfen van de immanentie alleen maar zoveel waarde hecht omdat die haar enig lot is. Haar frivoliteit heeft dezelfde oorzaak als haar «armzalige materialisme». Ze hecht belang aan kleine dingen omdat de grote voor haar niet toegankelijk zijn. Overigens zijn de futiliteiten die haar dagen vullen vaak een ernstige aangelegenheid: aan haar kleren en haar schoonheid dankt zij haar charme en haar kansen. Vaak toont zij zich lui en indolent: maar de bezigheden waaraan zij zich wijden kan zijn even zinloos als het verstrijken van de tijd;

als zij praatziek is of veel schrijft is dat om haar ledigheid te maskeren. Daden die onmogelijk zijn vervangt zij door woorden. Maar het is een feit dat een vrouw, als zij betrokken is bij een onderneming die een menselijk wezen waard is, even actief, efficiënt, zwijgzaam en ascetisch zijn kan als een man. Zij wordt ervan beschuldigd serviel te zijn; zij is, zo wordt er gezegd, altijd bereid aan de voeten van haar meester te gaan liggen en de hand te kussen die haar sloeg. En inderdaad ontbreekt het haar in het algemeen aan trots. De adviezen die raadgeefsters in damesbladen verstrekken aan bedrogen echtgenotes en in de steek gelaten geliefdes zijn geïnspireerd door een geest van verachtelijke onderwerping. De vrouw vermoeit zich in arrogante en verschrikkelijke scènes en raapt tenslotte de kruimeltjes op die de man zo goed is haar toe te werpen. Maar wat kan, zonder de steun van een man, de vrouw doen voor wie de man het enige middel en de enige reden van bestaan is? Zij is wel verplicht alle vernederingen te incasseren. Een slaaf heeft geen gevoel voor «menselijke waardigheid»; het is hem genoeg als hij zijn eigen huid weet te redden. En wanneer de vrouw tenslotte laag-bij-de-gronds is, een huismus die op voordeeltjes uit is komt dat omdat het haar bestaan is het voedsel te bereiden en de afval op te ruimen. En daaruit kan zij geen «grandeur» puren. Zij moet de monotone herhaling van het leven in zijn contingentie en facticiteit verzekeren. Het is dus heel gewoon dat zij herhaalt en steeds weer opnieuw begint en dat het haar toelijkt dat de tijd in een kringetje ronddraait zonder ergens heen te leiden. Zij is bezig zonder ooit iets te *doen*; zij vervreemdt zich dus in wat ze *heeft*. Deze afhankelijkheid van de dingen, een gevolg van de

afhankelijkheid waarin de mannen haar houden, vormt de verklaring van haar voorzichtige economie, van haar zuinigheid. Haar leven is niet gericht op doelen: zij is geabsorbeerd in het maken en zorgen voor en onderhouden van dingen die nooit middel zijn: voedsel, kleren en woning. Dat zijn de niet-essentiële middelaars tussen een animaal leven en een vrije existentie en de enige waarde die een niet-essentieel middel heeft is zijn nut. De huisvrouw leeft op het nuttigheidsvlak en zij vleit zich alleen maar met de gedachte dat zij nuttig is voor hen die haar nastaan. Maar geen enkel existerend mens kan tevreden zijn met een niet-essentiële rol. Uit middel maakt hij meteen doel - zoals onder meer bij politici opgemerkt kan worden - en de waarde van het middel wordt in zijn ogen een absolute waarde. Het nut staat aan de hemel van de huisvrouw dus veel hoger genoteerd dan waarheid, schoonheid en vrijheid. En vanuit dit perspectief - dat het hare is -beschouwt zij het hele universum. Daarom neemt zij de moraal van Aristoteles van het juiste midden, van de middelmatigheid, over. Hoe zou men in haar vermetelheid, vuur, onthechting en zielegrootheid kunnen vinden? Die kwaliteiten openbaren zich alleen wanneer een vrijheid los stormt op een open toekomst en zich zo verheft boven alle gegevenheden. Men sluit de vrouw op in keuken of boudoir en verwondert zich dan over haar beperkte blikveld, men kortwiekt haar en betreurt dan dat zij niet vliegen kan.

Van eenzelfde inconsequentie geeft men blijk als men de vrouw opsluit binnen de grenzen van haar ik of haar huis dan haar narcisme en egoïsme verwijt met hun gevolg van ijdelheid, gevoeligheid en boosaardigheid.

Men ontneemt haar iedere mogelijkheid tot werkelijke communicatie met anderen. In haar belevingen voelt zij noch het appèl noch de zegeningen van een solidariteit omdat zij helemaal gewijd is aan haar familie en van de anderen gescheiden is. Men kan dan van haar dus niet verwachten dat zij in het algemeen belang boven zichzelf uitrijst. Hardnekkig verschanst zij zich in het enige gebied dat haar vertrouwd is, en waar zij vat op de dingen hebben kan en waarbinnen zij een - zij het dan ook twijfelachtige - soevereiniteit ervaart.

Maar toch, hoe dicht de deuren dan ook zijn en hoe gesloten de ramen, een absolute zekerheid en veiligheid vindt de vrouw niet in haar huis. Dat mannelijk universum, dat zij uit de verte respecteert en waarbinnen zij zich niet durft wagen omringt haar. En juist omdat zij niet in staat is dat te vatten door middel van technieken, strenge logica en echte vakkennis voelt zij zich als het kind en de primitieve mens omringd door mysterieuze gevaren. Zij projecteert haar magische conceptie van de realiteit in die mannelijke wereld. De loop der dingen lijkt haar fataal en er kan dus van alles gebeuren. Zij kan het mogelijke maar moeilijk van het onmogelijke onderscheiden en ze is bereid iedereen, het doet er niet toe wie, te geloven. Zij neemt alle geruchten in zich op en verspreidt die verder en zaait paniek. Zelfs in perioden van rust leeft zij in zorg. Als ze ‘s nachts beweginglooos in halfslaap ligt schrikt zij van de gezichten van de boze droom die de werkelijkheid aanneemt. Voor de tot passiviteit gedoemde vrouw waren er in die ondoorzichtige toekomst dan ook spookbeelden van oorlog, revolutie,

hongersnood en ellende rond. Omdat zij niets kan doen maakt zij zich ongerust. Wanneer haar man of haar zoon zich op een onderneming werpen of zich door een gebeurtenis laten meeslepen aanvaarden ze daarmee voor eigen rekening en verantwoording hun risico’s. Hun plannen en de bevelen waaraan zij gehoorzamen geven een zekere weg aan’in het donker. Maar de vrouw tast rond in een verward donker; zij maakt zich ongerust omdat zij niets doet. En in de verbeelding hebben alle mogelijkheden dezelfde realiteit: de trein kan ontsporen, de operatie kan mislukken, de zaak kan misgaan. Wat zij tijdens dat droefgeestige en langdurige herkauwen vergeefs probeert te bezweren is het spookbeeld van haar eigen onmacht.

Haar angst is de uiting van haar wantrouwen tegenover de wereld zoals die gegeven is. En wanneer zij het gevoel heeft dat die door bedreigingen belaagd wordt en op het punt staat aan duistere rampen ten onder te gaan, dan komt dat omdat zij zich in die wereld niet gelukkig voelt. Want het grootste deel van haar tijd berust ze er niet in te berusten. Zij weet heel goed dat zij ondanks haarzelf ondergaat wat ze ondergaat. Zij is vrouw zonder dat men haar daarover heeft geraadpleegd; ze durft niet in opstand te komen, maar onderwerpt zich slechts met tegenzin. Haar houding is een voortdurend verwijt. Allen die het vertrouwen genieten van vrouwen (artsen, priesters en maatschappelijk werksters) weten dat klagen de meest verbreide mode is. Vriendinnen onder elkaar jammeren, iedereen over zijn eigen kwalen en gezamenlijk over de onrechtvaardigheid van het lot, de wereld en de mannen in het algemeen. Een vrij wezen rekent zijn mislukkingen zichzelf toe en aanvaardt die. Maar de

vrouw overkomt alles door anderen; het zijn anderen die verantwoordelijk zijn voor haar ongeluk. Haar woedende wanhoop wijst alle heelmiddelen van de hand. Oplossingen voorstellen aan een vrouw die koppig blijft klagen lost niets op: geen daarvan lijkt haar namelijk aanvaardbaar. Zij wil haar situatie nu eenmaal precies zo beleven als ze hem beleeft: in machteloze woede. Als men haar een verandering voorstelt heft ze haar armen ten hemel: «Dat ontbrak er nu net nog maar aan.» Zij weet dat haar gevoel van onbehagen veel dieper schuilt dan het voorwendsel dat zij daarvoor gebruikt en dat een lapmiddel niet toereikend is om haar daarvan te bevrijden. Zij stelt de hele wereld daarvoor verantwoordelijk omdat die, zonder haar gebouwd, tegen haar is gericht. Ze heeft sinds haar jeugd, sinds haar kinderjaren tegen haar situatie geprotesteerd en men heeft haar daar een beloning voor in het uitzicht gesteld. Men heeft haar verzekerd dat zij als zij haar geluk en kansen in handen stelde van de man, haar die honderdvoudig zouden worden teruggegeven en zij voelt zich nu bedrogen. En zij stelt de hele mannelijke wereld in staat van beschuldiging. Wrok is de keerzijde van afhankelijkheid. Wie alles geeft ontvangt nooit genoeg terug. Maar toch voelt ze ook behoefte aan respect voor die mannelijke wereld; zij zou zich in gevaar voelen, alsof ze geen dak boven haar hoofd had wanneer ze die in zijn totaliteit bestrijden zou; zij neemt een manicheïstische houding aan die haar ook door haar ervaring als huisvrouw al min of meer wordt opgedrongen.Het handelende individu erkent in dezelfde mate als de anderen zijn verantwoordelijkheid voor goed en kwaad; hij weet dat het aan hem is doelen te bepalen en dit tot een succes te maken. In de daad

ervaart hij de tweeslachtigheid van elke oplossing: recht en onrecht, winst en verlies zijn onlosmakelijk met elkaar verweven. Maar wie passief is zet zichzelf buiten spel en weigert, zelfs in gedachten, ethische problemen te stellen: het goede moet verwezenlijkt worden en als dat niet gebeurt is dat een fout en de schuldigen moeten daarvoor dan gestraft worden. Net als het kind stelt de vrouw zich goed en kwaad zo simpel als een centsprent voor; het manicheïsme sust de geest door het onderdrukken van de angst voor de keuze. De beslissing tussen een plaag en een minder grote plaag, tussen een zegen nu en grotere zegen in de toekomst, zelf uitmaken wat nederlaag en wat overwinning is dat betekent grote risico’s op zich nemen. Maar voor de manicheïst is het goede graan duidelijk onderscheiden van het kaf en je hoeft alleen het kaf maar weg te gooien; het stof veroordeelt zichzelf en reinheid is volmaakte afwezigheid van vuil; reinigen is het verwijderen van afval en vuil. De vrouw denkt dus dat «alles de schuld is» van de joden of de vrijmetselaars of de bolsjewieken of de regering. Zij is altijd *tegen* iemand of iets. Vrouwen waren nog verbitterder tegen Dreyfus dan mannen. Ze weten niet altijd wat het verkeerde beginsel is of waar het in zit, maar ze eisen van een «goede regering» dat die dat uitroeit zoals je in huis het stof uitroeit. Voor de vurige voorstandster van de Gaulle is hij de koning der bezemaars: met stofdoeken en plumeaux gewapend, zo verbeelden zij zich, poetst en veegt hij om een «zuiver» Frankrijk te krijgen.

Maar al die hoop richt zich altijd op een onzekere toekomst. En in afwachting daarvan blijft het kwaad het goede aanvreten. En omdat ze geen joden, geen

bolsjewieken, en geen vrijmetselaars bij de hand heeft zoekt de vrouw iemand die verantwoordelijk is en waarop ze haar verontwaardiging concreet kan botvieren. En het uitverkoren slachtoffer is de man. Hij is de belichaming van die mannelijke wereld, door middel van hem heeft de mannenmaatschappij het op de vrouw begrepen en haar bedrogen; hij draagt het gewicht van de wereld en als de dingen verkeerd gaan dan is dat zijn schuld. Als hij ‘s avonds thuiskomt klaagt ze tegenover hem over de kinderen, de leveranciers, het huishouden, de kosten van levensonderhoud, over haar reuma en het weer en zij wil dat hij zich schuldig voelt. Vaak koestert ze met betrekking tot hem nog bijzondere grieven, maar hij is toch vooral schuldig omdat hij een man is. Ook hij mag dan zijn zorgen en kwaaltjes hebben, maar «dat is toch heel iets anders». Hij bezit een voorrecht dat zij voortdurend als een onrechtvaardigheid voelt. Opmerkelijk is dat de vijandigheid die zij ervaart tegenover haar man of minnaar haar aan hem bindt inplaats van haar van hem los te maken. Een man die zover gekomen is dat hij zijn vrouw of geliefde veracht probeert haar te ontvluchten. Maar zij wil de man die zij haat bij de hand hebben om hem daarvoor te laten boeten. Voor verwijten kiezen is niet ervoor kiezen zich te ontdoen van zijn kwaad, maar dat koesteren. Haar opperste troost is het zich voordoen als martelares. Het leven, de mannen, hebben haar overwonnen; van die nederlaag zal zij nu een overwinning maken. Daarom ook geeft zij zich, net als in haar kinderjaren, zo gemakkelijk over aan ongeremde huilbuien en scènes.

Omdat haar leven zich op een onmachtig verzet baseert

kan de vrouw zo makkelijk huilen. Ongetwijfeld beheerst zij fysiologisch haar sympathisch zenuwstelsel ook minder goed dan de man. Bovendien heeft haar opvoeding haar geleerd zich te laten gaan. Conventie speelt hier een belangrijke rol; Diderot en Benjamin Constant hebben bijvoorbeeld stromen tranen vergoten, maar sinds dit gebruik uit de mode is huilen de mannen niet meer. Maar vooral de vrouw is altijd geneigd geweest een teleurgestelde houding tegenover de wereld aan te nemen omdat zij die wereld nooit openlijk aanvaard heeft. De man schikt zich in die wereld; zelfs ongeluk verandert die houding niet; hij zal die wereld het hoofd bieden, hij «laat zich niet op zijn kop zitten». Maar een kleine tegenslag is voor de vrouw al voldoende om opnieuw de vijandigheid van de wereld en de onrechtvaardigheid van haar lot te ontdekken. Dan stort ze zich in haar zekerste toevlucht: zichzelf. De lauwe sporen op haar wangen en het branden in haar ogen zijn de voelbare aanwezigheid van haar smartelijk getroffen ziel. Zacht over de huid druppelend, nauwelijks ziltig op de tong zijn tranen ook een tedere en bittere liefkozing. Het gezicht wordt rood onder het stromen van clement vocht; tranen zijn tegelijkertijd een klacht en een troost, koorts en een stillende verfrissing. En ze zijn tevens een laatste alibi. Plotseling als een onweer, als watervallen uitbrekend, wervelend, golvend, veranderen zij de vrouw in een klagende fontein, in een gekwelde hemel; haar ogen zien niet meer, een mist versluiert hen. Ze zijn niet meer in staat tot een blik, ze versmelten tot een regen. En blind keert de vrouw in tot de passiviteit van dingen uit de natuur. Men wil haar veroverd zien en zij zinkt weg in de nederlaag. Zij zinkt als een baksteen, zij verdrinkt, zij ontkomt

aan de man die, machteloos, alsof hij voor een waterval staat, naar haar kijkt. Hij vindt dat hele gebeuren niet loyaal, maar zij is van mening dat het gevecht van meet af aan niet loyaal is geweest omdat men haar geen enkel effectief wapen gegeven heeft. En eens te meer neemt zij haar toevlucht tot een magische bezwering. En het feit dat haar tranen en snikken de man ergeren verschaft haar een reden te meer er haastig gebruik van te maken.

Wanneer tranen haar verzet niet genoegzaam kunnen uitdrukken voert ze scènes op waarvan de ongemotiveerde heftigheid de man nog meer verbijstert. In bepaalde milieus komt het wel voor dat de man zijn vrouw echt slaat. In andere kringen onthoudt hij zich, juist omdat hij sterker en zijn vuist een effectief wapen is, van geweld. Maar de vrouw laat zich, net als het kind, symbolisch gaan. Zij kan zich op de man werpen en hem krabben, maar dat zijn alleen maar gebaren. Maar ze maakt toch vooral van haar lichaam gebruik om door middel van nerveuze crises de weigering en afwijzing na te bootsen die zij niet concreet verwerkelijken kan. Niet alleen om fysiologische redenen is zij onderworpen aan dergelijke krampachtige bewegingen: de kramp is de interiorisatie van een energie, die, gericht op de wereld, er niet in zou slagen enig object te grijpen en begrijpen. Het is de doelloze ontlading van alle negatieve krachten die door de situatie zijn gewekt. De moeder geeft zich in bijzijn van haar jonge kinderen zelden aan dergelijke crises over omdat zij hen kan slaan en straffen. In bijzijn van haar grote zoon, haar man of haar minnaar op wie zij geen vat heeft laat die vrouw zich in haar woedende wanhoop

gaan. De hysterische scènes van Sophie Tolstoï zijn veelbetekenend en veelzeggend. Natuurlijk heeft ze in de hoogste mate ongelijk omdat ze nooit probeert haar man te begrijpen en uit haar dagboek doet zij zich kennen als niet-edelmoedig, ongevoelig en onoprecht. Zij lijkt ons bepaald geen aantrekkelijk persoontje. Maar of ze nu gelijk of ongelijk had verandert niets aan haar afschuwelijke situatie. Haar hele leven lang heeft zij steeds, vol verwijten, de omhelzingen van haar echtgenoot, moederschappen, eenzaamheid en de levenswijze die haar man haar oplegde ondergaan. Toen nieuwe beslissingen van Tolstoï dat conflict op de spits dreven stond zij zonder wapens tegenover de wil van de vijand die ze met haar machteloze wil afweren moest. Toen stortte zij zich ook in afweer-komedies: mislukte zelfmoordpogingen, geveinsde gevoelsuitbarstingen en geveinsde ziektes. Dat alles was afschuwelijk voor haar omgeving en afmattend voor haar zelf. Er blijkt haar nauwelijks een andere uitweg open te staan omdat ze geen enkele positieve reden heeft haar gevoelens van verzet tot zwijgen te brengen en over geen enkel effectief middel beschikt om die tot zwijgen te brengen.

De vrouw die het eind van haar weerstand heeft bereikt staat nog één uitweg open: zelfmoord. Maar het schijnt dat zij daar minder vaak gebruik van maakt dan de man. De statistieken (zie Halbwachs: *Les causes du suïcide*) zijn niet erg duidelijk. Als men naar de geslaagde zelfmoorden kijkt, zijn er veel meer mannen dan vrouwen die de hand aan zichzelf slaan, maar pogingen tot zelfmoord komen veel vaker bij vrouwen voor. Misschien omdat zij het «doen alsof» eerder voldoende vinden: zij *spelen* zelfmoord vaker dan de man, maar ze

willen hem minder vaak. Gedeeltelijk komt dat ook voort uit het feit dat zij een afkeer hebben van ruwe methodes. Zij gebruiken dan ook zelden steek- of vuurwapens. Ze verdrinken zich liever, zoals Ophelia, en geven op die wijze uiting aan de verbondenheid van de vrouw met het passieve en donkere water waarin het leven naar het schijnt lijdzaam kan oplossen. Over het geheel genomen merken we ook hier de tweeslachtigheid weer op waar ik al op wees: de vrouw probeert niet echt datgene in de steek te laten wat zij verafschuwt. Ze doet alsof ze breekt maar blijft tenslotte bij de man die haar doet lijden; ze doet alsof ze het leven dat haar te veel is verlaat, maar het komt zelden voor dat zij zichzelf doodt. Zij protesteert tegen de man, tegen het leven en tegen haar situatie, maar zij onttrekt er zich niet aan.

Heel wat gedragingen van de vrouw kunnen worden geïnterpreteerd als een protest. We hebben al gezien dat de vrouw haar man vaak bedriegt als een uitdaging en niet om het genot: zij is opzettelijk zorgeloos en verkwistend omdat hij methodisch en spaarzaam is. De vrouwenhaters die de vrouw ervan beschuldigen «altijd te laat» te zijn denken dat het haar ontbreekt aan «gevoel voor stiptheid». Maar in werkelijkheid plooit zij zich, zoals wij zagen, gedwee naar de eisen van de tijd. Dat «te laat» komen doet ze opzettelijk. Sommige kokette vrouwen menen daardoor de begeerte van de man op te voeren en hun aanwezigheid meer waarde te geven. Maar de vrouw die de man noopt tot enig wachten protesteert daarmee toch in de eerste plaats tegen het lange en voortdurende wachten dat haar leven is. In zeker opzicht is haar hele leven een voortdurend wachten omdat zij in het voorgeborchte van de

immanentie en contingentie opgesloten zit en omdat haar rechtvaardiging altijd in handen van een ander rust. Zij wacht op eerbewijzen, op bijval van de man, op de liefde, ze wacht op de dankbaarheid en lof van haar man of haar minnaar. Zij verwacht van hen haar reden van bestaan, haar waarde en zelfs haar wezen. Zij verwacht van hen haar levensonderhoud. Of zij nu het chequeboekje beheert of iedere week of iedere maand een bepaald bedrag in handen krijgt dat de man haar geeft, hij moet zijn salaris krijgen of die loonsverhoging hebben gehad opdat zij kan afrekenen met de kruidenier of een nieuwe jurk kan aanschaffen. Zij wacht op de komst van de man: haar economische afhankelijkheid stelt haar ter beschikking van de man. Zij is niet meer dan een element in het leven van de man terwijl de man haar hele leven is. De echtgenoot heeft zijn bezigheden buitenshuis, de vrouw lijdt de hele dag onder zijn afwezigheid. Hoe gepassioneerd haar minnaar ook mag zijn, hij beslist aan de hand van zijn verplichtingen over hun ontmoetingen en scheidingen. In bed wacht zij op de begeerte van de man en zij wacht, angstig vaak, op haar eigen genot. Al wat haar nog te doen blijft is te laat te komen op de afspraak die de minnaar gemaakt heeft of niet klaar te zijn op het tijdstip dat de echtgenoot heeft vastgesteld. Op die manier bevestigt zij het belangrijke van haar bezigheden, openbaart ze haar onafhankelijkheid en wordt, een ogenblik lang, het wezenlijke subject wiens wil de ander lijdzaam ondergaat. Maar dat is niet meer dan een wat timide wraak, hoe vastbesloten ze de mannen ook laat wachten, ze zal nooit compensatie vinden voor de eindeloze uren die zij doorbrengt met uitkijken naar de man, met hopen en zich aan zijn wil en luim te onderwerpen.

Hoewel ze in het algemeen de suprematie van de man erkent, hun autoriteit aanvaardt, hun idolen aanbidt, toch bestrijdt ze stap voor stap de heerschappij van de man. Vandaar ook de beruchte neiging «tot tegenspraak» die men haar zo vaak verwijt. Waar ze niet over een eigen terrein beschikt kan ze geen waarheden of positieve waarden tegenover die van de mannen stellen, ze kan die alleen ontkennen. Die ontkenning is meer of minder stelselmatig naarmate respect en rancune in haar verdeeld zijn. Maar het is een feit, dat ze alle zwakke plekken in het systeem van de mannen kent en dat zij zich beijlt en beijvert om die aan de kaak te stellen.

De vrouwen hebben geen vat op de wereld van de mannen omdat hun ervaring hun niet leert met logica en techniek om te gaan. Maar omgekeerd houdt de macht van de werktuigen van de man ook op bij de grens van het vrouwelijk gebied. Er is een heel gebied van de menselijke ervaring dat de man opzettelijk verkiest niet te kennen, omdat het hem niet lukt dat te *denken*. Die ervaring *beleeft* de vrouw. De ingenieur die zo precies in zijn plannen is beschouwt zich thuis als een soort wereldbouwer: op een woord van hem wordt zijn maaltijd opgediend, worden zijn hemden gesteven en gestreken en houden zijn kinderen hun mond. Voortbrengen is een handeling die zich even snel volstrekt als een klap met Mozes’ staf. Over dergelijke wonderen verwondert hij zich niet. Het begrip wonder is heel iets anders dan magie. Een wonder stelt in het midden van een rationeel bepaalde wereld de radicale discontinuïteit van een gebeurtenis zonder oorzaak waarop iedere gedachte stuk loopt. Magische verschijnselen daarentegen worden door

geheime krachten verenigd en een gedwee bewustzijn kan zich, zonder ze te begrijpen, met die verschijnselen vertrouwd maken. De pasgeborene is voor de vader, de wereldbouwer, een wonder en voor de moeder, die de rijping ervan in haar schoot heeft ondergaan, iets magisch. De ervaring van de man is verstandelijk-wel helder, maar vertoont leemten; die van de vrouw is binnen haar eigen grenzen duister, maar vol en massief. Die ondoorzichtigheid maakt haar zwaar; in zijn verhouding tot haar lijkt de man haar licht en net zo ongrijpbaar als dictators, generaals, rechters, bureaucraten, wetten en abstracte beginselen. En dat wil ongetwijfeld iedere huisvrouw eigenlijk zeggen als ze op een goede dag haar schouders ophaalt en mompelend zegt: «Mannen denken niet!» Zij zeggen ook: «Mannen weten niets; ze kennen het leven niet.» Tegenover de mythe van de bidsprinkhaan stellen zij het symbool van de frivole en hinderlijke bij.

Het is te begrijpen dat van dit standpunt uit de vrouw de mannelijke logica verwerpt. Die strookt niet alleen niet met haar ervaring, maar ze weet bovendien dat in de handen van de mannen de rede een wat gluiperige vorm van geweld wordt. Hun afdoende verzekeringen zijn bedoeld om haar om de tuin te leiden. Men wil haar opsluiten in een dilemma: of je bent het er mee eens, of je bent dat niet. En in naam van het hele stelsel van aanvaarde beginselen moet ze het er mee eens zijn. Als zij weigert haar adhesie te betuigen, dan wijst ze het hele systeem af. En een dergelijk opzienbarend schandaal kan zij zichzelf niet veroorloven. Zij beschikt niet over de middelen een nieuwe gemeenschap op te bouwen. En toch stemt zij met deze maatschappij niet in. Halverwege tussen verzet en slavernij berust

zij met tegenzin in de mannelijke autoriteit. Bij iedere gelegenheid moet hij haar dwingen de consequenties te aanvaarden van haar vage en onzekere onderwerping. De man jaagt de hersenschim na van de metgezellin die vrijwillig slaaf is. Hij wil dat zij, in haar toegeven aan hem, ook toegeeft aan de vanzelfsprekendheid van een theorie. Maar zij weet dat hij zelf de postulaten heeft gekozen waaraan hij zijn duidelijke gevolgtrekkingen ophangt. Zolang zij vermijdt daaraan te twijfelen zal hij haar makkelijk de mond kunnen snoeren; maar hij weet haar niettemin niet te overtuigen omdat zij het willekeurige eruit vermoedt. Geërgerd zal hij haar dan beschuldigen van koppigheid en onlogisch denken. Zij weigert mee te spelen omdat ze weet dat de dobbelstenen vervalst zijn.

De vrouw denkt eigenlijk niet dat de waarheid iets *anders* is dan de mannen beweren. Ze denkt veeleer dat er geen waarheid *is*. Niet alleen maakt het worden van het leven haar wantrouwend tegenover het beginsel van de identiteit, ook de magische verschijnselen die haar omringen vernietigen het begrip der causaliteit in haar: zelfs in de boezem van de mannelijke wereld, in haar zelf, voor zover zij tot die wereld behoort vat zij de tweeslachtigheid van elk principe, van iedere waarde van al wat existeert. Zij weet dat de mannelijke moraal, voor zover die haar aangaat, een groot bedrog is. Plechtig legt de man haar zijn code van deugd en eer op, maar hij wekt haar stiekem op daaraan ongehoorzaam te zijn. Hij rekent zelfs op die ongehoorzaamheid. Anders zou de hele prachtige façade waarachter hij zich heeft verschanst instorten.

De man beroept zich graag op de hegeliaanse

gedachtegang volgens welke de burger zijn ethische waarde verwerft door naar het universele te transcenderen. Als individuele enkeling heeft hij recht op begeerte en lust. Zijn verhouding tot de vrouw ligt dus op een toevallig vlak waarop de moraal niet meer van toepassing is en waarin gedragingen er niet langer toe doen. Met andere mannen onderhoudt hij relaties waarbij waarden en normen betrokken zijn; hij is een vrijheid die wordt geconfronteerd met andere vrijheden volgens wetten die algemeen erkend worden. Maar in het bijzijn van de vrouw - en voor dat doel is zij uitgevonden - neemt hij zijn bestaan niet meer op zich, hij laat zich gaan in het drogbeeld van zijn *en-soi* en nestelt zich in een niet authentiek vlak: hij toont zich tiranniek, sadistisch, heftig of kinderlijk, masochistisch of klaaglijk; hij probeert zijn obsessies en manies te bevredigen, hij «ontspant» zich, hij «laat zich gaan» in naam van de rechten die hij zich in zijn openbare leven verworven heeft. Net als Thérèse Desqueyroux verwondert zijn vrouw er zich vaak over dat er zo’n scherpe tegenstelling bestaat tussen zijn hoogdravende en mooie woorden, zijn gedrag in het openbaar en zijn «aanhoudende verzinsels in het donker». Hij predikt grote gezinnen en weet handig niet meer kinderen te verwekken dan hem schikt. Hij verheerlijkt kuise en trouwe echtgenoten, maar haalt zijn buurvrouw over tot overspel. We hebben al gezien met hoeveel hypocrisie de mannen verklaren dat abortus misdadig is terwijl er in Frankrijk jaarlijks een miljoen vrouwen door een man in een situatie worden gebracht waarin zij zich moeten laten aborteren; heel vaak is het dan de man of de minnaar die hen deze oplossing opdringen. Vaak ook nemen ze stilzwijgend aan dat in geval van nood die oplossing wel gekozen

zal worden. Ze rekenen er min of meer openlijk op dat de vrouw er zich in zal schikken zich aan een delict schuldig te maken; haar «immoraliteit» is nodig voor de harmonie van de morele gemeenschap die door de man wordt gerespecteerd. Het meest flagrante voorbeeld van die tweeslachtigheid is wel de houding van de man tegenover de prostitutie. Zijn vraag heeft het aanbod geschapen. Ik heb er al op gewezen met hoeveel door afschuw gedragen scepticisme de prostituées staan tegenover de achtenswaardige heren die schande spreken van de ondeugd in het algemeen maar die zich zeer inschikkelijk tonen tegenover hun persoonlijke afwijkingen. En toch beschouwt men de meisjes die van hun lichaam leven als pervers en lichtzinnig en de mannen die daar gebruik van maken niet. Een anekdote levert een goed bewijs van deze mentaliteit: op het eind van de vorige eeuw ontdekte de politie in een gesloten huis twee meisjes, respectievelijk twaalf en dertien jaar oud. Er kwam een proces waarbij zij als getuigen werden gehoord. De meisjes spraken over hun klanten, die mannen van aanzien waren. Een van hen opende haar mond om een naam te noemen. Haastig bracht de officier haar tot zwijgen: «*Bezoedel de naam van een achtenswaardig man niet.*» Een man die onderscheiden is met het Legioen van Eer blijft een fatsoenlijk man ook als hij een klein meisje heeft ontmaagd; hij heeft zijn zwakheden, maar wie heeft die niet? Terwijl het kleine meisje dat geen toegang heeft tot het ethische gebied van het universele - zij is noch een magistraat, noch een generaal, noch een groot Fransman, zij is alleen maar een klein meisje - haar morele waarde op het spel zet op het toevallige vlak van de seksualiteit: zij is dan pervers, afgedwaald en deugt niet en is alleen maar rijp voor het

verbeteringsgesticht. Een man kan in een groot aantal gevallen, zonder zijn verheven gestalte te bezoedelen, met medewerking van de vrouw, voortdurend daden begaan die voor haar schandelijk zijn. Maar dergelijke subtiliteiten begrijpt zij niet goed. Wat zij wel begrijpt is dat de man niet handelt naar de beginselen die hij verkondigt en dat hij van haar verlangt daaraan niet te gehoorzamen. Hij wil niet wat hij zegt te willen: en zij geeft hem niet wat ze hem veinst te geven. Zij moet een kuise en trouwe echtgenote zijn, maar in het verborgene moet ze toegeven aan zijn verlangens. Zij moet een bewonderenswaardige moeder zijn, maar ze doet nauwlettend aan geboortebeperking en als dat nodig mocht zijn zal zij zich laten aborteren. Officieel laakt de man haar, zo zijn nu eenmaal de regels van het spel, maar heimelijk is hij de een erkentelijk voor haar «zwakte», de ander voor haar steriliteit. De vrouw speelt de rol van een geheim agent die wordt gefusilleerd als hij zich laat pakken, maar die men onder beloningen begraaft als hij slaagt. Het is aan haar alle immoraliteit van de man op zich te laden. Niet alleen de prostituée, maar alle vrouwen dienen als afvoerleiding en riool in het heldere en gezonde paleis waarin de fatsoenlijke mensen wonen. Als men dan met hen praat over waardigheid, eer, trouw, loyaliteit en al die hoge mannelijke deugden hoeft men er zich niet over te verwonderen dat zij weigeren «mee te doen». En bijzonder spottend grijnzen ze als deugdzame mannen komen met de verwijten dat ze zelfzuchtig zijn, komediantes en leugenachtig. («Allemaal met dat gereserveerde en raak-me-niet-aan airtje dat ze in een lang verleden van slavernij hebben opgedaan, met geen andere mogelijkheid tot redding en broodwinning dan

die houding van ongewilde verleidelijkheid die zijn tijd beidt» zegt Jules Laforgue.) De vrouwen weten immers dat er hun geen andere weg openstaat. Ook de man stelt belang in geld en in succes, maar hij beschikt over de middelen om dat door zijn werk te veroveren. De vrouw is de rol van parasiet toebedeeld. En iedere parasiet is noodzakelijkerwijze een uitbuiter. Zij heeft de man nodig om menselijke waardigheid te verwerven, om te eten, om te genieten en om kinderen te krijgen. Door gebruik te maken van haar geslacht verzekert zij zich van weldaden. En omdat men haar nu eenmaal in deze functie heeft opgesloten blijft ze geheel en al een instrument ter uitbuiting.

Wat leugens betreft bestaat er, behalve dan in het geval van de prostitutie, tussen haar en haar beschermer geen eerlijke handel. De man zelf eist van haar dat ze een komedie voor hem opvoert. Hij verlangt dat zij de *Ander* is. Maar iedere existent, hoe heftig hij zichzelf ook mag verloochenen, blijft subject. Hij wil haar als object en zij maakt zich dus tot object. Maar op hetzelfde ogenblik waarop zij dat doet oefent zij een vrije wilsdaad uit. En daarin schuilt haar oorspronkelijke verraad: ook de meest gedweeë en meest passieve vrouw is toch een bewustzijn. En de man voelt zich al bedrogen als zij zich aan hem geeft, aankijkt en oordeelt. Ze moet alleen maar een ding zijn dat zich aanbiedt, een prooi. Maar toch eist hij van dat ding dat het zich vrijwillig aan hem geeft. In bed verlangt hij dat ze genot ervaart, in huis moet ze zijn suprematie en verdiensten werkelijk en oprecht erkennen. Op het ogenblik waarop ze gehoorzaamt moet ze dus onafhankelijkheid veinzen terwijl ze op andere

ogenblikken heel actief de komedie van de passiviteit moet opvoeren. Ze liegt met scènes en tranen, met liefdesvervoeringen en zenuwtoevallen om de man vast te houden die haar haar dagelijks brood verzekert. En ze liegt ook om te ontsnappen aan een tirannie die ze uit eigenbelang heeft aanvaard. Hij moedigt haar aan tot komedies waarvan zijn heerszucht en ijdelheid profiteren; de macht van haar veinzen gebruikt zij tegen hem en neemt zo in dubbel opzicht zoete wraak: want door hem te bedriegen stilt ze haar eigen begeerten en ze smaakt het genoegen hem te bespotten. De echtgenote en de minnares liegen door vervoering te veinzen die ze niet voelen en vermaken zich vervolgens met een minnaar of met vriendinnen over de naïeve ijdelheid van hun slachtoffer. «Ze halen niet alleen stommiteiten bij ons uit, ze willen ook nog dat we ons moe maken met te kraaien van plezier,» zeggen ze vol wrok. Dergelijke gesprekken lijken op die van dienstboden die,onder elkaar kwaad spreken over de apenstreken van hun meesters. De vrouw heeft dezelfde gebreken omdat ze het slachtoffer van dezelfde paternalistische onderdrukking is; ze bezit ook hetzelfde cynisme omdat ze de man van top tot teen ziet zoals de knecht zijn meester ziet. Maar het is duidelijk dat geen van die trekken een fundamentele slechtheid of wezenlijk verziekte wil verraadt; zij vormen de afspiegeling van een situatie. «Overal waar een systeem van dwang heerst, komt onechtheid voor,» zegt Fourier. «Prohibitie en contrabande zijn in de liefde even onlosmakelijk verbonden als in de handel.» En de mannen weten heel goed dat de gebreken van de vrouw een uiting van haar situatie zijn en dat zij, bezorgd voor het handhaven van die hiërarchie der seksen, in hun gezellinnen juist die trekken

aanmoedigen die zij zeggen te wraken. Ongetwijfeld ergeren man en minnaar zich aan de tekortkomingen en fouten van de vrouw met wie zij leven. Maar wanneer ze de vrouwelijke bekoorlijkheden in het algemeen preken denken ze dat die niet te scheiden zijn van hun gebreken. Als de vrouw niet perfide, pietluttig, laf en indolent is, verliest ze haar verleidelijkheid. In Ibsens *Poppenhuis* verklaart Helmer hoe rechtvaardig, sterk, begrijpend en toegeeflijk de man zich voelt wanneer hij de zwakke vrouw haar kinderlijke fouten vergeeft. Daarom raken bij Bernstein de mannen ook vertederd - en dat met medeweten van de schrijver — voor diefachtige, boosaardige en overspelige vrouwen. Als zij zich toegevend en inschikkelijk over hen buigen tonen zij hun mannelijke wijsheid. De voorstanders van rassenscheiding in Amerika en de kolonialen in Frankrijk willen ook dat de negers zich diefachtig, lui en leugenachtig tonen. Daarmee toont hij hun onwaardigheid dan aan. En hij bewijst daarmee het gelijk van zijn onderdrukkers. Als hij volhardt in zijn fatsoen en loyaliteit wordt hij beschouwd als een slechte vertegenwoordiger. De gebreken van de vrouw worden des te meer verheerlijkt naarmate ze daar minder tegen vecht en er zich meer in koestert.

In haar afwijzing van logische beginselen, morele imperatieven en sceptisch gestemd tegenover de wetten der natuur heeft de vrouw geen gevoel voor het universele. De wereld doet zich aan haar voor als een verwarde verzameling bijzondere gevallen. Daarom gelooft ze ook makkelijker de kletspraatjes van de buurvrouw dan een wetenschappelijke uiteenzetting. Ze bezit ongetwijfeld ontzag voor een gedrukt boek, maar dat ontzag glijdt langs de beschreven bladzijden

zonder zich aan de inhoud vast te hechten. Het verhaaltje of de anekdote daarentegen dat haar in een salon of in een rij door een onbekende is verteld krijgt onmiddellijk een geweldige autoriteit. Op haar terrein is alles magie; daarbuiten is alles mysterie. Het criterium der waarschijnlijkheid kent ze niet; alleen de onmiddellijke ervaring draagt haar overtuiging, haar eigen ervaring of die van anderen zodra die maar krachtig genoeg naar voren worden gebracht. Zichzelf beschouwt zij spontaan, als gevolg van het feit dat zij, geïsoleerd in haar eigen huis zelden andere vrouwen ontmoet in een gemeenschappelijke activiteit, als een bijzonder geval. Ze verwacht voortdurend dat het lot en de mannen ten gunste van haar een uitzondering zullen maken. Veel meer dan in redeneringen die voor allen geldig zijn gelooft zij aan de ingevingen die zij heeft. Ze gelooft grif dat haar die door God of de een of andere duistere wereldgeest worden ingegeven. Van bepaalde ongelukken, van bepaalde onaangename toevalligheden denkt ze rustig: «Dat overkomt mij niet.» Omgekeerd stelt ze zich ook voor dat «er voor mij een uitzondering wordt gemaakt». Ze waant zich bevoorrecht; de koopman zal haar korting geven en de agent zal haar door de afzetting laten. Men heeft haar geleerd de waarde van haar glimlach te overschatten en haar vergeten mee te delen dat alle vrouwen glimlachen. Ze denkt niet dat ze uitzonderlijker dan haar buurvrouw is, ze vergelijkt zich daar helemaal niet mee. Om diezelfde reden komt het ook maar zelden voor dat de ervaring haar leert hoe verkeerd ze het wel had. Ze beleeft een mislukking, en nog een, maar voegt die niet bij elkaar om er een geldige conclusie uit te trekken.

Daarom slagen de vrouwen er niet in een werkelijke «tegen-wereld» op te bouwen van waaruit zij de mannen kunnen uitdagen. Heel sporadisch geven ze op de mannen in het algemeen af, vertellen bedgeheimpjes en belevenissen uit de kraamkamer en wisselen horoscoopgegevens en schoonheidsrecepten uit. Maar om die «wereld der ressentimenten» op te bouwen waarnaar hun wraakzucht verlangt ontbreekt het hen aan overtuiging. Hun houding tegenover de man is daarvoor te ambivalent, blij is inderdaad een kind, een toevallig en kwetsbaar lichaam, hij is naïef, hij is een hinderlijk en dartelend bijtje, een kleinzielige tiran, een egoïst en een ijdeltuit. Maar hij is ook de bevrijdende held en de godheid die waarden uitdeelt. Zijn begeerte is een platte lust, zijn omhelzingen zijn een vernederend corvee. Maar toch doet dat vuur, die mannelijke macht, zich ook als een goddelijke energie voor. Als een vrouw in extase zegt: «Dat is een man!» roept ze tegelijkertijd seksuele heftigheid en de maatschappelijke werkzaamheid op die zij in de man bewondert. Zowel in de een als in de ander komt die scheppende soevereiniteit tot uiting. Zij kan zich niet voorstellen dat hij een groot kunstenaar, een groot zakenman, een generaal of leider kan zijn zonder tegelijkertijd een machtig minnaar te zijn. Zijn maatschappelijke succes heeft altijd een seksuele aantrekkingskracht; omgekeerd is ze ook bereid de man die haar bevredigt voor een genie te houden. Dat is overigens een mannelijke mythe die zij hier overneemt. Voor Lawrence, en voor vele anderen, is de fallus tegelijkertijd levende energie en menselijke transcendentie. De vrouw kan dus geloven dat ze in haar bedgenoegens een vereniging met de geest van de wereld beleeft. In de mystieke cultus die zij aan de

man wijdt verliest zij zichzelf en hervindt zich in zijn roem en glorie weer. Dank zij de veelheid der individuen die deelhebben aan de mannelijkheid wordt de tegenstrijdigheid hierin licht opgeheven. Sommigen - wier contingentie zij in het dagelijks leven ervaart - zijn de belichaming van de menselijke ellende, in anderen verheerlijkt zij de grootheid van de man. En de vrouw aanvaardt het zelfs dat die twee vormen in een enkele figuur samenvallen. Een meisje dat verliefd was op een man die zij als superieur beschouwde schreef: «Als ik beroemd wordt zal R... vast met me trouwen omdat zijn ijdelheid dan gestreeld wordt. Hij zou een hoge borst opzetten als hij met mij arm in arm wandelen zou.» Toch koesterde zij een dwaze bewondering voor hem. Eén en hetzelfde individu kan in de ogen van de vrouw heel goed gierig, kleinzielig, ijdel, belachelijk en een god zijn. Ook de goden hebben hoe dan ook hun zwakheden. Een mens van wie men houdt in zijn vrijheid en in zijn menselijkheid treedt men tegemoet met die veeleisende gestrengheid die de keerzijde van oprechte achting is. Een vrouw die voor haar man op de knieën ligt kan zich er heel goed op laten voorstaan dat ze «weet hoe ze hem nemen moet,» dat ze «hem aan kan» en ze gaat gewillig op zijn «kleine zwakheden» in zonder dat hij daardoor zijn prestige verliest. Dat bewijst dat ze geen vriendschap ervaart voor zijn eigen persoonlijkheid zoals die in zijn werkelijke daden tot uiting komt; ze buigt zich alleen blindelings voor de algemene essentie waaraan haar idool deel heeft: de mannelijkheid. Dat is een geheiligd aura, een vaststaande, gegeven waarde die zich, in weerwil van alle kleinheid van het individu dat die draagt, bevestigt. Hij laat zich daar niet op voorstaan; maar de vrouw die jaloers is op zijn

voorrecht puurt er genoegen uit een boosaardige superioriteit over hem uit te oefenen.

De tweeslachtigheid van de gevoelens die de vrouw de man toedraagt vindt men terug in haar hele houding tegenover zichzelf en de wereld. Het gebied waarin zij zit opgesloten is omringd door het mannelijk universum, maar daarin waren spookachtige machten rond waarvan de mannen zelf de speelbal zijn. Als zij zich verenigt met die magische krachten kan zij op haar beurt de macht tot zich trekken. De maatschappij knecht de Natuur, maar de Natuur beheerst haar evenzeer. De Geest bevestigt zichzelf over het Leven heen, maar dooft uit als hij niet langer door het leven gedragen wordt. De vrouw maakt zich van deze tweeslachtigheid meester door een tuin belangrijker te vinden dan een stad, een ziekte belangrijker dan een idee en een bevalling belangrijker dan een revolutie. Ze poogt het rijk der aarde, de Grote Moeder, waarvan Bachofen droomde, weer te herstellen om zich in het wezenlijke, geconfronteerd met het onwezenlijke, terug te vinden. Maar omdat ook zij een existent is in wie transcendentie woont vermag zij het gebied waartoe zij beperkt is alleen dan tot gelding te brengen als ze het verandert. Zij verleent het een transcendente dimensie. De man leeft in een samenhangend universum dat een denkbare realiteit is. De vrouw heeft te maken met een magische werkelijkheid die niet te doordenken is: zij ontsnapt daaraan door middel van gedachten die geen werkelijke inhoud hebben. In plaats van haar existentie te aanvaarden schouwt ze in de wolken de pure Idee van haar lot; inplaats van te handelen bouwt ze in haar verbeelding haar standbeeld en inplaats van te beredeneren droomt ze. Vandaar dan ook dat ze hoe

«lichamelijk» ze ook is, toch gekunsteld is en hoe aards dan ook, toch ook etherisch is. Haar leven dat verglijdt met het schuren van pannen is een wonderbaarlijke roman; als vazal van de man waant zij zich zijn idool; in haar lichaam vernederd verheerlijkt zij de Liefde. Omdat ze ertoe veroordeeld is alleen maar de toevallige facticiteit van het leven te kennen maakt zij zichzelf tot de priesteresse van het Ideaal.

Die tweeslachtigheid treedt duidelijk aan het licht in de wijze waarop de vrouw haar lichaam beschouwt. Dat is een last: in dienst van de soort, iedere maand bloedend en zich passief voortplantend is dat voor haar geen instrument voor haar greep op de wereld, maar een duistere aanwezigheid. Het is niet zeker dat het haar genot verzekert en het schept verscheurende pijnen. Het houdt ook bedreigingen in: zij voelt zich «van binnen» in gevaar verkeren. Het is een «hysterisch» lichaam als gevolg van de nauwe gebondenheid en samenhang tussen de endocrine secretie en het gewone en sympathische zenuwstelsel die haar spieren en ingewanden commanderen. Het uit zich in reacties waarvoor de vrouw geen verantwoordelijkheid aanvaarden wil: in snikken, krampen en overgeven onttrekt dat lichaam zich aan haar en verraadt haar. Liet is haar intiemste werkelijkheid, maar het is een schandelijke werkelijkheid die verborgen moet blijven. En toch is het ook haar wonderbaarlijke dubbelganger; verrukt bekijkt ze het in de spiegel; het is een belofte op geluk, een kunstwerk en een levend standbeeld; zij vormt het, versiert en tooit het en stelt het ten toon. Als ze naar zichzelf glimlacht in de spiegel vergeet ze haar lichamelijke toevalligheid.

In de omhelzingen der liefde, in het moederschap wordt dat beeld vernietigd. Maar, dromend over zichzelf, verwondert zij er zich vaak over dat ze tegelijk die heldin en dat lichaam is.

Ook de Natuur laat haar op gelijke wijze een dubbel gezicht zien: zij kookt aan het fornuis en wekt mystieke ontboezemingen op. Door huisvrouw en moeder te worden heeft de vrouw afgezien van haar vrije rondwaren in bos en veld; zij geeft de voorkeur aan de rustige verzorging van de moestuin, ze temt de bloemen en zet die in vazen. Toch raakt ze van maan en sterren en zonsondergangen nog in vervoering. In de aardse fauna en flora ziet ze in de eerste plaats voedsel en versiering, maar daarin cirkelt een sap dat de uiting is van edelmoedigheid en magie. Het Leven is niet alleen maar immanentie en herhaling: het heeft ook een gelaat van verblindend licht. In velden en bloemen openbaart zich dat als Schoonheid. Door de vruchtbaarheid van haar lichaam verbonden met de natuur voelt zij zich ook beroerd door de wind die haar bezielt en die geest is. En in de mate waarin zij onbevredigd blijft, waarin ze zich als een meisje onvoltooid, onbegrensd, ervaart, stort haar ziel zich ook op de eindeloze paden die zich uitstrekken naar steeds verder wijkende horizonnen die geen grenzen kennen. Geknecht door de man, de kinderen en haar huis hervindt zij zichzelf, dronken van vreugde, alleen terug op de helling van een heuvel. Zij is geen echtgenote meer, geen moeder of huisvrouw, maar een menselijk wezen. Zij kijkt naar de passieve wereld en herinnert zich dat zij een bewustzijn is, een onverwoestbare vrijheid is. Voor het mysterie van het water en de lijn der bergtoppen schrompelt de

suprematie van de man ineen. Als ze over de heide loopt, als ze met haar hand door het water woelt leeft ze niet voor anderen, maar voor zichzelf. De vrouw die ondanks al haar dienen en dienstbaarheid haar onafhankelijkheid bewaard heeft zal in de Natuur vurig haar eigen vrijheid beminnen. Anderen vinden daarin alleen maar een voorwendsel tot wat pseudo-extatisch vertoon: zij aarzelen in de schemering tussen de angst een verkoudheid op te lopen of een zielsverrukking.

Deze dubbele verbondenheid met een lichamelijke en een «poëtische» wereld bepaalt de metafysica en wijsheid die de vrouw, min of meer uitgesproken, aanhangt. Ze probeert leven en transcendentie met elkaar te verenigen. Dat betekent dat ze het Cartesianisme en alle daarmee samenhangende doctrines afwijst. Ze voelt zich thuis bij het naturalisme als dat van de Stoïcijnen of de Neo-platonici uit de zestiende eeuw. Het is niet verwonderlijk dat de vrouwen, met Margaretha van Navarra aan het hoofd, zich zo verbonden voelen met een zo materialistische filosofie die tegelijkertijd zo spiritueel is. Ook al is ze dan maatschappelijk gezien manicheïstisch, de vrouw heeft een diepe behoefte aan een optimistische ontologie. De moraal van de daad spreekt haar niet aan omdat het haar verboden is iets te doen. Zij ondergaat het gegevene. En het gegevene moet dus Goed zijn, maar een Goed dat, zoals bij Spinoza te herkennen is door redenering of zoals bij Leibniz door berekening, zal haar niet raken. Zij wenst een Goed dat een levende Harmonie is en waarin zij is opgenomen als gevolg van het feit dat ze leeft. Het begrip harmonie is een van de sleutels tot het vrouwelijk universum: het impliceert perfectie in onbeweeglijkheid, de directe

rechtvaardiging van ieder element uitgaande van allen en de passieve deelname aan de totaliteit. In een harmonische wereld bereikt de vrouw op die manier dat wat de man in de daad zal zoeken: zij dringt door in de wereld, ze wordt door die wereld opgeëist en zij werkt mee aan de triomf van het Goede. De ogenblikken die de vrouwen als openbaringen beschouwen zijn die momenten waarop zij hun overeenstemming ontdekken met een statische en vredige realiteit. Dat zijn de ogenblikken van een stralend geluk die Virginia Woolf (in *Mrs. Dalloway* en *To the lighthouse*) en Katherine Mansfield in haar hele werk, hun heldinnen als hoogste beloning toekennen. De vreugde die een opspringen van de vrijheid is, is voorbehouden aan de man; wat de vrouw leert kennen is de indruk van een lachende volheid. Het is te begrijpen dat een gewone gemoedrust in de ogen zoveel waarde krijgen kan omdat zij gewoonlijk leeft in de spanning van het afwijzen, van spijt en eisen. Men zal haar niet verwijten dat zij geniet van een mooie middag of de zoelheid van een avond. Maar het is een drogbeeld daarin de verborgen ziel van de wereld te zoeken. Het Goede is *niet*, de wereld is geen harmonie en geen individu heeft daarin zijn noodzakelijke plaats.

Er is een rechtvaardiging, een laatste compensatie die de gemeenschap de vrouw altijd heeft gegund: de religie. Er moet voor de vrouwen een religie zijn zoals die er ook moet zijn voor het volk en wel om precies dezelfde redenen. Wanneer men een geslacht of groep tot immanentie veroordeelt moet men die een transcendentie voorspiegelen. De man heeft er belang bij de wetten die hij samenstelt toe te schrijven aan een God. Juist omdat hij een soevereine autoriteit

over de vrouw uitoefent is het goed dat die hem is verleend door het Opperwezen. Zo is onder meer bij joden, mohammedanen en christenen de man heer en meester uit goddelijk recht: de vrees voor God verstikt in de onderdrukte alle neiging tot verzet. Je kunt je “op hun geloofsvertrouwen verlaten. De vrouw neemt tegenover de wereld van de mannen een houding van respect en geloof aan. God in de hemel lijkt voor haar minder ver weg dan een minister en het mysterie van de schepping lijkt op dat van een elektrische krachtcentrale. Maar ze stort zich vooral zo graag op de religie omdat die in een diep gevoelde behoefte voorziet. In de moderne beschaving die — zelfs voor de vrouw — bijdraagt aan de vrijheid doet die religie zich niet als een dwangmiddel voor, maar als een instrument van mystificatie. De vrouw moet niet zo zeer in naam van God haar inferioriteit op zich nemen maar zich, dank zij hem, veeleer de gelijke voelen van de suzereine man. Zelfs de neiging tot verzet wordt onderdrukt met de bewering dat de onrechtvaardigheid overwonnen is. Men onthoudt de vrouw niet langer transcendentie omdat ze haar immanentie aan God kan wijden. De verdiensten van de zielen worden alleen in de hemel afgewogen en dat gebeurt niet aan de hand van hun aardse verrichtingen. Er zijn hier beneden, volgens het woord van Dostojewski, alleen maar bezigheden; schoenen poetsen of een brug bouwen is beide even ijdel. Over alle maatschappelijke discriminatie heen is de gelijkheid der geslachten weer hersteld. Daarom storten het jeugdige meisje en de adolescente zich met veel meer vuur in de devotie dan hun broers; de blik van God die zijn transcendentie transcendeert vernedert de jongen. Voor deze machtige voogd blijft hij voor altijd een kind en

dat is een veel radicaler castratie dan die waardoor hij zich door het bestaan van zijn vader bedreigd voelt. Het «eeuwige kind» daarentegen vindt haar heil in de blik die haar verandert in een zuster der engelen: die blik heft het privilege van de penis op. Een oprecht geloof is voor het meisje een grote steun om elk minderwaardigheidscomplex te vermijden: zij is noch een man, noch een vrouw, maar een schepsel Gods. Daarom treffen we bij zoveel vrouwelijke heiligen ook een bijna mannelijke standvastigheid aan: de heilige Brigitte en de heilige Catherina van Sienna beweerden vol arrogantie de wereld te regeren; ze erkenden geen enkele mannelijke autoriteit. Catherina sprong zelfs erg hardhandig om met haar geestelijke leidsmannen. Jeanne d’Arc en de heilige Theresia gingen hun weg met een onversaagdheid en onverschrokkenheid die door geen enkele man overtroffen werd. De kerk waakt ervoor dat God de vrouw nooit rechtigt zich te onttrekken aan de mannelijke voogdij. Zij heeft de geduchte wapens als excommunicatie en het weigeren van de absolutie enkel en alleen in handen van mannen gelegd. Omdat ze bij haar visioenen bleef werd de maagd van Orleans verbrand. Maar ook al is de vrouw dan door de wil van God onderworpen aan de wetten van de mannen, ze vindt bij Hem vaak steun tegenover hen. De mannelijke logica wordt bestreden en betwist door mysteries; de trots van de mannen wordt een zonde en hun handelen is niet alleen absurd maar ook schuldig. Waarom moet deze wereld veranderd worden waar God die zelf geschapen heeft? De passiviteit waartoe de vrouw gedoemd is wordt geheiligd. Als ze fn haar hoekje bij de haard haar rozenkrans bidt weet ze zich dichter bij de hemel dan bij haar man die politieke vergaderingen afloopt. Je hoeft niets te doen om je ziel te redden, het is

genoeg als je *leeft* zonder ongehoorzaam te zijn. De synthese van leven en geest is volbracht; de moeder baart niet alleen een kind, zij schenkt God een ziel. En dat is een veel edeler werk dan het doorgronden van de onbenullige geheimen van het atoom. Met behulp van de hemelse vader kan de vrouw trots de glorie van haar vrouwelijkheid tegenover de man voor zich opeisen.

Zo herstelt God niet alleen het vrouwelijk geslacht in het algemeen in haar menselijke waardigheid, maar iedere vrouw vindt in die hemelse verte ook een steun. Als menselijke persoon heeft zij niet veel gewicht, maar zodra ze in naam van een goddelijke inspiratie handelt wordt haar wil geheiligd. Mevrouw Guyon (een Franse mystica uit het begin van de achttiende eeuw, Vert.) zegt dat zij tijdens de ziekte van een non leerde: «wat het was door het Woord te bevelen en te gehoorzamen aan dat Woord». De devotelinge verhult haar gezag in nederige gehoorzaamheid. Als zij haar kinderen opvoedt, een klooster leidt of liefdadigheid organiseert is zij niet meer dan een gedwee werktuig in bovennatuurlijke handen. Men kan niet ongehoorzaam zijn aan haar zonder God zelf te beledigen. Natuurlijk minachten ook mannen een dergelijke steun niet, maar die is voor hen niet betrouwbaar omdat zij te maken hebben met gelijken die eveneens aanspraak maken op diezelfde steun: het conflict wordt tenslotte op menselijk vlak geregeld. De vrouw beroept zich op de goddelijke wil om haar autoriteit absoluut te stellen in de ogen van hen die van nature al aan haar onderworpen zijn en om die autoriteit te rechtvaardigen in haar eigen ogen. Deze samenwerking is vooral zo nuttig voor haar omdat zij vooral bezig is met haar houding tegenover zichzelf, zelfs wanneer

die houding tegenover haarzelf van belang voor anderen is. Alleen in deze innerlijke alleenspraak kan het diepste zwijgen tot wet worden. In werkelijkheid gebruikt de vrouw de religie als voorwendsel om haar verlangens te bevredigen. Als ze frigide, masochistisch of sadistisch is dan heiligt zij zichzelf door af te zien van het lichamelijke, de rol van martelares te spelen en elke opwelling van leven in haar omgeving te verstikken. Als zij zichzelf verminkt en vernietigt stijgt ze onder de uitverkorenen in rang. Als zij haar man en kinderen martelt en hen berooft van alle aards geluk bereidt ze hen een uitgekozen plaats in het paradijs. Marguerite de Cortone, zo bericht haar vrome biograaf ons, mishandelde het kind van haar misstap «om zichzelf te straffen voor haar zonde», zij gaf het pas te eten nadat ze alle passerende bedelaars gespijzigd had. We hebben al gezien dat die haat tegenover het kind dat niet gewild was, vaak optreedt: het is een gelukkig buitenkansje die te kunnen ontladen in een deugdzame woede. De vrouw met minder strenge morele opvattingen van haar kant kan het makkelijk met God eens worden: de zekerheid morgen door de absolutie gereinigd te worden’kan de vrome vrouw vaak helpen bij het overwinnen van haar scrupules. Of ze nu heeft gekozen voor onthouding of zinnelijkheid, voor trots of nederigheid, de zorg voor haar zieleheil moedigt haar aan zich over te geven aan het genoegen dat haar boven alles gaat: zich bezighouden met zichzelf. Zij luistert naar de bewegingen van haar hart, ze speurt naar de trillingen van haar lichaam die door de aanwezigheid van de genade in haar gerechtvaardigd zijn zoals de zwangere vrouw dat is door de vrucht. Zij zoekt daar niet alleen met een zoete waakzaamheid

naar, ze vertelt die ook aan haar geestelijke raads- en leidsman en in vroeger tijden smaakte ze zelfs de bedwelming van openbare bekentenissen. Zo wordt ons verhaald dat Marguerite de Cortone *om zichzelf voor een opwelling van ijdelheid te straffen* op het bordes van haar huis ging staan en schreeuwde als een vrouw in barensnood: «Waak op, inwoners van Cortone, waak op en komt met kaarsen en lantaarns om de zondares aan te horen.» Zij somt al haar zonden op en schreeuwt haar ellende uit naar de hemel. Door deze luidruchtige nederigheid bevredigde zij haar behoefte aan exhibitionisme waarvan we bij de narcistische vrouw zoveel voorbeelden vinden. De religie sanctioneert de eigenliefde van de vrouw: ze schenkt haar de gids, de vader, de minnaar en de goddelijke voogd waarnaar zij vol nostalgie verlangt; de religie geeft voedsel aan haar dromen en vult haar lege uren. Maar ze bevestigt voor alles de orde in de wereld, zij rechtvaardigt de berusting door het geven van de hoop op een betere toekomst in een geslachtloze hemel. Daarom zijn ook vandaag de dag de vrouwen nog zo'n hoge troefkaart in de handen van de Kerk; daarom staat de Kerk ook zo vijandig tegenover elke maatregel die haar emancipatie vergemakkelijken kan. Er moet een religie voor vrouwen zijn, er moeten vrouwen zijn, «echte vrouwen» om de religie in stand te houden.

We zien dus dat het geheel van het «karakter» van de vrouw, haar overtuigingen, haar waarden, haar wijsheid, haar moraal, haar smaak en haar gedragingen te verklaren zijn uit haar situatie. Het feit dat transcendentie haar ontzegd blijft sluit haar gewoonlijk af van de meest hoge menselijke houdingen: heldendom, verzet, overgave, inventiviteit en

creativiteit. Maar die zijn ook bij de mannen geen gemeengoed. Er zijn heel veel mannen die, net als de vrouw, beperkt zijn tot het gebied van het intermediaire en niet-essentiële. De arbeider ontkomt daaruit door een politieke actie die de uitdrukking is van een wil tot revolutie, maar de mannen uit de groepen die men terecht als «middengroepen» aanduidt sluiten zich daar heel bewust in op. Net als de vrouw proberen zij, bezig met de herhaling van een dagelijkse taak, vervreemd in vaststaande waarden, zorgvuldig achtend op de openbare mening, het zich alleen maar ergens op aarde zo makkelijk mogelijk te maken. De ambtenaar, de koopman en de bureaucraat zijn hun levensgezellin in geen enkel opzicht superieur. Als zij zorgt voor de keuken, de was en het huishouden, als zij de kinderen opvoedt toont zij meer onafhankelijkheid en initiatief dan de man die aan bevelen en voorschriften onderworpen is. Hij moet de hele dag zijn superieuren gehoorzamen, een wit overhemd dragen en zijn maatschappelijke positie bevestigen. Zij kan in peignoir door haar appartement waren, lachen en zingen met haar buren, ze doet waar ze zin in heeft, ze neemt zo min mogelijk risico op zich en probeert een zo goed mogelijk resultaat te bereiken. Zij leeft veel minder dan haar man in een wereld van conventie en uiterlijke schijn. De bureaucratische wereld die Kafka - onder meer - beschreven heeft, die wereld van plechtigheden, van absurde gebaren en doelloos gedrag is een essentieel mannelijke wereld. De vrouw is veel enger verweven met de realiteit. Als hij zijn cijfers onder elkaar heeft gezet of blikjes sardines in geld heeft veranderd heeft hij alleen maar met abstracte dingen te maken gehad. Het kind dat voldaan in de wieg ligt, het witte

wasgoed en het gebraden vlees zijn veel tastbaarder zaken. Maar juist omdat zij bij het concrete najagen van haar doelen hun toevalligheid ervaart - en de daarmee overeenstemmende contingentie van haarzelf - komt het vaak voor dat zij zich daarin niet vervreemdt: zij blijft zelf beschikbaar. De ondernemingen van de man zijn tegelijk plan en vlucht. Hij laat zich verslinden door zijn carrière en zijn persoonlijkheid; hij is zo graag belangrijk en wordt zo graag ernstig genomen. Waar zij de mannelijke logica en moraal bestrijdt loopt zij niet in die val. Dat is het wat Stendhal zo in haar waardeerde: ze ontwijkt de tweeslachtigheid van haar situatie niet listig in trots; zij verschuilt zich niet achter het masker van de menselijke waardigheid. Zij is, wanneer ze haar ongeordende gedachten, haar gevoelens en spontane reacties toont, veel oprechter. Daarom is haar conversatie ook veel minder vervelend dan die van haar man zodra ze uit eigen naam en niet als de loyale wederhelft spreekt. Hij debiteert ideeën die zogenaamd algemeen zijn, dat wil zeggen, woorden en formuleringen die je terug kunt vinden in de krantenkolommen of vakliteratuur, zij geeft een beperkte, maar concrete ervaring prijs.

De beroemde «vrouwelijke gevoeligheid» heeft een beetje van een mythe en ook een beetje van een komedie weg. Maar het is een feit dat de vrouw veel meer dan de man op zichzelf en op de wereld let. Seksueel leeft ze in een mannelijk klimaat dat ruw is. Als compensatie heeft zij een voorkeur voor «snoezige dingen» die aanleiding kan zijn tot popperigheid, maar ook tot een goede smaak. Omdat haar gebied beperkt is lijken de dingen die zij verwerft haar kostbaar. Omdat

zij die noch in begrippen noch in plannen opsluit onthult zij hun rijkdom. Haar lust tot ontsnappen komt tot uiting in haar voorliefde voor het feest; zij is verrukt van de schoonheid van een boeket bloemen, een taart of een goed gedekte tafel. Ze schept er genoegen in haar ledige uren te veranderen in een edelmoedig offer. Omdat ze van vrolijkheid, gezang, sieraden en bibelots houdt, is ze ook bereid alles wat er om haar heen trilt en beweegt te verwelkomen; het uitzicht op de straat of op de hemel. Een uitnodiging of een uitje opent voor haar nieuwe horizonnen. Vrij vaak weigert de man aan dergelijke genoegens deel te nemen. Als hij naar huis komt verstommen de vrolijke stemmen, de vrouwen uit het gezin nemen het verveelde en eerbare houdinkje weer aan dat hij van hen verwacht. Uit haar eenzaamheid en haar isolement puurt de vrouw het gevoel voor het eigengeaarde van haar leven: het verleden, de dood en het verglijden der tijd beleeft zij veel intiemer dan de man. Zij stelt belang in de avonturen van haar hart en van haar lichaam en van haar geest omdat ze weet dat ze op deze aarde niet meer heeft dan dit ene lot. En als gevolg van het feit dat zij passief is beleeft zij de werkelijkheid die haar bedrukt ook veel hartstochtelijker en veel pathetischer dan het individu dat helemaal in beslag wordt genomen door zijn eerzucht of zijn beroep. Zij heeft tijd en ook zin erin om zich over te geven aan haar emoties, haar gevoelens te bestuderen en de zin daarvan te ontdekken. Als haar verbeelding zich niet in ijdele dromen verliest komt zij tot meegevoel: zij probeert anderen te begrijpen in hun individualiteit en in zichzelf die te herscheppen. Met betrekking tot haar man, tot haar minnaar is zij tot werkelijke identificatie in staat; zij maakt zijn zorgen en zijn

plannen op onnavolgbare wijze tot de hare. Zij wijdt haar bezorgde opmerkzaamheid aan de hele wereld. Die doet zich aan haar voor als een raadsel: ieder wezen en ieder object kan het antwoord in zich dragen en zij vraagt daar gretig naar. Als ze ouder wordt verandert die teleurgestelde oplettendheid in ironie en soms tot een sappig cynisme. De mannelijke mystificaties wijst ze af, zij kent de keerzijde van het contingente, absurde en gratuite machtige bouwsel dat door de mannen is opgericht. Haar afhankelijkheid weerhoudt haar van een onthechting, maar uit de toewijding en overgave die haar is opgelegd put zij vaak een gevoel van werkelijke edelmoedigheid. Zij vergeet zichzelf ten gunste van man, minnaar en kinderen, zij denkt dan niet langer aan zichzelf en is een en al offer en geschenk. Omdat zij slecht is aangepast aan de maatschappij van de mannen is zij soms gedwongen zelf haar gedragingen te verzinnen; zij kan zich minder tevreden stellen met kant en klare recepten en clichés. Als zij van goeden wille is bezit zij een onrust die veel eerder oprecht is dan de zelfverzekerde gewichtigdoenerij van haar man.

Maar deze privileges op de man verwerft zij alleen dan wanneer ze de mystificaties die hij haar voorspiegelt van de hand wijst. In de hogere kringen maken de vrouwen zich tot vurige medeplichtigen van hun meester omdat zij er op staan te profiteren van de zegeningen waarvan hij hen verzekert. We hebben al gezien dat de vrouwen uit de bourgeoisie en aristocratie de belangen van de groep veel hardnekkiger verdedigen dan hun echtgenoten; zij aarzelen niet hun menselijke autonomie daaraan op te offeren. Zij onderdrukken en verstikken in zichzelf iedere gedachte, ieder kritisch

oordeel en iedere spontane overweging. Als papegaaien bouwen zij vaststaande meningen na, zij identificeren zich met het ideaal dat de mannelijke code voorschrijft. In hun hart en zelfs op hun gezichten is iedere oprechtheid gestorven. De huisvrouw hervindt in haar werk een vorm van onafhankelijkheid; uit de zorg voor haar kinderen puurt zij een beperkte, maar concrete ervaring. Maar de vrouw «die hulp heeft» heeft geen enkele greep op de wereld; zij leeft in een droom en een abstractie, in een leegte. Zij begrijpt de draagwijdte van de ideeën die ze uitdraagt niet; de woorden die zij uitspreekt verliezen in haar mond alle betekenis. De financier, de industrieel en soms zelfs de generaal nemen vermoeienissen en zorgen op zich, zij nemen risico's. Zij kopen hun voorrechten in een onrechtvaardige handel, maar ze betalen er in ieder geval met hun persoon voor. Hun echtgenoten daarentegen geven voor alles wat zij ontvangen niets terug en doen niets. Maar ze geloven des te blinder in hun ongeschreven rechten. Hun ij dele arrogantie, hun volledig onvermogen en hun geborneerde onwetendheid maakt van hen de meest nutteloze en nietswaardige wezens die het menselijk geslacht ooit heeft voortgebracht.

Het is dus even absurd te praten over de «vrouw» in het algemeen als over de eeuwige «man». En we begrijpen nu ook waarom alle vergelijkingen waarin men zich moeite geeft om na te gaan of de vrouw superieur, inferieur of de gelijke van de man is, zinloos zijn: hun situaties zijn totaal verschillend. Vergelijkt men deze situaties met elkaar dan is het duidelijk dat de situatie van de man oneindig veel verkieslijker is, dat wil zeggen dat hij over veel concreter

mogelijkheden beschikt om zijn vrijheid in de wereld te projecteren en uit te oefenen. Dat heeft noodzakelijkerwijze tot gevolg dat de mannelijke zelfverwerkelijking ver boven die van de vrouw uitgaat, maar haar is het nagenoeg verboden ook maar iets te doen. Meer nog, het vergelijken van het gebruik dat binnen hun grenzen mannen en vrouwen van hun vrijheid maken is a priori een poging die geen enkele zin heeft omdat mannen er vrij gebruik van maken. In verschillende vormen duiken de valstrikken van de kwade trouw en de bedrieglijkheid van de ernst, zowel bij de een als bij de ander op: in iedereen is de vrijheid een geheel. Maar bij de vrouw is die leugen abstract gebleven; door dit feit nu zal zij haar vrijheid eerst tot een waarachtige vrijheid kunnen ontplooien door te revolteren en in dit verzet zal zij tot zelfverdediging en zelfaanvaarding komen. Dat is de enige weg die openstaat voor hen die niet over de mogelijkheid beschikken iets op te bouwen. Zij moeten de grenzen van hun situatie afwijzen en pogen wegen naar de toekomst te openen. Berusting is alleen maar abdicatie en vlucht. Er is voor de vrouw geen andere weg dan te werken aan haar bevrijding.

Deze bevrijding kan alleen maar collectief zijn en voor alles vereist zij dat de economische evolutie van de vrouw voltooid wordt. Toch zijn er een aantal vrouwen geweest en zijn er ook nu nog een aantal vrouwen die voor zichzelf hun individuele heil zien te verwezenlijken. Zij pogen hun existentie binnen het kader van hun immanentie te rechtvaardigen, dat betekent hun transcendentie te verwerkelijken in immanentie. In een laatste - soms belachelijke, vaak pathetische - poging poogt de gevangen vrouw haar

gevangenis te doen verkeren in een glorierijke hemel, haar dienstbaarheid te veranderen in een soevereine vrijheid zoals wij zullen zien bij de narcistische, de verliefde en de mystieke vrouw.

Zesde deel - Rechtvaardigingen

XXII De narciste

Soms wordt er wel, zoals bijvoorbeeld door Helene Deutsch in *Psychology of women*, beweerd dat het narcisme de grondslag is van elke houding van de vrouw. Maar dat begrip te ver uitbreiden betekent het vernietigen, zoals La Rochefoucauld het begrip egoïsme stuk heeft gemaakt. In werkelijkheid is het narcisme een zeer nauwkeurig bepaald vervreemdingsproces: het Ik wordt als een absoluut doel gesteld en het subject vlucht daarin. We komen bij de vrouw heel wat andere, authentieke of niet-authentieke, houdingen tegen en wij hebben er daarvan al enige nagegaan. Wat wel waar is, is dat de omstandigheden de vrouw meer dan de man opwekken zich tot zichzelf te wenden en haar liefde aan zichzelf te wijden.

Voor iedere liefde is de dualiteit van subject en object vereist. Langs twee convergerende wegen wordt de vrouw tot narcisme gebracht. Ze voelt zich als subject bedrogen en teleurgesteld. Als meisje is zij beroofd van het *alter ego* dat de penis voor jongens is en later blijft haar agressieve seksualiteit onbevredigd. En nog belangrijker is dat mannelijke activiteiten haar verboden zijn. Zij is bezig, maar ze *doet* niets. In haar functies als echtgenote, moeder en huisvrouw wordt zij niet erkend als een eigengeaard individu. De werkelijkheid van de man ligt in de huizen die hij bouwt, in de bossen die hij in cultuur brengt en de zieken die hij geneest. Waar de vrouw

zichzelf niet verwerkelijken kan in plannen en doelen poogt zij zichzelf te grijpen in de immanentie van haar persoonlijkheid. Het woord van Sieyès parodiërend schreef Marie Bashkirtseff: «Wat ben ik? Niets. Wat zou ik willen zijn? Alles.» Omdat ze niets zijn beperken heel wat vrouwen woedend hun belangstelling alleen tot hun eigen ik dat ze dan zo overdreven opblazen dat ze het voor Alles houden. «Ik ben een heldin voor mezelf,» schrijft Marie Bashkirtseff ook nog. Een man die handelt, die doet, moet noodzakelijkerwijze de wereld het hoofd bieden. Werkeloos en geïsoleerd kan de vrouw geen plaats in de wereld vinden en evenmin zichzelf aan anderen afmeten. Omdat geen enkel belangrijk object voor haar toegankelijk is maakt zij zichzelf soeverein.

Ze kan *zichzelf* op deze manier haar eigen wensen voorhouden omdat zij van haar kinderjaren af zichzelf als een object is voorgekomen. Haar opvoeding heeft haar aangemoedigd zich geheel in haar lichaam te vervreemden; de puberteit heeft haar geopenbaard dat dit lichaam passief en begeerlijk is. Het is een ding dat zij met haar handen aan kan raken, dat gestreeld wordt door satijn en fluweel en dat ze kan bezien met de ogen van een minnaar. Het gebeurt wel dat de vrouw zich in haar eenzame lust splitst in een mannelijk subject en een vrouwelijk object. In La *psychanalyse* haalt Dalbiez het geval aan van Irène, een meisje dat er in haar jeugd van hield te urineren als jongens. In haar droom zag zij zichzelf vaak als een ondine, een watergeest wat dan weer de opvatting van Havelock Ellis bevestigt over de relatie tussen narcisme en wat hij «ondinisme» noemde, een vorm van urinatie-erotiek. Deze Irène dan hield zichzelf voor: «Ik ga van mezelf

houden,» of nog hartstochtelijker: «Ik ga gemeenschap met mezelf hebben,» met als toppunt: «Ik ga me bevruchten.» Ook Marie Bashkirtseff is tegelijk subject en object als ze schrijft: «Het is toch jammer dat niemand mijn armen en lichaam, alle frisheid en jeugd daarvan, ziet.»

In werkelijkheid is het echter niet mogelijk *voor zichzelf* echt een ander te zijn en jezelf bewust als een object te zien en te begrijpen. Die splitsing, die verdubbeling is alleen maar een droom. Voor het meisje is de pop de materialisatie van die droom; zij herkent zichzelf daarin concreter dan in haar eigen lichaam omdat er een scheiding is tussen haar en de pop. Deze behoefte om getweeën te zijn, om tussen het ene en het andere ik een tedere dialoog te kunnen voeren, heeft onder andere Anna de Noailles uitgedrukt in haar boek *Livre de ma vie*:

«Ik hield van poppen; ik leende hun onbeweeglijkheid de bezieling van mijn eigen bestaan. Ik had niet kunnen slapen onder een warme deken als ook zij niet in linnen en dons gewikkeld waren geweest... Ik droomde ervan de pure tweezame eenzaamheid te smaken... De behoefte om intact te blijven, om tweemaal mezelf te zijn ervoer ik in mijn kinderjaren zeer heftig... O, wat heb ik in die tragische ogenblikken waarin ik zacht dromend de angstaanjagende speelbal van verschrikkelijke tranen was er naar verlangd een andere, kleine Anna naast me te hebben die haar armen om me heen sloeg, die me troostte en die me begreep... In de loop van mijn leven heb ik haar in mijn eigen hart ontmoet en ik heb haar stevig vastgehouden. De hulp die zij me gaf was niet, zoals ik had gehoopt, in de vorm van troost, maar in die van

moed.»

Het opgroeiend meisje laat haar poppen slapen. Maar haar hele leven lang vindt de vrouw in haar poging zichzelf te projecteren en zich weer met zichzelf te identificeren een machtige hulp in de magie van de spiegel. Rank heeft de betrekking tussen spiegel en dubbelganger in mythen en dromen duidelijk belicht. Vooral bij de vrouw wordt het spiegelbeeld geïdentificeerd met het Ik. Schoonheid van de man is een verwijzing naar transcendentie, van de vrouw verwijst ze naar passiviteit en immanentie. Alleen de tweede soort wil de blik vast te houden en kan dus in de onbeweeglijke val van het spiegelend oppervlak gevangen worden. De man die zichzelf als activiteit en subjectiviteit voelt en poneert herkent zich niet in het starre beeld. Dat beeld heeft nauwelijks aantrekkingskracht voor hem omdat het lichaam van de man zich aan hem niet als een object van begeerte voordoet. De vrouw daarentegen die zich object weet en tot object maakt gelooft werkelijk dat zij *zichzelf* in de spiegel ziet. Een passief en gegeven feit, dat spiegelbeeld, is, net als zijzelf, een ding. En waar zij het vrouwelijk lichaam, haar eigen lichaam begeert, bezielt zij met haar bewondering en begeerte de levenloze charme die ze ziet. Anna de Noailles die zichzelf in dit opzicht goed kende bekent:

«Ik was veel minder ijdel op mijn geestesgaven, die zich in mij zo krachtig deden gelden dat ik er niet aan twijfelen kon, dan op het beeld dat de vaak geraadpleegde spiegel weerkaatste... Alleen fysiek genot bevredigde mijn ziel volkomen.»

De woorden «fysiek genot» zijn hier vaag en niet

juist. De ziel wordt bevredigd omdat, waar de geest zichzelf nog moet bewijzen, het gezicht dat bekeken wordt nu een onbetwistbaar gegeven is. Alle toekomst is geconcentreerd in dat lichtend vlak, een universum in de lijst van de spiegel. Buiten die beperkte grenzen zijn de dingen een wanordelijke chaos; de wereld is teruggebracht tot dit stukje glas waarin een beeld flonkert: de Unieke. Iedere vrouw die verzinkt in haar beeld heerst over tijd en ruimte, alleen en soeverein. Ze heeft alle rechten op mannen en fortuin, op roem en lust. Marie Bashkirtseff was zo bedwelmd door haar eigen schoonheid dat zij die in onvergankelijk marmer vast wilde leggen. Ze had zichzelf tot onsterfelijkheid gewijd:

«Toen ik thuis was gekomen kleedde ik me uit. Mijn naakte schoonheid trof me diep, alsof ik mijn eigen lichaam nog nooit had gezien. Er moest een standbeeld van mij worden gemaakt, maar hoe? Dat is vrijwel onmogelijk zonder dat ik getrouwd ben. En het moet beslist gebeuren, ik zou lelijk of misvormd kunnen worden... Ik moet een man nemen, al zou het alleen maar zijn om mijn standbeeld te laten maken...»

Cécile Sorel die zich gereed maakt voor een afspraak tekent zichzelf als volgt:

«Ik sta voor mijn spiegel. Ik zou nog mooier willen zijn. Ik schud mijn leeuwenmanen. Vonken schieten weg onder mijn kam. Mijn hoofd is een zon, omgeven door een stralenkrans van gouden haar.»

Ik herinner me ook een jonge vrouw die ik op een ochtend in de toiletten van een café zag. Ze had een roos in haar hand en maakte een enigszins beschonken

indruk. Ze naderde met haar lippen de spiegel alsof ze haar beeld wilde opdrinken en fluisterde glimlachend: «Aanbiddelijk, ik vind mezelf aanbiddelijk.» Priesteres en idool tegelijkertijd, zo zweeft de met roem omgeven narcistische vrouw in de boezem der eeuwigheid en achter de wolken wordt zij door geknielde wezens aanbeden; zij is God die zichzelf gadeslaat. «Ik hou van mij, ik ben mijn God,» zei Madame Mejerowsky. God worden is het realiseren van de onmogelijke synthese van het *en-soi* en het *pour-soi*. (Dat betekent tegelijk een onveranderlijk Feit, een Essentie zijn èn een veranderlijk en onderzoekend Bewustzijn. Vert.) De ogenblikken waarop het individu meent daarin te zijn geslaagd zijn voor hem bevoorrechte momenten van vreugde, vervoering en vervulling. Toen hij negentien jaar was voelde Roussel op zekere dag op een graanzolder het aureool van de roem om zijn hoofd: hij is daar rióoit meer van genezen. Het jonge meisje dat in de spiegel de schoonheid, begeerte, liefde en het geluk heeft gezien, in haar eigen trekken gehuld - en door haar eigen bewustzijn bezield naar zij meent - zal haar hele leven lang proberen de beloftes uit deze openbaring zoveel mogelijk te benutten. «Van jou houd ik,» vertrouwt Marie Bashkirtseff op een goede dag haar spiegelbeeld toe en een andere maal schrijft ze: «Ik hou zoveel van mezelf, ik maak mezelf zo gelukkig dat ik aan de maaltijd helemaal uitgelaten was.» Zelfs als de vrouw geen onweerstaanbare schoonheid is zal ze op haar gezicht toch de rijkdom van haar ziel zien doorschemeren en dat is voor haar roes voldoende. In de roman waarin zij zichzelf heeft geschilderd in de gedaante van Valerie schrijft Frau von Krüdener:

«Ze heeft iets bijzonders dat ik nog bij geen enkele andere vrouw gezien heb. Je kunt even gracieus en nog mooier zijn dan zij, en toch verre haar mindere zijn. Ze wordt dan misschien wel niet bewonderd, maar ze heeft iets ideaals en iets charmants dat je dwingt je met haar bezig te houden. Als je haar zo ziet, zo teer en tenger, zou je haar voor een gedachte kunnen houden...»

Ten onrechte verwondert men er zich over dat zelfs de misdeelde vrouwen soms in vervoering voor de spiegel kunnen staan. Zij voelen zich geroerd als gevolg van het feit dat ze een ding van vlees en bloed zijn dat daar staat. Net als voor de man is de loutere aanwezigheid van een jong vrouwelijk lichaam genoeg om hen te verwonderen. En waar zij zich ervaren als eigengeaarde subjecten kunnen zij, met een beetje zelfbedrog, hun bijzondere kwaliteiten uitrusten met een heel eigen en individuele aantrekkelijkheid. Zij zullen in hun gezicht of op hun lichaam een of andere gracieuze, zeldzame of pikante trek ontdekken. Ze geloven dat ze mooi zijn, alleen maar omdat zij zich vrouw voelen.

Overigens is de spiegel, hoe geliefd dan ook, niet het enige instrument om die splitsing, die verdubbeling te bewerkstelligen. In de samenspraak met zichzelf kan iedereen proberen een tweelingbroer te scheppen. Waar de vrouw het grootste deel van de dag alleen is en zich bij haar huishoudelijke taken verveelt heeft de vrouw tijd genoeg om in haar verbeelding haar eigen gedaante te vormen. Als jong meisje droomt zij van de toekomst; in een eindeloos heden opgesloten vertelt ze haar levensgeschiedenis aan zichzelf. Zij retoucheert die dusdanig dat ze er een esthetische ordening in

aanbrengt en verandert daardoor al voor haar dood haar toevallig leven in een noodlot.

Men weet bijvoorbeeld hoe sterk vrouwen hangen aan de herinneringen en souvenirs uit hun kinderjaren; de vrouwenliteratuur bewijst het. In autobiografieën van mannen neemt hun jeugd over het algemeen maar een secundaire plaats in. Vrouwen daarentegen beperken zich vaak tot het verhaal van hun eerste levensjaren en dat vormt dan ook het geliefkoosde onderwerp van hun romans en verhalen. Een vrouw die een vriendin of een minnaar iets over zichzelf vertelt begint dergelijke geschiedenissen vrijwel steeds met de woorden: «Toen ik nog een klein meisje was...» Ze houden een soort heimwee naar deze periode. Dat was de tijd waarin ze de weldadige en machtige hand van hun vader op hun bolletjes voelden en daarbij de vreugden van de onafhankelijkheid smaakten. Beschermd en gerechtvaardigd door de volwassenen waren zij autonome individuen voor wie zich een vrije toekomst opende. Nu zijn zij daarentegen in een huwelijk en de liefde onvoldoende beschermd en zij zijn dienaressen of objecten geworden die in het heden gevangen zitten. Eens heersten zij over de wereld en maakten dagelijks nieuwe veroveringen, nu zijn zij gescheiden van het universum en bestemd tot immanentie en herhaling. Zij voelen zich onttroond. Maar ze lijden het meest onder de gedachte dat ze ondergaan in de algemeenheid: echtgenote, moeder, huisvrouw, een van de velen. Als kind daarentegen heeft ieder zijn situatie op een heel eigen wijze beleefd. Ze wist niets van de overeenkomst die er was tussen de wijze waarop zij de wereld leerde kennen en waarop haar vriendinnen dat deden. Door haar ouders, leraren en vriendinnen werd zij in haar

individualiteit erkend; zij meende dat zij met geen ander te vergelijken was, dat zij uniek was en dat haar unieke kansen geboden werden. Bewogen wendt zij zich weer tot die jonge zuster van wier vrijheid, eisen en soevereiniteit zij afstand heeft gedaan en die zij min of meer verraden heeft. De vrouw die ze geworden is betreurt het menselijk wezen dat zij was. Zij poogt, diep in zichzelf, dat dode kind weer terug te vinden. «Klein meisje,» die woorden ontroeren haar, maar meer nog de woorden: «Lief, klein, grappig meisje», die roepen de verloren oorsprong weer in herinnering.

Ze beperkt er zich niet toe zich uit de verte te verwonderen en verbijsteren over een dergelijke zeldzame jeugd; zij poogt die in zichzelf weer te beleven. Zij tracht er zichzelf van te overtuigen dat haar smaak, haar opvattingen en haar gevoelens een ongewone frisheid hebben bewaard. Verbaasd ondervraagt zij, spelend met een ketting of draaiend aan een ring, de leegte en mompelt: «Grappig... maar zo ben ik nu eenmaal... Denk je eens in, water fascineert me... Ik ben helemaal weg van het buitenleven.» Iedere voorkeur lijkt een excentriciteit, iedere mening een uitdaging aan de wereld. Dorothy Parker heeft deze algemeen verbreide trek naar het leven getekend. Zij beschrijft Mrs. Welton als volgt:

«Ze stelde zich graag voor als een vrouw die alleen maar gelukkig kon zijn als ze met bloeiende bloemen omringd was... Met vertrouwelijke mededelinkjes bekende zij de mensen hoe dol ze op bloemen was. Er lag een ondertoon van verontschuldiging in die bekentenissen alsof ze haar toehoorders wilde vragen haar smaak niet al te ongewoon te beschouwen. Het leek

wel alsof ze verwachtte dat haar gesprekspartner achterover zou vallen en verbijsterd uit zou roepen: «Nee toch. Hoe bestaat het!» Af en toe biechtte ze ook andere, kleine voorkeuren op: altijd op een wat verbijsterde toon alsof het tegen haar fijngevoeligheid inging zich zo bloot te geven. Ze vertelde hoe dol ze was op kleur, op het buitenleven, op ontspanning, op een echt goed toneelstuk, aardige stoffen, goed zittende kleren en de zon. Maar het vaakst bekende ze haar liefde voor bloemen toch. Ze had de indruk dat die voorkeur haar, meer dan iets anders, onderscheidde van de gewone stervelingen.»

De vrouw tracht dergelijke gevoelens en overwegingen vaak in haar gedrag te bevestigen. Zij kiest een kleur: «Groen, dat is mijn kleur.» Zo heeft ze een lievelingsbloem, een parfum, een musicus, haar bijgelovigheden en manies die zij met eerbied behandelt. En ze hoeft niet mooi te zijn om haar persoonlijkheid in haar kleren en de inrichting van haar huis tot uitdrukking te brengen. De persoonlijkheid die zij gestalte geven wil heeft, al naar gelang haar intelligentie, vasthoudendheid en de mate van vervreemding, min of meer samenhang en originaliteit. Sommigen mengen min of meer toevallig een paar afzonderlijke trekjes op een wat warrige manier door elkaar; anderen scheppen systematisch een figuur en spelen die rol voortdurend. We hebben er al op gewezen dat de vrouw slecht onderscheid weet te maken tussen spel en werkelijkheid. Rondom deze heldin schikt haar leven zich tot een trieste of verrukkelijke, maar altijd wat vreemde, roman. Soms is dat een roman die al geschreven is. Ik weet niet hoeveel jonge meisjes hebben mij al verteld dat zij

zichzelf herkenden in Judy uit *Dusty answer*. En ik herinner me ook een oude en zeer lelijke dame wier gewoonte het was te zeggen: «Lees Balzac's *Lys dans la vallée*: dat is mijn levensgeschiedenis.» En als kind bezag ik deze verwelkte lelie dan met enige eerbiedige verbijstering. Anderen mompelen alleen maar vaagjes: «Over mijn leven zou je een boek kunnen schrijven.» Ze zijn onder een gelukkig of ongelukkig gesternte geboren. «Dat kan nu ook alleen mij maar overkomen,» zeggen zij. Er rust pech op elke stap die zij zetten of het geluk glimlacht hen voortdurend tegen; maar ze hebben in elk geval een noodlot. Cécile Sorel schrijft met de naïviteit waaraan ze in haar *Mémoires* voortdurend vasthoudt: «Zo maakte ik mijn entree in deze wereld; mijn eerste vrienden heetten geest en schoonheid.» En in *Livre de ma vie*, een geweldig monument van het narcisme, schrijft Anna de Noailles:

«Op een goede dag verdwenen de gouvernantes: het lot nam hun plaats in. Het mishandelde het sterke en zwakke schepsel evenzeer als het het in vervoering had gebracht; het bewaarde haar voor schipbreuk waarbij zij leek op de krampachtige Ophelia die haar bloemen redt en die voortdurend haar stem verheft. Het vroeg haar te hopen dat deze allerlaatste belofte werkelijk waar was: de Grieken maakten de dood nuttig.»

Als voorbeeld van narcistische literatuur haal ik ook de volgende passage nog aan:

«Uit het stevige kleine meisje dat ik was, met de fijne, maar ronde ledematen en de blozende wangen was ik een wat overdreven teer, doorzichtig en roerend jong ding geworden dank zij de levensstroom die uit mijn woestijn, mijn honger, mijn korte en mysterieuze

doden even vreemd en onbegrijpelijk ontsprong als uit de rots van Mozes. Ik laat mij niet, wat mijn goed recht zou zijn, voorstaan op mijn moed. Die richt ik op mijn kracht en mijn mogelijkheden. Ik zou die kunnen beschrijven zoals men zegt: ik heb groene ogen, donkere haren en een kleine, krachtige hand...»

En dan verder nog:

«Vandaag mag ik zeggen dat ik, gedragen door mijn ziel en de harmonische krachten daarvan, heb geleefd op de klank van mijn stem...»

Wanneer stralende schoonheid, levensdrift en geluk haar ontbreken kiest de vrouw voor de slachtofferlijke persoonlijkheid; hardnekkig belichaamt zij dan de *Mater dolorosa*, de niet begrepen echtgenote en in haar eigen ogen is zij «de ongelukkigste vrouw ter wereld». In *Frigidity in women* citeert Stekel het volgende geval van een melancholieke vrouw:

«Ieder jaar, rond kerstmis verschijnt bij mij de bleke, in het donker geklede veertigjarige mevrouw H. W. en beklaagt zich over haar lot. Het is een droevig verhaal dat zij onder tranen doet. Een mislukt leven en een verknoeid huwelijk. De eerste maal dat zij bij me kwam was ik tot tranen toe geroerd en zou ik het liefste met haar mee hebben gehuild... Maar intussen zijn er twee jaar verlopen en ze leeft nog steeds op de ruïne van haar hoop en huilt nog steeds over haar verloren leven. Haar trekken verraden de eerste tekenen van verval en dat geeft haar een reden te meer om te klagen. «Wat is er toch van mij, die eens zo bewonderd werd, geworden?». Haar klachten worden talrijker; zij jaagt haar vertwijfeling steeds hoger

op omdat al haar vrienden haar treurig lot wel kennen. Ze verveelt iedereen met haar voortdurend klagen... Dat is een nieuwe gelegenheid voor haar om zich ongelukkig, eenzaam en onbegrepen te voelen. Er is geen uitweg meer uit deze doolhof van lijden... Deze vrouw putte haar vreugde uit deze *tragische rol*. Ze bedwelmde zich letterlijk aan de gedachte dat zij de ongelukkigste vrouw ter wereld was. Alle pogingen om. haar aan het actieve leven te laten meedoen leden schipbreuk.»

Een gemeenschappelijke trek van de kleine mevrouw Welton, de fiere Anna de Noailles, de ongelukkige zieke van Stekel en de overgrote meerderheid van de vrouwen wier lot zo ongewoon is, is dat zij zich onbegrepen voelen. Hun omgeving erkent hun uitzonderlijkheid niet of niet voldoende. Deze onwetendheid en onverschilligheid van anderen leiden bij hen werkelijk tot de gedachte dat zij een geheim met zich meedragen. Het is een feit dat velen van hen zwijgend bepaalde episoden uit hun kinderjaren die voor hen heel belangrijk zijn geweest, in zich hebben begraven. Zij weten dat hun officiële biografie niet samenvalt met hun werkelijke levensgeschiedenis. Maar in hoofdzaak is de door de narcistische vrouw zo geliefde heldin alleen maar imaginair omdat zij zich in het echte leven niet heeft verwerkelijkt. Haar uniek-heid wordt haar niet toegekend door de wereld der stervelingen, want het is een verborgen beginsel, een soort «drift» een «deugd» die even duister blijft als het flogiston der Alchemisten. De vrouw gelooft aan de aanwezigheid daarvan, maar als zij dat bloot zou geven aan een ander zou ze zich even verward voelen als de psychastenicus die met alle geweld

ongrijpbare misdaden bekennen wil. In beide gevallen wordt het «geheim» teruggebracht tot de lege overtuiging in zichzelf een sleutel te vinden die gevoelens en gedragingen kan ontcijferen en rechtvaardigen. Zijn willoosheid en inertie bezorgt de psychastenicus die illusie en de vrouw meent dat er een onuitsprekelijk mysterie in haar huist omdat ze geen mogelijkheid heeft zich in haar dagelijkse activiteiten te uiten. De beroemde mythe van het mysterie der vrouw moedigt haar daartoe aan en wordt daardoor op zijn beurt weer bevestigd.

Of er nu een gelukkig of ongelukkig gesternte op haar rust, rijk in haar miskende schatten neemt de vrouw in haar eigen ogen de overmijdelijkheid aan van de held uit de tragedie die wordt geregeerd door het noodlot. Haar hele leven wordt daardoor getransformeerd tot een gewijd drama. Onder het plechtig gekozen gewaad verhullen zich tegelijkertijd een priesteres, gehuld in haar heilige kledij en een idool, door trouwe handen getooid, dat bereid is zich door de vromen te laten aanbidden. Haar innerlijk wordt de tempel die aan haar verering, haar huis de bedevaartplaats die aan haar cultus is gewijd. Marie Bashkirtseff besteedt evenveel zorg aan de omgeving waarbinnen zij leeft als aan haar kleren:

«Naast de schrijftafel een wat ouderwetse fauteuil, zodat ik, als er iemand binnenkomt, die stoel maar iets hoef te laten draaien om oog in oog met de mensen te staan... Vlak bij de pijnlijk netjes opgeruimde tafel met de boeken als achtergrond, tussen de schilderijen en planten zie je de benen en voeten die dus niet meer, zoals vroeger, door het donkere hout lijken te worden afgesneden. Boven de divan hangen de

beide mandolines en de gitaar. En in het midden van die omgeving moet u zich dan een jong en matbleek meisje voorstellen met fijne, kleine, blauwdooraderde handjes...»

Als ze door salons paradeert, als ze zich in de armen van haar minnaar laat gaan vervult de vrouw haar missie: zij is Venus die de schatten van haar schoonheid over de wereld uitstrooit. Niet zichzelf, maar de Schoonheid verdedigde Cécile Sorel toen ze het glas voor de karikatuur van Bib brak; in haar *Mémoires* kunnen wij lezen dat ze op elk ogenblik van haar leven de stervelingen heeft opgeroepen tot de eredienst aan de Kunst. En dat geldt ook voor Isadora Duncan zoals zij zichzelf beschrijft in *My life*:

«Na de voorstelling, was ik in mijn tunica en met de krans van rozen om mijn haar zo lief en mooi. Waarom zou ik niet profiteren van die charme? Waarom zou een man die de hele dag met zijn hoofd moet werken... niet door zulke heerlijke armen omhelsd worden en waarom zou hij geen troost voor al zijn moeite en een paar uur van schoonheid en vergetelheid kunnen vinden?»

De edelmoedigheid van de narcistische vrouw levert haar profijt op. Nog beter dan in de spiegel ontwaart zij in de bewonderde ogen van anderen haar, met een nimbus van glorie omgeven, dubbelgangster. Bij gebrek aan meegaand publiek stort zij haar hart uit voor een biechtvader, een arts, een psychiater en raadpleegt zij waarzegsters en helderzienden. «Niet dat ik er aan geloof,» zei een aankomend sterretje, «maar ik vind het zo heerlijk als er over mij gepraat wordt.» Ze vertelt haar vriendinnen alles van zichzelf en in haar minnaar zoekt ze, vuriger dan in wie ook, een getuige.

De verliefde vrouw vergeet haar eigen Ik snel. Maar heel veel vrouwen zijn niet tot een werkelijke liefde in staat juist omdat zij zichzelf niet vergeten. Zij geven de voorkeur aan een groter toneel dan de intimiteit van de slaapstee. Vandaar ook dat het uitgaansleven voor hen zo belangrijk is; zij hebben behoefte aan ogen die hen zien, aan oren die naar hen luisteren; hun persoonlijkheid moet een zo groot mogelijk publiek hebben.

Als ze haar kamer beschrijft laat Marie Bashkirtseff zich ook deze bekentenis ontglippen:

«Op die manier *voer ik mezelf ten tonele* als er iemand bij me binnen komt en me ziet schrijven.»

En wat verderop:

«Ik heb besloten dat een *behoorlijke enscenering* mij best wat kosten mag. Ik zal een huis laten bouwen dat groter is dan dat van Sarah, met grotere ateliers...»

En Anna de Noailles van haar kant schrijft:

«Ik hield van openbare discussies, van de markt, en ik hou daar nog van... Ik heb dan ook vaak vrienden die zich tegenover mij verontschuldigden voor het aantal gasten dat naar zij meenden hinderlijk voor mij zou kunnen zijn, kunnen geruststellen met de oprecht gemeende bekentenis: ik hou er niet van *voor lege banken te spelen*.»

Kleren en gesprekken bevredigen voor een belangrijk deel deze vrouwelijke voorkeur voor paraderen. Maar een eerzuchtige narcistische vrouw verlangt er naar zichzelf op een meer ongebruikelijke en wat

gevarieerder wijze ten toon te stellen. Vooral wanneer ze van haar hele leven een toneelstuk maakt dat ze aan de bijval van het publiek aanbiedt zal ze het leuk vinden alles zo goed mogelijk in scène te zetten. In *Corinne* verhaalt Madame de Staël breedvoerig hoe ze de Italiaanse menigten in vervoering bracht door het voordragen van gedichten waarbij zij zichzelf op de harp begeleidde. In haar chalet in Coppet was haar geliefde vorm van ontspanning het declameren van tragische rollen. Als Phèdre richtte ze graag vurige liefdesverklaringen tot jonge minnaars die ze dan als Hippolytes verkleedde. Frau van Krüdener was een specialiste in de sluierdans die zij in *Valérie* als volgt beschreef:

«Valérie vroeg om haar sjaal van donkerblauwe mousseline; zij streek haar haren weg van haar voorhoofd en deed de sjaal om haar hoofd; langs haar slapen en schouders viel hij omlaag. Haar voorhoofd kreeg een Griekse lijn, haar haren waren verdwenen, haar oogleden sloeg ze neer en haar gewone glimlach trok langzaam aan weg. Haar hoofd neeg, de sjaal gleed teer over haar gekruiste armen en over haar borst. En dit blauwe omhulsel, die zuivere en zachte gestalte leek op een tekening van Correg-gio die vorm gaf aan een rustige berusting. En toen ze haar ogen weer opsloeg, toen er een glimlach om haar lippen aarzelde had men kunnen denken dat je het loutere Geduld de loutere Smart zag toelachen in een monument zoals Shakespeare dat had beschreven...

Men moet Valérie zien. Schuchter, edel, diep en gevoelig tegelijk verwart ze, bekoort ze en windt ze op, ze ontlokt tranen en doet het hart sneller kloppen alsof het wordt beheerst door een hevige drift. Zij

alleen bezit die verrukkelijke gratie die niet te leren is maar die de Natuur heimelijk aan enkele wezens van hogere orde openbaart.»

Als de omstandigheden haar dat veroorloven is er niets dat de narcistische vrouw zo’n diepe bevrediging schenkt als zich openlijk te wijden aan het toneel.

«Het toneel, zegt Georgette Leblanc, heeft mij precies gegeven wat ik zocjat: een reden tot vervoering. Het lijkt me nu een *karikatuur van de handeling*, iets dat voor een overdreven temperament onontbeerlijk is.»

De uitdrukking die zij gebruikt is treffend: waar zij niet handelen kan verzint de vrouw surrogaat-handelingen. En toneel is voor menigeen een surrogaat dat erg de voorkeur verdient. De actrice kan overigens naar heel andere doelen streven. Voor sommigen is het een middel om in hun levensonderhoud te voorzien, gewoon een vak. Voor anderen is het toegang hebben tot de roem iets dat voor lichtzinnige doelen kan worden gebruikt. En voor nog weer anderen betekent het toneel de triomf van hun narcisme: de grootsten onder hen - een Rachel, een la Duse - zijn echte kunstenaressen die transcenderen in de rollen die zij creëren. Maar de actrice van het tweede-plan daarentegen bekommert zich niet om wat zij voorstelt, maar om de roem die op haar terugstraalt. Zij tracht in de eerste plaats zichzelf te doen gelden. De hardnekkige narciste vindt zich zowel in de kunst als in de liefde beperkt omdat zij zich niet weet te geven.

Die tekortkoming zal zich zwaar in al haar activiteiten doen voelen. Alle wegen die naar de roem kunnen voeren zullen haar aantrekken, maar zij zal die

nooit zonder bedenkingen inslaan. Beeldhouwkunst, schilderkunst en literatuur zijn leefwijzen die een harde leerschool en eenzame arbeid vereisen; veel vrouwen proberen het, maar zij zien er ook vrij snel weer van af als zij niet door een positieve scheppingsdrang zijn bezield. Velen van hen trouwens die er wel aan vasthouden doen nooit meer dan dat werk «spelen». Marie Bashkirtseff, die zo gretig verlangde naar roem, bracht uren door voor haar schildersezel, maar ze hield teveel van zichzelf om werkelijk van schilderen te kunnen houden. Na jaren van teleurstelling en onlust geeft ze dat zelf toe: «Ja, ik heb moeite gedaan om te schilderen; ik heb mezelf vandaag eens geobserveerd: *ik doe alleen maar alsof...*» Als een vrouw, zoals Madame de Staël of een Anna de Noailles er in slaagt een oeuvre te scheppen dan komt dat omdat zij niet uitsluitend in beslag genomen wordt door de cultus die zij aan zichzelf wijdt. Maar een van de tekortkomingen waaronder heel wat schrijfsters gebukt gaan is dat ze het te goed niet zichzelf getroffen hebben, wat hun oprechtheid ondergraaft, hun gezichtskring beperkt, hun werk banaal maakt.

Veel vrouwen die diep overtuigd zijn van hun superioriteit zijn toch niet in staat die in de ogen van de buitenwereld waar te maken. Hun eerzucht zal er zich dan op richten een man, die zij van hun verdiensten overtuigen, als middelaar te gebruiken. Zij streven door middel van vrije plannen niet naar een bijzondere waarde, zij willen waarden die al vaststaan aan hun Ik binden. Ze wenden zich dus tot mannen die invloed bezitten en roem genieten in de hoop - door zich tot hun muze, inspiratrice en

raadgeefster te maken - zich met hen te identificeren. Een frappant voorbeeld daarvan is Mabel Dodge in haar verhouding tot Lawrence.

«Ik wilde, zegt zij, zijn geest verleiden, hem dwingen bepaalde dingen voort te brengen... Ik had zijn ziel nodig, zijn wil, zijn scheppende verbeeldingskracht en zijn heldere visie. En om de meesteresse te worden van die wezenlijke instrumenten moest ik zijn bloed beheersen... Ik ben er altijd op uit geweest dingen te laten doen door anderen, zonder zelf ook maar te proberen ooit iets te doen. Ik kon me als een soort gevolmachtigde dan actief en vruchtbaar voelen. Dat was een *zekere compensatie voor het troosteloze gevoel niets gedaan te hebben*.»

En verder nog:

«Ik wilde dat Lawrence veroverde door *mij*, dat hij gebruik maakte van *mijn* ervaring, *mijn* waarnemingen en *mijn* Taos en dat hij dat alles gestalte gaf in een geweldig kunstwerk.»

Zo wilde ook Georgette Leblanc «een woedende vlam» zijn voor Maeterlinck, maar ze wilde ook dat haar naam werd geschreven in het boek dat de dichter geschreven had. Het betreft hier geen eerzuchtige vrouwen die een persoonlijk doel hebben uitgekozen en proberen dat te bereiken door middel van mannen - zoals prinses Orsini en Madame de Staël deden - maar om vrouwen die worden gedreven door een subjectieve begeerte naar *belangrijkheid*, naar *aanzien* en die zich niet op enig objectief doel richten en die erop uit zijn zich meester te maken van de transcendentie van anderen. Lang niet altijd slagen zij daarin. Maar ze weten heel

handig hun mislukking te maskeren en zichzelf ervan te overtuigen dat ze onweerstaanbaar verleidelijk zijn. Omdat ze weten dat ze beminnelijk, bege-renswaard en bewonderenswaardig zijn voelen zij er zich zeker van dat ze worden bemind, begeerd en bewonderd. Bélise is op en top een narciste. Zelfs de onschuldige Brett die Lawrence zo is toegewijd schept voor zichzelf nog een kleine persoonlijkheid die ze met een zware verleidelijkheid uitrust:

«Ik sla mijn ogen op en merk dat jij mij met je faungezicht een beetje kwaad aankijkt; er blinkt een uitdagend licht in je blik, Pan. Ik kijk je plechtstatig en waardig aan tot die gloed in je ogen dooft.»

Dergelijke illusies kunnen werkelijke geestesverwarring met zich meebrengen en niet zonder reden beschouwde Clérambault erotomanie dan ook als «een soort beroepswaanzin». Zich vrouw voelen betekent zich een begerenswaard object voelen en geloven dat je begeerd en bemind wordt. Het is opmerkelijk dat van de tien patiënten die in «de waan verkeren bemind te worden» er negen vrouwen zijn. Daaruit is duidelijk te constateren dat ^zij in hun gefantaseerde minnaar alleen maar de apotheose van hun narcisme zoeken. Als priester, arts, advocaat en superieur wezen willen ze hem voorzien van een onbetwistbare waarde en hun gedragingen openbaren de onomstotelijke waarheid dat zijn ideale minnares hoog boven alle andere vrouwen uitsteekt en dat zij onweerstaanbare en hoogstaande deugden bezit.

Erotomanie kan in samenhang met verschillende psychosen optreden, maar de inhoud is altijd dezelfde.

Het subject ervan wordt stralend verheerlijkt door de liefde van een eminente man die plotseling gefascineerd is door haar charme - terwijl zij op iets dergelijks helemaal niet bedacht was - en die haar zijn gevoelens op een weliswaar verdraaide, maar zeer heerszuchtige wijze laat blijken. Soms speelt deze relatie zich af op een ideëel vlak, soms ook neemt die seksuele vormen aan. Maar de wezenlijke karakteristieken ervan zijn dat de machtige en glorierijke halfgod vuriger liefheeft dan hij bemind wordt en dat hij zijn passie manifesteert in een bizar en tweeslachtig gedrag. Uit het groot aantal gevallen dat door psychiaters wordt aangehaald citeer ik hier het volgende geval dat door Ferdière is beschreven in *L’érotomanie*. Het betreft een achtenveertigjarige vrouw, Marie-Yvonne die de volgende bekentenis deed:

«Het gaat om Maître Achille, een voormalig afgevaardigde, lid van de balie en de orde van advocaten. Ik ken hem sinds 12 mei 1920. De dag daarvoor had ik hem in het paleis van Justitie op willen zoeken. Ik had toen zijn krachtige gestalte wel opgemerkt, maar wist niet wie hij was. De rillingen liepen me over de rug... Ja, het was een kwestie van gevoel tussen ons, een wederzijds gevoel; onze blikken kruisten elkaar, onze ogen ontmoetten elkaar. Van het eerste ogenblik af dat ik hem zag had ik een zwak voor hem. En dat is voor hem net zo... In elk geval heeft hij dat tegenover mij het eerst uitgesproken; dat was rond het begin van 1922. Hij ontving me in zijn zitkamer, altijd alleen. Op een dag stuurde hij zelfs zijn zoon weg... Op een dag... stond hij op en kwam naar me toe, zonder het gesprek af te breken. Ik begreep meteen dat het hier een opwelling van gevoel

betrof... Met woorden gaf hij me dat te verstaan. Op allerlei verschillende, lieve manieren liet hij blijken dat onze gevoelens elkaar gevonden hadden. Een andere keer, als altijd in zijn werkkamer, kwam hij naar me toe met de woorden: «U, en u alleen mevrouw en geen andere dan u, dat weet u immers.» Ik werd daar zo door aangegrepen dat ik niet wist wat ik zeggen moest; ik heb alleen geantwoord, «Bedankt, mijnheer de advocaat!» Een andere keer liep hij helemaal uit zijn werkkamer met me mee tot aan de straat. Hij ontdeed zich ook van een man die met hem meeliep. Hij gaf hem een franc op de trap en zei tegen hem «Laat me met rust, kerel. Je ziet toch dat ik in gezelschap van een dame ben.» En dat allemaal om mij alleen gezelschap te kunnen houden. Hij drukte me altijd heel krachtig de hand. Tijdens zijn eerste pleidooi maakte hij een grapje om te verstaan te geven dat hij vrijgezel was.

Hij stuurde een zanger naar de binnenplaats om mij zijn liefde te verklaren... Hij keek naar mijn ramen; ik zou u zijn liefdeslied kunnen voorzingen... hij liet de harmonie langs mijn huis marcheren. Ik ben dom geweest. Ik had op al die avances in moeten gaan. Ik heb Maître Achille verkild... toen heeft hij gedacht dat ik hem afwees en daarnaar gehandeld. Hij had veel beter openlijk kunnen praten. Hij heeft zich gewroken, Maître Achille dacht dat ik gevoelens koesterde voor B... en was jaloers... Hij heeft me door toverkracht met behulp van mijn foto laten lijden. Dat heb ik in ieder geval door het bestuderen van boeken in de loop van het laatste jaar ontdekt. Hij heeft die foto op de een of andere manier bewerkt, daardoor is het allemaal gekomen...»

Die waanzin kan inderdaad makkelijk omslaan in

vervolgingswaanzin. En dat proces kan men zelfs in normale gevallen terugvinden. De narcistische vrouw kan niet toegeven dat anderen niet hartstochtelijk belang in haar stellen. Wanneer zij beschikt over duidelijke bewijzen dat ze niet aanbeden wordt veronderstelt ze onmiddellijk dat ze gehaat wordt. Alle kritiek schrijft ze op rekening van jaloezie en teleurstelling. Haar mislukkingen zijn het resultaat van duistere machinaties. Daardoor bevestigen zij de gedachte van haar belangrijkheid. Ze komt makkelijk tot grootheidswaan of vervolgingswaanzin die daar de omkering van is; middelpunt van haar eigen wereld en geen andere wereld kennend dan de hare is zij immers het absolute middelpunt van de wereld.

Maar die komedie van de narciste speelt zich af op kosten van het werkelijke leven; een gefantaseerde persoonlijkheid dingt naar de bewondering van een gefantaseerd publiek. De vrouw die de prooi is van haar eigen ik verliest iedere greep op de wereld zoals die is en ze bekommert er zich niet om met anderen een werkelijke relatie op te bouwen. Madame de Staël zou niet met zo’n blij gemoed Phèdre gedeclameerd hebben als zij ook maar enig vermoeden of voorgevoel zou hebben gehad van de spottende opmerkingen die haar «bewonderaars» ‘s avonds in hun dagboeken noteerden. Maar de narciste weigert te erkennen dat men haar anders kan zien dan zij zich toont. Dat verklaart dan ook waarom zij, zo bezig met zelfbeschouwing, zo slecht in staat is zichzelf te beoordelen en zo makkelijk afglijdt naar het belachelijke. Ze luistert niet meer, ze praat en als ze praat zegt ze haar rol op.

«Ik vind het leuk, schrijft Marie Bashkirtseff. Ik

praat niet met hem, ik *speel* en als ik een goed publiek meen te hebben ben ik in mijn kinderlijke intonaties en fantastische houdingen uitstekend.»

Ze kijkt teveel naar zichzelf om ook nog maar iets te zien; ze begrijpt in anderen alleen wat ze in hen van zichzelf herkent. Wat zij niet kan verenigen met haar geval en met haar levensgeschiedenis blijft haar vreemd. Ze zou haar ervaringen graag verveelvoudigen; zij zou de roes en de kwellingen van de verliefde vrouw willen kennen, de pure vreugde van het moederschap, vriendschap, eenzaamheid, tranen en gelach, maar waar zij zichzelf niet geven kan blijven haar gevoelens en emoties gemaakt. Isadora Duncan heeft ongetwijfeld echt gehuild om de dood van haar kinderen. Maar als zij, met een groots en theatraal gebaar hun as in zee strooit, is zij niet meer dan een comédienne. En de volgende passage uit *My life* waarin ze haar verdriet oproept kan men niet zonder een gevoel van onbehagen lezen;

«Ik voel de warmte van mijn eigen lichaam. Ik sla mijn blik neer naar mijn blote benen die ik strek, naar de zoetheid van mijn borsten, naar mijn armen die nooit rustig blijven, maar die zich voortdurend in zachte golven bewegen en ik zie dat ik al twaalf jaar moe ben, dat die borst een onstilbaar verdriet omsluit, dat die handen door droefheid gemerkt zijn en dat, als ik alleen ben, die ogen maar zelden droog zijn.»

Uit de cultus voor het ik kan het opgroeiend meisje de moed putten de verontrustende toekomst tegemoet te treden. Maar die tussenfase moet snel doorlopen worden omdat de toekomst zich anders sluit. De verliefde vrouw die haar minnaar opsluit in de immanentie van

het paar bestemt hem met haar tot de dood; de narcistische vrouw die zich vervreemdt in haar imaginaire dubbelgangster vernietigt zichzelf. Haar herinneringen verstarren, haar gedragingen verworden tot stereotypen, ze herkauwt haar woorden en herhaalt gebaren die hoe langer hoe meer iedere inhoud verliezen. Vandaar ook de indruk van armzaligheid die zoveel «intieme dagboeken» en «vrouwelijke autobiografieën» wekken. Geheel in beslag genomen door het bewieroken van de vrouw die niets doet maakt zij zich tot een niets en bewierookt dat.

Het is haar ongeluk dat zij, ondanks al haar onoprechtheid, dat niets kent. Er kan ook geen reële relatie bestaan tussen een individu en zijn dubbelganger omdat die dubbelganger er niet is. De narcistische vrouw lijdt een radicale nederlaag. Ze kan zichzelf niet als een totaliteit, een volheid beschouwen, zij kan de illusie *en-soi-pour-soi* te zijn niet handhaven. Haar eenzaamheid wordt, net als die van ieder menselijk wezen, ervaren als toevalligheid en verlatenheid. En daarom ook is zij - tenzij zij zich bekeert - gedoemd rusteloos te vluchten naar de massa, naar het lawaai, kortom naar anderen. Het zou een ernstige dwaling zijn te menen dat, door zichzelf als opperste doel te kiezen, zij aan de afhankelijkheid zou ontkomen. Zij wijdt zich integendeel aan de diepste slavernij. Zij zoekt geen steun in haar vrijheid, zij maakt zichzelf tot een object dat in de wereld en in elk vreemd bewustzijn in gevaar verkeert. Niet alleen haar gezicht en haar lichaam zijn van kwetsbaar vlees dat door de tijd wordt aangetast, het is in de praktijk ook een kostbare onderneming je tot idool te tooien, een

voetstuk voor jezelf op te richten en een tempel voor jezelf te bouwen. We zagen al dat Marie Bashkirtseff om zich in onsterflijk marmer te laten griffen moest toestemmen in een huwelijk om het geld. Het fortuin van mannen betaalde het goud, de wierook en de myrrhe die Isadora Duncan en Cécile Sorel aan de trappen van hun troon legden. Omdat de man voor de vrouwen het lot belichaamt meten vrouwen gewoonlijk hun succes af aan het aantal en de kwaliteiten van de mannen die aan hun macht onderworpen zijn. Maar ook hier speelt de wederkerigheid weer mee. De «bidsprinkhaan» die poogt van een man haar werktuig te maken slaagt er niet in zich van hem te bevrijden, want om hem te ketenen moet zij hem behagen. De Amerikaanse vrouw die idool wil zijn, maakt zich tot de slaaf van haar bewonderaars, ze kleedt zich, leeft en ademt slechts door mannen en voor hen. In werkelijkheid is de narciste even afhankelijk als de hetaere. Als ze al aan de overheersing van een enkele man ontkomt kan dat alleen door het aanvaarden van de tirannie van de openbare mening. Deze band die haar aan anderen bindt sluit geen wederkerige ruil in: als zij poogde zich door de vrijheid van anderen te laten erkennen en, door middel van daden, die vrijheid ook als doel zou erkennen, zou zij geen narciste meer zijn. Het paradoxale in haar houding is dat zij om waardering vraagt van een wereld waaraan zij geen enkele waarde toekent, omdat in haar ogen zij alleen telt. De bijval van vreemden is een onmenselijke, mysterieuze en grillige macht die op magische wijze gevangen moet worden. Ondanks haar oppervlakkige arrogantie weet de narciste zich bedreigd. Daarom is zij onrustig, gevoelig, prikkelbaar en voortdurend waakzaam. Haar ijdelheid wordt nooit bevredigd. Hoe ouder ze wordt hoe

angstiger ze streeft naar lof en succes en hoe meer ze complotten om zich heen vermoedt. Verdwaasd en geobsedeerd zinkt zij weg in het duister van de onoprechtheid en eindigt vaak met het verwerven van een paranoïde waanzin. Op haar is al heel in het bijzonder het woord van toepassing: «Wie zijn leven zal willen behouden, die zal het verliezen.»

Zesde deel - Rechtvaardigingen

XXIII De vrouw en de liefde

Het woord «liefde» heeft voor de beide geslachten beslist niet dezelfde betekenis en is daardoor een bron van ernstige misverstanden die hen scheiden. Heel terecht heeft Byron opgemerkt dat de liefde in het leven van de man een op zichzelf staande factor is, terwijl het voor de vrouw haar hele bestaan is. Diezelfde gedachte drukt Nietzsche uit in *Die fröhliche Wissenschaft*:

«Man en vrouw verstaan onder liefde ieder iets anders... Wat de vrouw onder liefde verstaat is duidelijk genoeg: de volkomen overgave (en niet alleen maar toewijding) met lichaam en ziel, zonder enige bedenking, zonder enig voorbehoud... Juist het ontbreken van welke voorwaarde dan ook maakt van haar liefde een *geloof* (cursivering Nietzsche); een ander geloof heeft de vrouw niet. Wat de man betreft die van een vrouw houdt, hij *wil* (cursivering Nietzsche) van haar juist die liefde. Het is hem bijgevolg verre voor zichzelf datzelfde gevoel als van de vrouw als vaststaand aan te nemen. En als er al mannen zouden zijn die ook dat verlangen naar totale overgave zouden ervaren, dan zijn dat, op mijn woord... geen mannen.»

Mannen konden op bepaalde ogenblikken in hun leven hartstochtelijke minnaars zijn, maar niet één van hen kan gedefinieerd worden als «een groot minnaar». Zelfs in hun allerheftigste vervoeringen laten zij zich toch

nooit volledig gaan. Ook wanneer ze op hun knieën vallen voor hun minnares, willen zij haar nog bezitten, zich meester maken van haar, haar inlijven. In het diepst van hun leven blijven zij soevereine subjecten. De geliefde vrouw is alleen maar een waarde temidden van andere waarden; zij willen haar integreren in hun existentie en niet hun hele bestaan verkwisten aan haar. Voor de vrouw daarentegen is de liefde een totale zelfverloochening ten gunste van een meester. Cécile Sauvage schrijft:

«De vrouw moet wanneer zij mint haar eigen persoonlijkheid volkomen vergeten. Dat is een natuurwet. Een vrouw bestaat niet zonder meester. Zonder heer en meester is zij een verstrooid boeket.»

Maar in werkelijkheid gaat het hier niet om een natuurwet. Het verschil in hun situatie spiegelt zich af in de opvatting die man en vrouw zich van de liefde maken. Het individu dat een subject is, dat zichzelf is en naar transcendentie neigt zal zich inspannen zijn greep op de wereld groter te maken; zo’n individu is eerzuchtig, het doet en handelt. Maar een niet-essentieel wezen kan het absolute niet in zijn subjectiviteit ontdekken, een wezen dat tot immanentie gedoemd is kan zich niet in daden en handelingen verwerkelijken. In een sfeer van relativiteit opgesloten, sinds haar kindsheid bestemd tot de man, gewend in hem een soeverein te zien die zij niet mag evenaren kan de vrouw, die haar eis om een menselijk wezen te zijn niet heeft onderdrukt, alleen maar dromen haar eigen wezen te overschrijden in de richting van zo’n superieur wezen, dat wil zeggen zich te verenigen en samen te vallen met het soevereine subject. Er staat de vrouw geen andere uitweg open dan

zich met lichaam en ziel te verliezen in degene die men haar als absoluut en essentieel heeft aangewezen. Waar zij hoe dan ook tot afhankelijkheid is veroordeeld zal zij, liever dan haar tirannen - ouders, echtgenoot en beschermer - te gehoorzamen, een God dienen. Zij kiest voor een zo vurig verlangen naar slavernij dat haar die slavernij als een uiting van vrijheid voorkomt; zij poogt boven haar situatie als niet-essentieel object uit te rijzen door die situatie radicaal te aanvaarden. Door middel van haar lichaam, haar gevoelens en haar gedragingen kroont zij de soevereine geliefde als opperste waarde en werkelijkheid; zij «verniet» zich voor hem. De liefde wordt voor haar een religie.

Zoals we al gezien hebben wil het opgroeiend meisje zich aanvankelijk met de mannen identificeren. Zodra ze dat laat varen poogt ze deel te hebben aan hun viriliteit door zich door een van hen te laten minnen. Het is niet de individualiteit van deze of gene man die haar verleidt, zij is verliefd op de man in het algemeen. «O, mannen van wie ik houden wil, met hoeveel verwachting zie ik naar jullie uit,» schreef Irène Reweliotty. «Wat verheug ik mij erop jullie weldra te leren kennen. En vooral jij, de eerste.» Natuurlijk moet de man behoren tot dezelfde maatschappelijke groepering en hetzelfde ras als zij. Alleen binnen dat kader speelt het privilegie van het geslacht een rol. Wil hij een half-god zijn dan moet hij eerst en vooral een menselijk wezen zijn en voor de dochter van een officier in het koloniale leger is een inboorling geen mens. Als het jonge meisje zich geeft aan een «mindere» doet zij dat omdat zij zichzelf verlagen wil omdat zij meent de liefde niet

waard te zijn. Gewoonlijk zoekt zij een man waarin de mannelijke superioriteit tot uitdrukking komt. Maar ze wordt er al gauw toe gebracht te constateren dat veel individuen van die uitverkoren sekse maar armzalig onbetekenend en aards zijn. Maar aanvankelijk heeft ze tegenover hen een gunstig vooroordeel: zij hoeven veel minder hun waarde te bewijzen, dan wel te vermijden die op een grove manier te logenstraffen. Vandaar ook zoveel betreurenswaardige vergissingen. Het jonge meisje, nog erg naïef, laat zich beetnemen door de glans van mannelijkheid. Al naar gelang de omstandigheden manifesteert die mannelijke waarde zich in fysieke kracht, elegantie, rijkdom, cultuur en ontwikkeling, intelligentie, autoriteit en maatschappelijke status of een militair uniform. Maar altijd verlangt ze dat haar minnaar het wezen van de man vertegenwoordigt. Vertrouwdheid is vaak al voldoende om dat prestige te vernietigen; dat verdwijnt met de eerste kus, de dagelijkse omgang of in de bruidsnacht. Maar de liefde op een afstand is alleen maar een fantasiebeeld en geen werkelijke ervaring. Het verlangen naar liefde wordt alleen dan een hartstochtelijke liefde wanneer die lichamelijk bevestigd wordt. Omgekeerd kan de liefde geboren worden uit omhelzingen en de vrouw die zich seksueel beheersen laat zal de man verheerlijken die haar aanvankelijk zo onbeduidend leek. Maar het komt heel vaak voor dat de vrouw geen van de mannen die ze kent in een god kan veranderen. De liefde neemt in het leven van de vrouw veel minder plaats in dan vaak beweerd wordt. Echtgenoot, kinderen, pleziertje, uitjes, ijdelheid, seksualiteit en carrière zijn veel belangrijker. Bijna alle vrouwen hebben eenmaal gedroomd van «de grote liefde». Ze hebben surrogaten

gekend en zijn daar dicht bij geweest; in onvolkomen, geschonden, belachelijke, onvolmaakte en leugenachtige vormen heeft die liefde hen bezocht; maar slechts weinigen hebben hun bestaan daaraan gewijd. De grote minnaressen zijn heel vaak vrouwen die hun hart niet in jeugdliefdes versleten hebben. Zij hebben aanvankelijk het traditionele lot van de vrouw - man, kinderen en huis - aanvaard of ze hebben een harde eenzaamheid leren kennen of zich in een onderneming gewaagd die min of meer mislukt is; als zij de glimp opvangen van een mogelijkheid hun teleurstellend leven te redden door dat te wijden aan een elite-wezen, geven zij zich hartstochtelijk aan die hoop over. Mademoiselle Aïssé, Juliette Drouet en Madame d’Agoult waren aan het begin van hun liefdeleven al bijna dertig jaar oud, Julie de Lespinasse was zelfs niet ver van de veertig meer. Ze hadden geen doel voor ogen, ze waren niet in de toestand iets te ondernemen dat hun waardevol leek; hen stond geen andere uitweg open dan de liefde.

Maar zelfs wanneer onafhankelijkheid voor hen mogelijk is lijkt deze weg vele vrouwen toch nog het meest aantrekkelijk. Het is wat beangstigend zijn leven in eigen hand te nemen. Ook de opgroeiende jongen wendt zich graag tot vrouwen die ouder zijn dan hij en in wie hij een gid-se, een opvoedster en een moeder zoekt. Maar zijn vorming, zeden en gewoonten en de geboden die hij innerlijk ervaart beletten hem voorgoed bij de makkelijke oplossing van het afstand doen van zichzelf te blijven staan. Hij beschouwt dergelijke liefdes alleen maar als stadia, als etappes. Het geluk van de man - zowel in de volwassenheid als in zijn vroege kinderjaren - is dat

men hem dwingt de moeilijkste, maar ook zekerste, wegen te gaan. Het ongeluk van de vrouw is dat zij door bijna onweerstaanbare verleidingen omgeven is; alles zet haar aan de weg van de minste weerstand te nemen. Inplaats van haar aan te sporen voor eigen rekening en verantwoording te strijden, zegt men tegen haar dat ze zich alleen maar hoeft te laten glijden om het verrukkelijke paradijs te bereiken. Als zij merkt dat ze zich heeft laten beetnemen door een luchtspiegeling is het al te laat. Haar kracht is uitgeput in dit avontuur.

Psychoanalytici beweren graag dat de vrouw in haar minnaar het beeld van haar vader najaagt. Maar omdat hij een man en niet omdat hij vader is verblindt zijn beeld het kind en aan die magie heeft iedere man deel. De vrouw wil niet een bepaald individu in een ander weer belichamen, maar een situatie weer tot leven wekken die zij als klein meisje heeft beleefd in de beschutting van volwassenen. Zij was volkomen opgenomen in het huiselijk leven en smaakte daar de vrede van een quasi-passiviteit; de liefde zal haar evengoed haar moeder als haar vader teruggeven. Zij verlangt een dak boven haar hoofd, muren die haar verlatenheid in de wereld verbergen en wetten die haar beschermen tegen haar vrijheid. Die kinderlijke droom spookt in vele vrouwenliefdes rond. De vrouw is gelukkig als haar geliefde haar «mijn kleine meisje, mijn lief kind» noemt. En mannen weten heel goed dat de woorden: «Je ziet er als een heel klein meisje uit» horen bij de uitdrukkingen die het hart van de vrouw heel zeker beroeren. We hebben al gezien hoe vele vrouwen eronder lijden volwassen te worden. Vele vrouwen willen dan ook hardnekkig «kind blijven» en

zetten hun kinderjaren in houding en kledij eindeloos voort. In de armen van een man weer een kind worden brengt hen in vervoering. Dat is het thema van het afgezaagde succesnummer:

Je me sens dans tes bras si petite
Si petite, o, mon amour...

Een thema ook dat onophoudelijk in de gesprekken en de briefwisseling van verliefden wordt herhaald. «Baby, mijn eigen baby,» fluistert de minnaar en de vrouw betitelt zichzelf als: «jouw kleine meisje, jouw eigen kleine meisje.» Irène Reweliotty schrijft: «Wanneer zal hij die mij beheersen zal toch komen?» En als ze meent hem ontmoet te hebben schrijft ze: «Ik vind het heerlijk in jou de man te voelen die superieur aan mij is.»

Een psychastenica die door Janet werd bestudeerd en waarover hij bericht in zijn *Les obsessions et la psychasthénie* illustreert deze houding op een zeer aangrijpende manier.

«Zolang ik me heugen kan hebben alle dwaasheden en alle goede dingen die ik heb kunnen doen dezelfde oorzaak, een drang naar een volmaakte en ideale liefde waaraan ik me helemaal geven kan waarop ik mijn hele wezen kan toevertrouwen aan een ander wezen, God, een man of een vrouw, dat zo superieur is aan mij dat ik niet meer hoefde te denken over wat ik moest doen in het leven of nog op mezelf moest letten. Ik zou iemand willen vinden die genoeg van mij hield om zich de moeite te getroosten mij te laten leven, iemand die ik blindelings en in het volste vertrouwen gehoorzamen zou, van wie ik zeker was dat hij me elk zwakwor-den

besparen zou en me rechtstreeks en heel zacht, met heel veel liefde, naar de volmaaktheid voeren zou. Hoe jaloers ben ik op de ideale liefde van Maria-Magdelena en Jezus: de hartstochtelijke en toegewijde discipel te zijn van een meester die dat waard is, willen leven en sterven voor zijn idool, zonder enig spoor van twijfel in hem geloven, uiteindelijk de overwinning van de Engel op het beest in handen te hebben, mij heel klein in zijn armen te vlijen, zich zo nestelen in zijn bescherming en in hemzelf dat ik niet langer meer besta.»

Een groot aantal voorbeelden heeft ons reeds bewezen dat deze droom van vernieten in werkelijkheid een heftige en hevige wil tot zijn is. In alle religies valt voor de vrome de aanbidding van God samen met zijn eigen heil. Door haar volledige overgave aan haar idool hoopt de vrouw dat hij haar met het bezit van zichzelf ook dat van de wereld dat in hem besloten ligt geven zal. In de meeste gevallen verlangt ze van haar minnaar eerst en vooral de rechtvaardiging en de verheerlijking van haar ego. Veel vrouwen geven zich alleen aan een liefde over als zij op hun beurt ook worden bemind. En de liefde die men tegenover haar laat blijken is vaak al voldoende om hen verliefd te maken. Het jonge meisje droomde van zichzelf als gezien door de ogen van mannen; de vrouw meent zich tenslotte te vinden in de ogen van een man. Cécile Sauvage schrijft:

«Naast je te lopen, voorwaarts te stappen met mijn kleine voeten waar jij zo dol op bent, hen zo klein te voelen in de hoog-gehakte schoenen met de vilten neuzen laat mij houden van alle liefde die jij rond mij heen strooit. De minste beweging van mijn handen

in mijn mof, van mijn armen, van mijn gezicht en de buigingen van mijn stem maken mij gelukkig.»

De vrouw die mint voelt zich begiftigd met een onbetwistbare en hoge waarde. Eindelijk kan zij zichzelf idoliseren in de liefde die zij heeft opgewekt. Het bedwelmt haar in haar minnaar een getuige te hebben. In haar *Vagabonde* bekent Colette:

«Ik heb toegegeven, ik kom er eerlijk voor uit, ik heb toegegeven en goed gevonden dat die man morgen terug komt, en daardoor heb ik toegegeven aan het verlangen in hem dan wel niet een minnaar of een vriend te zien, maar een gretige toeschouwer bij mijn leven en mijn persoonlijkheid... Je moet verschrikkelijk oud zijn, heeft Margot eens tegen me gezegd, wil je af kunnen zien van de ijdelheid om onder de ogen van een ander te leven.»

In een van de brieven aan Middleton Murry vertelt Katherine Mansfield dat ze een verrukkelijk mooi mauve-kleurig corset heeft gekocht en zij voegt daar dan meteen aan toe: «Wat jammer dat niemand het *ziet*.» Het is de meest bittere gewaarwording zich een bloem, een geur, een schat te voelen waarnaar zich geen enkele begeerte uitstrekt; wat betekent een rijkdom die mijzelf niet verrijkt en die niemand ten geschenke hebben wil? De liefde lijkt op een fotografische ontwikkelaar die het flauwe negatief dat even nietszeggend is als een onbeschreven blad papier duidelijk en positief herkenbaar maakt. Door de liefde ontkomt het gezicht van de vrouw, de rondingen van haar lichaam, haar herinneringen aan haar kindertijd, haar vroegere tranen, haar kleren, haar gewoontes, kortom haar hele wereld, aan de toevalligheid en wordt

een noodzakelijkheid; zij is een wonderbaarlijk geschenk aan de voet van het altaar van haar god.

«Voor hij liefdevol zijn handen op haar schouders had gelegd en voor zijn ogen zich aan haar hadden verzadigd was ze altijd een niet bepaald aardige vrouw geweest in een kleurloze en trieste wereld. Van het ogenblik af waarop hij haar gekust had stond zij in het schemerende licht van de onsterfelijkheid.» (Schrijft M. Webb in een van haar boeken).

Dat is dan ook de reden waarom mannen die een aanzienlijk maatschappelijk prestige genieten en die gewend zijn de vrouwelijke ijdelheid te strelen hun hartstochten weten op te wekken zelfs wanneer ze fysiek helemaal zo verleidelijk niet zijn. Krachtens hun hoge positie belichamen zij de Wet, de Waarheid; hun bewustzijn is de uitdrukking van een onbetwistbare realiteit. De vrouw die zij loven voelt zich veranderd in een onbetaalbare schat. Daaraan was, bijvoorbeeld, het succes te danken van d’Annunzio afgaande op wat Isadora Duncan in *My life* vertelt:

«Als d’Annunzio een vrouw mint verheft hij haar ziel en geest hoog boven de aarde tot in de regionen waarin Beatrice toeft en straalt. Hij laat iedere vrouw op haar beurt deel hebben aan de goddelijke essentie en voert haar naar hoogten waarop zij meent werkelijk een Beatrice te zijn... Beurtelings hult hij iedere favoriete in een stralende sluier. Zij verheft zich hoog boven de andere stervelingen en beweegt zich in een stralende gloed voort. Maar als er een eind komt aan de gril van de dichter en hij haar in de steek laat voor een ander, verdwijnt ook die sluier van licht, haar aureool dooft en de vrouw valt terug op de

doodgewone aarde... Zich op een zo verrukkelijke en betoverende wijze te horen prijzen als d’Annunzio eigen was geeft je een gevoel van vreugde dat alleen maar te vergelijken is met wat Eva ervoer toen ze in het paradijs de stem van de slang hoorde. D’Annunzio weet iedere vrouw het gevoel te geven dat zij het middelpunt van de hele wereld is.»

Alleen in de liefde kan de vrouw op een harmonieuze wijze haar erotiek met haar narcisme in overeenstemming brengen. Zoals we al hebben gezien bestaat er tussen deze beide gevoelens een tegenstelling die het voor de vrouw heel erg moeilijk maakt zich aan te passen bij haar seksuele bestemming. Zich lichamelijk tot object maken, tot een prooi is in tegenspraak met de cultus die zij zichzelf bewijst. Zij meent dat omhelzingen haar lichaam verleppen en bezoedelen of haar ziel en geest omlaag halen. Daarom kiezen bepaalde vrouwen voor de frigiditeit en denken op die manier hun ego ongeschonden te kunnen bewaren. Andere vrouwen maken dierlijke wellust los van hogere gevoelens. Een karakteristiek voorbeeld daarvan is mevrouw D, S. over wier geval Stekel ons heeft ingelicht en waaruit ik, in verband met het huwelijk, al eerder citeerde.

«Zij was bij haar man, die ze in hoge mate respecteerde, frigide gebleven. Na zijn dood ontmoette zij een jongeman die eveneens kunstenaar was, een groot musicus en zij werd zijn minnares. Haar liefde was en is ook nu nog zo mateloos dat zij zich alleen in zijn nabijheid gelukkig voelt. Haar hele leven is gevuld door Lothar. Maar hoe vurig zij hem ook mint, ze blijft in zijn armen frigide. Een andere man kruiste haar levenspad, een stevige en primitieve

houtvester die haar op een goede dag zonder veel omhaal nam. Zij was zo verbijsterd dat zij zich liet gaan. Maar in zijn armen ervoer ze een hevig orgasme. «In zijn armen,» zei ze tegen me, «herstel ik weer voor maanden. Het is net een wilde roes, gevolgd door een onbeschrijflijk gevoel van walging als ik aan Lothar denk. Ik verafschuw Paul en hou van Lothar. En toch bevredigt Paul me. In Lothar trekt alles me aan. Maar ik moet geloof ik in een slet veranderen omdat als dame van standing genot mij ontzegd is.» Ze weigerde met Paul te trouwen, maar bleef wel met hem slapen. En op die ogenblikken «veranderde zij in een ander wezen en er ontsnapten dan aan haar mond zulke ruwe woorden als ze nooit had durven uitspreken.»

Stekel voegt daar nog aan toe dat «voor veel vrouwen de terugval tot de animaliteit een voorwaarde voor orgasme is». Ze zien in de fysieke liefde een degradatie die niet in overeenstemming is te brengen met gevoelens van achting en genegenheid. Voor anderen daarentegen kan door respect, tederheid en bewondering van de mannen deze degradatie, deze verlaging weer opgeheven worden. Zij willen zich alleen maar aan een man geven als ze geloven hevig en diep door hem te worden bgmind. Een vrouw heeft heel wat cynisme, onverschilligheid of trots nodig om een fysieke relatie te zien als een uitwisseling van genot waarbij elk van de partners in gelijke mate aan zijn trekken komt. Maar de man verzet zich evenzeer - misschien nog wel meer dan de vrouw - tegen degene die hem seksueel wil uitbuiten. (In *Lady Chatterley’s Lover* drukt Lawrence door de mond van Mellors zijn afschuw uit van de vrouwen die hem tot een werktuig van het genot maken.) Maar gewoonlijk heeft de vrouw de indruk dat

haar partner haar gebruikt als een instrument. Alleen een overdreven bewondering kan voor haar de vernedering compenseren van een daad die zij als een nederlaag beschouwt. We zagen al dat de liefdesdaad een diepgaande vervreemding van haar vraagt: zij verzinkt in een smachtende passiviteit; met gesloten ogen, anoniem en verloren voelt ze zich worden weggedragen door golven, in martelingen gewenteld worden en zij zinkt weg in de nacht, het donker van het lichaam, de baarmoeder en het graf; vernietigd voegt ze zich bij het Al en haar ik gaat ten onder. Maar als de man zich van haar losmaakt is ze weer teruggeworpen op aarde, op een bed en in het licht; dan krijgt ze weer een naam en een gezicht. Zij is een overwonnene, een prooi, een object. En dan wordt voor haar de liefde een noodzakelijkheid. Zoals na het spenen het kind de geruststellende blik van de ouders zoekt, zo moet ook de vrouw door de blik van de minnaar die naar haar kijkt, weer worden opgenomen in het Al waaruit haar lichaam zo pijnlijk is losgerukt. Het gebeurt maar zelden dat ze volkomen voldaan is; zelfs als haar zinnen bevredigd zijn is ze nog niet vrij van die lichamelijke betovering. Haar verwarring zet zich voort in haar gevoel. Als hij haar wellust verschaft bindt de man haar aan zich en bevrijdt hij haar niet. Maar hij daarentegen begeert haar niet meer. Die onverschilligheid op dat ogenblik vergeeft zij hem niet tenzij hij haar ten tijdloos en absoluut gevoel toedraagt. Dan wordt de immanentie van het ogenblik getranscendeerd; de brandende herinneringen worden niet meer betreurd, maar zijn een schat. Uitdovend wordt de wellust een hoop en een belofte; het genot is gerechtvaardigd, de vrouw kan glorieus haar seksualiteit aanvaarden omdat zij die

transcendeert; drift, begeerte en genot zijn geen toestand meer, maar een geschenk. Haar lichaam is geen object meer, het is een jubel, een vlam. Dan kan zij zich hartstochtelijk overgeven aan de magie van de erotiek; de nacht verandert in licht, dan kan de verliefde vrouw haar ogen openen en kijken naar de man die van haar houdt en wiens blik haar verheerlijkt. Door hem wordt het niets volheid van zijn en het zijn wordt omgevormd tot waarde. Zij zinkt niet meer weg in een zee van duisternis, ze wordt op vleugelen omhoog gedragen en naar de hemel gevoerd. Overgave wordt tot geheiligde extase. Als zij de man *ontvangt* wordt de vrouw bewoond en bezocht zoals de Heilige Maagd door de Heilige Geest, zoals de gelovige door de hostie. Daaruit is de analogie verklaarbaar die er bestaat tussen vrome gezangen en obscene liedjes. Dat komt niet omdat mystieke liefde altijd een seksueel karakter heeft, maar de seksualiteit van de verliefde vrouw krijgt altijd een mystiek tintje. «Mijn God, mijn aanbiddelijk wezen, mijn meester...» dezelfde woorden vallen van de lippen van de heilige die op haar knieën ligt als van de lippen van de verliefde vrouw die in bed ligt; de een biedt haar lichaam aan de speer van Christus aan; zij strekt haar handen uit om de stigmata te ontvangen, zij schreeuwt om de gloed van de goddelijke liefde. En ook de ander is offer en verwachting: speren, zwaard en pijlen worden belichaamd in het mannelijk geslachtsdeel. En in beiden leeft dezelfde droom: de kinderlijke, mystieke en verliefde droom: een soevereine existentie te verwerven door jezelf te verliezen in de ander.

Men heeft vaak beweerd - en dat is onder meer het thema van H. Deutsch’ *Psychology of women* - dat deze

drang tot overgave zou leiden tot masochisme. Maar zoals ik bij de erotiek al heb opgemerkt kan men, zoals Sartre in *L'être et le néant* zegt, alleen van masochisme spreken als ik probeer «mezelf door mijn object zijm anderen laat vasthouden», dat wil zeggen als het bewustzijn van het subject zich tot het Ik wendt om het te grijpen in zijn vernederde situatie. Welnu, de verliefde vrouw is niet alleen een narciste die vervreemd is in haar ego, ze ervaart ook een hartstochtelijk verlangen haar eigen grenzen te overschrijden en oneindig te worden dank zij de bemiddeling van een ander die toegang heeft tot de oneindige realiteit. Aanvankelijk geeft ze zich aan de liefde over om *zichzelf* te redden, maar het paradoxale van de vergoddelijkte liefde is dat zij zichzelf tenslotte volkomen verloochenen moet om zich te redden. Haar gevoel neemt een mystieke afmeting aan; zij verlangt van God niet meer dat hij haar bewondert en waardeert; ze wil versmelten met hem, zichzelf in zijn armen vergeten. «Ik zou graag een heilige der liefde geweest zijn,» schrijft Madame d'Agoult. «In ogenblikken van extase en ascetische woede verlangde ik naar het martelaarschap.» Wat in die woorden aan het licht treedt is het verlangen naar radicale zelfvernietiging door het opheffen van de grenzen die haar scheiden van haar welbeminde. Het gaat niet om masochisme, maar om de droom van een extatische vereniging. Diezelfde droom inspireerde Georgette Leblanc tot de woorden: «Had men mij in die tijd gevraagd wat ik het liefst van alles ter wereld wilde, dan had ik zonder aarzelen ongetwijfeld geantwoord: voedsel en vlam zijn voor zijn geest.»

Om die vereniging te verwezenlijken wil de vrouw in de

eerste plaats dienen; door te beantwoorden aan de eisen die haar minnaar stelt zal zij zich noodzakelijk voelen; dan wordt zij opgenomen in zijn bestaan, dan heeft zij deel aan zijn waarde en dan wordt zij gerechtvaardigd. Zelfs de mystieken geloven, naar het woord van Angelus Silesius, graag dat God de mensen nodig heeft, anders zou het geschenkjivaartoe zij zichzelf maken, zinloos zijn. Hoe menigvuldiger de eisen vanxde man, hoe voldaner de vrouw zich voelt. Hoewel de teruggetrokkenheid die Victor Hugo aan Juliette Drouet oplegt haar tot een last is voelt men dat het haar gelukkig maakt hem te gehoorzamen. In het hoekje bij de haard blijven zitten is iets doen voor het geluk van de meester. Hartstochtelijk probeert zij nuttig voor hem te zijn. Ze bereidt lekkere hapjes voor hem, ze schept een huis voor hem, ons kleine «nestje» zegt ze vrolijk en ze zorgt voor zijn kleren. Ze schrijft hem:

«Ik wil dat je vlekken maakt, dat je je kleren zoveel mogelijk kapot maakt en scheurt en dat ik die weer netjes maak, ik alleen.»

Ze leest kranten voor hem, ze knipt artikelen uit, ordent brieven en aantekeningen en schrijft manuscripten over. Ze is ontroostbaar als de dichter een deel van dat werk toevertrouwt aan zijn dochter Léopoldine. En dergelijke trekken vinden we in elke verliefde vrouw. Als dat nodig is tiranniseert zij zichzelf uit naam van de beminde; al wat zij is, al wat zij heeft en alle ogenblikken van haar leven moeten hem gewijd zijn en daarin de reden van hun bestaan vinden. Zij wil niets bezitten dan in hem. Als hij niets van haar vroeg of verlangde zou haar dat zo ongelukkig maken dat een fijngevoelige minnaar zelfs

eisen zou bedenken. Aanvankelijk heeft zij in de liefde de bevestiging gezocht van dat wat zij was, van haar verleden en haar persoonlijkheid. Maar zij betrekt daar ook haar toekomst in; om die te rechtvaardigen bestemt zij die voor hem die alle waarden bezit. Op die manier bevrijdt zij zich van haar transcendentie; zij onderwerpt zich aan de andere, de essentiële en maakt zich daarvan de vazal en de slavin. Om zichzelf te vinden, te redden is zij begonnen zich in hem te verliezen. Stukje voor stukje verliest zij zich nu werkelijk in hem; alle werkelijkheid ligt in de ander. De liefde die in het begin was bepaald als een narcistische apotheose wordt voltooid in de wrange vreugde van een toewijding die vaak tot zelfverminking leidt. In de begintijd van een grote hartstocht wordt een vrouw veel aardiger en veel eleganter dan vroeger. «Als Adèle me kapt bekijk ik mijn voorhoofd omdat jij daarvan houdt,» schrijft Madame d’Agoult. Voor dat gezicht, dat lichaam, die kamer en dat ik heeft de vrouw een reden van bestaan gevonden, zij koestert en koost die door de gedachte aan de beminde man die van haar houdt. Maar wat later ziet ze daarentegen van alle koketterie af: als haar minnaar dat wenst verandert zij de gedaante die aanvankelijk kostbaarder was dan de liefde zelf: zij verliest haar belangstelling daarin. Wat zij is en wat zij heeft maakt zij tot het leengoed van haar soeverein; wat hij veracht verloochent zij. Iedere harteklop, iedere druppel bloed en het merg van haar gebeente zou zij aan hem willen wijden. En dat komt tot uitdrukking in de droom van het martelaarschap; het geven van zichzelf doordrijven tot aan de kwelling toe, tot aan de dood toe, de grond willen zijn waarover de geliefde gaat, niet anders zijn dan dat

wat aan zijn roep beantwoordt. Alles wat niet van nut is voor de beminde, vernietigt ze in vervoering. En als het geschenk dat zij van zichzelf maakt integraal aanvaard wordt komt er geen masochisme voor. Men vindt er bij Juliette Drouet vrijwel geen spoor van. In haar overdreven verering knielde zij soms voor het portret van de dichter en bad hem om vergeving voor de fouten die ze mogelijk had begaan, maar zij keerde zich niet woedend tegen zichzelf. Maar van een edelmoedig enthousiasme kun je makkelijk overglijden in een masochistische woede. De minnares die tegenover haar geliefde verkeert in de situatie van het kind tegenover de ouders vindt ook het schuldgevoel dat zij tegenover hen kende terug tegenover hem. Ze kiest, zolang ze van hem houdt, niet tot verzet tegenover hem, ze rebelleert tegen zichzelf. Als hij minder van haar houdt dan zij we! zou willen, als zij er niet in slaagt hem te absorberen, hem gelukkig te maken of genoeg voor hem te zijn dan zal haar narcisme omslaan tot walging, een gevoel van vernedering en haat tegenover zichzelf dat opwekt tot zelfbestraffing. Tijdens een crisis die korter of langer, en misschien wel haar hele leven duurt, maakt zij graag een slachtoffer van zichzelf en benadeelt volhardend het eigen ik dat dc geliefde niet geheel wist te bevredigen. Haar houding is dan werkelijk uitgesproken masochistisch. Maar men mag de gevallen waarin de verliefde vrouw uit is op haar eigen lijden om zich te wreken op zichzelf niet verwarren met die gevallen waarin de bevestiging van de vrijheid en macht van haar man haar doel is. Het is een gemeenplaats - en blijkbaar zelfs een waarheid - dat een prostituée er trots op is dat haar man haar slaat. Maar zij verheerlijkt niet de voorstelling van haar geslagen en

geknechte persoonlijkheid, maar de kracht, de autoriteit en de soevereiniteit van de man waarvan zij afhankelijk is. Ze ziet ook graag dat hij een andere man mishandelt; ze zet hem vaak tot gevaarlijke ruzies aan, want zij wil dat haar meester de waarden die in het milieu waartoe zij behoort erkend worden bezit en ten toon spreidt.

De vrouw die zich met genoegen aan mannelijke grilligheid onderwerpt bewondert in de tirannie die hij over haar uitoefent evenzeer het duidelijk bewijs van een soevereine vrijheid. Als om de een of andere reden het prestige van de geliefde geleden heeft moet hij erop letten dat de slagen die hij geeft en de eisen die hij stelt geen haat of afschuw wekken; zij hebben alleen maar waarde zolang ze uitdrukking geven aan de goddelijkheid van de welbeminde. In dat geval is het een bedwelmende vreugde zich de prooi van een vreemde vrijheid te voelen. Het is voor een existent het meest verrassende avontuur gerechtvaardigd te worden door de wisselende en heerszuchtige wil van een ander. Je wordt het zat voortdurend in dezelfde huid te leven. Blinde gehoorzaamheid is de enige kans op een radicale verandering die een menselijk wezen kennen kan. Vandaar dat de vrouw een slavin, koningin, bloem, hinde, kerkraam, matras, dienares, courtisane, muze, kameraad, moeder, zuster en kind wordt al naar gelang de vluchtige dromen of dwingende bevelen van de geliefde. Zij plooit zich verrukt naar al die veranderingen en gedaanteverwisselingen zolang zij nog niet tot de erkenning gekomen is dat ze steeds op haar lippen diezelfde onderworpenheid smaakt. Zowel op het niveau van de liefde als van de erotiek schijnt ons het masochisme een van de wegen te zijn die worden

gevolgd door de onbevredigde vrouw die door de ander en door zichzelf teleurgesteld is. Maar het is niet de natuurlijke neiging van een gelukkige zelfverloochening. Masochisme prolongeert de aanwezigheid van een ego in een geschonden en onttroonde toestand; de liefde is gericht op het vergeten van zichzelf ten gunste van een essentieel subject.

Het hoogste doel van de menselijke en de mystieke liefde is de identificatie met de geliefde. De waardebepaling van de werkelijkheid van de wereld ligt in zijn bewustzijn. Daarom is het niet voldoende hem te dienen. De vrouw probeert te zien met zijn ogen, zij leest de boeken die hij leest en houdt van de schilderijen en muziek waar hij van houdt en ze interesseert zich alleen voor landschappen die ze met hem ziet, voor ideeën die van hem afkomstig zijn; zij neemt zijn vriendschappen, zijn vijandschappen en zijn meningen over. Als zij zichzelf dingen afvraagt wil ze zijn antwoorden horen; ze wil de lucht die hij al heeft ingeademd in haar longen voelen. Vruchten en bloemen die zij niet uit zijn hand ontvangt hebben geen smaak en geen geur en zelfs haar oriëntatievermogen in de ruimte is in de war: het middelpunt van de wereld is niet langer de plaats waar zij, maar waar hij zich bevindt. Alle wegen gaan van zijn huis uit en leiden daar weer heen. Ze bedient zich van de woorden waarvan hij zich bedient, ze neemt zijn gebaren, zijn gewoonten en zijn eigenaardigheden over. «Ik *ben* Heathcliff,» zegt Catherine in *Wuthering heights*. En dat is de kreet van iedere vrouw die bemint; zij is een andere belichaming van de beminde, zij is zijn afspiegeling, zijn dubbelganger, zij is

hem. Ze laat haar eigen wereld in contingentie wegzinken, zij leeft in zijn wereld.

Het opperste geluk van de verliefde vrouw is door de beminde man te worden erkend als een deel van hemzelf. Als hij zegt «wij» is zij met hem verbonden en identiek aan hem, zij deelt in zijn prestige en regeert samen met hem over de rest van de wereld. Zij wordt het niet moe - tot in het overdrevene toe - dat verrukkelijke woordje «wij» te herhalen. Noodzakelijk te zijn voor een wezen dat de absolute noodzakelijkheid is, dat zich in de wereld richt op noodzakelijke doelen, daarin leert de verliefde vrouw door haar zelfverloochening het stralende en geweldige bezit van het absolute kennen. Die zekerheid verschaft haar die diepe vreugde; ter rechterzijde Gods gezeten voelt zij zich verheerlijkt. Het maakt haar niet veel uit dat zij slechts de tweede plaats bezet als ze in dat prachtig geordende universum *haar* plaats maar heeft. Zolang zij bemint, bemind wordt en noodzakelijk is voor degene die zij bemint voelt zij zich volkomen gerechtvaardigd: dan ook smaakt zij vrede en voldoening en geluk. Dat was misschien het lot van Mademoiselle Aïssé in de nabijheid van de Chevalier d’Aydie voordat religieuze gevoelens haar geweten bezwaarden en van een Juliette Drouet die in de schaduw van Victor Hugo leefde.

Maar dit glorieuze geluk is zelden van lange duur of stabiel. Geen enkele man is God. De relatie die de mystieke vrouw onderhoudt met een afwezige God hangen alleen af van haar eigen vuur. Maar de vergoddelijkte man die geen God is is aanwezig. Daaruit komen de moeilijkheden van de verliefde vrouw voort. Het lot dat gewoonlijk voor haar is weggelegd kan worden

samengevat in de beroemde woorden van Julie de Lespinasse: «Op elk ogenblik van mijn leven, mijn Vriend, hou ik van je, lijd ik en wacht ik op je.» Natuurlijk is ook voor de man het leed gebonden aan de liefde, maar hun verdriet duurt niet zo lang of is niet zo verterend. Benjamin Constant wilde sterven voor Juliette Récamier; in een jaar tijd was hij daarvan genezen. Stendhal verlangde jarenlang naar Métilde, maar het was een treurnis die zijn leven eerder glans gaf dan het vernietigde. Door haar niet-essentieel zijn te aanvaarden, door haar totale onafhankelijkheid op zich te nemen schept de vrouw daarentegen een hel. Iedere verliefde vrouw herkent zichzelf in de kleine sirene van Andersen die nadat ze haar vissenstaart uit liefde had geruild voor vrouwenbenen over naalden en gloeiende kolen liep. Het is niet waar dat de beminde man onvoorwaardelijk noodzakelijk is, zij is ook niet noodzakelijk voor hem. Hij is niet in staat haar, die zich aan zijn cultus wijdt, te rechtvaardigen en hij laat zich niet in bezit nemen door haar.

Een authentieke liefde moet de toevalligheid, de contingentie van de ander aanvaarden, dat wil zeggen zijn gebreken, zijn beperkingen en zijn natuurlijke eigengeaardheid nemen zoals die is. Die liefde pretendeert geen redding te zijn, maar is een inter-menselijke relatie. De vergoddelijkende liefde verleent de beminde een absolute waarde. Daarin schuilt de eerste leugen die in alle vreemde blikken wordt geopenbaard: «Hij is een dergelijke liefde niet waard» fluistert men in de omgeving van de verliefde vrouw. En het nageslacht glimlacht wat meewarig als het denkt aan bloedeloze figuren als een graaf

Guibert. Het is voor de vrouw een zeer pijnlijke ontgoocheling de tekortkomingen en middelmatigheid van haar idool te ontdekken. Colette heeft vrij vaak - in *Vagabonde* en *Mes apprentissages* - gezinspeeld op die bittere, angstige strijd. Die desillusie is nog wreder dan die van het kind voor wie het vaderlijk gezag ineenschrompelt omdat de vrouw zelf degene aan wie zij haar hele wezen schenken wil heeft uitgekozen. Zelfs wanneer die uitverkorene die innige aanhankelijkheid waard is, dan nog is zijn werkelijke natuur aards en de vrouw die voor een hoger wezen knielt houdt niet van een man zonder meer. Zij is het slachtoffer van de conventionele opvatting die waarden niet «tussen aanhalingstekens» wil plaatsen, dat wil zeggen dat ze niet wil erkennen dat die ontspruiten uit de menselijke existentie. Haar onwaarachtigheid richt barrières op tussen haar en degene die zij aanbidt. Zij bewierookt hem, ze werpt zich aan zijn voeten, maar ze is voor hem geen vriendin, geen kameraad omdat zij zich niet realiseert dat hij in de wereld in gevaar verkeert en dat zijn plannen en de doelen waarnaar hij streeft even breekbaar en fragiel zijn als hij zelf. Waar zij hem beschouwt als het Geloof en de Waarheid miskent ze zijn vrijheid die twijfel en angst is. Dat afwijzen van een menselijke maat ten aanzien van de geliefde vormt de verklaring voor vele vrouwelijke paradoxen. De vrouw vraagt van haar geliefde een gunst, hij staat haar die toe en dan is hij edelmoedig, rijk, geweldig, hij is koninklijk en goddelijk. Maar als hij die weigert is hij gierig, kleinzielig, wreed, dan is hij demonisch en bestiaal. Nu zou men daartegen aan kunnen voeren dat als een «ja» verrast als een opperste tegemoetkoming, men zich over dat «nee» niet dient te verwonderen. Als het

«nee» een dergelijk verwerpelijk egoïsme verraadt, waarom moet men het «ja» dan zo bewonderen? Is er tussen het bovenmenselijke en het onmenselijke geen plaats meer voor het gewone menselijke?

Maar een onttroonde god is geen mens, hij is bedrog. De geliefde heeft geen ander alternatief dan te bewijzen dat hij werkelijk de koning is die aanbeden wordt of te bekennen dat hij een usurpator is. Zodra hij niet meer aanbeden wordt dient hij met voeten te worden getreden. Uit naam van de glorie waarmee zij het voorhoofd van de geliefde omkranst ontzegt en verbiedt de verliefde vrouw de geliefde elke zwakheid. Zij is teleurgesteld en geïrriteerd als hij niet blijkt samen te vallen met het beeld dat zij voor hem in de plaats heeft gesteld. Als hij moe of onbezonnen is, als hij honger of dorst heeft op verkeerde tijden, als hij zich vergist of zichzelf tegenspreekt verklaart ze «dat hij zichzelf niet is» en is daarom boos op hem. Op deze indirecte manier gaat ze zo ver dat zij hem ieder initiatief waarmee zij het niet eens is verwijt; zij richt over haar rechter en omdat hij het verdient haar heer en meester te blijven ontkent zij zijn vrijheid. De cultus die zij aan hem wijdt schenkt vaak meer bevrediging in zijn af- dan in zijn aanwezigheid. We hebben al gezien dat er vrouwen zijn die zich aan dode of onbereikbare helden wijden omdat ze dan niet hoeven te worden geconfronteerd met een wezen van vlees en bloed dat in tegenspraak zou zijn met hun dromen. Vandaar ook de ontnuchterende slagzinnen als «Je moet niet geloven in een sprookjesprins. Mannen zijn eigenlijk maar armzalige schepselen.» Het zouden geen dwergen lijken als men van hen niet vroeg reuzen te zijn.

Dat is een van de vloeken waaronder de hartstochtelijke vrouw gebukt gaat: haar edelmoedigheid slaat meteen in eisen om. Als zij zich in een ander heeft vervreemd wil ze dat verlies weer goed maken: zij moet de ander, die haar wezen vasthoudt, inlijven. Zij geeft zich helemaal aan hem, maar dan is het een vereiste dat hij helemaal beschikbaar is om die gift waardig te ontvangen. Zij wijdt al haar tijd aan hem, hij moet dus ieder ogenblik aanwezig zijn: zij wil alleen maar leven door hem, maar zij wil leven en hij moet er zich dus aan wijden haar te laten leven. Madame d’Agoult schreef aan Liszt:

«Soms hou ik tot dol-wordens toe van je en op die ogenblikken begrijp ik niet waarom ik voor jou geen verterende gedachte kan en moet zijn, zoals jij dat voor mij bent.»

Maar zij poogt die spontane drang te beteugelen om voor hem alles te zijn. In de klacht van Mademoiselle de Lespinasse vinden we diezelfde wens terug.

«Lieve Hemel, als je eens wist wat de dagen waren, wat het leven betekent zonder het geloof en de vreugde jou te zien. Voor jou, mijn lieve vriend, is afleiding, bezigheden en beweging genoeg. Maar voor mij ben jij, en jij alleen, het geluk. Ik zou niet willen leven als ik jou niet kon zien en niet ieder ogenblik van mijn leven zou kunnen liefhebben.»

Aanvankelijk is de minnende vrouw er verrukt van de begeerte van haar geliefde te kunnen stillen. Maar - net als de brandweerman uit de anekdote die uit liefde voor zijn beroep overal brand stichtte - daarna gaat

zij er zich op toeleggen die begeerte te wekken ten einde die te kunnen stillen. Als zij daar niet in slaagt voelt zij zich vernederd en nutteloos, in die mate zelfs dat de geliefde een vurigheid veinst die hij niet voelt. Door zich tot slavin te maken heeft zij het meest zekere middel gevonden hem vast te houden. Daarin ligt dan een andere leugen van de liefde die verschillende mannen - Lawrence en Montherlant onder andere - vol wrok aan de kaak hebben gesteld: liefde houdt zich voor een gift waar het een tirannie is. Met bitterheid heeft Benjamin Constant in *Adolphe* de ketenen geschilderd waarmee de man gebonden is door de te edelmoedige passie van een vrouw. «Ze was niet omzichtig in haar opofferingen omdat ze te druk bezig was mij die te doen accepteren,» zegt hij wreed van Eléonore. En die aanvaarding is inderdaad een verplichting die de geliefde bindt zonder dat het ook maar het voordeel heeft een gever te lijken. De vrouw eist dat hij dankbaar de lasten waaronder zij hem overstelpt aanvaardt. En haar tirannie is onverzadigbaar. De man die van iemand houdt is autoritair, maar als hij gekregen heeft wat hij hebben wil is hij voldaan. Maar aan de eisende toewijding van de vrouw daarentegen zijn geen grenzen gesteld. Een minnaar die vertrouwen heeft in zijn minnares schikt er zich met genoegen in dat zij afwezig is, dat zij doende is ver van hem. Hij is er zeker van dat zij hem behoort. Hij heeft liever een vrijheid dan een ding lief. Maar voor de vrouw daarentegen is de afwezigheid van de geliefde altijd een kwelling. Hij is een blik, een rechter en zodra hij zijn ogen op iets anders dan haar richt voelt zij zich teleurgesteld. Al wat hij ziet ontsteelt hij haar. Ver van hem bezit zij noch zichzelf, noch de wereld langer. Zelfs als hij lezend

of schrijvend naast haar zit, laat hij haar in de steek, verraadt hij haar. Zij haat zijn slaap. Baudelaire is vertederd over een slapende vrouw: «Je mooie ogen zijn moe, arme geliefde.» Verrukt kijkt Proust naar de slapende Albertine. (En dan mag Albertine best een Albert zijn, dat verandert aan de zaak niets. De houding van Proust is in ieder geval de houding van de man.) De jaloezie van de man is alleen maar de wil naar het alleen-bezit. Als de slaap de teerbeminde de weerloze onschuld van de kinderjaren teruggeeft hoort zij aan niemand. En die zekerheid is voor de man voldoende. Maar de god, de meester mag zich niet overgeven aan de rust der immanentie. Met een boze blik beziet de vrouw deze vernietigde transcendentie; zij veracht deze animale inertie, dat lichaam dat niet meer *voor haar* bestaat maar *in zichzelf*, en dat is prijsgegeven aan een toevalligheid die zij alleen met haar toevalligheid kan vrijkopen. Violette Leduc heeft in *Je hais les dormeurs* heel sterk uitdrukking gegeven:

«Ik haat slapers. Ik buig me vol slechte bedoelingen over hen heen. Hun onderworpenheid ergert me. Ik haat hun onbewuste gemoedsrust, hun onechte gevoelloosheid, hun bestudeerd blinde gezicht, hun redelijke dronkenschap, het onvermogen van hun lichaam... Ik heb geloerd, ik heb lang gewacht op het roze belletje dat uit de mond van mijn slaper komen zou. Ik vroeg alleen maar een belletje van hem, als teken van zijn aanwezigheid. Ik heb het niet gekregen... Ik heb gezien dat zijn wimpers van de nacht de wimpers van de dood zijn... Ik vluchtte weg achter de vrolijkheid van zijn oogleden als er niets met die man te beginnen was. Hij slaapt vast als hij slaapt. De slaap heeft

alles aan zich getrokken. Ik haat mijn slaper die zo zorgeloos een rust weet te scheppen die mij vreemd is. Ik haat zijn zoete voorhoofd... Teruggetrokken in zichzelf wil hij zijn rust hebben. Hij denkt terug aan allerlei dingen, en ik weet niet waaraan... Met een snelle wiekslag waren wij vertrokken. We wilden, met behulp van ons temperament, de aarde verlaten. We waren gestart, we hadden ons omhoog geschroefd, om ons heen gekeken, onze adem ingehouden, het had in ons getrild, we hadden het doel bereikt, we hadden gezucht, gewonnen en verloren tegelijk. Het was echt spijbelen geweest. We hadden een heel nieuw soort niets ontdekt. Nu slaap je. Het is niet netjes van je je zo terug te trekken... Als mijn slaper zich beweegt beroert mijn hand ondanks mijzelf het zaad. Hij is de zolder met vijftig zakken graan die verstikkend en despotisch is. De intieme buidel van een man die slaapt is mij in handen gevallen... Ik heb kleine zakjes zaad. In mijn hand houd ik de akker die geploegd is, wijnbergen die verzorgd zijn, de kracht van het water dat beteugeld zal worden, de vier planken die dichtgespijkerd zullen worden, de dekkleden die teruggeslagen zullen worden. In mijn hand houd ik de vruchten, de bloemen en de uitgezochte dieren. In mijn hand heb ik het operatiemes, het snoeimes, de sonde, de revolver, de verlostang en met dat alles is mijn hand nog niet gevuld. Het zaad van de wereld die slaapt is niet meer dan de overbodige ballast van de verlengde ziel... Jij, o, als je slaapt, haat ik je.»

De god mag niet inslapen, anders wordt hij leem, vlees. Hij moet voortdurend aanwezig zijn anders verzinkt zijn schepsel weg in het niets. De slaap van

de man is voor de vrouw egoïstisch en verraderlijk. Vaak wekt de geliefde zijn minnares: dan wil hij haar omhelzen. Zij wekt hem gewoon omdat ze niet wil dat hij slaapt, omdat ze niet wil dat hij zich van haar verwijdert en omdat ze wil dat hij alleen maar denkt aan haar, dat hij er is, opgesloten in de kamer, in het bed, in haar armen - net als God in de tabernakel. Zo wil de vrouw het, zij is een gevangenbewaarster.

Maar toch is zij er niet echt tevreden mee dat de man niets anders dan haar gevangene is. Dat is een van de pijnlijke paradoxen van de liefde: als gevangene is de god ontdaan van zijn goddelijkheid. De vrouw redt haar transcendentie door die hem toe te wijzen, maar hij moet die met zich meenemen, de hele wereld in. Als twee geliefden samen wegzinken in een absolute passie is alle vrijheid tot immanentie gedegradeerd. Dan kan alleen de dood nog een oplossing brengen. Dat is een van de betekenissen van de mythe van Tristan en Isolde. Twee geliefden die zich uitsluitend voor elkaar bestemmen zijn al dood; zij sterven van verveling. In *Terres étrangères* heeft Marcel Arland de langzame doodsstrijd beschreven van een liefde die zichzelf verslindt. De vrouw kent dat gevaar. Behalve tijdens crises van woedende jaloezie eist ze van de man plannen en daden: hij is niet langer held als hij geen heldendaden volbrengt. De ridder die uittrekt om nieuwe wapenfeiten te gaan verrichten beledigt zijn dame, maar zij veracht hem als hij aan haar voeten blijft liggen. Dat is de marteling van de onmogelijke liefde: de vrouw wil de man helemaal *hebben*, maar zij eist ook dat hij al het gegevene dat zij bezitten kan nog overschrijdt. Een vrij wezen *heeft* men niet; zij wil *hier en nu* een existent opsluiten die, naar het

woord van Heidegger, «een wezen der verten» is. Ze weet heel goed dat die poging gedoemd is te mislukken. «Geliefde, ik hou van je zoals je beminnen moet, overdreven, dwaas, vol vervoering en wanhoop,» schrijft Julie de Lespinasse. De vergoddelijkende liefde kan, als zij zichzelf doorziet, alleen maar vertwijfelen. Want de minnares die van haar geliefde vraagt een held te zijn, een reus, een half-god, vraagt van hem haar niet geheel toe te behoren terwijl zij alleen het geluk kan kennen op voorwaarde dat zij hem helemaal in zich omsluit. In *Die fröhliche Wissenschaft* schrijft Nietzsche:

«De passie van de vrouw in haar totale afzien van elke vorm van eigen rechten, vooronderstelt juist dat ditzelfde gevoel en datzelfde verlangen naar zelfverloochening voor de andere sekse niet bestaat. Want als beiden uit liefde afzien van zichzelf zou dat tot resultaat hebben,... ik weet op mijn woord niet wat, maar laten we zeggen, een lege ruimte. De vrouw wil genomen worden... zij eist dus iemand die *neemt*, die niet zichzelf geeft, die zichzelf niet laat gaan, maar die daarentegen zijn ego in de liefde wil verrijken... De vrouw geeft zich, de man voegt haar aan zichzelf toe...»

Maar in elk geval kan de vrouw haar vreugde vinden in de verrijking die zij voor de teerbeminde betekent. Zij is niet Alles voor hem, maar ze probeert zich voor onontbeerlijk te houden. In noodzakelijkheid bestaan geen graduaties. Als hij «niet zonder haar kan» zal zij zichzelf beschouwen als het fundament van zijn kostbare existentie en daaraan zal zij dan haar eigen waarde ontlenen. Het is haar vreugde hem te dienen, maar hij moet die dienstbaarheid dankbaar erkennen.

Zoals ik in *Pyrrhus et Cinéas* al heb gepoogd aan te tonen wordt volgens de gebruikelijke dialectiek van de toewijding en overgave de gift een eis. En een vrouw met een nauwgezette geest zal zich nadenkend afvragen: Heeft hij werkelijk *mij* nodig? De man koestert en koost haar, hij begeert haar op een tere en zeer bijzondere manier, maar zou hij voor een ander geen gevoel kunnen opbrengen dat even bijzonder is? Veel verliefde vrouwen laten zich beetnemen: ze willen niet weten dat in het bijzondere het algemene opgesloten ligt en de man maakt die illusie voor hen des te makkelijker omdat hij die aanvankelijk deelt. In zijn begeerte schuilt soms zoveel stormachtige drang dat die de tijd schijnt te tarten. Op het ogenblik dat hij die vrouw wil, wil hij haar ook hartstochtelijk en wil hij alleen maar die ene. En natuurlijk is dat ogenblik een absolute, maar het is het absolute van een ogenblik. Dit echter niet beseffend, gaat de vrouw over in de eeuwigheid. Vergoddelijkt door de omhelzing van de heer en meester meent zij, dat zij, en zij alleen, altijd goddelijk was en altijd tot de god bestemd is geweest. Maar de begeerte van de man is even vluchtig als stormachtig. Is die eenmaal bevredigd dan sterft hij ras terwijl het vaak voorkomt dat de vrouw pas daarna de gevangene van de liefde wordt. Dat is het thema van een uitgebreide goedkope literatuur en van goedkope liedjes. «Een man kwam voorbij, een meisje zong... een man zong, een meisje huilde.» En als de man duurzaam gehecht is aan de vrouw dan betekent dat nog niet dat zij noodzakelijk voor hem is. En toch is dat wat zij eist: haar zelfverloochening redt haar alleen dan als hij haar haar keizerrijk teruggeeft. Er is geen ontkomen aan het spel der wederkerigheid. Zij moest dus òf lijden

òf liegen. Meestal klemt zij zich eerst aan de leugen vast. Zij stelt zich voor dat de liefde van de man de volmaakte tegenhanger is van de liefde die zij hem toedraagt, dat die twee liefdes elkaar volkomen aanvullen. En onoprecht ziet zij begeerte aan voor liefde, een erectie voor begeerte en de liefde voor een religie. Zij dwingt de man tegen haar te liegen: Hou je van me? Net zoveel als gisteren? Zul je altijd van mij blijven houden? En ze stelt die vragen heel handig op die ogenblikken waarop de tijd om er genuanceerd of oprecht op te antwoorden ontbreekt of op die ogenblikken waarop de omstandigheden een oprecht en genuanceerd antwoord onmogelijk maken, tijdens een omhelzing, na een crisis in een ziekte, onder snikken op het perron van een station wil zij een antwoord daarop hebben en vraagt daar dwingend naar. Heeft zij die antwoorden eenmaal ontrukt, dan maakt zij er trofeeën van en bij gebrek aan antwoorden maakt zij het zwijgen welsprekend. Iedere vrouw die werkelijk verliefd is is min of meer paranoïde. Ik herinner me een vriendin die het langdurig zwijgen van een verre vriend als volgt verklaarde: «Als je werkelijk wilt breken, schrijf je om die breuk aan te kondigen.» En nadat ze een ondubbelzinnige brief ontvangen had verklaarde ze: «Als je werkelijk breken wilt, schrijf je niet.» Aan de hand van vertrouwelijke mededelingen is het vaak moeilijk te concluderen waar dat gevoel pathologisch wordt. Het gedrag van de man, beschreven door een vrouw die van hem houdt en in paniek is geraakt, lijkt altijd buitensporig. Hij lijdt aan neurosen, is sadistisch, masochistisch of heeft last van verdringingen; hij is een duivel, labiel of laf of soms zelfs dat allemaal tegelijk. Hij tart iedere subtiele psychologische verklaring. «X

aanbidt me. Hij is krankzinnig jaloers. Hij wil dat ik een masker opzet als ik uitga. Maar hij staat zo vreemd wantrouwend tegenover de liefde dat hij me, als ik hem opzoek, in het portaal te woord staat en me niet eens binnenlaat.» Of ook wel: «Z aanbidt me. Maar hij is veel te trots om mij te vragen in Lyon, waar hij woont, te komen leven. Ik ben er geweest, ik ben bij hem ingetrokken. ,Na acht dagen heeft hij me, zonder dat er ook maar één kwaad woord gevallen is, buiten de deur gezet. Ik heb hem nog tweemaal gesproken. De derde keer, toen ik hem opbelde, heeft hij midden onder het gesprek gewoon opgehangen. Hij is een neuroticus.» Die geheimzinnige geschiedenissen worden opgehelderd als de man uitlegt: «Maar ik hou helemaal niet van haar» of «Ik vind haar heel sympathiek en ik koester een grote vriendschap voor haar, maar ik zou geen maand met haar kunnen samenleven.» In hardnekkige gevallen brengt dit zelfbedrog haar in het krankzinnigengesticht. Een van de constante trekken in de erotomanie is dat het gedrag van de geliefde raadselachtig en paradoxaal lijkt; langs deze omweg lukt het de waanzin van de zieke altijd de weerstand van de werkelijkheid te doorbreken. Een normale vrouw laat zich tenslotte door de waarheid overtuigen en komt tot de erkenning dat zij niet meer bemind wordt. Maar zolang zij die mening nog niet is toegedaan, speelt ze altijd een beetje vals. Zelfs als er sprake is van wederkerige liefde bestaat er een fundamenteel verschil tussen de gevoelens van de geliefden dat zij poogt te maskeren. Het is natuurlijk heel goed mogelijk dat de man zich zonder haar kan rechtvaardigen omdat zij hoopt door hem gerechtvaardigd te worden. Als hij voor haar noodzakelijk is betekent dat, dat zij haar vrijheid

ontvlucht, maar als hij zijn vrijheid - zonder welke hij noch held, noch man zou zijn - aanvaardt is niets of niemand voor hem noodzakelijk. De afhankelijkheid die de vrouw accepteert komt voort uit haar zwakheid: hoe zou ze een wederkerige afhankelijkheid kunnen vinden bij hem die ze mint om zijn kracht?

Een hartstochtelijk eisende geest kan geen rust vinden in de liefde omdat zij zich richt op een doel dat met zichzelf in tegenspraak is. Verscheurd en gekweld loopt zij het risico een last te worden voor degene wiens slavin zij zich droomde. Waar zij zich niet onontbeerlijk voelt komt zij ongelegen en maakt zij zichzelf tot iets afschuwelijks. En ook dit is inderdaad een veel voorkomende tragedie. Als de vrouw die mint verstandig is en soepel dan zal zij berusten. Zij is niet alles, zij is niet noodzakelijk; het is haar voldoende als zij nuttig is. Een ander zou heel makkelijk haar plaats in kunnen nemen; zij stelt er zich mee tevreden degene te zijn die er is. Zij erkent haar dienstbaarheid zonder die wederkerig te verlangen. Op die manier smaakt zij een bescheiden geluk, maar zelfs binnen die grenzen is de lucht niet onbewolkt. Nog pijnlijker dan dat van de getrouwde vrouw is het wachten van de verliefde vrouw. Als de echtgenote zelf uitsluitend een verliefde vrouw is dan hebben de lasten van het huishouden, het moederschap, haar bezigheden en haar genoegens in haar ogen geen enkele waarde: alleen de aanwezigheid van de echtgenoot ontrukt haar aan de krochten der verveling. «Als jij er niet meer bent lijkt het me nauwelijks waard dat het nog dag wordt; alles wat me overkomt is dan dood. Ik ben niets meer als een lege jurk die over een stoel hangt,» schrijft Cécile Sauvage in de eerste

tijd van haar huwelijk. (Het geval ligt anders als de vrouw in een huwelijk haar autonomie gevonden heeft. Dan kan de liefde tussen twee echtelieden een vrije uitwisseling zijn van twee wezens die ieder aan zichzelf genoeg hebben.) En we hebben al gezien dat de hartstochtelijke liefde heel vaak opbloeit en ontstaat buiten het huwelijk. Een van de meest opmerkelijke voorbeelden van een leven dat helemaal aan de liefde was gewijd is Julie Drouet; haar leven is niets anders dan een eindeloos wachten. «Je moet altijd naar hetzelfde uitgangspunt terugkeren, dat betekent eeuwig wachten,» schrijft ze aan Victor Hugo. «Rusteloos wacht ik op jou... Grote God, wat is het voor een karakter als het mijne toch triest om van het ene eind van je leven tot het andere te moeten wachten... Wat een dag. Ik dacht dat hij nooit om zou gaan, zo heb ik op je gewacht en nu vind ik dat hij veel te vlug is omgegaan omdat ik je helemaal niet gezien heb... Ik vond de dag eeuwig lang duren... Ik wacht op je, omdat ik al met al nog veel liever op je wacht dan te moeten geloven dat ik je nooit meer zien zal.» Het is een feit dat Hugo nadat hij Juliette ertoe gebracht had te breken met haar rijke beschermer, prins Demidoff, haar opsloot in een kleine woning en haar twaalf jaar lang verbood alleen uit te gaan zodat ze de betrekkingen met geen van haar vroegere kennissen weer zou kunnen aanknopen. Maar zelfs toen het lot van de vrouw die zich «je arme opgesloten slachtoffertje» noemde minder hard werd had ze daarom nog geen andere reden van bestaan dan haar minnaar die ze overigens niet vaak te zien kreeg. «Ik hou van je, mijn lieve, lieve Victor,» schreef ze in 1841, «maar mijn hart is droef en vol bitterheid; ik zie je zo weinig, zo heel weinig en de weinige keren dat ik je zie, ben je nog zo weinig van

mij dat al die weinige keren een heel treurig geheel maken dat mijn hart en geest helemaal vult.» Zij droomt ervan onafhankelijkheid en liefde met elkaar in overeenstemming te brengen. «Ik zou tegelijk onafhankelijk en slaaf willen zijn, onafhankelijk door een vak waardoor ik leven kon en alleen de slaaf van mijn liefde.» Maar nadat haar carrière als actrice definitief was mislukt moest ze «van het ene eind van haar leven tot het andere» erin berusten niets anders te zijn dan een geliefde. Ondanks haar pogingen om haar idool van dienst te zijn waren haar uren leeg: de 17.000 brieven die ze aan Victor Hugo schreef, in een ritme van drie- à vierhonderd per jaar, leggen daarvan getuigenis af. Tussen de bezoeken van de meester in kon ze niets anders doen dan de tijd doden. Het ergste van de situatie van de vrouw in de harem is dat haar dagen woestijnen van verveling zijn. Als de man geen gebruik maakt van het object dat zij voor hem is, is zij helemaal niets meer. De situatie van de verliefde vrouw is analoog, zij wil niets anders zijn dan die vrouw die bemind wordt, er is niets anders dat in haar ogen waarde heeft. Om te existeren is het dus nodig dat de geliefde in haar nabijheid is, door haar in beslag wordt genomen. Zij wacht op zijn komst, op zijn begeerte en zijn ontwaken. Zodra hij bij haar weg is begint ze weer te wachten. Die vloek rust op de heldin in *Back street* van Fanny Hurst en op die uit *The weather in the streets* van R. Lehman, priesteressen en slachtoffers van de loutere liefde. Dat is de harde straf die diegenen wordt opgelegd die hun lot niet in eigen handen namen.

Wachten kan een vreugde zijn. Voor haar die uitziet naar de geliefde in de wetenschap dat hij naar haar

toesnelt en dat hij van haar houdt is wachten een stralende belofte. Maar wanneer de vertrouwde roes van de liefde, die zelfs afwezigheid in een aanwezigheid verandert, voorbij is, mengen zich in die afwezigheid de kwellingen van de onrust: de man kan best nooit meer terugkomen. Ik heb een vrouw gekend die bij iedere ontmoeting haar geliefde vol verwondering verwelkomde. «Ik dacht niet dat je nog terug zou komen,» zei ze dan. En als hij dan vroeg waarom, antwoordde zij: «Je *kunt* niet meer terugkomen en als ik op je wacht heb ik altijd het gevoel dat ik je niet meer terug zal zien.» En hij kan natuurlijk ophouden van haar te houden, hij kan van een andere vrouw gaan houden. Want de heftigheid waarmee de vrouw zichzelf poogt te misleiden als zij zich voorhoudt: «Hij is dol verliefd op me, hij kan alleen maar van mij houden,» sluit geen martelende jaloezie uit. Het is nu eenmaal eigen aan zelfbedrog dat heftige en elkaar tegensprekende beweringen daarin mogelijk zijn. Zo is ook de dwaas die zich hardnekkig voor Napoleon houdt niet verbijsterd te ontdekken dat hij ook kappersbediende is. Het gebeurt maar zelden dat de vrouw er toe komt zich af te vragen: houdt hij werkelijk van me? Maar honderdmaal vraagt zij zichzelf af: houdt hij niet van een ander? Ze wil niet toegeven dat de liefdesgloed van de geliefde langzaam gedoofd is en dat hij minder waarde hecht aan de liefde als zij; zij bedenkt meteen rivales. Ze beschouwt de liefde tegelijkertijd als een vrij gevoel en als een magische betovering. Zij meent dat «haar» man in vrijheid van haar blijft houden, dat hij is «ingepalmd» door een ander die hem in haar «val» heeft laten lopen, en die ander is dan een handige intrigante. De man begrijpt de vrouw, in haar

immanentie, voorzover ze zich aan hem heeft aangepast. Daarom speelt hij zo makkelijk de rol van Bourbourooche. (Een vrij naïef karakter uit een roman en toneelstuk van Courteline die door zijn geliefde herhaaldelijk werd bedrogen en die door zijn vrienden werd uitgebuit, Vert.) Het kost hem moeite zich voor te stellen dat zij ook een ander is die hem ontgaat. Jaloezie is gewoonlijk bij hem niets anders dan een voorbijgaande opwelling, net als de liefde zelf. Het gebeurt wel dat die opwelling heftig en soms zelfs dodelijk is, maar het komt maar zelden voor dat de onrust en ongerustheid bezit van hem neemt. Jaloezie doet zich bij hem meestal voor als een soort afleidingsmanoeuvre: als zijn zaken niet best gaan, als het leven hem tot een last wordt beweert hij dat zijn vrouw hem voor de gek houdt. (Dat komt onder meer naar voren in het werk van Lagache *Nature et formes de la jalousie*.) Maar de vrouw die daarentegen van de man houdt in zijn anders zijn, in zijn transcendentie voelt zich op ieder ogenblik in gevaar. Er bestaat niet zoveel verschil tussen het verraad van de afwezigheid en de ontrouw. Zodra ze zich niet goed bemind voelt wordt zij jaloers. En gezien de eisen die zij stelt is dat altijd min of meer het geval. Haar verwijten en grieven, welk voorwendsel zij daarvoor dan ook mag gebruiken, uiten zich in jaloerse scènes. Op die manier geeft ze uiting aan het ongeduld en de verveling van het wachten, het bittere gevoel van haar afhankelijkheid en de spijtgevoelens alleen een verminkt bestaan te leiden. Haar hele bestemming staat op het spel in de blik die de beminde man op een andere vrouw werpt, want zij heeft heel haar wezen in hem vervreemd. Het irriteert haar ook als de ogen van haar geliefde zich even naar een vreemde vrouw wenden;

als hij haar er dan aan herinnert dat zij een hele tijd naar een onbekende man heeft zitten kijken antwoordt zij vol overtuiging: «Maar dat is heel iets anders.» Zij heeft gelijk. Een man die door een vrouw wordt aangekeken ontvangt niets; de gift begint pas op het ogenblik dat het lichaam van de vrouw een prooi wordt. De vrouw daarentegen die begeerd wordt verandert ogenblikkelijk in een begerenswaard en begeerd object. En de versmade verliefde vrouw wordt weer «tot een gewoon beeld van klei». Zij is dus voortdurend op haar hoede. «Wat doet hij? Naar wie of wat kijkt hij? Met wie praat hij?» Wat een begeerte haar geschonken heeft kan een glimlach haar weer ontnemen. Eén ogenblik is al voldoende om haar uit het «schemerend licht van de onsterfelijkheid» weer terug te slingeren in de grauwheid van de alledaagse sleur. Zij heeft alles gekregen door de liefde, ze kan, als zij die liefde verliest, alles weer verliezen. Vaag of vastomlijnd, zonder redenen of gefundeerd, voor de vrouw is jaloezie een verschrikkelijke foltering omdat zij de radicale ontkenning van de liefde is. Als het verraad zeker is, moet ze er òf van afzien van de liefde een religie te maken, òf ze moet afzien van die liefde. En dat betekent een zo radicale ommekeer dat de verliefde vrouw beurtelings wordt beheerst door de wens en de angst de dodelijke waarheid te ontdekken.

Tegelijk arrogant en angstig gebeurt het vrij vaak dat de vrouw die voortdurend jaloers is, dat steeds ten onrechte is. Juliette Drouet koesterde afgrijselijke vermoedens tegenover alle vrouwen die Victor Hugo benaderden, zij was alleen niet bang van Léonie Biard die acht jaar lang zijn maitresse was. In onzekerheid is iedere vrouw een rivale, een gevaar. Liefde doodt

de vriendschap omdat de verliefde vrouw zich opsluit in de wereld van de beminde man; de jaloezie verhevigt haar eenzaamheid en versterkt daardoor haar afhankelijkheid nog. Maar toch vindt zij daarin hulp tegen de verveling. Een man vasthouden is een karwei, een minnaar vasthouden is een geheiligde taak. De vrouw die, in gelukkige aanbidding verloren, zichzelf veronachtzaamt begint zich daar weer om te bekommeren op het ogenblik dat ze een gevaar vermoedt. Kleren, de zorg voor haar huis, werelds vertoon, al die dingen worden fases in een strijd. Strijd is een opwekkende activiteit. Zolang haar overwinning zo goed als zeker is schept de strijdster er een levendig genoegen in. Maar de vrees voor een nederlaag verandert edelmoedige gift in een vernederende dienstbaarheid. Voor de man ligt de beste verdediging in de aanval; maar zelfs een trotse vrouw moet zacht en passief te blijven. List, voorzichtigheid, handigheidjes, glimlachjes, charme en gedweeheid zijn haar beste wapens. Ik zie nog de jonge vrouw voor me bij wie ik op een avond onverwacht aanbelde. Ik was twee uur daarvoor bij haar weggegaan; zij was toen slecht opgemaakt, slordig gekleed en keek wat triest uit haar ogen. Maar nu wachtte zij op *hem*. Toen ze mij zag trok ze meteen haar gewone gezicht weer, maar heel even had ik de gelegenheid haar te zien zoals ze voor hem klaar was: verkrampt in angst en schijnheiligheid en achter haar gespeelde glimlachje tot alle leed bereid; ze was met zorg gekapt, er lag een ongewone glans op haar wangen en lippen en ze was gekleed in een stralend witte, kanten blouse. Gekleed voor een feest, gewapend tot de strijd. De masseurs, de «schoonheidsspecialisten» weten hoeveel tragische ernst hun klanten hechten aan zorgen die futiel lijken. Voor de geliefde moeten

nieuwe verleidingskunsten worden bedacht; zij moet de nieuwe vrouw worden die hij wil leren kennen en bezitten. Maar alle inspanning is vergeefs; zij slaagt er niet in in zichzelf het beeld tot leven te wekken van de Ander die hem aanvankelijk zo aantrok en die hem in een ander weer kan aantrekken. Ook de minnaar heeft dezelfde en onmogelijk te vervullen eis als de echtgenoot: hij wil dat zijn minnares heel en al de zijne en toch een vreemde is. Hij wil dat ze volkomen samenvalt met zijn droom en tegelijk totaal anders is dan alles wat hij bedenken kan: zij moet aan zijn verwachtingen beantwoorden en een onverwachte verrassing zijn. Die tegenstrijdigheid verscheurt de vrouw en doemt haar tot mislukking. Zij probeert zich te modelleren naar het verlangen van de geliefde. Veel vrouwen die in de eerste tijd van een liefde die de bevestiging van hun narcisme is opbloeien, schrikken door de maniakale dienstbaarheid af als ze zich minder bemind voelen. Door obsessie achtervolgd en verarmd irriteren zij de geliefde. Als zij zich blindelings aan hem geeft verliest de vrouw die dimensie van vrijheid die haar aanvankelijk zo fascinerend maakte. Hij zocht in haar een afspiegeling van zichzelf, maar als die afspiegeling al te getrouw is verveelt hij zich. Een van de ongelukken van de verliefde vrouw is dat de liefde zelf haar misvormt, haar vernietigt. Zij is niet meer dan de slavin, de dienstbare, de al te meegaande spiegel, de te getrouwe echo. Als zij zich dat realiseert vermindert haar vertwijfeling haar waarde nog meer. In haar tranen, in haar eisen en in haar scènes verliest ze tenslotte alle aantrekkingskracht. Een existerend wezen is dat wat hij zichzelf maakt: om te zijn heeft zij zich toevertrouwd aan een vreemd bewustzijn en er van

afgezien zelf iets te doen. «Ik kan alleen beminnen,» schreef Julie de Lespinasse. *Moi qui ne suis qu’amour*, deze titel van de roman van Dominique Rollin is het devies van de verliefde vrouw: zij is alleen maar liefde en als die liefde is beroofd van haar object is zij niets meer.

Vaak ziet ze haar dwaling in. Dan probeert ze haar vrijheid opnieuw te bevestigen, dan poogt ze haar anders-zijn terug te vinden; zij wordt koket. Door andere mannen begeerd zal ze de onverschillig geworden geliefde opnieuw interesseren. Dat is het thema van vele goedkope romannetjes dat al vreselijk afgezaagd is; vaak is alleen de verwijdering alleen al genoeg om haar weer aanzien te geven. Als ze nabij is en volgzaam lijkt Albertine kleurloos, maar op een afstand wordt zij mysterieus en de jaloerse Proust waardeert haar opnieuw. Maar dergelijke manoeuvres zijn moeilijk: als de man hen doorziet maken ze hem de onderworpenheid van zijn slavin op een belachelijke wijze duidelijk. En ook het slagen ervan is niet zonder gevaar. Omdat zij de zijne is minacht de geliefde zijn minnares, maar ook omdat zij de zijne is hecht hij zich aan haar. Zal ontrouw die minachting of die gehechtheid vernietigen? Het kan zijn dat de man zich teleurgesteld afwendt nu hij haar onverschillig geworden is: hij wil haar vrij, maar hij wil ook dat zij zich vrij aan hem geeft. Dat risico kent zij: die verlamt haar koketterie. Het is voor een verliefde vrouw vrijwel onmogelijk dat spel handig te spelen. Zij is veel te bang zelf in de val te lopen. En naarmate ze haar geliefde nog steeds vereert zal het ook haar weerzin wekken hem te bedriegen. Hoe kon hij in haar ogen anders een god blijven? Als zij de strijd

wint vernietigt ze haar idool, verliest zij, dan verliest zij ook zichzelf. Er is geen redding mogelijk.

Een verstandige en verliefde vrouw - maar die beide woorden vloeken met elkaar - zal zich moeite geven de hartstocht van de geliefde om te buigen tot tederheid, vriendschap en gewoonte. Of ze zal trachten hem aan zich te binden met de steviger banden van een huwelijk of een kind. Dat verlangen naar een huwelijk waart in tal van verhoudingen rond; het is het verlangen naar zekerheid. Een handige minnares profiteert van de edelmoedigheid van een jonge liefde om haar toekomst zeker te stellen. Maar als zij zich aan dergelijke speculaties overgeefi verdient zij de naam van verliefde niet langer. Want die droomt er waanzinnig van de vrijheid van haar geliefde voorgoed gevangen te nemen, maar niet die te vernietigen. Daarom ook leidt, behalve in de zeldzame gevallen waarin een vrije verbintenis zich een leven lang voortzet, de liefdesreligie tot een katastrofe. Bij Mora had Mademoiselle de Lespinasse het geluk er het eerst genoeg van te krijgen. Ze kreeg er genoeg van omdat zij Guibert had leren kennen die op zijn beurt al vrij gauw genoeg van haar kreeg. De liefde van Madame d’Agoult en Liszt stierf aan deze onverzoenlijke dialectiek: zijn stormachtige aard, zijn vitaliteit en eerzucht die Liszt zo beminnelijk en beminnenswaard maakten, lieten hem voorbestemd zijn voor andere liefdes. Bij de Portugese non kon het niet uitblijven dat zij verlaten werd. De vlam die d’Annunzio, volgens Isadora Duncan, zo aantrekkelijk maakte moest met ontrouw betaald worden. Een breuk kan in een man diepe littekens achterlaten, maar dan heeft hij tenslotte

zijn leven als man nog te leiden. De vrouw die verlaten wordt is niets meer en heeft niets meer. Als men haar vraagt: «Maar hoe leefde je dan voor die tijd?» herinnert zij zich dat soms niet eens meer. De wereld die de hare was heeft ze in as gelegd om burgeres van een nieuw vaderland te worden en daar wordt zij nu plotseling uit verjaagd. Zij heeft alle waarden waarin zij geloofde verloochend, ze heeft nu geen dak meer boven haar hoofd en om haar strekt zich alleen een woestijn uit. Hoe kan zij een nieuw leven beginnen als er buiten de geliefde helemaal niets is? Ze vlucht in de waanzin zoals zij zich vroeger terugtrok in een klooster. Of, als ze daarvoor te verstandig is, rest haar slechts de dood: snel, zoals bij Mademoiselle de Lespinnasse of langzaam. En een doodsstrijd kan heel lang duren. Als een vrouw zich, tien, twintig jaar met lichaam en ziel heeft gewijd aan een man, als ze hem al die jaren heeft vastgehouden op het voetstuk waar zij hem zelf opgehesen heeft is zijn weggaan een catastrofe die als een bliksemstraal op haar neerdaalt. «Wat kan ik doen,» vroeg die vrouw van veertig jaar, «wat kan ik doen als Jacques niet meer van mij houdt?» Zij kleedde zich, zij maakte zich met zorg op, maar haar harde, al wat vervallen gezicht kon nauwelijks nog een nieuwe liefde wekken. En kon zij, die twintig jaar in de schaduw van een man had geleefd, nog wel houden van een andere man? En als je veertig bent resten je nog heel wat jaren te leven. Ik herinner me ook die andere vrouw met haar mooie ogen en edele trekken ondanks haar door verdriet opgezwollen gezicht die, doof en stom, zonder daar zelf ook maar iets van te merken, in het openbaar de tranen over haar wangen liet rollen. Nu sprak de god de woorden die voor haar waren

uitgevonden tegen een ander; als onttroonde vorstin weet zij niet meer dat zij nooit over een echt koninkrijk heeft geregeerd. Als de vrouw nog jong is, is er voor haar nog kans te genezen; een nieuwe liefde zal haar genezen. Misschien geeft zij zich dan met iets meer reserve omdat zij begrepen heeft dat wat niet uniek is ook niet absoluut kan zijn. Maar vaak ook loopt ze daar nog harder op stuk dan de eerste maal, omdat ze ook de nederlaag uit het verleden nog vereffenen moet. Het mislukken van een absolute liefde is alleen dan een vruchtbare beproeving als de vrouw in staat is zichzelf weer volkomen in de hand te houden. Van Abélard gescheiden werd Héloise geen stuk wrakhout omdat zij, door de leiding van een abdij op zich te nemen, voor zichzelf een autonome existentie construeerde. De heldinnen van Colette zijn te trots en zijn te ondernemend om zich te laten breken door een teleurstelling in de liefde: Renée Méré redt zich in haar werk. En Sido zegt tegen haar dochter dat zij zich niet teveel zorgen maakt over haar lot in de liefde omdat zij weet dat Colette nog meer is dan een verliefde vrouw. Maar er zijn weinig misdaden die een zo zware straf met zich meebrengen als de edelmoedige misstap zich helemaal over te geven aan de handen van anderen.

Oprechte liefde moet gefundeerd zijn in de wederkerige erkenning van twee vrijheden, dan ervaart ieder van de geliefden zich als zichzelf en als de ander; geen van beiden doet afstand van zijn transcendentie en geen van beiden verminkt zichzelf. Beiden ontsluieren zij in de wereld samen waarden en doelen. Zowel voor de een als voor de ander wordt door het wederkerig geschenk van zichzelf de liefde een openbaring van het

eigen ik en een verrijking van de wereld. In zijn werk *La découverte de soi* somt George Gusdorf heel nauwkeurig op wat de man van de liefde vraagt:

«Liefde openbaart ons onszelf door ons buiten onszelf te laten treden. Wij bevestigen onszelf aan het contract met degene die ons vreemd is en ons aanvult. De liefde als vorm van kennen doet ons nieuwe hemelen en een nieuwe aarde ontdekken in hetzelfde landschap waarin wij altijd al hebben geleefd. Dit is het grote geheim: de wereld is anders, en ik zelf ben een ander. En ik ben niet de enige die dat weet. Ja nog beter zelfs: iemand anders heeft mij dat geleerd. De vrouw speelt dus een onontbeerlijke en hoogst belangrijke rol in het bewustzijn dat de man van zichzelf heeft.»

Vandaar het belang dat zijn leertijd in de liefde voor de jonge man heeft. Ik heb daar in deel I reeds op gewezen. En zoals we al zagen verwonderen Stendhal en Malraux zich over het wonder dat «ikzelf een ander ben». Maar Gusdorf heeft ongelijk als hij schrijft: «*Insgelijks* vormt voor de vrouw de man een onontbeerlijke middelaar tussen haarzelf en haarzelf.» Want haar situatie is tegenwoordig niet *gelijk*. De man openbaart zich in een andere gedaante, maar hij blijft zichzelf. Zijn nieuwe gezicht is opgenomen in het geheel van zijn persoonlijkheid. Dat zou bij de vrouw alleen maar het geval zijn als zij even essentieel existeerde als hij en dat zou weer inhouden dat zij een economische onafhankelijkheid bezat, dat ze zich richtte op eigen doelen en, zonder middelaar, boven zichzelf uitrees in de richting van de gemeenschap. Onder die omstandigheden is een gelijkwaardige liefde mogelijk zoals Malraux die heeft beschreven in Kyo en May. Het kan zelfs voorkomen dat de vrouw de

mannelijke en dominerende rol speelt zoals Madame de Warens tegenover Rousseau en Lea tegenover Chéri. Maar in de meeste gevallen kent de vrouw zichzelf niet als een ander: haar zijn voor-anderen valt samen met haar zijn zelf. De liefde is voor haar geen middelaar tussen haarzelf en haarzelf omdat zij zichzelf niet terugvindt in haar subjectieve existentie. Zij blijft verzonken in die geliefde die de man haar niet alleen heeft geopenbaard, maar die hij geschapen heeft. Haar heil blijft afhankelijk van die despotische vrijheid die haar heeft voortgebracht en die haar in één enkel ogenblik vernietigen kan. Ze brengt haar leven door met te beven voor hem die haar lot in handen heeft zonder dat zelf helemaal te weten en zonder dat zelf helemaal te willen. Zij is in een ander in gevaar, de angstige en machteloze getuige van haar eigen lot. Ondanks hemzelf tiran en ondanks hemzelf beul heeft die ander, ondanks hemzelf en ondanks haarzelf het gezicht van een vijand. Inplaats van de vereniging die zij zozeer zocht kent de vrouw de meest bittere eenzaamheid, inplaats van medeplichtigheid kent zij strijd en vaak zelfs haat. De liefde van de vrouw is een laatste poging de afhankelijkheid waartoe zij gedoemd is te boven te komen door die te aanvaarden. Maar zelfs wanneer zij zich daarin schikt kan ze die afhankelijkheid alleen beleven in angst en dienstbaarheid.

De mannen hebben om het hardst verkondigd dat de liefde voor de vrouw de hoogste zelfverwerkelijking is. «Een vrouw die als een vrouw mint wordt daar een volkomen vrouw door,» zegt Nietzsche in *Die fröhliche Wissenschaft* en Balzac beweert: «Op het hoogste niveau is het leven van de man roem en het leven van de vrouw

liefde. De vrouw is alleen de gelijke van de man als zij van haar leven een voortdurend offer maakt, zoals het leven van de man een voortdurende daad is.» Maar ook daarin schuilt weer een gruwelijke mystificatie omdat de mannen er zich in geen enkel opzicht om bekommeren hun offer aan te nemen. De man heeft geen behoefte aan die onvoorwaardelijke overgave die hij eist, noch aan de vergoddelijkende liefde die zijn ijdelheid streelt. Hij aanvaardt die alleen op voorwaarde dat hij niet hoeft te beantwoorden aan de eisen die een dergelijke houding voor de tegenpartij inhoudt. Hij predikt de vrouw zich te geven. Maar haar gaven worden hem te veel. Zij raakt verbijsterd over het nutteloze van haar geschenken en de nutteloosheid van haar bestaan. Op de dag waarop het de vrouw mogelijk zal zijn te minnen, niet uit haar zwakte, maar uit haar kracht, niet als vlucht, maar op zoek naar zichzelf, niet om zichzelf te verloochenen maar om zichzelf te bevestigen, dan zal ook voor haar, net als voor de man, die liefde een bron van leven worden en niet een dodelijk gevaar. Maar in afwachting van die dag vat de liefde in de meest pathetische vorm de vloek samen die drukt op de vrouw die opgesloten zit in haar vrouwelijke wereld, de vrouw die verminkt is en die zichzelf niet genoeg is. De talrijke martelaressen der liefde getuigen tegen de onrechtvaardigheid van een lot dat hun als opperste redding alleen een onvruchtbare hel toewijst.

Zesde deel - Rechtvaardigingen

XXIV De mystieke vrouw

De liefde is de vrouw als hoogste roeping toegewezen en als zij die richt op een man zoekt zij in hem God. Als omstandigheden haar menselijke liefde ontzeggen, als zij teleurgesteld of veeleisend is dan kiest zij ervoor in God zelf het goddelijke te verheerlijken en te aanbidden. Natuurlijk er zijn ook mannen in wie dit vuur brandt, maar zij zijn zeldzaam en hun geloofsijver openbaart zich in een zuivere intellectuele vorm. Het aantal vrouwen daarentegen dat zich overgeeft aan de verrukkingen van een hemels huwelijk is bijzonder groot. En ze beleven dat op een buitengewoon gevoelsmatige wijze. De vrouw is nu eenmaal gewend om op haar knieën te leven. Gewoonlijk verwacht ze dat haar geluk zal neerdalen uit de hemel waarin mannen tronen. Of zij zijn omringd door wolken en hun majesteit wordt onthuld achter de sluier van hun lichamelijke aanwezigheid. De Geliefde is altijd min of meer afwezig en hij onderhoudt zich met zijn aanbidster door middel van dubbelzinnige tekenen. Zijn hart kent zij alleen door middel van een geloofsbelijdenis en hoe superieurder hij haar lijkt hoe ondoorgrondelijker zijn gedragingen haar voorkomen. We zagen al dat in de erotomanie dat geloof tegen alle ontkenningen in stand houdt. De vrouw heeft geen behoefte aan aanschouwen of aanraken om zijn Tegenwoordigheid te voelen. Of het nu om een dokter, een priester of een God gaat, ze kent dezelfde onbetwistbare zekerheden, als een slavin zal zij in

haar hart de vloed van liefde opvangen die uit de hoogte neerdaalt. Menselijke en goddelijke liefde versmelten, niet omdat de laatste een sublimering van de eerste zou zijn, maar omdat de eerste ook een beweging van transcendentie naar het absolute is. In beide gevallen gaat het er de verliefde vrouw om haar contingente bestaan te redden door haar vereniging met het Al dat in een soevereine Persoonlijkheid is belichaamd.

Het tweeslachtige uit die houding spreekt heel duidelijk uit de talrijke -normale of pathologische - gevallen waarin de geliefde wordt vergoddelijkt of God menselijke trekken worden verleend. Ik zal hier alleen een geval aanhalen dat door Ferdière in zijn werk over de erotomanie naar voren is gebracht. Hier is de patiënte aan het woord:

«In 1923 heb ik gecorrespondeerd met een journalist van de *Presse*. Ik las iedere dag zijn stukjes over de moraal. Ik las tussen de regels door en ik had het gevoel dat hij me antwoordde en dat hij me raad gaf. Ik schreef liefdesbrieven en stuurde hem vaak brieven... In 1924 kwam het ineens over me. Het leek me dat God een vrouw zocht, hij zou met mij spreken. Ik had de indruk dat hij me een zending opgedragen had, dat hij mij uitgekozen had om een tempel te stichten: ik beschouwde mezelf als het middelpunt van een gemeenschap waar vrouwen kwamen die door doktoren werden verzorgd... Dat is het ogenblik... waarop ik werd overgebracht naar het gesticht in Clermont... Daar waren jonge artsen die de wereld wilden hervormen. In mijn cel voelde ik hun kussen op mijn vingers en in mijn handen voelde ik hun geslachtsorganen. Eenmaal zeiden ze tegen mij: «Je

bent niet gevoelig, maar zinnelijk, draai je om.» Ik heb me omgedraaid en voelde hen in mij. Dat was erg prettig... De chef van dienst, dokter D... was net een god. Ik voelde heel duidelijk dat er iets met hem aan de hand was als hij bij mijn bed kwam. Hij keek me aan alsof hij zeggen wilde: ik ben helemaal van jou. Hij hield echt van me. Op een dag keek hij me werkelijk op een buitengewone manier heel indringend aan... zijn groene ogen werden zo blauw als de hemel; ze werden geweldig groot... Terwijl hij met een andere patiënt sprak keek hij naar de uitwerking op mij en lachte... En ik ben aan dokter D. blijven hangen... waar al een spijker zit kun je geen andere meer slaan en ondanks al mijn minnaars (ik heb er 15 of 16 gehad) kon ik me niet meer van hem losmaken. En dat is zijn schuld... Twaalf jaar lang heb ik geestelijke gesprekken met hem gevoerd... als ik hem wilde vergeten manifesteeerde hij zich weer... Soms was hij wat spottend. «Je ziet dat ik je bang maak,» zei hij ook nog. «Je zou van anderen kunnen houden, maar je komt altijd weer bij mij terug...» Ik schreef hem vaak brieven en ik maakte afspraakjes met hem waaraan ik me hield. Vorig jaar heb ik hem opgezocht. Hij had zichzelf een houding aangemeten; er bestond helemaal geen warmte tussen ons. Ik vond me nogal dom en ben weer weggegaan. Ik heb wel gehoord dat hij met een andere vrouw getrouwd is, maar hij zal altijd van mij blijven houden... Hij is mijn echtgenoot al heeft de daad die ons aaneen zou smeden dan ook nooit plaats gehad. «Laat alles varen,» zei hij wel tegen mij. «Met mij zul je steeds hoger stijgen, je zult geen wezen van de aarde meer zijn.» Ziet u nu wel, iedere keer als ik God zoek, vind ik een man. Ik weet niet meer tot welk geloof ik me nu moet wenden.»

Het betreft hier een pathologisch geval. Maar bij veel vrome vrouwtjes treft men deze onontware mengeling van de man en God aan. Vooral de biechtvader neemt tussen hemel en aarde een tweeslachtige plaats in. Met lijfelijke oren luistert hij naar de biechtelinge die haar ziel voor hem opent, maar in de blik waarmee hij haar opneemt straalt een bovennatuurlijke glans: hij is een goddelijk man, hij is God die in de gedaante van een man aanwezig is. Madame Guyon beschrijft haar ontmoeting met pater La Combe als volgt: «Een stroom van genade scheen van hem naar mij uit te gaan door de intimiteit van de ziel en van mij uit weer terug te keren naar hem, zodat ook hij diezelfde uitwerking ervoer.» Het was de tussenkomst van de geestelijke die haar uit de dorheid haalde waarin zij al jaren gevangen zat en die haar ziel nieuwe gloed verleende. En zij bekent dan: «Het was niet alleen maar een volkomen eenwording, *ik kon hem niet meer onderscheiden van God*.» Het zou al te eenvoudig zijn te beweren dat ze in werkelijkheid verliefd was op een man en veinsde God te beminnen: zij hield ook van die man omdat die in haar ogen iets anders was dan hij zelf. Net als de door Ferdière aangehaalde zieke probeerde zij op de een of andere manier de hoogste bron van waarden te bereiken. En daarop richt iedere mystieke vrouw zich. Mannelijke tussenkomst is daarbij soms nuttig om haar op weg te helpen naar de verlaten hemel, maar die is niet onontbeerlijk. Waar de vrouw maar slecht onderscheid weet te maken tussen spel en werkelijkheid, daad en magisch gedrag, object en verbeelding is zij er licht toe geneigd de afwezigheid in haar eigen lichaam gestalte te geven. Het is overigens niet zo vreemd om mysticisme te identificeren met erotomanie zoals vaak is gebeurd. De

erotomane voelt zich gewaardeerd en bevoorrecht door de liefde van een soeverein wezen; hij neemt het initiatief in de liefdesverhouding, hij mint hartstochtelijker dan hij wordt bemind, hij maakt zijn gevoelens door duidelijke, maar geheime, tekenen kenbaar, hij is jaloers en ergert zich aan het gebrek aan vuur in de uitverkorene en hij aarzelt niet haar daarvoor te straffen, hij manifesteert zich vrijwel nooit in een concrete, lichamelijke gedaante. Al deze trekken vinden we ook terug in de mystieke vrouw. God in het bijzonder mint tot in alle eeuwigheid de ziel waarin hij liefde tot Hem ontstoken heeft, hij heeft zijn bloed voor haar vergoten en bereidt haar een heerlijke hemelvaart. Zij kan niets anders doen dan zich zonder verzet overgeven aan die gloed.

Tegenwoordig neemt men aan dat de erotomanie zich zowel in platonische als in seksuele vorm openbaren kan. Zo neemt ook het lichaam meer of minder plaats in bij de gevoelens die de mystieke vrouw God toedraagt. Haar gevoelsuitingen zijn aan die van de aardse liefde die zij kent ontleend. Toen Angela van Foligno een beeld van Christus met de heilige Franciscus in zijn armen aanschouwde, hoorde zij hem zeggen: «Zo zal ik u in mijn armen sluiten en nog veel inniger dan men met de ogen van het lichaam waarnemen kan.» Madame Guyon schreef: «De liefde liet mij geen ogenblik rust. Ik zei tegen haar: O, mijn liefde, het is genoeg, laat mij nu... Ik wil de liefde die de ziel met een onuitsprekelijke huiver vervult, de liefde die mijn zinnen verrukt... O, mijn God, als gij de meest zinnelijke vrouwen dat laat voelen wat ik gevoel, zullen ze hun onwaarachtige genot heel snel opgeven om het waarachtige geluk te genieten.» En bekend is

natuurlijk het beroemde visioen van de heilige Theresia:

«De engel had een lang, gouden zwaard in zijn hand. Af en toe stak hij dat in mijn hart en dan stootte hij door tot in mijn ingewanden. Als hij het zwaard terugtrok had ik het gevoel alsof mijn ingewanden mee naar buiten getrokken werden en daardoor ontvlamde ik dan in goddelijke liefde...Ik ben er zeker van dat de pijn tot diep in mijn ingewanden doordringt en het lijkt wel of die uiteen gereten worden als mijn geestelijke gade het zwaard terugtrekt waarmee hij hen heeft doorboord.»

Vroom wordt wel beweerd dat de ontoereikendheid van de taal de mystieke vrouw noopt haar taal te ontlenen aan de erotiek. Maar ze heeft ook slechts de beschikking over één lichaam en ontleent niet alleen woorden, maar ook gebaren aan de aardse liefde. Als zij zich aan God aanbiedt is haar gedrag hetzelfde als wanneer zij zich aanbiedt aan een man. Overigens doet dat niets af aan de waarde van haar gevoelens. Als Angela van Foligno, al naar gelang haar stemming, afwisselend «bleek en smal» en «dik en rood» wordt, als ze in een woeste tranenstroom uitbreekt («de tranen brandden zo op haar wangen dat zij die met koud water wegwassen moest», meldt een van haar biografen), als zij ter neder valt dan kan men die verschijnselen moeilijk louter «geestelijk» noemen, maar die alleen verklaren uit haar overdreven «emotionaliteit» is zich beroepen op de «slaapverwekkende kracht» van de papaver. Het lichaam is nooit de *oorzaak* van subjectieve ervaringen omdat het in objectieve vorm zelf het subject is: en dat doorleeft zijn houdingen en gedragingen in de eenheid van zijn existentie. Zowel tegenstanders als

bewonderaars van de mystici zijn van mening dat het geven van een seksuele inhoud aan de extase van de heilige Theresia betekent haar te verlagen tot de rang van een hysterica. Maar wat de hysterica vernedert en verlaagt is niet het feit dat haar lichaam actief haar obsessies uitdrukt, maar het feit dat zij geobsedeerd is, dat haar vrijheid betoverd, bezworen en geannuleerd is. Het meesterschap en de beheersing die de fakir over zijn lichaam verwerft maakt hem niet de slaaf daarvan; lichamelijke uitingen kunnen in de drang van een vrijheid besloten zijn. De geschriften van Theresia bieden nauwelijks enige ruimte voor twijfel en rechtvaardigen het beeld van Bernin dat ons de heilige toont, zwijmelend in de hoogste wellust. Het zou niettemin onjuist zijn haar emoties te interpreteren als een eenvoudige «seksuele sublimatie». Er is niet eerst een verborgen en niet uitgesproken seksuele begeerte die later een goddelijk karakter aanneemt en de verliefde vrouw zelf is aanvankelijk ook niet de prooi van een begeerte zonder object die zich vervolgens op een individu richt. De tegenwoordigheid van de geliefde wekt in haar een verlangen dat zich rechtstreeks op hem richt. Zo zoekt ook de heilige Theresia zich in een en dezelfde beweging met God te verenigen en ervaart die vereniging aan haar lichaam. Zij is niet de slavin van haar zenuwen en evenmin die van haar hormonen. Men moet in haar eerder de intensiteit bewonderen van een geloof dat haar lichaam zo weet te doordrenken. In werkelijkheid wordt de waarde van een mystieke ervaring, zoals de heilige Theresia ook zelf begrepen heeft, niet afgemeten aan de manier waarop die subjectief wordt beleefd, maar aan de objectieve draagwijdte die zij bezit. De verschijnselen der

extase zijn bij de heilige Theresia en Marie Alacoque ongeveer gelijk, maar het belang van hun boodschap is heel verschillend. Theresia stelt op een heel intellectuele wijze het dramatische probleem van de verhouding tussen het individu en het transcendente Zijn. Zij heeft als vrouw een ervaring beleefd en doorleefd waarvan de betekenis en zin boven iedere seksuele specificatie uitgaat. Men moet haar rangschikken naast Suso en Sint Joannes van het Kruis. Maar zij is dan ook een stralende uitzondering. Haar mindere zusters schenken ons alleen een wezenlijk vrouwelijke visie op de wereld en het heil. Zij richten zich niet op het transcendente, maar op de verlossing van hun vrouwelijkheid. De theologische bemoeiingen van Catherina van Sienna waren echter zeer belangrijk. Maar zij was dan ook een uitgesproken mannelijk type.

De vrouw zoekt in de goddelijke liefde eerst en vooral wat de verliefde vrouw vraagt van de liefde van een man: de apotheose van haar narcisme; dat die soevereine blik vol aandacht en verliefdheid op haar is gericht is voor haar een wonderbaarlijk buitenkansje. Tijdens haar leven als jong meisje en jonge vrouw werd Madame Guyon voortdurend gekweld door het verlangen te worden bemind en bewonderd. Een moderne protestantse mystieke vrouw, mademoiselle Vée schrijft: «Niets maakt mij zo ongelukkig als het feit dat er niemand bijzonder en vol liefde belang stelt in wat er in mij gebeurt.» Frau von Krüdener stelde zich voor dat God voortdurend zo met haar bezig was dat zij, zoals Sainte-Beuve meldt: «op de meest intieme ogenblikken met haar minnaar kreunde: «God, wat ben ik toch gelukkig. Ik vraag u voor mijn buitensporig geluk

vergeving.» Het is te begrijpen in welke bedwelmende roes het hart van de narciste wegzinkt als de hele hemel haar spiegel wordt: haar vergoddelijkte gezicht is even eindeloos en oneindig als God zelf en nooit zal dat vervalen. En tegelijkertijd voelt zij in haar brandende, kloppende en liefdesdronken borst haar herboren ziel, vrijgekocht en geliefkoosd door de aanbeden Vader. Zij omhelst haar dubbelganger, zichzelf en voelt zich door de bemiddeling van God eindeloos uitgebreid. De volgende teksten van Angela van Foligno zijn in dit opzicht tekenend. Jezus spreekt aldus tot haar:

«Mijn lieve, zoete dochter, mijn beminde, mijn tempel. Mijn dochter, mijn beminde, *bemin mij, want ik bemin jou*, meer, veel meer dan jij van mij houden kunt. Je hele leven, je eten, je drinken en je slapen behaagt mij. Ik zal grote dingen in de ogen der naties door jou verrichten; door jou zal ik gekend worden en in jou zal mijn naam door vele volkeren geprezen worden. Mijn dochter, mijn goede die me lief is, ik min u zeer.»

En verderop:

«Mijn dochter die mij zoeter en liever is dan ik jou ben, mijn verrukking, het hart van de almachtige God is nu over jouw hart... De almachtige God heeft je veel liefde bewezen, *meer dan enig andere vrouw in deze stad*; hij heeft jou tot zijn oogappel gemaakt.»

En ook nog:

«Ik draag je zo’n liefde toe dat ik me niet meer om je zwakheden bekommer. Ik heb je een grote schat

geschonken.»

De uitverkorene blijkt niet in gebreke hartstochtelijk te antwoorden op deze vurige verklaringen die van zo grote hoogte op haar neerdalen. De geliefde poogt zich bij haar geliefde te voegen door middel van de techniek die de verliefde vrouw gewoonlijk toepast: zelfverloochening. «Ik heb maar één ding dat me te doen staat en dat is beminnen, mezelf vergeten en volkomen afstand doen van mezelf,» schrijft Marie Alacoque. In de extase wordt dit afstand doen van zichzelf lichamelijk nagebootst; het individu ziet en voelt niets meer, het vergeet zijn lichaam en loochent het. Door de heftigheid van deze overgave, door de vérgaande aanvaarding van de passiviteit wordt de stralende en soevereine Aanwezigheid reliëf gegeven. Het quietisme van Madame Guyon verhief deze passiviteit tot een systeem: zij bracht een groot deel van haar tijd door in een sport toestand van catalepsie en sliep volkomen wakend.

Maar het merendeel van de mystieke vrouwen stellen er zich niet tevreden mee zich passief over te geven aan God; ze willen zich daadwerkelijk en actief vernietigen door het vernietigen van hun lichaam. Natuurlijk is het ascetisme ook door monniken en geestelijken beoefend. Maar de volharding waarmee de vrouw haar lichaam kastijdt krijgt toch wel een heel bijzonder karakter. We hebben al gezien hoe tweeslachtig de houding van de vrouw tegenover haar lichaam is: door middel van vernedering en lijden verandert zij dat glorierijk. Overgeleverd aan de geliefde als een voorwerp voor genot wordt het een tempel, een idool; verscheurd in barensweeën schept zij helden. De mystieke vrouw martelt nu haar lichaam

om het recht te hebben daarop aanspraak te maken; ze maakt het tot een verwerpelijk iets en vervaardigt er daardoor een werktuig uit tot haar redding en heil. Op die manier moeten de vreemde excessen worden verklaard waaraan bepaalde heiligen zich hebben overgegeven. De heilige Angela van Foligno verhaalt ons met hoeveel verrukking zij het watei dronk waarin ze pas de handen en voeten van melaatsen gewassen had:

«Die drank bezorgde ons zo’n gevoel van verrukking dat we ons thuis ook nog blij en vol vreugde voelden. Ik heb nog nooit zoiets verrukkelijks gedronken. Een stukje schurftige huid, afkomstig van een melaatse, was in mijn keel blijven steken. In plaats van het uit te spuwen deed ik alle mogelijke moeite het in te slikken en ik slaagde daar ook in. Het leek wel of ik te communie was geweest. Nooit zal ik uiting kunnen geven aan het gevoel van gelukzaligheid waarin ik wegzonk.»

Het is bekend dat Marie Alacoque met haar tong het braaksel van een zieke opruimde; in haar autobiografie beschrijft ze het geluk dat zij ervoer toen ze haar mond had gevuld met de uitwerpselen van een man die diarrhee had: Jezus beloonde haar: drie uur lang hield ze haar lippen tegen zijn heilig hart geperst. Vooral in landen waar men vurig zinnelijk is ingesteld, zoals in Italië en Spanje, neemt de devotie vaak een dergelijke lichamelijke kleur aan. In een dorp in de Abruzzen beschadigen ook nu vrouwen hun tong nog door tijdens een hele kruisweg de stenige grond te likken. In al dergelijke praktijken imiteren zij slechts de Verlosser die het lichaam redde door de vernedering van zijn eigen lichaam. Zij zijn op veel concreter wijze dan de mannen gevoelig voor dat grote mysterie.

God verschijnt de vrouw bij voorkeur in de gedaante van een gade. Soms openbaart hij zich, in stralend licht en al zijn schoonheid, in zijn glorie als heerser. Hij omhult haar met een bruiloftsgewaad, kroont haar, vat haar bij de hand en belooft haar hemelse zaligheden. Maar meestal is hij een wezen van vlees en bloed. De trouwring die Jezus aan de heilige Catherina gegeven had en die zij, onzichtbaar, aan haar vinger droeg was die «ring van vlees» die bij de Besnijdenis verwijderd was. Hij is in de eerste plaats een gemarteld en bloedend lichaam. Bij de beschouwing van de gekruisigde zinkt zij het diepst weg; zij identificeert zich met de Moeder-Maagd die het lijk van haar zoon in haar armen houdt, of met Ma-ria-Magdalena die aan de voet van het kruis staat en waar het bloed van de geliefde op neerdrupt. Zo bevredigt zij haar sado-masochistische fantasieën. In de bespotting en vernedering van God bewondert zij het verval van de Man. Inert en passief, bedekt met wonden is de gekruisigde het omgekeerde beeld van de bleke en rode martelares die wordt overgeleverd aan de wilde beesten, dolken en mannen en met wie het kleine meisje zich zo vaak vereenzelvigd heeft. Ze raakt buiten zichzelf van opwinding als ze ziet dat de man, de God-Man haar rol op zich genomen heeft. Zij is het die daar aan dat hout hangt, haar is de glans van de Wederopstanding beloofd. Zij is het, zij bewijst het; haar voorhoofd bloedt onder de doornenkroon, haar handen, haar voeten en haar zijde zijn met een onzichtbaar ijzer doorboord. Van de 321 gestigmatiseerden die de katholieke kerk telt, zijn er slechts 47 mannen; de anderen - Hélèna van Hongarije, Johanna van het Kruis, Gertrud van Oosten, Osana van Mantua, Clara van Montfalcon - zijn vrouwen die over

het algemeen de leeftijd van de menopauze al hebben overschreden. De beroemdste van hen, Catherina Emmerich, werd vroegtijdig al gemerkt. Toen ze, op vierentwintigjarige leeftijd verlangde naar het lijden van de doornenkroon zag zij een stralende jongeling op haar toekomen die haar die kroon op het hoofd drukte. De volgende dag zwollen haar voorhoofd en slapen op en het bloed begon te stromen. Vier jaar later zag zij in extatische toestand Christus met zijn wonden waarvan fijne stralen, zo spits als dolken uitgingen en die deden in de handen, voeten en zijden van de heilige bloeddruppels te voorschijn komen. Zij zweette bloed en spuwde soms bloed. En tot aan haar dood toe, enige jaren geleden, wendde jaarlijks op goede vrijdag Therese Neumann haar met het bloed van Christus bedekte gelaat naar de bezoekers toe. In de stigmata vindt de wonderlijke alchemie die het vlees verheerlijkt zijn voltooiing omdat die tekenen in hun bloedende smart de aanwezigheid van de goddelijke liefde zelf zijn. Het is vrij makkelijk te begrijpen waarom vooral de vrouwen zich zo bezig houden met de metamorfose van de rode vloeistof tot gouden vlam. Zij worden achtervolgd door dit bloed dat uit de zijde van de koning der mannen stroomt. De heilige Catherina van Sienna sprak er in vrijwel al haar brieven over. Angela van Foligno ging helemaal op in de beschouwing en contemplatie van het hart van Jezus en de gapende wond in zijn zijde. Catherina Emmerich trok een rood hemd aan om te lijken op Jezus die «op met bloeddoordrenkt linnen» leek. Zij zag alles «door het bloed van Jezus». We hebben al gezien hoe Marie Alacoque drie uur lang het bloed van Jezus indronk. Zij bood de enorme rode bloedklont, omgeven met de vlammende stralen der liefde, aan de verering der

gelovigen aan. Dat is het embleem dat de grote droom van de vrouwen samenvat: door de liefde van het bloed naar de glorie.

Extases, visioenen, samenspraken met God, die innerlijke ervaring is voor sommige vrouwen genoeg. Andere hebben er behoefte aan zich door middel van daden in verbinding te stellen met de wereld. Dat samengaan van daad en beschouwing neemt twee heel verschillende vormen aan. Er zijn vrouwen van de daad, zoals de heilige Catherine, de heilige Theresa en Jeanne d’Arc die heel goed weten welk doel zij zichzelf gesteld hebben en die, helder van geest, de middelen weten te vinden om dat te bereiken. Hun openbaringen geven hun zekerheid alleen maar een objectieve vorm en moedigen hen aan de wegen te gaan die zij al heel zorgvuldig hebben uitgestippeld. Er zijn narcistische vrouwen zoals Madame Guyon en Frau von Krüdener die zich na een stille gloed opeens, zoals Madame Guyon het uitdrukte, «een apostolische toestand» voelden. Zij zijn niet erg nauwkeurig over hun taken en - zoals alle dames die bij gebrek aan opwinding liefdadigheid bedrijven - zij bekommeren zich er maar weinig om wat ze doen, als ze *maar iets doen*. Dat was het geval met Frau von Krüdener die, nadat zij zich eerst had voorgedaan als ambassadrice en romancière, de opvatting die zij van haar eigen verdiensten had interioriseerde. Niet om een bepaald idee te bevestigen, maar om zichzelf te bevestigen in haar door God geïnspireerde rol nam zij het lot van Alexander I in handen. Als een klein beetje schoonheid en intelligentie vaak al genoeg zijn voor een vrouw om zich geheiligd te weten, des te sterker voelt zij zich de uitverkorene Gods als zij zich belast meent met een

zending. Zij predikt vage leerstellingen, zij sticht graag sekten waardoor zij met de leden van de gemeenschap die zij inspireert een bedwelmende verveelvoudiging van haar persoonlijkheid weet te bereiken.

Die mystieke gloed evenals de liefde en het narcisme, kunnen worden geïntegreerd in een actief en onafhankelijk leven. Maar op zichzelf zijn deze pogingen tot individueel heil tot mislukken gedoemd. Of de vrouw stelt zich in verbinding met iets irreëels, haar dubbelganger of God, of zij schept een irreëele verbinding met een reëel wezen. Zij heeft in elk geval geen greep op de wereld, zij ontkomt niet aan haar subjectiviteit en haar vrijheid blijft een mystificatie. Er is maar één manier om die op een waarachtige manier te verwerkelijken: die vrijheid door een positieve actie in de menselijke gemeenschap projecteren.

Zevende deel - Op weg naar de bevrijding

XXV De onafhankelijke vrouw

Volgens de Franse wetgeving is gehoorzaamheid niet langer een plicht voor de echtgenote en heeft iedere burgeres het recht om te stemmen. Maar deze burgerlijke vrijheden blijven abstract als ze niet vergezeld gaan van economische zelfstandigheid. De vrouw die onderhouden wordt, of zij nu echtgenote of courtisane is, wordt niet van de man vrij gemaakt omdat zij een stembiljet in haar handen heeft. En ook wanneer zeden en gewoonten haar minder dwang en verplichtingen opleggen dan vroeger veranderen deze negatieve rechten haar situatie niet ingrijpend. Zij blijft in haar vazal-omstandigheden opgesloten. Door haar werk heeft de vrouw voor een groot deel de afstand overbrugd die haar scheidde van de man; alleen haar werk kan haar concrete vrijheid garanderen. Zodra zij niet langer een parasiet is stort het stelsel dat op haar afhankelijkheid gebouwd is, in. Dan is er tussen haar en de wereld niet langer een mannelijke middelaar nodig.

De vloek die op de vazal-vrouw rust is dat het haar niet is toegestaan iets te doen. Daarom achtervolgt ze het zijn hardnekkig door narcisme, liefde en religie. Als produktief en actief wezen verovert ze haar transcendentie; in haar plannen verwerkelijkt zij zichzelf concreet als subject. Door haar verhouding tot het doel dat zij nastreeft, met het geld en de

rechten die zij zich toeëigent ervaart ze haar verantwoordelijkheid. Heel veel vrouwen zijn zich van deze voordelen bewust, zelfs de vrouwen die maar heel bescheiden beroepen uitoefenen. Ik heb een werkster die de tegels in de hal van een hotel stond te schrobben eens horen zeggen: «Ik heb niemand iets hoeven vragen. Ik heb het helemaal alleen klaar gespeeld.» En ze was er even trots op dat ze aan zichzelf genoeg had als een Rockefeller. Intussen moet men niet menen dat het eenvoudige samengaan van stemrecht en beroep een volmaakte vrijheid betekent. De arbeid van tegenwoordig is geen vrijheid. Alleen in een socialistische maatschappij zal de vrouw als zij tot het ene toegang heeft zeker zijn van het andere. Het merendeel van de arbeiders wordt vandaag aan de dag uitgebuit. Anderzijds is de sociale structuur door de ontwikkeling van de situatie van de vrouw niet diepgaand veranderd. De wereld die nog aan de mannen toebehoort draagt nog steeds het stempel dat zij erop hebben gedrukt. Dergelijke feiten mag men niet uit het oog verliezen; zij maken de vrouwenarbeid tot een gecompliceerd geheel. Een belangrijke en verstandige dame heeft onlangs een onderzoek ingesteld bij de arbeidsters in de Renault-fabrieken: dat onderzoek, zo verzekerde zij, leidde tot de conclusie dat de arbeidsters liever het huishouden verzorgden dan in de fabriek werkten. Ongetwijfeld kunnen zij hun economische onafhankelijkheid alleen bereiken binnen een economisch onderdrukte maatschappelijke groepering. Aan de andere kant ontheft hun taak in de fabriek hen niet van het werk in het huishouden. (Op pagina 177 van deel I heb ik er al op gewezen hoe zwaar de lasten van het huishouden wegen voor de vrouw die buitenshuis werkt.) Als men hen de keuze had

voorgesteld tussen een veertigurige werkweek op de fabriek *of* het doen van het huishouden zouden zij ongetwijfeld heel andere antwoorden gegeven hebben. En misschien zouden ze zelfs het samengaan van die twee nog blijmoedig aanvaarden als zij als arbeidster geheel en al werden opgenomen in een wereld die hun wereld zijn zou en aan het bewerken waarvan zij met vreugde en trots konden deelnemen. Vandaag de dag - nog gezwegen dan over de boerenvrouwen wier situatie ik besprak op pag. 176 van deel I - ontsnapt het merendeel van de werkende vrouwen niet aan de traditioneel vrouwelijke wereld; zij ontvangen noch van de gemeenschap, noch van hun man de hulp die nodig is om werkelijk de gelijken van de man te worden. Alleen de vrouwen die een politieke overtuiging hebben, die in een vakvereniging strijden en die vertrouwen in de toekomst hebben weten een ethische zin te geven aan de ondankbare dagelijkse vermoeienissen. Maar zonder enige vrije tijd en als erfgename van de traditie der onderworpenheid is het heel gewoon dat vrouwen pas beginnen met het ontwikkelen van politiek en sociaal gevoel. En waar ze in ruil voor hun arbeid niet de morele en maatschappelijke zegeningen ontvangen waarop zij met recht zouden mogen rekenen is het begrijpelijk dat zij zich zonder veel geestdrift aan de dwang daarvan onderwerpen. Eveneens is het begrijpelijk dat de ambtenares, het naaistertje en de secretaresse niet willen afzien van de voordelen van mannelijke steun. Ik heb er al op gewezen dat het bestaan van een bevoorrechte kaste waarin zij, alleen maar door haar lichaam over te geven, opgenomen kan worden voor een jonge vrouw bijna onweerstaanbaar verleidelijk is. Zij is wel tot een iet of wat lichtzinnig leven gedwongen

als gevolg van het feit dat haar beloning erg laag is en de levensstandaard die de maatschappij van haar verlangt erg hoog. Als zij tevreden is met wat zij verdient is ze niet meer dan een paria. Slecht gehuisvest, slecht gekleed is zelfs alle afleiding en de liefde haar ontzegd. De deugdzame burgers prediken tegenover haar het ascetisme. In werkelijkheid echter is het dieet waaraan zij zich houdt even sober als dat van een karmelietes. Alleen kan niet iedereen God als minnaar nemen. Zij moet mannen behagen wil zij in haar leven als vrouw slagen. Zij laat zich dus helpen. Daar houdt de werkgever ook cynisch rekening mee als hij haar een hongerloontje geeft. Soms is dergelijke hulp in staat haar situatie te verbeteren en een werkelijke onafhankelijkheid te veroveren, vaak daarentegen, laat ze haar werk in de steek om zich te laten onderhouden. Soms doet ze ook beide: ze maakt zich door haar werk vrij van haar minnaar en zij onttrekt zich door de minnaar aan haar werk. Maar ze leert ook de dubbele dienstbaarheid van beroep en mannelijke bescherming kennen. Voor de getrouwde vrouw is haar beloning over het algemeen maar een extraatje, maar voor de vrouw «die zich wat laat helpen» lijkt de hulp van de man niet essentieel. Maar noch de een, noch de ander koopt door haar persoonlijke inspanning totale onafhankelijkheid.

Toch zijn er tegenwoordig vrij veel bevoorrechte vrouwen die in hun beroep een economische en maatschappelijke zelfstandigheid vinden. Aan deze vrouwen denkt men wanneer men de mogelijkheden en de toekomst van de vrouw poogt te overzien. Daarom ook is het, ook al zijn zij dan nog steeds een minderheid, zo bijzonder interessant hun situatie eens van dichtbij

te bestuderen. Om der wille van hen wordt het debat tussen feministen en anti-feministen nog steeds voortgezet. De ene beweren dat de geëmancipeerde vrouwen in de wereld niets van betekenis tot stand hebben gebracht en dat ze anderzijds moeite hebben met het vinden van hun innerlijk evenwicht, terwijl de anderen de resultaten die zij hebben behaald overdrijven en blind zijn voor hun problemen. Maar in werkelijkheid is er geen enkele reden om te zeggen dat zij op de verkeerde weg zijn. Toch is het een feit dat zij zich in hun nieuwe situatie nog niet rustig thuis voelen. Zij zijn nog maar halverwege. De vrouw die zich economisch onafhankelijk maakt van de man is daarmee in haar morele, sociale en psychologische situatie nog niet de gelijke van de man. De manier waarop zij zich geeft in haar beroep en zich daaraan wijdt hangt af van de samenhang die door haar hele levenspatroon gegeven is. Welnu, als zij het volwassen leven binnengaat heeft zij niet hetzelfde verleden als de jongen achter zich, zij v/ordt door de maatschappij niet met dezelfde ogen bezien en de wereld doet zich aan haar in een heel ander perspectief voor. Het feit van het vrouw-zijn stelt tegenwoordig aan een autonoom menselijk wezen bijzondere problemen.

Het voorrecht dat de man bezit - en dat zich in zijn kinderjaren al doet voelen - is dat zijn roeping als menselijk wezen niet strijdig is met zijn bestemming als man. Door de identificatie van fallus en transcendentie ontdekt hij dat zijn maatschappelijke en geestelijke successen hem een mannelijk prestige verlenen. Hij is innerlijk niet verdeeld. De vrouw daarentegen wordt gevraagd ter voltooiing van haar vrouwelijkheid zich tot object en prooi te maken, dat

wil zeggen af te zien van haar eisen als soeverein subject. En het is dat conflict dat vooral karakteristiek is voor de situatie van de geëmancipeerde vrouw. Zij weigert zichzelf te beperken tot haar rol als vrouwtjesdiertje omdat zij zichzelf niet wil verminken en te kort doen, maar het is ook een verminking haar geslacht af te wijzen. De man is een seksueel menselijk wezen. De vrouw is alleen maar een compleet, de man gelijkwaardig individu, als ook zij een seksueel menselijk wezen is. Afzien van haar vrouwelijkheid betekent afzien van een deel van haar mens-zijn. Vrouwenhaters hebben geestelijk hoogstaande en geleerde vrouwen vaak verweten dat zij zich «verwaarloosden» maar ze hebben hen eveneens voorgehouden: als jullie de gelijken van ons wilt zijn, hou dan eens op je gezicht te verven en je nagels te lakken.

Een dergelijk advies is absurd. Juist omdat het begrip vrouwelijkheid kunstmatig door zeden en gewoonten is bepaald wordt het iedere vrouw van buitenaf opgedrongen. Ze kan zich dusdanig evolueren dat haar normen die van de man naderen: op het strand - en ook elders al wel - is de pantalon een vrouwelijke dracht geworden. Maar dat verandert in wezen niets aan het probleem: het individu kan zich niet naar believen vrij een opvatting van «vrouwelijk» vormen. Een vrouw die niet aan de gangbare opvatting voldoet devalueert zich seksueel en bijgevolg ook maatschappelijk omdat de maatschappij immers de seksuele waarden heeft geïntegreerd. Dus door vrouwelijke kenmerken van de hand te wijzen verwerft men nog geen mannelijke kenmerken; zelfs travestie slaagt er niet in van haar een man te maken: zij blijft een vrouw in travestie.

We hebben al gezien dat ook homoseksualiteit een specificatie is: neutraliteit is onmogelijk. Er is geen enkele negatieve houding die niet een positieve keerzijde in zich besloten heeft. Het opgroeiend meisje gelooft vaak dat ze conventies minachtend terzijde stellen kan. Maar daardoor getuigt ze al; zij schept een nieuwe situatie die consequenties met zich meebrengt die zij aanvaarden moet. Zodra men zich onttrekt aan een bestaande orde of norm wordt men een rebel. Een vrouw die zich op een extravagante manier kleedt liegt als ze heel gewoontjes beweert dat ze dat louter voor haar eigen genoegen doet en nergens anders om: zij weet heel goed dat iets voor je eigen plezier doen al een extravagantie is. Omgekeerd past de vrouw die niet excentriek wil zijn zich aan de algemeen geldende regels aan. Voor zover de uitdaging geen positief werkzame daad betekent is het verkeerd die te kiezen; het kost meer tijd en krachten dan men er door besparen kan. Een vrouw die niet wil opvallen en die sociaal niet devalueren wil moet haar situatie als vrouw ook beleven als vrouw. Vaak is dat zelfs een eis om in haar beroep te slagen. Maar terwijl conformisme voor de man heel gewoon is - de gewoonte is ingesteld naar de behoeften van het actieve en autonome individu - moet de vrouw die ook een actief subject is, zich inpassen in een wereld die haar tot passiviteit heeft bestemd. Dat is een des te zwaarder dienstbaarheid omdat de vrouwen die in een vrouwelijke sfeer opgesloten zitten het belang daarvan buitensporig overdreven hebben: van hun kleding en huishouden hebben ze moeilijke kunsten gemaakt. Een man hoeft zich nauwelijks om zijn kleding te bekommeren; ze zijn en zitten makkelijk en zijn aangepast aan zijn actieve leven; die kleding hoeft niet gezocht te zijn en maakt

nauwelijks deel uit van zijn persoonlijkheid. En bovendien verwacht niemand van hem dat hij er zelf voor zorgt, de een of andere vrouw ontlast hem vrijwillig of betaald van die zorg. Daarentegen weet de vrouw dat men haar, wanneer men naar haar kijkt, niet scheidt van haar uiterlijk. Zij wordt beoordeeld, gerespecteerd en begeerd door haar kleding. Haar kledij was er van begin af aan op gericht haar tot onmacht te veroordelen en die kleding is nog steeds teer en kwetsbaar. Kousen ladderen, hakken lopen scheef, lichte bloesjes en jurken worden vuil, plooien gaan eruit. En daarbij moet ze de meeste van deze «ongelukjes» zelf ook weer in orde brengen. Haar gelijken komen haar niet welwillend te hulp en nauwgezet waakt ze ervoor haar budget te belasten met karweitjes die zij zelf kan uitvoeren: permanent, watergolf, schoonheidsmiddelen en nieuwe kleren kosten toch al duur genoeg. Als de secretaresse of de studente ‘s avonds thuis komt moet er altijd wel een kous worden gemaakt, een bloes worden gewassen of een rok worden gestreken. De vrouw die ruimschoots haar brood verdient zal zich dergelijke corvees besparen, maar zij ziet zich genoodzaakt tot een vrij ingewikkelde elegantie en verliest haar tijd met winkelen, passen en dergelijke dingen meer. De traditie legt de vrouw, ook de ongehuwde, daarbij nog een zekere zorg voor haar interieur op. Een ambtenaar die (in Frankrijk) overgeplaatst wordt naar een andere stad kan zonder bezwaar in een hotel zijn intrek nemen, zijn vrouwelijke collega moet een «thuis» zoeken en ze moet dat zorgvuldig inrichten en onderhouden omdat men haar anders beschuldigt van een nalatigheid die bij de man heel gewoon gevonden wordt. Overigens is het niet alleen de openbare mening die

haar er toe aanzet haar tijd en zorgen te wijden aan haar schoonheid en het huishouden. Zij wil ook tot haar eigen bevrediging een echte vrouw zijn en blijven. In het nu en het verleden kan zij zichzelf alleen waarderen als ze het leven dat ze geschapen heeft in overeenstemming brengt met het lot dat haar moeder, haar kinderspelen en haar meisjesdromen hebben voorbereid. Zij heeft narcistische dromen gekoesterd. Tegenover de trots van de man op de fallus stelt zij nog steeds de cultus van zichzelf. Zij wil zichzelf tonen en charmeren. Haar moeder, haar oudere zusters hebben haar nestliefde bijgebracht: een eigen interieur, dat was de eerste vorm van haar droom naar onafhankelijkheid. En zij denkt er niet aan daar van af te zien, zelfs niet wanneer ze vrijheid langs andere wegen gevonden heeft. Naarmate zij zich nog onzeker voelt in het mannelijk universum blijft ze de behoefte voelen aan een plaats waar zij zich terug kan trekken, het symbool van de schuilplaats in zich zelf waarnaar ze gewend is te zoeken. Getrouw aan de vrouwelijke traditie zal ze haar vloeren boenen en ze zal voor zichzelf koken inplaats van, zoals haar mannelijke collega, in een restaurant te gaan eten. Zij leeft tegelijkertijd als een man en als een vrouw. Daardoor verveelvoudigt zij haar taken en lasten.

Als ze volledig vrouw wil blijven dan houdt dat in dat ze ook de andere sekse met zo gunstig mogelijke kansen tegemoet wil treden. Haar zwaarste problemen rijzen op het terrein van de seksualiteit. Om een volledig individu te zijn, de gelijke en gelijkwaardige van de man, moet de vrouw toegang hebben tot de wereld van de man, zoals de man dat tot de wereld van de vrouw heeft, moet ze toegang hebben tot de *ander*. Alleen

lopen de eisen van de *ander* in beide gevallen niet parallel. Als fortuin en beroemdheid eenmaal veroverd zijn doen die zich als immanente deugden voor die de seksuele aantrekkingskracht van de vrouw kunnen verhogen. Maar het feit dat zij een autonome activiteit bezit is strijdig met haar vrouwelijkheid. Ook dat weet ze. De onafhankelijke vrouw - en vooral de intellectuele die over haar situatie nadenkt - lijdt als vrouw onder een minderwaardigheidscomplex. Zij beschikt niet over de vrije tijd om evenveel zorg en aandacht aan haar schoonheid te besteden als de kokette vrouw die het er alleen maar om te doen is te verleiden. Ze mag dan de adviezen van specialisten al volgen, ze zal op het gebied van de elegantie altijd een amateur blijven. De vrouwelijke charme eist dat de transcendentie degradeert tot immanentie en zich alleen maar uit in een subtiel trillen van het lichaam. Ze moet een prooi zijn die zich spontaan aanbiedt.

Maar de intellectuele vrouw weet dat zij zich aanbiedt, zij weet dat zij een bewustzijn is, een subject. Je kunt niet naar believen je blik doden en je ogen veranderen in een stuk hemel of water; een lichaam dat zich strekt naar de wereld kun je niet plotseling afremmen en veranderen in een standbeeld dat dof en onderdrukt trilt. De intellectuele vrouw zal meer moeite doen naarmate ze banger is schipbreuk te lijden; maar al die ijver en moeite is al weer een activiteit en schiet het doel voorbij. Zij begaat fouten die lijken op de fouten die door de menopauze teweeg worden gebracht: zij poogt haar cerebraliteit te loochenen zoals de ouder wordende vrouw haar leeftijd tracht te loochenen; zij kleedt zich als een

jong meisje, zij overlaadt zich met bloemen en sieraden en hult zich in helle, schreeuwerige stoffen. Zij overdrijft de gebaartjes en verwondering van het kind. Ze doet dwaas, huppelt rond, babbelt, speelt de ongegeneerde, de verbijsterde en onbezonnene. Maar ze lijkt op de toneelspelers die, als de emotie tot een bepaalde expressie ontbreekt, door een wilsinspanning de tegenspieren samentrekken en die daardoor hun oogleden of mondhoeken omlaag dwingen inplaats van die te laten vallen. Zo verkrampt de intellectuele vrouw om de overgave te imiteren. Zij voelt dat en ergert er zich over. Over haar schijnbaar in een naïveteit verloren gezicht vliegt plotseling een scherpe intellectuele uitdrukking; de lippen vol belofte knijpen samen. Als het haar moeilijk valt te behagen komt dat omdat zij niet, net als haar slaafse zusters, alleen maar uit de pure wil tot behagen bestaat. Het verlangen om te verleiden, hoe sterk dat dan ook in haar mag leven, schuilt niet in het merg van haar gebeente. Zodra ze zich onhandig voelt ergert zij zich aan haar onderworpenheid. Zij wil zich daarop wreken en speelt het spel met mannelijke wapens. Zij praat inplaats van te luisteren, zij spreidt subtiele gedachten en ongehoorde gevoelens ten toon, zij spreekt de gesprekspartner tegen inplaats van hem bij te vallen en probeert hem te overtroeven. Madame de Staël mengde de beide methoden heel handig dooreen en bereikte daar fenomenale successen mee. Het gebeurde maar zelden dat zij iemand er niet onder kreeg. Maar de uitdagende houding, die men onder meer zo vaak aantreft bij Amerikaanse vrouwen, ergert de mannen meer dan dat die indruk op hen maakt. Bovendien zijn er dan mannen die door hun eigen uitdagende manier van doen een dergelijke houding uitlokken. Als zij het

zouden aanvaarden een gelijke en niet een slavin te beminnen - wat overigens degenen van hen die niet arrogant zijn en geen minderwaardigheidscomplex hebben doen -zouden de vrouwen veel minder achtervolgd worden door de zorg om hun vrouwelijkheid. Zij zouden daarbij winnen aan natuurlijkheid en eenvoud en zich zonder al te veel moeite als vrouw hervinden, want dat zijn ze per slot van rekening.

Het is een feit dat de mannen zich beginnen te schikken in de nieuwe situatie van de vrouw die, waar zij zich niet bij voorbaat verdoemd voelt, zich veel vrijer en veel meer op haar gemak voelt. De werkende vrouw veronachtzaamt tegenwoordig haar vrouwelijkheid niet meer en heeft haar seksuele aantrekkingskracht niet verloren. Dit succes - dat al een stap in de richting van het evenwicht betekent - is echter nog niet volledig. Het is voor de vrouw nog steeds veel moeilijker dan voor de man met het andere geslacht de relaties die zij wenst tot stand te brengen. Haar erotiek en gevoelsleven stoten op talrijke hindernissen. Overigens is wat dit betreft de onderworpen vrouw in geen enkel opzicht in het voordeel; seksueel en gevoelsmatig zijn de meeste echtgenoten en courtisanes radicaal te kort gekomen. Als de moeilijkheden bij de onafhankelijke vrouw meer in het oog lopen komt dat omdat zij niet gekozen heeft voor berusting, maar voor strijd. Alle levende problemen vinden een zwijgende oplossing in de dood. Een vrouw die erop uit is om te leven is dus innerlijk veel verdeelder dan de vrouw die haar wil en haar verlangens begraven heeft. Maar ze heeft er geen vrede mee dat men haar die ten voorbeeld stelt. Alleen wanneer zij zich vergelijkt met de man voelt ze zich

benadeeld.

Een vrouw die zich niet ontziet, die haar verantwoordelijkheden heeft, die de hardheid van de strijd tegen de weerstanden en het verzet van de wereld kent heeft - net als de man - niet alleen behoefte aan het bevredigen van haar fysieke behoeften, maar ook aan de ontspanning en afleiding die gelukkige seksuele avonturen teweeg kunnen brengen. Er zijn echter nog milieus waar die vrijheid haar niet daadwerkelijk wordt toegekend. Zij loopt, als zij daarvan gebruik maakt, het risico haar reputatie en carrière in de waagschaal te stellen. En er wordt in ieder geval een schijnheiligheid van haar verlangd die zwaar weegt. Hoe meer zij erin slaagt zich maatschappelijk te doen gelden, hoe meer men «een oogje dicht zal knijpen» maar, en dan vooral in de provincie en op het platteland, in de meeste gevallen wordt haar doen en laten nauwlettend in de gaten gehouden. Zelfs onder de meest gunstige omstandigheden - als de angst voor de openbare mening niet meespeelt - is haar situatie niet gelijkwaardig aan die van de man. Dat verschil komt zowel voort uit de traditie als uit het bijzondere karakter van de vrouwelijke erotiek.

De man maakt vrij makkelijk slippertjes zonder verdere consequenties die genoeg zijn om zijn lichaam tot rust en zijn geest tot ontspanning te brengen. Er zijn vrouwen geweest - maar een klein aantal overigens - die geëist hebben dat er bordelen voor vrouwen werden ingesteld. In een roman die getiteld was *Le numéro 17* stelde een vrouw voor dat er huizen zouden worden ingesteld waar vrouwen zich «seksueel ontspannen» konden door middel van een soort «taxi-boys». De

auteur - zijn naam is me ontschoten en het lijkt me niet erg belangrijk dat verzuim weer goed te maken - zet breedvoerig uiteen hoe ze afgericht kunnen worden om iedere klant te bevredigen, welke levenswijze hen moet worden opgelegd en meer van dat soort zaken. Het schijnt dat er vroeger in San Francisco een dergelijke inrichting heeft bestaan. Het werd alleen bezocht door meisjes uit bordelen die het verrukkelijk vonden te betalen inplaats van zich te laten betalen. De souteneurs lieten het weer sluiten. Bovendien is die oplossing utopisch en niet bepaald wenselijk. Ongetwijfeld zou ze weinig succes hebben. We hebben al gezien dat de vrouw niet op een even mechanische wijze als de man tot bevrediging komt. De meeste vrouwen zouden een dergelijke situatie niet bepaald gunstig achten voor werkelijke overgave. In ieder geval is het een vaststaand feit dat dit hulpmiddel hen tegenwoordig ontzegd is. De oplossing op straat een partner voor een nacht of een korte tijd op te pikken - verondersteld dan altijd dat de temperamentvolle vrouw alle remmingen overwonnen zou hebben om dat te willen overwegen - is voor de vrouw veel gevaarlijker dan voor de man. Het risico van een venerische ziekte is voor haar veel ernstiger dan voor hem als gevolg van het feit dat het de man is die de voorzorgsmaatregelen nemen moet om besmetting te vermijden en hoe voorzichtig zij dan ook mag zijn, zij is nooit veilig voor de dreiging van een kind. (Dit boek werd geschreven vóór de pil, die overigens ook nu in Frankrijk nog geen gemeengoed is. Vert.). Maar vooral in relaties met onbekenden - relaties die zich op een nog ruw plan afspelen - telt het verschil in lichaamskracht zwaar mee. Een man heeft niet veel te vrezen van de vrouw die hij met zich mee naar huis

neemt; hij hoeft alleen maar een beetje op te letten. Maar voor de vrouw die een man in haar huis brengt is dat heel anders. Ik hoorde het verhaal van twee jonge meisjes die, pas in Parijs aangekomen en erg verlangend om het «leven te leren kennen», na een rondrit door de stad twee aantrekkelijke jonge kerels van Montmartre voor een soupeetje thuis uitnodigden. De volgende dag kwamen ze tot de ontdekking dat ze beroofd, en overweldigd waren en dat ze bovendien nog met chantage werden bedreigd. Een heel typerend geval is dat van een veertigjarige, gescheiden vrouw die iedere dag heel hard werkte om haar drie grote kinderen en haar ouders te onderhouden. Ze was nog mooi en aantrekkelijk, maar had beslist geen vrije tijd om veel uit te gaan, de kokette vrouw te spelen of de een of ander te verleiden, iets wat zij overigens heel vervelend zou hebben gevonden. Maar toch deden haar zinnen zich nog gelden en zij was van mening dat zij, net als de man het recht had die te bevredigen. Soms ging ze dan ook ‘s avonds wat door de straten zwerven en wist het dan altijd wel zo te plooien dat ze een man aan de haak sloeg. Maar op een avond, nadat ze een paar uurtjes had doorgebracht in een afgelegen hoekje van het Bois de Boulogne wilde haar minnaar haar niet laten gaan; hij wilde haar naam en adres hebben, hij wilde haar terugzien en bij haar intrekken. Toen ze weigerde sloeg hij haar vreselijk en liet haar gewond en doodsbang achter.

Zich aan een minnaar hechten, zoals een man zich hecht aan een maîtresse die hij onderhoudt of steunt, is alleen maar weggelegd voor rijke vrouwen. Er zijn vrouwen die een dergelijke regeling heel prettig vinden. Als zij de man betalen maken ze een werktuig

van hem dat ze naar willekeur voor hun wellust kunnen gebruiken. Maar ze moeten gewoonlijk al van rijpere leeftijd zijn om op een dergelijke crue manier erotiek en gevoelens te kunnen scheiden omdat, in het opgroeiend meisje en de jonge vrouw die twee, zoals we al zagen, heel hecht verweven zijn. En er zijn zelfs heel veel mannen die een dergelijke scheiding tussen lichaam en bewustzijn nooit aanvaarden. Met te meer reden komt zelfs de gedachte aan iets dergelijks dus bij het merendeel der vrouwen nooit op. Overigens schuilt daarin iets bedriegelijks waarvoor zij veel gevoeliger zijn dan mannen: de klant die betaalt is eveneens een instrument; de partner van hem gebruikt hem als broodwinning. Viriele trots maskeert voor de mannen het tweeslachtige van het erotisch drama: hij liegt spontaan tegenover zichzelf. Maar makkelijker vernederd, en veel gevoeliger dan de man is de vrouw ook veel helderder. Zij slaagt er alleen in blind te blijven ten koste van een veel geslepener onwaarachtigheid. Een man kopen, vooropgesteld dat zij daartoe de middelen heeft, lijkt haar over het algemeen dan ook geen bevredigende oplossing.

Voor het merendeel van de vrouwen gaat het - net als bij de mannen -niet alleen maar om de bevrediging van hun begeerte maar om, in de bevrediging daarvan, hun menselijke waardigheid te behouden. Als de man geniet van de vrouw, als hij haar laat genieten stelt hij zich als uniek subject, de heerszuchtige veroveraar of de edelmoedige schenker of als die beiden samen. Zij wil wederkerig bevestigen dat zij haar partner bedient tot haar eigen genot en dat zij hem met haar geschenken overlaadt. Als zij zich dus opdringt aan een man, hetzij door de weldaden die zij hem belooft,

hetzij door een beroep te doen op zijn ridderlijkheid, hetzij dat zij door allerhande kunstgrepen zijn begeerte zo maar in het algemeen weet te wekken, dan houdt zij zich graag voor dat zij hem met giften overstelpt. Dank zij deze voordelige overtuiging kan zij om hem werven zonder zich vernederd te voelen omdat zij voorgeeft te handelen uit edelmoedigheid. Zo zegt in de roman *Blé en herbe* de «dame in het wit» die de liefkozingen van Phil begeert uit de hoogte: «Ik hou alleen maar van bedelaars en uitgehongerden.» Maar in werkelijkheid weet ze het heel handig zo te schikken dat hij een smekende houding aanneemt. Daarna, zo vertelt Colette verder, «haastte zij zich naar het kleine en donkere koninkrijk waarin haar trots kon geloven dat klagen een bekentenis van nood is en waarin bedelaars van haar soort de illusie van vrijgevigheid indronken». Madame de Warens behoort tot het type vrouwen dat jonge, ongelukkige of inferieure minnaars kiest om het toegeven aan hun lust de vorm van edelmoedigheid te geven. Maar er zijn ook onverschrokken vrouwen die op veel robuustere mannen aanvallen en die het verrukkelijk vinden hem te overladen terwijl zij misschien alleen uit angst of beleefdheid toegeven.

Als de vrouw die de man in haar netten verstrikt zich wil inbeelden dat zij zich geeft, dan wil omgekeerd ook de vrouw die zich geeft zichzelf zien als degene die neemt. «Ik ben een vrouw die neemt,» zei een jonge journaliste eens tegen me. Maar in werkelijkheid neemt in dit geval, afgezien dan bij geweldplegingen, geen van beiden de ander echt. De vrouw liegt hier echter in dubbel opzicht. Want het is een feit dat de man vaak door zijn onstuimigheid en zijn agressiviteit

verleidt; hij weet daadwerkelijk de toestemming van zijn partner te winnen. Behalve in uitzonderlijke gevallen - zoals onder andere bij Madame de Staël die ik al aanhaalde -treft men bij de vrouw iets dergelijks niet aan. Ze kan vrijwel niets anders doen dan zich aanbieden, want de meeste mannen zijn verschrikkelijk jaloers op hun rol. Zij willen een bijzondere en speciale opwinding in de vrouw wekken, zij willen niet worden uitverkoren om een algemene drift te bevredigen. Als ze worden uitgekozen voelen zij zich uitgebuit. Dat gevoel is de keerzijde van het gevoel waarop wij bij het jonge meisje gewezen hebben. Zij berust tenslotte alleen in haar lot. «Een vrouw die niet bang voor mannen is, maakt mij bang,» zei een jonge man eens tegen me. En ik heb volwassenen vrij vaak horen verklaren: «Ik vind het afschuwelijk als een vrouw het initiatief neemt.» Als een vrouw zich al te driest aanbiedt schrikt de man terug; hij is op de verovering gesteld. De vrouw kan dus alleen maar nemen door zich prooi te maken; zij moet een passief ding worden, een belofte van onderwerping. Als zij slaagt gelooft ze dat zij deze magische bezwering vrijwillig heeft uitgevoerd en hervindt zichzelf als subject. Maar zij loopt het risico te stollen tot een nutteloos object door de verachting van de man. Daarom voelt zij zich zo vaak diep vernederd als hij haar avances afwijst. Ook de man wordt vaak woedend als hij meent dat de vrouw met hem speelt. Toch is er voor hem maar een onderneming mislukt en verder niets. Terwijl de vrouw in zijn plaats zich er in geschikt heeft zichzelf tot lichaam, tot verwachting en tot belofte te maken; zij kon alleen maar winnen door zich te verliezen; en ze blijft verloren. Je moet of verschrikkelijk blind zijn of ongewoon helder om met

een dergelijke nederlaag je voordeel te doen. Maar zelfs als de verleiding lukt blijft de overwinning twijfelachtig. En inderdaad is het volgens de openbare mening de man die wint, die de vrouw *heeft*. Men geeft niet toe dat zij, net als de man, haar begeerte aanvaarden en op zich nemen kan, zij is er de prooi van. Vanzelfsprekend heeft de man die speciale krachten in zijn individualiteit opgenomen, terwijl de vrouw de slaaf van de soort is. (In het eerste hoofdstuk van deel I hebben we gezien dat er iets waars in die opvatting schuilt. Maar die ongelijkheid uit zich niet op het ogenblik van de begeerte, maar bij de voortplanting. In de begeerte nemen man en vrouw hun natuurlijke functie op identieke wijze op zich.) Nu eens stelt men haar als louter passiviteit voor, dan geldt voor haar: «Ga daar liggen, Marie; er is nog geen autobus over je lijf heen geweest», zij is dan beschikbaar, open, een gereedschap. Zoetjes geeft zij zich over aan de betovering van de begeerte, zij is gefascineerd door de man die haar plukt als een rijpe vrucht. Dan weer eens beschouwt men haar als een vervreemde activiteit: in haar baarmoeder trappelt een duivel en achterin de vagina ligt een slang op de loer om het mannelijk sperma op te slokken. Maar in ieder geval weigert men te bedenken dat ze heel gewoon vrij is. Vooral in Frankrijk verwart men de vrije vrouw nogal licht met de lichtzinnige, makkelijke vrouw. Dat begrip makkelijk impliceert de afwezigheid van weerstand en het ontbreken van zelfbeheersing; het is een tekort en zelfs de ontkenning van de vrijheid. De literatuur van vrouwen probeert dat vooroordeel te bestrijden. Zo legt bijvoorbeeld in *Griséldis* Clara Malraux sterk de nadruk op het feit dat haar heldin niet toegeeft aan een verleiding of vervoering, maar

een daad stelt die zij heeft gewild. In Amerika erkent men een zekere vrijheid in het seksuele leven van de vrouw; een gunstige ontwikkeling. Maar in Frankrijk verlamt de verachting die zelfs mannen die van hun gunsten profiteren hebben voor vrouwen «die met je naar bed willen» heel veel vrouwen op dit gebied. Ze schrikken terug voor de ergernis die ze zullen wekken en het commentaar waartoe ze aanleiding zullen zijn.

Maar zelfs als de vrouw die anonieme roddelpraat minacht ervaart ze in de omgang met haar partner toch nog concrete moeilijkheden: want die openbare mening is in hem belichaamd. Heel vaak beschouwt hij het bed als het gebied waarop hij zijn agressieve superioriteit moet bevestigen. Hij wil nemen en niet ontvangen, hij wil niet ruilen, niet uitwisselen, maar ontroven. Boven datgene wat zij hem geeft uit wil hij de vrouw bezitten; hij eist dat haar toestemming een nederlaag is en dat de woorden die zij stamelt bekentenissen zijn die hij haar ontrukt, hij verlangt van haar dat ze haar genot toegeeft en haar slavernij erkent. Als Claudine door haar’ prompte bereidwilligheid zich aan hem te onderwerpen haar Renaud uitdaagt is hij haar nog voor: hij haast zich haar te overweldigen waar zij zich aan hem geven wilde, hij dwingt haar haar ogen open te houden zodat hij in het draaien daarvan zijn triomf kan zien. Zo wil ook in de *Condition humaine* de autoritaire Ferrel de lamp aanlaten die Valérie uit wil doen. Trots en eisend treedt de vrouw de man als tegenstander tegemoet. Maar in die strijd is zij veel minder goed bewapend dan hij. In de eerste plaats is hij fysiek sterker dan zij en het valt hem dus makkelijker haar zijn wil op te leggen. We hebben ook al gezien dat

spanning en activiteit met zijn erotiek in overeenstemming zijn terwijl de vrouw die de passiviteit afwijst de betovering verbreekt die haar tot wellust voert. Als zij in haar houding en bewegingen de overheersing nabootst bereikt zij de climax van haar genot niet: het merendeel van de vrouwen die zichzelf opofferen aan hun trots worden frigide. Minnaars die hun geliefden veroorloven hun autoritaire of sadistische neigingen te bevredigen komen maar zelden voor en nog veel zeldzamer is het dat vrouwen uit een dergelijke toegevendheid van de man volledige seksuele bevrediging putten.

Er is een weg die minder doornig schijnt te zijn voor vrouwen: masochisme. Als men overdag werkt, vecht, verantwoordelijkheid aanvaardt en risico’s loopt betekent het een ontspanning je ‘s nachts aan machtige grillen te kunnen overgeven. Verliefd of naïef, het bevalt de vrouw inderdaad zichzelf ten bate van een tirannieke wil te vernieten. Maar dan moet ze zich in elk geval werkelijk gedomineerd voelen. En het is niet makkelijk voor de vrouw die dagelijks tussen mannen leeft in de onvoorwaardelijke suprematie van de man te geloven. Ik heb het geval vernomen van een vrouw die niet werkelijk masochistisch was, maar wel echt «vrouwelijk», en dat betekent dat zij een diep genot vond als ze zichzelf vergat in de armen van een man. Ze had sinds haar zeventiende jaar verschillende echtgenoten en talrijke minnaars gehad waaraan zij veel genot had beleefd. Toen ze een moeilijke onderneming, tijdens welke zij mannen had moeten bevelen, tot een gelukkig einde had gebracht, beklaagde zij er zich over dat ze frigide geworden was. Die zalige verloochening van zichzelf was haar,

nu ze er aan gewend was geraakt mannen te beheersen, onmogelijk geworden omdat het prestige van de mannen vervluchtigd was. Als de vrouw eenmaal begint te twijfelen aan hun superioriteit verwoesten de pretenties van de mannen de achting die zij hun toedraagt alleen nog maar meer. In bed, op de ogenblikken waarop hij het hevigst man wil zijn lijkt de man, juist omdat hij die viriliteit acteert in wetende ogen kinderlijk. Hij bezweert alleen maar het oude castratie-complex, de schaduw van zijn vader of een of ander fantasiebeeld. Het gebeurt niet altijd uit trots dat de geliefde weigert toe te geven aan de grillen van haar minnaar; zij wenst te maken te hebben met een volwassene die een werkelijk moment uit zijn leven beleeft en niet met een kleine jongen die zichzelf verhaaltjes vertelt. De masochistische vrouw wordt al bijzonder ontgoocheld: moederlijke meegaandheid, afmattend of makkelijk, is niet de overgave waarvan zij gedroomd heeft. Of zij zal zich tenslotte tevreden moeten stellen met belachelijke spelletjes en dienen te veinzen dat ze zich geknecht en overheerst waant, ofwel ze loopt achter de zogenaamde «superieure» mannen aan in de hoop een meester te vinden, ofwel ze wordt frigide.

We hebben al gezien dat het mogelijk is aan de verleidingen van sadisme en masochisme te ontkomen als de beide partners elkaar wederkerig als gelijken erkennen. Zodra er bij de man en vrouw wat bescheidenheid en edelmoedigheid voorhanden is verdwijnt de gedachte aan nederlaag en overwinning. De liefdesdaad is dan een vrije uitwisseling. Maar paradoxaal genoeg is het voor de vrouw veel moeilijker dan voor de man om in een lid van het andere geslacht

de gelijke te erkennen, juist omdat de kaste der mannen superieur is zijn er een groot aantal afzonderlijke vrouwen voor wie de man een toegewijde achting koesteren kan. Het is makkelijk van een vrouw te houden. In de eerste plaats heeft ze het voorrecht haar minnaar binnen te leiden in een wereld die van de zijne verschilt en die hij gaarne aan haar zijde verkent. Zij intrigeert en amuseert, althans gedurende enige tijd. En dan lijken, als gevolg van het feit dat haar situatie beperkt en onderworpen is, al haar kwaliteiten veroveringen terwijl haar fouten te verontschuldigen zijn. Stendhal bewonderde Madame de Rênal en Madame de Chasteller ondanks hun afgrijselijke vooroordelen. De vrouw mag er dan verkeerde meningen op na houden, ze mag weinig intelligent zijn, weinig doorzicht hebben en weinig moed bezitten, de man houdt haar voor dit alles niet verantwoordelijk. Zij is, denkt hij - en vaak met recht en reden - het slachtoffer van haar situatie. Hij droomt van wat ze had kunnen zijn, van wat ze misschien zal worden. Men kan haar veel crediet geven, men kan haar veel voorschieten omdat zij niets bepaalds *is*. Juist dat «ontbreken» is er de oorzaak van dat de minnaar haar spoedig moe is. Maar het is ook de oorzaak van haar mysterie, van haar verleidelijke charme die in hem makkelijk tederheid opwekt. Het is veel minder makkelijk vriendschap te voelen voor een man; want hij is dat wat hij zich, zonder hulp, gemaakt heeft. Van hem moet je houden in zijn aanwezigheid en waarachtigheid, niet in zijn beloften en vage en onzekere mogelijkheden. Hij is verantwoordelijk voor zijn gedragingen en opvattingen. Hij is niet te verontschuldigen. Met een man kan men alleen op voet van gelijkheid omgaan als men

waardering heeft voor zijn daden, zijn doelen en zijn meningen. Julien kan van een legitimiste houden, een Lamiel zou niet kunnen houden van een man wiens ideeën zij veracht, Zelfs wanneer ze bereid is tot een compromis valt het de vrouw moeilijk een inschikkelijke houding aan te nemen. Want de man opent voor haar niet een groen paradijs uit haar kinderjaren, zij ontmoet hem in de wereld die zij beiden gemeen hebben; hij brengt alleen maar zichzelf. Dit onafhankelijk, rechtlijnig, zelfverzekerd wezen roept geen dromen in haar op; als hij spreekt moet je naar hem luisteren, hij neemt zichzelf vreselijk serieus, is hij niet interessant dan wordt zijn aanwezigheid snel een druk. Alleen heel jonge mannen kan men tooien met makkelijke wonderbaarlijkheden, in hen kan men nog zoeken naar een geheimenis en beloften. Voor hen kan men nog verontschuldigingen aanvoeren en hen hoef je niet al te zwaar te nemen. Dat is dan ook een van de redenen waarom zij in de ogen van rijpere vrouwen zo verleidelijk zijn. Maar meestal geven zij wat hen betreft ook de voorkeur aan jonge vrouwen. De vrouw van dertig jaar is teruggeworpen in de wereld van volwassen mannen. En ongetwijfeld zal zij onder hen mannen ontmoeten die noch haar achting, noch haar vriendschap afwijzen. Maar dan mag ze van geluk spreken als zij dan van geen enkele arrogantie blijk geven. Als zij naar een ervaring of avontuurtje zoekt waarin ze haar hart en haar lichaam inzetten kan is het haar grote probleem een man te vinden die zij als haar gelijke kan beschouwen zonder dat hij zich als superieur beschouwt.

Nu zal men beweren dat de vrouwen over het algemeen

niet zoveel omslag maken. Zij profiteren van de gelegenheid zonder al te veel vragen te stellen en gooien het met hun trots en zinnelijkheid op de een of andere manier op een akkoordje. Dat is juist. Maar het is ook juist dat zij in het geheim in hun hart heel wat teleurstellingen, vernederingen, spijt en wrokgevoelens begraven hebben waarvan men - over het algemeen — bij de mannen geen equivalent vindt. Uit een min of meer mislukt avontuurtje put de man altijd vrijwel zeker nog het voordeel van zingenot. Het is heel wel mogelijk dat zij daar totaal niets aan gehad heeft. Zelfs wanneer ze onverschillig is geeft zij zich, als het beslissende ogenblik aangebroken is, uit beleefdheid aan de omhelzing over. Het kan gebeuren dat de minnaar impotent blijkt te zijn, dan lijdt zij eronder zich in een belachelijke aangelegenheid te hebben gecompromitteerd. Als zij geen climax bereikt heeft zij het gevoel dat er met haar gespeeld is, als ze wel bevredigd wordt zal ze verlangen haar minnaar voor goed vast te houden. Het komt maar zelden voor dat ze volkomen oprecht is als ze beweert dat haar alleen maar een avontuurtje «zonder morgen» voor ogen staat als zij op genot rekent, want genot bindt haar inplaats van haar te bevrijden. Een scheiding, ook in alle vriendschap, kwetst haar. Men hoort een vrouw veel minder vaak op vriendschappelijke toon over een vroegere minaar spreken, dan een man over zijn vriendinnetje.

De aard van haar erotiek, de moeilijkheden van een vrij seksueel leven wekken de vrouw op tot monogamie. Toch zijn een vaste verhouding of een huwelijk voor haar veel minder makkelijk dan voor de man in overeenstemming te brengen met een loopbaan. Het komt

voor dat de minnaar of echtgenoot haar vragen daar van af te zien. Zij aarzelt dan, zoals de *Vagabonde* van Colette die weliswaar vurig verlangt naar mannelijke warmte naast zich, maar die bang is voor de lasten van het huwelijk; als zij toegeeft maakt zij zich weer tot lijfeigene, als zij weigert veroordeelt zij zichzelf tot dorre eenzaamheid. Tegenwoordig accepteert de man het over het algemeen dat de vrouw haar werk uit blijft oefenen. De romans van Colette Yver die ons jonge vrouwen beschrijven die min of meer gedwongen zijn hun beroep op te geven om der wille van de huiselijke vrede zijn wat overleefd. Het gemeenschappelijk leven van twee vrije wezens is voor ieder van hen een verrijking en in de bezigheden van zijn partner vindt ieder van hen het onderpand van de eigen onafhankelijkheid. De vrouw die genoeg heeft aan zichzelf bevrijdt haar man van de slavernij van het huwelijk dat de prijs voor haar was. Als de man van zeer goede wille is vinden geliefden en echtelieden, in een niet-eisende edelmoedigheid, elkaar als gelijken. Het leven van Clara en Robert Schumann schijnt een tijdlang daarin geslaagd te zijn. Soms speelt zelfs de man de rol van de toegewijde dienaar. Voor George Elliot schiep Lewis die gunstige sfeer die gewoonlijk de echtgenote schept rond de suzereine man. Maar meestal is het toch nog de vrouw die de prijs betaalt voor de huiselijke sfeer.

Het schijnt voor de man volkomen normaal dat de vrouw het huishouden verzorgt, dat zij de enige is die voor de kinderen en hun opvoeding zorgt en ook de vrouw zelf is van mening dat door te trouwen zij lasten op zich neemt waar haar persoonlijk leven haar niet van ontheft. Zij wil niet dat de man beroofd wordt van de

voordelen die hem geworden nu hij «een echte vrouw» aan zijn leven verbonden heeft. Zij wil elegant zijn, een goede huisvrouw en een toegewijde moeder zoals echtgenoten dat traditiegetrouw nu eenmaal zijn. En dat is een taak die makkelijk tot een last worden kan. Zij aanvaardt die deels uit egards tegenover haar partner maar anderzijds uit trouw tegenover zichzelf, want ze hecht er, zoals we al zagen, waarde aan dat er aan haar lot en bestemming als vrouw niets mankeert. Ze zal voor de echtgenoot een dubbelgangster zijn, maar tegelijkertijd zal ze zichzelf zijn; zij draagt zijn zorgen mee, ze deelt in zijn successen evenzeer als zij zich interesseert voor haar eigen lot, nog meer vaak zelfs. Opgegroeid en grootgebracht in eerbied voor de mannelijke superioriteit kan het gebeuren dat ze meent dat de man de eerste plaats behoort in te nemen. Vaak ook denkt ze dat ze haar huishouden verwoesten zal door die voor zichzelf op te eisen. Verdeeld tussen de begeerte zichzelf te bevestigen en zichzelf uit te schakelen is zij innerlijk verdeeld en verscheurd.

Toch is er een voordeel dat de vrouw uit haar inferioriteit kan halen: omdat zij begint met veel minder mogelijkheden dan de man hoeft zij zich niet *a priori* schuldig te voelen tegenover zichzelf. Zij hoeft de sociale onrechtvaardigheid niet op te heffen en dat wordt van haar ook niet gevraagd. Een man van goede wil is aan zichzelf verplicht de vrouw met consideratie te behandelen omdat hij in een veel gunstiger situatie verkeert dan zij. Hij laat zich leiden door gewetensbezwaren, door medelijden en hij loopt het risico de prooi te worden van vrouwen die «kleverig» of «verslindend» zijn alleen maar omdat ze

ongewapend en weerloos zijn. De vrouw die een mannelijke onafhankelijkheid verovert heeft het grote voordeel seksueel te doen te hebben met individuen die ook zelf autonoom en actief zijn en die - over het algemeen - in haar leven geen parasitaire rol zullen spelen en die haar door hun zwakheden en eisen niet aan zich zullen binden. Maar toch zijn er in werkelijkheid maar heel weinig vrouwen die met hun partner een vrije verhouding tot stand weten te brengen; zij smeden zelf de ketenen die hij hen niet op wil leggen: zij nemen met betrekking tot hem toch weer de houding aan van de verliefde vrouw. Na twintig jaar te hebben gewacht, gedroomd en gehoopt koesterde het jonge meisje de droom van de bevrijdende en reddende held: de onafhankelijkheid die ze in haar werk veroverd heeft is niet toereikend om de wens naar een glorieuze zelfverloochening te stillen. Zij moet, wil ze het narcisme uit de adolescentie makkelijk te boven komen, precies zo als een jongen worden opgevoed. Dat wil zeggen, niet alleen volgens dezelfde methoden, maar ook in hetzelfde klimaat en dat is vandaag aan de dag, ondanks alle inspanning en goede pogingen van opvoeders nog niet mogelijk. Maar zij zet ook in haar leven als volwassene de cultus van het eigen Ik voort waarnaar haar hele jeugd door is verwezen. Van de successen in haar beroep maakt zij verdiensten waarmee ze haar imago verrijkt; zij heeft behoefte aan een blik van bovenaf die haar waarde openbaart en wettig erkent. Zelfs wanneer zij streng is ten opzichte van de mannen die ze dagelijks op hun waarde beoordelen kan, vereert zij toch de Man en zij is, als ze hem ontmoet, bereid om op haar knieën te vallen. Zich laten rechtvaardigen door een god is veel eenvoudiger dan zich te rechtvaardigen door eigen

moeite en inspanning. De wereld moedigt haar aan te geloven in de mogelijkheid van een *gegeven* redding en heil. En zij kiest voor dat geloof. Soms doet ze volledig afstand van haar autonomie en is dan niet meer dan een verliefde vrouw. Maar het vaakst probeert ze die twee met elkaar in overeenstemming te brengen. Maar de vergoddelijkende liefde, de zichzelf verloochenende liefde is verwoestend; die neemt alle gedachten en alle ogenblikken in beslag en is obsederend en tiranniek. Bij tegenslagen in haar beroep zoekt de vrouw hartstochtelijk naar een schuilplaats in de liefde; haar mislukkingen uiten zich in scènes en eisen waarvan de minnaar de kosten betalen moet. Maar haar moeilijkheden in hartsaangelegenheden hebben geen verdubbeling van de ijver in haar beroep ten gevolge. Integendeel, over het algemeen ergert zij zich eraan dat deze levenswijze het haar onmogelijk maakt de koninklijke weg van de liefde te gaan. Een vrouw die al tien jaar werkte aan een door vrouwen geleid politiek tijdschrift vertelde me eens dat er op het redactiebureau zelden over de politiek maar voortdurend over liefde gesproken werd; de een beklaagde zich erover dat men alleen van haar lichaam hield en haar intelligentie miskende, de ander jammerde over het feit dat er alleen belangstelling bestond voor haar geest en dat men zich voor haar uiterlijk nooit interesseerde. Ook hier geldt dat, wil de vrouw verliefd zijn op dezelfde manier als de man, dat wil zeggen, zonder te twijfelen aan haar *wezen*, en in vrijheid, zij zich niet alleen zijn gelijke moet denken, maar dat ook concreet dient te zijn. Ze moet zich dan met dezelfde beslistheid in haar ondernemingen inzetten wat, zoals we nog zullen zien,

niet vaak het geval is.

Er is een vrouwelijke functie die vandaag de dag bijna onmogelijk in vrijheid op zich genomen kan worden en dat is het moederschap. In Amerika en Engeland (en tal van andere landen, Vert.) kan de vrouw dat moederschap in elk geval, dank zij de methoden van de «geboortenbeperking» naar believen afwijzen. Zoals we al zagen wordt in Frankrijk de vrouw vaak gedreven tot pijnlijke en kostbare abortus. Vaak krijgt zij de last te dragen van een kind dat zij niet heeft gewild en dat de carrière in haar beroep verwoest. Is dit dan al een zware last, de zeden en gewoonten veroorloven anderzijds niet dat de vrouw bevalt als zij dat wil. De ongehuwde moeder wekt ergernis en voor het kind is een onwettige geboorte een gebrek en tekortkoming. Het komt maar zelden voor dat men moeder worden kan zonder de ketenen van het huwelijk te aanvaarden of zonder in aanzien achteruit te gaan. Als zoveel vrouwen belangstelling hebben voor kunstmatige inseminatie is dat niet omdat ze de omhelzingen van de man willen vermijden, maar omdat zij hopen dat het vrije moederschap eindelijk door de maatschappij zal worden getolereerd. Daar moet nog bij worden opgemerkt dat het gebrek aan kindercrêches en behoorlijk ingerichte kleuter- en kinderdagverblijven er vaak de oorzaak van is dat een kind de activiteit van de vrouw volledig verlamt. Zij kan dan alleen blijven werken als ze het kind overlaat aan ouders, vrienden of dienstbodes. Zij moet kiezen tussen onvruchtbaarheid - die vaak als een pijnlijk tekort wordt ervaren - en een last die moeilijk te verenigen valt met het uitoefenen van een beroep en het maken van carrière.

De onafhankelijke vrouw is dus vandaag de dag

innerlijk verdeeld tussen de belangen.van haar werk en haar seksuele roeping. Het kost haar moeite haar evenwicht te vinden en als zij dat evenwicht wel weet te verzekeren dan gaat dat ten koste van allerlei concessies, opofferingen en acrobatische toeren die haar voortdurend in spanning houden. Meer dan in fysiologische gegevenheden dient men daar de reden te zoeken van de nervositeit en fragiliteit die men zo vaak bij haar opmerkt. Het is moeilijk uit te maken in welke mate haar fysische constitutie voor de vrouw een handicap betekent. Zo heeft men onder meer vaak gevraagd welke belemmering de menstruatie nu precies vormt. Vrouwen die door hun werk of daden bekend geworden zijn schijnen daar weinig belang aan te hechten. Zouden zij soms hun succes te danken hebben aan de zegening van dat maandelijks ongemak? Men kan zich ook afvragen of niet omgekeerd de keuze van een ambitieus en actief leven hen dit voorrecht heeft verleend. Het belang dat de vrouw aan haar ongemakken hecht vergroot die namelijk; sportieve vrouwen en vrouwen die voortdurend bezig zijn hebben er minder last van dan anderen omdat zij er vrijwel geen notitie van nemen. Natuurlijk heeft die menstruatie een organische oorzaak en ik heb dan ook heel energieke vrouwen gekend die iedere maand vierentwintig uur op bed doorbrachten en verschrikkelijke pijnen leden. Maar hun ondernemingslust werd daardoor nooit geremd. Ik ben ervan overtuigd dat het merendeel van de ongemakken en ziektetjes waaronder vrouwen gebukt gaan psychische oorzaken hebben. Overigens hebben ook vrouwenartsen mij dat gezegd. Vanwege die al genoemde morele spanning, vanwege alle taken die zij op zich neemt en de tegenstrijdigheden in de verschillende milieus waarin zij verkeren worden de vrouwen ertoe

gedreven het uiterste van hun krachten te vragen. Dat wil niet zeggen dat zij zich hun kwalen slechts inbeelden. Die zijn inderdaad reëel en afmattend, net als de situatie waarvan zij de uitdrukking en neerslag zijn. Maar die situatie hangt niet van haar lichaam af, het is het lichaam dat afhankelijk is van de situatie. De lichamelijke gesteldheid van de vrouw zal dan ook niet nadelig zijn voor haar arbeidsprestatie als de werkende vrouw in de gemeenschap de plaats zal innemen die haar toekomt. Integendeel dat werk zal op een reusachtige manier bijdragen tot haar fysiek evenwicht omdat het haar verhindert zich daar voortdurend mee bezig te houden.

Wanneer we de beroepsresultaten van de vrouw willen beoordelen om aan de hand daarvan vooruit te zien naar haar toekomst mogen wij dit geheel aan feiten niet uit het oog verliezen. In een martelende situatie, gebonden door en gebukt onder de lasten die de traditie de vrouw nog oplegt, begint zij aan een loopbaan. De objectieve omstandigheden zijn niet bijster gunstig voor haar. Het is altijd hard en moeilijk een nieuweling te zijn die poogt zich een weg te banen door een vijandige of op zijn minst minachtende gemeenschap. In zijn *Black boy* heeft Richard Wright ons laten zien hoe van meet af aan de eerzucht van de jonge neger in Amerika wordt geremd en hoe zwaar de strijd is die hij te voeren heeft om zich te verheffen tot het niveau waarop voor de blanken de problemen pas beginnen. De negers in Frankrijk die uit Afrika gekomen zijn kennen eveneens - zowel in henzelf als in de wereld om hen heen - analoge moeilijkheden als die welke vrouwen ontmoeten.

Om te beginnen bevindt de vrouw zich tijdens haar

leertijd in een zeer nadelige en minderwaardige positie. Ik heb daar al op gewezen bij het jonge meisje maar moet daar nu toch nog wat uitvoeriger op terugkomen. Tijdens haar studie en tijdens de eerste, zo beslissende jaren van haar loopbaan gebeurt het maar zelden dat de vrouw haar kansen en mogelijkheden ten volle benut. Daardoor krijgt ze later te maken met de handicap van een slechte start. Inderdaad bereiken veel van de conflicten waarover ik sprak tussen het achttiende en dertigste jaar hun maximale intensiteit. En op dat tijdstip staat ook de toekomst in het beroep immers op het spel. Of de vrouw nu nog in het ouderlijk huis woont of getrouwd is, haar omgeving zal maar zelden evenveel respect opbrengen voor haar pogingen als men zou hebben voor die van een man. Er worden diensten van haar gevraagd, ze moet karweitjes opknappen en men damt haar vrijheid in. En zijzelf is nog te diep gebrandmerkt door haar opvoeding, heeft nog te veel respect voor de vastgestelde waarden van de ouderen en wordt nog opgejaagd en achtervolgd door de dromen uit haar kinderjaren en adolescentie; zij weet maar moeilijk de erfenis van haar verleden-te verzoenen met de belangen van haar toekomst. Soms wijst zij haar vrouwelijkheid af; ze aarzelt tussen kuisheid, homoseksualiteit of de provocerende houding van het man-wijf. Ze kleedt zich slecht of in travestie; zij verliest veel tijd en energie met uitdagen, komedies en woede-uitbarstingen. Vaak ook daarentegen wil zij die vrouwelijkheid juist bevestigen; zij is koket, ze flirt, ze is verliefderig en slingert heen en weer tussen masochisme en agressiviteit. Op alle mogelijke manieren onderzoekt zij zichzelf, ze is onrustig en versplintert haar tijd. Alleen al het feit dat zij zich Iaat meeslepen

in allerlei andere bezigheden, belet de jonge vrouw zich volledig te geven aan haar ondernemen; zij heeft er dan ook minder profijt van en is dus eerder geneigd het op te geven.

Wat voor de vrouw die er naar streeft alleen aan zichzelf genoeg te hebben zo bijzonder demoraliserend is, is het bestaan van andere vrouwen die tot dezelfde maatschappelijke groepering als zij behoren, die bij hun start dezelfde mogelijkheden hadden als zij en die als parasieten leven. De man kan ressentiment ervaren tegenover bevoorrechte mannen, maar hij is solidair met zijn klasse. Over het algemeen bereiken mannen die gelijke kansen hebben ook eenzelfde levensniveau. Maar vrouwen uit dezelfde omstandigheden hebben, door de bemiddeling van de man, een totaal verschillend lot. De getrouwde of «gemainteneerde» vriendin betekent een verzoeking voor de vrouw die op haar eentje haar doel wil bereiken. Zij heeft het gevoel dat zij zich eigenzinnig veroordeelt de moeilijkste wegen te gaan. Bij iedere klip en bocht vraagt zij zich af of ze niet beter een andere weg kan kiezen. «Ik moet er niet aan denken dat ik alles uit mijn kop moet halen,» zei een onbemiddelde studente eens vol ergernis tegen me. De man gehoorzaamt aan een gebiedende noodzakelijkheid, maar de vrouw moet voortdurend haar beslissing hernieuwen. Zij gaat voorwaarts, haar ogen niet strak op een doel gericht, maar met ogen die ze om zich heen laat dwalen. Haar gang is daardoor wat beangst en onzeker. Dit des te meer omdat het haar lijkt - ik wees er al op - dat zij, naarmate zij verder vordert meer afziet van andere kansen. Door zich een blauwkous te maken, een ontwikkelde vrouw te worden, valt ze over het algemeen minder in de smaak bij mannen. Of ze

vernedert haar echtgenoot of minnaar door een al te luisterrijk succes. Ze legt er zich niet alleen op toe zich des te eleganter en frivoler voor te doen, ze beteugelt ook haar eigen geestdrift. De hoop eenmaal bevrijd te zijn van de zorg voor zichzelf, de angst met het aanvaarden van die zorg ook van die hoop te moeten afzien, werken samen en beletten haar zich zonder reserveren verzet te wijden aan haar studie en carrière.

Voorzover de vrouw zelf vrouw wil zijn, schept haar onafhankelijke positie een minderwaardigheidscomplex voor haar. Omgekeerd doet haar vrouw-zijn haar twijfelen aan de mogelijkheden in haar beroep. Dat is een van de belangrijkste punten. We hebben al gezien dat meisjes van veertien jaar in de loop van een onderzoek verklaarden: «Jongens zijn beter; ze kunnen veel makkelijker werken.» Het jonge meisje is ervan overtuigd dat haar capaciteiten beperkt zijn. Waar ouders en leraren aannemen en toegeven dat het geestelijk niveau van meisjes lager ligt dan dat van jongens nemen de vrouwelijke leerlingen dat ook aan. En ondanks de volkomen identieke leer-programma’s is inderdaad in Frankrijk de ontwikkeling van meisjes op lycea minder hoog dan die van de jongens. Afgezien van enkele uitzonderingen is een klas met meisjes-leerlingen in de filosofie achter bij een klas op een jongens-lycée. Een groot aantal van de meisjes in middelbare scholen wil niet verder gaan studeren, zij werken erg oppervlakkig en anderen leiden aan een gebrek aan wedijver. Zolang het om niet al te moeilijke examens gaat doen hun tekortkomingen zich niet voelen, maar zodra het om ernstiger en moeilijker stof gaat wordt de studente zich bewust van haar

tekortkomingen. Zij schrijft die dan niet op rekening van haar middelmatige school-ontwikkeling maar op de onrechtvaardige vloek die op haar als vrouw rust. Door in die ongelijkheid te berusten versterkt zij die nog. Ze houdt zichzelf voor dat haar kansen om te slagen alleen in haar geduld en ijver liggen en neemt dan het besluit bijzonder zuinig om te springen met haar krachten en dat is een verwerpelijke berekening.

Vooral bij studies en beroepen waarvoor een iet of wat inventieve en qriginele geest, wat vindingrijkheid is vereist is dit zich instellen op een nuttigheidsstandpunt schadelijk. Gesprekken, lezen naast de voorgeschreven studieboeken, een wandeling waarin de geest vrijelijk af kan dwalen kunnen veel nuttiger zijn voor de vertaling van een Griekse tekst dan het stompzinnig in je hoofd stampen van grammaticaregels. Verpletterd onder de eerbied voor autoriteiten en het gewicht van de eruditie, met oogkleppen voor die het uitzicht belemmeren doodt de al te nauwgezette studente de kritische zin in haar en zelfs haar intelligentie. Maar methodische volharding brengt spanning en verveling mee. In de klassen waarin middelbare meisjes-scholieren zich voorbereiden voor de colleges in Sèvres heerst een verstikkende sfeer die elke levendige persoonlijkheid afschrikt. Zij schept in zichzelf een concentratiekamp waaruit de studente alleen maar ontsnappen wil. Als ze haar boeken dichtklapt denkt ze meteen aan andere dingen. Ze kent de vruchtbare ogenblikken waarin studie samenvalt met verstrooiing en waarin de avonturen van de geest een levende warmte uitstralen niet. Verpletterd onder haar ondankbare taken voelt zij zich hoe langer hoe minder in staat die tot een goed einde

te brengen. Ik herinner me de studente die lerares wilde worden en die tijdens een gemeenschappelijk met jongens afgelegd examen in de filosofie tegen me zei: «Jongens kunnen dat in één of twee jaar halen, wij hebben er minstens vier voor nodig.» Een ander die werd gewezen op een boek van Kant, dat ze volgens het programma kennen moest, merkte op: «Dat is een veel te moeilijk boek; dat is iets voor jongens.» Zij scheen zich voor te stellen dat vrouwen korting genoten bij het examen. Waar zij zich al bij voorbaat geslagen wist gaf zij inderdaad de mannen alle kansen op succes.

Als gevolg van dit defaitisme schikt de vrouw zich makkelijk in middelmatige successen: zij durft ook niet te hoog te richten. Waar ze haar beroep benadert met een betrekkelijk oppervlakkige opleiding perkt ze haar eerzucht ook al vrij gauw in. Vaak lijkt het haar al een voldoende verdienste dat ze zelf haar brood verdient; ze had immers, net als zoveel anderen, haar lot ook kunnen toevertrouwen aan een man. Om haar wil en verlangen naar onafhankelijkheid te blijven continueren is een inspanning nodig waarop ze trots is, maar die haar afmat. Ze heeft het gevoel dat ze genoeg gedaan heeft zodra ze gekozen heeft iets te gaan doen. «Dat is voor een vrouw helemaal zo gek nog niet,» denkt ze. Een vrouw die een vrij ongewoon beroep uitoefende zei eens tegen me: «Als ik een man was, zou ik me verplicht voelen door te dringen tot de top, maar ik ben de enige vrouw in Frankrijk die een dergelijke positie bekleedt en dat is mij genoeg.» Deze bescheidenheid heeft iets verstandigs. De vrouw is bang dat ze, als ze verder wil reiken, mislukken zal. En men moet toegeven dat ze zich terecht wat

verlegen en geremd voelt als ze bedenkt dat men geen vertrouwen in haar heeft. Over het algemeen is de superieure kaste vijandig gezind tegenover de indringers uit een lagere groep. Blanken zullen geen negerdokter consulteren, mannen bezoeken geen vrouwelijke arts. De individuen echter uit de lagere groepering, doordrongen vaak van hun gevoel van bijzondere minderwaardigheid en verbitterd op hen die het lot overwonnen, geven er eveneens de voorkeur aan zich te wenden tot de meesters. Het merendeel van de vrouwen die diep in aanbidding voor de man zijn verzonken, zoeken die al bijzonder gretig in de dokter, de advocaat, de chef de bureau enzovoort. Noch mannen noch vrouwen staan graag onder de bevelen van een vrouw. Zelfs wanneer haar superieuren veel achting voor haar hebben ligt er toch in hun houding vaak nog iets van minzame neerbuigendheid. Een vrouw zijn is, zoal geen tekortkoming, dan toch altijd nog iets bijzonders. De vrouw moet voortdurend een vertrouwen veroveren dat haar niet meteen geschonken wordt. In het begin is zij verdacht, zij moet eerst maar eens bewijzen wat ze waard is. Als ze enige waarde heeft zal ze dat wel bewijzen, wordt er gezegd. Maar die waarde is geen gegeven wezenskenmerk, het is het resultaat van een gelukkige ontwikkeling. Een ongunstig vooroordeel op je voelen drukken helpt maar zelden dat vooroordeel overwinnen. Dat oorspronkelijke minderwaardigheidscomplex leidt, zoals gewoonlijk het geval is, tot een afweerreactie die bestaat uit een overdreven vertoon van autoriteit. Het merendeel van de vrouwelijke artsen bijvoorbeeld bezitten dat òf te veel òf te weinig. Als ze natuurlijk blijven maken ze geen indruk. Want het totaalbeeld van hun leven maakt hen eerder tot verleiden dan tot bevelen geneigd. De

zieke die erop gesteld is overheerst te worden voelt zich teleurgesteld door adviezen die op een natuurlijke toon worden gegeven. Waar zij zich van dat feit bewust is zet de artse een zware stem op, neemt een snijdende toon aan. Maar dan bezit zij niet die ronde goedmoedigheid die zo aantrekkelijk is bij de dokter die zeker van zichzelf is. De man is er aan gewend zich te laten gelden; zijn patiënten geloven in zijn bekwaamheid. Hij kan gewoon zichzelf zijn en zonder moeite zal hij indruk maken. De vrouw wekt niet datzelfde gevoel van veiligheid en zekerheid op. Zij schroeft zichzelf op, ze doet dat té veel of ze doet dat té weinig. In zaken of bij administratieve werkzaamheden toont zij zich heel pietepeuterig, heel gewetensvol en wordt ze makkelijk agressief. Net als bij haar studie ontbreekt het haar aan zwier, bezieling en durf. Om haar doel te bereiken verkrampt ze. Haar gedrag is het gevolg van abstracte uitdagingen en bevestigingen van zichzelf. Dat is de grote fout die dat gebrek aan zelfverzekerdheid met zich meebrengt: het subject kan zichzelf niet vergeten. Het richt zich niet zomaar op een doel, het tracht bewijzen te leveren van de waarde die ervan wordt geëist. Wanneer men zich driest op een of ander doel stort loopt men het risico van teleurstellingen en mislukkingen, maar men bereikt daarmee ook onverwachte resultaten; voorzichtigheid veroordeelt je tot middelmatigheid.

Zelden treft men in de vrouw de lust tot avontuur, tot ervaringen zonder direct nut, of belangenloze weetgierigheid aan. Zij poogt «een carrière te bouwen», net zoals anderen trachten het geluk te verwerven. Zij blijft steeds beheerst en omringd door

die mannelijke wereld. Ze is niet driest genoeg om door het plafond heen te breken, ze verliest zichzelf niet vol hartstocht in haar plannen; ze beschouwt haar leven nog steeds als een immanente onderneming; zij richt zich niet op een object, maar door middel van een object op haar persoonlijke succes. Dat is een houding die vooral bij talrijke Amerikaanse vrouwen opvalt. Zij vinden het geweldig leuk om een «job» te hebben en te bewijzen dat ze heel goed in staat zijn die ook werkelijk uit te voeren. Maar ze lopen niet warm voor de *inhoud* van hun taken. Vrouwen hebben tegelijkertijd de neiging te veel waarde te hechten aan kleine mislukkingen en aan bescheiden successen; ze is beurtelings diep ontmoedigd of zwelt op van trots. Als het slagen wordt verwacht, begroet men dat heel gewoontjes. Maar twijfelde zij aan het behalen van resultaten dan worden die een stralende en bedwelmende triomf. Dat is dan aan te voeren als verontschuldiging voor de vrouwen die zichzelf uiterst belangrijk en gewichtig vinden en die zo hardnekkig pochen op hun futiele prestaties. Ze kijken voortdurend achterom om de afgelegde weg op te meten... dat dooft hun geestdrift. Op die manier kunnen ze behoorlijke carrières verwezenlijken, maar geen grote dingen tot stand brengen. Ik moet daaraan toevoegen dat ook het merendeel van de mannen niet meer dan een middelmatig bestaan weet op te bouwen. Alleen in vergelijking met de besten onder hen lijkt de vrouw -behoudens enkele zeldzame uitzonderingen - ons nog helemaal achteraan te bungelen. De redenen die ik uiteen heb gezet vormen daar voldoende verklaring voor en betekenen geen hypotheek voor de toekomst. Wat de vrouw van nu ontbreekt om grootse dingen te verrichten is het vergeten van zichzelf. Maar om

zichzelf te vergeten is het in de allereerste plaats noodzakelijk er zeker van te zijn dat je jezelf voor nu en de toekomst gevonden hebt. Nieuwelinge in de wereld van de mannen en slechts karig door hen gesteund is de vrouw er nog te druk mee bezig zichzelf te zoeken.

Er is een categorie vrouwen voor wie deze opmerkingen niet gelden omdat hun carrière, inplaats van de bevestiging van hun vrouwelijkheid te schaden, die alleen maar versterkt. Dat zijn de vrouwen die door middel van een artistieke expressie pogen hun gegeven karakteristieken te transcenderen: actrices, danseressen en zangeressen. Drie eeuwen lang zijn zij vrijwel de enigen geweest die temidden van de maatschappij een concrete onafhankelijkheid bezaten en ook nu nemen zij nog een bevoorrechte plaats in. Toneelspeelsters werden vroeger door de Kerk veracht en juist deze strengheid heeft hen altijd gerechtigd er vrijere zeden op na te houden. Hun leven grenst vaak aan het lichtzinnige en net als de courtisanen brengen zij een groot deel van de dag door in gezelschap van mannen. Maar waar zij zelf hun brood verdienen en in hun werk de zin van hun bestaan vinden ontkomen zij aan het juk der mannen. Het grote voordeel dat zij genieten is dat hun. succes in hun beroep — net als in het geval der mannen - bijdraagt aan hun seksuele waardebepaling. Zich als menselijke wezens verwerkelijkend vinden ze hun voltooiing als vrouw. Zij worden niet door tegenstrijdige aspiraties verscheurd; integendeel in hun beroep vinden ze een rechtvaardiging van hun narcisme; hun kleding, de zorg voor hun schoonheid en hun charme maken deel uit van hun beroepsverplichtingen. Het is voor een vrouw die

verrukt is van haar beeld een grote voldoening iets te *doen* door gewoon te tonen wat ze is. En dit laten zien vraagt, volgens de woorden van Georgette Leblanc tegelijkertijd zoveel vaardigheid en studie dat het als een vervangingsmiddel van de daad kan worden beschouwd. En een groot actrice mikt nog hoger: zij rijst boven het gegevene uit door de manier waarop zij die gegevenheid tot uitdrukking brengt. Zij wordt werkelijk een kunstenaar, een schepper die haar leven zin geeft door de wereld zin te verlenen.

Maar deze zeldzame voorrechten bergen ook valstrikken in zich. Inplaats van haar narcistische zelfingenomenheid en de seksuele vrijheid die haar toegestaan is te integreren in haar artistieke leven zinkt de vedette vaak weg in de cultus van zichzelf of in een lichtzinnig leven. Ik heb al gesproken over de «pseudo-artiesten» die in de wereld van film en theater alleen maar trachten «naam te maken» die dan een kapitaal vertegenwoordigt dat ze in mannenarmen uit kunnen buiten. De aangenaamheden van mannelijke steun zijn erg verleidelijk vergeleken met de risico’s van een carrière en de hardheid en gestrengheid die nu eenmaal in elke echte vorm van arbeid ligt opgesloten. Het verlangen naar een vrouwelijke bestemming - een man, een huis en kinderen - en de betovering van de liefde zijn niet altijd even makkelijk in overeenstemming te brengen met de wil iets te bereiken. Maar het is toch vooral de bewondering voor haar eigen Ik die zij voelt die in vele gevallen het talent van de actrice beperkt. Zij maakt zich zulke illusies over haar simpele aanwezigheid dat elke vorm van ernstige arbeid haar tenslotte nutteloos lijkt. Ze hecht er in de eerste plaats aan haar verschijning in

het volle licht te plaatsen en offert aan die «schmiererei» de persoonlijkheid die ze uit moet beelden op. Ook zij bezit niet de generositeit zichzelf te vergeten en dat berooft haar van de mogelijkheid boven zichzelf uit te rijzen. Vrouwen als Rachel en la Duse die dergelijke klippen weten te omzeilen en die uit haar persoonlijkheid het instrument maken van hun kunst inplaats van uit die kunst een dienares van het eigen ik te maken, zijn heel zeldzaam. Maar de komediante overdrijft in haar privé-leven ondertussen alle fouten van de narcistische vrouw: zij laat zich zien als een ijdeltuit, een gevoelige vrouw, een komediante die de hele wereld als een toneel beschouwt.

Tegenwoordig zijn de expressieve kunsten niet de enige die voor de vrouw openstaan. Veel vrouwen wagen zich aan de creatieve kunsten. De situatie van de vrouw spoort haar aan haar redding en heil te zoeken in de literatuur en kunst. Terzijde van de mannelijke wereld levend ziet zij die niet in zijn universele gedaante maar vanuit haar bijzondere standpunt. Die wereld is voor haar niet een totaliteit van werktuigen en begrippen, maar een bron van gevoelens en gewaarwordingen. Zij stelt belang in de eigenschappen van de dingen, aan dat wat er onverplicht en geheim aan is. Waar zij een negatieve, afwijzende houding aanneemt zinkt zij niet weg in de realiteit. Zij protesteert daartegen met woorden; in de natuur zoekt zij het beeld van haar ziel; zij geeft zich over aan dromen, zij wil haar *zijn* haar *wezen* bereiken. Maar zij is tot mislukken gedoemd. Alleen op het terrein van de verbeelding kan ze het terugvinden. Om niet te verzinken in het niets van een innerlijk leven dat

nergens toe *dient*, om zichzelf te bevestigen tegenover het gegevene dat zij in verzet ondergaat en om een andere wereld te scheppen dan die waarin zij zichzelf onbereikbaar blijft, heeft ze er behoefte aan zich *uit te drukken*. Zij staat als praat-en schrijf ziek bekend; zij stort zichzelf uit in gesprekken, in brieven, in dagboeken. Een klein beetje eerzucht is al voldoende om haar haar mémoires te laten boekstaven, haar biografie om te vormen tot een roman en in gedichten uiting te geven aan haar gevoelens. Ze beschikt over veel vrije tijd die voor dergelijke activiteiten gunstig is.

Maar dezelfde omstandigheden die de vrouw tot scheppende arbeid drijven vormen ook belemmeringen die ze vrij vaak niet zal weten te overkomen. Wanneer ze het besluit neemt te gaan schilderen of schrijven alleen om de leegte van haar dagen te vullen dan zullen haar schilderijen en geschriften als «handenarbeid voor bazaars» worden behandeld. Zij wijdt er noch meer tijd noch meer zorg aan en ze hebben ook ongeveer dezelfde waarde als dat soort zaken. Vaak grijpt de vrouw rond het tijdstip van de menopauze naar penseel en pen om de zwakke plekken in haar bestaan te compenseren. Maar het is dan al vrij laat en bij gebrek aan een gedegen vorming zal ze nooit meer dan een amateur blijven. Zelfs wanneer ze daar op jeugdige leeftijd mee begint komt het maar zelden voor dat ze de kunst beschouwt als ernstig werk. Gewend aan niets doen als zij is en omdat ze nooit de harde noodzakelijkheid van tucht ervaren heeft, is ze niet tot een voortdurende en geconcentreerde inspanning in staat en ze zal dan ook geen moeite doen zich een behoorlijke techniek eigen

te maken. Zij heeft een afkeer van ondankbare en eenzame probeersels, van werk dat je niet kunt laten zien, dat je honderdmaal vernietigen en weer opnieuw beginnen moet. Waar men haar van kind af aan heeft bijgebracht dat ze in de smaak dient te vallen heeft men haar ook geleerd te bedriegen. Zij hoopt dan ook het met wat listigheid te kunnen klaren. Dat geeft Marie Bashkirtseff ook met zoveel woorden toe: «Ja, ik doe helemaal geen moeite om te schilderen. Ik heb mezelf vandaag eens geobserveerd. Ik speel vals...» De vrouw *speelt* graag dat ze werkt, maar ze werkt niet. Zij gelooft in de magische deugd van de passiviteit en verwart bezweringen en daad, symbolische gebaren en effectief gedrag. Ze kleedt zich als een leerlinge van de Academie, ze wapent zich met een reeks penselen, gaat voor haar ezel zitten en laat dan haar blik van het witte doek naar de spiegel dwalen. Maar de ruiker bloemen of schaal met appelen schilderen niet zichzelf op het linnen. Zittend voor haar bureau, kauwend en peinzend over allerlei vage geschiedenissen verzekert de vrouw zich van een vredig alibi door zich te verbeelden dat ze schrijfster is. Maar dan moeten er tekens op het papier worden gezet die in de ogen van anderen zin en betekenis hebben. Dan komt de bedriegerij dus aan het licht. Om te behagen heb je aan het scheppen van beelden genoeg, maar een kunstwerk is geen beeld, geen luchtspiegeling, dat is een stevig ding en om dat te vervaardigen moet je het handwerk kennen. Niet alleen dank zij haar gaven en temperament is Colette een groot schrijfster geworden; haar pen heeft vaak haar broodwinning betekend en zij eiste van die pen hetzelfde goed verzorgde werk als een goed arbeider eist van zijn werktuigen. Van *Claudine* tot aan de *Naissance du jour*, de amateur werd

beroeps. En de afgelegde weg toont op overtuigende en stralende wijze de zegeningen van een strenge leertijd aan. Maar het merendeel der vrouwen begrijpt de problemen niet die voortkomen uit hun verlangen naar communicatie en daar is hun luiheid en traagheid dan weer grootendeels uit verklaarbaar. Zij hebben zichzelf altijd als gegevenheden beschouwd en zij geloven dat hun verdienste afkomstig is van een genade die in hen huist. Zij kunnen zich niet voorstellen dat een waarde te veroveren is. Om te verleiden weten ze zich alleen maar te tonen, te laten zien; hun charme werkt of werkt niet en op het feit of die al dan geen uitwerking heeft hebben zij geen enkele invloed. Ze veronderstellen nu dat het, op analoge wijze, voldoende is om te laten zien wat je bent om je uit te drukken. In plaats van hun werk bedachtzaam en met overleg uit te werken stellen ze hun vertrouwen op hun spontaneïteit: schrijven of glimlachen, voor hen is dat hetzelfde; zij wagen hun kans, het succes komt of het komt niet. Zeker van zichzelf rekenen ze erop dat het boek of schilderij zonder inspanning een succes zal worden; verlegen als ze zijn worden ze door de minste of geringste kritiek ontmoedigd. Zij weten niet dat een vergissing de weg naar vooruitgang openen kan en houden die voor een onherstelbare ramp, iets dat even erg is als een misvorming. Daarom ook leggen ze vaak een gevoeligheid aan de dag die schadelijk voor hen is; ze geven hun fouten alleen maar vol ergernis en ontmoedigd toe zonder daaruit vruchtbare lering te trekken. Ongelukkig genoeg is spontaneïteit dan niet zo makkelijk als het wel lijkt. Naar Paulhan in *Fleurs des tarbes* uiteengezet heeft is het paradoxale van de gemeenplaats dat die vaak verwisseld wordt met de rechtstreekse uiting van een subjectieve indruk. De

vrouw beschouwt zich daardoor op het ogenblik dat zij, zonder zich te bekommeren om anderen, uiting geeft aan het beeld dat zich in haar vormt voor volkomen uniek terwijl ze in feite alleen maar een alledaags en afgezaagd cliché herhaalt. Als men dat tegen haar zegt, verwondert zij zich, voelt ergernis en spijt en smijt haar pen neer. Zij beseft niet dat het publiek met eigen ogen en eigen gedachten leest en dat een volkomen nieuw bijwoord in hun herinnering veel versleten gedachten op kan roepen. Het is een kostbaar talent om in zichzelf te duiken en heel nieuwe indrukken aan de oppervlakte van de taal naar boven te halen. In Colette bewonderen we een spontaneïteit die we bij geen enkele mannelijke schrijver vinden, maar bij haar gaat het - hoezeer die twee woorden dan ook bij elkaar lijken te vloeken - om een bedachtzame spontaneïteit. Ze schrapt een aantal van haar gevoelens en gebruikt daar heel bewust andere voor. De amateur daarentegen beschouwt woorden niet als een interindividuele relatie, als een beroep op de ander, maar ziet daarin de rechtstreekse openbaring van zijn eigen gevoelswereld. Hij heeft het gevoel dat kiezen en doorstrepen betekent dat hij een deel van zichzelf verstoot. De vrouw wil niets opofferen, zowel omdat zij zichzelf bevalt zoals ze is als wel omdat ze niet hoopt een ander te worden. Haar steriele ijdelheid komt voort uit het feit dat ze dol is op zichzelf zonder zichzelf te willen vormen.

Zo komt het dat van het legioen vrouwen dat poogt te spelen met kunst en letteren er maar zeer weinigen zijn die volharden en zelfs zij die over de eerste hindernis heen weten te komen blijven vrij vaak verdeeld tussen hun narcisme en hun

minderwaardigheidscomplex. Het kunstwerk is voor haar dan maar een niet-essentieel middel dat haar in staat stelt publiekelijk de essentiële werkelijkheid ten toon te stellen: haar eigen persoonlijkheid. Haar persoonlijkheid is dan ook het voornaamste - en vaak zelfs enige - subject dat haar interesseert. Madame Vigée Lebrun kreeg er niet genoeg van op haar doeken haar glimlachend moederschap ten toon te stellen. Zelfs wanneer ze over algemene onderwerpen praat heeft de schrijfster het nog over zichzelf. Men kan sommige theaterkronieken niet lezen zonder ingelicht te worden over de taillematen en omvang van de schrijfster, over de kleur van haar haren en de bijzonderheden van haar karakter. Natuurlijk is dat niet altijd verfoeilijk. Er zijn weinig boeken zo meeslepend als sommige bekentenissen. Maar dan moeten ze wel waarachtig zijn en dan moet de auteur ook iets te bekennen hebben. Inplaats van haar te verrijken verarmt haar narcisme de vrouw; omdat ze veelal niets anders doet dan naar zichzelf kijken vernietigt zij zichzelf. Zelfs de liefde die ze zichzelf toedraagt wordt stereotiep. In haar geschriften onthult ze niet haar authentieke ervaringen, maar een gefantaseerd idool dat uit clichés is opgebouwd. Men kan haar niet verwijten dat zij zichzelf niet in haar romans projecteert zoals Benjamin Constant en Stendhal dat hebben gedaan, maar het jammere is dat ze maar al te vaak haar eigen geschiedenis ziet als een dwaas sprookje. Met behulp van haar verbeelding verbergt het jonge meisje zich voor de werkelijkheid wiens ruwheid haar afschrikt. Het is jammer dat zij, als ze eenmaal volwassen is, de wereld en de personen daarin en zichzelf nog steeds laat wegzinken in een dichterlijke nevel. Als onder deze’vermomming soms de waarheid zichtbaar wordt

ontstaat er vaak een charmant resultaat. Maar hoeveel vlakke en vervelende «vlucht-romannetjes» bestaan er niet naast *Dusty answer* en *The constant nymph*?

Het is heel natuurlijk dat de vrouw probeert te ontkomen aan de wereld waarin zij zich zo vaak miskend en onbegrepen voelt. Maar het blijft te betreuren dat ze zich dan niet waagt aan een gedurfde gedachtenvlucht als die van een Gérard de Nerval of een Edgar Allan Poe. Voor die bescheiden verlegenheid zijn verschillende verontschuldigingen aan te voeren. Haar grootste zorg is te behagen. En vaak is ze al bang te mishagen alleen door het feit dat ze als vrouw schrijft. Het woord blauwkous wekt, ook al is het dan al wat overleefd, toch altijd nog nare weerklanken op. Ze mist de moed om ook als schrijver nog te mishagen. Een oorspronkelijke schrijver wekt, zolang hij niet dood is, altijd ergernis; al het nieuwe verontrust en irriteert. De vrouw verwondert er zich nog steeds over en voelt er zich gevleid door dat zij toegelaten wordt in de wereld van het denken en de kunst, die een mannelijke wereld is. Ze gedraagt zich daar zeer behoorlijk en braaf in; ze waagt het niet te storen, te peilen of te exploderen. Het schijnt haar toe dat zich door haar bescheidenheid en goede smaak moet verontschuldigen voor haar literaire pretenties. Zij rekent op de vaststaande en zekere waarden en normen van het conformisme. In de literatuur introduceert zij precies die persoonlijke toets en noot die men van haar verwacht. Ze herinnert er door een paar goed gekozen sierlijkheden, gemaaktheden en gekunsteldheden aan dat zij een vrouw is: dit alles draagt er toe bij dat ze uitblinkt in de produktie van «best-sellers». Maar men mag van haar niet verwachten dat zij zich op

onbetreden paden waagt. Niet dat het de vrouwen in hun gedrag, ervaringen en gevoelens aan originaliteit ontbreken zou! Sommigen van hen zijn zo eigenaardig dat men ze op zou moeten sluiten. En veel van hen zijn over het geheel genomen veel barokker en veel excentrieker dan mannen wier dogma’s en discipline zij afwijzen. Maar dat bizarre genie uit zich slechts in hun leven, hun gesprekken en hun correspondentie. Als zij proberen te schrijven voelen zij zich verpletterd onder de wereld der cultuur, want dat is een wereld van mannen. Ze kunnen dan alleen maar stamelen. En omgekeerd zal de vrouw die verkiest te redeneren en zich uit te drukken volgens de techniek van mannen de neiging hebben het bijzondere in haar dat zij wantrouwt te onderdrukken. Net als de studente is zij graag vlijtig en pedant. Zij bootst mannelijke kracht en strengheid na. Ze kan een uitstekende theoretica worden en een betrouwbaar talent verwerven; maar ze heeft zich daarbij dan gedwongen alles af te wijzen wat er in haar «anders» is. Er zijn dwaze en er zijn talentvolle vrouwen, maar geen van hen bezit dat dwaze talent dat we genie noemen.

Het is in de eerste plaats deze verstandige bescheidenheid die tot nu toe het talent van de vrouw beperkt heeft. Heel wat vrouwen hebben - en dat worden er steeds meer - de vallen van het narcisme en het onechte mooi-doen weten te ontlopen. Maar geen van hen heeft tot nu toe alle voorzichtigheid met voeten getreden om te trachten daardoor boven de gegeven wereld *uit te rijzen*. Natuurlijk zijn er om te beginnen een groot aantal vrouwen die de wereld aanvaarden zoals die is. Zij zijn de dichteressen par excellence van de bourgeoisie omdat zij het meest

behoudende element van deze bedreigde klassen representeren. Met welgekozen adjectieven roepen zij de verfijning op van een zogenaamd hoge beschaving; zij verheerlijken het burgerlijk ideaal van geluk en vermommen het belang van hun klasse achter kleurige poëzie. In koor zingen zij de lof van de bedriegelijke voorstelling dat de vrouw «vrouwelijk» moet blijven: oude huizen, parken en moestuinen, schilderachtige voorvaderen, brutale kindertjes, jam maken, familiefeesten, fraaie toiletten, salons, bals, door smart verteeerde maar o zo voorbeeldige echtgenoten, de schoonheid van overgave en offer, de kleine en grote vreugden van het huwelijk, jeugddromen en de berusting der rijpe jaren, al deze thema’s worden door schrijfsters van romans in Engeland, Frankrijk, Amerika, Canada en Scandinavië tot op de bodem uitgebuit. Zij hebben daar roem mee geoogst en geld mee verdiend, maar ze hebben er beslist onze kijk op de wereld niet mee verruimd. Veel interessanter zijn de opstandelingen die deze onrechtvaardige gemeenschap in staat van beschuldiging hebben gesteld. Een literatuur die eisen stelt kan krachtige en oprechte werken voortbrengen. George Eliot putte uit haar verzet een uiterst minutieuze en dramatische kijk op het Victoriaanse Engeland. Toch hebben, zoals Virginia Woolf opmerkt, Jane Austin, de zusters Brontë en George Eliot zoveel negatieve energie moeten verspillen om zich te bevrijden van een dwang die hen van buitenaf was opgelegd dat ze een beetje buiten adem arriveerden op het punt van waaruit mannelijke schrijvers van grootse allure starten. Ze hebben niet voldoende kracht meer over om van hun overwinning te profiteren en alle trossen los te gooien. Men vindt bijvoorbeeld bij hen niet de ironie en de zwier van

een Stendhal en al evenmin zijn rustige waarachtigheid. Zij beschikken ook niet over de rijkdom aan ervaringen van een Dostojewski of een Tolstoï. Daarom ook is het prachtige *Middlemarch* toch niet te vergelijken met een *Oorlog en vrede*. En *Wuthering heights* heeft in al zijn grootsheid toch niet de reik- en draagwijdte van een *Gebroeders Karamazoff*. Vandaag de dag kost het de vrouwen minder moeite zichzelf te bevestigen, maar toch hebben ze de duizendjarige afzondering die hen in hun vrouwelijkheid opsloot nog niet geheel overwonnen Helderheid van geest is, bijvoorbeeld, een verovering waarop ze terecht trots zijn maar waarmee ze toch te snel tevreden zijn. Het is een feit dat de traditionele vrouw een begoocheld wezen is en ook een instrument van die misleiding. Zij probeert zichzelf haar afhankelijkheid te verhelen en dat is een manier om zich in die afhankelijkheid te schikken. Die afhankelijkheid aan de kaak stellen, openbaar maken is al een bevrijding. Tegen vernederingen en schande is cynisme een verdedigingsmiddel. Het is de aanduiding van een te boven komen. Door lucide te willen zijn bewijzen de schrijfsters de grootste dienst aan de zaak der vrouw. Maar - zonder zich daar over het algemeen bewust van te zijn - ze zijn te zeer-gebonden aan de dienst aan deze zaak om tegenover het universum die belangeloze houding aan te nemen die nu eenmaal de wijdste horizonnen opent. Als zij de gordijnen en sluiers van illusies en leugens opzij hebben geschoven menen ze al genoeg gedaan te hebben. Maar die negatieve driestheid doet ons toch nog voor een raadsel staan. Want de waarheid zelf is ambiguïteit, een diepe afgrond, een mysterie; nadat ze op de aanwezigheid daarvan gewezen heeft moet ze die

doordenken en herscheppen. Het is heel mooi zich niet te laten bedriegen, maar dan begint het allemaal pas. De vrouw gebruikt al haar moed met terzijde stellen van de luchtspiegelingen en blijft dan, geschrokken, voor de drempel van de realiteit staan. Daarom ook zijn er auto-biografieën van vrouwen die oprecht en aantrekkelijk zijn. Maar geen daarvan is te vergelijken met Rousseau’s *Confessions* of Stendhals *Souvenirs d’égotisme*. Zij zijn nog te zeer in beslag genomen met het helder zien van de feiten om daarachter in een nieuwe duisternis te kunnen doordringen.

«Vrouwen schrijven alleen maar als voorwendsel,» zei een schrijver eens tegen mij. Dat is tamelijk juist. Nog helemaal verbijsterd omdat ze nu toestemming heeft om de wereld te verkennen, maken zij daar de inventaris van op zonder de zin daarvan te zoeken en te ontdekken. Soms blinken ze uit in de waarneming van het gegevene. Zij zijn opmerkelijk als reporter. Geen mannelijke journalist heeft het getuigenis van Andrée Viollis over Indo-China en India overtroffen. Zij kunnen heel goed een sfeer en personen beschrijven en de subtiele verhouding die daartussen bestaat aangeven en ons laten delen in de geheime roerselen van hun zielen. Willa Cather, Edith Wharton, Dorothy Parker en Katherine Mansfield hebben op een heel spitse en genuanceerde manier individuen, sferen en beschavingen voor ons opgeroepen. Maar zelden slagen zij erin mannelijke helden te scheppen die even overtuigend zijn als een Heathcliff. In de man grijpen ze eigenlijk alleen het mannelijke maar. Maar vaak zijn ze heel gelukkig in de beschrijving van hun innerlijk leven, hun ervaringen en hun wereld. Met de geheime

substantie der dingen verbonden, gefascineerd door de uniekheid van hun eigen gevoelens en gewaarwordingen leveren ze hun ervaring nog vers en warm af door middel van krachtige bijwoorden en vleselijke, levende beelden. Hun woordenschat is over het algemeen opmerkelijker dan hun zinsbouw omdat ze meer belang stellen in de dingen dan in hun onderlinge verhouding. Ze richten zich niet op abstracte elegantie, maar daarom ook spreken hun woorden tot ons hart. Een van de terreinen die ze met heel veel liefde hebben verkend is de natuur. Voor het jonge meisje, voor de vrouw die nog niet volledig zichzelf heeft opgegeven vertegenwoordigt de natuur wat de vrouw zelf voor de man vertegenwoordigt: zichzelf en haar ontkenning, een koninkrijk en een wijkplaats, zij is alles in de gedaante van een ander. Als de schrijfster het heeft over heidevelden of de moestuin openbaart zij ons op de intiemste wijze haar ervaringen en dromen. Velen van hen sluiten de wonderen van sap en seizoenen op in potten, vazen en bloembedden. Anderen proberen zich, zonder bloemen en dieren gevangen te willen zetten, daarvan meester te maken door de aandachtige liefde die zij hen toedragen, zoals een Colette en een Katherine Mansfield. Maar heel zelden benaderen vrouwen de natuur in zijn onmetelijke vrijheid, proberen zij de vreemde kentekenen ervan te ontcijferen en verliezen zij zichzelf om zich te verenigen met die andere aanwezigheid. Op die wegen die Rousseau ontdekte wagen zich schoorvoetend een Emily Brontë, een Virginia Woolf en soms een Mary Webb.

Bijna zonder twijfel zijn de vrouwen die boven het gegevene uit zochten naar de geheime dimensie ervan op

de vingers van één hand te tellen. Emily Brontë onderzocht de dood, Virginia Woolf het leven en Katherine Mansfield soms - en niet al te vaak - het kille toeval en het leed. Geen enkele vrouw schreef een *Der Prozess*, een *Moby Dick*, een *Ulyssess* of een *The seven pillars of wisdom*. Zij twijfelen niet aan de menselijke situatie omdat ze nauwelijks begonnen zijn met die integraal in zich op te nemen. Vandaar dat men in hun werk nauwelijks iets metafysisch hoort doorklinken en de «zwarte humor» er vrijwel in ontbreekt. Zij zetten de wereld niet tussen aanhalingstekens, zij stellen die geen vragen en brengen de strijdigheden daarin niet aan het licht. Ze nemen die wereld serieus. Het is overigens een feit dat het merendeel van de mannen eveneens deze beperkingen kent. Pas als men haar vergelijkt met die zeldzame kunstenaars die wij «groot» plegen te noemen doet de vrouw zich aan ons middelmatig voor. Haar grens ligt niet in een lot. Het is makkelijk te begrijpen waarom het haar niet gegeven is - en waarom het haar misschien nog lange tijd niet gegeven zal zijn - de hoogste toppen te bereiken.

Kunst, literatuur en filosofie zijn pogingen de wereld opnieuw te funderen op een menselijke vrijheid, de vrijheid van de schepper. Om een dergelijke aanmatiging te kunnen voeden moet men zich eerst en vooral als een vrijheid stellen. De beperkingen die opvoeding en gewoonte de vrouw opleggen beperken haar greep op de wereld. Als haar strijd om in die wereld een plaats in te nemen te hard is kan zij zich daar niet van losmaken. Welnu het is nodig om in een soevereine eenzaamheid uit die wereld op te duiken als men wil pogen die opnieuw te grijpen. Wat de vrouw

eerst en vooral ontbreekt is in angst en trots haar verlatenheid en transcendentie te leren kennen.

En het is inderdaad om een kunstenaar te worden niet genoeg zich te ontwikkelen, dat wil zeggen cultuur en kennis in zijn leven te integreren. Die ontwikkeling moet verkregen worden door een vrije beweging van de transcendentie. De geest moet zich met al zijn rijkdommen richten op een lege hemel die bevolkt dient te worden. Maar als duizend sterke banden hem vasthouden aan de aarde wordt al zijn elan gebroken. Ongetwijfeld kan vandaag de dag het jonge meisje alleen uitgaan en in de Tuilerieën flaneren, maar ik heb er al op gewezen hoe vijandig de straat haar is. Overal loeren ogen en handen op haar. Of ze nu zomaar wat rondzwerft, een sigaret opsteekt op het terrasje van een café of alleen naar de bioscoop gaat, een onaangenaam voorval kan haar makkelijk en vlug overkomen. Zij moet door haar kleding en houding respect inboezemen. Die zorg houdt haar vast, aan de aarde en aan zichzelf. «Zij wordt vleugellam». Achttien jaar oud maakt T. E. Lawrence alleen een uitgebreide zwerftocht per fiets door heel Frankrijk. Een meisje zou men een dergelijk waagstuk niet toestaan. Nog veel minder zou zij zich alleen en te voet in een half verlaten en gevaarlijk land kunnen wagen zoals Lawrence een jaar of wat later doet. Toch zijn dergelijke avonturen van een niet te schatten draagwijdte. Hierbij leert het individu namelijk in vrijheid en de bedwelmende roes van de ontdekkingslust de hele wereld als zijn leen beschouwen. Van nature is de weg van het geweld al voor de vrouw afgesloten. Ik heb er al op gewezen hoezeer haar fysieke zwakheid haar opwekt tot passiviteit. Als een jongen een

gevecht op de vuist beslecht, heeft hij het gevoel dat hij, wat de zorg voor zichzelf betreft, op zichzelf rekenen kan. Het jonge meisje zou als compensatie in elk geval moeten weten wat het is in de sport initiatief te nemen en hoe het avontuur en de trots op overwonnen obstakels smaakt. Maar nee. Zij kan zich *te midden* van de wereld eenzaam voelen: nooit plaatst zij zich, uniek en soeverein, *tegenover* die wereld. Alles spoort haar aan zich te laten insluiten, zich te laten overheersen door vreemde existenties. En vooral in de liefde verloochent zij zichzelf inplaats van zich te bevestigen. In die zin zijn ongeluk of onaantrekkelijkheid vaak zegenrijke beproevingen. Het was haar isolement dat Emily Brontë in staat stelde een wild en machtig boek te schrijven. Geconfronteerd met de dood, de natuur en het lot verwachtte zij alleen van zichzelf hulp. Rosa Luxembourg was lelijk. Zij heeft nooit de neiging gevoeld weg te zinken in de cultus van het eigen ik, om zich object te maken, een prooi en een val. Van haar jeugd af was zij een en al geest en vrijheid. Maar zelfs dan neemt de vrouw maar heel zelden de confrontatie met de gegeven wereld op zich. De dwang die haar omringt en de hele traditie die zwaar op haar drukt weerhouden haar ervan zich verantwoordelijk te voelen voor het universum. En daarin schuilt dan de diepste reden van haar middelmatigheid.

De mannen die wij groot noemen zijn zij die - op de een of andere manier - het gewicht van de wereld op hun schouders genomen hebben. Ze hebben dat in meer of mindere mate klaar gespeeld; het is hen gelukt die wereld te herscheppen of ze zijn mislukt. Maar ze hebben aanvankelijk deze enorme last op zich genomen.

En dat heeft geen vrouw nog gedaan, dat heeft nog geen enkele vrouw ooit *kunnen* doen. Om die wereld te zien als de eigen wereld, om zich schuldig te achten aan de fouten en gebreken daarvan en zich te beroemen op de vooruitgang ervan moet je behoren tot de kaste van de bevoorrechten. Zij alleen immers hebben er de touwtjes in handen, het is aan hen die wereld te rechtvaardigen door hem te veranderen, hem te doordenken en te onthullen; alleen zij kunnen zich in die wereld herkennen en pogen hun stempel daarop te drukken. In de man en niet in de vrouw heeft zich tot nu toe de Mens belichaamd. Welnu, de individuen die ons uitzonderlijk lijken, die wij onderscheiden met de naam genie, zijn zij die beweerd hebben dat zich in hun unieke existentie het hele lot van de mensheid afspeelde. Daartoe acht geen enkele vrouw zich gerechtigd. Hoe zou een Van Gogh als vrouw ter wereld hebben kunnen komen? Een vrouw zou niet in de Borinage zending bedreven hebben, zij zou de ellende van de mensen niet als een eigen misdaad ervaren hebben en ze had niet gezocht naar een verlossing. Zij zou dus ook nooit Van Goghs zonnebloemen geschilderd hebben. Maar afgezien van dit alles zou de levenswijze van de schilder - de eenzaamheid in Arles, zijn veelvuldige bezoeken aan cafés en bordelen, alles wat voedsel gaf aan de kunst van Van Gogh en zijn gevoeligheid - haar ontzegd zijn geweest. Geen vrouw had ooit Kafka kunnen worden; in haar twijfel en onrust zou zij niet de angst hebben herkend van de Mens die uit het paradijs werd verjaagd. In feite heeft alleen de heilige Theresia voor eigen rekening in een totale verlatenheid de menselijke situatie doorleefd. En we hebben al gezien waarom. Omdat zij zich buiten en boven de aardse hiërarchieën plaatste had zij evenmin

als de heilige St. Jan van het Kruis een geruststellend dak boven haar hoofd. Beiden leefden in eenzelfde donker en in dezelfde lichtflitsen en met in zichzelf hetzelfde niets en in God dezelfde volheid. Wanneer het voor ieder menselijk wezen eindelijk mogelijk zijn zal zijn trots boven het geslachtelijk onderscheid uit te tillen in de moeilijke glorie van zijn vrije bestaan, dan alleen zal de geschiedenis van de vrouw, haar problemen, haar twijfels en haar hoop samenvallen met die van de mensheid. Dan alleen zal zij kunnen pogen in haar leven en haar werken de hele werkelijkheid te ontsluieren en niet alleen maar haar persoonlijkheid. Zolang zij nog strijden moet om een menselijk wezen te worden, zolang kan zij geen scheppende vrouw zijn.

Het zij nog eens herhaald: om haar beperkingen te verklaren moet er gewezen worden op haar situatie en niet op een of andere mysterieuze essentie. De toekomst staat wijd open. Er is om strijd beweerd dat de vrouwen geen «scheppend genie» bezaten. Die stelling werd onder meer verdedigd door Marthe Borély, een notoire anti-feministe uit het verleden. Maar dan zou men kunnen zeggen dat zij met haar boeken heeft getracht een levend bewijs te leveren van het gebrek aan logica en de aanwezigheid van bekrompenheid bij de vrouw, want ze spreekt zichzelf op een dwaze manier tegen. Overigens moet de gedachte aan een scheppend «instinct» worden verworpen, evenals het begrip «het eeuwig vrouwelijke» uit het oude schema van entiteiten. Sommige vrouwenhaters beweren wat concreter dat de vrouw omdat ze neurotisch is niets van waarde kan scheppen. Maar vaak verklaren diezelfde mensen ook dat het genie neurotisch is. Het voorbeeld

van Proust toont in ieder geval aan dat een psy-cho-fysiologische onevenwichtigheid noch onvermogen noch middelmatigheid hoeft te betekenen. En wat het historisch argument betreft hebben we zoeven al gezien wat we daarvan moeten denken. Een historisch feit kan niet als bepalend voor een eeuwige waarheid worden beschouwd; het is alleen maar de uitdrukking van een situatie die juist manifest wordt omdat hij bezig is te veranderen. Hoe zouden vrouwen ooit genie hebben kunnen bezitten als alle mogelijkheden om een geniaal werk - of een werk zonder meer - te voltooien hen onthouden waren? Het oude Europa verpletterde vroeger de Amerikaanse barbaren onder hun minachting omdat zij noch kunstenaars noch schrijvers hadden. «Laat ons eerst bestaan voor ons te vragen ons bestaan te rechtvaardigen» luidde in wezen het antwoord van Jefferson. De negers geven hetzelfde antwoord aan de racisten die hen verwijten noch een Whitman noch een Melville te hebben voortgebracht. En het Franse proletariaat kan geen enkele naam tegenover die van Racine of Mallarmé stellen.

De vrije vrouw staat net op het punt geboren te worden. Als zij zichzelf veroverd heeft zal ze misschien Rimbauds profetie rechtvaardigen die hij neerlegde in een brief aan Pierre Demeny van de 15e mei 1871. «Dichters zullen er zijn! Als eindelijk de eindeloze horigheid van de vrouw verbroken is, als zij voor zichzelf en door zichzelf zal leven, als de - tot nu toe zo afgrijselijke - man haar ontslagen heeft, zal ook zij dichteres zijn. De vrouw zal het onbekende vinden. Zal haar gedachtenwereld verschillen van de onze? Zij zal zeldzame, ondoorgrondelijke, afstotelijke en verrukkelijke dingen vinden, wij

zullen die aannemen en wij zullen die begrijpen.» Hij is er niet zeker van dat haar gedachtenwereld van die der mannen verschilt, want door de aanpassing daaraan bevrijdt zij er zich van. Om te weten in hoeverre zij een bijzonderheid blijft en in welke mate die bijzonderheden van belang blijven zou men zich aan drieste voorspellingen moeten wagen. Zeker is dat de mogelijkheden van de vrouw tot nu toe werden onderdrukt en voor de mensheid verloren gingen en dat het nu hoog tijd is om, in het belang van haar en iedereen, haar alle kansen te geven.

Zevende deel - Op weg naar de bevrijding

XXVI Conclusie

«Nee, de vrouw is onze broeder niet. Uit luiheid en verdorvenheid hebben wij er een apart wezen van gemaakt, een onbekende die geen ander wapen heeft dan haar geslacht. Dat betekent niet alleen voortdurende strijd, maar ook een wapen in een slechte strijd - zij aanbidt of haat, maar zij is geen oprechte kameraad, zij is een wezen dat met duizenden korpsgeest, vrijmetselaarsgeest bezit - met het eeuwige wantrouwen van de kleine slavin.»

Heel wat mannen onderschrijven deze woorden van Jules Laforgue nu nog, veel mannen menen ook dat er tussen de beide geslachten altijd «gekuip en gekibbel» zal bestaan, zoals Montaigne het formuleerde en dat kameraadschap en verbroedering nimmer mogelijk zal zijn. En het is inderdaad een feit dat vandaag de dag noch de mannen noch de vrouwen tevreden zijn met elkaar. Maar de vraag waar het om gaat is of dit een oorspronkelijke vervloeking is die hen veroordeelt of dat de conflicten waarin zij tegenover elkaar staan de uitdrukking zijn van een voorbijgaand ogenblik in de geschiedenis der mensheid.

Zoals we al hebben gezien is er, ondanks alle legenden, geen fysiologisch lot dat de man en de vrouw tot deze eeuwige vijandschap drijft. Zelfs de beruchte bidsprinkhaan verslindt haar mannetje alleen maar bij

gebrek aan ander voedsel en in het belang van de soort. En aan dit belang van de soort zijn alle dieren, van hoog tot laag, onderworpen. Overigens is de mensheid iets anders dan een soort: het is een historisch worden. Zij is bepaald door de wijze waarop ze haar natuurlijke facticiteit aanvaardt. Zelfs met de meeste kwade trouw is het onmogelijk tussen de man en de vrouw een rivaliteit van fysiologische oorsprong aan te tonen. Daarom ook situeert men die vijandschap veel liever op het tussengebied van biologie en psychologie, de psychoanalyse. De vrouw, zo wordt beweerd, benijdt de man zijn penis en wil hem castreren. Maar dat kinderlijk verlangen naar een penis wordt in het leven van de volwassen vrouw pas belangrijk als zij haar vrouw-zijn als een verminking ervaart. Dan wil zij zich het mannelijke orgaan toeëigenen voor zover het de belichaming is van de mannelijke voorrechten. Vaak wordt er maar al te graag beweerd dat haar castratie-droom een symbolische betekenis heeft; zij wil, zo denkt men dan, de man beroven van zijn transcendentie. Maar haar begeren is, zoals wij gezien hebben, veel tweeslachtiger: zij wil op een innerlijk wat strijdige manier die transcendentie *hebben* wat veronderstelt dat zij die tegelijkertijd respecteert en loochent, dat zij zich daar tegelijkertijd op werpt en die voor zichzelf behouden wil. Dat betekent dat het drama zich niet op seksueel niveau afspeelt. Overigens heeft ons die seksualiteit ook nimmer bepalend voor het lot geschenen, niet als een sleutel dus tot het menselijk gedrag, maar wel als de uitdrukking van de totaliteit van een situatie tot welks bestemming zij bijdraagt. De strijd der seksen is niet rechtstreeks af te leiden uit de anatomie van man en vrouw. In werkelijkheid is

het zo dat wanneer men die strijd oproept men als vaststaand aanneemt dat in de tijdloze hemel der Ideeën zich een strijd ontrolt tussen vage essenties: Het eeuwig vrouwelijke en Het eeuwig mannelijke. En dan merkt men niet op dat deze titanen-strijd hier op aarde, al naar gelang de historische momenten, twee totaal verschillende vormen aanneemt.

De vrouw die in de immanentie opgesloten zit poogt ook de man deze gevangenis binnen te halen; dan valt het cachot samen met de wereld en zal zij er niet meer onder lijden opgesloten te zijn; de moeder, de echtgenote en de minnares zijn gevangenbewaarders. De gemeenschap wier rechtsregels door mannen werden vastgesteld decreteert dat de vrouw inferieur is. Die inferioriteit kan zij alleen maar opheffen door de mannelijke superioriteit te vernietigen. Ze slooft zich dan ook uit om de man te verminken en te overheersen, zij spreekt hem tegen en ontkent zijn waarheid en zijn waarden. Maar met dat alles verdedigt zij zich alleen maar; noch een onveranderlijk lot, noch schuld of foute keuze hebben haar tot immanentie en minderwaardigheid bestemd. Die zijn haar opgedrongen. En iedere onderdrukking schept een oorlogstoestand. Dit geval vormt daarop geen uitzondering. Een menselijk wezen dat als niet-essentieel wordt beschouwd kan niet nalaten te pogen haar soevereiniteit weer te herstellen.

Tegenwoordig neemt die strijd een andere vorm aan. In plaats van de man in de gevangenis te willen trekken poogt de vrouw daaruit te ontsnappen; zij probeert niet langer hem mee te sleuren in het gebied van de immanentie maar daaruit zelf in het licht van de transcendentie op te duiken. Nu schept de houding van

de man een nieuw conflict. Maar met tegenzin heeft de man de vrouw «haar ontslag gegeven». Hij schept er behagen in het soevereine subject te blijven, de absolute superieur, het essentiële wezen. En hij weigert zijn gezellin concreet als een gelijke te zien. Zijn wantrouwen beantwoordt zij met een agressieve houding. Het gaat nu niet meer om een strijd tussen individuen die ieder in een eigen sfeer zitten opgesloten; nu stelt een hele kaste eisen en gaat tot de aanval over en stuit daarbij op het verzet en de weerstand van de bevoorrechte kaste. Het zijn twee transcendenties die worden geconfronteerd en inplaats van elkaar wederkerig te erkennen wil iedere vrijheid de ander domineren.

Dit verschil in houding is zowel op seksueel als op geestelijk niveau merkbaar. De «feminine» vrouw probeert als zij zich tot een passieve prooi maakt ook de man tot zijn lichamelijke passiviteit terug te brengen. Ze legt zich erop toe strikken voor hem uit te zetten, hem door de begeerte te ketenen die zij opwekt door zich gedwee tot een ding te maken. De «geëmancipeerde» vrouw daarentegen wil actief zijn, wil toegrijpen en wijst de passiviteit die de man haar wil opleggen af. Elise en haar mededingsters loochenen dan ook alle mannelijke waarden; zij stellen het lichaam boven de geest, de contingentie boven de vrijheid, hun verstandige geroutineerdheid boven scheppende driestheid. Maar de «moderne» vrouw aanvaardt de mannelijke waarden, ze is er op gespitst, net als de man, te denken, te handelen, te werken en te scheppen. Inplaats van te proberen de man te kleineren, beklemtoont zij dat zij de gelijke van hem is.

Voor zover zij zichzelf tot uitdrukking brengt in een concrete daad of handeling is die eis gewettigd en is de verwatenheid van de man laakbaar. Maar tot zijn verontschuldiging moet worden aangevoerd dat de vrouwen graag de boel in de war sturen. Mabel Dodge wilde Lawrence door de charme van haar vrouwelijkheid knechten om hem daarna geestelijk te domineren. Om door hun succes te bewijzen dat ze evenveel waard zijn als een man geven heel veel vrouwen zich nogal wat moeite om zich seksueel van mannelijke steun te verzekeren. Zij spelen op dubbel-plan, ze eisen tegelijkertijd de oude egards en een nieuw respect voor zichzelf op, ze vertrouwen op hun oude magie en op hun jonge rechten. Het is te begrijpen dat de man zich daar geërgerd tegen te weer stelt. Maar ook hij speelt dubbelspel wanneer hij van de vrouw eist dat ze het spel loyaal meespeelt, maar haar uit wantrouwen of vijandigheid geen enkele onontbeerlijke troef in handen geeft. In werkelijkheid kan die strijd tussen hen geen duidelijke vorm aannemen omdat het wezen van de vrouw nu eenmaal ondoorzichtig is. Zij stelt zich tegenover de man niet als een subject maar als een object dat paradoxaal genoeg met subjectiviteit is begiftigd. Zij aanvaardt zich tegelijkertijd als *zichzelf* en als de *ander* en dat is een strijdigheid die verbijsterende consequenties met zich meebrengt. Wanneer ze tegelijkertijd uit haar zwakheid en uit haar kracht een wapen maakt betreft dat geen weloverwogen berekening. Spontaan zoekt zij haar heil op de weg die haar is opgedrongen, de weg van de passiviteit, maar tegelijkertijd eist zij actief haar soevereiniteit op. Dat gedrag is ongetwijfeld geen «goede strijd», maar die wordt haar gedicteerd door haar situatie die haar nu eenmaal is toegewezen. Maar

ondertussen is de man die haar als een vrijheid behandelt er verontwaardigd over als zij voor hem toch een valstrik blijft; als hij haar vleit en haar gelukkig maakt als zijn buit ergert hij zich aan deze pretenties naar autonomie. Wat hij ook doet, hij heeft het gevoel dat er met hem gespeeld wordt en acht zich gekwetst.

Die discussie zal blijven duren zolang mannen en vrouwen elkaar niet als gelijken erkennen, dat wil zeggen zolang de vrouwelijkheid zoals die is zal blijven bestaan. En wie van beiden is er het hardst op uit om die te handhaven? De vrouw die er zich vrij van maakt wil er niettemin de voordelen van vasthouden en de man eist dan dat zij ook de beperkingen daarvan aanvaardt. «Het is veel makkelijker een sekse aan te klagen dan de andere te verontschuldigen,» zegt Montaigne. Schuld en lof te verdelen leidt nergens toe. De vicieuze cirkel is in werkelijkheid juist hier zo moeilijk te doorbreken omdat elk van de geslachten slachtoffer is van zichzelf en van het andere. Tussen twee tegenstanders die in hun pure vrijheid tegenover elkaar staan kan vrij makkelijk een akkoord worden bereikt. En dat des te meer als geen van beiden ook maar enig voordeel heeft bij die strijd. Maar het gecompliceerde van deze geschiedenis is dat iedere partij de medeplichtige is van de tegenstander. De vrouw jaagt de droom van zelfverloochening na, de man de droom van de vervreemding. Onoprechtheid loont niet. Ieder laakt de ander voor het ongeluk dat hij zichzelf heeft aangehaald door toe te geven aan dat wat het makkelijkste was. Wat man en vrouw in elkaar haten is de duidelijke nederlaag van hun eigen onoprechtheid en hun eigen lafheid.

We hebben al gezien waarom de mannen de vrouwen oorspronkelijk dienstbaar hebben gemaakt. De devaluatie van de vrouwelijkheid was een noodzakelijke etappe in de evolutie van de mensheid. Maar die had een samenwerking van de beide geslachten met zich mee kunnen brengen. De onderdrukking is te verklaren uit de neiging van de existerende mens zichzelf te ontvluchten door zich te vervreemden in de ander die hij met dat doel onderdrukt. Tegenwoordig bestaat die neiging in iedere individuele man en de overgrote meerderheid geeft eraan toe. De echtgenoot wil zichzelf bij zijn echtgenote, de minnaar bij zijn geliefde terugvinden in de gedaante van een standbeeld. Bij haar jaagt hij de mythe van zijn mannelijkheid na, van zijn soevereiniteit en van zijn onmiddellijke realiteit. «Mijn man gaat nooit naar de bioscoop,» zegt de vrouw en de onbestemde mening van de man wordt zo vastgelegd in het marmer van de eeuwigheid. Maar hij is zelf de slaaf van zijn dubbelganger: wat voor een werk is het niet een beeld op te richten waarin hij altijd in gevaar verkeert! En dat beeld is ondanks alles altijd gegrond op de grillige vrijheid van de vrouw en hij moet voortdurend zorgen dat die goedgunstig jegens hem is. De man wordt verteerd door de zorg zich mannelijk, gewichtig en superieur voor te doen. Hij voert komedies op teneinde te bewerken dat er komedies voor hem opgevoerd worden. En daarbij is hij agressief en onrustig. Hij staat vijandig tegenover vrouwen omdat hij bang voor hen is en hij is bang voor hen omdat hij bang is voor het personage waarmee hij zich identificeert. Hoeveel tijd en energie verspilt hij niet met het liquideren, sublimeren en vervormen van complexen, met te praten over vrouwen, met hen te verleiden en hen te vrezen.

Men zou de man bevrijden door de vrouwen vrij te maken. Maar dat is nu juist datgene waar hij zo’n angst voor heeft. Hij houdt hardnekkig vast aan de mystificaties die zijn bedoeld om de vrouw in haar ketenen te houden.

En dat ze bedrogen wordt is heel wat mannen duidelijk. Kierkegaard zegt in *In vino veritas*: «Wat een ongeluk om een vrouw te zijn maar het grootste ongeluk is wel dat de vrouw het niet begrijpt.» Hij zegt verder ook nog: «Ridderlijkheid komt de vrouw wezenlijk toe en het feit dat ze die zonder aarzelen aanvaardt is te verklaren uit de voorzorg van de natuur die de zwakkere, het stiefkind een illusie wil geven als een surrogaat voor haar tekort. Maar het is juist die illusie die zo fataal voor haar is... Zich van de ellende bevrijd voelen door een fantasie, de dupe te zijn van verbeeldingen is dat een nog niet grotere voor de gek houderij?... De vrouw is verre van *verwarhrlost* (veronachtzaamd) maar in een andere zin van het woord is zij dat wel omdat zij zich nimmer kan bevrijden van de illusie waarmee de natuur haar heeft uitgerust om haar te troosten». Men heeft er zich lang op toegelegd dat ongeluk te maskeren. Men heeft, bijvoorbeeld, de bevoogding afgeschaft. Men heeft aan de vrouw «beschermers» gegeven die werden bekleed met de antieke rechten van de voogden, in haar eigen belang, naar het heette. Haar verbieden te werken, haar kluisteren aan haar huis, is haar verdedigen tegen zichzelf, is haar geluk verzekeren. We hebben al gezien met welke poëtische sluiers men de monotone lasten - moederschap, huishouden die haar toevallen - bedekt. In ruil voor haar vrijheid schenkt men haar de bedrieglijke schatten van haar «vrouwelijkheid».

Balzac heeft deze handige manoeuvre heel goed beschreven toen hij de man de raad gaf de vrouw als een slavin te behandelen door haar voor te houden dat zij een vorstin is. Op een veel minder cynische wijze pogen tal van mannen haar zelf ervan te overtuigen dat zij een bevoorrechte is. Er zijn Amerikaanse sociologen die tegenwoordig in alle ernst de theorie van de «low-class gain», dat betekent de voordelen van de lagere klasse, onderwijzen. En ook in Frankrijk is er vaak beweerd — zij het dan op een minder wetenschappelijke manier - dat de arbeiders maar geluk hebben omdat ze niet «representatief» hoeven te zijn en de clochards die zich in lompen kunnen kleden en onder de bruggen kunnen slapen - genoegens die aan de graaf de Beaumont en de arme heer de Wendel ontzegd zijn - hebben nog meer geluk zelfs. En datzelfde geldt dan voor de zorgeloze paupers die onbekommerd hun luizebossen krabben, voor de vrolijke negers die onder de zweepslagen zingen en de blijmoedige Arabieren uit Tunis die hun doodgehongerde kinderen met een glimlach op de lippen begraven; ook de vrouw geniet dat onvergetelijk voorrecht: geen-verantwoordelijkheid-dragen. Zonder moeite, zonder last en zonder zorgen heeft zij duidelijk «het beste deel». Verwarrend is alleen dat in koppige perversiteit - die ongetwijfeld samenhangt met de erfzonde - over de eeuwen en landen heen de lieden die dat «beste deel» hebben hun weldoeners toeschreeuwen: «Het is te veel. Ik ben tevreden met jullie deel!». Maar de grootmoedige kapitalisten en de edelmoedige kolonisators en de superbe mannen houden hardnekkig vol: «Hou dat beste deel, hou het maar».

En het is een feit dat de mannen in hun gezellin veel

meer medeplichtigheid ontmoeten dan de onderdrukker gewoonlijk bij de onderdrukte aantreft en daarom achten zij zich te kwader trouw gerechtigd te verklaren dat de vrouw het lot heeft *gewild* dat zij haar hebben opgelegd. Maar wij hebben gezien dat in werkelijkheid alle wegen van rebellie en avontuur haar zijn versperd. De hele maatschappij - te beginnen met haar gerespecteerde ouders - bedriegt haar door de verheven waarden van liefde, toewijding en zelfopoffering aan te prijzen en te verheerlijken, maar voor haar te verhelen dat noch de echtgenoot, noch de minnaar, noch de kinderen genegen zijn een dergelijke drukkende last te dragen. Zij aanvaardt dergelijke leugens omdat die haar aanzetten om de weg van de minste weerstand te gaan. En dat is de ergste misdaad die men jegens haar begaat. Van haar kinderjaren af en haar hele leven door verwent en bederft men haar door haar als roeping toe te wijzen dat opgeven van zichzelf, iets waardoor ieder wezen dat angst heeft voor zijn vrijheid verleid. Als men een kind aanspoort tot luiheid door het de hele dag te vermaken en zonder hem de gelegenheid te geven te studeren en hem niet wijst op het nut daarvan dan kan men, als hij de leeftijd van de man heeft bereikt, niet zeggen dat hij heeft gekozen voor machteloosheid en onwetendheid. Maar zo voedt men de vrouw op zonder haar ooit de noodzakelijkheid bij te brengen dat zij zelf haar bestaan op zich nemen moet. Ze laat zich graag er toe drijven rekening te houden met de protectie, de liefde en de hulp en leiding van anderen. Zij laat zich fascineren door de hoop dat zij zonder iets te *doen* haar wezen verwerkelijken kan. Zij heeft ongelijk wanneer ze aan die verleiding toegeeft. Maar het past de man niet haar daarover verwijten te

maken omdat hij haar zelf in verleiding heeft gebracht. Als er een conflict uitbreekt tussen hen houdt ieder de ander verantwoordelijk voor de situatie. Zij zal hem verwijten die geschapen te hebben: ze hebben me niet geleerd te denken en mijn eigen brood te verdienen... Hij zal haar verwijten die situatie te hebben aanvaard: je weet niets, je kunt niets... Ieder geslacht meent zich te rechtvaardigen door in het offensief te gaan; maar de fouten van de ene zijde zijn geen verontschuldiging voor de andere kant.

De talrijke conflicten die mannen en vrouwen met elkaar uitvechten zijn het gevolg van het feit dat geen van beiden de volledige consequenties aanvaardt van een situatie die de een aanbiedt en de ander ondergaat. Dat vage begrip «gelijkheid in ongelijkheid» waarvan de een zich bedient om zijn despotisme te maskeren en de ander om haar lafheid te bemantelen is wel volkomen in tegenspraak met de werkelijkheid. In hun uitwisseling eist de vrouw de abstracte gelijkheid op die hij haar heeft toegezegd en de man de concrete ongelijkheid die hij vaststelt. Vandaar dat alle liefdesverhoudingen doortrokken zijn van een eindeloos debat over de dubbelzinnigheid van de woorden *geven* en *nemen*. Zij beklaagt er zich over dat ze alles geeft, hij protesteert ertegen dat zij alles neemt. De vrouw moet leren begrijpen - en dat is een grondregel van de economische politiek - dat de uitwisseling wordt bepaald door de waarde die het aangeboden artikel bezit voor de koper en niet voor de verkoper. Men heeft haar bedrogen toen men haar inprentte dat haar waarde eindeloos was. In werkelijkheid is zij voor de man alleen maar een

afleiding, een genoegen, een gezellin, een onwezenlijk goed. Hij is de zin en de rechtvaardiging van haar bestaan. De uitwisseling is er derhalve niet een van twee objecten van dezelfde kwaliteit.

Die ongelijkheid komt al heel bijzonder tot uitdrukking in de tijd die ze samen doorbrengen. Bedriegelijkerwijze lijkt dat dezelfde tijd, maar hij heeft voor de beide partners niet dezelfde waarde. De avond die de minnaar doorbrengt met zijn geliefde had hij kunnen besteden aan werk dat nuttig is voor zijn carrière, hij had vrienden kunnen bezoeken, relaties kunnen uitdiepen en zich kunnen vermaken. Voor een man die op een normale manier in de maatschappij is geïntegreerd is tijd een positieve rijkdom en wel geld, reputatie en genoegens. Voor de ledige vrouw daarentegen die zich verveelt is de tijd een drukkende last waarvan ze slechts begeert zich te bevrijden; zodra zij erin slaagt de uren te doden is ze al blij toe. De aanwezigheid van de man is voor haar puur profijt. In talrijke gevallen is het seksuele gewin dat hij eruit puurt datgene wat de man het meest duidelijk belang inboezemt in een liefdesrelatie. Als het moet kan hij de tijd die hij doorbrengt met zijn geliefde beperken tot de tijd die nodig is voor het volvoeren van de seksuele daad. Maar zij wil - uitzonderingen daargelaten - het hele overschot aan tijd waarmee zij niet weet wat ze aan moet «doorbrengen». En net als de koopman die geen aardappelen verkoopt als men ook geen koolrapen afneemt geeft zij haar lichaam alleen dan als de minnaar urenlange gesprekken en een uitje op de koop toe neemt. Er kan een evenwicht ontstaan als de prijs van deze koppelverkoop de man niet te hoog lijkt. Dat

hangt natuurlijk af van de intensiteit van zijn begeren en het belang dat de bezigheden die hij opoffert in zijn ogen hebben. Maar als de vrouw teveel tijd eist - of geeft -komt hem dat ongelegen, net als een rivier die buiten haar oevers treedt. En de man zal liever niets van haar hebben dan teveel. Zij zal haar eisen dus matigen, maar het evenwicht komt dan vaak ten koste van een dubbele spanning tot stand: zij zal menen dat de man haar voor een koopje «heeft» terwijl hij denkt te duur te betalen. Natuurlijk is deze samenvatting wat humoristisch bedoeld. Maar afgezien van de gevallen van jaloerse en exclusieve hartstocht waarbij de man de vrouw in haar totaliteit begeert, duikt dit conflict toch op in de tederheid, het verlangen en zelfs in de liefde. De man heeft altijd «iets anders te doen» met zijn tijd. Terwijl zij zich poogt te ontdoen van haar tijd beschouwt hij de uren die zij aan hem wijdt niet als een gift, maar als een last. Gewoonlijk schikt hij er zich in die te verdragen omdat hij heel goed weet dat hij aan de gunstige kant staat. Hij heeft een «slecht geweten» en als hij nog wat goede wil bezit zal hij proberen die ongelijkheid door edelmoedigheid te compenseren. Maar ondertussen rekent hij het zich als een verdienste aan medelijden met haar te hebben en bij het eerste het beste treffen behandelt hij de vrouw als een ondankbare en verklaart geërgerd dat hij veel te goed is. Zij heeft het gevoel dat ze een bedelares is hoewel ze overtuigd is van de hoge waarde van haar geschenken en zij voelt zich daardoor vernederd. En dat vormt dan weer de verklaring voor de wreedheid waartoe de vrouw zich vaak in staat toont. Zij heeft een «goed geweten» omdat zij aan de verkeerde kant staat. Zij voelt zich tot geen enkele omzichtigheid

ten aanzien van de bevoorrechte kaste verplicht. Zij denkt er alleen maar over hoe zij zich .verdedigen kan. Ze is zelfs heel gelukkig als ze haar wrok kan doen blijken aan de minnaar die haar niet volkomen vermocht te bevredigen. Omdat hij niet genoeg geeft schept ze er een woest genoegen in hem alles weer af te nemen. Gekwetst ontdekt de man dan de totale waarde van de verhouding die hij op elk afzonderlijk ogenblik verachtte. Hij is tot alle beloftes bereid, wat niet verhindert zich opnieuw uitgebuit te wanen als hij die zou moeten houden. Hij beschuldigt zijn geliefde ervan hem te chanteren; hij verwijt haar haar inhaligheid. En beiden voelen zij zich gekwetst. En ook hier is het zinloos schuld en verontschuldigingen te verdelen. In een onrechtvaardige situatie kan men geen recht creëren. Een koloniaal ambtenaar heeft geen mogelijkheid zich goed en fatsoenlijk te gedragen tegenover de inboorlingen, evenmin als een generaal tegenover zijn soldaten. De enige oplossing is dan geen koloniaal of geen generaal zijn. Maar een man kan zichzelf niet beletten een man te zijn. Hij is dus schuldig ondanks zichzelf en gaat gebukt onder een fout die hij niet zelf begaan heeft. Zo is ook zij ondanks haarzelf slachtoffer en feeks. Soms verzet hij zich daartegen en kiest voor wreedheid. Maar dan maakt hij zich tot de medeplichtige van die onrechtvaardigheid en wordt die fout werkelijk zijn eigen fout. Soms laat hij zich wel vernietigen en opslokken door zijn eisende slachtoffer, maar dan voelt hij zich bedrogen. Vaak blijft hij staan bij een compromis dat hem tegelijkertijd kleineert en waarbij hij zich niet op zijn gemak voelt. Een man die van goede wille is zal zich door die situatie vaak meer verscheurd voelen dan de vrouw zelf. In zekere zin kom

je er altijd beter af wanneer je je aan de kant van de overwonnenen schaart. Maar als ook zij van goede wille is en niet aan zichzelf genoeg heeft, als zij er een afkeer van heeft de man te verpletteren onder de last van haar lot komt zij in een heilloze verwarring terecht. In het dagelijks leven ontmoeten we talloze gevallen waarin geen bevredigende oplossing mogelijk is omdat ze bepaald zijn door onbevredigende voorwaarden. Een man die zich verplicht acht materieel en moreel verder te leven met een vrouw van wie hij niet meer houdt voelt zich slachtoffer. Maar als hij de vrouw die haar hele leven voor hem heeft ingezet zonder hulpmiddelen in de steek laat is zij op een even onrechtvaardige manier het slachtoffer. Het kwaad is niet afkomstig van een persoonlijke verdorvenheid - en die kwade trouw begint als ieder de schuld bij de ander zoekt - maar het ontstaat uit een situatie waartegen elk individueel optreden machteloos is. Vrouwen zijn «kleverig», ze vormen een last en zij lijden daaronder. Zij hebben het lot van een parasiet die zijn leven pompt uit een vreemd organisme. Als men haar begiftigt met een eigen organisme waarmee ze zich tegen de wereld teweerstellen kan en waarmee ze de substantie daaraan ontwringen kan dan zal haar afhankelijkheid - en die van de mannen eveneens - verdwenen zijn. En dan zullen zij zich beiden ongetwijfeld veel beter voelen.

Een wereld waarin mannen en vrouwen gelijken zullen zijn kan men zich makkelijk voorstellen, want dat is nu precies de wereld die de Russische revolutie *beloofd* heeft. De vrouwen worden precies als mannen opgevoed en werken onder precies dezelfde omstandigheden en voor eenzelfde beloning. (Dat

bepaalde zware beroepen voor hen gesloten blijven is niet strijdig met dit plan. Ook bij mannen streeft men meer en meer naar een aanpassing bij het beroep; hun fysieke capaciteiten en intellectuele vermogens beperken de keuzemogelijkheden. In ieder geval moet hier elke discriminatie naar sekse of klasse vervallen.) Seksuele vrijheid is volgens de zeden geoorloofd, maar de seksuele daad zal niet meer als een «dienst» worden beschouwd waarvoor betaald wordt; de vrouw zal *verplicht* worden op andere wijze in haar onderhoud te voorzien. Het huwelijk zal berusten op een vrije verbintenis die de echtelieden zodra ze willen kunnen opheffen. Het moederschap zal vrij zijn, dat wil zeggen dat geboortebeperking en abortus toegestaan zijn en dat men anderzijds alle moeders en hun kinderen dezelfde rechten geeft, onverschillig of ze getrouwd zijn of niet; zwangerschapsverlof zal worden betaald door de gemeenschap die ook de last voor de kinderen op zich neemt wat niet wil zeggen dat die kinderen worden *onttrokken* aan de ouders, maar dat men die niet aan hen *overlaat*.

Maar is het voldoende om de wetten, de instellingen, de zeden, de opvattingen, het hele maatschappelijke bestel te veranderen om mannen en vrouwen werkelijk gelijken te maken? «Vrouwen zullen altijd vrouwen zijn,», zeggen de sceptici en andere helderzienden voorspellen dat door het afleggen van hun vrouwelijkheid de vrouwen er toch niet in zullen slagen mannen te worden en dat ze dan zullen verworden tot monsters. Maar dat is beweren dat de vrouw van nu een schepping van de natuur is. Nog eens dient dan hier herhaald te worden dat er in de menselijke gemeenschap niets natuurlijk is en dat onder meer de

vrouw een bescha-vingsprodukt is. Van meet af aan hebben anderen in haar lot ingegrepen. Als die daad anders gericht was geweest zou dat tot een ander resultaat hebben geleid. De vrouw wordt niet bepaald door haar hormonen en al evenmin door mysterieuze instincten maar door de manier waarop zij door vreemde bewustzijnen haar lichaam en haar relatie tot de wereld begrijpt. De afgrond die het jonge meisje scheidt van de jonge man is van de eerste dag van haar leven af bewust geschapen. Later kan men dan niet meer voorkomen dat de vrouw is wat men haar *gemaakt heeft* en dat verleden zal zij voortdurend met zich meeslepen. Als men het gewicht ervan meet begrijpt men dat haar lot niet voor alle eeuwigheid is vastgelegd. Toch moet men nu niet menen dat het voldoende is haar economische situatie te wijzigen om de vrouw te veranderen. Die factor is en blijft de voornaamste factor in haar evolutie. Maar zolang die niet de morele, sociale en culturele consequenties die hij aankondigt en eist met zich meebrengt kan de nieuwe vrouw nog niet verschijnen. En vandaag aan de dag is de nieuwe-vrouw nog nergens, niet in Rusland, niet in Frankrijk en niet in Amerika, gerealiseerd. Daarom wordt de vrouw tegenwoordig verscheurd tussen verleden en toekomst. Meestal doet ze zich voor als een «echte vrouw» vermomd als man en dan voelt ze zich in haar vrouwenlichaam even slecht op haar gemak als in haar mannenkleren. Ze moet een nieuwe huid maken en haar eigen kleren maken. En dat zal ze alleen maar kunnen bereiken door middel van een gemeenschappelijke evolutie. Geen enkele afzonderlijke opvoeder kan vandaag aan de dag een «vrouwelijk menselijk wezen» vormen dat volkomen gelijkvormig is aan het «mannelijk menselijk wezen». Als het jonge meisje wordt opgevoed

als een jongen voelt ze zich uitzonderlijk en ervaart dat als een nieuw soort specificatie. Stendhal heeft dat heel goed begrepen toen hij zei: «Je moet ineens een heel bos overplanten.» Maar als we anderzijds een maatschappij veronderstellen waarin de gelijkheid der seksen concreet gerealiseerd is, zou die gelijkheid toch in ieder individu opnieuw bevestigd moeten worden.

Als het jonge meisje van haar eerste kinderjaren af zou worden opgevoed met dezelfde eisen en dezelfde erkenning, dezelfde strengheid en dezelfde vrijheid als haar broers, als zij deelhad aan dezelfde studie en dezelfde spelen, als haar eenzelfde toekomst werd beloofd waarin zij omringd zou zijn door mannen en vrouwen die haar ondubbelzinnig als gelijken zouden voorkomen dan zouden het «castratie-complex» en het «Oedipus-complex» diepgaand van karakter veranderen. Als de moeder met hetzelfde recht als de vader de materiële en morele verantwoordelijkheid voor het paar aanvaardde zou ook zij een even blijvend aanzien genieten. Dan zou het kind een androgyne wereld om zich heen ervaren en geen mannelijke wereld. Ook als zij zich dan gevoelsmatig meer tot haar vader aangetrokken voelt - wat niet eens zeker is - dan zou haar liefde voor hem toch worden gekleurd door haar verlangen met hem te wedijveren en niet door een gevoel van onmacht. Ze zou niet op de passiviteit richten. Als zij gerechtigd was haar waarde te bewijzen in haar werk en de sport, als ze actief kon wedijveren met jongens dan zou de afwezigheid van de penis - gecompenseerd door de belofte van een kind - niet voldoende zijn om een «minderwaardigheidscomplex» te veroorzaken. Logischerwijze zou de jongen niet

spontaan een «meerderwaardigheidscomplex» hebben als hem dat niet werd ingefluisterd en hij vrouwen even hoog zou aanslaan als mannen. (Ik heb een kleine jongen van acht jaar gekend die woonde met een moeder, een tante en een grootmoeder, die alle drie erg actief en onafhankelijk waren en met een oude grootvader die half-impotent was. Hij heeft een geweldig minderwaardigheidscomplex ten aanzien van het vrouwelijk geslacht hoewel zijn moeder moeite doet dat te bestrijden. Op de middelbare school koesterde hij een diepe minachting voor zijn vriendjes en leraren omdat het maar armzalige mannen waren.) Het jonge meisje zou dan geen steriele compensatie zoeken in narcisme en dromerijen, zij zou zichzelf niet als gegeven beschouwen en belangstelling hebben voor wat zij *doet*. Zij zou zich onvoorwaardelijk inzetten voor al wat ze onderneemt. Ik heb al gezegd hoe veel makkelijker haar puberteit zou zijn als zij die, net als de jongen, overschreed naar de vrije toekomst van de volwassene. De menstruatie vindt ze alleen maar afschuwelijk omdat die een brutale terugval in de vrouwelijkheid betekent. Ze zou ook veel rustiger haar jeugdige erotiek aanvaarden als zij geen verwarde afkeer voelde voor het geheel van haar lot. Een coherente seksuele voorlichting zou haar wezenlijk helpen die crisis te boven te komen. En dank zij coëducatie zou het verheven mysterie van de Man nooit kunnen ontstaan; dat zou worden gedood door de dagelijkse vertrouwdheid en een open wedijver. De bezwaren die tegen dit stelsel worden aangevoerd impliceren nog steeds de eerbied voor seksuele taboes. Maar het is zinloos het kind nieuwsgierigheid en genot te ontzeggen of verbieden. Daarmee schept men alleen maar verdringingen, obsessies en neurosen: overdreven

sentimentaliteit, homoseksuele gloed en platonische passies van jonge meisjes met alle gevolgen van dwaasheid en frivoliteit zijn veel schadelijker dan wat kinderspelletjes en wat ingrijpender ervaringen. En voor het jonge meisje zou het al heel profijtelijk zijn als ze in de man geen half-god zocht, maar alleen een kameraad, een vriend, een partner. Dan zou ze niet afkerig ervan zijn zelf haar bestaan te aanvaarden. Erotiek en liefde zouden dan het karakter van een vrije transcendentie en niet van een overgave aannemen; zij zou die kunnen beleven als een relatie tussen twee gelijken. Er kan natuurlijk geen sprake van zijn met een enkele pennestreek alle moeilijkheden door te halen die het kind te overwinnen heeft voor het volwassen is. Ook de meest intelligente en tolerante opvoeding kan het kind niet vrijwaren voor de eigen ervaringen. Maar men kan toch wel verlangen dat er niet onnodig hinderpalen op haar weg worden gelegd. Dat het kleine «verdorven» meisje niet meer met roodgloeiend ijzer gebrandmerkt wordt is al een vooruitgang. De psychoanalyse heeft het een en ander opgehelderd voor de ouders. Toch zijn de omstandigheden waaronder de seksuele vorming en inwijding van de vrouw worden voltrokken zo jammerlijk dat geen van de tegenwerpingen tegenover de gedachte aan een radicale verandering ook maar enige waarde heeft. Het gaat er niet om in haar de contingenties en de ellende van de menselijke situatie af te schaffen, maar om haar de middelen aan de hand te doen daar bovenuit te komen.

De vrouw is niet het slachtoffer van een mysterieuze fataliteit. De bijzonderheden die haar specificeren ontlenen hun belang aan de betekenis die eraan kleeft.

Zij kunnen overwonnen worden zodra-men die vanuit nieuwe gezichtspunten begrijpt. We hebben gezien dat de vrouw in haar erotische ervaring de mannelijke overheersing ervaart, en vaak verafschuwt. Maar daaruit mag niet worden geconcludeerd dat haar eileiders haar deswege veroordelen eeuwig op haar knieën te leven. De mannelijke agressiviteit doet zich alleen maar als een leenheerlijk privilegie voor in de schoot van een stelsel dat erop gericht is de mannelijke superioriteit zeker te stellen. En de vrouw *voelt* zich in de liefdesdaad zo passief dat zij zich daardoor in haar *denken* voor passief houdt. Als vele moderne vrouwen hun waardigheid als menselijk wezen al opeisen beschouwen ze hun erotisch leven vaak nog vanuit een slavinnentraditie: daarom lijkt het hen vernederend onder de man te liggen, door hem te worden doorboord en dan verkrampen ze tot frigiditeit. Maar als de werkelijkheid anders zou zijn dan zou de betekenis die door liefdesgebaren en houding worden uitgedrukt ook anders zijn. Een vrouw die haar minnaar betaalt en beheerst kan zich bijvoorbeeld trots voelen op haar verheven niets doen en menen dat zij de man, die zich actief uitleeft, knecht en dienstbaar maakt. En nu zijn er al talrijke seksueel evenwichtige paren waarbij de begrippen nederlaag en overwinning plaats hebben gemaakt voor de uitwisselings-gedachte. In werkelijkheid is de man, net als de vrouw, een lichaam en dus een passiviteit, een speelbal van hormonen en de soort, een rusteloze prooi van zijn begeerte. En zij is, net als hij, in de schoot van die lichamelijke gloed, inschikkelijkheid, een vrijwillig geschenk, een activiteit. Ze beleven, ieder op hun eigen wijze, de vreemde tweeslachtigheid van het tot lichaam geworden bestaan. In de gevechten waarin zij menen elkaar het

hoofd te bieden, vecht ieder tegen zichzelf en projecteert in zijn partner dat deel van zichzelf dat hij afwijst. In plaats van de tweeslachtigheid van zijn situatie te beleven poogt ieder van hen de ander de verwerpelijkheid daarvan te doen ondergaan en de eer ervan voor zichzelf te houden. Als ze echter allebei in lucide bescheidenheid, samenhangend met een authentieke trots, die situatie aanvaardden zouden ze elkaar als gelijken erkennen en het erotische drama in vriendschap beleven. Het feit dat men een menselijk wezen is is oneindig veel belangrijker dan alle bijzonderheden die de menselijke wezens van elkaar onderscheiden. Het gegevene verleent nooit superioriteit. De «deugd» zoals de Ouden dat noemden, wordt bepaald op het niveau van «wat van ons afhangt». In de beide geslachten speelt hetzelfde drama van lichaam en geest, van eindigheid en transcendentie; beiden worden aangevreten door de tijd en op beiden loert de dood en ze hebben eenzelfde wezenlijke behoefte naar elkaar. Zij kunnen beiden uit hun vrijheid dezelfde roem en glorie putten. Als zij die vrijheid zouden weten te smaken zouden ze niet langer geneigd zijn bedriegelijke disputen te voeren en dan zou er broederschap tussen hen kunnen ontstaan.

Nu zal men zeggen dat al deze overwegingen nogal utopisch zijn omdat om de «vrouw opnieuw te maken» de maatschappij haar al *werkelijk* tot de gelijke van de man moet hebben gemaakt. De conservatieven hebben nooit nagelaten bij alle voorkomende gelegenheden op deze vicieuze cirkel te wijzen. Maar de geschiedenis draait echter niet in een kringetje rond. Als men een bepaalde groep of kaste in een toestand van inferioriteit houdt dan blijft zij ongetwijfeld

inferieur. Maar de vrijheid kan die kringloop doorbreken. Als men negers laat stemmen, dan tonen zij zich dat stemrecht waardig. Men geve de vrouw verantwoording en zij zal die op zich nemen. Maar het is een feit dat men van onderdrukkers geen onverplicht genereuze beweging verwachten mag. Maar nu eens schept het verzet van de onderdrukten en dan weer de evolutie binnen de bevoorrechte kaste nieuwe situaties. Zo zijn de mannen er toe gebracht in hun eigen belang de vrouwen gedeeltelijk te emanciperen. Zij hoeven die opmars alleen maar voort te zetten en het succes dat ze al hebben behaald moedigt hen daartoe aan. Het schijnt vrijwel zeker dat zij binnen kortere of langere tijd volkomen economische en maatschappelijke gelijkheid zullen verwerven en dat zal dan een innerlijke verandering met zich meebrengen.

Maar in elk geval, zo voeren sommigen daartegen aan, is een dergelijke wereld zo die al mogelijk is, niet wenselijk. Als de vrouw «dezelfde» als de man zal zijn is «het zout des levens» verdwenen. Ook dat argument is niet nieuw. Zij wier belang het is het heden voort te zetten storten altijd tranen over het prachtige verleden dat op het punt staat te verdwijnen zonder ook maar een glimlachje over te hebben voor de jonge toekomst. Natuurlijk heeft men door het onderdrukken van de slavenhandel die grote plantages die zo prachtig versierd waren met azalea’s en camelia’s, te gronde gericht en men heeft er de hele Zuidamerikaanse verfijnde beschaving mee geruïneerd. Oude kant heeft op de zolders van de tijd een plaats gevonden naast de zo zuivere stemmen van de castraten uit het koor van de Sixtijnse kapel en ook een zekere «vrouwelijke charme» dreigt onder het stof te vergaan. Ik geef toe

dat het barbaars is geen waardering te hebben voor zeldzame bloemen, kant, kristal, een eunu-chenstem en vrouwelijke charme. Als de «charmante vrouw» zich in haar pracht tentoonstelt is zij een veel betoverender object dan «de idiote schilderijen, overgordijnen, carnavalswagens, uithangborden en kermis-prenten» waar Rimbaud warm voor liep. Met de modernste middelen getooid, bewerkt volgens de nieuwste technieken duikt de vrouw weer op uit de grauwe oertijd, uit Thebe, uit Minos, uit Chichen-Itza en zij is ook de totem die in de Afrikaanse jungle is geplant. Zij is een helikopter en een vogel. En het allergrootste wonder is dat onder haar geverfde haren het ritselen der bladeren tot een gedachte wordt en dat er woorden aan haar borst ontsnappen. Gretig strekken de mannen hun handen uit naar het wonder, maar zodra ze het grijpen vervluchtigt het: de echtgenote en de minnares praten net als iedereen: met hun mond. En haar woorden zijn net zoveel waard als ze waard zijn; haar borsten ook. Een dergelijk vluchtig - en zo zeldzaam - wonder, is dat genoeg om een situatie te bestendigen die voor beide geslachten schadelijk is? Men kan de schoonheid van bloemen en de charme waarderen en die waarderen naar wat ze waard zijn; als dergelijke schatten moeten worden betaald met bloed of met leed moet men ze kunnen opofferen.

Maar het is een feit dat het de mannen bijzonder moeilijk valt die op te offeren. Er zijn er maar weinigen die uit de grond van hun hart verlangen dat de vrouw zich verder voltooit en verwerkelijkt. Zij die de vrouw verachten zien niet in wat zij daarbij kunnen winnen en zij die de vrouw vereren en koesteren zien maar al te duidelijk wat zij daarbij verliezen.

En het is waar dat de evolutie die nu gaande is meer bedreigt dan alleen de vrouwelijke charme. Doordat de vrouw zich opmaakt voor zichzelf te existeren geeft ze haar functie als dubbelgangster en middelares op die haar verzekerde van een bevoorrechte plaats in het mannelijk universum. Voor de man die gevangen zit tussen het zwijgen van de natuur en de eisende aanwezigheid van andere vrijheden lijkt een wezen dat tegelijkertijd zijns gelijke en passief is een grote schat. De gedaante waarin hij zijn metgezellin beschouwt kan dan wel mythisch zijn, de ervaringen waarvan zij de bron of het voorwendsel is zijn daarom niet minder reëel. Er is voor hem niets kostbaarders, niets intiemers en niets vurigers. Dat de vrouwelijke afhankelijkheid, haar onderworpenheid en haar ongeluk de vrouw dat bijzondere karakter verlenen valt niet te loochenen. De autonomie van de vrouw, ook al zal ze de mannen dan een hoop ergernis besparen, zal ook de man van vele gemakken beroven. Bepaalde manieren waarop het seksuele avontuur beleefd kan worden zullen in de wereld van morgen zekerlijk verloren gaan, maar dat betekent nog niet dat liefde, geluk, poëzie en droom daaruit verbannen zullen zijn. We moeten er ons voor hoeden dat ons gebrek aan verbeeldingskracht de toekomst - die voor ons alleen een abstractie is - ontvolkt. Elk van ons betreurt daarin op de een of andere wijze wat tot nu toe was. Maar de mensheid van morgen zal die beleven in vlees en bloed, het zal haar heden zijn en zij zal daaraan op haar beurt de voorkeur geven. Er zullen tussen de geslachten nieuwe lichamelijke en affectieve relaties ontstaan waarvan wij geen idee hebben. Tussen mannen en vrouwen zijn al vriendschappen, rivaliteiten, medeplichtigheden en kameraadschappen ontstaan, zowel van seksuele als

kuise aard die men in voorbije eeuwen niet heeft ontdekt. Zo lijkt mij onder meer niets zo twijfelachtig als de kreet die de nieuwe wereld tot uniformiteit en dus tot verveling veroordeelt. Ik kan niet vinden dat in de wereld van nu de verveling ontbreekt en geloof niet dat de vrijheid ooit uniformiteit kan scheppen. In de eerste plaats zullen er tussen man en vrouw altijd bepaalde verschillen blijven bestaan; de erotiek, dus de seksuele wereld van de vrouw heeft nu eenmaal een bijzondere vorm en dat zal ongetwijfeld met zich meebrengen dat er in haar een eigengeaarde sensualiteit en gevoeligheid ontstaat. De verhouding tot haar lichaam, tot het lichaam van de man en het kind zullen nooit dezelfde zijn als de verhouding waarin de man staat tot zijn lichaam, tot het lichaam van de vrouw en tot het kind. Zij die zoveel praten over «gelijkheid in verscheidenheid» zal het moeilijk vallen toe te geven dat er verscheidenheid in gelijkheid kan bestaan. Het zijn juist vaste instellingen die monotomie teweegbrengen; jong en aardig zijn slavinnen uit het serail in de armen van de sultan altijd hetzelfde. Het christendom gaf de erotiek de smaak van zonde en legende door het wijfje van de man te begiftigen met een ziel. Men mag dan de vrouw haar soevereiniteit al teruggeven daarbij ontneemt men de omhelzingen der liefde niets van hun bekoorlijkheid. Het is absurd te beweren dat orgie, ondeugd, extase en passie onmogelijk zouden worden als man en vrouw werkelijk concreet eikaars gelijken zouden zijn. De tegenstrijdigheid en tegenstellingen van lichaam en geest, ogenblik en tijd, de afgrond der immanentie en de lokroep van de transcendentie, het absolute van de lust en het niets van de vergetelheid zullen nooit

worden opgeheven. In de seksualiteit zullen zich steeds de spanning, de smart, de vreugde, de nederlaag en de triomf van de existentie belichamen. Wie de vrouw bevrijdt wijst het af haar te beperken tot de relatie die zij met de man onderhoudt, maar ontkent deze niet. Ook al is zij dan vrij en zelfstandig, zij houdt daarmee niet op *ook* voor hem te bestaan. Bij hun wederzijdse erkenning als subject blijft ieder voor de partner toch de *ander*. De wederkerigheid van hun relatie schakelt het wonder van begeren, bezit, liefde, droom en avontuur, die de verdeling van de mensheid in twee categorieën met zich meebrengt, niet uit. En de woorden die ons ontroeren, - geven, veroveren, eenworden - zullen hun betekenis houden. Integendeel wanneer de slavernij van de helft der mensheid, en het hele hypocritische stelsel dat daarmee samenhangt, is afgeschaft, dan zal de «verdeling» der mensheid zijn waarachtige betekenis krijgen en dan zal het menselijk paar zijn ware gedaante vinden.

«De onmiddellijke, natuurlijke en noodzakelijke verhouding van mens tot mens is de verhouding van man tot vrouw,» heeft Marx gezegd in zijn *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*. «Uit het karakter van deze verhouding volgt in hoeverre de mens als generisch wezen - als deel van de soort, het menselijk geslacht dus - zo geworden is en zich verstaan heeft; de verhouding tussen man en vrouw is de meest natuurlijke relatie van een menselijk wezen tot een menselijk wezen. In die verhouding dus wordt duidelijk in hoeverre het natuurlijk gedrag van de mens tot menselijk gedrag geworden is, of in hoeverre het menselijk wezen voor hem tot natuurlijk wezen, in

hoeverre zijn menselijke natuur hem tot natuur geworden is.»

Beter is het niet te zeggen. Het is de taak en de opgave-van de man in de gegeven wereld het rijk van de vrijheid te doen triomferen. En om die allerhoogste overwinning te behalen is het nodig dat, over hun natuurlijke verschillen heen, man en vrouw op ondubbelzinnige wijze hun broederschap bevestigen.

Noten

1. Een dergelijke theorie wordt voorgesteld door dokter Lacan in *Complexes familiaux dans la formation de l'individu*. Dit uiterst belangrijke feit zou verklaren dat het Ik in de loop van zijn ontwikkeling «het tweeslachtige karakter van een toneelstuk behoudt».

2. In *Orange bleue* zegt Yassu Gauclère met betrekking tot haar vader: «Ik ben even bang voor zijn goede buien als voor zijn ongeduld omdat ik de reden ervan niet ken... Omdat ik de motieven voor zijn stemming evenmin voorspellen kan als de grillen van een god vereer ik hem vol angst... Ik sprak dus alsof ik met de woorden kruis of munt speelde en vroeg me af hoe ze ontvangen zouden worden.»

3. ...«En hij begon al te oefenen met de inwoner van zijn gulp die door de kinderjuffrouwen iedere dag met mooie bloemen, strikjes en kwikjes werd versierd. Zij brachten de tijd door met hem tussen hun handen te rollen alsof het een stang van gips was en leken te klappen van het lachen als hij zijn oren spitste alsof het spel hem buitengewoon goed beviel. De een noemde hem mijn kleine kameraad, een ander mijn lui, weer een ander mijn koraalrif, mijn hemelsleutel, mijn stopsel, mijn vreugdepriem, mijn minnestift, mijn klokkezwengel, mijn bruidskaars...» enzovoort. (*Gargantua et Panlagruel*)

4. Naast de werken van Freud en Adler bestaat er een

uitgebreide literatuur over dit onderwerp. Abraham heeft als eerste de gedachte geopperd dat het meisje haar geslachtsdeel beschouwt als een wond die het gevolg is van een verminking. Karen Horney, Ernest Jones, Jeanne Lampl de Groot, Helene Deutsch en A. Balint hebben de kwestie van psychoanalytisch standpunt onderzocht. Saussure probeert de psychoanalyse te verenigen met de ideeën van Piaget en Luquet. Vergelijk ook Pollack: *Die Vorstellungen der Kinder über die Geschlechtsunterschiede*.

5. «Anderzijds leed ik er niet meer onder dat ik God niet kon *zien*, want sinds enige tijd kon ik me hem voorstellen met de trekken van mijn gestorven grootvader. Het was overigens het beeld van een mens. Maar al heel gauw maakte ik dat tot God door het hoofd van mijn grootvader los te maken van zijn romp en het in gedachten tegen de blauwe achtergrond van de hemel te plaatsen waarop witte wolkjes dan een soort kraag vormden,» zo vertelt Yassu Gauclère in *Orange bleue*.

6. Het is buiten kijf dat in katholieke landen als Spanje, Italië en Frankrijk de vrouwen veel passiever en dienstbaarder aan de man zijn dan in de protestante Scandinavische en Angel-saksische landen. Dat komt voor een belangrijk deel uit hun eigen houding voort: de verering van de maagd Maria, de biecht en dergelijke dingen zetten haar tot masochisme aan.

7. In tegenstelling tot de masochistische voorstellingen van M. Le Hardouin zijn die van C. Audry van sadistische aard. Zij wil dat de teerbeminde gewond is of in gevaar verkeert. Dan redt zij hem heldhaftig, maar niet nadat ze hem vernederd heeft. Daarin schuilt de persoonlijke en karakteristieke noot

van de vrouw die de passiviteit nooit zal aanvaarden en die haar autonomie als menselijk wezen probeert te veroveren.

8. Een uitzondering vormt bijvoorbeeld een school in Zwitserland waar jongens en meisjes - die gelijkelijk delen in dezelfde gemengde opvoeding die onder zeer gunstige condities wat vrijheid en comfort betreft wordt uitgevoerd, allebei even tevreden zijn. Maar dergelijke omstandigheden zijn een uitzondering. Natuurlijk *kunnen* meisjes even gelukkig zijn als jongens. Maar het, is een feit dat ze dat in de wereld van nu niet zijn.

9. «Vol afkeer bad ik tot God om mij een religieuze roeping ten deel te laten vallen zodat ik de wet van het moederschap niet zou hoeven te volgen. En nadat ik lang had nagedacht over de afstotelijke geheimen die ik ondanks mezelf in mij had kwam ik, gesterkt door mijn afkeer die ik als een goddelijk teken beschouwde tot de conclusie: Kuisheid is ongetwijfeld mijn roeping,» schrijft Yassu Gauclère in *Orange bleue*. Vooral de gedachte aan de perforatie boezemde haar afkeer in. «Dat maakte de bruidsnacht tot een verschrikking. Die ontdekking verbijsterde me en voegde bij de afkeer die ik al voelde, nog fysieke schrik en angst omdat ik dat hele gebeuren voor uiterst pijnlijk hield. Mijn schrik zou nog groter geweest zijn als ik had kunnen vermoeden dat ook de geboorte zich op diezelfde manier voltrok. Ik wist al lang dat de kinderen uit de buik van de moeder geboren werden, maar meende dat ze zich daarvan afscheidden.»

10. Het gebruik van de kunst-penis is van uit onze tijd terug na te gaan tot in de oudheid toe en

misschien zelfs nog wel verder... Hier volgt een lijst van voorwerpen die de laatste jaren in vagina of blaas werden aangetroffen en die door een operatieve ingreep konden worden verwijderd: potloden, staven zegellak, haarspelden, krulspelden, krulijzers, haak- en breinaalden, naaldenkokers, kompassen, glazen stoppen, kaarsen, kurken, vorken, tandenstokers, tandenborstels en pommadedoosjes (in één geval dat door Schroeder wordt aangehaald bevatte dat doosje een meikever en deed kennelijk dienst als een vervangingsmiddel voor de Japanse Rin-o-mata] kippeëieren enz. De grotere voorwerpen werden vanzelfsprekend aangetroffen in de vagina’s van getrouwde vrouwen. (Havelock Ellis: *Studies in the psychology of sex*).

11. Noch ontbrandde zij in weerwil van alle verterend vuur, oververzadigd en onverzadigbaar.

12. Ook tegenwoordig nog wekt de eis van de vrouw op genot de toorn van mannen op. Een verbijsterend document hierover is het werk van Dr. Grémillon: *La vérité sur l’orgasme de la femme*. In het voorwoord ervaren we dat de auteur, een held uit de eerste wereldoorlog die het leven van 54 Duitse krijgsgevangenen redde, een moreel zeer hoogstaand mens is. Hij neemt heftig stelling tegen het werk van Stekel *Frigidity in women* en verklaart onder meer: «*De normale vrouw, de goed barende vrouw kent geen vaginaal orgasme*. Talrijke moeders (en heus niet de slechtsten) hebben dat sprookjesachtige krampen nooit ervaren... De meeste latente erogene zones zijn niet natuurlijk, maar kunstmatig. Men is er trots op die verworven te hebben, maar het zijn de duidelijke tekenen van verval... De moderne vrouw wil dat men haar laat trillen. Wij antwoorden haar: lieve vrouw,

we hebben daar geen tijd voor en de hygiëne verbiedt het ons... Wie erogene zones schept werkt tegen zichzelf: hij schept onverzadigbare vrouwen. Een vrouw kan zonder moe te worden talrijke mannen uitputten... De zonaal prikkelbare vrouw wordt een heel vreemde vrouw, met een heel nieuwe geestesgesteldheid, soms zelfs een verschrikkelijke vrouw die bij het misdadige af is... Er zouden geen neuroses en psychosen meer voorkomen als men ervan overtuigd bleef dat «het maken van een dier met twee ruggen» een even gewone daad is als eten, urineren, poepen of slapen...»

13. «Toen ik nog bij vader thuis was vertelde hij me over alles zijn mening en ik had dus dezelfde meningen en opvattingen. Als ik al een andere had dan verheimelijkte ik die, want hij zou dat niet prettig gevonden hebben... Toen ging ik vanuit het huis van vader in jouw handen over... Jij richtte alles in naar jouw smaak en zo kreeg ik dezelfde smaak als jij, of ik deed misschien ook maar zo; ik weet het niet goed meer... Ik geloof dat het allebei was, nu eens was het zo, dan weer zo... Jij en vader hebben een grote fout jegens mij begaan: het is jullie schuld dat ik nergens voor deug.» (Ibsen: *Een poppenhuis*)

14. Helmer zegt tegen Nora: «Maar geloof je dan dat je mij minder waard bent omdat je niet zelfstandig handelen mag? Nee, steun maar op mij, ik zal je raden, je leiden. Ik zou geen echte man zijn als die vrouwelijke hulpeloosheid je in mijn ogen niet dubbel aantrekkelijk maakte... Ga maar lekker uitrusten, ik zal je wel steunen en beschermen... Er schuilt voor een man iets onzegbaar zoets en rustgevends in zijn vrouw vergeven te hebben... Ze is in zekere zin tegelijkertijd zijn vrouw en zijn kind geworden. En

dat zul je, jij radeloos en hulpeloos wezen, van nu af aan ook werkelijk zijn. Je hoeft je nergens bang om te maken, Nora. Als je openhartig tegen me bent dan zal ik tegelijkertijd je wil en je geweten zijn.» (Ibsen: *Een poppenhuis*)

15. Vergelijk D. H. Lawrence: *Psychoanalysis of the unconscious*: «U moet strijden, zodat uw vrouw in u de echte man, de pionier erkent. Niemand is een man als zijn vrouw de pionier in hem niet erkent... En u moet een hard gevecht leveren opdat uw vrouw haar doel ondergeschikt maakt aan het uwe... Een heerlijk leven is er dan voor u weggelegd!»

SIMONE DE BEAUVOIR – DE TWEEDE SEKSE

«Simone de Beauvoir deed geen overbodig werk toen zij het twistpunt over de al-of-niet-inferioriteit van de vrouw boven de halfzachte traditionele meningen verhief en het van alle kanten (biologisch, historisch, en psychologisch) bestudeerde. Het resultaat is dit zeer belangrijke, imposante werk dat zulk een veelzeggende, ironische titel draagt. Men vindt daarin niet alleen de geschiedenis van de vrouwen-emancipatie, zoals sommigen denken, maar de geschiedenis van de vrouw, en dat is heel wat meer; en verder, behalve de historische wording van haar huidige positie en haar huidige wezen, ook nog een toekomstbeeld. Het is niet overdreven om dit boek een mijlpaal te noemen in de ontwikkeling van het denken over de meest primaire en tevens meest gecompliceerde sociale relatie, namelijk die van de vrouw tot de man.» ANNA BLAMAN

SIMONE DE BEAUVOIR – DE OUDERDOM

«Men houdt de bejaarden een gesublimeerd beeld voor van henzelf, het beeld van de eerbiedwaardige, ervaren wijze met een aureool van wit haar, ver verheven boven het menselijke; wijken ze daarvan af, dan vallen ze diep: het tegenovergestelde beeld is dat van de oude dwaas die bazelt en raaskalt en met wie de kinderen de draak steken.

Hoe dan ook, door hun deugd of door hun verwording staan ze buiten de mensheid. Men kan hun dus zonder gewetensbezwaren het minimum weigeren dat nodig geoordeeld wordt voor een menswaardig bestaan. – Wij drijven dat vernietigend vonnis zo ver door dat wij het tegen onszelf keren: wij weigeren onszelf te herkennen in de grijsaard die we eens zullen zijn.» *(Uit de inleiding)*

SIMONE DE BEAUVOIR – HET AFSCHEID

«Dit is het eerste van mijn boeken – waarschijnlijk het enige – dat u niet hebt gelezen voordat het werd gedrukt. Het is helemaal aan u gewijd en het raakt u niet… Uw dood heeft ons tenslotte gescheiden. Mijn dood zal ons niet verenigen. Het is al mooi dat onze levens zo lang op elkaar waren afgestemd…» –Voor dit indringende gedenkschrift geldt: «de getuige maakt deel uit van zijn getuigenis.» Naast Jean-Paul Sartre is hier op iedere pagina Simone de Beauvoir aanwezig, sterk en warm in haar genegenheid en zorg. Twee unieke, onafhankelijke persoonlijkheden, door een hechte geestverwantschap en saamhorigheid verbonden; beiden hebben onuitwisbaar hun signatuur gezet op een dynamisch tijdperk waarvan we in dit werk de laatste fase meebeleven.

SIMONE DE BEAUVOIR – EEN MORAAL DER DUBBELZINNIGHEID

Sartre besloot zijn eerste grote filosofische studie *L'être et le néant* met de woorden: «Al deze vragen kunnen hun antwoord slechts vinden op het gebied der moraal. Wij zullen hier binnenkort een werk aan wijden.» – Inderdaad heeft hij aan dit project lang geploeterd, maar wellicht ook omdat theater en politiek hem steeds meer in beslag namen, is het tot een definitieve versie niet gekomen. Pas na zijn dood werden de fragmentarische *Cahiers pour une morale* uitgebracht. – Inmiddels echter had Simone de Beauvoir reeds lang Sartre's verzuim goedgemaakt. Voor het in die dagen kort na de oorlog zo sterk in hun onstuimige ideeën geïnteresseerde publiek betekende dit vroege essay veelal een eerste, verrassende kennismaking met het existentialisme.